

Atatürk Üniversitesi | Ataturk University
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü | Turkish Researches Institute

ISSN: 1300-9052

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF TURKISH RESEARCHES INSTITUTE

TAED 64
OCAK-JANUARY
2019

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ATATURK UNIVERSITY JOURNAL OF TURKISH RESEARCHES INSTITUTE
TAED SAYI / NUMBER 64 – OCAK- JANUARY 2019

YAYIMLAYAN / PUBLISHED
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATURK UNIVERSITY TURKISH RESEARCHES INSTITUTE
ISSN 1300-9052

SAHİBİ - OWNER

Yönetim Kurulu Adına
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Rifat KÜTÜK

YÖNETMENLER - EDITORS

Doç. Dr. Servet TİKEN
Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU

ALAN YÖNETMENLERİ - AREA EDITORS

Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ
Doç. Dr. Ahmet TOPAL
Dr. Öğr. Üyesi Fatih VEYİS

YABANCI DİL DANIŞMANLARI

FOREIGN LANGUAGE CONSULTANTS
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ
Prof. Dr. İsmail ÖGRETİR
Arş. Gör. Hakan SOYDAŞ

HALKLA İLİŞKİLER - PUBLIC RELATIONS

Arş. Gör. Metin İŞİKOĞLU

TEKNİK REDAKSİYON - TECHNICAL REDACTION

Arş. Gör. Ahmet KARADOĞAN

DİZGİ - TYPESETTING

Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU

KAPAK TAŞARIM - COVER DESIGN

Mehmet YILDIRIM

BASKI - PRESS

Eser Ofset Saraybosna Cad. Altunalem Sitesi D Blok
No.1 Tel: 0442 233 46 67 ERZURUM

YAZIŞMA ADRESİ - CORRESPONDENCE

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 25240 Erzurum-Türkiye
Ataturk University Turkish Researches Institute, 25240, Erzurum-Turkey
+ 90 442 231 13 66

turkiyat@atauni.edu.tr <http://dergipark.gov.tr/ataunitaed> <http://www.turkiyatjournal.com>

YAYIN KURULU - EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali KAFKASYALI (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (*Uludağ Üni.*)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (*Fırat Üni.*)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (*Ege Üni.*)
Prof. Dr. Hüseyin AKKAYA (*Cumhuriyet Üni.*)
Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Kemal H. KARPAT (*Istanbul Şehir Üni.*)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (*Celal Bayar Üni.*)
Prof. Dr. Kerima FİLAN (*Sarajevo Üni.*)
Prof. Dr. Layli ÜLKÜBAYEVA (*Manas Üni.*)
Prof. Dr. Lile TANDİLAVA (*Şota Rustaveli D. Üni.*)
Prof. Dr. Liu BING (*Şincang Üni.*)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (*Uludağ Üni.*)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (*Ege Üni.*)
Prof. Dr. Muharrem KASIMLI (*Azerbaycan I.Aka.*)
Prof. Dr. Mihail MAXİM (*Bükreş Üni.*)
Prof. Dr. Muhsin MACİT (*Anadolu Üni.*)
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Niu RUJİ (*Şincang Pedagoji Üni.*)
Prof. Dr. Peter ZIEME (*Brandenburgische Aka.*)
Prof. Dr. Recep TOPARLI (*Cumhuriyet Üni.*)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Selami KILIÇ (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Suat UNGAN (*Karadeniz Teknik Üni.*)
Prof. Dr. Suzuki TADASHI (*Tokyo Üni.*)

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarını bağlar, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

The opinions and views in papers published on the journal belong only to its authors and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher, all the scientific and legal responsibility of the writings belongs to the authors.

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi;

Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Sistemi (ULAKBİM), TR Dizin, Modern Language Association (MLA), Scilit, MIAR, OCLC, WorldCat, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (Asosindex), Sobiad, Acarindex, Akademik Dizin, Researchgate, OpenAIRE gibi indekslerce taranan **“uluslararası alan indeksli hakemli bir dergidir.”**

DANIŞMA KURULU - ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASON- (*Gazi Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Ahmet BURAN- (*Fırat Üniversitesi*)
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR- (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Bahtiyar KARİMOV- (*Özbekistan Millî Üniversitesi*)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ- (*Kırıkkale Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ceval KAYA- (*Ardahan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Dosay KENJETAY- (*Ahmet Yesevi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ- (*Atatürk Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Ekrem ÇAUTEVIC- (*Zagreb Üniversitesi*)
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esin DERİNSU DAYI- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK- (*Fırat Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gülnisa JAMAL- (*Sincan Ekonomi ve Finans Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gülşen SAĞOL YÜKSEKKAYA- (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN- (*Ege Üniversitesi*)
Prof. Dr. H. Ahmet KIRKKILIÇ- (*Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ- (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Halil KOCA- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hanifi VURAL- (*Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI- (*Galatasaray Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal POLAT- (*Amasya Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal YAVUZ- (*Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Layli ÜLKÜBAYEVA- (*Manas Üniversitesi*)
Prof. Dr. Leyla KARAHAN- (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ- (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet ARSLAN- (*Cumhuriyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM- (*Neveşehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Metin AKKUŞ- (*Düzce Üniversitesi*)
Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN- (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mukim SAĞIR- (*Erzincan Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH- (*Erciyes Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN- (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ- (*Ardahan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA- (*İstanbul Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU- (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ridvan CANIM- (*Trakya Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK- (*Dicle Üniversitesi*)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU- (*Selçuk Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Sakıp Selçuk GÜNAY- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Selami ECE- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Turgut KARABEY- (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Vahit TÜRK- (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR- (*Ege Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN- (*Atatürk Üniversitesi*)

HAKEMLER – REFEREES (TAED-64)

- Prof. Dr. Abdülbaki ÇETİN (*Bingöl Üniversitesi*)
Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ (*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gülhan ATNUR (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. İlyas KAMALOV KEMALOĞLU (*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi*)
Prof. Dr. İsmail DOĞAN (*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kaplan ÜSTÜNER (*Harran Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Meral DEMİRYÜREK (*Hitit Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Murat KACIROĞLU (*Erzurum Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞÜRLÜ (*Erzurum Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Raci TAŞCIOĞLU (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Selami ECE (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Şener DEMİREL (*Firat Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yunus BALCI (*Pamukkale Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yüksel TOPALOĞLU (*Trakya Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Asaf ÖZKAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Besim YILDIRIM (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS (*Erzurum Teknik Üniversitesi*)
Doç. Dr. Gülsemin HAZER (*Sakarya Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mayramgül DİYKANBAYEVA (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI (*Gaziantep Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mitat DURMUŞ (*Kafkas Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR (*Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*)
Doç. Dr. Naile HACIZADE (*Selçuk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Nazire ERBAY (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Nilüfer İLHAN (*Yozgat Bozok Üniversitesi*)
Doç. Dr. Oğuzhan SEVİM (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Uğur AKBULUT (*Erzurum Teknik Üniversitesi*)
Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT (*Kastamonu Üniversitesi*)
Doç. Dr. Yakup KARATAŞ (*Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Adem BALKAYA (*Kafkas Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN (*İstanbul Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYUCU YILMAZ (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Deniz ÜNAN GÖKTAN (*Doğuş Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Evren KÜÇÜK (*Kastamonu Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice AKIN ZORBA (*Akdeniz Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Baha ÖZTUNÇ (*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YÜKSEL (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Murat HANİLÇE (*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Nihangül DAŞTAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan EKİNCİ (*Erzurum Teknik Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ERDEM (*Ardahan Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Ulvi Ufuk TOSUN (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Ümit HUNUTLU (*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf SÖYLEMEZ (*Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin KÖŞKLÜ (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Hikmet ÇİÇEK (*Dicle Üniversitesi*)

EDİTÖRDEN

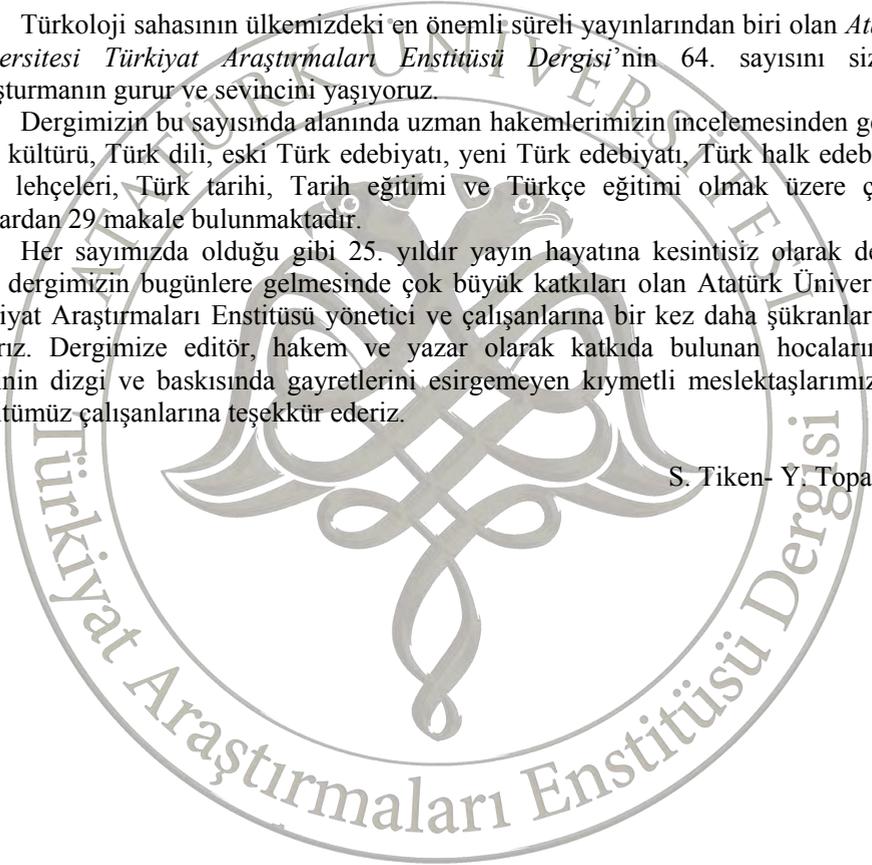
Değerli Bilim İnsanları,

Türkoloji sahasının ülkemizdeki en önemli süreli yayınlarından biri olan *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*'nin 64. sayısını sizlerle buluşturmanın gurur ve sevincini yaşıyoruz.

Dergimizin bu sayısında alanında uzman hakemlerimizin incelemesinden geçen; Türk kültürü, Türk dili, eski Türk edebiyatı, yeni Türk edebiyatı, Türk halk edebiyatı, Türk lehçeleri, Türk tarihi, Tarih eğitimi ve Türkçe eğitimi olmak üzere çeşitli alanlardan 29 makale bulunmaktadır.

Her sayımızda olduğu gibi 25. yıldır yayın hayatına kesintisiz olarak devam eden dergimizin bugünlere gelmesinde çok büyük katkıları olan Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yönetici ve çalışanlarına bir kez daha şükranlarımızı sunarız. Dergimize editör, hakem ve yazar olarak katkıda bulunan hocalarımıza, derginin dizgi ve baskısında gayretlerini esirgemeyen kıymetli meslektaşlarımıza ve Enstitümüz çalışanlarına teşekkür ederiz.

S. Tiken- Y. Topaloğlu

İÇİNDEKİLER – CONTENTS

SHERBOL ZHAPARALIEV	1-22
Kırgızistan’da Şamanizm: Kırgız Tengrizminin Modern Çağda Yeniden Yükselişi <i>Shamanism in Kyrgyzstan: The Rise of the Kyrgyz Tengrism in the Modern Era</i>	
EMRULLAH YAKUT	23-45
Klasik Türk ve Fars Şiirinde “Gerdiş-İ Çeşm” <i>“Gardish-I Chashm” In Classical Turkish and Persian Poetry</i>	
ORÇUN ÜNAL	47-69
Türkçe Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Ekinin ve Pronominal /N/ Sesinin Kökeni Üzerine <i>On The Origins of the Turkic 3sg Possessive Suffix and the pronominal /N/</i>	
ALİ KARAHAN	71-82
Müstear İsmi’nin Ardındaki Giz: Türk Edebiyatında Râbia Hâtun Olayı <i>The Mystery behind Pseudonym: Râbia Hâtun Case In Turkish Literature</i>	
EMRAH GÜNDÜZ	83-102
Abdünnâfi İffet Efendi’nin Sâki-Nâmesi <i>The Sâki-Nâmê of Abdunnâfi İffet Efendi</i>	
VAHİD ADİL ZAHİDOĞLU	103-116
Dede Korkut Kitabı’nda Birkaç Kelimelerin Okunuşu Üzerine <i>Some New Reading Proposals in the Book of Dada Gorgud</i>	
AHMET TURAN DOĞAN	117-130
Kelür- / Keltür- / Ketür- / Getür- / Getir- ve Olur- / Oltur- / Otur- Fiilleri Üzerine <i>About Kelür- / Keltür- / Ketür- / Getür- / Getir- And Olur- / Oltur- / Otur- Verbs</i>	
MEHMET CİHAT ÜSTÜN	131-180
Şemseddin Sâmî’nin "Robenson" Çevirisi İçin Türkiye Türkçesi Ekseninde Bir Ceviri Değerlendirmesi <i>A Translation Evaluation on the Axif of Turkish in Turkey for Semseddin Sami’s "Robenson" Translation</i>	
EBRU ÖZGÜN	181-198
Tarik Dursun K.’nin Öykülerinde İkinci Kişili Anlatıcının Görünümü: “Sen / Siz” Dili <i>The Second Person Point of View in Tarik Dursun K.’s Stories: “You” (Singular / Plural) Language</i>	
FERDA ZAMBAK	199-211
Cengiz Aytmatov’un “Toprak Ana”Sı: İkincilleştirilmeden İlişki Kurulan Doğanın Dirimsel Gücü <i>Chingiz Aitmatov’s “Mother Earth”: Vital Power of Nature in a Relationship without Subordinating It</i>	
PELİN ASLAN AYAR	213-231
“Aşk” Teması Üzerinden Halide Nusret Zorlutuna’nın Şiirlerinin Yazımsal Değeri <i>Literary Evaluation of Halide Nusret Zorlutuna’s Poems Through the “Love” Theme</i>	

TÜLİN ARSEVEN	233-251
Odgurmuş'ta Kanaat/Akıbet İkilemi <i>Opinion / Fate of Dilemma in Odgurmuş</i>	
İLKNUK TATAR KIRILMIŞ	253-270
Derlenmiş Türk Halk Masallarının Çocuk Edebiyatı İçin Yeniden Yazılması <i>The Re-Writing of Folktales for Children's Literature</i>	
DUYGU ÖZAKIN	271-281
Fatma Aliye Hanım'ın Udi Romanında Kadın Özgürleşmesinin Sınırları: 'İffet Dairesinde' Çalışan Kadınlar ve 'Ötekiler' <i>Limits of Women's Liberation in Fatma Aliye Hanım's Udi: Women Working 'Within The Moral Boundaries' and 'The Others'</i>	
ABDULKADİR ÖZTÜRK	283-302
Çağdaş Kıpçak Türkçesinin Söz Varlığına Karay Türkçesinden Katkılar <i>Contributions from Karaim in Vocabulary of Contemporary Kipchak Turkish</i>	
MUHAMMET LÜTFÜ KINDIĞILI	303-312
Erzurum-Aşkale Güllüdere (Pirtin) Köyü'nden Ahşap Direkli Bir Cami Örneği <i>An Example of Wooden Post Mosque from Erzurum-Aşkale Güllüdere (Pirtin) Village</i>	
GÖKHAN DEMİRKOL	313-335
Pul Vergisi ve Osmanlı Mizah Basını (1874-1877) <i>Stamp Tax and Ottoman Humour Press (1874-1877)</i>	
NAİM ÜRKMEZ	337-354
1896-1898 Akçadağ Dümüklü Hadisesi <i>1896-1898 Akcadag Dumuklu Incident</i>	
SELAMİ KILIÇ	355-368
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Erzurum Palandöken'de Bir Kayak Kursu ve Bakü Heyet-i Sefiriyesi <i>A Ski Course in Palandoken Erzurum during World War I and Baku Campaign Mission</i>	
SEVDA ÖZKAYA SOFU	369-384
II. Meşrutiyet Döneminde Türk-Macar İlişkilerinin Kaynağı Olarak Türk Basını <i>The Turkish Press in II. Constitutional Period as a Source of Turkish-Hungarian Relationships</i>	
İLYAS AK	385-408
Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması <i>Caucasus Islamic Army's Baku Rescue in Ottoman Press</i>	
MEVLÜT YÜKSEL	409-449
Düzenli Ordu'ya Geçiş Döneminde Zabitan Mektebi'nde Verilen Askerî Konferanslar (1921) <i>Military Conferences Given At Zabitan Mektebi in The Process of the Formation of Regular Army (1921)</i>	
RECEP ÇELİK	451-473
Mısır Milliyetçi Hareketi ve Türk Dış Politikası (1924-1925) <i>Egyptian Nationalist Movement and Turkish Foreign Policy (1924-1925)</i>	

MUSTAFA EDİP ÇELİK	475-497
İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Paktı'na Geçen Süreçte Türkiye'nin Ortadoğu Politikası <i>Turkey's Middle East Policy from the End of the Second World War to Baghdad Pact</i>	
MERAL METİN GÖKSU - BETÜL ASLAN	499-514
Hayırseverlerin Eğitime Katkısı: Kayseri İli Örneği <i>Contribution of Benefactors to Education: Example of Kayseri Province</i>	
ŞENER DEMİREL - YELDA KÖKÇÜ	515-533
6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Şiirlerin Estetik Unsurlar Açısından İncelenmesi <i>Investigation on the Aesthetic Elements Poetry of 6th Class Turkish Course Books</i>	
BAHADIR GÜCÜYETER - İZZET ŞEREF - AHMET KARADOĞAN	535-552
Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin Yabancı Öğrencilerin Türkçe Konuşma Becerilerine ve Kaygı Düzeylerine Etkisi <i>The Effect of Tutor Supported Teaching Model on Turkish Speaking Skills and Anxiety Levels of Foreign Students</i>	
DENİZ İŞİKOĞLU	553-562
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi C1 Ders Kitaplarında Hedef Kültüre Yönelik Metinlerde Değerler <i>The Values on the Texts about Target Culture in C1 Course Books of Teaching Turkish as a Foreign Language</i>	
BÜNYAMİN SARIKAYA	563-580
Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki (5, 6, 7 ve 8. Sınıf) Etkinliklerin Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Activities (5, 6, 7 and 8. Grade) in Secondary School Turkish Language Textbooks</i>	
YAZIM KURALLARI-YAYIN İLKELERİ	581-586
<i>Author Guidelines - Editorial Principles</i>	

**KIRGIZİSTAN'DA ŞAMANİZM:
KIRGIZ TENGRİZMİNİN MODERN ÇAĞDA YENİDEN YÜKSELİŞİ**
SHAMANISM IN KYRGYZSTAN:
THE RISE OF KYRGYZ TENGRISM IN THE MODERN ERA

SHERBOL ZHAPARALIEV

Doktora öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
PhD Candidate, Anadolu University, Graduate School of Social Sciences

sherbol1991@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1009-4093>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 16.01.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 05.11.2018

Sayfa-Pages : 1-22

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3880>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

KIRGIZİSTAN'DA ŞAMANİZM:
KIRGIZ TENGRİZMİNİN MODERN ÇAĞDA YENİDEN YÜKSELİŞİ*
SHAMANISM IN KYRGYZSTAN:
THE RISE OF KYRGYZ TENGRISM IN THE MODERN ERA

SHERBOL ZHAPARALIEV

Öz

Günümüzde Gök Tanrı dini ya da Tengrizmin belirtilerine, hem bu dinin etkili olduğu Sibiryalı halklarında hem de asırlar boyunca dünyada İslamiyet'in merkezi olan Anadolu topraklarında da rastlamak mümkündür. Gök Tanrı dini Orta Asya devletleri arasında ise en çok Kırgızistan'da tartışmaya sebep olmuştur. Kırgız Tengrizmi, bu ülkede bilinen ismiyle Teñircilik, geleneklere bağlılık eğilimi olup bağımsızlığa kavuşulduğu 1990'ların başında taraftar toplamaya başladı. Günümüzde ise tam sayıları bilinmemekle beraber tahminen 5 bin civarında yanlıları olduğu söylenen Teñirciler, mensubu oldukları inancı Kırgızistan'da bir din olarak kaydetmeye çalışmaktadırlar. Sözü edilen hareketlerin, bölgede yayılan İslam dinine karşı bir tepki olduğu da biliniyor; geleneksel ve yeni medya ortamlarında "iki kampın" karşılıklı olarak nefret söylemi yaymaları ise toplumu endişeye sevk etmektedir. Bu yazı, Kırgız Teñirciliğine Şamanist ve modernist gözle bakarak, söz konusu durumun modernlik-şamanlık/büyü tartışması çerçevesinde değerlendirme çabasıdır. Bu amaçla makalede, yeni bir dini-kültürel varlık kazanan Kırgız Teñirciliğinin tarihi, coğrafyası, teorisi ve pratiği ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk şamanlığı, Kırgız şamanlığı, Gök Tanrı, Tengrizm, Halk dini

Abstract

Kyrgyz Tengrism, known in this country as Tenirchilik, tends to loyal to traditions and began to collect fans at the beginning of the 1990s with the independence. Nowadays, although the exact numbers are not known, it is said that there are estimated 5 thousand supporters, and they see their efforts to register their belief in Kyrgyzstan as a religion. It is also known that the mentioned movements are a reaction against the Islamic religion spreading in the region; and it causes concern that this "two camps" disseminate mutual hate speech in traditional and new media public sphere. This article is an attempt to evaluate a tendency of Kyrgyz Tengrism in the context of modernity-shamanism discussion, looking through with shamanist and modernist point of view. For this purpose in this paper we discuss the history, geography, theory and the practice of the Kyrgyz Tengrism, which occurred as a new religious-cultural entity.

Key Words: Turkic shamanism, Kyrgyz shamanism, Tengrism, Folk religion

* Bu makale TÜBİTAK 2215 – Burs Programı tarafından desteklenmiştir.

Giriş

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dünya haritasında yeni 15 devlet oluşurken, onlardan beşinin (Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan) Türk soylarından olması, 'yeni Türk dünyası' söylemlerini de beraberinde getirmiştir. Zira yetmiş yıllık Sovyetler döneminden sonra oluşan kültürel, dini ve millî kimlik boşluklarını doldurmak gerekecekti. Estonya, Letonya, Litvanya şâhsında Baltık devletlerinin istikameti beklendiği gibi Avrupa olurken, Türk cumhuriyetlerinin çoğu Batı'nın gözünde diktatör rejimler olarak bir 'Sovyet sonrası olma' etiketinden ayrılamamaktadır. Türkiye'de Orta Asyalılara hâlâ komünist olarak bakılması ve "sizde komünizm var, değil mi?" gibi soruların sorulması buna bir kanıttır. Cumhuriyetin yüzüncü yıldönümüne doğru giden Türkiye'de de millî kimlik tartışmaları dönem dönem baş gösterirken, bağımsızlığının yirmi altıncı yılında Orta Asya devletlerinde bunun gibi tartışmaların olması normal görünebilir. Kültürün de metalaştığı dünyada bazı ülkelerde özel çiçekli kiraz ağaçları ulusal bir servet, bazı şehirler Âşıklar Şehri, bazı devletler Kangurular Ülkesi, Futbolun Ana Vatanı vs. haline gelirken, dünya pazarında Orta Asya devletleri kendi egzotiğini göçebeliklerinde bulmaktadırlar. 2016 yılında Kırgızistan'da düzenlenen ve "olimpiyat oyunlarının alternatifi" ismini alan 2. Dünya Göçebe Oyunları, bu millî kimlik veya devlet markası arayışlarının bir ürünüdür.

İslam'dan önce Türk halklarında dini-felsefî ideolojinin rolünü üstlendiği ve daha çok sosyo-kültürel yaşamının bir yönü olduğu bilinen Gök Tanrı inancı, insanlığın en eski dini inançlarından olup ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Türk kavimlerinin zamanla kabul ettikleri inançlar (Manihaizm, Budizm, Hristiyanlık, Musevilik) (Bayat, 2006: 21) şamanlık öğelerini hayattan silip atmadığı gibi, asırlarca süren İslam kültürü de şimdi batıl inanç dediği bazı halk inanışlarını taşımaktadır. Sovyet sonrası Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde ise İslam öncesi eski inancı baz alan yeni toplumsal oluşumlar son zamanlarda dikkat çekmektedir. Kazak, Özbek ve Türkmenlere göre bu konunun daha fazla tartışıldığı Kırgızistan'da kendisini Teñirci olarak tanıtanlar ve Kırgız kültürel mirasını ve geleneklerini "korumak için" Teñirciliğe davet edenler ortaya çıkmıştır. Bazı küçük gruplar tarafından Teñircilik, Kırgızların hakiki dini olarak nitelendirilmektedir. Türkçede Gök Tanrı dini adıyla bilinen bu inanç tüm Türk ve Moğol halklarında aynı kökten gelen farklı isimler taşıyor: Tunguzlarda Buga, Samoyedlerde Num, Moğollarda Tengri, Tatarlarda Tängere, Buryatlarda Tengeri, Yakutlarda Tangara. Şamanlık adetleri en iyi Yakutlarda muhafaza edilmiştir ve Rusya'da alanyazında Sibiryâ halkları arasında Yakut şamanlığı en çok okunmuş ve incelenmiş sayılır. Türkiye'de Gök Tanrı inancına ısrarla şamanlık ismi verilirken, Rusya'da '*tengrianstvo*' adı altında geniş araştırmalara konu olmaktadır.

Retrospektif: Gök Tanrı Dini, Şamanizm ve Kırgızistan

Şamanizm, genelde insanlara Orta ve Kuzey Asya topraklarını çağrıştıran dinsel bir olgudur. Terimin kökeni Sibiryalı Tunguzca'da "*şaman*" ya da "*çaman*" olmak ile beraber Rusça aracılığıyla başka dillere geçmiştir (Eliade, 1999: 22; Aldhouse-Green ve Aldhouse-Green, 2005: 10). Michel Perrin'e göre (2001), "*şaman*" sözcüğü üzerine herkesin uzlaştığı nokta, Kuzey Asya ya da daha doğrusu bütün Doğu Sibiryâ topraklarına yayılmış Moğol dilbilim grubunun altında olan Tunguzca'ya (Evenki) ait *Çaman* sözcüğünden geldiğidir. Terimin etimolojisinin kabul edilen versiyonlarından birine göre, "*Ça'dan -bilmek- türeyen*

çaman, “bilen insan” anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün kökenine yönelik bir diğer yaklaşım ise şamanın “sıçramak, dans etmek, çöşmek” anlamına gelen bir fül kökünden türediğini varsaymaktadır” (Perrin, 2001: 16). Birinci varsayımı tanımayan ikinci varsayıma göre ise şaman kavramı ilk kez 1699 yılında Fransızca’da dile getirilmiştir. 1724 yılında La Croze, kendisinin “*L’histoire du christianisme*” başlıklı eserinde Tunguz ve Samoyed rahipleri ve büyücüleri için “Schaman” sözcüğünü kullanmıştır (Perrin, 2001); böylece ikinci versiyona göre şaman sözcüğü Batı dillerinden gelmiş olmaktadır.

Şaman sözünü duyunca insan aklına ateş, dans, mistik güçler, ruhlar gibi sanat eserlerinden esinlenen imgeler gelse de sıradan insan bu olguyu tam anlamıyla kavrayamayabilir. Şamanlığın tanımını Nevill Drury (1996) çok yerinde yapmıştır. İlk başta Gök Tanrı dini görüşü (vision) geleneğidir ve doğal dünya ile üst dünya arasında bağ kurmayı mümkün kılan bilinç konularının eskiden neredeyse bütün toplumlarda kullanım gören pratiğidir. Şaman dediğimizde gizemli ve karmaşık büyücü ya da hekim gelir aklımıza. Şaman figürü, esrime (trance) durumuna girebilen ve o durumda doğaüstü yerlere yolculuk eden, ruhlarla konuşarak onların yardımından faydalanan ve kozmik amaçlı konularda insanlar için bilgi ileten bir figürdür (Drury, 1996). Gene Drury’nin sözleriyle şamanlığın en kısa tanımı şöyle yapılabilir:

Şaman bir iyileştiricidir, hastalığın ruhunu keşfetme yetisi vardır, bir büyücüdür, bu amaçla ruhlarla dostluk kurar, işbirliği yapar, ya da bir medyum-detektif olarak kaybolmuş eşyaları ortaya çıkarma yetisine sahiptir.
(Drury, 1996: 19)

Her ne kadar Şamanizm olgusu ele alındığında Orta ve Kuzey Asya toprakları vurgulansa da bu geleneğin dünyanın başka yerlerinde olmadığı anlamına gelmez. İlk olarak Avrupalı gezginler tarafından Kuzey Asya toplumlarında görülen ve betimlenen şamanlığa dayalı sihirsel / dinsel olgular, daha sonra Endonezya, Okyanusya, Amerika ve saire gibi yerlerde de gözlemlenmiştir (Eliade, 1999: 23). Ancak önemli bir nokta olarak burada belirtilmesi gereken şey şudur: herhangi bir kültürde Şamancıl sihirsel / dinsel olguların görülmesi, o kültürün zorunlu olarak Şamanizm’in çevresinde döndüğü anlamına gelmez. Daha doğrusu, genelde şamanlık, birçok başka inanış ve din biçimleriyle bir arada bulunur niteliktedir ve bazı durumlarda da başka dinlerden etkilenmiş olur. M. Eliade, *Şamanizm* adlı kapsamlı çalışmasında şamanlığı ve şamanları “din” dediğimiz olgudan ziyade daha çok mistiklerin ve büyüün yanına koymayı doğru görmüştür. “Türk milliyetçiliğinin babası” olarak tanınan ve Türk dini ve Türkçülük üzerine ilk ciddi çalışmalara imza atan Ziya Gökalp da Şamanizm’in eski Türk dini olmadığını ve büyüsel dizge olduğunu savunmuştur. Ziya Gökalp, eski Türklerin dinine “Toyonizm” ismini vermekten yanadır; böyle durumda din başkanları da şaman değil *toyon* olmaktadır (Ziya Gökalp, 1991: 80-81; Gömeç, 1998). Bundan dolayı bu makalede şamanlık ve Türk şamanlığı kavramları kullanılırken, “kime göre şamanlık ve kime göre din” prizması üzerinden algılamak en doğrusudur. Herhangi bir din, özel bir konumda olan üyelerinden birkaçının mistik deneyimlerini ve büyücülüğünü geniş anlamda aştığı gibi, Sibiryaya ve Orta Asya dinleri de aynı şekilde Şamanizm’in her tarafından rahat bir şekilde taşarlar (Eliade, 1999: 25). Kırgızlar da diğer Türk boyları gibi İslamiyet’i benimsedikten sonra Gök Tanrı inanışının uygulamalarını İslami bir kisveye büründürerek yaşatmaya devam etmişlerdir.

Eski Türk mitolojisi hakkında tarihi bilgilere öncelikle Çin, sonra İslam ve Batı kaynaklarından ulaşılabilir. Türk kavimlerinin inanç sistemlerine retrospektifte bakabilmek için Hun devirlerinin derinlerine inmek gerekecek. Milattan önce 2. yüzyıllarda Çin tarihçileri tarafından belgelenen Hunlardaki Gök (Tanrı), güneş, ay, atalar ve yer-su kültleri eski Türk şamanlığına ait ilk tespitlerden biridir (İnan, 1986: 1-2). Şamanlık dünya görüşünün en belirgin tarafı doğa ile insanın birbirinden ayrılmamasıdır ki, bu olguya “doğa dini” demek dile daha yatkın geliyor (Bayat, 2006: 22). Avcılık-balıkçılık ya da hayvancılıkla uğraşan Sibirya ve Orta Asya halklarının birleştikleri nokta, büyük yaratıcı güç olan Gök Tanrıyı tanımaları ve ona tapmalarıdır. Bazı Türk lehçelerinde büyük tanrının ismi “Gök” olduğu gibi diğerlerinde de aynı anlama gelen başka isimlerle bilinmektedir: Tunguzlarda Buga, Samoyedlerde Num, Moğollarda Tengri, Volga Tatarlarında Tängere, Buryatlarda Tengeri, Yakutlarda Tangara (Eliade, 1999: 27; Eliade, 2005: 89-90) ve nihayet Kırgızlarda Teñir.

Fuzuli Bayat, Türk şamanının esas görevi olan insanları gizli bilgilerden haberdar etmek ve makro ile mikro kozmos arasında dengeyi korumanın yanında başka işlevlerini şöyle saymıştır (2006: 23):

1. Hastaları iyileştirmek,
2. Ölen insanın ruhunu öteki dünyaya götürmek,
3. Kısırlığı tedavi etmek,
4. Avın bol olmasını sağlamak,
5. Fal bakarak gelecekte haber vermek,
6. Evi kötü ruhlardan temizlemek,
7. Kurban sunmak (Kurban ritlerinin en önemlisi Bay Ülgen'e ve Erlik Han'a sunulan kurbanlardır) gibi bazı dinsel törenleri icra etmek,
8. Mevsim ritilerini (mesela ısıyah ritüeli, sonbahar ritüeli vs.) düzenlemek,
9. Sığırlara ve atlara zarar veren ruhları kovmak,
10. Kayıp şeylerden haber vermek vs.

Kırgızlar hakkında en eski bilgilere Çin, daha sonrakilere Arap ve Fars ve 19-20. yüzyıllara ise Rus kaynaklarından ulaşılmaktadır. Örneğin “Kırgız” ismini içeren ilk tarihi yazılar M.Ö. 201 yılına ait Çin kaynaklarında bulunmuştur (Abramzon, 1999). Kırgız şamanlığı ile ilgili ilk bilgilere ise 9-12. yüzyıllara ait Arap ve Fars kaynaklarından rastlayabiliriz. Kırgız doğu bilimcisi Ömürkul Karayev, 1968 yılında yayınladığı “*Kırgız ve Kırgızistan Hakkında 9-12. yüzyılların Arap ve Fars Kaynakları*” isimli kitabında Ebu Dülef, Ebu Said Gerdizi gibi tarihçi ve coğrafyacıların yazılarına dayanarak dönemin Kırgız kültürü, örf ve adetleri ve başka milletlerle ilişkilerini anlatmıştır. Ebu Dülef, Gerdizi, el-Mervazi ile “Hudûdü'l-Âlem”¹ eserinin bilinmeyen yazarına göre, 1. ve 2. bin yılların sınırında Kırgızların dini hayatında şamanlık ve onun yanı sıra Teñir (Gök Tanrı) ve atalar kültü vardır (Karayev, 1968: 95-97). Gerdizi, “Bazı Kırgızlar ineğe tapıyor; diğerleri ise kimi rüzgâra, kimi saksığana, kimi doğana, kimi de kırmızı ağaçlara tapmaktadır” şeklinde yazmıştır.

¹ Türkçesi “Dünyanın Sınırları”, 982 yılında Gurluların hükümdarı (bugünkü Afganistan'ın Kuzeybatısı) için yazılmış olan “Hudûdü'l-Âlem”, o zamanlar bilinen tüm dünyanın coğrafyasını sunuyor, ayrıca Farsça yazılan en eski nesirlerden birisidir. Daha fazla bilgi için bk. “Hudud al-'Alam: The Regions of the World: a Persian Geography”, translated and explained by V. V. Minorsky, 1937, 1970, 1982, 2015.

“Hudûdü'l-Âlem”de Kırgızlarda ölüleri yakma töreninden bahsediliyor; aynı şey Gerdizi’de de vardır, o şöyle der: “Kırgızlar, Hindular gibi ölüleri yakıyorlar ve diyorlar: “Yangın en saf şeydir; yangına düşen her şey kirden ve günahtan temizlenir.” Ancak daha sonraki dönemlerde, el-Mervazi’nin de yazdığı gibi, ölüleri yakma töreni yavaş yavaş defnetmeyle yer değiştirmiştir (Karayev, 1968: 96).

Orta Asya bölgesine İslamiyet’in etkisi, 751 yılında Talas’ta (Kırgızistan) Arap ordularının Çin ordusunu mağlup etmesi ile başlamış sayılıyor. 920 yılında (bazı kaynaklara göre 960 yılı) ise Karahanlılar hakani Satuk Buğra Han’ın Müslümanlığı kabul etmesi ve İslamiyet’in Karahanlı kağanlığında devlet dini olarak yayılması, Orta Asya bölgesinin İslamlaşmasına bir başlangıç olmuştur (Kösoğlu, 1990: 41-45; Karayev, 2008: 157-159).

Türk boylarının İslam’ı kabul etmesi istila ve güç ile değil, tersine kolay bir şekilde uyum içerisinde gerçekleşmiş (Baydur, 2013: 91) olmasına karşın Türk Şamanizm’ine ait bazı değerler de yeni bir düzen içerisinde varlığını devam ettirebilmiştir. “Batıl inanç” ismi verilen bu eski inanç ve göreneklerin derin izlerine günümüzde de çoğu Türk boylarında rastlamak mümkün. Uyku ve hastalık ile ilgili albastı (Kırgızca’da albarstı) efsanesi, uzun ömürlü olsun diye çocuklara Yaşar, Satılmış, Satı, Durmuş gibi isimler vermek, hastalıktan dolayı çocuğun adını değiştirmek, çalılara ve kutlu ağaçlara bez parçaları bağlamak (İnan, 1986: 207) gibi adetler bu duruma örnektir. Sosyolojik açıdan bu görünümün olağanüstü bir açıklaması yoktur ve yüzyıllardır insan zihninde süregelen kültürün kendisiyle açıklanabilir.

Yüzyıllar boyu belli bir kültüre sahip olmuş ve onun içinde yoğrulmuş, sonra bir takım sebeplerle başka bir kültüre geçmiş insan topluluklarının, bu geçiş sırasında ve hatta çok uzun zaman sonra bile, eski kültürleriyle ilgilerini tamamen kesmedikleri, ona ait bazı unsurları olduğu gibi, bazılarını da yeni kültürlerin kalıplarına uydurarak muhafaza ettikleri bilinen sosyolojik bir sonuçtur.

(Mensching’den akt. Candan, 2004: 290).

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve 20. yüzyılın başlarında Kırgızlar ve bütün Orta Asya bölgesi Rus doğu bilimcileri tarafından büyük ilgi ile izlendi. Bölgede bilimsel keşif gezileri ve etnografik saha araştırmaları düzenlenmiş, seyahat notları tutulmuş ve kitaplar yazılmıştır. O döneme ait çalışmalardan Kırgız kültürü, adetleri, toplumsal ve ekonomik hayatı ve dini inançları konusunda önemli bulgulara ulaşılabılır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Kırgızistan’a gelen ve ‘Kırgızlar kendilerini Sünni Müslümanı görürler, fakat dogmatik meselelerden uzaklar ve hatta ilgilenmezler. Camiler ise çok az’ diyen Zeland (1885), Kırgız kültüründe yaşayan şamanlık belirtilerinden de haber vermiştir:

Kırgız’ın hayal gücü dış dünyayı değişik ruhların esrarengiz etkinlikleriyle canlandırır. Dağlar onlarla doludur, hastalıklar onlardan gelir ve genellikle onların insan hayatına karışması bir aksiyomdur. Bu sebeple Kırgızlarda Müslümanlık törenleri paganlığın kalıntılarıyla karışıktır; bazı yerlerde kurban sunma vs. gibi görevleri olan batıla dayalı nesnelere ya da mekânlar bulunur.

(Zeland, 1885: 32)

Rus gezginlerinin notlarını analiz eden ve kendisi de etnografik araştırma yürütmüş olan F. Poyarkov, Kırgızların İslam'dan pek haberdar olmadıklarını dile getirmiştir. Ayrıca Poyarkov, coğrafyacı Krasnov'un Yedisu Kırgızlarını bağınaz Müslüman bulmasına şaşırıyor ve bu fikre karşı, ondan bir yıl önce kitabını yazmış olan Zeland'ı koyuyor (Poyarkov, 1894: 21). Kırgızlar arasında Müslümanlığın yayılması ve benimsenmesinde Rus İmparatorluğu'nun da bir nevi etkisi oldu; çünkü Ruslara karşı bir tepki olarak yerli halk İslam'a sarılmayı yeğlemiştir. Üstelik kıyasla daha dindar olan komşuları Tatar ve Özbek halklarının da Kırgızlar arasında Müslümanlığın yayılmasında 19. yüzyıl boyunca etkisi olmuştur (Abramzon, 1990: 178-179; Poyarkov, 1894: 23). İdil-Ural bölgesinde ortaya çıkan Ceditçilik hareketleri ve cedit okullarının ise Kırgızistan'da İslam'ın yayılmasına katkısı ile birlikte, birçok Kırgız aydınının yetişmesini de sağladığı görülmektedir (Kadyrov, 2014). Kırgız şamanlığı araştırmalarına emeği geçen T. Bayaliyeva, 19. yüzyılın ortalarında Kazak bilim insanı ve etnografi Çohan Valihanov'un sözlerini şöyle aktarır: “*Kırgızlarda şamanlık Müslümanlık inancıyla karışmıştır; karışarak ‘Müslümanlık’ adında bir din oluşturmuştur. Onlar Muhammed’i bilmiyorlardı ama Allah’a inanıyorlardı; şamana² inanıyorlardı ve Müslüman hocalarına karşı saygılıydılar*” (Bayaliyeva, 1972: 117). Son iki paragraftan anlaşıldığı kadarıyla, Sovyetler Birliği kurulmadan önce Kırgızların, dini hayatında hem İslam’ı hem de şamanlığı yaşattığı görülüyor; genel kitle kendini Müslüman olarak bildiği halde toplum arasında İslam öncesi eski inançlara ait unsurlara da değer veriliyordu.

Modernlik ve Din

Din olgusunu tanımlama ve tasvir etmenin bilim insanları tarafından geniş kullanım gören iki klasik yolu vardır: özsel (substantive) ve işlevsel (functional). Özsel kategori, dine içeriden bakarak onun kutsallığı, ideolojisi ve içeriğine göre tanımını yapar. İşlevselci sosyologların kullandığı işlevsel kategori ise dine dışarıdan bakar ve dinin insan ve toplum üzerindeki sosyolojik ve psikolojik etkilerini ele alır. Kısacası, özsel bakışta dinin *ne olduğu* ve işlevsel bakışta dinin *ne yaptığı* ve *ne işe yaradığı* önemlidir (Beyer, 2003: 46; Kurt, 2011: 36-38). Din sosyolojisinin konusu ise tarihi gelişiminde birçok klasik yaklaşımları sunuyor (Kurt, 2011: 49-50):

- a) Dinlerin ortaya çıkışının sosyal nedenlerini araştıranlar (H. Spencer, B. Taylor, K. Marx, E. Durkheim).
- b) İçeriden bakarak dinlerin sosyal ve dünyevi görünümünü araştıranlar (E. Troeltsch, J. Wach, G. Mensching, G. Le Bras).
- c) Din ile dünyevi toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi konu edinenler (M. Weber, E. Troeltsch).
- d) Dine kolektif yanılğı, sınıfları sömürme aracı, dünyadan kaçma çabası, acıları rahatlatmaya yarayacak telafi mekanizması olarak bakanlar (Marksist sosyologlar).

Din sosyolojisinde iki önemli isimden biri olan Emile Durkheim 1912 yılında yayınladığı *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* isimli kapsamlı çalışmasında Avustralya yerlilerini ele alıyor ve dini onun ilkel biçimlerini çözümleme yoluyla anlamaya çalışıyor. Durkheim, bütün bilinen dinlerin kutsal (*sacred*) ve dünyevi (*profane*) olmak üzere birbirini dışlayan iki cinse ayrıldığını savunur (Durkheim, 2005: 56). Kutsal ve dünyevi, ortak hiçbir noktası olmayan farklı dünyalardır, fakat kutsal ile dünyevinin birbirine geçmesi de imkânsız değil;

² “Şaman” sözcüğünün eski Türkçedeki karşılığı “Kam”, Kırgızca’da “Bakşı”.

çünkü eğer dünyevi hiçbir şekilde kutsal ile bir ilişkiye girmeyecekse, kutsalın var olmasında bir mantık kalmıyor. Bu ilişki ise dünyanın kendine özgü özellikleri kaybederek bir dereceye kadar kutsala dönüşmesi durumuna işaret eder (Durkheim, 2005: 57-60). Durkheim'a göre dinin temeli bir inançtır; bu inançlar hususi kuralları tarafından öngörülen bazı ritüelleri gerektirir; ritüeller ise onları uygulayan bir grup tarafından paylaşılır. Durkheim bu grubu cemaat olarak adlandırıyor ve ona göre "tarihte cemaati olmayan hiçbir din olmamıştır." Böylelikle Durkheim dinin tanımını şöyle yapmaktadır:

Bir din, kutsalla, yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve ameller, kendilerine inanan bütün insanları kilise/cemaat diye isimlendirilen tek manevi bir toplum halinde bir araya getirir.

(Durkheim, 2005: 67).

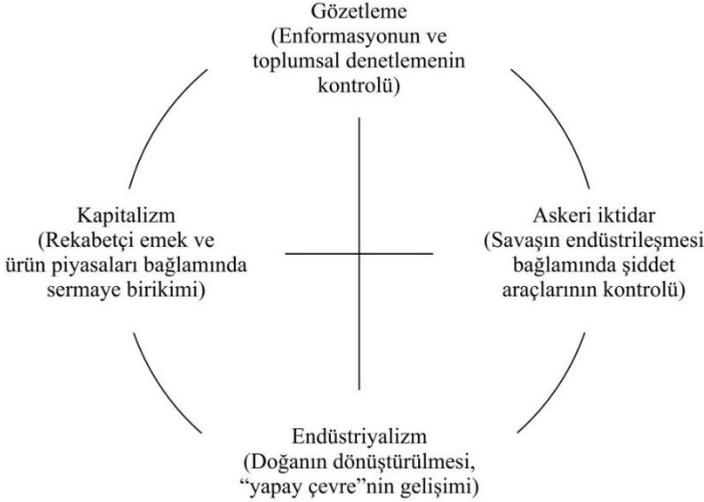
Bir diğer önemli din sosyoloğu Max Weber, dini sistemin dini olmayan (dünyevi) üzerindeki etkilerine odaklanır. Kendisinin ünlü yapıtı olan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*'nda (1905) Weber, modern kapitalizmin gelişimini Protestan (özellikle Kalvinist) ahlakına yani belli bir inanç sistemine bağlamıştır. Abdurrahman Kurt'un (2011: 123) kaydettiğine göre Weber'in din sosyolojisini üç temel temaya ayırmak mümkün:

- a) Dini fikirlerin ekonomik davranışa etkisini araştırmak,
- b) Sosyal tabaka ile dini fikirler arasındaki ilişkinin tespiti,
- c) Batı kültürünün kendine özgü özelliklerini tespit etmek ve açıklamak.

Weber, Protestanlığın kapitalizmin gelişiminde oynadığı role ilişkin görüşlerini, karışık dini inançları barındıran çok kültürlü ülkeleri incelemekle elde ediyor. Bu ülkeleri irdelerken Weber, "ekonomik sistemin öncülerinin -iş öncülerini, sermaye sahipleri, üst düzeyde nitelikli emek ve teknik olarak ve ticari olarak daha ileri personel- tümünün ağırlıklı olarak Protestan olduklarını keşfetmiştir" (Ritzer, 2014: 259). Weberyen teoride Kalvinist inancın temeli, insanın sürekli bir öz denetimde olmasını, kendi hayatını belli bir plana uyumlu düzenlemesini ve asketik hayat sürdürmesini gerektiriyordu; en önemlisi, Kalvinistlerin bu dünyadaki "tek toplumsal etkinliği *in majorem gloriam Dei*" idi (Lat. "Tanrının yüce şanı için") (Weber, 1999: 93). Kapitalizmin doğuşunda katkısı olan Protestan asketizminin 16-17. yüzyıllarda tarihi dört taşıyıcısı vardı: 1) Kalvinizm; 2) Pietizm; 3) Methodizm; 4) Baptist hareketten doğan diğer tarikatlar (Weber, 1999: 81). Tüm insanlar zengin ya da fakir olmasına bakılmadan Tanrının yüce şanı için kendi mesleklerinde gelişmek ve çalışmak zorundadırlar; Tanrının öngörüsü, Protestanlıkta, "*istisnasız bütün insanlar için kabul edeceği ve çalışmak zorunda olduğu bir meslek hazırlamıştır ve bu meslek boyun eğilecek ve insanın kendini geliştirmesine yarayacak bir ilahi takdir değildir, tanrının, bireylere onun şerefi için çalışmak üzere verdiği bir buyruktur.*" (Weber, 1999: 137).

Klasik toplumbiliminin ana temalarından birini oluşturan Modernlik kavramı ise, kendi etimolojisinde bir zaman meselesi olup Latince kelimedir ve "şimdiki", "bugünkü" gibi anlamları taşır. Modernliği betimlemenin en iyi yolu bu olguya -daha sonra yapısalcıların geniş bir şekilde kullanacağı bir kavram- ikili karşıtlıklar (binary oppositions) üzerinden girmektir, yani 'modernliğe' gelenekselin ya da modern öncesinin bir zıddı olarak bakmak. Weber modernlik kavramını pek kullanmadığı halde onun *dünyanın büyüünden kurtulması* ve *rasyonelleşme* ilkeleri daha sonra klasik sosyolojinin ve modernliğin yapı taşları haline

gelmiştir. Modernliğin ünlü tanımlarından biri Anthony Giddens'in kaleminden çıkmadır; ona göre modernlik basit bir şekilde “*on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder*” (1994: 9). Giddens modernliği, kapitalist ve endüstriyalist süreçleri de içine alan birkaç kurumun etkileşiminde görür (Şekil 1).

Şekil 1. Modernliğin kurumsal boyutları (Giddens, 1994: 58).

Görüldüğü gibi Giddens’te modernlik, kapitalizm, endüstriyalizm, askeri iktidar ve gözetleme olmak üzere dört ana kurumun etkileşiminden oluşmaktadır. Modernliği açıklamak için Marx’ın “katı olan her şey buharlaşıyor” deyimini kullanan Marshall Berman, modernlik sürecini üç aşamaya ayırmıştır: modern hayatın yeniden algılanmaya başladığı 16-18. yüzyıllar; 1790’ların büyük devrimci dalgalarıyla başlayıp siyasi hayatı da kökten sarsan ikinci aşama ve bütün dünyayı kapsayacak şekilde her yere yayılmış olan bizim de içinde bulunduğumuz 20. yüzyıldan sonraki evren (Berman, 2013: 29-30). Burada doğayı tahakkümü altına alarak kırsalı kente dönüştüren endüstrileşme sürecinin Gök Tanrıçılar için negatif önemini belirtmek gerekecek. Modern öncesi toplumlarda insanların doğaya derinden bağlılığı söz konusu; bu dönemde doğal kaynakların elverişliliği, hayvanların verimliliği, doğal fenomenler ve beklenmedik felaketlerin insan hayatı için önemi büyüktür. Modern çağda ise önce yerkürenin sanayileşmiş bölgelerinde ve daha sonra bütün dünyada insanlar bir nevi *yaratılmış bir çevre’de* hayat sürdürmektedir, bu çevre sadece doğal değil, fizikseldir de (Giddens, 1994: 59).

Modernlik, üst paragraflarda belirtildiği gibi, geleneksel ve dini olana karşı bir zıtlık içerisinde inşa edilegelmiştir. *Geleneksel toplumlar* olarak adlandırılan sanayi öncesi toplumlar, hep eskici, kırsal, tarımsal, geleneksel otorite ve değerlere bağlı, hiyerarşik yapıya sahip ve kaderci olarak nitelendiriliyor. Bu bakımdan modernlik, eski olmayan ve bugünü anlamlandırmak için eskiye ihtiyaç duymayan bir süreç olmaktadır. Modernlik, çoğu durumda geleneklerden kopuş olduğu için, geleneksel toplumlar modernliğin negatifi şeklinde algılanmaya başlıyor. Din de geleneksellik ile özdeş bir anlayış olarak onunla aynı yığına itilmiştir. Ancak unutmamak lazımdır ki, dinin de bazı durumlarda yürürlükte olan

geleneklere köklü karşı çıkışı söz konusudur. Hristiyanlık ve İslamiyet gibi büyük dinler de ilk ortaya çıktıklarında, o güne kadar var olan bazı geleneklere devrimci bir muhalefet sergilemiş ve onları yıkmayı hedeflemiştir. Gelenekselliği kırsal alan ile tanımlayan modernlik, kendi fiziksel mekânını kentte görmektedir. Avrupa'da yükselen ticaret ile beraber yeni kapitalist burjuva sınıflarının oluşturduğu kent mekânları, günümüzde de görülmemiş gelişmeler gösterirken kırsal mekân kentlerin karşısında erimeye maruz kalmaktadır. Çok kültürlü ve heterojen yapıya sahip kent kültürü ise dini inançları da etkisiz bırakmamıştır. Türkiye'de müftülüğe gelen bazı sorular bunun en bariz örnekleri olabilir (Meriç, 2005: 130-131):

Dövme yaptırmak caiz mi, işyerinde günah dediler? Dövme caiz mi? Kızım dövme diye tutturdu. Sınıflarında yapmayan kalmamış. Ben istemiyorum. Derinin altında pis kan kuruyacak, mikrop kalabilir. Ayrıca günah diye biliyorum. Ama kızıma söz geçiremiyorum. Bir de siz konuşur musunuz? Kızımı bu isteğinden nasıl vazgeçiretebilirim? Kalıcı makyaj caiz mi? Kaşlarım çok yoğun, biraz seyreltsem olur mu? Beyim güzellik salonuna git, biraz kendine bakım yaptır dedi. Çok şaşırdım. Gidersem günah değil mi? Vücudumun bazı bölgelerine silikon yaptırsam, beyim çok ısrar ediyor, günah mı?

Ancak son dönemlerde sosyal bilimler alanında yapılan birçok araştırma, modern hayattan beklenenin tersine dinin kaybolmaktan çok yükselmekte olduğuna işaret etmektedir; dinlerin toplumsal hayattan silinip gitmesi yerine onun 'yükselişinden' veya 'kutsalın dönüşünden' söz ediliyor (Kurt, 2011: 191). Bu özellikle Hinduist milliyetçiliği, İslam'ın canlanması ve Pentikostalizm Hristiyanlığındaki dönüşümler için geçerlidir (Hefner, 2009: 152-153). İnanç sistemlerinde ortaya çıkan bu gelişmeler, 'modernlik şartlarında dinin gerileyerek yok olacağı veya özel/kişisel alana hapsolacağı' savının, en hafif deyişimiyle, abartıldığını gösteriyor³.

Tarihsel süreçte modernlik ile Şamanizm'i düşündüğümüzde ise geniş yelpazeli bir tablo çıkacaktır önümüze. Modernliğin, dünya klasik dinlerini geçmişe özgü ve eski olarak gördüğünü hatırlarsak, Şamanizm'i aynı mantıkla anlayabilmek için sorunu iki misli değerlendirmemiz gerekecek. Çünkü insanlık tarihinin çok eski devirlerine dayanan pagan dinleri⁴, 'kutsaldan arındırılmış' ya da 'büyüsünden kurtulmuş' aydınlanmacı fikirden asırlar önce evrensel ve kitabi dinler tarafından eleştirilmiş ve çeşitli mücadeleler verilmiştir. Örneğin Orta Çağ Avrupa'sında Engizisyon politikalarının sonucunda binlerce insan cadı ve büyücü oldukları iddiasıyla asılmış/yakılmış/boğulmuştur. Modernlik süreciyle beraber dünyanın büyüsüzleşme devrinde Şamanizm, bu sefer fiili saldırısız ikinci büyük bir darbeye maruz kaldı diyebiliriz. "İnsanların ruhsal dünya ile irtibatlandırılmaları" bazı inanç sistemlerinde çok fazla ön plandadır ve böyle sistemlerin başında Şamanizm gelir. Şamanizm'in günümüze kadar geniş kitleler tarafından yaşatılamamasının ana sebeplerinden biri de bu olmuştur (Candan, 2004: 285). Hristiyanlıkta rahip olabilmek için belli bir eğitim-öğretimden geçmek gerekiyor; yani lise ya da üniversite okur gibi eğitimden geçip gereken

³ Modern çağda dinin yükselişi ile ilgili bk. Hefner, R. W. "Religion and Modernity Worldwide", Peter B. Clarke (der.), The Oxford Handbook of The Sociology of Religion, 2009.

⁴ Paganizm, geniş anlamli bir kavram olup kendinde şamanizm, politeizm, panteizm gibi anlayışları da içeriyor.

belge veya sertifikayı aldıktan sonra, bu dinin görevlisi ya da sözcüsü olunabiliyor. Aynı şey İslamiyet için de geçerlidir. Şamanizm ise bu kapsama uymuyor çünkü burada öğrenmekle şaman olunmuyor / olunamıyor. Yani insan istediği kadar okuyup şaman olmaya çalışabilir, ancak lazım olan medyomik yetenekler bu insanda mevcut değilse ne kadar uğraşırsa uğraşsın şaman olamaz (Candan, 2004: 285-286). Başka bir ifadeyle, modernliğin zorunlu bir şartı olan ‘rasyonelleşme’ ve ‘kurumsallaşma’ sürecine ayak uydurup uyduramama söz konusu. Bir dinin evrensel olabilmesi için kurum halini alabilmesi ve kurum halinde çalışabilmesi önemlidir.

Kırgız Teñirciliğinin Modern Çağda Yeniden Yükselişi

İnsan yaşamının son devirlerinde gelişim ve dönüşüm modernlik adına sürdürülmüştür, ancak bu tutku başarılı olduğu gibi başarısızlıklardan da kaçınmamıştır. Geçen yüzyılın yetmiş ve seksenli yıllarında açık bir şekilde görülmeye başlamıştır ki modernlik dünyaya şekil vermesine rağmen küresel çapta bir refah yaratamamıştır, buna ek olarak muazzam bir şekilde çevre kirliliğine de sebep olmuştur (Hoppal, 2003: 140). Modernliğin teknik gelişmesi doğrudan eski ve geleneksel olana karşı yönetildiği için, nihayetinde halk kültürlerinin yeniden sesini duyurarak bir tepki gösterdiğini söyleyebiliriz.

20. yüzyıl sonları ile 21. yüzyılda yeniden baş gösteren Neo-Şamanlık ya da post-şamanlık diyebileceğimiz gelişmeler çoğunlukla üç çıkış noktada toplanabilir: a) milli canlanma ideolojisi arkasında (Sibirya’da Hakaslar, Altaylar, Yakutlar vs.); b) “kendini arayanlar” tarafından (Perrin, 2001: 125-128; Ott, 2001: 280); c) turizm/pazar amaçlı (Dobkin de Rios, 2001: 277-279; Vitebsky, 2001: 291-297).

Şaman, nesiller boyunca birikmiş bilgi ve tecrübenin taşıyıcısı olarak, kişisel kazanç ya da kendi iç büyümesini beslemek için değil, insan dünyası ile insan dışı dünyalar arasında karşılıklı bir ilişki kurmak için, ruhlarla konuşmak ve geriye bilgelik ve şifa ile dönmek için transa girer. Günümüzde kendine şaman diyenlerin çoğunluğu ise artık böyle bir şamanlık perspektifine gömülü bir kültüre ve topluluğa ait değiller, daha ziyade kendilerini bulmaya çalışanların neslinden geliyorlar (Ott, 2001: 280). Modern çağda insanlar arasında artan yalnızlık, bireycilik ve maddecilik, hayattan egzotik yeni anlamlar aramaya ve yeni mitler üretmeye teşvik etmiştir. Ayriyeten, hızla kapitalleşen dünyada şamanlık, turizm veya pazar kaynağı haline gelmekten de kurtulamamıştır. Örneğin, 1990’larda Amerikalı antropolog ve psikoterapist Marlene Dobkin de Rios, Güney Amerika’da *ayahuasca* şamanlarını arayan sayısız turist buluyor. Peru ve Brezilya’nın Amazon şehirlerinde, hiç çiraklık dönemine girmeden, öğretmenleri olmadan şifacı ya da ayahuasquero haline gelen Mestizo insanları var. Amerikalı ve Avrupalı turistlere on veya daha fazla farklı halüsinojenik bitkilerin karışımlarını sunarak evrene gömülmelerine ve mistik deneyimler kazanmalarına yardımcı olurlar. Söz konusu halüsinojenik bitkiler geleneksel hekimler tarafından kullanıldığı şekilde hiç kullanılmamıştır ve sayısız psikolojik kazalara sebep olabilmektedir. Bu şifacı denilenler, müşteri için birbirleriyle savaşırlar; yurtdışında ise seyahat acentesi ve tur rehberleri olarak görev yapan destekçileri de vardır (Dobkin de Rios, 2001: 277). Milli canlanma fikirlerinden beslenen neo-şamanlık hareketleri ise özellikle Sovyet sonrası Kuzey Asya halkları arasında ön plana çıktığı gibi, egemen cumhuriyetlere sahip Türk devletlerinde de bazı gruplar tarafından benimsendiği biliniyor. Örneğin Türkiye’de bine yakın insan şamanlık dinine girdiğini belirtmiştir (Bayat, 2006: 284). Kırgızistan da dahil Orta Asya cumhuriyetlerinde

ise belirleyici pozisyonda olmasa da kültürel ve dini dünya görüşünü şamanlık üzerine inşa etmeye çalışan insanlar son zamanlarda sıkça görülmektedir. Bu gruplar arasında, milli kimliğin milli bir dinle kurulacağı inancı söz konusudur ve gelişmeler milli kimlik ve milli bilinç arayışlarının bir sonucudur.

Belirtildiği üzere Kırgız kabileler Müslüman olduktan hemen sonra Rus İmparatorluğu boyunduruğu altına girmişlerdi. Sovyetler Birliği döneminde yetmiş yıllık dinsizlik politikasından sonra, 1990'larda Kırgızistan ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde İslamiyet yeniden canlanmaya yüz tutmuştur. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin hemen dağılımından sonraki yıllarda Kırgızistan'da 39 tane cami ibadete açırken, 2016 yılında bu sayı 2700'ye⁵ ulaşmıştır. Diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde de aynı durum söz konusu.

Kırgızistan, Orta Asya'da bulunan beş devletten birisidir; 198,5 bin km²'lik yüzölçümüyle Türkiye'nin dörtte birine denk düşüyor; nüfusu 2016 yılı verilerine göre 6 milyondur. Kazakistan, Çin, Özbekistan ve Tacikistan ile aynı sınırları paylaşıyor. Ülke nüfusunun %73'ünü Kırgızlar, %14,6'sını Özbekler, %6'sını Ruslar, %1,1'ini Çinli Müslümanlar olarak bilinen Dunganlar ve geri kalanını da diğer milletler oluşturmaktadır (Kırgızistan İstatistik Kurumu, 2016: 44-48). Kırgız, Özbek ve Dunganlar yani nüfusun büyük çoğunluğu Sünni Müslümandır.

Ülkede İslam hızla yayılırken Sovyet sonrası dönemde *Teñircilik* ismi ile bilinen Kırgız şamanlığı da bazı insanlar tarafından milli bir din yaratma çabası ile yaygın ve sistematik olmamakla birlikte toplumsal bir fenomen olarak kendini gösterebilmiştir. Türk ve Moğol dilli halkların şamanlığı ile aynı kökten gelen Kırgız şamanlığı (bundan sonra ileride Teñircilik), onlarla benzer çizgiye sahiptir. Bu çizginin ana hatları, öncelikle bir yüce Gök Tanrıya tapmaları; ondan sonra kutsal sayılan yer-su kültleri ve daha sonra atalar kültürünü tanımlarıdır. Kırgız şamanlığında Gök Tanrı – *Teñir* ya da *Kökö Teñir*'dir, tek ve yüce tanrıdır ve çoğunlukla gök ile özdeşleştirilir. Günümüz Teñircilik hareketlerinin varsayımlarına bakarsak, kimi zaman bir monoteist din; kimi zaman bir hayat öğreti ve felsefesi ve kimi zamanlarda da Hristiyanlık ve İslam gibi dünya dinlerinin başka bir yolu / versiyonu ya da onların kökeni olarak karşımıza çıkacaktır. Türk ve Moğolların, Teñirciliği diğer dinlerle özdeşleştirdiklerine dair kayıtlara eski metinlerde de rastlayabiliriz. Örneğin İmparatorluk döneminde Moğollar, Batı devletlerine yazdıkları mektuplarda, kendilerinin tek tanrılıklarını açık bir ifadeyle ortaya koymaktadırlar. Argun tarafından 1290 yılında Papa Nikola IV'e gönderilmiş olan mektupta, Teñir'in evrensel değerine işaret edilmektedir: “Mesih'in dini Göğü seviyor ve bu din gerçektir. Hristiyan dinine giren kimseler, Ebedi Gök'ün dinine ve buyruklarına karşı gelmemektedir. Yalnızca Göğe dua edildiği takdirde ve gereği gibi düşünülürse, Hristiyan imiş gibi hareket edilmiş sayılmaz mı?” (Roux, 1994: 94). Hoşgörür fermanları olarak bilinen Cengiz Han fermanları da aynı görüşlerin yansımalarını taşıyor; “*Her üç dine bağlı olursa olsun, din adamları hükümdarın uzun yıllar yaşaması için Göğe yalvardıkları takdirde, vergi ödemekten muaf tutulacaklardır*” (Roux, 1994: 94). Yani teñirciler, kendilerinin Hristiyan, Müslüman, Yahudilerin inandığı aynı Tanrıya inandıklarını ve bütün dinlerin ortak ve büyük Tanrıya ama farklı yollardan götürdüğünü düşünüyorlardı.

⁵ Sputnik Kırgızistan; “*Za 26 let çislo meçetey v Kırgızstane viroslo v 70 raz - MVD*”;

<https://ru.sputnik.kg/Kyrgyzstan/20161121/1030394466/za-gody-nezavisimosti-kr-chislo-mechetey-vyroslo-v-70-raz-mvd.html>. Erişim tarihi: 18 Mayıs 2017.

Günümüz Kırgız Teñirciliğın önemli temsilcilerinden biri olan Dastan Sarıgulov (2001_a: 122) da aynı şeyi vurgulamaktadır:

Birçok millet ve birçok din birbirinden farklı olsa bile, Tanrı birdir. İnsanları Tanrıya götüren yollar farklıdır, dinlerine göre. Bu yollar ne kadar uzak, karmaşık, kurallaştırılmış ve eğri-çarpık olursa, insanı Tanrıdan o kadar uzaklaştırır.

Türk ve Moğollarda, Jean-Paul Roux'nun da altını çizdiği gibi (1994: 97), Tengri'nin gücü ve yaratıcılığı, onun dünyayı nasıl ve neden yarattığı büyük bir ilgi uyandırmıyordu. Onun yerine Teñircilikte doğa kutsallığı önemsenmiştir. Çünkü Tanrı ile insan arasında ancak doğa bulunduğu zaman inanç temiz ve güçlü oluyordu. Sarıgulov'a göre (2001b: 19), diğer dinler Tanrıdan sonra ikinciliğe insanı koyarken, Teñircilik anlayışında Tanrıdan sonra doğa ve ancak ondan sonra insan vardı. Hatta hayvanlardan tek farkı bilinç olan insan da onlarla aynı sraya konuluyordu. Böylece, sadece insanın değil, otların, ağaçların ve hayvanların da verilecek hakkı vardı ve Teñircilik insana, hayvanlara, bitkilere, toprak ve suya ve tüm doğaya insancıl davranıyordu. Zira göçebeler kendilerini doğadan ayrı veya ona karşı düşünemezdi. Dünya tarihinin oluşumunda büyük katkısı olan Sami dinler ise bu Teñirci fikre göre insanı merkeze alır:

Hristiyanlıktan evvel insan tabiatı kendinden yüksek tutar ve Güneş'e, Ay'a, dağa, rüzgâra, suya, toprağa tapardı. Hristiyanlık ve İslam dinleri ise dünyada insanın yerini yüceltti; insanın nasıl olması gerektiği, insanların birbirlerine nasıl davranması gerektiği sorularına cevaplar aradı. Dünyada tüm hayvanlara insan hükmeder; bütün herkes insana boyun eğmek zorundadır.

(Sarigulov, 2001_a: 112)

Teñirciliğın dünya dinlerinden bir diğer önemli farkını ise bu akıma mensup insanlar, Tanrı ile insan arasında bir aracının olmamasında görmekte. Başka dinlerden farklı olarak Teñircilikte Tanrı ile insan arasında bir aracı yoktur; peygamber, kilise, cami ve orada hizmet veren rahipler ve kitap-resimler yoktur. Yukarıda belirtildiği gibi, onlardan kat kat yüce, kuvvetli, temiz ve kutsal tabiat aracılık eder, Tanrının iradesi ve emrini bildirir ve onun sözcülüğünü hatta peygamberliğini yapar. Teñircilik dünya görüşü, “anlaşılması doğanın kendisi kadar basit” olup, nesilden nesile kutsal kitabı olmaksızın aktarıla gelmiştir (Sarigulov, 2004: 42-43; Sarigulov, 2001b: 10-21). Ancak böyle denilmesine rağmen Tengri dininde Tanrı emirlerinin insanlara nasıl iletileceğine ilişkin kabul edilen belli bir bilgi bulunmamaktadır. Tanrısal bilgilerin insanlar tarafından mı geleceğini, yoksa ilahi bir işaretler yoluyla mı belirginleşeceğini anlamak zor. İlk akla gelecek olanlardan – şamanların bazı durumlarda bu buyruk ve emirlerin aktarıcısı olabilmeleri muhtemeldir. Diğer bir aday halk başında olan han ve kağanlar, özellikle göçebe topluluklarda bu görevi yapmaya en layık kişiler olarak biliniyordu. Eski metinlerin naklettiğine göre, hanlara bazı ilahi emirler rüya şeklinde de aktarılabildi: “Eşi İbağa'nın yanında istirahat ettiği bir gece, Cengiz Han'ın uykusu bir kâbusla kesildi. Uyandığında, genç kadına ondan her zaman memnun kalmış olduğunu, fakat şimdi rüyada Tengri, onu başkasına terk etmesini emrettiğini bildirdi” (Roux, 1994: 97).

Gök Tanrı dininde bir diğer kült de Umay Ana'dır. Teñir gök olurken, yer ile özdeşleştirilen ve Teñirden sonraki ilahi varlık olan “Umay” ya da “Umay Ene” (Umay Ana), sadece Kırgızlarda değil diğer Türk boylarında da görülen bir fenomendir. Umay Ana, doğumun ve toprak verimliliğinin tanrısı ve kadınların muhafızıdır. Kırgız kültürel anlayışında Umay Ana; kadınları, çocukları, evi ve nesilleri koruyandır. Bebeği beşiğe yatırırken “Beşik efendisi sıkı tut, Umay Ana uyku ver!” derler; doğumlar sırasında ve çocukları tedavi ederken hekimler “Benim elim değil, Umay Ana'nın eli!” derler. Türklerin eski dini inançlarında gök ile yer bazında iki evrensel cismi ve onların birlikteliğini fark etmek mümkün. Yerin/dünyanın, göğün çifti veya dışısı olduğunu kabul etmemize itecek bazı ipucular olsa da, bunu kesin bir şekilde söylemek elbette zor. Moğolistan'ın tarihi metinleri arasından 1240 yılında yazılmış olan “Moğolların Gizli Tarihi”⁶, Gök ile Dünyayı birçok yerde mükemmel bir eşitlik halinde göstermektedir:

“Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı, güçlü tanrıdan nam aldım.”-113. paragraf.

“O, büyük araba izinden, Temuçin'in peşinden gömürdeyerek geliyor ve: 'Gökle yer, Temuçin'i ulusun hükümdarı ilan ettiler. Şimdi ulusu idaresine alsın!' diyordu”-121. paragraf.

“Şimdi ise, onun oğlu tarafından gönderilen dört kahraman, aynı şekilde dağılmış olan ulusumu kurtardılar. Buna teşekkürle karşılık göstereceğime gök ve yer şahit olsun!”-163. paragraf.

(Moğolların Gizli Tarihi, 1986: 51, 55, 87).

Umay Ana fenomeninin belirtilerine Anadolu topraklarında da rastlanabilir. Şöyle ki, Adem Koç, Umay Ana'nın Anadolu'da Fatma Ana'ya dönüştüğünü belirtmektedir. Eski inançlarda Umay Ana'nın sahip olduğu değerlere benzer bir şekilde, burada Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma, “sadakatin, bereketin ve kutsal doğumun sembolü olmuştur. Bu nedenle özellikle Alevi-Bektaşî inanç sistemi içinde halk hekimliği, yemek pişirme, yoğurt mayalama gibi işlerde “Benim elim değil, Fatıma Ana'nın eli!” sözü kadınlar tarafından önemsenir” (Koç, 2015: 133).

Kırgızlar arasında Umay Ana'dan başka daha çok sayıda halk ağzında gezen Tengri inancından kalma denilebilecek sözler ve atasözleri bulunmaktadır. Onların en önemlisi tabii ki Teñir sözünün kendisidir. K.K. Yudahin Teñir sözünün dualarda ve beddualarda kullanılan şekillerini örnek gösterir, onlar günümüzde de kullanım görmektedir: hayır duası olarak – *Teñir calgasın*; beddua olarak – *Teñir ursun*, *Teñir sokkur*, *Teñir tepsesin* (Yudahin, 1985: 226).

“Devasız” hastalık ve dertlere şifa aramak, Kırgız şamanlığının halk hekimleri şahsında zuhur etmiş halidir. Anadolu Türk kültüründe “ocaklılar, hocalar, muskacılar, kocakarılar, ebeler” isimleriyle bilinen halk hekimleri, Kırgız kültüründe *bakşı*, *bübü*, *emçi* isimleriyle hâlâ varlığını sürdürmektedir. Günümüzde bakşılarda eski şamanlara ait birçok

⁶ 13. yüzyıldan sonra Cengiz Han'ın yaşam öyküsünü ve Moğol fetihlerini kaleme alan geniş literatür ortaya çıkmıştır. Onlardan en önemlisi, Cengiz Han'ın ölümünden bir kaç yıl sonra 1240 yılında yazılmış olan “Gizli Tarih” veya “Moğolların Gizli Tarihi”dir. Eserin, 1941 yılında E. Haenisch tarafından Almanca ve S. A. Kozin tarafından Rusça açıklamalı çevirisi yayınlandı. 1948'de ise Prof. Dr. Ahmet Temir, metnin Moğolca aslı ile adı geçen çevirilerini karşılaştırıp Türkçeye çevirmiştir. Daha fazla bilgi için bk. “Moğolların Gizli Tarihi”, (çev. Ahmet Temir, 1948, 1986.

özellikten sadece tedavi etme kalmıştır. Sanayi sonrası dünyada teknoloji ve tıp son derece gelişmiş olmasına rağmen, bakışlar modern tıbbın açıklarını eski tedavi yöntemleriyle doldurmaya çalışmaktadırlar. Modernlik mantığının tersine, bakışlık doğuştan gelen bir yetenek olarak kabul edilir.

20. yüzyıl Kırgız bakışları hakkında en ayrıntılı bilgilerden birini Togolok Moldo yazıp bırakmıştır. Kendisi meşhur ozan ve yazar olan Togolok Moldo (1860-1942) 1929 yılında üç bakışı ile görüşmüş (Borbu Bakışı, Şatan Bakışı ve Balta Bakışı) ve Şatan Bakışı'nın şaman törenine de katılma fırsatı bulmuştur (Moldobaev, 2015: 116). Biz bu töreni Togolok Moldo'nun neşrettiklerinden kısaca vermeye çalışacağız⁷. Togolok Moldo, 1929 yılında Tala-Bulak köyünde Şatan Bakışı'nın ruhsal hastalığı bulunan birini tedavi etme törenine katılır. Şatan Bakışı ona izin verir ancak ilk önce temizlenmesini ister; bakışının kendisi, hasta ve izlemek için gelenlerin hepsi abdest alırlar (İslam'ın etkisi), çünkü ayinin temiz bir şekilde gerçekleşmesi için bu şarttır. Tören başladı, bakışı mum yaktı ve kopuz oynatarak ve şarkı söyleyerek cinlerini (çımın) çağdırmaya başladı. Birden fırladı ve “kov-kov”, “bağla-bağla” diye bağırdı; çadırda bulunanlardan kendisini tekrar etmelerini istedi, onlar da onun isteğini yerine getirdiler (Moldobaev, 2015: 118). Törenin başından beri ocakta ateş yanıyordu ve ateşe bıçak bırakılmıştı. Bakışı bıçağı ateşten alıp bir tarafını üç kere yaladı ve tekrar ateşe attı, sol eliyle hastayı kafasından tuttu ve üstünden atladı. Sonra bağırarak çadır içinde koşmaya başladı:

Ruhlar geliyor. Onlar büyü yolundalar. Dillerini gösteriyorlar. İşte güçlü tek hörgüçlü deve (kara lek), iş bitti. Söyleyin: “Aygır-aygır!” Biz “aygır-aygır” diye bağdırmaya başladık.

Bu sözlerle Bakışı kamçıyla çadırdaki bütün eşyaları dövmeye, köpek gibi koklamaya, koşuşmaya, bütün köşeleri yoklamaya başladı. Ve ansızın;

Şeyh geldi halk tarafından seçilip,

Söz ustası geldi umutlanıp,

diyerek hastaya yaklaştı ve dua etti, onun ağzına tükürdü. Sonra hastayı yatağından kaldırdı ve üç kere ateşle temizledi (Moldobaev, 2015: 118).

Togolok Moldo'nun belirttiğine göre, hasta ertesi gün tamamen iyileşmiştir. Bu törende de görüldüğü gibi, ateş ile ilgili inanışlar halk arasında yaygın olarak kabul gören bir olgudur; sözelimi, küle basmak ve ateşe işlemek yasaktır. Bunun dışında, ateş/ocak (Kırgız Türkçesinde – ‘ot’) sözünün, çoğu dillerde de olduğu gibi Türkiye Türkçesindeki ‘aile ocağı’, ‘yaşamak’ ve ‘geçinmek’ manalarında geniş kullanımı vardır. Örneğin, *ot agası bolo albadım bülönün* – ocak reisi olamadım ailenin; *ot başı* – reis, başkan; *bul eköo ot bolo albayt* – bu ikisi birbiriyle uyuşmazlar; *otubuz kiyüşpöy kaldı* – ateşimiz tutmadı, uyuşamadık (Yudahin, 1985: 83).

Günümüzde de “devasız” hastalık ve dertlerin şifası ile ilgilenen bakışlar yok değildir. Sözüünü ettiğimiz *Aygine Vakfı* Kırgızistan'ın farklı bölgelerinde halk hekimleri ile işler yürütür ve yayınlarında onlara yer verir. Kendisini ruhsal hekim olarak tanıtan 37 yaşındaki Altınbek Musayev bu konuda şöyle demektedir: “Bu doğuştan gelen bir beceridir. Ben kendimde bunu altı yaşında hissettim ve Allah'tan gelen bir yetenek olarak biliyorum. Yeteneğimi fark etmeye başlayınca, o zaman küçük yaşlardaydım, hastalanan hayvanları

⁷ Daha fazla bilgi için bk. Moldobaev, İmel, “Kırgız Şamanı (Bakışı) (1920’li Yıllar)”, (çev. Abdrasul İsakov), *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 1(25), 2015.

iyileştirmekle uğraşırdım” (Aygine, 2011: 83). İslam konusunda giderek sağlıklı kaynaklara yönelmekte olan halk ve din adamlarının, bübü-bakşıları eleştirmesi beklendik bir olaydır. Musayev şöyle devam eder: “Bana karşı olanlar tabi ki var. Mesela imamlar böyle şeylere inanmak yanlıştır derler. Ancak bizim iş de tıbbın bir türüdür. Bakşılık değil, ruhsal hekimliktir. Geçmiş insanların ruhları ve gücü ile tedavi ederiz” (Aygine, 2011: 84). Bübü-bakşılık dünyada neredeyse bütün toplumlarda görülmüş olan bir olgudur. İngiltere'deki karşılığı *Medicine man* diye geçiyor. Halk hekimi olmak için özel bir sıfatlara ve güçlere sahip olmak gerekir. Mesela Hakaslar, insanda *arth söök*'ün (aşırı kemik ya da fazla kemik) çıkmasını şamanlığın işareti olarak bilirlerdi. Bu kemik çocuk yaşlarında olduğu gibi daha geç dönemlerde de çıkabilirdi. Geçen yüzyılın Hakas şamanı Tuda Yukteşev'de *arth söök* 53 yaşında sol böğründe belirmiştir ve Yukteşev bu yaştan sonra şaman olmuştur (Burnakov, 2011: 238). Sibiry'a'da yoğun olmak üzere Türk kabilelerinde şamanlık çağrısı daha çok zorlama karakteri taşır. Rus etnografi Lev Şternberg “Şamanlık yetenek değil insana verilen bir yükür” demiştir. Ruhlar tarafından işaretlenen insanlarda “şamanlık hastalığı” kendini gösterir ve gelecek şamanın tavırlarında değişiklikler meydana gelir: kendine mırıldanmaya başlar, ansızın bağırır, bayılır, insanlardan uzaklaşır, ormanlara kaçar, kendine zarar vermeye ve hatta öldürmeye çalışır. Aday bu görevden kaçınmak ister fakat ıstıraplar ancak şamanlığı kabul edince durur. Altay, Yakut ve Şor Türkleri buna ‘ruh bastı’ ya da ‘ruh yakaladı’ derler – *tös bazı cat/tös pazıp çat* (Direnkova, 1930: 268). Şaman olmadan önce buna benzeyen ruh hastalıkları Kırgız ve Kazaklarda da görülmüştür. 20. yüzyılın başlarında literatürle beraber şamanların yazılarını da inceleyen Direnkova'nın belirttiğine göre, Sibirya'daki bu şaman *tös*'leri (ruhlar) yerine Kırgız ve Kazaklarda İslamiyet'le benimsenen cinler vardı cinleri vardır. Direnkova Kırgız-Kazak şamanlarından bir örnek veriyor; develerine bakmaya bozkıra giden Süymönbay, orada bir tarafta sayısız beyaz sarıklı mollalar ve diğer tarafta bir ordu görmüş ve bayılmış. Kendine gelince hemen eve koşmuş. Kolları titriyormuş ve başı dönüyormuş. Evinde yatarken cinlerin toplandığını ve kendisine şöyle dediğini duymuş: “Süymönbay'ı kendimize bir hükümdar seçelim, hastaları tedavi etsin ve insanlardaki şeytanları kovsun. Süymönbay, duyuyor musun dediklerimizi, git ve tedaviye başla!” Bundan sonra Süymönbay şaman olmuş (1930: 272). Oysa bizim kaleme aldığımız bugünün teñircileri, kendileri ile sözü edilen bu şamanlık arasına kesin bir çizgi çizmektedirler.

Bugün kendine teñirci diyenler, canlandırmaya çalıştıkları inancın şamanlık olduğunu yadsıyarak bunun bir din ya da kültürel felsefe olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu felsefenin merkezinde Kırgız kültürü, örf-adetleri ve tarihi mirası yer almıştır. Bundan dolayı zaman zaman Boz Üy'ün (çadır), Kırgız milli şapkası olan Kalpak'ın, sözlü edebiyat eserlerinin ve sairelerin kutsandığını görmek mümkündür. Mesela, Manas Destanından Kırgızistan'ı güçlü geleceğe götürecek ideolojiler çıkartma çabalarına da rastlanmıştır ve hâlâ rastlanmaktadır. Günümüzün Fatih Sultan Mehmet'ini arayan bazı Türkler gibi, Kırgızları güçlü bir devlette birleştirecek Manas'ı bekleyenler olmuştur. Teñirciliği ilk kaleme alanlardan Çoyun Ömüralıoğlu (1994: 6), Teñircilik olgusuna bir din değil öğretisi veya felsefe olarak bakarken, Orozobek Aytımbet (2006: 8) dinden daha üstün bir anlayış olduğunu dile getirmiştir:

Benim anlayışında, Kökö Teñir çoğunluk tarafından kabul edilen din değil, ondan daha da üstün bir âlemdir. Ben burada sadece sembolik olarak din demekteyim, yoksa O, din dediğimiz anlayışa sığmayan, Kırgız'ın hayatına dönüşmüş olan, daha derin, daha geniş, uçsuz bucaksız bir âlemdir.

Teñircilik, bizim halkımızda ta eski çağlarda kendi şeklini almış, eski Kırgızların gündelik hayatına, diline, gönlüne, örf ve adetlerine ve hayat şartlarına sinmiştir.

Bazı durumlarda sözü edilen bu kültürel merkeziliğin uç noktalara kayması görülen bir diğer gerçektir. Tarihsel bir kökene dönme arzusu, zaman zaman kahraman Manas'ın fetişleştirilmesini, "Manas şimdi olsaydı ne yapardı?" gibi söylemlerin kullanımını, milli şapka kalpağın uzayla doğrudan ilişkisi olduğu gibi fantastik düşünceleri doğurmaktadır. Kahramanlık destanları, sözlü edebiyat eserleriyle dolu Türk boylarının bir kültürel özelliğidir ve dünyada en hacimli destanlardan biri olan Manas Destanının, sadece Kırgız edebiyatının değil dünya edebiyatının özgün bir mirası olduğu kesindir. Ancak bazılar tarafından Manas'ın kahramanlığı açıkça abartılarak farklı amaçlarla kullanıldığı görülmektedir. Kitabî dinleri eleştiren bu grupların, kendilerini de kabul edilen klasik din çerçevesine sokmaya çalışmaları ilgi çekicidir. Bazı teñirciler tarafından Manas Destanı, neredeyse bu dinin kitabı olarak görülmektedir:

Bizim dinimiz, Kırgız örf-adetleri ve kültürü üzerine kurulmuş bir dindir. "Diğer dinlerin Kur'anı, İncili veya Tevratı var; sizin neyin var?" diyebilirsiniz. Kırgızların ise müstesna destanları vardır. Onlar bizim ruhi dünyamızın parçası. "Manas", "Semetey", "Seytek", "Kococaş", "Er Töştük", "Kurmanbek", "Canış Bayış" destanları. Bizim dinin temeli bunlardır⁸.

Kendisine tarihçi, bilim insanı veya ruhsal lider diyen bazı insanların "Ben 500 yıl yaşayacağım", "Sümerler Kırgızlardan gelmiştir", "İlk insan Adem bir Kırgızdı", "Tarihte adı geçen ilk Türk milleti Kırgızlardır, bu yüzden bu soy Türk dilli halklar değil aslında Kırgız dilli halklar olması lazım" gibi ifadeleri, insanlar arasında dalga konusu olmaktadır. Televizyon programlarında ara sıra meydana gelen "Teñircilik din midir?" tartışmalarının bir teñirci ile bir İslam hocası arasında geçmesi ise neredeyse kabul edilen bir klasik senaryoya dönüşmüştür. Bu tartışmalarda Müslümanlara karşı kullanılan "Arap kölesi", "hain", "Arapların kültürünü yaşıtıyorsunuz" ve teñircilere karşı kullanılan "putperest", "ateşperest" gibi suçlamalar geniş kitlelere ulaşmaktadır ve kamusal alan ile özellikle sosyal medyada cepheleşmeye yol açmaktadır. Teñirci fikrinin bazı temsilcileri, Müslümanlara karşı bir düşmanlık beslemediklerini dile getirerek, "Ülkemize Arap kültürünü almak zorunda mıyız? Hepimiz Müslümanız ama kendi kültürümüzü de unutmayalım"⁹ demektedirler. Çünkü onlara göre İslamiyet Arap kültüründen ortaya çıkmıştır. Küreselleşen dünyada doğayı katlettiği iddia edilen kentleşmeye tepki olarak ortaya çıkan neo-şamanlık hareketlerinin sebeplerinden biri de Sovyetler Birliği döneminde serbestçe yerine getirilemeyen İslamî ibadetlerin artık halkın gündelik hayatında önemli bir yere sahip olmaya başlamasıdır. Bu da bizi, Kırgızistan'da toplum arasında İslamiyet'in yeniden canlanmasının kendisinden sonra bir refleks olmak üzere Teñircilik hareketlerini de ateşlediği düşüncesine götürmektedir.

⁸ Azattık Radyosu; "Teñirciler prezidentke kayırdı".

https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_social_tenirizm_islam_jan2014/25249622.html. Erişim tarihi: 1 Temmuz 2017.

⁹ İnoZpress.kg; "Drevnyaya Kırgızskaya religiya bez yuridiçeskogo statusa".

<http://inozpress.kg/news/view/id/42537>. Erişim tarihi: 24 Mayıs 2017.

Üstelik çoğunluğu Müslüman olan Kırgızların arasında teñircilerin oranını bilmek de zordur. Teñirci olduğu iddiasını ileri sürenlerin her birinin kendi görüşlerini dillendirdikleri ve ritüellerini ürettikleri düşünülünce bu yeni dini-kültürel akımın yayıldığı çevre ve taraftar kitlesini tahmin etmek güçleşmektedir. Bazı araştırmacılar, Teñirciliğin Kırgızistan'da beş bin civarında aktif yanlılarından söz ediyor¹⁰. Teñircilerin, diğer dünya dinlerine karşı algısı ise aşağı yukarı birbirleriyle benzer çizgidedir: Çok eski devirlere dayanan Teñircilik dünya dinlerinden daha eskidir ve bunlara kaynaklık etmiştir. Kırgızistan'da adı duyulan teñircilerin iddiasına göre, Teñircilik dünya görüşü ve felsefesi, kendisinin tarih yolunda “daha dün ortaya çıkan” dünya dinlerinin (Zerdüştlük, Hristiyanlık, Budizm, Taoizm, İslam vs.) kutsal öğretilerine dönüşmüştür. Yani Kök Teñir / Teñircilik, günümüz bütün dinlerin atasıdır (Aytımbet, 2006: 3, 7, 38; Ömüraloğlu, 1994: 257-258; Sarıgulov, 2004: 27-28).

Kırgızistan'da neo-şamanlık hareketlerinin kentleşmeye karşı tepkisi ise daha çok kitaplarda teorik kalmış, gündelik hayata yansıtılmamıştır. Teñirciler modernlik karşısına Kırgızların göçebe hayatını koymaktadırlar. Örneğin Dastan Sarıgulov, *Teñirdin Colunan Adaşkan Adam* (Teñir'in Yolundan Sapmış İnsan) adlı eserinde göçebelik ile yerleşik hayat tarzlarının zıtlığına dikkat çekmiştir: “Göçebe hayatı, dünya nimetlerine fazla imrenmeyen, çıkarılıktan uzak, sade yaşamı benimseyen millet karakterini ortaya çıkarıyordu” (Sarıgulov 2001a: 96). Bunun karşısına Sarıgulov günümüz kent kültürünün küresel sorunlarını koymuştur: AIDS hastalığı, fuhuş, uyuşturucu bağımlılığı, suç, yolsuzluk, rüşvet vs.

Teñircilik Ritüelleri: Teñircilik anlayışı, örf ve âdetlerden geldiği için ibadet esaslarına sahip olmayan bir harekettir. Ancak bu sürecin çelişkili akışında, inanışa özgü ritüelleri de yerine getirmeyi doğru bulanlar olmuştur. Kırgız milli oyunlarını düzenleyen “Upay Börü Talaş” federasyonunun kurucularından biri Kubanıçbek Tezekbayev, Teñircilik ritüellerini de icra edenlerdendir. O, kendi icat ettiği Teñircilik ibadetlerini 2000 yılında başkalarına öğretmeye başlamıştır. Çoğunlukla mezarlıklarda yapılan bu ritüellerin birinden Azattık Radyosu¹¹ video kayıt elde etmiştir, ritüeli baştan sona olduğu gibi aktarıyoruz:

Gündelik giysi ve başlarında kalpak giyen 5-6 kişi birbirinden iki metrelik mesafede ve üçer üçer kişi olarak iki saf kuruyor (bazen bir kişi önde ve diğerleri arkada). Bacakları hareketsiz pozisyonda, kolları ise kendi gövdesinden bir yukarı çıkıp bir aşağı iniyor, sağa ve sola hareket ediyor. Hareketlerin hepsi bazı sözlerle eşlik ediliyor. “Gök ile toprağın” derken kollar yukarı çıkıp aşağı iniyor, “Güney ile kuzeyin” derken sağa ve sola hareket ediyor. Ayine eşlik eden bu sözler, daha doğrusu satırlar Manas Destanından alınmıştır:

*Künüm menen ayımdın
Bir özünön bütköndöy,
Asman menen cerimdin
Tiröösünön bütköndöy,
Tüşük menen tündüktün
Tünögünön bütköndöy,
Çığış menen batıştın
Çıragın bütköndöy.*

¹⁰ Azattık Radyosu; “Delo o tengriantve” stalo predmetom suda”.

https://rus.azattyq.org/a/islam_tengri_tezekbaev_sud/24471933.html. Erişim tarihi: 24 Mayıs 2017.

¹¹ Azattık Radyosu; “Teñircilikten Murastalgan “Tandı Tosuu” Cörlögösü”.

<https://www.azattyk.org/a/24256476.html>. Erişim tarihi: 16 Kasım 2018.

Türkiye Türkçesi:
Ay ile güneşin
Kaynağından yaratılmış gibi,
Gök ile toprağın
Direğinden yaratılmış gibi,
Güney ile kuzeyin
Konağından yaratılmış gibi,
Doğu ile batının
Meşalesinden yaratılmış gibi.

Sonunda bu grup insan el ele tutuşup bir daire oluşturuyor, ellerini yukarı-aşağı sallıyor ve şöyle bağırıyorlar:

- Ulusun kim?
- Kırgız!
- Ruhun kim?
- Manas!
- Ulusun kim?
- Kırgız!
- Ruhun kim?
- Manas!.

Bu uygulamalar sabahleyin yapılmaktadır. Ritüelin kurucusu Kubanıçbek Tezekbayev'in belirttiğine göre onun belli bir sıklığı yoktur, her gün olduğu gibi daha seyrek de yapılabilir. Ya da keyfi yerinde olmayan kişi, sıkıntılarını gidermek için bu uygulamalara başvurabilir. Tezekbayev, törenin mezarlıkta yapılmasının sebebini ise orada Teñirle doğrudan bağlantı kurulabilmesiyle açıklamaktadır.

Kırgızistan'daki Teñircilik hareketlerinin, Sovyet sonrası milli kimlik arayışlarının bir sonucu olduğunu söylemek kolay bir tespittir. Ancak Sibiryalı halklarındaki Şamanizm ile Kırgızistan'daki durumu yan yana koyunca belirgin bir fark ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Yakutistan'da şamanlık milli bir din olarak devlet düzeyinde yeniden canlanırken, Kırgızistan'da Teñircilik, sürekli başvurulara rağmen Diyanet İşleri Devlet Komisyonu tarafından bir din olarak kabul edilmemektedir. Birkaç yıldır devam eden tartışmaların mahkemeye kadar gittiğini de burada hatırlatmak gerekir. Mihaly Hoppal (2003: 141), modern şamanlık fenomenini iki temel sınıfa ayırmaktadır. İlki, günümüze kadar kesintisiz bir şekilde kendi varlığını sürdürebilmiş olan dini miras; ikincisi, kent ortamında ortaya çıkan Neo-Şamanlık veya kent şamanlığı. Tüm Türk halklarında eskiden gelen şamanlık kalıntıları yanında Kırgızistan'da kent ortamında Neo-Şamanlık / Teñircilik pratikleri kültür-merkezci bir nitelikte yeniden doğmuştur.

Sonuç

Şamanlığın ve günümüz Neo-Şamanlığın asıl derdi, insanların tabiat ile barışık halde yaşamasına teşvik edilmesidir. Hiçbir inanca önyargıyla bakmayan şamanlık, bütün din ve felsefe sistemleri içerisinde yaşayabilir niteliktedir. Günümüze kadar gelmesinin de sebebi budur. Ancak şamanlığın bu uzun ömürlülüğü, onun kalıcılığı ve niteliği üzerine nüfuz edememiş görünüyor. Hristiyanlık veya İslamiyet'in otoritesi altındayken gittikçe eski biçiminden uzaklaşmış ve en önemlisi bu dinler onun gücünü zayıflatmıştır. Mesela,

Hristiyanlık ve İslamiyet'in fazla tesirine maruz kalmayan Sibiryalı halklarındaki şamanlık dini bir yaşayış biçimi olarak etkisini muhafaza etmektedir. Büyüden yoksun modern dünyada ise tamamen büyüye dayandırılan şamanlığın nasıl var olacağı büyük bir sorundur.

Bazı bilim insanları, modern çağda şamanlığın yeniden doğuşunu saptamışlardır. Bu gelişmeler şartlı olarak Neo-Şamanlık kavramıyla işaretlendi, ancak buna kesin bir bilimsel tanım getirmek oldukça zor bir mesele. 'Bazı bilim insanları' ile Batılı bilim insanları kastedilmektedir elbette, madem bilimde modayı koyan onlar olmuştur her zaman. Bunun aynı anda Batılının eskiye dönüş özlemi ile sihirli Doğu özleminin geçici etkisi olduğunu, sonunda Fuzuli Bayat'ın deyişiyle "popülizmden öteye geçmediğini" (2006: 12) belirtmekte fayda var. Gelinek noktada, Neo-Şamanlığın, hayattan sıkılıp "kendini arayan" şahısların hayalleriyle uygulandığını veya kapitalleşmenin bir sonucu olarak turizm ve pazar amaçlı uygulandığını söylemek mantığa daha yakın gelmektedir. Teñircilik hareketleri ise görüldüğü üzere milli kimlik arayışlarının kültürel varlık üzerine kurulmuş halidir. Atalar yoluna dönme özlemi olan bu eğilimin her yönü gelenek ve örf ve adetle doldurulmuştur; bu bir göçebelik hayat felsefesi, milli oyunlar, geleneksel kıyafet, atasözleri, tarihi ve kültürel eserler, epik kahramanlar vs. Bu dinin inanç sistemi olarak ise, geleneksel Kırgız ahlak anlayışı ileri sunulmaktadır. Ancak böyle bir stratejinin ne kadar doğru olup olmadığı, duruma teoloji gözüyle bakıldığı zaman daha net belirginleşeceği kanısındayız. Teñircilerin yaptığı gibi Manas'ı veya Kırgız kültür ve geleneğini İslam'a karşı koymak, üstelik İslam'ın hızla geliştiği bir ülkede, halk huzuru için istenmeyen sonuçlara götürebilir. Kırgızistan Diyanet İşleri Devlet Komisyonu'nun Teñirciliği din olarak kaydetmiyor olmasının da bir sebebi bu olmaktadır. Ayrıca burada İslam dini ile Kırgız kültürünü zıtlama fikrinin yanlış olduğunu hatırlatmak lazımdır ki, genel olarak bilinen bütün dinlerin, ters sayılan bazı unsurlar dışında herhangi bir geleneğin özüne karşı durması söz konusu değildir.

Sonuçta, teñircilik din midir sorusu ortaya çıkıyor mantıklı olarak. Ancak makalenin amacı "Teñircilik din midir değil midir" sorusuna cevap aramak değil, Kırgızistan'da Teñircilik adı altında birkaç yıldır devam eden toplumsal hareketleri ülkedeki dini durum ile birlikte ele almaktır. Bir toplumsal inancın din olup olmaması, gene klasik dinlerin yapısı gereği, kutsal kitap, din adamları, ibadetler ve cemaat unsurlarına bağlanacaktır. Bu açıdan bakıldığı zaman Teñirciliğin hayli çelişkili durumda olduğu anlaşılmaktadır: kutsal kitabın/kitapların yokluğunu, ibadetlerde çeşitli insanların (ibadetlere gerek görmeyenler dahil) birbirinden bağımsızlığı eşlik etmektedir. Bu da Teñirciliğin bir din olabilecek yapısını zedelemektedir. Sorulması gereken asıl soru şöyle olmalı: Kendisine teñirci diyenlerin canlandırmaya çalıştığı şey Teñircilik midir yoksa basit anlamda halk kültürü/millî kültür müdür? Çünkü makalede de görüldüğü üzere, Teñirciliğin öne sürülen ayırt edici özellikleri çoğu durumda Kırgız halk kültürü ve geleneği ile eşleşmektedir. Sorunu ele alırken değinmesi gereken bir diğer önemli nokta ise bu hareketlerin toplum arasında yaratabileceği olası uzlaşmazlıkların önüne geçilmesidir. Nitekim Kırgız Teñirciliğinin ana motivasyonu, Batı literatüründe tartışıldığı gibi doğa-toplum diyalektiğinden çok İslam düşmanlığı olmaktadır. Bunun ülkede birçok örnekleri görülmüştür. Ayrıca bunun gibi kritik olaylar bir tek toplumu değil medya kuruluşlarını da iki cepheye ayırmaktadır. Durumun çözümü için bazı inisiyatif gruplar tarafından ortaokul veya lise müfredatına Din Kültürü dersinin eklenmesi önerilmekte olup, bugüne kadar yapıcı fikirler sunulmuş değildir. En başta, toplum arasında sadece dini meselelerde değil genel anlamda bir diyalog ortamı

yaratmak zamanın gereği olmaktadır. Bunun için büyük sorumluluk ilk önce ülkenin eğitim enstitülerine ve medya kuruluşlarına düşmektedir.

Kırgızistan, bağımsızlığının yirmi yedinci yılında Orta Asya'nın diğer devletlerine kıyasla dini özgürlük açısından görece özgür şartlar sunuyor. Bu da ülkede hem İslamiyet'in ve hem de bazı anlamda Teñirciliğin canlanmasını mümkün kılmıştır. Teñircilik anılan yapısı ile ne Gök Tanrı dinidir ne de Teñirciler birer şamandır. Şüphesiz ki bu iddiayla ortaya çıkanlar kendilerine böyle bir kimlik kazandırmaya çalışmaktadırlar. Fakat bu kişiler, özelde Gök Tanrı dininin ve daha sonra onun içine yerleşen şamanlığın, genelde ise bir dinin sahip olduğu fikri ve felsefi alt yapıyı bilmekten yoksun olduklarından tutarlı bir davranış da sergileyememektedirler. Milli kimlik inşası için elbette Manas Destanı ve diğer destanlar, tarihi kişilikler ve bazı âdet ve uygulamalar kullanılabilir. Bunun için geleneksel Kırgız yaşantısını anlatan dizi, film, kitap, roman, resim, heykel gibi alanlar tercih edilmelidir. Halihazırda Kırgızların benimsediği dini tahrip etmek isteyenler, milli kimliği muhafaza edeceğimiz derken ilerleyen zamanlarda onulmaz yaralar açabilirler. Medyanın da bu konuda duyarlı olması gerekmektedir. Zira bu kişilerin çok fazla ön plana çıkarılmaları yeterli dini bilgiye sahip olmayanlara bunları sevimli gösterebilir; ilerleyen zamanda gruplaşmalara sebep olabilir.

Yazıda Teñirciliğe 'Kırgız şamanlığı' demenin iki basit sebebi var. Birincisi, Türkiye bilim camiasında eski Türk dinine 'şamanlık' isminin tercih ediliyor olması. İkincisi, Türkiye, Rusya ve Kırgızistan'da Gök Tanrı dininin şamanlıktan önce geldiğini ve onun Gök Tanrı merkezli bir monoteist din olduğunu savunan bazı önemli isimlerin bulunmasına rağmen, Teñircilik ile şamanlığın aynı çizgiselliğinin yadsınamaması. Bu çizgi; Tanrının gök ile özdeşleştirilmesi, doğa kutsallığı, doğanın korunması, atalar kültü, mezar kültü, od-ocağın kutsallığı, ay ve güneşin tanrılaştırılması vesaire unsurlarda yatıyor. Ancak böyle bir açıklama tabii ki alan uzmanları tarafından gerek görülebilecek olası ekleme ve çıkarmalar için açıktır. Kimi için bir felsefe ve hayat öğretisi kimi için bir din ve kimileri içinse başka bir şey ifade eden Teñircilik, kendisi bir tutarsızlık içerisindedir. İçyapısını mantıksal esaslarla sağlamlaştırmak yerine, kendisinin tarihi eskiliğini ve asırlar boyu sürdüğünü iddia etmekten ibaret kalmaktadır. Yoksa Müslümanlığın da bu toplumlarda asırların geleneğini yaratmış olduğunu unutmamak gerekir. Kırgız gelenekleri ve örf-adetleri gerektiği gibi ilgi gördüğü zaman, bir kültürel zenginlik olarak yaşamaya devam edecektir. Fakat onu illa bir din mertebesine yüceltmek pek ileri görüşlü bir karar olmayabilir.

Kaynaklar

- Abramzon, Saul M. (1990). *Kırgızı i İh Etnogenetiçeskiye i İstoriko-Kulturniye Svyazi*. Frunze: Kırgızistan.
- Abramzon, Saul M. (1999). *Kırgız Cana Kırgızistan Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*. Bişkek: "Kırgızistan – Soros" Fondu.
- Aldhouse-Green, M. ve S. Aldhouse-Green. (2005). *The Quest For The Shaman*. London: Thames and Hudson Ltd.
- Oştoğu Iyık Cerler cana El Bilimi*. (2011). Bişkek: Aygine Vakfi.
- Aytımbet, Orozobek. (2006). *Kökö Teñir*. Bişkek: Uçkun.
- Bayaliyeva, T. (1972). *Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov*. Frunze: İzdatelstvo "İlim".
- Bayat, Fuzuli, (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.
- Baydur, Refik, (2013). *Türkler ve İslamiyet*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Berman, Marshall, (2013). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Çev. Ümit Altuğ ve Bülent Peker). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beyer, Peter, (2003). "Social Forms of Religion and Religions in Contemporary Global Society". Michele Dillon (der.), *Handbook of The Sociology of Religion*. New York: Cambridge University Press.
- Burnakov, Venariy A. (2011). "Puteşestviye k Adam-Hanu: Kamlaniye Hakasskogo Şamana Tuda Yukteşeva". *Vestnik NGU*, 10(3), 236-244.
- Candan, Ergun, (2004). *Türkler'in Kültür Kökenleri*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- Direnkova, Nadejda P. (1930). "Poluçeniye Şamanskogo Dara Po Vozzreniyam Turetskih Plemen". *Sbornik MAE*, 9, 267-291.
- Dobkin de Rios, M. (2001). "Bubble, Bubble, Toil and Trouble: Tourists and Pseudo-Shamans". Jeremy Narby ve Francis Huxley (der.), *Shamans Trough Time: 500 Years On The Path To Knowledge*. London: Thames & Hudson.
- Drury, Nevill, (1996). *Şamanizm. Şamanlığın Öğeleri*. (Çev. Erkan Şimşek). Ankara: Okyanus Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Durkheim, Emile, (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çev. Fuat Aydın). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Eliade, Mircea, (1999). *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, Mircea, (2005). *Dinler Tarihi. İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. (Çev. Mustafa Ünal). Konya: Serhat Kitabevi.
- Giddens, Anthony, (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gömeç, Sadettin, (1998). "Şamanizm ve Eski Türk Dini". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(4), 38-52.
- Hefner, Robert W. (2009). "Religion and Modernity Worldwide". Peter B. Clarke (der.), *The Oxford Handbook of The Sociology of Religion*. New York: Oxford University Press.
- Hoppal, Mihaly, (2003). "Postmodern Çağda Şamanizm". (Çev. Mustafa Arslan). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3(4), 139-148.
- İnan, Abdülkadir, (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kadyrov, Mederbek, (2014). “Kırgızistan’da Ceditçilerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri”. *Dini Araştırmalar*, 17(45), 159-172.
- Karayev, Ömürkul, (1968). *Arabskiye i Persidskiye İstoçniki IX-XII vv. o Kirgizah i Kirgizii*. Frunze: İzdatelstvo İlim.
- Karayev, Ömürkul, (2008). *Türkler ve Kağanlıkları*. (Çev. Mustafa Kalkan). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Kırgızistan İstatistik Kurumu, (2016). *Kırgızstan Tsifralarda. Statistikalık Jıynak*. Bişkek.
- Koç, Adem, (2015). “Güruh-ı Naci’nin Saçlı Bacıları: Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Kadın Olmak”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 126-145.
- Kösoğlu, Nevzat, (1990). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Kurt, Abdurrahman, (2011). *Din Sosyolojisi*. Bursa: Dora Yayınları.
- Meriç, Nevin, (2005). *Değişen Kentte Dini Hayat*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Moğolların Gizli Tarihi [1240], (1986). Çeviren Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ott, Eleanor, (2001). “Shamans and Ethics in a Global World”. Jeremy Narby ve Francis Huxley (der.), *Shamans Trough Time: 500 Years On The Path To Knowledge*. London: Thames & Hudson.
- Ömüraloğlu, Çoyun, (1994). *Teñircilik*. Bişkek.
- Perrin, Michel, (2001). *Şamanizm*. (Çev. Bülent Arıbaş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poyarkov, F. (1894). “İz Oblasti Kirgizskih Verovaniy”, *Etnografiçeskoye Obozreniye*, 11(3), ss. 21-44. Moskova.
- Ritzer, George, (2014). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. (Çev. Himmet Hülür). Ankara: De Ki Yayınları.
- Roux, Jean-Paul, (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Sarıgulov, Dastan, (2001a). *Teñirdin Colunan Adaşkan Adam*. Bişkek.
- Sarıgulov, Dastan, (2001b). *Ulutun Unutkan Urpaktar*. Bişkek.
- Sarıgulov, Dastan, (2004). *İyman Sabagı*. Bişkek.
- Vitebsky, Piers, (2001). “Shamanism and The Rigged Marketplace”. Jeremy Narby ve Francis Huxley (der.), *Shamans Trough Time: 500 Years On The Path To Knowledge*. London: Thames & Hudson.
- Weber, Max, (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Çev. Zeynep Gürata). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Yudahin, K. K. (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar, 2. Cilt*. Moskova: İzdatelstvo “Sovetskaya Entsiklopediya.”
- Zeland, N. (1885). *Kirgizı. Etnolojiçeskiy Oçerk. Zapiski Zapadno-Sibirskogo Otdela Russkogo Geografiçeskogo Obşestva*.
- Ziya Gökalp, (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*. (Hazırlayan Yusuf Çotuksöken). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

KLASİK TÜRK VE FARS ŞİİRİNDE “GERDİŞ-İ ÇEŞM”
“GARDISH-I CHASHM” IN CLASSICAL
TURKISH AND PERSIAN POETRY

EMRULLAH YAKUT

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist Prof. Dr., Mardin Artuklu University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature
emrullahyakut@artuklu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-1268-1806>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 10.09.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 26.11.2018
Sayfa-Pages : 23-45

 <http://dx.doi.org/10.14292/Turkiyat4034>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

KLASİK TÜRK VE FARS ŞİİRİNDE “GERDİŞ-İ ÇEŞM”
“GARDISH-I CHASHM” IN CLASSICAL
TURKISH AND PERSIAN POETRY

EMRULLAH YAKUT

Öz

Klasik Türk şiiri kendine mahsus bir estetik anlayışı olan ve bu anlayışa büyük ölçüde bağlı kalmış bir şiir geleneğidir. Bu gelenekte klasik şiir okurunun aşına olduğu ortak istiareler, teşbihler, mazmunlar dünyası önemli role sahiptir.

Klasik şair, çoğunlukla hazır unsurlardan oluşan elindeki bu yapı malzemesiyle orijinal ürünler ortaya koymak gibi zor bir görevi üstlenir. Ancak bu güçlü gelenek içinde de zaman zaman yenilik arayışları ve denemeleri olmuştur. Hint üslubu şairlerinde bu arayış ma'nâ-yı bîgâne, ma'nâ-yı piçide gibi terimlerle kavramsallaştırılmıştır.

Bu çalışmada XVII. yüzyıla kadar klasik şiirde pek nadir örneği bulunan “gerdiş-i çeşm” ve “gerdiş-i çeşm-i gazâl” terkiplerinin klasik Türk ve Fars şiirindeki tezahürleri tespit edilmiş, bu terkip etrafında oluşan hayal örgüsü ve ilişkili unsurlar irdelenmiştir. Ayrıca söz konusu kavramların nev-heves şairler tarafından haddinden fazla kullanıldığı iddiasıyla şiirin geyik destanına döndüğü yönünde XVII. yüzyılın önde gelen şairlerinden Nâbi tarafından getirilen eleştiri sayısal verilerle tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk ve Fars Şiiri, Sebk-i Hindî, Gerdiş-i Çeşm-i Gazâl

Abstract

Classical Turkish Poetry is poetic tradition with a unique sense of aesthetics that was substantially adhered to. A significant constituent of this tradition is the use of shared metaphors, similes, and metaphorical statements that the reader of classical poetry were familiar with.

Classical poet takes on a difficult task of creating authentic works using already available and familiar components. However, within this strong tradition as well, we can see some seeking and effort of new approaches from time to time. In the poets of Hind style, this seeking was conceptualized by some terms such as ma'nâ-yı bigane and ma'nâ-yı piçide.

In this work, we have identified the manifestations of the phrases “gerdish-i chashm” and “gerdish-i cheshm-i ghazel” -which are two very uncommon phrases in classical poetry until the 17th century—within classical Turkish and Farsi poetry and studied the web of imagination that is constructed around these two phrases and related phrases. Also, we have analyzed the criticism made by Nabi a prominent poet of the 17th century who disdainingly asserted that these mentioned phrases were being used over abundantly by nev-heves poets and that poetry was now being turned into “a tale of gazelles”.

Key Words: Classical Turkish and Persian Poetry, Sebk-i Hindî, Gerdiş-i Cheshm, whirling of the eye, of the gazelle

Giriş

Klasik şairler sosyal hayattan ve kültür dünyasından aldığı unsurları muhayyilesiyle yoğurmuş ve çok zengin bir edebî birikimin doğmasına katkıda bulunmuşlardır. Zaman içerisinde değişen sosyal ve kültürel hayat dolayısıyla bu edebî geleneğe ait ürünlerin anlaşılmasında güçlükler ortaya çıkmıştır. Bu noktada şerhler ve sözlükler klasik edebiyat metinlerinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında temel başvuru kaynakları olmaktadır. Ancak kimi zaman bazı kelime, terkip veya ifadelerin anlaşılmasında bu tür başvuru kaynakları da yetersiz kalabilmektedir. Böylesi durumlarda metinler arası bir okumaya ihtiyaç duyulabilmektedir.

İzaha muhtaç ifadelerden biri de Nâbî'nin bir kıt'asında rastladığımız *gerdiş-i çeşm* terkidir. Klasik Türk şiirinde hikemî üslubun öncüsü olarak tanınan XVII. yüzyıl şairi Nâbî "Der Hakk-ı Sâmi Merhûm" başlıklı bir kıtasında "*nev-heves*" diye nitelendirdiği bazı şairleri kullandıkları bir mazmundan dolayı eleştirir. Şair, Şevket-i Buhârî'nin (ö. 1111/1700) şiirlerinde geçen "*gerdiş-i çeşm-i gazâl*" terkinin "*nev-heves*"lerin diline düştüğünü ve neredeyse her gazelde kullanılmak suretiyle şiirin "Geyik Destanı"na döndüğünü belirtir:

Şevket sözinde **gerdiş-i çeşm-i gazâl** hayf
Düşmüş o denlü nev-hevesânun zebânına
Kim her gazelde eyleyerek kasd-ı iltizâm
Döndürdiler kelâmı geyik dâstânına (Nâbî, Kıt'a 90)

Nev-heves kelimesinin lügatlerde, hoppa, sebatsız (Lehçe-i Osmânî 1306: II/1426), yeni hevesli, mübtedi, acemi (Kâmûs-ı Osmânî 1312: IV/597), bir işe yeni heves eden, heveskâr, maymun iştahlı (Resimli Türkçe Kamus 1928: II/15) gibi anlamlarına rastlanmaktadır. Yukarıdaki kıtada geçen *nev-heves* nitelemesinin, yeni bir terkihi çokça kullanan bazı şairleri yermek için sarf edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre söz konusu kavramla Nâbî'nin acemi, yeni hevesli şairleri veya gördüğü her yeni imgeyi temellük eden "maymun iştahlı" şairleri kastettiği söylenebilir.

İlk bakışta şairin eleştiriye konu ettiği şey terkinin kendisi değil, onu çokça kullanan "nev-heves" şairler gibi görünmektedir. Eleştirisinde alaycı bir üslubu tercih eden Nâbî mezkûr terkinin "*nev-heves*"lerin diline düşmesine ve çok kullanılmasına vurgu yaparak adeta Şevket'in sözünün irtifa ve sıklet kaybına uğradığını düşünmekte ve bu duruma hayflanmaktadır.

Kelimesini titizlikle seçen şair "Geyik Destanı"na telmihte bulunduğu mısradaki "gerdiş" (dönüş, dönme) kelimesiyle uyumlu olarak "döndürmek" fiilinden istifade etmiştir. Hakaret-amiz bir yönde kendisine göndermede bulunulan "Geyik Destanı" Kirdeci Ali'ye izafe edilen ve halk arasında yaygın olarak okunan bir manzum hikâyedir. Yine bazı kaynaklarda "Acem uydurması dinî hurafe" (Onay, 2007: 165) olarak nitelendirilir.

Gerdiş-i çeşm terkihi için lügatlerde gözün hareketi, gözü döndürmek, bakmak ve görmek (Lugatnâme-i Dehüdâ; Me'ânî 1365: II/620) anlamları verilmektedir. Türkçe bir deyim olarak ise "gözü dönmek" tabiri öfkelenmek, öfkeden gözü hiçbir şey görmemek anlamlarında kullanılır.

Klasik Türk ve Fars şiirindeki örneklerde *gerdiş-i çeşm* terkininin; felek, girdâb, değirmen, kadeh (elden ele dönmesi itibariyle) gibi dönerek hareket eden unsurlarla veya habâb, halka, kemend gibi dairevî cisimlerle birlikte sıklıkla kullanıldığı söylenebilir.¹

Bu çalışmada, Nâbî tarafından eleştirilen söz konusu terkinin, klasik Türk ve Fars şiirinde yer alan örneklerden hareketle şiirde ifade ettiği anlam irdelenecek, sıklıkla birlikte kullanıldığı kavramlarla ilişkisi tespit edilerek bir anlam haritası çıkarılmaya çalışılacaktır. Diğer yandan Türk ve Fars şairlerin bu kavram etrafında oluşturdukları hayal örgüsü arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulacaktır. Son olarak Nâbî'nin; mezkûr terkinin nev-heveslerin diline düştüğü, neredeyse her gazelde kullanıldığı ve böylelikle kelâmın geyik destanına döndüğü yönündeki şikâyeti sayısal veriler ve karşılaştırmalar eşliğinde değerlendirilecektir.

1. Yöntem

Nâbî'nin çok fazla kullanıldığı yönündeki yakınmasına rağmen “*gerdiş-i çeşm-i gazâl*” terkihiyle ilgili az sayıda örneğe rastlanmıştır. Buna mukabil klasik üslup şairlerinin (Fuzûlî, Bâkî, Hâfız-ı Şîrâzî gibi Sebki Hindî öncesi şairler) şiirlerinde örneğine pek rastlamadığımız “*gerdiş-i çeşm*” terkininin XVII. ve XVIII. yüzyılda yaşayan bazı şairlerce daha çok kullanıldığı görülmüş ve bu sebeple söz konusu terkin bu şekliyle incelemede ele alınmıştır.

Gerdiş-i çeşm terkihi ele alınırken bu imge etrafında bazı anahtar kavramların kümelenildiği tespit edilmiştir. Metni açıcı ve ona yeni anlamlar yükleyici nitelikteki bu anahtar kavramlarla bağlantılı olarak *gerdiş-i çeşm* terkihiyle vurgulanmak istenen duygu ve düşünce çoğunlukla farklılık göstermektedir.

Bir beyitte birden fazla anahtar kavram yer alabilmektedir. Bazen aynı anahtar kavram farklı düşünce, duygu veya hayallere konu olabilmekte, bazen de bir duygu veya düşünce farklı anahtar kavramlar yardımıyla tasvir edilebilmektedir. Bu sebeple *gerdiş-i çeşm* terkihi irdelenirken beyitlerin tasnifinde anahtar kavramlar değil ilgili beyitte öne çıkan duygu veya düşünce esas alınmıştır.

Bununla beraber; Nâbî'nin eleştiriye konu ettiği terkipte yer almasına binaen “*gerdiş-i çeşm*” tabirinin “ceylan” ile birlikte kullanıldığı beyitler, ifade ettiği duygu veya düşünceye bakılmaksızın, aynı başlıkta incelenmiştir.

Bu çalışmada mezkûr terkiplere yönelik taramalarda; Kültür Bakanlığı'nın e-kitap arşivi ve Prof. Ahmet Atilla Şentürk'ün yönettiği Metin Ambarı Projesi'ndeki divan ve mesneviler, Fars şiirinde ise Ganjoor adlı uygulamada yer alan divan ve mesnevilerden yararlanılmıştır. XVIII. yüzyıl sonrası çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

¹ Metinlerdeki birçok örnekten hareketle “*gerdiş-i çeşm*” terkihi Türkçeye mealen “bakış” olarak çevirmek mümkündür. Diğer yandan birlikte kullandığı felek, kemend, girdâb, habâb, âsiyâ, ser-gerdân, ser-geşte gibi nesne ve kavramlarla oluşturduğu anlam ilişkisi ve oluşturduğu çağrışım zenginliğinin kaybolmaması açısından daha lafzî bir çeviriyle “gözün dönmesi, göz dönmesi, gözün dönüşü” gibi tabirlerle Türkçeye aktarılabilir. Ancak “gözün dönmesi” deyiminin Türkçede karşılık geldiği anlam ile *gerdiş-i çeşm* terkininin kullanıldığı bağlamlar örtüşmemektedir. Bu nedenle beyitlerin Türkçeye ve günümüz Türkçesine aktarımında bir çeviri tercihi olarak çoğunlukla “göz döngüsü” ifadesi kullanılmıştır.

2. Gerdiş-i Çeşm-i Gazâl ve Gerdiş-i Çeşm

Her ne kadar çok kullanıldığı iddia edilse de yaptığımız incelemede *gerdiş-i çeşm-i gazâl* tabirinin Türk ve Fars şairleri tarafından yoğun olarak kullanılan bir terkip olmadığı söylenebilir. Söz konusu terkihi Şevket-i Buhârî (ö. 1111/1700), Bîdil-i Dihlevî (ö. 1133/1720) ve Arpaemînzâde Sâmî (ö. 1146/1734) birer kez ve Sâib-i Tebrîzî (ö. 1087/1676) iki kez kullanmıştır.

Terkip “*gerdiş-i çeşm*” olarak ele alındığında Şevket-i Buhârî, Bîdil-i Dihlevî ve Sâib-i Tebrîzî tarafından onlarca kez kullanıldığı görülmektedir. Ancak terkihi bu şairlerden çok daha önce Mevlânâ (ö. 672/1273)² bir gazelinde telaffuz etmiştir. Söz konusu terkiplerin klasik Fars şiirinde hangi şairler tarafından kaç kez kullanıldığını gösteren tablo şöyledir:

Tablo 1: Klasik Fars şiiri (XIX. yüzyıla kadar)

Şairler	Gerdiş-i çeşm-i gazâl	Gerdiş-i çeşm
Mevlânâ (ö. 672/1273)	-	1
Emîr Hüsrev (ö. 725/1325)	-	2
Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376)	-	1
Sâib-i Tebrîzî (ö. 1087/1676)	2	42
Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679)	-	2
Şevket-i Buhârî (ö. 1111/1700)	1	26
Bîdil-i Dihlevî (ö. 1133/1720)	1	28

Türk şairler açısından bakıldığında terkihi bu şekliyle kullanan şair sayısında ciddi bir artış olsa da yukarıda ismi geçen bazı Fars şairlerle kıyaslandığında Nâbî'nin eleştirisini haklı çıkaracak bir yoğunluğa rastlanmamıştır³.

Tablo 2: Klasik Türk şiiri (XIX. yüzyıla kadar)

Şairler	Gerdiş-i çeşm-i gazâl	Gerdiş-i çeşm
Fehîm-i Kadîm (ö. 1057/1647)	-	1
Kâtîbzâde M. Sâkîb (ö. 1129/1716)	-	3
Seyyid Câzîm (ö. 1138/1725)	-	3
Nedîm (ö. 1143/1730)	-	1
Arpaemînzâde Sâmî (ö. 1146/1734)	1	5
Sâkîb Dede (ö. 1148/1735)	-	3
Hâzîk (ö. 1177/1764)	-	1
Lebîb (ö. 1182/1768)	-	1
Tokatlı Kâmî (ö. 1206/1792)	-	1
Şeyh Gâlib (ö. 1213/1799)	-	1

² *Dânî ki kücâ cüyî mâ râ be geh-i cüsten / Der gerdiş-i çeşm-i û ân nergis-i âbisten* (Bizi nerede arayacağımı bilir misin? O (fitne) yüklü nergis gözün dönüşünde.)

³ Taramaya referans olarak Kültür Bakanlığı e-kitap sayfasında yer alan 59 divan ve 38 mesnevi ile Prof. Dr. Ahmet Atilla Şentürk'un yürüttüğü Metin Ambarı projesinde yer alan 130 divan ve 65 mesnevi esas alınmıştır. Alıntı yapılan eserin her iki kaynaktan da yer alması durumunda Kültür Bakanlığı e-kitap arşivindeki versiyon kaynakçada yer almıştır.

3. Gerdiş-i Çeşm Terkibinin Şiirlerdeki Kullanım Şekilleri

Tespit edilen örneklerde *gerdiş-i çeşm* terkininin farklı şekillerde ve bağlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

3.1. Gerdiş-i Çeşm ve Ceylan

Ceylan klasik şiirde ürkeklüğünden ve güç avlanmasından dolayı “haşin” güzellere, gözlerinin letafetinden ötürü güzel gözlülere ıtlak olunur (Onay 2007: 25). *Çeşm-i gazâl* kelimesinin lugat manası ceylan gözü olmakla birlikte bir ıstılah olarak şarapla dolu kadeh anlamına gelmektedir (Ferheng-i Şu’ûrî 1155: I/30).

Şevket-i Buhârî’nin aşağıdaki beytinde *gerdiş-i çeşm* terkinisi ceylan ve şarapla birlikte kullanılmıştır.

*Be meclis reng-i şûhî riht ez bes gerdiş-i çeşmeş / Rem-i âhû tasavvur mîkûnem
mevc-i şerâbeş râ*

(Mecliste (onun) gözünün döngüsü (bakışı) o kadar şuhluk rengi döktü (ki) şarabının dalgalanmasını ceylanın ürkeklığı sanıyorum.)

(Şevket, G.71/5)

“Şuhluk rengi dökmek” şuh tavrılar sergilemek anlamındadır. Aynı zamanda sâkînin şarap doldurmasını çağırıştırır. Sâkînin gözü veya bakışı mecliste bulunanları tıpkı bir şarap gibi mest etmektedir. Dökmek ve şarap kelimeleriyle “gözün dönüşü” terkinin bir arada kullanılması *devr-i kadeh* (kadehin dönüşü) veya *sâgar-ı gerdân* (dönen kadeh) imgelerini akla getirmektedir. Sâkînin bakışlarının şaire ceylanın ürkeklüğünü çağırıştırdığı anlaşılmaktadır. Beyit bir bütün olarak ele alındığında “*gerdiş-i çeşm*”in âşığı veya şairi kendinden geçirecek derecede etkileyici bir güzellik unsuru olduğu söylenebilir.

Bîdil şarap ile ceylanın bakışı arasında bir benzerlik kurmaktadır. “Aklımın (veya suurumun) yükselişi kendinden ürkmemiştir. Kadehim, ceylan gözünün (şarabın) döngüsünden bir bakışa sahipti” der (Bîdil, G.819/4)⁴. Beytin anlamı çok açık olmamakla birlikte şair kendinden geçme ve sarhoş olma halini aynı zamanda tasavvufî bir ıstılah olan “ürûc” olarak tavsif etmekte ve bu durumun bir ceylan bakışına sahip olan kadehinden kaynaklandığını dile getirmektedir. Bir anlamda, ürkeklığıyle maruf olan ceylanın (ceylan bakışlı kadehin) dimağını (akıl, şuur) ürüttüğünü yani kendisini sarhoş ettiğini ifade eder. Elbette bu minvaldeki beyitlerde *çeşm-i gazâl* tabirinin şarap manasına da geldiği göz ardı edilmemelidir.

Ceylan güzelliğiyle olduğu kadar ürkeklığıyle de bilinen bir canlıdır. Ancak şair burada ceylanın ürkeklüğünden değil, kendi dimağının (hayal) ürüttüğünden bahsetmektedir. Çünkü şairin kadehi bir ceylanın gözündeki dönüş ve bakışa sahiptir. Ceylan gözünün dönüşü ile kadeh arasındaki benzetme yönü (vech-i şebeh) çok sarîh değildir. Bununla beraber *gerdiş-i çeşm* terkininin genellikle dairevî hareket veya şekle sahip cisimlerle birlikte kullanıldığı söylenebilir (girdâb, felek, kemend, habâb, pergel gibi). Klasik şiirde kadeh elden ele dolaşması itibarıyla *sâgar-ı gerdân* (dönen kadeh) olarak anılır. Ayrıca ceylanın bakışının tıpkı şarap gibi şairin aklını aldığı ve onu kendinden geçirdiği düşünülebilir. Şair ürkeklığıyle bilinen ceylandan ürüttüğünü söyleyerek mübalağa yapmıştır.

⁴ Ez hod remîde nîst ‘ürûc-ı dimâğ-ı men / Câmem nazar zi gerdiş-i çeşm-i gazâl dâşt

Sâib de benzer şekilde kendisinin ceylandan daha ürkek olduğunu iddia eder, fakat buna rağmen kendisinin bir *gerdiş-i çeşm* ile kolayca tuzağa düşürülebileceğini söyleyerek bu güzellik unsurunun etkileyciliği ve ayartıcılığına işaret eder:

Eger çi ez rem-i âhûst bîş vahşet-i men / Merâ be gerdiş-i çeşmi tevân be dâm keşîd

(Her ne kadar benim ürkekliğim ceylandan ziyade ise de bir göz döngüsüyle beni tuzağa düşürmek mümkündür.)

(Sâib, G.4028/7)

Bîdil'in aşağıdaki beytinde de *gerdiş-i çeşm* ceylana üstün tutulmuştur:

Rûzî ki nakş-ı gerdiş-i çeşmet hayâl kerd / Nakkâş hâme ez müjehâ-yı gazâl kerd

(Nakkaş, [senin] göz döngünün nakşını hayal ettiği gün, ceylanın kirpiklerinden kalem yaptı.)

(Bîdil, G.1094/2)

Aşağıdaki beyitte ceylan gözünün dönüşü (bakışı) büyük kadehle kıyaslanmış, ceylanın bakışının güzelliği ve etkileyciliği dolayısıyla verdiği sarhoşluk, şarabın verdiği sarhoşluktan üstün tutulmuştur.

Ân râ ki hest gerdiş-i çeşm-i gazâleî / Der kâr nîst rûtl-ı girân u piyâleî

(Sâib, G.6910/1)

(Bir ceylan gözünün (şarabın) döngüsüne muhatap olan kimse için ağır kadeh ve piyale olmaz.)

Sevgilisinin gözünün şuhluğuyla kendinden geçtiğini söyleyen Şevket-i Buhârî için ceylanın gözünün dönüşü (bakış) ayak tırnağı mesabesindedir, yani değersizdir:

Çün be yâd-ı şühî-yi çeşm-i to ez hod mîrevem / Gerdiş-i çeşm-i gazâlem nâhun-ı pâ mîşevd

(Şevket, G.755/6)

(Senin gözünün şuhluğuyla kendimden geçtiğimde ceylanın göz döngüsü bana ayak tırnağı olur.)

Vahşi bir ceylanda gördüğü göz hareketi Sâib'in ağır (sengîn: ağır, taştan mamul) uykusunu sapana yerleştirmektedir:

Gerdiş-i çeşmi ki men didem ez ân vahşi gazâl / Der felâhan mî-güzâred h'âb-ı sengîn-i merâ

(Sâib, G.178/2)

(O vahşi ceylanda gördüğüm göz döngüsü bizim ağır (taştan) uykumuzu **sapana** yerleştiriyor.)

H'âb-ı sengîn (ağır uyku) ifadesindeki *sengîn* kelimesinin bir anlamı da "taştan olan, taştan yapılmış" demektir ve sapan taşıma çağrışıdır. "Sapana yerleştirilen ağır uyku" imgesi uykunun kaçması anlamında yorumlanabilir. Yani vahşi ceylanda gördüğü bakışlar güzelliği ve etkileyciliğiyle şairin uykusunu kaçırmaktadır.

Arpaemînzâde Sâmî bir atın "*tarz-ı cevelân*"ının yani dolaşma tarzının güzelliğiyle sevgilinin gözünün temasını kıyaslar ve "eğer âşıklar senin çivi tutarak, yani bir nokta üzerinde sabit kalarak, dönmeni görseydi yârin göz döngüsünü anmazlardı" der:

Görse yek mihda tarz-ı cevelânın 'uşşâk / Bir dahı yâd idemez gerdiş-i çeşm-i yâri

(A. Sâmî, K.8/49)

Burada *cevelân* ile *gerdiş* arasında yapılan kıyas *gerdiş* kelimesinin gezinti anlamını akla getirmektedir. O hâlde *gerdiş-i çeşm* ifadesi bazen "gözün dolaşması" yani temaşa

veya seyretme anlamında yorumlanmaya müsaittir. “Yek mîh üzre cevelân etmek” tabiri Mevlevîlik’teki semâ’ eğitimiyle alakalıdır. Mevlevî dervişi bulunduğu noktada sabit kalarak dönmeye (deverân etmek) devam ederse buna çivi tutmak denir. Bunu yapabilen dervişe ise “çivisi sağlam” denmektedir (Cebecioğlu 2004: 148). Diğer yandan “mih” kelimesini at nalındaki çiviyi de düşündürecek şekilde tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Arpaemînzâde Sâmi’nin yine bir atın yürüyüşünün güzelliğini tasvir ettiği aşağıdaki beyitte de *gerdiş-i çeşm* tabiri gözün temaşa etmesi, seyretmesi anlamlarında düşünülebilir:

Cilve-rîz oldukça yek mîh üzre hüsn-i şiveden / Nakş-i pâyi gerdiş-i çeşm-i gazâlân olmada

(A. Sâmi, K.5/47)

Şair yine atın yürüyüşünü bir nokta üstünde dönerek çivi tutan Mevlevî dervişi benzetmiş ve “Tek çivi üzere cilve eyledikçe şive güzelliğinden ayak izi ceylanların gözünü döndürmektedir” diyerek onun geride bıraktığı ayak izlerinin ceylanları hayran bıraktığını dile getirmektedir.

Şevket-i Buhârî ise bir beytinde “Eğer sahra gecenin karanlığından (ötürü) bir ceylan gözüne (veya şaraba) dönüşürse, kılavuzdan nasıl göz döngüsü umabilirim” diye sorar (Şevket, K.1/43)⁵.

3.2. Gönlü Öğüten Değirmen

Gerdiş-i çeşm ile birlikte kullanılan bir diğer kelime ise *âsiyâ* yani değirmendir. Bîdil ve Sâib’in şiirlerinde örneğine rastlanmayan bu bağdaştırma Şevket-i Buhârî’nin sadece bir beytinde geçmektedir:

Gerded şikeste hâtır-ı men ez nigâh-ı saht / İn dâne râ zi gerdiş-i çeşmest âsiyâ

(Bu tanenin değirmeni göz döngüsündendir. Benim gönlüm sert bakıştan kırılır.)

(Şevket, K.2/15)

Bu beytin şerhi Mehmed Murad Nakşibendî’nin (ö. 1788) Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket adlı eserinde yapılmakla birlikte şerhte *gerdiş-i çeşm* terkibine açıklık getirilmemiştir:

"kalbim ol kadar nâzıkdir ki bir katı nazardan kırılmış olur. Bu dâne-i kalbimin değirmeni gerdiş-i çeşmdendir ve dâne-i kalbi un itmekde yârin çeşmi kifâyet ider. Ba'zı nüshada “ez-nigâh-ı baht” vâki' olmuştur ya'nî baht-ı nîkin nazarına herkes tahassür ider. Ben anı dahı istemem zîrâ “ben sana nazar itdim ve seni devletmend itdim” diyerek imtinân ider. Dâne-i kalbim dahı bu imtinâni çekmeyip şikeste olur. Beytten murâd kemâl ile nâzik-dil olduğunu beyândır" (Başçetin 2014: 91).

Beyitte aşığın gönlü buğday tanesine *gerdiş-i çeşm* ise değirmene benzetilmektedir. Benzetme yönü değirmenin öğütme özelliğidir. Değirmen taşı ile göz arasında yuvarlak olmalarından dolayı şekil itibariyle de bir benzerlik vardır. Değirmen taşının dönmesi ve gözün dönüşü (etrafi seyretmesi) arasında da bir benzerlik düşünülebilir.

Klasik Türk şiirinde ise Câzım, Hâzık ve Kâtibzâde Sâkıb *gerdiş-i çeşm* ile değirmen kelimelerini bir arada zikreden şairlerdir. Kâtibzâde Sâkıb da tıpkı Şevket-i Buhârî gibi gönlü dâneye, *gerdiş-i çeşm*’i ise değirmene benzetmektedir. Dolayısıyla iki beyit hayal unsurları itibariyle büyük ölçüde örtüşür:

⁵ Ger şevd ez zulmet-i şeb deşt yek çeşm-i gazâl / Key ümid-i gerdiş-i çeşmem büved ez reh-nümâ

Dil gerdiş-i çeşm-i şûhın ister / Ol dâneye **âsiyâ** gerekdür

(Kâtibzâde Sâkıb, G.143/5)

Kâtibzâde bir diğ er beyitte ise *gerdiş-i çeşm*'in hayaliyle ağıladığını ve o cihangir ırmağa (gözyaşına) değ irmen olduğunu ifade eder:

Hayâl-i gerdiş-i çeşm ile giryenâk oluruz / O cûybâr-ı cihân-gîre **âsiyâb** oluruz

(Kâtibzâde Sâkıb, G.256/4)

Kâtibzâde'nin bu ifadesinde diğ erlerinden farklı olarak dikkat çeken husus göz veya *gerdiş-i çeşm*'in değı l şairin kendisinin değ irmene benzetilmiş olmasıdır.

Aşağıdaki beyitte Câzim'in değ irmen suyuyla gözyaşı arasında yaptığı mukayese *gerdiş-i çeşm* ile değ irmen münasebetini ve müş abehetini ikmal edici vasıftadır:

İntizârınla sirişküm ki döner **gird-âba** / Gerdiş-i çeşmüm olur ta'ne-zenân **dolâba**

(Câzim, G.276/1)

Hâzık "tamah gözü değ irmen gibi dönüyorken buğ day gamı yeme, boğ az deliğı boş kalmaz" demektedir:

Âsiyâ-haslet iken gerdiş-i çeşm-i tama'ın / Gam-ı gendüm yeme sûrah-ı gelü boş kalmaz

(Hâzık, G.108/3)

Beyitte değ irmen ile gözün dönüşü benzerliğı tamahkârlık yani aç gözlülükle ilişkilendirilmiştir. Şirazlı Sa'dî'nin *Gülistân* adlı eserinde yer alan bir hikâye Hâzık'ın bu beytiyle aynı minvalde olduğı gibi *gerdiş-i çeşm* terki bini de açıklayıcı niteliktedir.

Hikâyeye göre birisi Horasan padişahlarından Sebüktekin'i vefatından yüz sene sonra rüyada, bütün vücudu dökülmüş, toprak olmuş, yalnız **gözleri** gözevinde **dönüyor** ve bakıyor (*çeşmân-ı û... der hâne-çeşm hemî gerdîd nazar mîkerd*) bir hâlde görmüş. Bütün hükemâ bu rüyanın tabirinden âciz kalmışlar. Yalnız bir derviş padişaha arz-ı tazim ettikten sonra rüyayı tabir edip demiş ki: Gözleri hâlâ bakıyor, çünkü mülkü başkalarının elindedir. Hasret çekiyor, mülküm ne oldu, kimlerin elindedir, diye bakıyor (Rif² at Bilge 1980: 323). Hikâyeden anlaşıldığı üzere "gözlerin dönmesi" ifadesi sahip olduğı şeyler için endişelenen, öldükten sonra bile bunların durumunu merak eden tamahkâr bir bakışı yansıtmaktadır.

3.3. Hem Kadeh Hem Bâde Hem Bir Şûh Sâkî

Sarhoş etme veya sarhoşluk verme özelliğı göz dönüşü (*gerdiş-i çeşm*) etrafında oluşturulan hayal örgüsü içerisinde en çok rastlanan temalardan biridir. Bu tema incelemeye konu olan Fars şairleri tarafından çokça işlenmiştir. Sâib ve Bîdil'e kıyasla Şevket-i Buhârî'nin şiirlerinde azdır. Klasik Türk şairlerinden ise Kâtibzâde Sâkıb'ın (G.171/2) bir beyti dışında örneğe rastlanmaması önemli bir fark oluşturur.

Şarap ve kadehin *gerdiş-i çeşm* (gözün dönüşü veya dolaşması) ile bir tutulması, kıyaslanması klasik şiir geleneğindeki bazı kalıplaşmış motiflerle ilgili olabilir. Sevgilinin gözünün kimi zaman *çeşm-i mest* (sarhoş göz) olarak anılması, kadehin içki meclislerinde elden ele dolaşmasından hareketle kullanılan *sâgar-ı gerdân* (dönen kadeh), *devr-i kadeh* (kadehin dönüşü) tabirleri akla ilk gelen örneklerdir. Diğ er yandan sevgilinin bakışı âş ığın aklını başından alır, onu kendinden geçirir. Bu yönüyle de şarap ile *gerdiş-i çeşm* arasında bir alaka kurulmuş olması mümkündür.

Şevket-i Buhârî sevgilinin göz döngüsünün hem sarhoş hem de kadeh olduğunu, konuşan gözünün ise hem rüya hem efsane olduğunu söyler:

Gerdiş-i çeşm-i to hem mest est ü hem peymâne est / Çeşm-i güvâ-yı to hem h'âb est ü hem efsâne est

(Şevket, G.387/1)

Sâib, sözlerinde şarap keyfiyeti olduğu iddiasından yola çıkarak “yine kimin *gerdiş-i çeşm*’inden sarhoş oldun” diye kendine sorar (Sâib, G.3291/14)⁶. İkinci mısradaki *keyfiyyet* kavramı da şarapla mütenasip olarak “keyif” kelimesini çağrıştırır. İki âlem sevgilinin gözünün dönüşüyle sarhoş olmuştur ve şükredilmesi gereken böyle bir durum için “kuru zâhid” (zâhid-i huşk) acaba ne yaptı diyerek zahide satışmaktan kendini alamaz (Sâib, G.3360/11)⁷.

Sâib ayın dönüşü (*devr-i kamer*) ile kadehe benzettiği gözün dönüşünü (*devr-i kadeh*) mukayese eder. Şair muhtemelen mehtapta yapılan sazlı sözlü eğlenceleri de kastederek ayın dönüşünün **kadehin** gözünün dönmesine benzemediğini, iki yıllık şarabın verdiği neşe yanında ayın dünkü çocuk sayılacağını ifade eder (Sâib, G.2071/1)⁸.

Benzer unsurlar Bîdil’in şiirinde kendine mahsus kapalı ve girift bir hayal örgüsü içinde karşımıza çıkar. Şair sarhoşluğu mahveden bir göz döngüsünün hayalinde şarap kadehinin rengine boyandığı bir yere gittiğinden bahseder (Bîdil, G.1663/12)⁹. Tıpkı mum gibi erimekten dolayı artık takati yoktur ve gözün dönüşü **kadehini** kana bulamaktadır (Bîdil, G.1995/2)¹⁰. Gece (sevgilinin) gözünün dönüşü şaire uykusunda bir **kadeh** vermiştir ve şair artık gözyaşı gibi âlem-i âbın (su âlemi) aynasıdır (Bîdil, G.2006/1)¹¹. Âlem-i âb şarap meclisi anlamında kullanılan bir tabirdir (Lebîb, 1846: 9). Âşığın göz yaşı aynaya benzetilen unsurlardandır (Lebîb: 226).

Bîdil başka bir beyitte sevgilinin göz döngüsüne (teveccühüne) olan hasretini “Keşke (üzerime titreyen) bir damlacık nemli bir göz döngüsü olsaydı. Böylece bu **meyhanede** benim de bir **kadehim** olurdu” (Bîdil, G.2023/1)¹² ifadesiyle dile getirir.

3.3.1. Sâkî

Sâkînin gözü ile sarhoşluk ve şarabın ilişkilendirilmesi klasik şiirde öteden beri kullanılan bir mazmundur. Nitekim Fahreddîn-i Irâkî’nin (ö. 1289) “ilk şarap kadehe konulduğunda sâkînin sarhoş gözünden sundular” anlamındaki beyti buna örnek olarak gösterilebilir:

Nuhistîn bâde k'ender câm kerdend / Zi çeşm-i mest-i sâkî vâm kerdend
(Irâkî, G.98/1)

Sâkî ve şarap arasındaki bu münasebet *gerdiş-i çeşm* terkihi ile beraber de işlenmiştir. Sâib de tıpkı Irâkî gibi, sâkînin gözüyle sarhoştur, bu sebeple kadehe ihtiyaç kalmamıştır:

⁶ Sâib ez gerdiş-i çeşm-i ki diger mest şüdf? / Ki sühanhâ-yı to keyfiyyet-i sahbâ dâred

⁷ Düş k'ez gerdiş-i çeşm-i to dü âlem şüd mest / Zâhid-i huşk nedânem ki be şükranê çî kerd

⁸ Devr-i kamer çü gerdiş-i çeşm-i piyâle nîst / Bâ küdekî neşât-ı şarâb-ı dü-sâle nîst

⁹ Der hayâl-i gerdiş-i çeşmî ki mestî mahv-ı üst / Refteem câyî ki reng-i sâğar-ı mül besteem

¹⁰ Ez güdâz reng-i tâkat ber nemî âyem çü şem' / Gerdiş-i çeşm ki der hûn mîzened peymâneem

¹¹ Şeb gerdiş-i çeşmet kadehî dâd be h'âbem / İmrûz çü eşk âyine-i âlem-i âbem

¹² Kâş yek nem gerdiş-i çeşm-i terî midâstem / Tâ derîn meyhâne men hem sâğarî midâstem

Tamâm ez gerdiş-i çeşm-i to şüüd kâr-ı men ey sâkî / Zi dest-i men be-gîr in câm râ k'ez h'îştên reftem

(Ey Sâkî, senin gözünün döngüsü beni bitirdi. Bu kadehi elimden al, zira kendimden geçtim.)

(Saib, G.5488/5)

Şarap bir kusur ederse yani yetersiz kalırsa sâkî bir göz döngüsüyle kadehi doldurur:

Sâkî çünân hoş est ki ger mey kemî küned / Pür mîküned be gerdiş-i çeşmî piyâle râ

(**Sâkî** öyle hoştur ki eğer **şarab** kusur ederse bir göz döngüsüyle **kadehi** doldurur.)

(Sâib, G.744/3)

Put gibi güzellerin gözünün dönüşünün (gerdiş-i çeşm-i bütân) sâkîye benzetildiği aşağıdaki beyitte kadehin elden ele döndürülmesi (devr-i kadeh, sâgar-ı gerdân) mazmunu vardır. Şair böylesi bir mecliste kadehi vakitsiz öten horozla bir görür:

Ez ân meclis ki sâkî gerdiş-i çeşm-i bütân bâşed / Bat-ı mey çün horûs-ı bî-mahal bismil bürûn âyed

(Put gibi güzellerin göz döngüsünün **sâkî** olduğu bir mecliste **şarap ördeği** (yani kadeh) vakitsiz (öten) horoz gibi kurban edilir.)

(Sâib, G.3188/6)

Şevket-i Buhârî kadehin tecelli (belirme, ortaya çıkma) etmediğini söylediği kendi içki meclisinde sâkînin gözünün şarap, kendisinin ise kadeh olduğunu ima eder:

Be bezm-i bâde-i men cilve-i câmî nemî bâşed / Zi sâkî gerdiş-i çeşm est ü ez men reng gerdîden

(Benim içki meclisimde bir kadeh belirmez. Sâkîden *gerdiş-i çeşm* ve benden ise renklenmek.)

(Şevket, G.1042/4)

Beyitte geçen *gerdiş* ve *gerdîden* kelimeleri aynı kökten gelmektedir (iştikak sanatı). Şarap doldurulan bir kadehin (şarabın rengini alarak) renk değiştirmesi gibi sâkînin gözünün hareketi veya dönüşüyle şair kendi renginin değiştiğini belirtmektedir. Bunun yanında içki içen kimsenin yanaklarının al al olmasına da bir ima vardır.

Kadehe veya Şaraba Üstün Tutulması

Göz hareketinin veya dönüşünün kadeh ve şaraba üstün tutulduğu görülür. Şairin kadehi “*gerdiş-i çeşm* sayesinde şaraba doymuştur” ve bu yüzden onun eli kadehin boynuna yük olmaz yani kadehi tutmaz (Sâib, G.5135/4)¹³. Hatta *gerdiş-i çeşm* karşılığında kadehi “nisyan kemerine” koyup unutmaya hazırdır (Sâib, G.224/4)¹⁴.

Bîdil’in, gönlü üzerlik tohumuna benzettiği aşağıdaki beyitte farklı mazmunlar ve yeni hayaller iç içe geçmiştir:

Dil sipend-i gerdiş-i çeşmî ki yâd-ı mestîyeş / Şu'le-i cevvalé misâzed hatt-ı peymâne râ

(Gönül öyle bir göz döngüsünün üzerlik tohumu (-dur ki) onun sarhoşluğunun anısı kadehin (hareketsiz duran) çizgisini kıvrak bir ateşe çevirir.)

(Bîdil, G.161/3)

Gönlün üzerlik tohumuna benzetilmesi akla ateşi getirmektedir. Üzerlik tohumunun ateş üzerinde yanması klasik şiir geleneği açısından alışılmış bir bağdaştırma olacaktır.

¹³ Vebâl-i gerden-i mînâ nemîşevved destem / Zi mey be gerdiş-i çeşm piyâleem kânî

¹⁴ Şüüd mükerrer mey-perestî gerdiş-i çeşmî kücâst / Tâ nehem ber tâk-ı nisyân şişe vü peymâne râ

Fakat şair *gerdiş-i çeşm*'i doğrudan ateşe benzetmemiştir. Bunun yerine göz döngüsünün verdiği sarhoşluğun anısıyla kadehin üzerindeki hareketsiz çizgileri cevval bir ateşe dönüştüren bir gönül vardır. Yani üzerlik tohumuna benzetilen gönül yanan değil, yanmaya sebebiyet veren bir unsurdur. Dolayısıyla Hint üslubu şairlerinin sevdiği paradoksal bir hayal söz konusudur. Bununla beraber şarabın bir adının da *âteş-i seyyâl* (akan ateş) olması beytin anlam evrenini daha da derinleştirir ve zenginleştirir.

Sevgilinin mest bakışı sebebiyle başı dönen şarap kadehi (keşti-i mey) için, gönül süsleyen gözün dönüşü temkin çapasıdır:

Keşti-i mey ki nigâh-ı mestine ser-geştedür / Gerdiş-i çeşm-i dil-ârâ lenger-i temkînidür

(Kâtîbzâde Sâkıb, G.171/2)

Beyitte içki kadehinin bile başını döndüren bir mest bakıştan bahsedilmektedir. Şair bu mübalağanın ardından nüktevârî bir tezatla okurun adeta başını döndürmek ister gibidir ve sevgilinin göz döngüsünü, başı dönmüş gemiye (kadeh) bir temkin çapası yapar. Bu durum bir bakıma âşîğin sevgili karşısındaki karmaşık ruh hâline muvafaktır. Sevgilinin bakışı hem şarap kadehinin başını döndürür hem de aynı sevgilinin göz döngüsü (bir nevi girdap gibi) âşîği kendisine çeken ve bağlayan bir temkin (karar eyleme) çapası olur. *Temkîn* aynı zamanda bir tasavvuf ıstılahıdır “istikâmette derinleşmek ve sabitleşmek anlamına gelir” ve *telvîn* (renkten renge girme, halden hale geçme) kavramının zıddıdır (Cebecioğlu 2004: 649).

Göz dönüşü sarhoş etmesinin bir sonucu olarak âşîğin veya şairin aklını başından alır (Sâib, G.933/10)¹⁵, ihtiyarını yani iradesini çalar (Sâib, G.6238/8)¹⁶, ve onu kendinden geçirir (Bîdil, G.2028/13)¹⁷. Bu yüzden “kendinden geçme kadehinin günahkârı” mazurdur. Zira sevgilinin gözünün dönüşünün hatırasıyla kendini feda etmiştir (Bîdil, G.2028/13).

Gül-ruhân dâm-ı vefâ ez sayd-ı ülfet çîdeend / Gerdiş-i çeşmî ki hûş mîbered câmeşt ü bes
(Gül yüzlüler vefa tuzağını ülfet avından topladılar. Akıl alan bir gözün döngüsü [bizim için] kadehtir ve bu kâfidir.)

(Bîdil, G.1738/5)

3.4. Humâr-Şikestir

Humâr her türlü içkinin keyfi ve neşesi geçtikten sonra arız olan baş ağrısı ve sersemlik demektir (Kâmûs-ı Osmânî 1312: III/340) Bu, ehl-i bezmin veya şairlerin şikâyet ettiği bir hâldir (Nefî, G.94/1)¹⁸. *Humar-şikesten* ise mahmurluğun ortadan kalkması, kendinin veya başkasının mahmurluğunu ortadan kaldırma anlamlarına gelir (Lugatnâme-i Dehuda). *Humar* yani içki sersemliğinin çaresi yine içkidir (Sûdî 1857: I/282). *Humara* sebep olan da odur, humarı gideren de o (Mevlânâ G.418/8)¹⁹.

Sâib *gerdiş-i çeşm*'i humar-şikestlikle tavsif ederek zimnen “göz dönüşü”ne tesiri bakımından şarap hususiyeti atfeder:

¹⁵ Gerdiş-i çeşmî ki hayrânem zi hûşeş bürde bûd / K'în gazel ez hâme-i Sâib aceb mestâne riht

¹⁶ Hevâ-yı gerdiş-i çeşmî rübûde est ihtiyârem râ / Ez ân geh mest ü geh mahmûr u gâhî mest-i harâbem

¹⁷ Hatâ-peymâ-yı câm-ı bihodî ma'zûr mîbâşed / Be yâd-ı gerdiş-i çeşmet fedâ-yı h'îştan geştem

¹⁸ Lezzet-i vuslat için firkat-i yâri çekemem / Sohbet-i bâde için renc-i humârî çekemem

¹⁹ Hem humâr ez mey âyed hem ez ü def'-i humâr / Hem ez ü 'usret-i tust u hem ez ü 'işret-i tust

Gûşe-i ebrû-yı istiğnâ çi mî sâzî bülend? / Mî tevân ez gerdiş-i çeşmî humârem râ şikest
(İstiğna kaşının köşesini neden yükseltiyorsun? (Oysa) bir göz döngüsüyle (bakışla) mahmurluğumuz (sarhoşluk sersemliğimiz) ortadan kaldırılabılır.)

(Sâib, G.1206/6)

În kadr istâdegî ey seng-dil der kâr nîst / Mî tevân ez gerdiş-i çeşmî humâr-ı mâ şikest
(Ey taş kalpli, bu kadar ihmal ve tevakkuf olmaz. Bir göz döngüsüyle bizim mahmurluğumuz (sarhoşluk sersemliğimiz) geçebilir.)

(Sâib, G.1225/2)

Merâ be gerdiş-i çeşmî humâr mî şikened / Abes piyâle be în âşık-ı harâb medeh
(Bir göz döngüsüyle mahmurluğum ortadan kalkabilir. Boş yere bu harap aşığa kadeh verme.)

(Sâib, G.6609/8)

Feyz-i Kâşânî'nin aşağıdaki beytinde her ne kadar humâr ve humâr-şikest lafızları zikredilmese de aynı bağlamdadır ve Mevlânâ'nın yukarıda aktarılan beytini çağrıştırmaktadır:

Hem gerdiş-i çeşm-i to meger bâ hodeş âred / Ân mest ki ez gerdiş-i çeşm-i to harâbest
(Senin gözünün dönüşünden harap olan sarhoşu yine senin gözünün dönüşü (bakışın) kendine getirir.)

(Feyz-i Kâşânî G.83/10)

3.5. Kendinden Geçirme, Aklı Baştan Alma

Kendinden geçirme ve aklı baştan alma özellikleri sarhoşluk verme hususiyetiyle büyük ölçüde örtüşür. Keza sarhoşluk verme bahsinde ele alınan beyitlerde “aklı baştan alma, kendinden geçirme” tabirlerine de rastlanmıştır. Bu bahiste ele alınan beyitleri diğerlerinden ayıran yegâne fark kadeh, şarap, mest vs. gibi kavramlara rastlanmayan örneklerden oluşmasıdır.

Özellikle Sâib-i Tebrîzî'nin şiirlerinde bu temayla ilgili örneklerin fazlalığı dikkat çekicidir. Sâib'e göre gökyüzü *gerdiş-i çeşm* yüzünden perişan ve sefil (bî-ser ü pâ) bir hâledir. Şairi de kendinden geçirmiştir (Sâib, G.122/10)²⁰. Göz döngüsünün bî-haber ettiği kimsenin damarını dahi kesseler bundan haberi olmaz (Sâib, G.5007/7)²¹. Eğer zalim sevgili yarım göz döngüsüyle şairin aklını alırsa bu onun bileceği bir iştir (Sâib, G.1947/8)²². Çünkü onun karşısında şairin iradesi yoktur.

Sâib'in aşağıdaki beytini şu şekilde Türkçeye çevirmek mümkündür: “Senin gözünün dönüşü kendinden geçmişliği cihangir yaptı.” Yani kendinden geçmişlik bütün dünyayı kapladı. Bir başka deyişle bütün dünya kendinden geçti. “(Hâl böyleyken) kendimin izini kimden sorayım, şaşkınlım doğrusu!”

Bî hodî râ gerdiş-i çeşm-i to âlem-gîr sâht / Ez ki gîrem, hayretî dârem, sürâg-ı h'îş râ
(Sâib, G.83/4)

Bir başka beyitte ise “göz dönüşü”nün akıl üzerindeki tesiri “sapan” imgesi üzerinden ifade edilmiştir:

Gerdiş-i çeşmet be felâhan güzâşt / 'Akl-ı men ü dâniş ü ferheng-i men

²⁰ Âsmân Sâib yekî ez bî ser ü pâyân-ı üst / Gerdiş-i çeşmî ki ez hod bî haber dâred merâ

²¹ Eger zenend regeş bâ haber nemî gerded / Kesî ki gerdiş-i çeşm-i to kerd bî habereş

²² Sâib be nîm gerdiş-i çeşm-i ân sîtûze-cû / Bî ihtiyâr eger künedet ihtiyâr ez üst

(Gözünün döngüsü benim aklımı, ilmimi ve marifetimi **sapana** yerleştirdi.)

(Sâib, G.6442/4)

Şevket-i Buhârî “göz dönüşü”nün gönlünü yerinden götürdüğünü söyler, fakat bu durumdan şikâyetçi değildir. Klasik şiirde başa gelen her türlü uğursuzluğun ve talihsizliğin sebebi olarak görülen feleğin bugün muradı üzere döndüğünü söyler:

Gerdiş-i çeşm-i kebûdet dilem ez câ bürde est / Felek imrûz be kâm-ı dil-i men gerdâde est

(Mavi gözünün döngüsü gönlümü yerinden götürmüştür. Felek bugün benim arzum üzere dönmüştür.)

(Şevket, G.394/2)

Başka birçok örnekte görüleceği gibi gözün dönüşünün şairlere feleğin dönüşüyle ilgili çağrışımlar yaptığı görülmektedir.

3.6. Baş Döndürmek ve Bî-Karâr Eylemek

Sâib-i Tebrîzî ve Şevket-i Buhârî göz dönüşünün şairi *ser-geşte* veya *ser-gerdân* (başı dönmüş, şaşkın) eylediğini dile getirirler. Sâib’e göre sadece kendisi değil iki cihan sevgilinin gözünün dönüşüyle *ser-geşte*dir:

Ne hemîn ser-geşte dâred gerdiş-i çeşmet merâ / Çün saf-ı müjgân dü âlem bî-karâr-ı çeşm-i tûst

(Gözünün döngüsü sadece beni sergeşte eylemez. İki âlem sıra sıra kirpikler gibi senin gözünden bî-karardır.)

(Sâib, G.1099/2)

Şevket aşağıdaki beyitte sevgiliye “senin gözünün dönüşü kirpiklerin başını döndürür ve böyle bir yerde uyku sürme’si sapan taşı olur” diye seslenir:

Gerdiş-i çeşm-i to ser-geşte küned müjgân râ / Sürme-i h’âb büved seng-i felâhan încâ
(Senin gözünün dönüşü kirpiği **sergeşte** eder. Orada **uyku sürmesi sapan taşı** olur.)

(Şevket, G.7/2)

Sürme *ismid* (antimon) denilen sürme taşından yapılır ve sürmenin uykudan önce göze çekilmesi sünnettir (H. Hüsameddin Nakşibendî 1254: 73-75). Şair sürme taşıyla sapan taşı arasında bir benzerlik kurmuştur. Burada bahsi geçen sapanın çatal şeklinde olan değil, iki ipten oluşan ve hızlı bir şekilde sallanıp bir ucunun bırakılmak suretiyle taş fırlatmaya yarayan bir sapandır. Şair (sevgilinin) göz dönüşünü sapanın sallanmasına, kirpiği sapan ipine, uyku öncesi göze çekilen sürmeyi ise sapan taşına benzetmektedir.

Şevket-i Buhârî bir başka beyitte “Senin gözünün döngüsü başımı öyle döndürdü ki öldükten sonra mezarımdan sürme kasırgası (hortum) yükselir” der:

Ez mezârem gird-bâd-ı sürme hîzed ba’d-i merg / Bes ki dâred gerdiş-i çeşm-i to sergerdân merâ

(Şevket, G.189/5)

Sevgilinin göz dönüşünün tesiriyle (veya ona duyduğu hayranlıkla) başı dönen şair, çürüyüp toprak olduğunda dahi bu etkinin devam edeceğini ve bir sürme kasırgası hâlinde dönmeye devam edeceğini söyler. Kendi mezarında bir sürme girdabı yükseleceği düşüncesi şairin sevgiliye (gözüne sürme olma yoluyla) kavuşma ümidini ifade etmektedir.

“Gözümün dönüşünden başımın nasıl döndüğünü (perişanlığımı) anla” diye sevgiliye seslenen Şeyh Gâlib gönlünde hep sevgiliye kavuşma fikrinin devrettiğini (döndüğünü) dile getirir (Ş. Gâlib, Ş.2/3)²³. Kavuşma fikrinin devretmesi, bu fikrin tesiriyle başın dönmesi ve gözün dönüşü arasında tenasüp vardır.

3.7. Alt Üst Etme, Perişan ve Harap Etme

Göz dönüşünün insan, eşya veya tabiatı alt üst ve harap etmesi temasının işlendiği beyitlerde çoğu kez *felek*, *habâb*, *gird-âb* gibi unsurlar *gerdiş-i çeşm* terkiibine refakat eder.

“Senin gözünün döngüsü feleği alt üst eder” diyen ve “bizim gemimizi bu girdâb ne zaman dikkate alır” diye soran Sâib adeta alt üst olma beklentisi içinde olduğunu ima eder:

Gerdiş-i çeşm-i to gerdûn râ küned zîr ü zeber / Keştî-yi mârâ key in girdâb mi âred be çeşm

(Sâib, G.5373/3)

Şairin kullandığı “*be çeşm âverden*” yani “göze getirmek” deyimini Türkçeye değer vermek, dikkate almak gibi tabirlerle aktarılabilir. “Girdâbın göze getirmesi” ifadesi ise “çeşm-i girdâb” yani girdâb halkası tabirini çağrıştıır. Şair girdâba benzettiği gerdiş-i çeşmin gemi olarak tahayyül ettiği kendi varlığını tıpkı feleği yaptığı gibi alt üst etmesini ümit etmektedir.

Kadim kâinat tasavvuruna göre felek insanların talihi üzerinde müteessirdir ve bu düşünce klasik şairlerin şiir dünyasını büyük ölçüde şekillendirmiştir. Buna göre dokuzuncu gök, diğer feleklerin aksi istikamette yani doğudan batıya döner ve bunun neticesinde yıldızların yerlerini değiştirip durur. Bu sebeple felek her türlü uğursuzluğun ve kötülüğün sebebi olarak görülmüş ve kendisinden şikâyet edilmiştir (Kurnaz 1995: XII/306-307).

Sâib’e göre “âşıklar **feleklerin** dönmesinden gamlanmaz. Onlar put gibi güzellerin gözlerinin döngüsüyle **zîr ü zeber** (alt üst) olurlar” (Sâib, G.1293/4)²⁴. “Bir bakışla dünyayı alt üst etmek onun (sevgilinin) siyah gözünün döngüsü için bir oyundur” (Sâib, G.1939/3)²⁵. Sevgilinin “gözünün döngüsünün **harap** ettiği bir gönül (yıkıntısının çıkardığı) tozla yüz akıl kervanının yolunu keser” (Sâib, G.3926/8)²⁶. **Felek** sevgilinin “gözünün döngüsünden başsız ayaksız (sefil ve perişan) olmuştur.” Hâl böyleyken “**kabarcığın** ne kadar **havsalas**ı (tahammül) olabileceği herkesin malumudur” (Sâib, G.4336/6)²⁷.

Türk şiirinde ise Câzim tıpkı Sâib gibi felek ile âşığın hâlinin perişan olmasını gerdiş-i çeşm ile ilişkilendirir ve “âşığı perişan vaziyetlerle feleğe hâlde eyleyen, hevesli gözlerinin döngüsüdür” der:

Çarha evzâ'-ı perişân ile hem-hâlet eden / 'Âşığı gerdiş-i çeşmân-ı heves-nâkidür (Câzim, G.119/2)

Bir diğer Türk şairi olan Fehîm-i Kadîm ise “perişan semalı, dönüşü uğursuzluk getiren Merih, senin gözünün dönüşünde muztarip olur” (Üzgör 1991: 117) der:

²³ Gerdiş-i çeşmimden idrâk eyle ser-gerdânlığım / Devr eden hâtırda hep fikr-i visâlidir senin

²⁴ Mişevend ez gerdiş-i çeşm-i bütân zîr ü zeber / 'İşk-bâzân râ gamî ez gerdiş-i eflâk nîst

²⁵ Ez yek nigâh, zîr ü zeber kerden-i cihân / Bâziçei zi gerdiş-i çeşm-i siyâh-ı üst

²⁶ Zi gerd reh-zen-i sad kârvân-ı hûş şevd / Dilî ki gerdiş-i çeşm-i toeş harâb küned

²⁷ Ez gerdiş-i çeşm-i to felek bî-ser ü pâ bâsed / Peydâst habâbî çî kadr havsala dâred

Gerdiş-i çeşmünde olur muztarib / Kevkeb-i Mirrih-i perişân semâ'
(Fehîm-i Kadîm, K.3/12)

Kendini tahammül kabarcığı (*habâb-ı havsalagân*) olarak nitelendiren Sâib-i Tebrîzî Allah'tan sabır niyaz eder, zira kadehin bile sevgilinin göz dönüşüne dayanacak takati yoktur:

Hodâ şekîb dehed mâ habâb-ı havsalagân râ / Ki tâb-ı gerdiş-i çeşm-i to râ piyâle nedâred

(Tanrı biz tahammül kabarcıklarına sabır versin. Çünkü kadeh senin gözünün döngüsüne dayanacak kudrette değildir.)

(Sâib, G.4486/4)

Bilindiği üzere *habâb* yani su kabarcığı veya köpük klasik şiirde güçsüzlüğün, faniliğin ve boş gururun timsalidir. Ömrü çok değildir. Ortaya çıkmasının hemen ardından, içindeki havanın tesiriyle kabaran su çatlar ve kabarcık yok olur (Sûdî 1857: I/397; III/140-141). Ayrıca şekil açısından göze benzetildiği de olur ve bu yönüyle de gerdiş-i çeşm terkibiyle ilişkilidir.

3.8. Dinden Etme

Gönlün ve dinin şarap veya sevgili uğrunda verilmesi (Feyz-i Kâşânî, G.986/1; Mevlânâ, R.1294; Irakî, 1362: 124)²⁸ seccadenin şarapla boyanması (Hâfız, G.1/4) şarap karşılığında seccadenin satılması (Hâfız, G.176/2) (Attâr, G.675/1) gibi cüretkâr ifadeler genel olarak klasik şiirde rastlanan bir motiflerdir. Şerh geleneğimizde bu tür ifadelerin çoğunlukla tasavvufî remizlere ve manalara (Şem’î 1574: 2b) (Sürûrî ty: 2a-2b) hamledildiği söylenebilir.

Bir göz döngüsü Sâib’i dinsiz ve gönülsüz bırakmıştır ve muttakîlerin tespihini (içki) meclisine meze yapmaktadır:

Merâ kerdest Sâib bî dil ü dîn gerdiş-i çeşmî / Ki sâzed nukl-i meclis sübha-i perhîzgârân râ

(Sâib, G.410/9)

Bir din düşmanında (yani sevgilide) gördüğü göz döngüsü, seccadesini şarap gemisine yelken yapar:

Gerdiş-i çeşmî ki men z’ân düşmen-i dîn dîdeem / Bâdbân-ı keştî-i mey mî küned seccâdeem

(Sâib, G.5283/7)

3.9. Fânîlik ve Fırsatın Geçmesi

Gerdiş-i çeşm imgesinin fânîlik ve fırsatın yitirilmesi temasına konu edildiği beyitler Sâib’de de olmakla birlikte Bîdil’in şiirlerinde daha çok karşımıza çıkar.

Bîdil’e göre ağâh gönül imkân mamûresine gönül bağlamaz. Zira göklerin dönüşünün (insanın karşısına çıkardığı) fırsat (talih) bir göz dönüşü mesabesindedir (Bîdil,

²⁸ Dil ü dîn ü akl u hüsem heme râ ber âb dâdî / Zi kudâm bâde sâkî be men-i harâb dâdî (Feyz-i Kâşânî)
Güfem ki dil ü dîn ber ser-i kâret kerdem / Her çiz ki dâstem nisâret kerdem (Mevlânâ)
Dil ü dîn be bâd dâdem be-ümid-i ân ki yâbem / Haberî zi bûy-ı zülfeş, eserî zi reng-i ü men (İrâkî)

G.55/2)²⁹ yani geçicidir. Burada (dünyada) fırsat bir göz dönüşü ve bir kendinden geçiştir. Bu kadar(cık) varlık, kadehin devretmesine (elden ele dolaştırılmasına) değmez (Bîdil, G.903/5)³⁰.

Bir beyitte kıvılcıma seslenen Bîdil “daha ne zamana kadar kendinden gafil koşturacaksın. Biliyorsun ki fırsatın süresi bir göz dönüşü” (Bîdil, G.1238/13)³¹ kadardır der. Şair muhayyilesinde insanın varlık sahnesinde görünüp kısa bir süre içerisinde yok oluvermesini ve buna rağmen bitmeyen koşuşturmasını **kıvılcım** imgesiyle somutlaştırmış ve bunu da bir göz dönüşüne benzetmiştir. Benzer duyguları Sâib-i Tebrîzî **şihâb** (yıldız kayması, kıvılcım) metaforuna başvurarak ifade eder:

Gerdiş-i çeşmist devr-i zindegi-yi men / Medd-i nigâhîst çün şihâb vücûdem
(Sâib, G.5951/2)

(Benim hayatımın devri bir gözün döngüsüdür. Varlığım yıldız kayması (veya kıvılcım) gibi bir uzayan bakıştır.)

Yanmakta olan bir maddeden etrafa sıçrayan ve bir an parlayıp yok olan kıvılcımın Bîdil ve Sâib’e fanilik duygusunu çağrıştırdığı görülmektedir. Her iki şairin gerdiş-i çeşm terkihiyle birlikte fanilik duygusunu ifade etmek için başvurduğu bir diğer metafor ise **habâb** yani hava kabarcığıdır. Şekil itibariyle göze benzetilen, içinin sadece havayla dolu olmasına mukabil kabaran bir cisim olması hasebiyle boş gururun (bâd-ı gurûr) timsali olan habâb; varlığını etrafını kuşatan ince veya zayıf bir su tabakasından müteşekkil bir zara borçludur. Habâbın yani kabarcığın gururla kabarması bu zarın incelmesine ve dolayısıyla zaten zayıf olan varlığının ortadan kalkmasına yol açar. Bu özelliklerinden mülhem olarak Sâib hayat güneşinin ışığının, bir şimşegin belirmesi gibi olduğunu, hayat kabarcığının dönüşünün ise bir göz dönüşü olduğunu dile getir (Sâib, G.6700/1).³² Bu ifadeden *gerdiş-i çeşm* terkihinin “kısa bir süre” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sâib bir başka beyitte kendisini kargaşa dolu denizde her göz döngüsünde fena girdabına düşen bir kabarcık olarak tasavvur eder (Sâib, G.5487/3)³³. Bîdil’e göre taçlar beyinsiz başların gaflet perdesidir ve bu nükte kabarcığın gözünün dönüşünden anlaşılabilir (Bîdil, G.285/10).³⁴ Taç çoğu zaman boş bir gurura (=aldanma) yol açması sebebiyle gaflet perdesi olarak nitelenmiştir. Hava kabarcığını çevreleyen ince su tabakası, gaflet perdesi olarak nitelenen taca ve içi havayla dolu olan kabarcık ise içi boş bir beyne benzetilmiştir.

3.10. Av ve Tuzak

Cazibesi sebebiyle *gerdiş-i çeşm* âşığı avlayan bir tuzak olarak da tasavvur edilir. Bu meyanda göz küresinin şeklienden esinlenilerek kemend, zincîr halkası, zihgîr halkası gibi av aletlerine benzetilir. Sâib-i Tebrîzî “Bizi ele geçirmede kement ve tuzağa ihtiyaç yoktur. Göz döngüsü bize zincir halkası olarak kafidir” der (Sâib, G.250/1)³⁵. Sevgilinin

²⁹ Çi dil bended dil-i âgâh ber ma'mûre-i imkân / Ki furset gerdiş-i çeşmist devr-i âsmânhâ râ

³⁰ Furset încâ gerdiş-i çeşmi vü ez hod reftenîst / İn kadr hesî nemî erzed be devrân-ı kadeh

³¹ Ey şerer tâ çend hvâhî gâfil ez hod tâhten / Gerdiş-i çeşm est mîdânî ki furset mîkeşed

³² Cilve-i berkîst nûr-ı âfitâb-ı zindegi / Gerdiş-i çeşmist devrân-ı habâb-ı zindegi

³³ Der în deryâ-yı pür-âşüb pendârî habâbem men / Ki der her gerdiş-i çeşmi be girdâb-ı fenâ üftem

³⁴ Tevân ez gerdiş-i çeşm-i habâb în nükte fehmiden / Ki gaflet perde-i serhâ-yı bîmağzend eferhâ

³⁵ Hâcet-i dâm u kemendî nîst der teshîr-i mâ / Gerdiş-i çeşmi büved bes halka-i zencîr-i mâ

saçının tuzağında gördüğü bir göz döngüsü şairin gönlünden yuva kaygısını alıp götürmüştür (Sâib, G.2327/2)³⁶. Şevket-i Buhârî göz döngüsünün düşmanı yanılması temenni ederek *na’l-i vârun* (ters nal izi= başkalarını yanılmaktan kinaye) olmasını diler (Şevket, K.4/12)³⁷.

Türk şiirinde Nedîm ve Arpaemînizâde Sâmî tuzak ve zih-gîr halkası benzetmelerine yer verirler. Nedîm “Ey canımın avcısı, tuzağının halkası peri gözünün döngüsü olan o kâfire nasıl giriftar olmayayım” mealindeki beytinde çaresizliğini dile getirir:

Cân-şikâрім nice bend olmayam ol kâfire kim / Gerdiş-i çeşm-i perî halka olur
dâmında

(Nedîm, G.128/7)

Sâmî mana kuşunu avlamak için sevgilinin kirpiğini düşünmeyi bir ok olarak tasavvur eder ve put (gibi güzellerin) göz döngüsünün ise zihgîr halkası olduğunu belirtir:

Sayd-i murg-i ma’nîye fikr-i müjendür tûrümüz / Gerdiş-i çeşm-i bütândur halka-i zih-gîrümüz

(A. Sâmî G.55/1)

Zincîr halkası, zihgîr halkası ve kement benzetmelerinin vech-i şebahi (benzetme yönü) temelde işlev itibariyledir. Fakat benzetmeye konu edilen av aletlerinin dârevî cisimlerden oluşması şekli bir benzerliğin de gözetildiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla bu tür mısra ve beyitlerde *gerdiş-i çeşm* tabirini Türkçeye veya günümüz Türkçesine “göz yuvarlağı” olarak aktarmak mümkündür.

3.11. Tehlike, Belâ, Korkunçluk

Gerdiş-i çeşm tabiri Sâib’in “her kim senin gözlerinin döngüsüyle dehşete düşerse elinde kadehle kıyamet sahrasına gelir” (Sâib, G.3593/5)³⁸ mealindeki beytinde olduğu gibi korkulacak ve dehşete düşülecek bir bakışı ifade eder. Felek bile bu göz dönüşünden öyle korkmuştur ki yıldız(lar)dan hızla kaçmıştır (Sâib, G.636/14)³⁹.

Türk şairlerinin de bu temayı işledikleri görülür. Câzim’in günümüz Türkçesiyle “zalim felekten korkmayı âdet edineli göz döngüm olur düşüncenin yolunu keser” şeklinde nesre çevrilebilecek beyti şöyledir:

Bîm-i gerdûn-i sitem-kâr olalı pişe bana / Gerdiş-i çeşmüm olur reh-zen-i endişe bana

(Câzim, G.11/1)

Aşkın meşakkat ve tehlikelerinin dile getirildiği beyitlerde deniz ve girdâb kavramlarına sıkça başvurulduğunu görüyoruz. Örneğin Sâib “Ben bir kabarcığın (bile) göz döngüsünden yüz tehlikeye maruzken bu **tehlike denizinin girdabıyla** nasıl başa çıkacağım?” (Sâib, G.5528/6)⁴⁰ diye sorar. Bîdil bir “naz okyanusu” tasvir eder. Bu okyanustaki gönüllerin kayığı bir tufan, kabarcığı göz döngüsü ve dalgası kaşım imasıdır

³⁶ Gerdiş-i çeşmî ki men dîdem zi dâm-ı û / Ez dil-i men hârhâr-ı âşiyân mîbered

³⁷ Peyk-i nezzâre-i adüyet râ / Gerdiş-i çeşm na’l-i vârûn bâd

³⁸ Câm der dest be sahrâ-yı kıyâmet âyed / Her ki ez gerdiş-i çeşmân-ı to medhûş şevd

³⁹ Felek zi gerdiş-i çeşmet çünân gürzân şüd / Ki ez sitâre be dendân girift dâmân râ (**dâmen râ be dendân giriften**: hızla kaçmak.)

⁴⁰ Çi h’âhem kerd bâ girdâb-ı in bahr-ı hatar Sâib / Çü men ez gerdiş-i çeşm-i habâbî sad hatar dârem

(Bîdil, G.2821/5)⁴¹. Şevket'e göre mavi göz döngüsünün belasını sormaya gerek yoktur. Zira bu firuze (renkli gözün) *âb*'ı (âb= su, parlaklık) onun için tehlike girdabı olmuştur (Şevket, G.22/2)⁴². Bu noktada Hâfız'ın bir beyti ve ona yapılan şerhler girdap ve deniz metaforlarına açıklık getirecek niteliktedir:

Şeb-i târik u bîm-i mevc u girbâbî-yi çünîn hâil / Kücâ dâned hâl-i mâ sebük-bârân-ı sâhilhâ

(Hâfız, G.1/5)

(Karanlık gece ve dalga korkusu ve böyle korkunç bir girdâb. Sahillerin hafif yüklüleri bizim hâlimizi nereden bilecekler.)

"**Şeb-i târik**den [murâd] muhabbet-i dünyâdır. **Mevc**den murâd tekâza-yı nefsdür. **Girdâb**dan murâd sû-i hâtimedir, ne'üzü billâh. Ve câizdir ki bu mısra'dan murâd râh-ı 'aşk ziyâde hatar-nâk ve varta-i helâk idügin beyân ola" (Şem'i 1574: 3a).

"**Şeb-i târik**den murâd zulmet-i hubb-ı dünyâ ve zulmet-i nefis ü hevâdır. Ve **bîm-i mevc**den murâd 'ukubât-ı **bahr**-i sülûk ve temevvüc-i deryâ-yı 'isyân ve tehyîc ve iğvâ-yı şeytândır. Ve **girdâb**dan murâd ilhâda düşmek yâ tarîkatde kemâl buldum deyü bir yerde kalmaktır" (Sürûrî ty: 2b).

Klasik şiirde deniz tehlikeli olmasının yanı sıra kıymetli mücevher ve nimetlerin de bulunduğu bir yerdir. Nitekim Sa'dî-yi Şîrâzî *Gülistân*'da "Denizde sayısız nimetler vardır ama selâmet istersen kenardadır" (Sa'dî 1376: 94) der. Sâib'in aşağıdaki beyti bu bakımdan ilginç bir örnektir:

Ez vartaî ki keştî-yi mâ ber kenâr reft / Deryâ hatar zi gerdiş-i çeşm-i habâb dâşt
(Helak edici bir girdapla gemimiz sahile vurdu. Deniz, kabarcığın göz döngüsünden (dolayı) tehlikelerle doluydu.)

(Sâib, G.2074/8)

"*Hatar daşten*" belâ, tehlike karşısında bulunmak ve kıymet, değer, itibar sahibi olmak anlamlarında kullanılabilen bir fiildir (Lugatnâme-i Dehhudâ). *Gerdiş-i çeşm* de tıpkı deniz gibi şairlerin korkuyla baktıkları fakat aynı zamanda kıymet verdikleri bir unsurdur. Beyitte "*hatar dâşten*" fiilini hem deniz için hem de "*gerdiş-i çeşm*" için her iki anlamıyla (kıymet sahibi olmak ve bela karşısında bulunmak) düşünmek mümkündür.

Lebîb sevgilinin göz dönüşünü kazaya benzetir ve onun gamzesiyle yaralanan kişiye hiçbir ilaç kâr etmez:

Bilmem nedir bu gerdiş-i çeşm-i kazâ-nazîr / Hiç zahm-nâk-i gamzesi olmaz devâ-pezîr

(Lebîb, Musammat.9 3/1)

Bu beyitte geçen "*gerdiş-i çeşm-i kazâ-nazîr*" ifadesi takdir, kazâ ve kader gibi anlamlara gelen "*gerdiş-i âsümân*" tabirini çağrıştırmaktadır. Kazâ ve kader vurgusu, gamze yarasının devâ-nâ-pezîr olması aşk yolunun meşakkatlerinin kaçınılmazlığını dile getirmektedir.

⁴¹ Muhît-i nâz k'âncâ zevrak-ı dilhâst tûfânî / Habâbeş gerdiş-i çeşmest ü mevc îmâ-yı ebrûyî

⁴² Mepürs ez mâ belâ-yı gerdiş-i çeşm-i kebûd-ı û / Ki girdid âb-î in firûze girdâb-ı hatar mârâ

3.12. Tecellî

Tecellî açılıp ayân olmak ve rûşen görünmek; mazhariyet, kader, tâlih; Allah'ın muhtelif kabiliyetlere göre eşyada kudret eserlerinin ortaya çıkması; sâlikin kalbinde gayp âlemine âit nûrun belirmesi, ilâhî feyz eserlerinin mümin kalblerinde zuhûru gibi anlamlara gelmektedir (Kâmûs-ı Osmânî 1313: III/33).

Sâib sonsuz güzellikten bir göz döngüsünün kendisi için kâfi olduğunu belirtir. Zira denizi girdap halkasında görmek daha güzeldir (Sâib, G.979/2)⁴³. Bîdil'e göre arif bir kimse bir göz dönüşünden Tanrıya ulaşır. Nitekim deniz yarım nefeste (kısa bir sürede) hava kabarcığıyla sarmaş dolaş olur (Bîdil, G.449/5)⁴⁴. Tokatlı Kânî zeval bulmayan tecelligâhın mazharı olduğunu ve ezel gününün göz döngüsü olduğunu söyler (Tokatlı Kânî, musammat.44/I/3)⁴⁵. Şevket-i Buhârî ise samimi bakışın meclislerini aydınlattığını ve bu mecliste gözün dönüşünün fanusun tecellisi olduğu (Şevket, G.6/1)⁴⁶ belirtir. Burada bahsi geçen fanus; *fânûs-ı hayal* (hayal feneri) veya *fânûs-ı gerdân* (dönen fener) diye adlandırılan bir fenerdir. Bürüncek adlı bir tür kumaştan yapılan bu fenerin içine çeşitli suretler ve şekiller resmedilir, fener döndükçe bu suret ve şekiller mumun ışığı sayesinde etrafa yansır. Hayâl fânûsu aynı zamanda dünyadan kinayedir (Terceme-i Burhân-ı Kâtî' 1212: 434).

3.1.3. Temâşâ, Gezinti, Arayış

Arapça *meşy* (yürümek) kökünden türeyen *temâşâ* kelimesi Türkçede nazar ile seyr; eğlenmek, ibret almak gibi maksatlarla nazar; (Lugat-i Nâcî 1317: 279) gezme, teferrüc (eğlenmek için yapılan gezinti) (Kâmûs-ı Türkî 1317: I/436) anlamlarında kullanılmaktadır. Türkçede olduğu gibi Farsçada da hem seyretmek ve hem de gezinti anlamlarında kullanılan bu kelime (Lugatnâme-i Dehhudâ) dönüş ve dolaşma anlamlarına gelen *gerdiş* kelimesiyle (Lugat-i Nâcî 1317: 622) kısmen örtüşür. Şairlerin bu ortak ve yan anlamlardan yararlanarak *gerdiş-i çeşm* terkihi ile *temâşâ* kelimesi arasında tenasüp ve iham-ı tenasüp yapıldığı görülmektedir.

Şevket-i Buhârî'nin “Senin etrafında dolaşmaktan daha iyi bir **temâşâ** (gezinti) olmaz. Başı etrafında dolaşmak bizim için **gerdiş-i çeşm** (göz dönüşü) yerindedir” (Şevket, G.1032/8)⁴⁷ anlamındaki beytinde temâşânın seyretmek anlamıyla *çeşm* arasında ve gezmek, dolaşmak anlamıyla *gerdiş* kelimesi arasında iham-ı tenasüp vardır. Ayrıca yine aynı kelime (temâşâ) *gerdiden* ve *geşten* kelimeleriyle de tenasüp oluşturur. Beytin bağlamı içerisinde *gerdiş-i çeşm* terkihi Türkçedeki “göz gezdirmek” deyimini de çağrıştırmaktadır. Şevket bir diğer beytinde temâşâ yerine yine gezinti anlamında “gerdiş” kelimesini kullanır. Şair bu beytinde gözün dönüşünü halkın bayram gezintisi (**gerdiş**) olarak nitelendirir. Kirpiklerin bir araya gelmesi ise bayram görmesi veya bayramlaşmadır (Şevket ty: 92b)⁴⁸.

⁴³ Gerdiş-i çeşmî merâ z'ân hüsn-i bî-pâyân beset / Bahr râ der halka-i girdâb dîden hoşterest

⁴⁴ Ârif be Hodâ mîresed ez gerdiş-i çeşmî / Der nîm nefes bahr hem âgûş-ı habâb est

⁴⁵ Mazhar-ı reng-i tecellikede-i lem-yezelüm / Gerdiş-i çeşm-i işâretger-i rûz-ı ezalüm

⁴⁶ Nîgeh-i germ küned meclis-i mârâ rûşen / Gerdiş-i çeşm büved cilve-i fânûs incâ

⁴⁷ Temâşâyî bih ez gird-i to gerdiden nemibâşed / Be câ-yı gerdiş-i çeşmest mârâ gird-i ser geşten

⁴⁸ Gerdiş-i çeşm büved gerdiş-i 'ıyd-i merdüm / Did u vâ did behem âmeden-i müjgânest

Sâkıb Mustafa Dede aşağıdaki beyitte günümüz Türkçesiyle “arif kimsenin huzurlu başı vicdan (elbisesinin) yakasında rehindir. (Bu yüzden) temâşânın göz dönüşünün hevâsı onu hîre (hayran, perişan, sergerdân) eylemez” der:

Hevâ-yı gerdiş-i çeşm-i **temâşâ** eylemez hîre / Ser-i âsûde-i 'ârif rehîn-i ceyb-i vicdândur

(Sâkıb Dede, G.43/16)

Vicdan kavramı; bulmak ve fiillerin manevî mahiyetini ölçen batni terazi (Lûgat-i Cûdî 1332: 1068), insanın iyilikten huzur, kötülükten azap duymasına yol açan duygu (Kubbealtı Lûgati) anlamlarına gelmektedir. Bir tasavvuf istilâhı olarak temaşa Hakk'ın isim, fiil ve sıfatlarının maddî ve manevî âlemlerdeki tecellisini seyretmeye denir. (Cebecioğlu 2004: 649). Arif kavramı sebebiyle tasavvufî anlama bir ihâm olsa da temaşayı zevkle ve hayranlıkla seyretme anlamında yorumlamak beytin bütünlüğü açısından daha uygundur.

Arpaemînzâde Sâmî'nin bir beytinde göz dönüşü gönlün niyazı yani yalvarmasıdır. A. Sâmî bu beytinde birçok şairin yaptığı gibi göz dönüşünü feleğe benzeterek gönlüne seslenir ve “niyazın göz döngüsünün göğünde gözyaşının her damlasını yıldızlar gibi dök” der:

Ey dil sipihri gerdiş-i çeşm-i niyâzda / Her katre-i sirişkünü mânend-i encüm it
(A. Sâmî G.17/4)

Göz dönüşü bir arifin veya şairin Hakk'ı arayan bakışı olabildiği gibi hata veya suçlu arayan bir asesin (bekçi) bakışı olarak da karşımıza çıkabilir. Şevket-i Buhârî şarap meclisinde onun (sevgilinin) la'l dudağı olmayınca bakışının ziyadesiyle korktuğunu dile getirir ve kadehin devreden gözünde bekçinin göz dönüşünün olduğunu tahayyül eder (Şevket, G.612/4)⁴⁹. Sâkıb Mustafa Dede benzer bir duyguyla aşağıdaki beytinde “Siyahmest (çok sarhoş) gözün dönüşü boşuna değil. Her tarafta nazar ehlini katletmeye işaret eder” der:

Gerdiş-i çeşm-i siyeh-mest degül bîhûde / Sû-be-sû ehl-i nazar katline îmâ eyler
(Sâkıb Dede, G.35/2)

Sonuç

Nâbî'nin sözünü ettiği “gerdiş-i çeşm-i gazâl” Sâib-i Tebrîzî (2 kez), Şevket-i Buhârî (1 kez) ve Bîdil-i Dihlevî (1 kez) tarafından kullanılan bir terkiptir. Daha erken bir örneği bulunmadığı sürece bu terkinin Sebki Hindî şairleri tarafından üretilmiş yeni bir imge olduğu söylenebilir. Bahsi geçen terkiye yönelik Kültür Bakanlığı e-kitap arşivinde ve Metin Ambarı Projesi'nde yer alan divan ve mesnevîlerde yapılan taramalarda Nâbî'nin yakındığı “nev-heves” şair veya şairleri tespit etmeye yetecek sayıda örneğe rastlanmaması ilginçtir. Mezkûr kıtânın başlığında ismi geçen Arpaemînzâde Sâmî'nin söz konusu terkiibi sadece bir kez kullandığı görülmüştür.

Terkip “gerdiş-i çeşm” olarak incelendiğinde ise bu tablo özellikle Fars şairleri açısından ciddi ölçüde değişmektedir. Terkiibi bu şekliyle Sâib-i Tebrîzî 42 kez, Bîdil-i Dehlevî 28 kez ve Şevket-i Buhârî 26 kez kullanır. Klasik şiirde *gerdiş-i çeşm* terkiibi ilk olarak XIII. yüzyılda Mevlânâ'da rastlanmıştır. XIV. yüzyılda Emîr Hüsrev iki ve Selmân Sâvecî ise bir kez terkiibi kullanmıştır. Bu veriler ışığında denilebilir ki terkip Sebki Hindî

⁴⁹ Zi bezm-i mey zi bes tersid bî la'leş nigâh-ı men / Be çeşm-i devr-i sâgar gerdiş-i çeşm 'ases bâşed

şairleri tarafından üretilmiş olmasa bile, onlar tarafından yaygınlık kazanmış, başka mazmunlar ve unsurlarla işlenerek etrafında zengin bir hayal örgüsü oluşturulmuştur.

Türk şiirinde ilk olarak Fehîm-i Kadîm’de rastlanan terkihi en çok A. Sâmî kullanmıştır. Sâmî’nin gerdiş-i çeşm terkihini Mevlevî istilâhından ödünç aldığı “yek mîh üzre” cevelan etmeye veya cilve-rîz olmaya benzetmesi orijinal bir hayaldir ve Fars şiirinde örneğine rastlanmamıştır. Türk şiirinde söz konusu terkihi bu şekliyle (*gerdiş-i çeşm*) Arpaemînzâde Sâmî beş kez; Kâtibzâde M. Sâkıb, Sâkıb Mustafa Dede, Seyyid Câzîm üçer kez; Fehîm-i Kadîm, Hâzık, Kâni, Lebîb, Nedim, Şeyh Gâlib birer kez kullanmıştır. Burada dikkat çeken husus Türk şairlerde “*gerdiş-i çeşm*” terkihini kullanan şair sayısı fazla olmakla birlikte Sâib, Bîdil ve Şevket kadar yoğun bir kullanım olmamasıdır.

Gerdiş-i çeşm-i gazâl terkihinin her gazelde kullanılarak şiirin geyik destanına döndüğü minvalindeki Nâbî’nin eleştirisi bu bulgulara göre Türk ve Fars şiiri için abartılı bir ifade olarak değerlendirilebilir. *Gerdiş-i çeşm* terkihinin ise Fars şiirinde Sebk-i Hindî öncesi şairlerle kıyaslandığında Sâib, Şevket ve Bîdil tarafından çokça kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Nâbî’nin kıtasında her ne kadar niceliksel bir vurgu varsa da elde edilen bulgular çerçevesinde, asıl eleştirinin terkihin niteliğine yönelik olduğu ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Nitekim şiirlerinde Sâib-i Tebrîzî’den sitayişle bahseden ve bu şairden etkilendiği belirtilen Nâbî’nin söz konusu terkihi hiç kullanmamış olması önemlidir. Şairin, Fars şairlerinin yeni icat ettiği terkip ve bağdaştırmaları estetik bir süzgeçten geçirdiğini, bunu yapmadığını düşündüğü şairleri ise nev-heveslikle suçladığını söylemek mümkündür.

Özellikle Sebk-i Hindî ekolüne mensup şairlerin ortaya koyduğu yeni mazmunlar ve bazı alışılmamış bağdaştırmalar klasik şiire yeni bir hareket ve canlılık getirmiş, bu mazmun ve bağdaştırmalar etrafında yeni ve renkli hayal örgüleri kurulmuştur. *Gerdiş-i çeşm* ve *gerdiş-i çeşm-i gazâl* örnekleri üzerinden de bunu müşahede etmek mümkündür. Ancak orijinallik (bîkr-i ma’nâ, tâze mazmûn) iddiası ve endişesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu tür bağdaştırmaların bir süre sonra taklit ve tekrar edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Nâbî’nin eleştirisinden yola çıkarak çelişki arz eden bu durumun zamanın edebiyat mahfillerinde sorgulandığı ihtimalini akla getirmektedir.

Kaynaklar

- Arı, A. (2011). *Sâkıb Dede ve Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> adresinden alındı. (Son Erişim Tarihi: 18.07.2018)
- Âsım, M. (1212/1797). *Terceme-i Burhân-ı Kâtı'*. Kâhire: Daru't-Tıbâ'a.
- Başçetin, M. Y. (2014). *Şerh-i Kasâid-i Mevlânâ Şevket ve Sistematik Şerh Sözlüğü* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: AYBÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Behdarvend, E. (1392/2013). *Dîvân-ı Bîdil-i Dihlevî*. Tahran: İntişârât-ı Nigâh.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Dîvânı*. İstanbul: M.E.B.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Cûdî, İ. (1332/1916). *Lugat-i Cûdî*. Trabzon: Mirkoviç Matbaası.
- Deh-hudâ. (tarih yok). *Loghatnâme-i Deh-Hudâ*. Vajehyab: www.vajehyab.com adresinden alındı. (Son Erişim Tarihi: 21.07.2018)
- Güfta, H. (2001). *Erzurumlu Şair Hâzık*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Hîrî, N. (1362/1983). *Külliyât-ı Dîvân-ı Irâkî*. Tahran: İntişârât-ı Gülşâlî.
- Kahraman, M. (1364/1985). *Dîvân-ı Sâib-i Tebrîzî*. Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Keremî, A. (1371/1992). *Dîvân-ı Selmân-ı Sâvecî*. Tahran: Müessesesi-i Ferheng-i Hünerî.
- Kırbyık, M. (2017). *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> adresinden alındı
- Kubbealtı Lugati*. (ty). <http://lugatim.com/> adresinden alındı. (Son Erişim Tarihi: 23.07.2018)
- Kurnaz, C. (1995). Felek. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII, 306-307.
- Kurtoğlu, O. (2017). *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> adresinden alındı
- Kutlar, F. S. (2004). *Arpaemini-zâde Sâmî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Ekim 10, 2017 tarihinde <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> adresinden alındı. (Son Erişim Tarihi: 26.07.2018)
- Lebîb Mehmed Efendi. (1265/1846). *Tuhfe Şerhi Müntehab-ı Lebîb*. İstanbul: Matbaa-ı Âmire.
- Macit, M. (2017). *Nedîm Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> adresinden alındı
- Meânî, A. G. (1365/1986). *Ferheng-i Eş'âr-ı Sâib*. Tahran: Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengî.
- Mevlânâ. (1370/1951). *Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî*. (B. Fürûzanfer, Dü.) Tahran: İntişârât-ı Emir Kebîr.
- Nâcî, M. (1317/1900). *Lugat-i Nâcî*. İstanbul: Asır Matbaası.
- Nakşibend, H. H. (1254/1839). *Kitâb-ı Şerh-i Şemâil*. Kâhire: Bulak Matbaası.
- Nefîsî, S. (1361/1982). *Dîvân-ı Kâmil-i Emîr Hüsrev-i Dehlevî*. Tahran: Sâzmân-ı İntişârât-ı Câvidân.
- Okçu, N. (2011). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. (N. Okçu, Dü.) Ankara: TDV Yayınları.
- Onay, A. T. (2007). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. (C. Kurnaz, Dü.) Ankara: Birleşik Yayınevi.

- Özbek, A. (2000). *Câzım Divanı (Edisyon Kritik-inceleme)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Peyman, M. (1390/2011). *Dîvân-ı Feyz-i Kâşânî*. Tahran: Peymân.
- Rehber, H. (1396/2017). *Dîvân-ı Gazeliyât-ı Hâfız*. Tahran: İntişârât-ı Safâ Alişâh.
- Sa'dî-yi Şîrâzî. (1376/1997). *Gülistân* (11. b.). (H. H. Rehber, Dü.) Tahran: İntişârât-ı Safâ Alişâh.
- Sâdî. (1980). *Bostan ve Gülistan Tercümesi*. (R. K. Bilge, Çev.) İstanbul: Meram.
- Salâhî, M. (1312). *Kâmûs-ı Osmânî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Sâmî, Ş. (1317/1900). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Sûdî, B. (1857). *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Sürûrî. (tarih yok). *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî*. İstanbul: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı K.524.
- Şem'î. (1574). *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî*. (Müstensih: Şârih Hattı) İ.B.B. Atatürk Kitaplığı B.68.
- Şemîsâ, S. (1382/2003). *Dîvân-ı Şevket-i Buhârî*. Tahran: İntişârât-ı Firdevs.
- Şevket-i Buhârî. (ty). *Dîvân-ı Şevket*. Topkapı Hazine Kitaplığı: 872.
- Şuûrî, H. (1155/1742). *Ferheng-i Şu'ûrî*. İstanbul: İbrahim Müteferrika.
- Tefezzulî, T. (1368/1989). *Dîvân-ı Attâr*. Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm / Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: AKM Yayını.
- Yazar, İ. (2006). *Kânî Dîvânı (İnceleme-Metin)* (Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TÜRKÇE ÜÇÜNCÜ TEKİL ŞAHIS İYELİK EKİNİN
VE PRONOMİNAL /N/ SESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE
ON THE ORIGINS OF THE TURKIC 3SG POSSESSIVE SUFFIX
AND THE PRONOMINAL /N/

ORÇUN ÜNAL

Dr. Öğr. Üyesi, Göttingen Georg August Üniversitesi, Türkoloji ve Orta Asya Araştırmaları Bölümü
Assist. Prof. Dr., University of Göttingen, Department of Turcology and Central Asian Studies

orcununal@live.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2591-9035>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 17.09.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 17.12.2018

Sayfa-Pages : 47-69

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4038>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaead>

This article was checked by

 iThenticate®

TÜRKÇE ÜÇÜNCÜ TEKİL ŞAHİS İYELİK EKİNİN
VE PRONOMİNAL /N/ SESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE
ON THE ORIGINS OF THE TURKIC 3SG POSSESSIVE SUFFIX
AND THE PRONOMINAL /N/

ORÇUN ÜNAL

Öz

Türkçenin en eski yazılı tanıklarından beri, üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin üzerine bir çekim veya türetme eki getirildiğinde bu iki ek arasında “pronominal n” adı verilen bir /n/ sesi ortaya çıkmaktadır. Türkçede benzer bir /n/ sesi, kişi ve işaret zamirlerinin çekimli şekillerinde de görülür. Yakın zamandaki araştırmalar, pronominal /n/ sesinin bazı örneklerde yalın hâlde de görüldüğünü ortaya koymuştur. Bu çalışmanın amacı, bu bulgulara dayanarak üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin ve pronominal /n/ sesinin kökünü araştırmaktır. Öncelikle, Türkçe iyelik eklerinin kökeni sorgulanmış ve bu eklerin Proto-Türkçede ilgi durumu eki görevinde olan *+(X)n ekini almış kişi zamirlerinin ekleşmesiyle oluştuğu ortaya konmuştur. Ardından, ikinci tekil şahıs iyelik ekinin tarihsel gelişiminde Yenisey dillerindeki iyelik ön eklerinin olası etkisi üzerinde durulmuştur. Pronominal /n/ sesinin üçüncü tekil şahıs iyelik ekine eklenmiş arkaik ilgi eki *+(X)n olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı ek, Eski Türkçede isimler üzerinde araç durum ekine, iyelik ekleri üzerinde ise belirtme durumu ekine dönüşmüştür. Eski Türkçe +(n)X₁ ilgi ekinin yardımcı ünsüzü de aynı ekin kalıntısıdır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Proto-Türkçe, Proto-Yeniseyçe, iyelik eki, pronominal /n/, ilgi durumu

Abstract

Since the earliest written records of Turkic, when the 3sg possessive suffix is attached with an inflectional or derivational suffix, the so-called pronominal /n/ appears between these two suffixes. In Turkic, a similar /n/ sound is also observed in inflected forms of personal and demonstrative pronouns. The recent studies have shown that in few instances the pronominal /n/ also appears in the nominative case. The purpose of this study is to investigate the origins of the 3sg possessive suffix and the pronominal /n/ based on these findings. First of all, the origins of Turkic possessive suffixes has been questioned and it is revealed that these suffixes are formed through the suffixation of the personal pronouns attached with *+(X)n, which had the function of a genitive in Proto-Turkic. Then, the possible influence of the possessive prefixes in the Yeniseian languages on the historical development of the 2sg possessive suffix is emphasized. It is concluded that the pronominal /n/ is the archaic genitive suffix *+(X)n attached to the 3sg possessive suffix. The same suffix evolved to the instrumental suffix on nouns and to the accusative suffix on possessive suffixes in Old Turkic. The unstable consonant of the Old Turkic genitive suffix +(n)X₁ is a relic of the same suffix as well.

Key Words: Old Turkic, Proto-Turkic, Proto-Yeniseian, possessive suffix, pronominal /n/, genitive case

Giriş

Eski Türkçede 3. tekil şahıs iyelik eki yalın hâlde $+(s)I$ şeklindedir. Ancak bu ek ilgi durumu $+(n)X\eta$, yaklaşma durumu $+kA$, bulunma durumu $+dA$, ayrılma durumu $+dIn$, yönelme durumu $+gArU$, eşitlik durumu $+çA$, birliktelik durumu $+LXgU \sim +lUgUn$ eklerinden birini ve $+II$ bağlama ekini aldığımda $+(s)In+$ olarak görülür: $+(s)In+tA$, $+(s)In+tIn$, $+(s)In+X\eta^1$, $+(s)In\eta A$ ($<+(s)In+kA$), $+(s)In\eta ArU$ ($<+(s)In+gArU$), $+(s)In+çA$, $+(s)In+lUgUn$, $+(s)In+II^2$ (Erdal 2004: 182-186).

Bu durum, ekin üzerine yapım eki $+LXg$ geldiğinde de geçerlidir: *burhan kut+in+lig* (Erdal 2004: 161-162). Eski Anadolu Türkçesinde $+sUz$ ekinde önce de pronominal $/n/$ ortaya çıkmaktadır: *küfr+in+süz*, *buyruğ+in+suz* (Üstüner 2001: 180-181).

Pronominal $/n/$ sesi yalnızca üç ekten önce görülmez: İyelik eklerinden sonra gelen belirtme durumu eki $+(X)n \sim +(I)n^3$, araç durumu eki $+(X)n \sim (I)n^4$ ve yön gösterme durumu eki $+rA$.

İyelik eklerinden sonra gelen $+(X)n \sim +(I)n$ belirtme durum ekini (Erdal 2004: 185-186) alan 3. tekil şahıs iyelik eki, beklenen $*+(s)In+In$ yerine $+sI+n$ şeklinde görülür. Bu durumda, 3. tekil şahıs iyelik ekine belirtme durumu eki $+(X)n \sim +(I)n$ eklendiğinde pronominal $/n/$ sesinin ortaya çıkmadığı ya da Kerimoğlu'nun (2007: 329) varsaydığı gibi $*+(s)In+In$ şeklinin haploloji sebebiyle $+sIn$ şeklini aldığı düşünülebilir. Yaygın görüş, pronominal $/n/$ sesinin ortaya çıkmadığı yönündedir.

Eski Türkçede, iyelik eki üzerine araç durumu eki geldiğinde de pronominal $/n/$ ortaya çıkmamaktadır: *yarlıkançuçi könl+i+n* “merhametli gönlüyle”, *pr(a)tikabut körk+i+n* “pratyeka-buddha görünümüyle”, *kunçuyarniñ esiz yavaz sakinç+i+n* “kadınların kötü düşüncesiyle” (Erdal 2004: 183). Fakat *[yaro]k täñri küç+in+in* “Işık tanrısının gücüyle” (Erdal 2004: 184) örneğinde pronominal $/n/$ sesinin varlığı açıkça görülmektedir.

Benzer şekilde, 3. tekil şahıs iyelik ekine yön gösterme durumu eki $+rA$ eklendiğinde pronominal $/n/$ sesi görülmez: EUyg. (AY.P1.00.13.r14) *baş+i+ra*, (AY.P2.04.v02) *uri+si+ya* (<http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/query.htm> Son Erişim Tarihi: 09.09.2018), EAT *yol+i+ra*, *gögs+i+rä*, *baş+i+ra*, *yüz+i+rä*, *göz+i+rä*, *bogaz+i+ra*, *karn+i+ra* (TS Ekler 241-242; Mansuroğlu 1988: 260). Ayrıca, Eski Türkçe *kesrä* edatının $*ke+si+rä$ şeklinden geldiği kabul edilirse bu örnekte de $+rA$ yön gösterme durumu ekinde önce pronominal $/n/$ sesinin gelmediği açıkça görülecektir.⁵

¹ Bu ek $+sI+nX\eta$ olarak da tahlil edilebilir ancak diğer biçimlere bakıldığında $+(s)In+X\eta$ tahlili daha muhtemel görünmektedir.

² Bazı örneklerde, $+II$ bağlama ekinde önce gelen 3. tekil şahıs iyelik eki, $+(s)I$ olarak tanımlanmıştır: *çaytı+lar+i+li* (Erdal 2004: 167). $+II$ bağlama ekinin Uçar'ın (2012: 136) önerdiği *il-i* etimolojisi doğru kabul edilirse $+n$, iyelik eki üzerine gelen belirtme ekidir. Ancak *il-* fiilinin geniş zaman ve ünlü zarf-fiil ünlüsü $/i/$ değil $/ä/$ dir. Bu durumda, *il-* fiiline eklenen ek yapım eki $-I$ (OTWF 340-344) olabilir.

³ Erdal (2004: 185-186), bu ekin eski örneklerde dörtlü ünlü uyumuna girdiğini ($+Xn$) ve ekin ünlü üstfoneminin sonradan düzleştiğini ($+In$) belirtmektedir.

⁴ İyelik eklerinden sonra gelen belirtme durumu ekinde görüldüğü gibi, araç durumu ekinin ünlü üstfonemi $/X/$ düzleşerek $/I/$ olmuştur (Erdal 2004: 175-177).

⁵ Erdal (2004: 179n.), *kesrä* edatının $*ke+sin+rä$ şeklinden geldiğini iddia etse de bu pek mümkün görünmemektedir.

Bu sese “pronominal n” veya zamir n’si denilmesinin sebebi, Eski Türkçedeki bazı işaret ve kişi zamirlerinin durum ekleri aldıklarında benzer bir +n+ ara elemanın ortaya çıkıyor olmasıdır. Bunun en belirgin örnekleri *bo* işaret zamirinin çekiminde görülmektedir: *bo*, *mu+ni*, *mun+ta*, *mun+tin*, *mun+ça* vb. (Erdal 2004: 199). Pronominal /n/ sesini hatırlatan bir +nI+ ~ +In+ ara eki, çoğul kişi zamirlerinde de görülmektedir: *biz+ni+dä* ~ *biz+in+tä*, *biz+ni+din*, *siz+in+tä* ~ *siz+ni+dä*, *siz+ni+din* vb. (Erdal 2004: 192).

1. ve 2. tekil ve çoğul şahıs iyelik eklerine durum ekleri geldiğinde pronominal /n/ ortaya çıkmamaktadır: (KT G 10) *sav+im+da*, (BK K 13) *kagan+iñ+da*, (HTs VII 1601) *tözün+ümüz+kä*, (KT GD) *oglan+iñiz+da* vb. Ancak Suci Yazıtındaki *mar+imün+ça* “öğretmenim gibi”⁶ kelimesinde 1. şahıs iyelik eki +(X)m ile eşitlik eki +çA arasında +in+ görülmektedir (Erdal 2004: 183). Bunun gibi istisnai örnekler sayılmazsa, pronominal /n/ sesinin (en azından ilk bakışta) *asimetrik* olarak sadece 3. şahıs iyelik ekinde görüldüğü söylenebilir.

Pronominal /n/ sesi yalnızca Genel Türkçede değil, Bulgar Türkçesinde de görülmektedir. Volga Bulgar Türkçesi *ax(i)r+in+te* “sonunda” ve *şiwne* (< *şiw+in+e*) “suyuna, nehrine”, *işne* (< *iş+in+e*) “içinde”, *baçne* (< *ba(l)ç+in+e*) “başında(?)” (Erdal 1993: 89, 94-96) sözcükleri bunun açık kanıtlarıdır. Diğer iyelik eklerindeki durum ise belirsizdir çünkü Volga Bulgar Türkçesinde maalesef yalnızca 3. tekil şahıs iyelik eki tanıklanmıştır (Erdal 1993: 89).

Çuvaş Türkçesinde ise durum biraz farklılık arz etmektedir. Pronominal /n/ sesi, Çuvaş Türkçesinde hem 2. tekil hem de 3. tekil şahıs iyelik ekinden sonra görülmektedir. Her iki iyelik ekinde de ilgi durumu, belirtme-yaklaşma durumu, bulunma durumu ve ayrılma durumu eklerinden önce pronominal /n/ ortaya çıkmaktadır (Aşmarin 1898: 141-147; Krueger 1961: 119-124).

Tablo 1. Çuvaş Türkçesi 2. ve 3. Tekil Şahıs İyelik Eklerinin Durum Ekleriyle Görünümü

	Çuvaşça 2. tekil şahıs iyelik eki	Çuvaşça 3. tekil şahıs iyelik eki
Yalın durum	+U (~ +A)	+ë/+i
İlgi durumu	+Un ~ +UnAn ~ +ëvën	+ën/+in
Belirtme-Yaklaşma durumu	+nA	+nA
Bulunma durumu	+UntA	+ëñçe/+inçe
Ayrılma durumu	+UntAn	+ëñçen/+inçen

Çuvaş Türkçesinde 2. tekil şahıs iyelik ekiyle durum ekleri arasında görülen /n/ sesi, 3. tekil şahıs iyelik ekine analogiyle ikincil olarak ortaya çıkmış olabileceği gibi, Genel

⁶ Sertkaya (2012: 442-444), bu okumaya karşı çıkmakta ve söz konusu kelimeyi Louis Bazin’e dayanarak *(a)m(i)r(i)m(i)nça* (*amir+im+in+ça*) “hayatta olduğum zamanki gibi” okumayı ve anlamlandırmayı önermektedir. Sözcük bu şekilde okunsa bile, iyelik ekiyle durum eki arasında bir +in+ olduğu gerçeği değişmez.

Türkçede kaybolmuş bir eskillik de olabilir. 2. tekil şahısta $+tA$ ve $+tAn$ olarak görülen bulunma ve ayrılma durumu eklerinin 3. tekil şahısta $+çe$ ve $+çen$ olarak görülmesi ayrıca dikkat çekicidir. Çuvaş Türkçesi $+U$ ekinin $*(X)g$ biçiminden, $+Un+$ ekinin ise $*(X)\eta+$ biçiminden geldiği öne sürülebilir. Ancak bu durumda $*(X)\eta+$ biçiminden sonra gelen $*+dA$ ve $*+dAn$ eklerinin $+rA$ ve $+rAn$ olarak görülmesi beklenir. Diğer yandan, Çuvaşça $\eta > n$ değişiminden sonra, bu ekin tekrar analiz edilip (İng. reanalysis) $+rA$ ve $+rAn$ ekleri yerine $+tA$ ve $+tAn$ eklerini almaya başlamış olması da mümkündür.

Aşmarin (1898: 147), daha basit ama bizce yetersiz bir açıklama önermektedir. Aşmarin'e göre, 2. tekil şahıs iyelik ekinin bulunma ve ayrılma durumları $+UntA$ ve $+UntAn$, belirtme-yaklaşma durumu $+nA$ ekine benzeşmeyle oluşmuştur. Ne var ki bu durumda 2. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme-yaklaşma durumundaki $/n/$ sesinin de 2. tekil şahıs iyelik ekindeki $/\eta/$ sesinden kaynaklandığını hatırlamak gerekir. Çuvaşça $+nA$ eki, Eski Türkçe $+(X)\eta A$ ($< *(X)\eta+kA$) (Erdal 2004: 184) ekinin doğrudan soydaşdır. Her hâlükârda, 2. tekil şahısta görülen bu $/n/$ sesini açıklamak güçtür ama analogi kökenli olması muhtemeldir.

Yukarıda verilen durumlar haricinde, 3. tekil şahıs iyelik ekinin yalın hâlde $+(s)In$ olarak görüldüğü örnekler tespit edilmiştir. Bu örnekler, çalışmamız için önemli bir temel oluşturmaktadır ve aşağıda bu örneklerle değinilmiştir.

2. $+(s)I(n+)$ Ekinin Zamir Kökeni Üzerine

$+(s)I(n+)$ ekinin kökeni üzerine en inandırıcı görüş, bu ekin $*i(n+)$ ve $*si(n+)$ olmak üzere iki farklı 3. tekil şahıs zamirinden geldiği yönündedir (Erdal 2004: 207, Erdal 2006: 135).⁷ $*i(n+)$ zamiri, Eski Türkçede *ınaru* “oraya, öteye”, *işaru* “oraya, öteye”, *intin* ~ *indin* “öteki, o tarafta”, *inça* “böyle, öyle”, *inçip* “böyle, böylece”⁸ kelimelerinde, $*si(n+)$ zamiriyse *sişar* “taraf, iki taraftan biri”, *sişaru* “yönünde, tarafına” (EDPT 840-841) kelimelerinde ekli bir şekilde bulunmaktadır.⁹ Bu iki zamir, tamamlayıcı dağılımla (İng. complementary distribution)¹⁰ ekleserek önce $+(s)i(n+)$, sonra ünlü uyumuna girerek $+(s)I(n+)$ şeklini almıştır. $*i(n+)$ zamiri Proto-Moğolca için tasarlanmakla birlikte (Janhunen 2003: 18) Mançucada *i* olarak korunmuştur (Gorelova 2002: 214-216).¹¹

⁷ Ramstedt (1906: 19-20), Kotwicz (1936: 26), Ramstedt (1952: 69), Pritsak (1957: 140-143) ve Tekin (1980: 136), 3. tekil şahıs iyelik ekinin Ana Altayca $*i(n)$ zamirinden geldiğini kabul etmiş, $/s/$ sesinin “çok eski dönemde” Türkçede var olan $+s$ çokluk ya da topluluk ekinden geliştiğini ileri sürmüştür.

⁸ Bu şekillerden bazılarının *inçä*, *inçip* gibi ön ünlü varyantları da vardır. Doerfer (1976: 11), *inçä* ve *inçip* kelimelerinin $*inç-$ ‘öyle yapmak’ fiilinin zarf-fiilleri olduğunu düşünmektedir.

⁹ Menges (1995: 114), $+sI(n+)$ ekinin çok eski bir işaret zamirinin ön sesi olabileceğini tahmin etmiş ama *sişar* ve *sişaru* kelimeleriyle bağlantısını göremeden Ural dillerinde yaşayan 3. kişi zamirine (Fince *hen* $< *sen$ “o”) gönderme yapmıştır.

¹⁰ Ünlüyle biten isimlerden sonra $*si$, ünsüzle biten isimlerden sonra $*i$ gelmiştir.

¹¹ Tekin (1980), Ana Altayca kişi zamirlerini $*bi(n)$, $*si(n)$ ve $*i(n)$ olarak tasarlamaktadır. Hâlbuki Moğolca zamirlerin ilgi durumlarının *minu*, *çinu*, *inu* ve çoğul şahıs zamirlerinin (*ba*, *ta*, *anu*) kalın ünlü olması, ana şekillerin $*bi$, $*ti$ ve $*i$ olması gerektiğini göstermektedir. Eski Türkçe *ınaru*, *işaru*, *intin* ~ *indin*, *inça*, *inçip* şekilleri, zamirin art ünlü $*i(n+)$ olduğuna verilebilecek diğer kanıtlardır. Ön ünlü *inçä*, *inçip* varyantları, $/ç/$ sesinin etkisiyle incelmış ikincil şekillerdir.

Ancak $+(s)I(n+)$ iyelik ekinin Göktürkçede $+(s)i(n+)$ ¹² ve Çuvaş Türkçesinde $+i / +\check{e} / +v\check{e} / +y\check{e} / +\check{a}\check{s}\check{e}$ ¹³ ($< +i / +si$) (Yılmaz 2002: 23-29) olarak yalnızca ince sıradan ünlülerle görülmesi, bu ekin $*i(n+)$ ve $*si(n+)$ şeklindeki art ünlülü zamirlerle ilişkilendirilmesini güçleştirmektedir. Eski Uygurcada görülen *tözünlär+in+lugun* biçimi, $+(s)I(n+)$ ekinin daha eski hâlinin $*+(s)\check{i}(n+)$ olabileceğini gözler önüne sermektedir (Erdal 2004: 162). Bu durumda, ön ünlülü varyant ikincil olmalıdır.

Ekin başındaki /s/ sesi için iki farklı zamir kökünden geldiği iddiasının dışında verilebilecek bir açıklama da, ekin $*H > s$ değişimiyle $*Hi(n+)$ biçimindeki tek bir şahıs zamirinden geliştiğidir. $*H$ sesi, ünsüz bir sestem sonra erirken, bir ünlüyle /I/ arasında s sesine değişmiştir: $C+*Hi > C+I$; $V+*Hi > V+sI$. Türkçe $*Hi(n+)$ zamirine benzer olarak, Tömörtogoo (2008: 208-210) Eski Moğolca 3. tekil şahıs zamirini Dongxiang (Santa) Moğolcası *he* zamirine istinaden $*(h)in$ ¹⁴ olarak tasarlamaktadır. Her ne kadar h sesinin ikincil olduğunu iddia etmiş olsa da bizimkine benzer bir açıklama önerisini Ramstedt (1952: 69) de yapmıştır. Ramstedt'e göre, ünlüyle biten kelimelere eklenen $+i$ iyelik ekinin önünde iki ünlü arasındaki boşluğu dolduran, anorganik bir h sesi ortaya çıkmış, bu ses sonradan s ünsüzüne dönüşmüştür.

Tasarımızdaki sorun, Türkçe $*H$ sesinin fonolojik konumudur. Bu ses, Proto-Türkçe $*p$ - sesinden gelişen kelime başı h - sesinden kesinlikle ayrı tutulmalıdır. Bu sebepten ötürü, bu farazi sesi $*H$ olarak göstermeyi uygun gördük. Bu $*H$ ünsüzü, Károly'un (2009: 351) Eski Türkçede $-Xn$ ve $-X\check{s}$ gibi eklerde görülen baskın (dominant) ünlüyü açıklamak için varsaydığı farazi ünsüzle aynı olabilir: $*-V-CXn > -\check{X}n$; $*-V-CX\check{s} > -\check{X}\check{s} = *-V-HXn > -\check{X}n$; $*-V-HX\check{s} > -\check{X}\check{s}$. Somutlaştırmak gerekirse, $*uza-HXn > *uzHXn > *uzHun > *uzün$ "uzun" ve $*ula-HX\check{s} > *ulHX\check{s} > *ulHu\check{s} > *ulüş$ "şehir, konfederasyon" örnekleri verilebilir.¹⁵ İşte aynı $*/H/ [x]$ sesi,¹⁶ /i/ veya ondan gelişen /i/ ünlüsü önünde /s/ sesine değişmiş olabilir.¹⁷

Bunların ötesinde, ekin ünlüyle biten sözcüklere eklenen $+sI(n+)$ şeklinin Proto-Türkçede var olup olmadığı ayrı bir sorudur. Her ne kadar Eski Türkçede ve Çuvaşçada $+sI(n+)$ şeklinin devamı olan ekler mevcutsa da bu ekin Volga Bulgar Türkçesindeki varlığı şüphelidir: Volga Bulgar yazıtlarında sıklıkla geçen *belü i* "mezarı" sözcüğü $*b\check{a}lgü+i$ şeklinden geliyorsa $+sI(n+)$ biçiminin Bulgar Türkçesinde sonradan,

¹² Aksi örnekler de mevcuttur: (KT GB) *altunin* (Tekin 2003: 104), (BK D 40) *suvişaru* (Erdal 2004: 162).

¹³ Çuvaşçada kullanım alanı sınırlı olan bu ek, yalnızca akrabalık bildiren kelimelerde, sayı adlarında ve miktar bildiren bazı sözcüklerde kullanılmaktadır.

¹⁴ Nugteren (2011: 372) ise aynı zamiri $*i$ "o" olarak tasarlamaktadır.

¹⁵ Oğuz Türkçesinde de /g/ erimesi sonucunda benzer görünüşler ortaya çıkmıştır: ET **sarig+ar-* > ET *sargar-* "sararmak" (EDPT 849) > STT *sarar-* "sararmak". STT *sarar-* fiili, kökü *sari* (< ET *sariğ*) ile karşılaştırılınca, ünlüsü baskın bir $+Ar-$ ekinin türeviymiş gibi görünmektedir.

¹⁶ PT $*/H/$ sesi, ayrıca, Moğolcada $k-$ ile başlayan Türkçe alıntıları (Mo. *kedergen* "deri tabaklamada kullanılan tahta alet" // T. *adrak* "deri tabaklamada kullanılan tahta alet"), bazı Eski Türkçe fiil ve isim ortak köklerini (ET *kari-* "yaşlanmak" // ET *kari* "yaşlı" < $*kariH$), bazı zetasız görünüşlerini (ET *kör-* "görmek" // ET *köz* "göz" < $*körHV$), Proto-Türkçe 2. tekil şahıs emir kipi ve ünlü zarf-fiili çekimi arasındaki farkı (PT **alī* "al!" // PT **alīH* "alarak") açıklamaya yarayacak bir sestir. Janhunen (2016: 192-193) $*x$ olarak gösterdiği ve gırtlaksı olduğunu iddia ettiği benzer bir sesi Türkçe uzun ünlüleri açıklamak için kullanmaktadır: $*tixaş > *tiāş > GT tāş$ "taş", Çuv. *çul* "taş".

¹⁷ $*xi-/xī-$ > $si-$ değişimi, Tunguz dil ailesinden Nanay, Ulça ve Orok dillerinde görülen düzenli, tarih öncesi bir ses değişimidir (Benzing 1956: 989-991).

muhtemelen Genel Türkçenin etkisiyle geliştiği kabul edilebilir. Ancak *belü i* sözcüğü, Tekin'in (1988: 30, 37) iddia ettiği gibi **beliw i < *bälig+i* (krş. EKS *beleg*, Mac. *bélyeg*) şeklinden geliyorsa aksi de mümkündür.

Erdal (1993: 90), Volga Bulgar Türkçesindeki iyelik eklerini tartıştıktan sonra şöyle yazmaktadır: “Jedenfalls ist klar, daß die komplementäre Distribution von *+i* nach Vokal gegen *+si* nach Konsonant, wie wir sie aus dem Gemeintürkischen kennen, nicht vorliegt.” Buna göre Erdal (1993: 90-91); *+i* ve *+si* eklerinin iki farklı morfem, kökünde de iki farklı zamir olduğunu belirtmektedir. Bu iki ek, Genel Türkçede tamamlayıcı dağılıma girerek ünsüzle biten isimlerden sonra *+i*, ünlüyle biten isimlerden sonra *+si* olarak gelirken, Volga Bulgar Türkçesinde bu iki ek tamamlayıcı dağılıma girmemiş, *+i* eki hem ünlüyle hem ünsüzle biten isimlere eklenmiştir. İşte tam olarak bu durum, Proto-Türkçede de ünlüyle başlayan tek bir iyelik ekinin olduğunu düşündürmektedir. Genel Türkçedeki *+sI(n+)* eki muhtemelen bir yeniliktir.

Vovin (2011: 258-263), 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerinin kökenini de ilgili şahıs zamirlerinde görmekte ve gelişimlerini şöyle göstermektedir: **+(X)+män¹⁸ > *+(X)+mn > *+(X)m; *+(X)+sän > *+(X)+sn > *+(X)ŋ*. 2. tekil şahıs iyelik ekinin gelişimiyle ilgili benzer bir fikri Vovin'den çok önce Ramstedt (1952: 72) ortaya atmıştır. Ramstedt'e göre bu ek, ikinci tekil şahıs zamininin ekleşmesi ve sonrasındaki **+sän > *+sn > *+hn > +ŋ* değişimleriyle ortaya çıkmıştır. 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerinin kökenine aşağıda tekrar değinilmiş, kendi görüşümüz de belirtilmiştir.

3. Daha Önceki Araştırmacıların Pronominal /n/ Sesinin Kökeni Üzerine Düşünceleri

Poppe (1965: 191, 194) ve Tekin (1980: 134-135), pronominal /n/ sesinin 3. tekil şahıs iyelik ekinin kökeni olan **i(n)+¹⁹* zamirinden geldiğini ileri sürmektedir. Bu zamirin yalın hâli **i* iken eğik (oblique) hâli **in+* dir.

Gemalmaz'a (1996: 166-167) göre, pronominal /n/ sesinin “teklik ve/vy çokluk 3. şahıs ekleşerek temsil etmiş olan, tarihin karanlık devirlerinde işaretli olduğunu düşündürebilecek bir iyelik sıfatının (...), yani ‘.../A ait olan’ anlamındaki bir sıfat fiilin (= participe) kalıntısı olması kuvvetle muhtemeldir”.

Choi (1991: 193-194), Tekin'in **in* olarak tasarladığı 3. kişi zamininin “Ana Altayca 3. kişi zamiri **i* ve iyelik zamiri **n*” olmak üzere iki morfemden oluştuğunu iddia etmektedir.

Alyılmaz (1999), ‘pronominal n’ sesinin “arkaik 3. şahıs iyelik eki /+n/” olduğunu ileri sürmektedir.

Başdaş'a (2009: 638) göre, pronominal /n/ sesinin “üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin bir parçası olduğu açıktır”.

Sultanzade (2014: 98-103) ise, pronominal /n/ sesini diğer araştırmacılardan farklı olarak morfolojik değil, fonetik bir kökene dayandırmaktadır. Sultanzade'ye göre, 3. tekil şahıs iyelik ekinin kökeni olan **i* zamiri Proto-Türkçede nazal bir ünlüdür ve [i] olarak

¹⁸ Vovin, PPT **m-* > PT **b-* gibi farazi bir değişimden yola çıkarak 1. tekil şahıs zamininin en eski şeklini **män* olarak tasarlamaktadır.

¹⁹ Poppe, Tekin ve diğerleri, 3. kişi zaminini ince ünlülü yani **in* olarak tasarlamaktadır.

telaffuz edilmiştir. Bu ünlünün üzerine hâl ekleri geldiğinde, “nazallıktan dolayı aralarında sanki bir *n* sesi varmış gibi algılanmış ve bu, zamanla dilde sabitlenmiştir”.

Bizce, bu açıklamalardan en güçlüsü Poppe ve Tekin’inkidir. Yalın hâli **i* olan 3. tekil şahıs zamirinin eğik hâli **in+* ise, aynı şekilde yalın hâli **si* olan diğer zamirin eğik hâli **sin+* olmalıdır. Bu iki zamirin ekleşmesiyle oluşmuş *+(s)I* eki de bir ek aldığı anda *+(s)In+* şeklini almaktadır.

Bu açıklama, 3. tekil şahıs iyelik ekinin yalın hâlde *+(s)In* olarak görüldüğü aşağıdaki örnekler göz önüne alınmazsa, pronominal /n/ sesinin kökenine dair en iyi açıklamadır. Ancak Göktürkçe, Karahanlı Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde bulunan bazı arkaik örnekler, *+(s)I(n+)* iyelik ekinin yalın hâlde bile *+sIn* şeklinde ortaya çıktığını göstermektedir.

a) Göktürkçe:

Tavgaç bodunka bağlık urı ogl+in kul boldi, eşilik kız ogl+in küy boldi (KT D 7)
 “Çin halkına (Türk halkının) bey olacak erkek evladı köle oldu, hanım olacak kız evladı cariye oldu.”²⁰

b) Karahanlı Türkçesi:

Kimin ülgı bolsa bodunka uzun / Silig bolgu kıl+in kilinç+in söz+ün (KB C 22-9)
 “Kimin eli halka uzun olursa / (Onun) Yaradılışı, eylemleri, sözü temiz olmalıdır.”

c) Batı Türkçesi:

Ve Mūsāyi karındaşuñ ve İsa’yi resul+ün muştici+sın kildi (BH 2:42-B,4)
 “Ve Musa’yı (senin) kardeşin ve İsa’yı resulü (ve) müjdecisi yaptı.”
Aliyi resul+ün pehlivān+in kildi (BH 2:42-B,10)
 “Ali’yi resulü (ve) pehlivanı yaptı.”
Bana sānsüz cihān mülk+in gārākmāz / Cihān nolur ki cān ilkin gerekmez (Yuz. Şems. 46-2)
 “Bana sensiz dünya malı gerekmez / Dünya nedir ki öncelikle can gerekmez.”
Bu güli ādem nihād+in sandı ol / Gül içinden hazret’e istedi yol (Ğarīb-nāme 3291)
 “O, bu gülü insan tabiatı(nda) sandı / Gül içinden Hazrete yol istedi.”

Yukarıdaki *istisnai* örneklerin hepsinde ve benzerlerinde,²¹ iyelik eki almış olan kelimeler çoğunlukla cümlenin öznesi durumunda ve her zaman yalın hâledir. Bu örneklerden yola çıkarak 3. tekil şahıs iyelik ekinin esas şeklinin **+(s)In* olduğu ve yalın hâlde ikincil olarak *+(s)I* şeklini aldığı iddia edilebilir. Yalın hâlde *+(s)I* şekline kısalan **+(s)In* eki, üzerine bir ek geldiğinde esas şekline geri dönmektedir. Poppe ve Tekin’in açıklamasına göre, Mançucada *i* olarak korunan **i* zamirinin yalın hâlde neden *in* olarak görüldüğü açıklanamaz. Bu durumda **i* zamirine eklenen **+n* ekinin ne olduğunu açıklamak gereklidir.

²⁰ Bu cümlenin farklı okuma ve anlamlandırma denemeleri için Berta’ya (2004: 143-144) bakılabilir.

²¹ Burada yer verilmeyen diğer örnekler için Gülsevin’e (1990) bakılabilir.

4. Moğolca ve Tunguzca İyelik Eklerinin Kökeni Üzerine

Orta Moğolca ve Klasik Moğolcada iyelik ekleri yoktur. Moğolca iyelik enklitikleri, daha geç dönemde, kişi zamirlerinin ilgi durumu eki almış şekillerinin, diğer bir deyişle iyelik zamirlerinin enklitikleşmesi ya da ekleşmesiyle oluşmuştur. Halha Moğolcasındaki iyelik enklitikleri 1. tekil şahısta *miny* [min’], 2. tekil şahısta *çiny* [çin’], 1. çoğul şahısta *maany* [man’ ~ mǎn’], 2. çoğul şahısta *tany* [tan’ ~ tǎn’], 3. tekil ve çoğul şahıslarda *ny* [n’] (Janhunen 2012: 137-139) şeklindedir. Bu enklitikler, sırasıyla, Genel Moğolca **mini* “benim”, **çini* “senin”, **mani* “bizim”, **tani* “sizin”, **ini* “onun, onların” iyelik zamirlerinden gelişmiştir (Janhunen 2003: 18). Bu iyelik zamirleri de Orta Moğolcadaki *minu* “benim”, *çinu* “senin”, *manu* “bizim”, *tanu* “sizin”, *inu* “onun” (Rybatzki 2003: 71) şekillerinden gelmektedir.

Tunguzcada ise, iyelik eklerinin gelişimi biraz daha farklıdır. Proto-Tunguzca iyelik ekleri Benzing (1956: 1059) tarafından sırasıyla **+bi*, **+si*, **+ni*, **+bü*, **+sü*, **+ti* olarak tasarlanmıştır. Ancak bu şekiller Evenki dilinde *+wun*, *+sun*, *+tin* (Bulatova-Grenoble 1999: 13) ve Even (Lamut) dilinde *+(w)un*, *+san*, *+tan* (Malchukov 1995: 9) olarak görülen çoğul iyelik eklerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Janhunen (2013: 218) bu durumu göz önüne alarak 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerini **+bi*, **+si*, 1. ve 2. çoğul şahıs iyelik eklerini **+bö-n-*, **+sö-n-* olarak tasarlamaktadır. Tunguzca 1., 2. ve 3. tekil şahıs iyelik ekleri, Proto-Tunguzca **bi* “ben”, **si* “sen”, **ni* “o” şahıs zamirlerinden²² gelirken 1., 2. ve 3. çoğul şahıs iyelik ekleri doğrudan Proto-Tunguzca **bö* “biz”, **sö* “siz” ve **ti* “onlar” şahıs zamirlerinden değil, onların ilgi eki almış şekillerinden gelmektedir: **bö+n* “bizim”, **sö+n* “sizin” ve **ti+n* “onların”.²³ Aynı şekilde, Solon ve Negidal dillerinde görülen 3. tekil şahıs iyelik ekleri *+nini* ve *+nin* de (Benzing 1956: 1059; Tsumagari 2009: 5), 3. tekil şahıs zamiri **ni*’nin ilgi eki almış şekilden gelmektedir.

1., 2. ve 3. tekil şahıs iyelik eklerinin gelişimi ikincil olmalıdır çünkü Even, Negidal ve Orok dillerindeki 1. ve 2. tekil şahıs iyelik zamirleri **bi+n* ve **si+n* şekillerinden gelmektedir: Even dilinde 1. ve 2. tekil şahıs iyelik zamirleri *min* (< **bin*) “benim” ve *hin* (< **sin*) “senin” şeklindedir (Malchukov 1995: 12). Orok ve Negidal dilinde aynı iyelik zamirleri *min* ve *sin* şeklindedir (Petrova 1967: 38; Tsintsius 1982: 22).

Zakir (1999: 82), Orok *min* iyelik zamirinin *bi* “ben” zamiri ve ilgi durumu eki **+n*’den meydana geldiğini belirtmektedir. Zakir’e (1999: 82) göre, iyelik zamirlerinde görülen **+n* eki Tunguz dillerindeki ilgi durumu ekinin bir kalıntısıdır. Biz de bu görüşe katılıyoruz.

Sonuç olarak, Moğolcadaki bütün iyelik ekleri ilgi eki almış kişi zamirlerinden gelirken Tunguzcada sadece çoğul şahıs iyelik ekleri ilgi eki almış kişi zamirlerinden

²² Benzing (1956: 1059), Proto-Tunguzca 1., 2. ve 3. tekil şahıs zamirlerini kısa ünlü (**bi*, **si*, **ni*) göstermektedir. Janhunen (2013: 218) ise 3. tekil şahıs zamirini **i* olarak tasarlamaktadır. Ancak bu zamirler, Evenki dilinde (*bī*, *sī*, *nujan*) (Bulatova-Grenoble 1999: 21) ve Even dilinde (*bii*, *hii*, *nojan*) (Malchukov 1995: 12-13) uzun ünlüdür.

²³ Benzing (1956: 1059), 1. ve 2. çoğul şahıs iyelik zamirlerini Mançuca *meni* “bizim” ve *suweni* “sizin” şekillerinden yola çıkarak **müni* ve **süäni* olarak tasarlamıştır. Ancak Mançucada görülen bu ve diğer şekillerin (*mini* “benim”, *sini* “senin”, *ini* “onun”, *çeni* “onların”) Proto-Moğolca **mini*, **çini*, **mani*, **tani*, **ini* şekillerinden etkilendiği açıktır. Biz, Even, Orok ve Negidal dillerinde görülen *min*, *sin/hin*, *mun*, *sun/hun* iyelik zamirleri (Benzing 1956: 1057; Petrova 1967: 38; Tsintsius 1982: 22; Malchukov 1995: 12) dolayısıyla Proto-Tunguzca şekillerini **bö*, **sön* ve **tin* olarak tasarladık.

türemiştir. Tunguzcada, tekil şahıs kişi zamirlerinin yalın hâlleriyle iyelik ekine dönüşmesi ise ilginç bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada muhtemelen ikincil bir durum söz konusudur.

5. Pronominal /n/ Sesinin Kökeni Üzerine

Biz, 3. tekil şahıs iyelik ekinde görülen /n/ sesinin *i ve *si zamirlerine eklenen arkaik ilgi durumu eki +n olduğu kanaatindeyiz. Örnek vermek gerekirse, Proto-Türkçe *patā i söz öbeğinin anlamı “at o” olurdu. Ancak *patā i+n öbeğinin anlamı “at onun” (= “onun atı”) olmalıdır. Buradaki *in iyelik zamirinin, yapı bakımından Moğolca in+u “onun” veya Tunguzca bö+n “bizim” iyelik zamirlerinden hiçbir farkı yoktur.

Göktürkçe, Karahanlı Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde yalın hâlde pronominal /n/ sesiyle +(s)In şeklinde görülen 3. tekil şahıs iyelik eki, *in “onun” ve *sin “onun” iyelik zamirlerinin tam şeklidir. Bu zamirler ekledikten sonra, yalın hâlde son seste kalan /n/ sesi ya fonetik ya da analogik sebeplerle düşmüştür.

Proto-Türkçede iyelik grubuna durum eki geldiğinde, bu ek doğrudan isme eklenmiş olmalıdır: *pābādā in “evde onun” = “onun evinde”.²⁴ Zamirler, büyük ihtimalle önce yalın hâlde ekleşmiş ve bu ekleşmeden sonra durum ekleri bu zamirlerin üstüne eklenmiştir: *pābā in “(onun) evi” > *pābin “(onun) evinde” → (bulunma durumu) *pābin+dā “(onun) evinde” > ET āvindā.

Tanımlanan bütün tarihi ve çağdaş Türk dillerinde, iyelik eklerinin durum eklerinden önce gelmesi (kök + çokluk eki + iyelik ekleri + durum ekleri), iyelik eklerinin eskiliğinin bir kanıtıdır.

İyelik eklerinin daha yeni olduğu ve muhtemelen Türkçenin etkisi altında geliştiği Moğolca ve Tunguzcada ise sıralama kök + çokluk eki + durum ekleri + iyelik ekleri olarak görülür. Örnek olarak, Buryat Moğolcasında iyelik ekleri durum eklerini takip eder: morin+do+şni “(senin) atına”. Arkaik Moğol dillerinden biri olan Dagur Moğolcasında da sıra aynıdır: biteg+sul+d+şiny “(senin) kitaplarına”.

Evenki oronmān ve Nanai orombani “onun Ren geyiğini” kelimeleri, Proto-Tunguzca *oron+bā+ni şeklinden gelmektedir ve oron ismine önce +bA belirtme eki, sonra +ni iyelik eki gelmiştir (Benzing 1956: 1058).

Türkçe gibi iyelik eklerine sahip olan Ural dillerinde ise durum karmaşık ve değişkendir. Kök + iyelik ekleri + durum ekleri sırasının görüldüğü diller (Fince, Lapça, Mordvince, Samoyedce) olduğu gibi, kök + durum ekleri + iyelik ekleri sırasının görüldüğü diller de (Ugor dilleri) vardır (Raun 1988: 560-561; Comrie 1988: 464; Abandolo 1998: 22). Bu yüzden araştırmacılar hangi sıranın daha eski olduğuna karar verememektedir. Ancak Raun (1988: 561), en eski zarf ve edatlara dayanarak, Proto-Uralca için durum ekleri + iyelik ekleri sırasının daha muhtemel olduğunu savunmaktadır.

İyelik eklerinin en eski örneklerini sunan Hurrice de, tıpkı Türkçe gibi, iyelik ekleri durum eklerinden önce gelmektedir: tiš(a)=iff=aš=a “yüreğimizde” (Wegner 2007: 60-75). Hurrice sözcükteki sıra, T. yüräk+im+iz+dā sözcüğündeki sıraya bire bir koşutluk

²⁴ Orta Moğolcada da durum aynıdır. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde, isim hâl ekleri iyelik zamirinden önceki isme eklenmektedir: (133, 14a) qorqan-aça inu “onların istihkâmından”; (137, 22a) bosoqa-yin çinu “senin eşiğinin”; bosoqa-daça çinu “senin eşiğinden”; (174, 16a) kö'ün-ü minu “benim oğlumun”; (255, 31b) uruq-tur minu “benim soyuma”.

göstermektedir. Hurriceyle akraba olduğu kabul edilen Urartucada da sıra aynıdır: *e-ba-ni-ú-ka-né* “ülkemden”, *e-ú-ri-i-e* “efendisine” (Wilhelm 2008: 112).

6. Türkçe İyelik Eklerinin Kökeni İçin Bir Öneri

Bu bağlamda, Vovin’in (2011) Türkçe iyelik eklerinin kökeniyle ilgili yaptığı isabetli açıklamalar tekrar gözden geçirilebilir. 1. ve 2. tekil şahıs iyelik ekleri, 1. ve 2. tekil şahıs zamirleri PPT **bā* (veya **mā*) ve **sā*’nin ilgi durumu eki almış **bi+n* ve **si+n* biçimlerinden gelişmiş olmalıdır: **-V̄+bin* > **-V̄+bn* > **-V̄mn* > *+(X)m* ve **-V̄+sin* > **-V̄+sn* > **+V̄sn* > *+(X)ŋ*. 1. tekil şahıstaki /bin/ > /bn/ > /mn/ > /m/ değişimi, kabul edilebilir ve örneklendirilebilir bir değişimdir.²⁵ Ancak Vovin’in (2011: 259-263) 2. tekil şahıs iyelik için önerdiği /sn/ > /ŋ/ değişimiyle ilgili olarak verdiği örnekler kısmen ikna edici olsa da başka bir açıklama da mümkündür. Georg (2001: 91), Georg (2008: 154, 157, 164) ve Vovin’in (2011) iddia ettiği gibi Yenisey dilleriyle Türkçe arasında proto-diller seviyesinde çok eski bir etkileşim mevcutsa²⁶ 2. tekil şahıs iyelik eki **+s(i)n*, Yenisey dillerindeki 2. tekil şahıs iyelik zamiri **ug(ə)*²⁷ veya ön eki **k-* (> Ketçe *ūk ~ uk ~ uḡə / k-*

²⁵ Örnek olarak, Kalmuk Moğolcası 1. tekil şahıs iyelik eki *+m* de **+mn* (< **mini*) şeklinden değişmiştir (Bläsing 2003: 239-240).

²⁶ Bu etkileşimin en bariz kanıtları Proto-Yeniseycedeki Türkçe kökenli sözcüklerdir. Stachowski (1996: 103) yeni bir alıntı gibi göstermesine rağmen, **λus / *λut* “100” (Werner 2005a: 201), **λus* “100” (Werner 2005b: 219) ya da **jus* “100” (Starostin-Ruhlen 1994: 80) şeklinde tasarlanan Proto-Yeniseyce sayı adı T. **dīz* “100” (KhM 311) biçiminden çok eski bir alıntı olabilir. Diğer muhtemel alıntılar ise şöyle sıralanabilir:

- PY **op* “içmek” (Werner 2002/II: 44; Werner 2006: 17) : T. **ōpā-* “yutuvermek, içmek” > GT *ōp-* (krş. Mo. *uyu-* “içmek, emmek”, Mo. *oyoçi-* “yudum yudum içmek”) (EDPT 4; VEWT 363).
- PY **iʔr* “şarkı; şarkı söylemek” (Stachowski 1997: 233; Timonina 2004: 137-138) veya **iʔ / *iʔ* “şarkı; şarkı söylemek” (Werner 2002/I: 389) : T. **ir(V)* “şarkı, ezgi” > GT *ir ~ yir* (krş. Mo. *irayu*) (EDPT 192; VEWT 166a, 201b).
- PY **iʔn* “iğne” (Starostin-Ruhlen 1994: 83) : T. *ignā ~ iynā* “iğne” (EDPT 110; VEWT 169; Leksika 106).
- PY **tiʔs* “taş” (Werner 2002/II: 312; Werner 2006: 21) veya **ciʔs* “taş” (Starostin-Ruhlen 1994: 83) : T. **tiāšā* “taş” > GT *tāš*, Çuv. *çul* (krş. Mo. *çilayun* “taş”) (EDPT 557; VEWT 466).
- PY **bul* “ayak” (Werner 2002/I: 153; Werner 2006: 18) : T. **bul+ī* “but, bacak, ayak” > GT *būt* (krş. Mo. **bultī+ŋ* > Mo. *bulçing* “baldir”) (EDPT 297; VEWT 90).
- PY **pəŋ* “ağ” (Starostin-Ruhlen 1994: 83) veya **pəŋ* “balıkçı ağı” (Werner 2002/I: 341) : T. **paŋ(ā)* ~ **pag(ā)* “ağ” > T. *ag* (krş. PTg. **aŋ(g)a* “ağ”) (VEWT 7; Leksika 418-419).
- PY **ʔete* “keskin” (Starostin-Ruhlen 1994: 85) veya **eʔə* “keskin, sivri” (Werner 2002/I: 273) : T. *yiti ~ yitiŋ* “keskin” (EDPT 889; VEWT 204).
- PY **kalp* “kaşık” (Starostin-Ruhlen 1994: 87; Werner 2002/II: 383) : T. **kalpukā* “kaşık” > GT *kaşuk* (krş. Mo. *kalbuga*) (EDPT 671; VEWT 241; Stachowski 1996: 96-97).
- PY **qaʔ* “dik kıyı, dağ” (Werner 2002/II: 78-79; Werner 2006: 128) veya **qāʔ* “ormanlı dağ” (Starostin-Ruhlen 1994: 82) : T. *kaya* “kaya, dağ” (EDPT 674-675; VEWT 221; Leksika 96).
- PY **gəte* “kış” (Starostin-Ruhlen 1994: 91) veya **kəta* “kış” (Werner 2002/I: 475; Werner 2006: 126) : T. **kiθā* veya **giθā* (?) > GT *kış* “kış” (Tkm. *giş*), Çuv. *xəl* “kış” (EDPT 670; VEWT 268; Leksika 75-76).
- PY **hitə / *itə* “et; balık” (Werner 2002/I: 396; Werner 2006: 141) : GT *ät* “et” (Hlç. *üt*), Çuv. *üt* “et, ten, beden” (EDPT 33; VEWT 52; Leksika 455; KhM 293).

Diğer muhtemel alıntılar için Stachowski (1996, 1997) ve Timonina’ya (2004) bakılabilir. Alıntılamanın ters yönde de işlediğinin kanıtı PY **tiŋgVr-* “yüksek” → T. *tāŋri ~ taŋri* “gök(yüzü)” sözcüğüdür (Georg 2001).

²⁷ Werner (2006: 21), Proto-Yeniseyce 2. tekil şahıs zamirini **ug(ə)* “sen” olarak tasarlamaktadır. Georg (2007: 163-164), Ketçe 2. tekil şahıs zamiri *ūk* ile 2. tekil şahıs iyelik zamiri *ūk*’un şeklen aynı olduğunu belirtmektedir. Bu tespit tarihî açıdan da doğrudur, Proto-Yeniseyce 2. tekil şahıs iyelik zamiri de **ug(ə)* “senin” olarak tasarlanabilir. Nitekim Kotça *au* “senin” iyelik zamiri de rahatlıkla **ug(ə)* biçimine geri götürülebilir: PY

, Yuğca *uk ~ ugi / k-*, Kotça *au / *u-* (Verner 1990: 73-74, 96-97; Werner 1997_a: 84-85; Werner 1997_b: 65-67, 73; Werner 2005_b: 27, 67-68; Georg 2007: 119-120, 163-166) ile benzeşerek **+k(i)n* veya **+g(i)n* biçimini almış olabilir. T. **+k(i)n* veya **+g(i)n* biçimi de **+Vkn*²⁸ veya **+Vgn* üzerinden Eski Türkçe *+(X)η* ekine dönüşmüştür. Bu benzeşmede, Yenisey dillerinde 1. tekil şahıs iyelik zamirinin *ab* ve iyelik ön ekinin *b-* (> Ketçe *āb ~ ab ~ ap ~ abə / b-*, Yuğca *ap ~ ab ~ abi / b- ~ p-*, Kotça *aiη / *η-*, Arin **abe / b' - ~ b- ~ be-*) (Verner 1990: 73-74, 96-97; Starostin-Ruhlen 1994: 82; Werner 1997_a: 84-85; Werner 1997_b: 65-67, 73; Werner 2005_b: 27, 67-68, 151; Georg 2007: 119-120, 163-166) olarak görülmesinin ve Türkçe **+b(i)n* ekine benzemesinin etkisi büyük olmalıdır. Kotça 3. tekil şahıs **ā- ~ *ā²-* (eril) ve **i-* (dişil ve nötr) (Werner 1997_b: 67) iyelik ön eklerinin öncüllerinin de Türkçe 3. tekil şahıs iyelik eki **+in*'a benzerliğinin analogiye katkısı muhtemel görünmektedir.

Tablo 2. Ketçe, Yuğca, Kotça ve Türkçede İyelik Bildiren Birimler

	Ketçe	Yuğca	Kotça	Türkçe
1. tekil şahıs iyelik zamiri / eki	<i>āb / b-</i>	<i>ab / b- ~ p-</i>	<i>aiη / *η-</i>	<i>*+b(i)n</i>
2. tekil şahıs iyelik zamiri / eki	<i>ūk / k-</i>	<i>uk ~ ugi / k-</i>	<i>au / *u-</i>	<i>*+s(i)n</i> (> <i>*+g(i)n</i>)
3. tekil şahıs iyelik zamiri / eki	<i>būda / da-</i> (eril) <i>būdi / d-</i> (dişil) - / <i>d-</i> (nötr)	<i>buda / da-</i> (eril) <i>budi / d- ~ t-</i> (dişil) - / <i>d- ~ t-</i> (nötr)	<i>ujuā / *ā- ~ *ā²-</i> (eril) <i>ujai / *i-</i> (dişil ve nötr)	<i>*+in</i>

Aşağıdaki tabloda Türkçe iyelik eklerinin tarihî gelişimi üç dönemde gösterilmiştir.

Tablo 3. Türkçe İyelik Eklerinin Tarihi Gelişimi

	1. Dönem (MÖ 500 öncesi)	2. Dönem (MÖ 500 civarı)	3. Dönem (milat civarı)
1. tekil şahıs iyelik eki	<i>*+(+)<i>bin</i></i>	<i>*+bn > *+mn</i>	<i>*+(X)m</i> (Suci <i>+(X)mIn+</i>)
2. tekil şahıs iyelik eki	<i>*+(+)<i>sin</i></i>	<i>*+sn > *+gn veya *+kn</i> (analoji)	<i>*+(X)η ~ *+(X)g</i> (BT <i>*+(X)gn+</i>)
3. tekil şahıs iyelik eki	<i>*+(+)<i>in</i></i>	<i>*+in</i>	<i>*+i(n+)</i> (ve <i>*+si(n+)</i> ?)

**ug(ə) > *og(ə) > Kotça au*; krş. PY **q^wog* “boynuz” > Kotça *hau*, çoğ. *hōkη* (Werner 2006: 19). Vajda (2013: 83-84) ise, Proto-Yeniseyçe 2. ve 3. tekil şahıs iyelik zamirlerini çok farklı tasarlamaktadır: PY **ax^w-j^w* “benim”, PY **aw-η^w* “senin”.

²⁸ Nasıl /nk/ ünsüz çifti /η/ ünsüzüne değiştiyse (Erdal 2004: 80), /kn/ de bu ekte /η/ ünsüzüne değişmiş olabilir.

Üçüncü dönem, Genel Türkçe–Bulgar Türkçesi birliğinin dağılmasının hemen öncesine denk gelmektedir. Sırasıyla, $^{*+}(X)m$, $^{*+}(X)\eta \sim ^{*+}(X)g$ ve $^{*+}i(n+)$ biçimleri hem Genel Türkçe hem de Bulgar Türkçesi iyelik eklerini açıklayabilecek minimal tasarımlardır. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi, Çuvaş Türkçesi 2. tekil şahıs iyelik ekinde pronominal /n/ benzeri bir ses görülmektedir. Belki de bu ses, daha eski bir $^{*+}(X)gn+^{29}$ biçimine işaret etmektedir. Nitekim bu biçim, Çuvaşça 2. tekil şahıs iyelik ekinin, /ŋ/ sesinden sonra beklendiği gibi, yaklaşıma ve ayrılma durumlarında neden $+rA$ veya $+rAn$ değil, $+tA$ ve $+tAn$ eklerini aldığını da açıklayabilir.

Genel Türkçe ile Bulgar Türkçesinin ayrılmasının milattan önceki ilk yüzyılda gerçekleştiği kabul edilirse³⁰ üçüncü dönem kabaca milat civarına tarihlendirilebilir. İkinci dönem, Yenisey dillerine analogiyle Türkçede $^{*+}sn > ^{*+}gn$ veya $^{*+}kn$ değişiminin gerçekleştiği dönemdir. Bu dönem, Proto-Yeniseyce ile Genel Türkçe–Bulgar Türkçesi ayrımı arasında tarihlendirilmelidir. Proto-Yeniseyce birliğinin dağılması, muhtemelen 2500 yıl önce, yani MÖ 500 yılından sonra gerçekleşmiştir (Werner 2005: 15, 188; Werner 2006: 22). Buna göre, ikinci dönem MÖ 500-400 civarına tarihlendirilebilir. Birinci ve en eski dönem, tahminen Proto-Yeniseyce öncesine denk gelmektedir. Diğer bir deyişle, MÖ 500 ve öncesini kapsayan bu dönem, Türkçedeki *iyelik ekleri + durum ekleri* sırasını ve iyelik eklerinin eskicilliğini açıklayabilecek bir zaman derinliğidir.

Erdal (2004: 80, 161), Eski Türkçe 2. tekil şahıs iyelik ekindeki /ŋ/ ~ /g/ nöbetleşmesinin yalnızca bu ekle sınırlı olduğu için fonetik olmadığını yazmakta ve sebebinin bilinmediğini belirtmektedir.³¹ Çuvaşça 2. şahıs iyelik ekleri $+U$ ve $+(A)r$ da birincil veya ikincil $^{*+}(X)g$ ve $^{*+}(X)gXr$ biçimlerinden gelişmiştir.³² Eski Türkçedeki *beklenmedik* nöbetleşme, önerdiğimiz modelle rahatlıkla açıklanabilir: İkinci dönem $^{*+}gn$ biçimi, bir yandan (belki metatezli $^{*+}ng$ üzerinden) $+(X)\eta$ ekine dönüşürken, diğer yandan $^{*+}mn > ^{*+}(X)m$ gibi davranarak /n/ ünsüzünü yitirmiş ve $+(X)g$ ekine dönüşmüştür. Bu yüzden, ilgili nöbetleşmenin sebebi tamamen fonetik değildir. Nöbetleşme, ekin önceki kararsız biçiminden kaynaklanmaktadır.

3. tekil şahıs iyelik ekinin $^{*+}sin$ varyantı, 2. dönemdeki $^{*+}sn > ^{*+}gn$ değişimi sonrası, hatta muhtemelen 3. dönem sonrası (Erken) Genel Türkçede ortaya çıkmıştır. $^{*+}mn$ ve $^{*+}gn$ eklerinin sonundaki /n/ ünsüzünün fonetik olarak yitimi, $^{*+}in$ ve $^{*+}sin$ eklerinin sonundaki /n/ yitimini de tetiklemiş gibi görünmektedir. Diğer deyişle, 3. tekil şahıs iyelik ekinin yalın hâlinde görülen /n/ ünsüzü düşmesi 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerine benzeşmeyle gerçekleşmiştir.

²⁹ Ekin Bulgar Türkçesi içindeki gelişimi şöyle gösterilebilir: $^{*+}(X)gn+ > ^{*+}(U)vn+ > +U$ (yalın durum), $+Un+$ (diğer durumlar).

³⁰ Bu tarihe işaret eden en az iki dolaylı durum mevcuttur: 1. Proto-Samoyedce **yür* “100” sayı adı Bulgar Türkçesinden alınmıştır. Proto-Samoyedce dil birliğinin en geç milat dolaylarında çözüldüğü kabul edilmektedir. Öyleyse, Genel Türkçe ve Bulgar Türkçesi Proto-Samoyedce dil birliğinin dağılmasından önce ayrılmıştır. 2. A. Róna-Tas’ın gösterdiği gibi, Bulgar Türkçesinde /t/ ve Genel Türkçede /z/ ile görülen *üzengi* sözcüğünün ayırmadan önceki ortak dilde var olması gerekmektedir. Bir icat olarak üzeninin milattan önceki son yüzyıllarda ortaya çıktığı kabul edilirse /z/ ayrımı da üzeniden sonra, yani milat dolaylarında gerçekleşmiş olmalıdır.

³¹ Aynı nöbetleşmeye tekrar değinen Zieme (2010), Eski Uygurcada /ŋ/ sesinin *k* ile yazıldığı örneklerin sayıca çok az olduğunu ve bunların yanlış yazımlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

³² Çuvaşçada, $\eta (> ^{*}g) > \emptyset$ değişimi nadir ve sporadiktir: Çuv. *tură* “tanrı” (ÇRS 496) < **tagrī* < *taŋrī*, Çuv. *silēm* “kız kardeşim” (ÇRS 365) < **sil(ē)* < **sigil / *sigli < siŋli ~ siŋli* “kız kardeş”.

7. Proto-Türkçe İlgı Eki $+(X)n$ Üzerine

Eski Türkçede ilgi durumu eki $+(n)X\eta \sim +nX\eta$ şeklindedir (Erdal 2004: 168-170). Ancak daha eski bir ilgi durumu ekinin kalıntıları Türkçede hâlâ bulunmaktadır. Bu kalıntılardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

1) Yakut Türkçesinde, tamlayanın 3. tekil şahıs iyelik eki aldığı isim tamlamalarında iyelik eki $+(t)In$ şeklinde görülür: *kini ehe+tin oron+o* “onun büyükbabasının yatağı”, *aga+tün ötög+ö* “(onun) babasının çiftliği”. Yakut Türkçesi $+(t)In$ eki, aynı zamanda 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme hâlidir: *kömö+tün* “(onun) yardımını”. Bu ek, tarihî olarak Eski Türkçe $+(s)In$ ekinen gelmektedir.

2) Kırgızcada ilgi durumu eki $+NIn$ şeklindedir (Kirchner 1998: 348). Kırgızca, Eski Türkçe /ŋ/ sesini olduğu gibi koruduğu hâlde, ilgi durumu ekinin $+NIn$ şeklinde olması, daha eski bir ilgi durumu eki olan $+n$ ’den etkilendiğini düşündürmektedir.

3) Eski Türkçede, sabit olmayan ünsüzle başlayan üç ekten biri ilgi durumu eki $+(n)X\eta$ ’dır. Volga Bulgar yazıtlarında ilgi durumu ekinin bir kez $+n$ [ŋ] olarak görülmesi³³ (Tekin 1988: 38), Türkmencede ilgi durumu ekinin ünlüyle biten kelimelerden sonra bazen $+ŋ$ şeklinde görülmesi³⁴ (Kara 2012: 107), Çuvaşçada ilgi durumunun $+n$ altbiçimbiriminin olması (ör. *laşa+n, ėne+n, parti+n*) (Yılmaz 2002: 4-7) bu ekin esas şeklinin $+(X)\eta$ olduğunu düşündürmektedir. Bu durumda, sabit olmayan /n/ ünsüzü, ünlüyle biten kelimelerle $+(X)\eta$ ilgi eki arasına giren daha eski $+n$ ilgi durumu ekidir.³⁵

4) Moğolca ilgi durumu eki, (/n/ hariç) ünsüzle biten kelimelerden sonra $+Un$ şeklinde görülmektedir (Janhunen 2003: 14). Kitan dilinde de ilgi durumu eki $\langle an \rangle$, $\langle en \rangle$, $\langle in \rangle$, $\langle on \rangle$, $\langle un \rangle$, $\langle n \rangle$, $\langle in \rangle$ şeklindedir (Kane 2009: 132-136). Bu ekler, muhtemelen Proto-Türkçe ilgi durumu eki $+(X)n$ ’dan alınmıştır. Eklerde, Moğolca /U/ üstfonemi Türkçe /X/ üstfonemine karşılık geldiği için³⁶ ekin ünlüsü de belirlenmiş olmaktadır.

5) Tunguzcada da eski bir ilgi durumu ekinin kalıntılarını bulmak mümkündür: Even, Negidal ve Orok dillerinde 1. ve 2. tekil şahıs iyelik zamirleri $*bin$ ve $*sin$ şekillerinden, 1. ve 2. çoğul şahıs iyelik zamirleri $*bön$ ve $*sön$ şekillerinden gelmektedir. Bu şekiller, ilgili şahıs zamirleri ve ilgi durumu eki $*+n$ ’den meydana gelmiştir: $*bi+n$, $*si+n$, $*bö+n$, $*sö+n$.

Yukarıdakilerin haricinde, Orhon Yazıtları’nda (KT G9, KT D23) görülen *kagan+iŋ+iŋ* “(senin) kağanının” kelimesinde görülen $+(X)n$ eki de bir kalıntı sayılabilir (Tekin 1996: 228).³⁷

³³ Erdal (1993: 92-93), bu ekin geçtiği cümlenin Volga Bulgar Türkçesi olmadığını gerekçeleriyle göstermiştir. Ayrıca, Erdal *ağan* sözcüğünün *ağan* okunabileceğini de özellikle belirtmektedir.

³⁴ İlgı hâlinin Türkmencedeki bu görünümü, ses düşmesiyle açıklanabilecek ikincil bir durum olabilir.

³⁵ Róna-Tas (1998: 73), ilgi durumu ekinde görülen $+n$ sesini Proto-Türkçede bütün isimlerin $-n$ ’li bir eğik gövdesi (oblique stem) olduğunu iddia ederek açıklamaktadır. Alyılmaz (1999: 411), aynı sesin “arkaik teklık eki /+n/” olduğunu ve bu ekin yanlış hece bölünmesi sonucunda ilgi ekiyle birleştiğini düşünmektedir. Erdal (2004: 168) ise, ünlüyle biten sözcüklerden sonra beliren /n/ foneminin Eski Türkçede başka hiçbir ekte görülmediğini belirtmekte ve bu sesin tarih öncesi dönemde zamir çekiminde görülen pronominal /n/ sesinden transfer edilmiş olabileceğini öne sürmektedir.

³⁶ Bu denklik, PM $*+lUgA$: T. $+lXgU$ örneğinde açıkça görülmektedir.

³⁷ Erdal (2004: 169) ise bunu bir aykırılışmanın sonucu olarak görmektedir: $*kagan+iŋ+iŋ > kagan+iŋ+iŋ$.

Göktürkçe *äki+n ara* “ikisinin arasında” söz grubundaki ek de eski ilgi durumu eki olarak görülebilir.³⁸

Volga Bulgar Türkçesinden ve Kumuk Türkçesinden verdiği örnekler için Tekin’e (1996) bakılabilir. Ayrıca, Solntseva-Solntsev (1995: 261), Rusça *-in* (-ин) ilgi durumu ekinin Slav kökenli olmadığını ve Türk-Moğol dillerinden Rusçaya girmiş olabileceğini belirtmektedir. Proto-Uralca ilgi durumu eki de **-n* olarak tasarlanmaktadır (Raun 1988: 558-559; Abandolo 1998: 19-20). Proto-Türkçe **(X)n* ile Proto-Uralca **-n* arasındaki koşutluk ayrıca dikkat çekicidir.

Türkçedeki ikinci ilgi durumu eki **(X)η* ise, Proto-Tunguzca **+ηī* (Benzing 1956: 1038-1039; Pakendorf 2007: 101-110) ile bağlantılıdır. Bu ek, Mançucada *+ngga / +ngge / +nggo* şeklini almıştır ve eklendiği isme “ile ilgili, ile alakalı, -e ait” anlamı katar: *ba* “yer, yerli” : *baingge* “belirli bir yerle ilgili”; *falan* “zemin” : *falangga* “zeminle ilgili”; *niyalma* “kişi; başkası, başkaları” : *niyalmaingge* “başka birine ait”.

8. Zamirlerde Görülen *+n+ ~ +In+ ~ +nI+* Ögesinin Kökeni Üzerine

Eski Türkçe kişi ve işaret zamirlerinin çekiminde kök ile durum ekleri arasında bir *+n+ ~ +In+ ~ +nI+* eki görülmektedir. Erdal (1998: 143) bu durumu “Some case forms are constructed on an element -ni- or -in-.”³⁹ diyerek özetlemektedir. Aşağıda bu ekin farklı görünümleri sınıflandırılmıştır.

1) *+In+* eki; ET *biziñä* (< **biz+in+kä*), *biz+in+tä*, *biziñärü* (< **biz+in+gärü*), *biz+in+çüläyü*, *siziñä* (< **siz+in+kä*), *siz+in+tä*, *siziñärü* (< **siz+in+gärü*) vd. zamirlerde görülmektedir.

2) *+nI+* eki; ET *bi+ni ~ mi+ni*, *mi+ni+dä*, *mi+ni+din*, *biz+ni*, *biz+ni+tä ~ biz+ni+dä*, *biz+ni+din*, *si+ni*, *si+ni+dä*, *si+ni+din*, *siz+ni+dä*, *siz+ni+din*, *bu+ni ~ mu+ni*, *mu+ni+layu*, *a+ni*, *a+ni+ça*, *a+ni+layu* vd. zamirlerde görülmektedir.

3) *+n+* eki; *mi+n+tä ~ mi+n+dä*, *mi+n+tin*, *si+n+tä ~ si+n+dä*, *mu+n+uñ*, *muñar* (< **mu+n+gar*) ~ *muña* (< **bu+n+ka*), *bu+n+ta ~ mu+n+ta*, *mu+n+tin*, *mu+n+un*, *bu+n+ça ~ mu+n+ça*, *a+n+iñ*, *añar* (< **a+n+gar*) ~ *aña* (< **a+n+ka*), *a+n+ta*, *a+n+tin*, *a+n+in*, *a+n+ça*, *añaru* (< **a+n+garu*) vd. zamirlerde görülmektedir.

Görüldüğü üzere, bu ek ünlüyle biten zamirlere daima *+nI* (krş. *bi+ni*, *si+ni*, *bu+ni*), ünsüzle biten zamirlere ise çoğunlukla *+In* (krş. *biz+in*, *siz+in*), bazen de *+nI* (krş. *biz+ni+dä*, *siz+ni+dä*) olarak eklenmektedir.

Tekin (1996: 228), *biziñä*, *bizintä*, *sizintä* zamirlerinde bulunan *+in+* ekini, Karahanlı Türkçesinde görülen ve ilgi durumu eki almış *mäniñdä*, *säniñdin*, *anıñda*, *anıñdin* ve *biziñdä* zamirlerine dayanarak daha eski bir ilgi ekinin kalıntısı olarak görmektedir.

Doerfer (1992: 98-99), *+in+* ekini eski bir *casus relationis* olarak kabul etmekte ve bu ekin Eski Türkçede araç durumu eki *+(X)n* ve iyelik eklerinden sonra gelen belirtme eki *+(X)n ~ +(I)n*’a dönüştüğüne düşünmektedir.

³⁸ Diğer yandan, *ara* “arasında” edatı **är-* “arasından geçmek, içinden geçmek” geçişli fiilinden geliyorsa (Tekin 2003: 149) *+n* 3. tekil şahıs iyelik eki üzerine gelen belirtme eki olabilir.

³⁹ “Bazı durum ekli biçimler -ni- veya -in- unsuru üzerine kurulmuştur.”

Erdal (2004: 196), +In+ ve +nI+ eklerinin, zamirlere gelen belirtme eki +nI ve iyelik eklerinden sonra gelen belirtme ekleri +(X)n ~ +(I)n ~ +nI ile bir ve aynı olduğunu belirtmektedir. +n+ eki de bu eklerin kısalmış hâlidir.

Türk dili tarihinde, daha çok Hint-Avrupa dillerine ait olan *casus obliquus*'tan bahsetmek doğru değildir. Eski Türkçede zamirlere gelen hâl ekleri zamirin köküne değil, onun +nI belirtme ekiyle genişletilmiş hâline eklenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, zamirlerde görülen belirtme eki +nI'nın daha eski devirlerde başka işlevi veya işlevleri olabilir.

Türkçe zamirlerde bir *casus obliquus*'tan bahsedilebilecek tek nokta, zamirlerin yalın hâllerinin *bä, *sä ve *bo olmak üzere geniş ünlülü, ek alan köklerinin ise *bi+, *si+ ve *bu+ olmak üzere dar ünlülü olmasıdır. +nI eki, *bi+, *si+ ve *bu+ köklerine eklenerek ET *bini*, *sini* ve *buni* belirtme hâllerini meydana getirmiştir. Aynı şekilde, çokluk eki *(X)z⁴⁰ de *bi+ ve *si+ kökleri üzerine eklenerek çoğul kişi zamirlerini (*biz*, *siz*) oluşturmuştur. *Bi+z* ve *si+z* şeklindeki çokluk eki almış zamirlerin bir *casus obliquus*'u olması zaten mümkün değildir. Bu, +(X)z çokluk ekinin *casus obliquus*'u olması anlamına gelir.

Bu durum, 3. tekil kişi zamirinin yalın hâlinin *a ve ek alan kökünün *i+ olabileceğini düşündürmektedir. Öyleyse *intin* ~ *indin*, *inça*, *inçip*, *inaru*, *işaru* vb. sözcükler, aslında yalın hâldeki *a zamirinden gelmektedir. Bu tablo, Yakut Türkçesi iyelik ekleriyle mükemmel bir uyum göstermektedir: Yakut Türkçesinde 3. tekil şahıs iyelik eki +(t)A iken, onun belirtme eki almış hâli +(t)In'dır. İlk şekli *(s)In olan iyelik eki, yalın hâlde /n/ ünsüzü düşerek +(s)I şeklini aldıktan sonra yalın hâldeki *a zamirine analogiyle Eski Yakut Türkçesinde *(s)A olmuş, bu da çağdaş Yakut Türkçesinde düzenli olarak +(t)A şeklini vermiştir.

Ancak Doerfer'in (1976: 15) iddia ettiği gibi, Proto-Türkçede /a/ ile /i/ ünlüleri arasında yer alan bir */ä/ ünlüsü varsa Yakut Türkçesi 3. tekil şahıs iyelik ekinde görülen ünlü değişimi fonetik olabilir. Erken Genel Türkçede *(s)än şeklinde olan ek, yalın hâldeki açık hecede +(t)A ve belirtme hâlindeki kapalı hecede +(t)In şekline gelişmiş olabilir. ET *şingar* kelimesinin Yakut ve Dolgan Türkçesinde *aşar* olarak görülmesi (Stachowski 1993: 34) bu kelimenin ilk ünlüsünün Proto-Türkçede /ä/ olabileceğine işaret etmektedir.⁴¹

Bu durumda, *anî*, *anîñ*, *anta*, *antîn*, *aniça*, *anîlayu* vb. /a/ sesiyle başlayan zamirlerin nasıl ortaya çıktığını açıklamak gerekmektedir. Bu da, Proto-Türkçe için *bi+n ve *si+n olarak tasarlanması gereken Eski Türkçe *bäniñ* ve *säniñ* zamirlerinin oluşumuna koşutluk göstermektedir. *Bä+niñ* ve *sä+niñ* biçimleri, yalın hâldeki *bä ve *sä zamir köklerinin geç ve ikincil ilgi durumu eki +(n)Xñ'ı almalarıyla ortaya çıkmıştır. Özetle, erken dönemde *bä : *bi+, *sä : *si+, *a : *i+⁴², *bo : *bu+ karşıtlıkları çözülmüş ve geniş ünlülü yalın hâldeki köklere de ekler eklenmeye başlamıştır.

⁴⁰ Baskakov (1975: 10), 1. çoğul şahıs zamiri *biz*'in *bi+si "ben (ve) sen" biçiminden gelişmiş olabileceğini öne sürmektedir. Ne var ki aynı açıklamanın ikinci çoğul şahıs zamiri için geçerli olduğu şüphelidir.

⁴¹ Benzer şekilde, Yakut Türkçesi *antax* (yazı dili) ~ *intax* (ağ.) "orada, oraya" kelimesinin *anî *tägi* (~ *täk*) şeklinden geldiği kabul edilirse (Stachowski 1993: 24), ET *an+* zamirinin de Proto-Türkçede */ä/ fonemini barındırdığı düşünülebilir.

⁴² Kotwicz (1936: 18), *i zamirini 3. tekil şahıs, *a zamirini ise onun çoğul karşılığı olarak görmektedir.

9. Proto-Türkçe $^{*+}(X)n$ Eki Üzerine

Yukarıdaki tartışmalardan çıkan sonuca göre, Türkçede dört farklı işlevde $^{+}(X)n$ eki vardır:

- 1) Arkaik ilgi durumu eki $^{*+}(X)n$.
 - 2) Zamirlere eklenen belirtme durumu eki ^{+n}I ve zamirlerle hâl ekleri arasına giren $^{+In+} \sim ^{+nI+} \sim ^{+n+}$ ekleri.
 - 3) İyelik eklerinden sonra kullanılan belirtme eki $^{+}(X)n \sim ^{+(I)n} \sim ^{+nI}$.
 - 4) Araç durumu eki $^{+}(X)n \sim ^{+(I)n}$.
- Bizce, bu dört ekten ilk üçü bir ve aynı ektir.

Arkaik ilgi durumu eki $^{*+}(X)n$, zamirlere eklenen belirtme durumu eki ^{+n}I ve zamirlerle hâl ekleri arasına giren $^{+In+} \sim ^{+nI+} \sim ^{+n+}$ ekleriyle bir ve aynıdır, çünkü Eski Türkçede hâl eklerinden ve son çekim edatlardan önce belirtme durumu ekini alan zamirler Geç Uygur Türkçesi ve özellikle Karahanlı Türkçesinden itibaren ilgi durumu ekini almaya başlamışlardır (Erdal 2004: 197): *sinidä > säniñdä, biznidä ~ bizintä > biziñdä, anı için > anıñ için, sini için > seniñ için, munı tæg > munuñ teg, bizni tæg > biziñ teg*. Tekin (1996) de zamirlere eklenen $^{+In+} \sim ^{+nI+} \sim ^{+n+}$ ekinin arkaik ilgi durumu ekiyle bir ve aynı olduğunu iddia etmektedir. Aynı şekilde, 2. ve 3. şahıs iyelik eki almış kelimelerin de son çekim edatlarından önce $^{+}(X)n \sim ^{+(I)n} \sim ^{+nI}$ belirtme eklerini aldığı görülmektedir: *antagıñ+in için, kamagunuz+nı üzä, yaroki+n tæg, yavlaki+n için* (Erdal 2004: 397).⁴³

Ayrıca, Çağatay Türkçesinde ^{+n}I belirtme durumu ekinin ilgi hâli göreviyle kullanılması da bu ekin kökenine ışık tutmaktadır: *Efrāsiyāb+nı oğlı, yiglamaking+nı sebebi* (Eckmann 1988: 57).

Bizce $^{+}(X)n$ eki, Proto-Türkçede bir ilgi durumu eki görevi görürken, sonradan zamirler ve iyelik eki almış kelimeler üzerinde belirtme durumu eki görevini de üstlenmiştir. Bu gelişim, yukarıda verdiğimiz gibi Yakut Türkçesinde oldukça belirgindir: $^{+(t)In} (< ^{+(s)In})$ eki, normalde Eski Türkçede olduğu gibi 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme hâliyken tamlamalarda ilgi hâli görevindedir. Aynı şekilde, $^{+(s)In}$ eki Çağataycada da 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme hâli yanında ilgi hâli görevini de görmektedir: *Mısr ulusın barı* “Mısır ulusunun hepsi”, *okın yarası* “(onun) okunun yarası” (Eckmann 1988: 57-58).

Doerfer’in (1992: 98-99) de iddia ettiği gibi, araç durumu eki $^{+}(X)n$ aynı ekin iyelik eki almamış isimler üzerindeki bir gelişimi olmalıdır. Bu noktada Mançucada ilgi eki *i*’nin araç durumu eki olarak da kullanıldığını (Poppe 1977: 60) belirtmekte fayda var: *alin i ninggu* “dağın tepesi”, *han i sargan* “hanın karısı”, aynı zamanda *angga i* “ağızla”, *ere suhe i* “bu baltayla” (Gorelova 2002: 175-182). 3. tekil şahıs iyelik ekinin araç hâlinin $^{+(s)In+In}$ değil de genellikle $^{+(s)In}$ olarak görülmesi de bunun bir kanıtı olabilir: $^{+(s)In}$ iyelik ekinin yapısında zaten arkaik ilgi eki $^{+}(X)n$ bulunduğu için, onunla bir ve aynı olan araç hâli ekinin tekrar eklenmesi gereksiz bulunmuştur. Bütün bunların yanı sıra, hem iyelik eklerinden sonra gelen belirtme durumu ekinin hem de araç durumu ekinin ünlü üstfoneminin en eski kaynaklarda /X/ olması, sonraki kaynaklarda düzleşerek /I/ fonemine dönüşmesi çok önemli bir koşuluk arz etmektedir.

⁴³ 1. tekil şahıs iyelik eki almış kelimeler, edatlardan önce $^{+}(X)n \sim ^{+(I)n} \sim ^{+nI}$ belirtme eklerini almazlar: *alortokum için, öz kazanım üzä* (Erdal 2004: 398).

10. Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Ekinin Belirtme Hâli +(s)In

Eski Türkçede 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme hâli olan +(s)In, bu ekin geliştiği zamirin Proto-Türkçedeki yalın hâli *(+)*in* ile şeklen çok benzerdir. Proto-Türkçede iyelik zamiri almış bir kelimenin belirtme hâli muhtemelen şöyle kurulmaktadır: **pābā+gī in* “evi onun” (= “onun evini”), **patā+gī in* “atı onun” (= “onun atını”). Ancak isim ve iyelik zamiri birleştikten sonra (**pābin*, **patīn*), bu iyelik yapısına, isimlere eklenen belirtme ekinin (ET +(X)g < PT *+g⁴⁴) eklenemeyeceği aşikârdır. Bu durumda bu yapıya 1. ve 2. şahıs iyelik ekli kelimelerde olduğu gibi +(X)n eki getirilmelidir. Ancak yukarıda iddia ettiğimiz gibi, +(s)I+n iyelik ekindeki arkaik ilgi eki +(X)n ile iyelik eklerinden sonra gelen belirtme durumu eki +(X)n bir ve aynıysa, +(s)In ekinin üzerine niye bir daha +(X)n eklenmediği açıklığa kavuşmaktadır. Amaç, bir ek yığılmasını önlemektir.

Kerimoğlu'nun (2007: 329) bu konuyla ilgili olarak vardığı sonuç, eş süremlî bakış açısından doğru gibi gözükse de art süremlî olarak bizce yanlıştır: 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme hâli olan +(s)In eki, haplolojiyle *(s)InIn şeklinden gelişmemiştir. Aksine +(s)In, +(X)n ekini hiçbir zaman almamıştır.

Yukarıda göstermeye çalıştığımız gibi, esasında 1. ve 2. tekil şahıs iyelik ekleri de arkaik ilgi eki +(X)n'i içermektedir. Bu durumda, 3. tekil şahıs iyelik ekinde olduğu gibi, bu eklerin üzerine de belirtme eki olarak +(X)n getirilmemesi beklenir ve gerekir. Ancak bu eklerin /n/ sesini düşürmeleri 3. tekil şahıs iyelik ekinden önce gerçekleştiği için, ek yığılması olarak görülmemiş ve +(X)n belirtme eki tekrar eklenmeye başlamış olmalıdır.

11. Sonuç

Bu makaledeki tartışmaların ardından vardığımız sonuçlar şöyle sıralanabilir:

1) Eski Türkçede 3. tekil şahıs iyelik eki +(s)I(n+), belirtme durumu eki +(X)n ~ +(I)n ~ +nI, araç durumu eki +(X)n ve yön gösterme durumu eki +rA haricindeki bütün eklerden ve edatlardan önce +(s)In+ olarak görülmektedir. Göktürkçe dâhil Türkçenin farklı tarihî dönemlerinde, bu ekin yalın hâlde +(s)In olarak tanıklandığı nadir örnekler de mevcuttur.

2) 3. tekil şahıs iyelik eki +(s)I(n+) daha eski *(s)in şeklinden gelmektedir. *(s)in eki, kalınlık-incelik uyumuna girmiş ve yalın hâlde son sesteki /n/ ünsüzünü yitirmiştir. *(s)in eki de, Erken Genel Türkçe *i ve *si zamirlerinin arkaik ilgi durumu eki almış *sin ve *in şekillerinden gelmektedir. Ne var ki *sin şekli de ikincildir ve Proto-Türkçede yalnızca *in şekli bulunmaktadır.

3) 1. ve 2. tekil şahıs iyelik ekleri olan +(X)m ve +(X)η de 1. ve 2. tekil şahıs zamirlerinin arkaik ilgi durumu eki almış *bin ve *sin şekillerinden gelişmiş olabilir. Ancak 2. tekil şahıs iyelik ekinin gelişiminde, Yenisey dillerinin 2. tekil şahıs iyelik zamirine veya iyelik ön ekine bir benzeşme gerçekleşmiş olmalıdır.

4) Proto-Türkçede ilgi durumu eki *(X)n şeklindedir. Bu ekin kalıntıları, tarihî ve çağdaş Türk dillerinde varlığını korumaktadır. Ayrıca, bu ek Moğolca ilgi durumu ekinin (+Un) ve Kitanca ilgi durumu ekinin (+Vn) de kökenidir. ‘Pronominal n’ de Proto-Türkçe ilgi durumu eki *(X)n'den başka bir şey değildir.

5) Proto-Türkçe ilgi durumu eki *(X)n,

⁴⁴ Ünlülerden sonra gelen PM *+yi (Janhunen 2003: 14) < PPM *+yI belirtme eki, muhtemelen Türkçe belirtme ekinin *+gI biçiminden alınmıştır.

- i. zamirlere eklenen belirtme durumu eki $+nI$ ve zamirlerle hâl ekleri arasına giren $+In+ \sim +nI+ \sim +n+$ ekleri,
 ii. iyelik eklerinden sonra kullanılan belirtme eki $+(X)n \sim +(I)n \sim +nI$,
 iii. araç durumu eki $+(X)n \sim +(I)n$ ile bir ve aynıdır.

6) Eski Türkçede 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme ve araç hâllerinin $*+sInIn$ yerine $+sIn$ olarak görülmesinin sebebi haploloji değil, iyelik ekinin bünyesinde zaten bulunan ekin tekrar eklenmemiş olmasıdır.

Kısaltmalar

ağ.	ağzlarda
BH	Behcetü'l-Ĥadāik (12-13. yüzyıl)
BK	Bilge Kağan Yazıtı
BT	Bulgar Türkçesi
çoğ.	çoğul
Çuv.	Çuvaş Türkçesi
D	doğu (yüzü)
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
EKS	Eski Kilise Slavcası
ET	Eski Türkçe
EUyg.	Eski Uygur Türkçesi
G	güney (yüzü)
GT	Genel Türkçe
HTs	Xuanzang (Hsüentsang) Biyografisi
İng.	İngilizce
K	kuzey (yüzü)
KB	Kutadgu Bilig
krş.	karşılaştırınız
KT	Kül Tegin Yazıtı
Mac.	Macarca
Mo.	Moğolca
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
n.	dipnot
ör.	örnek olarak
PM	Proto-Moğolca
PPM	Pre-Proto-Moğolca
PPT	Pre-Proto-Türkçe
PT	Proto-Türkçe
PTg.	Proto-Tunguzca
PY	Proto-Yeniseyce
STT	Türkiye Türkçesi
T.	Türkçe
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğer(leri)

Yuz. Şems. Yusuf ve Zeliha (Kemal Paşazade Ahmet Şemsüddin, 16. yüzyıl)

Kaynaklar

- Abondolo, Daniel (1998). "Introduction". *The Uralic Languages*. (Edited by Daniel Abondolo), London-New York: Routledge, 1-42.
- Alyılmaz, Cengiz (1999). "Zamir N'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir Mi?". *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 403-415.
- Aşmarin, N. İ. (1898). *Materiali dlya izsledovaniya çuvaşskago yazıka*. Kazan: Tipolitografiya İmperatorskago Universiteta.
- Baskakov, N. A. (1975). "On the Common Origin of the Categories of Person and Personal Possession in the Altaic Languages". *Researches in Altaic Languages: Papers Read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Held in Szeged, August 22-28, 1971*. Budapest: Akadémia Kiadó, 7-13.
- Başdaş, Cahit (2008). "Türkçede İyelik-Yüklem Sorunu Dede Korkut Örneği". *Turkish Studies*, 3/1, 6-13.
- Başdaş, Cahit (2009). "Orhun Abidelerinde İyelik, Belirtme ve Yüklem Hâli". *Turkish Studies*, 4/8, 623-643.
- Başdaş, Cahit (2014). "Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir N'si". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 30, 147-161.
- Benzing, Johannes (1956). *Die tungusischen Sprachen. Versuch einer vergleichenden Grammatik*. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955, Nr. 11). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Berta, Árpád (2004). *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate Press.
- Bläsing, Uwe (2003). "Kalmuck". *Mongolic Languages*. (ed. Juha Janhunen) London-New York: Routledge, 229-247.
- Bulatova, Nadezhda ve Lenore Grenoble (1999). *Evenki*. Languages of the World/Materials 141, Lincom Europa.
- Choi, H. W. (1991). "Ana Altayca İyelik Zamiri *n". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 191-196.
- Comrie, Bernard (1988). "General Features of the Uralic Languages". *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. (Ed. Denis Sinor), Leiden-New York-København-Köln: E. J. Brill, 451-477.
- ÇRS = Skvortsov, M. İ. (1982). *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*. Moskva.
- Doerfer, Gerhard (1976). "Proto-Turkic Reconstruction Problems". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1975-1976, 1-59.
- Doerfer, Gerhard (1992). "Zum sogenannten Akkusativ vor Postpositionen". *Altaic Religious Beliefs and Practices. Proceedings of the 33rd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Budapest June 24-29, 1990*. (ed. Géza Bethlenfalvy, Ágnes Birtalan, Alice Sárközi, Judit Vinkovics), Budapest: Research Group for Altaic Studies, 97-101.
- Eckmann, János (1988). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- EDPT = Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

- Erdal, Marcel (1993). *Die Sprache der wolgabolgarischen Inschriften*. (Turcologica, 13), Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, Marcel (1998). "Old Turkic". *Turkic Languages*. (Ed. Lars Johanson & Eva Agnes Csató) London: Routledge, 138-157.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-New York: Brill.
- Erdal, Marcel (2006). "The palatal glide in Oghuz Turkic and Western Iranian morphophonemics". *Turkic-Iranian Contact Areas, Historical and Linguistic Aspects*. (ed. Lars Johanson, Christiane Bulut) Wiesbaden: Harrassowitz, 128-142.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1996). "Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4, 165-172.
- Georg, Stefan (2001). "Türkisch/mongolisch *tengri* 'Himmel, Gott' und seine Herkunft". *Studia Etymologica Cracoviensia*, 6, 83-100.
- Georg, Stefan (2007). *A Descriptive Grammar of Ket (Yenisei-Ostyak)*. Part 1: *Introduction, Phonology, Morphology*. (Languages of Asia Series, Volume 1) Folkestone: Global Oriental.
- Georg, Stefan (2008). "Yeniseic Languages and the Siberian Linguistic Area". *Evidence and Counter-Evidence: Essays in honour of Frederik Kortlandt, Volume 2: General Linguistics*. (Studies in Slavic and General Linguistics, Vol. 33) Amsterdam-New York: Rodopi, 151-168.
- Gorelova, Liliya M. (2002). *Manchu Grammar*. Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Gülsevin, Gürer (1990). "Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı". *Türk Dili*, 466, 187-190.
- Janhunen, Juha (2003). "Proto-Mongolic". *Mongolic Languages*. (ed. Juha Janhunen) London-New York: Routledge, 1-29.
- Janhunen, Juha A. (2012). *Mongolian*. (London Oriental and African Language Library, v. 19) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Janhunen, Juha (2013). "Personal pronouns in Core Altaic". *Shared Grammaticalization: With special focus on the Transeurasian languages*. (eds. M. Robbeets & H. Cuyckens). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 211-226.
- Janhunen, Juha (2016). "Towards Pre-Proto-Turkic: Issues of Definition and Terminology". *Eine hundertblättrige Tulpe – Bir şadbarg lāla. Festgabe für Claus Schönig*. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvölker, Band 22) (Hg. Ingeborg Hauenschild, Matthias Kappler, Barbara Kellner-Heinkele) Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 189-196.
- Kane, Daniel (2009). *The Kitan Language and Script*. Leiden-Boston: Brill.
- Kara, Mehmet (2012). *Türkmen Türkçesi Grameri*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Karahan, Leyla (1999). "Yükleme (Accusative) Ve İlgi (Genitive) Hali Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler". *3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 605-611.
- Károly, László (2009). "Dominancy in Yakut an Historical Approach". *International Journal of Central Asian Studies, Festschrift To Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*, 13, 343-353.
- Kerimoğlu, Caner (2007). "Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yüklem Hâli eki Kullanıldı mı?". *Turkish Studies*, 2/3, 322-331.

- KhM = Doerfer, Gerhard (1971). *Khalaj Materials*. (with the collaboration of Wolfram Hesse, Hartwig Scheinhardt, Semih Tezcan) Uralic and Altaic Series, Volume 115, Bloomington: Indiana University Publications.
- Kirchner, Mark (1998). "Kirghiz". *The Turkic Languages*. (Edited by Lars Johanson and Éva Á. Csató) London-New York: Routledge, 344-356.
- Kotwicz, Władysław (1936). *Les pronoms dans les langues altaïques*. Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności.
- Leksika = Tenişev, E. R. (Red.) (2001). *Sravnitel'no-İstoriceskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov. Leksika*. Moskva: Nauka.
- Krueger, John R. (1961). *Chuvash Manual. Introduction, Grammar, Reader, and Vocabulary*. (Uralic and Altaic Series, Vol. 7), Bloomington-The Hague, The Netherlands: Indiana University-Mouton & Co.
- Malchukov, Andrei L. (1995). *Even*. München-Newcastle: Lincom Europa.
- Mansuroğlu, Mecdut (1988). "Eski Osmanlıca". *Tarihi Türk Şiveleri*. (Çev. Mehmet Akalın) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Menges, Karl H. (1995). *The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies*. (2nd, revised edition) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Nugteren, Hans (2011). *Mongolic Phonology and Qinghai-Gansu Languages*. Utrecht: LOT (Landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap).
- Pakendorf, Brigitte (2007). *Contact in the Prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and Genetic Perspectives*. Utrecht: LOT (Landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap).
- Petrova, T. İ. (1967). *Yazık Orokov (Ul'ta)*. Leningrad: Nauka.
- Pritsak, Omelian (1957). "Tschuwaschische Pluralsuffix". *Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957*. Wiesbaden: Harrassowitz, 137-155.
- Poppe, Nicholas (1965). *Introduction to Altaic Linguistics*. (Ural-Altäische Bibliothek) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Poppe, Nicholas (1977). "On Some Altaic Case Forms". *Central Asiatic Journal*, 21, 55-74.
- Ramstedt, G. J. (1906). "Ueber mongolische pronomina". *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 23/3, 1-20.
- Ramstedt, G. J. (1952). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II. Formenlehre*. (Bearbeitet und Herausgegeben von Pentti Aalto), Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Raun, Alo (1988). "Proto-Uralic Comparative Historical Morphosyntax". *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. (Ed. Denis Sinor), Leiden-New York-København-Köln: E. J. Brill, 555-571.
- Róna-Tas, András (1998). "The Reconstruction of Proto-Turkic and the Genetic Question". *The Turkic Languages*. (Edited by Lars Johanson and Éva Á. Csató) London-New York: Routledge, 67-80.
- Rybatzki, Volker (2003). "Middle Mongol". *Mongolic Languages*. (ed. Juha Janhunen) London-New York: Routledge, 57-82.

- Sertkaya, O. F. (2012). "Erzurumlu *Emrah* ile Yunus *Emre*'nin İsimlerinin Kökeni Nedir? veya Süryani Kökenli *Mar* 'Öğretmen, Üstad' Kelimesi Göktürkçede Geçer Mi?", *Türk Dili*, 726, 442-446.
- Solntseva, V. Nina ve M. Vadim Solntsev (1995). "Genitive Case in Altaic Languages and in some Languages of Southeast Asia", *Mon-Khmer Studies*, 25, 255-262.
- Stachowski, Marek (1993). *Geschichte des jakutischen Vokalismus*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Stachowski, Marek (1996). "Über einige altaische Lehnwörter in den Jenissej-Sprachen". *Studia Etymologica Cracoviensia*, 1, 91-115.
- Stachowski, Marek (1997). "Altaistische Anmerkungen zum 'Vergleichenden Wörterbuch der Jenissej-Sprachen'". *Studia Etymologica Cracoviensia*, 2, 227-239.
- Starostin, S. A. ve M. Ruhlen (1994). "Proto-Yeniseian Reconstructions, with Extra-Yeniseian Comparisons". *On the Origin of Languages: Studies in Linguistic Taxonomy*. Stanford: Stanford University Press, 70-92.
- Sultanzade, V. (2014). "Zamir n'sinin Kaynağı Hakkında". *Dil Araştırmaları*, 15, 95-104.
- Sunik, O. P. (1997). "Tunguso-Man'çjurskie Yazıki". *Yazıki Mira, Mongols'kie Yazıki, Tunguso-Man'çjurskie Yazıki, Yaponskiy Yazık, Koreyskiy Yazık*. Moskva: Nauka, 153-162.
- Tekin, Talat (1980). "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine". *Genel Dilbilim Dergisi*, 2/7-8, 10-17.
- Tekin, Talat (1988). *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, Talat (1996). "On the origin of the Turkic Genitive Suffix". *Symbolae Turcologicae. Studies in Honour of Lars Johanson. On his Sixtieth Birthday 8 March 1996*. (ed. Arpad Berta, Bernt Brendemoen, Claus Schönig) Uppsala: Swedish Research Institute in Istanbul, 227-230.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. (Yay. Mehmet Ölmez) İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Timonina, G. Ljudmila (2004). "On Distinguishing Loanwords from the Original Proto-Yeniseic Lexicon". *Languages and Prehistory of Central Siberia*. (Edited by Edward J. Vajda) Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 135-142.
- Tömörtogoo, D. (2008). "Moğolcadaki Şahıs Zamirlerinin Sistemi". (Çev. Feyzi Ersoy) *Gazi Türkiyat*, 3, 205-211.
- TS Ekler = XIII. *Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü. VII. Ekler*. (1996) (2. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu
- Tsintsius, V. İ. (1982). *Negidal'skiy Yazık. İssledovaniya i Materialı*. Leningrad: Nauka.
- Tsumagari, Toshiro (2009). "A Sketch of Solon Grammar". *Journal of the Center for Northern Humanities*, 2, 1-21.
- Uçar, Erdem (2012). "Eski Türkçe +II Eki Üzerine". *Karadeniz Araştırmaları*, 9/34, 135-145.
- Üstüner, Ahat (2001). "Eski Türkiye Türkçesinde -sUz Eki". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 177-184.

- Vajda, Edward (2013). "Vestigial possessive morphology in Na-Dene and Yeniseian". *Working Papers in Athabaskan (Dene) Languages 2012*. Alaska Native Language Center Working Papers, No. 11, (eds. Sharon Hargus, Edward Vajda, Daniel Hieber), Fairbanks, AK: ANLC, 79-91.
- Verner, G. K. (1990). *Kottskiy Yazık*. Rostov-na-Donu: İzdatel'stvo Rostovskogo Universiteta.
- VEWT = Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Vovin, A. (2011). "First and Second Person Singular Pronouns: A Pillar or a Pillory of the 'Altaic' Hypothesis?". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 21/2, 251-278.
- Wegner, Ilse (2007). *Einführung in die hurritische Sprache*. (2., überarbeitete Auflage) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Werner, Heinrich (1997_a). *Das Jugische (Sym-Ketische)*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Werner, Heinrich (1997_b). *Abriß der kottischen Grammatik*. (Tunguso-Sibirica Band 4) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Werner, Heinrich (2002). *Vergleichendes Wörterbuch der Jenissej-Sprachen. Band 1: A-K, Band 2: L-Š, Band 3: Onomastik*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Werner, Heinrich (2005_a). "Zu den jenissejischen Etymologien mit der Lautentsprechung *λ- : d' - : l- im Anlaut". *Studia Etymologica Cracoviensia*, 10, 195-204.
- Werner, Heinrich (2005_b). *Die Jenissej-Sprachen des 18. Jahrhunderts*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Werner, Heinrich (2006). *Die Welt der Jenissejer im Lichte des Wortschatzes. Zur Rekonstruktion der jenissejischen Protokultur*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Wilhelm, Gernot (2008). "Urartian". *The Ancient Languages of Asia Minor*. (Edited by Roger D. Woodard) Cambridge: Cambridge University Press, 105-144.
- Yılmaz, Emine (2002). *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji. Bir Deneme*. (Araştırma ve İnceleme Dizisi: 4) Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Zakir, Hamit (1999). *Problems of Turkic Morphology: Classification of Suffixes, Case, Tense and Aspect*. [Doktora Tezi, University of Washington, Seattle, ABD].
- Zieme, Peter (2010). "Gab es Entnasalisierung im Altuigurischen?". *Trans-Turkic Studies. Festschrift in Honour of Marcel Erdal*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 25-34.

İnternet kaynakları

<http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/query.htm> (Erişim Tarihi: 09.09.2018)

MÜSTEAR İSMİN ARDINDAKİ GİZ:
TÜRK EDEBİYATINDA RÂBİA HÂTUN OLAYI
THE MYSTERY BEHIND PSEUDONYM:
RÂBİA HÂTUN CASE IN TURKISH LITERATURE

ALİ KARAHAN

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı
Trakya University Institute of Social Sciences, Department of New Turkish Literature

karahan_ali@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-5199-7272>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 06.09.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 26.12.2018

Sayfa-Pages : 71-82

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4032>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaead>

This article was checked by

 iThenticate®

MÜSTEAR İSMİN ARDINDAKİ GİZ:
TÜRK EDEBİYATINDA RÂBİA HÂTUN OLAYI
THE MYSTERY BEHIND PSEUDONYM:
RÂBİA HÂTUN CASE IN TURKISH LITERATURE

ALİ KARAHAN

Öz

Müstear isim, çağdaş Türk edebiyatında eski edebiyatta kullanılan kişinin kendi ismi yerine geçen mahlastan farklı olarak yazar ve şairlerin gerçek kimliklerini muhtelif sebepler sunarak gizleme isteklerinden ortaya çıkmış bir kavramdır. Müstear isimler bir belirsizlik taşımalarından dolayı batılılaşma devri Türk edebiyatında yoğunluk kazanan edebî münakaşalara sebep olmuştur. Evveli 1930'lu yıllara dayanan fakat ilk olarak 1948 yılında Aile dergisinde yayımlanan Râbia Hâtun imzalı şiirler de bu tarzda bir edebî münakaşayı doğurmuştur. Râbia Hâtun'un kimliği ve şiirlerin eskiliği üzerine öne sürülen iddialara aynı devirde bir Türk edebiyatı tarihi yazar Nihad Sâmî Banarlı itiraz etmiştir. Nihad Sâmî Banarlı gazete ve dergi yazılarında şiirlerin eski olmadığını edebiyat bilgisini kullanarak ortaya koymaya çalışmıştır. Nihad Sâmî Banarlı'nın bu uğraşına karşı başta İsmail Hami Danişmend olmak üzere Aile dergisi efradı cevap niteliği taşıyan yazılar kaleme almıştır. Bu yazıda Râbia Hâtun müstear ismiyle yayımlanan şiirler üzerine İsmail Hami Danişmend ve Nihad Sâmî Banarlı arasında çıkan edebî münakaşa anlatılmaya ve bu münakaşa sonucunda ortaya çıkan Râbia Hâtun'un gerçek kimliği delillendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müstear isim, Edebî münakaşa, Râbia Hâtun, Şiir, Nihad Sâmî Banarlı, İsmail Hami Danişmend

Abstract

In contemporary Turkish literature, pseudonym emerged as a concept arose out of the need of writers and poets to hide their real identities rather than revealing their own name for various reasons in the earlier times of literature. As pseudonyms have uncertainty, they caused intense literary debates in Turkish literature in the Westernization period. The poems signed by Râbia Hâtun, which dated back to 1930s, but first published in 1948 in the magazine named Aile, also led to this kind of literary argument. Nihad Sâmî Banarlı, who wrote Turkish literature history at the same era, denied the asserted claims on the deficiency of Râbia Hâtun's identity and poetry. In the newspapers and magazines, Nihad Sâmî Banarlı tried to reveal that poetry was not obsolete by using his literary knowledge. Against Nihad Sâmî Banarlı's fight, especially İsmail Hami Danişmend and people from Aile magazine wrote some articles as answers. In this study, the literary controversy between İsmail Hami Danişmend and Nihad Sâmî Banarlı, based on poems published by pseudonym "Râbia Hâtun", was tried to be explained and the real identity of Râbia Hâtun was tried to be proved.

Key Words: Pseudonym, Literary controversy, Râbia Hâtun, Poem, Nihad Sâmî Banarlı, İsmail Hami Danişmend

Giriş

Tartışma; "birbirine karşı düşünceleri karşılıklı savunma" anlamına gelmektedir (Komisyon 2011: 2273). Osmanlı Türkçesi döneminde tartışma kelimesi yerine kullanılan münakaşa ise "nakş" kökünden türetilmiştir ve "atışma, çekişme" anlamına gelmektedir (Develioğlu 2011: 847). Kelimenin başka bir mübadili de aslı Yunanca olan fakat dilimize Fransızcadan geçmiş "polémique"dir. Polemik kelimesi birinci anlamıyla "söz dalaşı", ikinci anlamıyla "kalem kavgası" demektir (Komisyon, 2011: 1935- 1936). Bir konu üzerine sözlü ya da yazılı yapılan tartışma, bir edebiyat terimi olarak ilgili yazarların karşılıklı açıklamalarından oluşur.

Edebî tartışmaların başlangıcında çoğunlukla, bir eser veya kişi, edebiyat topluluğu ya da edebî bir mesele vardır. Özellikle değişen edebiyat anlayışının uç vermeye başladığı dönemlerde edebî tartışmalar artış gösterir. Yeni ortaya çıkmış bir edebî akım, topluluk ya da yeni yayımlanmış bir eser edebî tartışma sürecini başlatabilir. Bazen bir topluluk nezdinde bazen bireysel olarak vuku bulan edebî tartışmalar, kimi zaman çıtayı aşarak edebiyat kavgası olmaktan çıkmıştır.

Çağdaş Türk edebiyatında edebî münakaşalar Tanzimat dönemiyle birlikte yoğun bir şekilde başlamıştır. Bazı edebî kavga lar vardır ki dâhil olan şahıslar etrafında giderek büyümüş hatta günümüzde dahi güncelliğini korumuştur. "Eski-Yeni", "Zemzeme-Demdeme", "Ta'lim-i Edebiyyât", "Hayâliyyûn-Hakîkiyyûn", "Klasikler", "Dekadanlık", "Abes-Muktebes", "Dilde Sadeleşme", "Hece-Aruz" bu tartışmaların bazılarıdır. "Namık Kemal-Ziya Paşa", "Ekrem-Naci", "Akif-Fikret", "Peyami Safa-Nazım Hikmet" isimleri ise edebî tartışmalarıyla anılır olmuşlardır.

Osmanlı'nın son döneminden itibaren Türk edebiyatında ve basınında münakaşalara sebep olan mevzulardan biri de müstear isimlerdir. Kimin kim olduğunu belirlemeyi zorlaştıran bu durum, okuru gülünç duruma düşürmeyi seven, cezaî bazı durumlardan kaçmak isteyen ve gerçek mesleğinden dolayı gizlenen yazarlar tarafından kullanılmıştır. *İslam Ansiklopedisi*'nde:

"Arapça istiâreden "ödünç alınmış" demek olan müstear, Türk edebiyatında takma ad mânasıyla, Tanzimat'tan sonra muhtemelen Batılı yazarlardan örnek alınarak kullanılmaya başlanmıştır. Eskiden beri divan şairlerinin kullandığı mahlasla halk şairlerinin tapşirmaları kurallı bir geleneğin uygulaması olduğundan müstear isim sayılmaz. Mahlaslar ve tapşirmalar çok defa şairin asıl adı yerine geçtiği halde müstear isim, bir şairin veya yazarın asıl adıyla yazarken farklı yazılarında herhangi bir sebeple gizlenme arzusundan doğmuştur." denilmektedir (130-131).

Nâm-ı müstear olarak bilinen takma adlar yazar ve şairler tarafından yazılan eserlerde imza olarak kullanılır. Müstear isimler bazı farklılıkları olduğunun bilinmesiyle birlikte 19. Asrın sonlarına doğru mahlasın yerini almaya başlanmıştır.

"Eserlerinde, çeşitli sebeplerle gerçek isminin yer almasını istemeyen şair ve yazarlar müstear kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu tavır ya siyasî bir baskıdan, çekinceden ya da ortaya konan ürünün zayıf olmasından

kaynaklanabilir. Para kazanmak amacıyla yazılan kitapların da müstear isimle yazıldığı olur. Peyami Safa'nın bu yolda yazdığı kitaplara Server Bedi imzasını koyması gibi." (Karataş 2014: 419)

Yeni Türk edebiyatında kullanılan bazı müstear isimler gerçek isimlerin önüne geçerek daha çok anılır olmuşlardır: Orhan Kemal (Mehmet Raşit Öğütçü), Cemal Süreya (Cemalettin Seber), Aka Gündüz (Enis Avni), Yahya Kemal (Ahmet Ağâh).

Edebiyat Kamuoyunda Râbia Hâtun

Râbia Hâtun şiirleri ilk olarak Yapı Kredi Bankası'nın çıkardığı, sahibinin Vedat Nedim Tör, yayın yönetmeninin Şevket Rado olduğu *Aile* dergisinin 1948 tarihli 6. sayısında bir takdim yazısıyla yayımlanmaya başlar. İsmail Hâmi Danişmend bir mecmuadan aldığı iddia ederek şiirleri dergiye vermiştir. M. Kayahan Özgül, Yahya Kemal'in şiirlerini büyük paralar karşılığında satın alan *Aile* dergisinin benzer bir teklifi de Danişmend'e yapmış olabileceğini söyler (Özgül 2008: 114). Bu isimle imzalanmış şiirlerin geçmişi ise 1930'lu yıllara dayanmaktadır. Bu yıllardan itibaren dillerde dolaşan şiirler bazı okul kitaplarına ve antolojilere girer. Peyami Safa gazete fıkralarında, Mustafa Şekip Tunç ve Abdülkadir Karahan gibi öğretim görevlileri ise yazılarında bu şiirlerden bahseder (Özgül 2008: 113). Hatta iki şiir Asım Yesâri tarafından bestelenir. Can Yücel'in "Râbia Hâtun'un Uçan Halısı" başlıklı şiiri de bu olaydan müllhemdir. Cahit Sıtkı Tarancı Râbia Hâtun'un "*Men tâ senin yanında dâhi hasretem sana*" mısraından o kadar etkilenir ki, onu Divan şiirini övmek için bir söyleşisinde kullanır (Tarancı 26-27). Fakat esas konuşulan ise şiirler değil, isimdeki belirsizlik üzere şairidir. Kimdir bu Râbia Hâtun?

Aile dergisi tarafından "Lisan On-altıncı asırdan daha eski olmaması ve şive itibarıyla de Şarkî-Anadolu'ya mensup olması lazım gelir." (Batur 2000: 16) sözleriyle sunulan şiirlerin sahibi Râbia Hâtun, Hasan Basri Erk tarafından yazılan *Erzurumlu Bilginler* adlı eserde 13. asırda yaşamış, Selçuklu hanedanı üyesi bir kadın olarak tanıtılır. Erk, Erzurum civarında halk arasında bu mısraların terennüm edildiğinden ve Selçukî Râbia Hâtun'un Hasan Basri ile karşılıklı tasavvufî şiir söylediğinden bahseder (Erk 1947:34). 10 Temmuz 1948 tarihli çıkan *Babalık* (Konya) gazetesinde ise Râbia Hâtun'un hâlâ yaşamakta olan İhsan Bengi adlı bir torunu olduğu öne sürülür (Batur 2000: 126; Kasım 1984: 28-30). Bir başka görüş ise "*Işık*" dergisinin 2 Ağustos 1948 tarihli sayısında ortaya atılır: Râbia Hâtun 18. Asır sonlarına doğru Erzurum'a göç eden bir Azerbaycan Türküdür (Batur 2000: 118; Kale 1949: 1640-1641). Gülünç iddialardan biri ise Fecr-i Âti şairlerinde Faik Âli'nin Râbia Hâtun'un Artuklulardan ve Diyarbakırlı bir şair olduğunu söylemesi ve onu kendi büyük ninelerinin arasında saymasıdır (Batur 2000: 118; Kale 1949: 1640-1641). Şevket Rado Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Râbia Hâtun için "*Bizim en büyük şairimiz bu kadındır.*" dediğini aktarır (Batur 2000: 48; Rado 1948: 2). Yahya Kemal 9 Ağustos 1948 tarihli Fuad Bayramoğlu'na yazdığı mektubunda bazı gerekçeler öne sürerek bu işin sahtekârlık koktuğunu ancak şiirlerin bu yoksullukta iyi şeyler olduğunu söyler (Beyatlı, 94-95). Yahya Kemal'in sözleri Banarlı'ya ışık olacak ki Râbia Hâtun'un gerçek kimliği hakkındaki görüşlere ve İsmail Hâmi Danişmend'e ilk itiraz edenlerden biri olur. Râbia Hâtun hakkında öne sürülen iddiaların tutarsızlığı o yıllarda bir edebiyat tarihi

yazmakla meşgul olan Nihad Sâmî Banarlı'yı konu hakkında araştırma yapmaya itmiştir. Çünkü gerçek onların öne sürdüğü gibi değildir.

Râbia Hâtun'un gerçek kimliği üzerine yayın âleminde kopan vaveylanın büyüklüğünü görmek için bu münakaşaya katılan ve şiirler hakkında görüş bildiren isimlere bakmak yeterlidir: Nihad Sâmî Banarlı, Şevket Rado, İsmail Hâmi Dânişmend, Yahya Kemal Beyatlı, Vâlâ Nurettin, M.Fuad Köprülü, Ahmet Hamdi Tanpınar, Halit Fahri Ozansoy, İsmail Habib Sevük, Mithat Cemal Kuntay, Nurullah Ataç, Cahit Sıtkı Tarancı, Rıza Tevfik Bölükbaşı.

Râbia Hâtun Münakaşası: Banarlı ve Danişmend

Banarlı ilk olarak Râbia Hâtun'a ait şiirlerini içeren el yazması mecmuayı bulduğunu iddia eden Danişmend'ten, Nihal Adsız vasıtasıyla daha fazla bilgi edinmek ister (Rado 2000: 57). Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere o yıllarda Banarlı bir edebiyat tarihi yazmaktadır. Râbia Hâtun'u da yazdığı bu edebiyat tarihine konu etmek isteği onu Râbia Hâtun ve şiirleri üzerine araştırma yapmaya yönelten etkenlerden biridir. Danişmend'in cevabından tatmin olmayan Banarlı: "*Aldığım cevap o kadar müphem ve perişandı ki şüphelerimi takviye etti.*" (Batur 2000: 36; Banarlı 1948c: 2) diyerek konuya başka gözle bakmaya başlar.

En başta kendisi de görsün diye Sedat Simavî'ye gönderilen *Erzurumlu Bilginler* adlı eseri ve yazarı Hasan Basri Erk'i tenkide başlayan Banarlı, *Hürriyet* gazetesindeki "Râbia Hâtun Efsanesi" başlıklı yazısında: "*Bu söyleyiş, tamamıyla yeni, uydurma ve şiire gûya archaïque bir şiir süsü vermek için söylenmiş fantastik bir ifade durumundadır.*" der (Batur 2000: 24; Banarlı 1948a: 2). "Hadisenin İçyüzü" başlıklı yazısında ise şiirlere ilim gözüyle baktıktan sonra eski çağlarda yazılmadığını anladığını söyler (Batur 2000: 34-36; Banarlı 1948c: 2). Erk'in adı geçen eserinde Râbia Hâtun için "*bir divan teşkil edecek kadar da yazdığı muhakkaktır*" demesi Banarlı'nın üslubuyla "*okuyanları hayretten hayrete düşürecek kadar cesaretli bir iddiadır.*" (Batur 2000: 21; Banarlı 1948a: 2) "*Erzurumlu Alimler*" yazarının "*Râbia Hâtun'un elimizde üç kıt'alık bir şiiri mevcuttur.*" sözleri Banarlı'ya göre "*...her bakımdan yanlış bir cümle*"dir (Batur 2000: 21; Banarlı 1948a: 2). Banarlı buna gerekçe olarak şunları söyler:

" Bir kere üç ayrı kıt'a, hiçbir zaman tek bir şiir olmak karakterinde değildir. Çünkü eski Türk edebiyatında her kıt'ası ayrı vezin ve ayrı kafiye ile söylenmiş tek bir manzume yoktur ve olamaz. Bu kıt'aların baş tarafına yerleştirilen Aşk ve Maşuk serlevhası da şüphesiz tamamıyla uydurmadır. Çünkü eski şairler, şiirlerine bugünkü gibi hususî isim koymazlar ve onları kaside, gazel, muhammes, rubai vs. muayyen ve klasik şekillerinin isimleriyle adlandırırlardı. Yine bu kıt'alar, müellifinin söylediği gibi kat'iyen 'rubai usulünde' yazılmış değildir. Rubai'nin ancak dört mısralık bir nazım şekli olduğu ve bu tarz şiirlerin bütün Yakın Şark edebiyatında müşterek ve muayyen bir vezinle ve özel bir kafiye usulüyle terennüm edildiği, Divan şiiriyle hatta pek az meşgul olanlar tarafından dahi çok iyi bilinir. Halbuki bu kıt'aların hiç birisi rubai vezinlerinden herhangi biriyle söylenilmiş değildir. Hele dört mısralık bir nazım şekli olan 'rubai' anlamıyla 'Üç kıt'alık bir şiir' tabirinin

hangi cesaretle bir araya getirildiğini bizim muhayyilemiz dahi idrak etmekten acizdir." (Batur 2000: 21; Banarlı 1948a: 2)

Esas dikkat çeken nokta burada Banarlı'nın Râbia Hâtun'a ait olduğu iddia edilen bu şiirlere karşı eleştirel bir edebiyat tarihçisi gözüyle bakmasıdır. Zira şiirlerdeki söylemin, kafiyenin, veznin yeniliğini ve sahteliğini ortaya koymak için teknik olarak onlara yaklaşıp, kanıtlar ortaya koyar.

*"Pâyin sadâsı, gelse de sen hiç gelmesen,
Men dinlesem kıyâmete dek, vuslat istemem!
Bulsam izinle semtini, ol semte irmesem,
Aşsam zamânı hasretin encâmı gelmeden!"* (Batur 2000: 137)

Banarlı, Râbia Hâtun'un bu kıtasında kullanılan sarmal kafiyenin Türk şiirine ilk olarak Abdülhak Hâmid tarafından sokulduğunu söyler ve 13. asra ait olduğu iddia edilen bu şiirlerde sarmal kafiyenin kullanılmasını ilginç bulur (Batur 2000: 22; Banarlı 1948a: 2). Yine bu dizelerinde geçen "aşsam zamanı" ifadesi eski şiirdeki "tayy-i zaman", "tayy-i mekân" ifadelerine benzer gibi görünse bile bunlara göre çok modern bir söyleyiştir (Batur 2000: 25; Banarlı 1948a: 2).

*"Olsandı sen semâ, olsandı sen havâ,
Alsamdı men senî dem dem, nefes nefes!
Olsandı sen zaman, olsamdı men mekân,
Eflâki dolduran bir aşk olurdu bes!"* (Batur 2000: 136)

kıtasında kullanılan "mefûlü fâilün mefûlü fâilün" vezninin Türk şiirinde kullanılmadığı ve bunun uydurulduğunu ifade eder. Yine bu şiirde kullanılan "olsamdı", "olsandı" gibi kipler de yenidir. Kıtanın son mısraındaki "olurdu" kelimesi ise Banarlı'ya göre Tevfik Fikret'in "İnsan melek olsaydı, cihan cennet olurdu" mısraındaki gibi yeni tarzda bir söyleyiştir (Batur 2000: 23-24; Banarlı 1948a: 2).

*"Hasret biterse ömr ile vuslat mıdır ölüm?
Fânî bekaayı neyliye mâ-ba'd-i hecr isê!
Hicran cehenneminde çözülmez bu kör-düğüm,
Ey gözlerinde Cennet-i-a'lâyı gördüğüm,"* (Batur 2000: 154)

kıtasının ise ikinci dizesinin kafiyesiz bırakılması da dikkat çekmektedir. Çünkü eski şiirimizde ikinci dizesi kafiyesiz bırakılmış tek bir kıta bulunmamaktadır (Batur 2000: 30-31; Banarlı 1948b: 2). Banarlı bu şiirler hakkındaki görüşlerini teyit etmek için devrin edebiyat bilginlerine ve şairlerine de danışmıştır: "Nihad Sâmi, Râbia Hâtun şiirlerini edebî yönden tahlil eder ve bunların hangi sebeplerle 13. yüzyıla ait olamayacağını belirtirken, güvendiği ilim ve edebiyat ünlülerinin de görüşlerini almıştır. Fuad Köprülü

de Nihad Sâmi ile aynı fikirdeydi. Faruk Nafiz'e sormuş o da şiiirlerin yeni olduğunu söylemişti." (Deliorman 2004: 37) Bütün bu teknik mevzulardaki eleştirilerinden sonra yazının devamında Banarlı: "... Türk edebiyatı tarihinde bir Râbia Hâtun varsa ve bu kit'aların asıllarını o söylemişse bu şair, ancak on sekizinci asır sonunda veya on dokuzuncu asırda Tekke söyleyişinin klasik kaideleri bir hayli bozulduğu çağlarda yetişmiş, romantik ruhlu, yarı ümmî ve mutlaka Tekke çevresine mensup bir kadın şair olabilir. Ve onun, aslında da bozuk bir söyleyişle terennüm ettiği bu kit'alar, sonradan bir başka cahilin elinde - belki de düzeltiyorum zanniyle- bu hale konulmuş bulunabilir." diyerek şiiirlerdeki bunca hataya ve kendi şiiiphelerine karşın ihtiyatlı bir yaklaşım sergiler (Batur 2000: 25; Banarlı 1948a: 2).

Nihad Sâmi Banarlı 14 Temmuz 1948 tarihli *Hürriyet*'teki yazısında bir tepki de dönemin edebiyat kamuoyuna gösterir:

"Fakat bütün bunlara rağmen memleketimizde hatta edip ve mütefekkir diye şöhrat kazanan bazı tanınmış imzalar; muallim, muharrir, profesör ve doçentler manzumeler üzerinde en ufak bir ilmi şiiipheye düşmeden; bunların Türk dili edebiyatının eski asırlarında yazılıp yazılamayacağına dair bir tereddüt göstermeden; şiiirleri olduğu gibi kabul ediyorlar. Hatta bu manzumeler hakkında makaleler yazıp, konferanslar veriyorlar." (2)

Benzer bir tepkiyi 8 Kasım 1948 tarihli *Vatan*'da yayımlanan "Râbia Hâtun Masalı" yazısında Fuat Köprülü de gösterir: *"Bu masal ve uydurma manzume, bir zamanlar maarif vekaleti tarafından liselerde okutulmak üzere tamamı ile salahiyetsiz ve kayıtsız bir heyet vasıtası ile hazırlatılan Türkçe kitaplarına kadar geçti ve bir nevi resmîlik kazandı. Bazı safdîl muharrirler, Râbia Hâtun hakkında makaleler bile yazdılar."* (2) Banarlı'nın eleştiri oklarından Râbia Hâtun efsanesini yaratan Danişmend de nasibini alacaktır. Banarlı bu şiiirleri ortaya çıkarmanın Sultan Osman'ın Rumluğunu münakaşa eden ve bu konuda Adnan Erzi adında bir lise talebesi karşısında yenilen Danişmend olduğunu öğrenince şiiiphelerinin arttığını söyler (Batur 2000: 35; Banarlı 1948c: 2). Banarlı'ya göre Danişmend eski Türk şiiirinin dilini, vezni ve kafiyesini bilmeyecek kadar edebiyat bilgisinden yoksundur (Batur 2000: 28; Banarlı 1948b: 2).

Banarlı'nın 14 Temmuz 1948 tarihli "Hadisenin İyüzü" başlıklı yazısından sonra, bu yazının yayımlandığı *Hürriyet* gazetesine 20 Temmuz 1948'de İsmail Hami Danişmend imzalı bir mektup gelir. Gazete ise 28 Temmuz 1948'de *Bir Mektup ve Zarûri Bir Cevap* başlıklı bir yazı yayımlar. Bu yazıda önce Danişmend'in gazeteye gönderdiği ve Banarlı'yı iddialarını ispata davet eden mektubu, daha sonra Banarlı'nın bu mektuba cevabı vardır. Danişmend gönderdiği mektupta Banarlı'nın iddialarını yersiz bulur ve şöyle söyler:

"Ben ömrümde Osman-Gazi'nin Rumluğu hakkında hiç bir yazı neşretmiş olmadığım gibi, hiç bir zaman hiç bir mevzuda hiç bir 'ilmî hezimet'e de uğramış değilim. Adnan Erzi vaktiyle bir mecmuada Osmanlılarla alâkadar başka bir mevzua ait bir yazımı tenkit için bir makale neşretmişse de, lâzım gelen cevabımı da derhal almıştır. İşte bundan dolayı bu iddiaları ortaya

atan Nihad Sâmi Banarlı'yı hiç bir te'vile tesire, ağız kalabalığına ve kaçmaklı yollara kaçmamak şartıyla şu noktaların derhal vesikalarıyla ispata davet ediyorum:

1- Osman Gazi'nin Rum olduğu hakkında bana isnat ettiği neşriyatı gazete, mecmua, risale veyahut kitap ismi, tarihi ve numarası göstermek ve bu noktaya ait en esaslı sözüm ne ise onu da aynen iktibas edip neşretmek;

2- Adnan Erzi'nin Osman Gazi'ye gûya tarafımdan isnat edilmiş Rumluğu reddetmek için bana karşı neşrettiği yazı her nerede çıkmışsa onu da gene me'haz göstermek şartıyla meydana çıkarmak;

3- Bu münakaşada benim 'ilmî bir hezimete' uğradığımı da vesikalarıyla ispat etmek.

Nihad Sâmi Banarlı'yı işte bu üç noktanın derhal tevsikine dâvet ediyorum." (Batur 2000: 40)

Danışmend'in esas meseleyi başka bir mecraya çekme gayretini sezen Banarlı, bu mektubu hayretle okuduğunu söyleyerek, cevap verir. Cevabında öncelikle Danışmend'in de istediği gibi Adnan Erzi ile Danışmend arasında geçen Osman Gazi'nin nesebi tartışmasının neşrinin kaynaklarını ortaya koyar. Danışmend'in suyu bulandıran ispat davetine somut delillerle icabet eder (Batur 2000: 39-47; Banarlı 1948d: 2).

Banarlı'ya verilen cevap bunla sınırlı değildir. Danışmend *Akşam* gazetesinin 17 Eylül 1948 tarihli sayısında Râbia Hâtun'un kimliğiyle ilgili konuşulanları kendisinin ortaya atmadığını;

"Râbia Hâtun'un tarihî bir şahsiyet olduğundan bahsetmedim. Hattâ Râbia Hâtun şiirlerinin Aile mecmuasında neşrine başlandığı zaman mecmua namına yazılması benden istenilen takdim fıkrasında bunları yazanın hüviyetini, kendisi öyle istediği için saklamakla beraber, şimdiye kadar ortaya atılan iddiaların yanlış olduğunu işte şu satırlarla tanzih ettim:' Râbia Hâtun'un hayatiyle hüviyeti, hatta hangi devirde yaşadığı dahi malum değildir: Şimdiye kadar yürütülen tahminler birer yakıştırmadan ibarettir.'" (3)

diyerek ifade eder. Hâlbuki Banarlı'nın eleştirdiği nokta Danışmend'in bu şiirleri yazanın kimliği ve şiirlerin eskiliği konusunda sessiz kalması ve yer yer savunmaya geçmesidir. Danışmend ayrıca kendisine kalkan olarak yine İsmail Habib'in şu sözlerini seçer: "Râbia Hâtun diye tarih olmuş bir kimse yok. Biri çıkmış o namla ve eski âdâba bürünerek bir şeyler yazmış. Yazılanların kıymeti varsa yazan nemize gerek; yoksa yazılan da, yazan da bahse değmez." ve bu doğru sözleri dinleyen olmadığını söyler (Batur 2000: 67; Danışmend 1948: 3). Banarlı'yı şöhret olma saikiyle gürültü çıkaran zat diye gösteren Danışmend, bu şiirlerin eski olmadığını kabul edecek yerde bunu ilk ilan edenin İsmail Habib olduğunu söyler. Banarlı'ya gerçeği ortaya çıkarmanın haklı gururunu dahi bırakmak istemez. Amacı doğru söyleyeni dokuz köyden kovdurmadır.

Aile dergisinin yazarlarından Şevket Rado da Banarlı'ya cevap verir, onu şöhret düşkünü olmakla suçlar ve sahtekârlığı ortaya çıkarma çabasını hakir görür:

"...B.Banarlı'nın yazısını okuyunca ' Eyvah! Başımıza bir kadın yüzünden neler gelmiş' diyerek Râbia Hâtun'nun şiirlerini bulmak gibi vahîm bir suçu işleyen ve onları "Aile" dergisine verip bizi de suçuna iştirak ettiren değerli dostum İsmail Hâmi Danişmend'in evine gittim. Aramızda geçen konuşmayı ve Nihad Sâmi Banarlı'nın kendisine atfettiği suçlara verdiği cevapları yarınki nüshamızda okuyacaksınız. Yalnız müteselli olmanız için şimdiden çitlatayım! Nihad Sâmi Banarlı'nın birkaç zühulünden başka ortada korkulacak bir şey yoktur." (Batur 2000: 49-51; Rado 1948: 2)

Şevket Rado'nun dediği gibi 18 Temmuz 1948 tarihli *Akşam* gazetesinde bu söyleşi yayımlanır. Banarlı'nın görüşlerini çürütmeye çalışan Danişmend söze " *Ortada bir uydurma varsa, o da bu zatın kendisidir.*" diyerek başlar. Banarlı'nın görüşüne göre Râbia Hâtun'un kıt'alarından biri "mefûlü fâilün mefûlü fâilün" vezniyle yazılmıştır, fakat bu vezin bizim edebiyatımızda hiç kullanılmamıştır. Danişmend buna Garcin de Tassy'nin *La Rethorique des Nations Muselmanes* adlı eserine dayanarak bu veznin son cüzünün "fâilât" şeklinde kısaltıldığını söyler. Danişmend bunun gibi Banarlı'nın diğer iddialarına da başkalarından yardım aldığını belli edecek şekilde cevaplar verir (Rado 2000:53). İsmail Hami Danişmend Banarlı'ya cevap verse de güneşi artık sıvayamayacaktır. Verdiği cevaplarda da Banarlı mantık hatalarını yakalar:

"İsmail Hami, bu şiirlerin 'eskilerin manzum, mensur hoşlarına giden eserleri yazıp ciltlettirdikleri bir mecmuanın boş sayfalarından birine' yazılı olduğunu söylerken:- 'Madem ki mecmuanın o sayfasında bu kadar şiir yazılıydı, o halde bu sayfaya nasıl olur da hala boş sayfa denebilir?' diye bir sualle karşılaşacağını aklına bile getiremedi ve bize bir zamanlar boş olan bu sayfanın nasıl sonradan doldurulduğunu fakat eski boşluğunun da hala unutulmadığını bir çırpıda söylemiş oldu." (Batur 2000:37-38; Banarlı 1948c: 2)

2.2. Geciken İtiraf

Danişmend'nin verdiği cevaplar kimseyi tatmin etmez ve Banarlı'nın yırttığı sahtekârlık perdesinin aralığından Fuat Köprülü, Faruk Nafiz, Yahya Kemal gibi devrin önemli şahsiyetleri de iknâ olmuş şekilde bakmaya başlar. Fuat Köprülü'nün "Râbia Hâtun Masalı" yazısından sonra, Yahya Kemal de Ağustos 1948 tarihli mektupta " *Kaldı ki Râbia Hâtun'a isnat edilen ve bundan on on beş sene evvel neşredilen 'Men tâ senün yanunda dahi hasretem sana' mısraını muhtevi kıta Sultan Cem'in arkadaşı Sadi-i Cem diye tanınmış ve 1490'larda katledilmiş şehid bir şairimizin divanından çıkmıştır*" der.(Pekin 103) Bütün bu olanlar Danişmend'i gerçeği itirafa mecbur eder. Ondan önce basında bazı dedikodular dönmektedir: "Bu manzumeler kimindir, biliyor musunuz? Şayet yaşasaydı 38 yaşına girecek olan rahmetli Nâzan Hanım'a aittirler. Nâzan Hanım, İsmail Hâmi Danişmend'in eşiydi. Yakınları bu surı bilirler. Fakat İsmail Hâmi itiraf etmiyor." (Kasım

2000: 127) Nihayetinde 27 Ağustos 1948 tarihli *Tasvir* gazetesinde "Râbia Hâtun'u Bulduk" başlıklı söyleşi yayımlanır. Bu söyleşide Râbia Hâtun'un Danişmend'in vefat etmiş eşi Nazan Hanım olduğu iddia edilir. Menlioğlu Necdet tarafından yapılan söyleşide İsmail Hami Râbia Hâtun müstear ismi hakkında şunları söyler: "*Râbia Hâtun... Rahmetli Nazan'a bu imzayı ben seçtim. Bunun da sebebi vardır. Nazanlar tam beş kardeş idiler. Ve Nazan kardeşlerinin dördüncüsü idi. İşte Rabia buradan gelir.*" (Kasım 2000: 127) Aynı gazetenin 1 Eylül 1948 tarihli sayısında Danişmend, "*Eşinin gösterişten hoşlanmayan, alçakgönüllü bir kimse olduğunu belirterek, onun Râbia Hâtun takma adıyla yazdığı bu şiirlerin kime ait olduğunu söylememesi için kendisine yemin ettirdiğini de ifade eder.*" (Kasım 2000: 127) Danişmend daha sonra 24 Eylül 1948 tarihli *Akşam* gazetesindeki yazısında aslında İsmail Habib Sevük ile gerçeği açıklama kararı aldıklarını, bunu da orada bulunanlardan hiçbir gazete ve gazeteciye ifşa etmeyeceklerine dair söz alarak bayram ziyaretine gelen dostların bulunduğu bir mecliste itiraf ettiğini söyler. Fakat orada bulunanlardan Yüzbaşı Menlioğlu Necdet sözünde durmayarak *Tasvir* gazetesinde (İsmail Habib'ten önce) gerçeği ifşa eden bir yazı yayımlar ve böylece Danişmend'in itiraf etmesine sebep olur.

2.3. Gerçek Râbia Hâtun

Danişmend'in geçiken bu itirafı Banarlı'yı tatmin etmez ve "*Ne yazık ki biz bu şiirlerin tek başına Nâzan Hanım tarafından yazıldığına da inanmak istemiyoruz.*" der (Kale 2000: 120). Çünkü Banarlı'nın bir arşivci sabrı, titizliği ve dikkatiyle tespit ettiği 1912 yılında *Resimli Kitap* adlı dergide İsmail Hâmi imzasıyla yayımlanan şiirler de Râbia Hâtun şiirlerindeki vezin ve kafiye hatalarının benzerlerini içermektedir. (Batur 2000: 30; Banarlı 1948b: 2). Banarlı da bu durumdan dolayı Râbia Hâtun'un aslında Danişmend'in kendisi olduğunu düşünmektedir. Nazan Danişmend'in Robert Kolej'de edebiyat hocası olan Refik Ahmet Sevengil ve Danişmend'in yakın dostu olan Peyami Safa da Banarlı gibi şüphelerini dile getirirler (Batur 2000:120; Kale 1949: 1640-1641). Hatta Peyami Safa: "*Râbia Hâtun'un kıyası köşesini şöyle bir karıştır, mutlaka 'Made in Danişmend' patent kaydına rastlarsın.*" der (Özgül 2008: 115; Bürün 1978: 21). Danişmend ailesinin yakın dostu Münevver Ayaşlı *Haminne'nin Suret Aynası* adlı eserinde konuyla ilgili "*İsmail Hami Bey Nazan Hanım'a tercüme yapıyor; onu neşir hayatına yetiştirmek, alıştırmak istiyordu. Rabia Hâtun namı altında yazdığı en güzel şiirleri, sevgisinden 'Haremim Nazan Hanım yazdı' dedi. Halbuki Nazan Hanım'ı yakından tanıyanlar, hayretler içinde kaldılar. Asaletinden nezaketinden başka, 'Meğer Nazan Hanım ne kapalı bir hazine imiş' dediler.*" (82) diyerek diğerleriyle aynı görüşü paylaşır. Necdet Sander Banarlı'ya gönderdiği 2 Eylül 1948 tarihli mektupta Râbia Hâtun'un Nazan Hanım olmadığı görüşüne katılır ve bir olay naklederek bunu delillendirir:

"Aşağıdaki hâdise, Râbia Hâtun'un Nazan Danimend de olmadığını kat'i surette isbata yarar zannındayım: Bundan bir kaç sene evvel, Hâmi Danişmend, kendi evinde bir kadın yazarımıza Râbia Hâtun'un mısralarını okumaktadır. Bir aralık, ev sahibesi Nazan Danişmend, misafire dönüyor ve gülerek, aynen: - Hanımefendi, diyor, siz inanıyor musunuz bu Râbia Hâtun'un mevcut olduğuna? Nazan Danişmend'in bu ihtiyatsızlığı tabii,

zevci tarafından gayet hiddetle karşılanıyor. Lakin misafir, hâdise üzerinde durmayı nezakete aykırı bulduğu için bahis orada kapanıyor. Şimdi, Hâmi Bey'in bu şiirleri artık cevap veremeyecek vaziyette olan karısına izafe etmeye ve kendi efsaneperestliğini yersiz bir dram havası içinde gizlemeye çalışması, bence onu birinci hatasından tenzih etmemiş, bilâkis kendisini bir ölünün hatırasına hürmetsizlik günahı altında da bırakmıştır. Sahte Râbia Hâtun, Nazan Danişmend olsaydı, kendisinin yukarıdaki cümleyi sarf etmesine imkan var mıydı ? Esasen, merhumeyi yakından tanıyanlar bilirler ki karakteri değil böyle bir efsaneyi uydurmaya, hattâ gizlemeye bile müsait değildi. Zavallı Nazan Danişmend, ancak kocasının ısrarı karşısında istemeye istemeye bu yalana iştirake mecbur kalmış ve nihayet, bir defa da, olsa yakınlarından birine işin iç yüzünü anlatmak ihtiyacını duymuştur. Hiç olmazsa, merhum karısının ruhunu tâzip etmemek için Hâmi Danişmend'in bir itirafta daha bulunması ve hakikati kendi ağızla ortaya dökmesi yapabileceği en doğru harekettir kanaatindeyim.

Saygılarımla

Bir okuyucunuz

Beyefendi, Mahfuz tutulması ricası ile ismimi ve adresimi aşağıya yazıyorum. Hâdise, annem Şükûfe Nihal'in önünde cereyan etmiştir. Bana anlattı. Fakat kendisini Hâmi Beyin nezaketsiz hitaplarından korumak için yukarıda ismini meskût geçmek mecburiyetinde kaldım. Zaruret olursa açıklayabilirsiniz. Gıyabî hürmetlerim." (Kocakaplan, 1991: 47)

Şiirleri kendi yazdığını açık bir şekilde söylemese de bu münakaşaların ve Nihad Sâmî Banarlı'nın çabası sonucunda Râbia Hâtun müstear isminin ardında İsmail Hâmi Danişmend olduğu düşüncesine varılır (Özgül 2008: 116). Yusuf Mardin'in Banarlı'ya hitaben yazdığı şu dizeler Nihad Sâmî Bey'in çabasını ortaya koyar niteliktedir:

"İnceden inceye tahlil ederek her şiiri

Sırrı çözdün ve düşürdün takılan maskeleri,

Sana varsın dil uzatsın sözü yanlıştı diye

Kalemin haddini bildirdi yeter Hâmi'ye" (Deliorman 2004: 38)

Bütün bunların dışında Banarlı bir edebiyat araştırmacısına yakışır şekilde esas mevzunun Râbia Hâtun'un kimliği değil, şiirlerdeki dilin eski gözükmeye için yapılan oyunlara rağmen eski çağlara ait olmadığını ortaya çıkarmak olduğunu söyler (Batur 2000:120; Kale 1949: 1640-1641). Şiirler ise 1961 yılında İsmail Hâmi Danişmend tarafından "Zarûî Bir Tavzih" adlı yazı başına konularak kitap olarak bastırılır. Danişmend bu tavzih yazısında yine Banarlı'yı şöhret olmak için fırsattan istifade ederek kuru gürültü çıkarmakla suçlar. Kendi ismini gizlemekteki haklılığını ise İsmail Habib'in bir yazısına dayanarak şöyle açıklar: " Nihayet rahmetli İsmail Habib yevmî gazetelerden birinde neşrettiği haklı bir makalede her kim isterse nâm-ı müsteârla şiir yazıp neşretmekte serbest

olduğunu, buna kimsenin karışamayacağını ve karışmak hakkı olmadığını ve bilhassa gerek Türk, gerek dünya edebiyât tarihinde her devrinde bunun birçok misallerinin bulunduğunu söyleyerek vâveylâcılarını akıl ve mantık dâiresine dâvet etmiş ve bir müddet sonra da mesele kapanıp gitmiştir.” (Batur 2000: 133; Danişmend 1961) Danişmend’in müstear isimle şiir yazmaya hakkı bulursa da Râbia Hâtun ismi ve bu isimle imzalanan şiirlerin eskiliği üzerine dönen tartışmalarda; şiirleri bir mecmuada bulunduğunu iddia etmesi, şiirlerin dilinin eskiliğini savunması ve daha sonra şiirleri yazan kişinin eşi Nazan Danişmend olduğunu söylemesi yazar ahlakına uygun bir davranış olmamıştır.

Sonuç

Yazar ve şairlerin bir konu etrafında birbirlerine verdikleri cevaplardan oluşan ve edebiyat terimi olarak kavramlaşan edebî münakaşalar çağdaş Türk edebiyatını meşgul eden bir konudur. Değişen dil anlayışıyla birlikte birbirinin mübadili şeklinde kullanılan “polémique”, “münakaşa”, “tartışma” kelimeleriyle ifade edilen kalem kavgaları basın ve edebiyat dünyasında geniş yer bulmuştur. Bu tartışmalar kimi zaman iki kişi arasında seyrederken, kimi zaman da genişleyerek cepheler oluşturacak kadar büyümüştür. Birçok sebebe bağlı olarak ortaya çıkan edebî münakaşaların sebeplerinden biri de yazarların gerçek kimliğini gizlemek amacıyla kullandığı müstear isimlerdir. Râbia Hâtun müstear ismi etrafında dönen tartışmalar da bunlardan biridir. Bu tartışmaya, dönemin önemli edebiyat ve düşünce adamları katılmış ve meseleyi muhtelif yönleriyle ele alarak değerlendirmişlerdir

Tartışmalar sürerken dönemin edebiyat çevrelerince tanınmış bir isim olan Nihad Sâmi Banarlı’nın da bu münakaşaya katılması münakaşanın seyrini değiştirmiştir. Çünkü Nihad Sâmi Banarlı müstear ismi ardında saklanan kişi yerine *Aile* dergisinde yayımlanan şiirlerin eskiliği üzerine fikir beyan etmeyi tercih etmiş ve bu şiirleri edebiyat bilgisini kullanarak okumuştur. Banarlı şiirleri bilimsel yöntemle inceleyerek bu şiirlerin iddia edildiği üzere 16. veya 13. asra ait olmadığını belirtmiş, bunun yanında şiirlerdeki söylem, vezin ve kafiye hatalarını ortaya koymuştur. Banarlı bilimsel deliller kullanarak bu iddiaları ortaya atanlara cevap niteliğinde yazılar kaleme almıştır. Danişmend ve etrafındakilerin de Banarlı’ya verdiği cevaplarla tartışma büyümüştür.

Nihad Sâmi Banarlı ve İsmail Hami Danişmed arasında yoğunlaşan tartışmanın sonucunda Banarlı’nın iddia ettiği gibi yayımlanan şiirleri yazan Râbia Hâtun isminde bir kişinin var olmadığı ortaya çıkmıştır. Banarlı’nın uğraşı sonucunda Danişmend şiirleri yazan kişinin eşi Nazan Hanım olduğunu söylemiştir. Eşinin vasiyeti gereğince ismini sakladığını söyleyen Danişmend, Banarlı’yı tam ikna edememiştir. Zira Banarlı’nın şüphelendiği ve kendince kanıtlamaya çalıştığı gibi bu şiirler aslında İsmail Hami Danişmend’e aittir. Danişmend ailesine yakınlığıyla bilinen dönemin bazı kalemlerinin şahitliğiyle de bu iddia doğrulanmıştır.

Bütün bu münakaşaların nihayetinde Râbia Hâtun müstear ismi ister Nazan Danişmend ister İsmail Hami Danişmend olsun lirik kıt’alar yazan bir 20. asır şairi olarak Türk edebiyatı tarihine geçmiştir. Tasavvufî yanlarıyla karşılıksız bir aşktan bahseden şiirler dil itibarıyla Azerbaycan Türkçesi özelliği gösterir. Fakat şiirlerden çok edebiyat kamuoyunda dönen tartışmalarla akılda kalmıştır.

Kaynaklar

- Ayaşlı, Münevver. (2009). *Haminne'nin Suret Aynası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Banarlı, Nihad Sâmî. (21 Haziran 1948a). "Rabia Hâtun Efsanesi". *Hürriyet Gazetesi*. İstanbul: 2.
- Banarlı, Nihad Sâmî. (14 Temmuz 1948b). "Acaip 'Bir San'at Hâdisesi' ". *Hürriyet Gazetesi*. İstanbul: 2.
- Banarlı, Nihad Sâmî. (20 Temmuz 1948c). "Hadisenin İcyüzü". *Hürriyet Gazetesi*. İstanbul: 2
- Banarlı, Nihad Sâmî. (28 Temmuz 1948d). "Bir Mektup ve Zarûî Bir Cevap". *Hürriyet Gazetesi*. İstanbul: 2
- Batur, Enis. (2000). *Rabia Hâtun: Tuhaf Bir Kıyamet, Kırkbir Şiir*. İstanbul: YKY.
- Beyatlı, Yahya Kemal. (1977) *Mektuplar ve Makaleler*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bürün, Vecdi. (1978). *Peyami Sağa ile 25 Yıl*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Danişmend, İsmâil Hâmi. (17 Eylül 1948). "Râbia Hâtun Dedikodusu -1", *Akşam Gazetesi*. İstanbul: 3.
- Danişmend, İsmâil Hâmi. (1961). *Râbia Hâtun Şiirleri*. İstanbul: Bâbiâli Yayınevi.
- Deliorman, Altan. (2004). *Işıkli Hayatlar Nihad Sâmî Banarlı- Ekrem Hakkı Ayverdi- Sâmîha Ayverdi*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Devellioglu, Ferit. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Erk, Hasan Basri. (1947). *Erzurumlu Alimler* (Birinci Fasikül). İstanbul: Işık Matbaası.
- Kale, Süleyman. (1949). "Râbia Hâtun Meselesi", *Aylık Ansiklopedi*. İstanbul: İskit Yayını. 1640-1641
- Kale, Süleyman. (2000). "Rabia Hâtun Meselesi", *Rabia Hâtun: Tuhaf Bir Kıyamet, Kırkbir Şiir* (hızl. Enis Batur). İstanbul: YKY. 115-120.
- Karataş, Turan. (2014). "Müstear". *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İzmir: Sütun Yayınları. 418-419
- Kasım, Mehmet. (1 Eylül 1984). "Edebiyatımızda 'Râbia Hâtun Muamması'", *Milliyet Sanat*. İstanbul: 28-30.
- Kasım, Mehmet. (2000). "Edebiyatımızda 'Rabia Hâtun Muamması' ". *Rabia Hâtun: Tuhaf Bir Kıyamet, Kırkbir Şiir* (hızl. Enis Batur). İstanbul: YKY. 121-130.
- Kocakaplan, İsa. (1991). "Edebiyatımızda Râbia Hâtun Skandalı". *Türk Edebiyatı*. İstanbul. Sayı 216, s 41-47.
- Komisyon, Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: TDK Yayınları.
- Köprülü, Fuad. (8 Kasım 1948). "Rabia Hâtun Masalı", *Vatan Gazetesi*. İstanbul: 2.
- Okay, M. Orhan. (2006). "Müstear İsim" . *İslam Ansiklopedisi*, c.32.
- Özgül, M. Kayahan. (2008). *Seke Seke Ben Geldim Sekmeler I*. Ankara: Hece Yayınları.
- Pekin, Nermin Suner. (2007). *Nihad Sâmî Banarlı: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserler*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Rado, Şevket. (17 Temmuz 1948). "B. İsmail Hami Danişmend İddialara Cevap Veriyor". *Akşam Gazetesi*. İstanbul: 2.
- Rado, Şevket. (2000). "Rabia Hâtun Efsanesi", *Rabia Hâtun: Tuhaf Bir Kıyamet, Kırkbir Şiir* (hızl. Enis Batur). İstanbul: YKY. 47-52.
- Tarancı, Cahit Sıtkı. (2017). *Otuз Beş Yaş*. İstanbul: Can Yayınları.

ABDÜNNÂFİ İFFET EFENDİ'NİN SÂKİ-NÂMESİ
THE SÂKİ-NÂME OF ABDUNNÂFİ İFFET EFENDİ

EMRAH GÜNDÜZ

Arş. Gör. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Res. Assistant Dr., Bingöl University, Faculty of Arts & Sciences, The Department of Turkish Language and Literature
egunduz@bingol.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-7851-3784>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 17.09.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 11.12.2018

Sayfa-Pages : 83-102

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4046>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaead>

This article was checked by

 iThenticate

ABDÜNNÂFİ İFFET EFENDİ'NİN SÂKİ-NÂMESİ
THE SÂKİ-NÂME OF ABDUNNÂFİ İFFET EFENDİ

EMRAH GÜNDÜZ

Öz

Divan şiirinin son dönemi olarak adlandırılan XIX. yüzyıl, yenilik arayışı içerisindeki şairler ile geleneğe bağlı kalan divan şairlerinin bir arada eserler verdiği bir geçiş dönemidir. Yeni karşısında klasik olanı yaşatma ve geleneği devam ettirme arzusunu birçok divan şairinin eserlerinde görmek mümkündür. Bu şairlerden biri de Abdünnâfi İffet Efendi'dir. Divanında tasavvufi mana ve mefhumlarla kaleme almış olduğu Sâkî-nâmesi, şairin geleneğe bağlılığının delillerindedir. Sâkî-nâmeler, divan edebiyatının en sık kullanılan edebî türlerinden biri olmakla birlikte, içki ve içkiye dair öğelerin gerçek veya mecaz anlamlarıyla ele alınıp işlendiği manzumelerdir. İslamiyet'i benimsemiş bir toplumun edebiyatında gerek gerçek gerekse de mecazî anlam ve kavramlarla bir tür olarak varlığını her dönem göstermiştir.

Bu çalışmada Abdünnâfi İffet Efendi hakkında kısa bir bilgi sunulmuştur ve Divan'ı içerisindeki Sâkî-nâmesi şekil ve muhteva bakımından incelenmiştir. Sâkî-nâme, 11 bentten oluşan terki-i bent nazım şekliyle yazılmıştır. Her bendinde on beyti olan şiir toplam 121 beyitten meydana gelmiştir. Sâkî-nâme, türünün son dönem örneklerinden olması ve tasavvufi mana ile kaleme alınmış olması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: XIX. yüzyıl, Abdünnâfi İffet Efendi, Sâkî-nâme, tür, tasavvuf.

Abstract

19th century that is named as the last period of Diwan poetry is a transition period when both the poets who seek for the new and the poets who pursue the tradition produce works all together. It is possible to see the desire to keep the classical and to continue the tradition in the works of many diwan poets. Abdünnâfi İffet Efendi is one of these poets. Sâkî-nâme which is written with sufistic sense and conception proves his commitment to the tradition in his Diwan. Saki-nâmes besides of being frequently used literary genres of diwan literature in which drink and drinking the elements are processed and handled realistically and metaphorically. It has shown its presence in literature in the societies that adopted Islam, both with metaphorical and realistic meanings and concepts.

In this study, a brief information about Abdünnâfi İffet Efendi is presented and Sâkî-nâme in his Diwan is examined in terms of shape and content. Sâkî-nâme is composed of 11 verses written in composition verse form. The poem which has 10 couplets in each verse, consists of 121 couplets in total. Sâkî-nâme is important in terms of being one of the last examples of his genre and written in sufistic meaning.

Key Words: 19th century, Abdünnâfi İffet Efendi, Sâkî-nâme, genre, sufism.

Giriş

Edebiyat tarihleri, XIX. yüzyılın klasik Türk şiirinin son ve geç dönemi¹ olduğu konusunda hemfikirlerdir. Yeni ve nitelikli eserlerin artık üretilmiyor olması ve üretilenlerin ise tekrarlardan ibaret olması bu dönemin edebî karakterini gözler önüne serer. Sürekli tekrara düşen, özgün ve kaliteli eserler veremeyen divan şairi ve şiiri için Tanpınar, “bu dönemde divan şiirinin sanki bütün pınarları kurumuş, şairler ise çırılçıplaktır” (Tanpınar, 2003: 77) beyanında bulunur. Yenilik hareketlerinin toplumun hemen her safhasına yayıldığı bu yüzyılda eskiye bağlı kalan ve geleneği devam ettirme arzusunda olan divan şairlerini görmek mümkündür. Çalışmamıza konu olan sâkî-nâmesiyle Abdünnâfi İffet Efendi bu arzuda olan dönemin divan şairleri arasında yer alır.

Kelime anlamı olarak sâkî, su veren, su dağıtan, kadeh, içki sunan; nâme ise, sevgiliye ve aşka dair yazılmış mektup, kitap demektir (Devellioğlu, 2016: 942,1069). Sâkî-nâme bir edebî tür olarak; “içki meclisini, içkiyi (şarap), içki dağıtan veya sunan güzeli (sâkî), meclisteki eğlenceleri, yemekleri ve mezeleri, mükeyyifleri (esrar, afyon, tütün), hânende ve sâzendeleri, sâkî, meclis, şarap, kadeh, mutrib ve nedimin özelliklerini, meclisin âdabını, örf ve âdetlerini mecazlı, tasavvufi ya da gerçek anlamıyla anlatan manzum eserlerdir” (Arslan, 2003: 9). İşret-nâme adıyla da bilinen ve Türk edebiyatında çokça rastlanılan bu türe ait örnek eserlerden biri de Abdünnâfi İffet Efendi’nin Divan’ında² kaleme almış olduğu Sâkî-nâmesi’dir. “Sâkî-nâmeler müstakil mesnevi şeklinde yazılabildiği gibi, terki-i bent, terci-i bent veya kaside şekillerinde de görülür” (Canım, 1998: 12). Çalışmamıza konu olan Sâkî-nâme, Nâfi’nin Divan’ı³ içerisinde ve terki-i bent nazım şekliyle kaleme alınmıştır.

A. Abdünnâfi İffet Efendi’nin Hayatı

H. 1239/ M. 1823-1824 yılında Adana’da doğan Abdünnâfi İffet Efendi bürokrat, mütercim ve divan şairidir (İnal, 2000: 1466; Davud, ty: 393; Tâhir, 2016: 403; Durmuş, 1988: 288). Soyu, Adana’nın önde gelen ailelerinden Ramazanoğulları hanedanına dayanmaktadır. Babası, eski Adana Müftüsü Hacı İshak Efendi’nin oğlu Mehmed Said Efendi’dir. Ailesini ve soyunu eserlerinde belirtmektedir:

Etmesin fazlımı ebnâ-yı zamân istiksâr

Nâfirâ zâde-i Müftî-yi şehîr İshâkız

(Gündüz, 2018: G 124/7)

¹ “Bu asır, yeni bir hamle yapacak güçten mahrum kalan ve kendi içinde büyük isimler yetiştiremeyen klasik edebiyatın Geç dönemidir” ifadesi için bkz. İsen vd. 2005: 157.

² İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler 10365 demirbaş nu. TY 894.35-1; Almanya Berlin Millî Kütüphanesi Oryantal El Yazmaları Ms. or. quart. 1367 Elektronik referans: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0001969300000000>. (Erişim tarihi 16. 10. 2018)

³ Emrah Gündüz, *Abdünnâfi İffet Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*, AÜ Türkiyat Araştırmaları Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018.

Nâfi, altmış sekiz yaşında, H. 18 Zilhicce 1308/ M. 25 Temmuz 1891'de Hac dönüşünde koleraya yakalanarak Taif'te vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.

Kaynaklarda divan şairliğinin yanı sıra âlim bir insan olduğu ifade edilen Nâfi'nin özel hocalardan ders aldığı, Sübyan mektebinde okuduğu ve İstanbul ve Şam'da hadis ilmi aldığı belirtilmektedir. Siyasal Bilgiler okuyan şair, öğrenim hayatından sonra Bursa'ya müderris olarak tayin edilmiştir. 1845'de İstanbul'a gelerek devletin çeşitli kademelerinde görevlerde bulunmuştur. Farklı tarihlerde Adana mal müdürlüğü, Halep meclis-i kebir reisliği, Halep, Harput, Bağdat ve Adana defterdarlığı, Trabzon tahkikat memurluğu, Cezair-i Bahr-i Sefid rüsum-ı müctemia memurluğu, Bosna, Hersek, Resmo, Kastamonu ve Elazığ mutasarrıflığı ve Elazığ ile Musul valiliği görevlerinde bulunmuştur (İnal, 2000: 1469; Durmuş, 1988: 288; Kömbe, 2006: 148).

XIX. yüzyıl divan şairlerinin müştereklerinde birden fazla tarikata mensup olmak yaygındır. Nâfi, Kâdiriyye tarikatına mensup bir şairdir. Kâdirîlik yanı sıra nazara aldığı bir diğer tasavvuf yolu ise Mevlevilik'tir. Şeyhi, devrin birçok divan şairinin de rehberi ve aynı zamanda bir divan şairi olan Ahmed Kuddusi'dir. Eserlerinde tarikatına dair (1) ve şeyhine övgüler içeren şiirler (2) dikkat çekmektedir:

- (1) *Biz bâde-i elesti çakan Kâdirîlerimiz*
Kandîl-i aşkı dilde yakan Kâdirîlerimiz
 (Gündüz, 2018: G 121/1)
- (2) *Ey mürşid-i sâhib-dâd kalsın mı gönül nâ-şâd*
Bu 'âcize kıl imdâd yâ Hazret-i Kuddusî
 (Gündüz, 2018: M 36/3)

Nâfi, şiirlerini topladığı divanından ziyade Arapça ve Farsça'ya olan vukûfiyetinin getirisi olarak tercüme eserlerindeki başarısıyla meşhur bir şairdir. "Kudret-i ilmiyesi, tabiat-ı şi'riyesine gâlib" (İnal, 2000: 1471) bir divan şairidir. Dinî-tasavvufî ve gelenekçi şiir anlayışıyla yazılmış Divan'ı haricinde birçok esere imza atmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: En-Nef'ü'l-Mu'avvel Fi-Tercemeti't-Telhis Ve'l-Mutavvel, Tercüme-i Nuhbetü'l-Fiker, Müntehabât-ı Nâfia-i Risâle-i Kuşeyriye (İnal 2000: 1469-1470; Durmuş 1988: 288; Kömbe 2016:147-148), Kitâb-ı Nâfi'ü'l-Âsâr Nevbâve-i Simârü'l-Esmâr (Bülbul, 2012: 447-609), Tercüme-i Burhân-ı Gelenbevî (Kılıç 2008), Tercüme-i Âdab-ı Gelenbevî (Kömbe, 2004) vd.

B. Sâki-nâme

Çalışmamızın konusu olan Abdünnâfi İffet Efendi'nin Sâki-nâmesi, Divan'ı içerisinde yer almakta olup *Sâki-nâme Der-Üslûb-ı Tercî-i Bend* başlığını taşımaktadır. Manzume, terci-i bent başlığını taşıyor olsa da kafiyeleniş açısından incelendiğinde aslında bir terki-i benttir. XIX. yüzyıl divanlarında şiir başlıklarındaki bu tarz yanlışlıklar kabule şayandır. Sâki-nâmeler genellikle mesnevi nazım şekliyle yazılmış olsa da terci-i bent ve terki-i bent örneklerine çokça rastlanılır. Gelibolulu Alî, Kafzâde Fâizi, Kelîm Eyyübî, Nef'î, Edimeli

Alī, Belīğ, Hanyalı Nūrī (Aydın, 2011: 167-191), Hāmī, Memdüh Paşa, Kāşif (Büyükyıldırım, 2009: 763-776), Şeyh Gālib, Bayburtlu Zihnī, Tūrābī Alī, Zīver Paşa ve Ziyā Paşa Türk edebiyatında terkeb-i bent nazım şekliyle sākī-nāme yazan şairlerdir (Büyükyıldırım, 2009: 768).

İçkiyle uzaktan yakından ilgili birçok duygu, düşünce ve kavramın bazen tasavvufi, bazen dünyevi olarak bir bütün hâlinde ele alınıp işlenen şiirlere Nizāmī'den bu yana sākī-nāme adı verildiği görülmektedir (Kontantamer, 1983: 81-90). Nāfi'nin Sākī-nāmesi konu bakımından genel tür tanımına uymaktadır. Bu türün bütün örneklerinde tespit edilebilecek içki, meyhane meclisleri, meclis öğeleri (kadeh, sürahi, mum, yiyecekler vb.) musiki, içki sunan güzel (sākī) ve tabiata dair tasvirler (Akkuş, 2007: 218), Nāfi'nin Sākī-nāmesi'nde de yer almaktadır. Sākī-nāme'nin hemen hiçbir kaynakta geçmiyor olması ve geleneği sürdürme çabası sonucu son dönem sākī-nāme türünün örneklerinden olması, manzumeyi önemli kılan özelliklerdendir.

1. Sākī-nāme'nin Şekil Özellikleri

Sākī-nāme terkeb-i bent nazım şekliyle yazılmıştır. Terkeb-i bent, “aynı vezinde 8-20 mısralık bentlerin birleştirilmesiyle yapılan nazım şekline verilen addır” (İpekten, 2004: 114). Temel özelliği, kafiye düzeni gazel biçiminde olan şiir parçalarının vasıta beyti denilen ve sürekli değişen bir beyit ile birbirine bağlanmasıdır. Bu nazım şeklinin mısra ve bent sayıları hakkında kesin bir kural bulunmamakla birlikte, şairin bent sayısını dilediği kadar uzatmasını engelleyecek bir kuralın veya bir geleneğin olmadığı (Cengiz, 1986: 291-429) ve beyit sayısının kesin bir rakamla sınırlandırılmayacağı kaynaklarca ifade edilmektedir (Yavuz, 2006: 14).

Manzume, her birinde yirmi mısra/on beyit olan on bir bentten oluşmaktadır. Şiirde vasıta beyitleriyle birlikte toplam yüz yirmi bir beyit vardır. Bentlerdeki kafiye düzeni ise şöyledir:

1. bent: aa xa xa ... bb
2. bent: cc xc xc ... çç

Sākī-nāme, aruz vezninin *Mef'ülü Fā'ilātü Mefā'ilü Fā'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Muzārī bahrinin bu kalıbı, içersinde 517 şiir bulunan Nāfi Divanı'nda 54 şiirde kullanılmıştır. Bu rakamın tüm şiirler içersindeki oranı ise yüzde 10,44'dür.

2. Sākī-nāme'nin Muhteva Özellikleri

Sākī-nāmelerde konu, genellikle şarap ve şaraba ait unsurların övülmesi üzerinedir. Şairlerin fikirlerini, dünya görüşlerini, arzularını ve şikâyetlerini bu tür şiirlerde görmek mümkündür. Şair, bir sarhoş edasıyla sākī ile hasbihâl eder ve aynı zamanda onun şarabını över. Āşık-meyhane-içki bağlamında kurgulanan ve sinemada örneğine sıkça rastlanılan bu sahnelerin temelinde sākī-nāmeler bulunuyor demek pek de yanlış sayılmaz.

Nāfi her bendin başında sākīye hitap ederek kaleme aldığı şiirinde, sākī-nāmelerde bulunan unsurları bazen maddi bazen de tasavvufi olarak işlemiştir. Sākī-nāmelerde şair, eserini tasavvufi düşünce veya maddi hayatta yaşananların tasvirine yöneltebilmektedir

(Akkuş, 2007: 218). Nâfi'nin Sâkî-nâmesi'nde çoğunlukla tasavvufi mana işlenmiş olsa da maddi (gerçek) anlamlara rastlamak mümkündür.

a. Kişiler

1. Sâkî

*Sâkî marîz-i aşka terahhumla kıl devâ
Bir bâde sun ki kalmaya aynimde mâsivâ
(I. Bent)*

Yukarıdaki ilk beyitte de görüldüğü üzere Nâfi, şiirinin tüm bentlerine sâkî kelimesiyle başlamaktadır. Şair tüm bentlerde sâkiye seslenmekte ve ondan istekte bulunmaktadır. “Deva kıl, cam sun, yetiş, bahş eyle, bâde sun, şād eyle, mey getir, dest-i lütfu sun, dinle hasbihâlimi, münevver eyle, bab-ı feyzi aç, kabul et, zulmette koyma” ifadeleriyle sâkîden genellikle yardım talep eden şair, bazen de “münevver eyledi zâtn” diyerek sâkiyi övmektedir.

Sâkî, sunacağı cām-ı hâs ile şairin gönlünü elemden halas edecek olan ve yüzlerce mukaddes canın ona feda olacağı kişidir (I. Bent). Onun verdiği kadehin sefası şairi mutlu eylemekte ve âşıklara merhamet etmektedir (IV. Bent). Onun şarap küpünün gölgesinde inzivaya çekilenler dert/tasa görmemişlerdir (VI. Bent). O, bir kadeh karşılığında şairin sırlarını dinleyen ve onunla hasbihâl eden kişidir (IX. Bent). Toz toprak içinde kalmış, hâli perişan şaire parlak güneşi gösteren kişidir (X. Bent).

Sâkinin özellikleri bazen gerçek/maddi olabildiği gibi bazen de mecâzi/tasavvufi bir mana ve mefhumu karşılamaktadır. Sâkî-nâmede genel vücut özellikleriyle sâkî şu şekillerde ifade edilmektedir:

Zülfünün kokusu âşığı çöllere sevk etmektedir. Güzelliğinin denizi içinde yüzündeki benini temaşa eden âşığın idraki titremektedir. Şeker dudağıyla karıştırıp vereceği bir kadeh içki, âşıklarının şekere ve suya muhtaç etmemektedir.⁴ Yüzündeki kırmızılık, âşığın mezesi olan elma gibidir ve yüzü, perdesi kalktığında ay ışığını batıracak kadar parlaktır (II. Bent). Dudakları, Kevser gibi susamışlara hayat verir (IV. Bent). Her kadehte onun yüzünün parlaklığını izleyen âşık, iyiyi ve kötüyü fark edemez hâle gelmektedir (VI. Bent). Dudaklarının arzusu âşığın boğazını kurutmaktadır (VII. Bent). Gamzeleri, âşığın canını titretir ve sinisini yırtar (VIII. Bent).

Sâkî, eşsiz güzelliğinin yanı sıra meclislerde neredeyse bütün işi yapmakla vazifelidir. Bezm içerisindeki her şeyden sorumlu tek kişi sâkîdir. Nâfi'nin Sâkî-nâmesinde sâkinin görevleri şu şekildedir:

Aşk derdine düşmüş âşiğe bâde sunar ve onun derdine yetişir (I. Bent); eğlence meclisini sürekli dönüp dolaştırır, düzeni sağlar ve dördüncü feleği dansa sevk eder (II. Bent); âşığı sarhoş eder (III. Bent); boşalan kadehi sürekli doldurarak âşığı mutlu eder, susamışlara Kevser dudağından hayat sunar (IV. Bent); âşığın tabiatının kirlerini mey sunarak temizler

⁴ “Şarap içenler şarabın kendinde bulunan acı tadı şeker yiyerek azaltmaktaydılar. Acı şarapla birlikte yenilen şekerin, şarabı daha lezzetli hale getirdiği” kaynaklarca ifade edilmektedir. Bkz. Bahadır 2013: 335.

(VII. Bent); kalbi kırılmış, nasipsizleri lütf elini sunarak tamir eder, iyileştirir (VIII. Bent); âşıkla hasbihâl eder (IX. Bent); âşığın baht kadehini münevver eyler, bereket kapısını açar, toz toprak içinde kalmışlara parıldayan güneşi gösterir, henüz taksim olunmamış lütufların kapısını açar (X. Bent).

2. Sevgili

Sākī-nāme’de, sākī bir nevi sevgilidir. Ancak Nāfi, sākīyi daha çok tasavvufi anlamda kullandığı için sevgiliye dair unsurlar kısıtlı sayıdadır. Daha çok güzellik vasıflarında sākī ile sevgili müşterektir. Özellikle şiirin II. bendinde yer alan güzellik unsurları sevgili figürünü nitelemektedir. Zülfün hevāsı, şevk-i leb, emvāc-ı hüsn, temāşā-yı hāl, cilve-i habāb, sükkerr-i la’l, tuffāh-ı hadd, nikāb-ı rüy gibi ifadeler sevgiliyi niteleyen kavramlar olarak Sākī-nāme’de yer bulur.

Divan şiirinde la’l kelimesi dudak ile açık istiare yoluyla doğrudan kullanılmıştır. Kırmızılığı sebebiyle şaraba da tercih edilmiştir. “Bir güzellik unsuru olan dudaklarının en belirgin vasıflarından birisi de tatlı oluşudur. Tatlılığı sebebiyle dudağın en çok benzetildiği unsurların başında ise şeker gelir” (Erdoğan, 2013: 331). Nitekim sevgilinin kırmızı şekerlerinden (dudak) karıştırıp vereceği bāde, âşıkların şekerine ve suya muhtaç etmeyecektir;

*Bir bāde sun ki sükkerr-i la’lile mezc olup
Rindān-ı bezmi kılmaya muhtāc-ı şehd ü āb
(II. Bent)*

Bunun haricinde sevgili adalet ülkesinde âşıklarına merhamet eder (IV. Bent) ve onun dudaklarının arzusu âşığın boğazını kurutmaktadır (VII. Bent).

3. Āşık/Rind

Sākī-nāme’de âşık ve rind şairin kendisidir. Tasavvufi düşüncenin ön planda olduğu manzumede âşık karakteri rind, mürid ve sālīk karşılamaktadır. Sākī-nāme’de âşık/rind figürleri şu şekilde ifade edilmektedir;

*Rindān-ı bezmi sadr-ı safāda olup mekīn
Yekser ferāğ-ı bāl ile āsūde-i ‘anā
(I. Bent)*

Meyhanedeki rindler mutluluk köşesinde yalnız başına dertlerden azade ve gönül rahatlığıyla kaygısız şekilde oturmaktadırlar.

*Sākī göz açdı gonce gibi rind-i dil-harāb
Bahş eyle feyz-i şebnem-i mey ile āb u tāb
(II. Bent)*

Sākī, sunacağın şarabın feyzi ile güzellik ve tazelik bahş eyle, zira gönülü perişan rind gonca gibi açıldı, uykudan uyandı.

Yukarıda daha önce de bahsedildiği gibi Sâkî-nâme'de âşık, daha çok tasavvufi anlamda kullanılmıştır. Aşağıdaki vasıta beyti, Nâfi'nin Sâkî-nâme'yi tasavvufi (mecazî) bir mana ve mefhumla yazdığını dikkatlere sunmaktadır;

*Rindân-ı aşka mey-gede tevhid-gâhdır
Nûş-ı şarâb-ı vahdet için hân-kâhdır
(VI. Bent)*

Âşıkların/rindlerin meyhanesi Allah'ın birliğinin zikir edildiği yerdir, birlik şarabını içen için orası bir tekkedir.

4. Pîr-i Mugân

Pîr-i mugân, meyhanenin başkışilerinden olup meyhaneyi çeviren, yaşlı, nur yüzlü, dünyaya itibar etmeyen, saygı gösterilmesi gereken ve feyz şarabını sunan mürşittir (Pala, 2011: 372). Sâkînin genellikle tasavvufi manada kullanılan bir diğer adıdır. Nâfi, rindlerin onun tevekkül ipine bağlı olduğu ifade etmektedir;

*Pîr-i mugâna etdirip imzâ bu hücceti
Rindân da ola beste bu habl-i tevekküle
(VIII. Bent)*

5. Cem

Klasik Türk şiirinde şarapla tenastip edilerek ismi sıkça kullanılan kahramandır. Şarabı bulanın Cem olduğu düşünülür. Divan şiirinde genellikle Câm-ı Cem ve Cem Meclisi ifadeleriyle söz konusu edilir (Pala 2011: 87). Nâfi'nin Sâkî-nâmesi'nde Cem'in şöhretinin parlak kadeh karşısında baş eğdiği, boyun büktüğü ifade edilmektedir;

*Bu hâne-kahda ahd-şikenlik değil mecâz
Dâb-ı Cem oldu câm-ı musaffâya ser-fürû
(VII. Bent)*

Şarap, kendisine âşına olanlara kâse kâse hazır hâdedir, amâdedir; onu tadanlar karşılarında Cem bile olsa yüzü suyu hatırına bir damla şarabı dahi israf etmezler;

*Âmâde kâse kâse şarâb âşinâlara
Sarf eylemezler olsa da Cem katre âb-rû
(VII. Bent)*

b. Bezm İle İlgili Unsurlar

1. Bezm

Bezm, rindlerin oturdukları (I. Bent); sâkînin devreylediği ve dördüncü çarhın raksa geldiği (II. Bent); ezel şarabının içildiği (IV. Bent); sâkînin içki kadehini sunduğu, meze ve içkiyle hazır hâlde bekleyen şenlikli (VIII. Bent) vb. yerlerdir.

2. İçki

Divan şiirinde tasavvufi mâna ile ele alınmış bâde, mey, şarap, hamr ve rahik gibi kelimeler aslında gerçek anlamlarının dışında bir anlamı ifade etmektedirler. Bu kelimeler

sūfiyâne tarzdaki şiirlerde sadece bir anlamı ifade ederler. Genel adıyla bāde ile Allah’a olan sevgi kastedilir. Bādenin içilmesiyle ortaya çıkan sekr (sarhoşluk) hāli, insanda Yaratan’a olan sevginin galebe çalmasıyla ortaya çıkan ve insanın ayırt etme yetisini yok eden bir ruh hālidir (Pürcevādī, 1998: 287-288).

Sākī-nāme’de geçen başlıca içecekler bāde, mey, şarap, mül ve sabuhtur. Nāfi sabah-akşam içtiği badenin sıcaklığıyla gönlünün kir ve pastan kurtulduğunu ifade eder. Tasavvufi manadan bakıldığında sabah-akşam bir zikir hālinde olduğunu anlamak mümkündür;

*Gāhī mey-i şebāne vü gāhī sabūh ile
Germī-yi bāde jeng-i dile bahş edip cilā
(I. Bent)*

Klasik edebiyatımızda sevgilinin dudakları kırmızılığı yönüyle şaraba benzetilmiştir. Sākīnin dudaklarının kırmızılığıyla şarap arasında istiare kurulmuştur. Nāfi, kadehinin sākīnin dudaklarının arzusuyla dolduğunu ve o kadar sarhoştur ki gözleri kızarmasına rağmen bu kırmızılığı hālā şarap sandığını ifade eder;

Şevk-ı **lebiñle** pür olalı cām-ı ārzū
Mestim ki hūn-ı dīdeyi zann eylerim **şarāb**
(II. Bent)

Divan edebiyatında genel olarak bakıldığında şarabın, edebī türler içinde -yasaklara rağmen- yer alacak kadar önemli bir unsur olduğu görülmektedir. İslamiyet’in kabulü sonrası Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında şarabın şiirde kullanımı konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Bunun sonucunda şarap kendini yavaş yavaş tasavvufi bir karaktere oturtmuş geleneksel olarak şiirlerde var olmayı devam ettirmiştir (Bahadır, 2013: 30).

Bu düşünce temelinde şarabın yasak olduğu ve hangi şartlar altında bu yasağın kaldırıldığını, Nāfi Sākī-nāme’nin III. bendinde şu şekilde ifade etmektedir:

Bir meyhane sahibinin zamanında bir rindi misafir ettiğini, vahdet kasesiyle neşlendiklerini sonrasında dinlenme yerine gittiklerini ve neredeyse ruhlarla bir seviyeye gelecek kadar sarhoş olduklarını anlatır. Kargaların o anda gözlerini yuttuğunu ve bülbüllerin bu durum üzerine feryat ettiklerini hikāye eder. Padişah bu olayı duyunca üzüdür ve içkiyi yasak eder. Bu olaydan sonra bir sarhoşun beldeye saldıran ve herkese can korkusu yaşatan bir aslanı kemendine almasıyla birlikte şarabın gizli surlarının ortaya çıktığı görülür. Bu olay üzerine şarap yasağı kalkar ve meyhanenin kapısı açılır. Yasağın kalkması ancak şu sebeple şart olunmuştur; içen kişi aslanı tutacak kadar güçlü kalacak ve fena şekilde sarhoş olsa bile kargalar gözüne zarar vermeyecektir.

Nāfi, şarabın hayat veren yönünü de ele almıştır. Gelecek kaygısıyla meyhanede sızıp gaflet uykusuna yatanlara hayat verecek olan tek şey şaraptır. Gönlü kırılmışların,

duygusuzların, ölmüşlerin ab-ı hayatı şaraptır ve cansız kalanları ihya edecek olan şey onun ruhlarda yarattığı tesiridir;

*Dil-mürdegânîñ **âb-ı hayâtı şarâb**dır
Te'sîr-i feyz-i rûh ile ihyâ olur cemâd
(IV. Bent)*

Edebiyatımızda rind karakterinin karşısında zahit vardır. Şair her zaman rindi överken zahide eleştiriler sunar ve onu riyakârlıkla suçlar. Nâfi, sarhoş olup sızıp yatmayı, zahitlerin riyasından kurtulmak için bir yol olarak görür;

*Sâkî 'asîr-i **mey** ile pister-nişîn olam
Bu hâr-zâr-ı **zühd-i riyâdan** emîn olam
(V. Bent)*

Sâkî-nâmelerde şairlerin iç dünyalarına ve fikirlerine dair birçok malzemenin bulunduğu yukarıda değinilmişti. Nâfi, Sâkî-nâme'nin IX. bendinde kendi iç âleminde bahsetmektedir. Neler yaptığını ve sonunda neyi var neyi yoksa feda ettiğini bu bentte anlatmaktadır. Ancak bu düşüncelerinden önce sâkîden tek istediği bir bâdedir;

*Sâkî biraz da diñle benim **hasbihâlimi**
Bir **bâde** sun ki keşf edeyim **râz-ı bâlîmi***

3. Kadeh

İçki sunulan bardaktır. Sâkî-nâme'de geçen başlıca kadehe ait unsurlar câm, ayak, sağar ve piyaledir.

Şair, o kendine has kadehi sâkîden sunmasını ister ve devamında yüzlerce kutsal canın ona feda olmasını temenni eder;

*Sun **câm-ı hâsı** eyle elemden dili halâs
Bâdâ hezâr-ı cân-ı mukaddes turâ fedâ
(I. Bent)*

Kadehe bakıp da dünyayı gören âşığın bir müddet sonra sarhoşluğun etkisiyle onda âlem güneşinin doğduğunu göreceği ifade edilir;

*Evvel **kadehde** görmeye dünyâyı dîdeler
Bir mihr-i âlem anda tulû' eyleye meger
(II. Bent)*

Şair her kadehte sevgilinin yüzünün nurunu görmekten artık iyi ile kötünün ne olduğunu fark edemez hâle gelmiştir;

*Seyr-i fütûg-ı vechiñ ile her piyâlede
Fark etmez oldu dîdelerim nîk ile bedî
(VI. Bent)*

4. Diğer Unsurlar

a. Dünya ve Yıldızlar

Sākī-nâme tasavvufi mana ile kaleme alındığı için dünyanın geçiciliğine ve emel kaygısı gütmenin boş bir uğraş olduğuna sıklıkla değinilmiştir. Şiirde Zāl-i sipihr, Zühre, çarh-ı çarumin (dördüncü felek), āfitāb, dār-ı fenā, çarh-ı çep-endāz, kāinat, hāne-kah ve felek dünya ile yıldızları ifade eden kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nāfi, kāinat mahsulünün hep ve sürekli gelip gittiğini ifade ederken, sonu olmayan dünya hayatını üzülmeye değer görmemektedir;

*Maḥsül-i kā'ināt heme āmed ü şüd-est
Bî-hāsılî-yi 'ömre n' için dil-hazin olam
(V. Bent)*

b. Yiyecek

Sākī-nâme'de içki meclisinde yenilen yiyeceklerden elma (tuffāh-ı hadd), meze (nukl) ve kebab kelimeleri kullanılmıştır. Kebab teşbih unsuru olarak âşıkların gönüllerinin aşk ateşiyle kebaba dönmesi şeklinde kullanılmıştır (II. Bent). Yine elmanın kırmızılığı sebebiyle sākīnin yanaklarına teşbih edilerek kullanıldığı görülmektedir (II. Bent).

Sonuç

Son asır divan şairlerinden olan Abdünnāfi İffet Efendi'nin Sākī-nāmesi terki-i bent nazım şekliyle yazılmış, tasavvufi nitelikte olan sākī-nāmelere bir örnek teşkil etmektedir. On bir bentten oluşan Sākī-nāme'nin ana fikri her bentte değişmekte ve şu şekilde sıralanmaktadır:

I. bentte, sākīnin şarabının etkileri ve âşığın hasta hâlinde bu şarapla kurtuluşu ele alınmıştır.

II. bentte, sākī sevgiliye benzetilip, güzellik unsurlarıyla methedilmiştir ve meclisin devr-i daimine dair resim çizilmiştir.

III. bentte, şarabın yasak oluşu ve bu yasağın ne sebeple kaldırıldığına dair hikāye anlatılmıştır.

IV. bentte, sākīnin şarabına methiye vardır. Geçici dünya hayatı karşısında şairin şaraba duyduğu ihtiyaç konu edilmiştir.

V. bentte, şairin zühtlerin riyasından kaçındığı için içki içtiği ve içkiyle huzur bulup nihayetsiz dünya hayatının üzüntüsünden azād olmak istemesi anlatılmıştır.

VI. bentte, sâkînin meyhanesine övgüler vardır. İnsanlığın ve büyük filozofların aslında bu meyhaneden ders aldığı ve kâmil olduğu, hidayete erişmek isteyenlerin ise meyhaneye salık olması gerektiği ifade edilmiştir.

VII. bentte, şair sarhoşlar için şarabın bir damla bile israf edilmeyecek kadar kutsal olduğunu, insanın tabiatındaki bütün kirleri temizlediğini ifade eder. Şair Arap, Rum ve Acem illerini gezdiğini ve her gönlü aydın kişinin gözünün güzeldi ve içkide olduğunu anlatır.

VIII. bentte, meyhanenin kavga yeri olmadığı, gönlü kırılmışların, kimsesizlerin yeri olduğunu ifade eder. Şair, neyi var neyi yoksa her şeyi sâkî uğruna feda etmiştir ve müflis ama gururlu bir hâlde meyhaneye geri dönmüştür.

IX. bentte, Nâfi'nin hayatına ve eserlerine dair bilgiler dikkatlere sunulmaktadır. Şair bu bölümde hadis, mantık ve tasavvuf ilminde eğitim aldığını, Mutavvel adlı eseri Türkçe'ye tercüme ettiğini, sonrasında feleğin kolunu kanadını kırdığını, kaleminin kırıldığını ve sonunda kanaat köşesine çekildiğini ifade etmektedir.

X. bentte, şairin Allah'a yakarışı söz konusu edilmiştir. Nâfi mahlasının geçtiği bu bentte şair, Peygamberin (s.a.) yolunda olduğunu ve Allah'tan kendisini lütfundan ayırmamasını temenni etmektedir.

XI. bentte, şiirin son bendi olup, münacat türünde yazılmıştır. Şair, Allah'ın her zerrede açık seçik görüldüğünü ancak gözlerin yaratana değil de yaratılana baktığını ifade etmektedir.

İncelememizin konusu olan, Abdünnâfi İffet Efendi'nin 121 beyitli Sâkî-nâmesi, Klasik edebiyat tarihimizdeki sâkî-nâme türünün son dönem örneği olması bakımından önemlidir. Benzer eserlere nazaran fazla sayılabilecek beyit sayısı ve şairin hayatına dair verdiği ipuçlarıyla, terki-i bent nazım şekliyle yazılan Sâkî-nâme edebî değerini dikkatlere sunmaktadır.

METİN

Sâkî-Nâme Der-Üslûb-ı Tercî-i Bend⁵

me f'ü lü fâ 'i lâ tî me fâ 'i lü fâ 'i lün

I

Sâkî marîz-i 'aşka terahhumla kıl devâ
 Bir bâde sun ki kalmaya 'aynimde mäsivâ
 Sâkî yetiş ki âteş-i 'aşk oldu sîne süz
 Kıldım bu çeşme-sâr-ı füyüzâta intimâ
 Sun câm-ı hâsı eyle elemden dili halâs
 Bâdâ hezâr-ı cân-ı mukaddes turâ fedâ
 Gezdım cihânı bulmadım âsüde-gâhını

⁵ Gündüz, Emrah. (2018). *Abdünnâfi İffet Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: AÜ Türkiyat Araştırmaları Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 268-274.

Pāy-i humunda mey-gedeniñ kıldım ittikā
 Yokdur neberde Zāl-i sipihr ile Zühremiz
 Bir Kahramān ki elde tutar deşne-i kazā
 Olmuş sihām-ı mihre bu levh-i zemīn hedef
 Açdıgı yārelerden eder kesb-i incilā
 Bir zıll-ı zā'ıl olduguna var mı iştibāh
 ‘Akıl eder mi sāye-i gerdūna ilticā
 Etme gubār-ı kevn ile pür-çeşm-i ragbeti
 ‘Ayn-i ‘alīle hāk-i magāk oldu tütüyā
 Rindān-ı bezmi sadr-ı safāda olup mekīn
 Yekser ferāğ-ı bāl ile āsūde-i ‘anā
 Gāhī mey-i şebāne vü gāhī sabūh ile
 Germi-yi bāde jeng-i dile bahş edip cilā

Āyīne-dār-ı vech-i hakīkat olup derūn
 Nūr-ı cemāl-i vahdet olur anda rü-nümūn

II

Sākī göz açdı gonce gibi rind-i dil-harāb
 Bahş eyle feyz-i şebnem-i mey ile āb u tāb
 Bulsun safā-yı cām ile āyīnemiz cilā
 Serden humār-ı derd-i emel kılsın insilāb
 Zülfüñ hevāsı sāk-i deşt-i cünün olup
 Pā-beste kıldı hūşumu bu mevce-i serāb
 Şevk-ı lebiñle pür olalı cām-ı ārzū
 Mestim ki hūn-ı dīdeyi zann eylerim şarāb
 Emvāc-ı hüsnüñ içre temāşā-yı hāl ile
 Keştī-yi fikre lerze verir cilve-i habāb
 Germ oldu bezm-i sohbetimiz tāb-ı şevk ile
 Gelsin ayāğa duhter-i rez çeksin el hicāb
 Bir bāde sun ki sükker-i laflīñle mezc olup
 Rindān-ı bezmi kılmaya muhtāc-ı şehd ü āb
 Tuffāh-ı haddiñ olsa meze el verir bize
 Olmakda sūz-ı ‘aşk u muhabbetle dil kebāb
 Kaldır nikāb-ı rūyuñu gelsin dem-i sabūh
 Çeksin gurūba pāyini ol demde māk-tāb
 Devr eyle bezmi raksa gelip çarh-ı çārümīn
 Olsun fūrūg-ı meclise pervāne āfitāb

Evvel kadehde görmeye dünyāyı dīdeler
 Bir mihr-i ‘ālem anda tulūc eyleye meger

III

Sâkî fûrûg-ı mey ile keşf oldu bir nihân
 Bî-hûş isem de hâtıra geldi bu dâsitân
 Vakt-i selefde bir şeh-i sâhib-serîr-i Cem
 Bir rindi bezm-i hâsına etmişdi mihmân
 Olmuşlar idi kâse-i vahdetle neş'e-yâb
 San âsmân-ı 'âlem-i âb üzre fark-dân
 Bir gün mesîre-gâha gidip oldu mest-i mey
 Bu tâb-ı meyle eyledi ervâha ıktırân
 Zâgân o demde dîdelerin iltikâm edip
 Feryâd u nâle kıldı bu hayf ile bülbülân
 Güş eyleyince hâtır-ı Hâkân olup melûl
 Bu vak'a üzre mey de yasag oldu bir zamân
 Tâ ol vakit ki beldeye bir şîr edip duhûl
 Kılmışdı cümle halkı her âsân-ı bîm-i cân
 Bir mest-i bâde aldı dü-deste kemendini
 Çekdi o şîri bendine mânend-i şîr-bân
 Geldi zuhûra sırr-ı nihân-ı şarâb-ı nâb
 Kalkdı yasag-ı bâde açıldı der-i mugân
 Ammâ şu kayd-ı şart ile kim ola şîr-gîr
 Bed-mest olup da 'aynine zâg etmeye ziyân

Nefs-i şerîri sen dahı rûha edip esîr
 Ol neşve-i hakikat ile böyle şîr-gîr

IV

Sâkî safâ-yı gerdiş-i câm ile eyle şâd
 Devr-i 'adâletinde ola 'âşıkâna dâd
Sâkî beyâr la'l-i meyi kez fûrûg-ı ü⁶
 Tâ sîne lâle-zâr ola dil gonce-veş güşâd
 Tefsîdegâna kevser-i la'liñle ver hayât
 Bir vakt olur ki olsa gerekdir cinânda yâd
 Bu hâk-sârı feyz-i 'amîmiñden etme dūr
 Hâşâ ki reşha-sâzi-i şebnem tutar mı yâd
 Hum-hâne-i emelde sızıp kaldığım yeter
 Bâlîñ-i gaflet etdi beni böyle nâ-murâd
 Dil-mürdegânıñ âb-ı hayâtı şarâbdır
 Te'sîr-i feyz-i rûh ile ihyâ olur cemâd

⁶ Ey sâkî onun mutluluğundan (kırmızı mey) getir.

Teng est vakt-i kār tarab-rā şitāb kun⁷
 Etme bekā-yı neşve-geh-i ‘ayşa itimād
 Cān u cihānı eyle fedā rāh-ı ‘aşka kim
 Cām-ı muhabbet oldu çerāg-ı reh-i ma‘ād
 Çıkmaz sadāsı olsa da ser-şār-ı mey humuñ
 Esmez bu deşt-i küy-ı melāmetde tünd-bād
 Sākī-yi bezm-gāh-ı ezelden içen şarāb
 Rāh-ı bekāda dār-ı fenādan diler mi zād

Kālāyı cümle bātına iksā-yı hil‘at et
 Mülk-i bekāya zīver-i ‘ismetle rihlet et

V

Sākī ‘asīr-i mey ile pister-nişīn olam
 Bu hār-zār-ı zühd-i riyādan emīn olam
 Tathīr edip gubār-ı sivādan derūnumu
 Ferrāş-ı hāk-i kible-geh-i vār-ı dīn olam
 Enfās-ı ‘ömrü niçeye dek ber-hevā edip
 Hayfā ki şīne-süz-ı dem-i vā-pesīn olam
 Lāyık mıdır ki āb-ı ruhu bezl-i cāh edip
 Encāmı ye’s-i bāl ile dil-süz-ı kīn olam
 Sa‘y eyler iken ‘ukde-i āmālī hall içün
 Ey dil revā mı mazhar-ı çīn-i cebīn olam
 Kat‘ olarak şu çarh-ı çep-endāzdan emel
 Sağ eyleyip tevekkülü ehl-i yemīn olam
 Sayd-ı hü mā-yı devlet-i cāvīde sa‘y edip
 Āsüde-gāh-ı ‘ayşa girip der-kemīn olam
 Dil-sīr-i hūn-ı çeşm-i niyāz u huzūr olup
 Gonce-misālī vakt-i seher kām-bīn olam
 Çek āsitān-ı ‘uzlete kim pāy-i matlabı
 Ey dil ferāg-ı bāl ile vahdet-güzīn olam
Mahsül-i kārīnāt heme āmed ü şūd-est⁸
 Bī-hāsılī-yi ‘ömrü n’içün dil-hazīn olam

Ey hāsilet zi-hāsıl-ı ĩn-rūzgār hiç
Ez rūzgār-ı hiç tevakku‘ medār hiç⁹

⁷ Eğlence vakti dardır (eğlenceyi) hızlandır.

⁸ Dünyanın işleri gelip geçicidir.

⁹ Ey bu hiçlik zamanında hāsıl olan şeyler, hiçlik zamanından bir beklentin olmasın hiç.

VI

Sâkî münevver eyledi zâtın bu mesnedi
 Zill-ı humuñda  uzlet eden gussa görmedi
 Peym neler ki hıyre eder çeşm-i encümü
 Tenv r eder saf -yı rev h ile ma bedi
Ger b'ogzered per  be-şeb ender f r g-ı  
Ez  eşm-i Adem  netev ned nih n şud ¹⁰
 Feyz-i hum etdi sadr-ı Fel tunu m nşerih
 Ristoyu k mil etdi niçe tfl-ı ebcedi
 G m-geşteg n-ı deş-i dile r h-ber olup
 Yek-c r a meyle buldu f y z t-ı sermedi
 T b-ı şar b-ı n b n ile c st-c  eden
 Peyveste oldu h ne-kah-ı vasla mersadi
 Kılma tar k-ı mak ad-i sıdkında gem-ş de
 Göster d -çeşm-i p r sebele r h-ı erşedi
 Seyr-i f r g-ı vechi n ile her piy lede
 Fark etmez oldu d delerim n k ile bedi
 Şevk-ı cem l-i y r ile r şen olup der n
 Dil-h nesidir  aşık n  alemde meşhed-i
 N r-ı muhabbet ile olan çeşmi r şen 
 Olur tar k-ı k y-ı har b ta mühtedi

Rind n-ı  aşka mey-gede tevh d-g hdır
 N ş-ı şar b-ı vahdet içün h n-k hdır

VII

S k  tereşsu  eylemedi bunca dem-i seb 
 Şevk-ı lebi nle kurudu mey mey diy  gel 
 Bir mey getir ki n r-ı saf -bahş edip dile
 Evs h-ı tab  eyleyelim cümle ş st   ş 
 Hakdır del l-i hakk yine bu r h-ı  aşkda
 Yok menü u nakz-ı  akla bu mebhasde g ft-g 
 Bu h ne-kahda  ahd-şikenlik degil mec z
 D b-ı Cem oldu c m-ı musaff ya ser-f r 
 Ser-mest u b -şu r ise de cümle mey-g s r
 Temk n-i humla de b-i rez netdedir seb 
 Anlar ki mest-i b de-i bezm-i elestdir
 Her dem nev d-ı zemzemesidir nid -y  h 
 Rind n  b lb l n-ı seher l le-z r  dil

¹⁰ Eğer geceleyn bir peri u arsa onun bu aydınlı ının insanın gözünden gizlenmesi mümkün değildir.

Bir ravzadır ki sünbütlü gīsü-yı müşg-bū
 Nahl-i terīn-i kâmet-i dil-dâra meyl ile
 Sahrâlarında cūşa gelir eşk-i ârzū
 Âmâde kâse kâse şarâb âşinâlara
 Sarf eylemezler olsa da Cem katre âb-rū
 Gezdim ‘Irak u Rūm u ‘Arabda niçe bilâd
 Mahbûb u meyde dîde-i rûşen-dilân kamū

Baḥs-i neşât u neş’ededir cümle ehl-i hâl
 Ersen de zevk-i bātna verme dile melâl

VIII

Sākī verince gamzeleriñ cāna velvele
 Çāk oldu sīne etdiği demde mukabele
 Hum çekdi pāyi dāmen-i temkīne pek girān
 Telh etdi kām-ı bādeyi bu keç mu‘āmele
 Geldi hurūşa havsala-i tengden sebū
 Oldu sudā‘-ı bādeye bā’is bu mes’ele
 Mestān-ı bezm-i ‘ayşa degildir revā sitiz
 Künc-i ferāg u ‘uzlete girmez mücādele
 Cebr ile kalb-i münkesir-i bī-nevāları
 Sun dest-i lutfu bezme gelip sāgar-ı müle
 Kānūn-ı Cemle fasl ederek bu makāleyi
 Mīn-ba’d ola şöyle ki ‘akd-i mukavele
 Sākī gelip ayāga görünce gedâların
 Âmâde ola bezm-i tarab nukl u mey ile
 Rindānda mālīk olsa velev sâde bir pula
 Dārū’s-safā-yı mey-gedeye cümle baḥş ola
 Pīr-i muğāna etdirip imzā bu hücceti
 Rindān da ola beste bu habl-i tevekküle
 Diller güşāde oldu bu kavlı u karār ile
 Bast-ı nevāya başladı ol demde bülbüle

Sākī fedā-yı māmelek etdim uguruña
 Müflis olunca fahr ile geldim huzūruña

IX

Sākī biraz da diñle benim hasbihālīmi
 Bir bāde sun ki keşf edeyim rāz-ı bālīmi
 Elvāh-ı ‘asrı kıldı müzeyyen eserlerim
 Takdīr ederken ehl-i fezā’il kemālīmi

Bâzâr-ı ragbet etdi ma'ârifden insidâd
 Devrân şebehle kıldı müsâvî le'âlimi
 Fenn-i hadîs u mantık u 'ilm-i sülûkda
 Hasr eyledim me'âsire eyyâm u sâlimi
 Şerh eyledim Mutavveli Türki zebân ile
 Gösterdi hâme 'âleme sihr-i helâlimi
 Pervâzım oldu evc-i ma'ârifde ber-hevâ
 İşkeste kıldı tünd-i felek perr ü bâlimi
 Mir'ât-i tab'a oldu hümûm u elem gubâr
 Göstermez oldu cilve-i hâmem hayâlimi
 Vakt-i seherde eyleyip ikâd-ı şem'-i âh
 Kıldım nihâde dergeh-i Mevlâya hâlimi
 Gayrı ferâg-ı bâl ile 'uzlet-güzîn olup
 Bezm-i cihânda câma değışmem sifâlimi
 Ne ârzü-yı câh u ne ümîd-i i'tibâr
 Kıldım irâhe künc-i kanâ'atde bâlimi

*Cânâ be-cuzz gam-ı tu dilem-râ heves mebâd
 Cuzz tu kesem zi-cevr-i tu feryâd-res mebâd¹¹*

X

Sâki münevver eyle meded câm-ı tâlî'î
 Aç bâb-ı feyzi bezme kabûl et bu kârî'î
 Kıl lem'a-i tecelli-i hüsnüñle pür-fürûg
 Zulmetde koyma mey-gede-i tab'-ı bârî'î
 Kıl feyz-yâb-ı bâde-i hum-hâne-i ezel
 Aç dîde-i basîrete a'le'l-metâlî'î
 Tâb-ı cemâl-i envere huffâşdır basar
 Göster basîretim ile envâr-ı sâtî'î
 Olmaz çerâğ-ı 'akl ile dil rüşenâ-pezîr
 Keşf-i hakâ'ik ile karîr et mesâmi'î
 Her zerre kâ'inâtı eder nûru tâb-dâr
 Göster bu hâk-sâra o hürşîd-i lâmi'î
 Lagzîde kılma râh-ı tarîkatde pâyimi
 Bildim makâm-ı Kâ'be-i vuslat cevâmî'î
 Toldur nevâl-i keşf ile keçkül-i matlabı
 Eyle güşâde bâb-ı 'atâyâ-yı şâyî'î
 Var intisâbı râh-ı hüdâ-yı habîbiñe

¹¹ Ey sevgili senin gamının haricinde benim gönlümü hiçbir hevese salma, senin dışında benim feryadına yetiyecek kimse olmasın.

Mehcür-ı lütfuñ etme İlahî bu Nâfirî
 Bezm-i fenâda rişte-i şem'î guyüb ile
 Şîrâze-bend-i tefrika kılsın mecâmî'î

Mest-i müdâm-ı mıstaba-i 'ayş olup müdâm
 Nür-ı cemâl-i vahdet ile ola dil be-kâm

XI

Yek-lem'a-i hüviyyet iken kâf u nūnumuz
 Olur zalâl-i kesrete nâzır zünūnumuz
 Her zerre içre pertev-i dîdâr-ı Hak 'ayân
 Sun'ı görür de sâni'e bakmaz 'uyūnumuz
 Seyr-i serâ-yı vahdetedir bu şitâb ile
 Mahmil-keşî-yi kâfile-hâ-yı kurūnumuz
 Âyât-ı Hakdır eyle nazar nüsha-i beşer
 Evrâk-ı kevne sığmadı şerh-i mütūnumuz
 Pürdür sürūdumuzla makâmât-ı 'âliyât
 Rakkâs kıldı nüh felegi erganūnumuz
 Hep feyz-yâb-ı sâki-i bezm-i elest olup
 Pürdür şarâb-ı 'aşk ile câm-ı bütūnumuz
 Deryâ-yı pehn-i mağfirete iltihâk eder
 Fıkr-i ma'âsi ile akan eşk-i hūnumuz
 Biz ol hurûf-ı 'âliye-i fenn-i hikmetiz
 Zincîr-pây-i 'akl-ı hakîmdir cünūnumuz
 Bâlâ vü pesti sırr-ı hilâfetle râm edip
 Oldu sürüşa sellem-i rif'at rükūnumuz
 Yek-digerâna enfes ü âfâk rabt olup
 Kıldı 'ukûlu vâle gumûz-ı şü'ūnumuz

Sübhâne men teferrede fî sun'î el-'acîb
Kad-hâra fî mefâviz-i âsârihi'l-lebîb¹²

¹² Güzel ve hayret verici şeyleri yaratmakta eşsiz olan Allah tüm kusurlardan uzaktır, O'nun eserlerinin karşısında akıllı olan (insan) hayret eder.

Kaynaklar

- Abdünnâfi İffet Efendi. (ty). *Divan*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler 10365 demirbaş nu. TY 894.35-1.
- Abdünnâfi İffet Efendi. (ty). *Divan*, Almanya Berlin Millî Kütüphanesi Oryantal El Yazmaları Ms. or. quart. 1367. Elektronik referans: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0001969300000000>. (Erişim tarihi 16. 10. 2018)
- Akkuş, Metin. (2007). *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebi Türler ve Tarzlar*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Arslan, Mehmet. (2003). *Aynî Sâkinâme*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aydın, Abdullah. (2011). “Hanyalı Nürî Osman’ın Sâki-nâmesi”, *Bingöl Üniversitesi SBE Dergisi*, Yıl:1, C. 1, S. 1, Bahar 2011, 167-191.
- Bahadır, Şavaşkan Cem. (2013). *Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (2016). *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. M. A. Yekta Saraç), Ankara: TÜBA Yayınları.
- Bülbul, Tuncay. (2012). “Ramazan-zâde Abdünnâfi İffet Efendi ve Kitâb-ı Nâfi’ü'l-Âsar Nevbâve-i Simâri’l- Esmâr Adlı Eseri”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter, 447-609.
- Büyükyıldırım, Ayşe. (2009). “Kâşif ve Sâki-nâme’si”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, 763-776.
- Canım, Rıdvan. (1998). *Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cengiz, Halil Erdoğan. (1986). “Divan şiirinde Musammatlar”, *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417/ Temmuz-Ağustos-Eylül, 291-429.
- Devellioğlu, Ferit. (2016). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 32. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Durmuş, İsmail. (1988). “Abdünnâfi İffet Efendi”. *DİA*, c.1, İstanbul: TDV Yayınları, 288.
- Fatîn, Davud. (ty). *Hatimet’ül-Eş’âr (Fatin Tezkiresi)* (Haz. Ömer Çiftçi), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <http://ekitap.kulturizm.gov.tr/TR-195831/fatin-tezkiresi.html> (Erişim Tarihi 15.10.2018)
- Erdoğan, Mehtap. (2013). *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gündüz, Emrah. (2018). *Abdünnâfi İffet Efendi ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: AÜ Türkiyat Araştırmaları Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. (2000). *Son Asır Türk Şairleri* (Haz. Hidayet Özcan), Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- İpekten, Haluk. (2004). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İsen, Mustafa vd. (2005). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, 5. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kılıç, Faruk. (2008). *Abdünnâfi İffet Efendi'nin Mizani Şerh-İ Mütercimi Burhan Adlı Eserinin Tahlil Ve Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Kontantamer, Tunca. (1983). "Sakî-nâmelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimine Genel Bir Bakış", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi II, Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı*, 81-90.
- Kömbe, İlker. (2004). *Osmanlı-Türk Düşüncesinde Münâzara İlmi Ve Abdünnâfi İffet'in Tercüme-İ Adâb-I Gelenbevi Adlı Eseri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Pala, İskender. (2011). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 20. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pürcevâdî, Nasrullah. (1998). *Can Esintisi- İslam'da Şiir Metafiziği* (Haz. Hicabi Kırlangıç), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tanpınar, A. Hamdi. (2003). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 10. Baskı, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Yavuz, İbrahim. (2006). *Türk Edebiyatında Terki̇b-i Bend ve Tercî-i Bendler (XVII-XIX. yy.)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Üniversitesi, SBE, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

DEDE KORKUT KİTABI'NDA
BİRKAÇ KELİMELEİN OKUNUŞU ÜZERİNE
SOME NEW READING PROPOSALS IN THE
BOOK OF DADA GORGUD

VAHİD ADİL ZAHİDOĞLU

Doç. Dr., Azerbaycan Bilimler Akademisi Nesimi adına Dilcilik Enstitüsü
Assoc. Prof. Dr., Azerbaijan National Academy of Sciences Institute of Linguistics Named After Nasimi

vahid.zahidoglu@rambler.ru

 <https://orcid.org/0000-0003-1481-7516>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 21.08.2017

Kabul Tarihi-Accepted Date : 30.05.2018

Sayfa-Pages : 103-116

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3804>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

DEDE KORKUT KİTABI'NDA
BİRKAÇ KELİMELERİN OKUNUŞU ÜZERİNE
SOME NEW READING PROPOSALS IN THE BOOK OF DADA GORGUD

VAHİD ADİL ZAHİDOĞLU

Öz

Bilim dünyasına tanıtıldığı tarihten geçen iki yüz yıla kadar zaman sürecinde Dede Korkut Kitabı değişik yönlerden araştırılmaktadır. Bu süreçte abidenin eleştireli yayınları (edition critique) gerçekleştirilmiş, orijinal metnin ortaya çıkarılması, kelimelerin doğru okunuşu ve anlamlarının belirlenmesi, sorunlu metin parçalarının onarımı ile ilgili birçok işler görülmüştür. Lakin büyük emek verilerek yapılmış bu titiz çalışmalara rağmen abidede anlaşılması güçlük yaratan kelimelere ve metin parçalarına bugün de rastlanmaktadır

Her hangi bir yazılı edebi kaynağın, özellikle de Dede Korkut Kitabı gibi önemli bir abidenin tetkiki büyük ölçüde metnin orijinale uygunluğuna, metinse araştırmanın objektifliğine bağlıdır. Düzgün tertip edilmiş metnin arkasında bu metnin ait olduğu devrin dil özelliklerini, kelimelerin etimolojik tahlilini, bir biriyle gramer ve mantıksal bağlılığını aksettiren ciddi ilmi araştırmalar olmalıdır. Etimolojik araştırma yapılmadan, anlamları dakik şekilde belirlenmemiş ve birçok hallerde tahkiye akışına uymayan, tesadüfi sestese kelimelerin metne dâhil edilmesi bu metinden yararlanan okuyucular için de potansiyel tehlike kaynağı oluşturabilir. Dede Korkut Kitabı'nın yayımlarında kelimelerin okunuşu ile bağlı uygunsuzluklar, metin bağlamlarında görülen kırıklıklar büyük ölçüde bu etkenlerle bağlıdır. Bütün bunlar dikkate alınarak makalede birkaç yeni okuma önerisi ileri sürülmüş, evke “derhal”, azday “uğurlu, mübarek”, kımçala-“ileri geri koşuşturmak, yüpürmek”, koşuluk “irtibat, alaka, bir araya gelme”, yetri “tıpatıp, tamamen” vb. kelimeler üzerine açıklamalar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut Kitabı, okuma yanlışlıkları, yeni öneriler

Abstract

The Book of Dada Gorgud is being investigated within the period of time of about two hundred years beginning from the date when it was introduced to the world of science by various directions. Within this period there were implemented the monument's edition critique and there were carried out various considerable works pertaining to the revealing of the monument's original text, the correct reading of words and determination of their meanings and other works associated with repair of problematic parts of the text. However, despite this meticulous works fulfilled as a result of great efforts, we meet even today the words and text fragments creating some difficulties for understanding.

It is known that the comprehensive research of any written literary source, especially an important monument as the Book of Dada Gorgud depends on the conformity of the text with the original to a large extent and objectivity of the textual researches. I.e. this context requires the serious scientific researches reflecting the linguistic peculiarities of the period to which it is pertained, etimological analysis of the words and their grammatical and logical relations one with other. Without any Etymological research, introducing of words, the meaning of which are not determined in duly manner and in many cases not conforming to narrative flow, may create a potential danger for readers using this text. The discrepancies related to the reading of the words in editions of the Book of Dada Gorgud, the fragmentariness seen in the context of the text are caused namely by these factors. Considering all these inappropriate reading we have appeared with a few new proposals, i.e. we have made explanations on the words, such as: evke “immediately”, azday “lucky, blessed”, kımçala- “to run, run there and here”, koşuluk “contact, relevance, coming together”, yetri “exactly, completely”.

Key Words: Book of Dada Gorgud, reading mistakes, new proposals

Giriş

Bilim dünyasına tanıtıldığı tarihten geçen iki yüz yıla kadar zaman sürecinde Dede Korkut Kitabı değişik yönlerden araştırılmaktadır. Bu süreçte anıtın eleştirmeli yayınları (edition critique) gerçekleştirilmiş, orijinal metnin ortaya çıkarılması, kelimelerin doğru okunuşu ve anlamlarının belirlenmesi, sorunlu metin parçalarının onarımı ile ilgili birçok işler görülmüştür. Lakin büyük emek verilerek yapılmış bu titiz çalışmalara rağmen anıtta anlaşılması güçlük yaratan kelimelere ve metin parçalarına bugün de rastlanmaktadır.

Her hangi bir yazılı edebi kaynağın, özellikle de Dede Korkut Kitabı gibi önemli bir anıtın tetkiki büyük ölçüde metnin orijinale uygunluğuna, metinsel araştırmanın objektifliğine bağlıdır. Doğru tertip edilmiş metnin arkasında bu metnin ait olduğu devrin dil özelliklerini, kelimelerin etimolojik tahlilini, birbiriyle gramer ve mantıksal bağlılığını aksettiren ciddi bilimsel araştırmalar olmalıdır. Etimolojik araştırma yapılmadan, anlamları net bir şekilde belirlenmemiş ve birçok hallerde tahkiye akışına uymayan, tesadüfi sesteş kelimelerin metne dahil edilmesi bu metinden yararlanan okuyucular için de potansiyel tehlike kaynağı oluşturabilir. Dede Korkut Kitabı'nın yayımlarında kelimelerin okunuşu ile bağlı uygunsuzluklar, metin bağlamlarında görülen kırıklıklar büyük ölçüde bu etkenlerle bağlıdır. Bunlara açıklık getirmek için bazı olgulara göz atalım.

Azday ‘mübarek , uğur getiren, kutlu’. Kelime ‘Salur Kazan Dutsak Olduğu Boy’da (11. Boy’da) bir kez kullanılmıştır: *Azday* ﺍﺯﺩﺍﻱ ﺍﺯﺩﺍﻱ kurt enügi erkeğinde bir köküm var / Ağca yunlu tümen koyunuğ gezdirmeye (Drs. 280). Yukarıdaki yazılış birçok yayımcılar tarafından *azvay* şeklinde okunmuştur. Bu okunuş ﺯ ‘ze’ harfinden sonra gelen harfin ﺋ ‘vav’ gibi kabul edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Oysa bu harfin yazılışı ﺍ ‘dal’ harfinin yazılış biçimine daha çok benzemektedir. Öte yandan, kelimenin *azvay* okunuş biçimini gramer açısından izah etmek mümkün değil; yazılı kaynaklarda ve çağdaş Türk dillerinde -vay ekine tesadüf edilmemektedir. M. Ergin *azvay* kelimesini ‘azman’ gibi açıklamış ve bu açıklamanın doğruluğuna emin olmadığı için onun karşısında soru işareti koymuştur (Ergin, 1963, s. 32). O. Ş. Gökyay ise bazı yazılı kaynaklarda ve Türkçe’nin ağızlarında kullanılan *azvay* ‘sarı sabır bitkisi’ kelimesi ile aynı olabileceği ihtimalini ileri sürmüştür (Gökyay, 2000, s. 170). F. Zeynalov ve S. Alizade *ezvay* şeklinde okudukları kelimeyi metinde ‘korkusuz’ (bu anlam nereden alınmıştır, belli değil!) olarak açıklamışlardır (Zeynalov-Alizade, 1988, s. 217). Aslında bu okunuş ve izahların hiçbiri metnin mazmununa uygun değildir. Bu uygunsuzluğa dikkat eden S. Tezcan kelimenin yazılışında yanlışlık olduğunu düşünerek onu *azulu* şeklinde okumayı önermiştir (Tezcan, 2001, s. 365). M. S. Kaçalın dahi aynı okuyuş şeklini benimseyerek *azulu* kelimesinin ‘yurtıcı’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Kaçalın¹, 2006, s. 172). S. Özçelik kendisinden önceki okuyuş önerilerini sunarak tereddütle kelimeyi Moğolca *azay* ‘boz, gri’ kelimesi ile bağlamaya meyletmektedir (Özçelik, 2005, s. 284-285). Fakat, Moğolca’da *azay* ‘boz, gri’ kelimesi yoktur. Yazarın istinat ettiği F. Lessing’in sözlüğünde *azay* kelimesi birleşim terkinde *azay bugural* ‘gümüşî gri saç’ şeklinde verilmiştir. Burada ‘gri, boz’ anlamı *bugural (buural)* kelimesiyle ifade olunmaktadır. *Azay* ise ‘gümüşî’ anlamındadır. Öte yandan, *azay* kelimesinin Moğolca’da ‘boz, gri’ anlamı ifade ettiği düşünülse bile *azvay* okuyuşuyla uygun düşmüyor; kelimenin terkindeki v ünsüzünün fonksiyonunu açıklamak oldukça zor bir soruna dönüşüyor.

Biz kelimenin *azday* gibi okunmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu kelime Moğolca'da *aztay* şeklinde 'mutlu, şanslı, talihli, başarılı, mübarek' anlamında kullanılmaktadır (Lessing, 2003, s. 97). *Az* kelimesi Moğolca'da 'uğur, mutluluk, şans, talih' anlamı ifade eder, -tay /day eki ise - lı ekinin semantik eşleşidir: *az* 'uğur' + *day* = *azday* 'başarılı, uğur getiren, mübarek'. Kurt hakkında buna çok yakın ifade 2. boyda da geçmektedir: [Kazan] sudan keçdi, bu kez bir kurda tuş oldu. *Kurt yüzi mübarekdir*, kurd-ilen haberleşeyim dedi. (Drs. 45)

Deb[lek] 'küçük davul, dümbelek'. Kelimeye yalnızca Vatikan nüshasının 'Uruz Han Dutsak Olduğu Boy'unda rastlanmaktadır. Metinde *dopa / düpe debler* دپه دپور şeklinde yazılmıştır: Kazan Beg atından yere endi. Arı [sudan] abdest alub iki rekat namaz kıldı. Adı görklü Muhammede salavat getürdi. Dahı kara dinlü kafire at saldılar, kılıç urdılar. *Dopa debler* gümür-gümür davullar çalındı (Vat. 73). Dresden nüshasında bu parça şöyledir: Kazan beg gördi ki kafir katı yaklandı. Atından endi, aru [sudan] abdest aldı, ağ alının yere kodı, iki rekat namaz kıldı. Adı görklü Muhammedi yad getürdi, kara dinlü kafire göz karartdı, haykırdı, at saldı, karşı vardı, kılıç urdı. Gümbür - gümbür tavullar çalındı, burması altun tuç borılar çalındı (Drs. 132). M. Ergin nüsha farklarında ifadeyi *düpe düpler* gibi okumuştur. S. Tezcan ve H. Boeschoten metinde *düpe dep[di]ler* şeklinde düzeltme yapmışlar (Tezcan - Boeschoten, 2001, s. 262). M. S. Kaçalın dahi aynı düzeltmeyi kabul etmiştir.

Bizce, bu okuyuş ve düzeltme önerileri metnin genel mazmununa uygun düşmemektedir. S. Tezcan ve H. Boeschoten'in yaptıkları düzeltmeden böyle anlaşılıyor ki Oğuz yiğitleri kafirle savaşarak *düpe* (merkeze) depmiş, daha sonra ise davullar çalınmaya başlamıştır. Halbuki tersi olmalıydı: Davullar çalınmalı, sonra savaş başlanmalıydı. Bu sebepten de biz başka bir düzeltme şekli öneriyoruz: *düpe* kelimesi *dopa* gibi okunmalı, *debler* yazılış biçimi ise *deb[lek]ler* şeklinde düzeltilmelidir. Muhtemelen istinsah sırasında müstensih *deblekler* kelimesindeki *lek* hecesini yazmayı unutmuştur. (Kelimenin içerisindeki iki *le* unsurunun art arda kullanılması yanlışlığın ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır). *Deblek/deplek* kelimesinin Orta Çağ yazılı anıtlarında 'küçük davul, dümbelek, darbuka' anlamında kullanılmasına ait Tarama Sözlüğü'nde 13 yazarın eserinden örnekler verilmiştir: Eğer *deplek* دپک çalarsa gerü *depleği* boynunda ola (Kesir. XIV); Halim nola gör zilletimi Zati güzeller / Başuma kakarlarsa bu gün nite ki *deplek* (Zati, XVI); Dünbek [Fa.]- *Deplek* tabir olunan küçük tabldır, oyunbazlar, mahalle bekçileri çalarlar (Bürh. XVIII - XIX) vs. *dopa* دپه yazılışının *dopa* 'toplu halde, birlikte' şeklinde okunmasıyla cümle metnin tahkiye akışında normal yerini bulmaktadır: *Dopa deb[lek]ler, davullar gümür-gümür çalındı* 'Dümbelekler, davullar birlikte gümbür - gümbür çalındı'.

Evek اوک 'derhal, acele, hemen, çarçabuk'. Kelime Kan Turalı Boyu'nda kullanılmıştır: Sultanum Kan Turalı / Ağça sazlar içinde sarı günler görüben taylar basan / *Evek* اوک tamarın delüben kanın soran/ Kara polat öz kılıçdan kayıtmayan/ Ağça tozlu katı yaydan dırsinmeyen / Ağ yekeklü ötkün ohdan kayıkmayan/ Canverler serveri kağan aslan / Karan ala köpek itüne kendüzin taladur-mı? (Drs. 184). Kan Turalının daylar basarak derhal damarını delip kanını soran aslana benzetildiği bu parçadaki *اوک* yazılışını Azerbaycan araştırmacılarından H. Araslı ve Ş. Cemşidov *öj*, F. Zeynalov-S. Alizade *ög* 'ön' şeklinde okumuşlar. F. Zeynalov ve S. Alizade bu kelime hakkında yazarlar: ' HA -

da *ön*, Er-de *avuy*. Bizce, H. Araslinın okuyuşu gerçeğe uygundur. Çünkü elyazısındaki yazı şeklini hem de *avuy* kimi okumak mümkün olsa da, bu kavram (*ov*) metinle çok zayıf bağlanmaktadır. Yani ki, burada *dayların basılarken ön (şah) damarının delinmesi* söz konusudur...’ (Zeynalov- Alizade,1988, s. 244).

Önce V.V. Bartol’d (...раздирая жили *добычи*, он сосет ее кровь – Bartol’d, 1962, s. 67), daha sonra M. Ergin *اوک* yazılışını *avuy* şeklinde okumuşlar. S. Alizade’nin de belirttiği gibi, bu okunuş şekli mümkün görünse de, anlambilim ve sentaks açısından o kadar da başarılı görünmüyor. Çünkü önceki cümlede aslanın daylar bastığı bildirilir; yeniden aynı nesnenin *avuy* şeklinde hatırlanmasına ihtiyaç duyulmamaktadır.

O. Ş. Gökyay kelimeyi *ök damarı* şeklinde okumuş ve ‘can damarı, şah damar’ gibi anlamlandırmıştır (Gökyay ,2000, s. 268). Fakat, hiçbir kaynakta ‘can’ veya ‘şah’ anlamlı *ök* kelimesine rastlanmamaktadır. Görülüyor ki O. Ş. Gökyay çözüm yolu bulamadığı için mazmuna az çok uygun gelen hayali bir kelimeyi metne dahil etmeye mecbur olmuştur. Tarama Sözlüğü’nde de *ök tamarın* ‘şah damarını’ okuyuş şekli tercih edilmiştir.

S. Tezcan soru işaretiyle *öy* gibi okuduğu kelime hakkında yazar: ‘*اوک طمىن* Ergin *avuy tamarın* okumuş; Gökyay ise *ök tamarın* okuyup Söz Dizisinde *ök damarı* ‘can damarı, şah damarı’ olarak anlamlandırmıştır. Ancak böyle bir deyimde başka kaynaklarda rastlanmıyor. Ergin’in okuyuşu inandırıcı olmaktan uzaktır. Burada aslanın atlara, taylara saldırması anlatılmaktadır, neden birdenbire çok genel bir kavram olan *av*’dan söz edilmiş olsun? Ben basit bir çözümle *öy tamarın* okuyorum; böyle bir deyimde de başka kaynaklarda rastlamadım’. Yazar metne *öy* şeklinde aldığı kelimenin *üyük* gibi okunması ihtimali üzerinde de dayanır: ‘Belki de burada *اوک* sözcüğünün yazılışında eksiklik vardır, doğrusu *اوکوک* olmalıdır, çekimleyen bazı başka yerlerde yaptığı gibi burada da sözcük ortasındaki bir harf grupunu (burada *کوک* yazmayı unutmuştur: *üyük tamarın delüben kanın soran* ‘boyun damarını delip kanını sömüren’ metne bütünüyle uygun düşmektedir. ..Ne var ki *üyük tamarı* birleşik deyimini başka kaynaklarda bulamadım’ (S. Tezcan, 2001, s. 251- 252). S. Özçelik kitabının Notlar bölümünde kelimeyi *öy* gibi okumasına rağmen (*Taylar basan, öy tamarın dilüben kanın soran*) metin kısmında *üyük* şeklinde vererek soru işareti ile bırakmış (*Taylar basan, üyük (?) tamarın dilüben kanın soran*), ilave açıklama yapmamıştır (Özçelik, 2005, s. 219, 690).

M. S. Kaçalın metin parçasını *Sultanım Kanturalı / Akça sazlar içinde sarı gönler [postlar] görüp / Tayların bastığı ön damarını dilip [kesip] kanını soran [emen]* şeklinde okuyarak *öy damarı* ifadesini ‘ön kol [kolun dirsekten parmaklara kadar olan kısmındaki] damarı. Utanma damarı. Kesilmesi ölüme yol açar’ gibi açıklamıştır (Kaçalın¹,2006, s.116).

Görüldüğü gibi, araştırmacılar çoğunlukla kelimeyi *öy* şeklinde okumuş ve *öy tamar* ifadesini ‘şah damar’ gibi değerlendirmişler. Lakin *öy* kelimesi hiçbir anıtta gösterilen anlamda kullanılmamıştır. Aslında kullanılması da imkansızdır. Çünkü *öy* kelimesinin ‘ön’ anlamından ‘şah, can’ anlamının türenmesi anlambilim açısından mümkün değil. Fikrimizce, *اوک* yazılışının *evek* gibi okunmasıyla yayımlardaki mevcut anlaşılma aradan kalkmış olur. *Evek* ‘derhal, acele, hemen, çarçabuk’ kelimesine M. Kaşgarlı Divanı’nda ve Kutadgu Bilig’de tesadüf edilmektedir (Drevnetyurkskiy Slovar’ , 1969, s. 189).Tarama Sözlüğü’nde *ivek / evek* ‘müstacel, acele’kelimesine ait yazılı abidelerden birçok örnekler verilmiştir: Pes Tanrı mühlet vermedi, iş *ivekdir* *اوکد* elbette

çıkılgıl dedi (Enb. XIV); Şeytan eydür: Ya Resulallah işüm *ivekdür* duramazam (Tuh. Le. XV); Gördü şeytan *ivek* **اوك** işlü gibi katarlayu geçer (Tuh. Le. XV); Barsa [farsça]- *ivek* **ايوك** işe derler (Deş. XVI) vb. (Tarama Sözlüğü, III, 1995, s. 2133-2134). Türkçe'nin ağızlarında aynı kelime 'acele, çabuk' anlamlarıyla *evək* / *ivek* şekillerinde kaydedilmiştir (Derleme Sözlüğü, V, 1972, s. 1803).

Evek kelimesi *ev-* / *iv-* 'acele etmek, isticlal etmek' fiilinden türemiştir. Bu fiile M. Kaşgarlı Divanı, Kutadgu Bilig gibi erken devreye ait kaynaklarda, keza XIV- XIX yüzyıllarda yazılmış birçok anıtlarda rastlanmaktadır: Sadaka vermeğe *evin* kim sadakadan bela uğrayup geçmez (Yüz. Ha. XIV); Leylinin etin kanın sevmez idi / Ol sebepten görmeğe *ivmez* idi (Man. Tayr. XIV); Hak Taâla buyruğunu yerine getirmeğe *ivesin*, kendi nefsin arzuların koyasın (Müneb. XIV-XV); Böyle tacil işin nedir ki yemiş dahi yimeyip gitmeğe *iversin* (Bektaş. XV); Gerekir talibe sabr ü tahammül / Ki ol yola girene *ivmek* olmaz (Gülşeni. XVI) vb. (Tarama Sözlüğü, III, 1995, s. 2135- 2138). *Ev-* fiili 'acele etmek, hızlı hareket etmek' anlamında çağdaş Türkmençe'de de kullanılmaktadır. (Turkmensko Russkiy Slovar', 1968, s. 797). Yazılı anıtlarda bu fiilden oluşmuş *ivecek* 'aceleci, acul', *ivecen* 'aceleci', *ivecük* 'aceleci', *iveceklik* 'acelecilik', *ivedi* 'acele', *ivegen* 'aceleci, acul', *iviş* 'acele' vb. örnekler bulmak mümkündür (Tarama Sözlüğü, III, 1995, s. 2130-2138). Kadı Burhanettin Divanı'nda kullanılmış *ive* 'acele, derhal' kelimesi dahi *ev-* / *iv-* fiiliyle ilgilidir: Ey büti-kallaş *ive* gel, bizi bazarı kıl / *İve* gel, namus tonından bizi tez arı kıl (K. Burhanettin, 415).

Türkçe'nin ağızlarında *ev-* / *iv-* (keza *ivi-*) 'acele etmek' fiili ve bu fiilden türenmiş *evedi*, *evdi*, *evdu*, *eve*, *evede*, *evedinen*, *evet*, *eveti*, *evetiye*, *evgi* 'acele', *ivedi*, *ivet*, *iveti* 'acil', *evecen*, *evecek*, *evəcik*, *eveç*, *evegen*, *evgil*, *evgin*, *evici*, *evicik* 'aceleci' vb. türevler kullanılmaktadır (Derleme Sözlüğü, V, 1972, s.1802-1803; 1811; VII, 2571-2572).

Bütün bunları dikkate aldıkta *Evek tamarın delüben kanın soran* ifadesi 'Derhal damarını delip kanını soran' şeklinde anlaşılmalıdır. Aslanın kan sormasıyla ilgili aynı ifadeye Kutadgu Bilig'de de rastlanmaktadır: *Kür arslanka okşar körü tursa beg / Öge tegse yumşar bolur torku teg / Kalı basnu tegse buşar baş keser / Tamurun deşer kör sorup kan içer* 'Baksan korkunç aslana benzer bey/ Onu övsen yumşar ve ipek gibi olur/ Eğer üzerine gitsen kızar baş keser/ Damarını deler sorup kan içer' (KB, 4098-4099). Görüldüğü gibi, burada da 'şah damar' anlamı yoktur. Sadece öfkeli beyin aslan gibi damar deşip kan sormasından bahsedilmektedir. Bu parça Dede Korkut Kitabı'nda geçen **دلون** kelimesinin okuyuşunu da aydınlatmaktadır. Bazı araştırmacılar (S. Tezcan, S. Özçelik, M. S. Kaçalın) bu yazılışı *dilüben* şeklinde okumuşlar. Kutadgu Bilig'deki parça kelimenin *delüben* şeklinde okunmasının daha doğru olacağını kanıtlamaktadır.

Dirsin - 'titremek, silkinmek': Sultanum Kan Turalı / Ağça sazlar içinde sarı günler görüben taylar basan / Evek tamarın delüben kanın soran/ Kara polat öz kılıçdan kayıtmayan/ Ağça tozlu katı yaydan *dirsinmeyen* / Ağ yelekli ötkün ohdan kayıkmayan / Canverler serveri kağan aslan / Karan köpek itüne kendüzin taladır-mı? (Kan Turalı Boyu, Drs.184). Anıtta **دیرسون** şeklinde harekesiz yazıldığı için kelime Azerbaycan yayımlarında *dersinmeyen* 'çekinmeyen', M. Ergin ve O. Ş. Gökyay yayımlarında *dürsinmeyen* 'korkmayan, çekinmeyen' gibi okunmuştur. Türkiye yayımlarındaki *dürsin* - okuyuşuna dayanarak O. N.Tuna kelimeyi *dür sın* - 'yüz çevirmek, yüz döndermek, istifi bozulmaq, korkmak' şeklinde hisselerle ayırarak *dür* kelimesinin Moğolca'daki *düri* 'şekil, yapı,

görünüş, yüz, ifade, davranış' biçimiyle aynı kelime olması kanaatini savunmuştur: 'Bu kelime ayrı ayrı baskılarda *dürsin* - ve *dursın* - şekillerinde verilmiştir. Kelimenin *dursın* - 'durur gibi olmak' manası metne yeter derecede uymuyor: Ağca tozlu katı yaydan *dür sunmayan* 'ak kirışli (iyi cins kirışli) sert yaydan yüz çevirmeyen (istifini bozmayan)' daha iyi bir izah şekli olur... YM *dürri* + *sun* > *dür* + *sun* -' (Tuna, 1972, s. 224). Bu okunuş hem gramer yönünden, hem de anlambilim açısından kusurludur: eğer gerçekten de Moğolca'dan alınma böyle bir bileşik kelime olsaydı, *dür* + *su* - şeklinde kullanılmalıydı; terkip dahilinde - n dönüşlülük ekinin kullanılmasına ihtiyaç yoktu. Öte yandan, *dür* ve *yüz* kelimeleri aynı kökenlidir; Moğolca'daki *dür* kelimesi y - ~ d - ve - z ~ - r ses değişimine göre Türkçe'deki *yüz* kelimesine bağlanmaktadır. *Yüz* kelimesinin anıtta yaygın şekilde kullanılmasına rağmen onun Moğolca'daki *dür* şekline rastlanmamaktadır. Bundan dolayı Moğolca *dür* kelimesinin bileşik kelime terkiibinde korunması da imkansızdır. Türk dillerine ait tarihi kaynaklarda ve çağdaş Türk dillerinde *dür* 'yüz' biçimi kaydedilmemiştir.

S.Tezcan kelimenin okunuşunu *darsık* - 'bunalmak' şeklinde düzeltmeyi öneriyor ve bunun nedenlerini şöyle izah eder:

"1) *Darsıkmayan* دوسقون ile *dursınmayan* دوسونون yazılışları arasında sadece bir harfin yanlış okunmuş ve çekimlenmiş olması farkı vardır. Kimi kez *kaf*' ın küçük yazılması yanıltıcı olur ve *ta* ya da *nun* olarak okunmasına yol açar. 2) *dürsin* -, *dursın* - ya da *dür sun* - başka kaynaklarda geçmez. Buna karşılık *darsık* - 'daralmak, sıkılmak, sıkışmak, bunalmak' geçer. 3) *darsıkmayan*, bundan sonraki dizedeki *kayıkmayan*'a uyaklı düşüyor; manzum söyleyişe böylesi daha uygundur" (Tezcan, 2001, s. 252 - 253).

S. Özçelik kelimeyi *darsınmayan* şeklinde okuyarak 'rahatsız olmak, korkmak' gibi anlamlandırmıştır (Özçelik, 2006, s. 116-118).

S.Tezcan doğru olarak gösteriyor ki *dürsin* -, *dursın* - veya *dür sun* - kelimeleri hiçbir anıtta kaydedilmemiştir. Aynı fikri *dersin* - ve *darsın*- okunuş şekilleri hakkında da söylemek mümkündür. Bunun yanısıra kelimenin *dürsin* - veya *dersin* - şeklinde okunması bu sözlük birimlerinde kelime kökenini belirlemeye imkan sağlamıyor. Bizim fikrimizce, kelime *dirsinmeyen* şeklinde okunmalıdır. *Dirsin* - 'titremek' fiili ses yansımali kökenlidir. Fiilin kökenine Türk ve Azerbaycan dillerindeki *tir* - *tir titre* -, *tir - tir es* - birleşmelerinde rastlanmaktadır. V.V. Radlov Altay dilinde kullanılan *tir* - 'silkelenmek, çırpınmak' fiilinden bahseder (Radlov, III, 2, s.1364). *Dirsin* - 'titremek' biçimi ses yansımali kökenli *dir-* / *tir-* fiilinden - *si*+*-n* eki vasıtasıyla türenmiştir. Krş.: *kaksı* - / *gahsı* - (< *kak* + - *si*) 'kurumak', *diksin* - (< *dik* + - *sin*) vs. *Dirsin* - 'titremek' fiilinin kökenine birçok Türk dillerinde rastlanmaktadır:

Türk dilinde: *tiril* 'titreme bildirir', *tirilde* - 'titremek', *tiril - tiril* 'tir - tir', *tir - tir titre* - 'tir - tir titremek', *tirildek* 'devamlı olarak titreyen'

Kırgızcada: *dir- dir etip kultura* - veya *dir - dir kak* - 'tir - tir titremek', *dirilde* - 'titremek', *dirkire* - 'titremek', *dirtilde* - 'ürpermek', *tirkire* - 'titremek', *tirt: tirt et* - 'ürpermek', *tirtilde* - 'ürpermek, seksenmek'

Türkmencede: *diriñ - diriñ* bökmek 'zıplamak'

Özbekçede: *dir - dir titra* -, *dir - dir kultura* - 'tir - tir titremek', *dirilla-* 'hafifce ürpermek', *dirkillä* - 'ürpermek'

Uygurcada: *dir - dir titri* - 'tir - tir titremek', *dirildi* 'titreme', *dirildimek* 'titreme'

Tataarcada: *der selken* - ' (korkudan) titremek', *der - der it* - '(soğuktan, korkudan) titremek', *der - der kaltra* - 'tir - tir titremek', *dert it* - 'ürpermek, seksenmek, çırpınmak'

Nogay dilinde: *dir - dir et* - '(soğuktan, korkudan) titremek', *dirilde* - 'titremek' Karakalpak dilinde: *dir - dir et* - 'titremek', *dirilde* - 'titremek, ürpermek' vb.

Tir ses yansımından türenmiş *tirpilde* - 'titremek' fiili Codex Cumanixus'da dahi kayda geçmiştir. V.V. Radlov sözlüğünde bu kökle ilgili birçok türevlere rastlanmaktadır: *tir* 'titreme', *tiril - tiril titremek* 'tir - tir titremek', *trkura* - 'silkelenmek', *trla* - 'titremek', *trbilda* - 'çırpınmak, dövünmek', *türilde* - 'titremek' (Radlov, III, 2, s.13221, 1323, 1325, 1327, 1330, 1371). Dede Korkut Kitabı'nda *dirsin* - 'titremek, silkinmek' fiiliyle aynı anlamlı *seksen* - fiili de kullanılmıştır: Seksen bin er gördümse, *seksenmedim* (Drs.277).

Koşuluk قوشلق 'irtibat, alaka, bir araya gelme'. Kelime Emren Boyu'nda bir kez kullanılmıştır: Begil örü turdı, ağladı, aydur: Ulu oğlum ulu kardaşum yok. Haman belüğinden gez çıkarup atınuñ terkilerini tartdı, ordı¹. Kaftanı altından ayağın berk sardı. Var kuvvetiyle [çapdı]. Atınuñ yelisine düşdi. Avçılardan ayru dülbendi boğazına keçdi, ordusını ucına geldi. Oğlancuğı Emren Bahadır babasına karşı geldi. Gördi beñzi sararmış, dülbendi boğazına keçmiş. *Yoldaşlarını sorup* oğlan burada soylamış, görelüm hanum ne soylamış: Kalkubanı yerin den turı geldün / Yelisi kara kazılık atın butun bindün / Arkurı yatan ala tağlar etegine ava varduñ / Kara tonlu kafirlere uğradıñ - mı? / Ala gözlü yigitlerün kırdurduñ - mı? / Ağız dilden bir kaç kelime haber maña / Kara başum kurban olsun ağam saña, dedi. Begil oğluna soylamış, görelüm hanum ne soylamış. Aydur: Oğul, [oğul], ay oğul! Kalkubanı yerümden turı geldüm / Kara tağlar öñine ava bindüm / Kara tonlu kafirlere uğramadum / Ala gözlü yigitlerüm kırdurmadum / Sağdur esendür yigitlerüm oğul kayurma / Üç gündür *koşuluğum* قوشلغوم yoh oğul / At üzerinden meni kap döşegüme çıkar (Drs. 241-242)

V. V. Bartold kelimeyi *kuşluk* 'kuş avlanan yer' olarak okumuş, cümleyi 'Üç gündür kuş avlanan yere uğramadım oğul' şeklinde Rusçaya çevirmiştir (Bartold, 1962, s. 85). H. Araslı, O. Ş. Gökyay, M. Ergin, M. S. Kaçalın bu parçadaki *koşuluğum* kelimesinde yazım hatası olduğunu düşünerek onu *hoşluğum* şeklinde okumuş ve kelimeye 'hoşluk, iyilik, keyif, sıhhatte bulunma' anlamı vermişlerdir (Araslı, 1962, s. 125; Gökyay, 2000, s. 223; Ergin, 1963, s. 140; Kaçalın, 2006, s. 148). F. Zeynalov ve S. Alizade *koşluğum* okuyuşunu kabul ederek çağdaş metinde bu kelimenin geçtiği cümleyi 'Üç gündür ki, *ehvalım (moralim) yok, hastayım*' olarak açıklamışlar. (Zeynalov -Alizade, 1988, s.106, 204). Görüldüğü gibi, onların da açıklaması *hoşluk* kelimesinin anlamına ve metnin istinsahı zamanı *hoşluk* yerine *koşluk* olarak yazılma mantıkına dayanmaktadır. S. Tezcan - H. Boeschoten kelimeyi *koşluğum* biçiminde vererek başka bir açıklama yapmamışlar. (Tezcan - Boeschoten, 2001, s. 159). S. Özçelik ise *koşluğum* olarak okuduğu sözcüğü *hoşluğum* kelimesinin fonetik şekli olarak değerlendirmiştir. (Özçelik, 2006, s.129 - 130). Verdiğimiz kısa açıklamadan da görüldüğü gibi, yayımcıların, neredeyse hepsi cümlenin anlamını Begil'in kendisi hakkında, kendi durumuyla ilgili malumat verme fikrine bağlamışlardır. Fakat metinden de anlaşıldığı gibi Emren babasından arkadaşlarını sormaktadır. Babası dahi arkadaşları hakkında malumat

¹ Bütün yayımlarda bu kelime *urdu* şeklinde okunmuştur. *Or* - fiili Türkçecede "kesmek, biçmek" anlamını ifade eder. Burada da aynı anlamdadır. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *orag* kelimesinin kökünde *or-* fiili kalıplaşmıştır.

vermektedir. *Üç gündür koşuluğum yoh oğul* ‘Üç gündür [onlarla] alakam yoktur oğul’ cümlesi de babasının kendisiyle ilgili malumatı ifade etmemektedir, yiğitlerin kaderiyle ilgili oğlunun verdiği soruya cevaptır. Eserde *h* ile başlayan Arap - Fars kökenli kelimelerde *h* -> *k*- ses değişmesine ait birkaç örnek vardır: *hutbe* > *kutbe*, *halı* > *kalı*, *halıça* > *kalıça*. Bundan dolayı *hoşluğum* > *koşluğum* biçimindeki fonetik değişme mümkündür. Fakat *قوشلغوم* yazılışının *koşuluğum* olarak okunması ve önceki cümlenin (*Sağdur, esendir yigitlerüm, oğul, kayurma*) anlamına bağlanması metnin dilbilgisel-anlamsal konusuyla doğru orantılıdır denilebilir. *Koşuluk* قوشلوق kelimesine XVI yüzyılda düzenlenmiş ‘Babusü’l - vasit’ adlı Arapça- Türkçe sözlükte rastlanmaktadır. *Etba*: Kimseye uyan kişiler ve mâna murad olunan lâfızla *koşuluk* قوشلوق mânası olmayan elfaz (Tarama Sözlüğü, IV, 1995, s. 2672). Tarama Sözlüğü’nde bu kelimenin anlamı ‘bir araya getirilmiş’ olarak verilse de, bizce, ‘bir araya getirilme’ olmalıdır. Kelime kökence *koş-* ‘koşmak, katmak, bağlamak, bir araya getirmek’ fiilinden oluşmuştur: *koş-* + *-u* + *-luk* > *koşuluk*. V. V. Radlov sözlüğünde *koşu* ‘birkaç hissedenden oluşturulmuş herhangi bir nesne, eşya’, *koşuk* ‘birbirine bağlanmış, koşulmuş’, *koşukluk* ‘bağlılık, alaka’ kelimeleri bulunmaktadır (Radlov, II, 1, 1893, s. 640-641). Bunlara dayanarak *Üç gündür koşuluğum* قوشلغوم *yoh* cümlesinin anlamını ‘Üç gündür yiğitlerimle alakam (irtibatım) yoktur, onlardan ayrı kalmışım’ gibi açıklamak gerekmektedir.

Kımçala- ‘ileri geri koşuşturmak, yürürmek’. Kelime destanın Dresden nüshasının Salur Kazan Boyu’nda Kazan’ın kurtla haberleştiği soylamada kullanılmıştır:

Karanku ahşam olanda günü toğan!
 Kar ile yağmur yağanda er gibi turan!
 Karakuç atlar gördüğünde kişneşdüren!
 Kızıl deve gördüğünde bozlaşduran!
 Ağca koyun gördüğünde kuyruk çarpup *kımçalayan*! قىمچلاين (Drs.46).
 Vatikan nüshasında bu parça kısaltılarak aşağıdaki şekilde verilmiştir:
 Karaņu ahşam olanda günü toğan
 Kar ile yağmur yağanda er gibi duran
 Ağca koyun görende kuyruk çarpan... (Vat.58)

Dresden nüshasındaki *kımçala* - fiili bütün yayımcılar tarafından *kamçlayan* olarak okunmuştur, bununla da soylamanın bu dizesinin diğer dizelerle bağlılığı kopmuş ve bütünlükte dizenin anlamı tahrif olunmuştur. Çünkü *kamçlayan* sıfat fiili kendisinden önce belirtili nesne ister; bu nesnenin ortada olmaması kurdun kuyruğunu sallayıp kimi veya neyi *kamçladığımı* belirlemeye yardımcı olmamaktadır. *Kamçıla* - ‘kamçı ile vurmak’ fiili destanda başka bir yerde kullanılmıştır: Yiğit parmağın ısırdı. Aydur: Bunda minnetle almakdansa anda babam yanında minnetsüz almak yegdür, dedi. Atın *kamçladı*, yola girdi (Drs. 73). Burada *kamçıla* - fiili belirtisiz nesne (*atın*) ile kullanılmış ve yukarıdaki kelimedenden farklı olarak ilk hecesi *elif*’le yazılmıştır: قىمچلاين. Kelimenin *kamçılayın* ‘kamçı gibi’ okunması da onun gramatik yapısına açıklık kazandırmamaktadır: dize konusu açısından yarım kalmıştır ve diğer dizelerle uyum sağlamaz. Bize göre, bu kelimenin *kımçala* - biçiminde ilk hecesinin kesre ile okunması mevcut anlaşmazlığı giderebilir. Kelime metinde چ ile yazılmıştır. Dresden nüshasında yazım kuralına uygun

olarak aslında ج ile yazılmalı olan birçok kelimeler چ ile yazılmıştır: *ucında* اوچنده (Drs.71) – aynı kelime Vat.22'de: اوچنده ; *ancak* انچق (Drs.71) – aynı kelime Vat.23'te انچق ; *kucdu* کوجدی (Drs. 224); *acınışdı* اچشیدی (Drs.240); *ercel* ارچل (Drs.19) vb. Bu örneklere dayanarak Drs. nüshasındaki قی yazılışının c ile *kımcalayın* biçiminde de okunması mümkündür. Fiilin kökü *kım, kıp* yansıma kelimeden türemiş *kımça* - / *kıpça*- “hareket etmek” fiili gibi belirlenebilir; - *la* ise tezlik bildiren ektir. Krş.: Azerb. *kovala* -, *itele* -, *sepele* -, *silkele* -, *sürtele* - ; Türk. *çisele* -, *deşele* -; Türkm. *saçala* - ‘saçmak’, *çekele* - ‘çekiştirmek’, Kırg. *bakala* - ‘bakmak’ vs. Birçok durumlarda - *la* (- *ala*) tezlik eki yansıma kelimelerden oluşmuş fiillerle de kullanılmaktadır: *tepele* -, *kurdala* -, *kurcala* -, *çalkala* -, *dürtele* -, *şapala* - ‘dövmek’, *kakala* - ‘vurmak’ vs. (Zulfikar, 1995, s. 118).

Bu fiile çok az ses değişikliğiyle Altay dilinde *kıpçalış* - ‘yüpürmek’ olarak rastlanır. Altayca’daki *kıpçalı* ‘yüpüren, telaşlı’, *kıpçazın* ‘yüpürme, telaş’ kelimelerini de aynı köke ait etmek mümkündür (Radlov, II, 1, 1893, s. 845). Birçok Türk dillerinde kullanılan *kımıl-da-*, Azerbaycan dilindeki *kımzan* -, Türk dilindeki *kıpırda* -, *kıpra* -, *kımra* -, *kımşan* - (ağız.) ‘kıpırdamak’, Türkmen dilindeki *kımırsı* ‘yüpürme’, eski Türk yazılı anıtlarındaki *kamşa* - ‘hareket etmek, kımıldamak’ (*Eki öküzüğü bir bukırsıka kölmüş. Kamşayı umatın turur* ‘İki öküzü bir sabana koşmuşlar. (Öküzler) kımıldayamadan duruyor’ - Irk Bitig), *tebre* - *kabşa* - ‘hareket etmek, dolanmak’ vs. kelimeler ses ve anlam açısından *kımçala* - fiili ile ilgilidir. Böylece, *kımça* - ‘hareket etmek’ fiiline - *la* tezlik bildiren ek eklemekle *kımçala* - ‘ileri geri hareket etmek (koşuşturmak), yüpürmek, telaşlanmak’ anlamlı fiil türemiştir.

Yetri ‘aynen, tıpatıp; tamamen’. Kelime destanın Dresden nüshasının Giriş bölümündeki bir ata sözünün terkinde kullanılmıştır: Oğul atanıñ *yetridür* يتري در, iki gözünüñ biridür (D. 3). Vatikan nüshasında bu kelimenin yerinde *sırrıdur* سريدر kelimesi kullanılmıştır: Oğul atanıñ *sırrıdur*, iki gözünüñ biridür (V. 3). İlk bakışta öyle görülüyor ki *sırr* ve *yetri* sözcükleri anlam açısından tamamen farklı kelimelerdir. Lakin titiz araştırma sonucunda malum oluyor ki bu kelimeler metin dahilinde aynı anlam taşırlar.

H. Araslı 1939 yılında gerçekleştirdiği ilk yayımda kelimeyi *yetridir*, sonraki yayımlarda (1962, 1978) *yetiridir* şeklinde vermiş, F. Zeynalov - S. Alizade yayımında da sonuncu okunuş şekli (*yetiridir*) tekrarlanmış ve kelime ‘yetirme’ gibi açıklanmıştır. M. Ergin *yetiridir* şeklinde okuduğu kelimeyi İndeks bölümünde ‘yetişen, büyüyen, yetiştirdiği, büyüttüğü’ şeklinde izah etmiştir (Ergin, 1963, s. 327). 1953 yılında A. Bombaci E. Rossinin yayımına yazdığı tanıtım makalesinde Dresden nüshasındaki يتري در yazılışının da Vatikan nüshasındaki gibi *sırrıdur* şeklinde okunmasının doğru olacağı kanaatini ortaya atmıştır (Sertkaya, 2006, s. 78). Araştırmacılar arasında ilk kez O. Ş. Gökyay Vatikan nüshasındaki ata sözünün birinci hissesinin (‘Oğul atanıñ *sırrıdur*’) Arapça لولئس ربي [El - valedü sırrı ebihi] ‘Oğul aynen (tıpatıp) atanın kendisidir’ ata sözünden harfi harfine tercüme olduğunu göstermiş ve Dresden nüshasındaki yazılışı müstensih hatası gibi değerlendirerek *sırrıdur* kelimesini metne almıştır. Bundan sonra birçok araştırmacılar, keza T. Tekin, M. S. Kaçalın, S. Tezcan - H. Boescoten, M. Tulum, O. F. Sertkaya, S. Özçelik vb. O. Ş. Gökyay yayımında olduğu gibi Vatikan nüshasındaki yazılışı esas alarak Dresden nüshasındaki yazılışa da ‘Oğul atanıñ *sırrıdur*, iki gözünüñ biridür’ şeklinde düzeltme yapmışlardır. Görüldüğü gibi, Vatikan nüshasındaki yazılışa üstünlük verilen yayımlarda Dresden nüshasındaki يتري در yazılışı müstensih hatası gibi

değerlendirilmiştir. O. Ş. Gökyay Dresden nüshasındaki yazılışın *yeteridir* gibi okunduğunu, ancak bir anlam ifade etmediğini söylüyerek yazar:

‘Bence bu kelime, Vatikan yazmasında olduğu gibi *sırrıdur* olacaktır. *Oğul atanın sırrıdur* sözü arapça bir söz olarak hemen her yerde gördüğümüz الولد ستر أبيه sözünün tam Türkçesidir. Kelimenin Dresden yazmasındaki ستر isimlasını *sırrı* deye okumak mümkün görünüyor. Kelimede t harfinin noktaları gibi görünen işaret bir şedde olarak alınabilir. Bunu, kitabı bir başka yazmadan çektiği anlaşılın müstensihin سرى kelimesini okuyamayarak onda bulunan kesre ve şeddeden birincisini y, ikincisini yani şeddeyi de t gibi okuduğuna yorulabilir’. (Gökyay, 2000, s. CCXLIV).

O. F. Sertkaya da aynı fikri paylaşmaktadır: ‘[Dresden nüshasında] re harfinin üzerinde iki nokta okunan işaretin şedde işareti olduğu kabul edildiğinde *yeteri* ~ *yetri* ~ *yetüri* şekillerinde okunan kelimeyi *sırrıdur* şeklinde okuma mümkün olacaktır’ (Sertkaya, 2006, s. 81). S. Tezcan bu ata sözünün Hurşid-name’de kullanıldığını gösterer: ‘*Oğul* yani *atanın sırrıdur* bil / Ataı kıldığı fiili sen dahi kıl’ (S. Tezcan, 2001, s. 44). Hiç kuşkusuz Vatikan nüshasındaki ‘*Oğul atanın sırrıdur*’ cümlesi Arapça ata sözünün harfi harfine tercümesidir. Lakin Dresden nüshasında da aynı fikir ifade olunmuştur. Fark ondadır ki Dresden nüshasında Arapça kökenli *sırr* sözü yerine aynı anlamı bildiren Türkçe kökenli *yetri* kelimesi kullanılmıştır. V. V. Radlov ve S. Y. Malov bu kelimenin *yetrü* ‘aynen, dakik, tamamen’ şeklinde Kutadgu Bilig’de kullanıldığını kaydederler: *İkinci eligde ne ol bu biçek / Muni ma özüm yetrü bilgü gerek* ‘İkincisi, elinde bu bıçak nedir? / Bunu ben kendim dakik (aynen) bilmeliyim’ (KB, 788). *Yetrü* kelimesine Zamaşarinin Mukaddimetü’l-Edeb eserinin Şüşter nüshasında (Zamaşari, 1993, s. 208) ve XII - XIII yüzyıllara ait Kuran tefsirinde de ‘tam, tamamen, aynen’ anlamında rastlanmaktadır: Tükel aldı, *yetrü* aldı haracını; *Yetrü* aytdı üzrünü, zahir kıldı üzürni (Borovkov, 1963, s. 153). *Yetri* / *yetrü* kelimesi eski Türk yazılı abidelerindeki *yaşru* ‘gizli, saklı’, *asru* ‘çok’, *kayru* ‘yine’, çağdaş Karay dilindeki *uturu* ‘aksine, karşı’, *astri* ‘çok’, Uygur dilinin ağızlarında kullanılan *kenri* ‘geniş’ kelimeleriyle aynı gramer yapısına malik olup *yetir-* fiilinden türemiştir. Araştırmacılar bu tipten kelimelerin faktitif fiillere zarf- fiil ekinin eklenmesiyle türediğini gösterirler. Bütün bunlar dikkate alındıkta Dresden nüshasındaki *Oğul atanın yetridür*, *iki gözünü biridir* ata sözünün anlamı Vatikan nüshasındaki gibi ‘*Oğul aynen (tıpatıp) atanın kendisidir, iki gözünün biridir*’ şeklinde anlaşılmalıdır.

Yeter يتر hayvanı yedekte götürmek için kullanılan ip veya kayış; tasma’. Kelime 2. Boy’da Uruzun dilinden söylenmiş soylamada kullanılmıştır:

Andan [Uruz] ayıtdı:

Tavla tavla bağlananda atuma yazuh!

‘Kartaş!’ [deyü] sıklayanda yoldaşuma yazuh!

Yumruğumda talbınanda şahin kuşuma yazuh!

Yeter ile يتر تاله dutanda [tazuma] yazuh!

Beglige toymadın özüme yazuh!

Yigitliğine usanmadın canuma yazuh!’ dedi. (Drs. 56)

‘Tavla tavla bağlananda atım yazıh!

‘Kartaş!’ deyü sıklayanda yoldaş[um] yazık!

Yumruğumda dalbınanda şahinüm yazık!

Yeter ile يتر تاله dutanda tazum yazık!

Beglige usanmadum, özüm yazık!

Yigitlige toymadum, canum yazık! ' deyüb dergah-ı Hakka yüzün dutub adı görkli Muhammedi, aleyhis - selam, şefi getürdi. (Vat. 63) .

S. Tezcan bu kelime hakkında yazar:

'Yı[l]tar ile tutanda [tazuma] yazuh. Burada olarak yazılmış ve bugüne kadar yeter okunmuş olan (Vatikan nüshasında *yiter* okunacak biçimde harekelenmiş) sözcüğün *yiltar* 'tasma' olduğu kesindir. Kopyası çıkarılan nüshada *lam* pek küçük yazılmış olsa gerek, çekimci buna dikkat etmemiş olmalı. Bu çekimleme yanlış, yukarıda Drs. 8b. 9 ve 9a 10'da *müsülman* okuyuşu için verilen açıklama bakımından son derecede önemlidir'.

Yazar A. Tietze ve H. Eren'in görüşlerine dayanarak *yiltar* 'tasma' kelimesinin Yunanca *letari* 'sicim' kelimesiyle ilgili olduğunu ileri sürer ve buna kanıt olarak Anadolu ağızlarında kullanılan *yiltar* 'av köpeklerinin boynuna takılan ip ve saire', *iltar* 'köpeklerin boğazına takılan çivili demir; yular ipi', *hiltar* 'tazı, buzağı vb. hayvanların boynuna takılan ip ya da kayış', *yultar* 'tasma; yular' vb. kelimeleri örnek gösterir (Tezcan, 2001, s. 136 - 137). Anadolu ağızlarında kullanılan *yiltar* / *iltar* kelimesinin Yunancadan alıntı bir kelime olması mümkündür. Lakin Dede Korkut Kitabı'nda geçen *yeter* kelimesinin bu biçimden gelişmesi üzerine açıklamalar inandırıcılıktan uzaktır. Bu kelimeler arasında sadece semantik uygunluğun mevcudluğu söz konusudur; onlar kökence tamamen farklı kelimelerdir. Öte yandan, yazarın bu yanlış düzeltmeyi *müsülman* şeklinde yanlış okuduğu başka bir kelimeyi kabul ettirmek için kanıt olarak göstermeye çalışması da anlaşılmalıdır. Aslında bu, meçhulu meçhulla ispatlamak gibi bir şeydir. *Yeter* kelimesi, bizce, *yet* - 'yedekte götürmek, hayvanın boynuna ip veya tasma bağlayarak arkasınca götürmek' fiilinden türenmiştir. Bu anlamda *yet* - fiiline Dresden nüshasında 7 kez rastlanmaktadır: Katar katar kızıl develerini *yedtiler* (Drs. 38); Katar katar kızıl devesini biz *yetmişüz* (Drs. 39); Vardılar Bayındır Hanuñ tavlāsından ol iki atı getürdiler. Dede Korkut birin bindi, birin *yedti* (Drs. 82); Kazan aydur: "Ölülerüñe aş verdüğün vakit ellerinden aluram, hem ölülerüñüzün yorğasına binerem, kahillerin *yederem*" dedi (Drs. 274) vb. Direk bu fiille ilgilendirdikte *yeter* kelimesi 'hayvanı yedekte götürmek için kullanılan ip veya kayış; tasma' anlamı ifade eder. Krş.: Azerbaycan dilinde: *açar* 'anahtar; açmak için vasıta' (< aç- + ar), *keser* 'kesmek için vasıta' (< kes- + er) vs. Kimi araştırmacıların *yeter* kelimesini kökence *yet* - 'çatmak, yetişmek' fiiline bağlamak üzerine açıklamaları anlambilim açısından kusurlu ve kabuledilmezdir.

Sonuç

Biz burada Dede Korkut Kitabı'nın metninde geçen ve okunuşları çeşitli tartışmalara neden olan birkaç kelime üzerine kişisel düşüncelerimizi aktardık. Bu kelimelerin sayısı beklenenden daha fazladır. Gelecekte bu kelimelerin objektif yönden titizlikle araştırılmasına ve sorunların gerçek çözüme kavuşmasına küçücük katkıda bulunmak en büyük temennimizdir.

Kaynaklar

- Araslı, H. (1962). *Kitabi - Dede Gorgud*. Bakı : Azerbaycan Devlet Neşriyatı.
- Bartol'd , V. V. (1962). *Kniga Moego Deda Korkuta*. Moskova - Leningrad : İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Borovkov, A. K. (1963). *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII - XIII vv*. Moskova: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı.
- Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkich*. Oxford : Oxford University Press.
- Drevnetyurkskiy Slovar'* (1969). Leningrad : Nauka.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara : Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (1963). *Dede Korkut Kitabı. II. İndeks - Gramer*. Ankara :Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Etimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (1974). I. Moskova : Nauka.
- Etimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov (1997). V. Moskova: Yazıki Russkoy Kulturu.
- Gökay, O. Ş. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kaçalin¹, M. S. (2006). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaçalin², M. S. (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaşgarlı, Mahmud (1998). *Divanü Lugat-it- Türk*. Ankara : Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kirgizsko-Russkiy Slovar' (1985). Moskova : Sovetskaya Ensiklopediya.
- Krımskotatarsko- Russkiy Slovar' (1988). Kiyev: Radyanska Şkola.
- Lessing F. D. (2003). *Moğolca - Türkçe Sözlük*. Çeviren: G. Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (1995). Ankara :Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2005). *Dede Korkut. Araştırmalar / Notlar / Dizin / Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Özçelik, S. (2006). *Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar*. Ankara : Gazi Kitabevi.
- Radlov, V. V. (1893). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*. I. 1. S.- Peterburg.
- Radlov, V. V. (1905). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*. III. 2. S.- Peterburg.
- Radlov, V. V. (1905). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*. IV. 2. S.- Peterburg.
- Sertkaya, O. F.(2006). *Dede Korkut Kitabının Dresden Nüshasının Giriş Bölümü (Metnin transkripsiyonu ve açıklama notları)*. Ankara : Ötüken Neşriyatı.
- Tezcan, S. - Boeschoten H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- Tezcan, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul :Yapı Kredi Yayınları.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü. I*. İstanbul – Wien: Simurg Yayınları.
- Tuna , O.N. (1972). Osmanlıcada Mogolca Ödünç Kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, XVII cilt. İstanbul.

- Turkmensko-Russkiy Slovar'* (1968). Moskova : Sovetskaya Ensiklopediya.
Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1972). V. Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Türkmen Dilinin Sözlüğü (1962). Aşgabat : Türkmenistan İlimler Akademiyasının Neşriyatı.
Zamahşari (1993). *Mukaddimetü'l - Edeb (Şüşter Nüshası)*. Yayımlayan: Nuri Yüce. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.
Zeynalov F. - Alizade S. (1988). *Kitabi - Dede Korkut*. Bakı: Gençlik.
Zulfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

KELÜR- / KELTÜR- / KETÜR- / GETÜR- / GETİR- VE OLUR- /
OLTUR- / OTUR- FİİLLERİ ÜZERİNE
ABOUT KELÜR- / KELTÜR- / KETÜR- / GETÜR- / GETİR- AND
OLUR- / OLTUR- / OTUR- VERBS

AHMET TURAN DOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Haran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst Prof. Dr., Harran University, Faculty of Art and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

ahmetturandogan@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-9173-7558>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 17.07.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 25.12.2018

Sayfa-Pages : 117-130

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3989>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

KELÜR- / KELTÜR- / KETÜR- / GETÜR- / GETİR- VE OLUR- /
OLTUR- / OTUR- FİİLLERİ ÜZERİNE
ABOUT KELÜR- / KELTÜR- / KETÜR- / GETÜR- / GETİR- AND OLUR-
/ OLTUR- / OTUR- VERBS

AHMET TURAN DOĞAN

Öz

Türkçenin ilk yazılı metinlerinden günümüze kadar çeşitli yazı dilleri gelişmiştir. Bu yazı dillerinin hepsi de bir veya birkaç ağzın / lehçenin özellikleri üzerine kurulmuş ve bu ağzın / lehçenin özelliklerini yansıtmıştır. Türkler, farklı boylar hâlinde olduğu için bu yazı dilleri de o farklı boyların çeşitli özellikleri dolayısıyla birbirinden bazı temel farklılıklar içermiştir. Hatta bu farklılıklar, yazı dilini oluşturan boyun geçmişten getirdiği özellikler olarak hâlâ devam etmektedir. Dolayısıyla, dildeki kodların kolay değişmediği ve bu dil kodlarının gelecek nesillere aktarıldığı görülmektedir. Bu bilgiler çerçevesinde, çalışma, kelür- / keltür / ketür- / getür- / getir- ve olur- / oltur- / otur- fiillerinin Türk dilinin tarihî ve çağdaş yazı dillerindeki farklı durumlarını ortaya koyma ve bunlara dikkat çekme üzerine kuruldu. Genel olarak, bu fiillerin hangi Türk yazı dillerinde hangi morfo-fonolojik biçimle kullanılmış olduğuna bakıldı. Bunun yanında, çalışma, Türk dilinin hem ses hem de şekil bilgisi alanlarını içerdiği için, her iki alanın da bilgileri çerçevesinde konu aydınlatılmaya çalışıldı. İnceleme boyunca Türk dilinin gerek tarihî gerekse de çağdaş metinlerinden yüzyıllara göre örnekler verildi ve Türk boylarındaki bu farklı kullanımlar arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığına bakıldı.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, kelür- / keltür- / ketür- / getür- / getir-, olur- / oltur- / otur- fiilleri.

Abstract

There have been various written languages of Turkish from the first written texts to today. All of these written languages are based on the characteristics of one dialect or some dialects and reflect the characteristics of this dialect or these dialects. Since Turks have different tribes, these written languages contain some fundamental differences from one another due to the various characteristics of these tribes. These differences are still present as the features from past to present of the tribe that constructs the written language. Thus, it is seen that the codes in the language do not undergo change easily, and these language codes are transferred to future generations. In this framework, the present study is based on revealing and attracting attention to the different situations of the keltür- / keltür / ketür- / getür- / getir- and olur- / oltur- / otur- verbs in the historical and modern writing languages of the Turkish language. In general, these verbs were analyzed with regard to in which morph phonological forms they were used in various written languages in Turkish. Consisting of both the phonetics and morphology of the Turkish language, this study tries to illuminate the verbs mentioned above in the framework of both fields. Throughout this study, different examples of Turkish language were given from not only historical texts but also modern texts. It was examined whether there is a significant relationship between different usages of the verbs in different Turkish verbs.

Key Words: Turkish dialects, keltür- / keltür- / ketür- / getür- / getir-, olur- / oltur- / otur- verbs.

Giriş

Yazıyla takip edilebildiği kadarıyla Türkçe, yaklaşık olarak 1300 yıllık bir geçmişe sahiptir. Ancak gerek VIII. yüzyılda Türk dilinin gelişmişliği gerekse de Köktürkçeden itibaren ağızların varlığı göz önünde bulundurulduğunda Türkçenin yaşının çok eski olduğu görülecektir. Türkler, bugün olduğu gibi Köktürkler döneminde de az çok farklı boylar hâlinde yaşamaktaydı ve bu boyların da kendilerine has ağız / lehçe özellikleri bulunmaktaydı. Öyle olmasaydı Köktürkçeden hemen sonra Eski Uygur Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinden sonra Karahanlı Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinden sonra Harezmi Türkçesinde, Harezmi Türkçesinden sonra Eski Anadolu, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde bir önceki yazı dilinden az çok farklı ses, şekil ve söz varlığı özellikleri görülmezdi. Elbette ki bu özellikler yazı dilinin temelini oluşturan boylar arasındaki yakınlık, uzaklığa göre azalmış veya artmıştır. Bu konuda özellikle Oğuzların diğer Türk boylarından önemli farklılıklar gösterdikleri görülmektedir. Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi ayrımında da ele alınan Oğuzcanın ta Eski Türkçe döneminden itibaren bazı farklılıklara sahip olduğu bilinmektedir (Korkmaz 2005: 205-216). Bu farklılıkların sayısı Doğu Türkçesinden uzaklaşan Oğuzlarda zamanla derinleşmiş, buna karşılık Doğu Türkçesinden pek fazla uzaklaşmayan Oğuzlarda ise derinleşmemiştir. XI. yüzyılda Türkler arasında farklı lehçe özellikleri olduğu (Atalay 2013) gibi Oğuzlar arasında da farklı ağız özelliklerinin olduğu bilinmektedir (Gülsevin 2016: 269-300).

Türk boylarının özellikleri onların lehçelerini de şekillendirmiş ve bu durum Türkçenin eklemeli yapısında boylar arasında farklı temayüllerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Farklı temayüllerin görüldüğü alanlardan biri de oluş veya kılış bildiren fiillere gelerek onlardan ettirgen veya oldurgan çatılar türeten *-Dir-* / *-DUR-* ve *-Ir-* / *-UR-* eklerinin oluşturduğu alandır. Burada dikkat çekici olan çalışmamızda incelediğimiz *k(g)el-* ve **ol-* fiillerinin bu eklerle türetilmesinde boylar arasında farklı biçimlerin kullanılıyor olmasıdır. Bu durum, değerlendirme bölümünde Türkçenin tarihî metinlerinden de örnekler verilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Clauson, XIII. yüzyıl öncesinde bu fiillerin *kelür-* / *keltür-* ve *olur-* / *oltur-* biçimlerinde kullanıldığını, *kel-* fiilinin metinlerdeki ilk ettirgen hâlinin *kelür-* olduğunu ve daha sonra *keltür-* biçiminin bunun yerini aldığını, Orta Türkçe döneminde *ketür-* biçiminin de görüldüğünü söylemiştir (1972: 716-717, 719-720). *Olur* / *oltur-* fiiliyle ilgili olarak ise Clauson, ilk şeklinin *olur-* olduğunu, bazı araştırmacılar tarafından kökeninin *olgur-* olduğunun söylendiğini ancak böyle bir fiilin Uygur döneminde bulunduğunu ve *otur-* fiilinin yerini tuttuğuna dair kesin kanıtların olmadığını belirtmiştir (1972: 150-151). Tietze, *getür-* / *getir-* fiilinin Eski Türkçe *keltür-* fiilinden değiştiğini bildirmiş ve bu fiilin *gel-* fiilinin ettirgen (causativum) hâli olduğunu söylemiştir (2009: 139). Gülensoy ise, Türkiye Türkçesindeki *otur-* sözcüğünün *ol(g)ur-* fiilinden geldiğini ileri sürmüştür (2007: 636).

Araştırmacıların da belirttiği üzere *olur-* / *oldur-* / *oltur-* / *otur-* fiilinin kökeni konusunda farklı görüşler mevcuttur. Ancak, fiil kökünden *-DUR-* ve *-UR-* ekleriyle yeni bir fiil yapıldığı kesindir. Bu fiilin tarihî dönemlerde olduğu gibi bugünkü Türkçede de ettirgenlik veya oldurganlık anlamı taşımadığı görülmektedir. **ol-* fiil kökünden durum bildiren yeni bir fiil meydana getirilmiştir. Bu sözcüğün en eski biçiminin *olgur-* olduğunu söylemek ise şu an için mümkün değildir. Çünkü, *olur-*, *olgur-*, *oltur-* fiilleri aynı kökten farklı eklerle türetilmiş fiillerdir. Ayrıca, Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde -

GUr- ekiyle türetilmiş başka fiiller de mevcuttur: *kigür-* “sok-”, *odgur-* “uyandır-”, *tirgür-* “dirilt-” (Tekin 2016: 91); *azgur-* “azdır-”, *kirgür-* “girdir-”, *tirgür-* “dirilt-”, *turgur-* “durdur-”, *ötkür-* “geçir-” (Eraslan 2012: 109-110). Bu örneklerde de görüldüğü üzere *-GUr-* eki Türkçenin değişik dönemlerinde *-TUR-* ve *-Ur-* eki gibi kullanılmıştır. Ayrıca, bu örneklerde oldurganlık işlevinin açık olduğu görülmektedir. *Olgur-* sözcüğündeki *-gur-* ekinin Eski Uygur Türkçesi metninden alınan bir örnekte oldurganlık işleviyle kullanıldığı açıktır:

- *elgin tuta kigürüp erdinilig orunluğ üze olgurtı* (İKPÖ 46/1-3) “Elini tutarak onu içeri sokup (**girdirip**) mücevherli tahta **oturttu.**” (Hunutlu 2014: 115)

Bu sebeple, Uygur Türkçesi döneminde kullanılan *olgur-* fiili çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

Korkmaz, Türkiye Türkçesi üzerine yapmış olduğu çalışmasındaki ilgili başlık altında *getir-* ve *otur-* fiillerinden örnekler arasında bahsetmemiş ancak *-Dir-* / *-DUR-* ekiyle ilgili bazı bilgiler vermiştir. Ona göre bu ek, *-t-* ve *-Ur-* biçimindeki iki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından meydana gelmiştir. Ünsüz ile sonuçlanan geçişli ve geçişsiz fiillere gelerek “oldurma” ve “yaptırma” bildiren geçişli fiiller meydana getirir. Çatı işlevinin yanında kökle kaynaşarak kalıplaşmış yeni anlamda fiiller de meydana getirir: *andır-* “benzemek”, *çıldır-* “delirmek”, *kaptur-* “kendisini fazlasıyla bir işe vermek” vb. (2003: 126). Korkmaz’ın vermiş olduğu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere *kelür-* / *keltür-* / *ketür-* / *getür-* fiilindeki *-Ur-* ve *-DUR-* ekleri oldurganlık bildirmekte, *olur-* / *oltur-* / *otur-* fiilindeki *-Ur-* ve *-DUR-* ekleri ise herhangi bir çatı bildirmeyip yeni anlamda bir fiil meydana getirmektedir.

1. Değerlendirme

Kelür-, *keltür-*, *ketür-* / *getür-* / *getir-* ve *olur-*, *olur-*, *otur-* fiilleri Türkçenin ilk yazılı metinlerini içeren Köktürkçe döneminden itibaren tarihî süreç içerisinde değişik Türk lehçelerinde kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde *getir-* ve *otur-* biçimlerinde kullanılan bu fiiller aynı zamanda kelime kökünün ses bilgisel özelliği ve bu kökün aldığı ek bakımından da dikkat çekicidir. Bu fiiller aynı zamanda Doğu Türkçesinde ve Batı Türkçesinde birbirinden farklı özellikler arz etmekte ve bir dil bilgisi özelliği olarak Doğu-Batı ayrımında kullanılmaktadır.

Fiil köküne gelen *-Dir-* / *-DUR-*, *-Ir-* / *-Ur-* ekleri çeşitli sebeplerle Türkçede sıklıkla kullanılan eklerdendir. Bu ekler, dilbilgisi çalışmalarında genellikle ettirgenlik, oldurganlık, kılışlama veya fiilden fiil yapma ekleri olarak nitelendirilmiştir (Korkmaz 2003; Delice 2009; Yücel 2011; Kara 2016 vd.).

Tekin, *-(X)r-* ekini vermiş ve bunu orta çatı olarak değerlendirmiştir. Bu başlık altında ise *kigür-* “sok-”, *olor-* “otur-, (tahta) otur-”, *yagur-* “yaklaş-, yakına gel-” örneklerini vermiştir. Ettirgen çatı eki olarak adlandırdığı *-Ur-* ekinde ise *kelür-* “getir-”, *ölür-* “öldür-”, *sökür-* “diz çökert-”, *tegür-* “eriştir-, vardır-”, *tüşür-* “indir-”, *yütür-* “yitir-, kaybet-” örneklerini vermiştir (2016: 92-93). Tekin, *olor-* fiilini **ol-* fiilinden getirmiş ve *-(X)r-* eki başlığı altında *kelür-* fiilinden ayrı olarak vermiştir. Bu da oluşturduğu çatıyla ilgilidir. Görüldüğü üzere, söz konusu fiiller Köktürkçe döneminde sadece *kelür-* ve *olor-/olur-* “olur-” biçiminde kullanılmıştır.

Gabain, yaptırma bildirdiğini ifade ettiği *-r-* eki için *ölür-*, *basur-* “ezilmiş ol-, yani birinin emrine gir-”, *bütür-* “bitir-”, *ertür-* “yap-, geçir-”, *kiter-* “gider-, uzaklaştır-” ve *kelir-* “getir-” fiillerini örnek olarak vermiş, *olur-* fiilini ise vermemiştir. Bir diğer yaptırma bildiren ek olan *-DUr-* ekinde ise sadece *yidür-*, *amriltur-* “teskin et-, rahatlat-” fiillerini örnek olarak vermiştir (2007: 60). Araştırmacıların bu bilgilerinin ardından Köktürkçe yazıtlara baktığımızda söz konusu fiillerin kullanımı şöyle karşımıza çıkmaktadır:

Köktürkçe yazıtlardan örnekler:

- *bir tümen ağı altun kümüş keregsiz kelürti* (KT, K-12) “On bir (top) ipek, altın (ve) gümüşü fazlasıyla getirdi.” (Aydın 2017: 68)
- *altun, kümüş kergeksiz kelürti yog yıparig kelürüp tike birti. Çintan ıgaç kelürüp öz yar(atdı...)* (BK, G-11) “<...> altını (ve) gümüşü fazlasıyla getirdiler. Cenaze tüstüleri getirip dikiverdiler. Sandal ağacı getirip kendisi <...>” (Ercilasun 2016: 587-588)
- *teñri yarlıkadukın üçün özüm kutum bar üçün kagan olurtum kagan olurup yok çıgañ bodunug kop kubratdım* (KT, G-9-10) “Tanrı buyurduğu için, benim talihim olduğu için kağan oldum. Kağan olup yok yoksul milleti hep derleyip topladım.” (Ercilasun 2016: 504-505)
- *ol törüde üze eçim kagan olurtı olurapan Türk bodunug yiçe itdi yiçe igit(t)i* (BK, D-14) “Yasalara göre amcam kağan oldu. Kağan olup Türk milletini tekrar örgütledi, tekrar besledi.” (Ercilasun 2016: 564-565)

Köktürkçe yazıtlardan alınmış örneklerle bakıldığında sözcüklerin sadece *kelür-* ve *olur-* biçimlerinin bulunduğu ve bunların da fiil köklerine getirilen *-Ur-* eki ile türetildikleri görülmektedir.

Eraslan, *-DUr-* ve *-r-* / *-Ar-* / *-Ur-* eklerini yaptırma işlevi bulunan ekler olarak tanımlamış ve örneklerini verirken sadece *-r-* / *-Ar-* / *-Ur-* ekleri başlığında *kel-ir-* örneğini vermiş, *ol-ur-* kullanımını ise örneklerle almamıştır (2012: 109/111). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde Eraslan’ın vermiş olduğu *kel-ir-* fiilinin yanında Eski Uygur Türkçesi döneminde *ol-ur-* kullanımını da bulunmaktadır. Buna karşılık *kel-tür-*, *ol-tur-* kullanımları ise bu dönemde henüz görülmemektedir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinden örnekler:

- *[kanka kuotau athg erig] kelürtümüz tip ötüntiler* (AY, 13/2-3) (Kaya 1994: 65) “Kanka Kuotau adlı kişiyi getirdik diye seslendiler.”
- *köñülteki teg urı [körkle kutlug ülüglüg] ogul kelürür* (KİP, 57a/8) “Gönlündeki gibi güzel, mutlu bir erkek çocuğu (dünyaya) getirir.” (Özcan 2014: 23/75)
- *kentü özi suvka kirip yunup artınıp arıg yangı ton kedip ot töşek üze olursun* (AY, 535/-7) (Kaya 1994: 288-289) “Kendi kendine suya girip yıkanıp temizlenip yeni temiz elbiseler giyip ot döşek üzerine otursun.”
- *elgi kopuz itzu ağı yırlayu olurdı* (İKPÖ, 71/1-2) “Eli(yle) kopuz çalıp ağı(yla) şarkı söyleyerek oturdu.” (Hunutlu 2014: 125)

Hacıminoğlu, *-DUr-* ekinin ettirgenlik eki olduğunu, geçişli ve ettirgen fiiller oluşturan *-t-* ile yine aynı anlam ve görevdeki *-Ur-* ekinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtmiştir. Ona göre bu durum, ya yanlış heceleme ya da görev aşınması sonucu oluşmuştur. Hacıminoğlu, bu başlık altında *kel-dür-*, *kon-dur-*, *kül-tür-* gibi fiilleri örnek olarak vermiş (2008: 145-146), *ol-tur-* / *ol-dur-* fiilinden ise bahsetmemiştir. Ancak Karahanlı Türkçesi metinlerine bakıldığında fiilin *oldur-* / *oltur-* biçimlerinin bulunduğu görülmektedir. Diğer

bir ekimiz *-Ur-* için ise Hacıeminoğlu, geçişsiz fiil tabanlarından geçişli, geçişli fiil tabanlarından da ettirgen fiiller oluşturur, dedikten sonra *buş-ur-*, *kop-ur-*, *tod-ur-* gibi örnekler vermiştir (2008: 146-147).

Kâşgarlı, *-tur-* ekinin bir fiili müteaddi (geçişli) yapmak için *te* ve *re* harflerinin birleşiminden oluştuğunu belirtmiş ve *barturdi* “götürdü”, *keltürdi* “getirdi” örneklerini vermiştir (Atalay 2013: C-I: 20). Ayrıca Kâşgarlı, *keltür-* madde başında bu sözcüğü Oğuzların kullandığını diğer Türklerin ise *keldür-* dediğini belirtmiştir (Atalay 2013, C-II: 195). *Oldur-* / *oltur-* fiilini de eserinde belirtmiş ancak bunun Türkler arasındaki söylenişleriyle ilgili bir not düşmemiştir (Atalay 2013: C-I: 224). Türkler arasında *keltür-* ve *olur-* kullanımının olduğundan ise hiç bahsetmemiştir. Çalışmamıza konu olan fiillerin Karahanlı Türkçesindeki biçimlerine bakıldığında *keldür-* / *keltür-*, *oldur-* / *oltur-* biçimlerinin bulunduğu, Eski Türkçe dönemindeki *keltür-* ve *olur-* biçimlerinin ise bulunmadığı görülmektedir.

Karahanlı Türkçesi metinlerinden örnekler:

- *kelse kalı yarlıg bolup yunçig uma*

keldür *anuk bolmış aşig tutma uma* (DLT, C-I: 93/4-5)

“Sana yoksul bir konuk gelirse onun önüne hazır bulunan aşığı getir, geciktirme.” (Atalay 2013: 93)

- *ayıttı ilig aşnu odğurmışig*

ayur sözle keltür sözüni bışıg (KB, B278/3842) (Arat 1947: 386)

“Hükümdar önce Odgurmuş’u sordu, sonra: Söyle (sözle getir) neye karar verdiniz? dedi. (Arat 1985: 278)

- *bütün ümlüg kaçça kolsa oturur* (DLT, C-I: 224/4-5) “Donu sağlam olan nereye isterse oturur.” (Atalay 2013: 224)

- *ağırladı hacib orun birdi tör*

edeb birle ay toldı oldurdı kör (KB, C24/577) (Arat 1947: 73)

“Hâcib ona saygı gösterdi ve başköşede yer verdi, Ay-Toldı edep ile yerine oturdu.” (Arat 1985: 52)

Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan Atebetü'l-Hakayık'ın C nüshasında bir yerde *ketür-* fiili geçmektedir. Bunun da Oğuzca bir özellik olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zaten Arat, bu nüshası için “Metindeki bazı sözlerin imla ve telaffuz şekilleri ile izahlarda daha çok cenup şivesi hususiyetlerinin kullanılmış bulunması, bu nüshanın İstanbul’da yazılmış olduğuna şüphe bırakmıyor.” notunu düşmüştür (2006: 31).

- *talulap ketürdüm kemiştim çözüük* (AH, C46/478) “(Sözleri) seçerek getirdim ve çözülmüşleri attım.” (Arat 2006: 78/99)

Harezmi Türkçesi döneminde fiillerin *keldür-* / *keltür-* / *ketür-* ve *otur-* / *oldur-* / *oltur-* biçimleri görülmekte, *keltür-* ve *olur-* biçimlerine ise rastlanmamaktadır. Harezmi Türkçesinde bu iki fiilin farklı biçimlerinin kullanım oranları karşılaştırıldığında *ketür-* ve *otur-* biçimlerine karşılık *keltür-* ve *oltur-* biçimlerinin daha sık kullanıldığı görülmektedir. Bu duruma Harezmi Türkçesi eserlerinden örnek verecek olursak; Nehcü'l-Ferâdis’de *keltür-* ve *oltur-* biçimlerine karşılık *ketür-* biçimi hiç geçmezken *otur-* biçimi sadece *otruk* “oturum, yatalak” sözcüğünde iki kere geçmiştir (Tezcan ve Zülfikar 2014); Kısasü'l-Enbiyâ’da *oltur-* ve *keltür-* biçimlerine karşılık *otur-* biçimi hiç geçmezken *ketür-* biçimi ise *keltür-* biçimine göre çok az geçmiştir (Ata 1997). Mu’înü'l-Mürîd (Toparlı ve Argunşah 2014) ve

Mukaddimetü'l-Edeb (Yüce 2014) de ise farklı biçimler açısından daha orantılı bir kullanım vardır. Bunda ise eserlerin istinsah tarihi, istinsah yeri, müstensihi ve dolayısıyla başka lehçelerin yazı diline yansımaları gibi sebepler etkili olmuştur denebilir.

Harezmi Türkçesi metinlerinden örnekler:

- *yava barmış-dın habar bérdi şafâ'atçı **ketürdi** aña Tañrı-nı, Tañrı-nı şafı **keldürdi** aña* (ME, 11/7-8) “Yitiğinin (nerede) olduğunu haber verdi. Tanrı'yı ona şefaataçı eyledi, Tanrı'yı ona şifa veren eyledi. (Yüce 2014: 33)
- *yâ Muhammed eger bu sūsmār tilke kelse taqı seniñ peygāmbarlıqıña tanuqluq bérse men taqı imān **keltürür-men*** (NF, 161/11) “Ey Muhammed, bu kertenkele dile gelse ve senin peygamberliğine şahitlik etse ben de iman getiririm.” (Tezcan ve Zülfikar 2014: 112)
- *anıñ birle yüz yüze **oturdu*** (ME, 122/1-2) “Onunla yüz yüze oturdu.” (Yüce 2014: 56)
- *yakın **oldurdu** a(nıñ birle)* (ME, 119-6) “Onunla yakın oturdu.” (Yüce 2014: 55)
- *peygamber 'as aḥşam namāzını qılmışdın soñ mescidde **oturdu** yatsıg vaqtınga tegi men taqı **olturdum*** (NF, 170/5-6) “Peygamber (as) akşam namazını kıldıktan sonra yatsı vaktine kadar mescitte oturdu, ben de oturdum.” (Tezcan ve Zülfikar 2014: 117)
- *yakın bir tēmişde yētürgil anı taqı **olturnup** qop yētür tōrt anı yakın tōrt tēmişde **oturgul** kayıt qopup yana rek'at kēter noḳsāmı* (MM, 127/1-4)

“Kesin olarak üç diye düşündüğünde oturup kalk, onu dörde tamamlama. Kesin olarak dört diye düşündüğünde otur, tekrar kalkarak diğer rekâtları tamamlama.” (Toparlı ve Argunşah 2014: 110/167)

Harezmi Türkçesinde kendinden önceki Türk yazı dillerindeki durumdan farklı olarak söz konusu fiillerin *ketür-* ve *otur-* biçimleri de görülmektedir. İleride Eski Anadolu Türkçesi ve günümüz Oğuz lehçelerinde de bahsedeceğimiz üzere bu durum, günümüzde diğer Türk lehçelerinden çok Oğuzcanın bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanımın ilk örneklerinin Harezmi Türkçesinde görülmesi Oğuzcanın Harezmi Türkçesi yazı diline yansıyan bir özelliği olarak değerlendirilebilir.

Tarihî Kıpçak Türkçesi üzerine yapmış olduğu çalışmada Güner, *-Dir-* / *-Dur-* ekinin fiilin anlamını oluşturma, yaptırma veya fiilin gerçekleşmesine sebep olma gibi yönlerden tamamlayan ve ettirgenlik yapan çok işlek bir ek olduğunu belirtmiş ve eki alan kelimelerle ilgili olarak pek çok örnek sıralamıştır: *aç-tur-*, *alış-tır-*, *bağ-tır-*, *kel-tür-*, *kây-dür-* vb (2013: 167-170). Ancak bunların içinde *olturn-* fiili bulunmamaktadır.

Tarihî Kıpçak Türkçesinde fiillerin *keltür-* / *keltür-* / *ketir-* / *ketür-* ve *olturn-* / *olturn-* / *voltur-* biçimleri bulunmakta, *kelür-* ve *olur-* biçimleri ise bulunmamaktadır (Toparlı vd. 2007). Yani, bu dönemde söz konusu fiiller sadece *-tUr-* ekiyle yapılmıştır. Ayrıca, günümüzde diğer Türk lehçelerine göre Oğuz Türkçesinin karakteristik bir özelliği olan *ketür-* (Oğz. *getür-* / *getir-*) ve *olturn-* biçimleri de bu dönemde kullanılmıştır. Bu durumun da Oğuzca bir etki olduğu söylenebilir. Zira, Anadolu'daki Oğuzcanın özellikle Memluk sahası için Kıpçakçaya ciddi etkilerinin olduğu bilinmektedir.

Keltür- / *ketür-*, *olturn-* / *olturn-* fiillerinin tarihî Kıpçak Türkçesindeki kullanım sıklığına bakıldığında günümüz Kıpçak lehçelerinin durumunu yansıtır bir biçimde *keltür-* ve *olturn-* fiillerinin *ketür-* ve *olturn-* fiillerine göre daha sık kullanıldığı görülmektedir. Bu duruma

İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin'den bir örnek verecek olursak; *keltür-* fiilinin 127 kere, *ketür-* fiilinin ise sadece 4 kere kullanıldığı, *oltur-* fiilinin 247 kere kullanılmasına karşılık *otur-* fiilinin ise hiç kullanılmadığı görülmektedir (Toparlı 1992).

Tarihî Kıpçak Türkçesi metinlerinden örnekler:

- *kuyaş tirilikni keltürdi* (CC, 73a/10-11) (Argunşah ve Güner 2015: 733) “Güneş hayatı getirdi.”
- *eger imân keltürse andan soñra taķı ol sözden kayıtmasa kāfirlik andan kötrülmes* (İMS, 17a/3) (Toparlı 1992: 156) “Eğer iman getirirse ve o sözden dönmese kâfirlik ondan giderilmez.”
- *eger hatun kişi bir oğlan ketürse taķı namāz içinde emizse namāzi fāsıd bolur* (İMS, 194b/6-7) (Toparlı 1992: 265) “Eğer (bir) kadın bir çocuk (dünyaya) getirirse ve namaz içinde emzirse namazı bozulur.”
- *taķı revā bolur içmek kümüşli çanak içinde taķı olturmak kümüşli taht öze* (İMS, 447a/2-3) (Toparlı 1992: 437) “Ayrıca, gümüş çanak içinde içmek ve gümüş taht üzerine oturmak reva olur.”
- *ol vaķt kim ta‘ām yimege oturdılar zāhid yimek az yidi* (GT, 52b/1-2) (Karamanlıoğlu 1989: 51) “Yemeğe oturdıkları vakit zahit, yemeği az yedi.”
- *sen volturup laf vurur sen* (DMLT, 20b/4) “Oturup laf atarsın” (Toparlı 2003: 51)

Argunşah, Çağatay Türkçesinde fiilden fiil yapan *-DUr-* eki için etken ve ettiren fiiller türetir dedikten sonra *al-dur-*, *en-dür-*, *köy-dür-*, *sın-dur-* gibi fiillerin yanında *kè-tür-*, *<kèl-tür-*, *kèl-tür-* ve *ol-tur-* fiillerine de örnekler arasında yer vermiştir (2014: 114). Bu dönemde *keltür-* / *kiltür-* / *kètür-* / *kitür-*, *oltur-* ve az da olsa *otur-* biçimleri Çağatayca eserlerde geçerken *kelür-*, *olur-* biçimlerine ise rastlanmamıştır.

Çağatay Türkçesi metinlerinden örnekler:

- *şeker sözlüg nigār-ı serv-kāmet ki sin olturduj u koptı kıyāmet* (DEH, 446) (Köktekin 2013: 73) “Şeker sözlü servi boylu sevgili, sen oturdun ve kıyamet koptu.”
- *atasınıñ inisi Or Hanıñ kıızı hem munlarınñ içinde olturup turur* (ŞT, 71b) (Argunşah 2014: 294) “... babasının küçüğü Or Hanın kıızı da bunların içinde oturmaktadır.”
- *kerem kılgıl kil imdi ay āzizim oturğıl dide-i müştāk içinde* (ŞHD, 11b/8) (Karasoy 1989: 94) “Ey sevgili, gel şimdi (seni) arzulayan gözümün önünde oturarak iyilikte bulun”
- *Müsülmān bolğanlarığa tēgmey koyup Tēnriğa imān keltürmegenlerini öltürüp oğlanlarını esir kıılıp kaytıp évige tüşdi* (ŞT, 75a) (Argunşah 2014: 297) “... Müslüman olanlarına bir şey yapmayıp Tanrı’ya iman getirmeyenleri öldürüp, çocuklarını esir edip geri dönüp evine ulaştı.”
- *ni dirsın munda ger kiltürsem anı nühüfte ündesem ol bī-nevānı* (DEH, 629) (Köktekin 2013: 87) “Eğer o zavallıyı gizlice buraya çağırsam ne dersin?”
- *faşl-ı bahār boldı vü lāle (vü) gül açıldılar sākı kitür piyāleni bāde-i hoş-güvār ile* (ŞHD, 145b/11) (Karasoy 1989: 239) “Bahar vakti oldu ve lale ile gül açıldı, (ey) saki lezzetli şarabınla kadehi getir.”

Eski Anadolu Türkçesine gelmeden önce Kâşgarlı’nın XI. yüzyıldaki ifadelerini incelemek gerekir. Kâşgarlı, söz konusu fiiller hakkında bilgi verirken, *keltür-* madde başında

bu sözcüğü Oğuzların kullandığını diğer Türklerin ise *keldür-* dediğini belirtmiştir (Atalay 2013: C-II: 195). *Oldur-* / *oltur-* fiilini de eserinde belirtmiş ancak bunun Türkler arasındaki söylenişle ilgili bir not düşmemiştir (Atalay 2013: C-I: 224). Türkler arasında *kelür-* ve *olur-* kullanımının olduğundan ise hiç bahsetmemiştir. Ancak, bu açıklamalarda ilginç olan Oğuzların XI. yüzyılda bu fiilleri *k(g)eltür-* ve *oltur-* biçiminde söyledikleridir. Bu fiiller, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında *getür-*, *otur-* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Karışık dilli olarak adlandırılan Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'unda hem *oltur-* hem de *otur-* biçimi bulunmaktadır (Uygur 2003). 1343 tarihli ve *olğa-bolğa* ibaresince yazılmış Ferâiz Kitâbı'nda ise sadece *getür-* ve *otur-* biçimleri bulunmaktadır (Tekin, 1974). Karışık dilli olarak nitelendirilmeyen Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde ise bu fiiller, sadece *getür-* ve *otur-* biçimindedir. Burada şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. Kâşgarlı'nın da belirttiği gibi Oğuzlar XI. yüzyılda söz konusu fiilleri *keltür-* ve *oltur-* biçiminde kullanıyorlardı. XIII. yüzyıldan itibaren kendi ağızlarına dayalı bir yazı dili oluşturmaya başladıklarında Oğuzlar artık *getür-* ve *otur-* diyorlardı. *Keltür-* ve *oltur-* biçimleri ise Doğu Türkçesi özelliği olarak devam ediyordu. Ayrıca, *keltür-* ve *oltur-* biçimleri henüz yeni oluşum aşamasında olan Oğuz yazı diline Doğu Türklüğüne ait yazarlar aracılığıyla da yansıyor. Burada dikkat çekici bir durum daha mevcuttur. O da Oğuzların aradan geçen yaklaşık 200 yıl sonra *keltür-* ve *oltur-* fiillerinde fiil kökünde bulunan "l" ünsüzünü düşürmüş olarak karşımıza çıkmış olmalarıdır. Bu olayda Kâşgarlı'nın (Atalay 2013: C-I: 30) da dikkat çektiği üzere Oğuzların diğer Türk boylarından farklı olarak dilde yeğnilik yolunu tercih etmeleri; yani bazı sesleri düşürme, kaynaştırma ve yutma hadiselerindeki özellikleri etkili olmuştur denebilir. Aynı zamanda günümüzde olduğu gibi Oğuzların XI. yüzyılda da farklı ağız özelliklerinin olduğu ve Oğuzcanın XI. yüzyılda en az beş farklı ağzının bulunduğu Gülsevin tarafından tespit edilmiştir (2016: 269-300). XI. yüzyılda *keltür-* ve *oltur-* diyenler hangi Oğuzlardı bilinmez ancak bugün bütün Oğuz yazı dillerinde söz konusu fiiller *getir-* ve *otur-* biçimindedir. Buna karşılık diğer tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde ilgili fiiller genellikle *keltir-* / *keltür-* ve *oltur-* biçimlerindedir (Ercilasun vd. 1992).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden örnekler:

- *şimdi mâ-hazarı işbu ta'âmı getürdüm* (MT, B.32b/5) "Şimdi elimde bulunan bu yiyeceği getirdim." (Korkmaz 2017: 221/319)
- *kuyruğı öri ol ki kuyruğın yukarı getürür* (BL, 34a/7-8) (Turan 2017: 90) "Kuyruğu yukarı (Akrep), kuyruğunu yukarı getirir (kaldırır)."
- *şanasın saltanat tahtına oturdı* (MT, B.6a/2) "Sanki bir saltanat tahtına oturdu." (Korkmaz 2017: 178/285)
- *indediler Yūsufi getürdiler*
çevresinde Yūsufū oturdular (DY, 2b/8) (Eminoğlu 2008: 154)
"Yusuf'u çağırıp getirdiler, Yusuf'un çevresinde oturdular."

Üzerinde araştırma yaptığımız fiillerin tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki durumu bir tablo hâlinde şöyle gösterilebilir:

Türk Lehçeleri		
Köktürkçe	<i>kelür-</i>	<i>olur-</i>
Eski Uygur Türkçesi	<i>kelir- / keltür-</i>	<i>olur-</i>
Karahanlı Türkçesi	<i>keldür- / keltür-</i>	<i>oldur- / oltur-</i>
Harezm Türkçesi	<i>keltür- / keldür- / ketür-</i>	<i>oldur- / oltur- / otur-</i>
Tarihî Kıpçak Türkçesi	<i>keltir- / keltür- / ketir- / ketür-</i>	<i>oltur- / otur- / voltur-</i>
Çağatay Türkçesi	<i>keltür- / kiltür- / ketür- / kitür-</i>	<i>oltur- / otur-</i>
Eski Anadolu Türkçesi	<i>getür-</i>	<i>otur-</i>
Osmanlı Türkçesi	<i>getir- / getir-</i>	<i>otur-</i>
Türkiye Türkçesi	<i>getir-</i>	<i>otur-</i>
Azerbaycan Türkçesi	<i>getir-</i>	<i>otur-</i>
Türkmen Türkçesi	<i>getir-</i>	<i>otur-</i>
Gagavuz Türkçesi	<i>getir-</i>	<i>otur-</i>
Kırgız Türkçesi	<i>ketir-</i>	<i>oltur- / otur-</i>
Kazak Türkçesi	<i>keltir-</i>	<i>otur-</i>
Başkurt Türkçesi	<i>kiltir-</i>	<i>ultur-</i>
Nogay Türkçesi	<i>keltir- / ketir-</i>	<i>oltur-</i>
Tatar Türkçesi	<i>kitir-</i>	<i>utur-</i>
Kırım-Tatar Türkçesi	<i>ketir-</i>	<i>otur-</i>
Kumuk Türkçesi	<i>geltir-</i>	<i>oltur-</i>
Karaçay-Malkar Türkçesi	<i>keltir-</i>	<i>oltur-</i>
Özbek Türkçesi	<i>keltir-</i>	<i>otir-</i>
Uygur Türkçesi	<i>keltür-</i>	<i>oltur-</i>
Altay Türkçesi	<i>keldir-</i>	<i>otur-</i>
Hakas Türkçesi	<i>kildir-</i>	<i>odur-</i>
Tuva Türkçesi	<i>keldir-</i>	<i>olur- / olur- > or-</i>
Saha Türkçesi	<i>ağal-</i>	<i>olor-</i>
Çuvaş Türkçesi	<i>ilse kil-</i>	<i>lar-</i>
Halaç Türkçesi	<i>kelit- / kelüt-</i>	<i>yör- / yūr-</i>

(Doerfer ve Tezcan 1980; Doerfer 1988; Ercilasun vd. 1992; Vasiliev 1995; Gürsoy-Naskali ve Duranlı 1999; Arıkoğlu 2005; Bayram 2007; Ercilasun vd. 2007; Yıldız 2009; Radloff 2015)

Bu tabloda görüldüğü üzere Türkler Eski Türkçe döneminden sonra (Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi) tarihî yazı dillerinde hiç *kelür-* ve *olur-* biçimlerini kullanmamışlardır. Yani, *kel-* ve **ol-* fiillerinden söz konusu fiilleri yaparlarken *-Ir-/ -Ur-* ekini değil, *-DUr-* ekini tercih etmişlerdir. Tarihî Türk yazı dilleri *keltür-* ve *oltur-* üzerinden devam etmiştir. Bu durumu, ilgili fiillerin oluşturulmasında farklı Türk boylarının tercihi ve bu türden yapıların oluşturulmasında *-DUr-* ekinin kullanımının artması olarak değerlendirmek mümkündür.

Takip edilebildiği kadarıyla XII-XIII. yüzyıldan itibaren Oğuzlarda daha farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Oğuzların fiillerdeki “l” ünsüzünü düşürerek kullandıkları görülmektedir. Türkçede “l, r, y, n” akıcı ünsüzlerin en çok düşme eğilimi gösteren sesler oldukları doğrudur (Vural ve Böler 2014: 103). Ancak bu düşme Türkçedeki bazı sözcüklerde görülmekte, bazılarında ise görülmemektedir: *oltur-* (> *otur-*) fiilinde düşerken *öldür-* fiilinde düşmemiştir, *keltür-* (> *ketür-* / *getür-* / *getir-*) fiilinde düşerken *güldür-* fiilinde düşmemiştir. Bu örneklerle dikkat edildiğinde sözcük kökündeki “l” akıcı ünsüzünün ekin tonsuz ve patlayıcı biçimini (-*tur-*) almış olduğu durumlarda düştüğü görülmektedir. Deny, bu düşmenin başka örnekleri olduğunu da belirtmiş ve *oltuz* yerine *otuz*, *altmış* yerine telaffuzda *atmış*, *alt* yerine telaffuzda *āt*, *kalk* yerine *kāk*, *olsun* yerine *osun* dendiğini, *apar-* fiilinin *alıp var-* biçiminden geldiğini, Çuvaş Türkçesinde *ultmal* “altmış” ile birlikte l düşmesi ile oluşan *utmal* biçiminin de bulunduğunu söylemiştir (2013: 122). Deny, ayrıca Türkçede *rp, rt, rç, rk, lpl, lt, lç, lk, np, mb, nt, nç, nk* kombinezonlarının bulunduğunu ve bu kombinezonlarda sızıcı¹ olan birinci ünsüzle patlayıcı olan ikinci ünsüz arasında bir zıtlığın meydana geldiğini ve bunun sonucunda da bu kombinezonların çoğunlukla anlam değişikliğine sebep olmadan tek ünsüzle yer değiştirdiğini de belirtmiştir: *seçe* (Kâşgari’ye göre Oğuz dili) x *serçe*; *tuç* (Kâşgari, esk. osm.; Bulgarcadan) x *tunç*; *pek* (esk. *bek*) x *berk*; *dit-* x *dirt-* (halk dili); *se(r)p-*; *yon(t)-*; *o(l)tur-* (2013: 83). Bu örneklerde de görüldüğü üzere “l” ünsüz birlikteliğinin söylemede de bir zorluğa yol açtığı ve en az çaba yasasına göre çoğunlukla “l” ünsüzünün düşürüldüğü anlaşılmaktadır. Bugün de konuşma dilinde *kısalt-*, *kocalt-*, *seyrelt-*, *sivrilt-*, *ufalt-* gibi sözcükler söylenirken de zorlanılmakta ve “l” ünsüzleri halk ağzında çoğunlukla düşürülmektedir.

XIII. yüzyılda Oğuzlarda görülen ünsüz düşmesi olayı Eski Anadolu Türkçesinin ve Osmanlı Türkçesinin çağdaşı olan Harezmi, Kıpçak ve Çağatay yazı dillerinde pek az görülmektedir. Çağdaş yazı dillerinde ise Oğuzlar gibi başka Türk boyları da özellikle *oltur-* fiilinde “l” ünsüzünü düşürmüşlerdir. Oğuzlarda tamamıyla düşmesine rağmen diğer Kıpçak, Karluk veya Güney Sibiryalı Türklerinde görülen ikili durumlar hem ilgili boyun özelliği hem de özellikle Kıpçaklar üzerindeki Oğuzcanın bir etkisi olarak açıklanabilir.

Çağdaş Türk yazı dilleri içerisinde bugün Eski Türkçedeki *otur-* biçimini devam ettiren Türk lehçeleri de vardır. Ancak, Eski Türkçe dönemindeki *kelür-* biçimini devam ettiren bir çağdaş Türk yazı diline rastlanmamıştır. Halaççada diğer Türk lehçelerinden farklı olarak *getir-* fiilinin Türkiye Türkçesinde *sapıt-*, *sarkıt-*, *ürküt-* gibi örneklerde görülen biçimlerdeki gibi *kel-ür-t-* şeklinde -t- ekiyle yapıldığı anlaşılmıştır.

Söz konusu fiillerde görülen bu ikili durum, bir ekin yerini giderek işlekliliği artan başka bir ekin bazı fiillerde alması biçiminde yorumlanabilir. Ancak, ek tercihlerinde ve fiillerde meydana gelen ses olaylarında farklı Türk boylarının eğilimlerinin de bulunduğu göz ardı edilmemelidir. Bugün bile farklı Türk boylarının ağızlarına dayanan yazı dillerinde birbirinden farklı kullanımların olduğu görülmektedir.

¹ Burada verilen kombinezonlardaki ilk ünsüzler sızıcı değil, akıcı ünsüzlerdir. Dolayısıyla Deny’nin bu ifadesini bizim çalışmamız için “akıcı ünsüz” olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

Sonuç

Türkiye Türkçesinde *getür-* ve *otur-* biçiminde olan ve Türk dilinin tarihî devirlerinde *kelür-* / *keltür-* / *ketür-* / *getür-* ve *olur-* / *oltur-* / *otur-* biçimleri bulunan fiiller Türk lehçelerinde almış oldukları *-DUr-*, *-Ir* / *-Ur-* eklerine ve sözcük kökündeki “*l*” ünsüzünün düşüp düşmemesine göre değerlendirilmiş; söz konusu fiillerin Türkçenin değişik dönemlerinde farklı biçimlerde ek aldıkları ve bazı Türk yazı dillerinde fiil kökünde ses düşmesinin meydana geldiği görülmüştür. *K(g)el-* fiili, Türkçenin Eski Türkçe (Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi) döneminde oldurganlık işlevi için *-Ur-* ekiyle genişletilmiştir. Bu tercihin Eski Türkçe döneminde başka fiillerde de örnekleri vardır: *öl-ür-* “öldür-”, *teg-ür-* “ulaştır-” vb. **Ol-* fiili de Eski Türkçe döneminde (Köktürkçe ve Eski Uygur Türkçesi) *-Ur-* ekiyle yapılmıştır. Diğer Türk lehçelerindeki gibi **ol-* fiili üzerine gelen ekin işlevi genel özelliğinden farklı olarak ettirgenlik veya oldurganlık değildir. Bu ek, fiilden fiil yapma eki olarak yeni bir kelime türetmiştir.

Karahanlı Türkçesi döneminde Eski Türkçedeki *kel-ür-* ve *ol-ur-* kullanımına rastlanmamaktadır. Çalışmamızın konusu olan fiiller bu dönemden itibaren *-Ur-* ekiyle değil, *-DUr-* ekiyle yapılmıştır: *keldür-*, *keltür-*, *oldur-*, *oltur-*. Söz konusu fiillerin kullanımı metinlerden takip edilebildiği kadarıyla XII-XIII. yüzyıldan itibaren ikili bir durum arz etmektedir. *K(g)el-* ve **ol-* fiilleri Karahanlı Türkçesinde olduğu gibi sadece *-DUr-* ekiyle kullanılmaktadır. Ancak, fiillerin kökündeki “*l*” ünsüzü Oğuzcada düşmüş, Doğu Türkçesinde ise devam etmiştir. Bu durumun ünsüz zıtlığı, söyleme zorluğu gibi sebepleri olabilir. Bunda Oğuzların diğer Türklere göre bu tür yapılarda genellikle daha yeğni olanı tercih etmeleri de etkili olmuştur. Doğu Türkçesi yazı dillerinden olan Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde de Oğuzcanın bir özelliği olarak az da olsa “*l*” ünsüzünün düştüğü örnekler bulunmaktadır. Günümüzde de çağdaş Türk yazı dillerine bakıldığında Oğuz grubu dışındaki Türk lehçelerinin genellikle söz konusu fiillerde (özellikle *keltür-* fiilinde) “*l*” ünsüzünü muhafaza ettikleri, Oğuz grubundaki tüm lehçelerin ise “*l*” ünsüzünü düşürdükleri görülmektedir. Bazı Doğu Türkçesi yazı dillerinin Oğuzca gibi *keltür-* ve *oltur-* fiillerinin birinde veya her ikisinde “*l*” ünsüzünü düşürdükleri (Kırgız Türkçesi “*ketir-*, *otur-*”, Tatar Türkçesi “*kitir-*, *utr-*”, Kazak Türkçesi “*otur-*”, Özbek Türkçesi “*otir-*”) gözlemlenmektedir.

Çağdaş Türk yazı dilleri içerisinde Tuva Türkçesi ve Saha (Yakut) Türkçesinde Eski Türkçedeki *olur-* / *olor-* biçimi devam etmektedir. *Kelür-* biçiminin yaşadığı bir çağdaş Türk yazı diline ise rastlanmamıştır. Bunun yanında, çağdaş Türk lehçelerinden Halaççada *kelüt-* ve *yör-* / *yür-* biçimleri de bulunmaktadır.

Getür- ve *otur-* fiillerinin incelendiği çalışmada, bu fiil gövdelerinin Türkçenin farklı dönemlerinde ve aynı dönemlerdeki farklı boyların ağızlarına dayalı yazı dillerinde farklı biçimlerde kullanıldığı görülmüştür. Bu da Türkçenin dinamikliğini ve Türk boylarının hatta aynı boy içindeki farklı grupların da ses ve şekil bilgisi özellikleri bakımından birbirinden farklı olabildiğini ortaya koymaktadır.

Kısaltmalar

AH	: Atebetü'l-Hakayık
AY	: Altun Yaruk
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
BL	: Bahşayış Lügati
C	: Cilt
CC	: Codex Cumanicus
çev.	: Çeviren
DEH	: Dehnâme
DLT	: Dîvânu Lûgâti't-Türk
DMLT	: Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye
DY	: Destân-ı Yûsuf
GT	: Gülistan Tercümesi
haz.	: Hazırlayan
İKPO	: İyi ve Kötü Prens Öyküsü
İMS	: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin
KB	: Kutadgu Bilig
KİP	: Kuanşi İm Pusar
KT	: Kül Tigin Yazıtı
ME	: Mukaddimetü'l-Edeb
MM	: Mu'înu'l-Mürîd
MT	: Marzubân-nâme Tercümesi
NF	: Nehcü'l-Ferâdîs
Oğz.	: Oğuzca
ŞHD	: Şiban Han Divânı
ŞT	: Şecere-i Terâkime
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: yayımlayan

Kaynaklar

- Arat, Reşid Rahmeti. (1947). *Kutadgu Bilig I (Metin)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arat, Reşid Rahmeti. (1985). *Kutadgu Bilig II (Çeviri)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, Reşid Rahmeti (haz.) (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, Mustafa. (2014). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, Mustafa ve Galip Güner. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Arıkoğlu, Ekrem. (2005). *Örneklî Hakaşça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ata, Aysu. (1997). *Kıssaşü'l-Enbiyâ II (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim (çev.) (2013). *Divanü Lûgat-it Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, Erhan. (2017). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bayram, Bülent. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Clauson, Sir Gerard. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Delice, H. İbrahim. (2009). "Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?". *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33/1, 107-120.
- Deny, Jean. (2013). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*. (çev. Oytun Şahin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doerfer, Gerhard. (1988). *Grammatik des Chaladsch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Doerfer, Gerhard ve Semih Tezcan. (1980). *Wörterbuch des Chaladsch*. Budapest: Akademiai Kiado.
- Eminoğlu, Emin (haz.). (2008). *Destân-ı Yûsuf*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Eraslan, Kemal. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican vd. (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican vd. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gabain, A. Von. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, Gürer. (2016). "11. Yüzyılda Hangi Oğuz Diyalektleri Vardı?". *Bilig*, 76, 269-300.
- Güner, Galip. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, Emine ve Muvaffak Duranlı. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hunutlu, Ümit. (2014). *Orhun Yazıtları ile İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde Yan Cümleler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış doktora tezi.

- Kara, Funda. (2016). “Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5/3, 1204-1215.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (haz.). (1989). *Gülistan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoym, Yakup. (1989). *Şiban Han Divânı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış doktora tezi.
- Kaya, Ceval. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları..
- Korkmaz, Zeynep. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. (2005). “Eski Türkçede Oğuzca Belirtiler”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar-I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (haz.). (2017). *Marzubân-Nâme Tercümesi (Destûr-ı Şâhî)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, Kâzım (haz.) (2013). *Dehnâme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özcan, Ceyda. (2014). *Eski Uygurca Kuanşi İm Pusar İncelemesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış doktora tezi.
- Radloff, Wilhelm. (2015). *Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler. (haz. Tülay Çulha)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Şinasi. (1974). “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘olğa-bolğa’ Sorunu”. *TDAY-Belleten*, 5, 59-157.
- Tekin, Talat. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, Semih ve Hamza Zülfikar (yay.). (2014). *Nehcü’l-Ferâdis*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, Andreas. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. İkinci cilt F-J. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Toparlı, Recep. (1992). *İrşâdü’l-Mülük ve’s-Selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep. (2003). *Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep ve Mustafa Argunşah. (2014). *Mu’inü’l-Mürid*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, Fikret (haz.). (2017). *Bahşayış Lügati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uygur, Sinan. (2003). *Ali’nin Kıssa-i Yüsuf’u (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış yüksek lisans tezi.
- Vasiliev, Yuriy. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vural, Hanifi ve Tuncay Böler. (2014). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yıldız, Mustafa. (2009). “Nogay Türkçesinin Söz Varlığındaki Divanü Lugati’t-Türk Kaynaklı Oğuzca Kelimeler”. *Turkish Studies*, 4/3, 2322-2337.
- Yüce, Nuri (haz.). (2014). *Mukaddimetü’l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yücel, Bilal. (2011). “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”. *Türk Gramerinin Sorunları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 268-313.

ŞEMSEDDİN SÂMÎ'NİN "ROBENSON" ÇEVİRİSİ İÇİN TÜRKİYE
TÜRKÇESİ EKSENİNDE BİR ÇEVİRİ DEĞERLENDİRMESİ
A TRANSLATION EVALUATION ON THE AXIF OF TURKISH IN
TURKEY FOR SEMSEDDIN SAMI'S "ROBENSON" TRANSLATION

MEHMET CİHAT ÜSTÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü
Assist. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Science and Literature, Translation Department

dr.mehmetcihatustun@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7738-0801>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 06.04.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 21.09.2018

Sayfa-Pages : 131-180

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3913>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaead>

This article was checked by

 iThenticate

ŞEMSEDDİN SÂMÎ'NİN "ROBENSON" ÇEVİRİSİ İÇİN TÜRKİYE
TÜRKÇESİ EKSENİNDE BİR ÇEVİRİ DEĞERLENDİRMESİ
A TRANSLATION EVALUATION ON THE AXIS OF TURKISH IN
TURKEY FOR SEMSEDDIN SAMI'S "ROBENSON" TRANSLATION

MEHMET CİHAT ÜSTÜN

Öz

Gelişen ve değişen dünyada insanlar, kendi kültürü ve yaşantısı dışında başka kültürleri tanımayı ister. Türk edebiyatı tarihi incelendiğinde, Doğu'nun örnek alındığı dönemde Arap ve Fars edebiyatının güzide eserleri Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviri çalışmaları Türk edebiyatının olgunlaşmasına vesile olmuştur. Tanzimat ile başlayan ve Batı yönünde gelişen dönemde roman, tiyatro gibi türler çeviri yoluyla edebiyatımıza girmiştir. Çeviri faaliyetleri neticesinde Türk kültür ve edebiyatına tanıtılmaya çalışılan çok sayıda eser olmuştur. Bunlardan birisi de Daniel Defoe'nin yazdığı Ambroise Rendu'nun Fransızcaya çevirdiği oradan da Şemseddin Sâmî'nin Türkçeye tercüme ettiği "Robenson" adlı romandır. Bir dilde ve kültürde var olanı başka dile ve kültüre aktarmak beraberinde birtakım problemleri de getirebilir. Bir dilde var olan bir kullanım, başka bir dilde mevcut olmayabilir. Kaynak dilde bulunan bazı ifadeler hedef dilde henüz kavramlaşmamış olabilir. Kaynak dil ile hedef dilin sözcük yapımı, sözcük bilgisi ve söz dizim özellikleri birbiriyle uygun bir nitelik göstermeyebilir. Bu nedenle tercüme faaliyetlerinde mütercimler bazı sorunlarla karşılaşabilirler.

Bu düşünceler çerçevesinde Şemseddin Sâmî'nin Daniel Defoe'ye ait olan Fransız Ambroise Rendu'dan çevirdiği Robenson romanı tarafımızca incelenmiş ve bu çalışmada Şemseddin Sâmî'nin çevirdiği Robenson romanı üzerinde tespit edilen bazı çeviri problemleri maddeler halinde sıralanmış, Türk dilinin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde bu problemlerin giderilmesi için bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şemseddin Sâmî, Robenson Romanı, Çeviri, Çeviri Problemi, Çözüm Önerisi

Abstract

Humans want to know different cultures in the developing and changing world apart from their own cultures and livings. When we analyze the Turkish Literature in the term of the heyday of East, eximious works of Arabic and Persian literature have been translated into Turkish. These translation studies have contributed to develop Turkish Literature. In the period that started with Tanzimat and developed in the direction of west, novel and theater entered the literature through translation and many works were brought to Turkish literature through translation from western literature. As a result of translation activities, many works have been tried to be introduced to Turkish culture and literature. One of them is a novel named "Robinson", written by Daniel Defoe, translated by Ambroise Rendu into French, and translated by Semseddin Sami into Turkish from the French version. Transferring one language and culture to another language and culture may include a number of problems. A usage in a language may not be available in another. Some expressions on the source language may not yet have been conceptualized on the target language. The source language and the target language may not match in terms of word structure, lexicology, and syntax features. For this reason, translators may encounter some problems in translation activities.

In the framework of these thoughts, Robinson's novel, Daniel Defoe, which was translated by Semseddin Sami from French Ambroise Rendu, has been examined by us, and, in this study some translation problems have been specified, and some suggestions have been proposed in order to overcome these problems in the context of the qualities that the Turkish language has.

Key Words: Semseddin Sami, Robinson Novel, Translation, Translation Problem, Solution Proposal

Giriş

İnsan yaşadığı evreni sürekli tanımaya ve anlamaya çalışır. Bu nedenledir ki insan daima çevresiyle hem-hal bir durumdadır. Araştırır, inceler, sorar, soruşturur etrafında olup biteni anlamaya çalışır. Böylece insan, zihnini tefekküre zorlar. İnsanı insan yapan niteliklerin başında düşünmek ve aklını kullanmak gelir. Bu niteliklerini kullanan insan etrafında meydana gelen olayları anlar, bu olaylar hakkında fikir sahibi olur ve nihayetinde bunları izah ve ifade etmeye çalışır.

İzah ve ifadenin en önemli aracı şüphesiz dildir. İnsanı diğer canlılardan ayıran nitelik düşünmesi ve düşündüklerini dil ile izah edebilmesidir. İlk insandan itibaren dil, canlılık prensibi dâhilinde sürekli kendini yenileyen ve niteliklerini geliştiren bir özelliklerle varlığını sürdürmüştür. Öyle ki farklı uluslara ve oymaklara bölünen insanoğlu yeryüzünün değişik bölgelerine dağılmak suretiyle kendine ve milliyetine özgü bir konuşma ve yazı dili geliştirmiştir. Geliştirdiği bu istidat ile özüne ait kültürü bir sonraki kuşağa ulaştırmayı başarmıştır.

Değişen ve gelişen dünya düzeni içerisinde insan, bir zaman sonra karşısında kendi kültürü, edebiyatı, tarihi ve sosyolojisi dışında farklı bir yaşantı biçimi ve yazın hayatı ile muhatap olmaya başlar. Böyle bir durumda sadece kendi dili ile verilmiş eserleri anlamakla yetinmeyen insanoğlu başka dillerle ortaya konmuş eserleri anlama ve başka kültürleri tanıma gayreti içerisine girer. İşte bu noktada insanoğlunun ihtiyaç duyduğu yegâne unsur çeviri (tercüme) faaliyetleridir.

Anlaşılması güç ifade ve metinleri anlaşılır hale getirme şeklinde kısaca tanımlayabileceğimiz çeviri kavramını Türkçe sözlüklerde *bir dilden başka bir dile aktarma, çevirme, tercüme*,¹ *bir dilden başka bir dile çevirme, aktarma*² şeklinde tespit etmekteyiz. Çeviri, bir kişinin kendi dilinin özellikleriyle aktarmaya çalıştığı düşüncelerinin bir başkası tarafından farklı bir dil ve bu dilin olanaklarıyla ifade edilmeye çalışılmasından müteşekkil bir faaliyettir.³ Çeviri genel hatlarıyla incelenecek olursa; nesnelerin, hareketlerin, durumların ya da sembollerin insan zihninde başka dile ait göstergelerle değiştirilmesi, yeniden anlamlandırılması ve yorumlanması şeklinde ifade edilebilir.

Çeviriye işlevsel açıdan bakıldığında, çevirinin dilsel göstergeleri yer değiştirmek suretiyle kelime kelime dönüştürme olmayıp kaynak dildeki metin ile metnin muhatabı arasındaki zihinsel ve duygusal iletişimin hedef dilde yeniden üretilmesi olduğu açıkça ortaya çıkar. Zira bir dilin kendi nitelikleri çerçevesinde ifade edilen istek, arzu ve duygu bir başka dilin imkânlarıyla çeviri faaliyetleri kapsamında tekrar ifade edilir. Çeviri şeklinde olan bu ikinci ifadenin mana ve duygusal tesir itibarıyla birincisine eşdeğer olması arzulanır. Bu durumda kaynak dildeki ifadenin birebir aynısını yakalamak yerine mümkün olduğunca elde edilecek benzerlikle yetinmek gerekir. Bu benzerlik asıl düşünceye ne kadar yakınsa o kadar doğru bir tercüme elde edilir.⁴ Aksi takdirde çeviri metni asıl metnin bir kopyası haline dönüştürmeye çalışmak yanlış bir çeviri yaklaşımı olacaktır.

¹ Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, s. 525

² Milli Eğitim Bakanlığı (1995). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, C.I, Ankara: MEB Yayınları, s. 519

³ Erhat, Azra (1978). "Ortak Çeviri" *Türk Dili Dergisi*, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, Ankara, C. 38, S. 322, s. 54

⁴ Yasa, Alpaslan (2012). "Türkçeye Robenson Tercümeleleri", *Kebikeç*, S: 33, s. 356

Bundan hareketle denilebilir ki çeviride asıl amaç bir metnin, onu ilk defa okuyan ve anadilinde onunla karşılaşanların üzerinde bıraktığı etkiyi hedef dilin alıcısı üzerinde de uyandırmasıdır. O halde çevirinin misyonunu, “kaynak dilde belli bir parçada bulunan anlamın, hedef dilde yeniden kurulmasını sağlayan dilsel aktarma ve dönüştürme işlemi”⁵ şeklinde aktarmak yerinde bir kullanım olacaktır. Çevirinin üstlenmiş olduğu en önemli görev daha önce aşına olunmayan bir kavram, durum ya da ifadeyi bilinen bir hale getirmektir.⁶

Çeviride üzerinde hassasiyetle durulması gereken noktalardan birisi de bir metni ya da ifadeyi kaynak dilden hedef dile pürüzsüz, anlaşılması mümkün ve çeviri olduğu hissi uyandırılmadan aktarılmasıdır. Çeviri ilkeleri⁷ dikkate alınırca bir çevirinin asıl kaynaktaki yer alan fikirleri eksiksiz bir şekilde vermesine, bunu yaparken aynı zamanda eserde yer alan yazarın üslup ve tarzının çeviri esere yansımaya, eserin tercüme değil de sanki telif bir eser gibi okunmasına dayalı zorunluluklar ortaya çıkar.

Asıl fikirlerin, müellifin tarz ve üslubunun çeviride yansıtılması için iki aşamanın icra edilmesi gerekir: Bunlar sökmeye ve örme işlemleridir. Mütercim, öncelikle kaynak dilde var olan metni okur özümsemeye çalışır, yani sökümler başka ifade ile çözüm işlemini gerçekleştirir. Bu işlem neticesinde asıl metni anlar ve o metnin anlam dünyasını keşfeder. Akabinde yaptığı bu sökümler hedef dilin muadil kelimeleri ve eş değer gramer kurallarıyla yeniden inşa etmeye çalışır. Dolayısıyla mütercim anlamak için sökümler; anlatmak için örgü yani yeniden inşa işlemi yapar. Kaynak dilde var olan kelimelerin, söz ve söz gruplarının hedef dildeki eş anlamlıları tespit edilir. Özellikle söz dizimi gibi gramatikal hususiyetler dikkate alınmak ve anlam içeriği bozulmamak suretiyle düşünceler hedef dilin göstergeleriyle yeniden anlatılır.⁸

Bir çevirinin başarılı olabilmesi, çevirmenin çevirisini yapacağı metnin dilini yani kaynak dili ve kendi anadilini yani hedef dili çok iyi biliyor olmasına ve çevirdiği metnin asıl yapısını bozacak yoruma dayalı eklentiler ve çıkarımlar yapmamasına bağlıdır.⁹

Çeviri faaliyetleri bir millet için oldukça önem arz etmektedir. Bir milletin kültürel yaşamının ve kültürel kimliğinin gelişiminde çeviriye dayalı çalışmaların önemli katkıları vardır. Çeviri eserler sayesinde bir ulusa ait fertler çağdaş kültürel bir kimlik kazanmış olurlar.¹⁰ Evrensel açıdan düşünüldüğünde birçok ulusun geçmişinde yeniliklere açılma ve gelişmiş uygarlıklar ile ortak payda yakalama gayretlerinin temelinde çeviri çalışmaları vardır. Çeviri her toplumun kültür, sanat, edebiyat ve düşünce sahasındaki yaratıcı fikirlerini tetiklemiş ve ulusal gelişmişlik düzeyini yükseltebilmenin en önemli aracı olmuştur.¹¹

⁵ Başkan, Özcan (1978). “Dilde Çeviri İşlemi”, *Türk Dili Dergisi*, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, Ankara, C. 38, S. 322, s. 26

⁶ Göktürk, Akşit (2014). *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 15

⁷ Çeviri ilkeleri için bkz. Savory, Theodore (1957). *The Art Of Translation*, London: Cape, s. 49, İlgili eserin Türkçeye tercümesi Hamit Dereli tarafından yapılmıştır: Savory, Theodore (1994). *Tercüme Sanatı*, (Çev. Hamit Dereli), İstanbul: MEB Yayınları, s. 50; Ayrıca bkz. Gürbüz, Faruk (2009). *Tercüme ve Tercüme Prensipleri*, İstanbul: Simurg Yayıncılık, ss. 172

⁸ Gürbüz, Faruk (2017). *Çeviride Sadakat Problemi*, Ankara: Otto Yayıncılık, s. 17-18

⁹ Yetkin, Suut Kemal (1978). “Başarılı Çevirinin Koşulları” *Türk Dili Dergisi*, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, Ankara, C. 38, S. 322, s. 43

¹⁰ Yazıcı, Mine (2004). *Çeviri Etkinliği*, İstanbul: Multilingual Yayınları, s. 14

¹¹ Göktürk, Akşit (2014). *Çeviri: Dillerin Dili*, s. 16

Çeviri, dil ve kültürel olarak birbirinden çok farklı durumlarda bulunan insanlar için birbirlerini anlamak ve tanımak noktasında çok önemli bir misyon üstlenmektedir. Doğu kültürünü Batı'ya; Batı kültürünü ve edebiyatını Doğu'ya açan kapı çeviri faaliyetleridir. Farklı diller her ne kadar insanı insandan koparıp birbirini anlamayacak duruma getirirse de bu anlaşılma durumunu ortadan kaldırmak için çeviri faaliyetlerinin eşsiz dünyasından faydalanabiliriz.

Çeviri faaliyetleri neticesinde insanlar kutsal metinleri kendi dillerine tercüme edip dini inanışlarını bu kutsal metinlerin ışığında daha şeksiz şüphesiz yaşayabilmişlerdir. Yine Doğu klasiklerini ve batı klasiklerini tercüme faaliyetleri çerçevesinde mütercimim sadakat oranınca kaynak dilden hedef dile aktarabiliriz. Dünya edebiyatını takip edebilmenin en makul yolu bu olsa gerek.

Türk edebiyatı tarihi incelendiğinde, Doğu edebiyatının model alındığı dönemde Arap ve Fars edebiyatının güzide eserlerinin Türkçeye tercüme edildiği ve bu tercüme modellerinin ışığında olgunlaşma yoluna gidildiği açıkça görülmektedir.

Yine Tanzimat ile birlikte örnek alınan Batı edebiyatında da farklı bir yaklaşım görülmemektedir. Zira bu dönemde roman, tiyatro gibi türler çeviri yoluyla tanınmaya çalışılmış, bu eserler üzerindeki olgunlaşma ve daha iyisini ortaya koyma gayreti çeviri faaliyetlerinin ışığında gelişmiştir.

Çeviri faaliyetleri neticesinde Türk kültür ve edebiyatına tanıtılmaya çalışılan çok sayıda eser mevcuttur. Bunlardan birisi de Daniel Defoe'den Ambroise Rendu tarafından Fransızcaya çevrilen ve Tanzimat döneminde Şemseddin Sâmî'nin Ambroise Rendu'nun Fransızca çevirisinden Türkçeye aktardığı "Robenson" adlı çeviri romandır. Şemseddin Sâmî'nin yaptığı çeviride biz elbette eserin müellifi Daniel Defoe'yi ya da eseri olabildiğince muhtasar bir şekilde çeviren Ambroise Rendu'yu¹² aynen okumuyor Daniel Defoe'nin Şemseddin Sâmî tercümesini okumuş oluyoruz. Bundan hareketle diyebiliriz ki, mütercim farklı dilleri konuşan insanlar arasında iletişimi sağlayan kişidir. Dolayısıyla Şemseddin Sâmî, Daniel Defoe ve Ambroise Rendu ile Türk halkı arasında anlaşma ve birbirini anlama açısından bir aracı konumundadır. Yaptığı tercümenin sadakat boyutu yüksek olursa iki farklı topluluğun birbirini anlaması bu yüksek değer ile paralel olur.

Şemseddin Sâmî'nin *Robenson* çevirisi İstanbul Halk Kütüphanesinde 17577/1975 kayıt numarası ile bulunmaktadır. Eserin kapak kısmının başında *Robenson* ve bu ifadenin hemen altında *Fransızcadan harfiyyen tercüme olunmuştur*; ortasında bulunduğu kütüphane ve kütüphane kayıt bilgileri ve *mütercimi Şemseddin Sâmî*; sonunda da *Maarif Nezaret-i Celîsesinin ruhsatı ile tab olunmuştur, ruhsatname numerosu ..., İstanbul, Mihrân Matbaası – Bâb-ı Âli Caddesi Numero 7* yazmaktadır.¹³

Bu kapak kısmında dikkat edilmesi gereken ve iddialı olan nokta Şemseddin Sâmî'nin *Fransızcadan harfiyyen tercüme olunmuştur* ifadesidir. Alpaslan Yasa'ya göre harfiyyen tercüme, *kaynak metindeki cümleleri -cümle çeşidini değiştirmeden, tercüme eden dile uyarlamaya ihtiyâç kalmadan- birebir takip eden, kelimelerinin de mühim bir*

¹² Robenson adlı eserin Ambroise Rendu tarafından kısaltılmış bir şekilde çevrilmesi bizde kendi yorum, üslup ve tarzını çeviri esere yansıttığı kanaatini uyandırmaktadır. Bu sebeple Şemseddin Sâmî tercümesinde Ambroise Rendu'nun izlerini görmek mümkündür.

¹³ Karadağ, Ayşe Banu (2008). *Osmanlıcada Robenson*, İstanbul: Diye Yayınları, s. 227

kısmı kaynak metnin kelimeleriyle bire bir eşleşen, bununla beraber, bozuk cümle, şivesizlik gibi kusurlu yanları olmayan ve kaynak cümlelerin anlamını da büyük ölçüde veren tercümedir. Yasa, harfiyyen tercümenin sahîh bir tercüme sayılmamasını şöyle izah eder: Bu tercüme çeşidi çok defa, sahîh tercümenin iki şartından biri olan *mânâda birlik* esâsını sağladığı hâlde, diğeri şart olan *tésirde birlik* esâsını sağlayamamaktadır.¹⁴

Şemseddin Sâmî'nin Ambroise Rendu'dan yaptığı Robenson çevirisinde bilinçli bir şekilde vurgulanan *Fransızcadan harfiyyen tercüme olunmuştur* ifadesinin altında yatan neden Fransız nesrini adım adım takip ederek ona benzer bir modeli Türk nesrinde yakalamaya çalışma gayretidir. Şemseddin Sâmî birçok çevirisinde harfiyyen çeviri yapabilme hassasiyetini ön planda tutmuştur. Harfiyyen çeviri hususunda gösterdiği bu ısrar, onun çeviri metinlerinin edebî niteliğine ciddi şekilde zararlar vermiştir. Şemseddin Sâmî harfiyyen çeviri nedeniyle asıl metinlerde bulunan üslup niteliklerini ve dilsel ifade lezzetini kendi diline aktaramadığı gerekçesiyle de aşırı şekilde eleştirilmiştir. Şemseddin Sâmî bu eleştirilere Robenson romanının ifade-i mütercim kısmında *tercüme ederken en ziyâde özendiğim şey aslından ayrılmamaktır. Bundan lisanumuzun şivesine halel gelir korkusu ile ihtiraz veya tariz edenlere, makam-ı redd ü te'minde derim ki; bu şive tagayyüründen lisanımıza ıslâh ve terakkiden başka bir şey terettüp etmez*¹⁵ şeklinde cevap vererek bu çeviri tarzından vazgeçmemiştir. Şemseddin Sâmî'nin Robenson çevirisinin kapak kısmında bulunan *Fransızcadan harfiyyen tercüme olunmuştur* ifadesi onun bu ısrar ve inancının bir sonucudur.¹⁶

Bir dilde ve kültürde var olanı başka kültüre aktarmanın taşıdığı zorluk, bir dilde var olan bir kullanımın başka bir dilde mevcut olmama ihtimali, kaynak dilde var olan bazı ifadelerin hedef dilde henüz kavramlaşmamış olması, kaynak dil ile hedef dilin sözcük yapımı, sözcük bilgisi ve söz dizim özelliklerinin birbiriyle aykırı bir nitelik göstermesi harfiyyen yapılacak tercümelere bazı çeviri sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte mütercimın sökme ve örme işlemi yapmaması, kaynak dilden hedef dile harfiyyen geçişle yetinmesi, ifade bozukluğu ve yanlış kullanımlarla yüklü bir metnin teşekkülüne sebep olacaktır.

Ayrıca çeviri hususunda dikkat edilmesi gereken meselelerden birisi de metnin çevirisinde kullanılan dilin çeviri yapılan dönemin dil özelliklerini taşımasıdır. Elbette ki bu son derece doğal bir yaklaşımdır. Bizler bugün çeviri yaparken asla birkaç yüzyıl ötesinin ya da öncesinin dil özelliklerini göz önünde bulundurmamak kaydıyla değil; kendi zamanımızın dil özelliklerini esas alarak tercüme faaliyetlerini yürütmekteyiz. Şemseddin Sâmî de kendi döneminin dil niteliklerini kullanarak metnin aslından ayrılmadığı iddiasıyla¹⁷ Robenson romanını 1885'te Ambroise Rendu'dan tercüme etmiştir.

Burada asıl üzerinde durulması gereken husus belli bir dönemin dil özelliklerine göre oluşturulmuş metinlerin kendisinden sonra gelecek olan dönemin dil nitelikleriyle eş değer olup olamayacağıdır. Çeviri metinler mevcut dönemin dil özelliklerine göre oluşturulur ve bir yandan kendi döneminin okuyucu kitlesine hitap ederken bir yandan da yıllar sonra gelecek olan okuyucu kitlesinin muhatabı olurlar. Şu açık bir gerçektir ki, dil

¹⁴ Yasa, Alpaslan (2012). "Türkçeye Robenson Tercümelere", s. 358

¹⁵ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, İstanbul: Mihrân Matbaası, s. 3

¹⁶ Yasa, Alpaslan (2012). "Türkçeye Robenson Tercümelere", s. 384

¹⁷ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 3

canlı bir varlıktır, değişir ve gelişir. Bir zamanlar kullanımı gayet uygun olan bir ifade değişen zaman ve şartlar çerçevesinde artık kullanılmayabilir, yapısal olarak değişime uğrayabilir. Kaynak dilden hedef dile çevrili yapılan bir metnin çevrildiği dil esasınca kendisinden sonra gelen tüm okuyucu kitlesine hitap edeceği dikkate alınırsa bu eserlerde var olan bazı dilsel tasarrufların zaman içinde uğraması muhtemel değişimlerden dolayı güncellenmesi, ilgili zamanın dil özelliklerine göre tekrar gözden geçirilmesi icap eder.

Tüm bu düşünceler ışığında Şemseddin Sâmî'nin H.1302/M.1885'te Fransızcadan çevirdiği Robenson romanı tarafımızca incelenmiş ve bu çalışmada Şemseddin Sâmî'nin çevirdiği Robenson romanı üzerinde gerek Türkçenin şekil bilgisi, söz dizimi gerekse geçen zaman dilimi içerisinde Türkçenin değişimi ve gelişimi çerçevesinde tespit edilen bazı çeviri problemleri maddeler halinde sıralanmıştır. Türk dilinin sahip olduğu nitelikler ile Türk dilinin değişim ve gelişimi esas alınarak bu problemlerin giderilmesi için bir takım öneriler sunulmuştur. Bu öneriler ileri sürülürken Alparslan Yasa'nın *Şemseddin Sâmî'nin metni, kaynak metni, cümle cümle takip etmekte, eksiltmeden veya arttırmadan ve hiçbir "yanlış anlam" hatasına düşmeden oradaki bütün manayı olduğu gibi vermektedir*¹⁸ ifadesi ve tercümenin harfîyyen çeviri olması tarafımızca esas alındığı için Şemseddin Sâmî'nin çeviri cümleleri Daniel Defoe'nin asıl İngilizce metni ile mukayese edilmiştir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	حقر نده کی حر کتمله بر ابر ابوینمک لطفاً بکا طولا بیسی بر طریقہ
Osmanlı Türkçesi ile	یتیشدیر دکلی بر مبلغن بک منفعتی بر استفاده ایندم ¹⁹
Çeviriyazı ile	Haklarındaki hareketimle beraber ebeveynimiñ lutfen baña <u>tolayısı bir tarikle</u> yetişdirdikleri bir meblağdan pek <u>menfa'atli bir istifade</u> étdim
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	These 40 pounds I had mustered together by the assistance of some of my relations whom I corresponded with; and who, I believe, got my father, or at least my mother, to contribute so much as that to my first adventure ²⁰
İngilizce metnin çevirisi	Babamın ya da en azından annemin kafasına giren (kandıran) ve kendileriyle mektuplaştığım akrabalarının bazılarının yardımıyla topladığım bu 40 liranın ilk macerama oldukça fazla yarar sağladığına inanıyorum

Bu cümlede kullanılan “tolayısı bir tarikle” ifadesi üzerinde durmak gerekir. Burada iyelik eki almış bir kelimenin sıfat göreviyle kullanılması söz konusudur. Oysa iyelik eki ile sıfat tamlaması oluşturmak yerine; isimlere gelerek onları sıfat yapabilen /+I/ ekini²¹ tercih etmek ve “tolaylı bir tarikle” şeklinde bir çeviri tasarrufuna gitmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

*Fakat bu aynı zamanda, yapacağım sunumun kendi içinde bir sınırlamaya sahip olması gerektiğinin de, dolaylı bir yolla da olsa, dile getirilmesidir.*²²

¹⁸ Yasa, Alparslan (2012). “Türkçeye Robenson Tercümelere”, s. 390

¹⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 8

²⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, London: (e-kitap), s. 24-25

²¹ Daşdemir, Muharrem (2014). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık, s. 32

²² Behramoğlu, Atol (2007). “Edebiyat ve Sanat Eğitiminde Ulusallık”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (14), s. 16

Örneğinde de görüldüğü gibi bugünün Türkçesinde sıkça kullandığımız “dolaylı bir yolla” ifadesinin karşılığı olan bu kullanımı “baña tolaylı bir tarikle yetiştirdikleri bir meblağdan” şeklinde çevirmek ifadeyi Türk dilinin işleyişi açısından uygun bir duruma eriştirecektir.

Asıl metne bakıldığında da *tolayısı bir tarikle* ifadesinin *by the assistance of some of my relations whom I corresponded with; and who, I believe, got my father, or at least my mother* “babamın ya da en azından annemin kafasına giren (onları kandıran) ve kendileriyle mektuplaştığım akrabalarımın bazılarının yardımıyla” şeklinde geçtiği görülmektedir. Gerçekten de akrabalarının aracılığını kullanarak dolaylı bir yoldan baba ya da en azından annesinden 40 lira elde ettiği görülmektedir.

Ayrıca bu cümlede geçen “meblağdan pek menfa‘atlı bir istifade étdim” ifadesinde istifade etmenin biçimini, modelini ortaya koymakta kendisinden yararlanılması gereken *şeklinde* kelimesinin kullanılması gerekirdi. “meblağdan pek menfa‘atlı bir istifade étdim” yerine bu cümleyi “meblağdan pek menfa‘atlı bir [*şekilde*] istifade étdim” diye çevirmek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	بو وجهه بر بيوك ثروت طويلايوب راحت و رفاهلی بر عمر سوره بيليردم ²³
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Bu vechile bir büyük şervet toplayup rāhat ve refāhlı bir ‘ömr sürebilirdim
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	Had I continued in the station I was now in, I had room for all the happy things to have yet befallen me for which my father so earnestly recommended a quiet, <u>retired</u> life, and of which he had so sensibly described the middle station of life to be full of ²⁴
İngilizce metnin çevirisi	Şimdi bulunduğum durumu sürdürseydim, babamın ısrarlı bir şekilde rahat, <u>münzevi</u> (<u>sakin</u>) diye tavsiye ettiği ve makul bir şekilde orta halli hayat diye tasvir ettiği bana nasip olacak tüm güzel şeylere sahip olurdu

Şemseddin Sâmî bu cümlede “rāhat ve refāhlı bir ‘ömr” ifadesi kullanmaktadır. Bu ifadeye bakıldığında *ömür* kelimesi *rahat* ve *refahlı* şeklinde iki tane sıfat ile nitelendirilmektedir. Refahlı kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde “gönençli”²⁵ anlamına gelecek şekilde geçerken; *refāh*, *refāhat*, *refāhiyyet*, madde başlarının mevcut olduğu Kâmûs-ı Türkî’de²⁶ *refāhlı* kelimesi bulunmamaktadır. Aynı kelime Milli Eğitim Bakanlığı’nın Örneklerle Türkçe Sözlük²⁷ adlı eserinde de geçmemektedir. Refik Halit Karay’ın *İstanbul’un İç Yüzü* adlı romanında kullandığı “kendi haremde, kocaları selamlıkta masrafsız ve zahmetsiz gayet refahlı bir ömür sürerler”²⁸ cümlesinden hareket edecek olursak zamanı için kullanımı mümkün görünen *refāhlı* kelimesi bugün genel

²³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 10

²⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 58

²⁵ Türk Dil Kurumu (2010). *Türkçe Sözlük*, s. 1969

²⁶ Şemseddin Sâmî (2009). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları, s. 667

²⁷ Milli Eğitim Bakanlığı (1995). *Örneklerle Türkçe Sözlük*, C.III, s. 2358

²⁸ Karay, Refik Halit (1336). *İstanbul’un İç Yüzü*, (Haz. Muhammet Hüküm), İstanbul: Orhaniye Matbaası, s. 4

olarak bünyesindeki /+lı/ yapım eki düşürülerek ya da /+lı/ yapım ekinin yerine *çinde*, *çerisinde* kelimesi getirilerek kullanılmaktadır.

*Rahat ve refah bir hayat yaşama düşüncesiyle insanların gözü çalışmaktan başka bir şey görmez oldu.*²⁹

*Makam ve rütbe sevdasında olmadığım için padişahın senelik ihsanı, Ali Paşa ve Hersekzade'nin şahane lütufları, Kazasker Hacıhasanzade ve Müeyyездe'nin, Tacizade'nin bol ihsanlarıyla refah içinde bir ömür sürüyordum.*³⁰

Örneklerinde de görüldüğü üzere *refâhli* kelimesi bugün gerek yapısal gerekse söyleniş ahengi açısından kullanılmayacak derecede pasifleşmiştir. Bu nedenle ilgili çeviri günümüz dil şartlarında güncellenecek olursa “Bu vechile büyük bir servet toplayup râhat ve *refâh içinde* bir ‘ömr sürebilirdim.” şeklinde düzenlenebilir.

Ayrıca asıl metne bakıldığında *râhat ve refâhli bir ömür*” ifadesinin *a quiet, retired life* şeklinde geçtiği ve *refâhli* kelimesinin *retired* “sakin, münzevi” anlamına gelecek şekilde kullanıldığı tespit edildiği görülecektir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	زنجی اسیر تجارتی ایجون آفریقا سیاحتتی ایدن بر کمی به بینه رك بر دها
Osmanlı Türkçesi ile	دکیزه چیقدم ³¹
Çeviriyazı ile	Zenci esir ticareti için <i>Afrika seyahatini eden</i> bir gemiye binerek bir daha denize çıktım
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	They told me that they had a mind to fit out <u>a ship to go to Guinea</u> ³²
İngilizce metnin çevirisi	<i>Gine'ye gitmek için bir gemi hazırlama fikrine sahip olduklarını bana söylediler.</i>

Bu cümlede Şemseddin Sâmî tarafından kullanılan “*Afrika seyahatini eden bir gemi*” ifadesini iki açıdan ele almak gerekiyor: Birincisi *etmek* fiili burada yardımcı fiil değil de *bir işi yapmak, gerçekleştirmek* anlamında kullanılıyorsa “*Afrika seyahatini gerçekleştiren bir gemi*” şeklindeki kullanım yerindedir. İkinci olarak eğer *etmek* fiili “Aynı düşünceler 1533'te *İstanbul'a seyahat eden* Pieter Coecke van Aelst'in gravürlerinde de vurgulanmıştır.”³³ örneğinde görüldüğü gibi seyahat kelimesinin yardımcı fiili olarak kullanılıyorsa seyahat kelimesine getirilen /+i/ yükleme ve /+i/ tamlanan eklerini kaldırıp Afrika kelimesine /+(y)a/ yönelme eki getirmek gerekir. Bu durumda bu cümleye ait çevirinin “Zenci esir ticareti için *Afrika'ya seyahat eden* bir gemiye binerek bir daha denize çıktım.” şeklinde düzenlenmesi gerekir.

Asıl metne bakıldığında ilgili ifadenin *to fit out a ship to go to Guinea* “Gine'ye gitmek için bir gemi hazırlama” şeklinde geçtiği tespit edilmiştir.

²⁹ Atasoy, Gülay (2014). “Çalışan Anneler ve Zavallı Çocuklar”, *Moral Dünyası Dergisi*, Mayıs, s. 10

³⁰ Şentürk, Atilla (2011). “Halkın Şiiri mi, “Yüksek Zümre”nin Şiiri mi? Model Bir Şair: Zâtî”, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, S:33, s. 26

³¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 10

³² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 60

³³ Kumrular, Özlem [Editör] (2005). *Dünyada Türk İmgesi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 159

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	هر نه قدر كه يك ابي يوزمك بيلور ديسه مده نفس آله بيله جك قدر كنديمي
Osmanlı Türkçesi ile	قورتاره ميورد ³⁴
Çeviriyazı ile	Her ne kadar ki pek iyi <u>yüzmek</u> biliyordusam da nefes alabilecek kadar kendimi <u>kurtaramıyordum</u>
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	though I <u>swam</u> very well, yet I could not deliver myself from the waves so as to draw breath ³⁵
İngilizce metnin çevirisi	Çok iyi <u>yüzmeme</u> rağmen yine de nefes almak için kendimi dalgalardan kurtaramadım

Yüzmek Türk Dil Kurumu sözlüğünde “kol, bacak, yüzgeç vb. organların özel hareketleriyle su yüzeyinde veya su içinde ilerlemek, durmak” *yüzme* “yüzmek işi”³⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. /-mek/ mastarıyla yapılan türetim bir işi gerçekleştirmek; /-me/ mastarıyla yapılan türetim işi gerçekleştirilen işin tam kendisini ifade etmektedir. Yukarıda geçen “yüzmek biliyordusam” ifadesi bu anlamda ele alınırsa *yüz-* fiiline /-mek/ master eki eklemek yerine; bu faaliyetin işe dönüştüğünü anlatan /-me/ mastarını eklemek yerinde olacaktır. Belki dönemi için uygun bir kullanım olsa da günümüz Türkçesi içerisinde değerlendirecek olursak

*Rip akıntısına kapılan biri çok iyi yüzme bilse de boğulabilir.*³⁷

*Uzmanlar, suda müdahale eğitimi almamış bir kişinin, yüzme bilse dahi çırpınan mağdura yardım etmemesi gerektiğini söylüyor.*³⁸

Örneklerinde de görüldüğü üzere bugünün gerek günlük kullanım gerekse yazın dilinde aynı ifade /-mek/ isim-fiil eki yerine /-me/ isim-fiil ekiyle kullanılmaktadır. Tüm bunlar dikkate alındığında ilgili çevirinin “Her ne kadar ki pek iyi yüzmek biliyordusam da nefes alabilecek kadar kendimi kurtaramıyordum” şeklinde güncellenmesi gerekir.

Asıl metinde geçen *though I swam very well* “çok iyi yüzmeme rağmen” ifadesi de bu duruma açıklık getirmektedir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	اللمى كوكه طوغرى قالديره رق بيكلره اشارتلى و بيكلره ايمالار ايدى رك ³⁹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Ellerimi göge <u>toğrı</u> kaldırarak <u>biñlerle işaretler</u> ve <u>biñlerle imālar</u> ederek
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I walked about on the shore lifting up my hands, and my whole being, as I may say, wrapped up in a contemplation of my deliverance; making a <u>thousand gestures and motions</u> , which I cannot describe ⁴⁰
İngilizce metnin çevirisi	Şimdi tarif edemeyeceğim <u>binlerce hareket ve işaret</u> yaparak kurtulmuş olmamın şaşkınlığı içinde söyleyebildiğim kadarıyla ellerimi havaya kaldırıp sahil boyunca yürüdüm

³⁴ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 12

³⁵ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 69

³⁶ Türk Dil Kurumu (2010). *Türkçe Sözlük*, s. 2635

³⁷ <http://www.radikal.com.tr/cevre/karadenizde-bilek-hizasindaki-suda-bile-bogulabilirsiniz-cunku-1197726/>
28.02.2018

³⁸ <http://www.haber7.com/guncel/haber/320879-suda-bogulan-insan-nasil-kurtarilir> - 28.02.2018

³⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 13

⁴⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 72

Şemseddin Sâmî'nin bu cümlede kullandığı “biñlerle işâretler ve biñlerle îmâlar ederek” ifadesi iki açıdan değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Birincisi Altay dillerinin ortak özellikleri içerisinde yer alan çokluk bildiren sayılardan sonra gelen isimlerin çokluk eki alamayacağına⁴¹ dair kaidedir. Bu cümlede dikkat edilirse *biñlerle işâretler ve biñlerle îmâlar* şeklinde *bin* sayısından sonra işâret ve îmâ kelimelerine çoğul eki dâhil edilerek bir çeviri yapılmıştır. Asıl metinde geçen *thousand gestures and motions* ifadesi bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. *Gesture ve motion* kelimeleri *thousand* ile birlikte kullanıldığı için /s/ çokluk eki almıştır. Fakat çeviri yapılırken kaynak dil ile hedef dilin özelliklerini kıyaslamak gerekir. Kaynak dilde var olan bazı morfolojik ya da söz dizimi nitelikleri hedef dilin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde hedef dile aktarılamaz. Altay dillerine mensup olan Türkçeye Fransızcadan yapılacak olan bir tercümede *bin* sayısından sonra gelen kelimelerin /+lAr/ çokluk ekinden arındırılarak *işâret* ve *îmâ* şeklinde çevrilmesi gerekir. Türk dilinin bu niteliğine rağmen kelime kelime çeviri esası neticesinde diğer dillerden Türkçeye yapılan çevirilerde çoğul sığa çoğul isim verme durumu sıkça görülen bir hususiyettir.

İkinci olarak bu cümlede *binlerle* kelimesi üzerinde görüş beyan etmek gerekir. Zira Türk dilinin yapısı içerisinde vasıta eki /+le/ ile sıfat yapılmaz. Sıfatların çekim eki aldıklarında artık isimleştikleri dikkate alınırsa⁴² *binlerle işâretler ve binlerle îmâlar* şeklinde oluşturulmuş bir sıfat tamlamasının kurulum itibarıyla Türk dilinin yapısına aykırı olduğu ortaya çıkar. Burada /vasıta ekinin yerine eşitlik hali tercih edilerek *binlerle* kullanımının *binlerce* şeklinde çevrilmesi gerekir.

Asıl metne bakıldığında *binlerle işâretler ve biñlerle îmâlar* çevrisine karşılık *thousand gestures and motions* “binlerce hareket ve işâret” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

Gerek çokluk bildiren sayıdan sonra çokluk eki almış kelimenin gelemeyeceği gerekse /+le/ ekinin dâhil edildiği kelimeyi sıfat yapamayacağı dikkate alındığında Şemseddin Sâmî'nin yaptığı bu çevirinin “Ellerimi göge toğrı kıldırarak biñlerce işâret ve biñlerce îmâ ederek” şeklinde yeniden düzenlenmesi gerekir.

Bu çoğul bildiren sayı ya da belgisizlik sıfatlarının çoğul isim ile kullanılma niteliği Robenson çevirisinin muhtelif sayfalarında görülmektedir. Bunlar aşağıda belirtildiği gibi tespit edilmiş ve Türk dilinin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde bu cümleler için şu şekilde bir çeviri önerisi ileri sürülmüştür:

⁴¹ Yılmaz, Emine; Demir Nurettin (2002). “Ural-Altay ve Altay Dil Teorisi”, *Türkler*, C.I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 395

⁴² Toparlı, Recep (1993). *Türk Dili*, Sivas: Seyran Yayınları, s. 52

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	يالکز بيلمديکم بر جوق قوشلر مشاهده ايديوردم ⁴³
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Yalnız bilmediğim <u>birçok kuşlar</u> müşâhede édiyordum
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I saw <u>abundance of fowls</u> , but knew not their kinds ⁴⁴
İngilizce metnin çevirisi	<u>Birçok kuş</u> gördüm, fakat ne tür olduklarını bilmiyordum.

Bu cümlelerin çevirisini “Yalnız bilmediğim birçok kuş müşâhede édiyordum” şeklinde yapmak Türk dilinin işleyişi açısından uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	بيک درلو فکرلر ذهنمی تشويش ايديوردي ⁴⁵
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	<u>Biñ dürlü fikirler</u> zihnimi teşvîş édiyordu
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	sometimes I would expostulate with myself why Providence should thus completely ruin His creatures, and render them so absolutely miserable; so without help, abandoned, so entirely depressed ⁴⁶
İngilizce metnin çevirisi	Allah'ın takdirinin neden onun yarattıklarını tamamen mahvetmesi ve onları tümüyle sefil, kimsesiz, yardımsız ve depresif bir hale getirmesi gerektiğini bazen kendi kendime eleştirirdim.

Asıl metinde Robenson tarafından çok uzun bir şekilde ifade edilen fakat bizim son cümlesini almakla yetindiğimiz onun zihnini meşgul eden fikirler, Şemseddin Sâmî tarafından *bin dürlü fikirler* sözcük grubuyla özetlenmiştir.

*Geri dönmek müşkil olmağla bin dürlü fikir ve mülâhazadan sonra sabretmekten gayri iyi bir tedbir bulamadık.*⁴⁷

Türk dilinin yapısı ve bu yapıyı örnekleyen yukarıdaki kullanımı dikkate alarak ilgili cümlelerin “biñ dürlü fikir zihnimi teşvîş édiyordu” şeklinde düzenlenmesi daha uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	سعی و زحمت قوتيله او قدر تخته لر و دميرلر آلم که ⁴⁸
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Sa'y u zahmet kuvvetiyle o kadar tahtalar ve demirler aldım ki,

⁴³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 23

⁴⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 83

⁴⁵ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 33

⁴⁶ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 98

⁴⁷ Rado, Şevket (2010). *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyâhatnamesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 17

⁴⁸ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 48

İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I went every day to the wreck; and got a <u>great many pieces</u> of timber, and boards, or plank, and two or three hundredweight of iron ⁴⁹
İngilizce metnin çevirisi	Her gün geminin enkazına gittim, <u>oldukça fazla</u> kereste, tahta, kalas parçası ve iki ya da üç yüz libre demir aldım

Bu cümlelerin çevirisini “Sa’y u zahmet kuvvetiyle o kadar tahta ve demir aldım ki” şeklinde güncellemek uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	موسم متعاقبه بر خیلی مقدار سبیلر یابدم ⁵⁰
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Mevsim-i müte'akibde <u>bir hayli mikdâr sepetler</u> yaptım
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I employed myself in making, as well as I could, a <u>great many baskets</u> ⁵¹
İngilizce metnin çevirisi	Düz anlamsal çevirisi: Yapabildiğim kadarıyla <u>çok fazla sepet</u> yapmada kendimi istihdam ettim (çalıştırdım). Anlamına göre çevirisi: Yapabildiğim kadarıyla <u>çok fazla sepet</u> hazırladım.

Görüldüğü üzere *a great many baskets* ifadesinde *a great many* çoğul olduğu için bu sözcük grubunun İngiliz diline göre çoğul olan *baskets* kelimesiyle tamlama kurması gerekir. Fakat aynı durum Türk dili için geçerli değildir. Bu nedenle Şemseddin Sâmî çevirisinde geçen *bir hayli mikdâr sepetler* ifadesindeki /+ler/ çoğul ekinin kullanılmasına Türk dili açısından gerek yoktur.

Bununla birlikte Şemseddin Sâmî “Tüfengimi, bir balta, hayli mikdâr kurşun ve barut bir mikdâr peksimet ve kuru üzüm alarak şadık köpeğimle beraber yola girdim.”⁵² cümlesinde bu kez *hayli mikdâr* sıfatından sonra gelen *kurşun* ismini tekil olarak kullanmıştır.

Bu nitelikler çerçevesinde ilgili cümlelerin çevirisini “Mevsim-i müte'akibde bir hayli mikdâr sepet yaptım” şeklinde düzenlemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	برجوق بیباغانلر کوردم ⁵³
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	<u>Birçok papağanlar</u> gördüm
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I saw abundance of parrots ⁵⁴
İngilizce metnin çevirisi	Çok fazla papağan gördüm

⁴⁹ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 135

⁵⁰ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 61

⁵¹ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 170

⁵² Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 61

⁵³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 62

⁵⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 173

Bu cümlelerin çevirisini “birçok papağan gördüm” şeklinde güncellemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	هر یرده یوز لرجه طولاشمه لرایدیوردم ⁵⁵
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Her yerde <u>yüzlerce tolaşmalar ediyordum</u>
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I took <u>so many turns</u> ⁵⁶
İngilizce metnin çevirisi	Düz anlamsal çevirisi: Çok fazla dönüş aldım Anlamına göre çevirisi: Oldukça fazla dolaştım

Bu cümlede çokluk sayıya çokluk isim verme durumunun yanı sıra *tolaşmalar ediyordum* ifadesine dikkat etmek gerekir. *Dolaş-* fiilini mastar ile isimleştirip ona çokluk eki dâhil ettikten sonra bunu *et-* yardımcı fiili ile birleşik fiil haline getirmektense direk *dolaş-* fiilini kullanmak söyleyiş ahengi ve dilsel kaideler çerçevesinde daha uygun bir durumdur.

Bu iki durumu dikkate alarak ilgili cümlelerin çevirisini “Her yerde yüzlerce kez dolaşıyordum” şeklinde güncellemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	دکیز سواحله واصل اولنجه اونلری کایتلی بر مقدار قایلومباغه لرله مستور کوردم، بر چوق قوشلر دخی وار ایدی ⁵⁷
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Deñiz sevâhiline vâsıl olunca <u>onları külliyyetli bir mikdâr kaplumbağalarla mestür gördüm</u> , birçok kuşlar dañi var idi
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	As soon as I came to the sea-shore, I was surprised to see that I had taken up my lot on the worst side of the island, <u>for here</u> , indeed, the shore was covered with <u>innumerable turtles</u> . Here was also an <u>infinite number of fowls</u> of many kinds ⁵⁸
İngilizce metnin çevirisi	Deniz kıyısına geldiğimde, adanın en kötü yerinde yer aldığımı görünce şaşırđım. Çünkü <u>burada</u> kıyı <u>sayısız kaplumbağa</u> ile kaplıydı. Burada birçok türden <u>sonsuz sayıda</u> kuş da vardı

Bu cümlede çokluk sayıya çokluk isim verme durumuna ek olarak Şemseddin Sâmî'nin bu çevirisinde geçen *onları* kelimesine dikkat etmek gerekir. Bu kelime ile kastedilen deniz sahilleridir. Deniz sahilinin bir yer olduğu düşünülürse *onları* kelimesinin yerine *oraları* ya da *buraları* kelimelerinden birini kullanmak deniz sahillerini işaret etmek için daha uygun olacaktır. Zira asıl metne bakıldığında *for here* “burada, burası için” kelimesinin *deniz kıyısı* ifadesini bir sonraki cümlede karşıladığı görülmektedir.

⁵⁵ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 62

⁵⁶ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 174

⁵⁷ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 62

⁵⁸ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 175

Bu nitelikler eşliğinde ilgili cümlenin çevirisini “Deniz sevâhiline vâsıl olunca buraları külliyyetli bir mikdâr kaplumbağayla mestür gördüm, birçok kuş daği var idi” şeklinde düzenlemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	نهایت دها کوچک بر خیلی قابلره لطیفجه بر شکل ویرمه موفق اولدم ⁵⁹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Nihâyet <u>daha küçük bir hayli kaplara</u> lafîce bir şekl vërmege muvaffâk oldum
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	Though I miscarried so much in my design for large pots, yet I made <u>several smaller things</u> with better success; such as little round pots, flat dishes, pitchers, and pipkins ⁶⁰
İngilizce metnin çevirisi	Her ne kadar büyük kaplar için tasarımımda çok fazla başarılı olmasam da, küçük yuvarlak kaplar, düz yassı tabaklar, sürahiler ve güveçler gibi <u>birkaç küçük şeyi</u> daha başarılı bir şekilde yaptım

Bu cümlenin çevirisini “Nihâyet daha küçük bir hayli kaba lafîce bir şekl vërmege muvaffâk oldum” şeklinde düzenlemek uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	آطه نك تا قارشيسنده كورمش اولديغم قره به طوغرى بك چوق دفعه لر
Osmanlı Türkçesi ile	ارجاع افكار ايتمش اولديغمه قولای اينانيله بييلير ⁶¹
Çeviriyazı ile	Adanîñ tâ karşısında görmüş olduğum karaya <u>çoğrı pek çok def°alar</u> ircâ° efkâr étmiş olduğuma kolay inanılabilir
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	All the while these things were doing, you may be sure my thoughts ran <u>many times</u> upon the prospect of land which I had seen from the other side of the island ⁶²
İngilizce metnin çevirisi	Tüm bunlar yapılyorken adanın diğér tarafında gördüğüm karada, düşüncelerimin <u>pek çok defa</u> dolaştığından emin olabilirsiniz

Bu cümlenin çevirisini “Adanîñ tâ karşısında görmüş olduğum karaya çoğrı pek çok def°a ircâ° efkâr étmiş olduğuma kolay inanılabilir” şeklinde güncellemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	كچيلارك على المعتاد اولتادقلى محللرده بر چوق چقورلر قازدم ⁶³
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Keçilerin ale'l-mu°tād otladıkları mahallerde <u>birçok çukurlar</u> kazdım
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	For this purpose I made <u>snares</u> to hamper them ⁶⁴
İngilizce metnin çevirisi	Bu amaç doğrultusunda onları alıkoymak için <u>tuzaklar</u> kurdum

⁵⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 68

⁶⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 191

⁶¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 72

⁶² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 197

⁶³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 82

⁶⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 230

Bu cümlelerin çevirisini “Keçilerin ale'l-mu‘tād otladıkları mahallerde birçok çukur kazdım” şeklinde düzenlemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	لكن اوج اوغلاقلرى باغلايوب خيلى زحمتله اومه كوتوردم ⁶⁵
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Lâkin <u>üç oğlakları</u> bağlayup hayli zahmetle evime götürdüm
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I went to the <u>three kids</u> , and taking them one by one, I tied them with strings together, and with some difficulty brought them all home ⁶⁶
İngilizce metnin çevirisi	<u>Üç yavrunun</u> yanına gittim, onları birer birer aldım, onları birbirine iplerle bağladım ve biraz zorlukla onların hepsini eve getirdim

Bu cümlelerin çevirisini “Lâkin üç oğlağı bağlayup hayli zahmetle evime götürdüm” şeklinde güncellemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	جناب حق الك حزين احوالى نصل بيكرجه طاتليقلرله تعديل ايده بيلبور! ⁶⁷
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Cenâb-ı Hâk eñ hâzîn ahvâli nasıl <u>biñlerce tatlılıklarla</u> ta‘dîl edebiliyor!
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	<u>How mercifully</u> can our Creator treat his creatures, even in those conditions in which they seemed to be overwhelmed in destruction! <u>How can he sweeten</u> the bitterest providences! ⁶⁸
İngilizce metnin çevirisi	Bizim Tanrımız yarattıklarına, felaketler içinde kaldığı düşünülen bu hallerde bile <u>ne kadar merhametli</u> davranabiliyor! O, en acı kazanımlarımızı (en acı bir şekilde elde ettiklerimizi) <u>nasıl tatlandırabiliyor</u> .

Asıl metinde *how mercifully* “ne kadar merhametli” ve *how can he sweeten* “nasıl tatlandırabiliyor” şeklinde geçen ifadeyi Şemseddin Sâmî tercümesinde *biñlerce tatlılıklarla* şeklinde görmekteyiz. Daha önceki örneklerde görüldüğü üzere çoğul sıfat ile çoğul ismin bir arada kullanılması niteliği bu ifade de kendini göstermektedir. Bu durum dikkate alınarak ilgili cümleyi “Cenâb-ı Hâk eñ hâzîn ahvâli nasıl biñlerce tatlılıkla ta‘dîl edebiliyor!” şeklinde düzenlemek uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	ايكى كديلریم هر برى سفره نك بر اوجنده طوروب بر لطف مخصوص اولمق اوزره كنديلرينه برر پارچه جك شى ويرديكىمى بکلرلردى ⁶⁹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	<u>İki kedilerim</u> her biri soframın bir ucunda тұrup bir luş-ı maşşuş olmak üzere kendilerine birer pârçecik şey <u>verdiğimi</u> beklerlerdi

⁶⁵ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 83

⁶⁶ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 231

⁶⁷ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 84

⁶⁸ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 234-235

⁶⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 85

İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	<u>two cats</u> , one on one side of the table and one on the other, expecting now and then a bit from my hand, as a mark of especial favour ⁷⁰
İngilizce metnin çevirisi	Birisi masanın bir kenarında ve diğeri öbür tarafında olan <u>iki kedi</u> , özel bir ayrıcalığın işareti olarak ara sıra elimden bir parça [ekmek] umuyordu

Bu cümlede çokluk sayıya çokluk isim verme durumuna ek olarak *verdiğimi* şeklinde geçen yan cümlelerin yüklemi pozisyonundaki kelime üzerinde durmak gerekir. Bu kelimedeki kullanılan /-dik/ sıfat-fiil eki geçmiş zaman anlamı içermektedir. Bu sebeple asıl metinde *expecting* Şemseddin Sâmî çevirisinde “beklemek” şeklinde geçen gelecek zaman anlamlı asıl fiile, geçmiş zaman anlamlı yan cümleyi bağlamak uygun bir cümle yapısı ortaya koymamaktadır. Bundan dolayı /-dik/ sıfat-fiil eki yerine Türkiye Türkçesine yapılacak bir tercümede /-me/ mastar ekinin tercih edilmesi gerektiği gibi Şemseddin Sâmî tercümesinde de /-me/ mastar ekinin dönem niteliği çerçevesinde yerini tutan /-meklik/ mastarının kullanılması tercüme yapıyı cümle yapısı açısından daha olgun seviyeye getirecektir. Şöyle ki:

İki kedim her biri sofranın bir ucunda turup bir lutf-ı mahşuş olmak üzere kendilerine birer pârçecik şey vermemi beklerlerdi. (Türkiye Türkçesi açısından)

İki kedim her biri sofranın bir ucunda turup bir lutf-ı mahşuş olmak üzere kendilerine birer pârçecik şey vermekliğimi beklerlerdi. (Şemseddin Sâmî açısından)

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	فايغمك ايچنه بر چوق صنديقرله يكرمي قدر چناعي حاوي بر كوچك فوجي، بر خيلى تفنكلر ... قويدم ⁷¹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Kayığımın içine <u>birçok sandıklar</u> la yigirmi kadar çanağı hâvî bir küçük fuç, <u>bir haylî tüfenk</u> ... koydum
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I saw <u>several chests</u> , which I believe belonged to some of the seamen; and I got two of them into the boat, without examining what was in them ⁷²
İngilizce metnin çevirisi	Denizcilerin bazısına ait olduğuna inandığım <u>birkaç sandık</u> gördüm, ve onların içinde ne olduğunu incelemeksizin ikisini kayığa götürdüm

Şemseddin Sâmî'nin yaptığı bu çeviriyi “Kayığımın içine birçok sandıkla yigirmi kadar çanağı hâvî bir küçük fuç, bir haylî tüfenk... koydum” şeklinde güncellemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	و ايكي طرفدن دخي چوق آدملر اسير دوشوب ⁷³
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Ve iki taraftan <u>dağı çok adamlar</u> esir düşüp
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	and that they had taken <u>a great number of prisoners</u> ⁷⁴
İngilizce metnin çevirisi	ve onların <u>çok sayıda mahkumu</u> [esir] aldıklarını

⁷⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 236

⁷¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 100

⁷² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 305

⁷³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 108

⁷⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 330

Bu cümlelerin çevirisini “Ve iki taraftan da*hi* çok adam esîr düşüp” şeklinde düzenlemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	و ارتق انسان اتی یمیه جکی بکا اکلاتمق ایچون بیک درلو اشارتئر ایتدی ⁷⁵
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Artık insan eti yémeyeceğini baña aňlatmak için <u>biñ dürlü işâretler</u> étدی
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	He took <u>so many ways</u> to tell me how well he liked it, that I could not but understand him ⁷⁶
İngilizce metnin çevirisi	Onu [keçi etini] ne kadar beğendiğini bana anlatmak için <u>pekçok şekilde davranış</u> sergiledi ki onu [hiç] anlayamadım

Bu cümleyle “Artık insan eti yémeyeceğini baña aňlatmak için biñ dürlü işâret étدی” şeklinde bir çeviri önerisi getirmek uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	کندیسنه قره به، سواحله، دنیزه، قومشو اقوامه دائر بیک سنواللر ایراد ایتدی ⁷⁷
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Kendisine karaya, sevâhile, deñize, komuşu aqvâma dâ'ir <u>biñ su'aller</u> irâd étdim
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I asked Friday <u>a thousand questions</u> about the country, the inhabitants, the sea, the coast, and what nations were near ⁷⁸
İngilizce metnin çevirisi	Cuma'ya, memleket, yerliler, deniz, sahil ve civarda hangi ulusların olduğu hakkında binlerce soru sordum

Bu cümle için “Kendisine karaya, sevâhile, deñize, komuşu aqvâma dâ'ir biñlerce su'al irâd étdim” şeklinde bir çeviri önerisi getirmek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	او اثتاده اوچ اسپرلر بیره اوتور دیلر ⁷⁹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	O eşnâda <u>üç esîrler</u> yere oturdılar
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	but they sat down <u>all three</u> upon the ground, very pensive, and looked like men in despair ⁸⁰
İngilizce metnin çevirisi	Fakat onların <u>üçü</u> yere oturmuşlardı, çok endişeli ve çaresizliğe düşmüş adamlar gibi görünüyörlardı

⁷⁵ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 110

⁷⁶ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 339

⁷⁷ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 113

⁷⁸ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 343

⁷⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 128

⁸⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 402

Bu cümlelerin çevirisini “O eşnâda üç esİR yere oturdılar” şeklinde düzenlemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	بتون ثروتلرمی برر برر کوستردم ⁸¹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviri yazı ile	<u>Bütün servetlerimi</u> birer birer gösterdim
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I showed them all the contrivances I had made during my long, long inhabiting that place ⁸²
İngilizce metnin çevirisi	Bu yerde kaldığım uzun, çok uzun zaman esnasında yaptığım bütün işlerimi (elde ettiğim her şeyi) onlara gösterdim

Bütün sözcüğü tekil isimlerle de çoğul isimlerle de kullanılabilen bir belgisizlik sıfatıdır. *Bütün* kelimesi şayet birden fazla olma niteliği gösteren kelimenin önüne gelirse çoğul tamlanan ile kullanılmasında bir sakınca yoktur.

*İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah'a döner.*⁸³

Fakat anlam itibarıyla tekil bir nitelik taşıyan ve kendisinden bir tane daha olmama özelliği ile ön plana çıkan isimler *bütün* sıfatıyla birlikte kullanıldığında sıfat ve çokluk eki almış isim arasında uyumsuz bir durum meydana gelir.

*Çocuklar bütün gün oyun oynayınca, kim bilir kaç anne baba ve öğretmen, “Böyle bütün gün oynarsa ne zaman bir şeyler öğrenecek?” diye düşünüp kaygılanıyor acaba?*⁸⁴

Bu örnekte görüldüğü üzere 24 saatle sınırlı olan zaman dilimi gün diye adlandırılır ve anlam itibarıyla sadece yirmi dört saatin toplamını ifade eden tekil bir niteliğe sahiptir. Bu sebeple *bütün gün* ifadesi kullanılırken *bütün* sıfatına *gün* tamlananını tekil biçimde getirilmiştir. *Bütün gün* ifadesini yukarıdaki cümlede “Çocuklar bütün günler oyun oynayınca, kim bilir kaç anne baba ve öğretmen, “Böyle bütün günler oynarsa ne zaman bir şeyler öğrenecek?” şeklinde kullanacak olursak anlam ve ses akışında bir uyumsuzluğun meydana geldiği hemen dikkati çekecektir.

Asıl metinde bu durum *all the contrivances* “bütün işler (buluşlar)” şeklinde bütün sıfatına getirilen çokluk ismiyle yapılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken şudur: *All* “bütün” kelimesinden sonra gelen *contrivance* “icat, hüner, buluş” kelimesi kavram alanı itibarıyla birden fazlalık arz ettiği için “all contrivances” “bütün icatlar” şeklinde çoğul olarak kullanılmasında bir sakınca yoktur.

Tüm bu bilgilerden sonra Şemseddin Sâmî'nin yaptığı “Bütün servetlerimi birer birer gösterdim” çevirisinde geçen *bütün servetlerimi* ifadesinde de aynı durumu görmekteyiz. *Servet* kelimesi anlam itibarıyla içinde çokluk ama yapı itibarıyla teklik arz eder. Bu sebeple *bütün* sıfatına anlam itibarıyla teklik bildiren *servet* kelimesi çokluk ekini alarak değil; tekil durumda gelmelidir. Bu bilgiler ışığında ilgili cümleyi “Bütün servetimi birer birer gösterdim” şeklinde çevirmek daha uygun olacaktır.

⁸¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 130

⁸² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 411

⁸³ http://www.kuranmeali.org/42/sura_suresi/53.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx - 26.02.2018

⁸⁴ <http://www.egitimpedia.com/ve-cocuklar-butun-gun-oyun-oyunadilar/> - 26.02.2018

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	آجلقدان اولمك ويا بيانى حيوانلر طرفندن ينلمكدن بشقه چاره م يو غيدى ⁸⁵
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Açlıktan ölmek ve veya yabanî hayvânlar tarafından yenilmekten başka çârem yoğ-ıdı
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	Neither did I see any <u>prospect</u> before me but that of perishing with hunger or being devoured by wild beasts ⁸⁶
İngilizce metnin çevirisi	Açlıktan ölmenin veya yırtıcı hayvanlar tarafından oburca yenmenin dışında önümde herhangi bir <u>ihhtimal</u> göremiyordum

Şemseddin Sâmî'nin bu cümledeki çevirisine dikkat edilecek olursa açlıktan ölmenin ya da yabanî hayvanlar tarafından yenilmenin bir çare olduğu ifade edilmektedir. Oysa *çare* kelimesi *bir sonuca varmak, ortadaki engelleri kaldırmak için tutulması gereken yol, çıkar yol, çözüm yolu*⁸⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Çare, düşülen olumsuz bir durumu olumlu yöne dönüştürebilmek için üretilen çıkar yoldur. Bu nedenle herhangi bir yerde mahsur kalan bir insan için açlıktan ölmek ya da yabanî hayvanlara yem olmak bir çare değildir; aksine bu durum umulmadık ve beklenmedik kötü bir son, bir felaket olarak ifade edilebilir.

Aynı romanda, çevreden kaynaklanacak olumsuz durumlar için kendini savunmak adına yapılan *çâre-i müferidim bir ağaca çıkmaktan ibâret idi* şeklindeki çeviride Şemseddin Sâmî'nin kullandığı “çâre” kelimesi izahına çalıştığımız durumu gayet iyi bir şekilde ortaya koymaktadır.

*Otomobilimiz bozulunca yolda mahsur kaldık. Bir süre sonra iki aslan gelip otomobilin önüne oturdu. İki aslan önümüzde bekliyordu ve hiçbir yere gidemiyor, arabadan çıkamıyorduk. Afrikalı şoförüm çok korkmuştu. Onları vurmaya zorunda kaldım, başka çarem yoktu.*⁸⁸

Örneğinde de görüldüğü üzere hayatından endişe duyan bir kişinin hayatına kastedeceğini düşündüğü bir hayvanı öldürme girişimini “başka çarem yoktu” diye adlandırması kendi adına oluşabilecek olumsuz bir durumu olumlu yöne çevirme gayretinden başka bir şey değildir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan “çâre” şeklinde çevirdiği sözcüğün asıl metindeki karşılığına bakıldığında *prospect* “ihtimal, olasılık, görünüş” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanım bize, olumsuz bir durumdan teşekkül edecek bir sonucun insan için bir çare değil; ancak bir ihtimali, bir olasılığı ortaya çıkaracağını göstermektedir.

Bu ifadeler çerçevesinde ilgili cümlelerin çevirisinin “[Benim için] açlıktan ölmek ve veya yabanî hayvânlar tarafından yenilmekten başka bir ihhtimal yoğ-ıdı” şeklinde düzenlenmesi yerinde olacaktır.

⁸⁵ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 14

⁸⁶ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 73

⁸⁷ Türk Dil Kurumu (2010). *Türkçe Sözlük*, s. 496

⁸⁸ <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/aslanlar-beni-yemedi-ben-onlari-yedim-27773233 - 01.03.2018>

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	درین اویقویہ طالدم، زیرا بور غونلغم صوك درجده ایدی ⁸⁹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Derin uykuya taldım, zîrâ yorğunluğum <u>şoñ derecede idi</u>
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	Having been <u>excessively</u> fatigued, I fell fast asleep ⁹⁰
İngilizce metnin çevirisi	<u>Aşırı</u> yorgun düştükten sonra, hızla uykuya daldım

Kaynak dilden hedef dile yapılan çevirilerde öge sıralamasına dikkat etmek gerekir. Bu cümle için yapılan çeviride *şon derece* kelimesi bir ikilem ortaya koymaktadır. *Şon derece* kelimesi acaba yorgunluk öznesinin yüklemi mi olmalıdır; yoksa yorgun olmanın miktarını bildirecek olan zarf görevli bir kelime midir? Burada çeviri esasları içinde var olan “ne dedi, nasıl dedi, maksadı ne” hassasiyetini dikkate almak gerekir. Müellifin bu cümle ile maksadı yorgunluğunun derecesini bildirmektir. Asıl cümlede geçen *having been excessively fatigued* “aşırı yorgun düştükten sonra” ifadesi de bu durumu açıklığa kavuşturmaktadır.

Tüm bunları dikkate alarak ilgili cümleyi “Zîrâ şoñ derecede yorğun idim” şeklinde çevirmek müellifin niyetine uygun bir yaklaşım olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	اویقو غائب ایتمش اولدیغم قوتلرمی غریب بر صورتله اعاده ایتمشیدی ⁹¹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Uyku gâ'ib étmiş olduğum <u>kuvvetlerimi</u> gâriḅ bir şüretle i'āde étmişti.
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I found myself <u>more refreshed with it</u> ⁹²
İngilizce metnin çevirisi	[Sabahleyin] kendimi daha <u>canlı ve dinlenmiş</u> buldum.

Bazı kelimeler vardır ki /+IAR/ çoğul ekini aldıklarında söyleyiş ahengini ve anlam değerini kaybeder. *Kuvvet* kelimesi de bunlardan birisidir. Bu cümlede geçen *kuvvet* kelimesine /+ler/ çoğul eki dâhil edilerek bir çeviri yapılmıştır. Fiziksel güç ve takat anlamına gelen *kuvvet* soyut bir kelime olup /+ler/ ekiyle çoğullaştırılması kelimenin anlam özelliğine uygun bir durum ortaya koymamaktadır. *Kuvvet* kelimesi için yapılacak çokluk ifadesi önüne getirilecek “tüm, bütün” gibi belgisizlik sıfatlarıyla mümkündür ve bu şekilde söyleyiş ahengine ters bir durumda da oluşmamaktadır.

Ayrıca, Şemseddin Sâmî'nin “kuvvetlerimi... i'āde étmişti” şeklinde yaptığı çeviri, asıl metinde *I found myself more refreshed* “kendimi daha dinlenmiş buldum” şeklinde tespit edilmiştir.

Tüm bu durumlar eşliğinde ilgili cümleyi “Uyku gâ'ib étmiş olduğum tüm kuvvetimi gâriḅ bir şüretle i'āde étmişti.” şeklinde çevirmek daha uygun olacaktır.

⁸⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 15

⁹⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 74

⁹¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 15

⁹² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 74

Çokluk ekinin kullanımından kaynaklanan çeviri sorunları Robenson çevirisinin muhtelif sayfalarında görülmektedir. Bunlar aşağıda belirtildiği gibi tespit edilmiş ve Türk dilinin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde bu cümleler için şu şekilde bir çeviri önerisi ileri sürülmüştür:

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	بر آدمك اولسون قورتلمش اولمسنی نه درجه لرده آرزو ایتدیكمی تعریف
Osmanlı Türkçesi ile	ممکن دکادر ⁹³
Çeviriyazı ile	Bir adamın olsun kurtulmuş olmasını <u>ne derecelerde</u> arzu ettiğimi ta'rif mümkün değildir
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I believe I repeated the words, 'Oh that it had been but one!' <u>a thousand times</u> ⁹⁴
İngilizce metnin çevirisi	Ah! Hiç olmazsa bir kişi olsaydı [kurtulsaydı] sözünü bin kere tekrarladığıma inanıyorum

Burada üzerinde durulması gereken husus *ne derecelerde* ifadesidir. Bu ifade metnin tercüme edildiği dönemde hatta günümüzde yaygın olmasa da kullanılmaktadır. Günümüz dil özellikleri içerisinde daha çok bünyesinde taşıdığı /+ler/ ve /+de/ eklerinde sıyrılıp "ne derece" şekliyle kullanılmaktadır. Şu örneklerde görüldüğü üzere:

*Ekonomik anlamdaki "değer": özellikle de, başkalarının onları elde etmek için ne kadar değerinden vazgeçmeye razı olduğuna bakarak ölçüldüğü haliyle, nesnelere ne derece arzu edildiği*⁹⁵

*Gençliğin yabancı dili öğrenmede ne derece başarılı olacağı onun topluma olan mesafesine ve kaldığı ülkenin dil ve yaşam şartlarına uyum gösterip gösteremeyeceğine bağlıdır.*⁹⁶

*Grupla psikolojik danışmada alıştırmalara ne derece gerek vardır*⁹⁷

Aslında *ne derece* ve *ne derecelerde* şekliyle kullanılabilen bu ifadedeki eklerin işlevselliği üzerinde durmak gerekir. Bu ifadede kullanılan /+ler/ çoğul eki, aslında derecenin çoğulunu değil kendisinden sonra gelen arzu etme işinin fazlılığını, aşırılığını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Asıl metinde geçen *I repeated... a thousand times* "bin kez tekrar ettiğime inanıyorum" ifadesi bu görüşü desteklemektedir.

Ne derecelerde ifadesi için kullanıldığı dönem açısından herhangi bir olumsuzluk görülmesi de günümüz Türkçesi açısından bir eylemin ya da bir ismin miktarı için yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere *ne derece* ifadesi yaygın bir şekilde tercih edilmektedir.

⁹³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 99

⁹⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 299

⁹⁵ Graeber, David (2015). *Değer Teorisi Antropolojik Bir Giriş*, İstanbul: Sel Yayıncılık, s. 18

⁹⁶ Tokdemir, Aslıhan (1999). "Türk Çocuklarının Alman Toplumuna Uyum Ve Dil Sorunları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, S: 13, s. 18

⁹⁷ Voltan-Acar, Nilüfer (1993). "Grupla Psikolojik Danışmada Alıştırmalara Ne Derece Gerek Vardır", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, S: 9, s. 169

Tüm bu veriler çerçevesinde bu cümlelerin çevirisini “Bir adamın olsun kırtulmuş olmasını ne derece arzu ettiğimi ta’rif [étmek] mümkün degildir” şeklinde düzenlemek daha yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	مسافر لرم اسكان اولندقلرى كىبى، بر كوزل بمكله قوتلرینى اعاده ایتمكى دوشوندم ⁹⁸
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Misâfirlerim iskân olunduıkları gibi, bir güzel yemekle <u>kuvvetlerini</u> i'âde étmeđi düşündüm
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	As soon as I had secured my two weak, rescued prisoners, and given them shelter, and a place to rest them upon, I began to think of making some provision for them ⁹⁹
İngilizce metnin çevirisi	Kurtardığım bu iki zayıf esirin güvenliğini sağlayıp onlara dinlenecek bir yer ve [kalacak] bir barınak verir vermez, onlar için biraz yiyecek ve içecek hazırlamayı düşünmeye başladım

Yukarıda izahına çalıştığımız durum bu cümlede de mevcuttur. Kuvvet soyut bir kelime olduğu için bu kelimeyi çokluk ekiyle çekimlemek yerine kelimenin çokluğunu bildirmek için “tüm, bütün” gibi sıfatlardan yararlanmak daha uygun olacaktır. Asıl metinde *kuvvetlerini* ifadesi kullanılmayıp onun yerine *given them shelter, and a place to rest them* “onlara dinlenecek bir yer ve [kalacak] bir barınak vermek” şeklinde bir tasarruf söz konusudur.

Bu bilgiler eşliğinde ilgili cümleyi “Misâfirlerim iskân olunduıkları gibi, bir güzel yemekle [onlara] tüm kuvvetini i'âde étmeđi düşündüm”

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	لكن او ساحل بسبتون مجهولم اولديغندن از قالدی ایکنجی دفعه اوله رق باتیوردم ¹⁰⁰
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Lâkin o sâhil büsbütün meçhûlüm olduğundan az kaldı <u>ikinci def'a</u> olarak batıyordum.
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	But here I had like to have suffered <u>a second</u> shipwreck ... for, knowing nothing of the coast, my raft ran aground at one end of it upon a shoal, and not being aground at the other end ¹⁰¹
İngilizce metnin çevirisi	Fakat burada <u>ikinci bir</u> gemi kazasına uğrayacakmış gibi oldum ... kıymın hiçbir yerini bilmediğim için salımın bir ucu sığılık bir yere oturdu, diğer ucu [suyun içinde] serbest kaldı

Bir işin icrasında yapılış tecrübesini ortaya koymak için *ilk kez, ikinci kez, ikinci bir, üçüncü defa* gibi zarflardan faydalanırız. Bu zarflar fiilin önüne gelerek fiilin yapılma durumu hakkında bilgi verir. Zarf görevi üstlenmeye müsait ve yeterli olan bu

⁹⁸ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 124

⁹⁹ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 385

¹⁰⁰ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 21

¹⁰¹ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 80-81

kelimelerden sonra durum bildiren “olarak” ifadesinin getirilmesine lüzum yoktur. *Üçüncü Havalimanı'nda pistin ışıkları ilk kez yandı*¹⁰² örneğinde de görüldüğü üzere *ilk kez* zarfı *yan-* fiilini durum bakımından etkilemekte yeterlidir. Bu sebeple yanına *olarak* kelimesini almaya ihtiyaç duymamaktadır. Yani *Üçüncü Havalimanı'nda pistin ışıkları ilk kez olarak yandı* cümlesinde “olarak” kelimesinin gereksizliği açıkça görülmektedir.

Şemseddin Sâmî'nin yaptığı tercümede kullanılan *ikinci def'a* zarfı tek başına *bat-* fiilini durum açısından nitelemekte yeterlidir. Yanına *olarak* kelimesinin getirilmesine gerek yoktur. Tüm bu hususlar dikkate alındığında ilgili cümlelerin “Lâkin o sâhil büsbütün mechûlüm olduğundan az kaldı *ikinci def'a* batıyordum.” şeklinde çevrilmesi daha uygun olacaktır.

Zira asıl metinde geçen *a second* “ikinci bir” kullanımı bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

İlk kez, ikinci kez, ikinci bir, üçüncü defa gibi zarflardan sonra *olarak* zarf-fiilinin kullanılma niteliği Robenson çevirisinin muhtelif sayfalarında görülmektedir. Bunlar aşağıda belirtildiği gibi tespit edilmiş ve Türk dilinin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde bu cümleler için şu şekilde bir çeviri önerisi ileri sürülmüştür:

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	دنیا یار ادیله لی او یرده ایلك دفعه اوله رق بو شادیلان تفنک بو ایدی ¹⁰³
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Dünyâ yaradılalı o yerde <i>ilk def'a olarak</i> boşadılan tüfenk bu idi.
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I believe it was the <u>first</u> gun that had been fired there since the creation of the world ¹⁰⁴
İngilizce metnin çevirisi	Sanırım, dünyanın yaradılışından beri burada ateşlenen <u>ilk</u> tüfek buydu

Bu cümleyi “Dünyâ yaradılalı o yerde *ilk def'a* boşadılan tüfenk bu idi.” şeklinde güncellemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	ایلك دفعه اوله رق یتاغه کیردم و بتون کجه راحت اویودم ¹⁰⁵
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	<i>İlk def'a olarak</i> yatağa girdim ve bütün gece rāhat uyudum
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I went to bed <u>for the first time</u> , and slept very quietly all night ¹⁰⁶
İngilizce metnin çevirisi	<i>İlk kez</i> yatağa yatdım ve bütün gece oldukça rahat bir şekilde uyudum.

Bu cümleyi “*İlk def'a* yatağa girdim ve bütün gece rāhat uyudum” şeklinde düzenlemek uygun olacaktır.

¹⁰² <http://www.aksam.com.tr/guncel/3-havalimaninda-pistin-isiklari-ilk-kez-yandi/haber-710879-01.03.2018>

¹⁰³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 24

¹⁰⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 83

¹⁰⁵ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 26

¹⁰⁶ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 87

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	دکیزه طوغری کیدرکن آطه ده برنجی دفعه اوله رق کوردیکم بر قابلومباغه بولدم ¹⁰⁷
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Deñize toğrı giderken adada <u>birinci def'a</u> olarak gördüğim bir kaplumbağa buldum
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	Going down to the seaside, I found a large tortoise or turtle. This was <u>the first</u> I had seen ¹⁰⁸
İngilizce metnin çevirisi	Deniz kenarına inerken, tosağa ya da deniz kaplumbağası buldum. Bunu <u>ilk defa</u> görüyordum.

Bu cümlede *birinci def'a* olarak biçiminde çevrilen kısmı “Deñize toğrı giderken adada ilk def'a gördüğim bir kaplumbağa buldum” şeklinde güncellemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	عمر مده برنجی دفعه اوله رق سورشله بر دعا ایتدم ¹⁰⁹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	“Ömrümde <u>birinci def'a</u> olarak sürişle bir du'ā étdim
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	Then I cried out, ‘Lord, be my help, for I am in great distress.’ This was <u>the first</u> prayer ¹¹⁰
İngilizce metnin çevirisi	O zaman ‘Tanrım, çok fazla sıkıntı içinde olduğumdan dolayı sen benim yardımcım ol’ diye haykırdım. Bu [benim için] <u>ilk</u> dua oldu.

Bu cümlelerin çevirisini “ömrümde ilk def'a sürişle bir du'ā étdim” şeklinde güncellemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	عمر منزو یانه مده برنجی دفعه اوله رق اوراده یاتمغه قرار ویردم ¹¹¹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	“Ömr-i münzeviyānemde <u>birinci def'a</u> olarak orada yatmağa karar vérdim
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I spent all that evening there, and went not back to my habitation; which, by the way, was <u>the first</u> night, as I might say, I had lain from home ¹¹²
İngilizce metnin çevirisi	Bu akşam evime dönmedim ve geceyi orada geçirdim. Bu arada [şunu] söyleyebilirim ki bu evden ayrı kaldığım <u>ilk</u> geceydi.

Bu cümlelerin çevirisini “ömr-i münzeviyānemde ilk def'a orada yatmağa karar vérdim” şeklinde güncellemek gerekir.

¹⁰⁷ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 48

¹⁰⁸ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 137

¹⁰⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 51

¹¹⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 145

¹¹¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 55

¹¹² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 158

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Terçümesi	صويك ألتنده قاله جق اولان دوز و مستوی بر قره پارچه سی اوزرینه
Osmanlı Türkçesi ile	113 اوتورمق ایچون صولرك یوکسلدیکنی بکدم
Çeviriyazı ile	Şuyun altında kalacak olan düz ve müstevî bir kara parçası üzerine oturtmak için şuların yükseldiğini bekledim.
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I expected the water would flow over ¹¹⁴
İngilizce metnin çevirisi	Suların yükselmesini bekledim.

Türk dilinde geçmiş zaman anlamlı yan cümleler /-mİş/ ve /-DİK/ sıfat-fiil ekleriyle yapılır. Yan cümlesi bu sıfat-fiillerden biri ile teşekkül etmiş bir yapının asıl cümlesi geçmiş zaman eklerinden birisi ile çekimlenir.

*İstanbul'un fethinin gerek Türklerin gerekse Avrupalıların hayalinde bıraktığı tesirler zamanımıza kadar sürmüştür.*¹¹⁵

Şayet “ummak, beklemek” gibi gelecek zaman anlamı içeren bir fiil ana cümle yüklemi ve geçmiş zamanlı bir çekime sahip ise bu ana cümleye eklenmesi gereken yan cümle /-DİK/ veya /-mİŞ/ sıfat-fiil eklerinden birisi ile değil /-mA/ isim fiil ekiyle yapılır.

*O uyurken odadan çıkıp salondaki malum koltukta kahve ve sigara içerek yorgun bulutlan, koca göbeğini bir türlü yerleştiremiyormuş gibi kıpırdanıp duran denizi seyrederek uyanmasını bekledim.*¹¹⁶

Şemseddin Sâmî'nin “... şuların yükseldiğini bekledim” çevirisine dikkat edilecek olursa /-dik/ sıfat-fiili ile kurulu olan yan cümle, gelecek zaman anlamlı fakat bünyesinde geçmiş zaman eki bulunan *bekle-* fiiline bağlanmıştır. Bu da yukarıda izahına çalıştığımız durumun teşekkül etmesine neden olmuştur.

Asıl metne bakıldığında bu durum daha net bir şekilde açıklığa kavuşacaktır. *I expected the water would flow over* “Suların yükselmesini bekledim.” cümlesinde geçen *would* ifadesi geçmişteki gelecek zaman anlamlı bir kullanımın ana cümleye bağlanacağı zamanda tercih edilir. Böyle durumlarda ana cümle yüklemi genellikle *hope, expect, anticipate* gibi fiillerden birisi olur.

Tüm bu bilgiler çerçevesinde Şemseddin Sâmî'nin çevirisini “Şuyun altında kalacak olan düz ve müstevî bir kara parçası üzerine oturtmak için şuların yükselmesini (suların yükseleceği zamanı) bekledim.” şeklinde düzenlemek yerinde olacaktır.

Geçmiş zaman yapıyla yan cümle ile gelecek zaman anlamlı ana cümle ya da tam tersi gelecek zaman yapıyla yan cümle ile geçmiş zaman anlamlı ana cümle bağlantısı hususiyetini Robenson çevirisinin muhtelif sayfalarında görmek mümkündür. Bunlar aşağıda belirtildiği gibi tespit edilmiş ve Türk dilinin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde bu cümleler için şu şekilde bir çeviri önerisi ileri sürülmüştür:

¹¹³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 22

¹¹⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 82

¹¹⁵ Beyatlı, Yahya Kemal (1995). *Aziz İstanbul*, İstanbul: MEB Yayınları, s. 23

¹¹⁶ Koç, Hamdi (2003). *Çiçeklerin Tanrısı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 183

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	بو وجهله صولرك چكيلوب صالمى قورو طوپراغك اوزرنده و صاغلام بر حاله بر اقدیغنى بكددم ¹¹⁷
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Bu vechile şuların çekilüp şalımlı kuru toprağın <u>üzerinde</u> ve sağlam bir hâlde <u>bırakdığını</u> bekledim.
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	Thus I <u>lay</u> till the water ebbed away, and left my raft and all my cargo safe <u>on shore</u> ¹¹⁸
İngilizce metnin çevirisi	Böylece sular çekilinceye kadar <u>bekledim</u> , şalımlı ve tüm eşyayı sağlam bir şekilde kıyıya bıraktım

Yukarıda izahına çalıştığımız geçmiş zaman yapılı yan cümle ile gelecek zaman anlamlı ana cümle bağlantısı hususiyetini bu cümlede de aynen görmekteyiz. Bu sebeple aynı çeviri önerisini bu cümle için de teklif etmekteyiz.

Asıl metne bakıldığında da yan cümle kurgusunun *till* “-e kadar” ifadesiyle ana cümlelerin yüklemine ise *lay* “uzanmak, yayılmak, beklemek” kelimesiyle yapıldığı görülmektedir.

Bununla birlikte bu cümlede “üzerinde... bırakmak” ifadesine dikkat etmek gerekir. Türk dilinde *bırak-* fiili yapı itibariyle hem /+dA/ bulunma ekini hem de /+A/ yönelme ekini alabilmektedir.

*Türkü bittiğinde biz kente ulaşmıştıktık bile. Artık ayrılma vaktiydi! Gülşen'le oğlunu çarşıda bıraktım.*¹¹⁹

*Hastaneye döndük, acilde bir ağrı kesici iğne yaptırdıktan sonra onu, Demirli'ye gitmek üzere çarşıya bıraktım.*¹²⁰

Aynı kitaptan alınmış iki örnek üzerinde bir inceleme yapacak olursak burada anlam ayırt edici bir yönün farkına varabiliriz. Birinci örnekte *bırak-* fiili /+da/ ekiyle kullanıldığında “belli bir noktadan sonra birinden ya da bir şeyden ayrılma” anlamı vardır. İkinci örnekte ise /+(y)a/ ekiyle kullanıldığında “belli bir noktaya kadar birlikte bir eylem yapıldıktan sonra biriyle ya da bir şeyle ayrılmak” söz konusudur. Yani ikisinin arasında hemen ilişkiyi kesme ve bir müddet birliktelikten sonra ilişkiyi kesme yönünde bir fark vardır.

Şemseddin Sâmî'nin kurduğu cümlede sal ve eşyalarla bir müddet birliktelikten sonra bırakmak söz konusu olduğu için bu cümlede /+de/ bulunma ekini kullanmak yerine /+e/ yönelme ekini kullanmak daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Asıl metinde geçen *on* “üzerinde” ifadesi her ne kadar bulunma hali ile kullanılıyor ise de çevirisinde Türk diline uygun olan /+e/ hali tercih edilmelidir.

Tüm bu bilgiler eşliğinde ilgili cümleyi “Bu vechile şuların çekilüp şalımlı kuru toprağın üzerine ve sağlam bir hâlde bırakmasını bekledim.” şeklinde çevirmek uygun olacaktır.

¹¹⁷ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 22

¹¹⁸ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 82

¹¹⁹ Karlıdağ, Çağrı (2012). *Bir Anne, Bir Kadın, Bir İnsan*, İstanbul: Cinius Yayınları, s. 22

¹²⁰ Karlıdağ, Çağrı (2012). *Bir Anne, Bir Kadın, Bir İnsan*, s. 67

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	صنديقلر مك برنده توتون بولنه جغنى بيليردم ¹²¹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Sandıklarımın birinde tütün <u>bulunacağını</u> bildirdim
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I had a piece of a roll of tobacco in one of the chests ¹²²
İngilizce metnin çevirisi	Sandıkların birinde bir parça tütünü vardı

Geçmiş zamanlı ana cümle için gelecek zamanlı yan cümle kullanımı ancak *tahmin et-, um-, bekle-* fiilleriyle mümkündür:

*Daha erken dönemlerde, felsefede mantığa, matematikte ise geometrik analizlere ve cebire biraz ilgi gösterdim; bu üç sanat veya bilimin amacıma ulaşmama katkıda bulunacağını tahmin ediyordum.*¹²³

Kesinliği söz konusu olan bir durum için böyle bir kullanım uygun bir cümle kurgusu ortaya koymamaktadır. Yukarıdaki çeviri bu hususiyetle incelenirse yan cümlelerin gelecek zaman; ana cümlelerin geçmiş zaman kurgusu ile oluşturulduğu görülecektir. Burada dikkat edilmesi gereken ikinci bir durum ise *bil-* fiilinin *tahmin etmek* anlamında mı yoksa *kesin olarak bir şeyi anlamış ve öğrenmiş bulunmak* anlamında mı kullanıldığına karar vermektir.

Asıl metin incelendiğinde sandıktaki tütün varlığının açıkça bilindiği görülmektedir. Bu durumdan hareketle gelecek zamanlı yüklemle sahip bir yan cümleyi, geçmiş zamanlı yüklemle olan bir ana cümleye bağlamak uygun değildir.

Bu hususların referansında ilgili cümlelerin çevirisini “şandıklarımın birinde tütün bulunduğunu biliyordum” şeklinde güncellemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	ايرتسى كون كمى يه بر ايكنجى سياحت ايتمه قرار ويردم ¹²⁴
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Ertesi gün gemiye <u>bir ikinci seyahat</u> etmeye karar verdim
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I resolved to make <u>another voyage</u> on board the vessel, if possible ¹²⁵
İngilizce metnin çevirisi	Eğer mümkünse, gemiye <u>ikinci bir sefer</u> yapmaya karar verdim.

İngiliz diline ait niteliklerden birisi de herhangi anlamına gelen ve Türkçedeki belgisizlik sıfatına eş değer görev üstlenen *a* kelimesini niteleme sıfatı olan sözcüğün önünde kullanmaktır. Bu durum Türk dili çerçevesinde ele alındığında herhangi anlamına gelen *bir* belgisizlik sıfatı, genel olarak niteleme sıfatı ile ismin arasında yer alır. Bu durum sıra sayı sıfatları için de aynı şekildedir.

¹²¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 52

¹²² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 148

¹²³ Alatlı, Alev (2016). *Batıya Yön Veren Metinler-II*, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 323

¹²⁴ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 24

¹²⁵ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 84

Because your child's tender skin is so susceptible to sunburn, it can take just ten minutes to turn redder than a boiled lobster. “Çocuğunuzun hassas cildi güneş yanığına karşı çok duyarlı olduğundan dolayı, haşlanmış bir ıstakozdan daha fazla kızarmak sadece on dakika alabilir.¹²⁶

Yukarıdaki örnek incelendiğinde *a boiled lobster* ifadesi “haşlanmış bir ıstakoz” şeklinde çevrilmiştir. Oysaki çeviri işlemi esnasında sözcük sırası takip edilmiş olsaydı bu çeviri işlemi “bir haşlanmış ıstakoz” şeklinde yapılmış olurdu. Bu durumdan hareketle şunu söyleyebiliriz ki, Batı dillerinden Türk diline çeviri yapıldığında belgisizlik sıfatı olan *a* kelimesini niteleme sıfatı ile ismin arasında göstermek suretiyle çevirmek gerekir. Zira kaynak dilin söz dizim özellikleri ile hedef dilin söz dizim özellikleri aynı olmayabilir. Bu durumda yapılacak iş kaynak dildeki kullanımı hedef dilin kurallarına göre uyarlamaktır. Böyle yapılmadığı takdirde *bir* kelimesi herhangi bir anlamında değil adet/tane anlamında kullanılmış olur:

Bir büyük yangın → Bir adet büyük yangın

Büyük bir yangın → Büyük olan herhangi bir yangın

Bu sebeple Şemseddin Sâmî'nin yukarıda kullandığı ve asıl İngilizce metinde *another* “ikinci bir” şeklinde geçen “bir ikinci seyahât” ifadesine “értesi gün gemiye ikinci bir seyâhat étmeye karar verdim” biçiminde yeni bir çeviri önerisi getirmek gerekir.

Bununla birlikte belgisizlik sıfatı olan *bir* ya da sıra sayı sıfatı göreviyle kullanılan bazı kelimelerin niteleme sıfatlarının önünde kullanılma niteliği Robenson çevirisinin muhtelif sayfalarında görülmektedir. Bunlar aşağıda belirtildiği gibi tespit edilmiş ve Türk dilinin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde bu cümleler için şu şekilde bir çeviri önerisi ileri sürülmüştür:

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	مايس أينك واسطنه طوغرى كيجه لين ير قور قونج فرطونه قويدى ¹²⁷
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Mayıs ayının evāsıtına toğrı géceleyn bir korkunç furtuna kopdı
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	it was on the sixteenth of May that it blew a <u>very great storm of wind</u> all day ¹²⁸
İngilizce metnin çevirisi	Tüm gün boyunca çok büyük bir fırtınanın koptuğu Mayıs ayının on altıncı günüydü

Bu cümlenin çevirisini “Mayıs ayının evāsıtına toğrı géceleyn korkunç bir furtuna kopdı” şeklinde güncellemek uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	بر تپه نك اوزر نده ير بيوك آتشی ياقدم ¹²⁹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Bir tepenin üzerinde bir büyük ateş yakdım

¹²⁶ Doğan, B. Orhan (2009). *Let's Speak English*, İstanbul: Beşir Kitabevi, s. 16-17

¹²⁷ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 98

¹²⁸ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 295

¹²⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 99

İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I brought together all the dry wood I could get at hand, and making a <u>good handsome pile</u> , I set it on fire upon the hill ¹³⁰
İngilizce metnin çevirisi	Elde edebildiğim tüm kuru odunları bir araya topladım ve oldukça büyük bir yığın yaparak tepenin üzerinde ateş yaktım

Bu cümlelerin çevirisini “Bir tepeniñ üzerinde büyük bir âteş yaktım” şeklinde düzenlemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	بر بيوك آتش ياقه رقدن ايشه باشلايوردم ¹³¹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	<u>Bir büyük âteş yakarakdan işe başlıyordum</u>
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	when I wanted to bake, I made a <u>great fire</u> upon my hearth ¹³²
İngilizce metnin çevirisi	[Ekmek] pişirmek istediğimde, ocağın üzerinde <u>büyük bir ateş</u> yakardım

Bu cümlelerin çevirisini “Büyük bir âteş yakarakdan işe başlıyordum” şeklinde düzenlemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	ايلکندن خفيف بر ايکنجی صال حاضرلدم و دها از يوکتدم ¹³³
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	İlkinden <u>hafif bir ikinci şal</u> hâzırladım ve daha az <u>yüklettim</u>
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I prepared a <u>second</u> raft, having had experience of the first, I neither made this so unwieldy, nor <u>loaded</u> it so hard ¹³⁴
İngilizce metnin çevirisi	<u>İkinci bir sal</u> hazırladım. İlkinde deneyim sahibi olduğumdan salı ne çok ağır yaptım ne de çok fazla <u>yükledim</u> .

Bu cümlede de yine sıra sayı sıfatı ile isim arasında kullanılması gereken *bir* belgisizlik sıfatı, sıra sayı sıfatının önünde kullanılmıştır. Bu nedenle ilgili cümlede geçen *bir ikinci şal* sözcük grubunu asıl metindeki *a second raft* “ikinci bir sal” ifadesini de dikkate alarak “ikinci bir sal” şeklinde çevirmek gerekir.

Ayrıca bu cümlede *yüklettim* ifadesi üzerinde durmak gerekir. *Yüklet-* fiili Kâmûs-ı Türkî’de *bir hayvan veya bir hamalın sırtına eşya ve eskâl komak, tahmil etmek veya araba vesaireye eşya vesaire doldurmak*¹³⁵ şeklinde geçmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki *yükle-* fiilinin bünyesinde bulunan /-t/ eki fiilden fiil yapan ek hükmünde görülmüş ve ettirgenlik işlevinde kullanılmamıştır. Bu anlayış ile kullanıldığı zaman içinde yaşadığı dönem için sorunsuz bir kelime olarak görülen *yüklet-* fiili günümüz Türkçesinde tamamıyla işi başkasına yaptırma anlamında kullanılmakta ve algılanmaktadır. Bir şeyayı

¹³⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 296

¹³¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 70-71

¹³² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 195

¹³³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 29

¹³⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 85

¹³⁵ Şemseddin Sâmî (2009). *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1566

herhangi bir arabaya, hamala koymak işini karşılamak üzere de *yükle-* fiili kullanılmaktadır. Bu cümle bugünün dil şartları çerçevesinde okunduğunda *yükle-* fiiline getirilen /-t/ ettirgenlik eki işlevinde görülür. Bundan dolayı da cümlede işi başkasına yaptırma anlamı ortaya çıkar. Oysaki adada Robinson’dan başka kimse yoktur. Yani Robinson’un işi başkasına yaptırabilme ihtimali söz konusu değildir. Bu sebeple ilgili kelimenin *yükletdim* değil; ettirgenlik ekinden sıyrılmış *yükledim* şekliyle çekimlenmesi gerekir. Bu durum asıl metinde *I loaded* “yükledim” ifadesinden de anlaşılmaktadır.

Tüm bu bilgiler çerçevesinde Şemseddin Sâmî’nin çevirisini “İlkinden hafif ikinci bir sal hâzırladım ve [onu] daha az yükledim” şeklinde güncellemek doğru olacaktır.

Şemseddin Sâmî’nin *Robenson* adlı çevirisinde işteş veya ettirgen çatının kullanımından kaynaklanan bazı çeviri problemleri ilgili metnin muhtelif sayfalarında görülmektedir. Bunlar aşağıda belirtildiği gibi tespit edilmiş ve Türk dilinin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde bu cümleler için şu şekilde bir çeviri önerisi ileri sürülmüştür:

Şemseddin Sâmî’nin Fransızcadan Tercümesi	136 بو مقصدله بر صاعلام چادير قورمغى و بر مخزن قازمغى قرار لشدير دم
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Bu amaçla bir sağlam çadır kurmağı ve bir mağzen kazmağı <u>kararlaşdırdım</u>
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I had many thoughts of the method how to do this, and what kind of dwelling to make - whether I should make me a cave in the earth, or a tent upon the earth; and, in short, I <u>resolved</u> upon both ¹³⁷
İngilizce metnin çevirisi	Ne tür bir mesken yapmalı, yerin altına bir mağara mı kazmalıyım yoksa yerin üstüne bir çadır mı kurmalıyım? Bunu nasıl yapacağıma dair çok fazla metodolojik düşünceye sahiptim. Sonuçta ikisine birden <u>karar verdim</u>

Kararlaşdırmak “bir işin hangi yol, yöntem veya usul ile yapılması gerektiğini karşılıklı olarak kesin bir düşünceye bağlamak” şeklinde tanımlanabilir. Aynı kelime Kâmûs-ı Türkî’de *kararını vermek, mukarrer olmak, tasmîm edilmek: ertesi gün eve gitmeği kararlaşdırdık*¹³⁸ şeklinde geçmektedir. Dikkat edilecek olursa gerek *karar* kelimesine getirilen /-ş/ işteşlik eki gerekse Kâmûs-ı Türkî’de yer alan örnek cümledeki /-k/ birinci çokluk kişi eki *kararlaşdır-* fiilinin karşılıklı yapılan bir iş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu fiil birinci teklik şahıs tarafından icra edileceğinde, bu fiilin *kararlaşdırmak* yerine *karar vermek* ya da *kararına varmak* şeklinde kullanımı uygun olacaktır.

Asıl metne bakıldığında *I resolved upon both* “ikisine birden karar verdim” ifadesinde geçen *resolve* “karar vermek, karara bağlamak” fiili ve birinci teklik şahıs kullanımı bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla Şemseddin Sâmî’nin çevirisini “bu amaçla bir sağlam çadır kurmağı ve bir mağzen kazmağı karar verdim” şeklinde düzenlemek yerinde olacaktır.

¹³⁶ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 25

¹³⁷ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 91

¹³⁸ Şemseddin Sâmî (2009). *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1060

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	139 <u>بو دیرکلر قبه می تمامیلہ صاغلالتدیلر</u>
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviri yazı ile	Bu direkler kubbemi tamâmiyle <u>sağlattılar</u>
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	setting more posts up with boards, in about a week more I <u>had</u> the roof <u>secured</u> ¹⁴⁰
İngilizce metnin çevirisi	Yaklaşık bir hafta içinde tavana daha fazla direk dikerek, tavanı oldukça <u>sağlamlaştırdım</u> .

Yukarıda geçen *sağlat-* fiilinin anlamı metinden hareketle “güvenli hale getirmek”tir. Şemseddin Sâmî'nin *sağlamlaştırmak*, *güvenli hale getirmek* manasıyla kullandığı bu kelimeye Kâmûs-ı Türki'de rastlanmamaktadır. Öyle sanıyoruz ki bu kelime Şemseddin Sâmî tarafından *sağla-* fiiline getirilen /-t/ ettirgenlik ekiyle türetilmeye ve *sağlam bir hale getirmek* anlamıyla kullanılmaya çalışılmıştır. Oysaki bu kelimenin yerine Kâmûs-ı Türki'de de geçen *sağlamlaştırmak*¹⁴¹ fiili tercih edilebilirdi.

Asıl metne bakıldığında orada görülen *had (st) secured* “sağlamlaştırmak, güvenli hale getirmek” ifadesi de bu durumu net bir şekilde açıklamaktadır.

Tüm bu bilgiler eşliğinde ilgili cümleyi “bu direkler kubbemi tamâmiyle sağlamlaştırdılar” şeklinde çevirmek uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	142 <u>دیرکلر بقالديره بيله جكم اغرلقده پارچه لره كسمكه باشلادم</u>
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviri yazı ile	Direkleri kaldırabileceğim ağırlıkta <u>parçalara kesmeğe</u> başladım
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	Cutting the great cable into pieces, such as I could move, I got two cables and a hawser on shore, with all the ironwork I could get ¹⁴³
İngilizce metnin çevirisi	Büyük kordonu taşıyabileceğim şekilde parçalara ayırarak iki kordonu ve bir halatı, elde edebildiğim tüm demir iskeleti kıyıya çıkardım.

Parçalara kesmek “bir bütünü bıçak, makas vb. bir araçla belirli bir ölçü esasına göre parçalamak, doğramak”; *parçalara ayırmak* ise “bir bütünü belirli oranlarda bölmek” şeklinde tanımlanabilir. Metinde Robinson'un yaptığı iş gemi enkazında ele geçirdiği halat ve kordonu taşıyabileceği şekilde parçalara taksim etmektir. Bu sebeple burada Şemseddin Sâmî tarafından kullanılan *parçalara kesmek* ifadesinin yerine *parçalara ayırmak* ifadesi anlam özelliği ve söyleyiş niteliği bakımından müellifin ortaya koymak istediği asıl niyeti daha doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Bugün konuşma ve yazı dilinde de özellikle *parçalara ayırmak* ifadesinin kullanıldığı görülmektedir:

¹³⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 41

¹⁴⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 118

¹⁴¹ Şemseddin Sâmî (2009). *Kâmûs-ı Türki*, s. 806

¹⁴² Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 27

¹⁴³ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 88

*Bak şimdi, bu kızığı tek parça yapsaydık, uzunluğu 28 metre olacaktı. Ama görüyorum ki olmayacak. Ben, biri 7 metrelik, diğeri 10 metrelik iki parçaya ayırmak zorunda kaldım.*¹⁴⁴

*Birbirinden farklı dört kuş tut. Onları eğit. Sana alışsınlar, çağırınca sana gelsinler. Daha sonra onları kes. Eterlerini dörder parçaya ayır.*¹⁴⁵

Asıl metne bakıldığında orada kullanılan *cutting (st) into pieces* “parçalara ayırmak” ifadesi, çeviri yaparken *parçalara kesmek* yerine *parçalara ayırmak* şeklinde bir çeviri tasarrufuna gitmeyi zorunlu kılmaktadır.

O halde Şemseddin Sâmî'nin çevirisini “direkleri kaldırabileceğim ağırlıkta parçalara ayırmağa başladım” şeklinde düzenlemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	صكره اوراده ايكي قاتلى بيوك بر چادير قوروب او اقليلرده سنه نك بر موسمده كثرتلى اولان ياغورلردن محافظه ايجون قطر اتلى مشمع ايله اورندم ¹⁴⁶
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Şöıra orada iki katlı bir çadır kurup o iklimlerde seneniñ bir mevsiminde keşretli olan yağmurlardan muhâfaza için katrânlı muşamma' ile örtüdüm
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I made a large tent, which to preserve me from the rains that in one part of the year are very violent there, I made double – one smaller tent within, and one larger tent above it; and covered the <u>uppermost</u> with a large tarpaulin, which I had saved among the sails ¹⁴⁷
İngilizce metnin çevirisi	Yılın bir bölümünde orada çok şiddetli olan yağmurlardan kendimi korumak için büyük bir çadır kurdum. İç kısma daha küçük ve onun üzerine daha büyük olmak üzere çadırı iki kat kurdum. Yelkenlilerin arasından elde ettiğim büyük katranlı bir muşamba ile <u>üzerini</u> örttüm.

Özne, yüklem, nesne, tümleş gibi öğeler yan cümle ve ana cümle için ortak kullanılabilir. Bu tür kullanımlarda yan cümlelerin öğeleri ile ana cümlelerin öğeleri birbiriyle uyum sağlamayabilir. Böyle bir durumda öge eksikliğinden kaynaklanan bir anlatım bozukluğu ortaya çıkar.¹⁴⁸

Yukarıdaki cümlede Şemseddin Sâmî yan cümlede *çadır* nesnesini *kurmak* yüklemine bağlamış ve *çadır* kelimesini ortak kullanmak niyetiyle ana cümlede *ört-* fiiliyle ilişkilendirmek istemiştir. Oysaki *ört-* fiili /+i/ yükleme haliyle birlikte kullanılır: başını örtmek, üstünü örtmek, karanlığı örtmek vs. Dolayısıyla yan cümlede kullanılan *çadır* kelimesi ana cümle için ortak kullanılabilir bir nitelik taşımamaktadır. Bu da nesne eksikliğinden kaynaklanan bir anlatım bozukluğuna neden olmaktadır.

Yan cümlede geçen *çadır* kelimesi asıl metinde *a large tent* “büyük bir çadır” ifadesi ile karşılanırken ana cümlede olması gereken fakat bulunmayan *çadırı* kelimesi ise *the uppermost* “üzerini” ifadesiyle karşılanmaktadır.

¹⁴⁴ Senan, Ali Kemal (2013). *Fethiye'nin Düğün Günü*, İstanbul: Zinde Yayıncılık, s. 398-399

¹⁴⁵ Yenidinc, Yılmaz (2015). *Ateşin Yakmadığı Peygamber Hz. İbrahim Aleyhisselam*, İstanbul: Nesil Yayın Grubu, s. 15

¹⁴⁶ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 30-31

¹⁴⁷ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 94

¹⁴⁸ Yakıcı, Ali (vd.) (2006). *Türkçe-1 Yazılı Anlatım*, Ankara: Gazi Kitabevi, s. 365-369

Bu sebepten ötürü Şemseddin Sâmî çevirisindeki anlatım bozukluğunu gidermek için *çadırı* ya da *çadırın üzerini* kelimelerinden birini ana cümleye dâhil ederek “Şoñra orada iki katlı bir çadır kurup o iklimlerde seneniñ bir mevsiminde kesretli olan yağmurlardan muhâfaza için [çadırı] katrânlı muşamma^c ile örtüdüm.” şeklinde bir çeviri önerisi getirmek yerinde olacaktır.

Kelime eksikliğinden kaynaklanan ifade bozukluğu durumu Robenson çevirisinin muhtelif sayfalarında görülmektedir. Bunlar aşağıda belirtildiği gibi tespit edilmiş ve Türk dilinin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde bu cümleler için şu şekilde bir çeviri önerisi ileri sürülmüştür:

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	مسافرلرم اسكان اولندقلرى كىبى، بر كوزل يمكله قوتلرینی اعاده ایتمیكی دوشوندم ¹⁴⁹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Misâfirlerim iskân oldukları gibi, bir güzel yemekle kuvvetlerini i'ade etmeği düşündüm
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	As soon as I had secured my two weak, rescued prisoners, and given them shelter, and a place to rest them upon, I began to think of making some provision <u>for them</u> ¹⁵⁰
İngilizce metnin çevirisi	Kurtardığım bu iki zayıf esirin güvenliğini sağlayıp onlara dinlenecek bir yer ve [kalacak] bir barınak verir vermez, <u>onlar için</u> biraz yiyecek ve içecek hazırlamayı düşünmeye başladım

Bu cümlede virgülden sonra bulunması gereken fakat kullanılmayan bir tümleş eksikliği dikkati çekmektedir. Böyle bir tasarruf tümleş eksikliğinden kaynaklanan bir anlatım bozukluğuna neden olmaktadır. Asıl metne bakıldığında *for them* “onlar için” ya da “onlara” şeklinde geçen ifade Şemseddin Sâmî çevirisinde yer almadığı için bir tümleş eksikliğinden kaynaklanan ifade bozukluğu ortaya çıkmıştır.

Asıl metinde *for them* “onlar için” şeklinde geçen ifadeyi ekleyip ilgili cümlenin çevirisini “misâfirlerim iskân oldukları gibi, güzel bir yemekle onlara (misafirlerime) tüm kuvvetini i'ade etmeği düşündüm.” şeklinde düzenlemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	مسافرلرم بو وجهله قارنلرینی طویوردقن صکره، صحبتبه کیریشمکه باشلادق ¹⁵¹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Misâfirlerim bu vechile karınlarını toyorduktan şoñra, şohbete girişmeğe başladık
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I sat down, and ate my own dinner also with them, and, as well as I could, cheered <u>them</u> and encouraged <u>them</u> ¹⁵²
İngilizce metnin çevirisi	Ben de oturdum ve onlarla birlikte yemeğimi yedim ve yapabildiğim kadarıyla <u>onları</u> eğlendirdim ve cesaretlendirdim

¹⁴⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 124

¹⁵⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 385

¹⁵¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 125

¹⁵² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 386

Yine bu cümlede virgülden önce bir yan cümle ve virgülden sonra ana cümle yapısı söz konusudur. Virgülden önceki cümlenin öznesi olan *misâfirlerim* kelimesinin virgülden sonraki cümlede tümleç göreviyle kullanılmalısı gerekirdi. Yani virgülden sonra kullanılmayan *misâfirlerimle* ya da *onlarla* tümleci ana cümlede bir ifade bozukluğuna neden olmuştur. Asıl metne bakıldığında *them* “onlar, onları” kelimesinin bu işlevi gerçekleştirmek için kullanıldığı da görülmektedir.

Tüm bunlar dikkate alındığında “*misâfirlerim* bu vechile *çarınlarını* toyurduktan sonra, onlarla (misafirlerimle) *şöhbete* girişmeğe başladık” şeklinde yapılacak bir çeviri önerisi, yan cümleyi ana cümleye bağlarken ortaya çıkması muhtemel ifade bozukluğunu önleyecek ve daha uygun bir çeviri niteliği taşıyacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	کیدوب آرایه بیله جکی هر شیدن بنی محروم بر اقامزدی ¹⁵³
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Gidüp arayabileceği <u>her şeyden</u> beni mahrûm bırakmazdı
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I wanted <u>nothing</u> that he could fetch me, nor any company that he could make up to me; I only wanted to have him talk to me ¹⁵⁴
İngilizce metnin çevirisi	Benimle yapabileceği herhangi bir arkadaşlığı ne de onun bana alıp getirebileceği <u>hiçbir şeyi</u> [ondan] istemedim. Sadece onun benimle konuşmasını istedim.

Her şey ve *hiçbir şey* ifadeleri, belgisizlik zamiri olan *şey* kelimesi ve bu kelimeyi belgisizlik açısından belirten iki ayrı sıfattan müteşekkil yapılarıdır. Bunlardan *her şey* yüklemi olumlu cümlelerde kullanılırken; *hiçbir şey* yüklemi olumsuz cümlelerde kullanılır.

*Her şeyi, ama istisnasız her şeyi bir tarafa bırak ve doğruca bizim eve git. Kasada üzerinde senin fotoğrafın olan utaport, kimlikler ve yeteri kadar para bulacaksın.*¹⁵⁵

*Kiliseler tahrip edilmeyeceği gibi mesken de edilmeyecek ve onlardan hiçbir şey eksiltilmeyecektir.*¹⁵⁶

Şemseddin Sâmî'nin çevirisine bakıldığında, olumlu yüklemle kullanılması gereken *her şeyden* ifadesi olumsuz anlamlı *bırakmazdı* yüklemiyle kullanılmıştır. Burada cümle olumsuz yüklemden müteşekkil olduğu için *hiçbir şeyden* ifadesini tercih edip kullanmak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Asıl metinde bu çeviriye denk gelen cümleye dikkat edecek olursak üzerinde durduğumuz ifade *nothing* “hiçbir şey” kelimesiyle karşılanmıştır.

Tüm bunların eşliğinde ilgili cümleye “gidüp arayabileceği hiçbir şeyden beni mahrûm bırakmazdı” şeklinde bir çeviri önerisi getirmek uygun olacaktır.

¹⁵³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 35

¹⁵⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 102

¹⁵⁵ Uçar, Orkun (2007). *Derin İmparatorluk*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, s. 44-45

¹⁵⁶ Atalay, Orhan (1999). *Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama*, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, s. 95

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	مثلا بر تختہ پایمق ایسہ ایچ کسوب ایکی طرفدن لزومی درجه سنه
Osmanlı Türkçesi ile	قدر اینجالتجه به قدر یونتمقلغم لازم کلیردی ¹⁵⁷
Çeviriyazı ile	Meşelâ bir tahta yapmak étse idim ağaç kesüp iki taraftan lüzümî derecesine kadar inceltinceye kadar yontmağlığım lâzım gelirdi
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	For example, if I wanted a board, I had no other way but to cut down a tree, set it on an edge before me, and hew it flat on either side with my axe, till I brought it to be thin as a plank, and then dub it smooth with my adze
İngilizce metnin çevirisi	Mesela, bir tahta istiyorsam, bir ağacı kesmek, onu bulunduğum yerin önüne yatırmak ve bir tahta gibi onu inceltinceye kadar baltayla her iki tarafını yontmaktan ve sonra keserimle onu düzlemekten başka hiçbir çarem yoktu.

Et- fiili dilimize daha çok Arapça ve Farsçadan girmiş alıntı kelimeleri fiilleştirmek üzere kullanılmaktadır.¹⁵⁸ Fakat Türk dilinde /-mAk/ isim-fiil eki almış bir fiilden sonra *et-* yardımcı fiili getirilerek birleşik fiil oluşturulamaz. Yukarıdaki cümlede geçen *ét-* fiili *tahta yapmak* isim-fiil grubundan sonra getirilerek isim-fiil grubu yüklemleştirilmeye çalışılmış ortaya “tahta yapmak étse idim” şeklinde bir yapı çıkmıştır.

Asıl metne bakıldığında bu ifadenin *if I wanted a board* “eğer bir tahta [yapmak] isteseydim” şeklinde olduğu görülecektir.

Şemseddin Sâmî tarafından yapılan bu çeviride dikkat edilmesi gereken ikinci bir hususiyet ise *kadar* kelimesinin art arda kullanılmasıdır. Bu durumun sonucunda cümlede aynı sözcüğün bir cümlede gereksiz yere bir ahenk yaratmayacak biçimde tekrarlanması¹⁵⁹ meydana gelmiştir.

Tüm bu niteliklerin eşliğinde ilgili cümlelerin çevirisini “meşelâ bir tahta yapmak isteseydim, ağaç kesip iki taraftan gerekli olan mikdâr kadar inceltmek için yontmam lâzım geliyordu.” şeklinde güncelleyebiliriz.

Kelime ya da eklerin ses uyumsuzluğu oluşturacak şekilde tekrar edilmesinden kaynaklanan ifade bozukluğu Robenson çevirisinin muhtelif sayfalarında görülmektedir. Bunlar aşağıda belirtildiği gibi tespit edilmiş ve Türk dilinin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde bu cümleler için şu şekilde bir çeviri önerisi ileri sürülmüştür:

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	ساحله کیتدم، که اوراده وحشیلکرینگ آتاری، اولکی دفعه کی کبی، باقی
Osmanlı Türkçesi ile	قالمشیدی ¹⁶⁰
Çeviriyazı ile	Sâhile gitdim, ki orada vahşîliklerinin âşârı, evvelki def'aki gibi, bâkî kalmış-ıdı
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	especially as, going down to the shore, I could see the marks of horror which the dismal work they had been about had left behind it - viz. the

¹⁵⁷ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 38

¹⁵⁸ Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları, s. 792

¹⁵⁹ Yakıcı, Ali (vd.) (2006). *Türkçe-1 Yazılı Anlatım*, s. 376

¹⁶⁰ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 98

	blood, the bones, and part of the flesh of human bodies eaten and devoured by those wretches with merriment and sport ¹⁶¹
İngilizce metnin çevirisi	Özellikle sahile gittiğimde yaptıkları iç karartıcı işin geride kalan korkunç izlerini yani, oyun ve eğlence ile uğraşan bu alçak herifler tarafından yok edilmiş ve yenmiş insan vücuduna ait et parçalarını, kemikleri ve kanı görebildim

Burada yer alan *evvelki def'aki* ifadesi orijinal metinde geçmemekle birlikte bu kullanım ancak Şemseddin Sâmî'nin Fransızca asıl metne bağlı kalması sonucu ortaya çıkan çeviride sadakat ile izah edilebilir. Zira kendisi de yaptığı çeviriyi “Fransızcadan harfiyen tercüme olunmuştur” ifadesiyle dile getirmektedir. Bu cümlede asıl üzerinde durulması gereken husus *evvelki def'aki* ifadesinin Türk dili için ne derece uygun, ne kadar sık ve yaygın kullanılıyor olmasıdır. Bugün hiç kullanılmayan bu ifadenin yerine *evvelki seferde olduğu gibi, evvelkinde olduğu gibi, evvelki gibi* şeklinde çeviri önerileri ileri sürülebilir.

Bu bilgiler eşliğinde bu cümlelerin çevirisini “Sâhile gıtdim, ki orada vahşiliklerinin âsârı, evvelkinde olduğu gibi, bâkî kalmış-ıdı” şeklinde düzenlemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	اسكى مسكنى تكرار كوردىكمده كى سونجم ايناتيله ميه جق درجه ده اولوب
Osmanlı Türkçesi ile	صالبينجق يتاغده اعضای بدنمى راحتلانديردم ¹⁶²
Çeviriyazı ile	Eski meskenimi tekrâr gördüğümdeki <u>sevincim inanılamayacak derecede olup</u> şalıncağ yatağında a ^ç zâ-yı bedenimi <u>râhatlandırđım</u>
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I cannot express <u>what a satisfaction it was to me to come into my old hutch, and lie down</u> in my hammockbed ¹⁶³
İngilizce metnin çevirisi	Eski kulübeme gelmenin ve hamak yatağında uzanmanın <u>beni nasıl memnun ettiğini</u> anlatamam.

Bu cümlede iki duruma dikkat çekmek gerekir. Birincisi yan cümlede kullanılan /-İp/ zarf-fiil eki hakkındadır. /-İp/ zarf-fiil ekiyle yapılan yan cümle ana cümlede gerçekleşen işin bir önceki aşamasını göstermeyi hedefler. *Atalarından görüp öğrendiler* örneğine bakılacak olursa atadan görmek öğrenmenin ilk aşamasını ortaya koyar. Oysa Şemseddin Sâmî tercümesinde yaşanan bir sevincin derecesi *ol-* fiiline getirilen /-İp/ zarf-fiil ekiyle yan cümle yapılmış ve bu yan cümle izahına çalıştığımız kaideye uygun olmayacak bir surette ana cümleye bağlanmıştır. Burada yan cümle yapmak yerine iki ifadeyi de bağımsız cümle haline dönüştürmek daha uygun olacaktır.

İkinci dikkat çekeceğimiz husus ise *rahatlandır-* fiili üzerinedir. Kâmûs-ı Türkî'de “dinlenmek yorgunluk almak, istirahat etmek” anlamına gelecek şekilde *rahatlanmak*¹⁶⁴ kelimesi tespit edilse de /-DİR/ ettirgenlik ekini almış hali görülmemektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde ilgili kelimeye rastlanmamaktadır. Ancak Babürnâme'de geçen bir

¹⁶¹ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 292

¹⁶² Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 63

¹⁶³ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 177

¹⁶⁴ Şemseddin Sâmî (2009). *Kâmûs-ı Türkî*, s. 653

ifadenin *altın ve gümüş sürahi ve kadehleri, bütün meclis takımlarını o zaman toplayıp, hepsini kırdım; içkiyi terk edip, gönlümü rahatlandırdım*¹⁶⁵ şeklinde diliçi çevirisinin yapılması belli bir dönemde bu kelimenin kullanıldığı fikrini bizde uyandırmaktadır. Dönemi için semantik ve morfolojik anlamda *rahatlandır-* fiili kullanılsa da günümüz için aynı ifadeleri söylemek mümkün değildir. Zira sözlüklerde dahi bu kelimeye rastlanmamaktadır. Bu kelimenin yerine bugün *rahat ettirmek, rahata erdirmek, rahata kavuşturmak* gibi ifadeler kullanılmaktadır. Asıl metne bakıldığında ise *rahatlandır-* fiili için *lie down* “yatmak, uzanmak, boylu boyunca yatmak” anlamına gelen bir kelime kullanılmıştır.

Bu iki durumu göz önüne alarak Şemseddin Sâmî'nin çevirisini “Eski meskenimi tekrâr gördüğümde sevincim inanılmayacak derecede idi. [Orada] Salıncak yatağında a‘zâ-yı bedenimi rahâh etdirdim (dinlendirdim)” şeklinde güncellemek uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	ذاتاً پیاغامه سویلمکی اوکرتیوردم ¹⁶⁶
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Zâten papağanıma <u>söylemeği</u> öğretiyordum
İlgili cümlelin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I diverted myself with talking to my parrot, and teaching him to <u>speak</u> ¹⁶⁷
İngilizce metnin çevirisi	Kendimi papağanımla konuşmaya yönlendirdim ve ona <u>konuşmayı</u> öğretiyordum.

Malumdur ki papağanlar kendilerine ezberletilen sözcükleri tekrar ederler. Bilinçli yapılmayan bu eyleme konuşmak yerine söylemek demek daha uygundur. Yukarıdaki cümlede geçen *papağanıma söylemeği öğretiyordum* ifadesinde söylemeyi öğretmek her ne kadar sorunsuz bir kullanım olsa da bunun yerine *konuşmayı öğretmek* ifadesini tercih etmek daha yerinde bir çeviri yaklaşımı olacaktır. Zira asıl metne bakıldığında *talk* ve *speak* kelimeleri konuşmak kelimesinin kullanılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Bu sebeple ilgili cümlelin çevirisini “Zâten papağanıma konuşmağı öğretiyordum” şeklinde düzenlemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	صندالی اویناتمق نصل ممکنسز اولمشیدیسه بونی تحریک ایتمک ده اویله جه محال اولدی ¹⁶⁸
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Şandalı oynatmak nasıl <u>mümkümsiz</u> olmuş-ıdıysa bunu tahrik etmek de öylece muhâl oldı
İlgili cümlelin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I was unable to stir it up again, or to get under it, <u>much less</u> to move it forward towards the water; so I was forced to give it over ¹⁶⁹

¹⁶⁵ Arat, Reşit Rahmetî (1985), *Baburnâme [Babur'un Hatıratı]*, Ankara: KTB Yayınları, s. 501

¹⁶⁶ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 63

¹⁶⁷ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 189

¹⁶⁸ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 75

¹⁶⁹ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 199

İngilizce metnin çevirisi	Onu, suyun [denizin] ilerisine doğru hareket ettirmek <u>bir yana (söyle dursun)</u> , onun altına girmeyi ya da onu yerinden oynatmayı bile başaramadım; bu yüzden onu bırakmak zorunda kaldım
---------------------------	---

Mümkümsiz kelimesi Kâmûs-ı Türkî’de “imkânsız yerine ve gayr-i mümkün ma‘nâsıyla müsta‘mel galat ta‘bîrdir”¹⁷⁰ şeklinde geçmektedir. İlgili kelimeye Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde rastlanmamaktadır. *Mümkün* kelimesi if‘âl bâbında çekimlenen *imkân* kelimesinin ism-i fâilidir.¹⁷¹ Türk dilinin biçim bilgisi dikkate alındığında görülecektir ki, *imkân* kelimesi /+sIz/ ekini almaya müsait iken *mümkün* kelimesinin böyle bir niteliği yoktur. Zaten Şemseddin Sâmî, kendi ifadesinde de bunu *galat ta‘bîrdir* “hatalı kullanımdır” diyerek belirtmektedir. Bununla birlikte galat ta‘bîrdir diye beyanda bulunan Şemseddin Sâmî’nin ilgili kelimeyi çeviri yaparken kullandığı yukarıdaki cümlede tespit edilmiştir.

Eğer *mümkümsiz* kelimesinin morfolojik kuruluşu doğru kabul edilirse o zaman if‘âl babında çekimlenen birçok kelimenin ism-i fâiline /+sIz/ ekini getirmek suretiyle *müslimsiz*, *mübihsiz*, *mübrizsiz*, *mübşirsiz*, *mücbirsiz*, *müdrüksiz*, *müsrifsiz*, *mükrimsiz* gibi kelimelerin kurulumu mümkün hale gelir. Bunlar anlam ve kurulum açısından doğru olmayan kelimelerdir.

Asıl metinde, *mümkümsiz* kelimesinin *much less* “şöyle dursun, bir yana” şeklinde geçtiği görülmektedir. Burada *mümkümsiz* kelimesinin kullanımı yerine ilgili cümlede *imkân* kelimesine /+sIz/ ekini getirerek cümleyi yeniden kurgulamak gerekir. Bu sebeple ilgili cümleyi “Şandalı oynatmak nasıl imkânsız olmuş-ıdıysa bunu tahrik etmek de öylece muhâl oldu” şeklinde düzenlemek gerekir.

Şemseddin Sâmî’nin Fransızcadan Tercümesi	کچی در یسندن یاپلمش قورقونج اوله جق درجه ده اوزون و چرکین بر شاپقه
Osmanlı Türkçesi ile	م وار ایدی ¹⁷²
Çeviriyazı ile	Keçi derisinden yapılmış <u>korkunç</u> <u>olacak</u> <u>derecede</u> <u>uzun</u> ve <u>çirkin</u> bir şapka vardı
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I had a <u>great high shapeless</u> cap, made of a goat’s skin ¹⁷³
İngilizce metnin çevirisi	Keçi derisinden yapılmış, <u>oldukça uzun</u> , <u>biçimsiz</u> bir şapka vardı

Bu cümlede önce *korkunç olacak derecede* ifadesini ele almak gerekir. *Korkunç* sözcüğü işlev açısından zaten sıfat görevi üstlendiği ve derece sözcüğünü tek başına nitelemeye yettiği için kendisini sıfat yapmak için *ol-* fiiline getirilecek gelecek zaman anlamlı bir sıfat-fiile ihtiyaç duymamaktadır. Bu nedenle burada *korkunç olacak derecede* şeklinde bir çeviri yapmak yerine bu ifadenin *korkunç derecede* şeklinde çevrilmesi uygun olacaktır.

Ayrıca yukarıda altı çizilmiş bir şekilde belirtilen ifadede ortak bir sıfat kullanımı söz konusudur. *Korkunç olacak derecede* ifadesi ortak bir kullanımla “uzun ve çirkin”

¹⁷⁰ Şemseddin Sâmî (1302). *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1406

¹⁷¹ Develi, Hayati (2009). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2*, İstanbul: Kesit Yayınları, s. 54

¹⁷² Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 86

¹⁷³ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 238

sıfatlarını miktar açısından derecelendirmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken şudur ki, *korğunç olacak derecede* zarfı “çirkin” sıfatı için yerinde bir kullanım olurken yani çirkinliğin ürkütücü boyutunu ortaya koyarken, olumlu anlam içeren “uzun” sıfatı için aynı işlevi yerine getirememektedir. Zira uzunluğun derecesi korkunçlukla değil “fazla” ya da “oldukça” zarfı ile miktar açısından derecelendirilebilir. “Ölü sayısı korğunç derecede arttı.”¹⁷⁴ ve “çocuk kendini korğunç derecede küçük, korğunç derecede yalnız ve yitik hissetti.”¹⁷⁵ cümleleri bu durumu net bir şekilde örneklendirmektedir. Zaten metnin orijinalinde de *korğunç olacak derecede* ifadesi a *great high* “oldukça uzun” şeklinde kullanılmıştır.

Bununla beraber üzerinde durulması gereken bir başka hususiyet *çirkin* sıfatıdır. Bu kelime canlı varlıklar için güzel olmayanı ifade etmek üzere kullanılır. Cansız varlıklar için çirkin kelimesini kullanmak uygun değildir. Bunun yerine cansız varlıkların güzel olmayan görüntüsü için *kötü, biçimsiz, şekilsiz, hoş olmayan* gibi kelimeler tercih edilebilir. Yukarıdaki cümlede cansız bir varlık olan şapka için çirkin sıfatı kullanılmıştır. Oysaki asıl metne bakıldığında *çirkin* sıfatının *shapeless* “biçimsiz” kelimesiyle karşılandığı görülmektedir.

Tüm bu bilgiler çerçevesinde ilgili cümlelerin çevirisini “Keçi derisinden yapılmış korğunç derecede uzun ve biçimsiz bir şapka var idi” şeklinde güncellemek uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	بعض دفعه شیطان اولدیغنی تصور ایدیوردم ¹⁷⁶
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Ba'zı def'a şeytân oldığını taşavvur édiyordum
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	<u>Sometimes</u> I fancied it must be the devil ¹⁷⁷
İngilizce metnin çevirisi	<u>Bazen</u> onun bir şeytan olması gerektiğini (olabileceğini) düşündüm

Her ne kadar dönemi için kullanıma müsait bir sözcük olsa da *ba'zı def'a* ifadesi bugün kullanıldığı cümle itibarıyla uygun bir zaman zarfı niteliği taşımamaktadır. Bu cümlede geçen *ba'zı def'a* ifadesi için asıl metinde de geçen *sometimes* “bazen, ara sıra” kelimesi de dikkate alınırsa bu sözcüğün “bazen” şeklinde çevrilmesi hem söyleyiş hem de çeviri sadakati açısından daha uygun olacaktır. Bu sebeple ilgili cümlelerin çevirisini “Ba'zen şeytân oldığını taşavvur édiyordum” şeklinde düzenlemek daha uygun olacaktır.

¹⁷⁴ <https://www.yenisafak.com/dunya/olu-sayisi-korkunc-derecede-artti!-546407> – 20.02.2018

¹⁷⁵ Aytmatov, Cengiz (1995). *Beyaz Gemi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, e-kitap, s. 20

¹⁷⁶ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 88

¹⁷⁷ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 246

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	قیانک تیه سنده یر لشوب باشم مردیونمک او جنى كچميه جك صورته
Osmanlı Türkçesi ile	178 طورددم
Çeviriyazı ile	Kayanın tepesinde yerleşüp başım merdivenimiñ ucunu geçmeyecek şüretde turdum
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I <u>clambered up</u> to the top of the hill, by my two stages, as usual; standing so, however, that my head did not appear above the hill ¹⁷⁹
İngilizce metnin çevirisi	Her zaman olduğu gibi iki hamlede tepenin üstüne <u>tırmandım</u> ; Bununla birlikte tepenin üzerinden başım görünmesini diye bekledim

Yukarıdaki altı çizili ifadede geçen *yerleş-* fiili ve onu etkileyen /+de/ hal eki üzerinde durmak gerekir. *Yerleş-* fiili, Türk Dil Kurumunun sözlüğüne göre kavram alanı açısından dokuz farklı manayı karşılamaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğüne bakıldığında *yerleş-* fiilinin bu dokuz kullanımı içerisinde altı tanesinin /+e/ yönelme eki aldığı; üç tanesinin de yalın halde kullanıldığı görülmektedir. Yukarıdaki cümlede geçen *yerleş-* fiili bunlar içerisinde “bir yer bulup oturmak”¹⁸⁰ anlamına gelecek şekilde kullanılmış ve Türk Dil Kurumu sözlüğünde /+e/ yönelme eki almış bir biçimde gösterilmiştir.

Yerleş- fiilinin aslında bir bölge veya yeri geçici ya da sürekli olarak kaplamak anlamına geldiği düşünülürse ilgili fiilin yönelme eki ile kullanılmasındansa bulunma hali ile kullanılması dil mantığı çerçevesinde daha doğrudur. Zira yöneldiğimiz değil; bulunduğumuz alana yerleşme işlemi gerçekleştiririz. “Yesevî tarzındaki hikmetleri ve menkıbeleri ile Türkler arasında büyük bir şöret ve nüfuz kazanan Süleyman Hakîm Atâ'dır. Hakîm Atâ Hârizm'de yerleşip irşada başladı.”¹⁸¹ ifadesi bu durumu güzel bir şekilde örneklendirmektedir. Fakat bugün yaygın olarak “Abdurrahman bölgedeki diğer şehirleri ele geçirdikten sonra Zerenc'e yerleşip İslâm'ı yaymaya çalıştı.”¹⁸² örneğinde de görüldüğü üzere yerleşmek fiili yönelme eki ile kullanılmaktadır.

Tüm bu veriler dikkate alındığında Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan yaptığı “Kayanın tepesinde yerleşüp başım merdivenimiñ ucunu geçmeyecek şüretde turdum” tercümesi Türk dilinin işleyişi açısından uygun olan yaklaşımdır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	لكن اوزرينه تفنكمله نشان ألدنم و در حال یره اولی دوشدی ¹⁸³
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Lâkin üzerine tüfengimle nişan aldım ve derhâl yere <u>ölü düşüdi</u>
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	so I was then obliged to shoot at him first, which I did, and <u>killed</u> him at the first shot ¹⁸⁴
İngilizce metnin çevirisi	Bunun üzerine önce ona ateş etmek zorunda kaldım, öyle de yaptım ve ilk atışta onu <u>öldürdüm</u>

¹⁷⁸ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 101

¹⁷⁹ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 320

¹⁸⁰ Türk Dil Kurumu (2010). *Türkçe Sözlük*, s. 2580

¹⁸¹ Erarslan, Kemal (1989). *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, s. 161

¹⁸² Aydın, Osman (2014). *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, s. 282

¹⁸³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 103

¹⁸⁴ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 323

Bu cümlede geçen *yere ölü düştü* ifadesi anlam karışıklığı içermektedir. Bu ifade iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi yere düşen bir ölünün varlığı, ikincisi ise birisinin vurularak ölmüş bir şekilde yere düşmesidir. Bu anlam karışıklığını gidermek için çeviriye tabi tutulan ana metinde olmasa bile hıfzedilen bir sözcüğün varlığını düşünüp bir takım eklentiler yapılabilir.

Bu cümledeki mevcut anlam karışıklığını gidermek için ilgili cümlenin “Lâkin üzerine tüfengimle nişan aldım ve derhâl ölü (ölmüş) [bir şekilde] yere düştü.” biçiminde çevrilmesi gerekir. Zira asıl metinde geçen *I killed him at the first shot* “ilk atışta onu öldürdüm” ifadesi bu duruma açıklık getirmektedir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	اولا كنديسنه ادى جمعه اولديغنى اوكر تدم، كه بو بنم حكم التته كيرديكى كونى اكدير مك اوزره كنديسنه ويرديكم اسمدر ¹⁸⁵
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Evvelâ kendisine <u>adı</u> Cum'a olduğunu <u>öğrettim</u> , ki bu benim hükümüm altına girdiği günü ağıdirmek üzere kendisine verdiğim isimdir
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	and first, I <u>let him know his name</u> should be Friday, which was the day I saved his life: I called him so for the memory of the time ¹⁸⁶
İngilizce metnin çevirisi	önce, <u>onun adının</u> hayatımı kurtardığım gün olan Cuma olacağını ona <u>bildirdim</u> . O günün hatırası olması için onu bu şekilde adlandırdım

Bu cümlede geçen iki hususun üzerinde durmak gerekir. Birincisi “Evvelâ kendisine adı Cum'a olduğunu öğrettim” cümlesinde kullanılması gereken /+nın/ ilgi hali eki kullanılmamıştır. Bu sebeple “adı” kelimesi ile “olduğu” kelimesi arasında söyleyiş uyumsuzluğu mevcuttur. Bu uyumsuzluk ilgili ekin getirilip “Evvelâ kendisine adının Cum'a olduğunu öğrettim” şekliyle düzeltilebilir.

İkinci olarak burada Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan çevirdiği bu cümlenin İngilizce metninde geçen karşılığı üzerinde bir mütalaa yapmanın doğru olacağı kanaatini taşımaktayız.

“And first, I let him know his name should be Friday, which was the day I saved his life: I called him so for the memory of the time” cümlesini birçok mütercim Daniel Defoe'den şu şekilde çevirmiştir:

- Önce ona isminin Cuma olacağını öğrettim. Onu kurtardığım gün Cuma idi. O günün bir hatırası olmak üzere ona bu ismi vermiştim.¹⁸⁷

- İlkın, adının Cuma olacağını öğrettim, bu onu kurtardığım gündü. O günün anısı olmak üzere ona bu adı vermiştim.¹⁸⁸

- Önce, adının Cuma olacağını öğrettim, bu onu kurtardığım gündü. O günün anısına bu adı vermiştim.¹⁸⁹

- Önce ona isminin Cuma olacağını öğrettim. Onu kurtardığım gün Cuma idi. O günün bir hatırası olmak üzere ona bu ismi vermiştim.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 106

¹⁸⁶ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 328

¹⁸⁷ Defoe, Daniel (2007). *Robinson Crusoe*, (Çev. Mustafa Bahar), İstanbul: İskele Yayıncılık, s. 201

¹⁸⁸ Defoe, Daniel (1992). *Robinson Crusoe*, (Çev. Akşit Göktürk), İstanbul: Görsel Yayınlar, s. 178

¹⁸⁹ Defoe, Daniel (2004). *Robinson Crusoe*, (Çev. Celal Öner), İstanbul: Alkım Yayıncılık, s. 118

¹⁹⁰ Defoe, Daniel (2010). *Robinson Crusoe*, (Çev. Ahmet Tekin), İstanbul: Kumsaati Yayınları, s. 201

Bu çevirilerde dikkat edilmesi gereken “ona isminin Cuma olacağını öğrettim” cümlesidir. Bu cümle asıl metinde *I let him know his name should be Friday* şeklinde geçmektedir. Burada *öğret-* fiilini kullanarak çeviri yapmayı gerektirecek bir durum bulunmamaktadır. *Öğretmek* şeklinde çevirilen *let him know* ifadesi *let (somebody) know* şeklinde incelendiğinde *birine bir şey bildirmek* anlamıyla çevirisinin yapılabileceği ortaya çıkar.

Öğretmek ile bildirmek arasında tarz açısından bir eylem farklılığı söz konusudur. Bildirmek fiili biraz daha statü açısından alt-üst seviyede bulunan insanların herhangi bir durumu bir başkasına aktarmaları hususunda tercih ettikleri bir ifade şeklidir. Ayrıca tarz farkını bu ifadelerin devamında gelen *I likewise taught him to say Master; and then let him know that was to be my name* “Aynı şekilde ona Efendi demeyi öğrettim ve daha sonra bunun [efendi kelimesinin] benim adım olduğunu ona bildirdim” cümlesindeki *Master* “efendi” sözcüğü açıkça ortaya koymaktadır.

Tüm bu sebepler dâhilinde, hemen hemen tüm çevirilerde *let him know* ifadesi için yapılan “öğretmek” çevirisi yerine “bildirmek” şeklinde yapılacak olan çeviri asıl metne ve yazarın niyetine duyulan sadakat açısından daha uygun bir tercihtir.

Böylelikle ilgili cümlenin çevirisini “Evvelâ kendisine adı[nı] Cum’a olduğunu bildirdim, ki bu benim hükümüm altına girdiği günü aındırmak üzere kendisine vârdığım isimdir” şeklinde düzenlemek uygun olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	بوندن فرصت آله رق هر شينك خالقى اولان الله حقيقى يى بيلمك خصوصنده
Osmanlı Türkçesi ile	کندیسنه درس ویردم ¹⁹¹
Çeviriyazı ile	Bundan <u>fırsat</u> olarak her şey'in hâliki olan Allâh-ı hâkîkiyi bilmek hususunda kendisine ders verdim
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	<u>From these things</u> , I began to instruct him in the knowledge of the true God ¹⁹²
İngilizce metnin çevirisi	<u>Bu şeylerden sonra</u> , Gerçek Tanrı'yı bilme hususunda onu bilgilendirmeye başladım

Bu cümlede geçen *fırsat almak* ifadesi üzerinde durmak gerekir. Bu ifade birleşik fiil oluşturmak amacıyla “fırsat” ve “almak” fiilinden teşekkül etmektedir. Türkçede bu yol ile çok sayıda atasözü, deyim, birleşik fiil ve birleşik söz şeklinde ifadeler oluşturulmuştur. Fırsat beklemek (aramak), fırsat bilmek, fırsat bu fırsat, fırsat bulmak, fırsat düşmek (çıkmaq), fırsat kollamak (gözlemek), fırsat sakal altından geçer, fırsat her zaman ele geçmez, fırsat vermek, fırsatı ganimet bilmek, fırsatı kaçırmak, fırsatını düşürmek, fırsattan istifade etmek, fırsat düşkünü, fırsat düşkünü, fırsat eşitliği, fırsat yoksulu¹⁹³ fırsatı fevt etmemek¹⁹⁴ gibi sözcük grupları bugün sıkça kullanılan ifadelerdir.

Bunlar incelendiğinde içlerinde “fırsat almak” şeklinde bir kullanım görülmemektedir. Bu durum açıkça ortaya koyuyor ki Şemseddin Sâmî'nin “fırsat” ve

¹⁹¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 114

¹⁹² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 345

¹⁹³ Türk Dil Kurumu (2010). *Türkçe Sözlük*, s. 870

¹⁹⁴ Aksoy, Ömer Asım (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. II, İstanbul: İnkılap Kitabevi, s. 783

“almak” fillerini yan yana getirerek oluşturmuş olduğu *fırsat almak* birleşik fiil kullanımı kendi şahsî tasarrufudur. Kâmûs-ı Türki'de de “fırsat her vakit ele geçmez, fırsattan istifade etmek, fırsat beklemek, bulmak, vermek, fırsatı elden kaçırmak=fevt etmek”¹⁹⁵ gibi kullanımlar mevcutken *fırsat almak* şeklinde teşekkül eden böyle bir birleşik fiile rastlanmamaktadır.

Asıl metne bakıldığında ilgili ifadenin yerinde *from these things* “bunlardan, bu şeylerden” şeklinde bir kullanım söz konusudur. Burada gizlenen bir “sonra” kelimesi düşünüldüğünde bu kullanımın çevirisi “bunlardan sonra” ya da “bu şeylerden sonra” biçiminde yapılabilir.

Tüm bunlar dikkate alındığında Şemseddin Sâmî'nin “bundan fırsat alarak” şeklinde Fransızcadan harfiyen yaptığı tercümede geçen “fırsat almak” birleşik fiili Türk dilinin işleyiş yapısına uygun olmadığı için bu ifadenin “bunu fırsat bilerek” şeklinde bir çeviri işlemine tabi tutulması yerinde olacaktır. Böylelikle “fırsat almak” ifadesi “fırsat bilmek” şekline dönüştürülmüş olur. Böylece ilgili cümlenin çevirisini “Bunu fırsat bilerek her şey'in hâliki olan Allâh-ı hakîkiyi bilmek hüşüşunda kendisine ders verdim” şeklinde düzenlemek yerinde olacaktır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	کندیسی جبار تلندیرمکه چبالادم و کندیسی دخی بکا بونک مثلنی وعد و امرمه تمامیله امتثال ایدرسه عمرینی قورتارمق ایچون کندی عمرمی تهلاکه په
Osmanlı Türkçesi ile	قویمغی وعد ایندم ¹⁹⁶
Çeviriyazı ile	Kendisini cesâretlendirmeye çabaladım ve kendisi daği baña bunuñ mişlini va'd ve emrime tamamıyla imtişâl ederse ‘ömrünü kırtarmak için kendi ‘ömrümü <u>tehlikeye koymağı</u> va'd étdim
İlgili cümlenin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I comforted him as well as I could, and told him <u>I was</u> in as much <u>danger</u> as he, and that they would eat me as well as him ¹⁹⁷ ... So I asked him whether, if I resolved to defend him, he would defend me, and stand by me, and do just as I bid him ¹⁹⁸
İngilizce metnin çevirisi	Yapabildiğim kadar onu rahatlattım ve onun kadar benim de <u>tehlikede olduğumu</u> ve onun gibi beni de yiyeceklerini ona söyledim ... Bununla birlikte, eğer onu korumaya karar verirsem, onun da beni koruyup korumayacağını, benimle kalıp kalmayacağını ve ondan istediğim şeyleri yapıp yapmayacağını ona sordum

Bu cümlede geçen *tehlikeye koymak* ifadesi üzerinde yoğunlaşmak gerekir. Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türki adlı eserinde bu ifade *kendisini, cânını tehlikeye koymak*¹⁹⁹ şeklinde geçmektedir. Yine bu ifadeye, Mehmet Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü adlı eserinin ikinci cildinde²⁰⁰ *kellesini koltuğunun altına*

¹⁹⁵ Şemseddin Sâmî (2009). *Kâmûs-ı Türki*, s. 989

¹⁹⁶ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 119

¹⁹⁷ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 368

¹⁹⁸ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 369

¹⁹⁹ Şemseddin Sâmî (2009). *Kâmûs-ı Türki*, s. 455

²⁰⁰ Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul: MEB Yayınları, s. 239

almak deyiminin açıklamasında “canını tehlikeye koymak, ölümü göze almak” şeklinde rastlamak mümkündür. Bu ifade dönemi için kullanımı uygun olsa da günümüz Türkçesinde *canını tehlikeye koymak* yerine daha çok *canını tehlikeye atmak* şekli tercih edilmektedir. Dönemi için kullanıma açık olan bu deyim, içinde bulunduğumuz dil özellikleri içerisinde aynen değil değişime uğramış şekliyle yaşamaktadır. Bu nedenle çeviride kullanılan ‘*ömrünü tehlikeye koymak*’ ifadesi ahenk ve söyleyiş özelliği açısından *canını tehlikeye atmak* deyimini kadar kulağa hoş ve tanıdık gelmemektedir.

Asıl metne bakıldığında ‘*ömrümü tehlikeye koymağı* va’d *étdim*’ ifadesini *I was in as much danger as he* “onun kadar ben de *tehlikede*ydim” şeklinde görmek mümkündür.

Tüm bu verilerin eşliğinde ilgili cümlelerin çevirisini “Kendisini cesâretlendirmeye çabaladım ve kendisi dağı baña bunun mişlini va’d ve emrime tamâmiyla imtişâl ederse ‘ömrünü kırtarmak için kendi ‘ömrümü *tehlikeye atmağı* va’d *étdim*” şeklinde güncellemek gerekir.

Şemseddin Sâmî’nin Fransızcadan Tercümesi	كندیلرینه هر نه لازم اوله بیله جکسه ویردم و بزه عودتلیرنی آکاتتمق ایچون ایده جکلری اشارتی قرار لاشدیردق ²⁰¹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Kendilerine her ne lâzım olabileceksé vérdim ve bize ‘avdetlerini <i>anlatmak</i> için édecekleri işareti <i>karârlaşdırdık</i>
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I saw them go, agreeing with them about a signal they should hang out at their return, by which I should <i>know</i> them again when they came back, at a distance, before they came on shore ²⁰²
İngilizce metnin çevirisi	Döndüklerinde, kıyıya yanaşmadan önce uzaktan tekrar onları <i>tanıyabilmem</i> için dönüşlerinde [gemiye] asacakları işaret hakkında onlarla anlaşarak, onları uğurladım

Bu cümlede geçen ‘*avdetlerini anlatmak*’ ifadesine dikkat etmek gerekir. Zira anlatmak fiili *bir konu hakkında bilgi vermek, izah etmek, bilinmeyeni vuzuha kavuşturmak* şeklinde açıklanabilir. Bu cümlede belli bir mesafeden bir simge kullanmak kaydıyla dönüş yapıldığının karşı tarafa aktarılması amaçlanıyor. Uzaktan, işaretler aracılığıyla yapılacak olan aktarım *anlat-* fiili ile değil; daha çok *bildir-* fiili ile yapılır. Asıl metne bakıldığında ilgili durumun *I should know them again when they came back* “Döndüklerinde tekrar onları *tanımam* gerekir” ifadesi ile dile getirildiği görülür. Bu nedenle Şemseddin Sâmî’nin yaptığı çeviriyi günümüz dil özellikleri çerçevesinde “Kendilerine her ne lâzım olabileceksé vérdim ve bize ‘avdetlerini *bildirmek* için édecekleri işareti *karârlaşdırdık*” şeklinde düzenlemek yerinde olacaktır. Zira *işaret* kelimesi herhangi bir konuda bilgi vermek amacıyla anlatım yapmak yerine, bilinmeyen bir konuda bildirimde bulunma işlevi üstlenir.

Şemseddin Sâmî’nin Fransızcadan Tercümesi	بکا رئیس صفتیله بر صورت رسمیه ده طانیشیدیلر ²⁰³
---	--

²⁰¹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 126-127

²⁰² Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 397

²⁰³ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 132

Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	<u>Baňa</u> re'îs şıfatıyla bir şüret-i resmîyede <u>tanışdılar</u>
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	However, the captain told him he must lay down his arms at discretion, and trust to the governor's mercy: by which he <u>meant me</u> , for they all called me <u>governor</u>
İngilizce metnin çevirisi	Kaptan, kesinlikle silahlarını bırakması ve merhametine inanması gerektiğini ona söyledi: Vali ile o <u>beni kastetti</u> , çünkü onların hepsi bana Vali diye sesleniyordu

Şemseddin Sâmî çevirisinde görülen *baňa* kelimesi ile *tanışdılar* kelimesi *ben* zamirine getirilen /+e/ yönelme ekinden ötürü *baňa tanışdılar* kurgusuyla bir uyumsuzluk içerisindedir. *Tanış-* fiili bu cümlede kullanılacaksa *baňa* kelimesi o zaman vasıta eki olarak “Benimle re'îs şıfatıyla bir şüret-i resmîyede tanışdılar” şeklinde bir çevirinin yapılması uygun olacaktır. Şayet *tanış-* fiilinin yerine *tanıt-* fiili kullanılacaksa fiile uygun olan hal eki *ben* ismine getirilmelidir. O zaman “Beni re'îs şıfatıyla bir şüret-i resmîyede tanıtıldı” şeklinde bir çeviri önerisi dikkate alınmalıdır.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	صكره جمعه ايله پدرينى اسپانيوك تحت نظارتده اوله رق طوغرامه جيلقده قوللاند ²⁰⁴
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviriyazı ile	Soñra Cum'a ile pederini İspanyol' uñ taht-ı nezâretinde <u>olarak</u> toğramacılığda kullandım
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	I marked out several trees, which I thought fit for our work, and I set Friday and his father to cut them down; and then I caused the Spaniard, to whom I imparted my thoughts on that affair, to oversee and direct their work ²⁰⁵
İngilizce metnin çevirisi	İşimiz için uygun olduğunu düşündüğüm birkaç ağaç belirledim, Cuma ve babasını onları kesmek için görevlendirdim. Sonra kendisine bu meseleyle ilgili düşüncelerimi bildirdiğim İspanyol'a onların işlerini yönlendirmesini ve onları denetlemesini tembih ettim

/-ArAk/ zarf-fiil eki daha çok bir işin yapılma biçimini ve tarzını ortaya koyma işleviyle ²⁰⁶ kullanılır. Yukarıdaki cümlede *ol-* fiiline getirilerek bu işlev üzerine kullanılmaya çalışılmıştır. Fakat bu cümlede *olarak* kelimesi anlam özelliğine uygun bir kullanım içinde değildir. Asıl metinde de *olarak* kelimesini karşılayacak herhangi bir unsura rastlanmamıştır. Bu sebeple kendi anlam özelliğini yansıtmayan /-ArAk/ ekinin yerine /-mAk suretiyle/, /-AcAk bir biçimde/ ya da /-mAk kaydıyla/ ifadelerinden herhangi birisini kullanmak yerinde olacaktır. Böylece ilgili cümlelerin çevirisini “Soñra Cum'a ile pederini İspanyol' uñ taht-ı nezâretinde olmak suretiyle toğramacılığda kullandım” şeklinde düzenlemek gerekir.

²⁰⁴ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 126

²⁰⁵ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 394-395

²⁰⁶ /-ArAk/ zarf-fiil ekinin işlevselliği için bkz. Korkmaz, Zeynep (2005). “Türkçedeki -arak/-erek Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I, Ankara: TDK Yayınları, s. 128-132; Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, s. 993-999

/-ArAk/ zarf-fiil ekinin işlevi dışında kullanımı Robenson çevirisinin muhtelif sayfalarında görülmektedir. Bunlar aşağıda belirtildiği gibi tespit edilmiş ve Türk dilinin sahip olduğu nitelikler çerçevesinde bu cümleler için şu şekilde bir çeviri önerisi ileri sürülmüştür:

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	بربرلردن چرکین و غریب اوله رق معمولاتمه ویردیکم بیکلرجه اشکالی نقل ایتسم هرکسی کندیمه کولدیررم ²⁰⁷
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviri yazı ile	Birbirlerinden çirkîn ve ğarîb <u>olarak</u> ma' mülâtıma vârdığım binlerce eşkâli nakl étsem herkesi kendime güldürürüm
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	It would make the reader pity me, or rather laugh at me, to tell how many awkward ways I took to raise this paste; what odd, misshapen, ugly things I made ²⁰⁸
İngilizce metnin çevirisi	Bu çamuru biçimlendirmek için giriştiğim birçok garip yolu anlatsam okuyucular bana acır ya da gülerdi; ne garip, ne biçimsiz, ne çirkin şeyler yapmışım

Bu cümlede *olarak* zarf-fiili kullanımı üzerinde yoğunlaşmak gerekir. Burada *olarak* zarf-fiili yerine *bir şekilde* ifadesinin kullanılması anlatımı daha uygun hale getirebilir: “Birbirlerinden çirkîn ve ğarîb bir şekilde ma' mülâtıma vârdığım binlerce eşkâli” şeklindeki kullanım bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunun dışında, şayet *olarak* zarf-fiili kullanılacaksa bu *vârdığım* ifadesinden önce olmalıdır: “Ma' mülâtıma birbirlerinden çirkîn ve ğarîb olarak vârdığım binlerce eşkâli. Asıl metne bakıldığında ise *olarak* şeklinde çevirmeye uygun hiçbir ibare yoktur. Bunun yerine *how many awkward ways* “birçok garip yol” ifadesi kullanılmıştır.

Bu bilgiler çerçevesinde ilgili cümlelerin çevirisini “Birbirlerinden çirkîn ve ğarîb bir şekilde ma' mülâtıma vârdığım binlerce eşkâli nakl étsem herkesi kendime güldürürüm” şeklinde güncellemek gerekir.

Şemseddin Sâmî'nin Fransızcadan Tercümesi	نهایت بر جوق اغلايه رق کندیمه کلدیم ²⁰⁹
Osmanlı Türkçesi ile	
Çeviri yazı ile	Nihâyet <u>birçok ağlayarak</u> kendime geldim
İlgili cümlelerin İngilizce asıl metinde geçen kısmı	But such was the flood of joy in my breast, that it put all my spirits into confusion at last it <u>broke out into tears</u> , and in a little while after I recovered my speech ²¹⁰
İngilizce metnin çevirisi	Fakat yüreğimde öyle bir sevinç seli vardı ki, tüm ruhumu karmakarışık bir hale getirmişti. Sonunda bu sevinç seli <u>göz yaşlarına dönüştü</u> ve bir müddet sonra konuşma gücümü yeniden elde ettim

²⁰⁷ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 67

²⁰⁸ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 190

²⁰⁹ Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, s. 133

²¹⁰ Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, s. 435

Bu cümlede geçen *birçok ağlayarak* ifadesinde *birçok* kelimesi belgisiz sıfat kullanımına açık bir kelime olup *ağlamak* fiili ile zarf görevinde kullanılmayacak bir kelimedir. *Birçok* kelimesi yerine *çok*, *çokça*, *çok fazla*, *oldukça*, *oldukça fazla* gibi miktar bildiren ifadeler tercih edilebilir ve çeviri “Nihâyet çok fazla ağlayarak kendime geldim.” şeklinde daha uygun bir hale getirilebilir. Bunun dışında şayet *birçok* kelimesi kullanılacaksa ardına getirilecek bir isimle “Nihâyet birçok gözyaşı dökerek kendime geldim.” biçiminde bir tasarrufa gidilebilir.

Bu cümlede dikkati çeken bir husus ise *kendine gelmek* fiilinin kendisinden önce durum bildiren bir zarf-fiil ile mi yoksa zaman bildiren bir ifade ile mi kullanılması gerektiği yönündedir. Bu cümlede *ağla-* fiiline *-arak/* zarf-fiili ekleyip *kendine gelmek* ifadesine bağlamak yerine *ağla-* fiilinden sonra *-dışdan sonra/* zaman bildiren ifadenin kullanılması cümleyi “Nihâyet çok fazla ağladıkdan sonra kendime geldim.” şeklinde daha uygun bir hale getirecektir.”

Asıl metinde incelendiğinde *birçok ağlayarak* ifadesinin *broke out into tears* “gözyaşlarına boğulmak”; *-arak/* zarf-fiiline karşılık ise *in a little while after* “bir müddet sonra” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Asıl metindeki tasarrufların da ileriye sürdüğümüz çeviri önerilerini desteklediği görülmektedir.

Sonuç

İnsan sürekli bir arayış içerisinde. Kendini merkez almak kaydıyla çevresini daima analiz eder, etrafında olup bitenleri anlamaya çalışır. İlgi duyduğu alan ne kadar çok genişlerse muhatap olduğu olay ve kişi sayısı da aynı oranda artmaktadır. Sürekli değişen ve gelişen dünya içerisinde insan kendi yaşadığı bölgeyle sınırlı kalmayıp uzak ufuklara yönünü çevirir. Başka ulusların kültür, edebiyat, sosyoloji ve tarihini incelemek ister. Bu durumda karşısına kilitli ve açılması oldukça gayret gerektiren bir kapı çıkar. Bu kapıyı açabilmesi ancak ve ancak çeviri faaliyetleri ile mümkündür.

Çeviri anlaşılması güç ifadeleri anlaşılır hale getirmektir. Bir dilden başka bir dile çeviri yaparken *ne dedi, nasıl dedi, maksadı ne* düsturuna dikkat ederek bir müellifin sözlerini tercüme etmek gerekir. Çeviri faaliyetleri neticesinde tüm dünya ulusları birbirinin kültür, sanat, tarih, sosyoloji ve edebiyatını okuma ve anlama fırsatını yakalamış olur. Bu nedenledir ki çeviri dili, farklı dilleri konuşan dünya uluslarını tek bir anlam dünyası etrafında toplar. Tek dilli ilahî kitapların tüm dünya uluslarının diline çevrilmesini bunu yaparken de hiçbir anlam sapması ve bozulması olmadan ilahî mesajların alınmasını bu durumu örnekledirmek için kullanabiliriz.

Türk edebiyatı tarihine bakıldığında gerek Doğu gerekse Batı kaynaklı ulusların eserleri çeviri faaliyetleri sonucunda dilimize kazandırılmıştır. Böylece farklı uluslara ait çok sayıda bilgi ve bulgu kültür ve yaşantımıza dâhil edilmiştir. Arap ve Fars edebiyatının önemli eserlerini tercüme ederek zaman içerisinde Klasik edebiyatın olgunlaşmasını ve Arap ve Fars dünyasıyla gazel, kaside ve mesnevi gibi türlerde yarışır hale gelmemizi ancak çeviri faaliyetlerinin bize sunduğu bu imkân ile izah edebiliriz. Keza Batı'dan aldığımız türlerde gösterdiğimiz başarılar için Batı'dan yapılan ilk tercümelemlerin yadsınamaz bir rolü vardır.

Çeviri faaliyetleri sonucunda Batı'dan dilimize kazandırılan önemli eserlerden birisi de Daniel Defoe'nin Robinson Crusoe adlı romanıdır. Bu roman 1885'te Şemseddin

Sâmî tarafından Fransız Ambroise Rendu nüshası esas alınmak suretiyle Türkçeye çevrilmiştir. Şemseddin Sâmî'nin bu çeviri çalışmasında gerek kaynak dilin sözcük yapımı, sözcük bilgisi ve söz dizimi niteliklerinin hedef dile aktarılması gerek kendi döneminde kullanılan ifadelerin zaman içerisinde artık pasifleşmesi ve yapısal açıdan bir değişikliğe uğraması nedeniyle bugünün dil özelliklerine aykırı düşen bazı çeviri sorunları ve ifade bozukluklarıyla karşılaşmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Çokluk anlamlı sıfatın çokluk bildiren isim ile tamlama kuracak şekilde tasarruf edilmesi

- Gereksiz zarf-fiil eki kullanımı

- "Bir" belgisizlik sıfatının kullanıldığı yer

- Bazı çatı eklerinin işlevine uygun kullanılmaması

- Gerek duyulmadığı halde bazı eklerin kullanılması

- Bazı kelime ve birleşik sözcüklerin işlevlerine ve anlam özelliklerine uygun kullanılmaması

- İhtiyaç varken kullanılmayan kelimeler

Bu tespitler çerçevesinde Şemseddin Sâmî'nin çeviri cümleleri, Daniel Defoe'nin asıl metni ile mukayese edilerek Türkiye Türkçesi ekseninde bir çeviri değerlendirmesine tabi tutulmuş ve günümüzün dil özellikleriyle çelişen kullanımlar için bazı çözüm önerileri ileriye sürülmüştür. Bunu yaparken amacımız asla kimseyi tahkir etmek ya da eleştirmek değildir. Bilakis iyi niyet çerçevesi içerisinde kalarak, 1885 yılında Şemseddin Sâmî tarafından yapılmış bir tercümenin bugünkü okuyucu kitlesi tarafından kendi dil özelliklerine aykırı düşmeyecek bir şekilde okunmasını sağlamaktır. Bugünün okurları, tarafımızca sunulmuş olan çeviri önerilerini dikkate alarak yadsınacak bir husus ile karşılaşmadan Şemseddin Sâmî'nin Robenson çevirisini okuduklarında bu makale amacına ulaşmış olacaktır.

Kaynaklar

- Aksoy, Ömer Asım (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C.II, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Alatlı, Alev (2016). *Battıya Yön Veren Metinler-II*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmetî (1985). *Baburnâme [Babur'un Hatıratı]*, Ankara: KTB Yayınları.
- Atalay, Orhan (1999). *Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama*, İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları.
- Atasoy, Gülay (2014). "Çalışan Anneler ve Zavallı Çocuklar", *Moral Dünyası Dergisi*, Mayıs.
- Aydınlı, Osman (2014). *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Aytmatov, Cengiz (1995). *Beyaz Gemi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, (e-kitap).
- Başkan, Özcan (1978). "Dilde Çeviri İşlemi", *Türk Dili Dergisi*, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, Ankara, C. 38, S. 322.
- Behramoğlu, Ataol (2007). "Edebiyat ve Sanat Eğitiminde Ulusallık", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (14).
- Beyatlı, Yahya Kemal (1995). *Aziz İstanbul*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Daşdemir, Muharrem (2014). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık.
- Defoe, Daniel (1719). *Robinson Crusoe*, London: (e-kitap).
- Defoe, Daniel (2007). *Robinson Crusoe*, (Çev. Mustafa Bahar), İstanbul: İskele Yayıncılık.
- Defoe, Daniel (1992). *Robinson Crusoe*, (Çev. Akşit Göktürk), İstanbul: Görsel Yayınlar.
- Defoe, Daniel (2004). *Robinson Crusoe*, (Çev. Celal Öner), İstanbul: Alkım Yayıncılık.
- Defoe, Daniel (2010). *Robinson Crusoe*, (Çev. Ahmet Tekin), İstanbul: Kumsaati Yayınları.
- Develi, Hayati (2009). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Doğan, B. Orhan (2009). *Let's Speak English*, İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Erarslan, Kemal (1989). *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Erhat, Azra (1978). "Ortak Çeviri". *Türk Dili Dergisi*, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, Ankara, C. 38, S. 322.
- Göktürk, Akşit (2014). *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Graeber, David (2015). *Değer Teorisi Antropolojik Bir Giriş*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gürbüz, Faruk (2009). *Türçüme ve Tercüme Prensipleri*, İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Gürbüz, Faruk (2017). *Çeviride Sadakat Problemi*, Ankara: Otto Yayıncılık.
- Karadağ, Ayşe Banu (2008). *Osmanlıcada Robenson*, İstanbul: Diye Yayınları.
- Karay, Refik Halit (1336). *İstanbul'un İç Yüzü*, (Haz. Muhammet Hüküm), İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Karlıdağ, Çağrı (2012). *Bir Anne, Bir Kadın, Bir İnsan*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Koç, Hamdi (2003). *Çiçeklerin Tanrısı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2005). "Türkçedeki -arak/-erek Zarf-fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.I, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kumrular, Özlem [Editör] (2005). *Dünyada Türk İmgesi*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Milli Eğitim Bakanlığı (1995). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, C.I-III Ankara: MEB Yayınları.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul: MEB Yayınları.
- Rado, Şevket (2010). *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa Seyâhatnamesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Savory, Theodore (1957). *The Art Of Translation*, London: Cape.
- Savory, Theodore (1994). *Tercüme Sanatı*, (Çev. Hamit Dereli), İstanbul: MEB Yayınları.
- Senan, Ali Kemal (2013). *Fethiye'nin Düğün Günü*, İstanbul: Zinde Yayıncılık.
- Şemseddin Sâmî (1302). *Robenson*, İstanbul: Mihrân Matbaası.
- Şemseddin Sâmî (2009). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şentürk, Atilla (2011). "Halkın Şiiri mi, "Yüksek Zümre"nin Şiiri mi? Model Bir Şair: Zâtî", *Dil ve Edebiyat Dergisi*, S:33.
- Tokdemir, Aslıhan (1999). "Türk Çocuklarının Alman Toplumuna Uyum Ve Dil Sorunları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, S: 13.
- Toparlı, Recep (1993). *Türk Dili*, Sivas: Seyran Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- Uçar, Orkun (2007). *Derin İmparatorluk*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Voltan-Acar, Nilüfer (1993). "Grupla Psikolojik Danışmada Alıştırmalara Ne Derece Gerek Vardır", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, S: 9.
- Yakıcı, Ali (vd.) (2006). *Türkçe-1 Yazılı Anlatım*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yasa, Alpaslan (2012). "Türkçeye Robenson Tercümelemleri", *Kebikeç*, S: 33.
- Yazıcı, Mine (2004). *Çeviri Etkinliği*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yenidinc, Yılmaz (2015). *Ateşin Yakmadığı Peygamber Hz. İbrahim Aleyhisselam*, İstanbul: Nesil Yayın Grubu.
- Yetkin, Suut Kemal (1978). "Başarılı Çevirinin Koşulları" *Türk Dili Dergisi*, Çeviri Sorunları Özel Sayısı, Ankara, C.38, S: 322.
- Yılmaz, Emine; Demir Nurettin (2002). "Ural-Altay ve Altay Dil Teorisi", *Türkler*, C.I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yararlanılan İnternet Erişim Adresleri ve Tarihleri

- <http://www.aksam.com.tr/guncel/3-havalimaninda-pistin-isiklari-ilk-kez-yandi/haber-710879>
01.03.2018
- <http://www.egitimpedia.com/ve-cocuklar-butun-gun-oyun-oyunadilar/> 26.02.2018
- <http://www.haber7.com/guncel/haber/320879-suda-bogulan-insan-nasil-kurtarilir> 28.02.2018
- <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/aslanlar-beni-yemeden-ben-onlari-yedim-27773233> 01.03.2018
- http://www.kuranmeali.org/42/sura_suresi/53.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx 26.02.2018
- <http://www.radikal.com.tr/cevre/karadenizde-bilek-hizasindaki-suda-bile-bogulabilirsiniz-cunku-1197726/> 28.02.2018
- <https://www.yenisafak.com/dunya/olu-sayisi-korkunc-derecede-artti!-546407> 20.02.2018

TARIK DURSUN K'NİN ÖYKÜLERİNDE İKİNCİ KİŞİLİ
ANLATICININ GÖRÜNÜMÜ: “SEN / SİZ” DİLİ
THE SECOND PERSON POINT OF VIEW IN TARIK DURSUN K.'S
STORIES: “YOU” (SINGULAR/PLURAL) LANGUAGE

EBRU ÖZGÜN

Dr. Öğr. Üy., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. Prof. Dr., Anadolu University, Faculty of Humanities, Department of Turkish Language and Literature
ebrozgun@anadolu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-7155-0558>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 10.08.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 11.10.2018

Sayfa-Pages : 181-198

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4013>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

This article was checked by

 iThenticate

TARIK DURSUN K.'NİN ÖYKÜLERİNDE İKİNCİ KİŞİLİ
ANLATICININ GÖRÜNÜMÜ: “SEN / SİZ” DİLİ
THE SECOND PERSON POINT OF VIEW IN TARIK DURSUN K.'S
STORIES: “YOU” (SINGULAR/PLURAL) LANGUAGE

EBRU ÖZGÜN

Öz

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Tarık Dursun K., 1950’li yıllardan itibaren Türk öykücülüğüne yeni bir soluk getirmiştir. Modernizmin yeni estetik dönüşümüne ayak uydurarak öykülerinde farklı anlatı biçimlerini deneyen yazar, özellikle Türk edebiyatı içinde sık rastlanmayan ikinci kişili anlatıcı tipini öykü evrenine yerleştirmesiyle dikkati çeker. Bu çalışmada, ikinci kişili anlatıcının yazar tarafından neden tercih edildiği ve nasıl bir kuruluşla anlatı yapısına dâhil edildiği soruları üzerinden, yazarın öykülerinden seçilen en çarpıcı örneklerle ikinci kişili anlatıcı yapısının genel bir şablonunun çıkarılması amaçlanmıştır. Böylece hem ikinci kişili anlatıcı tipinin kavramsal olarak tanınmasına hem de Tarık Dursun K.’nin öykülerindeki “sen/siz” dilinin çözümlenerek anlamlandırılmasına imkân yaratılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarık Dursun K., ikinci kişili anlatıcı, sen / siz dili, modernizm

Abstract

Tarik Dursun K., one of the most significant names of Turkish literature, breathed new life into Turkish story writing as of 1950s. The author, who tries different narration styles in his stories by keeping up with the new aesthetical transformation of modernism, stands out with the way he places second person point of view –rare in Turkish literature– in the world of story. In this study, it is aimed to draw a general schema of the second person point of view with the most stunning examples taken from the author’s stories, and by means of the questions related to why this point of view is chosen by the author and what kind of structure is used to include it. Thus, an opportunity is created both to introduce the second person point of view as a concept and to interpret the “you (singular/plural)” language in Tarık Dursun K.’s stories.

Key Words: Tarık Dursun K., second person point of view, you (singular/plural) language, modernism

Giriş

Edebiyatın hemen her türüne uzanan Tarık Dursun K., şiir, öykü, roman, anı, deneme, mektup, gezi yazısı, çocuk edebiyatı üzerine vermiş olduğu eserler; senaryo yazımı, sinema ve edebiyat eleştirileri, gazete yazıları, çevirileri ile oldukça üretken bir yazardır. 1945'ten itibaren çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan öyküleri ile edebiyat sahasında yer bulmaya başlayan yazar, bireysel konuların yanı sıra toplumdaki birtakım aksaklıkları mercek altına almayı da ihmal etmez. Konu çeşitliliğinin yanı sıra kullandığı anlatıcı tipleriyle de farklı bir tutum arz eden Tarık Dursun K., öykülerinde -en çok bilinen- birinci tekil kişi (ben), üçüncü tekil kişi (o) ve çoğul anlatıcı tiplerinin hepsine yer verir. Ancak burada dikkat çekici husus, Türk edebiyatında örneklerine nadir rastlanan ikinci kişili anlatıcı tipini yazarın göz ardı edilmeyecek sıklıkta kullanmasıdır. Bu çalışmada, yazarın öykülerindeki anlatıcı tipleri içerisinde öne çıkan ikinci kişili anlatıcıyı nasıl ve hangi amaçlarla kullandığı irdelenmeye çalışılmıştır.

1. İkinci Kişili Anlatıcı Tipi “Sen / Siz”

Metinler içinde çok yönlü görebildiğimiz anlatıcı figürü, tarihsel süreçte anlatı (özellikle roman) türünün gelişim serüveni içerisinde farklı açılımlar kazanır. Todorov'un da deyişiyle konumu gittikçe değişen, kimliği belirsizleşen anlatıcının, okuyucu tarafından da alımlanması farklılık arz eder: “Anlatıcı yapının gösterdiği sözcelemin öznesidir. Ele alınan her konu bizi anlatıcıya götürür, çünkü bizim bir olayı bu ya da şu kişinin gözünden görmemizi sağlayan odur. Sahneye çıkmasa bile, olayın hangi yönünü aktaracağını seçen odur. Onunla ilgili kesinlemede bulunmamızı sağlayacak birçok bilgi buluruz, yine de uçup kaçan bir imgesi vardır anlatıcının, ona yaklaşmamızı engeller, yazardan yazara değişen, çelişkili maskeler takar sürekli.” (T. Todorov, Öztokat 2005'ten: 124)

Modern anlatı öncesinde tanrısal bakış açılı, gözlemci tutum sergileyen, her şeye hâkim ve her an varlığını hissettiren anlatıcı tipi, modernizmin metinlere yansımalarıyla birlikte varlığını hissettirmeyen, dıştan bakan, görünürde olmayan ve aradan çekilip rolünü roman kişisinin dil ve anlatımına bırakan bir hâle dönüşür. Postmodern edebiyatta ise çoklu bakış açılarının hâkim olduğu çoğul anlatıcılar dönemi başlayacaktır. Çalışmada sözünü ettiğimiz ikinci kişili anlatıcı figürü, modernizm denilen yeni bir estetik anlayışın, şaşırtıcı kurgu ve biçim denemelerinin kullanıldığı dönemin bir türünü olmakla birlikte, son yıllarda artan postmodern anlatı tekniklerinin içinde gördüğümüz çoğul anlatıcı evresinin bir uzantısı olarak da kullanılmaktadır. Meral Demiryürek “ikinci kişili anlatıcı” tipini şu şekilde tanımlar: “İkinci kişili anlatıcı ve bakış açısının özelliği, alışılmışın dışına çıkılarak, anlatma esasına dayalı bir metinde (roman, hikâye) metnin hikâyesinin ikinci tekil veya çoğul zamiri (sen, siz) ve şahıs ekleri vasıtasıyla anlatılmasıdır.” (2013: 136) Anlatıcı sorunsalı üzerine Türkiye’de yapılmış kuramsal çalışmalarda bu anlatıcı tipi çoğunlukla göz ardı edilirken son zamanlarda bazı akademisyenlerin ve eleştirmenlerin artan ilgisiyle bu konuda yapılmış önemli çalışmalara rastlanmaktadır. Batıda hem akademik hem de üretilen eser düzeyinde daha sık işlenen ikinci anlatıcı figürünün bizde çok fazla tanınmamasının belki de en önemli sebeplerinden biri metinlerde bu konuda yeterince örnekle karşılaşılmamasıdır. Yazarlar tarafından fazla tercih edilmemesi, ikinci kişili anlatıcı tipinin sınırlı olduğu kadar oldukça zor bir anlatı dili yaratması ile de ilgilidir.

İkinci kişili anlatıcı tipinin modernizmin ve postmodernizmin içinde yer bulduğu daha önce belirtilmişti. Yazarın her şeyi bilen hâkim bakış açısından roman kişilerinin daha sınırlı ama daha gerçekçi bakış açısına evrilen anlatıcı tipi, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurmacanın, çoğulculuğun ve farklı biçim denemelerinin öne çıktığı bir anlatı yapısında ikinci kişili anlatıcı figürüne de yer açar. Anlatıda kimin konuştuğu, kime hitap edildiği, anlatıcı figürün konumu ve kurmacaya nasıl yön verdiği gibi sorular anlatıbilimde tartışılmakla birlikte, ikinci kişili anlatıcı yapısıyla kurgulanan metinlerde bu soruların yanıtları okuyucuyu bazen hayrete düşürür. Anlatıda "sen" ya da "siz" diye konuşan kişinin bir dış ses mi yoksa anlatı kişilerinden biri mi; hitap edilen kişinin anlatı kişisinin kendisi ya da bir başka anlatı kişisi mi yoksa doğrudan okuyucu mu olduğu çelişkisi yadırgatıcı olabilmekte ve okuyucuyu düşünmeye sevk etmektedir.

Meral Demiryürek son yıllarda dünya yazarları arasında ikinci kişili anlatıcı tipine artan ilgiyi H. Porter Abbott'un sözlerine yer vererek açıklar. Abbott'a göre,

İkinci kişili anlatıyla ilgili bazı önemli deneysel girişimler yapıldı ve son yıllarda artan bir sıklıkla bu türe örnekler verildi. Fakat önemli başarılar elde edilmesine ve yükselen eleştirel bir ilgi dalgasına rağmen ikinci kişili anlatım hâlâ diğerlerine nispeten nadirdir. Bunun nedeni açıkçası normal hayatımızın akışı sürecinde bu şekilde öyküler anlatmayı şüpheli olabilir. Birinci veya üçüncü kişili öyküler anlatarak büyürüz. Bundan dolayı ikinci kişili anlatım her zaman garip görünecektir. Bu gariplik yazarın yaratmayı istediği etkiye bağlı olarak eserin önemli avantajlarından biri olabilir.

(Abbott 2009, Demiryürek 2010'dan: 46)

İkinci kişi kullanımının, gündelik yaşantıda çok da sık rastlanmadığı için yadırganabilen bir anlatı dili olduğunu ifade eden Abbott'un bu sözlerine benzer şekilde Demiryürek, ikinci kişili anlatıcının yazarlar tarafından bir seçenek olarak sunulmasının ve tercih edilmesinin sebebini, gelenekselin dışına çıkmakla, dil ve anlatımın imkânlarını zorlayarak farklı bir bakış açısını deneme içgüdüyle ilişkilendirir (2013: 122).

İkinci kişili anlatıcı ile ilgili Türkçe teorik kitaplarda çok fazla bilgiye rastlanmaz. Mehmet Tekin, *Roman Sanatı* adlı kitabında ikinci çoğul (siz) anlatıcıdan kısaca bahsetmekle yetinir. Ona göre, çoğul ikinci kişi tipiyle sahneye çıkarılan anlatıcı, çok az kullanılan, marjinal bir anlatıcı örneği olmasının yanı sıra romancı için olağanüstü sınırlama getiren sıkıntılı bir tiptir (2017: 32).

"Öyküde Anlatıcı Ses" başlığıyla anlatıcı tiplerine yer veren Necip Tosun ise, ikinci kişili anlatıcı figürünün, roman kişisinin düşüncelerini, hissettiklerini, bilinçaltını, gelgitlerini yansıtan, bilinmeyenini bildiren, tıpkı üçüncü kişi (tanrısal) anlatımda olduğu gibi hâkim bakış açısına sahip bir anlatıcı tipi olduğunu sezdirir. Ayrıca ikinci kişili anlatımın "muhababı" üzerinden de tanımlanması gerektiğine dikkat çeker:

Birinci ve üçüncü tekil şahıs anlatıya göre daha az kullanılan ikinci şahıs anlatımda ("sen/siz anlatım") anlatıcı ses, kahramana bir ayna tutmakta, onun bilincine girmekte, kahramana kendisini anlatmaktadır. Burada anlatıcı, karşısındakinin bütün zihinsel durumlarını, hayatını, hayata

bakışını bilmekte ve kahramanın öyküsünü ona ve okura anlatmaktadır. Bu onun konuşmak isteyip de konuşamadığı iç sesi, yüzleşmenin sesi gibidir. İfade ettiği, etmediği duyguları, izlenimleri onun yüzüne açık etmektedir. İkinci şahıs anlatımda geçmiş, gelecek, içinde bulunan an iç içedir. Bu anlatımda hem birinci tekil şahısın hem de tanrısal anlatımın imkânları kullanılabilir. Matt Delconte, ikinci tekil şahıs anlatımın, anlatan kişi ile değil dinleyen kişi ile tanımlandığını belirttikten sonra, anlatıcı, öykü kahramanı ve dinleyici üçlüsünün arasındaki ilişkilerden yola çıkarak, “sen” anlatımının muhatabının sadece öykü kahramanı olmadığını aynı zamanda “dinleyici” olduğunu tespit eder.

(<http://tosunnecip.blogcu.com/oykude-anlatıcı-ses/11233827>) (Son Erişim Tarihi: 06.06.2018)

İkinci kişili anlatıcı figürü üzerine ilk detaylı bilgileri ise Meral Demiryürek (2010, 2012, 2013) vermektedir. Demiryürek özellikle “Kurgusal Metinlerde İkinci Kişili Anlatıcı ve Bakış Açısı” adlı çalışmasıyla kavramsal olarak ikinci kişili anlatıcı tipi üzerine Batı’daki görüşlere yer verirken, dünya ve Türk edebiyatından örnek incelemelerle bu anlatıcı tipini dikkatlere sunar. Demiryürek’ten edinilen bilgiye göre, ikinci kişili anlatıcı ve bakış açısı üzerine 1998’de doktora çalışması yapan Dennis Schofield, “sen” ya da “siz” diyerek seslenen bu tip anlatıcıyı dört farklı yapı içerisinde değerlendirir. Bunu anlatıcının “kendine”, “okuyucuya veya dinleyiciye”, metnin dışında “okuyucu haricinde birine” seslenmesi biçiminde sınıflandırır (Schofield 1998, Demiryürek 2013’ten: 126). Brian Richardson da ikinci kişili anlatımı tanımlama ve sınıflandırma konusundaki ilk teorisyenlerden biridir. Richardson 2006’da yayımlanan çalışmasında ikinci kişili anlatımı üçe ayırır: Standart (protagonistin [asıl güç] “sen/siz” şeklinde tanımlanması), varsayımlı / farazî (yol gösterici bilgiler vermek için hazırlanmış rehber / kılavuz kitaplarda kullanılan anlatı dili ve üslubu), amacı kendi içinde olan / ototelik (doğrudan okuyucuya veya anlatı dâhilindeki hayalî / kurgusal kişiye / dinleyiciye seslenme) (Richardson 2006, Demiryürek 2013’ten: 123-125).

Fransız edebiyatından Michel Butor’un 1957’de yayımlanan *Değişme* adlı romanı, anlatıcı tipi ve bakış açısı tutarlılığı ile ikinci kişili anlatımın ilk ve önemli örnekleri arasında kabul edilir. Bu romanda kullanılan ikinci çoğul anlatıcı tipi pek çok araştırmacı tarafından oldukça ilgi çekici bulunmuş ve hem bu anlatıcı figürün anlatıdaki konumu hem de işlevi üzerine çokça inceleme yapılmıştır. Yapılan yorumlar ikinci kişili anlatıcı tipini kavramsal olarak anlamlandırmada oldukça ufuk açıcudur. Butor dışında dünya edebiyatından Jay McInerney, Günter Grass, Italo Calvino, Samuel Beckett, Lorrie Moore, Carlos Fuentes, Elene Houzouri, Necip Mahfuz da kimi eserlerinde ikinci kişili anlatımı tercih eden yazarlar arasında yer alırlar. Türk edebiyatında ise Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* (1972), Erdal Öz’ün *Yaralı* (1974), Ferit Edgü’nün *Hakkari’de Bir Mevsim* (1977), Peride Celâl’in *Kurtlar* (1990), Vüs’at O. Bener’in *Bay Muannit Sahtegi’nin Notları* (1991), Leyla Erbil’in *Cüce* (2001), Barış Bıçakçı’nın *Bizim Büyük Çaresizliğimiz* (2004), Sema Kaygusuz’un *Yüzünde Bir Yer* (2009) romanları; Oğuz Atay’ın “Bir Mektup” ve “Babama Mektup” (1975), Tomris Uyar’ın “Hakların En Güzeli” (1975) ve “Fal” (1992) öyküleri az ya da çok bu tip anlatıcının kullanıldığı örneklerden birkaçıdır.

2. Tarık Dursun K.’nin Öykülerinde “Sen / Siz” Dili

Gerek sinema eleştirileri gerekse senaryo yazımı ve rejisörlük gibi sinemanın çeşitli alanlarıyla da haşır neşir olan Tarık Dursun K.’nin, sinema ile ilgili deneyimlerini öykülerindeki anlatım biçimine de yansıttığı söylenebilir. Bazı öykülerinin konularının ünlü filmlerden ya da filme aktarılmış ünlü romanlardan esinlenerek oluşturulduğu (Becel 2004: 174) bilgisinden hareket edilirse, yazarın âdeta bir rejisör gibi anlatım biçimini de sinemanın diline uyarladığı savı öne sürülebilir.

İkinci kişili anlatıcı kullanımının Türk yazarları tarafından fazla tercih edilmediği daha önce vurgulanmıştı. 1950’li yıllardan itibaren Türk öykücülüğünün en verimli yazarlarından olan Tarık Dursun K. ise, tespit edilebilen 60’a yakın öyküsünde kullandığı ikinci kişili anlatıcı tipini anlatı formunun önemli bir unsuru hâline dönüştürmüştür. Dolayısıyla pek sık rastlanmayan bu anlatıcı tipini yazarın neden özellikle tercih ettiği ve nasıl bir kuruluşla anlatı yapısına dâhil ettiği soruları merak uyandırmaktadır. Bir rejisörün oyuncularını komuta etmesi gibi Tarık Dursun K. da metinlerinde kullandığı “sen” dili ile öykü kişilerinin hayatını yönlendirmekte, tıpkı bir üst bilinç gibi öykü kişisinin dahi farkında olmadığı gerçekleri ifşa etmektedir. İkinci kişili anlatıcı figürünün kullanıldığı her bir öyküyü tek tek incelemek yazının sınırlarını aşacağından, burada en çarpıcı örnekler üzerinden hareket edilmesi ve Tarık Dursun K.’nin öykülerindeki ikinci kişili anlatıcı yapısının genel bir şablonunun çıkarılması uygun görülmektedir.

2.1. Kendine Seslenme

Bu başlık altında görülen örnekler, Richardson’ın sınıflamasında “standart” ikinci kişili anlatıcı tiplemesine (Richardson 2006, Demiryürek 2013’ten: 123-125) de girerler. Yazarın öykülerinde ikinci kişi zamirini kullanıp kendine seslenen anlatı kişileri, iç dünyalarını açığa vurdukları gibi dış dünyada gözlemedikleri ayrıntıları bilinçaltından çıkarıp görünür kılarlar.

2.1.1. İç Dünyanın İfşası

Tarık Dursun K.’nin “Musikili Oda” öyküsü, ikinci kişili anlatıcının en dikkat çekici örneklerinden biridir. Öykü, karanlık ve kasvetli bir bekâr odasında yaşayan bir erkeğin, banttan çalan müziğin etkisiyle odanın içindeki eşyalara biçtiği rolleri, kurduğu hayalleri, kapıldığı ruh hâlini anlatır. Öyküde betimlenen “musiki”, adamın hayalinde öylesine büyümlü bir atmosfer yaratır ki yaşanan oda neredeyse tinsel bir mekâna dönüşür. Günün saatlerine göre değişen, “delibozuk”, “hızlı”, “durulmayan”, “karışık”, “akılsız”, “ansızın duran” musiki, anlatıcının muhayyilesinde alımlı, karşısındakini büyüleyen ve cinsel hazları uyandıran bir kadın tavrını alır. Hatta bu musiki, anılarda gizlenen, ya gerçekten yaşanan ya da adamın hayalinde canlandırdığı kadının varlığını duyumsamanın bir vesilesi, bir ilhamı olur. İşte bu noktada öykü, başından beri dört duvar arasında çalınan müzikle hemhâl olan adamın “sen” anlatıma sıçrayarak, müziğin kendinde uyandırdığı cinsel arzuları deşifre etmesine yol açar. Tıpkı bir orkestrada notaların yükselişleriyle doruğa çıkan duygu yoğunluğu gibi, odanın içindeki müziğin coşkusuyla kendini cinsel hazın en uç noktalarında hissedilen “sen” anlatıcı, giderek tirmanan gerilime kendini kaptırır ve adamın bilinçaltına itilmiş cinsel arzuları, geçmişe ait bir sevgilinin zihinde yeniden canlandırılması “musikiden o tek ter, koptu düştü” ifadesiyle boşalma olanağına kavuşur:

Kalkıyordun. Üzerine incecik bir ceket alıyordun, terin kuyruk sokumunda; düştü düşecekti. Ama düşmüyordu. Rüzgâr duruyordu. Bir koku, musikili bir koku, oteli berili bir anıların kokusu geliyordu. Sen ona gidiyordun, o geliyordu. Ortalık yerde duruluyordu. Anı başlıyordu. Musiki çok tanıdık. Biliyordun. Son çalındığında tam ordaydı. Denize uzanılmıştı. Uyuyordu. Öpülesiydi. Ağzı kıpkırmızıydı, çağırgandı, deliydi, geçilmezdi. Dudaklarının etleri kıvrım kıvrımdı. Çizgi çizgiydi. Kırmızılığı kendindendi. [...] Uzanıp öpüyordun. Korkusuz, iğrentisiz, temiz. Ete, o pembe beyazlığa ağzına eğiyordun, dudaklarını değdiriyordun. [...] Musiki de bastırıyor, dudakları büzdürüyor, yaylı ne kadar çalgı varsa, tümünü geriyordu. Gerdikçe geriyordu. Kopmasından korkuyordun. [...] Dudakların gerilmişti. Altdudağın şiş şişti. Eteri çoğalmış, kızarıklığı dinmişti. Dibe, en kıyıya doğru bir köpük duruyordu. Korkuyu duydun; terin arttı, hızlandın, büyüdü, çoğaldın: ısırdın öptün. Musikiden o tek ter, koptu düştü.

(1991: 17-20)

“Ayrılık Yazı” öyküsü ise, iki sevgilinin sabah uyanmasıyla başlayıp erkeğin bir iki saat içerisinde evi terk etmesiyle sonlanır. Öyküde başkişinin kendi kendisine seslendiği ve âdeta bir üst bilinç¹ gibi zihninden tüm yaşananları, duyumsadıklarını yine kendisine aktardığı seziliyor. “Ağzına eğildin, öptün. Dudakları yumuşacıktı. [...] Vücudundan vücuduna bir ürperti aktı.” (1997: 8) gibi kullanımlarda, sadece o anı deneyimleyen kişinin hissedeceği duygulardan bahsedilir. Dolayısıyla öyküdeki erkeğe seslenen kişi, o deneyimi ve duyguları yaşayan aynı kişi, yani kendisidir. Ayşe Becel de yazarın öykülerinde kullandığı ikinci kişili anlatıcı üzerine sarf ettiği sözlerle buna işaret eder: “Yazarın 2. tekil kişi anlatıcısı kullandığı hikâyeler, uzaktan gizlice gözlem yapan kişinin, olay kahramanlarından birine yaşanan olay ya da durumu kendi gözlemleri doğrultusunda yeniden aktardığı izlenimi uyandırır. Ayrıca bazı cümleler, olayı yaşayan kişinin deneyimini gerektirdiğinden bu izlenim ortadan kalkar.” (2004: 91) İkinci kişili anlatıcının öykünün erkek kişisi olduğu ve kendine seslendiği düşünüldüğünde, sanki şimdiden uzak geçmişe dönerek sevgilisiyle yaşadıklarını anımsadığını (“Kahvaltıyı mümkün olduğu kadar uzun tuttunuz. Biliyordunuz ikiniz de; zaman, aranızdaki arayı hızla açıyordu.”), bir sonraki hamleyi zaten bildiğini (“Az sonra son kez öpüp evden çıkacaktın. Elinde bavulu o da seni izleyecekti.”) ve ayrılık anından sonraki varsayımlarını (“Geri döner miydi? Kim bilsin? Belki. Belki gittiği yerlerden birinde kalırdı. Yeni bir çevre, yeni kişiler, yeni tanışlar... Yeni bir aşk da belki.”) aktardığını görürüz. Dolayısıyla anlatıda kurgulanan “sen” diye seslenen kişi, geçmiş zamanın öznesi hâline dönüşür. Olcay Önertoy da Tarık

¹ Gülsemin Hazer “Peride Celâl’in *Kurtlar* Romanında Bilincin Sunumu” başlıklı çalışmasında, yazarın kullandığı “sen” anlatı dilinin “ben”den bölünen ve âdeta bir “üst bilinç” gibi hareket eden “yeni bir bilinç”e dönüştüğünden bahseder:

Metinden yansıyan sesler, “ben”den bölünerek ortaya çıkan ve bağımsız bir bilinç gibi davranan görünmez bir varlığa aittir. Bu yeni bilinç, başkişinin bilincini yaralayan, deşen, deşifre eden bir üst bilinç gibidir.[.]Yazar, romanın başkişisinin bilinci ile çelişen yeni bir bilinç var eder ve bu iki bilinci tek taraflı bir konuşma halinde bir araya getirir. “Ben” âdeta bölünerek çoğalır. Ortaya çıkan yeni “ben” muhatabı olan “ben”den farklı bir düşünce ve söylem düzeyine sahiptir. Anlatı başkişisinin kendi gerçeğine ulaşabilmek için bu çok sesli iç hesaplamayı yapması gerekmektedir. (2014: 85)

Dursun K.'nin, öykülerinde değişik anlatım biçimlerine değindiğini ifade ederken "Ayrılık Yazı" öyküsüne dikkat çeker. Önertoy, yazarın, öyküsünde olayları yaşayan kişiye neler yaptığını hatırlatıcı durumunda görüldüğünü söylerken "sen" anlatıcı tipinin işlevine de işaret eder (1984: 276).

"Bizi Hatırlıyor musun?" öyküsünde, uzun süredir birbirini görmeyen, yaşları ilerlemiş bir çiftin havaalanında buluşmaları, daha sonra istasyondan trene binerek kadının başka şehirdeki evine gidişleri, yaşadıkları günleri anımsamaları ve uzun yıllar sonra birbirilerini dikkatle inceleyip duygularını gözden geçirmeleri anlatılır. Öykünün merkezindeki özne erkektir. Tüm yaşananlar onun bakış açısıyla dikkatlere sunulur. Buradaki öykü kişinin de muhatabı yine kendisidir, ancak diğer öykülerden farklı olarak kendisine hem "ben" hem "sen" hem de "o" anlatıcı kipini kullanarak yaklaşır². Öyküde kişinin iç çelişkileri, sorgulamaları, anımsamaları, gözlemleri ve tespitleri, uzak mesafeden "o" anlatıcı, kendine ayna tutup görmezden geldiklerini görünür kılan âdeta iç sesini konuşuran "sen" anlatıcı ve diğer anlatıcı tiplerini onaylayan, kabullenen bir "ben" anlatıcı vasıtasıyla gözler önüne serilir. Okuyucuyu şaşırtan ve öykü kişinin bilincinde süzülmesini sağlayan bu teknik, oldukça yeni ve özgün bir kuruluşla öyküde yer bulur:

Hatırlayabilir mi? (Hatırlayabilir misin? Zaman her şeyi unutturdu mu? Çünkü ben yaşlandım, o da yaşlanmıştır. Çünkü ikimiz de yaşlandık ve aramıza yıllar girdi.) Unuttun. O da unutmuştur. (Acaba?) Hayır, sen unutmamalıydın. Sana hep teşekkür ederdi. Etmez miydi? [...] Bir kez olsun sen ona teşekkür etmedin. (Hiç etmedim. Sustum ve konuşmadım.) Evet, sustu ve konuşmadı. [...] (Durdun ve yürümedin. O da durmuştu ve yürümüyordun.) Bakıyorlardı. Bakıyordunuz, ama göz göze değildiniz. Bakıyordunuz, ama birbirinizi görüyor muydunuz?

(1994_a: 26-28)

"Anısı Kalır" öyküsü, İzmir Kemeraltı'nda karşılaşan eski iki sevgilinin, yıllar sonra birbirleriyle görüşüp sohbet etmelerini, sonrasında kadının adamı evine götürüp onunla birlikte olmak istemesiyle adamın geçmişte yaşadıklarını unutamayıp evi terk etmesini konu edinir. Karşılıklı diyaloglarla ilerleyen öyküde, parantez içinde "sen" anlatı diliyle seslenen erkek öykü kişisi, geçmişe dair ayrıntıları kendine hatırlatarak kadının cinsel birliktelik teklifi karşısında hangi kararı alacağını da kestirmiş olur. "Sen" dili burada denetleme, karar verme mekanizması olarak çalışır: "Seni niye çağırdım, biliyor musun?" [...] 'Bilmiyorum,' dedim. (Bilmiyorsun ve korkuyorsun. Ağzın kuruyor. Korkuyorsun.)" (1994_a: 91)

"Herkes Bir Kez Çocuktur!.." öyküsünde, hapisnede mahkûm olan bir adamın uzun süre sonra ilk kez avluya, gün ışığına çıkması, bulunduğu zor şartları ve eski çocukluk günlerinin hatırlanması anlatılır. Konusu itibarıyla Erdal Öz'ün 1974'te yayımlanan *Yaralısin* romanını çağrıştıran öyküde, tıpkı romanda siyasi suçlu olan Nuri'nin "sen" anlatıcı dilini kullanarak kendine ve "Nuri" adındaki diğer mahkûmlara seslenmesi gibi, adı verilmeyen mahkûm da "sen" dilini kullanır, ancak yalnızca kendine seslenir. Bu

² "Bir Dal Çitlembik" ve "Aşk, Allahaismarladık" öykülerinde de erkek anlatıcı "ben", "o" ve "sen" dilini kullanarak geçmişe döner ve üç bakış açısını da öyküye yedirir (1994_a: 39-40).

seslenişte, hapiste geçen işkence dolu günleri hatırlama, dört duvar arasında geçirilen uzun zamandan sonra avluya çıkmanın yarattığı ferahlamayla kendini teskin etme, havada gördüğü uçurtmanın sahibi konusunda ihtimaller yürütme, çocukluk günlerine dönerek anne ve babasıyla geçirdiği mutlu zamanları yâd etme vardır. Aşağıda alıntılanan kısımda, mahkûmun iç sesiyle kendisine yönelttiği “sen” dili, teskin edici, telkin edici bir işlevle ortaya çıkar. Okuyucu da metindeki sürece dâhil olarak mahkûmun hapisanedeki yaşantısını deneyimler:

... İlk kez güneşe çıkıyorsun. İlk kez üç metreden daha uzun bir arayı yürüyorsun. Kaldır başını, acelesiz, yavaş yavaş. [...]
 Gözlerini sıkı sıkıya yumarsan güneşi göremezsin ki! Hayır, birden açma. Arala. Hücreyi unut. Maltayı da. Radyoda duymuşlar; Diyarbakır'da ısı, gölgede kırk beşmiş. Maltada da öyle bir sıcaklık olsa... Kemiklerin üşümese... [...]
 Yürü! Önce saniyelere, sonra dakikalara bağlısın. Yürü! Ayakların açılıyor. Eskiyen alışkanlığını bırak şimdi. Hayır, üç metre değil. Daha çok, daha uzun. Taş da değil, toprak. Dokuzuncu adımda dönmeyeceksin. En azından üç dokuz adımın var, en azından üç dokuz adım.
 Güneş ısıtıyor. Isıtacak. Güneşin görevi bu. Saçlarının dipleri terliyor. Sıfır numaraya vurdurdular da ondan. [...]
 Ayakların seni taşıyor. Şiş. Ayakkabının içine zor sığdılar. Bir ara o odada yalnız kaldığında ayaklarına bakıp çok şaşmıştın. Kendi ayakların olduğuna inanasın gelmedi. Her biri iki, belki de üç ayak olmuştu. [...] Hissiz. Acıyı, acıya aracı olmayı unutmuşlar.
 Yattığın yerden doğruldun, ayağa kalkamadın. Kalkamazsın da. Denedin. Ayakların seni dinlemiyor. Tabanların yarık, ezik, kan içinde. Gövdeni yüklenmezler, seni taşımazlar, seni çekmezler.

(1996: 22-24)

“Hatırla Ey Peri!” öyküsü ise, “hatırlıyor musunuz?” leitmotifinin kullanılmasıyla eski İzmir günlerine ve doğuda küçük bir kentin soğuk kış günlerine geri dönen anlatıcının çeşitli anekdotlara yer vermesiyle ilerler. Zamanın akışıyla değişen kent silüeti, insanlarını da kendine benzetip umarsız bireylere dönüştürmüştür. “Siz” diliyle konuşan anlatıcının hafızasında, yaşanan kentler eski güzel hâliyle yeniden canlanırken, anlatıcı çağın vurdumduymaz insanına da sitem eder:

Artık (neden) hiçbir şeye kızmıyorsunuz? (Oysa eskiden kızardınız.) neden şimdi yalnızca gülümsüyorsunuz, dudak uçlarınızla sıcak adaçaylarına bir çilkimcik karıştırılmış hoş kokulu tarçınlarınızı görgülü bir susmuşlukla içiyorsunuz? [...]
 Çocukluğumuzda, nisan ayının başlarına kadar her gün ve her gün saçaklardaki buz süngülerini havalara zıplayarak bir bir kırardınız; sen ve öbür çocuklar.
 Belediyenin temizlik arabaları, kar altında kalmış caddelere tuz dökerdi, hatırlıyor musunuz?

(2009a: 538-539)

"Sabahı Yok Gece", "Aşka Dönüş Var mı?", "Çıkamaz Sokak Aşkları'ndan", "Bir Zamanlar Aşk", "Kaçaklar Ağlar" ve "Aşkın Gözyaşları" öyküleri, aşk ilişkileri üzerine kurulu olmakla birlikte birbirlerini tamamlar niteliktedir. "Kerim" bu öykülerin tümünde "sen" dili ile konuşan anlatıcı kişisidir. Öykülerin hepsinde aslanan Kerim'in içsesidir. Kerim "sen" dili sayesinde kendiyile yüzleşir, kıyaslamalar yapar, itiraf edemediği birtakım duyguları açık eder (1996: 51-52). Kerim'in zihinsel tutumu, hem arkadaşlarının hem de kendi ilişkisine bakışı, karşılıklı konuşma esnasında kafasından geçen düşünceler "sen" dili ile açığa çıkar. Böylece okuyucu Kerim'in bilincine tanıklık eder (1996: 70-73, 97-99). Kerim, çevresindeki ayrıntıları gözden geçirir (1996: 76-84). İç hesaplaşmasını, çelişkilerini, varsayımlarını, sanrılarını kısa ve eksilteli tümce yapılarıyla görünür kılar; kimi zaman kendini âdeta azarlar biçimde konuşur (1996: 106-110). Bazen de Kerim, kendi iç dünyasından ziyade dış dünyada yaşananlara odaklanır, dıştan bir bakışla olayları değerlendirir ve durum tespitinde bulunur (1996: 113-114).

Hem kişinin kendinin farkına varmasına hem de okuyucunun öykü kişinin zihnine girerek belli bir tutum geliştirmesine ve kendiyile de ilgili çıkarımlar yapmasına imkân tanıyan "sen / siz" dili, öykülerde çoğunlukla geçmişe (çocukluk yıllarına, eski sevgililere vs.) dönüşle ilişkilendirilir. Sen/siz diye "seslenen" kişi, geçmiş zamana ait, deneyimsiz, acemi, daha genç bir bireydir. Sen/siz diye "seslenen" kişi ise, hayattaki tecrübeleriyle artık daha olgun, yaş almış, şimdide yaşayan bir yetişkindir. Dolayısıyla zamanın insana kattıklarıyla olayların değerlendirilmesi bakış açısını da şekillendirmektedir. Bu başlık altında görülebilen, geçmişini sorgulayan öykülerden birkaçı da şöyledir: "Eşik", "Bitmiş Bir Yazın Peşinden", "Evvel Zaman Yazları", "Onu Ağzından Öptün", "Geriyeye Dönüş'lü Hikâye", "Öpüşsüz Bir Güvercin Aşk", "Ve Büyükanne Aşk Yokken Ölür".

2.1.2. Dış Dünya Algısı

Öykü kişinin iç dünyasını açığa vuran ikinci kişili anlatım biçimi, aynı zamanda öykü kişinin gözünden dış dünyanın nasıl algılandığına, etrafındaki ayrıntıların nasıl betimlendiğine, çevresel faktörlerin görünür kılınmasına da imkân tanır. Yazarın "Ayrılık Yazı"³ adlı öyküsündeki anlatıcı, tam da böyle bir işlevle biçimlenmiştir. İçinde yaşanan mekâna ait çevresel ayrıntılar kişinin bilinçaltından üste çıkarak "sen" anlatı diliyle ifadesini bulur: "Sokaktan gelen ayak seslerini duydun. Biri, ayakkaplarının ökçelerine sert sert basarak yürüyordu. Geldi, pencerenin altından geçti, ökçe sesleri sabah suskunluğunda yankılanarak uzaklaştı. Kıpırdamadan olduğun yerde gözlerini açtın, tavanı gördün. Ortalık yeri aydınlanmıştı. Aydınlık, duvarın kirlili mavi badanasından tavana ilerliyordu." (1997: 7)

"Çıkamaz Sokak Aşkları'ndan" öyküsünde ise, Hamza'nın Semay'ın çalıştığı yeri öğrenmesi üzerine arkadaşı Kerim'le Semay'ın bulunduğu mekâna gidip onunla barışma isteği konu edilir. Anlatıcı özne Kerim, yabancı olduğu bu yeni ortamdaki çevresel faktörleri en ince ayrıntısına kadar tahlil eder. Bir araya geldiklerinde karşılıklı atışan, birbirine laf söyleyen Hamza ve Semay'ın yanında Kerim'in ilgisi çevresine yönelir. Kerim, çevresinde olup bitenler hakkında gözlemlerini ikinci kişi ağzı ile dile getirirken bir yandan da yanındaki konuşmaya dâhil olmaya çalışır:

³ Yazar aynı öyküyü "Şehir Aşklarına Örnek: 'Ey Aşk, Ben Gidiyorum!..'" adıyla kısaltarak 1996'da yayımlanan *Yaz Öpüşleri* kitabına yeniden alacaktır.

Demin balkona çamaşır seren kadının pencereleri açık mutfağından yavaştan söylediği şarkısını duydun. Mutfak pervazlarına zar zor sığışan fesleğenler çiçeğe durmuşlardı, tam ortalarına toprak saksılı küpeçiçeği yerleştirilmişti. [...]

İkisinin arasındaydın. Tepenizden çocuklu genç kadın sizi seyrediyordu. Kolları caponeydi, aşağıdan baktığında yeni alınmış koltuk altları kızarık görünüyordu.

'[...] Öyle demedik mi Kerim?'

Suçlusu senmişsin gibi yarı kaçamak Semay'a baktın.

'- Öyle dedik...' dedin.

(1996: 79-84)

Yazarın “Demirspor Lokali”nde Aşk”, “Beni Ara, Beni Bul”, “Beni İzle Gökyüzü” ve “Silik Soluk Bir İz” öykülerinde de “sen/siz” dilini kullanan anlatıcının dış mekân algısının örneklerini görebildiğimiz pasajlar mevcuttur.

2.2. Anlatı İçindeki Kişiyse Seslenme

Bu başlık altında görülebilen örnekler ise, Richardson’ın sınıflamasında “ototelik” ikinci kişili anlatıcı tiplemesine (Richardson 2006, Demiryürek 2013’ten: 123-125) girerler. Yani anlatıcının, öykünün içine dâhil olan bir diğer kurgusal kişiyse yönelmesidir. Bu işlevle kurgulanan yazarın öykülerinde “sen/siz” anlatıcı, ortak yaşanan geçmişsi hatırlatma, kıyaslama ve mektup hitabı misyonuyla öne çıkar.

2.2.1. Ortak Yaşanan Geçmişsi Hatırlatma

Öykü kişilerinden birinin bir diğer öykü kişisine “sen” diye hitap ettiği anlatı yapılarında, özellikle Tarık Dursun K.’nin öykülerine bakıldığında, çoğunlukla geçmişsi hatırlatma işlevi öne çıkar. “Gönlümün Bir Parçası” öyküsü, yolda arabayla seyahat eden bir çiftin önlerine düşen yaralı güvercini kurtarma çabalarını ve sonunda onu yitirmelerini anlatır. Güvercin olayının tanıklarından biri olan erkek karakter, geçmişse dönerek olayı deneyimlediği andaki ruh hâlini, olaydan etkilenen kadınla ilgili gözlemlerini ve hayatlarında bu olayın nasıl bir iz bıraktığıyla ilgili tespitlerini belki de yıllar sonra yine bir arada olduğu kadına aktarmaktadır. “Sen” diliyle kendine seslenen öykülerdeki hâkim bakış açısının yerini burada, hitap ettiği alıcının bir başkası olması dolayısıyla tek yanlı, yani sadece konuşan kişinin gördükleri ve şahit olduklarıyla belirlenebilen, dolayısıyla sınırlı bir bakış açısı almaktadır:

Benim bir şey dememe kalmadan sen indin, güvercinin başına diz çöktün.

[...] Camı açıp başımı çıkardım. Geldin. Yüzünün rengi uçmuştu. [...]

Önce akşamın alacası çöktü, ardından vadiden yükselen sis her yanı sarmaya başladı. Ürktün. Konuşmadın ama sezdim, anladım ben.

Parmaklarını kenetledin birbirine, yerinde daha çok büzüldün.

Durdum. Yüzüme baktın.

(1997: 113-114)

"Aşk Karanlıkta Büyümez" öyküsü ise, adı verilmeyen bir kızın Kerim adındaki bir delikanlıyla karanlık bir sığınakta korkuyla birbirlerine yakınlaşmalarını ve geçmiş hatırlamalarını anlatır. Anlatıcı söz konusu olan kızdır. "Ben" anlatı dilini kullanan kız için bulunduğu mekân (karanlık sığınak), ilaç kokan, genzi tıkayan, soluk alınamayan, sürekli çocuk ağlama sesleri duyulan, ölü, ürpertici bir yerdir. Kız karanlığı sevmediğini, her yerde hep aydınlığın olmasını istediğini dile getirir. Dolayısıyla kapalı mekân fobisini bastırmak için açık mekâna kaçma isteği, kızın zihninde geçmiş anıların canlanmasına sebep olur. Kerim'e hitaben yönelttiği "sen" dili sayesinde aşkın filizlenmesine vesile olan, kendini daha özgür ve mutlu hissettiği açık mekân, kızın anlık da olsa bulunduğu kasvetli ortamdan uzaklaşmasını sağlar:

Ne zaman görmüştük seninle elma ağaçlarının çiçek açtıklarını? Okuldan kaçtığımız gün. İkimizin sözleşip birlikte kaçtığımız gün. Sana söylemiştim de inanmamıştın hani. Mükerrerlerin evinin bahçesindeki bütün ağaçlar yarı pembe, yarı beyaz çiçeklerle donanmışlardı. Götürüp göstermiştim sana, güç inandırmıştım; 'Olur şey değil,' demiştin. Çiçek açmış elma ağaçlarının hemen altına oturtmuştu beni, sen ayakta duruyordun. [...] Beni öptün o gün. O yeni açmış çiçekli elma ağaçlarının altında, beni dudaklarımdan öptün. Ürkütmesiz, korkutmasız, sıcak değil serin, ısırtıcı değil kavrayıcı, kaçırısız, sokulgan dudaklarımla dudaklarımdan öptün.
(1996: 20-21)

Bunların dışında "Çoğaltma" öyküsünde, hatıralarda kalan bir dağ ve nehir manzarasının hayali, sevgiliye seslenilerek yeniden canlandırılır (1992: 40). "Küllenmiş Bir Eski Zaman Aşkı" öyküsünde "sen" dili kullanılarak anlatıcının hafızasında yer eden ufak bir aşk kaçamağı yâd edilir (1996: 31-32). "Çocuklar İçin Bir Öğretmen"⁴ öyküsünde ise, geçmişe, çocukluk yıllarına dönerek ilk öğretmene seslenen anlatıcı, yaşadıkları anekdotu, kendi üzerinde yaratmış olduğu intibai "sen" diliyle aktarır (2003: 63-64). "Sen Annesin"⁵ öyküsünde de yeni okula başlayan bir çocuğun ilk günkü okul telaşı, heyecanı, anne ve babasının gözünden geçmişe dönülerek aktarılır (2003: 67-68). "Elinizi Verin Bana Cevdet Kudret Bey!"⁶ öyküsünde ise, vapurdan inmek üzere olan Cevdet Kudret Bey'in bir türlü kıyıya çıkamaması ve anlatıcının gördüğü düşler geçmişe dönülerek hikâye edilir (2003: 71-72). "Çılbrı" öyküsü⁷, evli bir çiftin evliliklerinin üçüncü gününde nasıl erkeğin annesini trenle kendi evine uğurladıklarını, evlerine dönüp baş başa kaldıklarında neler yaptıklarını geçmişe dönerek hatırlamalarını "sen" dili ile anlatır (1992:

⁴ "Çocuklar İçin Bir Öğretmen" öyküsü, yazarın 1996'da yayımladığı *Yaz Öpüşleri* kitabındaki "Ara Nağme: Herkes Bir Kez Çocuktur" adındaki bir diğer öyküsünden alıntılanan bir kesittir. Ancak burada anlatıcı profili değişmektedir.

⁵ "Sen Annesin" öyküsü, yazarın 1996'da yayımladığı *Yaz Öpüşleri* kitabındaki "Ara Nağme: Herkes Bir Kez Çocuktur" adındaki bir diğer öyküsünden alıntılanan bir kesittir. Ancak burada anlatıcı profili değişmektedir.

⁶ "Elinizi Verin Bana Cevdet Kudret Bey" öyküsü, yazarın 1996'da yayımladığı *Yaz Öpüşleri* kitabındaki "Öpüşsüz Bir Güvercin Aşkı" adındaki bir diğer öyküsünün kısaltılmış biçimidir. Ancak burada anlatıcı profili değişmektedir.

⁷ "Çılbrı" öyküsü, 1992'de *Ona Sevdiğimi Söyle* kitabında "ben" dili ile yayımladığı "Üçüncü Günü" öyküsünün "sen" diline çevrilmiş hâlidir.

67; 2003: 120). “Mordillalar” ve “Yıldızların Altında” öykülerinde de “sen” dili ile geçmişî hatırlatma misyonunun kullanıldığı pasajlar vardır.

2.2.2. Kıyaslama

“Unutulmaz Şarkı” öyküsü, 1810-1849 tarihleri arasında yaşamış Polonyalı piyanist ve besteci Frederic François Chopin’in hayatından bir kesiti ele alır. Öykünün tamamına hâkim ve aynı zamanda yaşananlara tanık olan “ben” anlatıcı, ünlü piyanist Chopin’in çevresinde pervane olan, onu ilgiyle dinleyen şık ve alımlı kadınlara “siz” diye hitap ederek kendi yaşadığı sosyo-kültürel çevre ile onlar arasında bir kıyaslama yapar: “Kocaman bir karpuzun kocaman kıpkırmızı göbeği sırrı dökülmemiş bir çinko kayak tabakta uzatılır. Biz olsak, ellerimizle yeriz onu. Ama siz, bir elinizde gümüş çatal, bir elinizde gümüş bıçak, serçeparmağının hafifçe uçarı, karpuzunuzu öyle yersiniz.” (1994b: 27-28)

Bir başka yerde de bu defa doğrudan okuyucuya “siz” diye seslenen anlatıcı, kendiyile aynı sosyo-kültürel çevreye ait olanların yaşam tarzını örneklerken okuyucunun da onun yaşamından bazı kesitleri deneyimlemesini ve böylelikle yoksul ama doğal yaşantısına duyarlılık oluşturmasını istemektedir. Bu sesleniş ise üst tabakaya hitabındaki kadar mesafeli ve kıyaslar biçimde değil, kendi özünü açıklama isteğinde olduğu için daha samimi bir üslupla verilir: “Güz, bir portakaldır. Kıştan önce gelir kapımıza. Uykularımızı o bölüştürür. Portakalın tam ortasına mavi yeşil boyalı bir kamış şekeri sokun. İncitmeden. Yavaşca. Sonra somurursunuz. Güz portakalının ekşisini tatlandırırınız.” (1994b: 28)

2.2.3. Mektup Hitabı

Mektup, anlatı tekniği olarak hem romanda hem öyküde özellikle Cumhuriyet’ten sonra sıkça karşılaşılan bir türdür. Tarık Dursun K. da mektup biçiminde düzenlediği kimi öykülerinde “sen” dilini kullanarak, mektubu yazan kişinin iç dünyasına eğilirken alttan alta da sosyal eleştiri yapar. “Hikâye Yerine Gececek Aşk Mektubu” öyküsünde, anlatıcı misyonunu üstelenen erkek, sevdiği kıza neden evlenemeyeceklerini açıklayan bir mektup yazar. Aşk ilişkilerini ekonomik kaygılardan ayrı tutmayan anlatıcı, fakir olduğu için refah ve mutlu bir hayat garantisi veremediği sevgilisine, daha iyi bir hayat sunacak zengin bir erkekle evlenmesini salık verir:

Sen gelemezsin buraya. Ayı eve çıkmak, o evi dayayıp döşemek, içini oturulur duruma getirmek yıllar ister. Tütünden, içkiden geçmek ister. Sen o kadar zaman bekleyebilir misin?

[...] Günün birinde suratı surat, yaşı genç, mühendis ya da bir pamuk tüccarı çıkıverirse karşına, yanmaz mısın? Ne kulp bulup takacağımı şaşırıverirsin. Enine boyuna, kapı gibi bir adam... İyi bir adı var, fabrikası da... diyelim. Zengin. Onunla evlenirsen bir dediğin iki olmaz. Kapında sürüyle uşaklar, hizmetçiler, açşılar... [...]

Kötü mü olur böylesi senin için? Ben mi ne olacağım? Ey gözümün nuru, ey ciğer köşem benim, beni düşünmenin sırası mı?

(1992: 48-49)

“Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi’nden (1)” öyküsüyle başlayıp yirmi öykü boyunca devam eden yazı dizisinde bir erkek ve bir kızın evlenme öncesi birbirleriyle

mektuplaşmaları, son öyküyle muratlarına ermeleri hikâye edilir. Kimi zaman erkek kimi zaman kız "sen" dili aracılığıyla evlilik öncesi süreçte yaşadıkları duyguları, fikir ayrılıklarını vs. birbirlerine dile getirirler. "Hakiki Hayattan Alınmış Hakiki Bir Hikâye" başlıklı öykü de mektup hitabına benzer yapısıyla "sen" anlatı dilini kullanan öykülerdendir.

2.3. Okuyucuya Seslenme

Bu anlatıcı tipi esasında Türk romanının daha ilk örneklerinde karşılaşılan müdahil anlatıcılığı da hatırlatır. Yani her fırsatta varlığını belli eden, okuyucuya yönelen, âdeta onunla söyleşen bu anlatıcı tipi, "sen/siz" diline kayarak anlatı kişileri hakkındaki yanlı tavrını ortaya koyar. Örneğin, *İntibah*'ta Mahpeyker karakterini müdahil anlatıcı olarak yerden yere vuran, ahlakçı bir tavır alan Namık Kemal, okuyucuda belli bir bilinç oluşturmak ister. *İntibah*'taki anlatıcı, Mahpeyker'den tiksindir, onu çıkarıcı, kıskanç, paragöz, ahlak düşkününü bir kadın olarak tasvip etmez; dolayısıyla yazar, kılavuz işlevini yerine getirirken okuyucunun bakış açısına da yön verir. Keza Ahmet Mithat Efendi de her fırsatta "ey kâri! / ey kârie!" gibi hitaplarla okuyucuya seslenmekten, anlatılan mesele hakkında bakış açısını belirtmekten kendini alamaz. Tarık Dursun K. da tıpkı Tanzimat babaları⁸ gibi kullandığı "sen / siz" anlatı dili sayesinde dış dünya ya da öyküdeki olaylar ve kişiler hakkında okuyucuda farkındalık yaratmak ister; ona telkinler verir, nasihatlerde bulunur. Bazen de herhangi bir mekânla ilgili tanıtım yapma, Richardson'ın "varsayımlı / farazi" dediği kılavuz kitaplardaki gibi okuyucuya neyi yapıp neyi yapmamaları gerektiği ile ilgili birtakım yönergelerde bulunma işlevine bürünür.

"Venedik Tatili" öyküsü, Kerim adındaki bir erkekle Amerikalı evli bir kadının yaşadıkları kısa süreli yaz aşkı anlatır. Öykünün anlatıcısı ise Kerim'in yakın arkadaşı, onunla bu ilişki hakkında konuşan "ben" anlatıcıdır. Kerim'e olduğu kadar okuyucuya da ikili ilişkiler hakkında telkinlerde bulunmaktan kaçınmayan anlatıcı, "sen/siz" dilini kullanarak aforizma niteliğinde sözler sarf eder: "Ayrılık gelip çattığında yapılacak hiçbir şey yoktur. Suskun olun, yüreğinizin sesine kulaklarınızı tıkayın. Sizi aldatabilir, sizi yanlışta götürebilir, sizi yanılabilir." (1994b: 90)

"Kamelyalı Kadın" öyküsü ise, zengin ve soylu bir ailenin oğlu olan Kerim ile Marguerite Gautier adındaki hayat kadının yalnızca Pazar günleri bir ormanda buluşup görüşerek yaşadıkları aşkı ve Kerim'in babasının araya girmesiyle bu ilişkinin sonlanmasını anlatır. Fransız yazar Alexandre Dumas Fils'in 1848 yılında yayımlanan romanı *Kamelyalı Kadın*'dan mülhem kurgulanan öyküde, romandaki gibi sosyal statüleri birbirinden farklı iki kişinin tutkulu aşkı işlenir. Öyküdeki anlatıcı Marguerite Gautier'i beğenir, iyi yönlerini öne çıkaracak şekilde betimler, ona hayrandır. Anlatıcının anlatı kişisi hakkında okuyucuda olumlu davranış biçimi geliştirme isteğini "sen/siz" hitabıyla sağlamaya çalıştığı görülür:

⁸ Jale Parla'nın *Babalar ve Oğullar (Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri)* başlıklı çalışması, Tanzimat yazarlarının öğretici bir üslupla okuyucuya neden seslendiklerini, içeriği ahlaki normların telkini için oluşturulmuş metinlerde babalık rolüne nasıl büründüklerini ayrıntılarıyla açıklar.

Kapı eski İzmir evlerinin kapısıdır; kafesli, ağır demir pencere. Kışın bu pencere kapalıdır, el kadar dört köşe bir göz bırakılır, sinema seyrederek gibi oradan içeriye bakarsınız.

Marguerite Gautier taşlıktaki saman yastıklı kanepelerde oturup sizi beklemez. Gelecekleri; belirlidir, özeldir. Günleriyle, saatleriyle gelinir, doğruca odasına çıkarılır. [...]

Bırakın evin önünden banliyö treni geçsin, bırakın perdeleri açık olsun pencerenin; fesleğen kokusu sizi tedirgin eder mi? Bırakın etsin! Marguerite Gautier fesleğen sever. Ellerinden, sedefe boyalı tırnaklarının ucundan öperseniz, fesleğen kokusu size de bulaşır. [...]

Oh! Şarabı sevin. Yoksul içkisidir. Rakı geçirir, ağzınızın içini anasonla sıvar. Şarapsa burur. [...]

Marguerite Gautier sizden daha iyi tanır ağaçları. [...]

'Bu kadının nasıl bir kadın olduğunu biliyor musun?'

'Orospu bir kız.'

Fakat Pazar günleri değildir. Size yemin edebilirim; [...]

(1994b: 170-171)

“Sabahları Yatak Toplamak” öyküsünde ise, karısı ölmüş bir adamın yalnızlığı, sabahları tek başına uyanıp yatak toplamasıyla somutlanır. Yaşı ilerlemiş adam bu durumdan oldukça mustarıptir. Adam, doğrudan okuyucuya hitap edip “siz” anlatı dilini kullanarak içinde bulunduğu travmatik durumu ifade etmeye, sorular sorarak okuyucunun kendi hislerine ortak olmasına çalışır:

Sabah oluyordu.

Tanıdık ya da yabancı bir yatakta sabahlardan bir sabah tek başına uyanmak ürkütücüdür.

Kimse bilmez bunu. Siz hele, kesinlikle bilmezsiniz.

Hiç karınız öldü mü?

Sabahlardan bir sabah herhangi bir yatakta yalnız uyandınız mı?

Gece yattığımızda sizinle beraber olmayan bir yalnızlığın o iki kişilik koskoca yatağın içinde sizi nokta kadar küçülttüğüne tanıklık ettiniz mi?

Bunları size birer ahiret sorusu gibi sormuştum, değil mi?

(Susun ve yalan konuşmayın, yakışmaz.)

(2003: 22)

“Gecelerin Hâkimi”⁹ öyküsünün kişisi adı verilmeyen bir hayat kadınıdır. “Ben” anlatı diliyle konuşan kadın, yaptığı işi, erkeklere olan bakış açısını gözlemleriyle birlikte değerlendirir. Gece işe çıktığı Büyük Caddede yanına yaklaşan iki delikanlıdan birine kendi iç sesini konuşturarak “sen” diliyle hitap eder. Bu, aslında kadının deneyimlediği pek çok süreçten sonra gelmiş olduğu noktada artık daha olgun, daha tecrübeli olduğunu gösteren bir konuşma dilidir. Öyküdeki delikanlının yanı sıra okuyucuyu da muhatap alan

⁹ Yazarın 1957’de Yeditepe Yayınları tarafından *Vezir Düşü* adıyla yayımladığı kitabında yer alan bu öykü, tespitimize göre ilk kez ikinci kişili anlatıcıya değindiği öyküsüdür.

"sen" anlatıcı, hayat kadınlarına karşı okuyucuda da bir bakış açısı oluşturmak ister gibidir: "Benden ne korkuyorsun? Sakın korkma. Bütün zorluk, yanıma sokulabilmede. Sokuldun mu ötesi kendiliğinden olur. Gel, merhaba de, nasılsınız de! Ben alışkınım hepsine. İlk güleceğim. Bu, seni kahraman yapar. Senin başarın, benim ufacık bir ağız kıpırdatmamlardır. Sevinirsin. Yalnız değilim artık diye ben de sevinirim." (2009b: 57)

Yazarın "Yıldız Gören Musa, Coya ve Ben", "Akşamsefası", "Hadi Deyince Bunları Bunları Yapan Adam", "Tango Tango (1)", "ve 'Bir Gün Dönersem Geri...'", "Kör Çiçek", "Sardunyalara Methiye", "Çatanada Açan Ortanca", "En Mavi, Mavi", "Bir 'Unutulan Adam'ın Akıllara Durgunluk Veren Maceraları", "Sus Kalbim, Sus Çiçeği" ve "Goodbye Lenin" öykülerinde de anlatıcının "sen/siz" hitabıyla okuyucuya seslendiği pasajlar vardır.

2.4. Çoğul Seslenme

Tarık Dursun K. ikinci kişili anlatıcı kullanımında temelde üç muhatap seçer: "kendi", "anlatı içindeki bir diğer kişi" ve "okuyucu". Ancak son öykü kitabı *Hepsi Hikâye*'ye bakıldığında, tek bir öykü içerisinde birden çok hitap şeklinin farklı işlevlerle kullanıldığı görülür. Bu tavır, 21. yüzyıl anlatı yapısındaki çoksesliliğe de işaret eder. "Duvardelen İncir Çiçeği" öyküsünde, ekonomik sıkıntılar çeken bir ailenin güç yaşantısı farklı "sen/siz" anlatıcılar eşliğinde sergilenir. Öyküdeki erkek, yoksunluklar içinde yaşadığı kent ve karısı üzerindeki izlenimlerini dışardan bakışla "kendine", evliliklerini ve yoksulluklarını unutmadığını ifade ederken "karısına" "sen" diliyle; maaş gününü bekledikleri hâllerini belirtirken "kendine" ve "karısına", son olarak yaşantılarının ekonomik kaynaklı zorluğunu pekiştirmek için telkin işlevinde "okuyucuya" "siz" diye seslenerek çoklu bir bakış açısı sunar:

*Bu kent hep çirkindir; hiçbir zaman da ne güzel ve ne de albenili olmadı.
Senin gözünde, evet. ('Bu kalp onu unuttur mu, bu kalp onu hiç unuttur mu?')
Çirkindi ve her zaman taşkentti. Unutmuyorsun.
Seni unutmuyorum. Seni, evliliğimizi ve yoksulluğumuzu...*

[...]

*Bir ayın otuz koca gün demek olduğunu kundaktaki bebeler bile bilir.
Siz de biliyordunuz. Biliyor ve beklüyordunuz.
Ayın birinci günü. Ve nihayet nihayet...
Maaş zarfları. (İsme yazılı, üstü pulsuz zarflar.)*

*Onunki ve seninki.
Onunki ve benimki.*

[...]

*Çok çalışın, ama çok çok çalışın. Diyelim; falanca yerde filanca memurusunuz. Bu, hiçbir şeye çare değildir ve yazgınızı değiştirmez.
Yoksulluğa çözüm olamaz. Kesinlikle. [...]*

Çalışın! Hadi!

(Ey kari!) Bilin ki, her şey geçer bu dünyada, yalnız yoksulluk geçmez.

Siz siz olun, öğrenin bunu artık. (Gerçekte nedir yoksulluk, bilmeyin...)

(2009a: 689-691)

“Çiçekler, Mevsimler, Çiçekler, İnsanlar; Çiçekler ve Aşk Deddiğimiz O Şey” öyküsü ise ilkbahar mevsimine bir güzelleme niteliği taşır. Öyküde geçen “bilmem unuttunuz mu, bilmem hatırlayabiliyor musunuz? [...] (siz hatırlasanız da, hatırlamasanız da) [...] Unuttunuz mu bütün bunları yoksa? Hayır, bu mümkün değil, unutmuş olamazsınız. (Unutmadınız değil mi, evet, unutmadınız değil mi?)” (2009a: 735-737) gibi hitap şekillerinin muhatabı, hem “kendi” hem “bir başka öykü kişisi/kişileri” hem de “okuyucu” olarak alımlanmaktadır. Yazar her üç muhataba da seslenecek biçimde kurgulamıştır öyküsünü.

Sonuç

Modern Türk öyküsüne önemli bir ivme kazandıran Tarık Dursun K., 1950’li yıllardan itibaren kurguladığı öykülerde anlatının olanaklarını oldukça zorlamıştır. Bu olanaklardan biri de Türkiye’de çok sık rastlanmayan “sen/siz” anlatı diliyle oluşturulan anlatı biçimidir. Çalışmaya konu edilen ikinci kişili anlatıcı figürüne yazar, yaklaşık 60 öyküsünde yer vererek anlatıcı tipi kullanımına alternatif ve yeni bir yaklaşım getirmiştir.

Türkiye’de pek sık görülmeyen bu anlatı stilini yazarın neden özellikle tercih ettiği ya da kimden etkilendiği soruları için, yazarla yapılan görüşmelerde ya da yazarın kaleminden çıkan düz yazılarında herhangi bir cevaba ulaşılamazken, bu yaklaşım Tarık Dursun K.’nin anlatı dili konusundaki titizliğiyle ve yeni, özgün arayışlar içinde bulunmasıyla açıklanabilir. Örneğin, araştırma sırasında yazarın bir öykü metnini yıllar sonra yeniden ele alıp farklı bir anlatı biçimiyle yeniden düzenlediğine tanık olunmuştur. 1984’te yayımladığı “Üçüncü Günü” öyküsündeki “o” anlatıcı tipi, yaklaşık yirmi yıl sonra 2003’te “Çılbır” adıyla yeniden düzenlenecek, bu defa “o” anlatıcı “sen” anlatıcıya dönüşecektir. Bu anlatı dilini tercih etmesinin bir diğer sebebi de Tarık Dursun K.’nin âdeta bir üst dil, bir üst bilinç gibi öykü kişilerinin yaşadıklarına müdahale etmek, kişilerde farkındalık oluşturmak ya da geçmiş yaşantıları hatırlatmak gibi (Tarık Dursun K.’nin sinema geçmişi de düşünüldüğünde) tıpkı bir rejisör gibi onlara yön vermek isteğinin bir neticesi, bir yansıması olabilir.

Çalışmada, yazının sınırları dâhilinde yazarın en çarpıcı öykü örneklerinden hareketle ikinci kişili anlatıcı yapısının genel bir şablonunun çıkarılması hedeflendi. Buna göre, ikinci kişili anlatıcı figürünü yazarın nasıl bir kuruluşla öykü yapısına dâhil ettiğine bakıldığında, “sen/siz” anlatıcının muhatabıyla tanımlanabileceği bilgisinden hareketle, seslenen kişinin “kendisi”, “öykü kişilerinden biri” ve “okuyucu” olarak üç biçimde kullanıldığı görüldü.

Öykülerde kendine seslenen öykü kişisi “sen” anlatı diliyle iç dünyasının ifşasına ve dış dünyayı nasıl algıladığını ifade etmeye imkân tanırken; öykü içindeki kişiye seslenen “sen” anlatıcı, ortak yaşanan geçmiş hatırlatma, kıyaslama yapma ve mektup türünün anlatı dilini kullanma işleviyle yola çıkmaktadır. Okuyucuya seslenen “sen” anlatıcı ise, okuyucuda farkındalık yaratma, ona bir duyguyu, bir düşünceyi aşılama, sorular sorarak onu ikna etme çabası içinde görülür. Son olarak özellikle son yayımlanan kitabı *Hepsi Hikâye*’de postmodern anlatı dünyasının içindeki çoksesliliğe de işaret eder nitelikte, bir öykü içerisinde birden çok “sen/siz” hitabıyla seslenir yazar. “Çoğul seslenme” alt başlığıyla tanımlanan bu hitap şeklinde anlatıcının kime yöneldiği belirsiz kalırken, okuyucu farklı düzlemlerde hitap edilen kişiyi alımlayabilmektedir.

Modernizm denilen estetik dönüşümün, yeni bir biçimcilik anlayışının bir ürünü olarak kabul edilebilen ikinci kişili anlatıcı kullanımı, iç diyalogla bilinçaltının labirentlerini açığa çıkarmanın yanı sıra daha pek çok işleve hizmet ederken, Türk edebiyatında sık rastlanmasa da son yıllarda artan bir ilgiyle dikkatleri üzerine çeker. Modern zamanların anlatı biçimindeki dönüşüme ayak uydurarak kendi de farklı denemelerde bulunan Tarık Dursun K., kullandığı anlatıcı tiplerindeki çeşitlilikle, özellikle ikinci kişili anlatıcı tipini kullanmadaki sıklığı ve başarısıyla ilgiyi hak etmektedir. Modern Türk roman ve öyküsündeki anlatı biçimine farklı yaklaşımlar getiren Oğuz Atay gibi avangard yazarlardan on beş yıl kadar önce sen/siz anlatı dilini tecrübe eden ve bu yolda özgün girişimlerde bulunan Tarık Dursun K. ihmal edilmemesi gereken yazarlardan biridir.

Kaynaklar

- Becel, Ayşe. (2004). *Tarık Dursun Kakinç'in Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bender, Tümdar. (18 Mart 2017). “İkinci Tekil Şahsın Romanları”. <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2017/03/18/ikinci-tekil-sahsin-romanlari/> (Son Erişim Tarihi: 06.06.2018)
- Demiryürek, Meral. (2010). *Roman İncelemesinin Teorik Temelleri ve Uygulamaları, Orhan Hançerlioğlu, Hikâyeden Öte Romandan Beri*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Demiryürek, Meral. (2012). “İtalo Calvino'nun Bir Kış Gecesi Eğer Bir Yolcu Romanı Bağlamında İkinci Kişili Anlatıcı ve Bakış Açısı”. Şerif Aktaş' Armağan. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Demiryürek, Meral. (2013). “Kurgusal Metinlerde İkinci Kişili Anlatıcı ve Bakış Açısı”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (2), s. 119-139.
- Dumas Fils, Alexandre. (2013). *Kamelyalı Kadın*. (Çev. Tahsin Yücel) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Güzleşen, Mehmet Rifat. (1978). *Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme (Michel Butor'un Değişim'i)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Hazer, Gülsemin. (2014). “Peride Celâl'in *Kurtlar* Romanında Bilincin Sunumu”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/34, 82-91.
- K., Tarık Dursun. (1991). *Güzel Avrat Otu / Sevmek Diye Bir Şey*. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yay.
- K., Tarık Dursun. (1992). *Ona Sevdiğimi Söyle*. 3. Basım. Ankara: Bilgi Yay.
- K., Tarık Dursun. (1994a). *Aşk, Allahaismarladık*. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yay.
- K., Tarık Dursun. (1994b). *Ömrüm Ömrüm...* 2. Basım. Ankara: Bilgi Yay.
- K., Tarık Dursun. (1996). *Yaz Öpüşleri*. 1. Basım. Ankara: Bilgi Yay.
- K., Tarık Dursun. (1997). *İmbatla Dol Kalbim*. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yay.
- K., Tarık Dursun. (2003). *Dulevi*. İstanbul: Bulut Yay.
- K., Tarık Dursun. (2009a). *Gönlümün Bir Parçası – Toplu Öyküler 2*. İstanbul: YKY.
- K., Tarık Dursun. (2009b). *Karanfilli Hikâye – Toplu Öyküler 1*. İstanbul: YKY.
- Önertoy, Olcay. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 274-276.
- Öztoğat, Nedret Tanyolaç. (2005). “Anlatıcı”. *Yazınsal Metin Çözümlemesinde Kuramsal Yaklaşımlar*. İstanbul: Multilingual, 124.
- Parla, Jale. (2012). *Babalar ve Oğullar (Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri)*. İstanbul: İletişim Yay.
- Tekin, Mehmet. (2017). *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tosun, Necip. (Ekim-Kasım 2001). “Öyküde Anlatıcı Ses”. *Hece Öykü*. 47. <http://tosunnecip.blogcu.com/oykude-anlatici-ses/11233827> (Son Erişim Tarihi: 06.06.2018)

CENGİZ AYTMATOV'UN "TOPRAK ANA'SI:
İKİNCİLLEŞTİRİLMEYEN İLİŞKİ KURULAN
DOĞANIN DİRİMSSEL GÜCÜ

CHINGIZ AITMATOV'S "MOTHER EARTH": VITAL POWER OF
NATURE IN A RELATIONSHIP WITHOUT SUBORDINATING IT

FERDA ZAMBAK

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language
and Literature

ferdazambak@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-1699-5017>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 03. 08. 2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 26. 11. 2018

Sayfa-Pages : 199-211

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4000>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

CENGİZ AYTMATOV'UN "TOPRAKANA"SI:
İKİNCİLLEŞTİRİLMEYEN İLİŞKİ KURULAN
DOĞANIN DİRİMSSEL GÜCÜ

CHINGIZ AITMATOV'S "MOTHER EARTH": VITAL POWER OF NATURE
IN A RELATIONSHIP WITHOUT SUBORDINATING IT

FERDA ZAMBAK

Öz

Cengiz Aytmatov'un 1963 yılında yayımlanan *Toprak Ana* adlı eseri, insanın toprakla kurduğu ilişki biçimlerine ve ona olan bağlılığına temas edildiği önemli eserlerinden biridir. II. Dünya Savaşı sırasında kocasını ve üç oğlunu savaşa gönderen Kırgız kadını Tolgonay, hayatının bütün evrelerinde yaşama dair inancını ve mücadele etme azmini toprakla kurduğu ilişki üzerinden inşa eder. Toprak, bir Kırgız kadını ve annesi olan Tolgonay'ın ekip, biçtiği, onu kendisine öncü olarak gördüğü bir konumdadır ve ona "Toprak Ana" diye seslenir. Romanda kişileştirilerek dile getirilen "Toprak Ana"nın muhafaza edici, bilge gücü, Tolgonay'ın dolayısıyla Kırgız halkının doğaya ve ona ait unsurlara dair bakış açısını ortaya koyar. İndirgmeden, ikincilleştirmeden ilişki kurulan doğa, insana istediği maddi ve manevî gücü verebilecek, varlığını ve canlılığını hissettirebilecek donanımdadır. Dolayısıyla romanda doğanın varlığı, insanın varoluşundan daha az değerli bir yerde konumlandırılmaz.

Romanda ele alınan meselelerin hem düğüm hem de çözüm noktası olan toprak, Claude Lévi-Strauss'un *Yaban Düşünce* adlı eserinde öne sürdüğü ilkel hayatın doğayla kurduğu ilişkiler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Romanda savaşın neden olduğu tüm yoksunluklara rağmen, devam ettirilen yaşam mücadelesinin ve umudunun insanın doğaya yaklaşımıyla yakından ilgili olduğu ortaya konulacaktır. Nitekim bir kadın olarak Tolgonay'ın toprakla kurduğu eşitlikçi ilişki, ona cinsiyet rejimlerinden pek çok kültürel kalıp yargıya karşı durabilecek cesaret ve bilgeliği de verir. Bu bağlamda parçalayıp kategorileştiren modern tavrın, temas ettiği her şeyde hüsrana uğramasının birincil nedenini doğayla arasına koyduğu küçümseyici mesafede aramak gerekir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana*, *Yaban Düşünce*, Doğa/Toprak.

Abstract

Chingiz Aitmatov's book entitled *Mother Earth*, published in 1963, is one of the important works of him, in which people are addressed to with the forms of relationships they establish with the earth and their commitment to it. Handles a Kyrgyz woman Tolgonay who sent her husband and three sons into the battle fields during World War II, her relationship with earth through her faith in life and determination to struggle. Earth is in a position that she considers as a precursor. She cultivates it and calls it *Mother Earth*. Protective and omniscient power of earth, which is personalized and finds voice in the novel, shows Tolgonay's, accordingly Kyrgyz people's view of nature and its elements. Nature, when a relationship is established with it without degrading or subordinating it, is able to provide human beings all required material and non-material powers, and it can make them feel their presence and vitality. Thus, existence of nature is not positioned in the novel as less valuable than existence of human beings.

Both the nodus and the settlements of the novel will be handled according to relationships between primitive life and nature, which are suggested by Claude Lévi-Strauss in his work entitled *The Savage Mind*. It will be revealed that, despite all the deprivations caused by the war, the survival struggle and hope of the human being are closely related to the approach of human beings to the nature. Hence, as a woman, Tolgonay's equitable relationship with the land gives her the courage and wisdom to resist many cultural stereotypes and sexist regimes. In this context, primary reason of frustration of the modern attitude, which shreds and categorizes, must be searched at the condescending distance that it places towards nature.

Key Words: Chingiz Aitmatov, *Mother Earth*, *The Savage Mind*, Nature/Earth.

Giriş

II. Dünya Savaşı yıllarını anlatan *Toprak Ana*, kurgusu itibarıyla Kırgız kültürüne, geleneğine, toplumsal hayatına ve onların doğayla kurdukları ilişki biçimlerine dair pek çok önemli detayı barındırır. Kırgızlar sahip oldukları gelenekleri ile kültürel yapılarını korumaya çalışan, toprağın bir milletin geçmişi ve hayat verici bir unsur olduğunun farkında bir toplumdur. Nitekim Aytmatov'un eserlerinde toprak, tarihin yaşayan tarafı, kültür hazinesinin taşıyıcısı dolayısıyla insan ve ona ait her şeyle etkileşim içerisinde yol alan bir fonksiyona sahiptir (Kolcu 2015: 103-106). Bu sebeple Cengiz Aytmatov'un eserlerinde toprağın, hem kurucu hem de yaşamı ve kültürü devam ettirici özelliklerle yer alması bir tesadüf değildir. Kültür ve geleneğin oluşumunda yaşam kaynağı olan doğanın/toprağın göz ardı edilmemesi, kendine haiz birincil değerın insan karşısında kayba uğramaması dolayısıyla nesneleştirilmemesi Aytmatov'un toprağa/doğaya bakış açısının en önemli özellikleri arasındadır. Bu açıdan Cengiz Aytmatov'un *Toprak Ana* ile okuruna vermeye çalıştığı alt metin, daha çok insanın doğayla kurduğu ilişkide saklıdır. Romanda yaşanan bütün kayıp ve yoksulluklara rağmen, ana karakter Tolgonay ve halkını diri tutan, onların beklenti ufuklarını karartmayan asıl unsur, doğadan aldıkları tükenmez güçtür.

Romanda Kırgız halkının bir arada yaşama alışkanlıklarında gösterdiği merhamet, fedakârlık ve yardımseverlik gibi özellikler, toplumsal yapının katı, hiyerarşik, birinin yüceltilirken diğerinin değersizleştirilebildiği bir zihniyet üzerinden inşa edilmediğini gösterir. Bu durum kültürün ve buna bağlı gelenek oluşturucuların modernitenin aksine, doğayla birlikte yaşama ve ondan ilham alma bilincini kaybetmemiş olmaları ile ilgilidir. Bu bağlamda roman, insanın yaşamını her koşulda devam ettirebilmesi için kendisi dışındaki diğer canlı ve cansız bütün unsurları kucaklayan, kendini onların varoluşundan bağımsız, biricik görmeyen bir bakış açısı üzerine kuruludur. Toprağın kişileştirilerek bir kadın ve anne olarak romanın karakterlerinden biri hâline getirilmesi, doğa ile insan arasındaki mesafesizliğin dolayısıyla yakın irtibatın vurgusuna işaretler. Doğayla kurulan bu türden bir ilişkinin insanın ve toplumların yaşamı için gerekli olduğu ünlü budun bilimci Claude Lévi Strauss'un Batı düşüncesinin yaklaşımını eleştirdiği düşüncelerinde ortaya çıkar:

“Batı düşüncesinin temel yanılgılarından biri, insanı yücelteceğim diye, önce doğayı budamış, sonra insan kavramını sınırlamaya başlamıştır. İnsanın doğadan koparılması ve üstün, egemen varlık durumuna getirilmesiyle başlamıştır işe; böylece en yadsınamaz özelliğinin, yani canlı varlık niteliğinin silinebileceği sanılmıştır. Bu ortak nitelik görmezden gelinerek her türlü aşırılığa olanak sağlamıştır. Batılı insan, özellikle tarihinin son dört yüzyılında, insansallıkla hayvansallığı birbirinden kesinlikle ayırmayı bir hak olarak benimsemekle birinden aldığı her şeyi ötekine vermekle uğursuz bir dönemi başlattığını, durmamacasına daraltılan bu sınırın insanları da birbirinden uzaklaştırmaya ve gittikçe daha sınırlı bir azınlık yararına, bir insanlık ayrıcalığı istemeye yarayacağına, bu insanlığımsa, ilkesini ve kavramını özsaygıdan aldığı için, daha doğar doğmaz çürüyeceğini anlayamamıştır. “

(Strauss 2016a: 9-10).

Strauss doğa ve insan arasındaki yakın ilişkiyi, yabancıların yaşamını incelemek üzere tropik bölgelere düzenlediği uzun, yorucu ve tehlikeli geziler esnasında fark eder. Bu gezilerde, 'ilkel' diye adlandırılan küçük, parçalanmış toplumların çetin yaşamını paylaşırken, hem bundan böyle geliştireceği yorum ve kuramların canlı kaynağını hem de kendini beğenmiş Batı'nın bir tür yalanlaması olan bir insan sıcaklığını bulur (Strauss 2016a: 13). Bu toplulukların yaşamlarının yakından gözlemlenmesi, onların hayatında doğaya ait hiçbir şeyin insanla ayrıştırılmadığını dolayısıyla her canlı unsurun insanlar kadar önemli olduğu savını ortaya çıkarır. Dolayısıyla modern zamanların insanı her şeyin üstünde tutan ve diğerleri üzerinde hegemonya kurmaya kendini yetkin gören zihniyeti, yaşamın doğal akışı ve öngörülemez deneyimleri etrafında kendini huzursuzca çürüten bir kısır döngüye girer. Nitekim Strauss'un gözlemlediği yerlilerle ilgili olarak *"Bu insanlar tarımcıdır: onlar için bitkiler insanlar kadar önemli, insanlar kadar yakındır."* (Strauss 2016a: 31). çıkarımı, hem doğanın hem insanın varlık amacını ve yokluğunun oluşturacağı boşluğu eşit anlam aralıklarında değerlendirmek gerektiğini ortaya koyar. Bu noktada Aytmatov'un romanı, toprakla insan arasında kurduğu sarsılmaz canlı bağ ile aslında toprağı sadece insanı besleyen, onu doyuran bir tarım nesnesi olmaktan çıkartmış olur. Toprak ya da daha genel bir ifade ile doğanın ve insanın eşit yaşam birliktelikleri ve değerleri, her türden çürümenin ve hakiki manadaki yok oluşun önüne geçebilecek bir gücü barındırır.

1. Değişmez Yasalar ve Ahenkli Yaşam Serüveni: Maddi ve Manevi Yaşamın Dinamik Güç Kaynağı Olarak Doğa/Toprak

Toprak Ana, kocasını ve üç oğlunu II. Dünya Savaşı'nda cepheye gönderen, onların yokluklarıyla ve savaşın Kırgız halkına yaşattığı yoksunluklarla mücadele etmeye çalışan ana karakter Tolgonay'ın hikâyesini anlatır. Roman, Tolgonay'ın kocasını, oğullarını ve gelinini kaybettiği ve onları "Ana" diye seslendiği toprağı ile beraber yâd ettiği son kısımdan başlar. Anlatıcının daha sonra olayları başa dönerek anlatması, Toprak Ana'nın Tolgonay'dan başından geçenleri hatırlayıp anlatma isteğiyle gerçekleşir. *"-Otur Tolgonay, ayakta durma, ayakların o kadar güçlü değil artık. Şu taşın üzerine otur da beraber düşünelim. Buraya ilk gelişini hatırlıyor musun?-Hayal meyal. O günden bu yana köprülerin altından çok sular aktı. -Hatırlamaya çalış, her şeyi tâ başından bir bir hatırla Tolgonay"* (Aytmatov, 1995: 9). Toprağın ana karakterin anımsama kabiliyetini kuvvetlendirici etkisi, ona geçmişini unutturmayacak hafızasını tazelemesini sağlayacak ve savaş zamanında gelininin yaşadığı gayri meşru bir ilişki sonunda dünyaya gelmiş torununa da yaşadıkları gerçekleri tüm detaylarıyla anlatma gücünü verecektir. Bu bakımdan toprak, romanda hem kurgusal dizgenin sondan başa doğru olan seyrini belirleyen kurucu unsur hem de bireysel ve kültürel hafızanın nesilden nesile aktarımını sağlayan canlı ve dinamik bir kimlik olarak okurun karşısına çıkar. *"Tolgonay, bir bakıma belleğini tarlada etkin kılar. Çünkü yaşanmışlık ve anılar toplamı sürülen tarlanın toprağına ekilmiş gibidir."* (Durmuş, 2009: 212). Bu sebeple Tolgonay'ın toprakla olan ilişkisi yoğunluğu azalmadan roman boyunca devam eder ve onunla kurduğu iletişim, okurun romandaki diğer karakterlerde göremeyeceği bir derinlik ve duyuş tarzı içerisinde gerçekleşir.

Romanda savaşın henüz patlak vermediği ve Tolgonay'ın kocası Suvankul'la tanıştığı gençlik yıllarında, doğa gençliğin, aşkın ve gelecek beklentilerinin umudunu yansıtan bir manzara olarak yer alır:

“Tan yeri pırl pırl parlar, önce dağların dorukları altın yıldızlar içinde kalır, sonra bozkırın hafif rüzgarı koyu mavi bir dalga gibi yüzümüze çarpardı. O yazın şafakları aslında bizim aşkıydı. Her gün pırl pırl yeniden doğan aşkıımızın şafakları. Birlikte yürürken gözümüzde bütün dünya değişirdi ve biz bir masal âleminde yüzerdik. Ve her tarafı sürülmüş boz toprak, dünyanın en güzel tarlası olarak görünürdü bize. O sırada, önümüzden kalkan bir boz toprak da havalanırdı aydınlardan gökyüzüne doğru. Çok yüksekler kadar çıkar, gökyüzünde bir nokta gibi görünür ve bir insan yüreği gibi çırpınarak mutlu mutlu ötmeye başlardı.”

(Aytmatov 1995: 12).

Doğanın kendisi gibi içinde barındırdığı her canlı unsurun Tolgonay’ın duygu dünyasıyla bütünleştiği bu satırlar, kocası Suvankul’un bakış açısıyla tam bir benzerlik göstermese de birbirleriyle taban tabana zıt bir algı üzerinden okura sunulmaz: *“Toprak ve su insanlar arasında eşit olarak paylaştırılınca, kendi tarlamız olunca, kendi tarlamızı sürüp eker, kendi ürünümüzü kaldırıncaya, biz de mutlu olacağız. İnsanın çok büyük bir mutluluğa ihtiyacı yoktur Tolgonay. Bir çiftçi için mutluluk, kendi tarlasını sürüp ekmek ve ürün almaktır.”* (Aytmatov 1995: 13). Çiftçilerin kendi aralarında toprağı eşit bir biçimde paylaştığı ve onu ekip biçtikleri sürece ürün alabileceklerine dolayısıyla mutlu olabileceklerine inanan Suvankul’un bakış açısının Tolgonay’dan farklılaştığı nokta, toprağın insana sağladığı maddi yarar ile ilişkilidir. Tarımla uğraşan insanlar için daha çok ve farklılaşan mutluluk beklentileri öngörmeyen Suvankul’un bakış açısı, onun toprakla somut çabalar ve beklentiler üzerine kurduğu ilişki ile ilgilidir. Oysa karısı Tolgonay, tarlasını ekip biçemediği dönemlerde de onu bir anne, çok yakın bir dost olarak görerek ziyaret eder. Bu ziyaretler, ondan ürün alma odaklı değil, kendisine rehberlik, arkadaşlık edebilecek yaşam bilgeliğine sahip bir kişiyle yan yana olmak ihtiyacı ve inancı ekseninde ortaya çıkar. Örneğin romanda Tolgonay’ın toprakla konuşmaya başladığı ilk an, onun gençlik yıllarına rastlar ki ilk konuşma âdeta ona dua eden bir sesleniş şeklindedir: *“Her şeyin hayal ettiğim gibi olmasını dilerken, birden, bizi besleyen kara toprakla insanmış gibi, insan sözleriyle konuşmaya başladım: -Kara toprak, sevgili Toprak Ana, hepimizi sinesinde barındıran sensin! Bizlere mutluluk vermeyeceksen neye yarar senin Toprak Ana oluşun? Dünyaya niçin geliyoruz? Biz senin çocuklarımız, bize mutluluk ver, bizi mutlu kıl Toprak Ana!”* (Aytmatov 1995: 14). Toprakta beklenenin duygu dünyasına ait referansları barındırması, dünyaya gelme amacının bir başka deyişle varoluşun sırrının onun varlığı ile ilişkilendirilmesi, Strauss’un Batı düşüncesinin temel yanılgısı olarak belirttiği ayrışmanın, Kırgız geleneğine tamamen egemen olmadığını gösterir. Bu durum Kırgızların göçebelikten gelen tabiat ve hayvanlarla iç içe bir yaşam dairesini benimsemiş olmalarıyla yakından ilişkilidir. Nitekim Radloff, Kırgızların göçebe olduğunu, onların Kazaklara nazaran daha çok ziraatla meşgul olduklarını, toprağı daha dikkatle işlediklerini belirtir (Radloff 1994: 318). Bu yüzden Kırgız kültüründe ve buna bağlı olarak romanda toprak, sadece tasvir edilmekle kalmayıp romanın yardımcı karakteri olarak okurun karşısına çıkar, maddi ve manevi yaşamın dinamik bir güç kaynağı olarak yer alır. Toprak, hayvancılık ya da tarımla uğraşan halklar için insanların karnını doyurduğu ve geçimini sağladığı temel unsur olarak görülse de ona atfedilen değer, kimi zaman maddeci çıkar ve beklentilerin ötesine geçememektedir. İşte bu noktada ortaya çıkan tehlike, insanın onu kendisine eşdeğer değil, nesnelere dünyasının sıradan bir ögesi,

sömürüye açık ikincil bir varlığı olarak görüp kullanmaya başlamasıdır. Oysa Suvankul'un toprakla kurduğu bağ, karısı Tolgonay'a göre daha somut ve akli birtakım dayanaklar etrafında şekillenmiş olsa da, o doğayla/toprakla iç içe olup onunla uğraşmayı her zaman sevecek, çocuklarına da sevdirecektir. Oğulları Kasım'ın savaş nedeniyle askere çağrıldığı gün toprakla vedalaşması ifade edilirken anlatıcının Kasım'ın yüzünde tasvir ettiği gülümseme, doğaya verilen değerın nesilden nesile aktarılan bir kültür biçimi hâline geldiğinin göstergesidir:

“Motorlar birden patladı, biçerdöver gürlledi, demir tırmık döndü ve kesilen sapları kaldırıp ayıklama haznesine attı. Buğdaylar depoya dolarken saplar saman olup savruldu. Kasım yüzünü yakıcı rüzgâra çevirmişti. Omuzlarını dik tutuyor, gülümsüyordu. Her şeyi unutmuş gibiydi o anda. Bağıra bağıra traktör sürücüsüne bir şeyler söylüyor, o da ona aynı şekilde cevap veriyordu. Sonra başlarını sallıyorlardı. Tarlanın ucuna varınca döndüler ve devam ettiler biçmeye. Biçerdöver, o koca tarlanın içinde bir tarla kuşu gibi uçuyordu. Biz de bir an için cepheyi, savaşı unuttuk.”

(Aytmatov 1995: 45).

Doğaya/toprağa haiz olduğu değer ve önem verildiği müddetçe insanoğlu yaşamdaki ahenge kendiliğinden kavuşacaktır. Strauss, “yabanıl halkların yaşamlarını incelerken onların zihni ahenge en basit yollardan ulaştıklarını belirtir. Dolayısıyla insan olarak varoluşun gerçek koşullarını ve onun çizdiği sınırların ve ritmin dışına çıkabilmenin kişilerin isteğine bağlı olmadığını görüp kabul edebilmenin pek çok endişeyi bertaraf edebileceğini söyler.” (Strauss, 2016b: 131-132). Bu düşünceyle benzerlik gösteren dinamikler etrafında romanda Tolgonay ve kocası Suvankul da doğayla/toprakla iç içe yaşamının kendilerine kazandırdıkları fedakârlık ve merhamet gibi özelliklerin şehir hayatında olmadığını dolayısıyla rekabete dayalı yaşam alanının doğaya göre daha tehlikeli olduğuna inanırlar. Bu sebeple Tolgonay'ın bir diğer oğlu Maysalbek'in okumak için evden ayrıldığı ve kendisinden uzun müddet haber alınamadığı bir vakitte, onun için duyulan endişenin şehir hayatı eksenli oluşu dikkat çekicidir: “*Ne olmuştu Maysalbek'e? Yoksa onu da mı çağırışlardaki askere? Niçin mektup yazmıyordu? İki satırlık bir mektup yazamaz mıydı? Aile ocağından ayrılmış, ana babayı unutmuş ve galiba şehir hayatı aklını başından almış, yüreğini katılaştırmış olmalı.*” (Aytmatov 1995: 39). Maysalbek için annesi Tolgonay'ın yürüttüğü tahmin, romanın ilerleyen satırlarında yersiz bir endişe olarak okurun karşısına çıksa da bu türden bir endişenin anlık da olsa yaşanmış olması, doğayla iç içe bir yaşantı sürmüş olanların insanla ve çevreyle kurduğu ilişki deneyimlerinin, kent kültürünün ürettiği yapay eklentilerden farklı olduğunu ortaya çıkarır. Bu bağlamda Camille Paglia doğanın kendi içindeki yasa ve işleyiş biçimlerine yer verdiği eserinde, toplumun yapay bir inşa olduğuna ve doğanın gücü karşısında bir korunak olduğuna değinir. “*Toplum olmasaydı doğa denen barbar denizin kasırgalarında perişan olurduk.*” diyen Paglia (Paglia 2014: 13) “*Toplum, doğa karşısındaki o aşağılayıcı edilginliğimizi azaltan, miras alınmış bir biçimler sistemidir.*” (Paglia 2014: 13) der ve şöyle devam eder:

“Bu biçimler tedricen ya da hızlıca değiştirebilir fakat toplumdaki hiçbir değişiklik doğayı değiştiremez. İnsanlar doğanın özel kayırmasına mazhar

değildir. Ayrıca doğanın kendi içinde barındırdığı işleyiş sistemi sanıldığı gibi tehlikelerden uzak ve zararsız da değildir. Ondaki her bir kamıldanış, her şeyi tuzla buz etmeye yeter. Yangınlar, seller, yıldırımlar, fırtınalar, kasırgalar, yanardağlar, depremler –her zaman her yerde hazır ve nâzırdır. Felaketler iyiyi kötüden ayırmadan vurur. Uygarlaşmış hayatın bir yanılısına haline ihtiyacı vardır. İnsanın hayatta kalma mekanizmaları arasında en kuvvetli olanı, doğanın ve Tanrının nihâi iyilikseverliği fikridir.”

(Paglia 2014: 13).

Bu noktada doğanın kendi içinde değişmeyen işleyişini bütün tehlike ve yararları etrafında birazcık da olsa fark edebilen ve bu sıra dışı ahengi kabul edip uyum göstermeye çalışan yaşam biçimlerinin hayatta kalma dinamiklerinin daha ahenkli ve dayanıklı olacağı öngörülebilir. Değişebilen hatta şartlara göre dağılıp bozulabilen toplum yapısı karşısında değişmez nitelikteki doğa yasalarını anlayabilmek ve bu işleyişle ahenkli bir şekilde paslaşabilme bilinci ve becerisine sahip olabilmek insanın, kültür ve uygarlıkların en çetrefilli sorun ve sıkıntılarını çözebilmesine imkân sağlar. Romanda da görüldüğü üzere, bu bazen ondan feyz almak noktasında da devreye girebilir. Feyz almak, onun kendine has özellik ve işleyişini bilmek, tanımak ve böylece ondan güç almak anlamında da tezahür edebilir.

2. İnsandan Doğaya, Doğadan İnsana: Eşdeğer Nitelikler Etrafında Duyumsanan Yoksunluk, Aktarılan Bilgelik

Tolgonay'ın savaş nedeniyle askere çağrılan oğlu Kasım'dan sonra kocası Suvankul'un ve diğer oğlu Maysalbek'in de çağrılması ve gelini Aliman'la baş başa kalması, onların en başta derinden sarsan durumlar olarak ortaya çıkar. Fakat kolhozda ekip başına getirilen ve sorumlulukları artan Tolgonay, olduğundan daha iradeli ve mücadeleci olmak durumundadır. Nitekim kocası Suvankul'un askere gideceği dönemde kolhozun başına getirilmek istenen Tolgonay, bunu kabul etmek istemese de halkın ısrarına dayanamamış ve bu görevi kabul etmiştir. Oysa ekip başılığı kolhoz kurallarına göre kadınlara değil erkeklere verilen bir görev olduğu halde, Tolgonay'ın yaşadığı toprakları ve halkını iyi tanıyan, güçlü anaç kişiliği savaş zamanı gibi olağanüstü yaşam şartlarında zor bir görevin kendisine layık görülmesini sağlamıştır:

“Bak Tolgonay teyze, istesen de istemesen de yapacaksın bu işi. Hemen yarın bir erkek gibi kemerini sıkacak, ekip başının atına atlayacaksın. Burada bizim topraklarımızı, sularımızı, köylülerimizi senden iyi bilen, senden iyi tanıyan hiç kimse yok. Sana güveniyoruz, çünkü en iyi ekipbaşımız da sana güveniyor. Ne yazık ki onu, yüreğimiz kan ağlayarak bugün cepheye uğurlayacağız. Elimizden hiçbir şey gelmiyor. Hemen yarından itibaren işe dört elle sarılmalısın Tolgonay teyze.”

(Aytmatov 1995: 51).

Görüldüğü üzere Tolgonay, gerek yaşadıkları toprağı, coğrafyayı çok iyi bilen gerekse halkı ve onun yapısını yakından tanıyan biri olarak dayanıklı, mücadeleci, öncü olabilecek bilge özelliklere sahip bir kadındır. Bunların yanı sıra anne olmak, ilahi nitelikteki evrensel çağrının ev/yuva kökenli simgesidir. *Bozulan, tahrip olan, yaşamın*

acımasızlığı karşısında parçalanan ve her bir parçasının başka bir diyarda kaldığı benlik, buradan gelen 'Kendine dön!' sesiyle kendini tanır ve kendisi olur. Bu oluş, aynı zamanda insanın ötekileşmeden kurtuluşunu da sağlar (Korkmaz 1999: 55). Bu sebeple anlatıcının ana karakterini anne olarak belirlemesi ve doğanın/toprağın kadına, anaya haiz özelliklerle tasvir edilmesi bir tesadüf olmadığı gibi savaş etrafında oluşan tahribattan Kırgız halkının kendisi olarak yoluna devam edebilme gücü ancak anne imgesinde bulunur. Ayrıca Tolgonay'ın bir kadın ve anne olarak bu özellikleri taşıması, bir taraftan yaşının dolayısıyla yaşadıklarının getirdiği yaşam tecrübesine bağlı bir durum iken diğer yandan tabiatla iç içe bir yaşam deneyimi ile yakından ilişkilidir. Toprağı ekip biçmek, ondan ürün almak onu iyi tanımak bir başka deyişle doğaya ait pek çok şartla baş etmeyi ya da onunla ahenkli yol alabilmeyi bilmekle gerçekleşen deneyimlerdir. Doğanın zorlu şartları ile karşı karşıya kalmış insanların ya da toplulukların çözüm üretme ve dayanma yetilerinin daha fazla gelişmiş olması, modern yaşamın yapay eklenti ve aksesuarları arasında sıkışmamış olmaları ile ilgilidir. Bu noktada Paglia'ya göre kadın ve doğa arasındaki yakın benzerlik, romandaki Tolgonay ile kadın-ana olarak görülen toprak arasındaki derin bağa, ilişkiye bir açıklık getirir:

"Doğanın döngüleri kadının döngüleridir. Biyolojik kadınlık, aynı noktada başlayıp biten bir dairesel dönüşler sıralanmasıdır. Kadının merkeziliği ona bir kimlik istikrarı atfeder. Olmak zorunda değildir, sadece var olması yeterlidir. Oysa doğayı geliştirmeye ya da alt etmeye çalışan ve kendini bireyselliği çerçevesinde gerçekleştirmeyi model alan Batılı toplumdur; dolayısıyla kadının içinde bulunduğu konumunun katı gerçeklerinin sancılı bir açıklıkla kendini gösterdiği toplum da, yine Batı toplumdur. Kadının doğayla, yani kendi bedeninin inatçı fizik yasalarıyla olan mücadelesinin şiddetini, imgeleminin gelişmesi ve bireysel bir kimlik ve özerklik amacı belirleyecektir. Ve nihayet doğa da kadını daha fazla cezalandırmaya başlar: Özgürleşmek için meydan okuma, çünkü bedenin senin değil!"

(Paglia 2014: 21-23).

Toprakla benzerliğini fark eden Tolgonay'ın onunla maneviyat dolu teması, onun varlığıyla yaşam buldukları inancından öte insanın doğaya ait tüm unsurlarla beraber yaşamda yol aldığını fark etmiş olmasıyla ilgilidir. Ayrıca o, doğal olanın bir başka deyişle doğadan gelenin tersi yöndeki her inşanın ve eylemin âdeta cezasız kalmayacağını, sürekliliği ve kalıcılığı da yakalayamayacağını dolayısıyla geleceğe de uzanamayacağını deneyimlemiş bir duygulanımla hareket eder. Çünkü *"insan aklı baş edemediği sorunları doğaya uygun bir biçimde çözmek yerine doğaya karşı yeni suçlar işleyerek daha da karmaşık ve çözülemez bir hale getirmektedir."* (Korkmaz, 2008: 2). Bu durum bilinç düzeyinde Paglia'nın ifade ettiği benzeşim noktalarının birebir farkında olduğu anlamına gelmese de derin bir sezinin inançla harmanlandığı bir belleğe işaret eder. Bu sebeple toprak, Tolgonay'ın yaşadığı acıları ve zorlukları dile getirip paylaşabildiği tek dosttur:

"-Söyle bana Toprak Ana, oğlunu bir kerecik, bir anlık görebilmek için böyle tarifsiz acılara gömülen bir ana nerede, ne zaman görülmüştür? -Ben

görmedim, duymadım Tolgonay. Zaten dünya dünya olalı böyle bir savaş da görmedi. -Bari ben, oğlunun yolunu böyle gözleyen anaların sonuncusu olsam... Allah hiç kimseye demir rayları kucaklatmasın, hiç kimsenin başını travaslere vurdutmasın. -Köyüne döndüğün zaman tâ uzaklardan oğlunla görüşemediğini herkes anlamıştır. Betin benzini sapsarıydı. Gözün uzun bir hastalıktan kalkmış gibi çukurlarına iyice gömülmüştü. -Keşki bir ay yataktan kalkmamış bir hasta olsaydım da, o hale bu yüzden düşseydim!”
(Aytmatov 1995: 62-63).

Toprak kimi zaman onu üzüp rahatsız etmemek için sadece selamlanarak yanından geçilen bir varlıktır: *“Ya savaşacak, yenecektik, ya da ölecektik! İşte, sevgili toprağım, seni rahatsız etmemek için buraya binek atımla gelir, acılarımı acılandırmamak için seni sessizce selamlar ve yine sessizce dönüp giderdim.”* (Aytmatov 1995: 63). Tolgonay’ın gerek üzüntüsünü anlatarak gerekse sadece selamlayarak sürekli diyalog kurduğu toprak/doğa, romanda aslında okura önemli bir mesaj verir. İnsanın doğayla kurduğu hem maddi hem manevi irtibat, sadece insanı değil doğayı/toprağı hatta tüm cansız unsurları beraberinde tahrip eden savaşın da ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Çünkü *“Aytmatov’un romanlarında, izleği şekillendiren ve karşıt değer olarak yer alan savaş, yaşamın yeryüzüne sinen bütün kutsallığını parçalayarak kişioglunun hem filogenetik hem de ontolojik varoluş kaygılarına saldırır ve kişioglunu çevresindeki ‘şey’lere ‘batmış’ gibi hissetmesine sebep olur. Kişioğlunun evrendeki varoluşu bir yanıyla ontogenetik (bireysel varolma), bir yanıyla da filogenetik (soy oluş) temelinde dayanır.”* (Durmuş, 2014: 120). Bu noktada *Toprak Ana*, insanın doğayla/toprakla sürekli bilgece temas kurabileceği bir yaşam bilinci geliştirmesi gerektiğini önemle vurgular. Tolgonay’ın *“İnsanlar savaşmadan yaşayamazlar mı?”* (Aytmatov 1995: 76) sorusu karşısında toprağın cevabı doğayı/toprağı, bütün canlılığı, çoğaltıcı ve kurucu gücü ile görmezden gelen tavra bir eleştiri niteliği taşır:

“-Çok güç bir soru sordun Tolgonay. Nice nice milletler savaş sonunda yok olup gittiler, nice nice şehirler yanıp kül oldu ve toprak olarak üzerimde insan ayağının izini görmek için yüzyıllarca beklediğim çağlar oldu. İnsanlar ne zaman bir savaş başlatacak olsa, onlara şöyle diyordum: ‘Durun! Kan dökmeyin!’ Şimdi de tekrar ediyorum: ‘Ey dağların, denizlerin öbür tarafındaki insanlar, siz ki mavi göğün altında yaşıyorsunuz, savaş neyinize gerek? Ben toprağım, bana bakın! Ben her biriniz için aynıyım ve siz de benim gözümde eşitsiniz. Benim için önemli olan sizin sözleriniz değildir. Ben sizin dostluğunuza muhtacım, çalışmanıza, beni işlemenize! Saban izine bir çekirdek, bir tohum tanesi atın, size yüz katını vereyim, küçük bir fidan dikin kocaman bir çınar vereyim! Evler kurun, temel olayım! Üreyin, çoğalın, hepinize güzel bir barınak olayım! Derinim, yükseğim, büyüğüm, ucum bucağım da yok... hepinize yeterim ben...’ Sen de bana insanlar savaşmadan yaşayamaz mı diyorsun Tolgonay. Bu bana değil ki. Siz insanlara, niyetinize, irade ve bilgeliğine bağlı.”

(Aytmatov 1995: 76-77).

Her şeyin insanın elinde ve onun bilgeliğinde olduğuna inanan Toprak Ana, insanın yaşadığı bütün felaketlerden acı çektiğini çünkü kendisini ekip biçen insanların savaşta öldüğünü “Ölen köylülerin güçlü kollarını özlüyorum hep. Tohum eken evlatlarımı yitirmiş olduğum için hep ağlıyorum.” (Aytmatov 1995: 77) şeklinde ifade eder. Ekilemeyen topraklar nedeniyle geride kalanlar köylüler, Tolgonay’ın bütün çabalarına rağmen açlıkla mücadele etmek zorunda kalırlar. Fakat yine de toprağa olan inanç ve ona verilen değer hiçbir zaman eksilmez. Romanda bu değer sadece Tolgonay ve Suvankul tarafından değil, aksakal lakaplı bir adam tarafından da dile getirilir. Hatta Aksakal’ın çiftçilerin koruyucusu olarak bilinen Diykan Ana’ya dua etmesi, Kırgızların doğayla manevî bağlarının ne kadar kuvvetli olduğunu bir kez daha gözler önüne serer. Romanda Diykan Ana olarak geçen “Özbek mitolojisinde Baba Dehkan, Türkmenler’de Baba Dayhan, Kırgızlarda baba Diykan Kazaklarda Dikan Baba veya Dikan Ata, kara kalpaklarda Dayhan Baba ve Taciklerde Bobo-i Dehkan bir tarım hamisidir. İslam öncesi menşeli olup ilk başlarda yerel bir tanrıdır. Genellikle sağlıklı bir ihtiyar (Kırgızlarda hem de kuş) şeklinde düşünülür.” (Mira 1987: 176) . Ayrıca Kırgız Türklerinde baharın gelmesiyle birlikte yaşlı bir kişi eteğine aldığı buğdayı tarlaya ekmeye başlar. Öküz arabasını süren yiğit ‘Cü canabarıım. Benim kolum değil yapan, Baba çiftçinin (Baba Diykan-A. P) kolu’ diyerek çalışmaya başlar. Orta Asya Türkleri arasında da Nevruz arifesinde yüzyıllardır ‘cuft baroron töreni’ yapılmaktadır. Köyün en yaşlı ve en saygı duyulan kişisi bir çift öküzün çektiği sabanla toprağı yarararak ilk izi açıp töreni başlatmaktadır (Pirverdioğlu 2002: 46) . Görüldüğü üzere romanda belirtildiğinin aksine erkek-baba olarak yer alan Diykan, tarımla uğraşan Türkler için bereketin sembolü yaşlı ve bilge bir çiftçidir. Onun öncülüğünde ilk sürüm ve ekimi gerçekleştirecek olan toprağın verimli olacağına inanılır. Örneğin “Azerbaycan’da yapılan törenlerde ‘Cütçü Baba’ (çiftçi baba) rolü için yaşlı, çok çocuklu ve varlıklı birinin seçilmesi” (Pirverdioğlu 2002: 46) varlığın, bereketin, tecrübe ve bilgeliğin, insandan toprağa aktarılan özellikler olduğuna inanılmasıyla ilgili gibidir. Romanda bu sadece insan merkezli değil, doğa ve insan arasındaki çift taraflı bir aktarım, etki etrafında aktarılır ki Aksakal’ın Tolgonay’la geçen bir diyalogunda “Bir insanın kaderi, dağdaki patika gibidir: Bazen çıkar, bazen iner, bazen de dibi görünmeyen bir uçurumun başına gelip durur.” (Aytmatov, 1995: 70) şeklindeki benzetmeleri, insanın yaşam serüvenini doğayla/toprakla özdeşleştiren tavrı bir kez daha ortaya koyar.

Anlatıcı savaş yıllarını anlattığı romanda, insanın yaşadığı yokluklarla doğanın/toprağın duyumsadığı yoksunluğu birbirine benzer bir şekilde anlatmayı tercih eder. Bu bağlamda yaşamda doğaya ya da insana dair en ufak bir kayıp bir başka deyişle birinden birinin yokluğu aynı değerde bir boşluğun duyumsanmasına yol açar. Nitekim bu Strauss’a göre örnekleri mevcut olan bir durumdur:

“Dirimsel açıdan ele alındıkları zaman, aynı ırktan gelen insanlar, aynı ağaçta tomurcuklanan, açılan ve solan bireysel çiçeklere benzetilebilir: bir çeşit ya da alt çeşidin örnekleridirler; aynı biçimde, Homo sapiens türünün tüm üyeleri de mantıksal olarak herhangi bir hayvan ya da bitki türünün üyeleriyle karşılaştırılabilir. Bununla birlikte, toplumsal yaşam bu dizgede garip bir dönüşüm yaratır, çünkü her dirimsel bireyi bir kişilik geliştirmeye yöneltir. Bu kavramsa çeşit içinde örneği çağrıştırmaz artık, büyük bir

olasılıkla doğada bulunmayan ve tek bireysel diye adlandırabileceğimiz bir çeşit ya da türü çağrıştırır. Bir kişilik öldüğü zaman ortadan silinen şey, bir çiçek türünün bütün türlerin yararlandıkları basit kimyasal cisimlerden yola çıkarak gerçekleştirdiği ölçüde özel ve yeri doldurulmaz bir düşünceler ve davranışlar bireşimidir.”

(Strauss 2016a: 280-281).

Kaybolan ya da yitirilip giden her unsurun kendine özgü dolayısıyla yeri doldurulamaz oluşu, romanda insanın insan için olduğu kadar doğanın/toprağın da hissettiği yoğun bir duygu olarak yer alır. Çünkü insanı ve doğayı etkileyen her durum, yankısını doğrudan organik bir bağ içerisinde olduğu her şeye iletir. Toprak Ana'nın Tolgonay'ın yaşadığı bütün acıyı aynı şiddette hissetmiş olarak tasvir edilmesi, bu noktada tesadüfi değil ancak doğayı/toprağı çok yakından tanıyan bir anlatıcının tasviridir: “-Evet Tolgonay, ama yalnız sen değildin o acıyı çeken, ben de çok acı çektim. Yaz boyunca o çıplak tarla beni deşilmiş bir yara gibi yaktı, uzun zaman acılarım dinmedi. Tarlaları ekinsiz bırakmak, benim kanımı boşaltmak demektir Tolgonay. Savaş süresince nice nice tarlalar ekinsiz kaldı! Benim en büyük düşmanım savaş başlatandır.” (Aytmatov 1995: 89). Bu bağlamda Aytmatov'un gerek romanda gerek hayata bakış felsefesinde insan-doğa ilişkisinin önemli bir yer tuttuğunu ve bu diyalektik ilişkinin insanın iç dünyasının sınırlarını alabildiğine genişleten bir fonksiyon üstlendiğini belirtmek gerekir. Ayrıca doğa kendi kanunlarıyla hareket eden hatta bütün katılığıyla kimi zaman insanı zorlayabilen bir yaşama sahip olsa da Aytmatov'da eserin hakikati olur. Çünkü onun için doğa, insan hayatı ve iç dünyasını teraziye koyan farklı ölçüt rolü oynar (Akmataliyev 1998: 91-92). Bu ölçütün rolü, doğa ve insanın etkileşimde bulunduğu bir başka deyişle harmanlandığı böylece akıl ve duygunun bir muvazeneye ulaşarak olgunlaştığı bir bakış açısına ulaşır. Savaşta kocası Kasım'ı yitiren Aliman'ın çobanla olan birlikteliğine ve bu ilişkiden dünyaya gelen çocuğa karşı Tolgonay'ın bilge tutumu ancak tabiat ile harmanlanmış bir bakış açısından ortaya çıkabilir. Nitekim Tolgonay, gelini Aliman'ın evlilik dışı hamileliğinden Aliman'ı değil kendisini sorumlu tutar:

“Aliman'ın hamile olduğunu öğrendiğim günden sonra, aramızda hiçbir şey değişmedi, ilişkilerimiz eskisi gibi devam etti. Hayatımızı yaşıyor, işimizi her zamanki gibi yapıyor, en önemlisi de her konuda birbirimizin fikrini soruyorduk. Aliman hamileliği hakkında, yapacağı doğum hakkında hiçbir şey söylemiyor, belki buna cesaret edemiyordu. Konuşmak istese bile konuyu durmadan erteliyordu herhalde. Ben de konuşmuyordum. Çünkü gururu bir kere daha kırılmasın, asla onu kınadığımı sanmasın istiyordum. Zaten buna da hakkım yoktu. Çünkü onun bütün hayatı benim gözlerimin önünde geçiyordu. Her şeyi görüyor, her şeyi anlıyordum, öyleyse onun düştüğü durumdan ben de sorumluydum. Eğer Aliman bir suç işlediyse bu aynı zamanda benim de suçumdur. Eğer o, dünyaya bir çocuk getirecekse bu, benim de çocuğum olacaktır. Utancı da, bütün güçlükleri ve acıları da üstleneceğim.”

(Aytmatov 1995: 115).

Tolgonay bütün merhamet ve sevgisiyle başlarına gelen bu olayın sonuçlarına göğüs gerse de Aliman'ın doğum anında vefat etmesi, bir yandan anlatıcının Aliman'ı kurgusal düzeyde cezalandırmış olduğunu akla getirir öte yandan da doğurganlığı ile doğayla özdeşleştirilen kadını, doğanın bir diğer katı gerçekliği karşı karşıya bırakmış olur. Bu aslında romanda bahsedilen doğa-insan iç içeliğinin ya da etkileşiminin hayatı bir yandan olumlu yönde inşa ederken diğer taraftan onu yıkarak ya da ondan yoksun bırakarak cezalandırma yoluna gidebileceğinin göstergeleri olarak da okunabilir. Aliman'dan geri kalan çocuk bir başka deyişle Tolgonay'ın torunu, yaşanan bütün kötü deneyimlere rağmen âdeta doğanın/toprağın bir armağanı gibidir. Tolgonay, ona yaşamlarıyla ilgili bütün bildiklerini anlatmak isteyecek ve bu cesareti yine *Toprak Ana*'dan, doğadan aldığı güçte bulacaktır. Romanın sonunda Toprak Ana'yla konuştuğu kısımda ise torunu Canbolat'a her şeyi anlatacağını eğer zeki ve iyi niyetli ise onun bütün yaşananları anlayacağını (Aytmatov 1995: 134) ifade eder. Çünkü ona göre asıl mesele diğer insanlara nasıl anlatacağıdır: "*Ama öbürlerine, dünyada yaşayan herkese nasıl anlatmalı? Onlara bir diyeceğim var ama her birinin kالبine nasıl gireyim de anlatayım? Ey gökyüzünde parlayan güneş, sen bütün küreyi dolaşıyorsun, onlara sen anlat! Ey yağmur bulutu, dünyanın üzerine sağnak sağnak boşal, her damlan bir konuşmacı olsun da, onlara sen anlat! Ey besleyici Toprak Ana, hepimizi bağrına basan sensin. Onlarla sen konuş Toprak Ana, insanlara sen anlat!*" (Aytmatov 1995: 134) şeklinde doğadan yardım isteyen Tolgonay'ın cümleleri karşısında dile gelen *Toprak Ana* "*-Hayır Tolgonay, onlarla sen konuşmalısın. Sen kadınsın. Sen her şeyin üstündesin, daha bilgesin. Bir insansın sen! Onlara sen anlat!*" (Aytmatov 1995: 134) şeklinde karşılık verir. Böylece bir kadın olarak toprak, hemcinsi olan Tolgonay'ı romanın son sahnesinde de desteklemeye devam ederek herkese yaşanan bütün felâketleri anlatabileceği ve okurun da bilgece davranarak anlatılanları önyargısız okuyup yorumlaması gerektiği mesajını vermiş olur.

Sonuç

Toprak Ana, insan ve doğa arasında var olan ilişkiyi kimi zaman bilinçli bazen de bilinçsiz şekilde görmezden gelen batılı düşünce sistemine önemli bir eleştiri getirir. Roman, her ne kadar II. Dünya Savaşı yıllarında Kırgız halkının yaşadığı zorluk ve acıların başarılı bir şekilde anlatılarak kültürel hafızanın canlı kalmasına önemli bir hizmet sunmuş olsa da özünde doğa ve insanın bir arada yaşama deneyiminin önemli kesitlerini okura sunar. Eserin adının *Toprak Ana* oluşu, bu yaşam deneyiminin toprağın kişileştirilerek dolayısıyla insanın ve doğanın aynı nitel değerler aralığında görülmesi ile yakından ilişkilidir. Fakat *Toprak Ana* adlandırması, doğanın/toprağın insan üzerinde kurduğu bir hegemonyayı ya da üstünlüğü işaret etmediği gibi onu tamamen anaç özellikleriyle tanıyan bir belleğe de gönderimde bulunmaz. Nitekim tarım ve hayvancılıkla uğraşan Kırgız halkının doğayla/toprakla iç içe yaşamı, doğa ve insan arasındaki etkileşim ve alışverişin sadece maddi temelli değil manevi boyutlu olduğunun da farkına varılmasını sağlamıştır. İkisi arasındaki gücün, deneyimin, bilgeliğin, acının ya da yıkımın aktarımı sadece topraktan/doğadan insana değil insandan da doğaya şeklinde gerçekleşir. Bu durum, toplumun değişebilen kuralları karşısında doğanın değişmez yasaları etrafında düşünüldüğünde, insanın kendi yaşamını ahenkli ya da huzurlu bir hâle getirebilme şeklinin ancak doğayla uyumlu, onunla maddi olduğundan ziyade manevi iribatları da yüksek bir yaşam şeklini benimsemiş olmakla ilgilidir. Çünkü o, insanın

onu önemsemediği ve duyumsadığı ölçüde ona yakın ve bereketli, görmezden geldiği ölçüde zarar verici ve yıkıcı olacaktır. Romanda savaş nedeni yaşanan yıkım ve yoksunluklar merkezinde gerek kolhoz başı gerekse kadın-ana rolüyle ön plana çıkan Tolgonay'ın yaşanan zorluklar ve dramatik sahneler etrafında gösterdiği davranışların *Toprak Ana*'dan bir başka deyişle doğadan bağımsız gerçekleşmemesi, sorunlar karşısındaki çözümlerin de bütüncül, kucaklayıcı ve inşa edici olmasını sağlar. Gelini Aliman'ın yaşadığı gayri meşru aşk sonucunda dünyaya gelen Canbolat'ı sevgiyle sahiplenen ve ona tüm yaşananları anlatma istencini veren bilinç, hem yaşamın kendi içindeki devamlılığını kesintiye uğratmama bilgeliğini hem de kültürel hafızayı nesilden nesile aktarma bilinciyle örtüşür. Ayrıca canlılığı, doğurganlığı ve kendi içindeki devinimi ile kadın olarak addedilen toprak/doğa, bütün bu yaşananları tıpkı insan gibi kaydeden bir başka bellek, değer ve ahenk olarak okurun karşısına çıkar. Buradaki ahenk, daha çok doğanın kendi içindeki tehlikeli ve yararlı tüm özelliklerinin bir arada hareket etmesiyle oluşan ahenge denk gelir ki insan ya da toplum hayatında hiçbir şey de tam anlamıyla iyi ya da kötü olarak addedilmeyecektir. Bu yüzden insan için de önemli olan varoluşunun gerçek koşullarının tamamen kendi isteği dahilinde olmadığını kabul etmesi ve bu bilinçle hayatındaki pek çok endişeyi bertaraf etmeyi ya da bunlara karşı dayanıklı ve çözüm üretici şekilde yol almayı öğrenmek olmalıdır. Nitekim ana karakter Tolgonay'ın hayatın bütün manasını anlaması için torunu Canbolat'ın nasıl dünyaya geldiğini ve yaşananları bütün ayrıntılarıyla bilmesi gerektiğine dair olan inancı, doğanın/toprağın bütüncül işleyen şartları etrafındaki süreklilik ilkesi ile de uyumluluk gösterir.

Kaynaklar

- Aytmatov, Cengiz. (1995) . *Toprak Ana*. (Çev: Refik Özdek) . İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Akmataliyev, Abdıldacan. (1998) . *Cengiz Aytmatov'un Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Durmuş, Mitat. (2009) . "Yıldırım Sesli Manasçı'da Anlatı Kahramanının 'Mitik Sese' Dönüşümü", *Cengiz Aytmatov Prestij Kitabı* , Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 209-223.
- Durmuş, Mitat. (2014) . "Cengiz Aytmatov'un Yüzyüze ve Oğulla Buluşma Öykülerinde Dramatik / Trajik Unsurların İzleksel Görünümleri", *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 12, 117-124.
- Kolcu, Ali İhsan. (2015) . *Bozkırdaki Bilge*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Korkmaz, Ramazan. (1999) . "Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Kaostan Düzene Ev/Anne ve Çevre/Dünya İzleği". *Bilig*, 9, 53-62.
- Korkmaz, Ramazan. (2008) . "Aytmatov Anlatılarında Aşkın Eriştirici ve Dönüştürücü Gücü". *Bilig*, 46, 1-6.
- Mifi Narodov Mira. (1987) . "Baba Dehkan". *Dünya Halkları Mitleri Ansiklopedisi*, Cilt I, Moskova, s. 176.
- Paglia, Camille. (2014) . *Cinsel Kimlikler Nefertiti'den Emily Dickinson'a Sanat ve Çöküş*. Ankara: Epos Yayınları.
- Pirverdioğlu, Ahmet. (2002) . "Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği". *Türkler*, Cilt 3, 44-50, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Radloff, Wilhem. (1994) . *Sibirya'dan Seçmeler 2*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Strauss, Claude Lévi. (2016_a) . *Yaban Düşünce*. (Çev. Tahsin Yücel) . İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Strauss, Claude Lévi. (2016_b) . *Hüzünlü Dönenceler*. (Çev. Ömer Bozkurt) , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

“AŞK” TEMASI ÜZERİNDEN HALİDE NUSRET ZORLUTUNA’NIN
ŞİİRLERİNİN YAZINSAL DEĞERİ
LITERARY EVALUATION OF HALIDE NUSRET ZORLUTUNA’S POEMS
THROUGH THE “LOVE” THEME

PELİN ASLAN AYAR

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst. Prof. Dr. Kocaeli University, Faculty of Art and Sciences, Department of Turkish Language and Literature
aslan.pelin@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-8877-1739>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 22.09.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 25.12.2018
Sayfa-Pages : 213-231

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4049>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaead>

This article was checked by

 iThenticate®

“AŞK” TEMASI ÜZERİNDEN HALİDE NUSRET ZORLUTUNA’NIN
ŞİİRLERİNİN YAZINSAL DEĞERİ
LITERARY EVALUATION OF HALİDE NUSRET ZORLUTUNA’S POEMS
THROUGH THE “LOVE” THEME

PELİN ASLAN AYAR

Öz

1918’lerden 1960’lara dek çok sayıda şiir yazmış olan Halide Nusret Zorlutuna’nın şiirleri için edebiyat tarihi ve eleştirilerinde yapılan yorumlar genelde olumsuzdur; onun yetkin bir şair olmadığı düşünülür. Bu değerlendirmeler, büyük oranda, Zorlutuna’nın sabit bir şiir anlayışında ısrar etmesinden kaynaklanır. Başlıca, Servet-i Fünun şiir estetiğinin hâlâ etkili olduğu yıllardan itibaren işgal yıllarının şiirine, Cumhuriyet’in ilanıyla Anadolu’ya yönelen şiire, serbest nazım tartışmalarına, Garip hareketine ve İkinci Yeni şiirine tanık olan Zorlutuna, tüm bu süre zarfında şiirde meydana gelen büyük değişikliklerden fazla etkilenmiş görünmez. Onun kendine has bir şiir anlayışı vardır; şiiri imgeye açık bir şiir olmaktan çoğu zaman uzaktır, şiirlerinde gündelik dil şiir diline çoğu zaman dönüşmez ve şiirleri aynı temalar etrafında şekillenir. Zorlutuna, en çok aşk temasını işler. Beşerî aşk, vatani aşk ve ilahî aşkı şairin başlıca temalarıdır. Bu makale, şairin aşk temalı şiirlerini odağına alır; bu tema üzerinden eleştirmeler tarafından bazı şiirlerin daha “iyi” bulunup bazı şiirlerince “yeterince” iyi bulunmamasının olası nedenlerini şiir estetiğinin ölçütleri doğrultusunda tartışır ve Halide Nusret Zorlutuna’nın şiirlerinin yazınsal değerini ortaya koymayı amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Halide Nusret Zorlutuna, beşerî aşk, vatani aşk, ilahî aşk, şiirsel ifade.

Abstract

Halide Nusret Zorlutuna writes many poems from 1918 to 1960’s but her poems are generally evaluated negatively, she is seen as an incompetent poet in the literary history and criticism field. These evaluations are largely because of her insistence on the stable structure and comprehension of her poetry. Although she is a witness to, mainly, Servet-i Fünun’s poetry aesthetics, the occupational years’ poetry, poetry which opens to Anatolia after the establishment of the Turkish Republic, discussions of free verse, the “Garip” movement, “İkinci Yeni” poetry, she is not affected by the big changes in Turkish poetry. She keeps her own poetic understanding. Her poems are void of image construction, the daily language is generally not turned into poetic language in her poems and her poems are formed by the same themes. Love, which can be divided into three categories; human love, love for the nation and divine love, this is the most widespread theme in her poems. This article aims to argue why some of her poems are “good” and some not according to critics, using the criteria of poetry aesthetics and the literary evaluation through focusing on her poems, which contains the love theme.

Key Words: Halide Nusret Zorlutuna, human love, love for the nation, divine love, poetic expression.

Giriş

Geceden Taşan Dertler, Yayla Türküsü, Yurdumun Dört Bucağı, Ellerim Bomboş adlı kitapları ve çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan şiirleri ile Halide Nusret Zorlutuna, uzun bir dönem –1918’lerden 1960’ların sonuna dek– şiir yazmasına rağmen daha çok romancı kimliğiyle öne çıkmıştır. Öyle ki antolojilerin çoğunda Halide Nusret Zorlutuna’nın şiirlerine rastlanmaz. Ondan bahseden antolojilerde de yapılan yorumlar genelde yeterince iyi bir şair olmadığı şeklindedir. Mehmet H. Doğan, *Yüzyılın Türk Şiiri Antolojisi*’nde Beş Hececilerden sonra gelen, Zorlutuna’yı da dâhil ettiği şairlerin şiirde büyük bir varlık gösteremediklerini, manzumecilik şiirini aşamadıklarını söylerken (2000: 24), *Modern Türkçe Şiiri Antolojisi*’nde Orhan Kahyaoğlu, Zorlutuna’nın üç şiirine yer verir ve onun hakkında şu değerlendirmeyi yapar: “Halide Nusret Zorlutuna, birtakım etkili şiirleri dışında yetkin bir şair olarak düşünülemez.” (2015: 60). İnci Enginün de Zorlutuna’nın şairliğinin devri için bir anlam taşıdığını ancak zamanla aşıldığını ifade eder (1998: 188). Öte yandan Kenan Akyüz, Halide Nusret’in “kadın hüviyetiyle görünmek korkusundan kurtularak, olduğu gibi görünüp konuşabilen” (Coşkun 2008’den: 16) bir şair olduğu fikrindedir. Betül Coşkun, hamasi duyguları yoğun bir şekilde hitabet üslubuyla işlediği şiirlerinde didaktik kaygıları öne çıkaran Zorlutuna’nın şiirsel gücünün azaldığını; ölüm, din-tasavvuf, ferdin iç dünyası gibi konuları ele aldığı şiirlerindeyse şiir gücünün yükseldiğini öne sürer (Coşkun 2008: 16-19). Bilge Ercilasun ise Halide Nusret’in şiirlerinin bazı edebiyat tarihçilerine göre dâhil edildiği Beş Hececilerin ya da ayrı bir ekol olarak değerlendirilen Kemalettin Kamu, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Ömer Bedrettin’in şiirleriyle hem büyük benzerlikler gösterdiğini hem de hepsinden ayrı bir “hüviyet ve şahsiyet” taşıdığını savunur (1984: 13). Kısacası, Halide Nusret Zorlutuna’nın şiirleri kimi eleştirmen, araştırmacı ve edebiyat tarihçisi tarafından “yetkin ve kalıcı” bulunmazken kimileri tarafından daha olumlu sıfatlarda değerlendirilir. Bu makale, söz konusu yargıların Zorlutuna’nın şiirlerine yakından bakıldığında geçerli olup olmadığını ortaya koymayı hedeflemekte, bir şiiri / şairi yetkin kılanın ne olduğunu Zorlutuna ve şiirleri üzerinden düşünmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda makalede öncelikli olarak şiir eleştirisi üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkarak bir şiiri “iyi” kılan, “şiirsel gücünü” artıran unsurların neler olabileceği üzerinde durulacaktır. Ardından Halide Nusret Zorlutuna’nın şiir anlayışı genel bir bakışla değerlendirilecek, en çok işlediği konu olan aşkı içeren şiirlerine yakın okuma yapılarak bu anlayış somutlaştırılmaya çalışılacak ve şiirlerinin şiirsel gücü tartışmaya açılacaktır.

Tüm edebi türlerde geçerli olduğu gibi, “edebilik” olgusu şiir için de oldukça sorunludur. Hangi şiirin “iyi” şiir olduğu, bir şiirin hangi özelliklerinin onu zamana karşı kalıcı kıldığı, yazınsal değerlendirmenin neye göre yapılacağı gibi meseleler tartışmalı, haklarında tam bir uzlaşmaya varılamamış meselelerdir. Tynyanov’un altını çizdiği üzere, edebilik algısı tarihsel ve sosyopolitik koşullara göre farklılık gösterir (Todorov 1995: 108). Şiirsel niteliğin ne üzerinden değerlendirildiği de dönem dönem değişir; her dönemin kendine özgü şartları şiirselliğin, edebi şiirin nasıl olması gerektiğini belirler. Bu noktada yazınsal değerlendirmenin ölçütleri, aslında hem edebiyatın iç işleyişi hem de ait olduğu dışsal şartlarla sürekli bozulup yeniden kurulur. Diğer yandan, eklenen her yeni şiirle şiir türü başkalaşıma uğrasa da, iyi bir şiirden beklenenler etrafında –en azından eleştirmenler için– aslında bir uzlaşma oluşmuş gibidir. Şiir türünde yazılmış bir metne yaklaşırken

sözcüklerin mi, imgelerin mi, şiirselliğin mi, biçimsel özelliklerin mi, içerik-biçim uyumunun mu, izleğin mi ya da müzikalitenin mi göz önünde bulundurulacağı, metni değerlendirme kıstasının ne olacağı belki metinden metne, şairden şaire değişebilir ancak yine de metnin edebi değeri hakkında bir sonuca varmak her zaman sanıldığı kadar göreceli değildir. Niteliği açısından değerlendirilecek metin şiir olduğunda Eagleton, şiirsel dilin karakteristik özelliğinin bir sözcüğün basitçe anlamını, referansta bulunduğu şeydense yan anlamları veya ilişkili anlamlardan oluşan bütün bir kümeyi vermek olduğunu düşünür (2007: 162). Bu dilin amacı anlamı inşa etmek değil, çoğaltmaktır (163). Böyle bir dille, şiirin kesin bir şey ifade etmesi ilk bakışta çelişkili gibi dursa da Eagleton’a göre şiirde okur için beliren anlam, tesadüfi bir süreç sonuç oluşmuş değildir; kurullarla yönetilen toplumsal bir pratiktir ve hatta bu nedenle eleştirmenler kişisel çağrışımlarla ilgilenmezler. Sonuçta şiirde anlam ne rastgeledir ne de nesnel bir biçimde oradadır (163-164). Özdemir İnce ise, şiirin başarısını imge kullanımına bağlar. İnce, imgeyi yeniden üretilebilen, sözcüğün sözcük anlamını kırıp onun dışına taşan, onu genişleten, derinleştiren, çoğaltan, sözcüğün belirtme, gösterme ve adlandırma yeteneğine çağrışımı ekleyen bir şiir birimi olarak tanımlar (2011: 22). O, imge ve iyi şiir arasında şöyle bir bağlantı kurar: “İyi bir imge, okurun zihninde çağrışım zincirleri kuran imgedir. Yapılan tüm çağrışımlar birbirleriyle ilişkilidir, bir coşku bütünlüğü yaratacak şekilde birbirine bağlanmıştır. Bütün bunlardan dolayı, iyi bir şiir coşkulardan ve düşüncelerden yola çıkıp nesnel gerçeklere varmaz aksine, nesnel gerçeklerden yola çıkarak duygu, coşku ve düşünce yaratır.” (32). Aslında İnce’nin tespitleri ile Eagleton’ın kiler ortak bir paydada buluşurlar: Şiir, bilinen dilin sınırlarını aşarak ya da imgeler kullanarak çağrışım yoluyla anlamlar üretir ama üretilen anlamlar, şiiri alımlayanın yaşadığı toplumdan edindiği deneyimler sonucu yorumlayabileceği doğrultuda olmalıdır.

İmge / imaj / tasartı kullanımı, şiir üzerine düşünen herkesin önemini vurguladığı bir meseledir. Tarık Özcan, şiirin sadece imaja dayanmadığının ama imajın şiirin en önemli parçası olduğunun altını çizer: “Şiir, sadece imaja dayanmaz. Ancak imajsız şiir de şiir olmaz. İmaj, dilin günlük düzeni içerisinde ona söz olma vasfını kazandıran en önemli unsurdur. Sanatın büyüklü dünyasında yer alan güçlü şairlerin mutlaka güçlü bir imaj dünyası vardır.” (2003: 116). Hüseyin Cöntürk de imge ve şiirsel başarı arasında benzer bir görüşü savunur:

“Denebilir ki bir şair kelimeleri bir araya getirmede gösterdiği ustalık, tasarımlarını yaratmada ve ritimlerini seçmede gösterdiği ustalık nisbetinde temlerinde başarılı olur, temlerine şiirsel bir nitelik verebilir. Düşündürme, duygu ve heyecan verme gibi şiirde her zaman aradığımız nitelikleri sağladıklarından, şiirin gücü, birçok hallerde, tasarımların ustaca seçilmiş olmalarından ileri gelir. Bununla beraber başarısız olan tasarımlar sırttan bir süs olmaktan ileriye geçemezler.” (2006: 430).

Görüldüğü gibi, eleştirmelerin üzerinde uzlaştıkları nokta imgenin süse değil okuyanda birtakım his ve düşünceler uyandırmaya hizmet etmek için tercih edilmesi gerekliliğidir. Bilinç ve estetik şiirde bir arada olmalıdır. Yaşama dair gerçekler şiirsel ifadeyle şiirde değişime uğrar ama bu değişim rastgele değil, o gerçeklerin yeniden

düşündürmek, okurda duygu ve coşkunluk uyandırmak amacıyla yapılır. Yine de şiirsellik algısının dönemlerin kendi şartlarına göre inşa edildiğini hatırdta tutmakta fayda var. Bu bağlamda Halide Nusret Zorlutuna, Türk edebiyatında şiirin ciddi tartışmaların odağında bulunduğu, büyük kırılmaların ve değişikliklerin görüldüğü yıllarda şiirler yazmış olmasına rağmen şairliği başlangıçtan sona neredeyse aynı çizgide devam etmiştir. Servet-i Fünun şiir estetiğinin hâlâ etkili olduğu yıllardan başlayarak işgal yıllarının şiirine, Cumhuriyet'in ilanıyla Anadolu'ya yönelen şiire, serbest nazım tartışmalarına, Garip hareketine ve İkinci Yeni şiirine tanık olan Halide Nusret Zorlutuna'nın şiirinin tüm bu tanıklıklara rağmen değişmeyen, kendine has bir tarzı vardır. Şairin ele aldığı konular zamanla değişse de¹ şiirsel ifadesi aynı kalır. Aslında, Zorlutuna'nın şiirinin, şairliğinin yetkinliği hakkında fikir ayrılıkları da bu durumdan, şiirdeki değişmelere karşın, onun kendisini imgelere ya da dilin imkânlarını çoğaltmaya kapalı tutan, aynı biçimi sürdüren sabit bir şiir üretiminde ısrar etmesinden kaynaklanmaktadır. Makalede bu değişmezlik hâli ve bunun Şair Halide Nusret Zorlutuna algısı üzerindeki etkisi şiirlere yakın okuma yapılarak tartışılacaktır. Halide Nusret'in şiirlerinde değişim gösteren tek şey konudur fakat konu da hep aynı tema etrafında şekillenir: Aşk. Şair, şiir kariyeri boyunca en çok aşkı ele almış, çeşitlenense aşka yüklediği anlamlar olmuştur. Bu noktada onun şiirini üç ana başlık çerçevesinde incelemek mümkündür: Beşerî aşk, vatan aşkı, ilahî aşk. Şüphesiz, şairin başka konuları işlediği şiirleri de vardır ancak onların sayısı azdır. Hacim olarak geniş yer tutan bu üç ana başlık Halide Nusret Zorlutuna şiirini değerlendirebilmek adına yeterince malzeme sunar. Bu başlıklar altında kümelenen şiirlere yakın okuma yapmadan önce şairin konular değişse de değişmeyen tavrı ve şiirden beklentisi üzerinde düşünmek onun şiire bakışını anlamada faydalı olacaktır.

Tarih dersi için Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme devrini çalışırken duyduğu hüznün etkisiyle Faruk Nafiz'in şiirlerini okuyan Halide Nusret, hem büyük bir imparatorluğun geldiği noktanın hayal kırıklığı hem de önemli bir şairin şiirlerinin etkisiyle ilk kez şiire yöneldiğini belirtir (Tural'dan 1984: 6). Mütareke döneminde de genç bir şair olarak edebiyat dünyasına adım atar. Zorlutuna'nın ilk şiir kitabına ismini veren "Gecedan Taşan Dertler" şiiri aslında konuları çeşitlense de şairin yıllar boyu değişmeyen tavrını, şiir ahlakını açık etmesi bakımından dikkate değerdir. Şiirde sesini duyduğumuz şiir kişisi Halide Nusret Zorlutuna'nın kendisini temsil eder. 1925'te kaleme alınan bu şiirde Zorlutuna, kendisini hem bir şair hem de yıllardır süregelen savaşlardan büyük kayıplar vermiş bir ülkenin acılarına duyarsız kalamayan bir bireyi olarak konumlandırır; bir aydın sorumluluğu üstlenir. Şiirde geçen "*Ay içildi, gülümsedi: Şairsin; dedi. / Şair miyim?.. bu süali gönlüm inledi... / Yine acı kahkahalar gezdi göklerde, / Dedim: Çocuk! Ah!.. Ben nerde, şairlik nerde! / 'Şair' demek duyduğunu söyleyen demek; / Benimkisi yalnız duymak... içten inlemek.*" (24)² dizeleri Zorlutuna'nın bir şairden ne beklediğini gösterir. Ona göre şair, sadece açık bir algıyla çevresini duymakla değil, duyduklarını iletmekle de

¹ Betül Coşkun, Halide Nusret Zorlutuna'nın işgal yıllarında kaçış olarak şiire sığındığını, bu dönemde Servet-i Fünun etkisinde melankolik aşk şiirleri yazdığını, Kurtuluş Savaşı'nın ardından Anadolu'yu ele aldığını, bu şiirlerin önce tasvirî bir Anadolu çizdiğini, sonra Anadolu'yu içindeki insan ve problemleri ile şiire taşıdığını söyler. Romantik bir söyleyişe yönelen Zorlutuna'nın şiirlerini son döneminde de ferdin iç dünyası, ölüm, din, tasavvuf gibi konulara açtığını belirtir (2011: 88).

² Makale boyunca sayfa numaraları parantez içinde verilen şiirler şu kitaptan alıntılanmıştır: Halide Nusret Zorlutuna. (2008). *Bütün Şiirleri*. (Yay. haz. Betül Coşkun). İstanbul: Timaş Yayınları.

yükümlüdür. Özellikle o yıllarda sade bir söyleyişle, konuşulan Türkçeyle kafiyeli bir biçimde yazılan şiirlerin yüklendikleri misyonlar oldukça fazladır. Kolay ezberlenip kolay aktarılabilir nitelikte şiirlerin yardımıyla şairin konu edindiği mesele, geniş kitlelere yayılır ve şiir üzerinden kurulan duygudaşlık sayesinde acıların paylaşılması, dile gelmesi ve nasıl sarılacağı toplumu ortak bir paydada birleştirir. “Şair olmak! Bunu bilersen nasıl isterdim; / Şair olsam beni böyle ezmezdi derdim. / İndirirdim şen görünen bu nikabı, / Kainata haykırırdım ıstırabımı. / Kaynıyorken içimdeki bu gizli yara / Haykırırdım mes’ut olan, duymıyanlara;” (23-24) dizelerinde görüldüğü üzere şiir, sadece insanlar arasında empati kurmaz; bu topraklarda yaşayıp yaşadıklarına tepkisiz kalmayan ve tanık olduğu olayların ağırlığı altında ezilen Halide Nusret’i kişisel olarak rahatlatmaya da yarar. Daha doğrusu şiir yazma edimi, Halide Nusret’in içinde tuttuğu ve bir an bile aklından çıkmayan meseleleri, dertleri dışarı aktarmasına aracılık ederek terapi görevi görür çünkü şairin gördüğü tek başına taşınması oldukça ağır bir yükür: “Anlatırdım damla damla sönen nurları: / O kimsesiz yavrular... ki, yüzleri sarı, / Bakışları sönen bir gün, yanan bir kindir!... (...) Bak açlıktan ölenler var bu viran yerde!.. / Ölenler var, ölemeyen kıvrananlar var; / Sayısız hasta çocuklar, sayısız dullar... Bunlar beni harap etti, bitirdi, ezdi.” (24). Savaş sonrası geride kalanların hâli perişandır; erkeklerin ölümüyle bir başlarına çaresiz kalan, sefalet içinde yaşam mücadelesi veren yoksul kadın ve çocukların yakılıp yıkılmış, olanaksızlıklarla dolu harap topraklardaki hâlleri, hayatını yoksul halkla kıyaslandığında daha iyi bir biçimde idame ettiren Halide Nusret’in kendisinden yola çıkarak kurguladığı şiir kişisini kedere boğar. Şiir sayesinde bu kederini kelimelere döken şair için sadece kayda geçmek de yeterli değildir. “Benim gönlüm dayanmıyor; taşıyor derdim. / Bu inleyen cemiyette ben de bir ferdim! / Yeter artık insanların çektiği acı. / Bu yaranın bulunmalı artık ilâcı!...” (24). Şair bir çözüm arar, acıların dinmesini ister. Onun dilinden kâğıda dökülen kelimelerin amacı okuyanda yalnızca duygusal bir etki bırakmak değil, bu etkinin çekilen acılara bir şifa bulmasını da sağlamaktır. O, şiiri, yaşamını eşit koşullarda sürdüremeyenleri, çok daha konforlu koşullarda yaşayanların gözünde görüntür kılmak için araçsallaştırır. “Kış Levhaları” şiirinde duvarlı küflü evlerde yaşayan yoksullar için kış, kâbus gibi çökerken, yoksulun yaşamını daha da zorlaştırırken lüks içinde yaşayanlar feci kış manzaralarından bihaberdirler. “Koş hisli karım! Koş onları sar!” (27) diyerek okurundan duruma uzaktan bakıp hislenmesini değil, yoksulluk yarasını sarmak için bir şeyler yapmasını bekler, onu harekete geçirmek ister: “Otomobilinden bile biraz in, / Gözlerini yuman gururunu yen; / Eğer bir parça et değilse kalbin / Parça parça olur merhametinden. / Burada öyle feci manzaralar var!... Aynı tavrı şairin “Ketenhelvacı” şiirinde de açık bir biçimde görmek mümkündür. Kış vakti karanlık sokaklarda helva satarak geçimini sağlayan yoksul bir emekçiyi anlattığı bu şiirde şair “Sıcacık, yumuşacık, yastıklı sedirlerde / Pahalı içkilerle dumanlanan kafalar! / Bir dakika düşünün ve ürperin; bu yerde / Açlıktan ölenler var, soğuktan ölenler var! (...) Dinsin artık bu sesler... Susturun artık, yeter! / Gözümüzü bağliyan kadehleri fırlatın, / Ayılın Efendiler! Ayılın Efendiler!...” (28). Yahut “Rüzgârlı Geceler” şiirindeki “Gecesi olmayan diyarlara git. / Şişelerden taşan serveti savur, / Boş, mağrur ve muzır kafalara vur! / Haydi git! O mel’un diyarlara git!...” (29) dizeleri hep sınıfsal eşitsizliğin yarattığı koşulları okura duyurmak, toplumda bir kesimin bolluk ve refah içinde yaşarken büyük bir kesiminse yaşamsal bir sürü imkândan yoksun olarak hayatta kalmak için mücadele ettiğini hatırlatmak adına, aydın

sorumluluğuyla kaleme alınmıştır. Zorlutuna'nın bu şiirleri Servet-i Fünun'un yoksul yaşamlar karşısında geliştirdiği duyarlılığın izinde şiirler olarak değerlendirilebilir elbette ancak bu tavır, bir modanın etkisinde şiir yazmaktan çok, onun şiirine içkin bir durumdur. Şair, şiirlerini hep bir meselenin, bir derdin, bir yaranın aktarımı ve bu aktarım sayesinde bir çözüm arayışına girilmesi için yazar. Aşk tema edindiği şiirlerinde de bu durum böyledir: Duyduğu aşkın okura geçmesini ister. Okurun da kendisiyle birlikte aynı vatan aşkına sahip olmasını, ilahî aşkın ne denli yakıcı, bir o kadar da diriltici olduğunu anlamasını bekler. Beşerî aşk acısının açtığı duygusal yaraları dile getirerek benzer acıları yaşayanlarla aynı duygusal çerçevede buluşmayı umar.

Dil ve imge kullanımı ile biçim açısından fazlaca değişmeyen Halide Nusret'in şiirlerinde tonun değiştiği söylenebilir. Şiirin tonu demek, belirli bir ruh hâlini ya da hissi ifade eden sesin cilveli, kaba, züppece, mahzun, coşkulu, kibar vs. gibi farklılaşması demektir (Eagleton 2007:170). “Benim Gönlüm” adlı şiiri Zorlutuna'nın şiirlerinin tonu hakkında fikir vericidir. “(...) *Kariim! Gönlümü bir de bana sor. / Gönlüm, benim gönlüm... O bir rüzgârdır, / Sonsuz denizlerin ufkunda eser; / Bazı gün sesinde bir elem vardır, / Yolunda bırakmaz neşeden eser. / Bazen de bir çılgın neşeyle koşar, / Alaycı gözlerle süzer hayatı. / Gönlümün her saat başka hali var: / Bazen çok yumuşak, bazen kaskatı!*” (50). Bu şiirde okurlarına seslenen şiir kişisi Halide Nusret'i temsil eden bir şairdir. Şair şiirlerinin tonunu gönlünde yankı bulan hislerin belirlediğini açıklar. Gönlü ise sayısız tecrübenin yarattığı sayısız duyguyla doludur. Halide Nusret Zorlutuna, savaşımlara, kayıplara ardından imparatorluktan ulus devlete evrilen toplumun değişme sürecindeki sancıklarına tanık olmuş, öğretmenlik mesleği sayesinde büyük ve sarsıcı deneyimler yaşayan ülkesinin hemen her yerinde bulunmuş, bir kadın olarak erkek egemen bir edebiyatta var olma mücadelesi vermiş, kadın, anne, öğretmen ve edebiyatçı kimliklerinin getirdiği farklı duyarlılıklarla çevrenlenmiş çok yönlü bir edebiyatçıdır. Yaşadığı hayat onun her türlü duyguya tanık olmasının yolunu açmıştır. Bu da şiirlerinin tonunu genişletmiştir. Hayata ait her duygu, onun şiirinde cisimleşir. Bu duygular bazen isyankâr, bazen mütevekkil, bazen neşeli, bazen hesap soran, bazen çaresiz, bazen hüznü, bazen alaycı bir sesin eşliğinde okura iletilir. Yine de Halide Nusret Zorlutuna'nın zengin hayat tecrübesi ve gözlemi şiirlerinde yeterince güçlü bir şiirsel ifadenin ürünü olmaz. İsrarla işlediği aşk temalı şiirleri şairin zaman zaman güçlense de genelde zayıf kalan şiirsel ifadesini açıkça gözler önüne serer.

Beşerî Aşk

Halide Nusret Zorlutuna'nın aşkı iki insanın arasındaki bir duygu, bir algılayış, bir bilinç durumu olarak ele aldığı çok sayıda şiiri mevcuttur.³ Bu şiirlerde, edebiyatın sıklıkla konu edindiği aşk, yeni bir bakış açısıyla işlenmez. Şiirlerin çoğu imgeden yoksun, basit bir anlatımın ürünüdür. Şüphesiz, imgesiz bir şiir de etkileyici olabilir ancak böyle durumlarda şiirin “etkili” olabilmesi, “iyi” olabilmesi sıradan söylemin okurda tazeleyici bir duyuş uyandırmasına bağlıdır. Zorlutuna'nın aşkı anlatan şiirleri ise çoğu zaman tazeleyici olmayan sıradan bir söylemin vücut bulmuş hâlidir ama onun elbette, bu yorumu

³ Ahmet Adıgüzel, sevdiği gençle nişanlanan fakat ailelerin anlaşmazlıkları sonucu nişan yüzüğünü iade etmek zorunda kalan Zorlutuna'nın ömrü boyunca bir aşk şiiri bile kaleme almadığını öne sürer (2013: 1585). Ancak şairin şiirlerine yakından bakıldığında aşk şiirleri yazdığı görülür.

geçersiz kılan şiirleri de vardır. Burada, bu yorumların yolunu açan tüm şiirlere yer verilmeyecek, temsili örnekler üzerinden bu yorumlara nasıl ulaşıldığı gösterilecektir.

Zorlutuna’nın aşkı, bir kavuşamama hâli olarak işleyen şiirlerinde ayrılık acısını anlatmak için seçtiği yüklemeler genellikle yanmakla ilişkilidir. Bu yüklemi seçerek çekilen acının ne kadar yoğun olduğunu vurgulamak isteyen şair, bu güçlü duygu durumunu aynı derece güçlü bir şiirsel ifadeyle aktaramaz. “Hasret Acısı” şiirinde başlığın da işaret ettiği üzere sevdiği uzakta olan bir âşığın sesi duyulur: “*Aşkınız gönlümde tutuştu birden / Zühre mavi gökte gülümsüyorken, / İçimden yanarak sizi andım ben / Zühre mavi gökte gülüşüyorken. / Aklımı bu cesaret acısı yordu, / Zehirdi bu acı, alevdi, kordu! / İsminiz kalbimde parıldıyordu, / Zühre mavi gökte gülümsüyorken.*” (57). Zorlutuna, âşığın sevdiğine özlemine, sevdiğinden ayrı olmaktan duyduğu acının büyüklüğünü hissettirmek için “zehir”, “alev”, “kor” gibi kelimeleri seçmiştir ama şiirdeki kavuşmama hâli aynı şekilde zaten anlatılagelmiş, bu şiiri benzerlerinden ayıran bir anlatım şiirde cisimleşmemiştir. Şair, klasik şiirde sıklıkla kullanılan Zühre yıldızını da yeni bir benzetme ilişkisi içinde ele almaz. Zühre, şiirde tüm güzelliğiyle neşeli bir biçimde gökyüzündedir. Âşık sevdiğinin özlemiyle yanıp tutuşurken Zühre’nin gülümseyen tavrı dış dünyanın, doğanın kendi ritminde akıp gittiğini, âşığın çektiği acının başkalarının umurunda olmadığını hatta bu aşkla alay etme cesaretinde bulunduğunu göstermek için şiire girmiştir. Fakat Zühre’nin temsil ettiği bu düşünceler, etkileyici bir şiirsel ifadenin yansıması olmaz. Ayrıca şiirde Zühre’nin geçtiği dizlerin iki kez tekrarlanmasıyla şair, kullandığı 11’li hece ölçüsüne daha ahenkli bir hava vermek istemiş gibidir fakat buna rağmen ortaya müzikalitesi yüksek bir şiir çıkmamıştır. “Kalbimin İçinde...” şiirinde de şair aşkın yine acı veren boyutunu ele alır. Aşkına karşılık görmeyen birinin sitemini, kederini ve her şeye rağmen aşkını kendi içinde yaşadığını anlatır. İçinde hiçbir imge barındırmayan bu şiir de “*Dolaşmaz, biliyorum dudaklarında adım, / Başka bir ad haykırır göğsünde çarpınışlar. / Ben bir aşkın uğruna bir gençliği harcadım, / Senin kor gözlerinde her gün başka hayal var! / (...)* / *Ve göğsümün içinde kırılıyor bir yerim.. / O anda duyuluyor senin de kırık sesin: / Çünkü sen pek ordasın: Kalbimin içindesin!*” (51-52) şeklindeki dizeler yetkin bir şiirden bekleneni karşılayacak düzeyde değildir, günlük dil şiir diline dönüşmemiştir. “Dağ”, Zorlutuna’nın gönül yarasını iletme için sıklıkla kullandığı izleklerden biri olur. “İsterim”deki “*Gönül acısına alışık dağlar / Derdimi onlara vermek isterim!*” (68) ve “Dumanlı Dağlar”daki “*Ben de beni yakan derdi/ Versem dumanlı dağlara.*” (70) dizelerinde aşk acısına alışık dağlar, yine, imkânsız aşkı, aşkı için dağları delen Ferhad’ı hatırlatarak, bu aşktan mustarip olan şiir kişinin yalnızlığını ve çaresizliğini zayıf ve alışıl gelmiş bir ifadeyle okura aktarır.

“Sana Ermek İçin” şiirinde aşk acısının nedeni bu kez ölümdür. “*Gel avut, sar göğsümün şu sızlayan yerini, / Bak nasıl çaresizim... Bana bir teselli ver!*” (100) diyen kederli şiir kişinin çektiği çözümsüz ve tarifsiz acı bir kez daha etkili bir anlatımın uzağındadır, alışıl gelmiş ifadeleri tekrar eder niteliktedir: “*Derdin beni sarıyor alevden bir ağ gibi, / Hasretin yüreğimde coştı yanardağ gibi. / (...)* *Sonra beni alsaydı seni alan kara yer. / Kalbimi hasretinin potasında eritsem, / Mevsim bilmez çöllerde yıllarca gitsem, gitsem...*” (100-101). Şiirin sonunda ilginç bir ayrıntı ortaya çıkar: “*Ve nihayet sesini gök yüzünden işitsem, / Bu suçlu gönül o zaman sana erer!*” (100-101). Böylelikle okurda şiir kişinin sevdiğinin ölümüne sebebiyet verdiği gibi bir izlenim oluşur. Ancak bu, şiir

boyunca geliştirilen bir mesele olmadığı için bunun nasıl bir vicdani yük olduğunu anlaşılmaz ama yine de eklen gizem ve suçluluk duygusu şiire farklı bir hava katmıştır.

Yine adından da anlaşılacağı üzere “Zehir” şiiri sevgiliden ayrı olmanın, öyle bir sevgiliye âşık olmanın ne denli yıkıcı olduğunu anlatır. Bu şiir, benzer konulu şiirlerden ayrılır. Şiirde doğanın unsurları ve gündelik hayata ait ayrıntılar, âşığın aşkının ne denli içine işlediğini ifade etmekte etkin bir biçimde kullanılırken yakalanan ahenk de şiirdeki müzikaliteyi artırır:

*Bu derin gecenin, bu derin sisin,
Koynumda bak yine seni aradım...
Bilmem ki gönlümün içinde misin?
Bir lahza diyemem: ‘Hatırlamadım!’
Ne kadar isterim seni anmamak
Fakat hiç mümkün mü?... Sen her yerdesin.
Çiçek deniz, sema... Bir küçük yaprak
Bazan da renklerde, nağmelerdesin!
Beynimin içinde gözlerin güler,
Hem bilsen ne derin... Ne derin güler,
Nasıl için için ağlatır beni.
Bazı gün çılğınca severim seni.
Bazen da korkarım, kaçarım senden.
İçime işleyen bir zehirsin sen!... (52).*

Halide Nusret Zorlutuna’nın beşerî aşk şiirleri şiirsel ifade açısından bakıldığında çoğu zaman güçsüz olmalarına rağmen bu şiirleri dikkate değer hâle getiren bir unsur göze çarpar: Şiirlerde aşk, tematik olarak çeşitlenir. Zorlutuna, şiirlerinde sadece ayrılık ya da kavuşamama acısını işlemez. Adını “?...” şeklinde koyduğu şiirinde şair, karşılıklı bir aşkın normal seyrinde karşılaşılabilecek bir sorunu sıradan bir söyleyişle, basmakalıp sözcüklerle ele alır. Her dörtlüğün sonunda âşığın sevgilisine yönelttiği “Ne oldu?” sorusu yer alır: “*Susma karşımda öyle; / Kalbimi üzme böyle! / Haydi, sevgili, söyle: / Ne oldu?*” (54). “Geçmiş Zaman Olur ki...” şiirinde de karşılıklı olarak yaşanan bir aşk, birbirine kavuşmuş âşıklar anlatır: “*Kara yıllar ardından, karlı dağlar ardından / Bir yaz güneşi gibi doğunca bakışların, / Yüreğimde kalmadı hiçbir izi kışların. / Birdenbire ısındı damarlarımdaki kan / Yüzümün derinleşen çizgileri düzeldi, / Gönlüme ışık doldu, gözlerime can geldi! Gözlerin güneş görmüş çiçek gibi açıldı, / Gözlerinden gönlüme neş’e, bahar saçıldı... / Çağlayan bir gümüş su... / Zümrütleşen bir deniz... Parıldayan kayalar...*” (91-92). Görüldüğü üzere, ayrı geçen zor ve karamsar zamanlar “kara yıllar”, “karlı dağlar” ile somutlaştırılırken; kavuşmanın verdiği sevinç ve tazelik de “çağlayan gümüş su”, “zümrütleşen deniz”, “parıldayan kayalar” gibi son derece kolay imgelerle anlatılmıştır. Bu yüzden Zorlutuna, yine şiirsel açıdan zayıf dizeler kaleme almıştır.

Zorlutuna’nın “Son Şifa” adlı şiiri de tematik çeşitlilik içinde düşünülebilir. Aşk, bu kez çok yıkıcıdır ve âşık sevdiğine beddua eder hatta onun ölmesini arzular. Böylece şiir, aşkın, içinde kin, nefret gibi duyguları barındıran, düşmanca ve yok edici bir durum

da olabileceğini göstermesi açısından diğer şiirlerden farklılaşır. Söz konusu düşmanca duygular, sevgiliye duyulan öfke ve nefret de şiirde kararlı ve güçlü bir ifadeyle aktarılır, okurda şairin istediği doğrultuda bir coşkunluk oluşur:

*Manasız, asabi, hırçın sözlerin
Ruhumda büyüyen bir karanlık!
Koyu bir alevde yanan gözlerin
Ömrümün son nuru, son şifasıdır
O geniş alnında ipek saçların
Nazlı kıvrımlarla dönüp bükülün;
Bahardan bülbülü umarken yarın
Başında ademin baykuşu gülsün!
İstemem yalvaran yeminlerini,
Yaşama.. Yaşama tehlikelisin!
Mezarda göreyim son eserini
Ölmelisin, evet, sen ölmelisin!
Kalbinden kavrayıp bir zalim illet,
Her gün biraz daha ezdikçe seni,
Büsbütün solacak benzin nihayet,
O zaman aşk yeni, macera yeni.
Ne kadar sevecek o zaman ruhum
Çırpına çırpına vuran kalbimi,
Saracak gözlerim ve yudum yudum
İçecek göğsümde duran kalbini.
Hicranın kalacak bana hediye
En büyük teselli o, biliyorum,
Son bir ümit diye, son şifa diye
Gökten sana ölüm dileniyorum! (56-57).*

Zorlutuna’nın “Uçurum” adlı şiiri de aşka dair yeni bir hikâye sunar. Şiir öznesi, geçmişte kimseye yüz vermeyen, sevenleri ağlatan, aşk acısı nedir hiç bilmemiş son derece mağrur bir kimsenin şimdi kendisine âşık olması karşısında şaşkındır. Geçmişteki o katı ve kibirli kişi şimdi bambaşka birine dönüşmüştür. Şair, onun bu yeni durumunu anlatırken çeşitli imgeler kullanır. “Gözlerin... Bu şimdi ruhuma gülen, / Koyu bir menekşe gibi bükülen / Sevimli gözlerin... / (...) Alnında diyorlar hiç keder yokmuş, Ellerin neşeli bir çift beyaz kuş, / Sesinde gülermiş bülbül ahengi, / Güllerden güzelmiş yüzünün rengi.” (61). Şiir öznesinden aşk dileyen, aşkına karşılık bekleyen kişinin gözleri “menekşe gibi” bükülür. Divan şiirinde de boyunun eğriliği açısından kullanılan (Pala 1989: 332) menekşe çiçeği, burada, eskiden yüksek düzeyde olan gururun yerini şimdi aşkın karşısında boyun eğişin aldığını anlatır. Yine aynı kişinin ellerinin “neşeli bir çift beyaz kuş” oluşu, sesinin “bülbül ahengi”yle tasvir edilmesi, yüzünün renginin “güllerden” güzel oluşu onun ne denli herkese mavi boncuk dağıtan, umursamaz, keyifli, kanlı canlı bir insan olduğunu

belirtmek için yapılan benzetmelerdir. Şimdiyse aynı kişi mahzun sesli, uçuk benizli, zavallı bir çocuğa dönüşmüştür. Ancak tüm bu benzetmeler, okurun kolaylıkla yorumlayabileceği, onun aşkı algılayışında bir yenilenme yaratmayacak kadar basit ve basmakalıptır. Aynı basitlik ve zayıf şiirsel ifadeler, şiir kişinin kendisini güvensiz ve aşka uzun zamandır kapalı olarak anlattığı dizelerde de görülür: “*Kalbimle oynama bir aşk oyunu. / Var onun görünmez tehlikeleri, / Sevmemiş on sekiz seneden beri / On sekiz senedir kapalı, düşün! / Acırım susmasın mağrur gülüşün!*.” (60-61).

Zorlutuna’nın “Mavi Gibi” şiiri de tematik olarak klasik aşk şiirlerinden ayrılır. Dil ve imge kullanımı açısından bir yeniliği olmayan şiirde, diğer aşk şiirlerinden farklı olarak gerçeklik duygusuyla oynanır ve aslında şiir sevgiliden çok aşkın kendisine dairdir. Şiirde aşk, sevgiliden bağımsız bir şekilde âşğın yaşadığı bir bilinç hâli olarak ortaya konur: “*Biz?.. İkimiz?.. / Kuzum sen var mısın?.. / Var mıydın?.. / Var oldun mu hiç... / Bilmiyorum... / Türkümüz vardı amma... / Biliyorum... Mavi gibi... Yeşil gibi... / Nasıl başlardı... / Nasıl biterdi... / Hatırlar mısın?..*” (177). “İlk Şikâyet, İlk Dua” da aşkın kendisine duyulan arzuya, aşkın ne denli yapıcı ve onarıcı olduğuna yönelik dizeler içerir: “*(...) Bir kere duysam, aşkın sıcaklığını, / dağılsa ufkumdaki siyah bulut yığını; / Kalbime karanlıklar çökmese küme küme!*” (225). Aşkın kendisi için yazılmış bir başka şiiri “Aşk”ta yer alan “*Üzgün gönüller için / Tanrı aşkı yarattı!*” (230) dizleri aşkı yaşam sevincinin, saadetin kaynağı olarak görmesi bakımından etkileyicidir.

Halide Nusret Zorlutuna’nın 1921 gibi erken bir tarihte, henüz şairlik kariyerinin başlangıç yıllarında yazdığı “O Dergâh” şiiri daha sonraki yıllarda konu edineceği ilahî aşka geçiş niteliğinde değerlendirilebilir. Şiirde beşerî aşkından vazgeçerek ilahî aşka yürüyen bir şiir kişisi vardır ancak sonraki şiirlerinden farklı olarak âşık, beşerî aşkından da vazgeçmez. Kalbinde her iki aşk için de yer vardır. Âşğın emeli, ayrı yollardan varacak olsalar da, sonunda sevdiğiyle ilahî aşkın mekânında bir araya gelmektir: “*Biz o dergâha vasıl olmak için / Geçeriz belki ayrı yollardan / Büsbütün ayrı mecranlardan, (...)/ Sonra bir gün umulmayan bir ân / Soluyorken bütün emellerimiz / Dağılır ansızın keder hüsrân / Birleşir orda yorgun ellerimiz. / Orda: Aşkın, tebessümün, ahı / Menbaından doğan o mabette*” (167-168). Zorlutuna, 1961’de bu şiirin devamını yazar. “Yıkılmış O Dergâh” kavuşmanın gerçekleşmediğini söyleyen, karamsar ve mutsuz bir şiirdir: “*Birleşir yorgun ellerimiz, diyorduk, hani, / Birleşmedi... / Yılların yükü parmaklarımızda. / Umutlar yaralı... / Yorgun eller birleşmedi, birleşmeyecek. / Yıkılmış o dergâh...*” (169). Bu noktada, zaman zaman devam şiirleri yazan Zorlutuna’nın şiirlerinde tahkiyeye önem verdiği düşünülebilir. Şiirlerini tematik açıdan genişletmesi de bu bağlamda ele alınabilir. O, hikâyesi olan, hikâyeyi öne çıkaran bir şairdir. Belki de bu yüzden, şiirlerinin hikâyesi üzerinde daha çok durduğundan, şiirin diğer unsurlarına fazla önem vermemiş, bu da şiirlerini yazımsal açıdan zayıf kılmıştır.

Genelde cinsiyetsiz şiir öznelerinin sesinin duyulduğu ama kullanılan imgelerden –ipek saçlı, gül yüzlü gibi kullanımlardan bu öznelerin erkek olduğunu anlaşılır– şiirlerden farklı olarak “Ne Olur Ki”de şiir öznesinin erkek olduğu çok daha aşikârdır: “*Mis kokulu saçlarını / Örebilsem ne olur ki?..*” (80). Bu da başka konular –annelik, öğretmenlik, dostluk vb. gibi– işlerken kadın kimliğini kullanan Halide Nusret Zorlutuna’nın söz konusu aşk olduğunda, Kenan Akyüz’ün “kadın hüviyetiyle görünmek korkusundan kurtularak, olduğu gibi görünüp konuşabilen”, değerlendirmesinin aksine, aşk şiirlerinde kadın

özneler var etmediğini gözler önüne serer. Şiir, “Gözden akan yaş senindir, / Siliversen ne olur ki!”, Ağlıyorum yana yana / Gülüversen ne olur ki!, Gülüversen, görebilsem! / Yoluna gül serebilsem / Geliversen ne olur ki?..” (80-81) gibi ifadelerle son derece açık ve sıradan bir biçimde karşılıksız aşkı için medet uman bir erkeğin yakarışını anlatır. Zorlutuna, “O Zümrüt Bakışlı Melike İçin” şiirinde de erkek söylemini aynen tekrar eder. Şiirde vefasız ve zalim bir kadın sevgiliye serzeniş yer alır: “(...) *Sonra yıllar geçti, kaybettim seni, / Uzaktan görüyorum nazlı gölgeni, / Hiç mesut etmedin seni seveni! / Daim firkatınle gıryandı kalbim... (...) / Kaçtıyordu zümrüt gözlerin benden, / Şimdi pek zehirli, pek gaddardın sen: / Ben senin en sadık esirin iken / Hasret ateşiyle sızandı kalbim. / Ruha ebedi bir melal yolladın, / Sen ey yeşil gözlü, vefasız kadın! / Bugün yad ellerde geziyor adın. / Bahtın bu cevriyle pek yandı kalbim!...*” (211). Tüm bunlar, Halide Nusret Zorlutuna’nın konu aşk olduğunda kadın kimliğini bastırıldığını, alışlagelmiş erkek sesini taklit ettiğini gösterir. Belki de şair, bastırmak zorunda hissettiği kadın kimliği yüzünden, onu saklamaya çalışırken yaratıcılığı arka plana atmış, bu yüzden şiirsel ifadesi zayıf dizeler kaleme almıştır. Ancak kadının nadir olarak şiir öznesi olduğu şiirlerinde bu değerlendirmenin geçerliliği de sorgulanabilir hâle gelir. “Hatırlıyor musun?” şiirindeki kadın şiir öznesi kendisini unuttuğunu düşündüğü sevdiğine “*Hatırlıyor musun, söyle, solarken güneş, / Son ışıktaki kızarıırken uzak ufuklar! / Bahçelerde mesut kuşlar uçarken eş eş, / Diyor musun: Uzaklarda, bir... bir... bir kız var!...*” (227) şeklindeki dizelerle seslenirken Halide Nusret Zorlutuna’nın yine alışlagelmiş benzetmelere şiire hiçbir tazelik, yenilik katamadığı görülür. Bu yüzden de konu en azından beşerî aşk olduğunda Halide Nusret Zorlutuna’nın şiirini ister erkek ister kadın öznelere teslim etse de benzerlerinden ayrılan, aşkı zengin çağrışımlarla anlatan, algıları tazeleyen şiirler yazamadığı söylenebilir. Yine de kadın özneleri konuşturduğu aşk şiirlerinin azlığı, beşerî aşk söz konusu olduğunda Zorlutuna’nın güçlü şiirler yazamamasında hâlâ cinsiyetin önemli bir etken olduğunu düşündürür. Bir kadın olarak taklit ettiği erkek egemen üslubun altında onun sesi kaybolmuş, ortaya taklitlerinin gölgesinde silik, kalıcı olmaktan uzak şiirler çıkmıştır.

Vatani Aşk

Annenin çocuğunu sevmesi, bir kişinin yurdunu sevmesi gibi durumların aşk değil yoğun sevgi olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünen Afşar Timuçin, aşkın alanına girenin “mutlak”ın alanına girdiğini çünkü insanın hiçbir şeyi aşta olduğu gibi tam bir mutlaklıkta benimseyemeyeceğini öne sürer (2005: 8-10). Halide Nusret Zorlutuna için vatan da böyledir; mutlaktır, o vatanına karşı koşulsuz, mutlak bir sevgi besler. Bu sevgi koşulsuz ve ölümsüz oluşuyla aşktan ayrılır ama yine de Zorlutuna’nın vatana bakışının aşka yakın bir algılayış olduğunu söylemek yanlış olmaz. Tıpkı aşk ilişkisinde kişinin sevdiğini yüceltmesi gibi Zorlutuna da vatanını yüceltir. O, “Sen Her Şeyden Üstünsün” adlı şiirinde vatanına âşık olduğunu kendisini temsil eden şiir öznesi aracılığıyla şöyle aktarır:

*En karanlık günümde kalbime neşe verir.
Aşkın benim içimde hiç solmayan bir bahar.
Beni hayat yolunda yürüten bu sevgidir,
Bir anne eli gibi her ân gönlümü okşar.
Parlak bakışın siler yüreğimin pasını,
Gülüşün unutturur günlerimin yasını.
Bilmem böyle mi sevdi Mecnun da Leylâ'sını?..
Benim coşkun gönlümde bir değil, bin Mecnun var!
Sendendir, sana döner damarlarımdaki kan,
Senin için büyüttüm bağrımda bir çift fidan.
Sen her şeyden üstünsün, her şeyden aziz vatan
Hiçbir şeyi sevemem seni sevdiğim kadar (72).*

Görüldüğü üzere şair, vatani aşkını beşerî hatta ilahî aşk olarak yorumlanabilecek bir aşkla, Mecnun'un Leyla'ya duyduğu aşkla kıyaslar ve kendi aşkının üstünlüğünü ve benzersizliğini vurgular. Onun aşkı "solmayan bir bahardır" yani yaşamının kaynağı, onu hayatta tutan bu diriltici aşktır. Şiir, imgelem açısından basittir ancak şiirin tonundaki samimiyet bu şiiri güçlü bir şiir kılmaya yetmiştir. Aynı yoğun aşk ve bu aşkın her şeyden önce geldiği, anne sevgisi, çocuk sevgisi gibi koşulsuz olduğu "Vatan" şiirinin şu dizelerinde de görülür: "*Anam kadar kıymatlısın, / Yavrularımdan tatlısın, / Gönülde sen kanatlısın / Sana bin canla kurbanım! (...) Hiçbir şey yok senden aziz, / Sana bir canla kurbanım!*" (77-78).

"Bu topraklar Benimdir I" şiirinde Halide Nusret Zorlutuna bir hikâye anlatır. Şiir öznesi, dedesinin vatan uğruna menfalarda ömür çürüttüğünü, babasının da yedi yıl yattığı zindanlardan bu topraklara hürriyet ve saadet getirme niyetindeki 1908 ihtilaliyle kurtulduğunu belirtir. Diğer dedesinin 93 harbinde canını vatan uğruna verdiğini, eşinin cepheden cepheye koştuğunu, kendisinin de gençliğini vatan uğruna feda ettiğini, vatanın bütün topraklarını dolaştığını anlatır. Kendisini "sınırdan sınıra koşan bir er", "gönüllü bir asker" olarak tanımlayan, "*Beni çekmedi konfor, lüks, falan filan... / Ben tutmadı 'Büyük şehir denen o koca yalan'*" diyen şiir öznesi şiirini "*Güzeldir benim yurdum: / Güzeldir gerçek kadar, güzeldir hülya kadar / Ve elbette benimdir bu topraklar: / Cehennem ve cennetiyle benim!*" (110) dizeleriyle bitirir. Şiir öznesinin aşkı da gerçeği de vatanıdır. Bireysel isteklerden önce gelen bu aşk, her koşulda sürer, kötü günde de en güzel günde de kalp hep vatan için atar. Bu şiirin devamı niteliğindeki "Bu topraklar benimdir!... II" şiirine yakın okuma yapıldığında vatana duyulan aşkın neden ileri geldiği daha da netleşir. Öncelikle vatan aşkı, beşerî aşk gibi iyelik talep eder; sahiplenicidir. Şiir öznesi sevdiğine / vatana sahip olmayı kendinde hak görür. Vatan topraktır, o topraklar insanlar arasında çeşitli değerler üzerinden duygu birliği kurularak vatanlaştırılmıştır. Ve bu toprakların dağlarında "granitlemiş kemikler" vardır yani bu topraklar için zamanında birileri canlarını vermiştir. Toprak, bir toprak parçası olmaktan çıkmış, hatıraların, değerlerin nesilden nesile aktarıldığı vatana dönüşmüştür. Sadece geçmiş değil, gelecektir de bu topraklar. Ninelerden torunlara aktarılan mirasın beşiğidir. Şiir öznesi için övünç kaynağıdır, kutsaldır. Gönlünün de ömrünün de sahip olduğu en değerli şeydir. Bu

topraklara duyulan his, üzerinde ne kadar söz söylenirse söylesin bir yanıyla hep bir bilinmez olarak kalan, uçsuz ve bucaksız aşk gibi bir muamma. Kişinin tüm zerrelerinde çikarsızca hissettiği, hem kalbiyle bağı olduğu hem de beyninin onayladığı, belki de bu yüzden aşkın kendisini de aşan bir aşktır bu:

*Benimdir bu topraklar!
Çünkü: Pınarlarında kanım kaynıyor,
Dağlarında granitleşmiş kemiklerim var;
Bahçelerinde hatıralarım çiçeklemiş...
Rüzgârlarında annemin nazlı ninnisi,
Sularında çocuklarımın güneşli şarkıları...
Bu topraklarda mefahirim, mukaddesatım,
Bu toraklarda gönümün bütün varı!
Ömrümün bütün varı!
Seviyorum, seviyorum bu toprakları!...
Elbette benimdir bu toprak:
Sade ayaklarım ve midemle değil!...
-Menfaat adlı mülevves gemle değil!...
Kafamla ve kalbimle,
Bütün zerrelerimle
Bağlıyım.
Evet, “Bütün dünya menfaat dünyası”
Amma...
Ademoğlundu bir büyük muamma
Çözülmedik bir bilmece de saklı:
Gönül muamması!
Elbet benimdir bu topraklar!...
Çünkü:
O büyük muamma
Beni sımsıkı bağlamış bu toprağa!...(111).*

Halide Nusret Zorlutuna, bu tarz şiirlerinin çok azında sözü erkek şiir öznelere teslim eder. Bu şiirler de imge kullanımı ya da müzikalite gibi şiirsel unsurlar açısından çoğu zaman yetkin değildir ancak Zorlutuna’nın kadın kimliğini serbest bıraktığı bu şiirler, kaynağını şairin kendi duygularından, yaşamışlıklarından alır. Bu da söz konusu vatan aşkının içten ve samimi bir tonla anlatılmasını sağlar. Böylece şiirlerin şiirsel açıdan kusurlu olan yanları şairin iletmek istediği duygunun aktarımında bir engel teşkil etmez.⁴

⁴ Halide Nusret Zorlutuna’nın şiir eleştirmenlerinin beğenisine mazhar olmuş, konuyu canlandırmak için kullanılan imgelerin yerli yerinde olması, güçlü ifade, şiirsel dil, müzikalite, içten ve samimi bir söyleyiş gibi şiirsel ifadeyi artıran tüm unsurların bir arada bulunduğu başta “Git Bahar” ve “Gel Bahar” olmak üzere “Ağla Bahar” ve Bahar Geldi” şiirlerine bu makalede yer verilmeyecektir çünkü bu şiirler ayrıntılı bir incelenin

Bu şiiirler, duygu, coşku ve düşünce yaratımında beşerî aşk şiiirlerine göre çok daha başarılıdırlar.

İlahî Aşk

Halide Nusret Zorlutuna, şairlik kariyerinin özellikle son yıllarında yoğunluklu olarak ilahî aşkı konu edinen şiiirler yazar. Hakiki aşk olarak da adlandırılan ilahî aşkta sevilen varlık Allah'tır, yüceltilen odur. Bu aşk mecazi aşkta benliklerini eritenlerin ulaştığı aşktır. Âşık, nefsinin heves ve isteklerini terk ederek Allah'ın rızasını kazanmak için çaba harcar. Bu durumdaki âşık, Allah'a yakinken yokluk içindedir. Bu aşk için kul, ateşte yanmaya sabreder, toplumun baskılarına aldırılmaz (Bardakçı 2015: 176-177). Zorlutuna da bu aşkı hakikate, yokluğun karanlığını gideren mutlak güzelliğe ulaşmadaki yol olarak telakki eder. Şairin tıpkı bir tasavvuf müridi gibi ilahî aşka çeşitli mertebelerden geçerek vasıl olduğu görülür.

Tasavvuf bir yaşam biçimi, dünyayı algılayış şekli olduğundan şiiirlerde doğrudan şairin kendisini temsil eden bir şiiir öznesi bulunur. 1930'da kaleme aldığı "Mucize" şiiiri, Zorlutuna'nın ilahî aşka ulaşmadaki mertebeleri çocuk sahibi olduktan sonra keşfettiğini gösterir. Şair "*Büyük kudretine pek çok inandım, / Seni tâ içimden sevdim ben, Tanrım. / Gönlüme tecelli eyledin sandım; / Yavrumu bağrıma basarken, Tanrım,*" (62) dizleriyle henüz ruhani ve akli aşkı deneyimlemekte olduğunu duyurur. Bu tarz bir aşkta ilahî güzelliğten varlıklara akseden güzellikler ilahî aşka yükselmeyi ve geçmeyi sağlayabilir (Bardakçı 2015: 175). Şiiir öznesi de yavrusunda Allah'ın tecellisini görür ama sanki yavrusuna duyduğu sevgi Allah'a duyduğu sevgiden daha üstün gibidir. O da bunun farkındaymışçasına davranır; zira "*Onun çehresinde sana tapınmak / Eğer bir günahsa, affet sen, Tanrım!*" (63) dizelerini yazmaktan kendisini alamaz.

1940'lardan itibaren ise şair, sözlerini mecazi aşktan geçmiş, ilahî aşkın ateşiyle tutuşan şiiir öznelere bırakır. "Erişebilsem Sana" adlı şiiirinde "*(...)Varlığım özlediği sırta ulaşıyordu: / İnanmış, inanmaktan sarhoş olmuş bir ruhla / Tanrıyı göklerinde görüyordum vuzuhla! / Rabbim! Bu an uğruna kül ederim varımı: Yükselterek katına yanan dudaklarımı / Bir damla rahmetini emebilirsem eğer. / Ayağımın altından çekilse.... çökse bu yer, / Nurunla aydınlanan boşluklarda ben yine, / Uyarak tabiatın ezeli ahengine, / Dönsem, çırpınsam, yansam adını ana ana / Ve böyle yana yana erişebilsem sana!*" (86-87) der. Artık bu dizelerde sesi duyulan kişi, sevdiğine kavuşmak için yanıp tutuşan kişidir. Onun bir damla rahmeti için çırpırır. Klasik şiiirde daha çok pervane-mum-ateş gibi imgeler üzerinden anlatılan yanıp tutuşma hâlini, Zorlutuna dönmek, çırpınmak, yanmak gibi kelimelerle hiçbir benzetmeye yer vermeden anlatmayı tercih etmiştir ve buna rağmen şiiirdeki sade söyleyiş ve ifade edilen duyguların samimiyeti şiiirsel açıdan güçlüdür. Aynı sadelik ve içtenlik şairin ilahî aşkı konu edinen

hâlihazırda zaten konusu olmuştur, bk. Ahme Adıgüzel. (2013). "Yaşamların Özü Olan Mevsimsel Bahâr Zemininde Ulusal Bahâr", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/8, 1575-1586. Söz konusu makalede şiiirleri anlamsal açıdan da yorumlayan Adıgüzel, şu yorumu yapar: "Sanatkâr, şiiirlerini inşa ederken kelimelerle ses, anlam ve hayal yönünden tam bir korelasyon sağlamıştır. Ses dokusu ve âhenk manayı kuvvetlendirecek bir biçimde kullanılmıştır. Dört manzumeye de bir orkestra ses düzeyi hâkimdir. Sanatkâr, kelimeleri belki özenle seçip tezhipten geçirmemiştir, ama ses-mana arasında uyumlu bir âhenk söz konusudur. Mihanikî sayılabilecek ses unsurları mana ile samimi bir şekilde müte'azzi olmamışsa bile olgun bir zevkle mütecezzi olmuştur." (1576-1577).

tüm şiirlerinde de görülür. “Yakar” şiiri, âşığın zorlu yolculuğunu yine süssüz ve içten bir dille anlatır, bu yolculukta âşık zaman zaman şüpheye düştüğünü itiraf eder ve Allah’ın bağışlayıcılığına sığınır: “Şüpheye tereddütle yürek yandığı anlar / Mahkûm ederim suçlu görüp kendimi kendim. / Âlemlere şâmil keremin, mağrifetin var, / Sen affını çok görme benim Rabbim Efendim.” (150). “Arz-ı Hâl”de de benzer itiraflara rastlanır. Âşık, dünyanın gairesine dalıp haktan uzaklaşmış olmanın özrünü diler, Allah’ın affını arzular: “Hakka yarar işim yoktu / Ama derdim, gamım çoktu... / Hasretin bağrında çoktu / Ben sana nettim efendim? (...) / Yıkılmışım... Koma böyle / Sultanım, suçumu söyle! / Affet beni, himmet eyle, / Ben sana nettim efendim?” (153) affedilme, sevdiğiyle hasret giderme isteği o kadar yoğundur ki dört kıtadan oluşan şiirde her dörtlükten sonra “Ben sana nettim efendim?” tekrarlanır. Bu tekrar, hem şiirin duygusunu okura geçirir hem de şiirde bir ahenk yaratır.

Yıllar yılı kapı kapı dolaştı
 Bulmadı bir dolu peyman, gönül
 Deryaları geçti, çölleri aştı
 Çırpındı divâne divâne gönül.
 Yandın gayrı... Bu susuzluk pek yaman!
 İçerimde ateş, başımda duman...
 Hakikat nurunu eriştir, aman,
 Dinlemez efsun-u efsane gönül.
 MEVLÂNA’sın, gönüllerin sultanı,
 Âşıklar Kâbe’si, aşkın vatanı.
 Efendim!.. Devletlim!.. Cânımın cânı!
 Hüsnüne ezelden pervane gönül.
 Pîrim! Tut bu çaresizin elinden;
 Kurtar onu, kurtar gurbet elinden,
 Sen anlarsın âşıkların dilinden
 Sende mâmur olsun virâne gönül! (156).

Zorlutuna’nun yukarıdaki “Gönül” adlı şiiri “Çağır Beni Işıklara”, “Aman Efendim” ve daha birçok şiirinde işlediği konuları nasıl ele aldığını gösteren tipik bir şiiridir. Bu şiirlerde aşkın diriltici, kavuşturucu, birleştirici niteliği ön plandadır. Kavuşma olduğu zaman dirilme de olacaktır. Bu kavuşma uğruna âşık birçok zorluğu aşmak için çabalar; deryaları geçer, çölleri aşar. Yani o, mecazi aşktan geçmiş, hakiki aşkın peşindedir. Sevdiğine kavuşana dek ondan ayrı olduğu maddi dünyayı bir sürgün yeri gibi deneyimler. Zorlutuna, neredeyse her zaman tasavvufi şiirlerini bu sadelikte kaleme almış, ilahî aşkı anlatırken mutasavvıfların kullandığı imgeleri nadiren kullanmıştır. Bu noktada, klasik imgelerin herhangi bir yenilik getirilmeden kullandığı bir dörtlükten ibaret olan “Acaip Meclis” şiiri hatırlanabilir: “Bir acaip meclisti bu: İçmeyen içenden serhoş. / Vahdet şerabıyla yürek dolup taşmış.. Kadehler boş! / Sema kalkmış duygular, dönerler arş-ı âlâda / Gönül, vah biçâre gönül... Nasıl serhoş, nasıl bir hoş.” (158).

İlahî aşkın şarabıyla kendinden geçen meclisin sakinleri, kendi benliklerinde uzaklaşmış, âdeta bir vecd hâlinde duygu coşkunluğu yaşamaktadırlar.

Halide Nusret Zorlutuna, sıklıkla Yunus Emre'yi de konu edinir. Yunus Emre mecazi aşkın mertebelerini aşarak ilahî aşk deryasına dalmış ve onunla hayat bulmuş bir kişidir. O, ilahî aşkın en ileri seviyesine ulaşmış, benlik sıfatlarından arınıp Allah'ın varlığından başka bir şey görmeyecek mertebeye ulaşmıştır (Bardakçı 2015:189). Zorlutuna, şiirlerinde Yunus'un ulaştığı mertebeye ulaşmak ister. Yunus onun için, bu yolculukta izinden gitmesi gereken bir rehberdir. "Yunus'un Yollarında" şiirinde şöyle söyler: "*Yüce Tanrı, şimdi derdim yalnız bu: / Dilediğim gibi yanamıyorum! / Avareyim aşkın illerinde ben, / Koşarım Yunus'un yollarında ben, / Susuzum hasretin çöllerinde ben / Aşkına bir türlü kanamıyorum!*" (87). "Bir Görün!", "Yunus'a Hasret" gibi şiirleri adından da anlaşılacağı gibi gönül gözü açık bu rehberle duyduğu sevgi ve özlemi anlatır. Zorlutuna onun Allah'a erme yolundaki sabrından çok etkilenmiştir ve "pir" diye hitap ettiği Yunus Emre'den feyz almak ister. Yunus'a duyulan hasretin, aşkın ifadesi olan bu şiirlerde Yunus'un Allah'a, hakiki aşka ulaşmada bir köprü olduğu da düşünülebilir.

*Geldin ateş gibi, geçtin âb gibi!"
Hasretinle hâlim pek harap gibi,
Yunus'un kalbimi bir kitap gibi,
Senin huzuruna sermek dilerim.*

*Bu aşkın uğruna aşklar kül oldu,
Bu aşkın uğruna dil bülbül oldu.
Göğsümde yüreğim kızıl gül oldu.
Koparıp da sana vermek dilerim!*

*Rüzgâr ol şafakta alınma sürün;
Bulutlara sarın, mehtaba bürün;
Görün bana, pirim, bir kere görün!
Vuslatın gülünü dermek dilerim! ⁵ (88).*

"Bir Görün" şiirinden alıntılanan yukarıdaki dizeler Zorlutuna'nın Yunus'a duyduğu sevginin ne denli yoğun olduğunu göstermektedir. Rûzbihân Baklî'nin "Kırmızı Gül Allah'ın mehabetinden bir parçadır" hadisini öne çıkarmasıyla gül de dinsel deneyimin bir parçası olmuştur (Schimmel 2004: 316). Şiirde de gül ve bülbül imgeleri Yunus'a duyulan tutkunun büyüklüğünü anlatır. Yunus'a duyulan aşktan dolayı gönül bülbül gibi sürekli bir yakarış hâlinde bu aşkı dile getirir, kalp bu uğurda yanar, güle döner, sevgilisine

⁵ Halide Zorlutuna'nın Yunus Emre'yi konu edindiği şiirlerinin tahlilini yapan bir çalışma zaten mevcut olduğu için makalede daha fazla ayrıntı verilmeyecektir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Muharrem Dayanç (2011). "Üç Şairden / Şiirden Hareketle Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Yunus Emre'den Himmet Umma". *X. Uluslar Arası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (06-08 Mayıs 2010)*. (Haz. Prof. Dr. Erdoğan Boz). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.

ulaşmayı arzular. Yunus Allah aşkıyla yanıp tutuşmuştur, Halide Nusret Zorlutuna’nın Yunus’a duyduğu aşk da onun gibi bir âşık olma isteğinden kaynaklanır.

Şairin aşağıda tamamı verilen şiirinde de Yunus’un etkisi olduğu düşünülebilir. Yunus, yaratılmış olan her şeyin daima zikrine kulak veren bir mutasavvıftır (Schimmel 2004: 348). “Benim İçin” şiirinde de Zorlutuna, dağları, denizleri, gökleri, yıldızları, ufku, çocukları kısacası tüm tabiatı ve yaşamı Allah’a şükretmenin bir aracı olarak görür. Bu dünya Allah’ın bir eseri olarak haz doludur. Ona bakmasını bilen, her yerde hem Allah’ı hem de Allah’ın kulları için duyduğu sevgiyi görür çünkü Allah kullarına her bir parçası harika olan bu dünyayı hediye etmiştir. Bu hediyeden nasiplenmek şiir öznesi için sonsuz bir şükran kaynağıdır:

*Benim için mi yarattın bu dünyayı Allah’ım?
Dağları böyle gönlümce yeşil,
Denizleri ıslıl ıslıl...
Gönlümce serin,
Gönlümce sıcak...*

*Benim için mi yarattın bu gökleri,
Bu yıldızları Allah’ım?
Böyle masmavi, derin,
Hayalimce zengin,
Gönlümce parlak...*

*Benim için mi yaratıldı Allah’ım bu çocuklar?
Böyle gönlümce güzel,
Alınları gönlümce ak,
Bakışları bahar bahar... Berrak!..*

*Ufuklar ağardı,
Niyaz dolu,
Haz dolu gökler ve yer;
Şükürler sana Allah’ım şükürler (152-153).*

İlahi aşk çok boyutlu bir konudur; pek çok katmanı vardır, derinliklidir. Halide Nusret Zorlutuna ise bu aşkı konu edindiği şiirlerinde genelde aynı temayı tekrar etmiş, aşkı katman katman açmamıştır. Yine de şiirlerindeki içtenlik, bu şiirleri beşerî aşkı konu edinen şiirlerinden daha güçlü ve etkileyici kılmıştır.

Sonuç

Halide Nusret Zorlutuna'nun "Sevmek" adlı şiiri aslında şairin aşk temalı şiirlerinin içeriğini özetler niteliktedir:

*Sevmek... Delicesine, deliler gibi sevmek!
Kuş uçar gibi sevmek, gök gürleri gibi sevmek!
Bir çocuk inancıyla inanarak, kanarak
Ve bir günahkâr fani azabile yanarak,
Hep onu arayarak baharda, yazda, kışta;
Nihayet "büyük sır"a ulaşmak bir bakışta!
O bakışta okumak aşkın büyük adını,
Hep o büyük bakışta bulmak var olmanın tadını!
Sevmek... Hasta anneyi, altın başlı yavruyu;
Baharı, yıldızları, göğü, güneşi, suyu...
Yürekten kopan ince bir ahı sever gibi,
Sevmek... Toprağı sever, Allah'ı sever gibi! (91).*

Öncelikle, şiirde de geçtiği üzere Zorlutuna için aşk ister bir kişi, ister vatan toprağı, isterse Allah için beslenen bir duygu olsun, bu duygu "delicesine sevmeyi", "kanarak sevmeyi", "yanarak sevmeyi" talep eder. Bu duygu "büyük sır" ulaşmayı umar ki bu sır sadece ilahî aşka dair değildir. İnsan beşerî aşkta da vatani aşkta da ilahî aşkta da var olmanın tadına varırsa, her koşulda her durumda kendisini aşkı içinde var edebilirse zaten büyük sırda ermiş demektir. İşte Halide Nusret Zorlutuna'nın şiirleri bu açıdan, yani yaymak istediği duygu, iletmek istediği fikir, uyandırmak istediği coşku açısından güçlüdür. Ancak şiir sadece temadan ibaret değildir. Şair çoğu zaman bu güçlü temayı etkileyici olmayan bir dille, basmakalıp sözcüklerle aktarır. Onun şiirlerinde sözcükler karşılıklı etkileşim içine girerek sözlük anlamlarını aşan yeni anlamlara ulaşmazlar. Şiirleri çoğu zaman imgeyle kurulu olmadığı gibi okurun zihninde şiirlerin oluşturduğu bütünsel bir imge de canlanmaz. Bu durum özellikle beşerî aşkı işleyen şiirlerinde daha bariz bir şekilde ortaya çıkar. Zorlutuna'nın erkek egemen bir aşk anlatısının etkisinde olan bu şiirleri kendiliğindenlik ışığından yoksundurlar. Ancak vatan aşkını ve ilahî aşkı anlatan şiirlerinde ele aldığı konuları işlerken o, kendisi olabilmiş, bu da şiirlerini daha içten, daha samimi bir hâle getirmiştir. Bu şiirlerde günlük dili, şiir dili hâline getirme çabası daha yoğun bir biçimde görülür. Yazınsal açıdan daha başarılı olan bu şiirlerinden özellikle vatan aşkını konu edinen şiirleri millî kimlik inşasında önemli bir rol oynamıştır. Yine de şiir türündeki kırılmalara, değişimlere son derece kapalı duran, güçlü bir imgelem dünyasından büyük oranda yoksun olan bu şiirlerin pek azı zaman karşısında kalıcı olmayı başarabilmiştir.

Kaynaklar

- Adigüzel, Ahmet. (2013). “Yaşamların Özü Olan Mevsimsel Bahâr Zemininde Ulusal Bahâr”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/8, 1575-1586.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. (2015). “Tasavvuf ve Aşk”. *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Coşkun, Betül. (2011). *Ümmü’l Muharrirât: Halide Nusret Zorlutuna*. İstanbul: Kitabevi.
- Cöntürk, Hüseyin. (2006). *Çağının Eleştirisi*. İstanbul: YKY.
- Dayanç, Muharrem. (2011). “Üç Şairden / Şiirden Hareketle Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Yunus Emre’den Himmet Umma”. *X. Uluslar Arası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (06-08 Mayıs 2010)*. (Haz. Prof. Dr. Erdoğan Boz). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, Mehmet H. (2000). *Yüzyılın Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: YKY.
- Eagleton, Terry. (2007). *Şiir Nasıl Okunur?* (Çev. Kaya Genç). İstanbul: Ayrıntı.
- Enginün, İnci. (1998). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh.
- Ercilasun, Bilge. (1984). “Halide Nusret Zorlutuna’nın Şiir Dünyası”. *Töre*, 158, 12-16.
- İnce, Özdemir. (2011). *Şiir ve Gerçeklik*. İstanbul: İmgekitabevi.
- Kahyaoğlu, Orhan. (2015). *Modern Türkçe Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Özcan, Tarık. (2003). “Şiir Sanatında İmajın Yeri-Önemi ve Bunun Cemal Süreya’nın Şiir Dünyasına Uygulaması”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, 115-136.
- Pala, İskender. (1989). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Schimmel, Annemarie. (2004). *İslamın Mistik Boyutları*. (Çev. Ergun Kocabıyık). İstanbul: Kabalcı
- Timuçin, Afşar. (2005). *Aşkın Diyalektiği*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Tural, Sadık. (1984). “Halide Nusret Zorlutuna”. *Töre*, 158, 4-9.
- Tynyanov, Yury. (1995). “Yazınsal Evrim Üstüne”, *Yazın Kuramı: Rus Biçimcilerinin Yapıtları*. (Der ve çev. Tzvetan Todorov, Fransızcadan çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat). İstanbul: YKY.
- Zorlutuna, Halide Nusret. (2008). *Bütün Şiirleri*. (yay. haz. Betül Coşkun). İstanbul: Timaş Yayınları.

ODGURMIŞ'TA KANAAT/AKİBET İKİLEMİ OPINION/FATE OF DILEMMA IN ODGURMIŞ

TÜLİN ARSEVEN

Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi

Prof. Dr. Akdeniz University

tarseven@akdeniz.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-2410-5662>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 02.05.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 16.11.2018

Sayfa-Pages : 233-251

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3927>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

ODGURMIŞ'TA KANAAT/AKİBET İKİLEMİ
OPINION/FATE OF DILEMMA IN ODGURMIŞ

TÜLİN ARSEVEN

Öz

Felsefe, dil ve edebiyat araştırmaları başta olmak üzere pek çok disiplinden araştırmacı tarafından pek çok açıdan incelenen Kutadgu Bilig, Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Bu eser, Yusuf Has Hâcîp tarafından yazılmış ve 1069 yılında tamamlanmıştır. Kimi kaynakta siyaset-name kiminde nasihat-name olarak tanımlanan Kutadgu Bilig, ahlak ve devlet anlayışı ile İslam inancının ilkeleri birleştirilerek kaleme alınmış, değerli bir eserdir. Eser, Türk töresini ve toplum yaşamına dair meseleleri, iyi bir devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği bilgisi ile bir arada ele alır. Eserin başarısı böylesine ağır bir konunun oldukça ilginç bir yöntemle, sıra dışı bir anlatımla dile getirilmesinde yatar. Devlet, mutluluk, akıl, kanaat/akıbet kavramları Kün-Togdı, Ay-Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş'ın şahsında ve bunların arasında geçen karşılıklı konuşmalarda ifadesini bulur. Bu çalışmada, bu dört ana karakterden yalnızca Odgurmuş'un olay örgüsü içindeki yeri ve görüşleri değerlendirmeye alınmıştır. İncelemenin çıkış noktasını, Odgurmuş'ın simgelediği kavramın edebiyat araştırmalarının birçoğunda "kanaat/akıbet" sözcükleri ile tanımlanmış olması oluşturmaktadır. Oysa Reşid Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig üzerine yaptığı araştırmalara dayanarak, Odgurmuş'ın sadece "akıbet"i simgelediği görüşündedir. Reşid Rahmeti Arat'ın bu saptamasından hareketle bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak, eserin olay örgüsü içinde Odgurmuş'ın yeri ve dünya görüşü irdelenerek kanaat/akıbet ikilemi tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacıp, Odgurmuş, kanaat, akıbet

Abstract

Kutadgu Bilig that was examined in many aspects by many researchers from many disciplines, especially researchers from philosophy, language and literature, is one of the important works of Turkish literature. It was written by Yusuf Has Hacıp and was completed in 1069. According to some sources it is a politics book and for some others it is an advisory book. It is a valuable work that fuses principles of Islamic belief and moral and state conception. It approaches Turkish convention with subjects about social life and the information that how a good rule of state should be. The source of the book's success is that it tells such a heavy subject with a very interesting method and a very unusual wording. The notions; state, happiness, intelligence, opinion/fate were expressed in Kün-Togdı, Ay-Toldı, Ögdülmiş and Odgurmuş and their conversations. In this work, only one of four main characters, Odgurmuş's place in chain of events and his opinions were examined. The starting point of this article is that in majority of researches of literature, the notion symbolised by Odgurmuş is defined by the words Opinion/fate. However, Reşid Rahmeti Arat thinks that Odgurmuş symbolises only "fate", on the grounds of his researches on Kutadgu Bilig. Taking this determination of Reşid Rahmeti Arat as a starting point, in this research, using qualitative research methods, Odgurmuş's place in chain of events and his worldview are examined and opinion/fate dilemma is opened to discussion.

Key Words: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacıp, Odgurmuş, opinion, fate

Giriş

Kutadgu Bilig, basit bir olay örgüsüne dayalı bir hikâye etrafında mutluluk, doğruluk, dünyanın geçiciliği, iyi devlet adamının taşınması gereken özellikler gibi pek çok konunun tartışıldığı bir eserdir. Araştırmacılara göre *Kutadgu Bilig*, yeni bir dini kitleler hâlinde kabul eden, kaderine bir yön veren, yeni bir kültür ve uygarlık dairesi içine giren bir milletin, şiddetle sarsılan eski ve geleneksel değer yargılarını yeni sentezlere kavuşturmak endişesini yansıtmaya açısından önemlidir (Arslan 1987: 23). Eserde birey, toplum ve hayatın dengeli bir yolda düzenlenmesi için gerekli görgü, bilgi ve erdemlerin neler olduğu, bunların nasıl elde edileceği anlatılarak ülküsel toplum yapısının özellikleri belirtilmiştir (Kudret 1995:85,86). Bir başka araştırmacıya göre ise Yusuf Has Hâcip'in eserini yazarken esas aldığı dünya görüşü Orhun Kitabeleri'nde geçen "insanın hep ölmek için türediği" düşüncesine yaslanmaktadır. Bu düşünceye göre doğan ölür, yükselen iner, yürüyen durur, veren alır ve bir gün hayat son bulacak, insan binlerce yıl yaşasa da yine ölecektir (Kazmaz 2000: 21). *Kutadgu Bilig* üzerine yapılan bir başka değerlendirmede ise eserin her zaman ve bugün de yaşanan bir ikilemin anlatımı olduğu saptaması yapılır. Bu ikilem, insanın içinde yaşadığı zaman ile geçmişi karşılaştırması sebebiyle içine düştüğü açmazdır. Bu ikilemin vurgulanması açısından eser ölümsüz ve evrenseldir. *Kutadgu Bilig*, Karahanlı devrindeki Türk aydınlarının genel kültürleri, din ve dünya görüşleri, sosyal yaşantıları hakkında bilgiler veren, ileri sürdüğü görüşleri bugün de doğru ve gerçekçi olan, ibret verici ve üstün bir eser olarak nitelenir (Silahtaroglu 1996: IX). *Kutadgu Bilig* üzerine yapılan çok sayıda araştırma, inceleme ve yazılan çok sayıda kitap ve makale bulunmaktadır. Bu çalışmalar¹, eseri farklı açılardan ele almaktadır. Bu çalışma, *Kutadgu Bilig*'de çizilen dört ana karakterden sadece Ogdurmuş'ı ve onun kişiliği üzerinden dile getirilen görüşleri temel almak amacıyla. Bu çalışmanın problemini "Ogdurmuş'un eserin olay örgüsü içindeki yeri ve işlevi ile onun kişiliğinde anlatımını bulan dünya görüşünü ortaya koymak" oluşturmaktadır. Nitekim *Kutadgu Bilig*'den söz eden çalışmaların bir kısmında Ogdurmuş'un akıbeti; bir kısmında kanaati, bazılarında ise her ikisini birden simgelediği söylenmektedir. Sözelimi Fikri Silahdaroglu, *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması* adlı çalışmasında "ODGURMIŞ; Zahit, vezirin akrabasıdır, kanaat ve akıbeti söyler." (Silahtaroglu 1996: IX) demektedir. Nihat Sami Banarlı ise *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*'nde "...eserde dört şahıs konuşturulur. Bunlar, biri **adalet**'i, ikincisi **saadet**'i, üçüncüsü **akıl**'i, dördüncüsü de **kanaat** ve **akıbet**'i temsil eden, *allegorique* şahsiyetlerdir." (Banarlı 2001: 235) ve "Kanaat ve akıbet de Ogdurmuş adında bir zâhid'dir ki kitapta Ögdülmiş'in akrabası olarak gösterilir." (Banarlı 2001: 236) ifadelerine yer verir. Süleyman Kazmaz, *Kutadgu Bilig*'i hukuk ve devlet anlayışı açısından ele aldığı çalışmasında "Ogdurmuş, zahit, eski deyimleriyle, tarik-i dünya, bugünkü deyimleriyle, yaşanan dünyayı bir yana bırakarak dağ başında, tenha bir yerde tek başına yaşayan, bütün zamanını ibadetle geçiren kişi. Ogdurmuş, kelime anlamı itibarıyla, gerçeği anlamış, uyanmış kişi demektir; kanaati, başka bir anlatıma göre, akıbeti temsil

¹ *Kutadgu Bilig* üzerine yapılan çalışmalardan birkaçı, burada araştırmacıların ilgisine sunulmuştur: Abdurrahman Fitrat, *Kutadgu Bilig, Mearif ve Okıtuwçı II*, Taşkent 1925.; A. Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 4. Baskı, TDK Yay., Ankara 1991.; Emek Üşenmez, *İslami Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig* (Nemegan/Fergana Özbekistan Nüshası) Tıpkıbasım, Akademik Kitaplar, İstanbul 2013.; Kayyum Kerimov, *Jutadgu Bilig* (Sadetge Yollavçı Bilim), Transkripsiya ve Hazirgi Özbek Tilige Tavsiy. Özbekistan SSR Fen Neşriyatı, Taşkent 1971.; W. Radloff, *Über einne in Kairo aufgefundenene zwite Handschrift des Kutadku Bilik*, İzv. AN, T.9, 1898, Noyabr.; Zeki Velidi Togan, *Vostoçniye rokopisi v Ferganskoy oblasti*, "Zapiski vostoçnogo otdeleniya", T.XXII, 1994.

eder.” (Kazmaz 2000: 12) demektedir ki, burada Odgurmuş'un kelime anlamına getirdiği açıklama dikkat çekicidir. Süer Eker ise, Odgurmuş'un eserdeki iş/görev tanımını verirken “sofu”, ilke olarak yerini belirlerken ise “akıbet/kanaat” sözcüklerini kullanır (Eker, 2007, s.196). Bunların yanı sıra Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde “Şair, insanın melekelerini ‘adalet, devlet, akıl, kanâat’ olmak üzere başlıca dörde ayırıyor ve bunların müşahhas timsali olmak üzere ‘adalet’i, ‘Gündoğdu’ adlı bir padişah ‘devlet’i, ‘Aytuldu’ isminde bir vezir ‘Akıl’i, ‘Ögdülmüş’ namında vezirin oğlu ‘kanaat’i, ‘Udgurmuş’ isminde vezirin kardeşi şeklinde yaşatıyor.” (Köprülü 1993: 192) demektedir. Numan Külekçi, çalışmasında dört fikri simgeleyen şahsiyetler ve bunların sıfatlarına açıklık getirirken “4-Akıbet (ömrün sonu) temsilcisi Odgurmuş (zâhid sıfatlı)” (Külekçi 1998: 22) cümlesini kullanır. Seyit Kemal Karaalioğlu ise *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi*'nin Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig'i ele alan kısmında ilginç bir yaklaşım sergiler. Karaalioğlu, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'den söz ederken Odgurmuş için “Ondan sonrakisi Odgurmuş'tur: Ben onu âkıbet olarak aldım.” (Karaalioğlu 1980:135) dediğini belirtir. Ancak hemen ardından kendisi bir değerlendirme yaparak “Odgurmuş (Kanaati temsil eden vezirin kardeşi)” (Karaalioğlu 1980:136) ifadesine yer verir. *Kutadgu Bilig* üzerine yaptığı araştırmaların sonucunda Reşid Rahmeti Arat, eserin tarihi ve nüshaları ile ilgili çok önemli saptamalarda bulunur. Reşid Rahmeti Arat'a göre *Kutadgu Bilig* yazıldıktan bir süre sonra unutulmuş veya çok dar bir çevrenin istifadesine münhasır kalmıştır. Eser, iki defa tarihin karanlık perdesi arkasından aydınlığa çıkarılmıştır. Her iki defada da esere mukaddime eklenmiştir. Bu mukaddimeler, bunları yazanların fikir seviyelerini gösterdiği gibi bu çevrelerin eser hakkındaki görüşlerini de içermektedir. Reşid Rahmeti Arat'a göre bu mukaddimelerden Türk tarihi ve özellikle de Türk kültür tarihi ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır, ancak Yusuf Has Hâcip aslında *Kutadgu Bilig*'i son derece kısa fakat veciz bir şekilde “Kitap adını Kutadgu bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim. Sözümü söyledim ve eserimi yazdım; elini uzatana iki dünyayı kut ile tutarsa, o kutlu olmuş olur; bu sözüm doğrudur, inan” sözleriyle takdim etmiştir (Arat 1979: XXVIII). Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*'e ilk ilave edilen 77 beyitlik mukaddimeyi yazan şâirin, kendisi, muhiti ve devri hakkında açık bir fikir edinmeyi sağlayacak herhangi bir ipucu vermediğini, ayrıca mukaddimeyi yazan kişinin eserin esas fikrini kavrayamamış olduğunu belirtir (Arat 1979: XXVIII). Reşid Rahmeti Arat, mukaddimeyi yazan kişinin eserin asıl insani ve beşerî değerini ikinci plana atarak ve kitapta çok tali bir yer tutan mesela askerlik gibi meseleleri ön plana alarak *Kutadgu Bilig*'i bir nevi siyasetname şeklinde takdim etmesini eleştirir (Arat 1979: XXIX-XXX). Yine Reşid Rahmeti Arat'ın bir başka eleştirisi, eserin üzerine inşa edildiği 4 temel inşanın alınış biçimidir. Reşid Rahmeti Arat, bu konudaki düşüncelerini,

“Eserin üzerine bina edilmiş olduğu 4 temel inşanın (burada nik şerif) üçüncüsü olan ukuş, mukaddimede hired, dördüncüsü olan akıbet ise, kanaat şeklinde geçmekte olup, bu keyfiyet son zamanlarda Kutadgu bilig'in üzerinde uğraşanların hepsini de yanlış yola sevk etmiştir. Eserin en mühim motiflerinden birini teşkil eden akıbet'in burada kanaat (bazen kanaat ve afiyet) şekline girmesinin sebebi bir yanlış okuma neticesi olabilir; her hâlde mukaddimeyi yazanın buna yeni bir mâna vermek istemiş olmasını tasavvur etmek mümkün değildir.” (Arat 1979)

şeklinde dile getirir. Bu araştırmanın da çıkış noktasını Reşid Rahmeti Arat'ın bu değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada *Kutadgu Bilig*'in olay örgüsü içinde Odgurmuş'ın yeri ve düşünce dünyası irdelenerek akıbet ve kanaat sözcüklerinin ifade ettiği anlamların eserde ne ölçüde karşılık bulduğu konusu sorgulanmıştır. İlk olarak birinci alt başlıkta *Kutadgu Bilig*'in olay örgüsü içinde Odgurmuş'ın yeri ele alınmıştır. İkinci alt başlıkta Odgurmuş'ın dünya görüşünü özetlediği varsayılan kanaat ve akıbet kavramlarının eserdeki izdüşümü üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde ise basit söylemle “azla yetinmek” ifadesinde karşılığını bulan kanaatkâr olmak ile her şeyin bir sonu olduğu bağlamında akıbet düşüncesinden hangisinin eserde daha belirgin olarak yer aldığı tartışılmıştır.

***Kutadgu Bilig*'in Olay Örgüsü**

Hakan Kün-Togdı, bilgisi ve ülkesine getirdiği düzen ile tanınmış bir hükümdardır. Ay-Toldı, Kün-Togdı'nın ününü duyar ve böyle bir hakana hizmet etmenin iyi olacağını düşünür. Hakanın huzuruna varır, kendisini tanıtır. Kün-Togdı, Ay-Toldı'nın kendisine ve ülkeye iyi hizmet edebileceğini düşünür ve onu saraya kabul eder. Ay-Toldı, hakana kendisini sevdirebilir. Eserde Ay-Toldı'nın -tıpkı temsil ettiği, insanların kısa bir süre ellerinde tutabildiği, geçici olan mutluluk gibi- hakanın yanındaki hizmeti çok sürmez. Ay-Toldı, bir gün hastalanır ve yanına oğlu Ögdülmiş'i çağırır. Ögdülmiş'e ölmek üzere olduğunu, hastalıktan kurtulmasının mümkün görünmediğini söyler. Oğluna ölümünden sonra hakana verilmek üzere bir mektup bırakır. Oğlundan bu mektubu Kün-Togdı'ya mutlaka götürmesini, hakan ile tanışmasını ve eğer hakan kendisinden hizmet talep ederse kabul etmesini bildirir. Ay-Toldı, bir süre sonra ölür. Ölümünün ardından Ögdülmiş, babasının vasiyetine uyararak Kün-Togdı'nın yanına gider ve mektubu iletir. Sonra evine döner. Kün-Togdı, Ay-Toldı'nın ölümüne üzülür. Ama Ögdülmiş'i hemen yanına almaz.

Bir süre sonra bir gün Kün-Togdı dertleşecek, danışacak, kendisine yol gösterecek birinin varlığına ihtiyaç duyar. Aklına Ay-Toldı gelir ve hüznlenir. Ay-Toldı'nın bir oğlu olduğunu, bu çocuğun da babası gibi kendisine hizmet edebileceğini düşünür, Ögdülmiş'i saraya davet eder. Babasının vasiyetini unutmayan Ögdülmiş, hakanın davetini kabul eder. Ögdülmiş de bir zamanlar babasının yaptığı gibi hakanın hizmetine girmiş olur. Hakan, Ögdülmiş'in hizmetinden; Ögdülmiş, hakanın lütuflarından memnundur. Ancak bir gün hakanın aklına Ögdülmiş'in ölebileceği, o takdirde kendisinin yalnız kalabileceği meselesi takılır. Bunun üzerine Ögdülmiş'ten böyle bir durumda yalnız kalmamak istediğini ve Ögdülmiş'in akrabaları arasında kendisine hizmet edebilecek, güvenilir, akıllı bir kişi olup olmadığını söylemesini ister. Ögdülmiş'in aklına akrabası olan Odgurmuş gelir. Ancak Odgurmuş, dünya işlerinden elini çekmiş, ıssız bir yere yerleşmiş ve zamanını ibadetle geçiren bir kişidir. Ögdülmiş, Odgurmuş'tan söz ettiğinde hakan sevinir ve onunla görüşmek istediğini bildiren bir mektup yazar. Ögdülmiş, mektubu Odgurmuş'a götürür. Allah'tan başka hiç kimseye kulluk etmek istemediğini, dünya nimetlerinin kendisi için önem taşımadığını belirten Odgurmuş, daveti geri çevirdiğini bildiren bir mektup yazar. Ögdülmiş, mektubu hakana iletir. Hakan, mektuptan etkilenir ve Odgurmuş'u ısrarla davet eden ikinci bir mektup yazar. Ögdülmiş bu ikinci mektubu da Odgurmuş'a götürür. Odgurmuş, hakanın hizmetine girmemekte ve hayatının geri kalanını ibadet etmekle geçirmekte kararlıdır, daveti yine reddeder. Ögdülmiş, Kün-Togdı'ya gidip Odgurmuş'ın hakanın hizmetine niçin girmek

istemediğini içeren sözlerini iletir. Bu sözler hakanı da etkiler. Hakan Kün-Togdı, Odgurmuş'ın fikirlerine saygı duyar ve onu hizmetine çağırarak konusunda ısrarcı olmaktan vazgeçer. Ancak, Odgurmuş'ın nasıl bir insan olduğunu bilmek, onunla tanışmak ister. Ögdülmiş'ten, tekrar Odgurmuş'a gidip bu tanışma isteğini bildirmesini söyler. Hakan, Odgurmuş'ı mutlaka yanına çağırarak düşüncesinde olmadığını, kendisinin de gidip onu görebileceğini belirtir. Ögdülmiş, üçüncü kez Odgurmuş'ın yanına gider. Odgurmuş, hakanın kendisi ile tanışmak isteğine olumlu yaklaşır ve kendisinin gidip hakanı ziyaret edebileceğini söyler. Dediği gibi de bir akşam, Kün-Togdı'yı ziyaret eder. Bu ziyaret sırasında Kün-Togdı'ya yaşamın geçiciliğinden söz eder ve insanın zamanını boşa geçirmemesi, iyi işler yapması gerektiğini söyler. Kün-Togdı, Odgurmuş'ın söylediklerinden yola çıkarak kendisini ve yaşamını sorgular. Odgurmuş, tekrar evine döner.

Bir süre sonra Ögdülmiş, yaşlanmakta ve hayatının yavaş yavaş sona ermekte olduğunu fark edip bir karamsarlığa bürünür. Tıpkı Odgurmuş gibi dünya işlerinden el çekip zamanını ibadet ederek geçirmesi gerektiğini düşünür. Bu konuda bir karar vermeden önce Odgurmuş'a danışır. Dördüncü kez Odgurmuş'ın yanına gider. Odgurmuş, ona aldığı kararın yanlışlığını nedenleri ile anlatır, Ögdülmiş evine döner. Her şey yine eskisi gibidir.

Bir gece bir haberci Ögdülmiş'in evine gelerek, Odgurmuş'ın hasta olduğunu ve onu göstermek istediğini söyler. Ögdülmiş, hemen Odgurmuş'ın yanına gider. Odgurmuş, bir rüya gördüğünü ve bu rüyanın onun ölümünün yaklaştığını bildiren bir işaret olduğunu söyler. Ögdülmiş, rüyayı iyiye yorarken, Odgurmuş bunun kendisinin ölmek üzere olduğu anlamına geldiği noktasında ısrarcıdır. Ögdülmiş, Odgurmuş ile vedalaşıp evine döner. Bir zaman sonra Ögdülmiş, yine Odgurmuş'ı görmek ister. Evine gittiğinde onun öldüğünü öğrenir, mezarı başında ağlayıp dua eder ve yeniden evine döner. Olay örgüsü böylece son bulur.

Yusuf Has Hâcip, dört ana karakter üzerinde kurduğu bu basit öyküsünde iki ayrı yerde üç farklı kişiye daha yer verir. Bunlardan biri Odgurmuş'ın hastalandığını Ögdülmiş'e bildiren haberci (5954-5958)² diğeri Odgurmuş'ın müridi, Kumaru'dur (6286-6288). Her iki kişinin aynı olup olmadığı, Odgurmuş'ın yanında kaç kişi bulunduğu belli değildir. Üçüncü kişi, Ögdülmiş'in evinde onun hizmetine bakan biridir. Bu kişinin olay örgüsü içindeki yeri, Odgurmuş'ın hastalandığı haberini getirene kapıyı açıp, birinin bir haber getirdiğini Ögdülmiş'e bildirmektir (5954-5958). Bu kişilerin eserde haber vermektense öte bir işlevi yoktur, bunlar son derece silik kişilerdir.

Eserde üzerinde durulması gereken nokta, yazarın olayların akışı içine yeni karakterleri eklemeye gösterdiği özendir. Ay-Toldı'nın olaylar içinde yer almasının nedeni memleketinden kalkıp gelip iyi bir devlet adamı olduğunu işittiği Kün-Togdı'ya hizmet etmektir. Hakanın bir gün sıkılıp yanında dertleşecek, konuşacak, bilgili bir kişi araması ile Ögdülmiş, kurguda önemli bir işlev kazanır. Odgurmuş'ın eserde yer alması nedeni de Ögdülmiş'e benzerdir. Hakan, Ögdülmiş'in ölümü nedeniyle yalnız kalabileceğini varsayar ve bu varsayımdan yola çıkarak Ögdülmiş'e kendisi gibi bilgili, akıllı beyine bağlı bir akrabası olup olmadığını sorar. Bu soru ile birlikte hikâyede Odgurmuş da yerini alır. Görüldüğü gibi Kün-Togdı dışındaki diğer üç kişinin olayların akışında yer almasının bir nedeni vardır. Her üçünden de beklenen hakana, dolayısıyla halka hizmet etmeleridir. Üçü

² Parantez içinde verilen rakamlar, *Kutadgu Bilig*'deki beyit numaralarıdır. Bu çalışma için esas alınan kaynak eser şudur: Reşid Rahmeti Arat, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan Kutadgu Bilig I Metin*, 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.

de geçicidir. Kalıcı olan Kün-Togdı'dır. Bu da bilinçli bir seçim olsa gerektir. Mutluluk, akıl ve akıbet /kanaat geçici, oysa devlet kalıcıdır. Başka bir deyişle önemli olan ve kalıcı olması istenilen tek unsur devlettir. Diğer üç sembolün simgelediği kavramlar devletin bekası için vardır.

Odgurmuş'un Düşünce Dünyası ve Kanaat/Akıbet İkilemi

Kutadgu Bilig'de yer alan dört kişi arasında Odgurmuş, dünya görüşü ile ilginç bir yere sahiptir. O yalnızlığı seçmiş, akrabalarından uzaklaşmıştır; evlenip yuva kurmanın gerekli olmadığını, kız ya da erkek evladın insana tasadan başka bir şey vermediğini, hatta babası ölünce hayırsız evladın onun ardından sayıp sövdüğünü söylemektedir (3377-3391). Odgurmuş, her hangi bir insanın önemseydiği, değer verdiği, sahip olmak istediği her türlü varlığa karşı çıkan bir anlayış içindedir. Yazar, Odgurmuş'un ve onun dünyaya bakış tarzının karşısına Ögdülmiş'i ve dünya görüşünü çıkarır. Ögdülmiş, kendi inandığı değerler ve doğrular çerçevesinde Odgurmuş'u hakana hizmete ikna etmeye çalışır; doğru, dürüst hakanlar beyler olmasa Tanrı bu dünyayı bozardı, doğru beyin yüzünü görenler kut bulup sevaba girer günahları silinir, der (3461-3465). Burada Odgurmuş'u hakanın yanına götürme arzusunun yanı sıra bu sözlere gerçekten inanma da vardır.

Odgurmuş, hakanın mektubunu aldığı anda bu davete nasıl karşılık vermesi gerektiğini bu konuda ne yapmasının uygun olacağını Ögdülmiş'e sorar, akıl danışır. Ögdülmiş ise onun yanına gelerek, ona bu mektubu ileterek düşüncesini bildirdiğini, kendisinin ona akıl danışmak üzere gelmişken akıl vermesinin doğru olmayacağını, karşısındakinden bir çıkar bekleyen kişinin onu yanlış yönlendireceğini (3491-3494) söyledikten sonra şöyle der:

“(3495) Bazı işler vardır ki, insanlar ile istişâre etmek lâzımdır; fakat neticede insan yine gönlünün münasip gördüğü işi yapmalıdır. (3496) Seni en çok düşünen yine bizzat kendisin, insanlara güvenme; işte o kadar. (3497) Ne yapmak lâzımsa, bunu kendin bilmelisin; istişâre et, fakat benden bu iş için fikir sorma.”

(Arat 1998: 255)

Başlangıçta Ögdülmiş'te Odgurmuş'u ve yaşam tarzını eleştiri söz konusudur; Ögdülmiş onun insanlardan kaçmasını doğru bulmaz. Neden yalnızlığı seçtiğini sorar ve insanların arasına katılmasını, insanca davranmasını önerir (3502). Tanrı'nın çalışan kullarına cenneti vaat ettiğini söyleyip gönül, dil ve eylemini sağlam tutmayı, bu takdirde nerede isterse kutlu yaşam süreceğini, insan içinde insansız yaşamının ve başkalarının ayıplarını görmek yerine kendine bakmanın doğru olduğunu söyler (3503, 3505).

Ögdülmiş, kişinin insanların arasında ve insanca yaşamasından yanadır. Ona göre gönlü, dili ve davranışları doğru olan kişi insanların arasında da yaşasa mutlu bir yaşam sürebilecektir. Bir anlamda mutlu yaşamın ve cennete ulaşmanın yolu hata işlemekten kaçabilmek için ıssız yerlere sığınmak değil, her nerede olunursa olunsun doğruluktan ayrılmamaktır. Ögdülmiş bu sözlerle, Odgurmuş'un niçin gelip ıssız bir yere sığındığını ifade eden

3337 özüm ka kadaştın neçe adrılıp
nelük turgay erdim bu yirke kelip

- 3338 aka kördüm emdi dinim yiglikı
bu yirde köründi özüm yiglikı
- 3339 anın keldim emdi bu yirke turup
bayat tapğı kılsa men yalnuz bolup
- 3340 bu dünya işinge katılmış kişi
kılumaz tapug birle ukbi işi
- 3341 bu halkka tözü yapmagineça kapug
törütügli rabka kılumaz tapug
- 3342 hava nefis boyunun sıgu ked katıg
özüng ötrü bulsa tapugda tatıg

“(3337) Ben de kardeş ve akrabalarından ayrılarak, buraya gelip, niçin bu kadar zaman burada kaldım. (3338) Çünkü dinimin selâmetini ve kendi menfaatimi bunda gördüm. (3339) Onun için kalkıp, buraya geldim; halvete çekilip, böylece Tanrıya ibâdetle meşgul olmak istedim. (3340) Bu dünya işlerine karışan kimse aynı zamanda ibâdet ve ahret işini yerine getiremez. (3341) İnsan bütün bu halka kapısını kapatmayınca, yaratan Tanrıya ibâdet edemez. (3342) İnsan ibâdetde zevk bulabilmek için, hevesin kafasını iyice ezmelidir.”

(Arat 1998: 244,245)

şeklindeki sözlere cevap vermiş olur. Bir başka önemli nokta ise Odgurmuş'un, Ögdülmiş'i dünyayı ve dünya nimetlerini sevmekle suçlamasıdır. Odgurmuş'a göre Ögdülmiş bu sevgi yüzünden dünyaya ait her türlü ayıbı bir erdem olarak algılamaktadır (3512-3518). Odgurmuş, dünyanın kusurlu yaşanılmaz bir yer olduğu iddiasını kanıtlamak için anlatıma insanoğlunun dünya üzerinde ilk var olduğu dönemlerden başlar.

- 3520 apa yazdı erse bayat kınadı
bu dünyag tünek kıldı erklig idi
- 3521 tünekte ne arzu tiler sen tilek
tilek uçmak içre bolur kut yülek

“(3520) Âdem günah işleyince, Tanrı onu cezalandırdı; kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı. (3521) Zindanda ne gibi arzu ve dilek ararsın; dilek, arzu ve saâdet cennet içinde bulunur.”

(Arat 1998: 257)

sözleriyle Hz. Adem'in yasak meyveye el sürmesi olayına telmih yaparak dünyanın bir zindan olduğu tezini, dinsel öğelerden yararlanarak ortaya koyar. Sonra da bu zindandan

ne arzu edilebileceğinin sorgusunu yapar. Asıl dilek ve mutluluk dünyada değil cennettir, görüşünü ileri sürer.

Odgurmuş'a göre dünyanın bir başka olumsuz yönü ise geçiciliğidir. İnsan ölümlüdür, her kim olursa olsun ölecektir (3526). Bu dünyaya çıplak gelen insan, yine çıplak olarak gidecektir; dünyada edindikleri yine bu dünyada kalacaktır (3528). Dünyaya aldanmamak gerekir, neticede her insan burada kısa bir süre için konuktur (3529). Dünya kaypak ve dönektir, insana ne verirse versin yine hepsini geri alacaktır (3533). İnsanları iyi ve kötü, kul ya da bey diye ayırmaz (3534). Dünya sanki kovalandıkça kaçan bir gölgedir (3536). Dünya malının dine kını vardır, dünya yerse ancak din yemektir, buna dikkat edilmelidir (3539). Dünyayı güzel, süslü ve insanın içini eriten bir geline benzetirken Odgurmuş, şöyle demektedir:

- 3540 bezenip bu dünya özin körkitür
itinmiş kelin teg köngül yilkitür
- 3541 köngül birse kurtğa bolur bir turı
yaka ying tutar künde kesmez urı
- 3542 yana kılkı irsel kılınçı yayıg
begi birle turmaz tükel üç ayıg
- 3543 kim erse köngül badı erse angar
yava kıldı isiz tiriglik mungar

[“(3540) Bu dünya insanın karşısına süslenerek çıkar; süslü bir gelin gibi, gönülü heyecanlandırır. (3541) Gönül verirsen, huysuz bir acüze olur; yaka ve yene yapışır, dırdırının ardi-arkası kesilmez. (3542) Tavır, hareketi de vefâsız ve dönektir; kocası ile doğru-dürüst üç ay bile geçinmez. (3543) Bir kimse ona gönül bağlarsa, yazık, hayatını boşuna ona fedâ etmiş demektir.”

(Arat 1998: 258)]

Buna göre dünya güzel bir genç kızdır, ancak gönül verildiğinde ise huysuz bir kocakarı gibi olup sürekli söylenmektedir. Dönek oluşu ve vefasızlığı nedeniyle de evlendiği adamla üç ay bile yaşayamayacaktır. Ona gönül veren boşuna bağlanmaktadır. Bu sözlerin ardından yaşamın her gününün çok değerli olduğu ve boş harcamamak gerektiği tezi gelir:

- 3544 idi kız erür bu tiriglik küni
yava işke işletse bolmaz munı

“(3544) Bu hayâtın her günü çok kıymetlidir, bunu boş yere sarfetmek doğru olmaz.”

(Arat 1998: 258)

Ardından ise yaşamın iyiliğe sermaye olduğu, “haram”, “helal” ve “şüpheli” kavramlarından başka dünya malı olmadığı; helalden yana olup harama yanaşılmaması ve şüpheli görülenden ise uzak durulması gerektiği bilgisi verilir (3545, 3546, 3547). Ayrıca Odgurmuş'a göre dünyanın olumsuz niteliklerinden biri de insana hem sevinç hem kaygılar yaşatmasıdır. Sevincin sonu hep endişe, endişeli hayatın sonu ise neşedir (3550) ve

3551 uçı ni'met erse tüpi mihnet ol
başı mihnet erse songı ni'met ol³

“(3551) *Tepesi nîmet ise, dibi mihnettir; başı mihnet ise, sonu nîmettir.*”
(Arat 1998: 259)

diyerek insanın bu dünyada iyilik ve kötülüğü, nimeti ve mihneti hep bir arada yaşadığının ve yaşayacağını altı çizilir. Böylece Hz. Âdem'in yasak meyveyi yemesiyle Allah tarafından zindana dönüştürülen dünya düşüncesinden hareketle yaşamın zorluklarının her kul için mukarrer olduğu noktasına temas edilir. Ardından yine uyanık olunup dünyadan uzak durulması gerektiği öğütlenir (3552). Burada dünya bir semboldür. Uzak durulması gereken dünya nimetleridir. Çünkü sonraki beyitlerde kişinin bütün yaptıklarının bozulup, edindiği bütün mal ve mülkün dağılacağı, bu dünyanın gidip yerine asıl dünyanın geleceği ve bunun da yakın olduğu söylenir (3555, 3556). Böylece sürekli olarak asıl olanın, ölüm sonrası olduğu noktası etrafında düşünceler yoğunlaşmaktadır. Hatta Yusuf Has Hâcip, neredeyse atasözü değerinde diyebileceğimiz

3558 barıglıka birmez biliglig köngül
keliglike itnür ukuşlug amul

3559 ölümüg biligli sevinmez özün
ölürüg körügli avınmaz uzun

3560 yorıglı kişi yolda itmez evin
köçüglı kişi evde kodmaz nengin

“(3558) *Bilgili insan fânî olana gönül vermez; akıllı ve ağır-başlı insan gelecek olana hazırlanır. (3559) Ölümü bilen insan dünya saâdetine kapılmaz; öleni gören insan da uzun müddet avunmaz. (3560) Yola çıkan insan yol üzerinde evini yapmaz; göç eden kimse de eşyasını evde bırakmaz.*”
(Arat 1998: 259,260)

³ Söz konusu beytin ifade ettiği anlam, *Kur'ân-ı Kerim*'in 94. suresi olan “İnşirah”ın 5. ve 6. ayetlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu âyetlerin Türkçe meali “*Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır.*” (Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Ku'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*, Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 4. Baskı, İstanbul 1991.) şeklindedir.

beyitlerini söyleyerek dünyanın geçiciliğinin farkında olan kişileri akıllı olarak nitelendirir, ölümü bilen bir kişinin dünya saadetine aldanmayacağını, mal mülk edinmek gibi bir eyleme kalkışmayacağını da ekler. Ona göre dünya malı tuzağa saçılmış bir yemdir, gafil ve aç gözlü insanoğlu da bu tuzağa düşmektedir, çünkü insandır (3564, 3565).

Odgurmuş'ın dünya malı ve yaşam üzerine bir başka düşüncesi de insanın ne kadar uzun ve müreffeh yaşarsa yaşasın sonunda bir gün mutlaka toprak olacaktır. İnsanın toprak olduğu o anda ise yaşamı boyunca yapıp ettikleri karşısına çıkacak, yaşadığı her gün onun eylemlerine, hata ve sevaplarına tanıklık edecek, pişmanlığın ise faydası olmayacaktır (3569-3572).

Odgurmuş'a göre dünyanın tadı üç şeyde vardır. Bunlardan ilki yemek içmektir. Yemek, içmek bir tattır, ancak vücuttan atılırken kötüdür, ayrıca yalnız damakla sınırlı kalan bir tattır. Kimi zaman iyi sindirilmeyen aş, vücut dengesini bozmakta ve hastalıklara da yol açmaktadır. Hastalık ise ölüm habercisidir ve ölümden bir tat yoktur. Dünyaya ait ikinci tat, kadındır. Kadın, oğul ve kızın doğumuna yol açar, çocuk ise insana yükür. Üçüncüsü ise esenlikli sağlıklı yaşamdır. Bunun sonu da ölümdür (3573-3588).

Yemek içmek, esenlik içinde mutlu bir yaşam ve çocuklar hemen her insanın dileğidir. Oysa Odgurmuş tüm bunların sonunun tatsız olduğunu söyleyerek hepsine birden olumsuz bir yaklaşım sergilemektedir. Özellikle de "kadın"a hayatın bir tadı gözüyle bakmakta, bunun sonunun çocuk sahibi olmaya varmasını kötü bir olay şeklinde değerlendirmektedir. Burada çocuk sahibi olmanın insana bir yük olduğu görüşü ilginçtir. Ölümle çocukları da bu dünyada bırakıp gitmek, sevilen ve ayrılmak zorunda kalınacak olan kişi sayısının artması, bir sınav yeri olan bu kötü dünyada yaşayacak yeni insanların doğumuna yol açmak vb. birçok yönden değerlendirilmesi yapılabilecekken çocuğun yük olmaktan öte bir işlevi olmadığını öne sürmek, üzerinde düşünölmeye değer niteliktedir. Odgurmuş'ın dünyaya bakışında koyu bir nihilizm ve hayatta hiçbir şeyden zevk almama anlayışı göze çarpmaktadır.

Odgurmuş, dünya tatlarının yanı sıra yeryüzünde insana düşman olan unsurları da saymaktadır. Ona göre insanın yine üç düşmanı vardır: dünya, beden ve şeytan. Bu üçü içinde insanın en sert, en kötü düşmanı bedendir ve en çok sıkıntıyı beden vermektedir. Tanrı adı anıldığında düşmanın kaçacağını; umursanılmadığında dünyanın önemini yitireceğini; oysa insanın vücudunu bırakamayacağını ancak ölümlle bedenden ayrılığın gerçekleşeceğini (3589-3593) belirttikten sonra bu düşüncesini ispatlamak amacıyla

3595 mini mungka tegrür et öz emgetür
ara küldürür kör ara yıglatur

3596 ajun tezginür men tilekin udu
ara aç yatur men arala todü

3597 bir arzu yitürse takı bir kolar
takı birni bulsa tüköl beg bolur

“(3595) Bana vücûdum ıztırab ve zahmet çektirir; bazen güldürür, fakat bazen da ağlatur. (3596) Onun arzusuna uyarak, dünyayı dolaşırım; bâzan

aç yatarım, bâzan da tok. (3597) O bir arzusuna kavuşursa, bir başkasını ister; onu da bulursa, artık insana tamâmen hâkim olur.”

(Arat 1998: 262)

der. Ardından kendi iradesiyle bedenini yenemediğini söyleyip Allah'tan bu konuda yardım diler (3598) ve bedeni insanın kişiliğinden ayrı bir kişilikmiş ve insanın iradesini yönlendiren asıl güçmüş gibi göstererek,

3599 bu yavlak osugluğ turur bu et öz
semiz tutsa artuk bolur bu yavuz

3600 bulak semrise kör munar hem azar
idisin çalar yirke andın tezer

3601 tükel avçı it teg et özke bakın
semiz bolsa bilmez idisi hakın

3602 karın todsa avka yügürmez bolur
idisi tilekinçe barmaz turur

“(3599) Bu vücüt böyle kötü bir tynnetedir; onu kuvvetlendirirsen, daha çok kötüleşir. (3600) Haşarı at semirirse, kudurur ve azar; sâhibini yere vurur ve ondan kaçır. (3601) Vücûda bak, tam bir av köpeği gibidir; semirirse, sâhibinin hakkını tanımaz.(3602) Karnı doyarsa, ava koşmaz olur; sâhibinin arzusuna göre hareket etmez, yerinde durur.”

(Arat 1998: 262)

dizeleriyle düşüncelerini dile getirir ve bedeni bir çocuğa benzetir (3603).

Odgurmuş'ta sürekli olarak hayatın bir sorgulaması vardır. Ona göre hayatın tamamı dün-bugün-yarın olmak üzere üç gündün oluşmaktadır ve bundan ötesi gece ve düşür (3605). Dünya nimetlerinin sonu ise iki bez parçasıdır, fakir ya da zengin herkes ölür ve sonunda toprak altında eşitlenir (3616, 3617). Bu dünyanın iki günlük rahatına aldanıp hayatı bundan ibaret sanıp, mal edinmeye çalışmayı anlamsız bulur, çünkü insanın sonu ölümdür (3618, 3619). İnsan şüphesiz ölecektir, ancak bunun günü belli değildir ve ölüme hiçbir şekilde çare yoktur (3621, 3623). Odgurmuş, insanoğlunun bu gerçeği bilmesini ve kendini göz göre göre ateşe atmamasını öğütler. Yine ona göre dünya insanın içtikçe bir türlü kanamayacağı bir acı sudur. İnsanlar ise son derece açgözlüdür (3626).

Odgurmuş'ın bir seraba benzettiği bu dünyada insanın gizli bir düşmanı daha vardır. Bu da nefsin şiddetli heves ve arzularıdır. O, nefse boyun eğmeyip ibadet etmeyi öğütler; yaşanan günleri geri getirmenin imkânsız olduğunu, ayrıca ne kadar ömür kaldığının bilinmediğini, bu durumda günü, zamanı boş geçirmemek gerektiğini söyler (3628-3631). Ardından da kendisinin nefesine hâkim olmayı öğrendiğini belirtir. Ögdülmiş'in davetine uyarak şehre gittiğinde ona nefsiyle mücadelede neyin yardımcı olacağını sorar. Ona göre

bedeni amansız bir düşmandır (3635-3637). Nefsine yenilen, şehvete esir olan bir kişiye bilgili ve akıllı demenin doğru olmayacağını altını çizerek (3641,3642).

Odgurmuş, dünyanın kusurlarını Ögdülmiş'e saydıktan sonra onun kendisine hak vermesini bekler. Oysa Ögdülmiş, ona bu düşüncelerinden dolayı hak vermez. Eserde sürekli olarak bir fikir çatışması vardır. Odgurmuş'ın bu karamsar bakış açısı karşısında Ögdülmiş, azabı çok olsa da Allah'ın rahmetinin de bol olduğunu; azabından korkup rahmetini bekleyip ibadet etmenin gerektiğini ancak herkesin onun gibi davranması durumunda dünyanın düzeninin bozulup insanoğlunun neslinin tükeneceğini söyler. Allah'ın kullarına cennet ve cehennem olmak üzere iki ev yarattığını; dünyadaki bütün insanların cehennemi seçip ibadet etmemesi durumunda bile cennetin yine de boş kalmayacağını iddia eder. Allah'ın insana iki göz, iki kulak verdiğini ve bununla hem dünyaya hem ahirete bakılması; iki elinden biriyle ahireti diğeriyle dünyayı tutması; iki ayağından biriyle buraya diğeriyle öteye (ahirete) gitmesi gerektiğini belirtir. Allah'ın kullarını böyle, karnı acıkan ve doyan; sırtına giysi giymek zorunda kalan bir şekilde yarattığını; tüm bunların yaşamın gereği olduğunu ve insanın bundan vazgeçemeyeceğini söyler (3648-3667). Allah'ın gazabından korkarak ama ondan yardım umularak yaşanması gerektiğini belirtip "kulluk bu ikisinin arasındadır" der (3668, 3669). Ayrıca günahın çok olmasından dolayı cennetten umudun kesilmesine ve ibadete kanıp aşırılığa gidilmesine de karşı çıkar. Kişinin kendini Allah karşısında değersiz bulup onu yüceltmesini; ibadet etmesini ve en önemlisi kişinin kendini bilmesini ister (3676-3678).

Odgurmuş ile Ögdülmiş arasındaki bu fikir tartışması sonunda Odgurmuş, uzun uzun düşünür. Sonunda da önce Ögdülmiş'e söylediği sözlerden dolayı teşekkür eder. Ardından da onun sözlerinin gönlüne yatmadığını, bu işte kendine çıkar bir yol bulamadığını, gönlüne yatmayan işten fayda bulamayacağını, bu nedenle de özrünü kabul edip onu yalnız bırakmasını diler. Kendisinin dünyadan kaçıp bu kulübeye sığındığını, hakana söyleyecek bir sözü olmadığını, kendini Tanrı hizmetine adanmışken kişilere hizmet etmenin ona yakışmayacağını, kendisini yalnız bırakmasını, bu durumda ona duacı olacağını söyler ve kendisini özleyip görüşmek istediğinde de gelmemesini, kendisinin gerektiğinde onu bulacağını ekler (3682-3698).

Odgurmuş, hakana hizmetine girmek istemediğini bildirdiği mektubuna Allah'ın büyüklüğünü, ululuğunu sayarak başlar. Öncelikle hakanın kendisine gösterdiği iltifata teşekkür eder, ancak kendisinin hizmet etmeyi bilmediğini, bu durumda hakanı memnun edemeyeceğini, usûl, yol bilmediğini bu nedenle yapacağı hizmette kusurlar olacağını belirtir. İkinci olarak ise kendisinin Allah'a sığındığını, yediğinin, içtiğinin ve giydiğinin kendisine yettiğini, fazlasının ise yükten öteye gitmeyeceğini söyler (3733-3743).

Odgurmuş, hakana yazdığı mektupta yapılan iyiliği ve kötülüğü Tanrı'dan gördüğünü ve göreceğini, tek tapınma yerinin Tanrı kapısı olduğunu, hakanın kapısına bir hayatı adayıp karşılığında ne dileyebileceğini belirttiğinden sonra şöyle der:

3749 İkiğü bayat kullarımız biz ök
bu kulluk içinde kurumız tüz ök

3750 bu kul kulka kulluk yaragsız bolur
tapugçika tapsa ucuzluk bulur

“(3749) Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız; bu kulluk husûsunda ikimiz de aynı mertebedeyiz. (3750) Kulun kula kulluk etmesi yakışmaz, hizmetkâra hizmet eden kimsenin kıymeti kalmaz.”

(Arat 1998: 272)

Burada Odgurmuş'ın insanların eşit olduğu, kula kulluk etmenin doğru olamayacağı, kula kulluk etmenin kulluk eden ve edilen kişiyi alçalttığı düşüncesi üzerinde durmaya değer bir görüşür. Odgurmuş, bu sözle de yetinmeyip kendisinin hakanın hizmetine girebilmesi için ondan dört isteğini yerine getirmesinin gerektiğini söyler. Bu istekler şunlardır:

1. Ölümsüz bir yaşam
2. Hiç yaşlanmadan genç kalmak
3. Hiç hastalanmadan esen kalmak
4. Zengin olmak

Bu dört dileği verdiği takdirde hakanın hizmetine girebileceğini söyledikten sonra bunları vermeye onun gücünün yetemeyeceğini o hâlde kendisinden de üstün olmadığını vurgular. Yemek, giysi gibi ihtiyaçlarının zaten olduğunu daha da istemesi hâlinde ona bunları Tanrı'nın vereceğini, insana değerini yalnız Tanrı tarafından verilebileceğini, ölüm ve yaşamın yine Tanrı'dan geleceğini, bunları bilen akıllı bir kişinin ise başka türlü davranmasının mümkün olamayacağını ifade eder. Hakanın kişileri Tanrı gibi korumaya muktedir olmadığı gibi, başkaları tarafından korunmaya muhtaç olduğunu, ayrıca Tanrı'nın yemeden kullarını doyurduğunu oysa hakan doymadan ona hizmet edenlerin doymadığını, bir kusur ettiğinde hakanın affetmeyeceğini, oysa Tanrı'nın bağışlayıcı olduğunu söyler. Bu anlamda Odgurmuş'ın kendisini hizmet için davet eden hakan ile Tanrı gücü arasında bir karşılaştırma yapıp sonuçta hakana hizmet etmenin anlamsızlığını ortaya koymaya çalıştığı görülür (3749-3769). Bu kıyaslanmanın ardından Odgurmuş, Tanrı'ya yalvarır; bağışlayıcılığın, mağfiretin, derde dermanın ondan geldiğini söyleyip günahlarının affını ister (3770-3777). Sonra yeniden sözünü hakana yönelterek, bu dünyanın gelip geçici; baba-ana-eş-dost-oğul-kız herkesin ölümlü; ölümün herkese mukarrer olduğunu tekrarlar ve hakandan gafil davranmayıp bu dünyadan gitmeden önce kendine iyi bir ad edinmesini önerir. O güne değin gününü boş geçirmişse eğer, bundan sonrasını iyi değerlendirmesi gerektiğini belirtir. Bu arada geçmişten ders alıp ölüme hazırlıklı olmasını önerir. Durum böyle iken ve kendisi de bunun farkında iken gelip ona hizmet etmesinin anlamsızlığını dile getirir. Dünyadan gönlünü çektiğini ve Tanrı'ya sığındığını söyleyip hakandan da kendisini bırakmasını ister (3784-3791). Mektubu, Ögdülmiş hakana iletir. Ancak hakan yine de Odgurmuş'ın hizmetinden yararlanmak istemektedir. Onu ikinci kez bir mektup yazarak tekrar yanına davet eder. İkinci mektubu Ögdülmiş, Odgurmuş'a verdiğiinde şu soruyla yüz yüze gelir:

3970 ayur ay kadaşım ne erki iging
mini munça yavlak ederdı beging

“(3970) Sonra: –Ey kardeşim, senin ne ekşiğin var ki, beyin beni bu kadar ısrarla tâkip ediyor – dedi.”

(Arat 1998: 288)

Ögdülmiş'in bu soruya cevabı ise hakanın isteğinin ona iyilik yapmak düşüncesinden ibaret olduğu şeklindedir (3972).

Odgurmuş, ikinci mektuptan sonra Ögdülmiş'e kendisinin yol yordam ve hizmetin nasıl edilmesi gerektiğini bilmediğini, bu kapının kendisine kapalı olduğunu söyler ve niçin bu konuda kendisine baskı yapıldığını sorar (4002-4004). Odgurmuş'ın töre yol bilmediği yolundaki özeleştirisi Ögdülmiş tarafından insanın bilmese de öğrenebileceği, kimsenin bilge doğmadığı, kişinin öğrenerek bilgili olduğu cevabıyla karşılanır (4019-4022). Bunun üzerine Odgurmuş, Ögdülmiş'ten törenin ne olduğunu, hakana nasıl hizmet edildiğini anlatmasını ister (4026). Ögdülmiş, iyi bir hizmet için gerekli şartları sıralar (hizmet eden kişinin hep erken kalkması, harekete hazır olup çabuk davranabilmesi, her an tetikte bulunup dikkatli olması, sır tutması 4037-4041). Ögdülmiş, ayrıca hakan karşısındaki davranışlarının nasıl olması gerektiğini de söyler. Buna göre ilk olarak güler yüzlü olunmalı, beyin karşısında dururken yere bakılmalı ancak çok dikkatli dinlenilmeli, kapıdan girerken önce sağ ayak atılmalı, rica veya arz ederken iki diz üzerinde uysal ve sakin bir biçimde oturulmalı ve etrafa bakılmamalı, bey soru sorarsa doğru cevap verilmeli, bey bir emir verirse yerine getirilmelidir; aylak ve boş dolaşılmamalı, içki içilmemelidir; yararsız pis işten kaçınılmalı; işitilen söz işitilmemiş, gözle görülen görülmemiş gibi yapılmalıdır. Bu şekilde hizmet eden kişi ise türlü ihsanlarla karşılık bulacaktır (4054-4063). Bunların yanı sıra Ögdülmiş, bey ve kul ilişkisini değerlendirerek *"Kul ne kadar büyük olursa olsun yine de adı kuldur, onu büyüten beyine hizmetçidir; bey ise ne kadar küçük olursa olsun adı beydir, her şeyden önce bey adı yücedir."* (4083, 4084) der ve beylerle boy ölçüşmenin tehlikeli olduğunu, ikbalin de gazabın da gelebileceğini, onlarla uyum içinde olmak gerektiğini; beyin güler yüzü karşısında sevinip buna aldanmanın doğru olmadığını, hizmetçinin yanılması hâlinde beyin yüzünü asacağını, en doğru davranışın beye en iyi hizmeti vermek olduğunu ekler (4086-4092). Beyin karşısında hizmetçinin kendini, ne olduğunu unutmaması gerektiğinin altını çizer (4094). Sonra da Ögdülmiş, kızgın aslanlara benzettiği beyin dikkatlice okşanılması, övülüp yumuşatılması, kızgın olduğu zamanlarda onun öfkesinin yatıştırılması gerektiğini söyler (4098). Ayrıca bey karşısında üç hareketten kaçınmasını da tembihler. Bunlardan ilki beylik taslamak, ikincisi yalan söylemek, üçüncüsü ise açgözlülük etmektir. Bu üçünün yanı sıra başkalarının dedikodusunu yapmamak ve insanları gammazlamaktan uzak durmayı da sayar. Kibirden kaçınmak, nazik olmak ve insanları incitmemek de sıraladığı diğer önemli noktalar (4106-4112). Yalan, açgözlülük ve kibir gibi olumsuz kişilik özelliklerinden uzak durmayı belirtirken bunlara topluluk içinde burun çekmek, etrafa tükürmek, bağdaş kurmak, yüksek sesle gülmek, herkesin içinde tırnak kesmek, bacakları ayırarak oturmak, sözü kesmemek gibi genel görgü kurallarına uyulmasının zorunluluğunu da dile getirir (4113-4116). Odgurmuş, Ögdülmiş'e bey hizmetinde bulunan diğer kişilerle birlikte yaşamın kurallarının ne olduğunu da sorar. Ögdülmiş, sosyal yaşamın gerekleri ve insan ilişkileri üzerine görüşlerini ve Odgurmuş'ın kimlerle ve nasıl arkadaşlık edebileceği, kendisinden görev bakımından aşağıda ya da üstte olan kimselerle ilişkisinin ne yolda olacağını anlatır. Ayrıca toplum içindeki bilgin, işçi, çiftçi vb. pek çok meslek grubundan olan kişilerle ilişkilerinde neye dikkat edeceğini; evlenmek istemesi durumunda eşinde arayacağı özellikleri; erkek ve kız evladını nasıl yetiştireceği gibi birçok konu üzerindeki görüşlerini de aktarır. Kimlerin verdiği yemek davetlerine icabet edip edilemeyeceği, davete gidildiğinde nasıl davranılacağı, yemeğe dostlar, arkadaşlar çağrıldığında hazırlıkların ne şekilde olacağı

gibi sosyal yaşamın gerekleri üzerinde de durur. Ögdülmiş'in bu konular üzerinde bilgi vermesinin nedeni Odgurmuş'un bunlara dair sorduğu sorulardır. Odgurmuş, tüm sorularına cevap aldıktan sonra Ögdülmiş'e şöyle der:

- 4681 sen aymış bu sözler kim öğrenseler
ajun içre bulgay tilek arzular
- 4682 velikin tiriglik bolurmu yigü
munı bilgü aşnu ay bilge bügü
- 4683 kişi munça emgek bile kaganıp
uzun kalmaz erse nerek neng yığıp
- 4684 bu dünya tileyü yügürse kişi
yatu kaldı ta'at tapuglar işi
- 4685 bu kün sen manga kelmişingde berü
baka kör tapug barça kaldı turu
- 4686 kamug bir kişike katılmış üçün
yası munça erse küçüme öçün

“(4681) Senin söylediğin bütün bu şeyleri insanlar öğrenirlerse, bu dünyada dilek ve arzularına erişirler. (4682) Fakat hayır yalnız yiyip-içmektenmi ibârettir, ey hâkim âlim, önce bunu bilmelidir. (4683) Bu dünyada uzun müddet kalmayacak olduktan sonra, insanın bu kadar zahmete katlanıp, bu malı toplaması neye yarar. (4684) İnsan bu dünyada peşinde koşarsa, tâat ve ibâdet işini bir tarafa bırakır. (4685) Bugün senin bana geldiğinden beri, bak işte bütün ibâdet olduğu gibi geri kaldı. (4686) Yalnız tek bir insan ile görüşüp-konuşmak beni bu derece zarara sokarsa, artık bana gücenme ve beni zorlama.”

(Arat 1998: 339)

Dünyanın geçici olduğu, her şeyin ve herkesin mutlak bir sonu bulunduğu, bu nedenle de mal mülk, ev bark, eş, evlat, makam sahibi olmanın anlamsız olduğu anlayışı içinde olan Odgurmuş için Ögdülmiş'in dünyası ve kendisine hakanın vermeyi vaat ettiği yaşam tarzı basittir. O ahireti için hazırlık yapmakta, sonunda ölüm olduktan sonra bütün dünya nimetlerinin bir anlamı olmadığını savunmaktadır. Üstelik bu dünya nimetleri kendisini Allah'a ibadet etmekten alıkoyacağı için de yarardan çok zarar verecektir. Odgurmuş, artık genç olmadığını bundan sonraki yaşamını ibadetle geçirmeyi planladığını, başa dönüp yeniden dünya nimetleri için çalışmanın kendisine yakışmayacağını söyler (4689-4690). Ayrıca Ögdülmiş'e ibadetin gençken yapılması gerektiğini (4692); dünya malının yaşamak için olduğunu, insanın ölümüyle mal ve mülkün anlamını yitireceğini (4697); sonunda ölüm olduktan sonra halkın hâlini bile bile hakana hizmet etmenin

anlamsızlığını (4699) dile getirir. Tarihteki en şanlı, en kahraman, en yiğit kişilerin, etrafına korku salmış kendini Tanrı ilan etmiş kralların, insanoğluna yol göstermek için gönderilmiş ve mucizelerle donatılmış peygamberlerin, nice sağlıklı gencin, nice bilginin, zengin fakir herkesin öldüğünü kendisinin ve Ögdülmiş'in de bu sondan kaçamayacağını belirtir (4710-4726). İnsanı diğer insanların yanında kul edenin, açgözlülüğü olduğunu, kendisinin ise bu dünyadan ve nimetlerinden vazgeçtiğini, nefesine hâkim olmayı öğrendiğini, asıl arzusunun ahiret olduğunu belirtir (4729-4732). Ölmeyecek kadar yiyip, örtünmek amacıyla giyinip yaşamını sürdürmeyi hedefler (4767, 4768). Tanrı'ya ulaşmak içinse dünya işinin bırakılmasının, insanlardan uzak durulmasının (burada arkadaşlık etmemek anlamındadır), nefse hâkim olunmasının ve gönülden dünya bağılılığının çıkarılıp Allah'a bağlanılmasının gerektiğini söyler (4804-4808). Ölümün tüm insanlar için mukadder olduğunu, bunun için de insanın sağlığına, varlığına, makamına vb. güvenmemesi gerektiğini tekrar tekrar belirten Odgurmuş, Ögdülmiş'e de zamanın çabucak geçtiğini gâfil olmaması gerektiğini öğütler (4828-4831).

Odgurmuş, düşünceleri ile hem hakanı hem de Ögdülmiş'i etkiler. Odgurmuş ile konuştuktan sonra hakan kendini ve yaşamını sorgular ve büyük bir üzüntüye kapılır (5398). Ögdülmiş bu konuda onu teselli eder. Ancak gün gelir Ögdülmiş de yaşlanır ve yaşamının bir değerlendirmesini yapar. Hayatını boşa geçirdiğini, gaflet içinde olduğunu fark eder (5632), o günden sonra Tanrı'ya tam olarak bağlanması gerektiğini düşünür (5644) ve acele karar vermek istemediği için de konuyla ilgili olarak Odgurmuş ile görüşmeye gider (5683). Ögdülmiş, Odgurmuş'a artık kendisinin yaşlandığını, dünya işleri ile uğraşırken ölüm ve ötesine hazırlık yapmadığını ve Odgurmuş gibi kendisinin de dünyadan el etek çekmek istediğini söyler. Odgurmuş'ın bu konudaki tavrı ilginçtir. Kendisi için dünya işlerinden uzak durmayı doğru bulan Odgurmuş, Ögdülmiş içinse bunu doğru bulmaz. Odgurmuş'a göre yararsız kişiler, insanlardan uzak kalır; yararlı olanlar ise ülkeye hizmet eder. Ögdülmiş, ülke yönetiminde hakanı doğru yönlendirmiş, ülke dirlik ve düzen bulmuştur. Ögdülmiş çekildiğinde yerine gelen kişi hakanı yanlış yönlendirirse bundan millet zarar görecektir. Ögdülmiş, bu durumda ölümden sonra Allah huzurunda bundan da sorumlu olacak ve bunun hesabını vermek zorunda kalacaktır (5731-5740). Bunun da ötesinde Odgurmuş, Ay-Toldı'nın ölümünden sonra kendisini hakanın yetiştirdiğini, ona giyecek, yiyecek, ad, san verdiğini tüm bunlara karşılık hakanı yalnız bırakmanın, ona sırt çevirmenin doğru olmayacağını ve hakanın yanındaki görevine devam etmesinin doğru olacağını söyler (5769-5815).

Sonuç

Metinde bir konu bütünlüğü vardır. Fikirler dağınık ve düzensiz değildir. Önce Ögdülmiş, gidip Odgurmuş'ı bulur, onun hâlini hatırlar. Sonra neden insanlar arasından kaçıp yalnızlığı seçtiğini sorar. Odgurmuş ibadet edip Allah'a yaklaşmanın ıssız ve insanlardan uzak bir yerde mümkün olduğunu söyler, Ögdülmiş'in insana insan gerek anlayışına karşı çıkar. Evlenip çocuk sahibi olmanın kendince olumsuz yönlerinden söz eder. Bu olumsuzlukların başında kişinin (babanın) ölümü karşısında evladın tutumu başta gelir. Bu düşüncesinin karşısında Ögdülmiş, insanın insanlar arasında ve insanca yaşaması gerektiği, kişinin kendini bilip doğruluktan ayrılmaması hâlinde her yerde mutluluğu ve cenneti bulabileceğini söyler. Bu sözler Ögdülmiş'e dünyayı ve nimetlerini sevip bunların olumsuz yönlerini görememek ve hatta bunların ayıplarını erdem olarak saymak eleştirisi ile geri döner. Dikkat edilirse düşüncelerin aktarımında belli bir sıra vardır. Konu bilinçli olarak belli yerlere getirilmekte ve belli noktalar tartışılmaktadır. Akıbeti temsil eden Odgurmuş'ın dünyayı ve nimetlerini hiçe sayıp kendini yalnız ahirete hazırlaması, her türlü düşünceyi ve olguyu mutlak sona göre değerlendirmesi doğaldır. Bu dünya görüşünün karşısına Yusuf Has Hâcip, Ögdülmiş'in yaşama dört elle sarılan, doğruluk ve dürüstlükten ayrılmadan yaşamak ve mutlu olmak anlayışını çıkarır. Bu anlayış karşısında Odgurmuş, dünyanın kendince ayıp saydığı, kusurlu bulunduğu yönlerini sayar. Odgurmuş'ın dünya görüşü yaşamın son bulacağı, gerçek yaşamın ölüm sonrasında var olduğu, dünyanın güvenilmez ve değişen yapısı karşısında insanın zamanını iyi değerlendirmesi gerektiği, vb. üzerinde durulur. *Kutadgu Bilig*'de yoğun olarak her şeyin geçici olduğu, varlık, sağlık, mutluluk, eş dost, evlat vb. bir insanın sahip olabileceği her türlü değerın insanın ölümüyle elinden gideceği, bu nedenle de önemsenmemeleri gerektiği düşüncesi işlenir. Bu düşüncelerin ana savunucusu, Odgurmuş'tur. Odgurmuş olay örgüsüne dâhil olduktan sonra eserin tamamına bu görüş hâkim olur. Başlangıçta Ay-Toldı, hakana iyi bir devlet adamının taşınması gereken nitelikleri sıralar. Benzer olarak Ögdülmiş de hakana iyi bir devlet adamı olma yolundaki düşüncelerini anlatır. Bunun yanı sıra Ay-Toldı, hastalanıp artık kendisi için ölümün yaklaştığını düşünmeye başladığında oğlu Ögdülmiş'e yaşamın ve zamanın iyi değerlendirilmesi gerektiği, malın ve mülkün, hiçbir şeyin kıymeti olmadığı yolunda nasihatler verir. Odgurmuş'ın esere dâhil olma nedeninin de Ögdülmiş'in ölebileceği ve hakanın iyi bir danışmadan yoksun kalabileceği endişesi olduğu dikkate alınırsa *Kutadgu Bilig*'de hemen her düşüncenin ardında bir "yok"luk anlayışının yattığı söylenebilir. Odgurmuş'ın olay örgüsünde yer almasından önce "ölüm ve ötesi" üzerinde durulmayan ama dile getirilen bir gerçek olarak karşımıza çıkar. Kün-Togdı'nın ve Ögdülmiş'in yaşamını yeniden gözden geçirmesi, yaşamı sorgulaması, ancak Odgurmuş'ın onlara "akıbet"i hatırlatması ile olur. Burada Odgurmuş, kendine seçtiği yaşam biçimini (insanlardan uzak ve ibadet ederek yaşamak) ne Kün-Togdı'ya ne de Ögdülmiş'e dayatır. Tersine Ögdülmiş, artık yaşlandığını, hakanın hizmetinden el çekip geri kalan ömrünü ibadet ederek geçirmek istediğini söylediğinde (bir başka deyişle Ögdülmiş, akıbetinin yaklaştığını fark ettiğinde) Odgurmuş buna razı gelmez. Ona göre hakanın devlet yönetiminde yalnız bırakılmasını, yanlış insanlarca yönlendirilmesini engellemek için Ögdülmiş bu görevi sürdürmelidir. Odgurmuş'ın Kün-Togdı ve Ögdülmiş'ten beklentisi devlet yönetiminde en üst makamlarda bulunan bu kişilerin yaptıkları her işte "akıbet"i düşünerek hareket etmeleridir. Bu bağlamda Odgurmuş, "ölüm" ve "son" kavramlarını insana yaptığı her işte hatırlatan bir vicdan görevindedir.

Odgurmuş'ın dünyanın geçici olduğu, dünyada elde edilen hiçbir varlığın, hiçbir malın elde kalmayacağı, bu nedenle de insanın nefesine hâkim olup ahireti için çalışması, ibadet etmesi gerektiği anlayışı sürekli olarak dile getirilir. Bu yinelemede asıl amaç, Odgurmuş'ın simgelediği akıbet kavramını yerleştirmektir. Bu noktadan bakıldığında Reşid Rahmeti Arat'ın –bu çalışmanın Giriş bölümünde de yer verilen- eserin asıl nüshalarından birine, yazan kişi tarafından manzum bir mukaddime eklendiği ve burada eseri yeterince iyi kavrayamadığı düşünülen bu kişinin eserin dört ana motifini sayarken akıbet yerine okuma hatasından dolayı “kanaat/ afiyet” sözcüklerini kullandığı, bu durumun da eser üzerinde çalışanları yanılttığı tespitini ve Odgurmuş'ın akıbetin yanı sıra kanaati de simgelediğini söyleyen kaynakları ve araştırmacıları doğru bulmama anlayışını (Arat 1979: XXX) desteklemem elde değildir. Eserde hakana iletildiği mektupta hâlinden memnun olduğunu, sahip olduklarının kendisine yettiğini, bu nedenle de hakanın davetini kabul edemeyeceğini bildirmesi her ne kadar Odgurmuş'ın kanaatkâr olduğunu düşündürmekteyse de genel çerçeve içinde bu düşünce çok büyük bir yer tutmamaktadır. Eser incelendiğinde Odgurmuş'ın az yemekle doyup, her hangi bir giysiyi giymek ve bu şekilde yaşamak düşüncesinin, kanaatkâr olmaktan değil, eninde sonunda ölümle kaybedilecek olan bu ve benzeri dünya nimetlerinin önemsiz olduğu düşüncesini ortaya koymaktan kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim Odgurmuş, sonunda ölüp ayrılmak, sahip olduklarını bir gün nasılsa kaybetmek gerekeceği düşüncesinden hareketle evlenip eş ve evlat sahibi olmaya bile karşı çıkmaktadır. Yaşamın bir hiç olduğu, tüm dünya nimetlerinin insana sıkıntı vermektan başka bir işe yaramadığı, her şeyin sonunun mutlak ölüme vardığı gerçeği bilerek hareket edilmesi gerektiği görüşleri dikkate alındığında Odgurmuş'ın kanaati değil, söylem olarak akıbeti benimsediğini söylemek daha doğru bir değerlendirme olacaktır.

Kaynaklar

- Arat, Reşid Rahmeti. (1979). *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan Kutadgu Bilig Metin I* (2. Basım). Ankara: TDK Yay.
- Arat, Reşid Rahmeti. (1998). *Kutadgu Bilig II Çeviri (7. Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arslan, Mahmut. (1987). *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Banarlı, Nihat Sami. (2001). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
- Eker, Süer. (2007). *Erken Dönem Yusuf Has Hacip, "Kutadgu Bilig"*. *Türk Edebiyatı Tarihi (2. Basım)*. Editörler: Talat Sait Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, Ramazan Korkmaz, M. Öcal Oğuz. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal. (1980). *Resimli Motifli Türk Edebiyatı Tarihi I. Cilt (Genişletilmiş 2. Basım)*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri Kol. Şti.
- Kazmaz, Süleyman. (2000). *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig (Kutadgu Bilig Üzerine Hukukî Bir İnceleme)*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Köprülü, Mehmet Fuat. (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kudret, Cevdet. (1995). *Örneklili Türk Edebiyatı Tarihi (Başlangıçtan 15. yy. Ortalarına Kadar)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Külekçi, Numan (1998). *Yusuf Has Hâcib: Kutadgu Bilig (2. Basım)*. İstanbul: Toker Yay.
- Silahdaroğlu, Fikri. (1996). *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

DERLENMİŞ TÜRK HALK MASALLARININ ÇOCUK EDEBİYATI
İÇİN YENİDEN YAZILMASI
THE RE-WRITING OF FOLKTALES FOR CHILDREN'S LITERATURE

İLKNUR TATAR KIRILMIŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. Prof. Dr. Ondokuz Mayıs University, Faculty of Letters, Department of Turkish Literature and Language

ilknurtatarkirilmis@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2155-7062>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 13.07.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 24.01.2019

Sayfa-Pages : 233-270

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3986>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

DERLENMİŞ TÜRK HALK MASALLARININ ÇOCUK EDEBİYATI İÇİN YENİDEN YAZILMASI THE RE-WRITING OF FOLKTALES FOR CHILDREN'S LITERATURE

İLKNUR TATAR KIRILMIŞ

Öz

Yazarların meslekî gelişimleri açısından gerek dünyada gerekse ulusal sınırlar içerisinde yazılan her eser önemli birer kaynaktır. Bir yazarın farklı ve kalıcı kılan şey, kültürünü oluşturan dinamiklerden haberdar olması ve edindiği birikimi kendi özel penceresinden aktarabilmesinde gizlidir. Yaratıcı yazarlık uygulamalarıyla yazabilmenin atmosferi, yazının teknik hususları, edebî modalar ve estetik gibi birçok husus öğretilbilir bir ortama taşınmıştır. Dünya literatüründe yaratıcı yazarlığa dair yapılan atölye çalışmalarında "Masalları Yeniden Yazmak" programı özellikle çocuk edebiyatı için işlek bir hâle getirilmeye çalışılmaktadır. Türk çocuk edebiyatı açısından masalların yerli bir unsur olarak yeniden yazılması hususu sınırlı sayıda yazar tarafından denenmektedir. Somut olmayan mirası aktarabilecek en önemli kaynaklardan birisi olan bu edebî türün, Keloğlan dışında, ortak hafızadaki yeri yabancı masallara terk edilmiş durumdadır. Bu araştırmada masalların Türk edebiyatında kullanılmasına genel bir çerçeve içerisinde bakılmaya çalışıldı. Çocuk edebiyatının önemli kıstaslarından çocuğa görelilik ilkesiyle Halk Edebiyatı sahasında derlenmiş bazı masalların kurgu ve diline dair tekliflerle yazı dilinin sözlü kültürden ayrılan özellikleri üzerinde duruldu. Yücel Feyzioğlu'nun Tatar Türklerinden derlenmiş Saran ile Yumart adlı masala uyguladığı yeniden yazma tekniği örneklendirilerek çocuklara yönelik yazarlık faaliyetleri için akademik birikimden faydalanmaya dikkat çekildi.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı yazarlık, masal ve yeniden yazma, çocuğa görelilik, derleme masallar ve yazı dili, çocuk edebiyatı, Yücel Feyzioğlu, Saran ile Yumart

Abstract

Every work written in the world and in national boundaries in the name of literature is an important source for the professional development of authors. What makes a writer different and permanent is to be aware of the dynamics that make up his culture and to transfer his knowledge from his own point of view. With creative writing practices; the atmosphere of writing, technical aspects of literature, literary fashion and aesthetics have been moved to a teachable environment. In the world literature, in the workshops on creative writing, the program 'Rewriting Tales' is aimed to be made especially for children's literature. In terms of Turkish children's literature, the re-writing of tales as part of their native culture is being tried by a limited number of authors. Apart from Keloğlan, this literary type, which is one of the most important sources that can convey the intangible heritage, has been abandoned, its place being taken by foreign tales. In this study, it is aimed to look at the general use of tales in Turkish literature. In this study, a few stories collected from the folk have been evaluated on the principles of children's literature and some requests have been made on the aspects of fiction and plot. Yücel Feyzioğlu's rewriting of the Tatar Turks' story "Saran and Yumart" has been used as an example for using the academic expertise in the field of children's writing.

Key Words: creative writing, re-writing folk tales, child appropriateness, children literature, Yücel Feyzioglu.

Giriş

Masallar, toplumlara ait kültürel unsurları ortak bilinçaltında muhafaza eden ve zamana yenilmeyen bir edebî türdür. İnsanlığın korkunç canavarlar, devler, peri kızları ve sultanlarla temsil edilen çözümlü imkânsız görünen problemleriyle mücadelelerini bu anlatıda tutan husus sadece mutlu son değildir. Özellikle çocuklar, bu tür metinlerle kendi dünyasına çok yakın bulunduğu gerçeküstüne geçişe bir yol bulunduğu gibi, sıra dışı güçlükleri yaşından beklenmeyen bir sorumlulukla düşünme fırsatı bulur. Düşünme ve hayal etme becerilerine katkısı dikkate alınarak masalların sürekli olarak sinema ve tiyatro sahnelerine veya edebiyata yeniden taşınmasında eskimeyen bir ihtiyaç bulunur.

Ulaşımın henüz yeterince gelişmediği, dolayısıyla kültürlerin birbirlerini görme imkânlarının kısıtlı olduğu devirlerde dahi masalların ticaret kervanlarının peşinde dünyayı dolaştığı bilinen bir hadisedir. Bu edebî tür, kendi coğrafyasına ait tipik insan anlayışını, toplumsal yaşamın dayandığı temel değerleri, asırlarca yaşatılan arketipler gibi millî birçok unsuru bünyesinde damıtarak muhafaza eder. Bu yüzden Batı ve Doğu coğrafyalarına ait masallar olağanüstüne bakışındaki ortaklığın yanı sıra pek çok yönden farklıdır: "İnsanlığın hayat içinde ve tabiat karşısındaki ortak duygu ve düşüncelerinin temlerini işleyen masallar, söylendikleri dile göre millî karakter kazanırlar. Hint ve Türk masalı deyişimiz bundandır." (Elçin 1981:388)

Sözlü kültürün olanaklarıyla beslenerek geçmişten bugüne masalların taşınmasında iki yol dikkat çeker. Bu metotlardan biri halkın içinde anlatılarak yaşayan sözlü kültür geleneği, diğeri ise okuryazar kesimin ilgisini çeken kaydedilmiş yazılı yöntemdir (Zipes 2015:7). Anonim masalların dışında türün teknik unsurlarının kullanılarak yazılan masalları ise "sanat masalı" adı verilmektedir. Yapay nitelikli, yazarı belli olan bu tür masalların kahramanları çoğunlukla perilerdir. Bunların konuları gerçektir ve hayalî mekânlarda geçerler. Kahramanların problemleri çözmelerinde tılsım, fal veya olağanüstü durumlar etkilidir. Cumhuriyet döneminden sonra yaygınlık kazanan edebî masallarda/sanat masallarında kültürel mirasın motiflerinden ziyade Batı masallarına ait unsurlar daha etkilidir.

Halk Edebiyatı sahasında yapılan taramalarda derlenen sözlü masalların yazılı kayda geçirilmesine dair bazı kurallar bulunur. Pertev Naili Boratav, masal derleyicisinin metne karşı koruması gereken bilimsel tavra işaret eder. Araştırmacı, bugüne kadar ulaşılmış bir metnin zamana karşı verdiği savaşı göz önünde tutarak üslubunun korunması gerektiğini düşündür:

"...bence halk masalının sözlü gelenekte eriştiği üslup, dil ve ifade olgunluğu vardır. Onun için, usta masalcıdan yazılan bir masalı, ona hiç dokunmadan yayınlamak en iyi yoldur. Sözüün gelişi' hiç dokunmadan' diyorum. Masalı bugüne kadar işleyenler, konusuna ilişmeseler bile, diline üslubuna tam bir serbestlikle tasarruf etmekte mahzur görmemişler, onu 'yeni baştan' yazmışlardır. Ben, masalın dilinde ve üslubunda da halk sanatçısının çeşnisini bırakmalı diyorum. Bunu yaparken, sözlü anlatmanın yazıya geçerken gerektirdiği bazı 'ufak dokunmalar' elbette olacaktır. Şive farklarını, bölgelere göre çeşitlenen gramer tasarruflarını, yalnız sözlü anlatmada işe yarayan kitaba geçen metinde ise, onun değerine zarar getiren pürüzleri gidermek gibi. Bu türlü dokunmalar masalın kendi geleneğindeki yapısına zarar vermez, belki onu bozmadan, kendi yapısı içinde değerlendirir."

(Boratav 2007:12).

Masal derlemeleri için Boratav'ın teklif ettiği hususlar bilimsel metot açısından anlaşılır bir durumdur. Derlenmiş halk masallarının orijinal hâliyle arşivlenmesi sadece Halk Edebiyatı için değil, birçok disiplinin metinleri ilk haliyle değerlendirebilmesi açısından gereklidir. Masalların edebiyat dünyasında yaşaması ve bu türle kültürel kodlarının hatırlatılması bazen o metinler üzerinde yeniden çalışmayı gerektirebilir. Gerek dünya gerekse Türk edebiyatında masalın güncel edebiyata taşınması postmodern akımın tesiriyle daha popüler hale gelmiştir. Yetişkin edebiyatında ironik bir materyale dönüşen masalın çocuklar için yeniden yazılması farklı bir uygulama sahasıdır. Masalı yeniden yazmak (re-writing fairy tale) şeklinde nitelendirilen atölye çalışmasıyla, daha önce yazıya geçirilmiş veya sözlü kültür taranarak derlenmiş masalların pedagojik yönden gözden geçirilerek çocuklara uygun hale getirilmesi çalışmaları kastedilir (Malafantis & Ntoulia 2011:1). Bunun yanı sıra okul ortamında çocukların masal karakterlerini değiştirerek yeniden anlatmasına yönelik programlarla türün imkânlarından farklı bir alanda faydalanılmaya çalışılır (Core Knowledge 2013).

Bir masal metninin başka bir eserin içerisine taşınması için toplum arasında biliniyor olması önemlidir. Türk masallarının edebiyat dünyasına ilham mevzuu olarak kullanılması son derece sınırlıdır. Türk masallarının edebiyat dünyasında popüler metinler olarak kullanılmamasının sebebi yeterince bilinmemesinden kaynaklanıyor olabilir. Bu araştırmada masalların yeniden yazılmasına genel bir çerçevede bakılmıştır. Çocuk edebiyatına yönelik masal çalışmaları için derlenmiş halk masallarındaki kurgu ve dilin ilham olarak kullanılmasına dair bazı teklifler yapılmıştır. Akademik birikimin yazarlık çalışmalarına sunabileceği imkânlar, Yücel Feyzioğlu'nun derlenmiş bir Tatar masalı olan *Saran ile Yumart* metnine uyguladığı yeniden yazma tekniğine odaklanarak örneklendirilmiştir (2000).

1. Masalların Dönüştürülmesine Genel Bir Bakış:

1.1. Metinlerarasılık Açısından Masalların Yeniden Yazılması/Dönüştürülmesi

1960'lı yılların sonlarından başlayarak her yazınsal çözümlemenin zorunlu bir aşaması olarak görülen metinlerarasılık iki ya da daha çok metin arasında bir alışveriş, bir tür konuşma ya da söyleşim biçimi olarak tanımlanmaktadır. Julia Kristeva'ya göre metinlerarasılık, bir yazarın kendi eserinden önce yazılmış metin parçalarını kendi metninin bağlamında kaynaştırarak yeniden yazmasıdır. Bir metin daha önce yazılmış metinlerden aldığı kesitleri yeni bir anlatı düzeni içerisinde bir araya getirmekten başka bir şey olmadığına göre, metinlerarasılık da önceki yazarların metinlerine, eski yazınsal bir geleneğe bir tür öykünme işleminden başka bir şey de değildir (Aktulum 2014:16).

Masalların insan hafızasında çocukluk anılarına benzer bir nostaljiyle beslenmesi, onları her daim popüler bir anlatı yapmanın yanı sıra farklı sanat dallarında yeniden anlatılması fikrini de canlı tutar. Bu tür, postmodernist romanlara metinlerarasılığın birçok yöntemiyle taşınır. Masallar, değişen zaman algısı ve bireylerin sosyal konumlarına dair düşünce kalıplarını eleştirmek için yeniden yazma işlemine tabi tutulur. Yazar, masalın olay örgüsünü bozmadan veya metnin hatırlanmasında anahtar görevli sözcükleri kullanarak bu metni okura hatırlatır.

Grimm Masalları, yayınlandığı yıldan (1812) dört yıl sonra Almandan başka dillere çevrilmiş ve o zamandan bu yana dünyada en fazla tercüme edilen eserler listesinden hiç düşmemiştir. Bu masalların 19. yüzyıldan bu yana hiç azalmayan popülaritesi hem araştırmacıların hem de yazarların dikkatini çekmiş ve eserin başarısının gerçek sebebi bulunmaya çalışılmıştır. Grimm Masalları dünyada Batı kimliğinin totemi olarak kabul edilmektedir (Hettinga 2012:135). Bu masalların dünya kültüründe oluşturduğu ün, Türk edebiyatına da yansımış ve yazarlar tarafından ilham unsuru olarak eserlerinde işlenmiştir. Bu çalışmada, masalların başka bir esere taşınırken uğradığı değişiklikler İhsan Oktay Anar ve Murathan Mungan'ın eserlerinden örneklendirilerek tanıtılacaktır. Bu yöntemle yazarlık ve metin ilişkisine dikkat çekilecektir.

Murathan Mungan, kültürel miras olan mitoloji ve masalları eserlerine yeniden yazmak için taşınmasıyla dikkat çeker. Yazarın seri olarak yazdığı *Kırk Oda*, *Üç Aynalı Kırk Oda*, *Yedi Kapılı Kırk Oda*, *Dokuz Anahtarlı Kırk Oda* adlı eserlerinde bu çalışma şeklinin yöntemi bariz olarak görülür. *Kırk Oda*'da (2017) yer alan "Yedi Cücesi Olmayan Bir Pamuk Prenses", "Zamanımızın Bir Kükedisi", "Yüzyıllık Uyuyan Güzel", "Aşkın Gözyaşları ya da Rapunzel ile Avare" başlıklı masalların isimlerinden anlaşılacağı üzere kaynakları açıkça işaret edilmiştir. Yazarın "Yedi Cücesi Olmayan Bir Pamuk Prenses" adlı masalında postmodernizm ve metin ilişkisinin boyutu örneklenir. Masalın anahtar kelimeleri Pamuk Prenses ve Yedi Cüce, yansılama yöntemine başvurulmuş kahramanların orijinal metindeki önem konumu değiştirilir. Metne eklenen belgisiz sıfatla "Yedi Cücesi Olmayan Bir Pamuk Prenses" sıradanlaştırılır (Yılmaz 2013:99). Prensesin orijinal metinde öne çıkan bir arzusu yokken Mungan'ın metninde Yedi Cüce sahibi olmayı istemesi bir diğer metinsel dönüştürmeye örnektir:

"Uzak ülkelerin birinde bir Pamuk Prenses yaşamış. Ne var ki bir Pamuk Prenses Yedi Cücesi olmayan prensesmiş. Bu yüzden hayatta en büyük emeli Yedi Cüceye sahip olmakmış. Sabah akşam penceresinin kıyasına oturur, kendisine yedi cüce vermesi için tanrıya yakarır, günün birinde çıkagelecek yedi cücenin yolunu gözlermiş. Kapısında Beyaz Atlı Şehzadelerin bini bir paraymış; Prenslerin biri gidip biri geliyormuş ama neye yarar? Yedi Cücesi yokmuş."

(Mungan 2017:9).

Masalda kötülüğün başlatıcısı üvey anne, Pamuk Prenses için kaygılanan normal bir anneye dönüştürülmüştür. Bu durum prensesi rahatsız eder ve kraliçenin meşhur aynasına yalvarır:

"N'olur üvey anneme söyle beni ormana göndertsin, boynumu kestirtsin, avcı bana acısın, bir tavşanın kanını sürsün bir beze... Ölümü öp ayna aynen bunları söyle üvey anneme." (Mungan 2017:10).

Mungan'ın Pamuk Prenses'inin güzellik çağı geçer ve yaşlanır. Prenses, istediği cücelere kavuşarak masalını devam ettirecek olay örgüsünden mahrum kalınca masalsız da kalır:

"Gün gelmiş iyice yaşlanmış, çirkin bir kız kurusu olmuş. Yaşamının da kendisi gibi iyice kuruduğunu görmüş şaşkınlıklar içinde korkulara,

kuşkulara kapılmış. Oysa masalından, düşlerinden de bir türlü vazgeçemiyormuş. Bunun üzerine masalında kendisine yeni bir yer edinmeye karar vermiş. Koluna bir elma sepeti takmış, dağ tepe demeden kulübe kulübe dolaşmaya başlamış.”

(Mungan 2017:10).

Masal metninde aktif bir özneye dönüşen Pamuk Prenses olay örgüsünü bilinen haline döndüremez. Bunun üzerine doksan yaşına kadar yalnız yaşar. Tabutunu Yedi Cüce taşır ve mezarına kapanarak ağlarlar. Beyaz Atlı Şehzadeler ise ailevi nedenlerden dolayı katılamadıkları cenaze törenine telgrafla taziyelerini bildirirler (Mungan 2017:11).

Masalları eserlerine taşınması ve bu metinleri dönüştürmesiyle dikkat çeken bir diğer yazar, İhsan Oktay Anar'dır. Yazarın *Efrasiyâb'ın Hikâyeleri* adlı eserinde Cezzar Dede ile Ölüm arasında hikâye anlaşması yapılır. Cezzar Dede'nin anlattığı hikâyelerden birisinin başlığı “Şarap ve Ekmek”tir. Yazar, bu metinde “Kırmızı Başlıklı Kız” masalının parodisini yapar. Sütinesinin sandığındaki kırmızı ve beyaz kıyafetleri giyen Bestenur, babasına üzüm suyu ve ekmeği götürmek için yola koyulur. Yolda “melun bir yaratık” tarafından engellenir ve tuzağa düşürülür ve yemeği götürmesine de engel olunur. Sütine Bestenur'a kıyafetleri verirken, bunların “büyükannesini bir kurt yediği için hayatta kendisini bekleyen bütün tehlikeleri idrak etmiş, bu nedenle ömrünü sadece iffetini korumaya adanmış küçük bir kıza” ait olduğunu söyler (Anar 2007:45). Ömrünün son yıllarında kırmızı beyaz renkli kıyafetleri o zaman bir çocuk olan sütineye veren kadın, herkesçe bilinen “kırmızı başlıklı kız”dır. “Şarap ve Ekmek”te anlatılan bu metin, “Kırmızı Başlıklı Kız” masalının içeriğinin değiştirilerek yeniden yazılmasıdır. Metinsel dönüşümde masalın kurgusu sabit kalmış; sadece “Kurt ile Kırmızı Başlıklı Kız”ın diyalogu değiştirilmiştir:

“Bestenur irkilerек, “Sen de kimsin?” diye sordu. Melun ise ona, “Ben senin babanım,” diye bir yalan kıvırdı. Bunun üzerine küçük kız sevinçle, “Babacığım! Ben senin küçük kızın Bestenur’um! Bu ekmekle üzüm suyunu sütineme sana gönderdi. Al! Ye ve iç!” diye bağırdı. Kötü niyetli yaratık bunları reddetmedi; ekmekten bir parça koparıp yemeye başladı ve şişeden dolu dolu birkaç yudum aldı. O yiyip içerken küçük kız merakla inceliyordu. Sonunda dayanamayıp sordu: “Babacığım! Elbiselerin ne kadar güzel! Timsah derisi iki renk ayakkabıların, kaşmir ceketin ve geniş kenarlı devetüyü şapkan harika! Neden bu kadar güzel giyindin?” Beriki ise, “Ben şöhret ve itibara açım. İnsanlar görünüşüme aldandıp bana saygı duysunlar diye böyle giyindim,” dedi.”

(Anar 2007:46).

Metinlerarasılık yöntemiyle masalların yeniden yazılması metnin dönüştürülmesini zorunlu kılar. Değiştirilmeyen ve yeniden yorumlanmayan bir metnin postmodernizmle ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Geçmişin ortak bilinçaltı olarak kabul edilebilecek masalların güncelle taşınması değişmeyen insan karakter özelliklerinin hatırlanma arzusu olarak düşünülebilir. Orijinal metindeki hayat koşulları değişmiş olsa da bu edebî türün

hâlâ edebiyatta varlığını devam ettirilmesi gerçeküstünün alaysı dönüştürümü kolaylaştırması dolayısıyladır. Her iki yazarın eserinde dönüştürülen metinler Grimm Masallarından mülhemdir. Yazarların okurla kurmak istediği ironik dil ilişkisi açısından yaygın bilinen metinlere yönelmesi anlaşılır bir etkileşimdir.

1.2. Masalın Tür Yönünden Değiştirilmesi

Masalların daha kolay öğrenilmesi ve anlatılabilmesi için uygulanan yöntemlerden biri düzyazı şeklindeki bir metnin şiir şekline dönüştürülmesidir. Cahit Sıtkı Tarancı, arkadaşı Ziya Osman Saba'ya yazdığı mektubunda Abbas adlı şiirinin referansı olarak çocukluğunda dinlediği bir masalı gösterir:

“Vaktiyle, bilmem ne memlekette hüküm süren bir padişahın küçük oğlu, ancak rüyada gördüğü selvi boylu, sırma saçlı, mavi gözlü, son derece dilber bir kıza âşık olur ve sevgilisini bulmak ümidiyle yollara düşer. Bütün aşk masallarında olduğu gibi başına bir sürü felaketler gelecektir. Pek tabii değil midir? Aşk demek imtihan demektir. Ancak serden geçip yardım geçmeyen muradına nail olur. Bereket versin, daha ilk adımı bizim sevdalı şehzadeye uğurlu gelir. Bir kuyunun yanından geçerken ak saçlı bir ninenin kuyudan su çekmeye uğraştığını görünce dayanamaz, koşar, ninenin suyunu çeker. Buna son derece memnun kalan kadıncağız, şehzadenin sırtını okşar ve saçından kopardığı iki teli ona vererek der ki:

-Oğlum, başın darda kaldığı zaman bu iki kılı birbirine çakarsın; bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bir Arap çıkar karşına! Korkmayasın adı Abbas'tur. Karnın mı acıkmış? “Abbas!” demen kâfi. Derhal sana mükemmel bir sofraya kurar. Yırtıcı hayvanlar arasında mı kaldın Abbas'tan başka kimse kurtaramaz seni. Uykusuz gecede yârin hicranıyla mı yanıyorsun Abbas ne güne duruyor? Sevgilin ne kadar uzakta olursa olsun alıp getirir seni şad eder. Bu iki kılı iyi muhafaza et oğlum. Onlar sayesinde selamete çıkacaksın. Ve şehzademiz ninenin elini öperek yoluna devam eder.”

(Durmuş 2015: 228).

Masalda adı geçen “Abbas” ile Tarancı'nın askerlikteki emir eri aynı ada sahiptir. Abbas'ın samimiyeti şaire çocukluğundaki masalı hatırlatır. Tarancı, masal kahramanı Abbas'a benzeyen emir erinden yola çıkarak bu metni şiir şeklinde yeniden yazar (Karakaş 2012:140):

*“Haydi, Abbas, vakit tamam;
Akşam diyordun işte oldu akşam.
Kur bakalım çilingir soframızı;
Dinsin artık bu kalp ağrısı.
Şu ağacın gölgesinde olsun;
Tam kenarında havuzun.
Aya haber sal çıksın bu gece;
Görünsün şöyle gönlümce.*

*Bas kırbacı sihirli seccadeye,
Göster hükmettiğini mesafeye
Ve zamana.
Katıp tozu dumana,
Var git,
Böyle ferman etti Cahit,
Al getir ilk sevgiliyi Beşiktaş'tan;
Yaşamak istiyorum gençliğimi yeni baştan "*

(Tarancı 2017:157)

1.3. Masalların Görsel İletişim Alanına Aktarılması

Masalların türsel değişime uğradığı diğer bir alan senaryolaştırılarak televizyon veya sinema dünyasına aktarılmasıdır. Teknolojik gelişmelerin insanı giderek aynılaştıran tesirine karşı geleneksel kültürü yansıtan metinlerin görsel dünyaya taşınmasıyla yerel unsurları korumak mümkün olabilmektedir. "Keloğlan Masalları"nın televizyon dünyasına yeniden aktarılması ile milli kültüre ait pek çok özellik görsel bir kurgu içinde çocuk seyircilere aktarılabilir. Keloğlan çizgi filminde yazılı metindeki kurgu değiştirilmeden yeniden yazılmıştır. Metne eklenen yeni karakterler ve temalar Keloğlan'ın masaldaki esas rolünü sabit bırakmıştır. İçeriğe eklenen Uzun ve Huysuz tipleri kurguyu zenginleştirmiş ve Keloğlan'ın problem çözme kabiliyetinin öne çıkarılmasında etkili olmuştur (Bayraktar 2014: 242).

Masalların güncellenmesinde uyarlamaların önemli bir rolü bulunmaktadır. Çocuk edebiyatı açısından bu türün yeniden yazılması yaş, dil becerisi ve değer kavramları açısından elzemdir. Evrim Ölçer Özünel, masalların sözlü kültürden yazılı kültüre aktarılmasının yeterince önemsenmediği ve yaygınlaşmadığı üzerinde durur. Araştırmacı, Halkbilimi çalışmalarındaki arşivci yaklaşımın masalın doğasına aykırı olduğu görüşündedir. Halktan derlenen masalları ham haliyle arşivde tutmak Özünel'e göre poşetlenip dondurulmuş ürünler gibidir:

"Nedense zamanla bu bir alışkanlığa dönüşmüş ve masalla ilgili farklı açılımların önü, varlığı sözlü kültürün sürdürülebilirliği ile yakından ilişkili halkbilimi disiplini araştırmacıları tarafından kesilmiştir. Oysaki Türk coğrafyasında onuncu yüzyıldan itibaren dolaşımda olan pek çok masal ya da anlatı türünün çevirileri ve özgün ürünleri bulunmaktadır."

(Ölçer Özünel 2011:63).

İnsanlığın sözlü kültür miraslarından biri olan masalın eskimeyen bir tür olarak kendisini güncellemesinin altında yatan sebeplerden biri gerçeklikten uzaklaşma ve hafifleme arzusu olabilir. Çocuk hafızasındaki neşeli zamanları hatırlatan bu özelliği, yetişkinlerin de kendi hayatlarında bu türü sıcak bir tutumla yaşatmasında etkili olabilir. Asırlar ötesinden gelen hayal kurabilme becerisini içinde canlı tutan masalı yazarlık uğraşısı olarak değerlendirmek ve metot olarak bu çabayı somutlaştırmak, halkbiliminin kültürün sürdürülebilirliği önerisine katkıda bulunabilir.

2. Derlenmiş Masalları Çocuklar İçin Yeniden Yazmanın Bir Tekniği Olabilir mi?

Edebî türler arasında masallara ülke çerçevesinde bakıldığında Alman masallarının diğerlerine nispetle daha çok tanındığı ileri sürülebilir. Grimm Masallarının Türk yazarların eserlerinde yer almasında da benzer bir tesirin olduğunu düşünmek olasıdır. Buna karşılık Türk masallarının dünya yazarları tarafından metinsel bir iletişim açısından kullanılması yaygın olmadığı gibi kendi ülkesinde bile unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Evrim Ölçer Özünel, Türk masallarının edebiyat dünyasında saygın bir yere ulaşmamasını sözlü kültürün yazı diline aktarılmasında yaşanan aksaklıklar ve yeni bir devlet düzenine geçişin yarattığı kültürel kopuklukta görmektedir:

"Masal bir yandan halk arasında anlatılmaya devam edilirken bir yandan da kentin kültür mirası içinde görülmeye başlamıştır. Oysaki Osmanlı döneminde oldukça erken dönemlerde dolaşıma girmiş olan yazılı masal geleneği daha sonraları gözden düşmüş hatta yirminci, on dokuzuncu yüzyıldan sonra özellikle Avrupa kökenli olanlar dışında masal kentin kültürel dolaşım ve tüketim ağına neredeyse hiç girememiştir. Bu nedenle masal hala köyde ve kırdan aranmakta ve kentin tükettiği ve ürettiği masallar pek fazla dikkate alınmamaktadır."

(Özünel 2011:66).

Somut olmayan mirasın aktarılmasında önemli bir rol oynayan masalların başta çocuklar olmak üzere yaygın bir şekilde okunması ve bu faaliyetin nesiller boyu devam ettirilmesi ulus kimliğinin korunması açısından önemlidir. Yayın dünyasında kitapla ilgili web sitelerinin arama butonuna "çocuk masalı" başlığıyla girildiğinde ilk sayfalarında Türk masallarına dair bir kitap adı çıkmamaktadır (kitapyurdu.com; idefix.com; hepsiburada.com 25.06.2018'de erişildi). Web sitelerinde masal türü olarak adı çıkan kitapların önemli bir bölümü yabancı kökenli, masal kurgusunda yazılmış edebî masallar veya Orta Asya Türklerine ait kitaplardır. Kitap sitelerindeki mevcut durum, Türk masal kitaplarıyla okuyucunun buluşabilmesi açısından bir sorun olduğunu düşündürmektedir.

Yazarlığı besleyen önemli kaynaklardan biri kendisinden önce yazılmış metinlerle ilişki kurma ve bu metinlerden hareketle yeni veya eski bir kurguda kurmacayı oluşturmaktır. Dolayısıyla yazarların eserleri başka metinleri doğrudan ya da dolaylı yoldan hatırlar. Çocuk edebiyatı için masalların yeniden yazılması veya düzenlenmesi yetişkin edebiyatından farklı bir çalışmayı gerektirir. Bu açıdan bakıldığında Halk Edebiyatı saha çalışması yapılarak derlenmiş sözlü masalların çocuk okuyucuların anlayabileceği düzeye getirilmesi için yeni bir çalışma sahasına ihtiyaç duyulur.

Derlenmiş masalların yeniden yazılması düşüncesinde masalların tahrif edilmesi değil, bu türün daha geniş bir kitleye hitap etmesi arzulanmaktadır. Çocuklar için masalların yeniden yazılması söz konusu olduğunda akla gelen ilk isimlerden birisi Hans Christian Andersen'dir. Andersen, derlediği masallardaki sözlü kültüre mahsus söyleyişi muhafaza ederek kurgudaki aksaklıkları gidermeyi başarabilmiştir (Raynard 2012:170). Ünlü masal yazarı edebî yazım tekniği ile derlenmiş sözlü halk masallarını birleştirerek yeni bir masal yazma yöntemi bulmuştur. Yazarın tekniğindeki başarı eserinin yüzden fazla dile çevrilmesiyle ödüllendirilir.

Masalların yeniden yazılmasına dair diğer bir çalışma metodu Grimm kardeşlere aittir. Grimm kardeşlerin derledikleri masalları yeniden gözden geçirmelerinde, kurgu ve kurmacalarına dair yaptıkları ekleme ve değişikliklerde bu metinlerin okunması ve yayılması isteği bulunur. Grimm kardeşler, Alman kültürünün halkın hafızasından kaybolup gitmesine engel olmak isterler. Grimm'ler, Alman edebiyatını Alman kültürüyle ilgili geçerli hakikatlerin deposu olarak görmüşlerdir. Eski Alman edebiyatının filolojik köklerinin kavranmasıyla kanunlar ve inançlar arasındaki bağı koruma imkânını yaratacağını düşünmüşlerdir (Zipes 2007: 12).

Yukarıda aktarılan bilgiler ışığında Türk masallarının usta anlatıcılardan derlenenlerinde dahi çocuk okuyucular açısından onların dil ve zihinsel gelişimlerine göre yeniden gözden geçirilmeleri gerekmektedir. Saim Sakaoğlu (2002), Pertev Naili Boratav'ın (2007) derleme sözlü masalları ile Umay Türkes Günay'ın (2011) çalışmasındakilerin kurgusu, dilin kullanılışı, gerçeküstüne geçiş ve kurmacanın atmosferi açısından oldukça farklıdır. Bu çalışmada derlenmiş masalların özellikle çocuk okuyucular tarafından anlaşılır olabilmesi için yapılacak teklifler çocuğa görelilik çerçevesinde kurgu, dil ve yeniden yazmanın örneklendirilmesi başlıkları etrafında yapılacaktır.

2.1 Kurgu

Genel olarak Türkiye'de halkbilim alanında yapılan masal derlemeleri için kaydedilmiş metinlerde masalı anlatan kişinin sosyal konumu, eğitim düzeyi, edebiyatın temel özelliklerine dair farkındalığı masaldaki tüm unsurları etkilemektedir. Türk edebiyatında Orta Asya kültürüne yönelik çalışan ilk yazarlardan birisi Ziya Gökalp'tir. İdeolojik prensiplerle yazdığı metinlerin yanı sıra çocukluktan itibaren kültürel varlığa dair yazdığı masalların bir kısmını nesir bir kısmını da manzum olarak yazmıştır. Ala Geyik, Küçük Şehzade, Ülker ile Aydın adını taşıyan masallar yazarın bu konuyla ilgili yaptığı çalışmaları arasında yer alır. Yazarın bu masalları yazarken Türklüğün ana yurttaki kültürel birikimiyle irtibat kurmak istediği açıktır (Sınav Uğurlu 2009:1029). Bu alanda çalışan diğer bir isim, Ziya Gökalp ile aynı dönemden Ömer Seyfettin'dir. Eski masal ve efsaneleri hikâye diline aktarma yönteminde düzyazının gereklerini hissî planda iyi gerçekleştirmiş nadir yazarlardandır (Kaplan 1986:54; Turhan Tuna 2013:1352).

Masalın iyi bir tesir bırakabilmesi açısından teknik özelliklerinin iyi kurgulanmış olması gerekir. Saim Sakaoğlu herkesin masal anlatamayacağı ve bunun bir kabiliyet işi olduğu üzerinde durur. İyi anlatılmayan/yazılmayan bir eserin dinleyici/okuyucu üzerinde etkisinin istenen doğrultuda olamayacağı açıktır:

“Nasıl ki 3-5 saat içinde saz çalmayı öğrenmek mümkün değilse, şöyle böyle bilinen masalı anlatmakla da masalcılık öğrenilemez. Masalı tam bilmek kadar onu iyi anlatmak da gerekli şartlardandır. Bizim gibi, pek çok masalı bütün teferruatıyla bilen kişiler hiçbir zaman iyi bir masal anlatıcısı olamazlar. Zira masal bilmek ayrı şeydir, anlatmak ayrı şey... İyi bir masalçı her şeyden evvel kendisini karşısındakine kabul ettirmek zorundadır. Anlatışındaki açıklık ve devamlılık masalçıyı bize sevdirebilir. Devamlı olarak masal anlatan bir kişinin bu hususları taşıyacağı tabiidir.”

(Sakaoğlu 2007:130)

Saim Sakaoğlu'nun derlediği masalların usta bir anlatıcıdan alındığı çok belirgindir. Masalların dili ve kurgusunda anlatımı bozan teknik bir aksaklık göze çarpmaz:

“Zamanın birinde adamın birinin tek oğlu varmış. Buna “Deli” derlermiş. Bu da korkusundan hiçbir yere çıkmazmış. Yaşı da on yedi, on sekiz varmış. Bu oğlan bir gün anasına der ki:

Ana benim ekmeğimi, yemeğimi yap, ben gurbete gideceğim.” (Sakaoğlu 2002: 375)

Umay Türkeş Günay’ın Elazığ yöresinden derlediği masallardan biri olan “Dallan Reyhanım Dallan” adlı masalın kurgusu genel itibariyle problemsiz olmakla beraber metinde konuşma öğelerinin hâkim olması metnin anlaşılmasını zorlaştırır:

“Bu şehzade bir iki üç bunu dinliyor: ‘Bu ne demek böyle, bu kız böyle söylüyor?’ diyor. Kız da şehzadenin kendisine baktığını biliyor; fakat o bir fukara, o bir padişah oğlu. Şehzade buna kızıyor, çerçi kıyafetine giriyor. Bir çekmece elmas, altın, küpe, mücevher alıyor. Çerçi diye kızın kapısına gidiyor. Kız da bunu anlıyor, şehzadeyi tanıyor. Bu, kapıda bağırırken, kız hemen çıkıyor, bunu çağırıyor, çerçiyi bahçeye alıyor, çekmeceyi açıyor ki ne mücevherler, akıl durur.”

(Türkeş 2011:184)

Bu paragraf, ilgili kaynaktan aynen alıntılanmıştır. Görüldüğü üzere paragraf bir işaret sıfatı ile başlar. Bu durum sözlü iletişime has bir özelliktir. Zira anlatıcıyı dinleyen/ler vücut dilinden metnin eksik kalan kısmını tamamlar. Oysa metne dönüşmüş bir masalda metin dışı bir bağlam yoktur. Konuşmanın aksine yazı dili bilinçli yaratılmış belirli kuralların denetimindedir. Yazı, birisinin söylediği ya da söylediği düşünülen sözcenin temsilidir (Ong 2014:103). Yazı dili açısından bir paragrafın işaret sıfatıyla başlatılması doğru değildir:

“Kız da bunu anlıyor, şehzadeyi tanıyor’ (Türkeş 2011:184) cümlesi çocuğa görelilik ilkesiyle şu şekilde somutlaştırılarak yeniden yazılabilir: *“Kız kapıdan bir ses duyar. Dikkatlice dinler. Aaa bu şehzadenin sesi! diye düşünür.”* İlkokul ikinci sınıfa kadar olan çocuk okuyucular için metnin basitleştirilmesi, konuşma cümlelerine ağırlık verilmesi ve somut kavramlar etrafında düşünülmesi esastır (Çer 2016: 150). Dolayısıyla Türkeş'in çalışmasında yer alan derlenmiş masallara benzer metinler üzerinde bu ilkeler doğrultusunda çalışıldığında çocuk okuyucunun metni anlaması kolaylaşacaktır.

Umay Türkeş'in çalışmasında yer alan "Dallan Reyhanım Dallan" masalından yapılan alıntıda kızın fakir olmasının belirginleştirilmesi, sınıfsal bir yapıyı işaret etmesi açısından sakıncalıdır. Nitekim *Külkedisi* masalında Cinderella'nın prens ile arasındaki sınıfsal fark onun gizemli bir kız olarak gösterilmesiyle silikleştirilir. Nihayetinde aşk, toplumun farklı iki kesimini birleştiren, sosyal statü farkını ortadan kaldıran bir unsura dönüşür. Tüm engellere rağmen Cinderella'nın prens tarafından bulunması adalet fikrinin sağlamlaşmasında önemli bir rol oynar. "Dallan Reyhanım Dallan" masalında da aşk teminin yanı sıra genç kızın akıllı olması ve sürekli şehzadeyi sınava tutması öne çıkarılarak “fukaralık” ortadan kaldırılabilir. Böylelikle bunu okuyan bir çocukta aklını kullanarak birçok şeyi başarabileceği düşüncesi oluşturulabilir. Örnekteki masalda görüleceği üzere derlenmiş bazı masalların anlatıcılarının metinlerinde kurgu ve kurmaca açısından aksaklıklar bulunur. Konuşma diline mahsus özelliklerin yazı dilinde

oluşturduğu anlam boşlukları bu tip metinlerin anlaşılmasını zorlaştırır. Yetişkin anlatıcıların yaş farkı gözetmeksizin dinleyicilere yönelik oluşturduğu masalların çocuk okurlar tarafından kolayca anlaşılması pek olası değildir. Akademi dünyasında çocuk edebiyatı kuram ve teorilerine yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. Bu araştırmalardan elde edilen birikim, çocuk edebiyatına yönelik yazarlık atölye çalışmalarında kullanabileceği gibi yayın dünyasındaki kitapların editörlüğünde işlevsel bir duruma getirilebilir.

2.2. Yöresel Dil Özellikleri

Bir masalda yöresel bir bölgenin ağızına ait kelime, fonetik vb. özellikler bulunuyorsa bu masalın dili Türkiye’de herkesin anlayabileceği standart Türkçeye veya okur olarak düşünülen çocukların yaşına uygun bir hâle getirilebilir:

“ Bi ananın bi bubanın bir tek çok kıymatlı gızı varmış. Her gün kız nehire gidiyormuş. Böle bir nehir geçiyormuş. Nehirden su doldurmaya gidiyormuş ki aah ah talihsiz ordan nehirden bir guru kelle geçiyormuş. Diyomuş ki buna aah ah gadersiz talihsiz kız diyomuş.

Hindi anasına bubasına söylemezmiş kız. Gelirmiş her gün öle dermiş her gün öle dermiş. Demiş ki gızım demiş, günden güne sararıp solarmış kız. Gızım demiş, bak sen tek bir gızısın, sen niden sararıp soluyorsun. U zaman demiş ki anacını demiş ki guru kelle geçiyo şeyden çaydan bene öyle diyo demiş.”

(Önal 2011: 371)

Muğla’dan derlenen bu masal, yöresel ağız özellikleri ve içerik yönünden farklı bir varyantı Pertev Naili Boratav tarafından derlenmiştir:

"Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde bir karı, bir koca varmış. Bunların dâr-ı dünyada bir tek kız evlatları varmış.

Bu kızcağız her gün çeşmeye gider, bir bakraç su getirirmiş. Gene bir gün çeşmeye gitmiş, bakracını doldurmuş gelirken bir serçe kuşu çeşmenin taşına konmuş, kıza:

'Ah kız, vah kız. Kırk gün bir ölünün başını bekleyeceksin kız...' demiş. Kız da:

'Git, toprak başına... Benim giydiğim şim, yediğim pirinç' diye cevap vermiş.'

(Boratav 2007:198)

Yukarıdaki alıntılarda görüleceği üzere masalda kullanılan dile yapılacak müdahaleyle metin daha geniş bir okuyucu kesimi tarafından anlaşılabilir hale getirilebilir. Metnin hazırlanacağı yaş grubu dikkate alınarak bir düzenleme yapılması elzemdir. Masal türünde bir metin üzerinde çalışılırken teknik olarak üzerinde durulması gereken hususlarda bazı temel kuralların hatırlanması gerekir. Kahraman, anti kahraman, gerçeküstü unsur, masalın geçeceği yer, masalın öğreteceği ders, masalın olay örgüsü, mutlu sonun şekli olacak gibi hususların metinsel dönüşümde dikkate alınması gerekir.

2.3. Yeniden Yazma

Yücel Feyzioğlu, derlenmiş sözlü halk masallarını çocuklar için yeniden yazan bir yazardır. Feyzioğlu, “Masallar Çocuklar İçin Neden Gereklidir?” başlıklı yazısına Azerbaycan’ın ünlü şairlerinden Samet Vurgun’un “Elden düşürmeyecekleri nağıllar (masallar) yazalım balalarımıza” sözleriyle başlar. Bu cümle yazarın yazarlık uğraşısının bir özeti gibidir. 1974’ten bu yana Altaylar’dan başlayarak Türklerin yaşadığı topraklardaki hikâye ve masalları derleyen Feyzioğlu, bunları *Kardeş Masallar* başlığıyla otuz iki kitap olarak yayımlamıştır. Almanya’da Andersson Yazarlık Akademisini bitiren Feyzioğlu, çocuğa görelilik, masal terminolojisi, metin düzenlemesi gibi birçok teknik hususu derlenen metinlere uygular ve bu şekilde masalları yeniden yazar (<http://www.yucelfeyzioglu.de/index1.php> son erişim tarihi 25.06.2018).

Feyzioğlu’nun çalışma şeklini bu sahada yazmak isteyenlerle paylaşmak istediğine dair bir uygulaması da bulunmaktadır. Derlenmiş bir masalın çocuklar için yeniden yazılırken hangi hususların dikkate alınması gerektiği Pürüş *Batur ile Aksıla* adlı kitapta örneklendirilmiştir. Feyzioğlu, yeniden yazdığı *Saran ile Yumart* adlı Tatar masalının orijinal şeklini aynı kitaba ekleyerek benzer çalışma yapmak isteyen yazar adaylarına yol göstermiştir (Feyzioğlu 2000).

Pürüş Batur ile Aksıla kitabının künyesinde yayınevinin belirttiği çocuk yaş aralığı ‘okul öncesi’ şeklinde geçer. Bu bilgiden hareketle eser, 4-6 yaş arası çocuklara okunmak üzere tasarlanmıştır. Bu yaş çocukları yalın ve duru anlatımdan hoşlanırlar. Günlük hayatta kullanılmayan deyim ve sözcükleri anlamakta güçlük çekerler. Bu yüzden masal metninde konuşma diline yakın cümlelerin yer alması gerekir. Sözcük ve cümlelerin kısa olması ve anlatımın basit olması istenir. Bu basitlikten doğacak mizah çocukların kitapları sevmesinde önemli bir hususiyettir (Çer 2016:150).

2.3. a-Saran ile Yumart Derlenmiş Masal Metni:

“Bu hadise çok eski zamanlarda olmuş. Bir aulda (köyde) iki komşu yaşarmış. Birinin adı Saran, birinin adı Yumart imiş.

İki komşu bir gün seyahate çıkacak olmuşlar. Az gitmiş, çok gitmiş, acıkıp bir yerde yemek yiyecek olmuşlar. Yumart ekmeğin çıkını açıp, koymuş ortaya. Saran ise çıkının bağını açar gibi gözükiüp, açmak istememiş. Sonra da ilave etmiş:

“Bunun ağzını çok sıkı bağlamışlar. Anlaşılan, bu gidişle hep senin nevalenden yiyeceğiz.”

“Olur, önemli değil; buyur ye,” diye Yumart karşılık vermiş.

Başlamışlar Yumart’ın getirdiklerini yemeğe. Sonra da uyumuşlar. İkinci gün, üçüncü gün derken, Yumart’ın nevalesi bitmiş. Bunu gören Saran, kendi yiyeceklerinden ona vermemek için, gecenin bir zamanında arkadaşını uykuya verip, kaçıp gitmiş. Sabahleyin uyandığında arkadaşını göremeyen Yumart durumu anlamış ve yola koyulmuş. Bir müddet yol aldıktan sonra yolu bir ormana düşmüş. Yıkık dökük bir eve rastlamış. İçeri girmiş, kimsecikler

yokmuş. Sedirin üstünde bir parça ekmek varmış. Ekmekten bir parça koparıp yedikten sonra, sedirin altına girip beklemeğe başlamış."

(Feyzioğlu 2000: 19)

2.3. b-Yücel Feyzioğlu'nun Yeniden Yazdığı Metin:

"Günün birinde bu köyde iki genç arkadaş yaşamış. Birinin adı Saran ötekinin adı Yumart. İki komşu, iki samimi arkadaş. Birgün baş başa vermişler.

Yumart: "Yahu kardeşim, iş yok, aş yok, meslek yok. Hayat böyle geçer mi?" demiş. "Bir şeyler yapmalıyız!"

Saran: "Ne yapalım, hırsızlık mı? Var mı bir önerin?" diye sormuş.

"Hele bir yola çıkalım," demiş Yumart. "Yol bizi nereye götürürse. Şansımıza ne çıkarsa..."

Böylece karar verip ekmek torbalarını almış, yola koyulmuşlar. Az gitmiş çok yorulmuşlar, çok gitmiş az. Vara vara bir ormana varmışlar. Karınları aç, yorgun düşmüşler.

Saran: "Oaturalım bari" demiş. "Oturup karnımızı doyuralım."

Bir Pınarbaşı bulup oturmuşlar. Yumart derhal ekmek torbasını açıp ortaya koymuş. Saran ise açar gibi görünüp kendisinininkini açmamış. Yumart fark etmesin diye de: "Bu meretin ağzını amma sıkı bağlamışlar, açamadım," demiş.

Yumart: "Ah, benimkini yeriz, sonra da sıra seninkine gelir," demiş. Yemiş, uyumuşlar. Ertesi gün de, sonraki gün de Yumart'ın ekmeğini yemişler. Torbada artık yiyecek kalmamış. Bunu gören Saran gecenin bir yarısında arkadaşını uykuda bırakıp kaçmış...

Sabah uyandığında Saran'ın kayıplara karıştığını gören Yumart durumu anlamış. Anlamış ama: 'Yahu başına bir şey gelmiş olmasın?' diye biraz da kuşkuya düşmüş. 'Ben annesine ne cevap veririm? Onu yola çıkaran benim?' diye telaşa kapılıp onu aramak için yola koyulmuş. 'Bu sersemi nerede bulurum, yoksa herkese rezil olurum...'

Az gitmiş uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş, bir akşamüstü yine bir ormanın kıyasına gelmiş. Ortalıkta ne in var ne cin. 'Geceyi tek başıma nerede geçireyim?' diye düşünürken bir mağara görmüş. Hemen içeri girmiş. Aaa!.. Mağaranın içi bir ev gibi: Orta yerde bir soba, kenarda sedirler... Raflar, küp ve birkaç kap kaşık; ama içeride kimsecikler yok. Sobanın üstünde kocaman bir somun duruyormuş. Somundan bir parça koparıp ağzına atmış, sedirin altına saklanmış. 'Bakalım gelen giden olacak mı?'"

(Feyzioğlu 2000: 22)

Görüldüğü üzere derlenmiş masalda belirgin bir unsur olan sözlü kültüre mahsus aktarılmayan “Bu hadise çok eski zamanlarda olmuş. Bir aulda (köyde) iki komşu yaşarmış. Birinin adı Saran, birinin adı Yumart imiş.” yerine “Günün birinde bu köyde iki genç arkadaş yaşarmış. Birinin adı Saran ötekinin adı Yumart. İki komşu, iki samimi arkadaş. Bir gün baş başa vermişler.” şekline dönüştürülmüştür. Yazı disiplini açısından okuyucu ve yazar iletişimine elverişli hale getirilen metinde kurguya hiçbir şekilde müdahale edilmemiştir. Masalın derleme metninde belirtilmeyen seyahat nedeni Feyzioğlu'nun yazdığı metinde izah edilir:

2.3. a-Derlenmiş metin:

“İki komşu bir gün seyahate çıkacak olmuşlar. Az gitmiş, çok gitmiş, acıkap bir yerde yemek yiyecek olmuşlar. Yumart ekmek çıkını açıp, koymuş ortaya. Saran ise çıkının bağını açar gibi gözüktüp, açmak istememiş.”

2.3. b-Feyzioğlu metni:

“Yumart: “Yahu kardeşim, iş yok, aş yok, meslek yok. Hayat böyle geçer mi?” demiş. “Bir şeyler yapmalıyız!”

Saran: “Ne yapalım, hırsızlık mı? Var mı bir önerin?” diye sormuş.

“Hele bir yola çıkalım,” demiş Yumart. “Yol bizi nereye götürürse. Şansımıza ne çıkarsa...”

Böylece karar verip ekmek torbalarını almış, yola koyulmuşlar. Az gitmiş çok yorulmuşlar, çok gitmiş az. Vara vara bir ormana varmışlar. Karınları aç, yorgun düşmüşler.”

(Feyzioğlu 2000:22)

Derlenmiş metindeki diyalog sayısı yeniden yazılan metinde çoğaltılmış ve kurmaca zenginleştirilmiştir. Böylelikle Yumart'ın cimriliği metinde somutlaştırılmıştır. Feyzioğlu, çocuk okurlar açısından özellikle somut işlemler döneminde cimriliğin kavranabilir olması için çocuğa görelilik ilkesini dikkate almıştır. Yazar, yeniden yazdığı metinde, zamana dair kullandığı kelimeleri masal terminolojisinden hareketle eklemiştir. Derlenen masaldaki "Bir müddet yol aldıktan sonra yolu ormana düşmüş." cümlesi yeniden yazılan metinde "Az gitmiş uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş, bir akşamüstü yine bir ormanın kıyısına gelmiş." şeklinde değiştirilirken masal türüne mahsus kelime hazinesi eklenmiştir. Bu şekilde derlenen masal, yeniden yazıldığında metnin hacmi büyümüş ve tek bir masalda bitirilememiştir. Yazar tarafından eklenen unsurlar masalın orijinal metnindeki kurgu bozulmadan yapıldığından içerikteki anlam ikinci metne aynı şekilde taşınabilmiştir. Yazarın kitabındaki cümle yapıları ve kelimelerin çocuğa görelilik ilkesinden hareketle yazıldığı açıkça görülür. Feyzioğlu'nun yeniden yazdığı masala eklediği unsurlar metne görsel özellikler katmış, okuyan ya da dinleyen çocuğun zihninde tasavvur edebileceği bir yapıya kavuşmuştur:

2.3. a-Derlenmiş metin:

“Sabahleyin uyandığında arkadaşını göremeyen Yumart durumu anlamış ve yola koyulmuş. Bir müddet yol aldıktan sonra yolu bir ormana düşmüş. Yıkık dökük bir eve rastlamış. İçeri girmiş, kimsecikler yokmuş. Sedirin üstünde bir parça ekmek varmış. Ekmekten bir parça koparıp yedikten sonra, sedirin altına girip beklemeğe başlamış.” (Feyzioğlu 2000)

2.3. b-Feyzioğlu metni:

“Az gitmiş uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş, bir akşamüstü yine bir ormanın kıyısına gelmiş. Ortalıkta ne in var ne cin. ‘Geceyi tek başıma nerede geçireyim?’ diye düşünürken bir mağara görmüş. Hemen içeri girmiş. Aaa!.. Mağaranın içi bir ev gibi: Orta yerde bir soba, kenarda sedirler... Raflar, küp ve birkaç kap kaşık; ama içeride kimsecikler yok. Sobanın üstünde kocaman bir somun duruyormuş. Somundan bir parça koparıp ağzına atmış, sedirin altına saklanmış. ‘Bakalım gelen giden olacak mı?’”

(Feyzioğlu 2000)

Görüldüğü üzere birinci metinde bahsi geçen ev, ikinci metinde mağara gibi bir yere dönüşmüş ki bir çocuk için bu mekân daha ilginçtir. İç konuşmalarla karakterin düşünceleri basit bir yapıyla verilirken, ses unsuru ihmal edilmeyerek dinleyici/okur çocuğun dikkati canlı tutulmuştur. Metinsel dönüşümde iç içe geçmiş bileşik cümleler kullanılmadığı gibi tasvirler bir çocuğun anlayabileceği sadelikte tutulmuş fakat merak unsuru ihmal edilmemiştir. Tasvir cümleleri iç konuşmalarla desteklenerek metne hareket unsuru eklenmiştir. İki metinde yer alan ekmekle ilgili cümlelere çocuğun dünyasına uygunluk açısından bakıldığında yeniden yazılan metinde bu hususun dikkate aldığı görülmektedir. Bir çocuk, sedirin altına girdiğinde “beklemek” yerine “saklanmak” kelimesini anlamaya daha yatkındır. Çünkü çocuk oynar ve oyunlarının içinde saklanmak kelimesi vardır. Çocuklara yönelik hazırlanan kitaplarda kendi yaşantısından göreceği cümleler metne ısınmasını ve sevmesini kolaylaştıracaktır.

Sonuç

Güzel sanatların bir şubesi olan yazarlık, bugüne kadar akademik dünyanın dışında tutulmuş ve kendi kendisine yeten bir uğraşı olarak nitelendirilmiştir. Üniversitelerin güzel sanatlar fakültelerinde uygulamalı bir alan olarak öğretilen müzik, tiyatro ve resim gibi branşlar sanatta ön eğitim ve bilginin güvenilirliği açısından akademik birikime teslim edilmesine karşın yazarlık bu yapının dışında tutulmuştur. Dünya ile beraber Türkiye’de yazarlığa dair temel ilkelerin teorik ve uygulamalı bir şekilde öğretilebileceğine dair fikrî zeminin oluştuğu ileri sürülebilir. Çocuklar için yazılacak kitaplarda kültürel mirasın aktarılmasına yönelik yazarlık atölyelerinde özel bir çalışma sahasına ihtiyaç bulunmaktadır. Hâlihazırda kurs düzeyinde gerçekleştirilen bu öğretim programının daha uzun süreli bir programla akademik dünyanın içine taşınması gerekmektedir. Alanında başarılı çocuk kitabı yazarları ve akademinin birlikte hareket edeceği uygulamalı edebiyat çalışması çocuk okurlar için nitelikli eserlerin üretildiği bir adres haline gelebilir.

Halk Edebiyatı sahasındaki masal çalışmalarında ortaya çıkan binlerce metnin çocuk okurlar ve dolayısıyla yetişkinler tarafından yaygın olarak bilinmemesi onların edebiyata taşınmasını da aksatmaktadır. Bu durumda yazarlar, dünyada yaygın bilinen masalları eserlerinde işlemekte ve metnin yaygın olarak bilinmesinden hareket ederek okurla iletişim kurmaktadır. Yücel Feyzioğlu gibi akademik düzeyde yazarlık eğitimi almış çocuk kitabı yazarlarının eklenilebileceği bir lisans veya yüksek lisans çalışmasıyla çocuk edebiyatına dair bu birikim aktarılabilir bir bilgiye dönüştürülebilir. Konuya dair bilimsel çalışma prensiplerinin içeriği akademik dünyada çalışılmıştır (Çer 2016 & Karatay 2012). Bu edebiyatın içeriğine dair uzmanlık alanının belirlenmesi ve bu yapının yayın dünyasında ihtiyaç duyulan bir duruma dönüşmesi gerekir. Çocuklar için oluşturulacak bu çalışma alanı Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerine kazandırılabilir. Bu dersin adı “Çocuklar İçin Yazmak ve Çocuk Kitabı Editörlüğü” olabilir. Mevcut lisans öğretim programında yer alan ‘Çocuk Edebiyatı’ dersi dört yıla yayılarak bu alanda uzmanlaşmak isteyen öğrenciye kariyerini oluşturma ve zenginleştirme imkânı yaratılabilir.

Kaynaklar

- Anar, İ. O. (2007). *Efrâsiyâb'ın Hikâyeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arıcı, A. F. (2004). "Tür Özellikleri ve Tarihlerine Göre Türk ve Dünya Masalları", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 26, 159-169, Erzurum.
- Bayraktar, Z. (2014). "Geleneğin Güncellenmesi Bağlamında Masaldan Çizgi Filme Keloğlan Tipi Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 49 (49), s.19-51.
- Boratav, P. N. (2007). *Zaman Zaman İçinde*, Ankara: İmge Yayınları.
- Çer, E. (2016). "Türkçe Öğretiminde Çocuğa Görelik İlkesine Uygun Edebiyat Yapıtlarının Önemi", *İlköğretim Online*, 15 (4). 1399-1410, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ilkonline/article/view/5000186822/5000173453>.
- Çer, E. (2016). *Çocuk Edebiyatı: 0-6 Yaş Çocuk Kitaplarında Çocuk Gerçekliği ve Çocuğa Görelik*, Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Durmuş, G. (2015). "Masaldan şiire ve Hikâyeye Cahit Sıtkı'nın Abbas Hikâyesini Metinselaşkınlık Kuramı'na Göre Anlamlandırma", *Folklor Edebiyatı*, 21 (84), 223-232.
- Elçin, Ş. (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kült. Bak. Yay.
- Emmez, B.C. (2008). *Sözlü Gelenekten Modern Masala: Çocuk Edebiyatında Masal Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Feyzioğlu, Y. (2007). *II. Uhusal Gençlik ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. 831-843.
- Feyzioğlu, Y. (2000). *Türk Dünyası Masalları 4, Pürüş Batur ve Aksıla Tatar Masalları*, İstanbul: Zeynel Abidin Makas Kitapevi,
- Hammel, K. (2014). *The Grimm Fairy Tales Rewritten With Feminist Perspectives Honors College*, Pace University
<http://digitalcommons.pace.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1138&context=honorcollegetheses> 20.06.2018'de erişildi.
- Joosen, V. "Critical and Creative Perspectives on Fairy Tales: An Intertextual Dialogue" <http://wsufairytales.pbworks.com/w/file/attach/72326321/Talairach-Vielmas%20Beautiful%20Maidens%20Hideous%20Suitors.pdf> (26.06.2018'de erişildi)
- Kaplan, M. (1986). *Hikâye Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Karakaş, R. (2012). "Cahit Sıtkı Tarancı'nın Eserlerinde Masalın İşlevi", *Karadeniz*, 4 (13), 135-155.
- Karatay, H. (2012). *Çocuk Edebiyatı Metinlerinde Bulunması Gereken Özellikler, Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı*, 81-127.
- Malafantis, K. & Ntoulia, A. (2011). "Rewriting fairy tales: New challenge in creativity in the classroom". *Extravio. Revista electrónica de literatura comparada*, núm. 6. Universitat de Valencia
- Mungan, M. (2011). *Yedi Kapılı Kırk Oda*, İstanbul: Metis Yayınları
- Mungan, M. (2017). *Kırk Oda*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Ong, J.W. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür*, 5.basım, İstanbul: Metis Yayıncılık

- Ölçer Özünel, E. (2011). "Yazının İzinde Masal Haritalarını Okuma Denemesi: Masal Tarihine Yeniden Bakmak", *Milli Folklor*, 23 (91), 60-72.
- Önal, M. N. (2011). *Muğla Masalları*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yay.
- Özdemir, G. (2010). "Metinlerarasılık Bağlamında İhsan Oktay Anar Romanlarının Geleneksel Anlatı Türleriyle İlişkisi", *19-25 Nisan Türk Dünyası Kültür Kongresi*, İzmir, 1-21
http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/gulseren_ozdemir_m etinlerarasilik_oktay_anar_romanlari.pdf 01.07.2018'de erişildi.
- Raynard, S. (2012). *Teller's Tale: Lives of the Classic Fairy Tale Writers*, USA: State University Of Newyork Press.
- Sakaoğlu, S. (2007). *Masal Araştırmaları*, 3. Baskı, Ankara: Akçağ yayınları,
- Tarancı, C. (2017). *Gün Eksilmesin Pencereden*, 6. baskı, İstanbul: Can Yayınları.
- Turhan, Tuna, S. (2013). "Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Bir Metin Aktarımı Örneği: Muğla'dan Derlenmiş Bir Efsane ile Kurumuş Ağaçlar Hikâyesinin Mukayesesi" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8 (8) Yaz, 1347-1361, Ankara.
- Türkeş, Günay, U. (2011). *Elazığ Masalları ve Propp Metodu*, Akçağ Yay. Ankara.
- Uğurlu, Sınar, A. (2009). "İdeolog Şair Ziya Gökalp'in Kaleminden Masallar", *Turkish Studies* 4 (1-1) kış, 1025-1040.
- Yılmaz, B. H. (2013). *Masalların Dönüşü, Masalların Dönüşümü Çağdaş Türk Edebiyatında Grimm Masallarının Metinler Arası Kullanımları (Murathan Mungan Örneği)* Eskişehir: Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Zipes, J. (2015). *Grimm Legacies: The Magic Spell of the Grimm's Folk and Fairy Tales*, USA: Princeton Univercity Press
- ...Fairy Tales and Tall Tales Tell it Again Read Aloud Anthology, *Core Knowledge Language Arts*, 2013, Newyork.

FATMA ALİYE HANIM'IN UDÎ ROMANINDA KADIN
ÖZGÜRLEŞMESİNİN SINIRLARI: 'İFFET DAİRESİNDE' ÇALIŞAN
KADINLAR VE 'ÖTEKİLER'
LIMITS OF WOMEN'S LIBERATION IN FATMA ALİYE HANIM'S UDÎ:
WOMEN WORKING 'WITHIN THE MORAL BOUNDARIES' AND
'THE OTHERS'

DUYGU ÖZAKIN

Dr. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
PhD. Erciyes University, Institute of Social Sciences, Department of Russian Language and Literature
dozakin@erciyes.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-0927-1926>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Çeliş Tarihi-Received Date : 28.05.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 08.11.2018

Sayfa-Pages : 271-281

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3944>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

FATMA ALİYE HANIM'IN UDİ ROMANINDA KADIN
ÖZGÜRLEŞMESİNİN SINIRLARI: 'İFFET DAİRESİNDE'
ÇALIŞAN KADINLAR VE 'ÖTEKİLER'

LIMITS OF WOMEN'S LIBERATION IN FATMA ALİYE HANIM'S UDİ:
WOMEN WORKING 'WITHIN THE MORAL BOUNDARIES' AND
'THE OTHERS'

DUYGU ÖZAKIN

Öz

Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olarak kabul edilen Fatma Aliye Hanım (1862-1936), Osmanlı dönemindeki modernleşme hareketleri zemininde kadın meselesini ele alan eserler vermiştir. Sırasıyla Muhadarat (1892), Refet (1898), Udî (1899), Levayih-i Hayat (1899) ve Enin (1910) adlı romanları yayımlanmıştır. Fatma Aliye Hanım'ın eserleri üzerine yapılan çalışmaların, yazarın romanlarını sosyal hayatta görünür olma talebi, kadın eğitimi, tanıyarak evlenme, çok eşlilik, boşanma ve kadının iş yaşamına katılımı meseleleri çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Batılı ülkelerdeki kadın hareketlerinden ayrılan Osmanlı kadın hareketinin temel kavram ve fikirlerini, Fatma Aliye Hanım'ın Udî romanı üzerinden tartışmaya açmaktır. Eşinden ayrıldıktan sonra kendi ayakları üzerinde durabilmek için ut çalma yeteneğini mesleği haline getiren roman kahramanı Bedia'nın karşı kutbunda konumlandırılan anne ile kızının kimlikleri ve meslekleri, devrin 'öteki' kadınlarını tanımlamaktadır. Çalışmada, Naome ve Helula'nın gayrimüslim olmaları ve halka açık gösterilerde çalgı çalıp dans etmeleri nedeniyle ötekileştirilmesi üzerinde durulmuştur. Kadın karakterler, Rus düşünür ve edebiyat kuramcısı Mihail Bakhtin'in (1895-1975) erken dönem denemelerinden biri olan Estetik Faaliyette Yazar ve Kahraman'da ele aldığı, estetik faaliyet içinde, yazarın önce ötekiyle empati kurması, daha sonra kendi özgün konumuna geri dönmesi çerçevesinde inşa ettiği ben ve öteki diyalektiği tartışmasından hareketle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye Hanım, Osmanlı kadın hareketi, kadın özgürleşmesi, Mihail Bakhtin, ben ve öteki diyalektiği.

Abstract

Fatma Aliye Hanım (1862-1936) who is considered as the first woman novelist of Turkish literature wrote novels on the woman question on the basis of modernization movements in the Ottoman Empire. Her novels Muhadarat (1892), Refet (1898), Udî (1899), Levayih-i Hayat (1899), and Enin (1910) were published chronologically. It is seen that in the studies on Fatma Aliye Hanım researchers have interpreted author's novels in the context of women's participation in social and business life, women's education, marriage, polygamy, and divorce. The aim of this work is to argue basic concepts and ideas of the Ottoman women's movement, which is different from the identical movements in Western countries, through Fatma Aliye Hanım's novel Udî (The Lute Player). Identities and professions of the mother and the daughter as antiheroines, positioned at the opposite pole of the heroine Bedia, who made use of her own ability to play ut to become able to stand on her own legs after divorce, define the othered women of the era. In this study, it is emphasized that from Fatma Aliye Hanım's point of view, Naome and Helula were non-Muslims and they had to be excluded because they played and danced in public shows. The female characters are examined through Russian philosopher and literary theorist Mikhail Bakhtin's (1895-1975) dialectic of self and other, which argues that at the time of aesthetic activity the writer empathizes with the other, then returns to his original position and reflects each character's inner conflicts objectively.

Key Words: Fatma Aliye Hanım, Ottoman women's movement, women's liberation, Mikhail Bakhtin, dialectic of self and other.

Giriş

Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olarak kabul edilen Fatma Aliye Hanım (1862-1936), Osmanlı dönemindeki modernleşme hareketleri zemininde kadın meselesini ele alan eserler vermiştir. “Fatma Aliye, Osmanlı Devleti’nin son yüzyılına önemli bir siması olan Ahmet Cevdet Paşa’nın kızıdır ve kendisi gibi bir romancı olan Emine Semiye’yle kardeştir. Böyle bir aile içerisinde yetişmek onu devrin meselelerine, toplumsal yapıya duyarlı hâle getirmiştir” (Demir, 2013: 1221-2).

Fatma Aliye, babasının kendisine sunduğu imkânlar sayesinde küçük yaşlardan itibaren iyi bir ev eğitimi alma şansına sahip olmuştur. Kültüre ve bilime duyduğu merak, bu eğitim sürecini verimli geçirmesini sağlayarak yıllar içinde kendisini aydın bir Osmanlı kadını olarak yetiştirmesine vesile olmuştur. Ancak on yedi yaşında Kolağası Mehmet Faik Bey ile evlendirilmiştir ve eşinin yazma faaliyetlerini on yıl boyunca engellemesinin ardından, Fransızcadan yaptığı çevirilerle devrin entelektüellerinin dikkatini çekmiştir. “Devrin önemli yazarlarından olan Ahmet Mithat ile Fatma Aliye arasında bir manevi baba kız bağı kurulur. Mithat Efendi, onun yetişmesi ve tanınmasıyla yakından ilgilenmiştir” (Karaca, 2011: 94). Daha sonra Fatma Aliye’nin, sırasıyla *Muhadarat* (1892), *Refet* (1898), *Udi* (1899), *Levayih-i Hayat* (1899) ve *Enin* (1910) adlı romanları yayımlanmıştır.

Makalelerinde dile getirdiği öncü fikirleriyle, ilk kadın romancımız kimliğiyle ve kurgu eserlerinde yarattığı ideal kadın kahramanları aracılığıyla Fatma Aliye Hanım, Osmanlı kadın hareketinde kadın özgürleşmesinin sınırlarının nerede başlayıp nerede bitmesi gerektiğini tayin eden aydınlardan biri olmuştur; bir anlamda, içinde yetiştiği erkek dünyanın fikirlerini aksettirmiştir. “Fatma Aliye, Ahmet Cevdet Paşa’nın gelenekçi ve İslam’a bağlı yönünü babasının kızı olarak devam ettirmiştir. [G]eleneklere bağlı, İslamcı bir düşünceyle kadınlık meselelerini sorgular. Görüldüğü üzere Fatma Aliye’nin önerisi yerli kalarak modernleşmektir” (Karaca, 2013: 1489). *Kadın ve Edebiyat: Babasının Kızı Olmak* adlı araştırmasında Argunşah, Fatma Aliye’nin yazarlığının, dönemin aydınlardan, manevi babası Mithat Efendi ile öz babası Ahmet Cevdet Paşa’nın tesiri altında şekillenmiş olduğunu belirtir: “Fatma Aliye’nin düşüncelerinde, tercihlerinde ve duruşunda ‘babasının kızı olma’ konumu çok açık bir şekilde hissedilmektedir” (Argunşah, 2016: 188). Kadınlar için okullaşmanın henüz yaygınlaşmadığı bir dönemde kendi kendini yetiştiren Fatma Aliye, gerek dünya görüşünde gerekse edebiyat anlayışında bu iki ismin düşüncelerinden derin izler taşır: “Fatma Aliye bu iki insanın hayata proje olarak sunduğu ‘rol model’ olması istenen kadındır” (Oylubaş, 2014: 20).

Fatma Aliye’nin eserlerini, kadın özgürleşmesi bağlamında doğru tahlil edebilmek için, dönemin modernleşme hareketlerine, kadın haklarının lehine olacak biçimde, hangi saiklerle hız verildiğini anlamak önemlidir.

Osmanlı Kadın Hareketi

“Osmanlı’da kadınların kendilerini ifade etmeleri, tanıtılmaları, eylem ve taleplerinin duyurulması” ilk kez kadın dergileri aracılığıyla mümkün olmuştur (Bulut, 2003: 320) ve Tanzimat döneminde birçok kadın dergisi yayımlanmıştır. Kadınların toplumsal hayata katılımının başlaması da Tanzimat Dönemi’nde gerçekleşmiştir. Ortaylı’ya göre, kadın hareketi bu coğrafyada öncelikli olarak erkeklerin mücadele alanı olmuş, aralarındaki fikir

ayrılıklarına rağmen bu aydınlar, kadın eğitimi gibi konularda birbirine benzer fikirler öne sürmüşlerdir (akt. Bulut, 2003: 323).

Osmanlı'da kadınların eğitimi ve hukukî hakları gibi konuların kendilerine çoktan özgür bir ifade alanı yaratmış olan erkekler tarafından dile getirildiği, dolayısıyla ilk çözüm önerilerinin eril bir bakış açısıyla şekillendiği ve devlete fayda sağlaması ölçüsünde işlevsel bulunarak hayata geçirildiği görülmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası kadın sorununa yaklaşım, kadınların okutulması, çalışma hayatına katılarak evden çıkabilmeleri, miras ve boşanma davalarında kadınlar lehine düzenlemeler etrafında gelişmiştir.

“Meşrutiyet’in ilanına kadar olan süreçte kadınlar neredeyse toplumsal hayatın içerisinde yokturlar. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte kadınlar artık ev içi konumlarının yanı sıra kamusal hayatta da kendilerine yer edinmek isterler” (Karaca, 2013: 1486). II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı kadınının toplumsal hayatta yer alma talebi basın yayın faaliyetleri ve kadın dernekleri aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Bu dergilerdeki yazıların içeriği dikkate alındığında, aydın Osmanlı kadınlarının Batı’daki kadın hareketlerinden haberdar olmalarına karşın, yaşadıkları coğrafyaya özgü bir kadın hareketinin kurucusu olmaya çalıştıkları ve hak taleplerini sekteye uğratacak radikal çıkışların fitilini ateşlemek niyetinde olmadıkları açıkça görülmektedir. Bu nedendir ki, yürüttükleri hareket, ‘Osmanlı kadın hareketi’ olarak anılmakta ve devrin diğer ülkelerdeki örneklerinden ayrılmaktadır. *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı çalışmasında Çakır, Osmanlı kadınının konumunda, modernleşmeyle eşzamanlı olarak dönüşümler yaşandığını, kadının anne ve eş kimlikleriyle sınırlanan ev içi rollerinden farklı bir statü kazanmaya yönelik taleplerde bulunmaya başladığını ifade eder (Çakır, 2011: 59). Ancak hareketin itici gücü olarak aile kurumuna, dönemin kadın yazarları ve onları destekleyen erkek aydınlar tarafından önem atfedildiği görülür.

Aileye yapılan vurguyla, harekete hem meşrutiyet kazandırıldığı hem de hareketi, ailenin yıkımına sebep olmayacak biçimde şekillendirme kaygısı gözetildiği açıktır. Ahmet Mithat Efendi’nin kadın eğitimine yönelik kararlı adımlarının dayanaklarından biri, aile fertlerinin eğitimi yoluyla toplumun zihinsel gelişmişlik düzeyini yükseltmektir. Argunşah, hâlihazırda sosyal hayatın içinde bulunmaları ve modern eğitimden faydalanabilmeleri sebebiyle “zihinsel dönüşümünü gerçekleştirdiği söylenebilecek hatırı sayılır bir erkek nüfusun” varlığından söz eder. Ancak eğitilmiş erkeklerin “karşı cinste zihinsel karşılıklarını/devamlarını bulamamaları, kadınların gecikmiş eğitimi[ni], toplumun bütünüyle medenileşmesi için bir zorunluluk haline” getirmiştir (Argunşah, 2013: 5). Bu zorunluluğun tanımlanması ile sınırlarının tespit edilmesi aynı anda gerçekleşmektedir. Sınırları ise aile yaşamının darbe almaması ve kendi içindeki geleneksel dengesinin bozulmaması belirlemektedir. Ahmet Mithat’ın gözünde makbul kadın “evi bir iktisatçı gibi iyi idare etmeli, gelecek nesli bir öğretmen gibi iyi yetiştirmeli, eğitilmiş erkeğin bir parçası olmalı, onu tamamlamalı ama onu aşmamalıdır” (Argunşah, 2013: 6). Bu anlayışa göre erkeğin zihinsel tamamlayıcısı olarak, gelecek nesillerin teminatı olarak ve gündelik yaşamın ev içi idarecisi olarak kadınların eğitimi zaruridir. Ancak anne ve eş kimliklerini önceleyen aynı anlayışa göre, kadının bu rollerinden sıyrılması tehlikesine karşı aile kurumunun devamlılığı gözetilmiştir.

Geleneksel sosyal yapılanmaların kilit önemini göz ardı etmeyen bu söylem, Marvel’ın tanımlamasıyla ‘Osmanlı feminist aktivizmi’, Batı ideolojisinin bir türevidir.

değildir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki feminist söylem, sayısız çatışma ve örtüşmeden, yapıcı ve eleştirel sesler bütününden oluşmaktadır. Osmanlı kadın basınında, hem kadınlar hem de erkekler için, kadınların toplumdaki konumunu yeniden tanımlamak üzere bir platform oluşturulmuştur (Marvel, 2011: 14). Nitekim Köroğlu, Fatma Aliye'nin bir feminist aktivist ya da kadın hakları eylemcisi kimliği taşımadığını; öte yandan, *Udî* romanında örneklendiği üzere, “kadın hakları mücadelesinde ‘kendine ait bir oda’ya sahip olduğunu” ifade eder (Köroğlu, 2018: 305).

Batı feminizminden farklı olarak Osmanlı’da kadın hareketinin, otoriter ve eril modernleşmenin sınırlarında başka seçeneği olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan harekete doğrudan katkı sağlayan aydın kadınların İslami referanslara başvurarak, radikal ve sonuçsuz dönüşüm talepleri yerine, ılımlı ve uzlaştırıcı -bu noktada kadınları sosyal anlamda özgürleştirici- çözüm önerilerine yöneldikleri açıktır. “Kendileri için ataerkil düzen tarafından öngörülmüş olan ev içi mekânlarda erkeklere ekonomik anlamda bağlı olarak yaşamakta” (Karaca, 2013: 1496) olan kadınlar, kamusal alanda çalışma talebinde bulunurlar.

Dünya kadın hareketine bakıldığında, 1880’ler ve 1890’larda ücretli iş talebinde bulunan modern genç kadınların, orta sınıftan çıktığı görülmektedir. Emma Goldman’a (1869-1940) göre iş gücü piyasasına girme hevesi orta sınıftan feministler için bir aldatmaca olmuştur. Zira bu meslek sahibi kadınlar ‘işçi kızıdan daha üstün ya da ekonomik açıdan bağımsız oldukları aldatmacasıyla’ kendilerini kandırmaktadırlar (Rowbotham, 2010: 229). İngiliz feministler dahi, kadınların ortaklaşa yaşamda kendilerine özgürlüğün yanında ‘fayda’ sağlayacak işlerde çalışmaları gerektiğine ilişkin argümanlar geliştirmişlerdir. Bu noktada, eril tahakkümün zincirleri elverdiği ölçüde kendine ilerleme sahası açabilen fakat ılımlı ve uzlaşımçı önerileriyle Türk kadın hareketine katkıları göz ardı edilemeyecek Osmanlı kadın hareketindeki pragmatik yaklaşımın, Batı feminist anlayışında tartışılmaya başlanan ‘faydacılık’ sorununa, bölgesel bir örnek oluşturduğu söylenebilir.

‘İffet Dairesinde’ Çalışmanın Tanımlanması

Fatma Aliye Hanım, 1895-1908 yılları arasında haftada iki kez çıkan, dönemin önemli kadın entelektüellerinin tanıtıldığı, kadın sorunlarının işlendiği ve başmuharrir olarak yazdığı (Çakır, 2011: 21) *Hanımlara Mahsus Gazete*’nin 184. sayısında başlıksız olarak yayımlanan makalesinde, Amerika ve Avrupa’daki kadınların, medeniyet adına mı, kendi hevesleri için mi çalıştıklarını sorgular. “Fatma Aliye Hanım, çalışan kadınların kendi rızaları için çalışmadıklarına inandığını ima etmektedir. Ona göre bir kadın, ihtiyacı olmadığında çalışmayı düşünmemektedir” (Canbaz, 2003: 84).

Fatma Aliye Hanım, eve ekmek getirme sorumluluğunu erkeğe atfeder. Kadının çalışabileceği işler öncelikle iffet dairesinde yapılabilecek nitelikte olmalıdır. Yazar, para kazanmanın ve kamusal alanda yer almanın erkeğin tekelinde bulunmasını önemli ölçüde normal karşılamaktadır. Kadının ise ancak mecbur kaldığında kamusal alanda emek sarf ederek karşılığını alması gerektiği fikri, Fatma Aliye Hanım’ın İslami ve millî, kendi topraklarına özgü kültürel referanslar çerçevesinden çıkmak istemediğini göstermektedir. Argunşah, modernizme en yakın ailelerden gelen kadınların bile geçmişe eleştirel bakmakla beraber, yeni olana da mesafeli durduğunu tespit eder; nitekim “Fatma Aliye

böyle bir örnektir. O, eskiye karşı keskin bir inkârla hareket etmediği gibi yeniye karşı da sorgulayıcı bir tavrın sahibidir. [Ç]ok temkinli bir modernleşmeyi tercih ve tavsiye eder” (Argunşah, 2016: 41).

Fatma Aliye Hanım'ın *Udi* romanı, Bedia adında bir udünün, aldatıldığı için eşinden ayrılmasının ardından, babasından aldığı müzik eğitimi sayesinde ayakta kalma hikâyesini anlatır. Roman Bedia ile Naome ve Helula; yani ‘iffet dairesinde çalışan’ kadın ile onun karşı kutbuna yerleştirilmiş anti-kahramanlar olan ‘ahlâksız’ kadın figürlerin ilişkileri etrafında kurgulanmıştır. Zira Bedia'nın kocası, onu dansöz Helula ile aldatmış, Bedia bu durumdan ancak bir eğlenceye katıldığında, kendi bileziklerini dansözün bileklerinde gördüğü zaman emin olmuştur.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında “bir şekilde evlilikten umudu olmayanların ve evlilikte mutsuz olanların kendilerini başka bir alana yönlendirdikleri görülmektedir” (Canbaz, 2013: 92). *Udi*'de Bedia da, eşinden ayrıldıktan sonra, çocukluğundan beri aldığı müzik eğitimi sayesinde meşgalesine yeniden sarılma ve evliliğindeki mutsuzluğu unutma imkânı bulacaktır. Bu noktada ut, hem ekonomik hem de manevi anlamda erkeğin yerine konacaktır:

“Şimdi okşadığı, sevdiği, yalnız iken sohbet ettiği ududur. Udunu kucağına alıp sarılarak der ki: ‘Beni hiçbir zaman terk etmeyen, avucumdan kaçmayan vefalı yârim! Bana daima dostluk eden can yoldaşım! Beni yalnız sen terk etmedin, benden yalnız sen geçmedin, bana ihanet etmedin! Bir zaman zevk ve sefa kaynağım, eğlencem oldun, şimdi de geçim kaynağımsın! Ekmek tekneysin! Benim yârim, benim cananım, benim erkeğim sensin! ...’” (Fatma Aliye Hanım, 2013: 102).

Romanda Bedia'nın udu kişileştirilir ve ona bir erkek gibi hitap edilir. Ailede çalışma ve para kazanma işini ‘normal’ koşullarda erkeğe yükleyen Fatma Aliye Hanım'ın eserinde, bir geçim kaynağı olarak erkek ile ut yer değiştirmektedir. Bundan böyle kadının hayatını idame ettirmesinin aracı bu çalgı olacaktır. Fatma Aliye, müzik eğitmenliği yapmaya, özgürleşme adına atılmış olan bir adım olarak olumlu mu yaklaşır; yoksa erkeğin yokluğunda kadın, uduna sarılarak hayatta kalmaya mı çalışmaktadır? Fatma Aliye Hanım'ın kadının çalışma hayatına katılması üzerine fikirleri, bu ikiliği anlamamıza yardımcı olacaktır. Fatma Aliye'nin, kadının iş yaşamına katılımı hususunda bir tespiti, kadının ekonomik özgürlüğe erişmesinin, evlilik içindeki konumunu ve gücünü sağlamlaştıracağı yönündedir: “Bazı zevçlerin zevcelerine adem-i sadakatle gözyaşı döktürmeleri, hırpalamaları hep onları sevmediklerinden değildir. Kadının temin-i maişet için bir medarı, ekmek kazanacak bir sanatı olmadığından kendisini terk edemeyeceğini bildiği içindir” (akt. Karaca, 2011: 105).

Fatma Aliye'nin kadının çalışma hayatındaki görünürlüğü üzerine fikir yürütmeleri, Ahmet Mithat Efendi'nin telkin ve takdirinden cesaret almıştır. Ahmet Mithat, Avrupa ülkelerinde kadınların erkeklerle eşit eğitim imkânlarına eriştiklerini, öğrenimlerini tamamlayıp doktor, avukat, mühendis olabildiklerini; ancak kendi topraklarında, Fatma Aliye'nin dikkat çekici bir istisna olduğunu vurgular: “Ama güzel sanatlar ve özellikle edebiyat alanında yetişmiş olan kadınların sayısı pek azdır. Bizde böyle bir kadının yetişmiş olması, gerçekten o zamanın koşullarında beklenilmeyen şartıtcı bir olaydır” (Ahmet Mithat Efendi, 2011: 12).

Yazma faaliyetini aktif olarak yürütme şansına erişen Fatma Aliye, imkânlarını kadınlara örnek olabilmek için seferber etmiştir. “Aydın kişiliğiyle dönemindeki kadınlara örnek olduğu gibi, romanlarında tipleştirdiği kadın kahramanlarıyla kadınların dünyasını yansıtır ve sorunlarına çözüm üretmeye çalışır” (Çakır, 2011: 23). Çözüm arayışlarını paylaştığı mecralardan biri de dergilerdir. *Mehâsin Dergisi*’nde yayımlanan “Terbiye-i İçtimaiye” (1909) adlı makalesinde Fatma Aliye, kadının iş yaşamına katılımının aile ekonomisine katkı sağlayacağı gibi, ev kadınlarını amaçsızlığa sürüklenmekten kurtaracağını savunmaktadır:

“...Bizde basma ve patiska denilen kumaşlar ekmekten ve sudan sonra gelen zorunlu şeylerdir. Dantel su gibi gidiyor, bir basma fabrikası sahibini ihya eder. Böyle fabrikalar açılrsa, kadınların çalışabileceği gibi iş yerleri olmaz mı? (...) Hele dantela fabrikalarında kadın erkekten daha fazla becerikli değil midir? Bir takım işsiz güçsüz kadınlar bir müdire idaresinde çalışsalar, toplumsal terbiye de alırlar. Böylece ailelerin fakirliğine de çare bulunmuş olmaz mı?” (akt. Uluköse, 2013: 75).

Udi romanında, Bedia’yı içine düştüğü ekonomik buhrandan kurtaransa, ut çalma kabiliyetidir. Masallarda kadının tamamlayıcısı, hep beklediği ‘beyaz atlı prensi’ ve kurtarıcısı gibi, romanda da ut ortaya çıkar. Daha doğru bir deyişle udun yeni bir niteliği, imkânı keşfedilir. Demek ki bütün masallarda görülen pragmatik kavuşma, bu kez roman kahramanının çocukluğundan beri çalmayı -ama sadece kendi zevki için çalmayı- öğrendiği ut ile kavuşması olacaktır. Hayatın hâlihazırda kahramanla birlikte olan bir unsurunun yeniden keşfi, kayıp/terk edilen eşin, erkeğin yerine konacak ve yaşamı kolaylaştıracaktır.

Fatma Aliye’nin metinlerinde, “kadının çalışması, ‘her şey yolunda iken’ ortaya çıkan bir durum olarak görülmemektedir” (Canbaz, 2003: 93). Eşini kaybettiğinde maddi kaynaklarından da yoksun kalan Bedia ekonomik sıkıntılar çekmeye başlayınca, ona ut dersleri vermesi önerilir. Bedia, bu öneriyi tepki gösterecektir: “Hanım efendi! Beni muhtaç bir haldedir diye size kim söyledi?” (Fatma Aliye Hanım, 2013: 94).

Romanda kadının çalışma hayatına dâhil olması ile ilgili bir diğer problemse, kadının çalışma hayatının yüküne dayanamayarak sağlığını kaybetmesidir. Bedia da farklı evlere ders vermeye gittiği dönemde hastalanıp yatağa düşer. Fatma Aliye’nin öngörüsü; kadınların ağır işlerde çalıştırılarak sağlığını kaybetmesi problemi, özellikle romanın yazıldığı dönemi takiben, savaşlar çağı olarak anılan 20. yüzyılın başlıca sorunu haline gelecektir. Savaşlarda kaybedilen erkek nüfusun yapacağı ağır işler kadınlara yüklenmiş, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği’nde savaşa giden askerlerin yerine, ağır işlerde çalışmak üzere, kadın vatandaşları ikna kampanyaları yürütülmüş ve propaganda afişleri dağıtılmıştır. Sonuç, kadınların devletin karar alma mekanizmalarında yükselmemesine karşın, bedensel güç gerektiren taş taşıma, silah üretimi gibi ağır işlerde çalışarak sağlıklarının tehlikeye girmesi, tüm bunlara karşın ev içi görev ve sorumluluklarının toplumsal cinsiyet rolleri uyarınca devam etmesi ve kadın vatandaşa ikinci bir yük getirilmesidir. Bu da kimi ağır koşullarda, kadınların kamusal alandan kendi istekleri ile sıyrılmalarına neden olmuştur.

Yabancı/Öteki Kadınlarla Karşılaşma

Roman figürlerinin sosyal konumları ve ahlaki duyarlıkları okuyucuya yansıtılırken, olumsuz niteliklerle donatılan kadın tipinin fiziksel özellikleri dikkate alınmıştır. Edilgen ve iffetli, toplumsal hayata açılıp çalışmak durumunda kaldığında da namusunu korumayı başarabilen kadın tipine karşılık; dışa dönük, ekonomik anlamda özgür fakat ahlaki değerlerini yitirmiş kadın tipinin, bedensel özellikleri aracılığıyla canlı biçimde tasvir edilmesi dikkat çekmektedir:

“Yanağında allıklar, kaşlarında rastıklar, başında iki renk birbirine karıştırılmış sivri bükülüüp külahımsı bir halde başına geçirilmiş gazdan hotoz, boynunda bir sıra sarı kehribar, bir sıra beyaz boncuk, bir sıra elvan boncuk... (...) Sürmelerin ucu ta şakaklara vardığından kapalı oldukları halde hacmi belli olmayan gözlerini arada açıp şarkısının dinleyiciler üzerindeki tesirini görmek için manalı manalı bakışından, rastık makamında çekmiş olduğu siyah boyadan, asıl biçimi fark olunmayan kaşlarıyla beyaz ve al boyalardan (...) O maskara gibi kıyafetiyle, boyalar içindeki suratıyla kanunu kucağında şarkı söylerken bu kadın pek güzel görünüyordu. Naome'nin, -bu şarkıcının hokkabazı, cambazı, kuklası, her ne ise işte-o oynattığı şey yani kızı Helula da (...) yanı başında duruyordu.” (Fatma Aliye Hanım, 2013: 10).

Fatma Aliye Hanım'ın anlatısında “öteki” kadının bedeni, ihtiraslı fakat gülünç olarak tasvir edilmiştir. Yazar, gerek kendi döneminde, gerekse Cumhuriyet dönemi yazarlarının eserlerinde karşılaştığımız bir klişe olarak ‘boyalı kadını’, kötülük kaynağı sayarak, kısmen karikatürize ederek betimlemektedir:

“Havuzlu mermer salonda yanan mumların, avizelerin ışığı altında eğilip bükülen, titreyen, hoptayan bu mahlûk, uzaktan pek hoş görünüyordu. O beyaz badana kalınlığında sıvanmış olan boyanın, beyaz derinin altında ne renk bulunduğunu düşündürmüyordu bile! Parmak gibi çekilmiş olan kaşlarının üstündeki kara boyanın altındaki kaşlar enli midir, düz müdür? Merak bile gelmiyordu.” (Fatma Aliye Hanım, 2013: 11).

Bedia ile olumsuz değerleri temsil eden kadın karakterlerin buluşma mekânı olarak bir kutlamanın seçilmesi tesadüfî değildir. Yazarın Bedia karakterinde cisimleşen bakış açısına göre, Musevi kadınlar, kalabalık önünde çalıp söyleyerek, dans ederek, iffet dairesinin dışında hareket etmektedirler:

“Kocasının, bileziklerini her gece birçok erkeğin karşısında salınan, kırtan, vücudunu o kadar şehvetli erkeğin içinde göstermekten çekinmeyen bir çengiyi memnun etmek için hediye etme alçaklığını kendi gözleriyle gördüğü halde niye ondan soğumadığına şaşıyordu.” (Fatma Aliye Hanım, 2013: 49).

Bedia, düşün ve gecelerde çalmaz, zira ‘çalgıcı’ olarak tanınmaktan, hafifmeşrep olarak anılmaktan korkmaktadır. Dans etme, çalgı çalma, topluluk içinde eğlenme ve bedenini sergileme, ahlaksızlık emareleri olarak yorumlanmaktadır: “Öyle ya, Bedia bir çalgıcı değildir. Ancak hatır için onlara biraz saz çalabilir” (Fatma Aliye Hanım, 2013: 24).

Türk modernleşmesi sürecinde kadın kimliklerinin nasıl kutsal annelik ve kötü yola düşme arasında gidip geldiğini ortaya koyan Sancar'a göre, “Türk milliyetçi-muhafazakâr düşünürleri kadını milli iffetin sembolü olarak gösterirlerken bunun simetrik tamamlayıcısı olan yabancı öteki kadına benzemeyi ise iffetsizlik sayarlar” (Sancar, 2013: 146). Bu bağlamda, Helula, Bedia'nın karşısında yabancı/öteki kadın olarak konumlandırılmış

olmasına karşın, kendini savunmak için yaptığı konuşmayla Bedia'nın zihnine sızmayı ve aklını karıştırmayı başarır:

“Helula'nın havuzlu salon içindeki odada söylediği sözler hatırına geldi. Dehşetinden titredi. ‘Kadın kazanmaya mecbur olduğunda!...’ demişti. Evet! Bu sözler hep hatırına geliyordu. ‘Kadınlar kazanmaya mecbur olduğunda! Onların başka ne sermayeleri var? Başka satacak ne malları var?...’ demişti. (...) Ne yapabilecekti? Düşünüyordu. Satacak eşya kalmadı! Artık ne satacaktı? Kendinden, kendi vücudundan başka şeyi kalmamıştı...” (Fatma Aliye Hanım, 2013: 96-97).

Rus düşünür ve edebiyat kuramcısı Mihail Bahtin'e (1895-1975) göre, ben ve öteki arasındaki ilişki, geçişken bir yapıya sahiptir. “Estetik Faaliyette Yazar ve Kahraman” adlı çalışmasında Bahtin, öznenin, ötekinin deneyimini, iç dünyasında algılayabildiğini ve anlamlandırabildiğini ortaya koyar (Bahtin, 2003: 96). Yazarın, sanatsal eylemi sırasında kahramanı ile kurduğu ilişki, Bahtin'e göre, ben ve öteki arasındaki ilişkiye benzer. Bedia'nın, Fatma Aliye'nin savunduğu değerlerin bir temsilcisi olarak tasarlandığı dikkate alındığında, yazarın Helula ile ilişkisinin, Bedia ile Helula arasındaki ilişkiye yansıdığı; her iki pozisyonda da Helula'nın ötekini temsil ettiği görülmektedir. Burada özne olarak yazar, ötekiyle kurduğu; yani anti-kahramanı ile kurduğu empatik ilişkide, kendi ikileleriyle ve endişeleriyle karşılaşmaktadır:

“Hem Bedia, Naome ile Helula gibi iki vücudun yerini tutacak bir vücuda sahipti. Saz, ses, gençlik, bir Naome bir de Helula'dan ibaretken Bedia ikisine de sahipti. Bedia da onlar kadar kazanabilirdi. Bedia da altınlara, elmaslara boğulabilirdi. Bu hatıralar zihninden geçtikçe titriyordu.” (Fatma Aliye Hanım, 2013: 97).

Kötü ve ahlaksız olarak tanımlanan kadınla empati kurmaya başladığı an, roman kahramanı Bedia, kendini ikilemde bulur. Fatma Aliye Hanım, kahramanın içindeki endişeyi açıkça dile getirir. İffetli kadın ile “ahlaksız öteki” olmak arasında, nihayetinde günün şartları ve ihtiyaçları üzerinden, yaşayabilmek için zaruri olan kaynaklara erişebilmek doğrultusunda belirlenen, oldukça ince bir sınır bulunmaktadır:

“Dul bir kadın üç çocuğuyla sefil kalırsa ona koca bulmak kolay mıdır? Kadın kazanmaya mecbur olduğunda ise handelerinden, gamzelerinden başka satacak ne sermaye ve meta bulabilir?” *“Bedia bu sözlerden titredi. Helula kadınların kazanmaya mecburiyetlerini pek dehşetli tasvir etmişti. Kendisinin de paraları tükenmekte olduğundan belki pek az bir müddet sonra muhtaç kalacaktı.”* (Fatma Aliye Hanım, 2013: 54).

Bahtin'e göre, ötekinin merceğinden hayata bakmayı başaran özne, ötekinin deneyimini tatmış, onunla duygudaşlık kurmuş ve onun penceresinden olayları anlamlandırmış olmasına rağmen, kendi konumuna geri döndüğünde, kendi bakış açısına yeniden kavuştuğunda, estetik faaliyeti gerçekleştirmiş olur. Fatma Aliye ya da onun sesi olan Bedia, bir süreliğine Helula'nın anlam dünyasına dâhil olmaktadır ve okuyucuyu da, olayları Helula'nın penceresinden görmeye davet etmektedir; ancak bir adım sonra geri çekilerek, kendi özgün konumuna geri dönmektedir.

Demir'in işaret ettiği gibi, kutlama mekânı, iki zıt karakteri buluşturmuştur. Helula, zayıf ve yalnız bir kadının hayatını kazanmasının gayri meşru yollar dışında mümkün olmadığını savunmakta, Bedia ise ona karşı çıkmaktadır (Demir, 2013: 1227). Ancak kutlama, Bedia'nın öteki ile empati kurmaya ve aynı durumda kalabileceğine ilişkin

endişelenmeye başladığı bir karşılaşma mekânı olmuştur. Tartışma anındaki kararlılığına karşın Bedia, Helula'nın sözlerini hatırladıkça ürperir.

Bahtin'e göre, gerçek hayatta, kendimize bir başkasının gözünden baktıktan sonra daima kendi konumumuza döneriz. Öyleyse, Fatma Aliye ve yazarı temsilen Bedia da, geçimini temin etmek zorunda kalan yalnız bir kadının durumuna önce Helula'nın gözünden bakar. Bedia'nın endişeleri bu esnada başlamaktadır. Bahtin, etik faaliyetin bir tür vicdan muhasebesine, bir itiraf sürecine de dönüşebileceğini not eder (Bahtin, 2003: 102). Fatma Aliye'nin Bedia'nın "öteki" kadınlarla empati kurmasını sağladığı kutlama mekânı, "ahlaksız öteki"ne dönüşme endişesinin ortaya çıktığı itiraf uzamıdır. Daha sonra yazar, kendi konumuna, dolayısıyla ideal kadın olarak sunulan Bedia'nın bakış açısına geri dönerek, kahramanın doğru tercihte bulunmasını sağlar. Ancak burada, Bahtin'in gerçek hayat ile kurmaca arasında, kendi deyişi ile estetik faaliyet arasında ince bir ayırım bulunmaktadır. Estetik faaliyet ancak iki kişiyle, dahası, iki örtüşmeyen bilincin katılımı ile gerçekleşebilir. Kahraman ve yazar aynı safta bulunuyorlarsa, Bahtin'e göre, estetik faaliyet, yerini etik faaliyete bırakmış demektir (Bahtin, 2003: 102). Bahtin, etik faaliyetin, "suçlama ya da övgü" niteliği taşıyabileceğine işaret eder; romanda da, yazarın makbul kadın Bedia'ya yönelik olumlu tavrı ile romanın "öteki" kadınlarına ilişkin tutumu arasındaki fark kolaylıkla sezilmektedir. Bu noktada, yazarın ahlaki seçimini ortaya koyan Bedia'nın erdemli hikâyesi, yazarın etik faaliyetini oluşturmaktadır.

Bedia'nın ut hocası Müslüman değil Musevi bir kadındır çünkü "uzun süre Türk romanında kamusal alanda görünen ve çalışan kadın Müslüman kadınlar arasından seçilmez. Helula ve annesi Nauma da Musevidir" (Canbaz, 2003: 85). Fatma Aliye Hanım, roman kahramanı Bedia'ya, dönemin halen milli değerlerini muhafaza etme gayesi güden ve bu değerleri kaybedeceği endişesi taşıyan modernleşmeci görüşleri doğrultusunda iki seçenek sunmaktadır. "Kadının annelik ve ev içi rollerinden her türlü uzaklaşma ihtimalini" hafifmeşreplik olarak yorumlayan "bu modernleşme tarzı yabancı/öteki kadının akıbetine ilişkin tasvirler içerir" (Sancar, 2013: 147).

Fatma Aliye'nin "Terbiye-i İçtimaiye" adlı makalesinde paylaştığı gibi, kadınların fazlaca boş kaldığında faydasız işlerle ve dedikoduyla vakit öldüreceğine, atalete düşeceğine duyulan inanç, kadınların iş yaşamında rol alarak ekonomiye katkı sağlayan bireyler olması yönündeki teşviki artırmıştır. "Bir zillet kaynağı olarak kadın zayıf ahlaki tabiata sahip bir varlık olarak gösterilir. Kadın erkeği küçülten karakteri ile (savurgan, dedikoducu, tüketim düşkününü, gösterişçi, riyakâr) erkeği mahvetme kapasitesine sahiptir" (akt. Sancar, 2013: 147). Udî romanında yankısını bulan bu görüşler karşısında Helula, kendini içinde bulunduğu duruma sürükleyen erkek egemen koşulları dile getirip isyan edecektir:

"Siz erkekleri soyduğumuzu, onları fenalığa teşvik ettiğimizi söylüyorsunuz. Bunu erkekler böyle istediği için işte biz de şimdi onları soyuyoruz. Bu yolda onlar bizi teşvik etti. Bize paralarını saçmak için koştukları kadar eğer ağlayanlara, inleyenlere, yardıma muhtaç olanlara hayır için, sevap için, insanlık için koşmuş olsalar belki bizim gibilerine nadiren tesadüf edilirdi." (Fatma Aliye Hanım, 2013: 55).

Fatma Aliye'nin ihtiyatlı modernleşme önerileri, kuşkusuz, Osmanlı-Türk modernleşmesinin fikir önderlerinin etkisi altında şekillenmiştir ve dönemsel koşulların imkân verdiği ölçüde, ılımlı ve sınırlı bir sorgulama faaliyetine işaret etmektedir. Osmanlı kadın hareketinin mensupları, uzun zamandır ataerkil yapıya uyumlu yaşıyor olmanın bir

sonucu olarak, birincil konumda olmayı ve hayatlarını tamamen kendi idarelerine almayı içselleştirebilmiş değillerdir. Üstelik devir de buna imkân vermemektedir. Bu durum da, harekete dâhil olarak sosyal hayatta söz hakkına sahip olma talebini dile getirecek bilince ulaşmış kadının bile, kendini ‘önder’ olarak tanımlamaktan imtina etmesine neden olur.

Sonuç

İlk kadın romancımız, edebiyat ve kültür alanlarında öncü bir figür ve entelektüel olan Fatma Aliye Hanım’ın, kadın özgürleşmesini örneklediği romanlarında, modernleşme ile muhafazakârlık arasında, ilki diğlerinin aleyhine işlemeyecek şekilde fikirler öne sürdüğü; buna karşılık kimi zaman çelişkili düşünceler arasında kaldığı görülmektedir. Kadınların özgürleşmesi hareketi için, kendi döneminde manifesto değeri taşıyan eserler kaleme alan Fatma Aliye, modernleşmenin topluma bulaştırma potansiyeli taşıdığı ‘ahlaksızlaşma’ endişesinden sıyrılamamıştır. *Udi* romanında, çalışıp para kazanmayı ancak çok zor durumda kalan kadın kahramanın, ‘kötü yola düşmek’ karşısındaki onurlu seçimi olarak dramatize etmiştir.

Romanda, Bedia’nın geçimini sağlayan ut, bir erkek olarak kişileştirilmiştir. Ancak müzikal yeteneğiyle para kazanmak, olağanüstü hal altındaki bir kadının iffetini kaybetmemek uğruna ve geçimini sağlarken de iffetine sahip çıkmak suretiyle ortaya koyduğu hassas seçimi göstermektedir. Diğher yandan yazar, iş yaşamına katılımı, ailevi ilişkiler tesis edemeyecek ya da bunları yürütemeyecek kadar talihsiz kadının tek tercihi olarak sunmuştur. Kadının, toplumun beklentileri doğrultusunda bir hayat kuramadığı için, erkeğin alanı olan iş yaşamına dâhil olduğu ve erkeksizliğini bu yolla tamamladığı yönündeki inanın kemikleşmesini sağlayan sürecin geçmişi, dönemsel koşullar gereği sınırlarından dışarı taşamayan kadın hareketindeki erkek imzasının eseridir.

Kadınların özgürleşmesi hareketinin önemli adımları, 1789 Fransız İhtilali ile birlikte, yaşamın her alanında hüriyet talepleri sayesinde atılmıştır. İhtilal sonrası köyden kente göç ve işçi sınıfının oluşması, sınıf mücadelesi içinde cinsiyet mücadelesinin ikinci plana atılması tehlikesini beraberinde taşısa da, 20. yüzyılı karşılarken ülkelerin modernleşme hareketleri içinde özgün feminist dalgalar, yeni devlet kurma projelerine eklenerek varlığını sürdürmüştür; ancak çoğu kez çarpık bir cinsiyet mücadelesi mirasını da bugünlere taşımıştır. Bu eklenmenin bize özgü örneği erken Türk modernleşmesi içinde yaşanmış, hareketin çatlaklarından sızan problemlerse önce makbul kadın vatandaş tiplemelerine, oradan günümüze miras bırakılmıştır.

Bu çalışma, Fatma Aliye Hanım’ın *Udi* romanında kadın özgürleşmesinin sınırlılığı üzerinde durmuştur ve bu sınırları tayin eden dönemsel koşulları tespit etmeye çalışmıştır. Yazarın edebi hayatı ve fikirleri üzerine kaleme alınan araştırma ve incelemelerde görüldüğü üzere, Osmanlı-Türk modernleşmesinde aydınların hala erkekler tarafından temsil ediliyor olması, yazarın fikir dünyasının baba ve ikame babalar tarafından şekillendirilmesine neden olmuştur. Bunun yanında, toplumun yaşayış tarzının ve geleneklerinin uzlaşımçı bir kadın hareketine imkân verecek biçimde örgütlenmiş olması da Fatma Aliye’yi iki tip kadın karakter kurgulamaya itmiştir: Yerli iffetli kadın ve yabancı öteki kadın. Bu bağlamda yazarın ötekiyle ilişkisinde, estetik faaliyetini etik faaliyete dönüştürmüş olduğu, Rus düşünür ve edebiyat kuramcısı Mihail Bahtin’in ben-öteki diyalektiğine yaklaşımı aracılığıyla tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Ahmet Mithat Efendi. (2011). *Fatma Aliye: Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*. (Çev. Bedia Ermat). İstanbul: Sel.
- Argunşah, Hülya. (2013). "Ahdiye ile Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi" *Turkish Studies*, 8/9, 1-16.
- Argunşah, Hülya. (2016). *Kadın ve Edebiyat: Babasının Kızı Olmak*. İstanbul: Kesit.
- Bahtin, Mihail M. (2003). ("Estetik Faaliyette Yazar ve Kahraman") "Avtor i geroy v estetiçeskoy deyatelnosti" *Sobraniye soçineniy v semi tomah: (T. 1) Filosofskaya estetika 1920-h godov*. Moskva: Izd. Yazıki slavyanskoy kul'turu.
- Bulut, Sedef. (2013). "Türkçülerin Penceresinden Osmanlı'da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı" *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 313-396.
- Canbaz, Firdevs. (2003). *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakır, Serpil. (2011). "Fatma Aliye: Öncü bir kadın, aydın, yazar ve felsefeci" Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye: Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu* içinde (ss.17-25). İstanbul: Sel.
- Çakır, Serpil. (2011). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis.
- Demir, Ayşe. (2013). "Women Transforming Space and Communicating a Message through Use of Space: The Case of Fatma Aliye" *Turkish Studies*, 8, 1221-1228.
- Fatma Aliye Hanım. (2013). *Udi*. Konya: Salkımsöğüt.
- Karaca, Şahika. (2011). "Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları" *Karadeniz Araştırmaları*, 31, 93-110.
- Karaca, Şahika. (2013). "Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri" *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6, 1481-1499.
- Köroğlu, Erol. (2018). "Kadının İffetli Geçim Sorunsalı: Fatma Aliye'nin Udi'sinde Hayatı, Toplum ve Cinselliği Yazmak" *Turkish Studies*, 13/5, 293-306.
- Marvel, Elizabeth P. (2011). *Ottoman Feminism and Republican Reform: Fatma Aliye's Nisvân-ı İslâm*. Unpublished master's thesis. Columbus: Graduate School of Ohio State University.
- Oylubaş, Duygu. (2014). *Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rowbotham, Sheila. (2010) *Yeni Bir Çağ Hayali: Yirminci Yüzyıl Yaratın Kadınlar*. (Çev. Suğra Öncü). İstanbul: Sel.
- Sancar, Serpil. (2013). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim.
- Uluköse, Güven T. (2013). *Fatma Aliye: Bir Biyografi*. İstanbul: Cinius.

ÇAĞDAŞ KIPÇAK TÜRKÇESİNİN SÖZ VARLIĞINA KARAY
TÜRKÇESİNDEN KATKILAR
CONTRIBUTIONS FROM KARAİM IN VOCABULARY OF
CONTEMPORARY KIPCHAK TURKISH

ABDULKADİR ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. Prof. Dr., Ordu University Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

akadirozturk@odu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-3077-458X>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Çeliş Tarihi-Received Date : 20.09.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 31.12.2018

Sayfa-Pages : 283-302

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4099>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

ÇAĞDAŞ KIPÇAK TÜRKÇESİNİN SÖZ VARLIĞINA KARAY
TÜRKÇESİNDEN KATKILAR*
CONTRIBUTIONS FROM KARAIM IN VOCABULARY OF
CONTEMPORARY KIPCHAK TURKISH

ABDULKADİR ÖZTÜRK

Öz

Kıpçak Türkçesi, tarihi ve çağdaş dönemleri ve lehçeleriyle Türk dili içerisinde önemli bir yere sahiptir. 14. yüzyıldan günümüze dek verdiği eserlerle Türk dili, tarihi ve kültürü başta olmak üzere pek çok alanda Türkoloji çalışmalarına da ışık tutmaktadır. Kıpçak Türkçesinin tarihi dönemlerine kadar uzanan ve aynı zamanda çağdaş temsilcisi olan Karay Türkçesi, 16.-20. yüzyıllar arasında meydana getirdiği yazılı metinler ile varlığını sürdürmüştür. 21. yüzyıl itibarıyla yayın faaliyetleri duraklama sürecine geçen Karayca, günümüzde yok olma tehlikesi altında bulunan bir Kıpçak lehçesidir.

Eski Türkçenin izlerini barındıran, Oğuzcanın kimi etkilerini taşıyan ve aynı zamanda kendine özgü yapısıyla dikkat çeken Karayca, zengin söz varlığı ile Türk diline katkı sunmaktadır. Karayca söz varlığı içerisinde fiiller, bu çalışmaya kaynaklık etmektedir. Karayca, kendine özgü fiillerin yanı sıra tarihi dönemlerde kullanılan bazı fiilleri, Oğuz lehçelerinden geçen kimi fiilleri, yabancı dillerden alınıp türettikleri fiilleri ve diğer Kıpçak lehçeleriyle hem ortaklık hem de farklılık gösteren fiilleri bünyesinde muhafaza etmiştir.

Bu çalışmada, Karaycaya özgü fiiller ile tarihi ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde farklı türevlerde bulunan Karayca bazı fiiller tasnif edilerek çağdaş Kıpçak Türkçesinin söz varlığına Karay Türkçesinden katkılar sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Kıpçak Türkçesi, Karayca, Söz Varlığı, Fiil.

Abstract

Kipchak Turkic has an important place in Turkic language with its periods of historical and contemporary and dialects. Kipchak Turkic sheds light on many field Turkology studies, especially Turkic language, history and culture, with works from the 14th century to the present day. Karaim Turkic, which dates back to the historical periods of Kipchak Turkic and is its contemporary representative has continued its existence with the written texts between of the sixteenth and twentieth centuries. Karaim Turkic which pausing activities of publishing with in the twenty-first century is a Kipchak dialect that is under the threat of extinction today.

Karaim which hosting the traces of the Old Turkic, bearing the some effects of Oghuz Turkic and at the same time drawing attention with its unique structure contributes to the Turkic language with its wealth of vocabulary. The source of this work is the verbs in the vocabulary of Karaim Turkic. Karaim Turkic guarded within besides its specific verbs some verbs used in historical periods, some verbs passing from Oghuz dialects, the verbs they quoted from foreign languages, both common and different verbs with other Kipchak dialects.

In this study, we will classify Karaim Turkic specific verbs and historical and contemporary Kipchak dialects in different derivations of Karaim Turkic some verbs and will be presented contributions from Karaim in vocabulary of contemporary Kipchak Turkic.

Key Words: Contemporary Kipchak Turkic, Karaim, Vocabulary, Verb.

* Bu çalışma, 2015 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulan "Karay Türkçesinin Tarihi ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı-Fiil" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Karayca, *Trakay*, *Haliç* ve *Kırım* ağızları olmak üzere Doğu Avrupa'da uzunca bir dönem üç kolda devam etmiştir. *Kırım* ağızı özellikle Kırım Tatarcasının etkisi altında kaybolmuştur (Öztürk 2015: 17-18). *Haliç* bölgesinde yaşayan Karayların kendi dillerini muhafaza edemeyişleri sonucu *Haliç* ağızı da erimiştir. Karaycanın konuşma dili olarak kısmen devam ettirildiği tek bölge *Trakay*'dir. *Trakay* ağızı az sayıda Karay tarafından kullanılmakla birlikte günümüzde yok olma durumuna gelmiştir. Öyle ki 2000 yılı sonrası eserler meydana getirmeyen Karaycanın yazı dili kaybolmaya yüz tutmaktadır. Gerek yazı dili faaliyetlerinin durması gerekse konuşma dili olarak canlılığını koruyamaması Karaycanın ölü dil durumuna geçmesini hızlandırmaktadır.

Karaylar tarihî birikimleriyle, dinî ve kültürel yaşamlarıyla Türklük bilimi için ayrı bir yere sahiptir. Bununla birlikte Karayca, gramatikal yapısıyla, leksik zenginliğiyle, semantik farklarıyla Türk dilinin bir kolunu oluşturmaktadır. Bünyesinde barındırdığı arkaik unsurlar, farklı dillerden ödünçlemeler, Harezmi-Kıpçak ve Kıpçak-Oğuz ekseninde yaşanan gelişmeler Karaycanın sosyo-linguistik yapısını etkilemiştir. Çalışmaya konu olan Karayca fiiller, bu durumu gösteren bir örnektir. Tarihî ve çağdaş Kıpçak lehçeleri ile karşılaştırıldığında kendine özgü fiiller Karaycanın söz varlığında yerini alırken aynı zamanda kimi fiiller de diğer lehçelerde kullanım alanı itibarıyla farklılık taşımaktadır. Bu farklılık fonetik, morfolojik, fonksiyonel ve semantik bağlamda ortaya çıkmaktadır.

Bazı kelimeler aynı kökten gelmelerine, benzer ya da aynı seslerle ifade edilip yazılmalarına rağmen kullanıldığı lehçeye göre farklı anlamları karşılıyor olabilirler. Bu kelimelerin kullanıldığı lehçedeki anlamları birbirinden tamamen farklı olabilmekle beraber, zaman zaman örtüşen bazı anlamlara da rastlanabilmektedir (Yıldız 2009: 612-613).

Bu çalışmada, Karaycaya özgü fiiller ile tarihî ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde farklı türevlerde bulunan Karayca bazı fiillerin kullanım alanları tasnif edilmek suretiyle ele alınmaktadır. Çalışmanın sınırları basit, türemiş ve birleşik yapıdaki fiilleri kapsamaktadır.

1. Karaycaya Özgü Fiiller

Karay Türkçesinde kullanımı tespit edilen ancak ne tarihî dönemlerde ne de Kıpçak Türkçesinin çağdaş lehçeleri arasında kullanımına rastlanan fiillerin listelendiği bu bölümde, Karaycaya özgü 156 fiil tespit edilmiştir. Karaycaya özgü tespit edilen 156 fiilin ağızlara göre dağılımına bakıldığında Kırım'da 41, Haliç'te 57, Trakay'da 31, Kırım ve Haliç ağızlarında 3, Kırım ve Trakay ağızlarında 3, Haliç ve Trakay ağızlarında 17 ve Karaycanın tüm ağızlarında ortak olarak 4 fiil kullanılmaktadır.

1.1. Yalnızca Bir Karay Ağızında Bulunan Fiiller

Karay ağızlarından yalnızca birinde kullanılan Karaycaya özgü 131 fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerin ağızlara göre listesi şu şekildedir:

1.1.1.Kırım Ağzına Özgü Fiiller

- (1) **ayalt-** (k) ‘engellemek’¹ (Öztürk 2015: 72).
- (2) **ayruksa-** (k) ‘kutsamak, takdis etmek’ (Öztürk 2015: 77).
- (3) **bézunlan-** (k) ‘kederlenmek, hüzünlenmek’² (Öztürk 2015: 106).
- (4) **carızlan-** (k) ‘kızmak, öfkelenmek’³ (Öztürk 2015: 139-140).
- (5) **çağı-** (k) ‘götürmek, getirmek, (bir yere) taşımak’ (Öztürk 2015: 167).
- (6) **çengiş-** (k) ‘hor görmek/bakmak’ (Öztürk 2015: 171).
- (7) **çertimle-** (k) ‘1. vurmak, dövmek 2. (koşarak) kovalamak’ (Öztürk 2015: 171).
- (8) **çüşin-** / **çüşün-**⁴ (k) ‘düşünmek, düşünüp taşınmak’ (Öztürk 2015: 179).
- (9) **daracık’lan-** (k) ‘sinirlenmek’ (Öztürk 2015: 181).
- (10) **davullan-**⁵ (k) ‘1. kudurmak, kasıp kavurmak 2. endişelenmek, telaşlanmak 3. tutuşmak, alevlenmek, parlamak’ (Öztürk 2015: 182-183).
- (11) **érüvle-** (k) ‘şaşırmak, hayretler içinde kalmak’ (Öztürk 2015: 214).
- (12) **éşkért-** (k) ‘tahkik etmek, tetkik etmek, saptamak’ (Öztürk 2015: 220).
- (13) **fiskele-** (k) ‘fiske vurmak’ (Öztürk 2015: 228).
- (14) **hayhayla-** (k) ‘bayram etmek, büyük sevinç duymak’ (Öztürk 2015: 248).
- (15) **hopta-** (k) ‘1. takdir etmek, alkışlamak, onamak 2. acele ettirmek, koşturmak’ (Öztürk 2015: 250).
- (16) **ırcanlan-** (k) ‘cilvelenmek, cilve yapmak’ (Öztürk 2015: 253).
- (17) **ırzay-** (k) ‘gülümsemek’ (Öztürk 2015: 253).
- (18) **k’alk’a-** (k) ‘yayılmak, genişlemek, büyüme’ (Öztürk 2015: 282).
- (19) **k’atan-** (k) ‘sık sık ziyaretine gitmek, yoklamak’ (Öztürk 2015: 289).
- (20) **k’in’ray-** (k) ‘1. dalgalanmak, çalkalanmak 2. kramp girmek, sancılanmak’ (Öztürk 2015: 308).
- (21) **k’ozala-** (k) ‘birine yaltaklanmak’ (Öztürk 2015: 321).
- (22) **k’ozgar-** (k) ‘yükseltmek, dikmek, kurmak’ (Öztürk 2015: 323).
- (23) **mağmun-** (k) ‘kederlenmek, hüzünlenmek’ (Öztürk 2015: 335).
- (24) **mızımızla-** (k) ‘çene çalmak, oyalanmak’ (Öztürk 2015: 341).
- (25) **musağır-** (k) ‘ummak, ümit etmek’ (Öztürk 2015: 345).
- (26) **pışk’ır-** (k) ‘horlamak, horuldamak’ (Öztürk 2015: 381).
- (27) **samutlan-** (k) ‘1. mahcup olmak, bozulmak 2. halsiz/bitap/kuvvetten düşmek, zayıflamak’ (Öztürk 2015: 395).
- (28) **sértıl-** (k) ‘kaçmak, sıyrılmak’ (Öztürk 2015: 416-417).
- (29) **şingıla-** (k) ‘gönlünü almak, iyilik etmek’ (Öztürk 2015: 428).
- (30) **sosi-** (k) ‘karşı olmak, kin beslemek’ (Öztürk 2015: 443).
- (31) **suvra-** (k) ‘beslenmek, gıda almak, karın doyurmak’ (Öztürk 2015: 453).
- (32) **şafaflat-** (k) ‘parlıtı saçtırmak/doldurmak’ (Öztürk 2015: 455-456).

¹ *ayalt-* ‘engellemek’ anlamındaki fiil, tarihî dönemlerde ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde bulunmamakla birlikte *aya-* ve *ayal-* fiilleri ile karşılaştırılabilir.

² Başk. ’da *meħzün* ‘kaygılı, kederli, mahzun, hüznü’ (BTSV 2806) şeklinde isim türevinde kullanılmaktadır.

³ ET. *sarış-* ‘(birbirine) kızmak, öfkelenmek’ (OTWF 565) fiili ile ilişkilendirilebilir.

⁴ Har.AOKT. *tüşün-* ‘alışmak’ (ME 187/1); Kzk. *tüşin-* ‘düşünmek’ (KTS 283); KrmT. *tüşün-* ‘düşünmek’ (KrmTRL 554); KBalk. *tüşün-* ‘1. inanmak, kanaat getirmek 2. anlamak, kavramak’ (KMMS 414) şeklinde kullanılan fiil ile *çüşin-/çüşün-* fiili ilişkilendirilebilir.

⁵ ET. *tamdul-* ‘yanmak, alevlenmek’ (OTWF 674) fiili ile ilişkilendirilebilir.

- (33) şıbrıda- (k) ‘büyücülük yapmak’ (Öztürk 2015: 462).
 (34) **tabdul-** (k) ‘mahcup olmak, bozulmak’ (Öztürk 2015: 466).
 (35) **tavşét-** (k) ‘bağırarak, haykırmak, bağrıışmak’ (Öztürk 2015: 483-484).
 (36) têtê- (k) ‘çiğnemek, ayaklar altında çiğnemek/ezmek’ (Öztürk 2015: 488).
 (37) tıhtıhlan- (k) ‘sıkılmak, çekinmek’ (Öztürk 2015: 488).
 (38) uçun- (k) ‘1. silkinmek, sarsılmak 2. başlamak, baş göstermek 3. korku/dehşet içinde koşuşmak’ (Öztürk 2015: 517).
 (39) **yak’aslan-** (k) ‘soyuna çekmek’ (Öztürk 2015: 544).
 (40) **yalçıt-** (k) ‘yardım etmek, yardımcı olmak’ (Öztürk 2015: 547).
 (41) **yosmalan-** (k) ‘şık giyinmek’ (Öztürk 2015: 592).

1.1.2. Haliç Ağzına Özgü Fiiller

- (42) **adat-**⁶ (h) ‘sersemletmek, sarhoş etmek, kafası karışmak’ (Öztürk 2015: 29-30).
 (43) aklaflan-⁷ (h) ‘sünnetsiz olmak (Musevi olmayanlar için kullanılır)’ (Öztürk 2015: 37).
 (44) **arıştovat-** (h) ‘tutuklamak, gözaltına almak’ (Öztürk 2015: 51).
 (45) **avalan-** (h) ‘göz ardı edilmek, ihmal edilmek, küçümsenmek’ (Öztürk 2015: 63).
 (46) **avanla-** (h) ‘günah işlemek, kötülük yapmak’ (Öztürk 2015: 63).
 (47) **avikelen-** (h) ‘kanlar içinde kalmak’ (Öztürk 2015: 65).
 (48) **ayrıçlık kıl-** (h) ‘dökmek, boşaltmak’ (Öztürk 2015: 77).
 (49) **bastut-** (h) ‘değer vermek, layık görmek’ (Öztürk 2015: 91).
 (50) **bazber-** (h) ‘alkışlamak, kutlamak, tebrik etmek’ (Öztürk 2015: 96).
 (51) **bazğır-** (h) ‘şişmanlamak’⁸ (Öztürk 2015: 96).
 (52) **bolayéz-** (h) ‘baskın yapmak’ (Öztürk 2015: 121).
 (53) **busurla-** (h) ‘mahcup etmek, bozmak’ (Öztürk 2015: 132).
 (54) calısın- (h) ‘gruplaşmak, gruplanmak; kümelenmek’ (Öztürk 2015: 150).
 (55) cappıklên- (h) ‘ölmek, yaşamını yitirmek’ (Öztürk 2015: 151).
 (56) cartla- (h) ‘pis kokmak’ (Öztürk 2015: 151).
 (57) cêprêlên- (h) ‘dolaşmak’ (Öztürk 2015: 155).
 (58) cıpcırın- (h) ‘ortadan kalkmak, yok olmak; yok olup gitmek, soyu tükenmek’ (Öztürk 2015: 161).
 (59) cubray- (h) ‘1. kırışmak, buruşmak 2. solmak’ (Öztürk 2015: 166).
 (60) **dust-** (h) ‘basmak, basınç yapmak, preslemek’ (Öztürk 2015: 193).
 (61) **dutt-** (h) ‘esmek, üfleme; püfleme’ (Öztürk 2015: 194).
 (62) **êckirt-** (h) ‘(takılıp) kızdırmak’ (Öztürk 2015: 195).
 (63) êkin- (h) ‘1. dilemek, istemek 2. özlemek, özlem/hasret duymak’ (Öztürk 2015: 199).
 (64) eşêvlêt- (h) ‘zevкли kılmak, hoş etmek’ (Öztürk 2015: 215).
 (65) eşêvlen- (h) ‘sakinleşmek, yatışmak’ (Öztürk 2015: 219).

⁶ Karahanlı Türkçesinde *ağnat-* ‘değiştirmek, tahrif etmek’ (KT: KaTS 15) şeklinde kullanımı bulunmaktadır.

⁷ لم یختن : غلف الصبی ‘sünnetsiz olmak’ (bkz. El-Mu’cemu’l-vasit, Mecma’u’l-lugati’l-‘Arabiyye, El-Mektebü’l-İslamiyye, İstanbul (tarihsiz), s. 659.)

⁸ *gulfe(t)* ‘sünette alınan parça’

⁸ Tarihi dönemlerde tespit edilemeyen bu fiilin Kklp.’de *barjıy-* ‘şişmanlamak’ (KKlpRSI 85) şeklinde kullanımı görülmektedir.

- (66) **glent'**- (h) 'bakmak' (Öztürk 2015: 231).
 (67) **hicétlén-** (h) 'bilmece çözmek/bulmak' (Öztürk 2015: 244).
 (68) **igin-** (h) '1. selamlamak, selam vermek 2. dua etmek, yalvarmak' (Öztürk 2015: 255).
 (69) **itmê-** (h) '**kurutmak**' (Öztürk 2015: 270).
 (70) **izdir-** (h) 'sulamak' (Öztürk 2015: 274).
 (71) kavodla- (h) 'saygı göstermek'⁹ (Öztürk 2015: 290-291).
 (72) **kendêr-** (h) 'yönetmek, idare etmek' (Öztürk 2015: 300).
 (73) **kezik-** (h) 'göz/nazar değmek' (Öztürk 2015: 304-305).
 (74) **kobulus-** (h) 'şaşkınlığa/karışıklığa gelmek' (Öztürk 2015: 314).
 (75) **kolğoslat-** (h) 'kulakları sağır etmek' (Öztürk 2015: 314).
 (76) **kumsan-** (h) 'kapılmak' (Öztürk 2015: 327).
 (77) ocağala- (h) 'harcamak, sarfetmek, kullanmak' (Öztürk 2015: 351).
 (78) oporokla- (h) 'sapanla atmak/fırlatmak'¹⁰ (Öztürk 2015: 359).
 (79) **pustalan-** (h) 'boşalmak, boş olunmak' (Öztürk 2015: 382).
 (80) sayırıl- (h) 'işe karışmak, müdahale etmek' (Öztürk 2015: 408).
 (81) sibbelén- (h) 'kendine hâkim olamamak, kendini tutamamak' (Öztürk 2015: 432).
 (82) sinirt- (h) 'tekrar/ bir daha pişirmek, fazla pişirmek' (Öztürk 2015: 435).
 (83) sisin- (h) 'yitirmek, kaybedilmek' (Öztürk 2015: 438).
 (84) **soslat-** (h) 'sakinleşmek, yatışmak' (Öztürk 2015: 444).
 (85) **staracét-, strac-ét-** (h) 'çabalamak' (Öztürk 2015: 447).
 (86) **tavsul-** (h) 'ölmek, mahvolmak, can vermek, yaşamını yitirmek' (Öztürk 2015: 483).
 (87) **tavulla-** (h) 'kaçırmak, çalmak, kaldırmak' (Öztürk 2015: 484).
 (88) tintil- (h) 'memleket memleket gezilmek' (Öztürk 2015: 493).
 (89) tuvzurul- (h) 'yardım etmek, hizmet etmek' (Öztürk 2015: 513).
 (90) ukorént- (h) 'köklenmek, kökleşmek, kök salıp yerleşmek, kök salmak' (Öztürk 2015: 518).
 (91) **valtost-** (h) '**yoğurmak, ayak altında çiğnemek**' (Öztürk 2015: 537).
 (92) **vost-** (h) '**götürmek, sevketmek, nakletmek**' (Öztürk 2015: 539-540).
 (93) **voyajutt-** (h) '**seyahat etmek, yolculuk etmek**' (Öztürk 2015: 540).
 (94) **yasotla-** (h) 'yetiştirmek, büyütmek' (Öztürk 2015: 568).
 (95) **yêldêr-** (h) 'soymak, yağma/talan etmek; soygunculuk yapmak' (Öztürk 2015: 574-575).
 (96) **yuvus-** (h) 'dikmek, oturtmak, koymak' (Öztürk 2015: 601).
 (97) **zabavlec-** (h) 'oynamak, eğlenmek, gönül eğlemek' (Öztürk 2015: 602).
 (98) **zrozumecet-** (h) 'anlamak, kavramak, bilincinde olmak' (Öztürk 2015: 606).

1.1.3. Trakay Ağzına Özgü Fiiller

- (99) **aşı-** (t) 'oburca yeyip bitirmek'¹¹ (Öztürk 2015: 59).
 (100) **boranala-** (t) 'tırmıklamak' (Öztürk 2015: 123-124).

⁹ ET. *kivad-* 'kutlamak, hürmet etmek, saygı göstermek' (OTWF 487) fiili ile ilişkilendirilebilir.

¹⁰ Bu fiil, ET. *ırkla-* 'fırlatmak' (EDPT 217) fiili ile ilişkilendirilebilir.

¹¹ *aşı-* fiili taranan dönem ve lehçeler içerisinde kullanılmamakla birlikte bu fiile en yakın kullanım, KrmT.'de *aşal-* '1. yiyip bitirmek, 2. aşınmak' (KrmTRL 337) şeklindeki fiildir.

- (101) **boştahla-** (t) ‘aylaklık etmek, boş gezmek, işsiz güçsüz dolaşmak’ (Öztürk 2015: 126).
- (102) **cahle-** (t) ‘1. atmak, atışmak 2. beklemek’ (Öztürk 2015: 139).
- (103) **çayalan-** (t) ‘yaramazlık etmek’¹² (Öztürk 2015: 169).
- (104) **çaysıla-** (t) ‘gözetmek’ (Öztürk 2015: 169-170).
- (105) **çebarkan-** (t) ‘cilvelenmek, cilve yapmak’ (Öztürk 2015: 170).
- (106) **ğad'epla-** (t) ‘öğütlemek, akıl vermek, tembih etmek’ (Öztürk 2015: 232).
- (107) **izahla-** (t) ‘kapamak, kapatmak, son vermek’ (Öztürk 2015: 273).
- (108) **jen'c'-, jen'c' et'-, jencit-** (t) ‘evlenmek’ (Öztürk 2015: 275).
- (109) **kobulaş-** (t) ‘korkmak’ (Öztürk 2015: 314).
- (110) **kucuray-** (t) ‘ekşimek, kesilmek’ (Öztürk 2015: 326).
- (111) **malpalan-** (t) ‘(körü körüne) taklit etmek’ (Öztürk 2015: 337).
- (112) **miyusla-** (t) ‘kirlenmek’ (Öztürk 2015: 344).
- (113) **okruşet'-** (t) ‘etrafını çevirmek, etrafında dolaşmak, kuşatmak’ (Öztürk 2015: 355).
- (114) **popas't' ét'-** (t) ‘yakayı ele vermek, yakalanmak, diline düşmek’ (Öztürk 2015: 381).
- (115) **povişet'-** (t) ‘borç/ödünç almak’ (Öztürk 2015: 382).
- (116) **raşalan-** (t) ‘canavar kesilmek, kudurmak’ (Öztürk 2015: 384).
- (117) **sakaçla-** (t) ‘kesmek, doğramak’ (Öztürk 2015: 388).
- (118) **serm'a-** (t) ‘sallamak’ (Öztürk 2015: 415).
- (119) **strat'-ét-** (t) ‘yok etmek, imha etmek, ortadan kaldırmak’ (Öztürk 2015: 447).
- (120) **strimat'-ét-** (t) ‘tutmak, zaptetmek’ (Öztürk 2015: 447).
- (121) **şıptır-** (t) ‘1. yolmak 2. soyup çıkarmak, derisini yüzmek’ (Öztürk 2015: 462).
- (122) **şohadla-**¹³ (t) ‘1. hediye etmek, bağışlamak 2. vermek, ayırmak’ (Öztürk 2015: 464).
- (123) **tavun'la-** (t) ‘esmek’ (Öztürk 2015: 484).
- (124) **tuzsuzlan-** (t) ‘sayıklamak’ (Öztürk 2015: 514).
- (125) **tüv-** (t) ‘cezalandırmak’ (Öztürk 2015: 514-515).
- (126) **un'lulan-** (t) ‘ünlenmek, şöhrete ulaşmak’ (Öztürk 2015: 521).
- (127) **vetet'-** (t) ‘*esmek, dalgalanmak*’ (Öztürk 2015: 539).
- (128) **yılısla-** (t) ‘silme, temizlemek, yıkamayla çıkarmak’ (Öztürk 2015: 581).
- (129) **yomdur-** (t) ‘yutmak’ (Öztürk 2015: 590).

1.2. Birden Fazla Karay Ağızında Bulunan Fiiller

26 fiil Karaycada birden fazla ağızda bulunmaktadır. Karaycaya özgü bu fiiller; Kırım-Haliç ağızlarında 3, Kırım-Trakay ağızlarında 3, Haliç-Trakay ağızlarında 17 olmak üzere 23’ü iki ağızda ve 3’ü de tüm ağızlarda ortak kullanım alanına sahiptir.

1.2.1. Kırım ve Haliç Ağızlarına Özgü Fiiller

- (130) **avğalan-** (k) / **avkelen-** (h) ‘yuvarlanmak, rulo yapmak’ (Öztürk 2015: 65).
- (131) **buvumla-** (k) / **buvunla-** (h) ‘kısımlara/parçalara bölmek, ayırmak, parçalamak’¹⁴ (Öztürk 2015: 134).

¹² Bu fiil, Tat.’da *şayar-* ‘yaramazlık etmek’ (TTS 412) şeklinde kullanılan fiil ile ilişkilendirilebilir.

¹³ Türkçeye Moğolca *سوقات* ‘*suwkat*’tan alıntılanmış; Türkçeden de Farsçaya geçmiştir.

¹⁴ *buvumla-*, *buvunla-* fiili, ET. *butarla-* ‘bozmak, parçalamak’ (OTWF 434) fiili ile ilişkilendirilebilir.

- (132) **ênkeyt-** (h) ‘küçük düşürmek, aşağılatmak’; **ênkéyt-** (k) ‘1. azaltmak, düşürmek, indirmek, eksiltmek 2. tahrip etmek, yıkmak’ (Öztürk 2015: 207).

1.2.2. Kırım ve Trakay Ağızlarına Özgü Fiiller

- (133) **çabul-** (tk) ‘1. bildirilmek, duyulmak 2. sallanmak 3. eğilmek 4. parça parça olmak’ (Öztürk 2015: 167).
 (134) **çıysıla-** (tk) ‘yoklamak, kontrol etmek’¹⁵ (Öztürk 2015: 174).
 (135) **yağasla-** (tk) ‘soy kütüğüne kayıtlı olmak’ (Öztürk 2015: 542-543).

1.2.3. Haliç ve Trakay Ağızlarına Özgü Fiiller

- (136) **borsla-** (th) ‘semirtmek, beslemek’¹⁶ (Öztürk 2015: 125).
 (137) **busurğan-** (h) / **buşurğan-** (th) ‘1. atışmak, çekişmek, bozuşmak 2. homurdanmak, öfkelenmek, kızmak’¹⁷ (Öztürk 2015: 132).
 (138) **débêha ét-** (th) ‘kurban vermek/etmek’ (Öztürk 2015: 184).
 (139) **drusla-** (th) / **durusla-** (t) ‘tekrarlamak, yinelemek’ (Öztürk 2015: 193).
 (140) **farbozat ét-** (th) ‘boyamak, boya vurmak’ (Öztürk 2015: 223).
 (141) **hof ét-** (th) ‘korkmak, endişe etmek’ (Öztürk 2015: 245).
 (142) **irsayt-** (h) / **irsayt-**¹⁸ (t) ‘sırtmak, dişlerini göstermek’ (Öztürk 2015: 267-268).
 (143) **keliştir-**, **kel'aştir-**, **kel'aşin-** (t) / **kelésin-** (h) ‘nişanlanmak’ (Öztürk 2015: 298).
 (144) **ocarla-** (h) / **oçarla-** (t) ‘iskan etmek’ (Öztürk 2015: 351).
 (145) **omanğalt-** (h) / **omanlat-** (th) ‘serinletmek’ (Öztürk 2015: 356).
 (146) **pilpullan-** (th) ‘tartışmak’ (Öztürk 2015: 381).
 (147) **sarpıla-** (t) ‘zayıflamak, zayıf/halsiz düşmek’; **sarpla-** (h) ‘1. zayıflamak, zayıf/halsiz düşmek 2. solmak’ (Öztürk 2015: 400).
 (148) **soğumla-** (th) ‘öldürmek, katletmek’ (Öztürk 2015: 439).
 (149) **vat-** (th) ‘**vurmak, çarpmak, darbe indirmek**’ (Öztürk 2015: 537-538).
 (150) **vikorent-**, **vikorenc et-** (h) / **vikorent' et-** (th) / **vikorent et-** (t) ‘kökünü kazımak, kurutmak’ (Öztürk 2015: 539).
 (151) **yétkelên-** (h) / **yétkilan'-** (t) ‘memnun kalmak, tatmin olmak’ (Öztürk 2015: 579-580).
 (152) **zınğarla-** (th) / **zınharla-**¹⁹ (t) ‘emretmek’ (Öztürk 2015: 605).

¹⁵ KT. *sıka-* ‘bir şeyi elle yoklamak, okşamak’ (DLT III, KB: KaraTS 682); Har.AOKT. *sıka-* ‘el ile dokunarak incelemek, yoklamak’ (HKT 551/3); MemKT. *sigal-* ‘yoklamak, aramak’ (TZ: KıpTS 234) şeklinde kullanılan fiiller bulunmaktadır.

¹⁶ *borsla-* fiiline yakın olarak Kırg.’da *bordo-* ‘hayvanı kesmek için beslemek’ (KS 131); Kzk.’da *bordaql-* ‘semirtmek’ (KTS 48) fiilleri kullanılmaktadır.

¹⁷ ET. *buşur-* ‘sinirlendirmek, kızdırmak’ (OTWF 713); KT. *buşur-* ‘sinirlendirmek, kızdırmak’ (KB 794) şeklinde geçmektedir.

¹⁸ MemKT. *sırt-* ‘dişlerini göstererek tebessüm etmek’ (İH: KıpTS 235); Kzk. *ırcakta-* ‘sırtmak, dişlerini göstermek’ (KTS 323) fiilleri ile ilişkilendirilebilir.

¹⁹ Bu fiil, KT. *zınhar* ‘sakın!’ (AH, DH: KaTS 369); Har.AOKT. *zınhar* ‘sakın ha!, kesin, muhakkak’ (NF 122/5); MemKT. *zınhar* ‘sakın!, asla!’ (GT, İM: KıpTS 338); Tat. *zınhar* ‘lütfen, ne olur’ (TTS 98); Başk. *zınhar* ‘asla, sakın, zınhar’ (BTSV 2880); Kzk. *zınhar* ‘bilhassa’ (KTS 118) şeklinde kullanılan kelime ile ilişkilendirilebilir.

1.2.4. Tüm Ağızlarda Bulunan Karaycaya Özgü Fiiller

- (153) **ayruksı et-** (k) / **ayrıksı et-** (h) / **ayrıhsı et-** (t) ‘1. kutsamak, sunmak, takdis etmek 2. tayin etmek, ayırmak, tahsis etmek’ (Öztürk 2015: 77).
- (154) **bêgevvrê-** (h) / **b'êgov'r'a-**, **b'oğov'r'a-** (t) / **bêgevre-**, **bôgêvrê-** (k) ‘1. susuzluğunu gidermek 2. tadını/zevkini çıkarmak/almak’ (Öztürk 2015: 97).
- (155) **bivral-** (h) ‘dolaşmak, memleket memleket gezmek’²⁰; **birêl-** (h) ‘1. dolaşmak, memleket memleket gezmek 2. kaçınmak, sakınmak, yana çekilmek’; **büvr'al-** (t) ‘1. memleket memleket dolaşmak 2. tedirgin etmek, endişe uyandırmak; **büv'r'al-** (k) ‘1. seyahat etmek, gezmek 2. sallanmak, esnemek’; **bürêl-** (k) ‘1. yuvarlamak 2. dolaşmak, aylak aylak gezmek’ (Öztürk 2015: 116).
- (156) **taber-** (t) / **tabêr-** (hk) ‘(dışarı/yana) itmek’ (Öztürk 2015: 466).

2. Tarihi ve Çağdaş Kıpçak Türkçesinde Farklı Türevleri Bulunan Karayca Fiiller

Karay Türkçesinde kullanılan bazı fiillerin yerine bunların isim ya da fiil türünden türevlerinin, tarihi ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde kullanıldığı görülmektedir. Karaycadaki fiillerin diğer Kıpçak lehçelerinde aynen geçmemesi Karaycanın söz varlığının önemini artırmaktadır.

Karayca fiiller, sadece isim, sadece fiil ve hem isim hem fiil olarak diğer Kıpçak lehçelerinde kimi farklılıklarla kullanılmaktadır. Bu bölümde, diğer Kıpçak lehçelerine göre farklılık gösteren 67 Karayca fiil, *sadece isim türevinde bulunanlar*, *sadece fiil türevinde bulunanlar* ve *hem isim hem fiil türevlerinde bulunanlar* olmak üzere üç alt başlıkta verilmektedir.

2.1. Sadece İsim Türevinde Bulunanlar

Karaycada 23 fiilin isim türünden türevleri, tarihi ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde isim türevinde kullanılmaktadır.

2.1.1. Yalnızca Bir Karay Ağızında Bulunan Fiiller

Tarihî ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde isim türevinde kullanılan 23 fiilin 16’sı yalnızca bir Karay ağızında bulunmaktadır. Bu fiillere Kırım ağızında 8, Haliç ağızında 7 ve Trakay ağızında ise yalnızca bir örnekte rastlanmaktadır.

2.1.1.1. Kırım Ağızındaki Filler

- (157) **asla-** (k) ‘faizli borç para vermek’²¹ (Öztürk 2015: 57).
- (158) **êh'tiyarlaş-**²² (k) ‘ihtiyarlaşmak, yaşlanmak’ (Öztürk 2015: 198).

²⁰ KT. *e(v/w)rül-* ‘dönmek, dolaşmak, gezip dolaşmak, geri dönmek, dönüp gitmek’ (KT: KaTS 99) ve Tat. *ural-* ‘dolaşmak’ (TTS 356) şeklinde kullanılan fiiller ile ilişkilendirilebilir.

²¹ Tarihi Kıpçak Türkçesi dönemleri içerisinde MemKT.’de *aslam* ‘faiz’ (İM: KıpTS 13) ve çağdaş Kıpçak Türkçesi lehçelerinden Tat.’da *aslam* ‘faiz’ (TTS 33) şeklinde isim olarak kullanımı görülmektedir.

²² Har.AOKT. *ih'tiyâr* ‘ihtiyar, yaşlı’ (HŞ 423); MemKT. *ih'tiyâr* ‘seçme, tercih (etme), seçilme’ (BV, GT, İM, KF, KFT, MG: KıpTS 107); Tat., Başk., Kum., KBalk., KırmT. *ih'tiyar* ‘yaşlı, ihtiyar’ (TTS 115; BTSV 824; KBLS 27; KırmTRL 390); Kırg. *iktıyar* ‘ihtiyar’ (KS 350) şeklinde kullanımları bulunmaktadır.

- (159) hısımlaş-²³ (k) ‘akraba/hısımlık olmak, dönürleşmek’ (Öztürk 2015: 244).
 (160) **k'opçala**-²⁴ (k) ‘kopçalamak, kopça’ (Öztürk 2015: 319).
 (161) mektupleş-²⁵ (k) ‘mektuplaşmak, yazışmak’ (Öztürk 2015: 338).
 (162) memirleş-²⁶ (k) ‘bol/fazla olmak’ (Öztürk 2015: 338).
 (163) muşevrê-²⁷ (k) ‘görüşmek, müşavere etmek, müzakere etmek’ (Öztürk 2015: 346).
 (164) **zêvzêklen**-²⁸ (k) ‘çene çalmak, gevezelik etmek’ (Öztürk 2015: 604).

2.1.1.2. Haliç Ağzındaki Fiiller

- (165) **azmanla**- (h) ‘suçlamak, sorumlu tutmak’²⁹ (Öztürk 2015: 83).
 (166) **dêgerlê**-³⁰ (h) ‘değer vermek, kıymetini bilmek’ (Öztürk 2015: 185).
 (167) êksizlêt-³¹ (h) ‘yetim/öksüz bıraktırmak’ (Öztürk 2015: 201).
 (168) macunla-³² (h) ‘macunlamak, ilaç sürmek, ilaçlamak’ (Öztürk 2015: 335).
 (169) miacê-³³ (h) ‘müracaatta bulunmak’ (Öztürk 2015: 341).
 (170) minlên-³⁴ (h) ‘bin rakamına ulaşmak’ (Öztürk 2015: 342).
 (171) timênlên-³⁵ (h) ‘on bin kez artmak/çoğalmak’ (Öztürk 2015: 492).

²³ Tarihi dönemlerde ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde kullanılmayan bu fiil, MemKT.’de *hısım* ‘hısımlık, akraba’ (Bul., RH, KF: KıpTS 96) şeklinde isim olarak kullanılmaktadır.

²⁴ KrmT. *kopça* ‘kopça’ (KrmTRL 423) şeklinde isim olarak kullanımı bulunmaktadır.

²⁵ Har.AOKT. *mektub* ‘mektup’ (KIII/20); Başk., KrmT. *mektüp* ‘mektup’ (BTSV 2801; KrmTRL 444) şeklinde isim türevleri vardır.

²⁶ Başk. *memür* ‘memur’ (BTSV 2802); KrmT. *memur* ‘memur’ (KrmTRL 445) şeklinde isim olarak kullanılmaktadır.

²⁷ Tarihi dönemlerde ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde sadece Karaycada kullanılan bu fiilin isim olarak kullanımı MemKT. *müşavere* ‘danışmak, istişare etmek’ (GT, KFT: KıpTS 194) şeklindedir.

²⁸ Bu fiil sadece KrmT.’de *zêvzek* ‘geveze, çenesi düşük’ (KrmTRL 378) şeklinde isim türevi ile kullanılmaktadır.

²⁹ Bu fiil, MemKT.’de *azman* ‘azmış, iri yarı’ (TZ: KıpTS 20) ve Tat.’da *azman* ‘azman’ (TTS 22) isim türevleriyle kullanılmaktadır.

³⁰ MemKT. *diger* ‘değer, kıymet’ (Bul.: KıpTS 61); KrmT. *deger* ‘değer’ (KrmTRL 364) şeklinde isim olarak kullanımları bulunmaktadır.

³¹ Bu fiil, KT. *öksüz* ‘şaşkın’ (DLT I: KaTS 219); Har.AOKT. *öksüz* ‘öksüz’ (HKT 175/7); MemKT. *öksüs* ‘öksüz’ (TA: KıpTS 210); *öksüz* ‘öksüz’ (İM, TZ: KıpTS 210); Tat. *üksüz* ‘öksüz’ (TTS 473); Başk. *ükhêz* ‘öksüz’ (BTSV 1752); Kum., KBalk. *oksuz* ‘öksüz’ (KBLS 39) Nog. *öksüz* ‘öksüz’ (NogRSI 257); KrmT. *öksüz* ‘öksüz’ (KrmTRL 475) şeklinde sadece isim türevleri bulunmaktadır.

³² KT. *ma ün* ‘macun, kuvvet ilacı’ (KB: KaTS 195); KK. *maağın* ‘macun’ (CC 82/13); MemKT. *ma cun* ‘macun’ (GT, KF: KıpTS 174); Başk. *magjun* ‘macun’ (BTSV 252) şeklinde isim olarak kullanımları bulunmaktadır.

³³ Bu fiilin, Tat. *mörecegat* ‘müracaat’ (TTS 223); Başk. *mörejeget* ‘müracaat’ (BTSV 2814); KrmT. *müracaat* ‘müracaat’ (KrmTRL 455) şeklinde isim türevleri mevcuttur.

³⁴ ET. *miñ, biñ* ‘bin (sayı)’ (ETG 287); KT. *min* ‘bin sayısı’ (DLT III, KB, AH, DH, KT: KaTS 198); Har.AOKT. *miñ* ‘bin (sayı)’ (NF 37/3); KK. *miñ* ‘bin (sayı)’ (CC 117/20); MemKT. *min* ‘bin (sayı)’ (BV, DM, GT, İM, KFT, MG, TA, TZ: KıpTS 184); ErmK. *miñ* ‘bin (sayı)’ (KV 111/1); Tat., Başk. *meng* ‘bin sayısı’ (TTS 215; BTSV 1816); Nog., KKlp. *mun* ‘bin (sayı)’ (NogRSI 230; KKlpRSI 472); KrmT. *bin* ‘bin (sayı)’ (KrmTRL 349); Kırg. *miñg* ‘bin (sayı)’ (KS 567); Kum., KBalk. *miñg* ‘bin sayısı’ (KMTS 300) şeklinde hem tarihî dönemlerde hem de çağdaş Kıpçak lehçelerinde isim türevleri ile kullanılmaktadır.

³⁵ ET. *tümen* ‘on bin’ (TT V 29-31); KT. *tümen* ‘on bin’ (KB: KaTS 307); Har.AOKT. *tümen* ‘bin, on bin, binlerce’ (MM 186/2; HŞ 3626); KK. *tümen* ‘on bin’ (CC 120/10); MemKT. *tümen* ‘on bin’ (BV, KI, KK: KıpTS 287); ‘binlerce, pek çok’ (GT: KıpTS 287); ErmK. *tümen* ‘binlerce’ (AB 9/7); Tat. *tömen* ‘tümen’ (TTS 345); KBalk. *tümen* ‘on bin’ (KMTS 413) örneklerine rastlanmaktadır.

2.1.1.3. Trakay Ağzındaki Fiiller

(172) **algemlan'**- (t) 'esinlendirmek, ilham vermek, coşturmak' (Öztürk 2015: 42).

2.1.2. Birden Fazla Karay Ağzında Bulunan Fiiller

Haliç-Trakay ağızlarında ortak 5 ve tüm ağızlarda ortak 2 fiil olmak üzere toplam 7 fiil, diğer Kıpçak lehçelerinde isim türevlerinde kullanılmaktadır. Tarihi ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde isim türevleri bulunan Karaycaya ait fiiller arasında Kırım-Haliç ağızları ile Kırım-Trakay ağızlarında ortak kullanılan fiiller tespit edilememiştir.

2.1.2.1. Haliç ve Trakay Ağızlarındaki Fiiller

(173) **alamlan-** (th) '1. atanmak, görevlendirilmek 2. bayrağı, sancağı taşımak'³⁶ (Öztürk 2015: 38-39).

(174) **malğamla-, mal'gëmlë-, malğamla-** (h) / **malğeml'a-**³⁷ (t) 'sargılamak, pansıman yapmak' (Öztürk 2015: 336).

(175) **oburla-**³⁸ (th) 'büyüçülük yapmak' (Öztürk 2015: 351).

(176) **yıldırımıla-**³⁹ (th) 'gürlemek, gürüldemek' (Öztürk 2015: 581).

(177) **yuvuzlan-**⁴⁰ (th) '1. inmek, düşmek 2. alçalmak' (Öztürk 2015: 601).

2.1.2.2. Tüm Ağızlarında Bulunan Karayca Fiiller

(178) **asayışlan-** (h) / **aşayışlan-** (t) / **asayışlan-** (k) 'sakinleşmek, yatışmak, rahatlamak, Tanrı katında huzur bulmak'⁴¹ (Öztürk 2015: 56).

(179) **bern'al'a-** (t) / **bërnele-** (k) / **bërnëlë-** (h) '1. bağışlamak, hediye etmek 2. açmak, adamak'⁴² (Öztürk 2015: 104).

2.2. Sadece Fiil Türevinde Bulunanlar

Karaycada 19 fiil, diğer Kıpçak lehçelerinde fiil türevleriyle tespit edilmiştir.

³⁶ KK. *alam* 'bayrak' (CC 147/1); Tat. *äläm* 'bayrak' (TTS 460) şeklinde isim olarak kullanılmaktadır.

³⁷ KT. *merhem* 'merhem, ilaç, çare' (DH: KaTS 197); KK. *malahan* 'merhem' (CC 87/2); MemKT. *melhem* 'merhem' (İH: KıpTS 180); *merhem* 'merhem' (BV, İH, RH: KıpTS 181); Başk. *merhem* 'merem' (BTSV 252); KKlp. *melhem* 'merhem' (KKlpRSI 452); Nog. *malkam* 'merhem' (NogRSI 213); KrmT. *melem* 'merhem' (KrmTRL 444) şeklinde isim türevleri vardır.

³⁸ Tat. *ubır* 'obur'; 'kötü ruh' (TTS 354); Başk. *ubır* '1. hortlak, vampir; kan emici yaratık 2. doymak bilmez, obur' (BTSV 793); Nog. *obır* 'vampir, büyücü, obur' (NogRSI 240); Kum. *obur* 'yalan, vefasız, hain'; *oburluk* 'şer, kötülük' (KBLS 39); Kırg. *obur* 'obur' (KS 587); Kzk. *obır* 'obur' (KTS 208); KBalk. *obur* 'kötü ruh, cin, hortlak, büyücü' (KMTS 307); KrmT. *obur* 'büyücü, obur, vampir' (KrmTRL 472) şeklinde isim türevleri ile kullanılmaktadır.

³⁹ Har.AOKT. *yıldırım* 'yıldırım' (NF 30/5); MemKT. *ıldırım* 'yıldırım' (GT, KF: KıpTS 101); ErmK. *yıltım* 'yıldırım' (KV 109/5); Tat., KrmT. *yıldırım* 'yıldırım' (TTS 94; KrmTRL 396); KKlp. *jıldırım* 'yıldırım' (KKlpRSI 274) isim olarak kullanılmaları tespit edilmiştir.

⁴⁰ Bu fiil, sadece KK.'de *yuvuz* 'alçak, basık' (CC 115/35-1) şeklinde isin olarak kullanılmaktadır.

⁴¹ Fiil olarak sadece Karaycada kullanılan ve Farsçadan Türkçeye geçen *asayış* kelimesi, KT.'de *äsäyış* 'huzur, rahatlık, emniyet' (DH: KaTS 29) ve MemKT.'de *äsäyış* 'rahat, huzur' (GT: KıpTS 13) şeklinde isim olarak kullanılmıştır.

⁴² Har.AOKT. *bërne* 'hediye, armağan' (ME 82/2); KK. *berneli*, *bernelü* 'hatalı, kabahatli, suçlu' (CC 20/15) şeklinde isim türevlerine rastlanmaktadır.

2.2.1. Yalnızca Bir Karay Ağzında Bulunan Fiiller

Tarihî ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde fiil türevleri bulunan Karayca fiillerin; Kırım ağzında 3, Haliç ağzında 8 ve Trakay ağzında 5 olmak üzere, yalnızca bir Karay ağzında bulunan fiiller sınıflandırması içerisindeki toplam sayısı 16'dır.

2.2.1.1. Kırım Ağzındaki Fiiller

- (180) **k'ozgala**⁴³ (k) 'kurcalamak' (Öztürk 2015: 322).
 (181) sıpak'la-, sıpala⁴⁴ (k) 'okşamak' (Öztürk 2015: 428).
 (182) **yaltayla**⁴⁵ (k) 'aldatmak, kandırmak, dolandırmak' (Öztürk 2015: 551).

2.2.1.2. Haliç Ağzındaki Fiiller

- (183) **bêlên**- (h) 'kuşanmak, beline (bir şey) takmak'⁴⁶ (Öztürk 2015: 99).
 (184) **birisin-** (**h**) '**buruşmak, kırışmak, büzülme**'⁴⁷ (Öztürk 2015: 112).
 (185) **boyunsala-** (h) 'köleleştirmek, köle durumuna getirmek'⁴⁸ (Öztürk 2015: 127).
 (186) cêrgelê⁴⁹ (h) 'sarmak, dolanmak' (Öztürk 2015: 155-156).
 (187) cêtnêl⁵⁰ (h) '1. kederlenmek, hüznlenmek, üzülme, gamlanmak 2. çoğalmak, genişlemek' (Öztürk 2015: 158).
 (188) **givinle**⁵¹ (h) 'çiğnemek, ağzında gevelemek' (Öztürk 2015: 230-231).
 (189) kebêvlen⁵² (h) 'artmak, çoğalmak' (Öztürk 2015: 294).
 (190) **sıgnlan**⁵³ (h) 'canı/içi sıkılmak' (Öztürk 2015: 422).

⁴³ Kzk. *qozga*- 'kurcalamak, kımıldatmak' (KTS 169) şeklinde fiil türevi vardır.

⁴⁴ KK.'da *sipa*- 'okşamak' (CC 160/14) şeklinde kullanımı tespit edilmiştir.

⁴⁵ ET. *alta*- 'kandırmak, hile yapmak' (OTWF 455); KT. *alta*- 'kandırmak, hile yapmak' (DLT I 273); Har.AOKT. *alda*- 'kandırmak, hile yapmak' (ME 73/6); MemKT. *alda*-, *yalda*- 'kandırmak, hile yapmak' (Kİ 21; TZ 27a/10) fiilleri ile ilişkilendirilebilir.

⁴⁶ KK. *bele*- 'kundaklamak, (kundağa) sarmak' (CC 162/5); Başk. *bile*- 'kundaklamak, kundağa sarmak' (BTSV 1017); Kırg. *bölö*- 'çocuğu kundaklamak, sarmak' (KS 138); KBalk. *böle*- 'beşiğe yatırmak, sarmak' (KMETS 127); Nog., KKİp. *böle*- 'kundaklamak' (NogRSI 86; KKİpRSI 116) şeklinde fiil türevleri vardır.

⁴⁷ KT. *buruş*- 'buruşmak' (DLT II: KaTS 63); Tat. *böreş*- 'bürişmek, buruşmak' (TTS 60); Kırg. *bürüş*- 'bürişmek, buruşmak' (KS 156); Kzk. *büris*- 'buruşmak' (KTS 56) şeklinde fiil türevleri bulunmaktadır.

⁴⁸ Tat. *buysın*- 'tâbi olmak, boyun eğmek' (TatRSI 57); Başk. *bagın*- 'boyun eğmek, baş eğmek, itaat etmek' (BTSV 995); Kırg., Kzk., KrmT. *boysun*- 'boyun eğmek, baş eğmek' (KS 135; KTS 47; KrmTRL 351); Nog., Kum. *boysın*- 'boyun eğmek, baş eğmek' (NogRSI 83; KumRSI 80); KBalk. *boysun*- 'uymak, bağımlı olmak' (KMETS 127); KKİp. *moysın*- 'baş eğmek, boyun eğmek' (KKİpRSI 462) şeklinde fiil türevleri vardır.

⁴⁹ ET. *yörge*- 'dolamak, sarmak' (U IV 8/7); KT. *yörge*- 'dolamak, sarmak' (DLT III 307); KK. *çırma*- 'sarmak, dolamak' (CC 111/8-9); MemKT. *çörge*- 'yakmak, kıvrandırmak' (GT: KıpTS 53); ErmK. *çurğa*- 'bağlamak' (AB 154/1); Tat. *çolga*- 'kuşatmak, sarmak' (TTS 398); Başk. *solğa*- 'sarmak, dolamak' (BTSV 1344); Kzk., KKİp., Nog. *ora*- 'etrafını bürümek, sarmak, saklamak' (KTS 180; KKİpRSI 497; NogRSI 249); Kırg. *ora*- 'sarmak, dolamak' (KS 578); Kum. *çulla*- 'çulla örtmek' (KumRSI 361); KBalk. *çulga*- 'dolamak, sarmak'; *çörge*- 'sarmak, bürümek' (KMETS 179) şeklinde fiil türevleri ile kullanılmaktadır.

⁵⁰ Bu fiil, KBalk.'da *çetne*- 'ağrırmak, sıızlamak, acırmak' (KMETS 172) şeklinde kullanılmaktadır.

⁵¹ ET. *kev*- 'gevelemek, (ağızda) çiğnemek' (DKPAMP 150); KT. *kev*- 'gevelemek, (ağızda) çiğnemek' (DLT II 16); MemKT. *gev*- 'çiğnemek, ezme, gevelemek' (İH: KıpTS 86) şeklinde fiil olarak kullanımları mevcuttur.

⁵² ET. *köped*- 'çoğaltmak' (OTWF 488); KT. *köped*- 'çoğaltmak' (KB: KaTS 176); Tat., Başk. *kübeyt*- 'çoğaltmak' (TTS 196; BTSV 1230); Kzk., KKİp., Nog., KBalk. *köbeyt*- 'çoğalmak' (KTS 134; KKİpRSI 331; NogRSI 176; KMETS 272); Kırg. *köböy*- 'çoğalmak' (KS 496) şeklinde fiil türevleri vardır.

⁵³ ET. *sıkıl*- 'sıkılmak' (OTWF 672); KT. *sıkıl*- 'sıkılmak' (DLT II 125); Har.AOKT. *sıkıl*- 'sıkılmak' (ME 156/2); MemKT. *sıkıl*- 'sıkılmak' (İM: KıpTS 234); Tat. *sıgıl*- 'sıkılmak, bükülmek' (TTS 281); Başk. *hıgıl*-

2.2.1.3. Trakay Ağzındaki Fiiller

- (191) **alcay-** (t) ‘aptallaşmak, kafası karışmak, bunamak’⁵⁴ (Öztürk 2015: 39).
 (192) **bağingala-** (t) ‘gözden geçirmek, muayene etmek, yoklamak, revizyon yapmak’⁵⁵ (Öztürk 2015: 84).
 (193) **bişikl'a-** (t) ‘kavurmak, haşlamak, pişirmek’⁵⁶ (Öztürk 2015: 114).
 (194) **bun'yatıl-** (t) ‘yerleşmek, yurtlanmak’⁵⁷ (Öztürk 2015: 130).
 (195) **çüvğala-**⁵⁸ (t) ‘1. atmak, fırlatmak 2. (yerden) almak, kaldırmak’ (Öztürk 2015: 163).

2.2.2. Birden Fazla Karay Ağzında Bulunan Fiiller

1 fiil Kırım-Trakay ağzlarında, 2 fiil ise Haliç-Trakay ağzlarında ortak olmak üzere toplam 3 fiilin diğer Kıpçak lehçelerinde fiil türevleri bulunmaktadır. Bu bölümde, Kırım-Haliç ağzlarında ve tüm ağzlarda ortak kullanılan fiiller tespit edilememiştir.

2.2.2.1. Kırım ve Trakay Ağzlarındaki Fiiller

- (196) **çulğala-** (t) / **çulk'ala-**, **çurğala-**, **çurk'ala-**⁵⁹ (k) ‘sarılmak, dolanmak’ (Öztürk 2015: 178).

2.2.2.2. Haliç ve Trakay Karaycılarındaki Fiiller

- (197) **bolğanis-** (h) / **bulğaniş-** (t) ‘karışmak, harmanlanmak’⁶⁰ (Öztürk 2015: 122).
 (198) **kabarçıklan-** (h) / **kabarçihlan-**⁶¹ (t) ‘çıbanla kaplanmak’ (Öztürk 2015: 275).

‘sıkılmak’ (BTSV 1921); KKlp. *sıgıl-* ‘sıkılmak’ (KKlpRSI 599; Kırg. *sıgıl-* ‘sıkılmak’ (KS 649); KrmT. *sıkıl-* ‘sıkılmak’ (KrmTRL 517) şeklinde fiil olarak kullanımları vardır.

⁵⁴ Başk. *alya-*; *alyr-* ‘akıl sağlığını kaybetmek’ (BTSV 978); Nog. *alcı-* ‘yanılmak, yönelmekte hata etmek, bunamak, saçma sapan şeyler söylemek’ (NTG 241); Kzk. *alcu-* ‘bunamak’ (KTS 14) ve KBalk. *alcat-* ‘zihni karıştırmak, yanılmak’ (KMTS 78) şeklinde fiil türevleri görülmektedir.

⁵⁵ ET. *bakin-* ‘bakınmak’ (OTWF 591); KT. *bakin-* ‘bakınmak’ (DLT II 142); Har.AOKT. *bakin-* ‘bakınmak, bakmak’ (HŞ 3084); ErmK. *bağın-* ‘bakınmak’ (KV 139/15); Başk. *bağın-* ‘çevreye bakmak, bakınmak’ (BTSV 995); KrmT. *bakin-* ‘bakınmak’ (KrmTRL 341) şeklinde fiil türevleri vardır.

⁵⁶ *bis-*, *biş-* ve KT. *bışur-* ‘pişirmek’ (KB: KaTS 50); MemKT. *büşür-* ‘pişirmek, olgunlaştırmak’ (TA: KıpTS 40) fiilleri ile ilişkilendirilebilir.

⁵⁷ KK. *bunyat et-* ‘tesis etmek’ (CC 26/3-5) şeklinde fiil türevi bulunmaktadır.

⁵⁸ Tat. *sib-* ‘atmak’ (KTLS 33); Başk. *söy-* ‘atmak, fırlatmak’ (BTSV 1349); Kum. *çiy-* ‘atmak, fırlatmak, kaymak’ (KumRSI 365) şeklinde kullanımları bulunmaktadır.

⁵⁹ ET. *çugla-* ‘bağlamak’ (OTWF 435); KT. *çugla-* ‘bağlamak’ (DLT III 295); Har.AOKT. *çulga-* ‘bağlamak, sarmak, örtmek’ (NF 9/11); KK. *çulğan-* ‘örtünmek’ (CC 122/5); MemKT. *çulga-* ‘giymek’ (İM: KıpTS 54); *çulga-* ‘sarmak, dolamak’ (MG: KıpTS 54); *şulga-* ‘dolamak, sarmak’ (TZ: KıpTS 254); ErmK. *çurğa-* ‘bağlamak’ (AB 154/1); Tat. *çolga-* ‘kuşatmak, sarmak’ (TTS 398); Başk. *solğa-* ‘sarmak, dolamak’ (BTSV 1344); Kum. *çulla-* ‘çulla örtmek’ (KumRSI 361); KBalk. *çulga-* ‘dolamak, sarmak’; *çörge-* ‘sarmak, bürümek’ (KMTS 179) şeklinde fiil türevleri görülmektedir.

⁶⁰ *bolğa-* ve MemKT. *bulğaş-* ‘bulaşmak, karışmak’ (İM, MS: KıpTS 37) fiil türevleri kullanılmaktadır.

⁶¹ ET. *kabar-* ‘kabarmak, şişmek’ (EDPT 585); KT. *kabar-* ‘kabarmak’ (DLT II 71); Har.AOKT. *kabar-* ‘kabarmak, şişmek’ (ME 133/2); MemKT. *kabar-* ‘kabarmak, şişmek’ (Kİ 68); Tat., Başk., Kırg., KrmT. *kabar-* ‘kabarmak’ (TTS 125; BTSV 1145; KS 378; KrmTRL 411); KKlp., Kzk. *qabar-* ‘kabarmak’ (KKlpRSI 347; KTS 152) şeklinde fiil türevi bulunmaktadır.

2.3. Hem İsim Hem Fiil Türevlerinde Bulunanlar

Karayca 25 fiil, tarihî ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde hem isim hem fiil türevlerinde bulunmaktadır.

2.3.1. Yalnızca Bir Karay Ağzında Bulunan Fiiller

Diğer Kıpçak lehçelerinde hem isim hem fiil türevleri bulunan Karayca 25 fiilin toplam 17'si; Kırım ağzında 6, Haliç ağzında 8 ve Trakay ağzında 3 olmak üzere yalnızca bir Karay ağzında bulunan fiiller arasında yer almaktadır.

2.3.1.1. Kırım Ağzındaki Fiiller

- (199) **batakçıla-** (k) 'başkasının malına el koymak, gaspetmek'⁶² (Öztürk 2015: 94).
 (200) **bél'tékle-** (k) 'kekelemek, duraksamak'⁶³ (Öztürk 2015: 101).
 (201) **berç-** (k) 'kaynar suyu üstüne dökmek'⁶⁴ (Öztürk 2015: 102).
 (202) **fodullan-, fodullan-**⁶⁵ (k) 'gururlanmak' (Öztürk 2015: 229).
 (203) sancak'lan-⁶⁶ (k) 'sancağı/bayrağı olmak, sancaklanmak' (Öztürk 2015: 393).
 (204) **yaldızla-**⁶⁷ (k) 'yaldızlamak' (Öztürk 2015: 548).

2.3.1.2. Haliç Ağzındaki Fiiller

- (205) **balcıklan-** (h) 'balçıklanmak, kirlenmek'⁶⁸ (Öztürk 2015: 87-88).
 (206) **bétêrlên-** (h) 'kötü olmak, beter olmak'⁶⁹ (Öztürk 2015: 105).

⁶² Tat. *batkaklık* 'bataklık' (TTS 45); Kırg. *balpıldak* 'bataklık' (KS 85) şeklinde isim ve Başk. *batkakla-* 'batak haline getirmek, balçıklamak' (BTSV 1001); KBalk. *bathaklan-* 'bataklık hâline gelmek' (KMETS 114) olarak fiil türevleri mevcuttur.

⁶³ Bu fiilin, isim olarak MemKT.'de *beltek* 'peltek, kekeme' (Kİ: KıpTS 27); Başk.'da *bildek* 'peltek' (BTSV 625) ve fiil olarak da KrmT. *pelteklen-* 'pelteklenmek' (KrmTRL 485) türevleri vardır.

⁶⁴ Bu fiil, KrmT. *berç* 'yara izi' (KrmTRL 347); Kırg. *berçten-* 'katlaşmak (deri altındaki şiş hakkında)' (KS 107); KBalk. *berçlen-* 'nasır tutmak' (KMETS 119) şeklinde kullanılan kelimeler ile ilişkilendirilebilir.

⁶⁵ Har.AOKT. *fuzulluk kal-* 'gereksiz olmak, işe yaramamak' (KE 244/13); MemKT. *fodulluk kal-* 'yaramazlık etmek' (İH: KıpTS 83); KT. *fuzulluk* 'kibir, gurur, küstahlık' (KB: KaTS 103); şeklinde türevleri kullanılırken ayrıca Tat. ve Başk.'da aynı anlamı taşıyan *gorurlan-* 'gururlanmak, övünmek' (TatRSI 77; BTSV 1075) fiili kullanılmaktadır.

⁶⁶ Çağdaş Kıpçak lehçeleri arasında sadece KrmT.'de *sancak aç-* 'sancak açmak' (KrmTRL 500) şeklinde fiil olarak, MemKT.'de ise *sançak* 'sancak, bayrak' (KF: KıpTS 226) şeklinde isim olarak kullanıldığı görülmektedir.

⁶⁷ MemKT. *yaldız* 'yıldız' (BM: KıpTS 309); *yaldız* 'yıldız' (BM, TA: KıpTS 309); KBalk. *calduz* 'değerli taş, mücevher' (KMETS 136); KT. *yaldıra-* 'güneş vb. şeylerin az parlaması' (DLT III: KaTS 333); Har.AOKT. *yalduz-* 'yaldızlamak' (ME 65/8) şeklinde kullanımları bulunmaktadır.

⁶⁸ KT. *balçık* 'çamur, balçık' (DLT I, KB: KaTS 40); Tat., Kum., Kırg., KBalk., KrmT. *balçık* 'balçık, çamur' (TTS 43; KBLS 8; KrmTRL 342); Har.AOKT. *balçık bol-* 'çamurlaşmak, çamur olmak' (KE 27/3); MemKT. *balçıkla-* 'çamur sürmek' (Bul., TA: KıpTS 23); Başk. *batkakla-* 'batak haline getirmek, balçıklamak' (BTSV 1001); Kzk. *batpaqda-* 'çamurlu yolda yürümek' (KTS 39); Nog., KKlp. *balşıkla-* 'kirlenmek' (NogRSI 69; KKlpRSI 83) şeklinde türevleri bulunmaktadır.

⁶⁹ Bu fiil, tarihî ve çağdaş dönemlerde daha çok isim türevinde kullanılmaktadır. KT. *beter* 'daha kötü, daha fena' (KB: KaTS 49); MemKT. *beter* 'daha kötü, beter' (GT: KıpTS 28); Kzk. Kum., KBalk., KKlp., Nog., KrmT. *beter* 'beter, kötü, fena' (KTS 45; KBLS 9; KKlpRSI 102; NogRSI 79; KrmTRL 348); Kırg. *beter* 'daha fazla' (KS 111); Har.AOKT. *beter bol-* 'kötü olmak, kötüleşmek' (KE 40/2); KBalk. *bederbetlen-* 'küstahlanmak, küstahlık etmek' (KMETS 117).

- (207) **bitiklès-** (h) '*yazışmak, mektuplaşmak*'⁷⁰ (Öztürk 2015: 115).
 (208) **comartla-** (h) 'cömert olmak'⁷¹ (Öztürk 2015: 145).
 (209) **cèrivlè-**⁷² (h) '1. savaşa/harbe hazırlamak 2. orduya komut vermek' (Öztürk 2015: 156-157).
 (210) **nèkeslèt-**⁷³ (h) 'hakaret etmek, incitmek' (Öztürk 2015: 348-349).
 (211) **vakille-**⁷⁴ (h) '*1. hizmet etmek, memurluk etmek, vekil etmek 2. tayin etmek, kararlaştırmak*' (Öztürk 2015: 537).
 (212) **yumuslan-**⁷⁵ (h) 'emir/görev verilmek, hizmet ettirilmek' (Öztürk 2015: 597-598).

2.3.1.3. Trakay Ağzındaki Fiiller

- (213) **aşkar-** (t) 'görünmek, ortaya çıkmak'⁷⁶ (Öztürk 2015: 57).
 (214) **atlamla-** (t) '1. yürümek 2. göndermek, yollamak'⁷⁷ (Öztürk 2015: 62).

⁷⁰ ErmK. *bitik* 'kitap, defter' (AB 83/15); Kzk. *bitik* 'tıknaç, kalın' (KTS 59) ve ET. *bitit-* 'yazdırmak' (OTWF 767); KT. *bitit-* 'yazdırmak' (DLT II 298); Har.AOKT. *bitit-* 'yazdırmak' (ME 5/5); KK. *biti-* '(yazı) yazmak' (CC 119/3); MemKT. *biti-* 'yazmak' (Kİ: KıpTS 33) şeklinde türevleri vardır.

⁷¹ KK. *gomard, gomart* 'cömert, eli açık' (CC 149/7); MemKT. *cömerd* 'cömert, eli açık' (Kİ, KK, TA, TZ: KıpTS 43); KBalk. *çomart* 'cömert, eli açık' (KMTS 178); Kırg. *coomart* 'cömert' (KS 223); Kzk., KKlp. *comart* 'cömert' (KTS 104; KKlpRSI 255) şeklinde isim olarak ve Har.AOKT. *cümerd bol-* 'cömert olmak, eli açık olmak' (NF 254/17); Tat. *yumartlan-* 'cömert davranmak' (TTS 436); Başk. *yomartlan-* 'cömert davranmak' (BTSV 1407); Kum. *çomurtlan-* 'cömert olmak' (KumRSI 360); Nog. *yomartlan-* 'cömert olmak' (NogRSI 447) şeklinde fiil olarak türevleri bulunmaktadır.

⁷² KT. *çerig* 'asker, ordu' (KB: KaTS 76); KK. *çeri, çeyri* 'ordu, asker' (CC 90/11); MemKT. *çeri* 'asker, ordu' (Bul., GT, İH, İM, KİN., KF, Kİ: KıpTS 48); *çerig* 'asker, ordu' (GT, İM, Kİ: KıpTS 48); *şeri* 'asker, ordu' (DM, TA: KıpTS 252); *şerü* 'ordu, asker' (DM, TZ: KıpTS 252); ErmK. *çeruv* 'ordu, asker' (KV 110/13); Başk. *sirè* 'asker, çeri' (BTSV 2030); Kırg. *çerüü* 'asker, ordu' (KS 262); KBalk. *çeriv* 'ordu, askeri güç' (KMTS 172); Kzk. *şerü* 'asker' (KTS 311) ve Har.AOKT. *çerig başla-* 'komutanlık yapmak, askerin başında olmak' (NF 39/13) şeklinde daha çok isim olmak üzere isim ve fiil türevleri kullanılmaktadır.

⁷³ MemKT. *nakes* 'alçak' (GT: KıpTS 196); *nekes* 'cimri, pinti, eli sıkı' (İH: KıpTS 200) şeklinde isim olarak kullanılırken; *nakes bol-* 'hor/hakir görülme' (HŞ 4576) şeklinde Har.AOKT.'de ise fiil türevi ile kullanıldığı tespit edilmiştir.

⁷⁴ MemKT. *vekil* 'birinin işini görmesi için yerine bıraktığı kimse' (GT, İM, KF, KFT: KıpTS 302); Tat., Başk., KKlp., KrmT. *vekil* 'vekil, temsilci' (TatRSI 71; BTSV 702; KKlpRSI 700; KrmTRL 358); Kırg., Kum., KBalk. *ökül* 'vekil' (KS 608; KMTS 316); Kzk. *uvâkil* 'vekil' (KTS 288); Har.AOKT. *vekil kal-* 'vekil tayin etmek' (NF 181/4) şeklinde türevleri kullanılmaktadır.

⁷⁵ KT. *yumuş* 'hizmet, vazife' (DLT III, KB: KaTS 362); Kırg. *cumuş* 'hizmet, iş' (KS 233); MemKT. *yumuş* 'hizmet, vazife' (KF: KıpTS 330); Har.AOKT. *yumuşçı bol-* 'işçi olmak, işçi olarak çalışmak' (KE 188r/12); KBalk. *cumuş et-* 'hizmet etmek' (KMTS 160) şeklinde isim ve fiil olarak kullanımları mevcuttur.

⁷⁶ Bu fiil, KT. *âşikârâ* 'âşikâr, açık, meydanda' (AH, KT: KaTS 31); MemKT. *âşikâr; âşikâre, âşkâre* 'belli, meydanda, açık, ortada' (DM, KF, KFT: KıpTS 14) ve Kzk. *aşkere* 'âşikâr, açık, gizli değil' (KTS 31) olarak isim ve KrmT. *aşkar ol-* 'açık olmak, meydanda olmak'; *aşkar et-* 'ışık saçmak' (KrmTRL 337) şeklinde fiil türevlerinde görülür.

⁷⁷ MemKT.'de *atlam* 'adım, yürümek için yapılan ayak atışlarından her biri' (İM, KİN., MG: KıpTS 15); Kırg.'da *attam* 'adım, atlama' (KS 60) şeklinde isim olarak kullanılan bu kelime, Har.AOKT. *adımla-* 'adım atmak, yürümek, adımla ölçmek' (NF 149/9); Tat. *adımla-* 'adımlamak'; *atla-* 'yürümek' (TTS 20); Başk. *azımla-* 'adımlamak, adım atmak' (BTSV 995); Kzk. *adımda-* '1. ileriye adım atmak; 2. yavaş yavaş yere basmak' (KTS 4); KrmT. *adımla-* 'adımlamak, yürümek' (KrmTRL 317) şeklinde fiil olarak kullanılmaktadır.

(215) **yalanğızdir**⁷⁸ (t) ‘çıplaklaştırmak, açmak’ (Öztürk 2015: 545-546).

2.3.2. Birden Fazla Karay Ağzında Bulunan Fiiller

1’i Kırım-Haliç ağızlarında, 1’i Kırım-Trakay ağızlarında, 5’i Haliç-Trakay ağızlarında ve 1’i de tüm ağızlarda olmak üzere Karaycada birden fazla ağızda kullanılan 7 fiil, çağdaş Kıpçak Türkçesinin söz varlığına katkı sunmaktadır.

2.3.2.1. Kırım ve Haliç Ağızlarındaki Fiiller

(216) **zavtlan-** (k) / **zaftlan-**⁷⁹ (h) ‘zaptetmek, ele geçirmek’ (Öztürk 2015: 603).

2.3.2.2. Kırım ve Trakay Ağızlarındaki Fiiller

(217) **zahmet’lan’-** (t) / **zahmetlen-**⁸⁰ (k) ‘zahmet vermek, uğraşmak, emek vermek’ (Öztürk 2015: 603).

2.3.2.3. Haliç ve Trakay Ağızlarındaki Fiiller

(218) **azat bol-** (th) ‘kendini kurtarmak, özgürlüğüne kavuşmak’⁸¹ (Öztürk 2015: 81).

(219) **aziz et-** (th) ‘kutsamak, dinî törenle kutsamak, takdis etmek’⁸² (Öztürk 2015: 82).

(220) **borçay-** (h) / **borçay-** (t) ‘1. borçlanmak, borcu olmak 2. kusur işlemek, günah işlemek’⁸³ (Öztürk 2015: 124).

(221) **tarazuvla-**⁸⁴ (th) ‘tartmak’ (Öztürk 2015: 480).

⁷⁸ KT. *yalağaç* ‘çıplak, çıplaklık’ (DH: KaTS 333); Har.AOKT. *yalıyat-* ‘çıkarmak, soymak’ (ME 150/7); *yalıyat-* ‘soyundurmak’ (ME 56/8); KK. *yalañaçla-* ‘açmak, örtüsünü kaldırmak’ (CC 114/26-27 1); MemKT. *yalañşla-* ‘soyunmak’ (TZ: KıpTS 307); ErmK. *yalanaçlan-* ‘ortaya çıkarmak’ (AB 113/9); Tat. *yalağaçlan-* ‘çıplaklanmak’ (TTS 443); Başk. *yalağaçlan-* ‘çıplaklaşmak’ (BTSV 1476); Kzk. *calanaşta-* ‘soymak, elbisesini üzerinden çıkarmak, çıplaklaşmak’ (KTS 89); KKlp., Nog. *yalañaşla-* ‘çıplaklaşmak’ (KKlpRSI 217; NogRSI 459); Kırg. *çılanğaşta-* ‘soymak, giysisini çıkarmak’ (KS 208) şeklinde isim ve fiil türevleri vardır.

⁷⁹ KT. *zabt* ‘sıkı tutma, idare altına alma’ (DH: KaTS 367) şeklinde isim ve Har.AOKT. *zabt kıl-* ‘ihata etmek, kuşatmak’ (NF 32/11) şeklinde fiil olarak kullanımı tarihî dönemlerde tespit edilmiştir.

⁸⁰ KT. *zahmet bir-* ‘eziyet vermek, eziyete sokmak’ (DH: KaTS 367); Har.AOKT. *zahmet çek-* ‘zahmet çekmek, eziyet görmek’ (HŞ 4699); MemKT. *zahmet eyle-* ‘işkence etmek’ (TZ: KıpTS 334); Tat. *zehmet cik-* ‘zahmet çekmek’ (TatRSI 100); Başk. *zehmet* ‘beden ya da can sıkıntısı, zahmet’ (BTSV 2853) şeklinde kullanımlar tespit edilmiştir.

⁸¹ Başk. ‘da *azat* ‘azat, bağımsız, hür, özgür’ (BTSV 1547) şeklinde isim ve Tat. *azat it-* ‘azat etme’ (TTS 22) şeklinde fiil türevleri mevcuttur.

⁸² KT. ‘*aziz* ‘aziz, kıymetli’ (KB, AH, DH, KT: KaTS 36); KK. ‘*aziz* ‘aziz, kutsal, saygın’ (CC 46); MemKT. ‘*aziz* ‘aziz, kutsal, saygın’ (GT, İM, KF, RH: KıpTS 20); ErmK. *adzadzin* (Erm.) ‘kutsal bakire’ (AB 100/13); Tat. *ğaziz* ‘aziz’ (TTS 73); Kırg., Kzk. *aziz* ‘aziz, kutsal’ (KTS 28; KS 75) şekillerinde isim türevlerinin yanı sıra Har.AOKT. ‘*azizle-* ‘azizlemek, kutsamak, yüceltmek’ (HŞ 2797) şeklinde fiil türevi bulunmaktadır.

⁸³ MemKT. *borç* ‘borç’ (Bul., DM, GT, İM, KF, KFT: KıpTS 34); KK. *borç* ‘borç’ (CC 20/15); Tat. *burıç* ‘borç’ (TatRSI 59); Başk. *burıs* ‘borç’ (BTSV 798); KBalk. *borç* ‘vazife, görev’ (KMTS 126); KKlp. *borış* ‘borç’ (KKlpRSI 114); ErmK. *borçlu et-* ‘borçlu etmek’ (AB 116/12); Kırg. *boruça-* ‘borçlanmak’ (KS 131); Kzk. *borştan-* ‘borçlanmak’ (KTS 48); KrmT., Kum. *borçlan-* ‘borçlanmak’ (KrmTRL 352; KumRSI 81); Nog. *borışla-* ‘zorunlu tutmak’ (NogRSI 85) şeklinde isim ve fiil türevleri görülmektedir.

⁸⁴ KT. *terâzû* ‘mizan, ölçü’ (KT: KaTS 283); Har.AOKT. *terâzû* ‘tartı, terazi’ (NF 230/9; KE 216v/20); KK. *tarazu*, *târâzû* ‘terazi’ (CC 80/3); MemKT. *terâzi* ‘terazi’ (DM: KıpTS 270); *terâzû* ‘terazi’ (Bul., DM, GT, İM, Kİ, TA, RH: KıpTS 270); Başk. *terazu* ‘terazi, ölçü’ (BTSV 2879); Kzk. *tarazi* ‘terazi’ (KTS 264); Kırg. *taraza* ‘terazi’ (KS 710) şeklinde isim ve KrmT. *teraze kel-* ‘dengelemek, eşitlemek’ (KrmTRL 539) fiil türevlerine rastlanmaktadır.

- (222) **ustatlan-**⁸⁵ (th) ‘kurnazlık etmek, açık göz davranmak, kurnazlığa/hileye başvurmak’ (Öztürk 2015: 526).

2.3.2.4. Tüm Ağzlarında Bulunan Karayca Fiiller

- (223) **cênges-**⁸⁶ (h) / **çêngêş-** (k) ‘savaşmak, cenk etmek’ (Öztürk 2015:); **çengeş-**, **çen'gaş-** (t) ‘1. savaşmak, mücadele etmek 2. tartışmak, münakaşa etmek’ (Öztürk 2015: 155).

3. Değerlendirmeler ve Sonuç

Bu çalışmada Karaycadan çağdaş Kıpçak Türkçesinin söz varlığına katkı sunan 223 fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerin 156’sı sadece Karaycaya özgüdür. 67 fiil ise tarihî ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde bulunan ancak farklı türevlerde kullanılan fiillerdir.

– Kırım ağzına özgü fiiller arasında *bezunlan-* (Ar. mehzun), *mağmun-* (Ar. mağmum), *şafaflat-* (Ar. şafak), *çengiş-* (Far. ceng), *fiskele-* (Rum. fiske) gibi yabancı dillerden alıntılanan birkaç kelimenin türetildiği görülmektedir. Ayrıca *pışkır-*, *tıhtıhlan-* şeklinde yansıma sözlerden türetilen az sayıda fiil örnekleri de görülmektedir. Tespit edilen 41 fiil, Kırım Karay ağzından çağdaş Kıpçak Türkçesinin söz varlığına katkı sunmaktadır.

– Haliç ağzına özgü 57 fiil tespit edilmiştir. Bu fiiller arasında *arıştovat-* (R. arestovat'), *dutt-* (R. dut'), *glent-* (R. glent'), *staracet-* (R. starat'sya), *ukorent-* (R. ukorenyat'sya), *pustalan-* (Slav. pustoy), *vost-* (Slav. vozit'), *zabavlec-* (Slav. zabavlyat'sya), *zrozumecet-* (Leh. rozumieć), *voyazutt-* (Fr. voyage), *aklaflan-* (Ar. ğulfe) şeklinde daha çok Slav dillerinden ödünçlenen alıntı kelimeler Haliç ağzına özgü fiiller olarak türetilmiştir. *calısın-*, *kezik-*, *yêldêr-* gibi Türkçe kökenli kelimelerden türetilen fiiller de vardır.

– 31 fiil Trakay ağzına özgü fiiller olarak tespit edilmiştir. Haliç ağzında olduğu gibi Trakay ağzında yer alan özgü fiiller arasında *okruştet-* (R. okruşat'), *vetet-* (R. veyat'), *popast et-* (Slav. popast'), *zenc-* (Leh. żeniaczka), *poviştet-* (Leh. powişt') örneklerinde olduğu gibi ağırlıklı olarak Slav kökenli dillerin etkisinde söz edilebilir. Bununla birlikte Trakay ağzına özgü fiiller arasında *miyuşla-* (Ar. milus) ve *şohadla-* (Moğ. suwkat) gibi fiillerin de Arapça ve Moğolcadan alıntılanıldığı görülmektedir.

– Karaycaya özgü fiiller arasında 27 fiil, birden fazla Karay ağzında ortak kullanılmaktadır. *farbozat et-*, *hofet-*, *vikorent et-* gibi yabancı kökenli kelimeler *et-* yardımcı fiili ile türetilerek Karayca söz varlığı içerisinde yerini almıştır.

– Tarihî ve çağdaş Kıpçak Türkçesinde farklı türevlerde bulunan 67 Karayca fiil tespit edilmiştir. Bunların 23’ü sadece isim türevleriyle, 19’u sadece fiil türevleriyle ve 25’i ise hem isim hem fiil türevleriyle Kıpçak Türkçesinin söz varlığında yer almaktadır. Karayca, Türkçenin kelime yapım yollarına uygun olarak gerek yabancı dillerden alıntılanan kelimeleri gerek arkaik kelimeleri fiil işlevinde kullanmak suretiyle türetmiştir.

⁸⁵ ET. *uzlan-* ‘ustalaşmak, daha iyi duruma gelmek’ (OTWF 516); KT. *uzlan-* ‘ustalaşmak’ (DLT I 297); Har.AOKT. *ustad bol-* ‘alim olmak, bilgin olmak’ (ME 167/8); KK. *usta, osta* ‘usta’ (CC 89/26); MemKT. *usta* ‘usta, öğretici’ (DM, GT, TZ: KıpTS 294); ErmK. *usta* ‘usta’ (KV 126/3); Tat. *ostar-* ‘ustalaşmak’ (TTS 235); Başk. *ostaz* ‘usta, öğretici, üstad’ (BTSV 471); Kırg. *ustat* ‘muallim, üstad’ (KS 787); Kzk., KKlp., KBalk. *ustaz* ‘öğretmen, akılcı, üstad’ (KTS 293; KKlpRSI 681; KMTS 420); Nog. *ustar-* ‘ustalaşmak’ (NogRSI 384); KrmT. *usta ol-* ‘usta olmak’ (KrmTRL 560) şeklinde kullanımları bulunmaktadır.

⁸⁶ Başk. *jenk* ‘savaş, cenk’ (BTSV 2868) şeklinde isim ve Har.AOKT. *ceng et-* ‘savaşmak, vuruşmak’ (KE 57/10); KBalk. *ceng-* ‘yenmek, galip gelmek’ (KMTS 148) şeklinde fiil türevleri görülmektedir.

– Tarihî ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde isim türevleri bulunan Karaycaya ait fiiller arasında Kırım-Haliç ağızları ile Kırım-Trakay ağızlarında ortak kullanılan fiiller tespit edilememiştir. Aynı şekilde diğer lehçelerde fiil türevleri bulunan Karayca fiiller arasında Kırım-Haliç ağızlarında ve tüm ağızlarda ortak kullanılan fiiller tespit edilememiştir.

Çalışmada tespit edilen 223 Karayca fiil, iki başlık altında (*Karaycaya Özgü Fiiller* ve *Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesinde Farklı Türevlerde Bulunan Karayca Fiiller*) Karaycanın ağızları esas alınmak suretiyle tasnif edilerek listelenmiştir. Bu fiiller özgünlük, ortaklık ve farklılık temelinde çağdaş Kıpçak Türkçesinin söz varlığına, hatta genel anlamda Türk dilinin söz varlığına katkı sunmaları bakımından önem arz etmektedir.

Tespit ve tasnif sonucu Karayca fiillerin ağızlara bağlı olarak sayısal dağılımı aşağıdaki şekilde tablolaştırılabilir:

Grup	Fiil Sayısı
1. Karaycaya Özgü Fiiller	156
Kırım Ağızına Özgü Fiiller	41
Haliç Ağızına Özgü Fiiller	57
Trakay Ağızına Özgü Fiiller	31
Kırım ve Haliç Ağızlarına Özgü Fiiller	3
Kırım ve Trakay Ağızlarına Özgü Fiiller	3
Haliç ve Trakay Ağızlarına Özgü Fiiller	17
Tüm Ağızlarda Bulunan Karaycaya Özgü Fiiller	4
2. Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesinde Farklı Türevleri Bulunan Karayca Fiiller	67
2.1. Sadece İsim Türevinde Bulunanlar	
Kırım Ağızındaki Fiiller	8
Haliç Ağızındaki Fiiller	7
Trakay Ağızındaki Fiiller	1
Haliç ve Trakay Ağızlarındaki Fiiller	5
Tüm Ağızlarında Bulunan Karayca Fiiller	2
2.2. Sadece Fiil Türevinde Bulunanlar	
Kırım Ağızındaki Fiiller	3
Haliç Ağızındaki Fiiller	8
Trakay Ağızındaki Fiiller	5
Kırım ve Trakay Ağızlarındaki Fiiller	1
Haliç ve Trakay Karaycalarındaki Fiiller	2
2.3. Hem İsim Hem Fiil Türevlerinde Bulunanlar	
Kırım Ağızındaki Fiiller	6
Haliç Ağızındaki Fiiller	8
Trakay Ağızındaki Fiiller	3
Kırım ve Haliç Ağızlarındaki Fiiller	1
Kırım ve Trakay Ağızlarındaki Fiiller	1
Haliç ve Trakay Ağızlarındaki Fiiller	5
Tüm Ağızlarında Bulunan Karayca Fiiller	1
Toplam	223

Kısaltmalar

- Ar.** Arapça
Başk. Başkurt Türkçesi
Erm. Ermenice
ErmK. Ermeni Kıpçakçası
ET. Eski Türkçe
Far. Farsça
Fr. Fransızca
h Haliç ağzı
Har. AOKT. Harezm Altın Ordu Kıpçak Türkçesi
hk Haliç ve Kırım ağızları
k Kırım ağzı
KarT. Karay Türkçesi
KBalk. Karaçay-Balkar Türkçesi
Kırg. Kırgız Türkçesi
KK. Kuzey Kıpçak
KKlp. Karakalpak Türkçesi
KrmT. Kırım Tatar Türkçesi
KT Karahanlı Türkçesi
Kum. Kumuk Türkçesi
Kzk. Kazak Türkçesi
Leh. Lehçe
MemKT. Memlûk Kıpçak Türkçesi
Moğ. Moğolca
Nog. Nogay Türkçesi
R. Rusça
Rum. Rumca
Slav. Slavca
t Trakay ağzı
Tat. Tatar Türkçesi
th Trakay ve Haliç ağızları
thk Trakay, Haliç ve Kırım ağızları
tk Trakay ve Kırım ağızları

Kaynaklar

- Arat, Reşid Rahmeti. (1999). *Kutadgu Bilig I (Metin)*. Ankara: TDK Yayınları. **(KB)**
- Arat, Reşid Rahmeti. (2006). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: TDK Yayınları. **(AH)**
- Ata, Aysu. (1988). *Nehçü'l-Ferâdis III*. Ankara: TDK Yayınları. **(NF)**
- Ata, Aysu. (1997). *Kıssasü'l-Enbiyâ II (Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları. **(KE)**
- Atalay, Besim. (1945). *Et-Tuhfetu'z-Zekiyye*. İstanbul: TDK Yayınları. **(TZ)**
- Atalay, Besim. (1988). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. C. I-IV. Ankara: TDK Yayınları. **(DLT)**
- Bammatov, Zajnal Zijautdinoviç. (1969). *Kumuksko-Russkiy Slovar*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya izdatelstvosu **(KumRSI)**
- Bang Kaup, Willi vd. (1934). *Türkische Turfan-Texte VI*. Berlin: SBAW. **(TT)**
- Baskakov, Nikolay Aleksandroviç vd. (1974). *Karaimsko-Russko-Polskiy Slovar*. Moskva.
- Baskakov, Nikolay Aleksandroviç. (1958). *Karakalpaksko-Russkiy Slovar*. Moskva. **(KKIprSI)**
- Baskakov, Nikolay Aleksandroviç. (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar*. Moskva. **(NogRSI)**
- Başkirsko-Russkiy Slovar* (1958). Moskva: Akademiya Nauk SSSR, Başkirskiy Filial İnstitut İstorii, Yazıkı i Literatura. **(BaşkRSI)**
- Chirli, Nadejda. (2003). *Algış Bitigi*. Haarlem: Sota Yayınları. **(AB)**
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford. **(EDPT)**
- Erdal, Marcel. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-2*. Wiesbaden: Turcologica, Hrsg. Von Lars Johanson. Bd. 7. **(OTWF)**
- Gabain, Annemarie von. (1931). *Uigurica IV*. Berlin: ABAW. **(U)**
- Gabain, Annemarie von. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları. **(ETG)**
- Grønbech, Kaare (1942). *Komanisches Wörterbuch*. Kopenhagen. **(CC)**
- Hacıeminoğlu, Necmettin. (2000). *Kub'un Hüsvrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: TDK Yayınları. **(HŞ)**
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1991). Ankara: KB Yayınları. **(KTLS)**
- Kazak Türkçesi Sözlüğü* (1984). İstanbul: TDAV Yayınları. **(KTS)**
- Lessing, Ferdinand Diedrich. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (Çev. Günay Karaağaç). C. 1-2. Ankara: TDK Yayınları.
- Nemeth, Gyula. (1990). *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*. (Çev. Kemal Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. **(KBLs)**
- Özşahin, Murat. (2011). *Başkurt Türkçesi Söz Varlığı*. Doktora tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. **(BTSV)**
- Öztürk, Abdulkadir. (2015). *Karay Türkçesinin Tarihi ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı-Fül*. Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. **(Öztürk)**
- Özyetgin, Melek. (2001). *Ebu Hayan Kitabı'l-İdrak li Lisani'l-Etrak*. Ankara: KÖKSAV Yayınları. **(Kİ)**

- Sağol, Gülden. (1993). *Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Fascimile (Part I: Introduction and Text)*. Harvard. **(HKT)**
- Schütz, Edward. (1968). *An Armeno-Kipchak Chronicle On The Polish-Turkish Wars In 1620-1621*. Budapest: Akadémiiai kiado. **(KV)**
- Shōgaito, Masahiro vd. (1998). *Daşakarmapathāvadānamālā*. Kyoto: In Uighur from the Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences. **(DKPAMP)**
- Tatarca-Türkçe Sözlük* (1997). Kazan-Moskova: İnsan Yayınları. **(TTS)**
- Tatarsko-Russkiy Slovar* (1976). Moskva. **(TatRSI)**
- Tavkul, Ufuk. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları. **(KMTS)**
- Tenişev, Edhem Rahimoğlu ve Süyünç, Hanafi İdrisoviç. (1989). *Karaçaevo-Balkarsko-Russkiy Slovar*. Moskva. **(KBalkRSI)**
- Toparlı, Recep vd. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları. **(KıpTS)**
- Toparlı, Recep. (1988). *Mu'inü'l-Mürid*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları. **(MM)**
- Useinov, Seyran Memetoviç. (2007). *Russko-Krımskotatarskiy Slovar, Kırım Tatarca-Rusça Lugat*. Simferopol. **(KrmTRL)**
- Ünlü, Suat. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi. **(KaraTS)**
- Üşenmez, Emek. (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*. Ankara: Doğu Kitabevi. **(KaTS)**
- Yıldız, Hüseyin. (2009). "Karay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değer Kelimeler". *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Necmettin Hacıeminoğlu Özel Sayısı, 5, 611-660.
- Yudahin, Konstantin Kuzmiç ve Taymas, Abdullah. (1988). *Kırgız Sözlüğü*. C. I-II. Ankara: TDK Yayınları. **(KS)**
- Yüce, Nuri. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: TDK Yayınları. **(ME)**

ERZURUM-AŞKALE GÜLLÜDERE (PIRTIN) KÖYÜ'NDEN
AŞŞAP DİREKLİ BİR CAMİ ÖRNEĞİ
AN EXAMPLE OF WOODEN POST MOSQUE FROM
ERZURUM-AŞKALE GÜLLÜDERE (PIRTIN) VILLAGE

MUHAMMET LÜTFÜ KINDİĞİLİ

Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi Çüzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bölümü
Asst. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Fine Arts Basic Education Department

muhammet.kindigili@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3000-3635>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 06.08.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 27.01.2019

Sayfa-Pages : 303-312

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4002>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

ERZURUM-AŞKALE GÜLLÜDERE (PIRTIN) KÖYÜ'NDEN
AŞAĞI DİREKLİ BİR CAMİ ÖRNEĞİ
AN EXAMPLE OF WOODEN POST MOSQUE FROM
ERZURUM-AŞKALE GÜLLÜDERE (PIRTIN) VILLAGE

MUHAMMET LÜTFÜ KINDİĞİLİ

Öz

Güllüdere (Pırtın), Erzurum'un Aşkale ilçesine bağlı bir köydür. Aşkale'nin güneydoğusunda kalan ve son yasal düzenlemelerle birlikte mahalle statüsü alan Güllüdere, 28 Mart 2004 tarihinde meydana gelen deprem sonrasında eski yerleşiminin kuzeybatısındaki yeni yerleşimine taşınmıştır. Güllüdere'de araştırmamıza konu olan caminin dışında mahallenin yaklaşık 1 kilometre güneydoğusunda Demir Kale olarak da bilinen bir de kale yer almaktadır. Köydeki cami ise eski yerleşim yeri içinde ve köyün kuzeybatı tarafında yer almaktadır. 1825 yılında inşa edilen ve 1909 yılında yenilenen bu cami, Anadolu'nun hemen her şehrinde erken dönemlerden günümüze kadar geniş bir zaman aralığında izlenebilen ahşap direkli ve ahşap tavanlı camilerin bir temsilcisidir. Caminin planında görülen geleneğin devamına karşılık süslemelerinde Geç Osmanlı Dönemi özellikleri görülmektedir. Bu süslemeler, başkent İstanbul'daki Batılılaşma Dönemi üslubunun taşradaki yorumu olarak kabul edilmelidir. Caminin süslemelerindeki bu durum, dönem içerisinde Anadolu'nun diğer örnekleri için de genellenebilir bir uygulamadır. Çalışmamızda caminin tanıtımıyla birlikte özellikle Erzurum ve çevresinde benzer örneklerden hareketle bir üslubun varlığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Güllüdere, Pırtın, Cami

Abstract

Güllüdere (Pırtın) was a village in Aşkale district of Erzurum. Güllüdere located on the southeast of Aşkale has gained neighborhood status recently through the last legislative regulations. Güllüdere has been moved to the new settlement located on the northwest of the former settlement location after the earthquake occurred on 28 March 2004. The mosque in the neighborhood is the main subject of our research but there is a castle known as Demir Kale located one kilometer away from the neighborhood in the southeast part of the area. The mosque is in the old settlement and located on the northwest direction of the village. The mosque was built in 1825. It was renovated in 1909. The structure is one of the examples of the mosques with wooden ceiling and posts. These kinds of mosques can be detected from early periods to the current day in almost any city of Anatolia. On the one hand, it is possible to identify the traditional traces in the plan of the mosque; on the other hand, it is possible to observe the influence of Late Ottoman Period characteristics on the ornaments of the mosque. It can be asserted that these ornaments were the provincial interpretation of the westernization period patterns (styles) existed in İstanbul, which was the capital city of the period. Moreover, it is possible to observe similar ornamental characteristics on the structure of other mosques in Anatolia. Therefore, this study posits the identification of a pattern used generally on the structures of mosques in Erzurum region. The study also gives the analytical presentation of the mosque.

Key Words: Erzurum, Güllüdere, Pırtın, Cami

Giriş

Güllüdere (Pırtın), Erzurum'un Aşkale ilçesine bağlı, il merkezine 57 ilçe merkezine ise 7 kilometre mesafede bulunan bir köydür. Aşkale'nin güneydoğusunda kalan ve son yasal düzenlemelerle birlikte mahalle statüsü alan Güllüdere, doğuda Abdalcık, Merdiven ve Ortabahçe (Cinis), batıda Yeniköy, kuzeyinde Küçükgeçit (Küçük Çağdarış) ve güneyinde Yaylayolu (Kilisecik) ve Dereköy ile komşudur¹. Güllüdere 28 Mart 2004 tarihinde meydana gelen deprem sonrasında eski yerleşiminin kuzeybatısındaki yeni yerleşimine taşınmıştır. Köyün nüfusu 2017-2018 yılı verilerine göre 467'dir². Bilimselliği ihtiyatla karşılanması gereken "1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler" adlı kaynakta 20. yüzyıl başlarında Perten ya da Pertan adıyla geçen Güllüdere'de 2 hanede 15 Ermeni, 150 Türk ve 150 Kürt nüfusun olduğu belirtilmektedir³. Güllüdere'de araştırmamıza konu olan caminin dışında mahallenin yaklaşık 1 kilometre güneydoğusunda Demir Kale olarak da bilinen bir de kale yer almaktadır. Yapılan incelemelerde bu kalenin Demir Çağı'nda ve Orta Çağ boyunca kullanıldığı anlaşılmaktadır⁴.

Güllüdere (Pırtın) Köyü Camii

Güllüdere (Pırtın) Köyü Camii, eski yerleşim yeri içinde köyün kuzeybatı tarafında yer almaktadır. Caminin harim girişinin üzerinde dikdörtgen bir kitabelik içerisinde üç yazıt yer almaktadır. Kitabeliğin sağ alt köşesinde inşa, sol tarafında ise onarım kitabesi bulunur. Sülüs hatlı üçüncü yazıt ise kitabeliğin sağ üst köşesinde olup Arapça olarak "Maşaallah" yazısından ibarettir (Foto. 1-2).

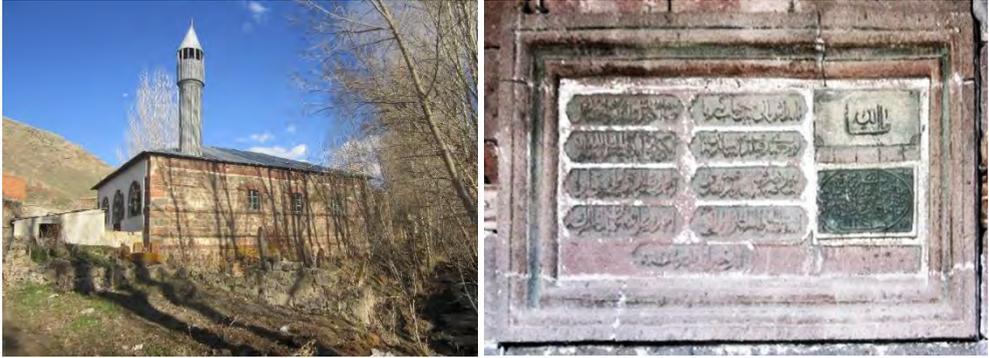

Foto. 1-2: Güllüdere (Pırtın) Köyü Camii ve Kitabeleri

Cami, dikdörtgen bir kartuş içerisinde elips şeklindeki alana sülüs hatla yazılmış olan inşa kitabesine göre Hacı İbrahim ve Hacı Yusuf tarafından 1241 H/1825 M tarihinde inşa ettirilmiştir (Foto. 3). Dikdörtgen kartuşun köşelerindeki boşluklara ise dört halifenin ismi yazılmıştır. Yeşil zemin üzerine beş satır halinde yazılan inşa kitabesinin Latin harfleri ile karşılığı şu şekildedir:

¹ <https://www.haritatr.com/harita/Pirtin/58326>

² <http://www.nufusune.com/askale-ilce-nufusu-erzurum>

³ R. H. Kevorkian-P. B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, İstanbul, 2013, 431

⁴ A. Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları 1998-2008*, Erzurum, 2008, 141

Bismillahirrahmanirrahim

Sâhibü'l hayrât ve'l hasenât

el-Hâc İbrâhîm el-Hâc Yûsuf

bin el-Hâc İbrâhîm Ğafarallahü Te'ala

Sene 1241

Foto. 3: İnşa Kitabesi ve Okunuşu

İnşa kitabesinin hemen soluna ise onarım kitabesi yer alır (Foto. 4). Cami, üstte yan yana kullanılan 8 ve son satırda tek verilen toplam 9 kartuştan meydana gelen bu kitabesine göre Aşkaleli Tahir Ağanın oğulları Ahmet, Ali ve Selman Ağalar tarafından 1327 H. / 1909 M. tarihinde onarılmıştır. Sülüs hatlı Osmanlıca bu kitabenin Latin harfleri ile karşılığı şu şekildedir:

Namdaş-ı bani-i beyt-i Cenâb-ı Kibriyâ / Sâhibü'l hayrât ve râyet-i ferhunde-i hisâl

Bu ma'bedi kıldı esasından binâ / İki dünyâda ede bâmilerin Allah bîmelâl

Beyti ihlâs ile sarf eddiler hidâyedden / Tâ cemâ'atle salât-ı hamse oldukca edâ

Aşkal'alı Tâhir Ağazâde el-Hâc / Ahmed ve Ali ve Selman Ağaların

Âsâr-ı hayrâtıdır sene 1327

Foto. 4: Onarım Kitabesi ve Okunuşu

Kitabe metnindeki “*Bu ma'bedi kıldı esasından binâ*” ibaresinden bu onarımın tamirden ziyade kapsamlı bir yenileme olduğu ve ayrıca inşa ve onarım kitabelerinin yerleştiriliş düzeni dikkate alındığında da inşa kitabesinin muhafaza edilerek onarım sonrasında mevcut yerine yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

İbadete açılış beratına göre toplam arsa alanı 136 m², iç alanı ise 93.13 m² olan ve yaklaşık 70 kişilik kapasiteye sahip cami, ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Foto. 5, Çiz. 1). 12.93 x 10.52 m ölçülerinde kuzey-güney doğrultusundaki bir alana kurulmuş olan camiye kuzey beden duvarı ortasına açılan bir kapı ile girilmektedir. 2.00 m yüksekliğinde ve 1.43 m genişliğindeki bu kapıdan sonra ulaşılan harimin ahşap tavanı ortada bağımsız 4 ahşap direğe, diğer yerlerde ise beden duvarlarına oturtulmuştur. Taşıyıcılardan güneydoğudaki doğu duvarına 2.71 m, güney duvarına 2.72 m, güneybatıdaki taşıyıcıya 3.27 m, kuzeydoğudaki taşıyıcıya ise 5.85 m mesafededir. Harimin güneybatısındaki taşıyıcı güney duvara 2.71 m, güneybatısındaki duvara 2.70 m, doğu duvarına 6.08 m, kuzey batıdaki taşıyıcıya ise 5.85 m uzaklıktadır. Kuzeydoğudaki taşıyıcı doğu duvarına 2.53 m, kuzey duvarına 2.83 m, kuzeybatıdaki taşıyıcıya 3.17 m, güneydoğu taşıyıcıya ise 5.85 m mesafededir. Kuzeybatıdaki taşıyıcı ise batı duvarına 2.67 m, kuzey duvarına 2.83 m, kuzeydoğudaki taşıyıcıya 3.27 m, güneybatı taşıyıcıya 5.85 m mesafededir. 0.32 m çapındaki bu taşıyıcılar, 0.14 m yüksekliğinde ve 0.46 m çapındaki

yuvarlak planlı taş kaidelere oturtulmuşlardır. Ahşap direklerin üzerinde ise konsol şeklinde başlıklar kullanılmıştır (Foto. 6-7).

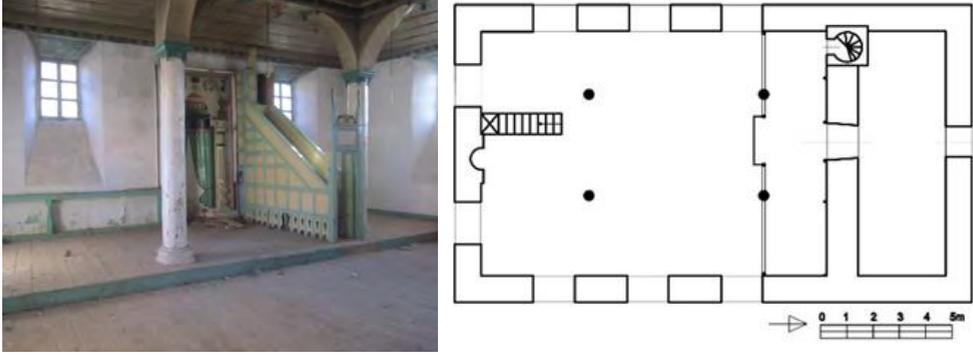

Foto. 5: Harim-Çizim 1: Plan

Foto. 6-7: Taşıyıcı Altlık ve Başlıkları

Harimde bağımsız 4 taşıyıcının birbirlerine ahşap kirişler ile bağlanmasıyla üst örtüde ortada kare bir alan elde edilmiştir. Bu alanın 4 yanında doğuda ve batıda kuzey-güney doğrultusunda, kuzey ve güneyde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bölümler elde edilmiştir. Bu uygulama ile caminin üst örtüsü 5 bölümlü hale getirilmiştir (Foto. 8-9, Çiz. 2). Harimin zeminden tavana olan yüksekliği orta alanda 4.50 m'dir.

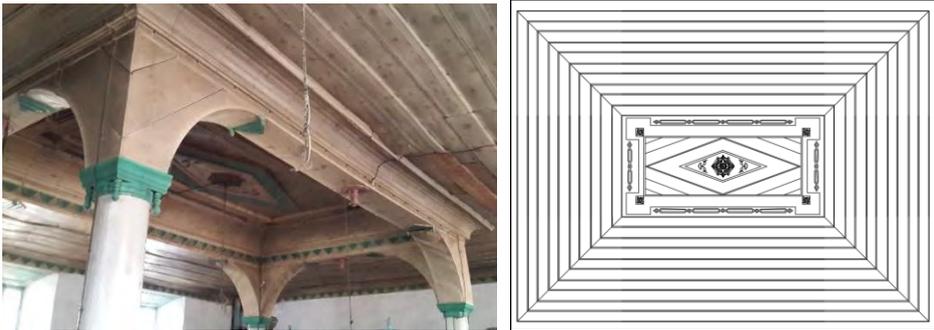

Foto. 8- Çizim 2: Ahşap Tavan ve Çizimi

Harimin kuzeyindeki mahfil, örtüyü taşıyan bağımsız 4 taşıyıcıdan kuzeydekiler ile 0.20 x 0.20 m ölçülerindeki beden duvarlarına yaslanmış halde bulunan dört adet kare taşıyıcı üzerine oturtulmuştur (Foto. 9). Mahfile harimin kuzeybatı köşesindeki girişinden ulaşılan duvar içerisindeki merdivenle çıkılmaktadır. Mahfilin batısındaki açıklıkla da minareye çıkılabilmektedir.

Foto. 9: Mahfil

Kıble duvarı ortasında açılan yarım yuvarlak planlı mihrap nişinin derinliği 0.50 m, genişliği ise 1.86 m'dir. Mihrabın hemen sağındaki minberin aynalık ve süpürgelik bölümleri kare şekilli kasetler ile bölümlendirilerek hareketlendirilmiştir. Minber, günümüzde beyaz ve yeşil renkteki yağlı boya ile boyanmıştır (Foto. 10, Çiz. 3).

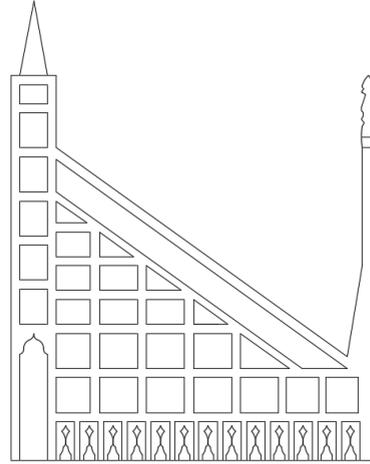

Foto. 10: Mihrap ve Minber, Çizim 3: Mihrap Çizimi

Harimi aydınlatmak için dikdörtgen çerçeveli mazgal pencereler kullanılmıştır. Güneyde mihrabın sağında ve solunda olmak üzere iki, harimin doğu ve batısında ise üçer mazgal pencere açılmıştır.

Foto. 11: Son Cemaat Yeri ve Minare

2004 yılındaki deprem sonrasında köy yeni yerleşim alanına taşınmadan önce caminin son cemaat yeri betonarme malzemeli ve demir doğramalı cemekelemlerle kapatılmıştır. Caminin kuzeybatı köşesinde kuzey ve batı beden duvarlarının kesiştiği yerde kaidesi beden duvarından faydalanılarak inşa edilen minare bulunmaktadır. Minarenin kaidesi caminin beden duvarları ile aynı yükseklikte olup kamber taşından inşa edilmiştir. Kaide, beden duvarından kuzey yöne doğru 1.20 m taşını yapmaktadır. Kaidenin kuzey yüzü ise 1.30 m ölçülerine sahiptir. Minarenin gövdesi de yine 2004 yılı öncesinde sac malzeme ile yenilenmiştir (Foto. 11).

Caminin süslemesi harimin ahşap tavanında ve mihrabında yoğunlaşmıştır. Ahşap tavanın orta bölümü içe girintili olarak yapılmış olup ortasında baklava motifinin içerisinde geometrik ve bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Kenarların duvar ve tavan arasında kalan bölümlerde de üçgen motiflerine de rastlamaktayız (Foto. 12, Çizim 4).

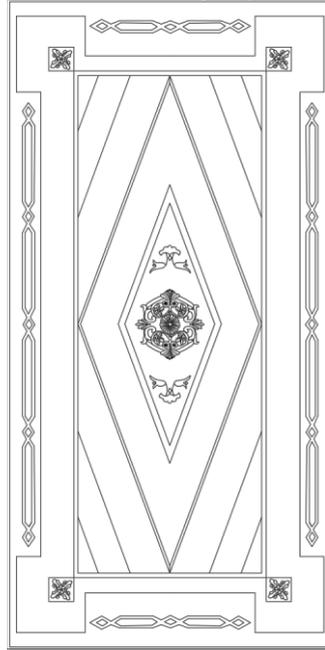

Foto. 12, Çizim 4: Ahşap Tavan Orta Bölümü ve Çizimi

Caminin süsleme bakımından en dikkat çeken yeri ise mihrabıdır. Mihrabın üst kısmının iki köşesinde gülbezek motifli yer almaktadır. İki gülbezek motifli arasında ise bitkisel bezeme kuşağına yer verilmiştir. Bu kuşağın altında ise Ayyıldız motifli görülür. Bu kısmın üzerinde ise dikdörtgen levha içinde Allah ve Muhammed isimleri geçmektedir. Mihrap girişinin her iki yanı ise sütüncelerle sınırlandırılmıştır. Sütüncelerin altlıkları üstte alem şeklinde son bulmaktadır. Mihrabın kavsarasında ise sarkıtlara ve geometrik şekillere yer verilmiştir (Foto. 13), (Çizim 5). Caminin dış cephelerinde pencere kilit taşlarının dışa taşırılması da ayrıca hareketli bir görüntü kazandırmaktadır (Foto. 14), (Çizim 6-7).

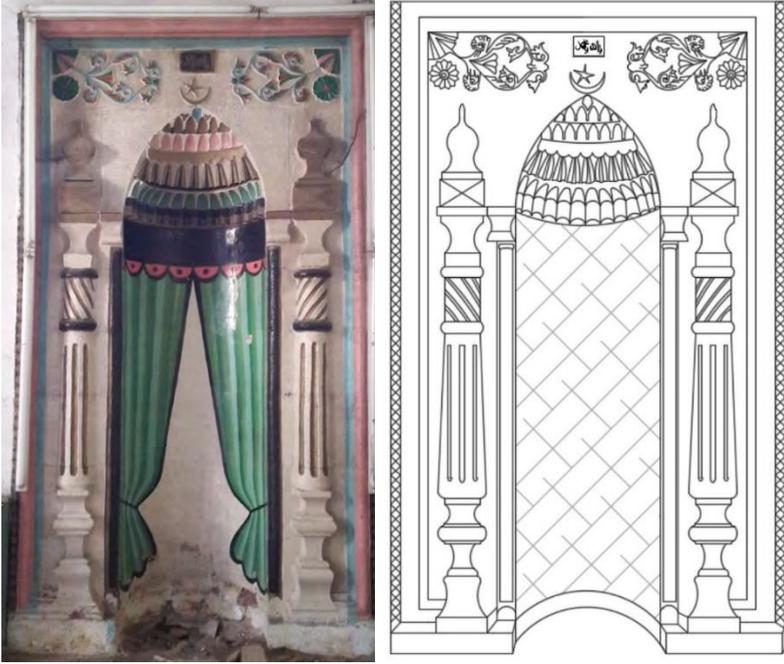
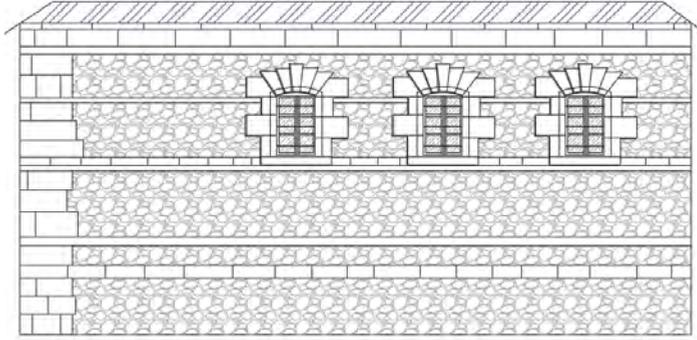

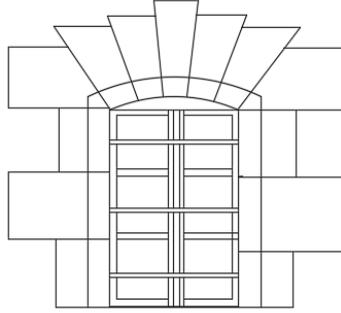
Foto. 13, Çizim 5: Mihrap ve Çizimi

Foto. 14: Dış Cephe

Çizim 6: Dış Cephe Çizimi

Çizim 7: Pencere Detayı

Cami, Erzurum ve civarına özgü kamber taşından inşa edilmiştir. Aynı malzeme caminin batısındaki hazirede bulunan mezarlar için de kullanılmıştır. Buradaki mezarlarda kamber taşının yanında bazalt taşlarında kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç

Makalede tanıtımı yapılan Güllüdere (Pırtın) Camii'nin de planı olan ahşap direkli ve tavanlı camilerin ortaya çıkış tarihi İslamiyet'in ilk dönemlerine kadar inmektedir. Hz. Muhammed (SAV) döneminde hurma ağaçlarından dikmelerle yapılan Mescid-i Nebevi bu türün ilk örneği olarak kabul edilebilir. VII. yüzyılın ikinci yarısında Fustat'ta Amr İbnü'l-As tarafından yaptırılan cami de aynı plan tipinin erken örnekleri arasındadır⁵.

⁵ Ahşap direkli ve tavanlı camiler için seçme kaynakça: G. Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara, 1971, 98-101; Y. Önge, "Selçuklular ve Beyliklerde Ahşap Tavan", *Atatürk Konferansları V*, Ankara, 1971, 75; A. Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, 179-186; R. ARIK, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii*, Ankara, 1973, 8; O. Aslanapa, *Anadolu'da ilk Türk Mimarisi*, Ankara, 1991, 332; Z. Köşklü, *I. Abdülhamid Dönemi (1774-1789) Osmanlı Dini Mimarisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1993, 179; G. Öney, *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara, 1998, 10-11; C. E. Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, 436; M. L. Kindıgılı, Divriği ve Çevresindeki Kültür Varlıkları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009; M. L. Kindıgılı, *Ortaçağdan Günümüze Kemah ve Köylerindeki Kültür Varlıkları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2015.

Taşkent ve Pencikent müzelerinde Oburdan ve Kurut Camileri'nden birer ahşap sütun ve Hive Mescid-i Cuması'ndan 24 ağaç sütun Karahanlılar döneminde, Aras'ül-Felek Camii'nin varlığı ise Gazneliler döneminde Orta Asya'da ahşap destekli ve tavanlı camilerin varlığını göstermektedir.

Bu plan tipi, Anadolu'yu kendilerine yurtluk edinen Türkler tarafından Orta Asya'dan Batı Anadolu'ya kadar getirilmiştir. 13. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar düzenli olarak varlıklarını tespit edebildiğimiz ahşap destekli cami plan tipinin en anıtsal örneği, zaman içerisinde orijinalliyini kaybeden Konya Sahip Ata Camii (1258) ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii'dir (1299). Ankara Hacı İvaz Camii, muhteşem ahşap süslemesiyle, 1366 tarihli Kastamonu Kasabaköy'de ki Candaroğlu Mahmut Bey Camii de bölgede ahşap destekli ve tavanlı planın önemli örneklerindedir. Ankara Arslanhane Camii (1290) ise bölgesinde bu plan tipine bir anlamda kaynaklık eden bir başka örnektir. Ankara Mukaddem Camii (17-18. yüzyıl), Ayaş Şeyh Muhiddin Camii (17-18. yüzyıl), Ankara Ramazan Şemseddin Camii (17-18. yüzyıl), Ağaç Ayak Camii (1705), Leblebici Camii (1713) ve Celal Kaddani Camii, ahşap camilerin Anadolu'daki geç dönem örnekleri arasında görülmektedirler.

Güllüdere (Pırtın) Camii'ne gerek dönem gerekse plan olarak en yakın örnekleri yine Erzurum'da bulmak mümkündür. Ali Paşa Camii (1569-1570), Kadana Camii (1571), Kemhan Cami (1605), Ayas Paşa Camii (16. yüzyıl), Hacı Cuma Camii (1630), Gürcü Mehmed Paşa Camii (1648), Yukarı Mumcu Camii (1655), Yegenaga Camii (1661), Cedit Camii (1670), Kasım Paşa Camii (1667), Veyis Efendi Camii (1701), Yukarı Habib Efendi Camii (1702), İhmal (Topçuoğlu) Camii (1715), Şafiiler (Şabakhane) Camii (18. yüzyılın ilk çeyreği), Tahta Camii (1738), Zeynel Camii (1748), Molla Kaya Camii (1753), Kırmacı Cami (Ahmetağa) (1771), Köse Ömer Ağa Camii (1771), Mehdi Efendi (Sıvırcık) Camii (1795), Aşağı Habib Efendi Camii (18. yüzyıl), Aşağı Mumcu Camii (18. yüzyıl), Çırçır Cami (18. yüzyıl), Çortan Mescidi I (18. yüzyıl), Çotran Mescidi II (Kâbe Şeyh Mescidi) (18. yüzyıl) Emir Şeyh Camii (18. yüzyıl), Kavak Camii (18. yüzyıl), Esat Paşa Camii (1830-1836), Mahmudiye Camii (1842), Karaköse Camii (19. yüzyıl sonları) ve Taş (Karakullukçu) Camii (20. yüzyıl başları) Erzurum'daki ahşap destekli camii planının örnekleridir⁶.

Pencerelerdeki kilit taşlarının vurgulanması ise Ampir dönemin bir diğer yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁶ Erzurum'daki ahşap direkli ve tavanlı camiler için bk. İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960; H. Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara, 1989; A. Tekerli, *Erzurum Ahşap Destekli ve Ahşap Tavanlı Camiler*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 2002; H. Yurttaş- H. Özkan-Z. Köşklü vd., *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara, 2008.

Kaynaklar

- Arık, R. *Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii*, Ankara, 1973.
- Arseven, C.E. *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul.
- Aslanapa, O. *Anadolu'da ilk Türk Mimarisi*, Ankara, 1991.
- Ceylan, A. (2008). Doğu Anadolu Araştırmaları-I 1998-2008. Erzurum.
- Gündoğdu, H. "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara, 1989.
- Kevorkian, H. Raymond-Paul B. Paboudjian. (2013). *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*. 2. Baskı. İstanbul.
- Kındıgılı, M. Lütfü Divriği ve Çevresindeki Kültür Varlıkları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009.
- Kındıgılı, M. Lütfü *Ortaçağdan Günümüze Kemah ve Köylerindeki Kültür Varlıkları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2015.
- Konyalı, İ.H. *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960.
- Köşklü, Z. I. *Abdülhamid Dönemi (1774-1789) Osmanlı Dini Mimarisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1993.
- Kuran, A. "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, 179-186.
- Öney, G. *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara, 1998.
- Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*. Ankara.
- Önge, Y. (1971). "Selçuklular ve Beyliklerde Ahşap Tavan", *Atatürk Konferansları V*. Ankara.
- Tekerli, A. *Erzurum Ahşap Destekli ve Ahşap Tavanlı Camiler*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum, 2002.
- Yurttaş, H. - H. Özkan-Z. Köşklü vd., *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Ankara, 2008.
- <https://www.haritatr.com/harita/Pirtin/58326>
- <http://www.nufusune.com/askale-ilce-nufusu-erzurum>

PUL VERGİSİ VE OSMANLI MİZAH BASINI (1874-1877)
STAMP TAX AND OTTOMAN HUMOUR PRESS (1874-1877)

GÖKHAN DEMİRKOL

Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema-TV Bölümü
Asst. Prof. Dr., Çankırı Karatekin University, Faculty of Fine Arts, Department of Cinema-TV
gokhand06@yahoo.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0672-0992>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 04.01.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 19.01.2019

Sayfa-Pages : 313-335

 <http://dx.doi.org/10.14922/Turkiyat3874>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

This article was checked by

 iThenticate

PUL VERGİSİ VE OSMANLI MİZAH BASINI (1874-1877)
STAMP TAX AND OTTOMAN HUMOUR PRESS (1874-1877)

GÖKHAN DEMİRKOL

Öz

1875 yılında yürürlüğe giren ‘Resm-i Damga Nizamnamesi’, Osmanlı Basını için ekonomik açıdan büyük bir yük getirmiştir. Nizamname gereği gazete ve dergiler damga vergisi olarak her bir nüshalarına ‘2 para’ değerinde pul yapıştırmak zorundadırlar. Yapıştırılan pullara atfen dönem basını uygulanan damga vergisini ‘pul vergisi’ olarak isimlendirmiştir. 1900 yılında kaldırılana kadar yirmi beş yıl basına uygulanan pul vergisi, uygulandığı dönemde basın için ekonomik açıdan ağır bir yük olmasının yanı sıra kaldırılması ile de Türk Basın Tarihi’ndeki ilk basın grevine zemin hazırlaması açısından da önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti’nde 1877 yılında kapatılan mizah dergileri iki yıl gibi kısa bir süre pul vergisine tabi olmalarına karşın pul vergisinden en fazla etkilenen süreli yayınlar olarak ön plana çıkmaktadırlar.

Çalışma kapsamında 1874-1877 yılları arasında mizah dergilerinin pul vergisinden nasıl etkilendikleri, pul vergisine yaklaşımları ve pul vergisinin uygulanması ile birlikte dergilerin yaşadıkları durum incelenmiştir. Pul Vergisi, 1874-1877 yılları arasında Türk Mizah Basını’nın gelişmesine engel olan bir uygulamadır. Literatürde Pul Vergisi’ne ilişkin çalışmanın bulunmaması bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pul Vergisi, Osmanlı Mizah Basını, Türk Basın Tarihi

Abstract

The ‘Resm-i Damga Nizamnamesi’, which went into effect in 1875, brought a great burden on the Ottoman Press economically. The newspapers and magazines that are required by the ordinance are obliged to affix ‘2 para’ stamps to each copy as stamp tax. Media of that time called this application as ‘stamp tax’ referring to stamped stamps. The stamp tax imposed for twenty-five years from the date of the abolition in 1900 is not only a heavy burden on the economy for the press in the period it was applied but also has importance in terms of preparing the ground for the first press strike in the Turkish Press History. Humour magazines, which were closed in 1877 in the Ottoman Empire, came to the forefront as periodical publications that were most affected by stamp tax, although they were subject to stamp tax for a short period of two years.

Within the scope of the study, between 1874 and 1877, how humour magazines were influenced by stamp tax, their approach to stamp tax, and the application of stamp tax and the cases where the magazines live, have been examined. The stamp tax is an application that prevented the development of Turkish Humour Press between 1874-1877. The absence of the study on the stamp tax in the literature makes this study important.

Key Words: Stamp Tax, Ottoman Humor Press, Turkish Press History

Giriş

Tanzimat mizahı olarak adlandırılan ve 1870-1877 yılları arasını kapsayan dönem, Türk mizah yazınının ilk evresini oluşturmaktadır. Bu evre, Türk Mizah Dergiciliği'nin geliştiği bir dönem olmasının yanı sıra pek çok sıkıntının da yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem içerisinde günlük siyasi bir gazete ile mizah dergisi olma noktasında arada kalmış olan mizah dergileri siyasi otorite tarafından hemen hemen her zaman kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Gündelik hayatın içinde yer alan her türlü olay, olgu, kavram ve kişileri mizahın sağladığı geniş hareket alanı sayesinde eleştirinin merkezine alabilme yetisi kuşkusuz mizah dergilerine uygulanan bu sıkı denetimin altında yatan unsurların başında gelmektedir.

1870 yılında *Terakki* gazetesinin eki olarak yayınlanan *Terakki* dergisi ile başlayan ve 1877 yılında *Çaylak* ile *Hayal* dergilerinin kapanması ile son bulan Tanzimat mizahı evresinde mizah dergilerine¹ ilişkin denetim ve kontrol altına alma adına doğrudan kısıtlama ve yasaklamalar hayata geçirilmiştir.² Bu dönem içerisinde basının kontrol edilmesine yönelik olmamasına karşın mizah dergilerinin de içinde yer aldığı Osmanlı basınına doğrudan etkileyen önemli bir uygulama ise 'pul vergisi'dir. Yürürlüğe girdiği 1875 yılından kaldırıldığı 1900 yılına kadar pul vergisi, basını ekonomik anlamda sıkıntıya sokan bir uygulamadır.

Bu çalışmanın amacı, 1875 yılında yürürlüğe giren, 'pul vergisi' olarak isimlendirilmiş damga resmi vergisinin dönemin mizah dergileri üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Bu amaç çerçevesinde mizah dergilerinin pul vergisine yaklaşımları ve pul vergisinin uygulanması ile birlikte dergilerin yaşadıkları durum tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında 1874-1877 yılları arasında yayınlanan mizah dergileri evrenini oluşturan *Hayal*, *Latife*, *Tiyatro*, *Geveze*, *Kahkaha*, *Kara Sinan*, *Meddah* ve *Çaylak* dergileri incelenmiş ve bu dergilerde pul vergisine ilişkin yazılar içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Çalışmanın 1874-1877 yılları arası ile sınırlandırılmasının sebebi pul vergisinin 1875 yılında yürürlüğe girmiş olmasına karşın vergi ile ilgili kanuni düzenlemenin 1874 yılında yapılmış olması ve mizah dergilerinin 1877 yılında kapanarak 1908 yılına kadar yayınlanmamasıdır. Bu çalışma, çeyrek asır boyunca Osmanlı basınına uygulanmış olan pul vergisi karşısında dönemin mizah dergilerine ilişkin literatürde yayınlanmış müstakil bir çalışma olmaması açısından önem taşımaktadır. Aynı zamanda bu çalışma, her ne kadar kısa bir zaman aralığı ve belirli bir yayın türünü konu edinmiş olsa da daha sonra bu konuda yapılacak olan çalışmalar için bir başlangıç noktası oluşturması açısından da önemlidir.

Resm-i Damga Nizamnâmesi ve Pul Vergisi

Yirmi beş yıl boyunca Osmanlı basınına uygulanan damga vergisinin kanuni dayanağını 11 Şevval 1290 (2 Aralık 1873) tarihinde yayınlanan 'Resm-i Damga Nizamnâmesi' oluşturmaktadır. 'Varaka-i Hususiye Nizamnâmesi' yerine yürürlüğe

¹ Tanzimat dönemi mizah dergilerine ilişkin genel bilgiler için bk. Gökhan Demirkol, *Tanzimat Dönemi Türkçe Mizah Dergileri Bibliyografisi (1870-1877)*, 3. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Kitabı*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018, ss. 239-248

² Tanzimat döneminde mizah dergilerine ilişkin hukuki düzenlemeler için bk. Gökhan Demirkol, "Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:9, Sayı:2, 2016, s.687-710.

giren ‘Resm-i Damga Nizamnâmesi’, genel olarak senet, bono, makbuz, tezkere, takrir ve arzuhal gibi evraklarla birlikte gazetelere de damga vergisi zorunluluğu getirmiştir. Damga resminin uygulanması noktasında nizamnâme, yayınlanan her gazete nüshasına ‘2 para’ değerinde pul yapıştırma zorunluluğu getirdiği için dönem basını tarafından vergi, “pul vergisi” ya da “gazete vergisi” şeklinde adlandırılmıştır. Toplamda 5 fasıl ve 31 maddeden oluşan nizamnâmenin 1. ve 11. maddeleri gazetelere ilişkin hükümler içermektedir. 1. maddede yer alan “(...) devlet-i âliyede li-eclil ihticac ibraz olunabilecek kâffe-i senetad ile gazeteler damga resmine tab’i olacaktır”³ hükmü ile gazeteler nizamnâme kapsamına alınmıştır. 11. madde ise gazetelere uygulanacak damga resmi bedelini ‘2 para’ olarak belirlemektedir.⁴

Nizamnâmenin resmi ilanı 11 Muharrem 1292 / 6 Şubat 1290 (18 Şubat 1875) tarihinde yayınlanmıştır. İlanı göre nizamnâme, 1291 senesinin mart ayında (Mart 1875) yürürlüğe girecektir. İlanda ayrıca gazetelerin damga resmini uygulama şekli de tanımlanmıştır:

(...) dersaadet ve memalik-i makrûse-i şahanede tab’ ve ihraç olunan gazetelerin behr nüshasına ikişer para kıymetinde ve bunlara mahsus bir şekilde pul yapıştırılacaktır gerek gazetelere ve gerek ilannamelere yapıştırılacak pullar hurufun tab’ından evvel varakanın ilk sayfasının yukarı tarafına yapıştırılmak lazım gelir ve bir pul iki defa istimal olunmamak ve gazete veya ilannamenin tab’ından evvel yapıştırıldığı mamul olmak için tab’ olunacak hurufun bir miktarı pulların yazularını külliyyen bozmayacak surette üzerlerine tesadüf ettirmek icab eder ve minval-i meşruh üzere pulları iptal olunmayan gazete ve ilannamelere nizâmen damgasız nazarıyla bakılacaktır (...) ⁵

1 Mart 1292 (13 Mart 1875) tarihinde yürürlüğe giren Resm-i Damga Nizamnâmesi ile gazetelere uygulanan pul vergisi, 1900 yılı eylül ayında II. Abdülhamit’in tahta çıkışının 25. yılı şerefine cülus bahşişi olarak kaldırılana kadar yirmibeş yıl yürürlükte kalmıştır. Gazetelerin pul vergisinden muaf tutulmaları *İkdam* gazetesinin 5 Eylül 1900 tarihli 2222. sayısında “(...) cülus-ı hümayun-ı meyâmin mâkrun hazret-i zillullahilerinden evvel tesis edilmiş olan pul resminin afv ve ilgâsını emr ü irade buyurmak suretiyle (...)”⁶ şeklinde ifade edilmiş ve bu tarihten itibaren gazetelere pul yapıştırılmamıştır.

1900 yılında gazetelere uygulanan Damga Resmi Vergisinin kaldırılması Osmanlı basınına ekonomik anlamda rahat bir nefes aldırılmıştır. Gazetelerin pul vergisinden muaf tutulmalarının Türk Basın Tarihi açısından en önemli sonucu ise ilk basın grevine zemin hazırlamasıdır. Verginin kaldırılması ile gazetelerin gelirlerinde ortaya çıkan artış ilk basın grevinin sebebi olmuştur. Hüseyin Cahit Yalçın anılarında bu süreci şöyle anlatmaktadır:

³ *Düstur*, Tertip 1/3, 11 Şevval 1290 (02 Aralık 1873), s. 302.

⁴ *Düstur*, s. 313.

⁵ *Düstur*, s.317.

⁶ *İkdam*, “Sevgili Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin Âtîfet-i Ulyâsı ve Matbuat-ı Türkiye’nin İhyası”, 5 Eylül 1900, Sayı: 2222, s.1.

(...) O zamanlar gazetelerin başında bir de pul derdi vardı. Her gazeteye iki paralık bir pul yapıştırılırdı. İmtiyaz sahipleri Mabeyn'e başvuruda vura sonunda yolunu bulmuşlar, bu pul vergisini bağışlatmayı başarmışlardı.

Mihran, yazar ve çevirmenlerin hakkından on para kesebilmek için nasıl dört gözle fırsat ararsa Abdullah Zühtü de imtiyaz sahibinden beş on para vurabilecek fırsatları hiç kaçırmazdı. Pul vergisinin kaldırılmasını işte böyle fırsatlardan biri saydı. Mihran'ın cebine bu yüzden oldukça para girecekti. Bundan niçin küçük bir pay yazarlara verilmesin? Neden aylıklarımız arttırılmasın? (...) İki gazetenin yazı kurulları, aylık arttırma isteğinde kendimizin pek haklı olduğu yargısına vardık. Aylığı arttırma isteği iki gazete yazarlarınca imtiyaz sahiplerine yeniden duyuruldu.

Hiçbir noktada birleşemeyen Mihran Efendi ile Cevdet Bey, bu isteği kabul etmeme konusunda pek anlaşmış bulunuyorlardı. (...) O zaman, başka bir hava est. "Grev yapalım, gazeteyi bırakalım, iki gazete yazarları birleşelim ve kendi hesabımıza başka bir gazete çıkaralım" denildi. (...) Çıkaracağımız gazeteyi de bulduk: Saadet! (...)

Saadet gazetesi sahipleriyle görüşüldü. Bütün bu işlere Baba Zühtü önyak oluyordu. Sonunda görüşmeler sonuçlandı. Sabah ve İkdam gazetelerinin yazı kurulları, haber toplayıcıları, düzelti işlerinde çalışanlar da içinde olmak üzere işimizi bırakacaktık. Yirmi beşer lira anapara koyacaktık. Yazarlar aylık almadan çalışacaklardı. (...) hep birden aynı günde grev yapıp Saadet gazetesini çıkarmamız ne İkdam'ı sarstı, ne Sabah'ı. (...) İstanbul dışında abonelerimiz hiç yoktu. Günlük bütün satışımız otuz kırk kuruşun içindeydi! (...) Ömer Efendi artık Saadet gazetesinin yeter düzeyde yaşama gücü kazandığına güven getirmiş olacak ki günün birinde bizi kapı dışarı etti. Hepimiz ellerimiz böğrümüzde açığa kaldık.⁷

Pul Vergisi Karşısında Osmanlı Mizah Basını

Pul Vergisi'nin Yürürlüğe Girmesinden Önce Mizah Dergilerinin Tutumu

Osmanlı'da basına uygulanan pul vergisine ilişkin mizah basınının yaklaşımı, verginin yürürlüğe girdiği tarihten öncesi ve verginin yürürlüğe girdiği tarihten sonra uygulamada ortaya çıkan durumlar olmak üzere iki ana kategori altında ele alınabilir.

Verginin yürürlüğe girmesinden önceki döneme ilişkin yaklaşımların temel çatısını vergiyi tanımlama çabası oluşturur. Konuya ilişkin ilkyazı *Hayal* dergisinin 110. sayısında yer alır. Hacivat ile Karagöz arasında gerçekleşen bir muhaverede yeni vergi şu şekilde okuyucuya aktarılır:

- (...) Yani gazetelerden alınması mukadder olan damga ücretinin vakti yaklaştı demek isterim.
- vay gazeteleri damgalayacaklar mı?
- öyle ya haberin yok mu?

⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.125-128.

- yok! Niçin damgalayacaklar deyn tahvili mi?
- hayır, a gözüm vergi almak için damgalayacaklar.
- Hacivat saçma mı söylüyorsun?
- nasıl saçma nizamnâme-yi okumadın mı? Gazeteler damgalı kâğıt üzerine basılacak ve her gazeteden sağ akçe olarak ikişer para damga ücreti alınacak.
- pek âlâ şimdi anladım lakin sebep ne?
- sebep sual etmek lazım mı? Bu da yeni bir îrad (...)⁸

Hayal dergisi, gazetelere uygulanacak bu yeni vergiyi Osmanlı Devleti'nin mali yapısı üzerinden değerlendirmektedir. 1854 yılında ilk dış borçlanmayı gerçekleştiren Osmanlı Devleti, 1854-1874 yılları arasında toplam 15 dış borç almış, aldığı dış borçlar ile bütçe açığını kapatma yoluna gitmiştir. Bu mali politikanın sonucu olarak büyüyen bütçe açığı karşısında da 1875 yılında borç faiz ödemelerinin ertelenmesi talebinde bulunmuştur. Bu talep ile devlet bir anlamda iflasını istemiştir.⁹ Yaşanan bu mali sıkıntı karşısında gazetelere uygulanan '2 para'lık pul vergisi ile elde edilecek gelirin bütçeye sağlayacağı katkının miktarı dergiye göre şüphelidir:

(...)- ne demek az para mı hâsıl olur en azından on bin para olsun hâsıl olmaz mı?

- yok on bin değil İstanbul'da elsine-i muhtelif'e üzere tab'u neşr edilmekte bulunan kâffe-i gazetelerden ikişer para alınır sa yevmi on bin gazete kadar sarf olunur bu halde yirmi bin para miktarı yevmi vâridat alınabilir.

- işte iyi ya günde beş yüz kuruş eder daha ne istersin?

- pek âlâ günde beş yüz kuruşumuz ayda on beş bin kuruş eder. Bu kâğıtları bir bir damgalamak için memur istihdam olunmayacak mı? İstihdam olunan memurlara ma'aş verilmeyecek mi?

- elbette verilecek verilmeyince olur mu?

- o halde bu on beş bin kuruş memur ve müfettiş ma'aşına ya kifayet eder ya yetmez. Şimdi bunun vâridat neresinde?

- lakin sen günde bin gazete dedin ama bakalım o kadar mıdır?

- şüphe ediyorsan hesabı meydanda bir salname al da bak İstanbul'da Türkçe Rumca Ermenice Yahudice Bulgarca Fransızca neşrolunan gazetelerin adedi hemen otuz kadar olup birbiri üstüne günde üçer yüz nüsha satsalar dokuz bin eder. Ben bin nüshada fazla söyledim.

- acayıp ben ise pek çok gazete sürülür zan ederdim sahih böyle ise hakkın var.

- iş meydanda iki kere iki dört eder. (...)¹⁰

⁸ *Hayal*, Sayı: 110, 12 Teşrinievvel 1290 (24 Ekim 1874), s.1.

⁹ Özer Öztürk, "1875 Moratoryumundan Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne Osmanlı Ekonomisi", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.11-14.

¹⁰ *Hayal*, Sayı: 110, 12 Teşrinievvel 1290 (24 Ekim 1874), s.1.

Hayal dergisinin yaptığı hesapta iki önemli unsur bulunmaktadır. Birincisi yayınlanan gazete sayısıdır ki dergi bu sayıyı otuz civarında vermektedir. 1874 tarihli salnamede İstanbul'da Türkçe 7, Fransızca 7, Ermenice 10, Rumca 7, Bulgarca 1, Yahudice 2 olmak üzere toplam 34 gazete yayınlanmaktadır.¹¹ Yapılan hesapta devletin pul vergisinden elde ettiği aylık gelir toplam 15.000 kuruş olarak ortaya çıkmaktadır. Bu meblağın kâğıtlara pul yapıştırarak memurların maaşlarına yetmeyeceğinin altını çizen dergi, haklı olarak pul vergisinden devletin nasıl bir kazanç elde edeceğini sorgulamaktadır. Ancak bu noktada derginin bu yazıyı verginin yürürlüğe girmesinden beş ay önce kaleme almasından kaynaklanan teknik bir hata bulunmaktadır. Nizamnameye göre gazeteler damgalanmış kâğıda basılacak iken Nizamnamenin 11 Muharrem 1292 / 6 Şubat 1290 (18 Şubat 1875) tarihli resmi ilanında uygulama şekli damga pulunun gazetenin basılmasından önce gazeteler tarafından kâğıda yapıştırılması şeklinde değiştirilmiştir. Başka bir ifade ile devlet kâğıtlara pul yapıştırma işinde sorumluluğu gazetelere vermiş, bu iş için ayrıca bir memur istihdam etmemiştir. Ancak denetim noktasında pulların yapıştırılıp yapıştırılmadığını kontrol etmek için muhafaza memurları istihdam etmiştir. Bu memurların aylık maaşları ise 500 kuruş ile 2000 kuruş arasında değişmektedir. Bu memurların aylık toplam maaşları 4700-6000 kuruş arasında bir miktara tekabül etmektedir ki bu meblağ satılacak pulların gelirinden ayrılacak olan % 5'lik pay ile ödenmektedir.¹² Bu açıdan konu ele alındığında gerçekte de gazetelerden toplanan verginin neredeyse yarısı memur maaşlarına gitmektedir.

Yazıda ayrıca uygulanacak bu yeni verginin Türk Matbuatı'nın gelişmesine engel olacağına altı çizilerek benzer uygulamaların Avrupa'da denendiği ancak başarı elde edilemediği de belirtilir: “(...) - öyle ya hem bu usul mukaddemâ avrupaca dahi icra olunmak istenilmiş ise de bir fayda hâsıl olunmadığından bugünkü gün her yerde lağv olunmuştur.”¹³ Derginin, bir fayda sağlamadığı için gazete/pul vergisinin uygulamadan kaldırıldığını belirttiği ülke İngiltere'dir. İngiltere'de 18. yüzyılın ilk çeyreğinde uygulanmaya başlanan pul vergisi 1853 yılında tamamen kaldırılmıştır.¹⁴

Pul vergisinin yürürlüğe girmesi ile gazetelerin önemli mali sıkıntılar yaşayacağını ifade eden bir diğer dergi ise *Tiyatro* dergisidir:

- (...) *Bu işte de başka bir tedbir bulmalısın*
- *başka ne tedbir olabilir? Gazetenin hasılatını oraya vermeli*
- *hem şimdiden sonra satılmayan gazeteler içinde bu resmi vereceğiz*
- *öyle ise bizde satılacak kadar basarız*
- *işte o olmaz!*
- *olmazsa bizde bekleriz gazetemizi isteyen olduğu gibi bir nüsha basıp veririz*
- *o da olmaz!*
- *olmadığı halde bizde de pul parası bulunamaz*

¹¹ *Sâlname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Darü't-tıbatü'l Amire, İstanbul, 1874, s.221-223.

¹² BOA, İ.MMS, 50/ 2154, H. 03.08.1291.

¹³ *Hayal*, Sayı: 110, 12 Teşrinievvel 1290 (24 Ekim 1874), s.1.

¹⁴ Jean-Noel Jeanneney, *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, YKY, İstanbul, 2006, s.92.

- bulunamaz mı? budala! Gazetenin kâğıdına verdiği parayı pula ver
de bakalım nasıl bulunamazmış
- o vakitte aldığımız pulları altımıza mı yapıştıralım!¹⁵

Tiyatro dergisinin pul vergisi karşısında gazetelerin durumuna ilişkin ortaya koyduğu bu iç karartıcı tablo dönem mizah basımının hepsi için geçerlidir. 1874-1877 yılları arasında yayınlanan toplam sekiz mizah dergisinin günlük tirajları hakkında net bir bilgiye sahip olmadığımız için pul vergisinin gazetelere getirdiği mali sıkıntıyı kesin olarak hesaplamak mümkün değildir. Ancak dönemin en önemli gazetesi olan *Basiret*'in günlük ortalama 2500 civarında basıldığını¹⁶ düşündüğümüzde dönem dergileri için *Hayal*'in temel aldığı ortalama 300 tiraj gerçekçi görünmektedir. Dönem dergilerinden *Hayal*, *Çaylak*, *Kahkaha* ve *Meddah* 1 kuruşa, *Tiyatro* ve *Kara Sinan* 40 paraya, *Geveze* 30 paraya ve de *Latife* 20 paraya satılmaktadır. 1 kuruşa satılan bir dergi için pul vergisinin mali yükümlülüğü hesaplandığında şöyle bir tablo ile karşı karşıya kalınmaktadır: Bir mizah dergisi günlük 300 nüshadan toplam 300 kuruş satış geliri elde ederken 300 nüsha için 15 kuruş pul vergisi vermektedir. Bu rakam satış gelirinin %5'ine denk gelir. Bu oran, ilk bakışta küçük bir gider olarak görülsede bünyesinde birkaç kişinin çalıştığı küçük birer işletme olan mizah dergileri için, kâğıt masrafı, basım giderleri, dağıtım giderleri, kira ve çalışan maaşları gibi harcama kalemleri düşünüldüğünde satış gelirinin %5'i önemli bir miktara tekabül etmektedir.

Tiyatro dergisi 74. sayısında ise pul vergisinin ortaya çıkardığı mali yükümlülüğünden kurtulmak için çare arayışlarına girişmiştir:

(...) bundan sonra çıkaracağın gazetelerin tarihini bu nizamın tamiminden bir hafta evvel veyahut bir gazeteye iki ya üç hafta sırtı sıraya bir tarih koy. Mesela muharremi beşinde çıkardığın bir gazeteyi saferin beşinde münderecatı başka fakat tarihi yine muharrem beş olarak çıkar. O halde birinci câreden kıyamete kadar gazete çıkarsan bir para damga resmi vermez ve ikinci câredende ayda bir iki defa olsun bu resmi vermektен ziyan çekmezsın.

- bak işte bu aklını pesend ettim. Bundan sonra dediğin gibi yapacağız. Zira başka selamet yakası yok...

- yok zâhir!... Dediğimi yalnız sen değil bütün gazeteciler yapmasınlar da görürüz. İki haftaya varır varmaz topları ateşlerler!¹⁷

Pul Vergisi'nin Yürürlüğe Girmesinden Sonra Mizah Dergilerinin Durumu

13 Mart 1875 tarihinde Resm-i Damga Nizamnamesi yürürlüğe girmiş, gazeteler her nüshasına "2 para" değerinde damga pulu yapıştırarak basılmaya başlamıştır. Verginin hayata geçmesi ile dönemin mizah dergileri tarafından dile getirilen ilk sıkıntı

¹⁵ *Tiyatro*, "Bir gazete idarehanesinde", Sayı: 73, 2 Safer 1292 (10 Mart 1875), s.3.

¹⁶ Ali Efendi anılarında matbaası için Almanya'dan "(...) el ile döner ise saatte ikibin motör ile beşbin sayı basar bir makine(...)" satın aldığını belirtmektedir. bk. Ali Efendi, *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, Sander Yayınları, İstanbul, 1976, s.40. Ayrıca, *Hayal* dergisi 122. sayısında *Basiret*'in taşra abone sayısını 2100 olarak hesaplamaktadır. bk. *Hayal*, Sayı:122, 23 Teşrinisani 1290 (5 Aralık 1874). *Meddah* dergisi ise *Basiret* gazetesinin günlük 2500 nüsha basıldığını belirtmektedir. bk. *Meddah*, Sayı: 7, 7 Safer 1292 (15 Mart1875), s.1-2.

¹⁷ *Tiyatro*, "Bir Muhavere", Sayı: 74, 5 Safer 1292 (13 Mart 1875), s. 1-2.

vergi kapsamında nüshalara yapıştırılan pulların zamk ile ilgilidir. 18 Şubat 1875 tarihli resmi ilan ile verginin uygulama usulü değiştirilmiş, pul yapıştırma işi yani uygulama gazete idarelerinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Ancak bu durum sınırlı personel ile faaliyet gösteren gazete idarelerine fazladan iş yükü oluşturmuştur. Söz konusu durumu dönem dergileri pul yapıştırma işini yapanların pul zamk yalamaktan dolayı çeşitli hastalıklar ile karşı karşıya kalabilecekleri noktasından eleştirmektedir. Konuyla ilgili *Kahkaha* dergisi 1. sayısında *Levant Herald* gazetesinden iktibas ettiği bir yazıyı yayınlıyor:

(...) *Hele bu hıdmeti deruhde edenler kuvvette kahramanlık ulusu olan herkül neslinden dâhi olsalar bir sene zarfında ya sedir altına veya verem hastalığına dücar olunmaksızın hıdmetlerine devam edemeyecekleri şüphesizdir.*

Binâen-aleyh hükümet seniyyenin işbu pulları hakkında ittihâz etmiş olduğu tedâbir-i zeyl olmak üzere matbûa hıdmelerinden mezkûr illetler tekiüdanne mahsus bir veremhane ile bir de hastahane tanzim ve küşadına mecburiyet hâsıl olacaktır. Ve bu da havâyic-i zaruriye mutlaktan olub hükümet-i seniyye bu hastahanelerin lüzumunu hâtırdan çıkarmamış olduğuna şüphe etmeyiz.

*Bu halde mezkûr hastaların masrâf vakalarında gazeteler hasılatından tesviye kalınacağı hatta emr-i tabiiyidir” diye iddia ediyor (...)*¹⁸

Gazetenin dile getirdiği durumu desteklemek için dergi yazıyı; “(...) *bu zâtın iddiâsı ne dereceye kadar mukârin sevab olub olmadığını şimdiden keşfe muktedir değil isek de matbaamız da pul yapıştırmakla meşgul olanların bu günlerde boğazlarına arz olan iltihab sahib-i mektubin duasını teyid ediyor gibi görünmektedir.*”¹⁹ şeklinde bitirir. Bu durum *Hayal* dergisi tarafından da dile getirilmektedir:

(...)-*demek ki pullar sayesinde gazeteciler gazetelerini yazmaktan vazgeçip pul yapıştırmakla meşgul olacaklardır.*

- *o bir şey değil fakat zamk tiryakisi olacaklardır*

- *yok ben ondan korkmam. Çünkü pullarda o kadar zamk yoktur.*²⁰

Hayal dergisi de gazetelerin her nüshaya pul yapıştırma sürecinde yaşadığı bu “emek kaybını” hastalık/tiryakilik üzerinden eleştirirken pullar ile ilgili başka bir duruma da dikkat çekmektedir: pullarda yeterli zamkın bulunmaması.

Biraz vakitten beri gazete pullarının arkası ya bütün bütün kolasız bırakıldığından veyahut kolası pek az sürüldüğünden kâğıdın üzerine yapışmayıp pullar düşüyorlar. Pulların gazeteye yapıştırılması için o kadar dikkat olunuyor da acaba muntazam surette pul çıkarılmasına niçin dikkat olunmuyor? Vakı’a pulların arkalarına kola sürülmesi damga

¹⁸ *Kahkaha*, Sayı: 1, 22 Mart 1291 (3 Nisan 1875), s.3-4.

¹⁹ *Kahkaha*, Sayı: 1, 22 Mart 1291 (3 Nisan 1875), s.3-4.

²⁰ *Hayal*, Sayı: 187, 14 Ağustos 1291 (26 Ağustos 1875), s.2.

*nizamnâmesinde münderic değil ise de mademki şimdiye kadar pulları kolalı çıkarmak ittihaz olunmuştur bundan böyle de usul mezkûre riayet ve dikkat etmek lazım gelir. Eğer pulların arkalarına kola sürmek gazetecilere aid ise herkese malumat verilsin de pullar birbirinden tefrik olunmazdan evvel onunda icabına bakalım.*²¹

Gazetelere yapıştırılan pullarda yeterli miktarda zank bulunmaması *Hayal*'in de ifade ettiği gibi pulların gazete üzerine yapışmayarak düşmesine sebep olmaktadır. Pulu bulunmayan gazete nüshaları nizamnameye göre “damgasız” olarak kabul edildiği ve bu durumun da para cezası bulunduğu için nüshalara yapışmayan veya düşen pullar gazeteler için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Yasa koyucunun sorumluluğunda bulunan bu durum karşısında dile getirilen sıkıntı anlaşılan odur ki gerekli yerlere ulaşmış, konu ile ilgili *Hayal* dergisine resmi bir tebliğ gönderilmiştir:

Hayal gazetesi idaresine

Biraz vakitten beri gazete pullarının arkasına sürülen zamkın azlığından bahisle istimalinde zahmet çekilmekte olduğunu Hayal gazetesinin yüz yetmiş beşinci nüshasında beyan ve ihtar buyrulmuş ve iş bu pulların muntazam suretle çıkarılması idarece dahi matlûb ve mültezim bulunmuş olmasıyla icabına bakılmak ve mübadele olunmak üzere o misillü zamkları az olan pulların idare-i senâveriye irsal buyurulması mütemennadır.

26 Cemaziyelahir 92 ve 17 Temmuz 91

*Mikail*²²

Büyük bir ihtimalle Pul İdaresi tarafından gönderilen resmi ilanda pullar üzerinde yeterli zank bulunmamasının bir sorun olduğu kabul edilmiş, muntazam pul çıkarılmasının idarenin de isteği olduğu ifade edilerek zamkı yetersiz pulların değiştirileceği belirtilmiştir. Bu ilanın altında dergi tarafından kaleme alınan yazıdan idarenin sorunun çözümüne ilişkin bulduğu yöntemin çok da beğenilmediği anlaşılmaktadır:

Karagöz

Biz idarelerin serfirazını şimdi bulduk. Pulları hem satın almalı hem de arkalarında zank olmadığı gibi götürüp değiştirmelimiş !!! Teşekkür olunur değiştirmeyiz desek ne yapmalı idi. Pulları da siz yapacaksınız zamkını da siz süreceksiniz deselerdi ne demeli idi? Yine lutf ve inâyet etmişlerde parası sizden zamkı bizden demişler.... Latifeyi bir tarafa bırakalım madem ki pulların arkasına zank sürmek idarenin vazife[si]miş birazda ziyadece sürseler de hem gazeteciler hem de kendileri değiştirmek zahmetinden kurtulsalar olmaz mı?

Matbaamızda bu zamksız pullardan bir hayli var idarenin kolcularından rica ederiz. Her ne kadar zahmetse matbaamıza teşrif

²¹ *Hayal*, Sayı: 175, 17 Temmuz 1291 (29 Temmuz 1875), s.2.

²² *Hayal*, Sayı: 182, 2 Ağustos 1291 (14 Ağustos 1875), s.2.

buyursunlarda değiştirsinler yoksa pullar bazı defa gazetesinin boş yerine tesadüf ediyor pulların gaib olduğunu aramayız zira iki paralık şeyin yarım lira ceza-i nakdisi varmış da.....²³

Hayal dergisi her ne kadar bulunan çözümü beğenmemiş olsa da yazıda kullanılan üsluptan ortaya konulan sorun ile ilgilenilmesi ve konuyla ilgili muhatap alınılmasından duyduğu memnuniyet anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dergi, pulların yapışmaması ve düşmesi sonucu “damgasız” kabul edilen gazetelere uygulanan para cezasının yüksek oluşuna da dikkat çekmektedir. Bu durum konusunda ilginç bir yaklaşım ise *Latife* dergisinde yer almaktadır:

(...) Pullar her ne kadar dikkat nameyle yapıştırılıyor ise de kazara düşmemesi veyahut bastıktan sonra silindire yapışıp kalmamasına sa'y ve gayret etmekte olunup insan eli ve demir hali der bu şayed bir biçâre pul böyle bir kazaya rast gelir ise afv etmeniz makinemiz tarafından bize rica olunmaktadır

Biz dahi acizane bu hususta pul idaresi cenablarına bu gibi bir kazaya mebni bizden ceza-i nakdi almaya kalkışmamalarını rica ile zaten pul vergisinden dolayı cepte para yokken artık bizde ceza-i nakdi vermeye kudretimiz kalmamış olduğunu beyan ederiz.²⁴

Pulların yapışmaması veya zamkın az olmasından ötürü pulun düşmesi ya da baskı makinesinde silindire yapışması gibi durumların olabileceği, bu durumların ortaya çıkmasında kasıt aranmaması gerektiği dergi tarafından baskı makinesinin ağızından okuyucuya daha doğrusu Pul İdaresi'ne iletilmektedir. Dergi, söz konusu durumların ‘kaza’ olarak idare tarafından kabul edilmesini ve para cezası uygulanmamasını talep etmektedir. Bu talebinin haklılığına gerekçe olarak da dergi, cezaların yüksek oluşunu göstermektedir.

Peki, dönem dergileri tarafından dile getirilen para cezası ne kadar yüksektir? Pul vergisine ilişkin matbuata dair cezai hükümler Resm-i Damga Nizamnamesi'nin beşinci faslında, 19. maddede düzenlenmiştir. 19. maddeye göre damgalanmamış ve pul yapıştırılmamış matbu evrak için “(...)cesâmet ve ehemmiyetine göre yarım Osmanlı altınından üç Osmanlı altınına kadar ceza-i nakdi alınacak (...)”²⁵ ibaresi yer almaktadır. Buna göre gazetelere uygulanan para cezası yarım Osmanlı altını/lirasıdır. Bir Osmanlı lirası yaklaşık olarak 4000 paraya tekabül etmektedir. Yani damgasız bir gazetesinin ödeyeceği ceza miktarı 2000 paradır. *Hayal* dergisinin pul vergisine ilişkin toplanacak paraya dair yapmış olduğu hesap dikkate alınırsa 1 kuruş satış fiyatı ile günlük 300 nüsha satan bir mizah dergisinin günlük satış geliri 300 kuruş ve verdiği pul vergisi ise 15 kuruş olarak ortaya çıkmaktadır. Bu derginin vergi çıktıktan sonra net satış geliri 285 kuruştur. Söz konusu derginin sadece bir nüshasında pul bulunmadığını ve de bunun karşılığı olarak 2000 para yani 50 kuruş ceza ödediğini varsayarsak net satış geliri 235 kuruşa düşer. Gerek pul vergisi gerekse de ödenen ceza dikkate alındığında bu dergi,

²³ *Hayal*, Sayı: 182, 2 Ağustos 1291 (14 Ağustos 1875), s.2.

²⁴ *Latife*, Sayı: 14, 22 Nisan 1291 (4 Mayıs 1875), s.3.

²⁵ *Düstur*, s.307.

net satış gelirinin %22'sini kaybetmiş durumdadır. Basılan 300 nüshanın da pullarının düştüğü bir durumda ise derginin ödediği vergi ve ceza miktarı 15.015 kuruş yani 3,5 Osmanlı lirasını geçmektedir. Kasasından vergi ve ceza olarak 15.015 kuruş çıkan bir dergi idaresinin bu parayı yerine koyabilmesi için ise 53 gün boyunca hiçbir masraf yapmadan dergi satışı yapması gerekmektedir.

Pul vergisi ile ilişkili ödenen yüksek cezalara dair bir örneğe *Kahkaha* dergisinde rastlanmaktadır. Derginin 5. sayısında Gedikpaşa Tiyatrosu'nu işleten Güllü Agob'a ait ilanların bir kısmında pul bulunmadığı için ceza kesildiğine ilişkin bir haber yer alır: “*Güllü Agobun ilanlarının bir ikisine mi birkaçına mı? Bilmem pul yapıştırılmadığından dolayı ilan-ı mezkureyi basan matbaadan tamam yarım lira ceza nakdi alındığı mervidir.*”²⁶ Konuyla ilgili açıklama ise *Kahkaha*'nın 6. sayısında yer alır: “*(...) bundan evvelki nüshanda Agobun ilanlarının birkaçına pul yapıştırılmadığı için yarım lira almışlar diye yazmışsın hal bu ki o da yanlış beş ilan pulsuz zühur etmiş on para için tamam iki buçuk lira ceza-i nakdi almışlar (...)*”²⁷ Bir başka örnek ise *Latife* dergisinin imtiyaz sahibi Zakar Beykozlıyan'ın başına gelenlerdir. “*Muharrir*” imzası ile derginin 30. sayısında Pul İdaresi'ne hitaben kaleme alınan yazıya göre imtiyaz sahibi Zakar Beykozlıyan borçları yüzünden hapisaneye girmiştir. Borçlarının sebebi ise pulsuz yayınlanan bir nüsha için ödenen cezadır: “*Latife mizah gazetesi sahib-i imtiyazı Zakar Beykozlıyan latife olmayarak düçar olduğu düyundan dolayı bab-ı âli mahpushanesinden mevkifdir (...) Latife'nin bir nüshası her nasılsa pulsuz zuhur etmiş ve fakat bundan böyle bir daha tekrar etmemek ve bu numaradan itibaren çıkarılacak nüshalara dikkat ile pulsuz ve yolsuz surette ihraç olunmamasına itina kalınacağı (...)*”²⁸ Pul vergisinin gazabına uğrayan Zakar Beykozlıyan ve *Latife* dergisi ilginçtir ki 21. sayısında pul cezası ödemek zorunda kalan bir gazete sahibinin durumuna ve ödenen cezanın yüksek oluşuna ilişkin bir fıkra yayınlamıştır:

*Geçenlerde bir gazete sahib-i imtiyazı kazaen pulu düşmüş olan bir gazete için bir lira ceza-i nakdi ahzına hüküm olunarak bu para kendisinden matlûb olduğunda merkumun lira diye neye dendiğini bilmediği için kolcular sahib-i imtiyazı tutup Galata'da bir sarraf dükkanının önüne götürerek camekanın içinden gösterdikleri mesmûat olunmuştur!*²⁹

Pul vergisine uygulanan cezanın yüksek oluşunu “lira” görmemiş bir gazete sahibi üzerinden anlatan Zakar Beykozlıyan ve *Latife* dergisi sekiz sayı sonra bu gazete sahibi ile aynı kaderi yaşamış, ironik bir şekilde ödeyemediği ceza yüzünden hapisaneye girmiştir.

²⁶ *Kahkaha*, Sayı: 5, 5 Nisan 1291 (17 Nisan 1875), s.2.

²⁷ *Kahkaha*, Sayı: 6, 8 Nisan 1291 (20 Nisan 1875), s.1.

²⁸ *Latife*, “Pul İdare-i Behiyyesine Niyaz”, Sayı: 30, 31 Mayıs 1291 (12 Haziran 1875), s.1.

²⁹ *Latife*, Sayı: 21, 8 Mayıs 1291 (20 Mayıs 1875), s.1.

بیش کسی بر پاره و پروت بر مجموعه الوب اوقیورده ده! پول پاره سی و بر ما کوجار بنه کا بورایش!

Resim1: Latife, Sayı: 16, 26 Nisan 1291 (8 Mayıs 1875), s.4

“Beş kişi bir para bir mecmua alıp okuyoruz da daha pul parası vermek güçlerine geliyor imiş!”

Pul vergisinin cezalarına dair mizah dergilerinin genel itirazını ise vergi miktarı ile ceza arasındaki dengesizlik oluşturmaktadır. 2 para değerindeki pul için verilen cezanın 2000 para yani pul değerinin bin katı olması dergiler tarafından dile getirilen en önemli husustur:

(...) - Daha ne olsun! Kendi alemimizde rahat rahat oturup dururken başımıza bir gazete çıkardın.

- İyi ya! Gazete çıkardığım için ağlanacak halde bulunmaktığım neden icâp ediyor?

- Hele bir pulsuz gazeten ele geçsinde o zaman anlarsın.

- Ne olur? İnsanlık halidir binlerce gazete tab olunur ihtimâl ki pul yapıştırılırken bir tanesine yapıştırulamamış olsun.

- İşte o zaman yarım lirayı verirken gözün açılır.

- Ne için?

- Pul için.

- Bir pul için yarım lira verilir mi? Yarım liramız tamam sağ akçe iki bin para eder. Bir şeyin bin misli ceza vermek dünyanın bir köşesinde işitilmemiş. Bunda bir yanlışlık olmalı.(...)³⁰

Pul değerinin bin misli ceza alınmasının yanı sıra bu miktarın sadece matbuat için geçerli olması da eleştirilen bir diğer husustur:

(...) Vergi resminden kaçırılan emtia ve mâmûlattan verginin iki misli alındığı halde – iki paralık pul vergisinden kaçırılmış değil belki -sehven hademe tarafından pul yapıştırılmayan veyahut- yine idare-i mezkûrenin

³⁰ Kahkaha, Sayı: 6, 8 Nisan 1291 (20 Nisan 1875), s.1.

*adem-i dikkatinden dolayı pulu zamksız bulunup gazetesinin beyaz yerine tesadüf ederek düşen bir nüsha zuhur eyler ise niçin pul vergisinin iki misli yani dört para yerine yarım lira alınır? Dört para nerede yarım lira nerede? (...)*³¹

Pul vergisinin cezasına ilişkin ilginç bir yaklaşım ise *Tiyatro* dergisi tarafından ortaya konulmuştur. Matbuat İdaresi tarafından verilen 2 aylık kapatma cezası ile birlikte 3 ay yayınlanmayan Agop Baronyan'ın dergisi *Tiyatro*, 13 Recep 1291 tarihinde (13 Ağustos 1875) "1" sıra numarası ile tekrar yayın hayatına dönmüştür. Dergi, 3 ay boyunca yayınlanmamasından hiç de şikâyetçi değildir: "(...) işte bugünden itibarıyla çıkarmaya başladık insanın zararda ortağı olunca o kadar gücüne gitmiyor yani demek isteriz ki bu tatilden muntazır olan yalnız biz olmayıp pul idaresi de şerik olduğundan bu hal bize bir nevi teselliyat bahş eder oldu.(...)"³²

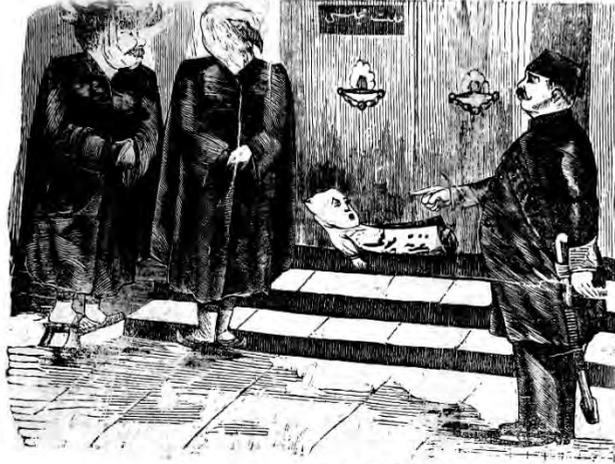
Pul vergisine ilişkin mizah dergilerinde sıkça dile getirilen bir diğer konu ise vergi karşısında gazetecilerin içine düştükleri geçim sıkıntısıdır:

(...)- *canım gazetecilerin kaç paraları var ki vergi veriyorlar. En fakir gazeteci sene de iki bin kuruş kazanıyorsa bin beş yüzünü pula verecek. Bir gazeteci ekmeğe verdiği parayı pula verirse sonunda o pulları yemeğe başlamaz mı?*

- *hiç kâğıt karın doyurur mu?*

- *doyurur zahar! Görmüyor musun ki şimdi herkes kâğıt ile geçiniyor.*³³

Gazetelerin pul vergisi sebebi ile yaşadıkları geçim sıkıntısını *Çaylak* dergisi oldukça etkili bir şekilde dile getirmektedir.

Resim 2: *Çaylak*, Sayı: 124, 29 Safer 1294 (15 Mart 1877), s.4
"Kadınlar o çocuğu niye bırakıyorsunuz.-Ne yapalım besleyemiyoruz"

³¹ *Hayal*, Sayı: 184, 7 Ağustos 1291 (19 Ağustos 1875), s.1.

³² *Tiyatro*, Sayı: 1, 13 Recep 1291 (13 Ağustos 1875), s.1.

³³ *Tiyatro*, Sayı: 76, 12 Safer 1292 (20 Mart 1875) s.2-3.

Derginin 124. sayısında yayınlanan karikatürde “Millet Meclisi” yazısının altında yatan bebeğin üzerinde “gazete pulu” ibaresi bulunmaktadır. Çocuğu bırakan kadınlardan birisi *Çaylak* diğeri ise *Hayal* dergisini temsil etmektedir. ‘Cami avlusuna çocuk bırakma’ motifi üzerinden pul vergisini eleştiren *Çaylak*, yaşadıkları geçim sıkıntısına çözüm olarak çocuklarını -gazetelerini- Meclis kapısına bırakmayı uygun görmüşlerdir. Dergi, 126. sayısında ise gazetelerin pul vergisi karşısında ki durumlarını oldukça yalın bir şekilde betimler.

Resim 2: *Çaylak*, Sayı: 126, 4 Rebiülevvel 1294 (19 Mart 1877), s.4

“*Çaylak- Aman koşun yetişirse bizi de havadakiler gibi boynuzuyla tutup atar*”

126. sayıda yer alan karikatürde üzerinde “gazete pulu” yazılı boğanın önünde koşanlar *Hayal*, *Çaylak*, *Basiret* ve *Vakit*, boğanın ayaklarının altında yerde yatanlar *Sadakat* ile *Müsavat*, havadakiler ise *İttihat* ve *Latife*’dir. Boğa tarafından yere serilen ve boynuz darbesiyle havada uçan gazetelerin boğadan kaçmaya çalışanlar kadar şanslı olmadığını, bir şekilde pul vergisi yüzünden kapandığını ya da kapanmak üzere olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumu açık bir şekilde *Hayal* dergisi 182. sayısında okuyucuya şöyle aktarır:

*Pul dedim de aklıma tuhaf bir hesap geldi. Gazetelere pul yapıştırmak usulü ihdas olunalıdan beri batan gazeteleri saydınız mı? Size lazım olmadığından saymazsınız bu gibi hesaplarda bizce tecessüs ziyade olmak lazım ettiğinden batan gazetelerin adedini bilmek istedik. Başka işimizde yok ya geliniz sayalım bakalım pul uğruna kaç gazete kurban olmuş. Medeniyet bir. Musavver medeniyet iki. Şark üç. Latife dört. Letaif-i Asar beş. Sadakat altı. Mecmua-ı maarif yedi. Meddah sekiz. Tiyatro dokuz. Rumca Epiteorisis on. Kamer on bir. Beş buçuk ayda on bir gazete batar ise ayda iki gazete demektir. Doğrusu halkın başına bir takım gevezelerin gevezeliklerinden azade kılmak için bundan âsan tarik bulunamaz.*³⁴

³⁴ *Hayal*, Sayı: 182, 2 Ağustos 1291 (14 Ağustos 1875), s.2.

Pul vergisinin uygulandığı beş buçuk ayda kapanan gazete sayısının 11 olması dikkat çekicidir. *Çaylak*'ın karikatürünün *Hayal*'in yazısından yaklaşık iki yıl sonra yayınlandığı düşünüldüğünde bu sayının oldukça fazla olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Çaylak dergisinin pul vergisi sebebiyle gazetelerin içine düştüğü duruma dair ortaya koyduğu bir diğer motif ise 'mezar taşı' benzetmesidir. 131. sayısında dergi "*Bir muamma*" başlığı ile okuyucularına bir bilmece sormuş ve bilmecenin cevabını doğru cevaplayanlara on üç aylık abonelik hediye edeceğini belirtmiştir:

Yapan satar. Alan kullanmaz. Kullanan bilmez.

Yani

*Bir şey der ki onu yapan mutlaka satar. Alan ise mutlaka kullanmaz kullanan ise mutlaka bilmez her kim bu muammayı hal eder ise kendisine on üç aylık abone mev'üddür.*³⁵

Bilmecenin cevabı ise derginin 133. sayısında verilir:

Bundan evvelki nüshadaki muamma üç türlü hal olundu.

Mezar taşı. Tabut. Gazete pulu.

*Gazeteciler için gazete pulunun mezar taşıyla tabuta münasebeti der-kâr ise de asıl muamma mezar taşı olduğundan muammayı mezar taşı olarak bulan kazandı.*³⁶

Ekonomik anlamda gazetelerin içine düştükleri sıkıntılar ve bu sıkıntıların beraberinde getirdiği borçlar yüzünden gazetecilerin hapisaneye girmeleri göz önüne alındığında pul vergisine ilişkin "mezar taşı" benzetmesi oldukça yerindedir.

Çaylak dergisinin üst üste pul vergisi ile ilişkili karikatür ve yazılar yayınlamasının altında gazetelerin yaşadıkları sıkıntıların yanı sıra yeni Matbuat Nizamnamesi'nin Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi de yatmaktadır. Yapılan aleyhte yayınlara ve verilen arzuhallere karşın pul vergisi uygulamasının devam etmesi gazetelerin ümitlerini yeni Matbuat Nizamnamesi'ne bağlamalarına sebep olmuştur. *Hayal* dergisi de *Çaylak* dergisi ile aynı beklenti içerisindeydi:

(...) - ulan seni gazetecilik geçindirmiyor mu? İşte pul vergisini de kaldıracaklar.

- Hacivad sen pul vergisinin kalkacağına kulak verme! Zenginin gönlü oluncaya kadar fakirin camı çıkar.

- be hey cahil! Öyle her iş acele ile olur mu? İşte matbuat nizamnamesi mebusan meclisince müzakere olunsun pul vergisi de kalkacak.

*- meclisce matbuat kanununun müzakeresine gelinceye vakit kadar çok vakit ister Hacivad! (...)*³⁷

³⁵ *Çaylak*, "Bir Muamma", Sayı: 131, 16 Rebiülevvel 1294 (31 Mart 1877), s.3.

³⁶ *Çaylak*, "Muamma", Sayı: 133, 21 Rebiülevvel 1294 (5 Nisan 1877), s.3.

³⁷ *Hayal*, Sayı: 336, 17 Mart 1293 (29 Mart 1877), s.1.

23 Rebiülevvel 1294 (7 Mayıs 1877) tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmeye başlanan yeni Matbuat Nizamnamesi, II. Abdülhamit'in imzalamaması üzerine yürürlüğe girmemiş³⁸, dönemin yayınlanan iki mizah dergisi *Hayal* ve *Çaylak*'ın pul vergisinin kaldırılmasına dair umutları boşa çıkmıştır. Yaklaşık iki ay sonra da *Hayal* ve *Çaylak* dergileri kapatılarak Osmanlı Devleti'nde yayınlanan mizah dergisi kalmamıştır. Bir anlamda mizah dergilerinin mezar taşı olarak tanımladıkları pul vergisinden kurtulma umutları olan Matbuat Nizamnamesi gerçek anlamda mezar taşları olmuştur.

1874-1877 yılları arasında pul vergisi sebebiyle geçim sıkıntısı ile yüz yüze gelen gazeteciler mesleklerini icra edebilme ve gazetelerini ayakta tutabilme adına çeşitli çözüm yolları geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu çözüm yollarının başında da maliyetlerde kesintiye gitmek gelmektedir. Kesinti yapılan en önemli maliyet kalemi ise personel giderleridir:

- (...)- *niçin efendim mösyö pulu siz dahi tanımıyor musunuz*
 - *vazgeç adam dedim ya. Keşke sağlık selamete ben o mösyö pulu tanımaya idim*
 - *niçin a canım sana ne yaptı*
 - *ne yapacak evimi başıma yıktı*
 - *a canım yanlısın var bu dediğim mösyö pul dülger değildir basmacıdır*
 - *canım bilmiyor muyum vakia tanıyalı pek çok vakit olmadıysa da ne adam olduğunu anladım*
 - *acayip! Ne yaptı söyle eğer bir fena adam ise bende konuşmayayım*
 - *ne yapacak. Şunun şurasında tırnağının etini yiyip kağıtçı yahudiye para tedarik ederek ötekine berikine yalvarıp bad-ı heva müsvette yazdırarak kendim yazı dizerek bir gazete çıkarıp çoluk çocuğuma güç ile bir ekmeğe parası tedarik edebilir idim onu da şimdi o mösyö pul elimden alıyor*
 - *canım çok taaccüb ediyorum ben bu mösyö pulu böyle bilmezdim*
 - *ah o mösyö pul ah o mösyö pul keşke gelemez olaydı!...*³⁹

Özellikle personel -yazar- giderlerinde yapılan kesintiler ile pul vergisinin getirdiği ekonomik baskıdan kurtulmaya çalışan mizah dergileri arasında *Tiyatro* dergisi konuyu farklı bir bakış açısından ele almaktadır. Dönemin mizah dergilerinde icra edilen gazetecilik mesleğine ilişkin ortak bir söylem olarak yer alan “geçim sıkıntısı” ya da “ekmeğe parası” tanımlamaları yerine *Tiyatro* dergisi gazetecilik mesleğinin toplumsal sorumluluğu üzerine bir söylem oluşturmakta ve gazeteleri “medeniyetin ruhu” şeklinde tanımlanmaktadır:

- (...)-*Ne olacak. Gazeteler iki para vergi veriyorlar da okuyanlar niçin vermiyor madem ki dilden vergi alınıyor kulaktan da alınmalı gözdende nihayet biri yaşamak için (hava) ya muhtaç ise havadan da alınmalı hatta aydan bile alınmalı... Öyle beş bedava ortalığı tenvir etmek olmaz.*
 -*Hay hay !!!*

³⁸ Demirkol, *Tanzimat Mizahının Sonu*, s.687-710.

³⁹ *Latifçe*, Sayı: 15, 24 Nisan 1291 (6 Mayıs 1875), s.3.

-Daha mantıkça söyleyeyim mi? her şahsın ruhundan da alınmalı. Ama diyeceksin ruh vergiye dayanamaz. Kapansın efendim... kapansın da meydanda dayanırı kalsın

-Be canım! Hiç ruhtan vergi alınmak mümkün mü?

-Mümkün ya! Gazeteler koca bir medeniyetin ruhu olupta vergi verdikleri vakit senin benim ruhumun vergi vermemesi nerede kalır(...)⁴⁰

Dönemin matbuatını ekonomik anlamda zor bir duruma sokan pul vergisi, devlet hazinesi için bir gelir kalemi olmasının yanı sıra gazete müvezzileri için de yeni bir gelir kapısı haline gelmiştir. Gazetelerin okuyucuya ulaşması noktasında önemli bir unsur olan müvezziler, pulsuz basılmış ya da baskının pulun üzerine denk gelmediği nüshaları Pul İdaresi'ne ihbar etmemek için gazete idarelerinden bahşiş talebinde bulunarak kendilerine yeni bir gelir kapısı "ıcat" etmişlerdir:

(...)Bir de damga idaresinin gazetelerin pulsuzlarını taharrî etmek üzere lüzumu kadar memur bulunmadığından mıdır nedir? müvezzileri kolcu makamında kullanmaktadır. Bu ise müvezzilerin ahlakını ifsad ile gazetecileri bunlara tâciz ettirir. Çünkü müvezziler pulu kazaen unutulmuş veyahut düşmüş veyahut pulu yazısız yerine tesadüf bir gazete buldukları vakitte takdir-i ahirde pulu çıkararak gazetecinin bir büyük hırsızlığını tutmuş gibi kemal-i gurur ile idarehaneye varıp ya bize bahşiş verin veyahut gidip damga idaresine haber vereceğiz diye biçare gazetecileri hem tahkir ederler hem soyarlar(...)⁴¹

Hayal dergisinin de belirttiği gibi müvezziler (gazete dağıtıcıları) gazete sahiplerinden istediklerini alamadıklarında Pul İdaresi tarafından ödüllendirilmektedir:

(...)Şâyet pulsuz gazete görürlerse bana getirsinler bir çeyrek lira veririm diye müvezzilere tenbîh ederim pul idaresine vereceğim yarım liranın yarısını ben kazanırım.

- Bu kadar çok şeyi sen düşünürsünde idare düşünmez mi? Onlar da verirler. Sen yirmi beş verirsen onlar otuz verir.

- Tamam rekabete kalkışırsa inad bu ya idareye vereceğim paramın iki mislini yani nüsha başına bir lira veririm. Yine idareye vermem. Sen merak etme kendini üzüp de ağlama.⁴²

Pul vergisi için uygulanan para cezasının yüksekliğinin müvezzilerin bahşiş olarak istedikleri miktarların da yüksek olmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. 1874-1877 yılları arasında mizah dergileri sadece devletin tahsil ettiği resmi vergi ile değil müvezzilerin de tahsil ettiği gayri resmi vergi ile de mücadele etmek durumunda kalmışlardır.

⁴⁰ *Tiyatro*, Sayı: 83, 8 Rebiülevvel 1292 (14 Nisan 1875), s.2.

⁴¹ *Hayal*, Sayı: 184, 7 Ağustos 1291 (19 Ağustos 1875), s.1.

⁴² *Kahkaha*, Sayı: 6, 8 Nisan 1291 (20 Nisan 1875), s.1.

Pul Vergisi ile İlişkili Mizah Dergileri Tarafından Diğer Matbuata Dair Yapılan Eleştiriler

1874-1877 yılları arasında yayınlanan mizah dergilerinde pul vergisi konusunda genel olarak ortak bir söylem ve tavır ortaya konulmasının yanı sıra iki gazete ise eleştirilmektedir. Bu gazetelerden ilki *Takvim-i Vekayi*'dir. Devletin yayınladığı *Takvim-i Vekayi*'nin eleştirildiği konu ise pul vergisinden muaf tutulmasıdır:

(...) *Takvim-i Vekayi* tesisinden şimdiye kadar her vakit çıkmakta idi lakin kimse bilmez kimse okumaz kimse anlamazdı. Çünkü kimse görmezdi ki bilsin okusun anlasın. Lakin bundan sonra öyle çıkacak değil imiş Cuma ve pazardan ma'ada her gün çıkacak ve hem de her tarafa neşr olunacak imiş her gün çıkmayıp her tarafa neşr olunmasa da olabilirdi ya! lakin çıkacak imiş. Bazı küçük memurlardan eksik ziyade ahz eylediğimiz malumata göre dünkü çıktığı gibi daima pulsuz çıkacak ve günde on beş bin nüsha satacak imiş daima hakikat-i ahvali beyan edecek ve halkı işin iç yüzünden haberdar edecek ağır başlı hafif ayaklı olacak imiş. (...)

Evvela- hakikat gazetesi de resmi bir gazete olduğu halde ona pul yapıştırılıyor da buna niçin yapıştırılmıyor?

Saniyen- pul vergisi bir kanun ile mevzu' olup her nevi evrak-ı havadis şâmil olduğu ve o kanun henüz diğer bir kanun ile mefsuh olmayıp *Takvim-i Vekayi* dahi evrak-ı havadis idadında bulunduğu halde bu vergiden niçin hariç tutuluyor? Eğer *Takvim-i Vekayi* hükümetin gazetesi ise kanun da hükümetin değil midir? Ve matbuatın serbestisi kanun dairesinde değil midir? (...)⁴³

Hayal dergisinin *Takvim-i Vekayi*'nin pul vergisinden muaf tutulmasına ilişkin gösterdiği tepkinin sebebi, kanunun bütün matbuata uygulanmaması olarak ortaya çıksa da 1866. sayısında ıslah edilmiş olan *Takvim-i Vekayi*'nin kendisine ve diğer gazetelere önemli bir rakip olacağı düşüncesidir. Aynı yazı içerisinde günlük onbeş bin nüsha basılmasının yanı sıra ileride nüshalarına resim de basabileceği bilgisini aldığı belirten *Hayal* dergisi endişesini; "(...) aman velinimet! Sen günde on beş bin nüsha satarsan *Vakit Basiret Ceride-i Havadis Hakikat-ı Müsavat* gibi çoluk çocuk ne yapacak?' dersek hakkımız yok mu? (...)" ifadesi ile dile getirmektedir. Ancak Maarif Nezareti tarafından Rüsumat Emaneti'ne yazılan bir evraktan *Takvim-i Vekayi*'nin haftada iki veya üç kez beşer bin nüsha basıldığı ve gazetenin senelik hazineye masrafının 94 bin kuruş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴ Aynı evraka göre *Takvim-i Vekayi*'ye pul yapıştırılmasına "(...) verilecek pul bedeli devletin bir kesesinden alınıp diğer kesesine vaz' edilmiş demek olacağına binaen (...)" gerek olmadığı ifade edilmektedir. Anlaşılan odur ki devlet, *Takvim-i Vekayi*'yi diğer gazetelere karşı rakip olması veya onlar ile rekabet edebilir hale gelmesi yönünde herhangi bir düşünceye sahip değildir. *Takvim-i Vekayi*'nin pul vergisinden muaf tutulmasında ki temel düşünce yıllık 94 bin kuruşluk maliyeti hazineden karşılanan ve devlet daireleri ile okullara dağıtılan bir gazeteye pul vergisi uygulanmasının 'teksir-i muamelat'tan başka bir şey olmayacağıdır.

⁴³ *Hayal*, Sayı: 330, 8 Mart 1292 (20 Mart 1876), s.2-3.

⁴⁴ BOA, MF.MKT, 30/76, H.16.06.1292.

Dönem matbuatı arasında pul vergisiyle ilgili olarak eleştirilen bir diğer gazete ise *Basiret*'tir. Ali Efendi tarafından yayınlanan *Basiret* gazetesine mizah dergileri tarafından getirilen eleştirinin odağında gazetenin satış fiyatına yaptığı 10 paralık zam yer almaktadır. Günlük 20 paraya satılan *Basiret*, 5 Safer 1292 (13 Mart 1875) tarihinde yani pul vergisinin uygulanmaya başlandığı gün satış fiyatını 30 paraya çıkarmıştır. Söz konusu zam, "itizar ve ihtar" başlıklı bir yazı ile okuyucuya duyurulmuştur:

(...) şimdi yirmi paraya satılan gazetemizin beher nüshası için satıcılara beşer para verilir matbaaya on beş para kalır basılan gazetelerin bir haylisi de geri gelir bunların tertip ve tab' ve kağıt masrafından görülen ziyan şöyle dursun satılabilen nüshaların birinden kalacak olan beşer para matbaanın kaffe-i masrafına karşılık olarak bu masraf kapandıktan sonra bir de taayüş mütalaası zaruridir (...) saniyen matbaadan yevmiye bin gazete çıkar ise bunların kaffesine yapıştırılacak pulların bedelati peşin ve sikke-i hâlise olarak verileceğinden bu iki para vergi gazetenin satışından her nüsha için matbaaya kalacak on beşer paraya nispet olunur ve geri kalan nüshalardaki pulların bedeli dahi zam edilir ise beher pul çürük para hesabıyla dört paraya varır bu dört para dahi on beş paradan çıkarıldığı halde matbaaya on bir para kalır bu sırada ihtiyar olunacak masraf-ı tab'ıye ki pulların ayrı ayrı yapıştırılması için istihdam olunacak iki adam ücretidir bu da ona dahil olarak azdan az her nüshaya üçer para isabet eder ise matbaaya topu topu sekiz para kalır (...)⁴⁵

Basiret gazetesinin satış fiyatına yaptığı zam ve bu zamma ilişkin yayınladığı açıklamaya en sert yanıt *Meddah* dergisinden gelmiştir. Dergi, 7. sayısında uygulanmaya konulan pul vergisinden fayda gören tek gazetenin *Basiret* olduğunu vurgulayarak gazetenin yaptığı 10 paralık zammı eleştirir:

(...) Kim mi fayda gördü diyorsunuz? *Basiret* gördü *Basiret*! Çünkü iki para resm-i vereceğim diye sekiz para kazanıyordu. Yani nüshasını otuz çıkardı. *Basiret* evvelden beri işini bilir dolabını çevirir bir adamcağız olduğu için bunda da zarar edecek yerde bilakis fayda gördü. Asıl benim gördüğüm hem kakhaha ile güldüğüm yeri neresidir biliyor musunuz? *Mezkûr* gazete nüshasını otuz paraya çıkardığı günkü gazetesine (itizar ve ihtar) serlevhalı bir şey yazmış ve bunda birçok saçmalar yuvarladıktan sonra "bu pulların yapıştırılması için beher gazeteye iki para masraf gider" demiş! Onunda bunun için tutacağı adamın yevmiyesi olduğunu anlatmış! (...) hem efendim ay aydın güneş belli. Bu pulları yapıştırmak için ne tutulur? Eli bastonlu gözü gözlüklü bir şık değil a... şüphe yok ki hamal... O halde hamala maliye üçbin yedi yüz kuruş verilebilir mi? (...) sair gazeteciler gibi biz dahi bu pullardan âcizane zarar gördüğümüzden doğrusu damga usulünden memnun olduk diyemeyiz. Çünkü diyecek olur isek yalan söylemiş oluruz. Fakat *Basiret*'in nim resmîlik sıfatını haiz

⁴⁵ *Basiret*, "İtizar ve ihtar", Sayı: 1471, 5 Safer 1292 (13 Mart 1875), s. 1.

*olduğu halde bu derece yaygara göstermesine ve bunun zımmında adeta kuru telaşı şekerleyip mekerleyüp baklava gibi halka yutturmak istemesine şaşarız. Doğrusu iki parayı vesile edip de beher nüshada halktan sekiz para almaya kalkışması kendisinin mesleğiyle mütenâsibtir! Buna ne denilir? Maharet mi dediniz? İşte olsa olsa bu kadar olur (...)*⁴⁶

Basiret gazetesinin satış fiyatına yaptığı zam karşısında *Meddah* dergisinin yüksek sesle itirazda bulunmasının altında yatan unsur gazetenin zam için pul vergisini gerekçe göstermesidir. Maddi anlamda bütün gazeteler için önemli bir yük olan pul vergisi karşısında *Basiret* gazetesi, vergiden dolayı ezilmiş gibi bir tutum sergilemesine karşın 10 paralık satış fiyatı zammı sonrasında zarar yerine kâr elde etmiştir. Gazetenin belirtmiş olduğu 5 paralık dağıtım, 5 paralık matbaa ve 3 paralık vergi ile yapıştırma giderleri net satış gelirinden çıkarıldıktan sonra elde edilen kâr, -2500 adet günlük basılan nüshaların hepsinin satıldığı varsayıldığında- eski satış fiyatından elde edilen kârdan % 60 - % 65 daha fazladır. *Meddah* dergisinin de belirttiği gibi bu 10 paralık zam ile *Basiret* gazetesi pul vergisini ve yapıştırma giderlerini okuyucuları üzerinden finanse etmenin yanı sıra nüsha başına 7 para da gelir elde etmektedir. Bu durum karşısında *Basiret* gazetesinin ‘mağduriyet söylemi’ ile satış fiyatı zammını savunması *Meddah* dergisi tarafından ahlaki bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra *Basiret* gazetesi ve Ali Efendi’nin gerek hükümetten aldığı destek⁴⁷ gerekse de Mısır Hidivi İsmail Paşa ve Alman hükümetinden gördüğü dış yardımlar⁴⁸ da göz önüne alındığında ortaya konulan mağduriyet söylemi bir anlamda içi boş bir söylem haline gelmektedir ki *Meddah* bu durumu “*nim resmi*” ifadesiyle de dile getirmektedir. *Meddah* dergisinin eleştirisini destekleyen bir diğer dergi ise *Latife*’dir. 39. sayısında *Latife* dergisi de satış fiyatına zam yapmıştır. Zammı, [Pul vergisi] “(...) *Basiret* gibi bizi zam-ı fiyata mecbur etti. Hem *Basiret* millet gazetesi olup zam-ı fiyata onun hakkı vardır. Bizim gibi değil”⁴⁹ ifadesi ile okuyucularına duyuran dergi, *Basiret* gazetesinin kendisini “millet gazetesi” şeklinde tanımlamasına vurgu yaparak *Basiret*’in ileri sürdüğü zam gerekçelerini eleştirmeyi de ihmal etmemiştir.

⁴⁶ *Meddah*, Sayı: 7, 7 Safer 1292 (15 Mart 1875), s.1-2.

⁴⁷ Ali Efendi, *İstanbul’da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, Sander Yayınları, İstanbul, 1976, s.17-31.

⁴⁸ İlhan Yerlikaya, *Basiret Gazetesi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Van, 1994, s. 31.

⁴⁹ *Latife*, Sayı: 39, 10 Safer 1292 (18 Mart 1875), s.1.

Sonuç

Pul vergisi karşısında mizah dergileri büyük sıkıntılar yaşamıştır. Dergilerin yaşadığı sıkıntılarının başında mali konular gelmektedir. Bu konuları; gazetelere yapıştırılacak pullara ödenen pul bedeli, pulları yapıştırarak kişilere ödenecek ücret, kesilen cezaların yüksek oluşu ve müvezzilerin ‘bahşiş’ adı altında para talepleri şeklinde sıralamak mümkündür. Söz konusu bu konu başlıklarının mizah dergilerini sıkıntıya sokmasının temel nedeni hepsinin ‘yeni bir gider kalemi’ olarak vergi ile birlikte ortaya çıkmasıdır. Bu yeni gider kalemlerinin hepsinin “nakit ödeme” şeklinde gerçekleşmesi ise mali açıdan durumu içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Bunun yanı sıra verginin uygulanması noktasında devletin katı tutumu yani pullardan kaynaklanan durumlar karşısında dahi -pulların zamksız olması, zamk yüzünden baskı makinesine yapışması vb.- dergi nüshalarını ‘damgasız’ kabul ederek dergileri yüksek cezalar ödemek zorunda bırakması da durumu daha da zorlaştırmaktadır. Verginin ortaya çıkardığı yeni gider kalemleri arasında öngörülemeyen olanı müvezzilerin yarattığı durumdur. Dağıtım için aldıkları ücretin yanı sıra damgasız/pulsuz nüshaları Pul İdaresi’ne ihbar etmemek için talep ettikleri bahşişler dergiler için ikinci bir vergi haline gelmiştir. Pul vergisiyle ilişkili olarak ortaya çıkan bu durumlar dergiler tarafından ‘geçim sıkıntısı’ şeklinde tanımlanmıştır.

Ekonomik anlamda mizah dergilerinin pul vergisi ile baş edememelerinin ve geçim sıkıntısı yaşamalarının altında yatan unsur günlük gazeteler ile kıyaslandığında satış gelirlerinin düşük olmasıdır. 1875-1877 yılları arasında yayınlanmış mizah dergilerinin baskı adetleri ile ilan ve satış gelirleri ya da gider kalemleri hakkında sağlıklı bilginin bulunmaması pul vergisinin dergilere getirdiği ekonomik yükün boyutunun net bir şekilde belirlemesini zorlaştırmaktadır. Ancak *Hayal* dergisinin 24 Ekim 1874 tarihli 110. sayısında zikredilen bir mizah dergisinin “ortalama 300 baskı” yaptığı ve *Basiret* gazetesinin 13 Mart 1875 tarihli 1471. sayısında gazetelerin nüsha başına toplam 10 para dağıtım ve baskı ücreti ödediğine ilişkin veriler değerlendirildiğinde 40 para ya da 1 kuruş satış fiyatı ile bastığı 300 nüshanın tamamını satan bir derginin pul vergisi sonrası satış gelirinde %20’lik bir kayıp ortaya çıkmaktadır. Satış gelirindeki %20’lik kayıp “kendi yağında kavrulmuş” küçük işletme statüsündeki mizah dergileri için telafi edilmesi zor bir rakamdır. Mali açıdan %20 gibi bir oran bir şekilde dergiler tarafından tolere edilebilse de mizah dergilerinin pul vergisi karşısında direncini kıran asıl unsur pul için ödenen 2 paralık bedelden ziyade pul vergisi ile ortaya çıkan yeni gider kalemleridir.

Mizah dergileri pul vergisi karşısında ayakta kalabilmek adına çeşitli çözüm yolları arayışına girmişlerdir. Bu çözüm yollarının başında baskı, dağıtım ve kâğıt gibi temel giderlerin dışında kalan gider kalemlerinde kesintiye gitmek gelmektedir. Personel gideri olarak tanımlanabilecek giderler kesinti noktasında ilk sırada gelmektedir. Bir diğer çözüm yolu ise satış fiyatına zam yapmaktır. Çalışma kapsamında incelenen 8 mizah dergisi arasında sadece bir tanesi (*Lâtife*) bu yöntemi tercih etmiştir. Fiyat zammı yönteminin tercih edilmeyen ya da hoş görülmemeyen bir yol olduğu *Basiret* gazetesinin satış fiyatına yaptığı 10 paralık zamma getirilen eleştirilerden anlaşılmaktadır. Pul vergisi ile gelen ekonomik yükün okuyucu üzerinden finanse edilmesi dönem mizah dergileri tarafından hoş karşılanmayan ve ahlaki açıdan sorunlu bulunan bir yöntemdir. Bunun yanı sıra 1874-1877 yılları arasında yayınlanan mizah dergilerinin pul vergisi

karşısında ortak bir söylem geliştirmelerine karşın örgütlenemedikleri ve ortak hareket edemedikleri de görülmektedir. İncelenen 8 dergi arasında *Geveze* ve *Kara Sinan*'ın pul vergisine sessiz kalışı, doğrudan vergi ile ilgili yazı kaleme almamış olması bu durumu desteklemektedir.

Pul vergisi, mizah dergilerini ekonomik olarak zor duruma düşürmenin yanı sıra Türk Basın Tarihi açısından ise Türkiye'de mizah dergiciliğinin gelişimine ket vurmuş ve mizah dergilerinin olgunlaşmasının önüne geçmiş etkenlerden birisidir. Verginin mizah dergilerine uygulandığı 1875 ve 1876 yıllarında 7 mizah dergisi yayınlanırken 1877 yılında bu sayı 2'ye düşmüştür. 1877 yılında yayınlanan dergilerden birisinin o yıl yayın hayatına başlayan *Çaylak* olduğu düşünülürse vergi karşısında mali açıdan ayakta kalabilen tek derginin Teodor Kasab'ın *Hayal* dergisi olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Ali Efendi, (1976). *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, İstanbul: Sander Yayınları.
- Basiret*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0017. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Demirbaş No: NS 0211.
- BOA, İ.MMS, 50/ 2154, H. 03.08.1291.
- BOA, MF-MKT, 30/ 76, H. 16.06.1292.
- Çaylak*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 2132.
- Demirkol, Gökhan. (2016). “Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:9, Sayı:2, 687-710.
- Demirkol, Gökhan. (2018). “Tanzimat Dönemi Türkçe Mizah Dergileri Bibliyografisi (1870-1877)”, 3. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara: Berikan Yayınevi, ss. 239-248
- Düştur*, Tertip 1/3, 11 Şevval 1290 (02 Aralık 1873).
- Hayal*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 099/2.
- İkdam*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0005. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Demirbaş No: NS0907.
- İnuğur, Nuri. (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Jeanneney, Jean-Noel. (2006). *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kahkaha*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 1146.
- Latife*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 237/1.
- Meddah*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 0237/2.
- Öztürk, Özer. (2014). “1875 Moratoryumundan Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne Osmanlı Ekonomisi”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 2, 7-38.
- Sâlname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, (1874). İstanbul: Darü't-tıbatü'l Amire.
- Tiyatro*, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Yer No: 1316.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. (2002). *Edebiyat Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yerlikaya, İlhan. (1994). *Basiret Gazetesi*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

1896-1898 AKÇADAĞ DÜMÜKLÜ HADİSESİ 1896-1898 AKCADAG DUMUKLU INCIDENT

NAİM ÜRKMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst. Prof. Dr. Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History
naimurkmez@erzurum.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-3186-8350>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 21.09.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 12.12.2018

Sayfa-Pages : 337-354

 <http://dx.doi.org/10.14922/Turkiyat4093>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

1896-1898 AKÇADAĞ DÜMÜKLÜ HADİSESİ 1896-1898 AKCADAG DUMUKLU INCIDENT

NAİM ÜRKMEZ

Öz

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren, devleti modernleştirmek ve kaybolan otoriteyi yeniden tesis etmek için birtakım reformlar yapmıştı. Bu reformlarla amaçlanan, tebaa arasında eşitlik ve adaleti sağlayarak devletin dağılmasını engellemektir. Bu durum Sultan Abdülmecid'in saltanatı döneminde Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile pekişerek devam etti. Devlet, ayanların gücünü kırıp merkezi otoriteyi artırarak tebaa ile devlet arasında giren bütün araçları aradan çıkarmak istiyordu. Aynı zamanda askere alım usulünde yaptığı reformla da tebaa arasında ayrım yapmadığını göstermek istiyordu. Ancak bu reformlar geleneksel kurullarla ve aşiret yaşamıyla hayatını idame ettiren birçok yerde devlete karşı başkaldırlara sebep oldu. Osmanlı Devleti isyan bölgelerini kontrol altına almanın yanı sıra vergi toplama, asker alma ve sair hususların üstesinden gelmeye çalışıyordu. İşte bu sorunların yaşandığı yerlerden biri de günümüzde Malatya iline bağlı bir ilçe olan Akçadağ'dır. Akçadağ, incelendiği dönemde Mamuretülaziz vilayetinin Malatya sancağına bağlı bir kazaydı. Bölgeyi kontrol altına almak için islahatlara girildiğinde bölgede ciddi sorunlar yaşanmıştı. 1896 yılının Ocak ayında Akçadağ'ın Dümüklü köyünde ekonomik ve sosyal temelli olarak başlamış olan hadise büyüyerek mezhepsel bir mahiyet kazanmıştı. Dümüklü köyünde yaşanan hadisede, 1 subay, 1 asker ve 118 sivil hayatını kaybetti. Osmanlı hükümeti olaylar yatıştıktan sonra sorumluların, özellikle mahalli yöneticilerin üzerine gitti. Bunlardan bazıları görevlerinden azledilip mahkemeye verildi. Ancak Anadolu Umum Vilayetler Islahat Müfettişi Ahmed Şakir Paşa, hadisenin daha fazla büyümesini engellemek için yargılamaların ve Aleviler hakkındaki tahkikatın sonlandırılmasını merkezi hükümetten talep etmişti. Bu istek doğrultusunda konu 1898 yılında tamamen kapatılmıştı. Bu çalışmada Akçadağ'ın Dümüklü köyünde 1896 yılında yaşanan, başlangıçta vergi kaynaklı olup zamanla bir Alevi ayaklanmasına dönüşen olay, arşiv

Abstract

From the first half of the nineteenth century the Ottoman State made some reforms to modernize the state and to restore the lost authority. These reforms aimed to prevent the dissolution of the state by providing equality and justice among the subjects. This situation continued during the reign of Sultan Abdülmecid with the declaration of Gülhane Hatt-ı Hümayun. The state wanted to break out of the strength of the fortresses and increase the central authority, thereby bringing out all the intermediaries who entered the state. At the same time, he wanted to show that he did not distinguish between military reform and the subject. However, these reforms have caused rebellion against the state in many places, which have traditionally ruled and tribal life. The Ottoman Empire was trying to control the rebellion areas as well as to collect taxes, to buy troops and to come from the top of other issues. One of the places where these problems are experienced is Akçadağ, a district of Malatya. Akçadağ was first referred to the Malatya Sanjag of the Mamuretülaziz Province of Harput Province during the period studied. Serious problems were experienced when entering the reforms to control the region. These problems, which are economically and socially based, have become a sectarian issue over time. As a result, the incident that started in the village of Dümüklü of Akçadağ in January of 1896 due to the tax issue, grew and became a religious feature. One officer, one soldier and one hundred and eight civilian lost their lives in the case of Akçadağ's Dümüklü village. After the events of the Ottoman government were calmed down, the rulers, especially the local administrators, went on. Some of them were dismissed from their posts and sent to court. However, Ahmad Shakir Pasha, the Rehabilitation Inspector of the Anatolian Commonwealth of Provinces, demanded from the central government to stop the proceedings against the Alawis and the judiciary to prevent further growth of the incident. In response to this request, the subject was completely closed in 1898. In this study, the event that originated in 1896 in Akçadağ's Dümüklü Village and

kaynaklarına dayanılarak incelenmiştir. Merkezi hükümet ile mahalli hükümetin meseleye bakış açıları arasındaki fark irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevî, Sünnî, Malatya, Akçadağ, Dümüklü Ali, 1896-1898 yılları.

originated in taxation and turned into an Alevî uprising over time was examined based on archival sources. In addition, the Ottoman State's view towards Alawites, its attitudes during and after the events were examined in the frame of this event.

Key Words: Alawites, Sunni, Malatya, Akçadağ, Dümüklü Ali, 1896-1898 years.

Giriş

19. yüzyıl merkezileşme yüzyılıdır. Osmanlı Devleti, 18. yüzyılda iç isyanlar nedeniyle sarsıntıya uğrayan merkezî otoriteyi yeniden tesis etmek için büyük çaba sarf etmiştir. Bu çerçevede özellikle Sultan II. Mahmud ile başlayan ıslahat hareketleri Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilanı ile hız kazanmıştır. Ayanların gücünün kırılması sonrasında yöneticilerin merkezden atanması, zorunlu askerliğin getirilmesi, vergi gelirlerini artırma ve vergi adaletini tesis için yapılan reformlar hep bu politikanın eseridir.

Kırım Harbi sonrasında Anadolu'da asayişî sağlayabilmek maksadıyla merkezi hükümete vergi ve asker vermeyen özellikle aşiretlerin hâkim olduğu bu yerlere yönelik operasyonlar başlatılmıştı. Can ve mal güvenliği, yol emniyeti ve ticaretin daha sağlıklı yürütülebilmesi için bu operasyonların devam etmesi gerekiyordu. Ayrıca başına buyruk bu aşiretlerin buldukları yerlerin coğrafi yapısı birçok suçlunun bu mevkilere kaçarak cezadan kurtulmalarına yol açıyordu. Bu durum adalete olan güveni zayıflatıyordu. Şayet bu bölgeler kontrol altına alınırsa, buradaki ahalden; yürürlükteki yasalara göre vergi ve asker alınacağı için devlete bağlı ahalinin yükü hafifleyecekti. O zaman gayrimüslimlerden asker alma işi uzun uzadıya düşünülerek bir hal çaresine bakılacaktı.¹

İşte merkezî hükümet nezdinde bu sorunlu yerlerden biri de bugün Malatya ili sınırları içerisinde kalan, incelendiği dönemde ise Mamuretülaziz vilayetinin Malatya sancağına tâbi Arga (Akçadağ) kazası idi. Etrafta suça bulaşmış kişiler buraya sığınarak devletin otoritesinden kurtuldukları için Akçadağ bir eşkıya yuvası haline gelmişti.² Burada yaşayan ahalinin büyük bir kısmı devlete asker ve vergi vermekte direndikleri gibi, komşu köy ve kasabaları basarak yağma ve cinayetlere karışmaktaydı.³

Akçadağ'da başına buyruk yaşayan aşiretlerin itaat altına alınması, asker ve vergi toplanması hususunda devletin yararına olacaktı. Ekonomik darboğazda bulunan Osmanlı Devleti, merkezi bütçeye aktarılan gelirleri artırmak için vergi reformu yapmış ve Tanzimat'tan sonra vergi toplayan aracılara da tasfiye etmeye karar vermişti. Bunun yanında otorite boşluğundan dolayı başına buyruk hareket eden ahalinin kontrol altına alınması bu vergi gelirlerini artıracak diğer bir önlemdi. Yine Tanzimat'la birlikte askerlikte kur'a usulünü benimseyen devlet, kuraya giren yerlerden yeterince asker aldığı halde, merkezi otoritenin zayıf olduğu yerlerden asker alamıyordu. Bu durum silahaltına alınan asker sayısının beklenenden az olmasına yol açtığı gibi, merkezi otoriteye boyun eğen ahalinin yükümlülüğünü artırıyor ve haksızlığa sebep oluyordu.

¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.115.

² Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yay: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 107.

³ Muzaffer imzasıyla Yıldız Sarayına gönderilen 18 Şaban 1313 (3 Şubat 1896) tarihli jurnal, BOA, Y. PRK. ASK, 110-3.

Vergi ve askere alma hususlarındaki adaletsizlikleri bertaraf etmek ve merkezi otoriteyi hakim kılmak için ilk ıslahat Bosna'da gerçekleştirilmişti. Ardından sıra 1865 yılında Çukurova ve Cebel-i Bereket (Gâvur Dağı, Amanos)'teki aşiret ve cemaatleri kontrol altına alarak burada merkezi otoriteyi tesis etmeye gelmişti. Bu maksatla Derviş Paşa komutasında Fırka-i Islahiye⁴ adında bir ordu kurulmuş ve Gâvur Dağı'nın ıslahına başlanmıştı. Bu ıslah heyetinde, ileride Osmanlı Devletinin en başlı paşalarından olan Ahmet Muhtar (Gazi), Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı ve Ahmet Cevdet gibi kimseler de vardı. Bu plana göre Gâvur Dağı'ndan sonra Akçadağ ve Dersim Dağları kontrol altına alınacaktı. Ancak Gâvur Dağı operasyonundan sonra Eflak ve Boğdan'da karışıklık çıkması üzerine, Tuna vilayetinde bir ihtiyat ordusu teşkiline karar verilmişti. Bu orduya Fırka-i Islahiye'den de birkaç tabur gönderilince Akçadağ'a yapılması düşünülen harekât ertelenmiş oldu.⁵

Diğer bölgelerde sükûnet sağlandıktan sonra tekrar Akçadağ'ın ıslahına girişilmişti. Burada merkezi otorite tesis edilerek bölge insanı kontrol altına alınmaya çalışıldı. Fakat yıllardır isyan halinde olan⁶ ve aşiret yapısıyla hayatlarını idame ettiren bu insanlar, merkezi hükümete vergi ve asker vermek hususunda direniyordu. Bu da devletin güç kullanmasına sebep oluyor ve aşiretler üzerlerine gelen askerlerle çatışmaya giriyorlardı.⁷

Yöre ahali bu çatışma neticesinde tutuklanan köylülerini kurtarmak için zaman zaman resmî dairelere bile baskın düzenliyorlardı. 1891 yılında Akçadağ'ın Hançerli köyü ahalisinden 100'ün üzerinde silahlı kişi, Akçadağ hükümet konağını basmış ve burada tutuklu bulunan iki mahkûmu aldıktan sonra çevreye ateş açarak kaçmışlardı.⁸ Mamuretülaziz Valisi Nasuhi Bey'in bölgeye gitmesinden sonra⁹, olaya karışanlar ölü veya yaralı olarak ele geçirilmişti.¹⁰

1895 yılına gelindiğinde Akçadağ havalisinde yaşayan Alevîler arasında 4.000'den fazla asker kaçağı bulunduğu ifade edilmekteydi. Bundan başka, devletin yöreden önemli ölçüde vergi alacağı da bulunmaktaydı. Mahalli yöneticiler, Ermeni hadiseleri nedeniyle redif askerlerinin silahaltında tutulduğu bu dönemde bölgenin rahatlıkla kontrol altına

⁴ Bu hususta bakınız, Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i Islâhiyye", *DİA*, c. 13, İstanbul 1996, s. 35-37; Paul Dumont, "1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı". (Çev: Bahaeddin Yediylıdız), *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, 1981, s. 369-394; Nuri Yavuz, "Fırka-i Islahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, V/10, 2012, s. 113-127.

⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 201.

⁶ *Akçadağ ahalisinin suret-i isyanda bulunmalarından dolayı...*, Sadareten Harput Mutasarıflığına gönderilen 30 Rebiyülevvel 1277 (16 Ekim 1860) tarihli şukka, BOA, A. MKT. UM, 432-18.

⁷ Akçadağ'ın ıslahı meselesi başlı başına bir araştırma konusu olup bu husus daha sonra yapılacak bir çalışmada ayrıca ele alınacaktır. Bu sebeple bölgenin denetim altına alınması için yapılan faaliyetler bu çalışmanın konusu olmadığı için detaylandırılmamıştır.

⁸ Mamuretülaziz Valisi Nasuhi Bey tarafından Yıldız Sarayına çekilen 6 Nisan 1307 (18 Nisan 1891) tarihli telgraf, BOA, Y. PRK. ASK, 71-33.

⁹ Mamuretülaziz Valisi Nasuhi Bey tarafından Yıldız Sarayına çekilen 29 Nisan 1307 (11 Mayıs 1891) tarihli telgraf, BOA, Y. PRK. UM, 21-80.

¹⁰ Serasker tarafından Yıldız Sarayına gönderilen 7 Şevval 1308 (16 Mayıs 1891) tarihli arz, BOA, Y. PRK. ASK, 171-81.

alınacağı, geriye dönük olarak vergilerin tahsil edileceği ve asker kaçaklarının toplanabileceği yönünde Yıldız Sarayına tavsiyelerde bulunuyorlardı.¹¹

Aslında buradaki çatışmanın sebebi sadece yukarıda bahsedilen hususlar değildi. Bölgede adı konulmamış bir huzursuzluk da vardı. Akçadağ halkının neredeyse tamamı aşiretlerden oluşmaktaydı. Akçadağ'ın iki nahiyesinden Kürne nahiyesi Sünnî; Kürecik ise Alevî idi ve bu iki nahiyeye aşiretleri arasında eskiden beri çekişme yaşanıyordu. Bu çekişmeden dolayı hükümet memurları ve zabıta, birikmiş olan vergiyi toplamak için dahi başlarına bir şey gelir korkusuyla Kürecik havalisine gitmek istemiyorlardı.¹² Buna mukabil Akçadağ'a bağlı Kubatuşağı, Sarıhacılar, Uzunsakal, Tüccar?, Develi ve Doğanlar köylerinin sakinleri kendi aralarında yaşadıkları bu çekişmeden dolayı, özellikle Kürecik'teki aşiret mensupları, hükümetle herhangi bir işleri olsa bile, tutuklanmak korkusuyla hükümete müracaatta bulunmuyorlardı. Aynı kişiler yaşanan düşmanlıktan dolayı, köylerinde de rahat yüzü görmüyorlardı. Bu nedenle bahsi geçen köylerin ahali devletin bölgede merkezi otoriteyi yavaş yavaş tesis etmesiyle birlikte, aralarındaki anlaşmazlığı sonlandırarak birbirleriyle barışmışlardı. Bu kişiler, artık hükümetin emirlerine itaat edeceklerini ve mükellefiyetlerine katlanacaklarını ispat için peyderpey kaza merkezine geliyorlardı. Bu süre zarfında mahkemeye iliştiği olanlar tutuklanmış, Akçadağ Kazası İdare Meclisi ise adli herhangi bir sorunu olmayan kişilerden ve özellikle ağalardan devletin buyruklarına uyacaklarına dair taahhüt senedi almıştı. Hatta yıllardır kaçak yaşayan Kaçıklı köyünden İbrahim adlı bir kişi de cinayet işlediğini kabul ederek mahkemeye teslim olmuştu.¹³

1. Dümüklü Ali Hadisesi

Aşiretlerle yerel idareciler arasında oluşmaya başlayan sakin ortam çok uzun sürmedi. Yaşanan bir hadise, bölgede bir kargaşanın çıkmasına neden oldu. Dümüklü köyünde ikamet eden ve 1888 yılından itibaren¹⁴ bölge ahali arasında tanınırlığı artan Mehmet oğlu Ali (halk arasında Dümüklü Ali) isimli bir şahıs ilahlık vasıfları taşıdığını söyleyip, “*ben bizzat İmam Ali'yim*” diyerek “*ulûhiyet*” iddiasında bulundu.¹⁵ Aslında bu anlatı mahalli memurların ifadesiydi. Alevîlerin arasındaki anlatı ise oldukça farklıydı. Buna göre; Dümüklü Ali, çeşitli kerametleri olmakla birlikte, kendi halinde yaşayan biriydi. Onun yöre Alevîleri arasında hürmet görmesine sebep olan birkaç hadise yaşanmıştı. Yemen'de askerlik yapan Elbistanlı bir kişi, askerlik vazifesinden bunaldığı sırada rüyasında gördüğü bir zat ona askerlikten kurtulduğunu müjdelemişti. Rüyaya binaen birliğinden firar ederek memleketine gelen asker, bir gün Dümüklü köyüne uğramış ve burada Dümüklü Ali'yi görünce, çevresine rüyasına giren zatın bu olduğunu ifade etti.

¹¹ Muzaffar imzasıyla Yıldız sarayına gönderilen 18 Şaban 1313 (3 Şubat 1896) tarihli jurnal, BOA, Y. PRK. ASK, 110-3.

¹² Mamuretülaziz Valisi Rauf Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 17 Receb 1315 (12 Aralık 1897) tarihli tahrirat, BOA, DH. TMİK. S, 16-66.

¹³ Mamuretülaziz Valisi Nasuhi Bey tarafından Yıldız Sarayına çekilen 21 Nisan 1307 (3 Mayıs 1891) tarihli telgraf, BOA, Y. PRK. UM, 21-73.

¹⁴ 30 Kanunevvel 1311 (11 Ocak 1896) tarihli Malatya Sorgu Hakimi tarafından hazırlanan takrir, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

¹⁵ Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli ariza, BOA, ŞD, 2679-21.

Ahali, bu olayın etkisiyle Ali'nin ermiş biri olduğuna inanmaya başladı. Yine aynı asker bölgede soyguna uğrayınca Dümüklü Ali'den yardım istemiş, bunun üzerine gaspçılar Dümüklü Ali'nin kerametlerinden korkarak gasp ettikleri malları getirip Ali'nin evinin önüne bırakmıştı. Bu hadiseler Dümüklü Ali'nin bölgede ciddi bir itibar kazanmasına sebep olmuştu. Artık Dümüklü Ali sıkça ziyaret edilen, hürmet gören bir Alevî önderi oldu.¹⁶

İşte bölgedeki vergi ve asker toplanmasındaki sıkıntılar ve yine mahalli yöneticilerin ifadesiyle *ehl-i sünnet vel cemaate aykırı* gelişmelerin yaşanması, bölgeye müdahale edilmesine sebep oldu. Mahalli memurlar, zaman zaman Akçadağ'ın Dümüklü, Kâhyalı, Kadıruşağı, Kubaduşağı ve Hançerli köyleri Alevî ahalisinden bazılarının, Ali'nin önderliğinde bir araya gelip *İslam dinine aykırı* birtakım meşru olmayan işler yaptıklarını ifade ediyorlardı.¹⁷ Muhtemelen Alevî ahali Ali'nin önderliğinde "cem" edip "semah" yapıyordu. Anlaşılabileceği üzere Alevî inancı hususunda malumat sahibi olmayan mahalli memurlar durumu farklı değerlendiriyor, toplantılara şüpheyle bakıyorlardı.

2 Ocak 1896 tarihinde vergi tahsilatı için birkaç piyade zaptiyesini yanına alarak Dümüklü köyüne giden tahsilat memuru Mülazım (Teğmen) Cemal Bey ile köylüler arasında vergi hususunda tartışma yaşandı. Bu tartışma sırasında Dümüklü Ali ile yanında bulunan 17 adamı, Cemal Bey ile bir zaptiyeyi fena halde darp ederek zaptiyelerin üzerinde bulunan eşyayı yağmaladı. Darp edilen Cemal Bey ve askerler yarı çıplak bir vaziyette köyden ayrıldılar. Bu sırada tahsilat memurlarına başkaldıranların içerisinde köyden olmayan bir Ermeni de bulunduğu haber alınmıştı.¹⁸ Görüleceği üzere askerle birlikte hareket eden vergi memuru gerilimi artırmıştı. Zaptiye eşliğinde vergi tahsilatı hassas bölgelerde sorunlara neden olmaktadır. Dümüklü'de farklı olan şey boyun eğen, sessiz kalan köylü yerine saldırgan aşiret mensuplarının bulunmasıdır. Cemal Bey, köydeki kalabalığın dağıtılması ve hadisenin yatışması için yeteri kadar bir kuvvetin gönderilmesini talep etti.¹⁹

Fakat Akçadağ merkezinde yeterli derecede kuvvet bulunmadığı için Sultansuyu Çiftliğinden yardım istenmişti. Sultansuyu Çiftliği Müdürü Kaymakam Reşid Bey, durumu 4. Ordu komutanına yazarak olaya ne şekilde müdahale edilmesi gerektiğini sormuştu. Komutanlık aynı gün verdiği cevapta, müdürün veya münasip bir subayın yanına

¹⁶ Benzer bir anlatı için bkn <https://www.antoloji.com/nedir/malatya-akcadag-hancerli-koyu/>

¹⁷ Akçadağ Kaymakamlığından Mamuretülaziz Valisine çekilen 22 Kanunievvel 1311 (3 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

¹⁸ Yaşanan bu hadise sırasında köydeki kalabalığın içinde Serhaboğlu Garo (Sirob oğlu Karabet) isminde bir de Ermeni bulunuyordu. Anadolu'da Ermeni olaylarının yoğun bir şekilde yaşandığı bu tarihlerde, bu kişinin bulunduğu köyde, devlet görevlilerine karşı durulması aslında dikkat çekici bir ayrıntıdır. Devlet yetkilileri, ahaliyi kıskırtmış olabileceği konusunda şüphelendikleri bu Ermeni'nin ifadesine başvurmuşlar. Ancak delil bulamadıkları için konunun üzerine gidememişlerdir. Akçadağ Kaymakamlığından gönderilen 21 Kânunievvel 1311 (2 Ocak 1896) tarihli şifreli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

¹⁹ Yaşanan bu hadise sırasında köydeki kalabalığın içinde Serhaboğlu Garo (Sirob oğlu Karabet) isminde bir de Ermeni bulunuyordu. Anadolu'da Ermeni olaylarının yoğun bir şekilde yaşandığı bu tarihlerde, bu kişinin bulunduğu köyde, devlet görevlilerine karşı durulması aslında dikkat çekici bir ayrıntıdır. Devlet yetkilileri, ahaliyi kıskırtmış olabileceği konusunda şüphelendikleri bu Ermeni'nin ifadesine başvurmuşlar. Ancak delil bulamadıkları için konunun üzerine gidememişlerdir. Akçadağ Kaymakamlığından gönderilen 21 Kânunievvel 1311 (2 Ocak 1896) tarihli şifreli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

alacağı yeterli askerle birlikte mahalli heyetle veya bölgenin ileri gelenlerinden biriyle köye gitmesini emretmişti. Hadisenin büyümeden önüne geçmek isteyen komutanlık, gidecek bu grubun, kalabalığı şikâyet ve kargaşaya mahal vermeden nasihat ederek dağıtmasını istemişti. Ayrıca asayiş ve hali hazırdaki sakinliğine hanel getirilmeden hadiseye ön ayak olanların ve içlerinde bulunan Ermeni'nin de tutuklanarak ilgili mahkemeye teslim edilmesini emretmişti.²⁰ Bu kişilerin bölgede tevkif edilmeleri mahzurlu ise bunlar Malatya merkezinde tevkif edilmeliydi. Ayrıca şayet köyler ahaliye nasihat kulak asmaz ve askere karşı silah kullanmaya kalkarsa ahaliye misliyle karşılık verilmesi emredilmişti.²¹ Neticede Sultansuyu Çiftliği Müdürlüğüne bağlı Remont²² Bölüklerinden Mülazım Mustafa Efendi ile altı süvari olayın büyümesini engellemek maksadıyla köye gönderilmişti. Mülazım Mustafa Efendi, hadisenin yaşandığı yere giderken bölge ileri gelenlerinden Şakir Ağazade İbrahim ve Mustafa Ağaları da köylülere nasihat etmesi için yanına almıştı.²³

Sükûneti sağlamak için gönderilen askerî birlik, 3 Ocak 1896 gecesini o civardaki bir evde geçirmekteydi. Ancak birliğin, köy yakınında bir yere gitmesinden sonra hadise yatışmak yerine daha da büyüdü. Dümüklü köyünden 60 kişilik bir grup, bu birliğin üzerine ansızın bıçak, kılıç ve baltalar ile hücum etmiş ve Mülazım Mustafa Efendi ile bir zaptiyeyi öldürmüş, ayrıca üç askeri yaralamış, iki askeri de Göksülüklü köyüne götürmüşlerdi. Kaçırılan ve kayıp olanları aramak için gönderilenler de eşkıya gurubunun saldırısına uğramış ve darp edilmişti. Askerlerin ifadesine göre kendilerine saldıran bu gurup *esrarkeşlik* aleminde idi.²⁴

Askerin bu şekilde zayıf vermesinde; hazırlıksız yakalanma, gönderilen erlerin rençber, savaş görmemiş ve mücadeleye girmemiş olmaları ile yeterli kadar silahla teçhiz edilmeyişlerinin etkisi çoktu. Bununla birlikte civardaki bütün Alevî köylerin bir araya gelmesinin de askeri zor duruma düşürdüğü şüphesizdi.²⁵

Sultansuyu Çiftliği Müdürü, hadisenin önünü alabilmek için yeterli derecede bir kuvvetle bizzat bölgeye gitmek için müsaade istemişti. Bu şahısların teslim olmaması veya askere silah doğrultması durumunda ne yapılması gerektiğini müşiriyete ve valiliğe sormuştu. Meselenin kontrolden çıkmasından endişe eden Mamuretülaziz Valisi asileri kontrol altına almak için Sultansuyu Çiftliğinden 50 süvarinin bölgeye gönderilmesini emretmişti.²⁶ Bu yaşananlara ve gönderilen askeri kuvvete rağmen, mahalli kuvvetler

²⁰ Hükümet nezdinde Ermeni olaylarının yaşandığı günlerde hadisenin bu Ermeni'den kaynaklı olabileceği şüphesi de bulunmaktaydı.

²¹ Mamuretülaziz Valisi Rauf Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine çekilen 22 Kânunievvel 1311 (3 Ocak 1896) tarihli şifre telgraf, BOA, DH. ŞFR, 186-90.

²² Remont: Rusça'da tadilat ve tamir anlamına gelmektedir. Osmanlı Ordusunun at ihtiyacını karşılayabilmek için remont teşkilatını kurulumuştur.

²³ Akçadağ Kaymakamlığının 24 Kanunievvel 1311 (5 Ocak 1896) tarihli telgrafı, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

²⁴ Akçadağ Kaymakamlığı tarafından vilayete çekilen 22 Kanunievvel 1311 (3 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23; Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

²⁵ Sultansuyu Çiftliği Müdürüyle Akçadağ Kaymakamı tarafından Mamuretülaziz valisine çekilen 22 Kanunievvel 1311 (3 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

²⁶ Mamuretülaziz Valisi Rauf Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine çekilen 23 Kânunievvel 1311 (4 Ocak 1896) tarihli şifre telgraf, BOA, DH. ŞFR, 186-95.

meseleyi nasihat yoluyla ya da bölgede ileri gelen ve söz sahibi olan kişileri aracı ederek çözmek için de çaba içerisindeydi.²⁷

Hadise civar köylerde duyulunca, muhtemelen kışkırtmanın da etkisiyle, bu köylerde yaşayan Alevilerin bir kısmı önderleri olan Dümüklü Ali'ye bir saldırı olduğunu düşünerek hızla Dümüklü köyüne gelmişti. Köyde toplanan insan sayısı her geçen saat daha da artmaktaydı. Mahalli hükümet olayların kırk elli süvari ile bastırılmayacağını düşündüğü için daha büyük bir kuvvetin gönderilmesini istemişti. Arazinin sarplığı piyade askeri ile birlikte süvari ve jandarma birliklerinin de takviyesini gerekli kılıyordu. Neticede Kolağası Cevdet Efendi komutasında 100 redif askeri ile Malatya Sancağı Tabur Ağası Ömer Ağa komutasında 50 zaptiye bölgeye sevk edilmişti. Bu askeri birlikler sükûnet sağlanana kadar orada kalacaktı.²⁸ Nasihat için de Malatya İdare Meclisi Üyesi Harirî-zade Abdullah Ağa gönderilmişti.²⁹

Dümüklü ve civarında yaşanan hadiseler 5 Ocak 1896 (24 Kânunievvel 1331) tarihinde Sultan Abdülhamid'e bildirilmişti. Hadiseden haberdar olan Sultan Abdülhamid, kan dökülmesine fırsat verilmeden hadisenin bertaraf edilmesini emretti. Bu emir ilgililere de tebliğ edildi.³⁰

Dümüklü köyündeki hadiseyi yatıştırmaya gönderilen asker ve komutanın ne şekilde hareket edeceğine dair kendilerine 5 Ocak 1896 (24 Kânunievvel 1311) tarihli bir talimat verilmişti. Talimat şu hususları içermekteydi:

1. *Madde:* Öncelikle kaymakam ve hükümet heyetiyle mesele müzakere edilecek, meselenin ortaya çıktığı bölgedeki oymak ağalarından gerekenler, kaza merkezine getirilerek, konu onlarla da değerlendirilecektir. Verilecek karar üzerine işe başlanacak ve bu hadisenin başlangıcının neden kaynakladığı hakkıyla tahkik edilerek buraya malumat verilecektir.

2. *Madde:* Kaza merkezine çağırılacak olan ağalardan seçilecek olan iki, üç veya daha fazla kişi Dümüklü köyüne gönderilecektir. Köye gönderilen bu ağalar, ahaliye nasihatte bulunarak yaptıklarının yanlış olduğunu ve meseleyi daha fazla büyütmemeleri gerektiğini etkili bir şekilde tembih edeceklerdir. Ağalar daha sonra köylünün meseleye nasıl baktığını müfreze kumandanına bildirecektir.

3. *Madde:* Sultan Abdülhamid'in emrine uygun olarak hakimane bir üslupla ve mutlaka kan dökülmesine meydan vermeyecek şekilde uygunsuzluğun önünün alınmasına olağanüstü gayret edilecektir.

4. *Madde:* Durumun gerektireceği etkili tedbirler alınarak bu hadisenin ortaya çıkmasına sebep olanlar ile cinayet ve yaralama suçlarına cesaret edenlerin tekrar bir ayaklanmaya meydan verilmeyecek şekilde merkeze getirilmeleri sağlanmalıdır.

5. *Madde:* Gerekli nasihatler yapıldıktan sonra bunların etkisinin olmadığı anlaşılırsa, buradan sevk olunarak Akçadağ'da bulunan jandarma askeri ve komutanıyla beraber Remont bölüklerinden yeteri kadar süvari ve maiyeti redif askerini olay mahalline götürmeden önce buraya bilgi verilmeli ve alınacak cevaba göre hareket edilmelidir.

²⁷ Sultansuyu Çiftliği Müdürüyle Akçadağ Kaymakamı tarafından Mamuretülaziz valisine çekilen 22 Kanunievvel 1311 (3 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

²⁸ Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

²⁹ Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

³⁰ Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

6. Madde: Askerin, dolayısıyla devletin şan, şeref ve itibarının zedelenmemesi için dikkatle hareket edilmesi, askerden istifade edileceği zaman bu hususunun göz önüne alınması lazımdır. Bu çerçevede askerin olaya müdahale etmesi gerektiği anda kan dökülmemesine özen gösterilmelidir. Bununla beraber uygunsuz ve olaya karışanlar ile iş birliği içinde davrananların hükümete itaat etmeleri, askere ve jandarmaya karşı durmamaları için, yine aralarından seçilecek kişilere devletin merhameti ve adaleti anlatılarak bu kişiler yola getirilmelidir. Şayet aksi durum yaşanır da ellerinde silahla asker ve jandarma üzerine hücum ederlerse, bunların def ve tenkili zaruri olacağından ona göre misliyle karşılık verilmelidir. Her durumda Ermeni isyanlarının arttığı bu nazik zamanda olayın büyümesine fırsat vermeyerek; mevki, hal ve zamana uygun bir surette hareket edilmesi müfreze komutanından beklenmektedir.³¹

Bu talimata binaen yapılan soruşturmadan tam bir netice alınamamıştı. Mahalli hükümet meselenin iki sebebe dayandığı zannındaydı: İlki, esrar için kişilerin kendilerini kaybedip askere sataşması; ikincisi de, meselenin ileride büyük bir boyuta getirilmesi için bu küçük hadisenin tertip edildiği zannıydı.³² Ancak bu iki zannı destekleyecek herhangi bir delil bulunamamıştı. Bölgeye istihbarat amacıyla gönderilenlerin verdiği bilgiler ise sürekli birbirleriyle çelişmekteydi.

Köye nasihat için gönderilmiş olan Malatya İdare Meclisi Üyesi Harirî-zade Abdullah Ağa, ahalide büyük bir endişenin olduğunu ve bu yüzden de halkın Dümüklü köyünde toplanmaya başladığını müşahede etmişti. Olayların daha fazla büyümesinin önüne geçilmesi için Malatya Mutasarrıfı Ali Rıza Paşa'ya telgrafla Akçadağ'a gelmesi yönünde tavsiyede bulunmuş, ancak mutasarrıf meselenin önemini anlayamadığı için Akçadağ'a gelmemişti.³³

Dümüklü köyü, Akçadağ'a üç saat mesafedeydi. Yaklaşık on beş hanenin bulunduğu bu köyün erkek nüfusu 23 idi. Olayların büyümesinden sonra 4 Ocak'ta Dümüklü köyüne diğer köylerden gelerek toplanan Alevîlerin sayısı 100'ü geçmiş ve her geçen saat bu sayı artmıştı.³⁴ Bir gün sonra sayı Elbistan tarafından gelerek bu köyedeki topluluğa katılanlarla birlikte 400'ü geçmişti. Alınan istihbarata göre Kürecik nahiyesinin Alevî olan ahalisi kendi aralarında umumî bir ittifak akdetmişlerdi.³⁵

Aynı Tarihte Dümüklü Hadisesinden Etkilenen Köylerin Nüfusları ³⁶			
	Erkek	Kadın	Toplam
Dümüklü	23	18	41
Kadiruşağı	11	9	20

³¹ Akçadağ Kaymakamlığına çekilen 25 Kanunievvel 1311 (6 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

³² Remont Bölüğünden Kolağası Cevdet Efendi tarafından vilayet merkezine çekilen 25 Kanunievvel 1311 (6 Ocak 1896), BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

³³ Şura-yı Devlet tarafından Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

³⁴ Akçadağ'dan vilayete gönderilen 23 Kanunievvel 1311 (4 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

³⁵ Sultansuyu Çiftliği Müdürü, Tabur Ağası ve Akçadağ Kaymakamlığından vilayete gönderilen 23 Kanunievvel 1311 (4 Ocak 1896) tarihli müşterek telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23; Akçadağ Kaymakamlığı tarafından vilayete çekilen 23 Kanunievvel 1311 (4 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

³⁶ *Salname-i Vilayet-i Mamuretülaziz, 1312, 8. Defa, s. 94.*

Bayramuşağı	74	53	127
Kasımuşağı	99	51	150
Harunuşağı	80	75	155
Bekiruşağı	145	95	240
Tataruşağı	94	53	147
Körsüleymanlı	37	31	68
Kahyalı	30	27	57
Keller	40	30	70
Develi	33	30	63
Kaçıklı	30	24	54
Hançerli	19	17	36
Kelanlı	23	20	43
Sarıhacı	93	78	171
Tapkin	22	13	35
Kepez	128	96	224
Hacışemşik?	33	23	56

Toplananlara müdahale etmek için Dümüklü köyüne giden askeri birlik yine saldırıya uğramıştı.³⁷ Mevsimin kışa girmesi ve arazinin engebesi nedeniyle süvari birliklerinin fayda sağlamadığını düşünen Akçadağ kaymakamı, hiç olmazsa üç bölük askerin olay mahalline gönderilmesini istiyordu. Bu maksatla Malatya ve Adıyaman taburlarından olup Elbistan'da bulunan 300 redif askerinin Akçadağ'a getirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Kaymakama göre, ancak bu askerlerin gelmesi durumunda Dümüklü köyü itaat altına alınabilirdi. Çünkü bu köyde başkaldıranların hiç birinin ateşli silahı bulunmuyordu.³⁸ Sultansuyu Çiftliği Müdürü ve Akçadağ Müdürü, bir başka tedbir olarak bu köylerin oymak ağalarını devreye sokmaya çalışmıştı. Buna karşın Kürecik nahiyesinde fahri zabıta memuru Boz Ağa dışındaki oymak ağalarının tamamı oymak ahailerinin Dümüklü köyündeki topluluğa katılmalarına engel olmadıklarını söylemişlerdi. Akçadağ Kaymakamı ve Çiftlik Müdürü, şayet kati bir surette bunlara müdahale edilmezse çok büyük bir isyanın çıkacağını ve çiftliğe ve kaymakamlığa saldırıların olacağını beyan etmişlerdi. Talepleri Malatya'da ve Hekimhan'da bulunan redif askerlerinin bir an önce Akçadağ'a gönderilmesi idi.³⁹

7 Ocak 1896 (26 Kânunievvel 1311) tarihinde hadise sırasında köyde bulunan ve olayda parmağı olmakla itham edilen Malatyalı Sirop oğlu Karabet isimli Ermeni yakalanmış ve tahkikat çerçevesinde sorguya alınmıştı.⁴⁰ Hükümet yetkilileri Dümüklü'de

³⁷ Akçadağ'dan vilayete gönderilen 23 Kanunievvel 1311 (4 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

³⁸ 23 Kanunievvel 1311 (4 Ocak 1896) tarihinde Çiftlik Müdürüyle Akçadağ Kaymakamlığına çekilen telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23; Dümüklü köyünün hadiseden önceki resmi nüfus kaydında; 14 hanede 23 erkek, 13 kadın olmak üzere 41 kişi yaşamaktaydı, *Mamuretülaziz Vilayeti Salnamesi 1312*, 8. Defa, s. 94.

³⁹ Sultansuyu Çiftliği Müdürü, Tabur Ağası ve Akçadağ Kaymakamlığından vilayete gönderilen 23 Kanunievvel 1311 (4 Ocak 1896) tarihli müşterek telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23; Akçadağ Kaymakamlığı tarafından vilayete çekilen 23 Kanunievvel 1311 (4 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

⁴⁰ Mamuretülaziz Valiliğinden Akçadağ Kaymakamlığına çekilen 23 Kanunievvel 1311 (4 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23; Akçadağ Kaymakamlığı tarafından vilayet merkezine çekilen 26 Kanunievvel 1314 (7 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

çıkan isyanı Karabet'in orada bulunmasıyla da ilişkilendiriyorlardı.⁴¹ Hükümet yetkililerine göre Anadolu Umum Vilayetler Müfettişi Şakir Paşa'nın⁴² 1895 yılında Erzurum'a giderek başlattığı Anadolu ıslahatı projesini kabul etmediklerini göstermek için Anadolu'nun her yerinde isyan çıkaran Ermenilerin burada da karışıklık çıkarmak istemesi pek normaldi. Sorguya çekilen bu Ermeni, Dümüklü köyüne erzak için gittiğini, kendisinin hadisede bir medhalinin bulunmadığını ve Malatyalı olduğunu beyan etmişti. Akçadağ civarında kar olmasına rağmen, köyün bulunduğu muhitte kar olmadığını ve Alevilerin esrarkeşliği dolayısıyla bu işlere cesaret ettiklerini söylemişti.⁴³

Bu arada hem Malatya'dan hem de çevre birimlerden redif ve sair askerın bölgeye gelmesi, ahali arasında korku, telaş ve huzursuzluğa sebep olmuştu. 10 Ocak 1896 (29 Kânunievvel 1311) tarihinde Dümüklü köyünde biriken kişiler, muhtemelen daha önceden aralarında yaşanan bir husumetten dolayı, Sünnî olan Sarıhacı ve Nipek köylerine hücum etmişlerdi. Hadise sonrasında Sarıhacı köyünden bir, Dümüklü köyünden ise beş kişi öldürülmüştü. Bu olayın muhbirler tarafından haber edilmesi üzerine aynı gün Akçadağ kaymakam vekili Mehmed, İdare Meclisi üyesi Abdullah, asker ve jandarma ile birlikte olayları yatıştırmak için Dümüklü köyüne gittiler.⁴⁴

Olayların büyümesinde Akçadağ Kaymakamı ile İdare Meclisi Üyesi Abdullah'ın telaşlı hallerinin de etkisi vardı. Bu hadise aynı gün Malatya'daki alaya; "*bugün Dümüklü sarhoşları Sarıhacı köyüne 200 kişiyle balta, kılıç gibi yaralayıcı aletlerle hücum ettiler. Neticede Dümüklülerden beş, Sarıhacı köyünden ise bir kişi hayatını kaybetti*"⁴⁵ diye bildirilmişti.

Bu son gelişme hadisenin daha büyük bir mahiyet kazanmasına sebep oldu. 150 civarında asker köy yakınına gidip konuşlanmıştı. Öncelikle civar köylerden destek maksadıyla Dümüklü'ye doğru geldikleri düşünülen kişiler yeteri derecede jandarma sevk edilerek engellendi. Ardından Bayramuşağı köyünden iki kişi, Dümüklü köyünden bilgi getirmesi maksadıyla köye gönderildi. Bu iki kişi Kürecik nahiyesinin fahri zabıta memurları Kasımoğlu Boz Ağa ile Timur Ağa idi.⁴⁶

2. Dümüklü Köyünün Kontrol Altına Alınması

Köye gönderilen iki kişi aradan geçen bir saate rağmen dönmeyince, asker Dümüklü köyüne girdi. O sırada köyde tahmini olarak 400'ü geçkin kişi toplanmıştı. Bunların

⁴¹ Maiyyet-i Seniyye-i Cenab-ı Mülükane Erkan-ı Harbi İkinci Feriki Rüstem tarafından hazırlanan 13 Kânun-ı sani 1311 (25 Ocak 1896) tarihli rapor, BOA, Y. PRK. ASK, 109-69, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları (1895-1896)*, c. II, Ankara 2008, s. 112.

⁴² Ahmed Şakir Paşa'nın Anadolu Islahatı için müfettiş tayin edilme süreci ve bu süreçteki faaliyetleri hakkında bakınız, Ali Karaca, *Anadolu Islahât ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

⁴³ Mamuretülaziz Valiliğinden Akçadağ Kaymakamlığına çekilen 23 Kanunievvel 1311 (4 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23; Akçadağ Kaymakamlığı tarafından vilayet merkezine çekilen 26 Kanunievvel 1314 (7 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

⁴⁴ Akçadağ Kaymakamlığı tarafından Mamuretülaziz Valiliğine çekilen 29 Kanunievvel 1311 (10 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

⁴⁵ Akçadağ Kaymakamıyla İdare Azası Abdullah Ağa'nın 29 Kânunievvel 1311 (10 Ocak 1896) tarihli telgrafı, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

⁴⁶ Boz Ağa'nın eşi Medine tarafından vilayete çekilen 24 Kanunısani 1311 (5 Şubat 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

başlarında Kürecik nahiyesi oymak ağaları bulunmaktaydı. Köyün evleri birbirinden dağınık şekilde dört kısım üzerine bina edilmişti. Her bir kısmı diğerine ellişer seksener (adım*) uzaklıktaydı. Asker, köylülerin fikirlerinin neden ibaret olduğunu sorarak defaten hükümete teslim olmaları gerektiğini bildirdi. Ancak ahali ikişer üçer kişilik guruplarla ellerinde balta ve kılıç ile buldukları hanelerden şiddetli bir şekilde dışarı çıkarak askere saldırdı. Bunun üzerine asker, asilerin üzerine ateş açtı. Köyden bazı kadınların köydeki erkeklerden bahisle “*bunlar söz anlamaz ve teslim olmaz kişiler*” olduklarını ifade etmesi üzerine asker, köyde bulunan birkaç hanenin damına çıkarak teslim olmaz iseniz “*yakarız, yıkarız*” gibi tehditte bulunmuştu. Ancak asiler bu tehdide boyun eğme niyetinde değildi. Buldukları hanelerde bölgeye giden askerlerin ifadesiyle “*ayınlerince hay huy ederek nara urmakta (bağırmakta) ve kendileri de birer don ve gömlekle başı açık yarı çıplak olarak icra-yı lubiyyat (oyun) etmekte ve Ali Allah deyu alet-tevali (durmadan) bağırub çağırma*” idi. Bunun üzerine jandarma evlerin içerisine ateş etmeye başladı. Bu sırada daha önce aracı olarak gönderilmiş olan Boz Ağa hanelerin birisinden çıkarak, asker üzerine kılıç ile hücum etmişti. Silahla yaralanarak etkisiz hale getirilen Boz Ağa alıkonulduktan sonra Akçadağ’a götürülürken, yolda, yaralarının ağırlığından dolayı bindirildiği katırdan düşerek hayatını kaybetti. Bundan sonra yine aracı gönderilmiş olan Timur Ağa da silahsız ele geçirildi. Hadise sırasında köyde toplanmış olan Alevilerden ilk belirlemelere göre 30’a yakını ve bunlara ön ayak olan oymak ağalarından bir kişi hayatını kaybetmişti. Ayrıca köyde biriken 54 kişi ile bir oymak ağası tutuklanarak Akçadağ merkezine getirilmişti. Asker ve jandarmada her hangi bir zayıt olmamıştı.⁴⁷

Asilerden kalanların her biri ise farklı tarafa firar ettiler. Kaçanların arazinin çetinliğinden dolayı canlı veya ölü olarak ele geçirilmesi pek mümkün olmadığı için takibi yapılamadı. Mevsimin kış ve karın yolları kapamış olması ve askerin de barınacak yerinin bulunmayışı nedeniyle, birlik, hava kararmadan geri dönmüştü. Köyün kuşatma altına alındığı sırada köy cenahından birkaç el silah atılmışsa da bunlardan hiçbiri askere isabet etmemişti. Yani birlik yaralı veya ölü herhangi bir zayıt vermemişti. Hadise sırasında Dümüklü köyünde; Bayramuşağı, Bekiruşağı, Mehmedliuşağı, Harunuşağı, Tataruşağı, Kasımuşağı, Kadiruşağı, Körsüleymanlı, Keller, Kelanlı, Kepez, Haparlı, Hacışemşik, Tapkin köyleri ahalisinden onar yirmişerden daha az veya fazla kişi bir araya gelmişti. Civar köylerde yaşayanların tanıklığına göre ise bu köylere ilaveten Karataşan, Kahyalı ve Körsüleymanlı köylerinden de katılanlar olmuştu.⁴⁸

Yaşanan bu hadise Dümüklü köyünde yaralandıktan sonra Akçadağ’a götürülürken yolda hayatını kaybeden Boz Ağa’nın eşi Medine tarafından oldukça farklı bir şekilde anlatılmaktaydı: *Eşim zabıta olan Boz Ağa, fesat cemiyetinin dağıtılması için hükümet tarafından çağırılmış ve ardından da arabulucu sıfatıyla Dümüklü köyüne gönderilmişti. Malatya İdare Meclisi üyesi Abdullah Ağa ve Kürne aşiretlerinden oluşan bir gurup ile Dümüklü köyü üzerine yürümüşlerdi. Gelenlerin köye yaptıkları hücum neticesinde beş altı*

* Belgede herhangi bir ölçü yazılmamış olup, tarafımızdan eklenmiştir.

⁴⁷ Akçadağ Hükümet Heyeti tarafından Mamuretülaziz Valisine çekilen 31 Kanunievvel 1311 (12 Ocak 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23; Mamuretülaziz Valisi Rauf Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine çekilen 1 Kânunısani 1311 (13 Ocak 1896) tarihli şifre telgraf, BOA, DH. ŞFR, 187-1.

⁴⁸ Sarıhacı köyü ahalisinden İzzet Hasan oğlu 45 yaşında Razo’nun 20 Kânunısani 1311 (1 Ocak 1896) tarihli ifadesi, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

yüz kadar erkek, kadın, çoluk çocuk katledildi. Hanelerimiz yakıldıktan sonra hükümet tarafından köyden haber getirsin diye bu köye gönderilen eşim Boz Ağa, Akçadağ hükümet konağına götürülürken hükümet konağının arkasında saldırıya uğrayarak öldürülmüştür. Mal ve eşyalarımız da gasp edildiği için çoluk çocuğumla aç açıkta kaldım. Başımıza gelen bütün bu olaylardan Malatya İdare Meclisi üyesi Abdullah Ağa sorumludur. Onun hakkında şikâyetçiyim.⁴⁹

Boz Ağa'nın eşinin söylediklerinin büyük kısmı doğru değildi. Çünkü Boz Ağa'nın köyü olan Bayramuşağı köyü, Dümüklü köyüne iki üç saat mesafelik yerdeydi. Hadise Dümüklü dışına sıçramadığı için Boz Ağa'nın köyündeki evi ve malının yağmalanma ihtimali bulunmuyordu. Kocasını kaybeden Medine, herhalde hükümetten bir miktar para almak çabasındaydı. Nitekim Medine'nin ifadesinde köydeki hadiseden kaynaklı ölü sayısı, Dâhiliye Nezaretine iletilene kadar 500-600'den, 800'e kadar çıkmıştı.⁵⁰

3. Hadise Sonrası Yapılan İdari ve Adli Soruşturmalar

Olayın bastırılmasından sonra Malatya'daki Alay Kumandanlığı, hadise neticesinde kaç kişinin yaşamını yitirdiğini ve ölenler arasında *uluhiyet* davasında bulunan *Mehmed oğlu Ali*'nin olup olmadığının araştırılması istedi. Ayrıca bu köydeki kişilerin mülk ve hayvanlarına kesinlikle zarar gelmemesi ve duruma göre sahiplerine verilmek üzere güzelce muhafaza edilmesi emredildi. Gelen cevapta; 25 kişinin vefat ettiği ve ölenler arasında *uluhiyet* davasında bulunan *Mehmet oğlu Ali*'nin de olduğu bildirildi.⁵¹

Mevsimin kış olması ve arazinin karla kaplı olmasından dolayı ölü sayısı tam olarak hesaplanamadı. Cesetlerin çoğu kar altında kalmıştı. Buna rağmen hadisenin başlangıcından Sarıhacı köyü hadisesi ve sonrasında yaşananlar göz önüne alındığında, ölenlerin sayısının 100 civarında olduğu tahmin edilmekteydi. Fakat sonradan yapılan tahkikatta, yaşanan elim hadise sırasında 118 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılmıştı. Ayrıca ölenlerin malları da civar köyler ahali tarafından yağmalanmıştı.⁵²

Olayların bu boyuta ulaşması Mamuretülaziz valisini kızdırmıştı. Yaşananlardan dolayı kaymakamlığı suçlayan vali; kaza merkezine iki üç saat mesafede olan ve esasen 40-50 kişilik *esrärkeş cemiyeti* denilen gurubun üzerine yeteri derecede asker sevk edilmesi durumunda olayların en başından yatışabileceği kanaatindeydi. Ancak yanlış karar alan mahalli yöneticiler yüzünden hadise haddinden fazla büyümüşü. Valiliğe de sorumsuzluğundan dolayı muhtemelen Dahiliye Nezareti baskı yapmakta ve kendilerinden çözüm üretmelerini beklemekteydi. Nezaret, olayların yatışmasından kısa bir süre sonra, bölgede bulunan aşiretleri itaat altına almak için bu aşiretlerin ağa ve beylerinden bağlılık

⁴⁹ Boz Ağa'nın eşi Medine tarafından vilayet makamına çekilen 24 Kanunınsani 1311 (5 Şubat 1896) tarihli telgraf, BOA, A. MKT. MHM, 659-23.

⁵⁰ Dahiliye Nezaretinden Mamuretülaziz vilayetine gönderilen 11 Muharrem 1314 (22 Haziran 1896) tarihli tahrirat, BOA, DH. MKT, 2075-50.

⁵¹ Akçadağ Kaymakamlığı tarafından Mamuretülaziz Valisine çekilen 31 Kanunievvel 1311 (12 Ocak 1896) tarihli telgraf, Şura-yı Devlet tarafından Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21; Şura-yı Devlet tarafından Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

⁵² Şura-yı Devlet tarafından Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

senedi almaları yönünde valiliğe tavsiyede bulundu. Ancak valilik, daha önce de alınan bu ve buna benzer tedbirlerin işe yaramayacağını ifade etti.⁵³ Çünkü bölgedeki aşiret reisleri olan Ahmed, Ali ve Şakir Ağalardan, 1860 yılında askere alma işlemlerinde kanuna bağlı kalmaları hususunda benzeri bir senet alınmıştı.⁵⁴ Ancak aşiret ağaları senetlerine bağlı kalmamışlardı.

Bu arada hadise sırasında tutuklanan 54 kişiden 40'ı serbest bırakılmış, 14'ünün tutukluluk hali devam etmişti. Haklarındaki suçlamalar için yeterince delil bulunamayan 40 kişi serbest bırakıldığı halde, onlarla aynı durumdaki 14 kişinin alıkonması kafa karışıklığına sebep olmuştu. Burada alıkonulan kişilerle ilgili suçlama cinayet idi, ancak olayların yaşandığı sırada köye giden asker, hiçbir şekilde zayıat vermemişti. Tutuklu ve mahkeme edilen sayısı daha sonra artmıştı. İlk hadisenin yaşandığı anda Dümüklü Ali ile yanında bulunan 17 adamı, köye gelen bir mülazım ile iki neferi öldürmekle suçlandı. Muhtemelen bu 17 kişi hadise sırasında hayatını kaybedenlerden oluşuyordu. Dolayısıyla yargılamaya yer yoktu. Bunların dışında sayı artık 92'ye yükselmişti. Bunların 26'sı Dümüklü Ali'ye yardım etmekten dolayı cinayete itham edildi. Kalan 66 kişinin ise muhakemelerine yer olmadığına karar verilmişti. Oysa cinayete suçlanan 26 kişi ile yargılanmasından vazgeçilen 66 kişinin pek de bir farkı yoktu. Bu sebeple maznun olan kişilerin top yekûn salıverilmesi gerekirdi.⁵⁵

4. Ahmed Şakir Paşa ve Yargılamalar

Bu sırada II. Abdülhamid'in direktifleri doğrultusunda kararlaştırılan reformları denetlemek üzere Anadolu Islahatı Umum Müfettişi sıfatıyla Vilayât-ı Sitteye tayin edilen Ahmed Şakir Paşa Sivas'ta bulunuyordu.⁵⁶ Sivas'ta iken konudan haberdar olan Müfettiş Ahmed Şakir Paşa, üzerinden yaklaşık bir buçuk yıl geçen Dümüklü hadisesine müdahil olmuştu. Şakir Paşa, 118 insanını kaybeden, malları ve hayvanları yağmalanan Alevîlerden 14'ünün, davanın sonuçlanmasına kadar, tutuklu kalmasını uygun görmemiş ve bu hususta 8 Ağustos 1896 (27 Temmuz 1312) tarihli telgrafla Sadaret nezdinde teşebbüste bulunmuştu.⁵⁷

Hadiseye müdahale eden Ahmed Şakir Paşa, bununla yetinmedi. Ermeni olayları sırasındaki tutumunun da etkisiyle, Malatya Sancağı Mutasarrıfı Ali Rıza Paşa'nın, Akçadağ kaymakamı ve Malatya Tabur Ağasının görevlerinde kalmalarının uygun olmayacağını, bunların görevlerinden alınarak yerlerine muktedir ve devletin maksatlarına vakıf kimselerin tayin edilmesini 19 Ağustos 1896 (10 Rebiyülevvel 1314) tarihinde Sadarettten istedi.⁵⁸ Neticede Ali Rıza Paşa, Şakir Paşa'nın isteği doğrultusunda 28 Eylül

⁵³ Mamuretülaziz Valisi Rauf Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine çekilen 13 Temmuz 1312 (25 Temmuz 1896) tarihli şifre telgraf, BOA, DH. ŞFR, 195-38.

⁵⁴ İlgili senet için BOA, İ. MVL, 438-19381.

⁵⁵ Şura-yı Devlet tarafından Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

⁵⁶ Ali Karaca, "Şakir Paşa", *DİA*, c. 38, İstanbul 2010, s. 308.

⁵⁷ Sadarettten Adliye Nezaretine gönderilen 1 Rebiyülevvel 1314 (10 Ağustos 1896) tarihli tezkire, BOA, A. MKT. MHM, 722-4.

⁵⁸ Sadarettten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 22 Rebiyülevvel 1314 (31 Ağustos 1896) tarihli tezkire, BOA, A. MKT. MHM, 722-4.

1896 (20 Rebiülâhır 1314) tarihli padişah iradesi ile azledildi ve Şura-yı Devletçe yargılandı. Yerine Asaf Bey tayin edildi.⁵⁹ 11 Haziran 1896 tarihinde de Akçadağ Kaymakamı Raif Efendi, idaresizliği, vergi tahsilinde yavaşlığı ve tembelliği gerekçe gösterilerek padişah iradesiyle görevinden alındı ve yerine Ahmed Hamdi Efendi atandı⁶⁰. Son olarak 14 Aralık 1896 tarihinde Malatya Jandarma Taburu Binbaşısı Ömer Ağa açığa alınarak yerine Mazgird Tabur Ağası Rıza Efendi tayin edildi.⁶¹ Olayların başladığı ilk anda Dümük köyündeki saldırı neticesinde hayatlarını kaybeden Remont Bölüğü Mülazımlarından Mustafa Efendi ve bir askerın ölümde ihmali bulunan Sultansuyu Çiftliği Müdürü Kaymakam Reşid Bey sorumlu tutuldu. Reşid Bey, 4. Ordu'nun talebi ve padişah iradesiyle Harput'ta kurulan Divan-ı Harbe sevk edilmiştir. Yapılan tahkikatta Reşid Bey'in herhangi bir ihmalinin olmadığı, Akçadağ kaymakamının talebi doğrultusunda, bir mülazıma yanına altı asker alarak olay mahalline gitmesini emretmişti. Ancak mülazım verilen talimata bakmadan altı neferi yanına alarak tedbirsiz bir şekilde bölgeye gitmiş ve kendi ihmalden dolayı vurulup hayatını kaybettiği ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Reşid Bey'in beraatına karar verilmişti.⁶²

Şakir Paşa'nın bu müdahalesi sırasında, konuyu soruşturmak üzere Malatya'ya gidip tahkikat yapan Şura-yı Devlet üyesi Sami Bey, azledilen Malatya mutasarrıfına sahip çıkmış, onun hem Ermeni ayaklanmaları hem de Dümüklü köyünde yaşanan hadiseler sırasında heyecanı teskin ettiğini, asayiş ve emniyeti sağlamak için büyük çaba sarf ederek başarı sağladığını belirtmişti⁶³. Bu rapor üzerine Ali Rıza Paşa'nın yargılanmasına 6 Aralık 1896 (1 Recep 1314) tarihli padişah iradesi ile son verildi.⁶⁴ Ali Rıza Paşa'nın yargılanmasından vazgeçilince, doğal olarak onun emri altında bulunan Akçadağ Kaymakamı, Malatya Tabur Ağası ve sair memurların yargılanmasına da gerek kalmamıştı.⁶⁵

Diğer taraftan 25 köy ahalisi adına Bekiruşaklı Halil İbrahim imzasıyla da Dâhiliye Nezaretine bir şikâyet telgrafi iletilmişti. Buna göre Malatya İdare Meclisi Üyesi Abdullah Ağa ve avanesi kendilerine zulmetmiş ve yok yere Dümüklü köyünden 18 kişiyi hapsedmişti. Bu dilekçe üzerine, Dâhiliye Nezareti konunun acil bir şekilde incelenerek bir an önce Nezaretin bilgilendirilmesini Mamuretülaziz vilayetine emretmişti.⁶⁶

Şakir Paşa'nın talebi doğrultusunda yapılan aziller sonrasında Paşa, hadisenin peşini bırakmamış ve konuyla ilgili raporlar kaleme almıştı. Bu raporlarda Paşa, Alevîlerin

⁵⁹ Sadaretten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 22 Rebiyülâhır 1314 (30 Eylül 1896) tarihli tezkire, BOA, A. MKT. MHM, 722-4.

⁶⁰ Sadaretten Dâhiliye Nezaretine gönderilen 2 Muharrem 1314 (13 Haziran 1896) tarihli tezkire, BOA, A. MKT. MHM, 678-2.

⁶¹ 9 Receb 1314 (14 Aralık 1896) tarihli irade-i seniyye, BOA, BEO, 882-66119.

⁶² Serasker Rıza Paşa tarafından Yıldız Sarayına gönderilen 28 Muharrem 1316 (18 Haziran 1898) tarihli arz, BOA, Y. MTV, 178-165.

⁶³ Şura-yı Devlet Azası Sami Bey tarafından Sadarete gönderilen 5 Cemaziyülâhır 1314 (11 Kasım 1896) tarihli tezkire, BOA, İ. DH. 1342-10.

⁶⁴ 1 Recep 1314/24 Teşrinisani 1312 (6 Aralık 1896) tarihli irade-i seniyye, BOA, İ. DH. 1342-10.

⁶⁵ Sadaret tarafından Şura-yı Devlete gönderilen 29 Cemaziyülevvel 1315 (26 Ekim 1897) tarihli tezkire, BOA, ŞD. 2681-2.

⁶⁶ Dâhiliye Nezaretinden Mamuretülaziz vilayetine gönderilen 11 Muharrem 1314 (22 Haziran 1896) tarihli tahrirat, BOA, DH. MKT, 2075-50.

haksızlığa uğradığı üzerinde durmaktaydı. Şakir Paşa'nın bu ifadelerinden cesaret alan Kürecikli Kalender ve Kürecikli Ali, kendilerinin Müslüman sıfatıyla geçen yıl ibadetle meşgul oldukları bir zamanda haksızlığa ve zulme uğradıkları yönünde Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat Komisyonuna 23 Kasım 1896 (11 Teşrinisani 1312) tarihli telgrafla şikâyetinde bulunmuşlardı.⁶⁷ Bu şikâyetinde de adı öne çıkan ve suçlanan kişi, Malatya İdare Meclisi eski azası Abdullah Ağa idi. Kalender ve Ali'nin iddiasına göre Abdullah Ağa, civarda kendilerine karşı düşmanlık besleyen birçok aşireti toplayarak köylerini yakmış ve 800'den fazla kişi bu saldırı neticesinde hayatını kaybetmişti. Ayrıca mal ve hayvanları da çalınmıştı. Onların talebi, Abdullah Ağa'nın şahsi nüfuzu sayesinde adaletin pençesinden kurtulmamasıydı.⁶⁸

Bu şikâyet üzerine bölgede adli soruşturma yapılması kararlaştırıldı. Ancak konuyla ilgili ilk soruşturmayı Akçadağ Kazası adliye heyetinin yapması gerekirken, herhangi bir davet almadan Malatya Müstantıkı Zülfü Efendi tahkikata başlamıştı. Zülfü Efendi, ilginç bir şekilde yalnızca Dümüklü köyüne saldırıp buradaki kişilerin mallarını gasp eden kişilerden ifade alma yoluna gitmişti. Neticede malları yağmalanıp talan edilen ve 118 ferdi ölen kişiler suçlu bulunmuştu. Ancak sonradan askerî birliklerde herhangi bir ölüm veya yaralanma hadisenin olmadığı belirtilmesi üzerine cinayet ithamından vazgeçilmişti. Ayrıca 54 kişi karşı koymaksızın tutuklanmıştı. Aslında bu yönüyle soruşturma ve yargılama hukuken baştan dibe yok (keen lem-yekün) hükmündeydi. Buna rağmen 40 kişinin muhakemelerinin men edilmesinden sonra 109 kişi daha yargılanmak maksadıyla tutuklanmıştı. Fakat itiraz üzerine bunlar da geçici olarak tahliye edilmişlerdi.⁶⁹ Anlaşılacağı üzere mahalli hükümet, meselenin bu raddeye gelmesine sebep olan ve olaya tarafsız bir şekilde yaklaşamayacak kişileri tahkikat için görevlendirmişti.

İlaveten, bu olaydaki sorumsuz davranışlarından dolayı Akçadağ kaymakamı, Malatya mutasarrıfı ve Malatya jandarma binbaşısı hakkında da idari işlem yapılması istendi. Vilayet Adliye Heyeti memurları tarafından verilen kararın ve yapılan itirazın kanunen hükmü ve ehemmiyeti olmadığı için, Temyiz Mahkemesi İstida Dairesi kararıyla Zülfü Efendi'nin kararı feshedilmişti.⁷⁰ Bütün bunlara rağmen eski Müddei-i Umumî Osman Efendi'nin konuyla ilgili itirazı temyiz mahkemesince uygun görülmesi ve konu Alevîlerin aleyhine tekrar açılmıştı. Oysa bu meselenin yeniden açılması Ahmed Şakir Paşa'ya göre birkaç yüz kişinin tutuklanmasını gerektirecekti. Bu durum ise Sünnîler ile Alevîler arasında ortaya çıkmış olan hadiselerin tekrar şiddetlenmesine neden olacaktı. Çeşitli siyasi mahzurlar doğuracağı için bu hususun adli takibinin yapılmaması Anadolu Umum Müfettişi Ahmed Şakir Paşa tarafından istenmiş ve temyiz mahkemesince kararlaştırılmıştır. Anlaşılacağı üzere Zülfü Efendi'nin Alevîleri suçlu bulan ithamının kabulü, Alevîlerin meseleden ağır hasarla ayrılmasına rağmen, Sünnîler ile Alevîler arasındaki hadisenin birdenbire şiddetlenmesine neden olacaktı. Bu sebeple Şakir Paşa, Alevîler ve Sünnîler arasında ayrılıklara yol açacak bu olay hakkında kesinlikle kanunî

⁶⁷ Kürecikli Kalender ve Kürecikli Ali imzasıyla Tesri-i Muamelat Komisyonuna Çekilen 11 Teşrinisani 1312 tarihli telgraf, BOA, DH. TMIK. M, 23-52.

⁶⁸ BOA, DH. TMIK. M, 23-53.

⁶⁹ Şura-yı Devlet tarafından Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

⁷⁰ Adliye Nezaretine takdim olunan 12 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

takibat icra edilmemesi yönünde Adliye Nezareti tarafından kati bir karar alınmasını ve alınan kararın da ilgili kişilere bir an önce tebliğini talep etmişti.⁷¹

Şakir Paşa iki sene önce yaşanan bir hadiseden dolayı her iki taraftan birkaç yüz kişinin tutuklanıp muhakeme edilmesini de mahzurlu buluyordu. Ayrıca hadise sırasında görevli olan yönetici ve komutanların sorguya alınarak mahkeme edilmesi, Ermeni olaylarının alevlendiği bir dönemde siyaseten sorun çıkarabilirdi.⁷² Netice itibarıyla Dümüklü köyünde yaşanan bu hadise, Şakir Paşa'nın talebi, Şura-yı Devlet'in olumlu görüşü ve 4 Ekim 1898 (18 Cemaziyülevvel 1316) tarihli padişah iradesiyle kapatılmıştır.⁷³

Olaylar yatıştıktan sonra Mamuretülaziz Valisi Enis Bey, Akçadağ havalisine giderek özellikle, daha öncede belirtildiği üzere aralarında husumet bulunan Kürecik ve Kürne nahiyelerinin reis ve ağalarıyla görüştü. Görüşme sırasında iki nahiye halkının arasındaki bu husumete bir an önce son vererek işleri güçleriyle uğraşmalarını telkin ve tavsiye etmişti. Vali, bu nahiyelere yanına tahsilat memurlarını da alarak gitmişti. Tahsilat memurlarının bir ay müddetle bölgede kalmasını sağlayan vali, memurları vergileri toplamaları için, reis ve ağalarla köylere göndermişti. Netice itibarıyla önceki ve mevcut yılın vergisinden 222.562 kuruş vergi tahsil edilmişti.⁷⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Vali, iki nahiye arasındaki husumeti ortadan kaldırmak için iyi niyetli bir girişimde bulunmuş, ancak vergi tahsili kararlılığından vazgeçmemiştir.

Sonuç

Başlangıçta basit tedbirlerle çözüme kavuşturulması mümkün olabilecek Dümüklü Ali hadisesi, yerel yöneticilerin tecrübesizliği ve aceleciliği nedeniyle kontrolden çıkmıştır. Bu hadisede, kendilerini İslam dini dâhilinde gören Alevîler, vergi tahsildarları ve Alevîlik hakkında bilgi sahibi olmayan kişiler tarafından din dışı olmakla itham edilmişlerdi. Esasında sosyal ve ekonomik (vergi) temelli olan Dümüklü hadisesi, zaman içerisinde sürecin iyi yönetilememesinden dolayı dinî bir mahiyet kazanmış ve boyut değiştirmiştir.

Dümüklü hadisesi sonrasında Anadolu Umum Müfettişi Ahmed Şakir Paşa'nın konuya müdahalesiyle soruşturmaların seyri değişmiştir. Ahmed Şakir Paşa, meselenin bir "Alevî-Sünnî" husumetine yol açmasından endişe etmekteydi. Paşa'nın müdahalesiyle Sadaret meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için olay sırasındaki bütün yazışmaların suretlerini ihtiva eder bir defter hazırlatmıştır. Yine Paşa'nın teklifiyle mahalli yöneticilerin neredeyse tamamı görevinden alınmıştır. Köye gelen askere itaat etmediği ve karşı koyduğu için tutuklanan Alevîler de serbest bırakılmıştır. Buna karşın Malatya Sancağının eski sorgu hakimi (müstantik) Zülfü Efendi tahkikata başlamış ve Dümüklü köyüne saldırıp buradaki kişilerin mallarını gasp eden kişilerden ifade alma yoluna gitmişti. Zülfü Efendi'nin soruşturması neticesinde; malları yağmalanıp talan edilen ve 118 ferdini kaybeden Alevîler suçlu bulunmuştur. Şakir Paşa, üzerlerine gelen askere

⁷¹ Adliye Nezaretine yazılan 4 Nisan 1313 (16 Nisan 1897) tarihli arıza, BOA, ŞD, 2679-21.

⁷² Anadolu Müfettişi Ahmed Şakir Paşa'nın Sivas'tan Sadarete gönderdiği 4 Safer 1315 (5 Temmuz 1897) tarihli tahrirat, BOA, BOA, ŞD, 2679-21.

⁷³ 18 Cemaziyülevvel 1316/23 Eylül 1314 tarihli irade-i seniyye, BOA, İ. AZN, 31-5; konunun bütün yönleriyle kapatıldığına dair karar, Dahiliye Nezareti tarafından 25 Cemaziyülahır 1316 (10 Kasım 1898) tarihli tahrirat ile Mamuretülaziz vilayetine bildirilmiştir, BOA, DH. MKT, 2131-52.

⁷⁴ Mamuretülaziz Valisi Rauf Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 17 Receb 1315 (12 Aralık 1897) tarihli tahrirat, BOA, DH. TMİK. S, 16-66.

mukavemet etmeden 118 ferdini kaybeden ve malları yağmalanan Alevîlerin tekrar soruşturma konusu edilmesini doğru bulmamıştı. Konunun tekrar açılması durumunda bölgedeki yöneticiler yargılanacak, Alevî ve Sünnîlerden en az 200 kişi mahkeme karşısına çıkarılacaktı. Yöneticilerin yargılanması, 1895 yılında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyan etmiş Ermeni tedhişçileri cesaretlendirebilirdi. Alevî ve Sünnîlerin mahkeme karşısına çıkarılması ise, iki topluluk arasında düşmanlıkların yaşanmasına sebep olabilir ve telafisi güç zararlara yol açabilirdi. Ayrıca hükümet, Ermeni olaylarının arttığı bir dönemde bir de Alevî-Sünnî çekişmesinin yaşanmasını istemiyordu. Çünkü böyle bir durumda Avrupa'nın siyasi baskısıyla karşı karşıya kalma ihtimali güçlenecekti.

Yerel yöneticiler, daha çok geçmişten kalan hesapların görülmesi şeklinde olayları değerlendirerek suçlayıcı ve cezalandırıcı bir tavır takınmıştı. Yerel yöneticilerin aceleci ve önyargılı tavırlarına karşın, merkezi hükümet yetkilileri, genel kanının aksine, ayırım yapmadan haksızlığa uğrayan kesimin yanında yer almaya özen göstermiştir. Yerel yöneticilerin kaleme aldığı metinlerde “*din dışı davranış, icra-yı lubîyyat (oyun icra etme), Rafizilik*” ifadeleri kullanılırken, İstanbul'dan kaleme alınan belgelerde bu türden ifadelere rastlanmamaktadır. İstanbul'daki yöneticiler, sadece yerel yöneticinin ifadesine atıf yapılacağı zaman bu ifadeleri kullanmıştır. Merkezi yöneticiler bölgeye gönderilen asker ve idarecilere, sürekli, hadisenin kan dökülmeden ve güzel bir şekilde çözülmesi yönünde emirler vermiştir. Sultan Abdülhamid de meseleden haberdar olunca, yönetici ve askerlere aynı doğrultuda emirler vermiştir. Bu da, devlet merkezinin, yerel yöneticilere göre daha mülayim ve iki tarafı en az zararla korumak ve ileride meydana gelmesi muhtemel olayları önlemek bakımından daha olumlu davrandığı anlamına gelmektedir.

Kaynaklar**Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

- A. MKT. MHM (Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi), 658-2; A. MKT. MHM, 659-23; A. MKT. MHM, 678-2; A. MKT. MHM, 722-4.
- A. MKT. UM, 432-18.
- BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası), 882-66119.
- DH. MKT (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi) 150-21; DH. MKT, 400-19; DH. MKT, 1862-23; DH. MKT, 1825-16; DH. MKT, 2075-50; DH. MKT, 2131-52; DH. MKT, 2727-4.
- DH. ŞFR (Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi), 186-90; DH. ŞFR, 186-95; DH. ŞFR, 187-1; DH. ŞFR, 195-38.
- DH. TMIK. M (Dahiliye Nezareti Tensikat ve Islahat Komisyonu Evrakı), 23-52; DH. TMIK. M, 23-53; DH. TMIK. M, 28-1.
- DH. TMIK. S, 16-66.
- İ. AZN (İrade-i Adliyye ve Mezahip), 31-5.
- İ. DH (İrade-i Dahiliyye), 1229-96202; BOA, İ. DH. 1342-10.
- İ. MVL (İrade-i Meclis-i Vala), 438-19381.
- ŞD (Şura-yı Devlet Evrakı), 2679-21; ŞD, 2681-2.
- Y. MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı), 178-165.
- Y. PRK. ASK, (Yıldız Perakende Askeri Maruzat Evrakı) 71-33; Y. PRK. ASK, 109-69; Y. PRK. ASK, 110-3; Y. PRK. ASK, 171-81.
- Y. PRK. UM, (Yıldız Perakende Umum Vilayetler Maruzatı Evrakı) 21-73; BOA, Y. PRK. UM, 21-80; Y. PRK. UM, 28-70; Y. PRK. UM, 33-56.

Kitap, Makale, Süreli Yayın, Ansiklopedi Maddesi

- Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir 21-39*, Yay: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Dumont, Paul, "1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı". (Çev: Bahaeddin Yediyıldız), *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI, 1981, s. 369-394.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Fırka-i Islâhiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 8, İstanbul 1996, s. 35-37.
- Karaca, Ali, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Karaca, Ali, "Şâkir Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 38, İstanbul 2010, s. 307-308.
- Salname-i Vilayet-i Mamuretülaziz 1312*, Defa 8.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1895-1896)*, c. II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2008,
- Yavuz, Nuri, "Fırka-i Islahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, V/10, 2012, s. 113-127.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ERZURUM
PALANDÖKEN'DE BİR KAYAK KURSU
VE BAKÜ HEYET-İ SEFERİYESİ
A SKI COURSE IN PALANDOKEN ERZURUM DURING
WORLD WAR I AND BAKU CAMPAIGN MISSION

SELAMİ KILIÇ

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Prof. Dr. Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History
drselami@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-3194-0778>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Çeliş Tarihi-Received Date : 12.08.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 26.12.2018
Sayfa-Pages : 355-368
 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4015>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaead>

This article was checked by
 iThenticate

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ERZURUM
PALANDÖKEN'DE BİR KAYAK KURSU VE BAKÛ HEYET-İ SEFERİYESİ
A SKI COURSE IN PALANDOKEN ERZURUM DURING
WORLD WAR I AND BAKU CAMPAIGN MISSION

SELAMİ KILIÇ

Öz

Alman Kayzeri Wilhelm, cihat bayrağı altında Ağustos 1914'de Osmanlı ile ittifak yapıp, düşmanlarının üstüne Müslümanların gazabını salmayı planlamıştı. Ancak İngiltere ile mücadelenin kaçınılmaz olduğunu ve yanlış hesap yaptığını anladığında, İngiltere'nin doğudaki gücünü tamamen yok edecek bir cihat için; "...konsoloslarımız tüm Müslümanları, bu vicdansız ve yalancı millete karşı ayaklandırmalıdır..." emrini verdi.

Wilhelm bu emri verirken yalnız değildi. Almanya'nın önde gelen politikacıları ve askerleri; "eğer İngiltere olası bir savaşta rakibimiz olursa Hindistan'da İngilizlere karşı bir ayaklanma çıkarılmalı, aynı Mısır'da da denenmelidir. İran'ı da Rus nüfuzundan kurtarmak için mümkünse Osmanlı Devleti ile birlikte uygun bir zamanda harekete geçilmesi gereklidir... İslamcılık parolası İngiliz kolonilerine, özellikle Hindistan'a ulaştırılmalı; Kafkasya'nın ayaklandırılması ise 'şayan-temenni' olmalıdır... en önemlisi... Hindistan, Mısır ve Kafkasya'daki ayaklanmalardır. Dışişleri, Osmanlı ile yapılan anlaşma doğrultusunda bu düşünceleri gerçekleştirebilecek durumda olmalı ve İslam fanatizmini özendirmelidir..." diyorlardı.

Görüldüğü gibi Almanya Birinci Dünya Savaşı sırasında çılgın projeler yapıyor ve bunları eyleme sokmak için canla başla çalışıyordu. Dolayısıyla önüne çıkan her fırsattan yararlanıyor, özellikle cihat politikası ile İslam dünyasını ayaklandırmayı, Müslümanların gazabını başta İngiltere olmak üzere düşmanlarına çevirmeyi planlıyordu. Almanya, Enver Paşa'nın isteği üzerine Erzurum'a gelen ve Türk birlikleri için kayak kursu düzenleyen Avusturya ekibinden de bu konuda yararlanma yolunu seçti. Nitekim en seçkin Avusturya-Macaristan subaylarından oluşan kayak ekibinin başka bir amacı, gizli bir görevi daha vardı.

Anahtar Kelimeler: İslam Dünyası, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı, Almanya, Kayak Kursu

Abstract

German Wilhelm II (Kaiser) planned to unleash wrath of Muslims into their enemies allying with Ottoman under the name of jihad in August 1914. Yet, when he understood that he made a false count and a bloody battle with England is inevitable, he made a vow to start a jihad against England which would eliminate its power in east forever: He gave the order: "Our consuls and representatives must revolutionize the whole Islam World against this dishonest and remorseless."

While giving this order Wilhelm was not alone. The leading politicians and soldiers of Germany were expressing: "If England will become our enemy in a possible battle, a revolt must be prompted against the English in India, the same must but attempted in Egypt. In order to save Persia from Russian penetration, it is necessary to take action with Ottoman Empire at a suitable time, if it is possible. Pan-Islamism must be brought into English colonies, especially India, revolutionizing Caucasia must be necessary, and the most important ones are revolts in India, Egypt and Caucasia."

As is seen, Germany was making crazy projects during World War I and putting its heart and soul in putting his practice into practice. Therefore, Germany was benefiting from every opportunity, and was planning to revolutionize the Islam World through jihad policy and turn the wrath of Muslims into their enemies including England. Germany chose to benefit from Austrian crew in this sense, who came to Erzurum with Enver Pasha's wish and organized a ski course for Turkish troops. Indeed, the ski crew consisting of the most distinguished Austrian-Hungarian officers had another him, a secret mission.

Key Words: Islam World, Ottoman Empire, World War I, Germany, Ski Course

Giriş

1914'te, İstanbul'da, Orta Asya'daki Ruslara ve Hindistan'daki İngilizlere karşı cihat bayrağı açıldı. Tüm İslâm dünyasını ayaklanmaya çağıran bu büyük hareketin beyni, aslında Hıristiyan Almanya idi. Başta Kayzer Wilhelm olmak üzere Alman şahinleri, Doğu'da bir Töton imparatorluğu kurmak için, Osmanlı Sultanıyla cihat bayrağı altında ittifak yapıp, Müslümanların gazabını düşmanlarının üstüne salmayı planlamışlardı. Öte yandan Enver Paşa da kendini Orta Asya'daki Müslümanların kurtarıcısı olarak görmekte ve Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletme hayalleri kurmaktaydı.

Alman Kayzeri Wilhelm, 1914 yazında çok yanlış bir hesap yaptığını ve İngiltere ile kanlı bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu anladığında, İngiltere'ye karşı, onun doğudaki gücünü sonsuza kadar yok edecek bir cihat başlatmaya yemin etti: Konsoloslarımız ve temsilcilerimiz tüm İslam dünyasını bu yalancı ve vicdansız millete karşı ayaklandırmalıdır” emrini verdi.

Wilhelm bu emri verirken yalnız değildi. Almanya'nın önde gelen politikacıları ve askerleri şöyle diyorlardı.

“... eğer İngiltere olası bir savaşta rakibimiz olursa Hindistan'da İngilizlere karşı bir ayaklanma çıkarılmalı, aynıısı Mısır'da da denenmelidir. İran'ı da Rus nüfuzundan kurtarmak için mümkünse Osmanlı ile birlikte uygun bir zamanda harekete geçilmesi gereklidir... İslami slogan / İslamcılık parolası İngiliz kolonilerine, özellikle Hindistan'a ulaştırılmalı; Kafkasya'nın ayaklandırılması ise 'şayan-temenni' olmalıdır... “en önemlisi... Hindistan, Mısır ve de Kafkasya'daki ayaklanmalardır. Dışişleri, Osmanlı ile yapılan antlaşma doğrultusunda bu düşünceleri gerçekleştirebilecek durumda olmalı ve İslam fanatizmini özendirmelidir.”

Ağustos 1914'te silahlar ateşlendiğinde Türk-Alman cihadının eylem planı hazırıldı ve bu konuda oldukça somut kanıtlar bulunuyordu. 2 Ağustos 1914'teki Türk-Alman ittifakına, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girme konusunda ayak sürümesine ve birtakım kuşkulara rağmen Ağustos 1914'te kutsal savaş coşkusu en yoğun halini aldı. Almanya'nın İslam dünyasını düşmanlarına karşı kıskırtma ve ayaklandırma planları 1914 Ağustosunun ilk günlerinden itibaren uygulanmaya başlandı. Almanlar bu büyük oyunu hayatları pahasına oynuyorlardı. Alman eylem planına göre; her ne olursa Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girmeli, Müslümanların ayaklandırılması ve ihtilal ateşinin canlandırılması için Sultan-Halife bütün Müslümanları “cihata” çağırmalıydı.

Kayzer II. Wilhelm, Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya, 15 Ağustos 1914'te acele kaydıyla yazdığı telgrafta Halifenin tüm Müslümanları cihata çağırmasını istiyordu:

“Osmanlı Devleti derhal saldırıya geçmeli. Majesteleri Sultan aynı zamanda 'emir-ül mü'minin' sıfatıyla Asya, Hindistan, Afrika ve Mısır'daki Müslümanları kutsal savaşa çağırmalıdır.”

Max von Oppenheim cihat fikrinin mimarı olarak 18 Ağustos'ta Başbakan Freiherrn von Bethmann Hollweg'e şunları yazıyordu:

“...eğer Türkler Mısır’a karşı harekete geçer ve Hindistan’da alevlenen ayaklanmalar köriklenebilirse, o zaman İngiltere yıpranmış ve zayıflamış olur...”

İslam dünyasını ayaklandırmak üzere Oppenheim, cihat planları yaparken, etrafında azımsanmayacak sayıda yardımcısı vardı. Savaş öncesinde Kahire’de himayesine aldığı Curt Prüfer kusursuz bir zamanlama ile tam da Enver Paşa’nın Arap şeyhleriyle görüştüğü 3 Eylül tarihinde İstanbul’a vardı ve Türklerin Kahire’deki cihat hazırlıklarıyla ilgili raporunu Büyükelçi Hans von Wangenheim’a sundu. Prüfer, Robert Mors’u dinamit, patlayıcı füyeler, propaganda bildirileri ve birçok Mısırlı işbirlikçi ile birlikte 13 Eylül’de İskenderiye’ye gönderdi. Mors, Süveyş Kanalı’nda sabotaj düzenlemede veya Mısır’ın polis ve ordu teşkilatındaki Müslümanları isyana kıskırtmada, olmadı Kahire’deki İngilizlerin hayatını genel olarak çekilmez kılmada kendisine yardımcı olabilirdi. Mors misyonunun muntazam bir şekilde işlemeye başlaması ile birlikte Prüfer’in İstanbul’da kalması için bir sebep kalmadı. 20 Eylül’de İstanbul’dan ayrılan Prüfer, IV. Osmanlı Ordusu’nun yakında yapılması planlanan Süveyş Kanalı harekâtını yürütmek üzere gönderilen Bavyeralı Yarbay Kress von Kressenstein’in komutasındaki askeri heyete tercüman ve danışman olarak atandı.

Her ne kadar Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemiş ve Sultan-Halife tarafından cihat ilan edilmemişse de Almanların cihat projesi gün geçtikçe ciddileşiyordu. Süveyş Heyeti Haydar Paşa’dan doğuya doğru yol alırken, Afganistan’da kutsal savaşın yeşil bayrağını dalgalandırmak isteyen başka bir gurup, Boğaz’ın Avrupa yakasındaki Sirkeci Garı’ndan yola çıkıyordu. Savaştan önce İran’a keşif gezileri yapmış olan başka bir Bavyeralı subay Oskar von Niedermayer, Afganistan Heyeti’nin başındaydı ve bu heyet Kress-Prüfer ekibinden bile kalabalıktı.

Niedermayer ile Prüfer başkalarıyla kıyaslanamayacak derecede, sırasıyla İngiliz yönetimindeki Hindistan ve Mısır hedef alan Almanya’nın en önemli cihat görevlileriydi. Fakat çevrede onlara yardımcı olan başkaları da vardı. Ağustos 1914 başlarında Kuzey Afrika’daki Fransızlara karşı ayaklanma başlatmak için Trablusgarp’a gönderilen Otto Mannesmann’a daha sonra Libya’daki Senusi aşiretlerini Mısır’daki İngilizlere karşı kıskırtma görevi verildi. Bernhard Moritz, Ağustos’ta Süveyş Kanalı’na en iyi ulaşım yollarıyla ilgili Şam’daki IV. Osmanlı Ordusu’na önerilerde bulunduktan sonra Sudan’a gönderildi. Oppenheim’in Ekim 1914’teki isteği üzerine İslam’ın ikinci kutsal şehri olan Medine’deki büroya tam da hac mevsiminde Alman propagandası düzenlemekle görevlendirildi. Almanya’nın önde gelen Afrika sömürge kâşifi Leo Frobenius da Habeşistan ile İngiliz-Mısır yönetimindeki Sudan’da cihatı yapılandırmak için Hicaz üzerinden eş zamanlı olarak gönderildi. Yine aynı günlerde Yüzbaşı Fritz Klein, Şiilerin kutsal yerleri, Necef ile Kerbela’nın önde gelen dini liderlerinin Türk-Alman cihatıyla ilgili onayını almak ve petrol bakımından zengin olan Basra Bölgesi’nin güvenliğini sağlamak, ya da İngilizlerin bu konuda kendisini geride bırakmaları durumunda petrol kuyularına saldırı düzenlemek için Güney Mezopotamya’ya gönderildi. Ekim ayı içerisinde ünlü Avusturyalı şarkiyatçı Profesör Alois Musil ise (her ne kadar raporlarını Viyana’ya gönderiyorsa da bu görevi tamamen Berlin tarafından finanse ediliyordu) önde gelen aşiret şeyhlerini Türk-Alman cihatına kazandırmak için Orta Arabistan’ın çöl bölgelerine gönderildi.

Ekim 1914'e kadar İstanbul'daki kutsal savaş ateşi yükseldikçe yükseldi. Berlin tarafından tasarlanan, ama İstanbul'dan eyleme sokulacak olan cihatın başlıca hamlesi, İstanbul'dan doğuya doğru, tarafsız İran ve Afganistan üzerinden Hindistan'a inen geçitlere yönelecekti. Bu nedenle Berlin'in ilk hedefi İran Şahı ile Afganistan Emirinin desteklerini kazanmaktı. Eğer, bu başarılabilirse, o zaman bu ülkelerin Alman ve Türk subayları liderliğindeki, baş döndürücü ganimet vaatleri ile kamçılanan orduları da Hindistan aleyhine döndürülebilirdi. Bütün gereken, savaştan sonra asla yerine getirilmeyecek vaatler ve sunulacak olan altındı. Bu arada Türkler, Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslüman kardeşlerini Türk-Alman cihadının bayrağı altında toplamaya çalışacaklardı. Ancak Kayzer, bir Hıristiyan olarak, Müslümanları cihata çağırarak yetkisine sahip değildi. Bu, altından, silahtan ve savaş sonrası vaatlerden çok daha fazla şey gerektiriyordu. Böyle büyük bir emri, ancak bütün Müslümanların Halifesi olan Osmanlı Sultanı verebilirdi. Bu nedenle Osmanlı'nın çıkarına bakılmaksızın Almanya ile ittifak içinde olması gerekiyordu. Wilhelm'in, savaş öncesinde Osmanlı Devleti ile kurduğu iyi ilişkilerde uzak görüşlü olduğu burada ortaya çıktı. Savaşın başlangıcından üç ay sonra Osmanlı Devleti, Almanya ile Avusturya- Macaristan tarafını seçti ve Sultan 11 Kasım 1914'te dünyadaki Müslümanları düşmanlarına karşı cihata çağırarak, Alman İmparatorluğu'nun Libya Senusileriyle Fransız Kuzey Afrika'sında, Mısır'da ve Arap Yarımadası'nda (Üsteğmen Oskar Niedermayer, Prof. Erich Zugmayer, Werner Otto von Hentig, Wilhelm Waßmuß, Yüzbaşı Fritz Klein ve diğerlerinin) 1914 / 1915-1916 girişimleriyle İran ve Afganistan'daki keşif seyahatleri, heyet-i seferiyeleri ve benzeri girişimleri, yine aynı şekilde 1914-1917 (Berlin, İstanbul, İran ve Afganistan'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne, Hollanda Hindistanı'ndan Siyam ve Çin'e kadar) Hindistan denemeleri, İrlanda planları genelde (heyet-i umumiyesiyle) sadece yerel birtakım ayaklanmalar ve kargaşalar çıkması dışında tamamıyla sonuçsuz kaldı¹.

Erzurum Palandöken'de Bir Kayak Kursu

Görüldüğü gibi Almanya, Birinci Dünya Savaşı sırasında çılgın projeler yapıyor ve bunları eyleme sokmak için canla başla çalışıyordu. Dolayısıyla önüne çıkan her fırsattan yararlanıyor, özellikle cihat politikası ile İslam dünyasını ayaklandırmayı, Müslümanların gazabını başta İngiltere olmak üzere düşmanlarına çevirmeyi planlıyordu.

Almanya, Enver Paşa'nın isteği üzerine Erzurum'a gelen ve Türk birlikleri için kayak kursu düzenleyen Avusturya ekibinden de bu konuda yararlanma yolunu seçti. Nitekim en seçkin Avusturya-Macaristan subaylarından oluşan kayak ekibinin başka bir amacı, gizli bir görevi daha vardı.

1914 yılında Enver Paşa, İstanbul bulunan Askeri Ataşe Joseph Pomiankowski'den Avusturya-Macaristan Harbiye Nezareti tarafından Osmanlı Devleti'ne askeri bir heyetin gönderilmesi isteğinde bulundu. Bu heyet, Türk subay ve erlerinden bir kayak ekibinin

¹ Bu kısım (giriş); Selami Kılıç, "I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Kafkas Halklarını Rusya'ya Karşı Ayaklandırma Girişimleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*-62, 2018 s. 482-483, isimli makalemin ilgili sayfalarından alınarak kullanılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışları, Türk-Alman İttifakı, Osmanlı'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesi ve Türk-Alman cihad politikasının kısa öyküsü için bk. Selami Kılıç, *Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle Ermeni Sorunu ve Almanya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 2015, s. 1-71.

oluşturulmasını üstlenecekti. Doğu Anadolu’nun uzun karlı kış aylarında ulaşımındaki güçlükler ve ordunun mutlak bakımı nedeniyle savaş sırasında bu spor zaruret haline gelmişti².

Ocak 1915’te Liman von Sanders, Enver Paşa ve Pomiankowski’nin ortak çalışmaları sonucunda, Türk subay ve askerlerine yüksek dağ silsilelerinde kayak eğitimi vermek üzere bir Avusturya Macaristan kayak heyeti İstanbul’a geldi. Heyet, Avusturya-Macaristan Doğa Tarihi Müzesi Yardımcısı Dr. Viktor [Victor] Pietschmann, Avusturya-Macaristan Saray Kütüphanesi Asistanlarından Dr. Otto Hübner, Sanat Tarihi Profesörü Dr. Alexander Maxymowicz, Bregenzer Firması Sahibi Albert Bildstein ve Avusturya-Macaristan Bayındırlık Bakanlığı Dağcılık Komiseri Mühendis Paul Ippen hepsi Büyük Savaş sırasında, tanınmış Avusturyalı kayakçılardan oluşuyordu³. Osmanlı Devleti tarafından Avusturya’dan 1000 adet kayak takımı ısmarlandı; ancak savaş yüzünden sadece 100 adet gönderilebildi. Bunu üzerine Zeytinburnu ve Tophane’deki devlete ait işletmelerde imal edilen 180 çift kayak takımı kullanıma hazır hale getirildi⁴.

Pietschmann Binbaşı, Hübner 1. Sınıf Yüzbaşı diğerleri, 2. Sınıf subaylar olarak Türk ordusunda istihdam edildiler. Söz konusu heyet, Türk Hükümeti tarafından 4 ay angaje edildi ve 3 Şubat 1915 günü tedrisat şubesinin kurulduğu Erzurum’a hareket etti. Sözü edilen heyet bizzat belirlenen Türk birliklerinin eğitimi için III. Türk Ordusu’na bağlı 9. Kolordu’da özel bölük olarak görevlendirildi. Heyetin ana garnizonu ve talim yeri Erzurum’dur⁵.

43 gün süren zorlu bir yolculuktan sonra heyet 18 Mart 1915’te Erzurum’a vardı. Eğitim için Palandöken’in yamaçları seçildi ve kayak eğitimi 5 Nisan 1915’te başladı. Türk yedek subayları (A. Hikmet Koyunoğlu, Trabzonlu Kemal, Cevat Dursunoğlu, Arif Sofya ve Hasip Bey) tercüman olarak eğitime katkı sağlıyorlardı. Eğitim iki değişik kayış tekniği üzerine yoğunlaşmaktaydı: “Sarp arazide geçerli olan tek bastonlu Zdarsky sistemi ve çift

² Joseph Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches-Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges-*, Amalthea-Verlag, Zürich-Leipzig-Wien, 1928, s. 177.

Enver Paşa başlangıçta spora yönelik bir eğitimi öngörmesine rağmen trajik Sarıkamış hezimetinden sonra eğitim daha çok askeri bir boyut kazandı. Ordudaki bu kayak ünitesi, Doğu Anadolu’nun yüksek kesimlerinde ve Kafkasya’da yeni bir birliğin çekirdeğini oluşturacaktı (Peter Jung, *Der k.u.k. Wüstenkrieg: Österreich-Ungarn im Vordern Orient 1915-1918*, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1992, s. 28).

³ Osmanlı ordusunda dört yıl görev yapan Venezüellalı Rafael de Nogales, 1924 yılında Buenos Aires’te bir Alman yayımevi tarafından basılan ve Türkçe’ye de çevrilen hatırasında Avusturyalı kayak ekibinden söz etmekteydi: “Düzensizliği ve ağırkanlılığıyla ünlü, 20.000 nüfuslu Erzincan’da, Albay Remzi Bey’le tanışmak mutluluğuna eriştim. Daha sonra Remzi Paşa oldu. Kendisi savaş başlayınca kadar Petersburg’da askeri ataşemmiş. Şimdi Erzurum’a 8. Kolordu’nun (9 olmalı) başına geçmeye gidiyormuş. Remzi Bey’e Avusturyalı doğubilimci (doğabilimci olmalı) Dr. Pietschmann eşlik ediyormuş. Türk Hükümeti bir anlaşma yapmış ve Dr. Pietschmann ile gelen kurul, III. Ordu’da bir kayak birliği yetiştirecekmış. Çoğu Tirol Dağlarından olan bu kurul, soğuğa dayanıklıydı ve bazı üyeleri kar banyosu yapıyorlardı. Yerel halk bunu şaşkınlıkla seyrediyordu” [Rafael de Nogales, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çev: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, 2008, s. 6, 43].

⁴ Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte “Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917”*, I, Hermann Böhlhaus Nachf., Wien-Köln-Graz, 1975, s. 129; Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches*, s. 177; Jung, *Der k.u.k. Wüstenkrieg*, s. 29.

⁵ *Österreich-Armenien 1872-1936/ Faksimilesammlung Diplomatischer Aktenstücke (Fotokopien)*, Herausgegeben und Eingeleitet von Mag. Dr. Artem Ohandjanian, Band: VI (1914-1915), Ohandjanian Eigenverlag, Wien, 1995, s. 4517 bk. Ek 1; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 129; Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches*, s. 177.

bastonlu İsveç sistemi". Heyet askeri görevleri de yerine getirmekteydi. 28 Nisan 1915'te heyetin iki üyesi komutasında 20 kişilik iki kayak devriyesi 9. ve 10. Kolordular arasında kesilen bağlantının yeniden kurulması ve Hasankale'nin kuzey ve kuzeydoğusundaki keşif faaliyetlerini üstlenmek üzere cepheye hareket etti. 2510 rakımlı tepedeki alıştırılmalardan sonra Mayıs ayında, karların erimesiyle birlikte eğitim, Palandöken'in 2650 rakımlı kuzey yamaçlarına kaydırıldı ve burada bir çadırılı ordugâh kuruldu. Burada 1 subay, 6 yedek subay, 90 astsubay ve erlerden oluşan bir Türk birliği oluşturuldu. Bu arada ana eğitimin yanı sıra oradan kızaklarla makineli tüfek ve dağ toplarının nakledilmesi denemeleri de yapıldı. Eğitimlerini tamamlayan kayak heyeti, 17 Haziran 1915'te İstanbul'a döndü ve Ağustos 1915'te Viyana'ya, eve dönüş yolculuğu başladı⁶.

Osmanlı Hükümeti hizmetlerinden dolayı Pietschmann'a 3. Sınıf Mecidiye Nişanı, Hübner'e 4. Sınıf Osmanlı Nişanı ve Bildstein ile Ippen'a 4. Sınıf Mecidiye Nişanı verdi⁷.

Bakû Heyet-i Seferiyesi

Çok enerjik ve atılgan bir insan olan Dr. Pietschmann, sadece kayak eğitimi ile yetinmek istemiyor, Bakû'daki petrol kuyularının tahrip edilmesi için bir keşif seyahati yapmayı planlıyor ve böylelikle Doğu Anadolu'daki varlığından yararlanılması gerektiğini ifade ediyordu. Bu nedenle Erzurum'daki kayak eğitimi sona erince Erzurum'dan Azerbaycan üzerinden Hazar Denizi kıyısındaki Enzeli'ye hareket etmeyi, oradan bir botla Bakû'ya ulaşmayı ve petrol kuyularını top ateşiyle kundaklamayı önerdi⁸.

İstanbul'daki temaslar ve Osmanlı donanmasının yanı sıra üst düzey bazı Alman yetkilileriyle yapılan görüşmelerden sonra söz konusu plan olgunlaşmaya başladı. Bakû heyet-i seferiyesine başkan olarak Dr. Pietschmann, Goeben'den eski Alman Deniz Subayı ve Amiral Souchon tarafından desteklenen ve denizden hızlı ateşe edecek bir revolver topuyla silahlandırılacak olan deniz önyüzbaşı Engelking, yine Goeben'den birkaç deniz piyadesi ile birlikte bir de mekaniker katılıyordu. Dr. Pietschmann'a Goeben'den 6 cm'lik bir donanma topu verilecek, bu top Bağdat demiryolu hattı üzerinden Musul'a getirilecekti. Oradan Kürt refakatçi bölüğü eşliğinde şehirlerarası kervanla Hazar Denizi kıyısındaki İran Limanı Enzeli'ye ulaştırılacaktı. İran Hükümeti tarafından Enzeli'de bir motorbot hazır bulundurulacaktı. Böylece Bakû heyet-i seferiyesi, petrol yataklarının ve Batum boru hattının tahribi için Enzeli'den harekete geçecekti⁹.

Victor Pietschmann'ın bu çılgın önerisi, Almanya'nın Kafkasya'da yapmayı planladığı çılgın projeleriyle birebir örtüşmekteydi. Bu nedenle öneri kabul görecekti ve hatta Almanlar tarafından da desteklenecekti. Almanya'nın Rusya'yı zayıflatmak için, Kafkasya'daki girişimleri sadece Kafkas halklarını Rusya'ya karşı ayaklandırmakla sınırlı

⁶ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s.129-130; Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches*, s. 177-178; Jung, *Der k.u.k. Wüstenkrieg*, s. 29.

⁷ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 130; Murat Küçükuşurlu-Bayram Ali Sivas, *Erzurum Kış Sporları Tarihi, 1915-2011*, Serander Yayınları, Trabzon, 2010, s.62-68.

⁸ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 130-131; Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches*, s. 177-178.

⁹ bk. Ek: 1 "Österreich-Armenien 1872-1936/ Faksimilesammlung Diplomatischer Aktenstücke (Fotokopien), s. 4517; Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 17. April 1915, *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA-AA)*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11^d... secr... bk. Ek: 2; Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches*, s. 177-178; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 130-131.

değildi. Almanya, Rus savaş ekonomisi için çok önemli olan Bakû petrol yataklarının, petrol boru hattının ve Batum’daki Rus petrol rezervlerinin de tahrip edilmesini hedeflemişti. Daha savaşın başlarında, 24 Eylül 1914’te o zamanki Devlet Müsteşarı Arthur Zimmermann’a Erzurum’daki Alman Konsolosu Dr. Paul Sachwarz’ın bir yazısını gönderen İmparatorluk Meclisi üyesi Matthias Erzberger, Zimmermann’a: “Burada sözü edilen konu büyük askeri ve siyasi öneme sahiptir. Söz konusu olan Rusya’nın Bakû ve Batum’daki petrol tesislerinin, depolarının kullanılamaz duruma getirilmesi, Bakû’dan yapılan petrol sevkiyatının engellenmesidir. Eğer bu plan başarılı olursa o zaman Rusya’nın demiryolu ulaşımını 2/3 ay içerisinde tamamen felce uğratmış oluruz” diyordu¹⁰. Planın yürütülmesi için bir petrol mühendisi Dr. Paul Schwarz, Erzurum’a Konsolos Vekili olarak atandı. Kasım 1914’te ise Konsolos Yardımcısı Max von Scheubner-Richter, aynı planın uygulanması göreviyle Erzurum’a gönderildi¹¹.

Dr. Schwarz’ın gönderdiği raporlarından üstlendiği görevi yerine getirmek için birtakım girişimlerde bulunduğu, bölgedeki siyasi ve askeri gelişmeler hakkında da bilgi verdiği görülüyordu:

“Kafkasya’daki girişimleri için Schwarz’a öngörülen para 300 bin Mark’tı. Ancak bunun çok az bir kısmı gönderilebildi (12.500 M.). Bakû’daki petrol tesisleri çok iyi ve sıkı bir şekilde korunuyordu. Korumayı sağlamak için Tatarların (Azerbaycanlılar) yerine Ermeni muhafızlar görevlendirilmişti. Büyükelçi Wangenheim Schwarz’ın girişimlerinin 11 Aralık 1914’te başladığını, Bakû- Batum petrol boru hattına yapılan bir iki sabotajın sevkiyatı bir süreliğine durdurduğunu ve Schwarz’ın Bakû petrol tesislerine yapılacak baskında Ermenilerle ortak hareket etmeyi önemseydiğini Alman Dışişlerine bildiriyordu.

“Şubat 1915’te Sarıkamış yenilgisinden kısa bir süre sonra Schwarz, Azerbaycan Difâi Teşkilatında üst düzey bir görevde bulunan Genceli Emir Arslan Han Hoyski¹² ile temasa geçti. Doğu Kafkasya’da genel bir ayaklanmaya öncülük edebileceğini iddia eden Emir Arslan’ın asıl hedefi İsviçre örneğinde bir Kafkas cumhuriyetiydi. Ayaklanma için elinde 500 bin silahlı adamı olduğunu açıklayan Azerbaycanlı Prens, Osmanlı ve Alman askeri yardımıyla başarılı olacağına inandığı ayaklanma sonrası için otonomi garantisi verilmesini de istiyordu. Gürcülerle herhangi bir zıtlasmaya girmek istemeyen Emir Arslan’ın bu harekât planında Azerbaycanlılar, Ermeniler ve Dağıstanlıların yer almaları hedefleniyordu. Emir Arslan ile sürekli temaslar ise Schwarz’ın yerine Erzurum’a Konsolos Yardımcısı olarak gönderilecek Scheubner-Richter tarafından başlatıldı. Bu

¹⁰ Mitglied des Reichstages an das Auswärtige Amt, Berlin, den 24. September 1914, *PA-AA*, R. 21008, Bd. 1, Der Weltkrieg No: 11^d...secr...bk. Ek: 3; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 65.

¹¹ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 65-66.

¹² Emir Arslan Han Hoyski: Azerbaycan’ın (Gence) önde gelen ailelerinden Hoyski ailesine mensup olan Emir Arslan Han’ın kısa yaşam öyküsü, Difâi Teşkilatıyla bağlantıları, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk-Alman makamları ile temas ve görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bk. Qiyas Şükürov, “Genceli Emir Arslan Hoyski ve İttifak Teklifi”, *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Eylül 2014/Erzurum, Haz: Merve Uğur, Ankara, 2015, s. 361-384; Zafer Atar-Kurtuluş Demirkol, “Azerbaycan Topraklarında Rus-Ermeni İşbirliğine Karşı Yükselen Ses: Difâi Fırkası”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar, 2015, Sayı: 45, s. 167-180; Beşir Mustafayev, “Rus ve Ermeni Tehdidine Karşı Kuzey Azerbaycan’da Kurulan İlk Siyasi Teşekküller”, *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı III*, Eylül-Aralık 2014, Sayı: 62, s. 2575-2598; Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1919*, Türkçesi: Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 72-73; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 66-73.

arada Erzurum'un Alman Kale Komutanı General Posseldt, Schwarz'ın Erzurum'daki faaliyetleri hakkında olumlu görüşler bildiriyordu. Bakû petrol tesislerinin tahribinin gerçekleşmeyeceğini fark ettiğinde bile İstanbul'a bu düşünce doğrultusunda raporlar gönderiyordu.”

Dr. Schwarz'ın Matthias Erzberger'e gönderdiği tarihsiz nihai raporunda; (söz konusu rapor Erzberger tarafından 20 Mayıs 1915'te Alman Dışişlerine gönderildi.) yetişmiş 16 personelinin bulunduğu, Bakû yakınlarındaki Balaxani'de büyük bir yangın çıkarmayı başarabilecekleri, Bakû- Batum boru hattının iki ayrı yerinde de bir sabotaj yapılabileceği belirtiliyordu¹³.

Alman Başbakanı'na gönderdiği raporunda; Hazar Denizi'ndeki Rus gemilerine ve Bakû'daki Rus petrol endüstrisine karşı emin girişimlerde bulunmak için o sırada hastalığı nedeniyle İstanbul'da bulunan Schwarz'ın öncelikle Tahran'da Orta Elçi olarak görevlendirilmeyi beklediğini bildiren Büyükelçi Wangenheim raporunun devamında; “ancak O, İran'ı tanımıyor ve Farsça bilmiyordu. Onun sadece ümit ettiği, Tahran'dan tanıdığı bazı hocaların fanatik Müslümanları harekete geçirmek için girişimlerinde kendisine yardım edecek ve ajanlık yapabilecek olmalarıydı. Bu ve diğer birtakım nedenlerden dolayı karadan, Tahran üzerinden böyle bir girişimin başarı şansı yok denecek kadar azdı” diyordu¹⁴.

Scheubner-Richter, Erzurum'a geldikten birkaç ay sonra, 6 Mart 1915'te Bakû ile ilgili özel görevi hakkında Büyükelçi Wangenheim'a, Bakû'daki tesislerin bombalanmasını tek başına yerine getirmesinin mümkün olmadığını, bu iş için güvenilir kişilerin bulunması gerektiğini, ayrıca tesislerin bölge halkı tarafından çok iyi korunduğunu ve yine halkın büyük bir kısmının geçimini bu tesislerden sağladığı için tesislerin tahribine karşı olduğu haberini aldıklarını yazıyordu. Scheubner devamla, her şeye rağmen tesislere dışarıdan bir sabotaj eylemine kalkışılacak olursa, bunun büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlanacağını belirttiikten sonra, “böyle bir girişimin ancak 50-60 kişilik iyi Rusça bilen, İran ve Kafkasya'daki aşiretlerce desteklenen, güvenilir ve eğitilmiş bir süvari grubu tarafından yapılabileceği” önerisinde bulunuyordu¹⁵.

Louis Mosel de “Kafkasya'daki ayaklanmanın tekrar başlaması için yapılacak organizasyonun ana hatları” başlıklı raporunda; “hükümetimizin planladığı Bakû-Batum petrol boru hattının tahribi ve yine Batum'daki petrol depolarının yok edilmesi konusunda bugün de doğru hareket edilmediği görüşümdedir. Bu gibi görevleri yabancılar yerine getiremez, bu işi sadece o bölgede oturanlar başarabilirler. Konu hakkında İstanbul'daki İmparatorluk Büyükelçiliğini de bilgilendirdimse de herhangi bir cevap alamadım” diye yazıyordu¹⁶.

Osmanlı III. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Felix Guse ise 4 Nisan'da Hasankale'deki Ordu Karargâhı'ndan Gelibolu'da bulunan Liman von Sanders'e,

¹³ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 66-67.

¹⁴ Kaiserlich Deutsche Botschaft an Reichkanzler Herrn von Bethmann Hollweg, Pera, den 20. April 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11^d...secr...

¹⁵ Das Deutsche Konsulat an Kaiserliche Botschaft, Erserum, den 6. März 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11^d...secr...

¹⁶ *PA-AA*, R. 21011, Bd. 4, Der Weltkrieg No: 11^d...secr...Die Grundzüge der Organisation zur Wiederaufnahme der Bewegung im Kaukasus..., 19.02.1915 bk. Ek:4; Krş: Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 84.

Bakû’daki petrol kaynaklarına karşı yapılacak girişimler için bugüne kadar kendisine üç kişinin başvurduğunu –lt. Scheubner, Major Pietschmann ve Emir Arslan Han- bildiriyor ve devamlı; “ilk ikisi ekselansları tarafından bilgilendirilmek istiyor. Scheubner ile birlikte çalışmak isteyen Emir Arslan sadece Büyükelçilikle görüşmelerde bulunmalı. Türk tarafından bu konu hakkında henüz resmi bir açıklama gelmedi. Diğer taraftan böyle bir girişimin şu anda ki başarı şansı çok az ve Pietschmann’ın denizden Bakû petrol yataklarını bombalama planı çok tehlikeliydi. Çünkü Rusların Hazar Denizi’nde ne kadar gambot (topçeker) ve silahının bulunduğu tam olarak belirlenemedi” diyordu¹⁷.

Erzurum Konsolos Yardımcısı Scheubner-Richter, 19 Mart 1915’te Büyükelçi Wangenheim’a, “Pietschmann’ın oluşturacağı bir askeri birlikle Bakû’daki petrol tesislerini bombalama planının, Rusların gerek Hazar Denizi kıyısındaki ağır silahları gerekse şu anda Kafkas Cephesi’ndeki üstünlükleri nedeniyle sadece güzel bir fantezi olabileceğini, başarı ihtimalinin bulunmadığını, petrol tesislerinin ancak buradaki ayaklanmalarla tahrip edilebileceğini” yazıyordu¹⁸.

Büyükelçi Wangenheim, 19 Mayıs 1915’te Dr. Pietschmann ile Alman Deniz Subayı Engelking’in Bakû’ya karşı yapacakları girişimlerden vaz geçtiklerini ve Pietschmann’a, Scheubner ile birlikte çalışmasının önerildiğini Alman Başbakanı’na yazıyordu. Ayrıca Pietschmann’ın Doğu Kafkasya’daki ayaklanma faaliyetlerini yürüten Emir Arslan’la birlikte çalışacağı¹⁹ ve Erzurum’daki irtibat subaylığının emrinde olacağını da bildiriyordu²⁰.

Böyle bir kararın alınmasında, Rusların Azerbaycan’dan sökülüp atılmasını hedefleyen Türk taarruzunun başarısızlıkla sonuçlanmasının etkisi vardı. Rus birlikleri Enzeli, Reşt ve Kazvin’i işgal etti ve böylece planlanan Bakû heyet-i seferiyesi gerçekleştirilemedi. Her ne kadar Pietschmann, girişimlerini karadan yürütmek istediye de bu düşünceden de kısa süre içinde vazgeçildi. Bu sırada Musul’a ulaşan üsteğmen Engelking, filo komutanından Enzeli yerine Bağdat’a hareket etmesi ve hücum botuyla birlikte Mezopotamya’daki Ordu komutanlığı emrine girmesi direktifini aldı²¹.

Öte yandan Bakû girişiminin sonuçsuz kalmasında, Azerbaycanlıların, özellikle Emir Arslan’ın Bakû petrol kaynaklarına yapılacak herhangi bir sabotaja karşı çıkmalarının da rolü vardı. Emir Arslan, Erzurum’daki irtibat subayı Kont Schulenburg ile yaptığı görüşmede; “Türk ve Alman makamlarının kendisine birtakım güvenceler vermelerini, ayrıca Kafkasya’daki ayaklanmaların gerçekleştirebilmesi için de bir an önce silah ve para yardımının yapılması gerektiğini” belirttiikten sonra, Bakû petrol yataklarının tahrip edilmesine enerjik bir şekilde karşı çıkarak, bu petrollerin Difâi’nin ve

¹⁷ PA-AA, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11^d...secr... Abschrift, Bericht Nr. 3, 3. Armee A.H.Q Hasankale, 6.4.15 bk. Ek 5; Krş: Çolak, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti*, s.85.

¹⁸ Von Scheubner an Kais. Botschafter Herr Frhn. v. Wangenheim Constantinopel, Erzerum, den 19. März 1915, PA-AA, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11^d...secr... bk. Ek: 6.

¹⁹ Emir Arslan Han Hoyski’nin faaliyetleri için bk. Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 61-73.

²⁰ Kaiserlich Deutsche Botschaft an seiner Exzellenz den Reichkanzler Herrn von Bethmann Hollweg, Pera, den 19. Mai 1915, PA-AA, R. 21013, Bd. 6, Der Weltkrieg No: 11^d...secr... bk. Ek:7.

²¹ Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 130.

Azerbaycanlıların gelir kaynağı olduğunu ve halkın petrollere zarar verilmesini istemediği” açıklamasını yapmıştı²².

Sonuç olarak cihat bayrağı altında Osmanlı ile ittifak yapıp, düşmanlarının üzerine Müslümanların gazabını salmayı amaçlayan Almanya, çılgın projelerini gerçekleştirmek için harekete geçti. Almanlar, Sultan-Halife tarafından gösterişli bir şekilde ilan edilen “cihat-ı ekber’den (büyük cihat)” çok şey bekliyor ve büyük bir beklenti içerisinde bulunuyorlardı. Cihat ilanı ile birlikte Müslümanların en kuvvetli silahı savaş terazisine konuluyordu ve bunun İslam âlemi üzerinde manevi açıdan çok büyük etkisi olacağı sanılıyordu. Çok geniş ve dağınık bir coğrafyada yaşayan Müslümanların Türklerle birlikte hareket edecekleri, aynı hedefe yönelecekleri düşünülüyordu. Ancak ümit edilen olmadı ve beklentiler boşa çıktı. Söz konusu coğrafyada yaşayan Müslümanlar arasında bir çıkar birliği olmadığı gibi çıkar birliğini sağlayacak güçlü bir halife de bulunmuyordu. Halifenin cihat çağrısına rağmen Mısır Müslümanlarının çoğu çıkarları gereği İngilizlerle birlikte hareket etmeyi daha uygun görmüşlerdi. Diğer yandan silah ve organizasyon eksikliği İslam dünyasındaki ayaklanmaların yerel nitelikte kalmasına neden oldu. Osmanlı ordusunun yerel nitelikte de olsa bu ayaklanmalara destek amacıyla başlattığı Kafkasya ve Kanal (Süveyş) harekâtındaki başarısızlığına bir de İngiliz; Fransız ve Rus karşı propagandası eklenince gerek Almanya gerekse Osmanlı Devleti cihat ilanından beklenen sonucu alamadı. Almanya; Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Arabistan, İran, Afganistan, Hindistan ve Kafkasya’daki çılgın planlarını gerçekleştiremedi. Bunun en önemli nedeni; Almanya’nın realiteye ters düşecek kadar kendi askeri ve ekonomik gücüne aşırı derecede güvenmesi, İngiliz ve Rus güçlerini küçümsemesi, Panislamizm’in de etkisiyle cihat ilanına fazla ümit bağlaması ve bunun sonucunda da hayali beklentilere kapılmasıydı. Ayrıca İran, Afganistan ve Kafkasya’da faaliyet gösteren hemen hemen tüm grup, müfreze ve heyetler arasındaki anlaşmazlıklar, Osmanlı-Alman çekişmesi, organizasyon bozukluğu, malzeme ve personel eksikliği, kara ve demiryolu ulaşımında yaşanan aksaklıklar bu girişimlerin başarıya ulaşmasını engelleyen diğer faktörlerdi²³.

²² PA-AA, R. 21016, Bd. 9, Der Weltkrieg No: 11^d...secr..., Abschrift. Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus Nr. 6, Erserum, den 28. November 1915 bk. Ek.8; Bihl, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, I, s. 71; Krş: Çolak, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti*, s. 86.

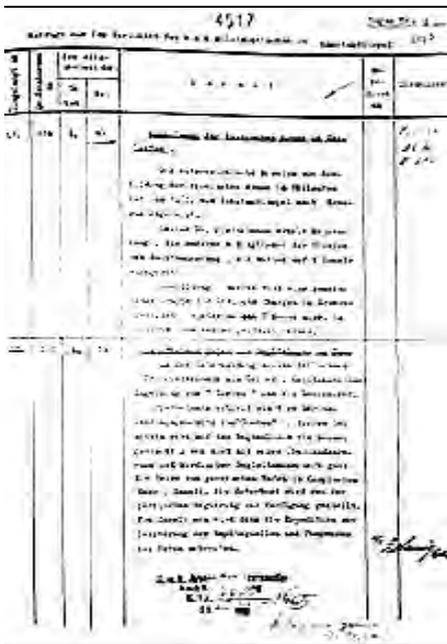
²³ Kılıç, “I. Dünya Savaşı’nda Almanya’nın Kafkas Halklarını Rusya’ya Karşı Ayaklandırma Girişimleri”, s. 481-507; Kılıç, *Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle Ermeni Sorunu ve Almanya*, s. 27, 64-69.

Kaynaklar

- Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 17. April 1915, *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA-AA)*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11^d... secr...
- Mitglied des Reichtages an das Auswärtige Amt, Berlin, den 24. September 1914, *PA-AA*, R. 21008, Bd. 1, Der Weltkrieg No: 11^d...secr
- Das Deutsche Konsulat an Kaiserliche Botschaft, Erserum, den 6. März 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11^d...secr
- PA-AA*, R. 21011, Bd. 4, Der Weltkrieg No: 11^d...secr...Die Grundzüge der Organisation zur Wiederaufnahme der Bewegung im Kaukasus... 19.02.1915.
- PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11^d... secr... Abschrift, Bericht Nr. 3, 3. Armees A.H.Q Hasankale, 6.4.15.
- Von Scheubner-Richter an Kais. Botschafter Herrn Frhn. v. Wangenheim Constantinopel, Erzerum, den 19. März 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11^d...secr...
- Kaiserlich Deutsche Botschaft an seiner Exzellenz den Reichkanzler Herrn von Bethmann-Hollweg, Pera, den 19. Mai 1915, *PA-AA*, R. 21013, Bd. 6, Der Weltkrieg No: 11^d...secr...
- PA-AA*, R. 21016, Bd. 9, Der Weltkrieg No: 11^d...secr, Abschrift. Der Verbindungsoffizier für den Kaukasus Nr. 6, Erzerum, den 28. November 1915.
- Kaiserlich Deutsche Botschaft an Reichkanzler Herrn von Bethmann-Hollweg, Pera, den 20. April 1915, *PA-AA*, R. 21012, Bd. 5, Der Weltkrieg No: 11^d...secr...
- Österreich-Armenien 1872-1936/ Faksimilesammlung Diplomatischer Aktenstücke (Fotokopien)*, Herausgegeben und Eingeleitet von Mag. Dr. Artem Ohandjanian, Band: VI (1914-1915), Ohandjanian Eigenverlag, Wien, 1995.
- Atar, Zafer-Demirkol, Kurtuluş, "Azerbaycan Topraklarında Rus-Ermeni İşbirliğine Karşı Yükselen Ses: Difâi Fırkası, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar, 2015, Sayı: 45, s. 167-180.
- Bihl, Wolfdieter, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte "Ihre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917"*, I, Hermann Böhlhaus Nachf., Wien-Köln-Graz, 1975.
- Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
- Jung, Peter, *Der k.u.k. Wüstenkrieg: Österreich-Ungarn im Vordern Orient 1915-1918*, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1992.
- Kılıç, Selami, *Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle Ermeni Sorunu ve Almanya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kılıç, Selami "I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Kafkas Halklarını Rusya'ya Karşı Ayaklandırma Girişimleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-62*, 2018 s. 481-507.
- Küçüküçürlü, Murat - Sivas, Bayram Ali, *Erzurum Kış Sporları Tarihi, 1915-2011*, Serander Yayınları, Trabzon, 2010, s.62-68.
- Mustafayev, Beşir, "Rus ve Ermeni Tehdidine Karşı Kuzey Azerbaycan'da Kurulan İlk Siyasi Teşekküller", *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı III*, Eylül-Aralık 2014, Sayı: 62, s. 2575-2598.
- Nogales, Rafael de, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çev: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul, 2008.

- Pomiankowski, Joseph, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches-Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges-*, Amalthea-Verlag, Zürich-Leipzig-Wien, 1928.
- Swietochowski, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1919*, Türkçesi: Nuray Mert, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988.
- Şükürov, Qiyas, , “Genceli Emir Arslan Hoyski ve İttifak Teklifi, *100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Eylül 2014/Erzurum, Haz: Merve Uğur, Ankara, 2015, s. 361-384.

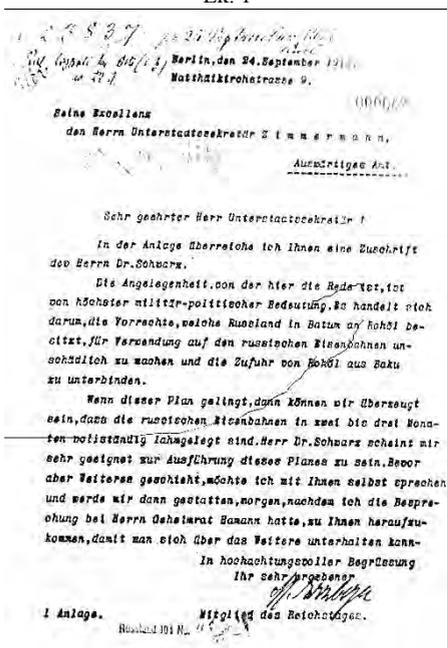
Belgeler

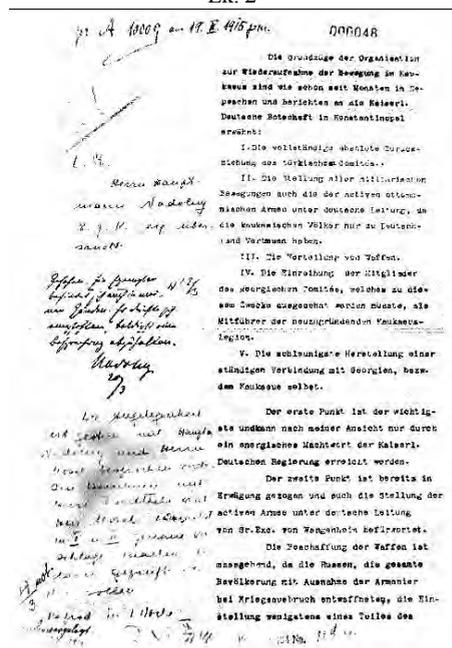
Ek: 1

Ek: 2

Ek: 3

Ek: 4

000099
G.d.J. *JK*

Absehrift.

D. A r m e e A.H.G. Kossakow *U. 31.*
20.10.10.

B e r i c h t Nr. 3.

Es sind bisher 3 Personalitäten mit Plänen für Unternehmung gegen die Petroleumquellen von Baku an mich herangetretten,

1. v. Scheubner,
der eben eingetroffene Major Pletschmann und
Enir Arslan Chan.

Zu beiden erstere wollen Euer Exzellenz unterrichtet haben, (2x)
Arslan Chan will nur mit der Botschaft verhandelt haben, von
offizieller - türkischer - Seite sei noch nichts gekommen. Die
Wichtigkeit solcher Unternehmungen steht ja noch in bestem Felde.
Für Pletschmann's Plan eine Anprufe zu Wasser halte ich es für
wesentlich festzustellen, ob und was die Russen an Kanonenbooten
auf dem Kaspischen Meer haben. Das Kommando *(2)* will von G. wissen,
die Quelle ist mir nicht bekannt.

gen. O u n e
Oberstleutnant.

(2) d. v. Scheubner durch diese.
(2x) mit dem Scheubner zusammenarbeiten will.

Callipelt 8. IV. 15.
Dem stellvertretenden Generalstab der Armee
B e r l i n .

Der vorstehende Bericht des Chefs des Generalstabes der III. Armee
sehr ergebenes Oberrecht; *gen. Linen von Sanders.*

113240

Ek: 5

000005 *67*

Absehrift.

Bericht No 2. Ezerum, den 19. März 1910.
Strom gehalten.

Euer Exzellenz berichte ich ganz gehorcht Folgendes

Der von der kaukasischen politischen Partei „Defat“
geplante Aufstand, dessen militärischer Organisator Amir Ailan
Khan, Fürst Choteky aus Elisabethpol ist, soll die Bezirke
Kasagur, Schonevka, Dschesoneher, Juecha, Kozor und Elisab-
ethpol des Gouvernements Elisabethpol, den Bezirk Schonevka
des Gouvernements Baku, Erivan, Kladkassak und das Gebiet
Saphatan umfassen. Das Aufstandsgebiet der Georgier wird
sonst dadurch nicht berührt.

Falls der Aufstand gelingt, so ist von diesen Gebie-
ten die Bildung einer Freiwilligen Republik geplant, wobei die
einzelnen Kreise und Bezirke unter dem Vorkaufsrecht *(1)* der
staatsrechtlich eingesetzten Fürsten stehen sollen, - also gelesener
ansehen republikanischer Bundesstaat auf konstitutioneller Grund-
lage. Diese kaukasische Republik will eine Militärkonvention
mit der Türkei abschließen, glaubt aber auch späterhin stark
genug zu sein, um ihre Unabhängigkeit gegen Russland zu ver-
teidigen. Als Grundlage des Aufstandes gilt die Anekdote
einer zukünftigen unabhängigen Kaukasusrepublik durch die
Türkei unter „Verantw.“ von Deutschland.

Ferner ist die Bereitstellung einer türkischen Division
- ca 25 000 Mann - für ein Beziehen des Aufstandes wohl Vorbe-
dungung, wozu sie den Aufständischen die Möglichkeit der
Sensibilisierung zu geben. Die Aufständischen verfügen angeblich über
gewandte Heil, Waffen (Gewehre und einige Maschinengewehre),
Munition und ca 50 000 türkische Rekruten. Sie glauben sie
zu 200 000 Mann aufstellen zu können unter Führung künftiger
russischer Militäre Kaukasischer Abstammung. Eine Reihe der
aufstehenden Bezirke und der zwei Hauptkommunikationslinien liegt die-
sen Bericht bei. Nach dem Plan der Kaukasier sollen dieselben

Ek: 6

000177

Absehrift.

E z e r u m , den 20. November 1910.

Der Verbindungsoffizier
für den Kaukasus:
Nr. 6.

Während meines Aufenthalte in Konstantinopel war
es mir nicht möglich gewesen, etwas Näheres über die Aussichten
eines Aufstandes in unheimlichen Ostkaukasus zu erfahren.
Der Abgesandte der dortigen revolutionären Organisation, des Dir-
ret, Amir Ailan Khan Fürst Choteky sollte sich in Ezerum befinden.
Hier angekommen habe ich jedoch Amir Ailan nicht vorgefunden. Er
war angeblich in Dischek und sollte dort an Typhus erkrankt lie-
gen. Erst nach mehreren Telegraphieren habe ich erfahren kön-
nen, dass Amir Ailan Dischek verlassen hatte und sich auf dem Wege
nach Konstantinopel befinde. Da mir eine Rückreise mit ihm drin-
gend erwünscht erschien, habe ich die Kaiserliche Botschaft te-
legraphisch gebeten, im unverzüglich nach Ezerum zurückzuschick-
en.

Nach den früheren Mitteilungen Amir Ailans hatten die
ostkaukasische Revolutionäre für ihr Loswerden zwei Bedingun-
gen gestellt: Sie hatten zunächst eine Erklärung der Kaiserlich
Deutschen Regierung verlangt, die ihnen in Falle des Ausbruchs
die Bildung eines selbstständigen ostkaukasischen Staatswesens
zusicherte. Die kaukasischen Mahomedaner beabsichtigten nur für
eigene Rechnung und nicht für die Irgend eines anderen Staates,
z. B. der Türkei, zu kämpfen. Sie hatten ferner gefordert, dass eine
gute türkische Division sich in der Nähe der persisch-russischen
Grenze befinden müsse. Diese Truppe sollte die russischen Streit-
kräfte

Ek: 8

000099
G.d.J. *JK*

Absehrift.

D. A r m e e A.H.G. Kossakow *U. 31.*
20.10.10.

B e r i c h t Nr. 3.

Es sind bisher 3 Personalitäten mit Plänen für Unternehmung gegen die Petroleumquellen von Baku an mich herangetretten,

1. v. Scheubner,
der eben eingetroffene Major Pletschmann und
Enir Arslan Chan.

Zu beiden erstere wollen Euer Exzellenz unterrichtet haben, (2x)
Arslan Chan will nur mit der Botschaft verhandelt haben, von
offizieller - türkischer - Seite sei noch nichts gekommen. Die
Wichtigkeit solcher Unternehmungen steht ja noch in bestem Felde.
Für Pletschmann's Plan eine Anprufe zu Wasser halte ich es für
wesentlich festzustellen, ob und was die Russen an Kanonenbooten
auf dem Kaspischen Meer haben. Das Kommando *(2)* will von G. wissen,
die Quelle ist mir nicht bekannt.

gen. O u n e
Oberstleutnant.

(2) d. v. Scheubner durch diese.
(2x) mit dem Scheubner zusammenarbeiten will.

Callipelt 8. IV. 15.
Dem stellvertretenden Generalstab der Armee
B e r l i n .

Der vorstehende Bericht des Chefs des Generalstabes der III. Armee
sehr ergebenes Oberrecht; *gen. Linen von Sanders.*

113240

Ek: 7

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TÜRK-MACAR
İLİŞKİLERİNİN KAYNAĞI OLARAK TÜRK BASINI
THE TURKISH PRESS IN II. CONSTITUTIONAL PERIOD
AS A SOURCE OF TURKISH-HUNGARIAN RELATIONSHIPS

SEVDA ÖZKAYA SOFU

Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Dr., Kastamonu University Faculty of Science and Letters Department of History

sozkaya@kastamonu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-4542-0917>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 31.09.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 05.12.2018

Sayfa-Pages : 369-384

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4052>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaead>

This article was checked by

 iThenticate®

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TÜRK-MACAR İLİŞKİLERİNİN KAYNAĞI OLARAK TÜRK BASINI THE TURKISH PRESS IN II. CONSTITUTIONAL PERIOD AS A SOURCE OF TURKISH-HUNGARIAN RELATIONSHIPS

SEVDA ÖZKAYA SOFU

Öz

Yakınçağın önemli kaynaklarından kabul edilen basının Türk tarihinde gözle görülür bir etki bırakması ancak XIX. ve XX. yüzyılda mümkün olmuştur. Avrupa'da ise basın faaliyetleri çok daha erken tarihlerde başlamış hatta büyük toplumsal ve siyasi olaylar içerisinde rol oynamıştır. Bu rol, aynı zamanda ideolojilerin çok ve sıkça tartışıldığı XIX. Yüzyılın doğası gereğidir. Çünkü Fransız Devrimi'nden sonra neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan fikir hareketlerinin çevresinde toplanan aydınlar, ideolojilerini anlatacak, yayacak saha olarak basın faaliyetlerine yönelmişler ve çok sayıda dergi, gazete bu dönemde Osmanlı topraklarında da adından söz ettirmeye başlamıştır. Bunda II. Meşrutiyet döneminin yarattığı kısmi özgürlük havasının etkisini de unutmamak gerekir. Meşrutiyet döneminden kasıt II. Meşrutiyet dönemidir. Zira I. Meşrutiyet dönemi kısa zaman içerisinde kapanmıştır, basın faaliyetlerinin genişlemesi ve bir etkinlik kazanması ancak II. Meşrutiyet dönemiyle mümkün olmuştur. Türk-Macar ilişkilerinin Türk basınına yansıyan tarafını örneklerle ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, iki milletin ilişkilerinin derin bir tarihe sahip olduğu bilgisinden hareket etmektedir. Söz konusu dönemde siyasi, diplomatik ilişkilerden bahsederken Avusturya-Macaristan Devleti muhatap kabul edilse de çalışmada Macarlar ile Türklerin ilişkilerinin Meşrutiyet basınında nasıl yer bulduğu üzerinde durulmaktadır. Macarlar ile Türklerin akrabalık ilişkilerini ortaya koymaya yönelik çalışmalar öteden beri yapılagelmiş ve dönemin ideolojik, siyasi gelişmeleri ışığında bu konuya ilgi artmıştır. Yakınçağın önemli bir kaynağı olan basından bunu takip etmek mümkündür. Çalışmada Macarlar ile Türklerin sosyal, siyasi, kültürel, iktisadi ilişkileri ve bu dönem Türk aydınının Macarlara bakışı, Meşrutiyet dönemi gazete ve dergilerinden örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Macar-Türk, Tarih, İdeoloji.

Abstract

Press, as an important source for Contemporary Age, was able to have visible effects on Turkish history at XIX and XX. Centuries. In Europe, press activities started much more earlier and had effects over important social and politic events. That effect was also usual for XIX. Century, in which ideologies were argued often. Because, after the French Revolution, almost all the world was under effect of ideologies. Intellectuals focused on press in order to tell their ideologies, in this period, many journals and newspapers were known. At that point, a partial freedom environment of Second Constitutionalism Period should be remembered. In this study, Turkish-Hungarian – two nations that have deep histories – relationships, seen in Turkish Press, were treated with examples. In that period, Austro-Hungarian Empire was the official interlocutor about politic and diplomatic relationships. Although in this study, especially how the relations between Turks and Hungarians found place in the press on the Second Constitutional Period is focused. In this study, social, politic, cultural and economic relations between Hungarians and Turks and the Turkish intelligentsia about Hungarians were treated with examples from the Period's journals.

Key Words: Press, Hungarian-Turks, History, Ideology.

Giriş

I. Türk-Macar İlişkileri Tarihine Genel Hatlarıyla Bir Bakış:

Macar ve Türk uluslarının köklerinin tarihin derinliklerine uzandığı ve aralarındaki ilişki ve bağların da o denli eski ve güçlü olduğu tarihçiler ve aydınlar tarafından bilinmektedir. Zira Macarlık ve Türklük aynı Ural-Altay kökünden gelmektedir. Macarlar IX. Yüzyılın sonuna kadar Türk kavimler arasında yaşamıştır. Bu nedenle Macarlar, Türkler ile kültürel bakımdan benzerlikler göstermektedirler. İşte bu itibarla Türk tarihçileri için Macar tarihi önem kazanmaktadır. Macar tarihinin ve Macarlarla ilişkisinin önemini ortaya koyan bir diğer unsur ise Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilerleyişi ve bu bölgede geçirdiği tarihi evrelerdir. Zira Macar Krallığı XVI. Yüzyıla kadar Tuna havzasının mutlak hâkimidir dolayısıyla Osmanlı Devleti Avrupa'daki fetih hareketlerinde ilk önce Macaristan ile karşılaşmıştır. Sultan Süleyman'ın ölümünün ardından Osmanlı Devleti bir durgunluk dönemine girerken Habsburglar bölgede bir monarşi meydana getirmişlerse de devletin adı Avusturya-Macaristan olmuştur. İşte Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerini anlamak için Macaristan ve Macarlar son derece önemlidir. Zaten bu sebeple Türk-Macar tarihini araştırmak üzere her iki ülkede de enstitüler kurulmuştur¹.

Az evvel de ifade edildiği üzere Macarların, tarihin erken dönemlerinde Avrasya'daki bozkırlarda yaşayan Türk halklarıyla çok sıkı bağlantıları vardı. Macar halkı, Karpat havzasında yurt tuttuktan sonra hızlı bir şekilde Avrupalı, Hıristiyanlığı kabul eden bir halk haline gelmiş ardından da kendisini Avrupa'nın Doğu'ya açılan kapısı ve Hıristiyanlığın koruyucusu olarak görmeye başlamıştır. Böylece XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlılarla münasebette buldukları zaman ilişkiler çatışmalarla şekillenmiştir.² 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar Macaristan ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri herhangi bir kesintiye uğramadan devam etmiştir. Buraya kadar ilişkilerin tarihine kısaca göz atacak olursak görürüz ki; XIV. Yüzyılın başında Arpad Hanedanı'ndan Istvan'ın ölümüyle Macaristan bir iç savaşa girmiştir. Yine XIV. yüzyılda Batı Anadolu'da Selçuklu Devleti Moğol tehdidi karşısında güçsüz düşmüş ve Osmanlı Beyliği hâkimiyet alanını genişletme imkânı bulmuştur. Rumeli'de genişleyen Osmanlı 1354'te Çimbi'yi üs edinmiş ardından Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan bölgede merkezi bir siyasi yapıya dönüşmüştür³. Bu tarihlerden itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yayılışı Macar-Türk ilişkilerine yön vermiştir. Osmanlı'nın ilerleyişi Timur'un saldırısı ile kesintiye uğramış ancak istikrar tekrar sağlanıp I. Mehmet tahta çıktığında ilerleme devam etmiştir. 1418'de Osmanlılar ile Macarlar Eflak işlerine müdahale etmişler her iki taraf ayrı voyvodaları desteklemişlerdir. Taraflar arasındaki anlaşmazlık 1424'te iki yıllık bir mütareke ile sona ermiştir. Bu sürenin sonunda Kolumbaç Kalesi nedeniyle tekrar başlayan çatışmada Macar Kralı Sigismund yenilmiştir. Böylece Macarların Sırbistan üzerindeki nüfuzu sona ermiştir. İlerleyen süreçte İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle II. Mehmet dikkatini Macaristan'a çevirmiştir. Rumeli'nin kuzeydoğu sınırını emniyet altına almak isteyen Padişah, 1456

¹ F. Eckhart, *Macaristan Tarihi*, çev. İ. Kafesoğlu. TTK., Ankara, 2010.

² *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. Nu. 146, İstanbul 2016, s. IX.

³ *Macar-Türk İlişkileri Üzerine Makaleler Macar Kardeşler*, ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s. 9. Balkanlarda Osmanlı yayılışının stratejik önemi hakkında bk. Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, Eren Yay. İstanbul, 1993, s. 9-32.

yazında ilk büyük seferini Macaristan'a yapmıştır. Ancak Belgrad kuşatmasından geri çekilmek zorunda kalmıştır⁴. Bundan sonra ise Macaristan 1468-1490 tarihleri arasında Orta Avrupa'da güçlü bir devlet olarak kalmıştır⁵. II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinde aradaki çekişmeler devam etmiş ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminde Macaristan konusunda daha hassas davranılmıştır. Bunun sebebi Habsburgların bölgede güçlerini artırmaya yönelik girişimleridir. Böylece nihayet Macar ordusu Mohaç Savaşı'nda yenilgiye uğratılmıştır⁶. Bundan sonra Osmanlı Devleti Budin'i fethetmiş ve 1541'de Budin Eyaleti olarak düzenlenmiştir. Bu bölgedeki Osmanlı-Habsburg mücadelesi XVII. Yüzyılın sonuna kadar sürmüştür⁷. Sultan Süleyman 1566'da Macaristan'a yaptığı yedinci ve son seferde Zigetvar'a yürümüş ve burası da fethedilmiştir⁸. II. Viyana kuşatması öncesinde Macaristan'da Türk bölgesi Budin, Tımsıvar, Eğri, Kanije, Varad ve Uyvar Beylerbeylikleri ile bağlı bir prenslik olan Erdel Prensiğinden oluşmaktaydı. II. Viyana Kuşatması'nın ardından büyük bir yenilgiyle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti her ne kadar Macaristan konusunda hassasiyetini devam ettirmiş olsa da 1698'de Karlofça Antlaşması neticesinde Tımsıvar Eyaleti dışında bütün Macaristan Avusturya'ya bırakılmıştır⁹. Böylece Habsburg yönetimine girdikten sonra Macarlar baskıya uğramışlardır.

Gerek Macar asilzadelerinin öldürülmesi, Macarlara önemli görev verilmemesi eğilimi ve gerekse iktisadi bakımdan güçlenmelerini önleyecek bir takım tedbirlere başvurulması, Macar sanayisinin gelişmesine engel olmak, hammadde ihracatını engellemek gibi, bu baskıya örnektir¹⁰. Bu mücadele ortamı içerisinde dahi Türk-Macar ilişkileri yakınlaşarak sürmüştür. Osmanlıların Macar Kralı Yanoş'un vefatından sonra geride bıraktığı küçük oğlu İstefan'ı sahiplenmeleri, Macarların Budin Valisi Sokollu Mustafa Paşa'yı "Nagy Mustafa" (Büyük Mustafa), son Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa'yı da "Kahraman Düşman" olarak adlandırmaları, XVII. ve XIX. Yüzyıl arasında Osmanlı Devleti'nin Macarlara birçok kez sığınma hakkı vermesi, yine Osmanlı-Rus savaşı sürecinde Macarların Osmanlı tarafında bir tavır sergilemeleri de dostluk ilişkilerini açıklamaktadır¹¹.

Macarlar yüz elli yıl Türklerin hakimiyetinde kalmıştır. XVII. yüzyılda özellikle ikinci yarısından itibaren Macar politikasında Türkler hakkında olumlu duygular gelişmeye başlamıştır. Başta 1604-1606, 1660 ve 1678-1683 yılları olmak üzere Habsburglara karşı baş gösteren hareket ve isyanların yöneticileri Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini kabul etmişlerdir. Olumlu yaklaşımın gelişmesinde bir başka etken de II. Ferenc Rákóczi'nin yönettiği özgürlük savaşı yenilgi ile sonuçlandıktan sonra Rákóczi ile en sadık taraftarlarının Osmanlı İmparatorluğu'na sığınabilmesi olmuştur. Bunda milli tarih şuurunun gelişmesinin de etkisi vardı zira bu tarih yaklaşımı Türk ve Macarların ortak köklerine dair düşünceleri

⁴ Şerif Başstav, *Osmanlı Türk Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir 1456'ya Kadar*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1991, s. 128-134.

⁵ Başstav, *a.g.e.*, s. 1-37.

⁶ Eckhart, *a.g.e.* s. 111-115.

⁷ Edt. Yeliz Okay, *a.g.e.* s. 10-19. M. Tayyip Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Amilleri, Geçirdiği Safhalar", *Kanuni Armağanı*, TTK, Ankara 1970, s. 5-39.

⁸ Eckhart, *a.g.e.*, s. 119-121.

⁹ Eckhart, *a.g.e.*, s. 140-142.

¹⁰ Edt. Yeliz Okay, *a.g.e.*, s. 153.

¹¹ Yeliz Okay, *a.g.e.*, s. 5-9.

pekiştirmiştir¹². Şöyle ki; XIX. yüzyıl ideolojilerin tartışıldığı bir dönem olması itibarıyla Macarları da etkisi altına almış bu yüzyılda Macarlar kendi köken ve tarihlerini araştırma çalışmalarına yönelmişlerdir. Böylece XX. Yüzyılda dil, tarih alanlarında ortak çalışmalar yapılmış, her iki ülkenin öğrencileri karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Aynı dönemlerde iki ülkede de Turancılık akımı dil ve tarih çalışmaları ile desteklenmiştir. Macaristan'da Türkoloji kürsüleri kurulmuştur¹³. Bilhassa Kırım Savaşı'ndan sonra Panslavizm ile Rus tehdidi sonucunda Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan Monarşisi ve özellikle Osmanlı ve Macar aydınları arasında dostça ilişkiler kurulmuştur. Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu, Macar milli kimliğinin destekleyicisi ve Habsburg Monarşisi ise düşmanı olarak görülmüştür. Bu nedenle XIX. yüzyılın son çeyreğinde Türklere karşı dostluk duyguları güçlenmiştir. Yakın ilişkilerin inşasında Osmanlı Devleti'nin tutumu önemli bir rol oynamıştır. Lajos Kossuth idaresinde başkaldıran Macarlar başarısız olmuş (1849), Kossuth ve maiyetindeki birçok Macar Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Türkler tarafından, Macar bağımsızlık önderlerine karşı gösterilen ilgi ve yapılan yardım, Macar halkının sempatisinin kazanılmasına yol açmıştır¹⁴. Bu noktada Avrupalıların Macarları dışlamaları da etkilidir. Macarların kendi kökenlerini araştırmaya yönelmeleri XIX. yüzyılın sonunda Turancılık akımının ve ortak etnik- kültürel özelliklerin keşfedilmesi ile de Türkoloji'nin doğmasına yol açmıştır. İlk kez Macaristan'da ortaya çıkan Turancılık akımı ve Türkoloji'nin getirdiği bulgular, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliğinin oluşmasında önemli bir etken olmuştur.

1912'de Peşte Baş Şehbenderliğine atanan Ahmet Hikmet'in Maarif Nezareti'yle yaptığı 1 Nisan 1915 tarihli yazışma Türk-Macar ilişkilerinin geldiği boyutu ve kültürel, ilmi ilişkilerin gelişimini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu belgede Macarca yazılmış, Türk, Tatar, Kırgız, Fin gibi Turani kavimlerin tarih, soy ve medeniyetlerine ve Macar-Türk ırk ve dil ilişkilerine dair kitap ve süreli yayınlardan 88 adedinin altı paket halinde Maarif Nezareti'ne gönderildiği Ahmet Hikmet tarafından bildirilmektedir. Ayrıca devamında söz konusu eserlerin listesi yer almaktadır. Ahmet Hikmet bu kıymetli hediyelerin ortak menfaatler doğrultusunda iki ülkenin dostluğunun önemli bir göstergesi olduğunu da ifade etmiştir. Zikredilen eserler arasında *Osmanlı-Türk Halk Edebiyatı Mecmuası 1 ve 2. Ciltleri*, *Türklerin Macaristan'daki Defâtir-i Mâliyesi*, *Macarların Menşei*, *Üç Aded Karagöz Oyunu*, *Şark Türk Lisânına Dâir*, *Kastamonu Türk Lisanı*, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 3. Cilt*, *Asya-yı Suğra Türk Lehçesi*, *Asya-yı Vüsta Türk Lisanı Hakkında Bazı Tetebbuât ve Taharriyât*, *Kodeks Kumalik*, *Macar Lisanı'nın Eski Türk ve Moğol Lisanlarına Ait Vesâik 32. Cildin 4. Cüzü*, *Çuvaş Fihristi Kelimâtı*, *Türkmenler Lisanlarına Dair*, *Kazan Tatarları Lisanı Üzerine Tetebbuât* gibi önemli çalışmalar bulunmaktadır. Buna karşılık Maarif Nezâreti de *Divân-ı Lugat-it Türk ve Milli Tetebbular Mecmuası* ile *Âşık Paşazâde Tarihi* adlı eserleri Macaristan İlimler Akademisi'ne hediye etmiştir. Görüldüğü üzere ilişkiler XX. Yüzyılın başlarında kültürel bakımdan önemli bir düzeye erişmiş ve Türklerin Batı medeniyetini anlama, Macarların Türklerle tarihi, kültürel ilişkileri ve bağlarını ortaya koyma meselesi ilmi bir

¹² Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. Nu. 146, İstanbul 2016, s. X.

¹³ Yeliz Okay, a.g.e., s. 5-9.

¹⁴ Yeliz Okay, a.g.e., s. 160-165.

boyut kazanmıştır¹⁵. I. Dünya Savaşı sonrasında ise bu yakınlaşma güçlenerek devam etmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi Basınından Türk-Macar İlişkileri Hakkında Örnekler

Bu çalışmada dergi ve gazetelerin kaynak olarak ele alınışının sebebi siyasi iktisadi ve sosyal konularda dünya ile ilgilenen ve dönemi bizzat yaşayan Türk aydınlarının basın aracılığıyla verdikleri bilgilerin büyük değer taşıması ve araştırmacıların dönem hakkında fikir sahibi olmalarını sağlamasıdır.

Meşrutiyet döneminden başlayarak yayın hayatımıza giren dergi ve gazeteler, geçmişten geleceğe ışık tutan tarih bilimi için vazgeçilmez bir kaynak olarak karşımızda durmaktadır. Avrupa basınının yine bu dönemi aydınlatan önemli bir kaynak olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Ancak Avrupa ve Türk basınının karşılaştırmalı olarak değerlendirileceği bir çalışma çok daha kapsamlı olmalıdır.

Yukarıda açıklanan sebeplerle Türk-Macar ilişkileri Meşrutiyet döneminde giderek önem kazanmış ve Türk aydınlarının çok daha fazla dikkatini çekmeye başlamıştır. Zira Orta Avrupa'nın en önemli üssü durumundaki Macaristan ile bilhassa Turancılık akımının etkisiyle de akrabalık tesis edilmeye çalışılmış ve ilişkiler hep canlı kalmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere Macarlar ile Türklerin ilişkileri ve aralarındaki bağların çok eskilere dayandığı yönünde çalışmalar uzunca bir süre devam etmiştir. Gerek Osmanlı hâkimiyetinde gerekse bağımsız bir devlet olarak verdiği mücadelede Türkler ile Macarlar arasında ilişki devam etmiştir. Meşrutiyet döneminde Türk aydını Macaristan'da meydana gelen siyasi, sosyal olayları, askeri ve iktisadi adımları yakından takip ederken Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da Macar-Türk Dostluk Cemiyeti, Şam'da ise Osmanlı-Avusturya Macaristan Kulübü kurulmuştur. Macar aydınlar da aynı şekilde Türk milletinin geçirdiği tarihi süreç ve devamında bağımsızlık mücadelesiyle yakından ilgilenmişlerdir. Bu mücadele 1912'de kurulmuş olan Macar Turan Derneği ve Macar basınında, özellikle Pesti Hirlep ve Magyarsag Gazeteleri, kamuoyuna takdirle yansıtılmış ve Avrupa kamuoyunun Türk milleti hakkında yanlış bilgilendirilmesine engel olunmaya çalışılmıştır¹⁶.

Macarlar ile siyasi ve iktisadi manada ilişkiler, ideolojik yaklaşımların yanı sıra Macarların tarihi, lisanları, edebiyatları, Turan Cemiyeti, musikisi, matbuatı, Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri, Macaristan'da veremle mücadele, donanma, ordu, tarım ve daha pek çok çeşitli konuda Türk basınında bilgiler yer almaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından “*Arşiv Belgelerinde Türk Macar İlişkileri*” isimli bir çalışma yapılmış böylece bu belgeler derli toplu hale getirilmiş, Cumhuriyet dönemi basınında Türk-Macar ilişkilerine dair de bir takım araştırmalar bulunmakla birlikte Meşrutiyet dönemi basınının bu manada incelenmediği görülmüştür. I. Meşrutiyet döneminin kısa sürede kapanmış olması ve ardından uygulanan sansür politikaları sebebiyle II. Meşrutiyet döneminin getirdiği görece özgürlük havası içinde Osmanlı basın hayatı oldukça renkli bir hal almıştır. Bu sebeple II. Meşrutiyet dönemi basını ele alınarak bu

¹⁵ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. Nu. 146, İstanbul 2016, s. 428- 436.

¹⁶ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yay. Nu. 146, İstanbul 2016.

alandaki boşluk ortadan kaldırılmalıdır. Tarihi hadiselerin, gelişmelerin bir bütün olarak ele alınması, doğru sonuçlara ulaşmak bakımından önem taşımaktadır.

Jön Türk Devrimi olarak bilinen Meşrutiyet'in yeniden ilanıyla 23 Temmuz 1908'den itibaren basında sansür kalkmış ve kısa süre içinde yüzlerce gazete ve dergi yayın hayatına girmiştir. Türkoloji çalışmaları da hız kazanmıştır. Çeşitli dernekler kurulmuş, Türk tarihi, dili, kültürü hakkında yazılar yazılmıştır. Farklı coğrafyalar arasında etkileşimin artmasına bağlı olarak düşüncelerin aktarılması ve takip edilmesinde basın önemli bir rol oynamıştır. Toplumsal ve kültürel farklılıkları ifade etmeye hizmet eden basın aynı zamanda toplumun siyasetle ilgilenmesi, bilgilenmesi noktasında da önemli bir rol üstlenmiştir. İlk basımevi bilindiği üzere Macar asıllı İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi tarafından 1727'de İstanbul'da kurulmuştur. İlk basın faaliyetleri de yabancı elçilikler ve azınlıklar tarafından başlatılmıştır. Anlaşılacağı üzere iktisadi bir takım gelişmeler ve menfaatleri gerçekleştirmek adına bir araç olarak yabancılar tarafından Osmanlı topraklarında başlatılan basın hayatı Osmanlı toplumunun kendiliğinden ortaya çıkardığı bir şey değildir. 1831'de II. Mahmut döneminde resmi gazete niteliğinde Takvim-i Vekayi çıkarılmış ve ilk özel gazete ise Ağâh ve Şinâsi Efendiler tarafından çıkarılan Tercümân-ı Ahval olmuştur. Belirtmek gerekir ki ülkesinin içinde bulunduğu kötü gidişata kafa yoran Osmanlı aydınları kendilerini basın aracılığıyla ifade etme imkânı bulmuşlardır. Gazetelerden kısa bir süre sonra dergiler de yayın hayatına girmiştir. Dergiler vasıtasıyla daha çok Batıdaki gelişmeleri takip etmek imkânı genişlemiştir. 1870'li yıllarda Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde ne kadar derginin yayınlandığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 1880-1890 döneminde yayınlanan dergi sayısının ellinin üzerinde olduğu daha sonra II. Abdülhamit döneminin sansür uygulaması nedeniyle bu sayının düştüğü görülmüştür. Muhafız çalışmaları nedeniyle yurt dışına sürülmüş olan Jön Türkler buldukları yerlerde gazete ve dergiler çıkarmışlardır. Meşveret, Mizan, Hürriyet bunlardır. Batıcılık düşüncesini temsil eden Servet-i Fünun, Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye dergileri bu dönemin önemli yayınlardır. 1908'den sonra sadece İstanbul'da değil Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de dergiler çıkarılmıştır. 1908-1909 yılları arasında toplam 353 süreli yayın bulunduğu görülmektedir. Elbette her türlü fikir akımının konuşulduğu bu dönemde dergicilik bu fikir hareketlerinin çevresinde gelişmiştir ve bu tip politik dergiler II. Meşrutiyet dönemi basınında dikkat çekici bir noktadadır. Türk Yurdu, Beyân'ül-Hak, İctihat, İslam Mecmuası, Servet-i Fünun buna örnek gösterilebilir¹⁷.

Yukarıda bahsedildiği üzere ele aldığımız dönemde çok sayıda dergi ve gazete yayın hayatına girmiştir. Türk ve Macar ilişkilerinin tarihini aydınlatacak nitelikte haberler, makaleler çok ve çeşitlidir. Bunlar içerisinden dikkat çekici örnekler seçilerek basının önemi ve Türk-Macar ilişkilerinin siyasi, kültürel, sosyal, iktisadi bakımlardan basına yansımaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ele alınan kaynakların bir kısmı şunlardır; Mecmua-i Ebuzziya, Mahfil, Ayın Tarihi, İktisâdiyât Mecmuası, Donanma, Teârûf-i Müslimin, Servet-i Fünun, Donanma, İktisâdiyât.

Servet-i Fünun; batıcı bir kültür-edebiyat dergisi olarak yayın hayatında çok uzun süre kalan örneklerden biridir. 17 Mart 1891'den 26 Mayıs 1944'e kadar 2464 sayı

¹⁷ Recep Ercan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Fikir Dergiciliği ve Sosyolojiye Etkileri*, Ankara, 2011, s. 25-73.

yayınlanmıştır. Sahibinin Ahmed İhsan olduğu, 1896 yılında yönetimin Tevfik Fikret'e geçtiği bilinmektedir¹⁸.

İkdam; Ahmet Cevdet Bey'in sâhib-i imtiyaz olduğu bu günlük gazete 34 yıl yayın hayatında kalmıştır. 5 Temmuz 1894 kurulmuş ve 8 Mart 1910'a kadar 5557 sayı yayınlanmıştır. Ahmed Cevdet Bey iyi derecede Fransızca ve Arapça bilmekte, Mülkiye ve Hukuk mezunu, dilde sadeleşmeden yana, Türkçü bir kimseydi. Reji, Osmanlı Bankası ve Hariciye Nezareti'nde görevlerde bulunmuştu¹⁹.

Teârûf-i Müslimin; bu dergi Abdürreşid İbrahim²⁰ tarafından çıkarılmıştır. 1910-1911 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan derginin yazar kadrosu, Yenilikçi-İslamcı, Türkçü olarak nitelendirilebilecek "Ceditçilik"²¹ hareketine mensupturlar. Bunlar arasında daha önce dönemin son derece önemli yayın organı Sırât-ı Müstakim'de yazan Rusyalı Müslümanlardır. Osman Cudi, ât-ı Müstakim'de yazan Rusyalı Müslümanlardır. Osman Cudi, Yakup Kemal ve Troyskili Ahmet Tacettin önde gelen isimlerdir. Derginin amacı İslam âlemini birbirinden haberdar etmek, Osmanlı Devleti çevresinde İslam kardeşliği ve birliğini geliştirmek olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla Türk ve İslam dünyasının ve yine Türk-İslam toplumlarını ilgilendiren meselelerin tartışıldığı, eleştirilerin dile getirildiği, kısa yayın hayatına rağmen etkili bir dergidir²².

Mahfil Dergisi; Temmuz 1920 ile Mart 1926 tarihleri arasında yayınlanmıştır. Tahirülmevlevi, Ferid Bey ve Karahisarlı Ahmed Efendi tarafından kurulmuştur. Dini, ilmi, edebi bir dergidir. Tarih, fen, felsefe tasavvuf gibi bölüm başlıkları bulunmakla birlikte Türk ve İslam dünyasını ilgilendiren gelişmelere yer verilmiştir²³.

Mecmua-i Ebuuzziya; (1887-1894), Ebuuzziya Tevfik tarafından çıkarılan dergi edebi ve siyasi nitelikte olup 159 sayı yayınlanmıştır. Milliyetçilik hareketlerine karşı Osmanlılık fikrini benimsemiştir²⁴.

Donanma Dergisi; Donanma Cemiyeti tarafından çıkarılmış olup tarih, edebiyat ve fen bilimleri alanında yazıların yer aldığı haftalık bir dergidir. Başvekâlet Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan *Ayın Tarihi* adlı dergi sadece tarih konularına yer vermiş ve aylık olarak çıkarılmıştır. Yayın hayatına 1923 senesinde girmiştir. Bu çalışmada bu dergiden örnek verilmesinin sebebi Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da Macaristan ile ilişkilerin önemli bir yeri olduğunu göstermektir. Ayrıca buradan alıntılanan

¹⁸ Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2017, s. 183-185.

¹⁹ Akşin, *a.g.e.*, s. 173.

²⁰ Abdürreşid İbrahim Rusya Müslümanlarının ilk siyasi temsilcisidir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nadir Özbek, "Abdürreşid İbrahim", *Yaşamları Ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C.1, YKY., İstanbul, 2008, s. 74-75.

²¹ Usul-i Cedid" adı altında Türk dünyasında başlayan bir eğitim ve kültür hareketi olan Ceditçilik, Rusya'nın yürüttü imha siyasetine karşı Türk kimliğini korumayı amaç edinmiştir. Liderliğini Kıvrımlı İsmail Gaspıralı yapmıştır. Yeni usulle eğitim verilen okullar sayesinde Yenilikçi-İslamcı, Türkçü aydınlar fikirlerini anlatmak ve kadro yetiştirmek imkânını bulmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1990, s. 413-430.

²² Nadir Özbek, "Abdürreşid İbrahim ve II. Meşrutiyet Yılları: Teârûf-i Müslimin ve İslam Dünyası Dergileri", *Toplumsal Tarih*, 4, No. 20, 1995, s. 18-23.

²³ Alim Kahraman, "Mahfil", *TDV. İA.*, 2003, C.7, s. 333-334.

²⁴ Ercan, *a.g.e.*, s. 50.

“Parçalanmış Macaristan ve Orta Avrupa Sulhu” başlıklı yazı derginin içeriğine uygun biçimde önemli tarihi bilgilere yer vermektedir.

Milli Mecmua ise İttihatçıların maddi destekleriyle çıkarılan bir dergi olan Yeni Mecmua'nın devamı niteliğindedir. Ziya Gökalp bu dergide dayanışmacı toplum anlayışı halkçılıkla bütünleştirmiştir. 1919 da yayın hayatına girmiş olan Yeni Mecmua'nın izinden giden Milli Mecmua 1 Kasım 1923 ile 15 Kasım 1928 yılları arasında 15 günlük olarak çıkarılmıştır. Fikir tartışmaları, edebiyat ve sanat yazılarına yer verilen bu dergide İttihatçılık etkisi görülmez yeni Cumhuriyetin ideolojik temelleri sağlamlaştırılmak istenmiştir²⁵. Mehmed Mesih tarafından çıkarılmış ve İstanbul Evkaf Matbaası'nda basılmıştır. Bu dergiden örnek verilmesinin sebebi de yine Macar-Türk ilişkilerine dair geçmişten örneklerin yer almasıdır.

İktisâdiyat Dergisi; I. Dünya Savaşı döneminde devletlerin iktisadi hayata müdahale etmesi gerektiğini savunan bir dergidir. 1916'da yayın hayatına girmiştir. Sadece İktisadi konuların ele alındığı bu derginin kurucusu Celal Sahir'dir²⁶.

Öncelikle çalışmanın konusu basın olması itibarıyla Macaristan'da basın ve matbaa faaliyetleri hakkında Türk basınından edinilen bilgilere değinmek yerinde olacaktır;

Ebüzziya Tevfik, “Macaristan Matbuatı”, *Mecmua-i Ebüzziya*, Cilt; IV, Sayı; 38 Kostantiniye, 15 Muharrem 1302, Sayfa; 1213-1214.

Makaleden öğrendiğimiz kadarıyla genel olarak Macaristan'da (Slovenya, Hırvatistan ve Transilvanya dâhil olduğu halde) yalnız 8 gazete yayın hayatındadır. Bunlardan 4'ü Macar, 4'ü Alman ve biri Latince çıkarılmaktadır. 1840 senesinden sonra Macar gazetelerinin sayısı 44'e ulaşmış, 1848 senesinde 80 adet Macarca ve 55 adet Almanca ve 17 adet Slav ve 2 Ulahca gazete bulunmaktadır. Toplam 154 gazetenin yayın hayatında olduğu bilgisine ulaşmaktayız. Ancak Macar ihtilali üzerine Avusturya matbuat idaresi bir baskı- sansür politikası izlemiş ve bu sebeple 1849'da 9 Macar gazetesi kalmıştır. Bu düşüş 1865 senesine kadar devam etmiş fakat daha sonra gazete sayısı 80'i bulduğu halde 1866'da meydana gelen Avusturya Prusya muharebesinin sonucu olarak Macaristan yeni bir idareye kavuşmuş ve böylece basın çalışmalarında da büyük ilerleme görülmüştür. “...412 adedi Macarca olmak üzere umûmen Macaristan'da 600 gazete neşr olunmakta bulunmuşdur...” Yine bu yazıda Peşte şehrinin neşriyatça yedinci sırada yer aldığı Rusya payitahtı olan Petersburg'un ise derece-i neşriyatça 18. Sırada olduğu bilgisine de ulaşmaktayız.

Böylece Osmanlı topraklarında aydınların devlet ve millet hayatına dair fikirlerini ifade etmek için yoğun bir basın faaliyetine giriştikleri bu dönemde Macaristan'da yaşanan benzer tarihi süreci yakında takip ettiklerini ve Macaristan'ın basın hayatını hayranlıkla izledikleri görülmektedir. Farklı dillerde çok sayıda gazetenin çıkarılmış olmasından memnuniyet duyup aslında bunu örnek gördüklerini ifade etmek mümkündür.

Türkler ve Macarlar, İkdam, 19 Ocak 1911, 6 Kanun-ı Sani 1326, Teârûf-i Müslimin, 2. Cilt, Sayı 30, s. 277.

Türk-Macar ilişkilerinin XIX. ve XX. Yüzyıllarda ideolojik bir hal kazandığı ve bu ideolojik yaklaşımların kültürel ve ilmi çalışmalarla desteklendiği üzerinde durulmuştu. Her iki milletin bilhassa Türkoloji sahasında çalışmalar yaparken birbirileri ile iletişim halinde

²⁵ Zafer Toprak, “Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı,” içinde: *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1983)*, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1984, s. 13-54.

²⁶ Toprak, a.g.e., s. 13-54.

olmaları bir zorunluluktan dolayı yanı sıra daha önce ifade edilen yakınlaşmaların bir neticesi de zaman zaman karşılıklı öğrenci değişimleri ve okullar açılması olmuştur. Buna bir örnek olarak İkdâm Gazetesi'nde yer alan bu haber önem taşımaktadır; Osmanlı-Macar tüccar koloni tarafından "Macar-Türk Mektebi" kurulduğu ve resmi açılış töreninde dostluk nutukları atıldığı ve işbirliklerinin artarak devam etmesi isteğinin her iki milletin de arzusu olduğu bilgisi yer almaktadır. ... Bu münasebetle irâd edilen nutukta hiç şüphesiz Türk Macar revâbit ve muâhedenetini bir kat daha te'yid eyleyecek olan mezkûr mektebin tesisi dolayısıyla beyân-ı memnuniyet edilmiş ve Budapeşte Baş Şehbenderi Hükümet-i Osmaniye nâmına teşekkür etmişlerdir.

Tahirülmevlevî, "Bir Macarlının Din Hakkındaki Sözleri", *Mahfil*, Cilt; V, Sayı; 58, İstanbul, 1343, Sayfa; 182-183.

Mahfil Dergisi Mevlevîlerin çıkardıkları ve etrafında toplandıkları bir dergidir, Daha çok dini konularda yazıların kaleme alındığı bu derginin nüshaları incelendiğinde dönemi ilgilendiren pek çok sosyal ve siyasi hadisenin de kendi dünya görüşleri çerçevesinde ele alındığını görmekteyiz. İslamcı dünya görüşüne sahip olan yazarların bir araya geldiği bu dergide bilhassa İslamcılığı destekleyecek türden haberler yer almıştır. Bunun yanı sıra dönemin gelişmeleri de dergide yer bulmuştur, karşılıklı gerçekleştirilen ziyaretlerin basında yer alması Türkler ile Macarlar arasında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan eğitim alanındaki ortaklıklara bir örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Bu haberden öğrendiğimiz kadarıyla Macar talebesi Darülfünun'u ziyaret etmişlerdir. Yazara göre bu ziyaret "irfan âleminde kıymetli bir muhâdenet temininin ilk hatvesi"dir. Yine yazar için bu ziyarette en önemli nokta "bir Macar darülfünunlusunun az bildiği Türkçe ile çok mühim bir meseleyi teşrih etmesidir" ilahiyat fakültesi ziyareti esnasında istikbalin din âlimlerine hitaben "hiçbir memleket dinsiz yaşayamaz, her millet fevkinde bir Allah tanır. Allaha dine merbut olmayan kavimler ölüme mahkûmdur. Siz bu memleketin en yüksek siyasi ve içtimâî mevkilerini işgal edeceksiniz" mealinde sarf ettiği sözlerdir. Bu sözlerin yazar için önemi mensup olduğu dünya görüşüne uygun olmasından kaynaklanmaktadır. Zira demektedir ki; "Ben bu sözleri dinlerken 13 buçuk asır evvel doğan ebediyet güneşinin "Cenâb-ı Hak bu dini Gayr-ı Müslimlerle de teyid eder" mealinde ki hikmetini hatırladım..." Macarlar gibi Türk milletinin din dışında pek çok kültürel ortak paydası olan bir millet elbette İslamcılar için diğer Avrupa milletlerinden daha özel bir önem taşımaktaydı. Üstelik bu ziyaret esnasında dinin önemine bir Macarlının yapmış olduğu vurgu dikkat çekmiş ve konu edinilmiştir.

Parçalanmış Macaristan ve Orta Avrupa Sulhü, *Aydın Tarihi*, C. 2, Sayı 6, 31 Ocak 1924. Bu başlıkla dört sayıda devam eden makalede 1918-1919 tarihinde Budapeşte Darülfünunu Ulûm-u İçtimâiye müderrislerinden ve Kont Karolyi kabinesindeki nazırlardan birinin mektubu incelenmiş ve tercüme edilmiştir.

Çünkü Türk aydınları için bu dönemde Macarların geçirdikleri siyasi evrelere özel bir ilgi duyulmuş, zaman zaman atlattıkları siyasi ve iktisadi buhranlarda nasıl bir yol izledikleri de örnek alınmalı diye dile getirilmiştir. Söz konusu mektup Macaristan'ın her bakımdan Orta Avrupa'nın en mühim bir kısmı olduğunu ispat etmeye çalışmakta ve Tuna etrafındaki devletlerin refahının ancak Macaristan'ın refahına bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Yine önemli bilgilerden birisi de mektupta Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerinin sadece Almanya ile diğer tüccar memleketler arasındaki sermayedarlık, emperyalizm ve istila siyasetinden

müteşekkil olmayıp bunlarla beraber Avusturya-Macaristan Krallığı ile Balkan Devletleri ve Rusya İmparatorluğu'nun hiç birinde tabii bir coğrafyanın olmamasının etkisinden söz edilmesidir. “*Milli idrak ve şuurun mahkûm edilmiş olması imtiyazlı sınıfların sadece kendilerini korumaya çalışmaları da sebep olarak görülmelidir*” denilmektedir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nın meseleleri halen konuşulmakta ve tartışılmaktadır. O günü yaşayan kimselerin, üstelik Macaristan yönetiminde söz sahibi olanların görüşlerini kendi basınımızdan da tespit etmek mümkündür. Buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Gerçekten de günümüzde de tabii coğrafyaya mugayir, siyasi bölünmelerin savaşları, çatışmaları beraberinde getirdiği, çözümsüz sorunların büyük devletlerin siyasi ve iktisadi emellerine hizmet ettiği açıkça görülmektedir. Macaristan'ın stratejik konumu Avrupa hâkimiyet için bir üs niteliği arz ettiği Osmanlı Devleti'nin güçlü zamanlarında bilinmiş ve buna göre bölgeye özel bir önem verilmiştir. Osmanlı hâkimiyetinden çıktıktan sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki üstünlüğü de sona ermiştir. Meşrutiyet döneminde tekrar bir Avrupa hâkimiyeti maksadı güdülmemekle birlikte Avrupa ile bütünleşme, modernleşme çalışmaları için yine Macaristan önemli bir üs olarak görülmüştür. Osmanlı'nın içinde bulunduğu zorlukların aşılması, yayılan Türk milliyetçiliği ve bu ilkeye dayalı bir devlet kurma hedefi için Macarların geçirdiği serüven ayrıntıları ile ele alınmıştır.

Hamid Zübeyr, Lisaniyyat-Macaristan'daki Türkoloji Terakkiyâtına Tarihçi Bir Atf-ı Nazar, *Milli Mecmua*, C.1, Sayı 5, 27 Aralık 1923.

XIX. yüzyılda başlayan Macarlar ile Türkler arasında tarihin derinliklerinde akrabalık tesis etme çalışmalarına dair düşüncelerini dile getiren yazar bu konuda ideolojik olmaktan çok artık bilimsel yaklaşımların ortaya konulmasına önem verilmesi gereği üzerinde durmaktadır. Macar lisanı hakkında bilimsel bilgilere de yer verilmiştir. Yazarın verdiği bilgiler şu minvaldedir; Macarca, Ural-Altay lisan ailesinin Ural şubesindedir. Türkçeyle akrabalığı konusunu tartışmaya açmaktadır. Bu lisandaki organ adları, akraba adları gibi basit bir takım isimlerin de Fin, Ogur lisanından olması bunun delili olarak gösterilmiştir. “*Macarca hususi bir nizam teşkil eden ziraat ve hayvan yetiştirmeğe müteallik Türkçe kelimeler ise Macarcada eski Ural-Altay kardaşlığı zamanından kalma kelimeler olmayub belki takriben bin beş yüz iki bin sene evvel binaenaleyh nisbeten pek geç olarak Türkçeden geçen kültür kelimeleridir...*” ifadesi ile Türkçe ve Macarca arasında ortak kelimelerin iktisadi hayata dair olması itibariyle bu kelimelerin bir akrabalık ürünü değil uzun geçmişte birlikte yaşamış olmaktan kaynaklanan benzerlikler gösterdiği ifade edilmiştir. Ve yine devamında “*...Macarların eski medeniyetleri Türk medeniyetidir. Fin-Ogur kavimleri bugünkü Tatar Cumhuriyeti'nin bulunduğu sahadaki vatan-ı aslilerinde paraziyet bir hayat sürüyorlar ziraatten bî haber olarak yalnız balıkçılık ile geçiniyorlardı. Fin-Ogur esas lisanında hubûbata müteallik kelimeler arasında yalnız darının bulunması bunun delilidir...*” denilmektedir. Macar ve Türklerin mensup olduğu medeniyet ailesinin Fin-Ogur medeniyet dairesinden farklı yönlerini tarihi ve dil bilim açısından açıklamaya çalışan yazar Türk medeniyetinin özelliklerini anlatmaya devam etmektedir. Bilindiği üzere Türkoloji çalışmaları ilk olarak Macaristan'da dil ve kültür sahasında başlamış aynı şekilde Türk coğrafyasında da Türkçülük-Turancılık akımlarının etkisiyle de yine kültür ve dil alanında kendisini göstermiştir. Yazar dil ve kültür bakımından Türk -Macar tarihine dair önemli bilgiler ve düşünceler aktarmıştır. Başta Macar-Türk ilişkilerine değinirken uzak tarihte

Macar-Türk temaslarından bahsedilmişti işte bu makalede tam da anlatılmak istendiği üzere Macar tarihinin Türk tarihi için önemi bir kez daha ortaya konulmuştur.

“...Ona mukâbil Türkler (eski Hunlar) ziraatle ve hayvan yetiştirmekle geçinen müstehsil, teşkilatlı, bir kavimdi. Ogur şubesinin en şarkdaki kolunu teşkil eden Macarlar... Birinci defa olmak üzere Çin hududundan atılan Hunların bir kolu ile temasda bulundular. Cenuba doğru hicret ettikten sonra ikinci defa olarak Bulgar Türk tesiri altına dâhil oldular. Bahr-i Siyah'ın şimalindeki havaliden geçerken Macarlara Hazar Türklerinden... ayrılan Türk tayfesi iltihak etti ve Macarların arasında en nüfuzlu olan sekizinci kabileyi teşkil etdi. Muharebede kumanda hep Türklerin elinde idi...” Arpad hanedanından bahsederken yazar bir taraftan Macarların Türk olduğu değil fakat kültürel bakımdan ciddi birliktelikleri olduğunu ispat etmeye çalışmış ve bunu dil bilim açısından ortaya koymuştur; “... Macarların Ertuğrul mesabesinde olan Arpad birçok âlimlere göre Türkdür. İsmi de Türkdür. Arpa+d; -d bir edattır. Hatırlayınız (arpahan, buğday han) daha sonra Macarlara Hun ve Peçenek Türkleri de iltihak etdi. Mezkûr sebeplerden dolayı Macarların tarihi Türk tarihinin bir faslı sayılabilir. Macar âlimler kendi asıllarını araştırırken Türkolojiye de pek mühim hizmetlerde bulundular. Macarlığın Türklüğe olan nisbeti artık kat'î sûrette tayin edilmiştir. Macar Türk kardeşliğini Macarlar Türkdür manâsına değil belki derece-i evvelde henüz mesele halinde olan ve derince tetkike ihtiyaç eden bir Ural-Altay kardeşliği ve derece-i saniyede uzun irtibat ve ihtilat neticesi husûle gelen bir kültür kardeşliği manâsına almaktız.”

Macaristan'da dil bilim üzerine yapılan Türkçe ile Macarcanın aynı kökten geldiğine dair kimi dil bilimcilerin ileri sürdükleri görüşleri bazı açılardan eleştirmekte ve Macar lisanında bulunan Türkçe kelimelerin ödünç kelimeler olduğunu, kültürel etkileşim, işbirlikleri neticesinde Türkçede Macarca kökenli ve Macarcada da Türkçe kökenli kelimelerin bulunmasının doğal olduğunu dile getirmektedir.

Tükye Macaristan (Macaristan'a Giden Osmanlı Talebe Hakkında), *Servet-i Fünûn*, C. 51, Sayı 1304, 15 Haziran 1916.

Makaleden anlaşıldığı kadarıyla pek çok Osmanlı genci Macaristan'a Ziraat Nezareti'nin programı dâhilinde gönderilmişlerdir. Gönderilen öğrencilerin pansiyon, yolluk masraflarının bir kısmı karşılanırsa da ailelerinin de bir miktar para yatırması gerektiği bilgisi verilmektedir. Özellikle Macar basınında Osmanlı talebe hakkında çıkan yazılardan edinilen bilgiler de yer almaktadır. Bunlara göre 18 kişilik iki kafil ile 48 kişilik bir kafil Macaristan'a ulaşmıştır. Böylece 84 Osmanlı gencinin ziraat eğitimi için gönderildiği bilgisine ulaşılmaktadır. Ailelerinden yol masrafı olarak 700 kuruş, aylık olarak da 500 kuruş tahsil edilmiştir. Bu bilgilerden sonra şöyle bir değerlendirme yapılmıştır ki yine dönemin aydınlarının Macarlara bakışını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir; “...vaktiyle demiştik ki Macarlar akvâmı Turaniye'dendir. Avrupa'nın göbeğine düşmüşlerdir. Seciye-i milliyelerini muhafaza ve mevcûdiyet-i milliyelerini müdâfaa zarûriyetinde kalmışlardır. Fakat bu mücâdelede ister istemez Garb medeniyetini ve Garb irfânını kabul ve onunla temasta bulunmuşlardır. Bu itibarla Garb medeniyet ve irfânı bizim de terakkıyât ve

tekmilâtımızı bâdi olacağına kâni isek bizden evvel bu devre-i tecrübeyi geçirmiş olan Macarlar heman bütün Avrupa akvâmından daha ziyâde bize rehber ve numune-i emsâl olabilirler..." bu cümleler herhangi bir açıklamaya gerek bırakmayacak kadar açık ve anlaşılırdır.

Budapeşte Mektupları, *Servet-i Fünûn*, C. 50, Sayı 1285, 3 Şubat 1916

Çanakkale zaferinin Budapeşte’de samimi ve ciddi bir yankı uyandırdığı bildirilmiş, buna ilave olarak Türk-Macar ilişkilerine yeni bir ivme kazandırması ümit edilen Türk-Macar Muahedeneti Cemiyeti’nin de kurulduğu bilgisi verilmektedir. Söz konusu cemiyet hakkında yazılanlar şöyledir;

"...Zaman-ı tesisinden itibâren şimdiye kadar Bosna-Hersek ile Macaristan arasında içtimâi ve iktisâdi ünsiyet yolunda pek büyük hatveler atarak memleketin umûr-u mâ’ârif ve husûsâtı iktisâdiyesinin hidmâtı görülen Macar-Boşnak Cemiyeti, Şark ile olan münâsebetini daha ziyâde tevsi’i ümidiyle nâmını Şark İktisat Cemiyeti’ne tahvil eylemiş ve programında dahi tâ’dilât-ı lâzimeyi icrâ eylemiştir. Bu unvan ve bunun istilzâm eylediği mesâ-i cedideye tevessül keyfiyeti bir fikri ani mahsulü olmayub muhârebe-i hâzire icâbat-ı müstakbelesinin devri endişana mûlahazası semeresidir. İşte bu münâsebetle bir kaç gün mukaddem vukû’u bulan içtimâi umûmiye Devlet-i Âliye-i Osmaniye Baş Şehbenderi ve Bulgaristan Başkonsolosu’ndan ve bütün Macar nezâretlerinden mâ’adâ Avusturya ile müşterek olan hâriciye ve mâliye nezâretleri dahi birer murahhas gönderdikleri gibi Budapeşte Şehremâneti, ticâret ve sanâyi odaları cemiyetleri, Macar Coğrafya Heyeti ve bu gibi daha pek çok siyasi, iktisadi, fenni cemiyet ve heyetin bir mümessil i müntehibleri isbât-ı vücûd ediyordu..."

Görüldüğü üzere Macaristan, doğu ülkeleriyle işbirliklerini geliştirmek için bir cemiyet meydana getirmiş ve bu cemiyetin kuruluşu, çalışması ve getireceği faydalara ülkenin bütün önemli kurumları ilgi göstermişlerdir. Türk basını bu gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Burada yapılan konuşmalarda "... Macaristan şark ile garb arasında merkez-i dâimi bulunduğundan ahâlisinin, esnaf ve tüccarının terakkiyât-ı memleket ve namus-u milliye istinâden şark ile münâsebeti girişmesinin pekiyi netâyici görüleceği..." ifade edilmiştir.

Harb Esnasında Avusturya-Macaristan’ın Ticaret-i Hâriciyesi, *İktisâdiyyat*, C. 1, Sayı 3, 13 Mart 1916

Birinci Dünya Savaşı galip ya da mağlup devletlerin hepsi için iktisadi bakımdan bir yıkım getirmiştir. Osmanlı Devleti’nin kendisini içinde bulunduğu bu savaş elbette belki diğer devletlerden çok daha büyük bir yıkıma sebep olmuştur. Çünkü uzun bir zamandan beri iktisadi ve siyasi birçok sıkıntıyla boğuşan Osmanlı Devleti bu savaş nedeniyle yok mesabesindeki maddî gücünü de yitirmiştir. Bu sebeple Osmanlı aydınları özellikle iktisat konuları ile ilgilenen iktisâdiyat dergisi yazarları Avusturya-Macaristan’ın bu sırada nasıl bir iktisadi politika izlediklerini takip etmiş ve yazmışlardır. İktisâdiyat dergisi yazarları daha önce ifade edildiği üzere müdahaleci bir iktisadi sistemden tarafturlar. Bu yazılarında da görüşlerini destekleyecek nitelikte bilgiler yer almaktadır;

“...Bütün muharip memleketlerde olduğu gibi Avusturya-Macaristan’da da ticâret-i hâriciye ahvâli harbden pek ziyade müeessir olmuştur. 1904 senesinin nısf-ı âhiri zarfında idhâlat 509 milyon, ihracat 309 milyon, 1915 senesi nısf-ı evvelinde idhâlat 992, ihracat 446 milyondan ibaret kalmıştır. Hâlbuki 1913 senesinin âhirinde idhâlat 1123 ihracat, 1045 milyona baliğ olmuşdu. Şu istatistiklerden anlaşıldığına göre bidâyet-i harbde ticaret-i hâriciye fevkalade bir sekteye uğradığı halde bilâhare vaziyet yavaş yavaş iyileşmiş ve ilk harp senesinin nısf-ı âhirinde idhâlat ve ihrâcat, nısf-ı evvelin iki misli derecesinde tezâyid etmiştir...”

Avusturya-Macaristan ticaretinin uğradığı zarar ve daha sonraki toparlanma süreci sayılarla basınımızda yer alan bilgilerdendir. Bu sayısal bilgiler verilirken sebepleri üzerinde durulmuş ve tespitler yapılmıştır;

“...ticâret-i hâriciyenin bu derece tenâkis etmesine sebep şudur ki memlekette iş görebilecek bütün kuvvetler imâlat-ı harbiye ve dâhili ihtiyâcâtın tesviyesi için kullanılmış ve ancak pek az malın ihrâcına müsaade olunmuştur.

Ticareti hariciye ile münasebetdâr ikinci bir mesele daha vardır; o da Kron rayiç, meselesidir. Bir sene zarfında idhâlat ihracattan 565 milyon fazla olduğu için memâlik-i ecnebiyede Kron miktarı pek ziyâde çoğalmış ve arz ve talep kâidesi mücebince bi’t-tabii kıymeti pek ziyâde tenzile uğramıştır. Bizde muharebeden evvel Kron fiyatı 21010 derecesindeyken geçende 36 lira derecesine kadar düşmüştü. Bulgaristan, Romanya ve sâirede de hâl böyle olmuştur. Paranın bu derece tenzile uğraması neticesinde Avusturya-Macaristan mâliyesi için pek büyük bir zarar teşkil etmiştir. Bu hâle çâre olmak için Avusturya-Macaristan Hükümeti, devisenzentrale namıyla bir idâre-i mahsûsa vücûda getirmiştir. Bu idâre-i mahsûsa memâlik-i ecnebiyede Kron rayicini islâh etmek için pek mühim bazı tedbirler almıştır. Bu cümleden olarak kıymete müteallik emvâl ve emtiânın idhâlini memnu ‘iyete bu sûretle idhâlat bir dereceye kadar tahdid edilince râyiç bir dereceye kadar iyileşmiştir. Bu son zamanlarda ihrâcâtı çoğaltmak için pek ciddi tedbirler ittihâz olunmuş ve bunların birçoğu muvaffakiyetle neticelenmiştir. Ihrâcâtı tezyid etmek için bazı husûsatda ihtiyâc-ı mahalliye bir parça tazyik etmekden de çekinmiyorlar. Kron râyicini islah için ittihâz olunan tedbirlerden biri de hâricden istikrâz ‘akdinden ibârettir. Bu cümleden olarak âhiren Almanya’dan Mark üzerine bir istikrâz ‘akd olunmuştur. Bundan böyle Avusturya-Macaristan için Almanya’da icrâ edilecek mübâyaat Kron ile değil Mark ile te’diye olunacaktır. Bunun neticesi olarak şimdiden Almanya’da mevcûd Kron mikdârı Kron fiyatı bir parça yükselmiştir. Kron alış verişinde bir spekülasyonun önünü almak maksadıyla hâric ile mu’âmelât-ı mâliye hükümetin resmi bankasında temerküz ettirilmiştir. Bu temerküz siyasette hârici piyasalar için yalnız ihtiyaç mübrim derecesinde olmak üzere takdir olunan te’diyât icrâ olunuyor. Spekülasyona kat’iyyen meydan bırakılmıyor.

Te'diyât Kron'a hasredilmeyib dâhili memlekette mevcûd olan hârici paralar dahi isti'mâl olumuyor.

Bu tedbirler sâyesinde bir aralık Kron râyici 36 iken otuz bire kadar çıktı. Filvaki son zamanlarda râyicide yeniden bir tenzil vuku bulmuşsa da yakında yeniden salah bulacağı ağıleb-i ihtimâlattandır. Bazı Avusturya gazetelerinin iddiasına göre Avusturya-Macaristan resmi bankasının bankadaki altın ve gümüş para mevcûdu hakkında mâlumat vermemesi dahi Kron râyici üzerine su-i tesir icrâ etmişdir. Fakat İngiliz gazetelerinde görülen mâ'lumata göre Avusturya-Macaristan Bankası'nın altın mevcûdu 1914 Temmuzundan yani Harb-i Umûmi'nin ilânından evvel 1067 milyondan ibâret iken 1915 senesi nihhâetinde bu mikdâr 1040 mikdârına tenzil etmişdir ki bu tenâkis hakikate muvafik... Bazı Avusturya gazeteleri bu ketumiyetten dolayı hükümeti takyid ediyorlar. Dâhili ticaret dahi harbin bidâyetinde dehşetli bir sekteye dûçar olmuşsa da son zamanlarda ticaret hâl-i tabii avdet etmiştir. Ezcümle levâzım-ı harbiye imâlat ve ticâretiyle meşgul olanlar pek çok para kazanmışlardır. Viyana ve Peşte'de bankalar eshâm hissedarlarına 1914 senesi için vasati olarak yüzde 8-9 derecesinde bir hisse-i temettu tevzii etmişdir.

Su-i zâti ile geçinen proleter meyânında da refah-i hâl eksik olmamıştır. Bunlardan kısm-ı azimi taht-ı silaha davet olunduklarından memlekette kalanlar için pek çok iş kalmış ve netice itibariyle ucûrat iyileşmiş bazı sanayide yüzde elli hatta yüz derecesinde yükselmiştir. Avusturya-Macaristan hayat-ı iktisâdisine savaştan sonra hüsn-ü tesir edecek olan tecelliyâtan biri de kadınların gerek sanayide gerek ticarete ve gerek şimdîye kadar bigâne kaldığı birçok işde kullanılmasıdır. Kadınlar kendilerine tevdi' olunan işlerin ekserisinde hayırbahş bir muvaffâkiyet ibraz etmişlerdir. Yüz binlerce kadının isithsâlâtı ahvâl-i hâzıra için büyük bir amâl-i refah olduğu gibi muhârebeden sonra da büyük bir unsur-u terakki teşkil edecektir."

Osmanlı Devleti'nin de uzun bir zamandır yaşadığı mali buhrandan kurtarılması için devlet adamları ve aydınlar tarafından çeşitli fikirler ürettikleri ve tedbirler alındığı bu dönemde savaşın getirdiği yıkım çok büyük olmuştur. İşte bu noktada Avusturya-Macaristan'ın gerek parasının (kron) değerini korumak, gerek yıkımdan sonra yeniden ticaret ve maliyesini yani bütün iktisadi hayatını refaha çıkarmak için uygulamış olduğu tedbirler anlatılarak Osmanlı Devleti'ne yol göstermesi amaçlanmıştır.

Düvel-i Muazzama Bahriyeleri, Avusturya-Macaristan Donanması, *Donanma*, C. 9, Sayı 121, 20 Haziran 1918.

Bir diğer dikkat çekici örnek ise Donanma dergisinde yer almaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere, bu dönemde önemi artık inkâr edilemez bir hal alan donanmanın durumundan bahsedilmektedir;

"... Nemse Bahriyesi Harb-i Umûmi son seneleri zarfında mühim terakkiyâta mazhâr olmuştur. Nemse Donanması kuvve-i maddiye itibâriyle İtalyan Donanması'na yaklaştı, işe yarar muharebe sefâyin-i cihetiye dahi İtalyan Bahriyesi'ne mu'âdil bulunmuşdu. Yalnız İtalya'nın daha fazla kruvazörü daha ziyâde merâkib-i sağıresi vardı. Son Avusturya sefâyin-i

harbiyesinin havas-ı harbiyesi bahriye dairesine bahriye limanlarıyla tersanelerine memur zabitanı canlandıran gayret-i cevvalâneye mu'akisdir. Bu gemilerde eski sahil muhafızı sınıfların havvası zail olmuş bunlar hacim ve kuvvet itibarıyla bunlar diğer donanmalardaki muasır sefayine karşı taaruz-u harekâta imkân muvaffakiyetiyle kıyam edebilecek bir mertebeyi bulmuştur.

Avusturyalıların Amiral Montekukuli Teketof ilave ve idame edebilecek bir donanma vücuda getirilmesine saik olan hareketin amili müessiri idi. Teketof 1868'den 1871 senesine kadar bahriye kumandanı bulunmuş kendisi dört halefi gibi vasii bir program tanzim eylemişse de memleketin mazhar-ı tasvibi olmamıştı. Arşidük Ferdinand'ın teşvik ve himâyesine mazhâr olan Montekukuli seleflerinden daha bahtiyar imiş ki onların ekdiğini biçmeye muvaffak oldu. 1904 senesinden 1914 senesine kadar mürûr eden 10 sene zarfında mesârif-i bahriye 2,515,460 liradan 7, 402, 323 liraya çıkmıştı.

1909 senesinde 20, 010 tonluk 4 muharebe gemisine şâmil bir program tanzim edilmişdi. Tahsisat olmadığı için Triyeste'de kâin Stabilimentote Kaniko nâmındaki hususi tersane bu gemilerden ikisini pare verilmediği surette gemilerin inşaatı dolayısıyla vaki olacak zarar ve ziyan kendisine aid olmak üzere inşa etmek için teşvik eyledi. 1910 senesinin ilkbahar ve yaz mevsimlerinde bu gemilerin omurgası atılmıştı. Hâlbuki bu gemilerden bahis bahriye programı 1911 senesine kadar delegasyon meclisinden geçmemiş bulunuyor üçüncü gemiye dahi 1912 mübâdisinde başlanıyordu..."

Sonuç

Görüldüğü üzere siyaset, iktisat, fikir hayatı, askeriye, edebiyat, dil bilim, yardım cemiyetleri ve saymadığımız çok çeşitli konularda Meşrutiyet dönemi basını Türk tarihi ve yabancı devletlerle ilişkilerin aydınlatılması bakımından önemli ve renkli bir yelpazedir.

II. Meşrutiyet döneminde aydınlar geçmişe nazaran daha özgür bir ortamda seslerini duyurabilmişler ve kimi kısa kimi uzun ömürlü pek çok dergi ve gazete yayın hayatına girmiştir. Bunların her biri dönemin fikir akımlarının etrafında şekillenmiş olsa da ele aldığımız bölgede meydana gelen gelişmeler ve ilişkiler aktarılırken yazarların hepsinin Türk-Macar yakınlaşmasından memnuniyet duyduğu anlaşılmaktadır.

Türk-Macar ilişkilerinin tarihi bakımdan birbiriyle olan bağlantısı XIX. yüzyıldan başlayarak ilmi ve kültürel bakımdan ortaya konulmak istenmiş ve bu manada başı çeken Macar aydınları olmuştur. Yaptıkları Türkoloji çalışmaları sayesinde daha sonra karşılıklı bilgi ve fikir alışverişleri ve her alanda işbirlikleri artmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ilerleyişinde önemli bir üs görevi gören Macaristan bu sebeple de son derece önemlidir. Ayrıca Türklerin Batılılaşma, modernleşme sürecinde Avrupa'nın göbeğindeki bu ortak kültüre sahip olunan önemli ülkenin geçirdiği aşamalar da Türk aydını için bir rehber olmuştur. Yakınçağ alanı çalışmalarında basının önemli bir kaynak olduğu gerçeğinden hareketle bu çalışma bir boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Macar ve Türk basınının bütünüyle ve karşılaştırmalı bir biçimde ele alındığı çok daha kapsamlı bir çalışma için bir ilk adım olması öngörülmüştür.

Kaynaklar

- Ebüzziya Tevfik, “Macaristan Matbuatı”, *Mecmua-i Ebüzziya*, IV (38). Kostantiniye, 15 Muharrem 1302, 1213-1214.
- Türkler ve Macarlar*, İkdâm, 19 Ocak 1911, 6 Kanun-ı Sani 1326, Teârûf-i Müslimin, 2 (30), 277.
- Budapeşte Mektupları, *Servet-i Fünûn*, 50 (1285), 3 Şubat 1916
- Tükya Macaristan (Macaristan’a Giden Osmanlı Talebe Hakkında), *Servet-i Fünûn*, 51 (1304), 15 Haziran 1916.
- Harb Esnasında Avusturya-Macaristan’ın Ticaret-i Hâriciyesi, *İktisâdiyyat*, 1 (3), 13 Mart 1916
- Düvel-i Muazzama Bahriyeleri, Avusturya-Macaristan Donanması, *Donanma*, 9 (121), 20 Haziran 1918.
- Hamid Zübeyr, Lisaniyyat-Macaristan’daki Türkoloji Terakkiyâtına Tarihçi Bir Atf-ı Nazar, *Milli Mecmua*, 1 (5), 27 Aralık 1923.
- Parçalanmış Macaristan ve Orta Avrupa Sulhü, *Ayın Tarihi*, 2 (6), 31 Ocak 1924.
- Tahirülmevlevî, “Bir Macarlının Din Hakkındaki Sözleri”, *Mahfil*, V (58), İstanbul, 1343, 182-183.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın numarası 146, İstanbul 2016.
- Baştav, Şerif, *Osmanlı Türk Macar Tarihi Münasebetlerinde İlk Devir 1456’ya Kadar*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1991.
- Bilge, Sadık Müfit; *Macaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi*.
- Eckhart, F., *Macaristan Tarihi*, Çev. İ. Kafesoğlu. TTK, Ankara, 2010.
- Ercan, Recep, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Fikir Dergiciliği ve Sosyolojiye Etkileri*, Ankara, 2011.
- Gökbilgin, Tayyip, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Macaristan ve Avrupa Siyasetinin Sebep ve Amilleri, Geçirdiği Safhalar”, *Kanuni Armağanı*, TTK, Ankara 1970.
- İnalcık, Halil; “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, Eren Yayınları. İstanbul, 1993.
- Kahraman, Alim, “Mahfil”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 2003, 7, 333-334.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1990, s. 413-430.
- Macar-Türk İlişkileri Üzerine Makaleler Macar Kardeşler*, ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012.
- Özbek, Nadir, “Abdürreşid İbrahim”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi-1*, YKY, İstanbul, 2008, 74-75.
- Özbek, Nadir, “Abdürreşid İbrahim ve II. Meşrutiyet Yılları: Teârûf-i Müslimin ve İslam Dünyası Dergileri”, *Toplumsal Tarih*, 4 (20), 1995, 18-23.
- Toprak, Zafer, “Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı,” *Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler (1849-1983)*, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1984, 13-54.

OSMANLI BASININDA KAFKAS İSLAM ORDUSU'NUN
BAKÜ'YÜ KURTARMASI
CAUCASUS ISLAMİC ARMY'S BAKU RESCUE IN OTTOMAN PRESS

İLYAS AK

Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Res. Asst. Ataturk University, Faculty Of Letters, Department Of History

ilyas.ak@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0009-3772-7866>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 13.08.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 07.12.2018

Sayfa-Pages : 385-408

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4022>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

OSMANLI BASININDA KAFKAS İSLAM ORDUSU'NUN
BAKÜ'YÜ KURTARMASI
CAUCASUS ISLAMIC ARMY'S BAKU RESCUE IN OTTOMAN PRESS

İLYAS AK

Öz

1914 yılının Temmuz ayında başlayan Birinci Dünya Savaşı 1918 yılında bitmiştir. 1918'in başlarında bu savaşın artık son bulacağını öngören bazı liderler, kurtuluş için farklı seçenekler aramaya ve uygulamaya başlamışlardır. Harbiye Nazırı Enver Paşa da muhtelif tepkilere rağmen Mart 1918'de tamamı Müslümanlardan oluşan ve Doğu Ordular Grubu'na bağlı yaklaşık yirmi bin er ve erbaştan oluşan Kafkas İslam Ordusu'nu kurmuştur.

Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetme ihtimaline karşı, kurtuluşu Doğu'da görmüş ve vatanın kurtarılmasını da bu ordu aracılığıyla sağlamak istemiştir. Kardeşi Nuri Paşa'yı da bu ordunun başına getirmiştir. Enver Paşa, Rus işgali altında bulunan Azerbaycan ve Dağıstan'ı kurtararak Orta Asya ile olan bağlantısının önünü açmak istiyordu. Bu amaçla kurulan Kafkas İslam Ordusu, Bakü Muharebesi'ni kazanarak 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiştir. Bakü ele geçirildikten sonra Osmanlı Ordusu ileri harekâtle Dağıstan'da kurulmuş olan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne askeri destek de sağlamıştır.

Savaşın gidişatı Enver Paşa'yı haklı çıkarmış ve Osmanlı Devleti, Suriye-Filistin Cephesi'nde İngilizleri durduramadığı için ateşkes istemek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre, Osmanlı Ordusu'nun savaştan önceki sınırlarına çekilmesi istenmiştir. Bu istek üzerine Kafkas İslam Ordusu'ndaki askerlerin çoğu Doğu Anadolu'ya çekilerek, 15. Kolorduya katılmıştır.

Bu çalışmada, İkdâm, Sabah, Tasvîr-i Efkâr, Vakîf, Zaman gazetelerinden ve arşiv belgelerinden faydalanılarak, Enver Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu'nu kurmaktaki amacının tam olarak ne olduğu, Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü kurtarması ve yarattığı etkinin Türk basınına yansımaları; Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı

Abstract

The First World War, which began in July 1914, was completed in 1918. The inevitable end of war at the beginning of 1918 have begun to consider and implement alternative plans for salvation. War minister Enver Pasha also predicted that the war was about to end in March 1918. Despite several reactions, he established Caucasian İslam army, consisted of about 20 thousand soldiers and entirely Muslims depending on eastern army group.

Enver Pasha noticed the salvation in the East against the possibility of losing the First World War and in order to provide rescue of country through this army, he constituted a distinguished troop by putting his brother Nuri Pasha in charge. Enver Pasha wanted to rescue Azerbaijan and Dagestan from Russian occupation and to opened the way for their connection with Central Asia. The Caucasian Islamic Army which was established for this purpose won Baku Battle and entered Baku on 15 September 1918. After the capture of Baku, the Ottoman army also provided military support to the North Caucasus Republic, which was established in Daghestan.

The course of the war justified Enver Pasha and the Ottoman State had to ask for a truce because it could not stop the English on the Syrian-Palestinian side. According to the Mondros Armistice, which was signed after the request of the Ottoman State, The Ottoman Army was asked to withdraw from its borders before the war. On this request, most of the soldiers in the Caucasian Islamic Army withdrew to the Eastern Anatolia and joined the 15th Corps.

In this study; We will aim to bring light, what exactly was Enver Pasha's purpose in establishing the Caucasian Islamic Army, how responded the government dignitaries the effect of the Caucasus Islamic Army in the recovery of Baku; and on the Caucasus front, the Ottoman Empire which the issues were conflicted with the its allies Germany, it was

Devleti'nin müttefiki olan Almanya ile hangi konularda anlaşmazlık yaşayarak savaşın eşiğine geldiği ve bunun Osmanlı basınına nasıl yansdığı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Kafkas İslam Ordusu, Bakü, Birinci Dünya Savaşı, Kafkasya

reflection the Ottoman public opinion through the periodicals such as İkdâm, Sabah, Tasvir-i Efkâr, Vakit, Zaman, and making use of archival documents.

Key Words: Press, Caucasus Islamic Army, Bakü, First World War, Caucasus.

Giriş

On dokuzuncu yüzyılda genelde dünya, özelde ise Avrupa savaştan uzaklaşmış bir görünüme sahipti. Avrupa'da söz sahibi olan devletler, bir ikisi hariç, Napolyon Savaşları'ndan beri Avrupa'nın uluslararası meselelerinde birlikte karar vermekteydi. Bu durum, Büyük Güçlerin yöneticilerinin, birbirleriyle müzakere etmesine ve büyükelçilerden oluşan komitelerin sık sık toplanmasına neden olmaktaydı. Bu toplantılarda Osmanlı Devleti'nin ödeyemediği dış borçlar gibi farklı sorunlar dahi ele alınmaktaydı. Adına "Avrupa Uyum" denilen işbirliği 1815'teki Viyana Kongresi'ne dayanmaktaydı¹. Bu uyum aracılığıyla ulusların haklarına saygı gösterilmesi, anlaşmazlıkların silahla değil barışçı yollarla çözülmesi hedeflenmekteydi. Avrupa ülkelerindeki bu dayanışma zamanla kalıcı hale gelmişti ve bu yolla uluslararası ilişkiler birkaç kuşaktan itibaren iyi idare edilmişti².

Avrupa'daki bu denge Almanya ve İtalya'nın, Avrupa'da iki yeni devlet olarak ortaya çıkmasıyla değişmeye başladı. Alman ve İtalyanların siyasi ve millî birliklerini tamamlamasıyla, Avrupa siyasetine iki yeni güç katılmıştı. Bu iki yeni gücün sahneye çıkması, Avrupa diplomasisinde değişim yaşanmasına sebep oldu. Ayrıca bu değişim ve dinamizm önce bloklaşmayı sonrasında da Birinci Dünya Savaşı'na kadar giden süreci başlattı³. Bu büyük savaş önceki savaşlardan daha farklı bir niteliğe sahipti. Dünya ilk kez küresel ölçekte bir savaşa şahit olmaktadır⁴.

Fransız İhtilali'nden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen süre, Osmanlı Devleti'nin çok fazla sorun yaşadığı bir zaman dilimi olmuştu. Osmanlı Devleti bu süre içinde, dış müdahaleye açık ve artık düşmüş bir Şark İmparatorluğu olarak görülüyordu. Ayrıca, toprak kayıplarına uğrayarak, bir Büyük Güç olmanın vasıflarını süratle yitirmeye de devam ediyordu. Tahsin Paşa'nın ifadesiyle, "İdare-i maslahat politikası para etmez olmuştu." Bir taraftan emperyalist sömürü ve yayılcılık, diğer taraftan merkezkaç güçlerin gittikçe daha fazla baskın çıktığı bu yüzyılda, Osmanlı Dünyası ile Batı Avrupa arasında ortaya çıkan uçurum adeta geri çevrilemez bir nitelik kazanmıştı. Bu durumun yol açtığı siyasal ve toplumsal sonuçlar, savaş sonrasını derin biçimde etkilemişti. Osmanlı Devleti ıslahat yolundaki tüm çabalarına, devletin gidişatının yani meselenin özünü kavrayabilmiş cesur ve yetenekli devlet adamlarının girişimlerine rağmen, her geçen gün daha da ağırlaşan beka sorununu çözememişti. Bu sebeple kaybettiği "Büyük Güç" sıfatını

¹ Süleyman Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, 2010, s. 97.

² Margaret MacMillan, *Barışa Son Veren Savaş*, Çev: Belkis Çorakçı, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s. 61.

³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyâsi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 291.

⁴ Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 23.

yeniden kazanmayı ve devletlerarası yaşamın gerçekliklerini sağlayacak dönüşümleri gerçekleştirmeyi başaramamıştı. Osmanlılar, Batı ve Merkez Avrupa'da meydana gelen sanayileşme ve zenginleşme sürecinin çemberine dâhil olamadığı için aleyhlerine faaliyet gösteren dinamikler de daha kolay ve daha kısa sürede sonuç üretir olmuştu⁵.

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu zor durumun farkında olduğundan, bloklaşan Avrupa karşısında safını açıkça göstermek istiyordu. Önce İtilaf Devletleri ile görüşüp bu blokta yer almak isteyen Osmanlı bürokrasisi, olumlu cevap alamayınca 1870'lerden 1914'e kadar geçen sürede her alanda müthiş bir gelişme kaydeden Almanların safına kaymaya başlamıştı⁶. İngiltere ile yarış içerisine giren Almanya, İkinci Wilhelm'in onayıyla 2 Ağustos 1914 yılında Osmanlı Devleti'yle gizli bir ittifak anlaşması imzalamıştı. Almanya İmparatoru'nun aslında Osmanlı Devleti'nin dostu olmadığı ve sadece Şark'ta Alman çıkarlarını gerçekleştirmek isteğiyle bu anlaşmayı imzaladığını iddia edenler de vardı⁷. Karşılıklı beklentilere dayanan bu anlaşmayla Osmanlı Devleti yalnızlıktan kurtulmuş, zaten başlamış olan savaşa da iki ay sonra fiilen dâhil olmuştu.

Birinci Dünya Savaşı'na Kasım 1914'te fiili olarak dâhil olan Osmanlı Devleti Kafkas Cephesi'nde, Rus Çarlığına karşı, Kasım 1917'de gerçekleşen hükûmet darbesi ile Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine kadar savaşmıştı⁸. Bolşevik propagandasının etkisiyle Rus askerleri cepheyi terk etmeye başlamış ve 3 Mart 1918'de Rusya'yı savaş dışı bırakan Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştı⁹. Bu otorite boşluğunun ortaya çıkması Transkafkasya'yı¹⁰ Rusya'dan tamamen ayırmıştı. Nitekim Transkafkasya

⁵ Altay Cengizer, *Adil Hafızın Işığında*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 42.

⁶ Ali Kaşyüğun ve Mustafa Çolak, "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası", *History Studies: International Journal of History*, C. 6, S. 5, 2014, s. 157-176; Ayrıca, 1835'in sonuna doğru özel bir ziyaret amacıyla İstanbul'a gelen Prusyalı Teğmen Helmuth von Moltke, Türk Ordusu'na danışmanlık yapmış ve Padişah üzerinde derin bir etki bırakmıştı. Böylece Türk Ordusu'nda Alman nüfuzu geleneğinin ilk tohumları atılmıştı. Bu nüfuz, gittikçe kuvvetlenmiş ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar da devam etmişti. Almanya özellikle İkinci Abdülhamid döneminde, Osmanlı Devleti ile gerek ticari gerekse askeri alanda yakın ilişki içerisindeydi. 1908 Jön Türk Devrimi'nden sonraki süreçte iktidara hâkim olan İttihatçılar zamanında da bu yakın münasebetler devam etmişti. Hatta Genç Türk iktidarının karşılaştığı dış siyasal sorunlar ve ekonomik güçler, onları İkinci Abdülhamid'den daha koyu bir Alman dostu olmak zorunda bıraktı (İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 118); İkinci Wilhelm (Kayser) Haziran 1888'de, 29 yaşında Alman İmparatoru oldu. Kayser, Bismarck gibi temkinli bir denge politikasından yana değildi. Bismarck'ın aksine yayılmacı bir politika izleyen Wilhelm'in Almanyası'nın amacı: "Güneşin altında layık olduğu yeri almak"tı. Almanlar, Kayser'in bu yeni politikasına "Drang Nach Osten" yani "Doğuya Yöneliş" adını vermişti (Ali Kaşyüğun, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşına Girişi (1911-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2014, s. 108-109).

⁷ Mehmet Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 88.

⁸ Mustafa Çolak, "İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı-Alman Mücadelesi (1917-1918)", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, s. 143.

⁹ Halil Bal, "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Kafkas Cephesi ve Osmanlı Devleti'nin Ermeni Siyaseti", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, s. 59.

¹⁰ "Transkafkasya" bölgesi için Maveray-yı Kafkasya, Güney Kafkasya, Cenubi Kafkasya, Zakafkasya, Kafkas-ötesi, Kafkas-berisi, Kafkas-ardı gibi isimlendirmeler de kullanılmıştır. Bu farklı terminoloji bölge ülkelerinin

halkları¹¹, Rusya'daki rejim değişikliğinden faydalanarak kendi devlet organlarını oluşturmak için çalışmalara başlamışlardı. Diğer taraftan Bakü petroleri, Transkafkasya'daki demir yolları ve Batum Limanı'na sahip olmak isteyen Almanya ile "Turan'a giden yolu" kontrol altında tutmayı amaçlayan Osmanlı Devleti arasında sert bir rekabet başlamıştı.

I. Kafkas İslam Ordusu'nun Kuruluşu ve Nuri Paşa

Osmanlı 3. Ordusu ile Rus Kafkas Ordusu delegasyonları 18 Aralık 1917'de Erzincan'da ateşkes antlaşması imzalamışlardı. Bu antlaşmayla iki taraf, savaşa son vermiş ve sınır hatları belirleninceye kadar da cephenin korunmasında uzlaşmıştı. Bunun yanında Ruslar, en kısa sürede imzalanacak olan genel barış antlaşmasıyla Doğu Anadolu'da işgal ettikleri topraklardan çekileceklerini bildirmişlerdi. Rus Kafkas Ordusu özellikle Bolşevik İhtilali'nden sonra çözülmeye, mevzilerini terk eden Rus askerleri de evlerine dönmeye başlamışlardı. Rusların boşalttığı yerlerde güvenlik zafiyeti olduğu için bu kez de Rus askerlerden kalan silahlar ile Müslüman halkı katletmeye başlayan Ermeni çeteleri ortaya çıkmıştı. Bu gelişmelere ve Kafkasya'daki belirsizliklere "*Türkçülük*" duyguları iyice kabarmış olan Osmanlı yöneticilerinin kayıtsız kalması düşünülemezdi¹².

Enver Paşa ve arkadaşlarının üzerinde durdukları konulardan birisi de Azerbaycan halkının beklediği yardımı göndermekti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin, Azerbaycan ve Kafkasya'daki planlarının hayata geçirilmesi için gerekli olan askeri kuvvetleri oluşturmasına zemin hazırladı. Kurulacak olan askeri birliklerin yapısı 1918'in Ocak ve Şubat aylarında belirlenmiş ve bu yapıyı yönetebilecek birkaç subay da seçilmişti. Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya göre, bu yapının her birinin üç piyade alayından oluşan, üç piyade tümeninden meydana gelmesi gerekiyordu. Oluşturulan bu üç tümen, bir orduda birleşecekti. Savunma Bakanlığı'nın almış olduğu bir kararla 1. ve 2. Piyade Tümenlerini oluşturacak iki subay heyeti seçilerek Musul'daki 6. Ordu Komutanlığı'na; 3. Piyade Tümeni'ni oluşturacak başka bir subay heyeti ise Trabzon 3. Ordu Komutanlığı'na gönderilecekti. Subaylar, gerekli direktifleri aldıktan sonra, Azerbaycan'da kurulacak ordunun çalışmalarına başlamıştı. Azerbaycan'a gidecek olan subaylara bazı teşvikler dahi verilmişti. Öncelikle subayların rütbesi bir derece artırılacak ve maaşları iki katına

coğrafi konumuna göre şekillenmiştir. Örneğin, Kafkasya'nın güneyi Türkiye'ye göre Kafkas-berisi iken, Rusya'ya göre Kafkas-ötesidir. Bu bölge bugün Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletlerinin yer aldığı, Kafkas dağlarının güney kısımlarını kapsamaktadır. "Transkafkasya", Batılı kaynaklarda Kafkasların ötesi, arkası anlamına gelen "Mavera-yı Kafkasya" olarak anılırken, Rus kaynaklarında ise "Zakavkazya" olarak geçmektedir. bk. (Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 143).

¹¹ Gürcü Menşeviği Gegeçkori başkanlığında, Gürcü, Azeri ve Ermenilerden oluşan "Transkafkasya Komiserliği" kurulmuştur (Çolak, *a.g.m.*, s. 143).

¹² Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 219-220.

çıkarılacaktı¹³. Hatta Kafkas İslam Ordusu¹⁴,na mensup subayların ailelerinin Kafkasya havalisine gitmelerinde dahi herhangi bir mahzur görülmemiştir¹⁵.

Enver Paşa, 3 Şubat 1918'de 6. Ordu Kumandanlığına gönderdiği mektubunda: “Dağıstan, Türkistan ve Rusya’ya bağlı bütün İslâm memleketlerinin muhtaç olduğu yardımı yapmak ve teşkilâtı idare etmek için Tahran merkezli olmak üzere bir heyetle diğer bölgelere birer faal subayı gönderilmesini uygun bulduğunu; Tahran Merkez Heyet Başkanlığına Yarbay Nuri Bey’in¹⁶ Dağıstan’a, Yarbay Şevket Bey’in Afganistan’a, Binbaşı Naim Cevat Bey’in emirlerine verilecek beş altı subayla gönderilmesini düşündüğünü” bildirmişti¹⁷.

Enver Paşa tarafından Kafkas İslam Ordusu’na komutan olarak atanan Nuri Paşa, 1918 Şubat ayının sonunda uçakla Musul’a gitmişti. Paşa’nın yanında bulunacak olan yaklaşık yirmi diğer subay da karayoluyla 25 Mart 1918’de Musul’a varmıştı. Paşa, “Kafkas İslam Ordusu Harekâtı” adlı hatıratında Musul’a 25 Mart 1918’de vardığını, orada, ondan önce 6. Ordu’dan Kafkasya’ya gönderilen Topçu Mülazımı Teğmen Muzaffer Bey’le karşılaştığını yazmıştı. Nuri Paşa ve heyeti 8 Nisan 1918’de Musul’dan hareket ederek Revandiz, Savuşbulak, Tebriz yoluyla Azerbaycan’ın Zengezur mıntikasına ulaşmış, oradan da 25 Mayıs 1918’de karargâhındakilerle birlikte Gence’ye varmıştı.

Almanya, Kafkas İslam Ordusu’nun kuruluşundan rahatsızlık duyuyordu. Alman Genelkurmay Başkanlığından Binbaşı Gienanth 1 Mart 1918’de Alman Orduları Yüksek İdaresi’ne, Nuri Paşa’nın Trablusgarp’a geri dönmeyeceğini, onun yerine gizli bir görevle Kafkasya’ya gideceğini sağlam kaynaklardan öğrendiğini rapor ediyordu. Gienanth’a göre, Nuri Paşa’nın amacı Kafkasya’daki Müslüman halklarla bağlantı kurarak onların bağımsız devletler kurmalarına yardımcı olmaktı. Ayrıca Trabzon- Batum arasında ve

¹³ Mehman Süleymanov, “Kafkas İslam Ordusu’nun Teşkili ve Faaliyetleri”, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, s. 205.

¹⁴ Ruslar Kafkas İslam Ordusu’nu “Musulmanskaya” olarak adlandırmaktadır (Musa Qasımlı, “İngiliz Gazeteci Scotland Liddel Kafkas İslam Ordusu’nun Bakü’yü Kurtarması ve Nuri Paşa Hakkında”, *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı’nın 100. Yılı Sempozyumu Bildirileri Kitabı Cilt 1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s.318).

¹⁵ BOA, DH. EUM. SSM., 32/47, H. 26.12.1336.

¹⁶ Enver Paşa’nın kardeşi olan Nuri Paşa 1890 yılında, Manastır’da doğmuştur. 1903-1906 yılları arasında Kuleli Askeri Lisesi’nde öğrenim gören Nuri Paşa daha sonra Harp Okulu’na girmiştir. 1906-1909 Harp Okulu’ndan Teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Çarlık Rusya’sında Ekim 1917 Devrimi başarılı olup Bolşevikler iktidara sahip olunca Ruslar savaştan çekilme kararı almıştır. 3 Mart 1918 tarihinde Osmanlı Devleti, Sovyet Hükûmeti ile savaşı bitiren Brest-Litovsk antlaşmasını imzalar. Enver Paşa, Sovyet askerinin çekildiği bölgeleri ele geçirmek ve bu bölgelerdeki Türk ve Müslüman halkı Ermeni zulmünden kurtarmak amacıyla Kafkasya’ya planladığı harekâtını gerçekleştirmek için amcası Halil Kut’u (Paşa) Şark Orduları Grup Komutanlığı’na, kardeşi Nuri Paşa’yı da Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı’na atanmıştır. Asıl rütbesi kaymakamlık olan Nuri Paşa’ya padişah fermanıyla Fahri Ferik rütbesi ile Kafkaslarda padişah namına askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunma yetkisi verilmiştir. Ayrıca, Yaverân-ı Hazret-i Şehriyârî’lik payesi tevcih edilerek padişah yaveri yapılmıştır. Nuri Paşa hakkında geniş bilgi için bk. Nejdet Karaköse, *Askeri, Siyasi ve Silah Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Kılığil)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2010, s. 3-8.

¹⁷ Erol Kürkçüoğlu, *1918-1920 Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1994, s. 167-168.

Bakü çevresinde bir araya gelen Müslüman askerler, Nuri Paşa'nın bu görevi için toplanmaktaydı¹⁸. Alman hoşnutsuzluğuna rağmen faaliyetlerine devam eden Nuri Paşa'nın karargâhı şu subaylardan oluşuyordu: Ordu Kurmay Başkanı bir Alman Albayı idi. İslam Ordusu Kurmay Başkanı Binbaşı Mehmed Nazım, İslam Ordusu Kurmay Başkanı Yarbay Osman Nuri, İslam Ordusu Komutan Başyaveri Yarbay Edip, İslam Ordusu Komutan Yaveri Üsteğmen Asaf, İslam Ordusu Kurmayı Üsteğmen K. Muzaffer, İslam Ordusu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Tefik, İslam Ordusu Kurmayı Binbaşı Naim Cevat, İslam Ordusu Karargâh Subayı Yüzbaşı Sami, İslam Ordusu Topçu Müfettişi Binbaşı Kemal, İslam Ordusu Menzil Müfettişi Yüzbaşı Şefik, Siyasi Müşavir Ahmet Ağaoglu¹⁹.

Hem Doğu Anadolu'da düzeni sağlamak hem de Transkafkasya Hükûmeti'ni²⁰ barışa zorlamak için Kafkas İslam Ordusu, 25 Mart 1918'de ileri harekât başlatmıştı. Bu ileri harekât sonucunda Kafkas İslam Ordusu, 14 Nisan 1918'de Kars, Ardahan ve Batum'u da alarak Transkafkasya içlerine kadar ilerlemişti²¹. İleri harekâtını sürdüren Kafkas İslam Ordusu, 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girerek şehirdeki kontrolü tamamen ele geçirdi²².

Enver Paşa savaşın kaybedilmesi ihtimaline karşı, kurtuluşu Doğu'da görmüş ve direnişi çete savaşlarıyla Doğu'dan başlatmayı ikinci bir plan olarak düşünmüştü. Nitekim

¹⁸ Mustafa Çolak, "Osmanlı-Alman Rekabeti Çerçevesinde Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı ve Bakü Meselesi (1917-1918)", *History Studies: International Journal of History*, C. 6, S. 1, 2014, s. 31.

¹⁹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 176-178.

²⁰ İttifak Devletleriyle Rusya arasında 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, Türk Ordularının Kafkaslarda rahatça ilerlemesini olanak sağlamıştır. Bu antlaşma, Türk Ordusu'nun ileri harekâtını diplomatik açıdan uygun, yasal bir çerçeve sağlamıştır. Rusya'daki sosyal çalkantılar ve uzun bir siyasi belirsizlikten sonra iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin, Brest-Litovsk Konferansı'nda Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne bırakması, Türklere zengin Bakü petrolünün yolunu açmıştır. Bu durum Kafkaslarda derin bir bunalıma yol açmıştır. O tarihlerde Transkafkasya bölgesinde Gürcü, Ermeni ve Azerilerin yanı sıra birçok azınlık grup bulunmaktaydı. Gürcü, Ermeni ve Azeri temsilcileri bölge için 28 Kasım 1917'de "Transkafkasya Komiserliği" adı altında geçici bir yönetim kurmuşlardı. Bu komiserlik üç Gürcü, üç Azeri, üç Ermeni ve iki Rus üyeden oluşup, Menşevik bir Gürcü olan Gegeçkori komiserliğin başkanlığına, aynı zamanda da dışişleri ve çalışma komiserliğine seçilmişti. Rus Kurucu Meclisi'nin 19 Ocak 1918'de Bolşeviklerce feshedilmesinin hemen ardından, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcileri bir araya gelerek adına "Seym" dedikleri bir temsilciler meclisi oluşturulmuştu. Seym, Nisan 1918'de, Transkafkasya'da Bağımsız Demokratik Federe Cumhuriyeti ilan ederek, yürütme yetkisine sahip bir hükümet kurmuştu. bk. (Kılıç, a.g.e., s. 142-144); Selami Kılıç, "1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi'nin Bu Konudaki Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 1996, s. 22). Transkafkasya Hükûmeti, Brest-Litovsk Antlaşmasını tanımayarak, Türklerin ilerlemesini durdurmaya kalkışmıştır. Fakat Türk Ordusu, Transkafkasya Hükûmeti, Brest-Litovsk Antlaşmasını tanımamasından yararlanarak ilerlemesini sürdürmüş, Bakü'yü ele geçirmiştir. bk. (Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 155). Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan oluşan Transkafkasya Hükûmeti bağımsızlığını koruyamayarak, 1921 yılında Kızıl Ordu tarafından sonlandırılmıştır. bk. (Firuz Kazımzade, *Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1921*, Tarih&Kuram Yayınları, İstanbul 2016, s. 15).

²¹ Mustafa Çolak, "İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı-Alman Mücadelesi (1917-1918)", s. 141-168.

²² Kafkas İslam Ordusu'nun faaliyetleri (kronolojik) için bk. Mehmet Rıhtım ve Minahanım Tekleli, "Kafkas İslam Ordusu Kronolojisi", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, s. 670-712.

bunun provası yerel güçler ile Trablusgarp'ta (1911) İtalyanlara karşı başarılı bir şekilde yapılmıştı. Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Kafkas İslam Ordusu'nun askeri kısmının çoğu Doğu Anadolu'ya çekilerek, 15. Kolorduya katılmıştı. Mustafa Kemal'in öncülük ettiği Milli Mücadele Dönemi'nde, 15. Kolordu'nun başında Kazım Karabekir bulunuyordu. 15. Kolordu imzalanan Mütareke sonrasında silahlarını teslim etmeyerek, düzenli birlikler halinde bulunan tek Türk ordusuydu. Bu ordunun Doğu'da Ermenilere karşı başarılı mücadeleler vererek, kendini kanıtladığı ve Milli Mücadele ruhunu ateşlediği de unutulmamalıdır. Böylece Milli Direniş, Doğu'dan başlamış ve başarılı olmuştu. Bu durum, savaşın sonlarına doğru Kafkas İslam Ordusu'nu kuran, Enver Paşa'nın isabetli bir karar verdiğinin önemli bir göstergesiydi.

II. Türk Basınında Kafkaslar ve Bakü

İkinci Meşrutiyet'ten Mütareke yıllarına kadar İstanbul'da çeşitli gazeteler çıkmıştır.²³ İkdam²⁴, Zaman, Tasvîr-i Efkâr²⁵, Vakîf²⁶ ve Sabah²⁷ gazeteleri İstanbul'da çıkan gazeteler arasında, tirajları yüksek olduğu için bu araştırmanın ana kaynağını oluşturmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden biri olan Kafkas Cephesi'ndeki çarpışmalar, 12 Mart 1917'de çıkan ihtilâl sonucunda Çarlık rejiminin sona ererek, geçici hükûmetin kurulması sırasında durmuştu. Savaşa devam etmek isteyen geçici hükûmet de Bolşevik İhtilâli (7 Kasım 1917) ile ortadan kaldırılmış ve Bolşevik propagandasının etkisiyle Rus askerleri cepheyi terk etmeye başlamışlardı. Nihayet 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması ile Sovyet Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle, Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırında değişimler görülmeye başlanmıştı. Kars, Ardahan ve Batum'da tekrar hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti, Doğu yönündeki ilerlemelerine devam etmişti. Enver Paşa'nın amacı Hazar Denizi kıyısındaki Bakü'yu ele geçirmektir.²⁸

²³ Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 98.

²⁴ İkdam Gazetesi'ni çıkaran Ahmed Cevdet basın tarihimizin önemli simalarından birisidir. İkdam, Abdülhamid Devrinde 1894'da yayım hayatına başlamış olup Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamını yitirerek yayım hayatı son bulmuştur (Topuz, *a.g.e.*, s. 73).

²⁵ Tasvîr-i Efkâr'ın kurucusu Şinasi'dir. Daha önce Ağâh Efendiyle beraber Tercümân-ı Ahvâl'i çıkaran Şinasi, kısa bir süre sonra bu gazeteyi bırakarak tek başına yeni bir düşünce ile gazete çıkarmaya karar vererek, Tasvîr-i Efkâr yayımlamaya başlamıştır. 27 Haziran 1862'deki ilk sayısında gazetenin amacı haber vermeyi, halka kendi yararlarını düşünmeyi ve kendi sorunları üzerinde durmayı öğretmektir. Tasvîr-i Efkâr 835 sayı yayımlanmıştır. bk. (Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 22).

²⁶ Vakîf Gazetesi 22 Ekim 1917'de yayım dünyasına katılmıştır. Bu gazeteyi, Ahmet Emin Yalman ve Mehmet Asım Us birlikte bu gazeteyi çıkarmışlardır. bk. (Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, s. 105); 1920 Mart'ında Yalman, Malta'ya sürgüne gönderilince gazetenin yönetimi Asım Us'a kalmıştır. Daha sonra, 18 Mart 1923'te Yalman kendi payına düşün hissesini 12 bin liraya Asım Us'a satarak Vatan'ı çıkartacaktır (Topuz, *Türk Basın Tarihi*, s. 123).

²⁷ Sabah Gazetesi yayım hayatına 1875 yılında başlamıştır. Gazetenin ilk sahibi Papadopulos adında bir Rum olup ilk başyazarı Şemsettin Sami'dir. 1882 yılında Mihran Efendi tarafından satın alınan gazete 1922 yılına kadar yayım hayatını sürdürmüştür. bk. (Murat Haniççe ve İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 3, 2018, s. 7).

²⁸ Mevlüt Yüksel, "27 Ağustos 1918 Tarihli Sovyet Rusya-Almanya Antlaşması ve Azerbaycan Petrollerinin Paylaşılması Meselesi", *II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (15-17 Ekim 2008) Bildirileri*, Kars 2008, s. 454.

Kafkasya Cephesi'ndeki durum ve Bakü şehrinin ele geçirilmesi öncesi ve sonrasındaki gelişmeler Osmanlı kamuoyu tarafından yakinen takip edilerek, buradaki gelişmelerin çoğu gazetelerin ana sayfalarından (ser-levha) verilmiştir.

a- Genel Kafkasya Haberleri

Bakü hem petrol kaynakları hem de Orta Asya'ya açılan bir şehir olması nedeniyle İttifak ve İtilaf Devletleri tarafından önemsenen bir şehir olmuştur. Ayrıca kentin Türk ve Müslüman olması da Osmanlı Devleti'nin buraya ilgisini arttırmıştır. Bu sebeplerle Bakü'nün kurtarılması ve Kafkasya sınırındaki hareketlilik Osmanlı basınında da baş sayfalardaki yerini almıştır. Bakü'de Osmanlı kontrolünün sağlanması ile ilgili süreç, Osmanlı basınında *Genel Kafkasya Haberleri*, *Kafkas Murahhaslarının Faaliyetleri*, *Osmanlı Basınında Batum'un Geri Alınması*, *Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması* olmak üzere dört başlıkta toplanmaktadır.

Kafkasya ve halklarını tanımaya yönelik yazılar çoğunlukla İkdam, Zaman ve Sabah gibi gazetelerde yer almıştır. İkdam Gazetesi'nin 29 Mart 1918 tarihli nüshasından itibaren, gazetede Kafkasya Milletleri ile ilgili bir makaleler yazı dizisi başlatılmıştır. Bu konudaki ilkyazı Gürcülerle ilgili olup *Kafkasya Milletleri Gürcüler* başlığını taşımaktadır²⁹. 30 Mart 1918 tarihli *Kafkasya Milletleri* 2³⁰ başlıklı yazıda Kafkasya nüfusu, yaklaşık yedi milyon olarak verilmektedir. Gazetede yakın tarihlerde *Biz ve Kafkasya*³¹ şeklinde bir yazı dizisine de yer verilmiştir. 25 Haziran 1918 tarihli nüshada *Kafkasya'da*³² adlı yazıda Çerkezlerin bir şikâyeti dile getirilmektedir. Sabah Gazetesi'nin 3 Haziran 1918 tarihli *Kafkasya İşleri*³³ başlığındaki haberi bölgedeki durumu aktaran bir diğer yazıdır. *Kars'ın Zabt ve İstihlâsı*³⁴ başlıklı yazı ise Kars şehrinin tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Güney Kafkasya Hükûmeti idaresi, sınırları ve çeşitli konularla ilgili yazılar, Osmanlı basınında geniş yer bulmuştur. Zaman Gazetesi'nin *Şimâl-i Kafkasyada*³⁵ başlıklı haberi “Önceki günkü nüshamızın son haberler kısmında çok memnun olduğumuz bir haber yer aldı: Millî Ajans'ın bildirdiği bu habere göre Vilâdikafkas şehri, Şimâl-i Kafkasyalılar tarafından geri alınmış ve onların muhafazasına bırakılmıştır. Aldığımız özel haberlere göre son zamanlarda Vilâdikafkas, Kazakların elinde bulunuyordu. Bunlarda şehre vaktiyle Bolşeviklere karşı açtıkları mücadele neticesinde hâkim olmuşlardı. Fakat Vilâdikafkas hakikatte ne Kazaklara ne de Bolşeviklere aittir.” diyerek Vilâdikafkas şehrinin ne Kazaklara ne de Ruslara ait olduğunu, ayrıca buraların da Kazaklardan kurtarıldığını müjdelemiştir. *Şimâl-i Kafkasya'nın İdâresi*³⁶ başlıklı yazıda sadaret ve başkumandanlıktan, Türkiye'de Şimâl-i Kafkasya halkı adına bulunan heyetin istekleri yer

²⁹ İkdam, “Kafkasya Milletleri 1”, No: 7591, 29 Mart 1918 (29 Mart 1324).

³⁰ İkdam, “Kafkasya Milletleri 2”, No: 7592, 30 Mart 1918 (30 Mart 1334).

³¹ İkdam, “Biz ve Kafkasya”, No: 7619, 26 Nisan 1918 (26 Nisan 1334).

³² İkdam, “Kafkasya'dan”, No: 7679, 25 Haziran 1918 (25 Haziran 1334).

³³ Sabah, “Kafkasya İşleri”, No: 10255, 3 Haziran 1918 (3 Haziran 1334).

³⁴ İkdam, “Kars'ın Zabt ve İstihlâsı”, No: 7621, 28 Nisan 1918 (28 Nisan 1334).

³⁵ Zaman, “Şimâl-i Kafkasyada”, No: 146, 30 Ağustos 1918 (30 Ağustos 1334).

³⁶ İkdam, “Şimâl-i Kafkasya'nın İdâresi”, No: 7631, 8 Mayıs 1918 (8 Mayıs 1334).

almaktadır *Kafkasya İşleri*³⁷ adlı yazı, “Evvel ve ahir tekrar ediyoruz. Biz Kafkas işlerini Karadeniz Meselesi gibi hayati meseleler içinde görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu'nun huzur ve sükûnu, selamet ve emniyeti, nasıl Karadeniz'e herhangi bir tahakküm eden kuvvetler ve galip gelenin tehdidi altında ve etkisinde bulundurulmamasını gerektiriyorsa, Kafkasya'nın dahi öyle serbest ve müstakil bir hayata sahip olmasını ve herhangi bir kuvvetin günün birinde tehdit edecek bir vaziyette bırakılmamasını gerekmektedir.” diyerek Kafkasya'nın tam bağımsızlığına vurgu yapmaktadır. *Şimâl-i Kafkasya Hükûmeti*³⁸ haberini yazan Şahingiri adlı muhabir ise şöyle bir yazıya yer vermektedir: “Hiç şüphe yoktur ki 12 Mayıs 1918 tarihi hiçbir zaman haklı istiklal davasından vazgeçmemiş hükûmet, istila edene karşı boyun eğmemiş milletlerin birlik ve istiklaliyetlerini ilan etmeleri değil-fakat hırslı ve fütühatçı bir siyasetin istila ve gasp eden bir hükûmetin emeller ve ihtiraslarına katiyen bir set çekilmiş olduğuna bir delil bariz olduğu için dünya tarihinde pek mühim bir mevki' işgal edecektir.”

Sabah Gazetesi'nin 15 Mayıs 1918 tarihli sayısında *Şimâl-i Kafkasya*³⁹ ve *Şimâl-i Kafkasyalıların Beyannâmesi* yazıları önemlidir. Zaman Gazetesi'nin 10 Haziran 1918 tarihli sayısında yer alan *Şimâl-i Kafkasya Ahvâli*⁴⁰ başlıklı yazı ise “Kuban Müslümanlarının harp başlangıcındaki durumları ihtilâl esnasında Kuban Harekâtı.- Bolşeviklerle Kazaklar arasında ihtilâf- Kazaklar arasında ayrılık- Bolşevikler direnebilir mi? şeklinde olup dört başlığa ayrılmıştır. Haberin devamında, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Şimâl-i Kafkasya'ya giderek beş altı gün önce İstanbul'a geri dönen bir kişi Şimâl-i Kafkasya'da meydana gelen olaylar hakkında Milli Ajans muhabirine malûmat vermiştir: Harp ilan edildiği esnada ve harp ilan edildiği zaman Kuban havalisi herkesi muharebeye ortak etmek istemediler ve etmediler.” İkdâm Gazetesi'nin 28 Mayıs 1918 tarihli sayısında yer alan *Türkistan ve Kafkasya Hakkında Mülâkât*⁴¹ adlı yazı da üç sene önce Rus Ordusu'na esir düşen bir subayın, Türkistan ve Kafkasya'nın durumu hakkında muhabire verdiği röportaj yer almaktadır.

Güney Kafkasya'nın istiklali, sulh ve müzakerelerle ilgili haberler de dönemin İstanbul basınında geniş yer bulmuştur. Örneğin Zaman Gazetesi'nin 5-6 Ağustos 1918 tarihli nüshalarında *Sulh Siyasetimizde Kafkasya*⁴² başlıklı iki ayrı yazı yer almıştır. Ayrıca, aynı tarihlerde Vakit Gazetesi'nin 8 Mayıs 1918 tarihli nüshasında *Şimâl-i Kafkasyalıların Dehâleti*⁴³, *Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâli*⁴⁴ gibi Kafkasya'nın kurtuluşuna yönelik yazılar da kaleme alınmıştır. *Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâli* başlığını taşıyan haber, “Osmanlı Hükûmeti'ne bildirilen nota: Şimâl-i Kafkasya'nın seçkin halkının birleşmesi, Rusya'dan ayrılma ve bağımsız bir hükûmet halinde kurulmasına karar verilmiştir.” diyerek Kafkasyalılarının Rusya'dan ayrı bir hükûmet kurduklarını belirtmektedir. Vakit

³⁷ Zaman, “Kafkasya İşleri”, No: 60, 30 Mayıs 1918 (30 Mayıs 1334).

³⁸ Zaman, “Şimâl-i Kafkasya Hükûmeti”, No: 54, 27 Mayıs 1918 (27 Mayıs 1334).

³⁹ Sabah, “Şimâl-i Kafkasya”, No: 10236, 15 Mayıs 1918 (15 Mayıs 1334).

⁴⁰ Zaman, “Şimâl-i Kafkasya Ahvâli”, No: 68, 10 Haziran 1918 (10 Haziran 1334).

⁴¹ İkdâm, “Türkistan ve Kafkasya Hakkında Mülâkât”, No: 7651, 28 Mayıs 1918 (28 Mayıs 1334).

⁴² Zaman, “Sulh Siyasetimizde Kafkasya”, No: 120, 4 Ağustos 1918 (4 Ağustos 1334).

⁴³ Vakit, “Şimâl-i Kafkasyalılarının Dehâleti”, No: 199, 8 Mayıs 1918 (8 Mayıs 1334).

⁴⁴ Vakit, “Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâli”, No: 205, 14 Mayıs 1918 (14 Mayıs 1334).

Gazetesi'nde 16 Eylül 1918'de yayımlanan *Kafkasya Hakkındaki Müzâkerât*⁴⁵ başlıklı yazı da “Alman-Rus Antlaşmasının Kafkasya'ya ait maddesi, Berlin Müzakeratının ortaya çıkardığı neticelere dair henüz hiçbir malûmat yayımlanmamıştır. Böyle mühim bir mesele de resmi bir malûmat yayımlanmazdı. Önce duyulanlar veya tahmin edilenler üzerinden haber vermeye kalkışmak doğal olarak doğru değildir.” denmektedir. Sabah Gazetesi'nin 1 Mayıs 1918 tarihli nüshasında *Kafkasya ile Sulh Müzâkerâtı*⁴⁶, 14 Mayıs 1918 tarihli nüshasında *Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâlî*⁴⁷ yazılarına yer verilmiştir. 20 Ağustos 1918 tarihli Vakit'te çıkan *Kafkas Cumhûriyetleri Arasında Münâsebât*⁴⁸ başlıklı haberde, “Tiflis özel muhabirimizin bildirildiği üzere Cenûb-i Kafkasya Cumhuriyeti yıkıldıktan sonra, bunun bekası üzerinde üç cumhuriyet kuruldu: Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Cumhuriyetleri. Bu üç cumhuriyet arasında birtakım anlaşamadıkları meseleler vardır ki bunların bir neticesi hudut, ikincisi Rusya terekesinin taksimi üçüncüsü de para basma meselesidir”. Sabah Gazetesi'nde 16 Temmuz 1918'de çıkan *Kafkas Cumhûriyetleri İttihâdı*⁴⁹ başlıklı haber de önceki haberle benzer içeriklidir. Zaman Gazetesi'nde 16 Eylül 1918'de çıkan *Kafkas İşleri*⁵⁰ başlıklı bir yazıda, “Anlaşma ve onaylanması gümrükten mal kaçırırmasına büyük bir acele ile yapılan son Alman-Rus Antlaşması gazetemizde ve genel kanaat olarak pek haklı infiallere ve acı şikâyetlere sebep olmuştur. Ben bu hadiseden müteessir olduğum derecede iyi bilmiyorum. Çünkü Kafkas işlerini yakından takip edenler gibi ben de bu neticeyi çok zamandan beri hissetmiş bu yazılarımla ve sözlerimle hükûmet ve memleketi ikaza çalışmıştım.” diyerek Alman Rus Antlaşması tenkit edilmiştir. Zaman Gazetesi'nin 2 Ağustos 1918 tarihli sayısında *Kafkasya'da Hareket Var mı?*⁵¹ başlıklı yazıda “Özel haberlerimiz: Kafkasya'da hareket var mı?” sorusu yöneltilerek barış meselesinde Almanya'nın bugünkü durumuna dair bir sosyalistin açıklamasına yer verilmiştir.

Kafkasya ile ilgili Vakit Gazetesi'nin 2 Eylül 1918 tarihli nüshasında *Almanya'nın Kafkas Siyâseti*⁵² ile ertesi günkü sayısında aynı haberin devamı olan *Kafkasya Siyâsetimiz ve Ermeniler*⁵³ başlıklı haber Ermenileri, İngiliz ve Fransızlara karşı uyarılmaktadır. Haber: “Tarihin ne kadar garip cilveleri vardır! on, on beş sene önce Amerika ve Avrupa'nın her köşesinde Osmanlı Hükûmeti aleyhinde kışkırtma yapmakla meşgul olan Ermenilere, bir gün gelecektir ki Osmanlı Hükûmeti istiklalinizin tek hakiki taraftarı ve savunucusu vaziyetinde bulunacaktır. Menfaatleri gerektirdiği sürece güya insanîyet namına yüz yüze gelen İngilizler, Fransızlar ve Ruslar mevcudiyetimizin en müşkül ve nazik dakikalarında size baş bile çevirmeyeceklerdir.” diyerek sert bir şekilde Ermenileri uyarmıştır. Vakit Gazetesi'nin 22 Temmuz 1918 tarihli sayısındaki *Kafkasya İşleri*⁵⁴ adlı haberi, Resulzade

⁴⁵ *Vakit*, “Kafkasya Hakkındaki Müzâkerât”, No: 325, 16 Eylül 1918 (16 Eylül 1334).

⁴⁶ *Sabah*, “Kafkasya ile Sulh Müzâkerâtı”, No: 10222, 1 Mayıs 1918 (1 Mayıs 1334).

⁴⁷ *Sabah*, “Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâlî”, No: 10235, 14 Mayıs 1918 (14 Mayıs 1334).

⁴⁸ *Vakit*, “Kafkas Cumhûriyetleri Arasında Münâsebât”, No: 300, 20 Ağustos 1918 (20 Ağustos 1334).

⁴⁹ *Sabah*, “Kafkas Cumhûriyetleri İttihâdı”, No: 10296, 16 Temmuz 1918 (16 Temmuz 1334).

⁵⁰ *Zaman*, “Kafkas İşleri”, No: 163, 16 Eylül 1918 (16 Eylül 1334).

⁵¹ *Zaman*, “Kafkasya'da Hareket Var mı?”, No: 118, 2 Ağustos 1918 (2 Ağustos 1334).

⁵² *Vakit*, “Almanya'nın Kafkas Siyâseti”, No: 311, 2 Eylül 1918 (2 Eylül 1334).

⁵³ *Vakit*, “Kafkasya Siyâsetimiz ve Ermeniler”, No: 312, 3 Eylül 1918 (3 Eylül 1334).

⁵⁴ *Vakit*, “Kafkasya İşleri”, No: 272, 22 Temmuz 1918 (22 Temmuz 1334).

Ahmed Emin Bey'in malûmatına dayanmaktadır. Haber gazetede şu şekilde verilmektedir: "Resûlzade Ahmed Emin Bey'in açıklaması: Son zamanlarda Kafkasların durumu hakkında yine birbirine zıt haberler gelmeye başladı. Bu haberler içerisinde en dikkat çekenlerden birisi de Dağıstan ahalisinin geneli, Kafkasya hükümetleri arasında ortak bir heyet kurulmasına teşebbüs ettikleri idi." İkdâm Gazetesi'nin 9 Mayıs 1918 tarihli sayısında *Şarkda İngilizlerin Hezîmetiyle Neticelenen İkinci Ta'arruzları*⁵⁵ başlıkları yer almaktadır. Zaman Gazetesi'nde 2 Eylül 1918'de çıkan *Rusya Ahvâlî*⁵⁶ başlığını taşıyan yazıda ise "Bolşeviklerin Şimâl-i Kafkasya harekâtına" yer verilmektedir.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin 16-22 Haziran 1918 tarihleri arasında çıkan *Ahmed Rasim Beğ Kafkasya'da 1-2-3*⁵⁷ şeklinde çıkmış olan yazı dizisi bulunmaktadır. "Ahmed Rasim Bey kardeşimiz bir süre önce Kafkasya'ya gitmişti" şeklinde yer alan haberde Ahmed Rasim Bey'in Kafkasya ziyareti duyurulmaktadır. Ayrıca, Ahmed Rasim, sadece Kafkasya'yı ziyaret etmemiş, Birinci Dünya Savaşı'nda önemli bir cephe olan Galiçya Cephesi'ndeki Osmanlı askerlerinin moralini artırmak amacıyla da bu cepheye ziyarette bulunmuştur. Ahmed Rasim bu cepheye, Türk askerine yardım amacıyla kampanya düzenlenmesi sonucu alınan tütünü de Türk askerine götürmüştür.

Zaman Gazetesi'nin 12 Haziran 1918 tarihli nüshasında yer alan ve Ahmed Hamdi'nin kaleme aldığı *Kafkasya'nın İstikbâlî ve Şark Hudûdlarımız*⁵⁸ başlıklı haber dikkate değer bir yazıdır. İçeriği şöyledir: "Taşnaksutyun'un Ermeni milleti adına söz söylemeye ve ileri atılmağa hakkı olabilir mi? Taşnaksutyun millet tarafından seçilmiş bir heyet midir veyahut millet kendisine bir hak vermiş midir? Biz çekinmeden diyebiliriz ki Taşnaksutyun'un hiç bir vakit Ermeni milleti adına ve bilhassa Türkiye Ermenileri adına söz söylemeğe katiyen hakkı yoktur. Biz Türkiye Ermenileri olarak hiç bir vakit hiç bir komiteye bağlı olmadığımız gibi Taşnaksutyun'a da böyle bir hak vermedik." Bu haberde Taşnaksutyun Cemiyeti'nin, Ermenileri savunma hakkı olan meşru bir cemiyet olmadığı vurgulanmaktadır.

b. Kafkas Murahhaslarının Faaliyetleri

Murahhas, devlet veya heyet adına istediği şekilde görüş bildirmeye yetkili olmak şartıyla başka bir devlet veya heyet nezdine gönderilen vekil anlamına gelmektedir⁵⁹. Güney Kafkasya murahhaslarının faaliyetleri⁶⁰ Osmanlı basınında geniş olarak yer bulmuştur. İkdâm Gazetesi'nin 12 Haziran 1918 tarihli nüshası *Cenûb-i Kafkasya ile Sulh*

⁵⁵ İkdâm, "Şarkda İngilizlerin Hezîmetiyle Neticelenen İkinci Ta'arruzları", No: 7632, 9 Mayıs 1918 (9 Mayıs 1334).

⁵⁶ Zaman, "Rusya Ahvâlî", No: 149, 2 Eylül 1918 (2 Eylül 1334).

⁵⁷ Tasvîr-i Efkâr, "Ahmed Rasim Beğ Kafkasya'da", No: 2487, 16 Haziran 1918 (16 Haziran 1334); Tasvîr-i Efkâr, "Ahmed Rasim Beğ Kafkasya'da 2", No: 2488, 17 Haziran 1918 (17 Haziran 1334); Tasvîr-i Efkâr, "Ahmed Rasim Beğ Kafkasya'da 3", No: 2493, 22 Haziran 1918 (22 Haziran 1334).

⁵⁸ Zaman, "Kafkasya'nın İstikbâlî ve Şark Hudûdlarımız", No: 70, 12 Haziran 1918 (12 Haziran 1334).

⁵⁹ Raşit Gündoğdu vd. *Kâmûs-ı Türkî*, İdeal Kültür&Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 1022.

⁶⁰ Ermeni, Gürcü ve Azeri temsilcilerinden oluşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Sarı, "Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkasya Cephesi (1918)", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, No. 2, 2016, s. 77.

'*Akdî*⁶¹ başlıklı haberde: "Cenûb-i Kafkasya murahhaslarının barış görüşmelerinde bulunmak üzere Batum'a gelmesi."nin haberi aktarılmıştır.

Vakit Gazetesi'nde 10 Ağustos 1918 tarihli *Bakü ve Ermeniler*⁶² başlıklı bir yazı yer almaktadır. Haberin içeriği şöyledir: "Ermeni murahhasları müşaviri Mösyö Hadisyan'ın yazarımıza röportajı şöyledir, Jorj Hadisyan Efendi son günlerde günlük refikâlarımızdan bir ikisine Bakü ve Azerbaycan hakkında Ermenistan'ın fütuhât emellerinden bahsettiler. Ermeni murahhasa heyeti müşavirlerinden Mösyö Hadisyan bu hususta bir bilgi verdi. Ermeniler, Bakü ve Azerbaycan'a ait diğer şehirler hakkında hiçbir kötü fikir beslemezler ve sadece Ermenilerle meskûn şehirleri, Ermenistan'ın parçası olarak kabul ederler."

İkdam Gazetesi 9 Mart 1918'de Kafkas murahhaslarının Trabzon'a gittiklerini bildirmektedir⁶³. Yine *Şimâl-i Kafkasya*⁶⁴ adlı yazı ilk sayfada verilmiştir. Ayrıca İkdam Gazetesi'nin 20 Haziran 1918 tarihli nüshasında yer alan *Kafkasya Hey'et-i Murahhasası'nın Vürûdü*⁶⁵ başlığında murahhasaların Türkiye'ye gelişine dair bilgiye de yer verilmiştir. Gürcü ve Azerbaycan murahhasalarının Zonguldak'ta olduğu ve Ermenistan murahhasasıyla ilgili mülakat da İkdam'ın sütunlarında yerini almıştır. Sabah Gazetesi'nin 22 Temmuz 1918 tarihli sayısında *Kafkas Ahvâlî*⁶⁶ başlıklı haberi ve arka sayfasındaki sütunlarda Kafkas murahhaslarının Bursa'da olduğu bildirilmektedir. İkdam Gazetesi'nin 26 Haziran 1918 tarihli sayısında *Kafkasya'da Müteşekkil Dört Hükûmet Murahhasları İstanbul'da*⁶⁷ başlıklı haberde "Azerbaycan heyetinin reisi Mehmed Emin Bey ile Dağıstan murahhaslarından Ali Han Kandemir'in Kafkas inkılabının safhası hakkında İkdam yazarına vermiş olduğu beyanata yer verilmektedir. Zaman Gazetesi'nin 14 Mayıs 1918 tarihli yazısı *Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâliyeti*⁶⁸ başlığında yayımlanmıştır. Haberde şu bilgilere değinilmiştir: "Şimâl-i Kafkasya halkı hükûmet birleşmesinin merkez ayrılığında bulunmakta olan salahiyet-i kâmileyi sahip murahhasları Abdülmecid ve Haydar Yamanof Beyler, Şimâl-i Kafkasya'nın istiklalini Osmanlı Hükûmeti ile diğer bütün hükûmetlere aşağıdaki nota ile bildirmiştir: Şimâl-i Kafkasya milletleri usul dairesinde milli bir meclis seçmişlerdir. 1918 senesi Mayıs ve Eylül aylarında toplanan bu meclis Şimâl-i Kafkasya halklarının birleşmesi tesisini ilan etmiş ve icra kuvveti üyesi içerisinde aşağıda imzası bulunan hükûmet-i hazıraya tevdi eylemiştir."

Zaman Gazetesi'nde 14 Mayıs 1918 tarihinde çıkan haber *Kafkasî Hükûmât*⁶⁹ murahhaslarının Kafkasya'daki hükûmetleri bir çatı altında toplaması çabalarına yönelik olup haberin içeriği şöyledir "Aldığımız güvenilir bilgilere göre Kafkasya'nın her türlü emeller ve dış güçlerin taleplerinden masun ve kutlu ilerleme ve yükselmesinde serbest ve

⁶¹ *İkdam*, "Cenûb-î Kafkasya ile Sulh 'Akdî'", No: 7666, 12 Haziran 1918 (12 Haziran 1334).

⁶² *Vakit*, "Bakü ve Ermeniler", No: 290, 10 Ağustos 1918 (10 Ağustos 1334).

⁶³ *İkdam*, "Kafkas Murahhâslarımız", No: 7571, 9 Mart 1918 (9 Mart 1334).

⁶⁴ *İkdam*, "Şimâl-i Kafkasya", No: 7638, 15 Mayıs 1918 (15 Mayıs 1334).

⁶⁵ *İkdam*, "Kafkasya Hey'et-i Murahhasası'nın Vürûdü", No: 7674, 20 Haziran 1918 (20 Haziran 1334).

⁶⁶ *Sabah*, "Kafkas Ahvâlî", No: 10302, 22 Temmuz 1918 (22 Temmuz 1334).

⁶⁷ *İkdam*, "Kafkasya'da Müteşekkil Dört Hükûmet Murahhasları İstanbul'da", No: 7680, 26 Haziran 1918 (26 Haziran 1334).

⁶⁸ *Zaman*, "Şimâl-i Kafkasya'nın İstiklâliyeti", No: 41, 14 Mayıs 1918 (14 Mayıs 1334).

⁶⁹ *Zaman*, "Kafkas-ı Hükûmât", No: 102, 16 Temmuz 1918 (16 Temmuz 1334).

hür bulunması için Şimâl ve Cenûb-i Kafkasya'da yeni doğan hükûmetlerin bir konfederasyon hâlinde birleşmesi ve teşkili lüzumuna öteden beri inanmış bulunan Şimâl-i Kafkas murahhasları gereken girişimlerde bulunmuştur.”

Zaman Gazetesi'nin 23 Ağustos 1918 tarihli *Şimâl-i Kafkasya İstiklâlî Tehlikede*⁷⁰ adlı yazıda Kuzey Kafkasya Müslümanlarının oluşturdukları milli hükûmetlere İstanbul'dan onay verilmesine yönelik gönderilen murahhasa heyeti hakkında şu bilgi aktarılmaktadır: “Şimâl-i Kafkasya Müslümanları Vilâdikafkas'ta, Timur Hân şurada akd istedikleri içtimalar neticesinde milli hükûmetler teşkil etmişler ve bu hükûmetlerin hükûmât-ı müttehide halinde istiklalini ilana karar vererek bu maksatla İstanbul'a büyük bir murahhasa heyeti göndermişlerdir.”

Zaman Gazetesi 2 Eylül 1918 tarihli nüshasında *Kafkasya Mesâ'ili*⁷¹ başlıklı yazısında “Azerbaycanlıların mütalaası, Azerbaycan ve Ermeni murahhasaları üyelerinden birer kişi ile edilen mülakat” aktarılmıştır. Ayrıca Sabah Gazetesi'nin yer alan 27 Nisan 1918 tarihli sayısında *Şimâl-i Kafkasya Murahhasları ile Mülâkât*⁷² başlıklı haberde Kafkas murahhasları ile yapılan mülakat üzerinde durulmuştur.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi, 20 Haziran 1918 tarihli sayısında *Kafkasya Hey'ât-ı Murahhasasının Muvâsalatı*⁷³ nı bildirmektedir. Haber: “İstanbul Konferansı- 15 Murahhas- müttefik devletler murahhasları- Gürcü murahhasıyla mülakat- Azerbaycan murahhasları Zonguldak'ta” gibi alt başlıklara ayrılmıştır. Aynı Gazetenin ertesi günkü sayısında *Cenûb-i Kafkasya Murahhaslarımız Şehrimizde*⁷⁴ başlığı altında Azerbaycan heyetinin Zonguldak'a hareketi ve konferansın nerede toplanacağına dair bir yazı da yayımlanmıştır. Yine Tasvîr-i Efkâr'ın 24 Haziran 1918 tarihli nüshasında çıkan haberde artık murahhasların Osmanlı Devleti'ne geldiği bildirilmekte ve *Şimâlî Türkleri Murahhasları*⁷⁵ başlığındaki haberde “Birkaç gün önce şehrimize gelen murahhasların kısa malûmatı” girişiyle bu murahhaslar hakkında bazı kısa bilgiler verilmiştir.

Vakit Gazetesi'nin 1 Mayıs 1918 tarihli sayısında *Kafkasya ile Sulh*⁷⁶ adlı yazıda Cenûb-i Kafkasya Hükûmeti'ndeki yönetim değişikliğiyle beraber artık Osmanlı Devleti ile barış müzakerelerinin başlayacağı belirtilmektedir. Haberin içeriğinde şu bilgiler yer almaktadır: “Cenûb-i Kafkasya Hükûmeti'nin eski reisi olup Osmanlı Hükûmeti'nin barış şartlarına muhalif olan Gegeckori'nin devrilmesi ve Hükûmet başkanlığı, Hariciye Nazırı ve Murahhasa Heyeti Başkanı Çenkeli'nin geçmesi üzerine yeniden Osmanlı Devleti ile Cenûb-i Kafkasya Hükûmeti arasında barış müzakerelerinin başlanması görüşü ağır basmaya başlamıştır.”

Vakit Gazetesi'nin 27 Haziran 1918 tarihli nüshasında *Kafkas Ermeni Murahhasları ve Türkiye Ermenileri*⁷⁷ başlıklı haber, Ermenistan yöneticilerinin Osmanlı Hükûmeti ile sıkı dostluk kuracağı ve iyi komşu olacağını ifade eden bir haber olup içeriğinde özetle şunlara değinilmiştir: “Ermenice gazetelerin mütalaatı İstanbul

⁷⁰ Zaman, “Şimâl-i Kafkasya İstiklâlî Tehlikede”, No: 139, 23 Ağustos 1918 (23 Ağustos 1334).

⁷¹ Zaman, “Kafkasya Mesâ'ili”, No: 149, 2 Eylül 1918 (2 Eylül 1334).

⁷² Sabah, “Şimâl-i Kafkasya Murahhasları ile Mülâkât”, No: 10218, 27 Nisan 1918 (27 Nisan 1334).

⁷³ Tasvîr-i Efkâr, “Kafkasya Hey'ât-ı Murahhasasının Muvâsalatı”, No: 2491, 20 Haziran 1918 (20 Haziran 1334).

⁷⁴ Tasvîr-i Efkâr, “Cenûb-î Kafkasya Murahhaslarımız Şehrimizde”, No: 2496, 21 Haziran 1918 (21 Haziran 1334).

⁷⁵ Tasvîr-i Efkâr, “Şimâl-i Türkleri Murahhasları”, 24 Haziran 1918 (24 Haziran 1334), No: 2495.

⁷⁶ Vakit, “Kafkasya ile Sulh”, No: 192, 1 Mayıs 1918 (1 Mayıs 1334).

⁷⁷ Vakit, “Kafkas Ermeni Murahhasları ve Türkiye Ermenileri”, No: 249, 27 Haziran 1918 (27 Haziran 1334).

Konferansı'na katılmak üzere gelen Ermeni murahhasaların şehrimize ulaşması münasebetiyle Ermenice yayımlanan refikamız son günlerde birtakım mütalaat yayımlamaktadır. Dikkat çekici bulduğumuz bu mütalaatı aynen yayımlamaya sütunlarımız müsait olmadığı için yalnız en mühim gördüğümüz noktalarını aşağıda yayımlıyoruz: (...) Ermenistan'ı idare edenler Osmanlı Hükûmeti'ne artık iyi komşu olacak ve bu samimi dostluk olacak."

III. Osmanlı Basınında Batum'un Geri Alınması

Fatih Sultan Mehmed tarafından 1479'da ele geçirilen Batum şehri, yaklaşık beş yüz yıl Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'ni (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) kaybetmesiyle imzalanan Berlin Antlaşması sonrasında Batum, Rusya'ya bırakılmıştır. İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ihtilallerinden faydalanarak Nisan 1918'de Batum'u yeniden ele geçirmiştir. Ancak bu idare çok uzun sürmemiş, savaştan sonra imzaladığı Mondros Mütarekesiyle bölgeyi tahliye etmek zorunda kalmıştır⁷⁸. Osmanlı Ordularının Batum'u yeniden ele geçirmesi, Osmanlı basınında geniş yankı bulmuştur. Batum'u geri aldıktan beş ay sonra, Bakü'yü ele geçirecek olan Kafkas İslam Ordusu için Batum'un ele geçirilmesi oldukça önemlidir. O yüzden Batum'un yeniden Türk hâkimiyetine geçme sürecini, Osmanlı basınından aktarmak konunun bütünlüğü açısından önemlidir.

İkdam Gazetesi'nin 7 Nisan 1918 tarihli *Batum'a Doğru*⁷⁹ yazı dizisinde Osmanlı Ordusu'nun ileri harekâtı aktarılmaktadır. Aynı gazetenin ertesi günkü sayısında *Batum'a Doğru Muzafferâne Hareketlerimiz*⁸⁰ başlıklı haberde ileri harekâtındaki son durum aktarılmıştır. *Ordumuz Batum'u İstirdâd İtti* adlı yazı artık Batum'un Türk Ordusu tarafından geri alınışı müjdelemektedir⁸¹. Zaman Gazetesi'nin *Kafkasya Ahvâli*⁸² başlığındaki haber Kars, Ardahan ve Batum'un Rus işgalinden önce ve sonraki süreciyle ilgili bir haberdir. İçerikten önemli bir pasaj aktarmak gerekirse "Brest Litvosk Barışı'ndan önce Batum Kars ve Ardahan şehirlerinin Osmanlı Ordusu tarafından geri alınması ve Osmanlı Devleti'nin toprak parçasına dâhil olmadan önce Kafkasya'nın ne gibi karışıklık ve kargaşa geçirdiği hakkında 24 Nisan 1918 tarihli Frankfurt Zaytung Gazetesi'nin verdiği malûmat- dikkat çekici görüldüğü için aşağıda verilmiştir." şeklinde önemli bir bilgi aktarılmaktadır. İkdam Gazetesi'nin 4 Mayıs 1918 tarihli nüshasında *Batum Müzâkerâtı*⁸³ haberi vardır. Ayrıca Zaman Gazetesi'nin 29 Mayıs 1918 tarihli sayısında çıkan *Cenûb-i Kafkasya İstiklâli*⁸⁴ başlıklı haberi, Bolşeviklerin Batum müzakeratına katılmak istediğinden bahsederek, Almanların, Rusya ile anlaşarak Kafkasya'da bazı yerleri işgal edeceğinden tedirginlik duyulmaktadır. Haberde şu hususların altı çizilmektedir: "*Sovyetler hükûmetinin bir notası: Bolşevikler, Batum müzakeratına katılmak istiyorlar- Cenûb-i Kafkasya işlerine müdahale: Milli Ajans dün bize mühim bir*

⁷⁸ Mustafa Sarı, *Türkiye Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 475.

⁷⁹ İkdam, "Batum'a Doğru", No: 7600, 7 Nisan 1918 (7 Nisan 1334).

⁸⁰ İkdam, "Batum'a Doğru Muzafferâne Hareketlerimiz", No: 7601, 8 Nisan 1918 (8 Nisan 1334).

⁸¹ İkdam, "Ordumuz Batum'u İstirdâd İtti", No: 7609, 16 Nisan 1918 (16 Nisan 1334).

⁸² Zaman, "Kafkasya Ahvâli", No: 47, 20 Mayıs 1918 (20 Mayıs 1334).

⁸³ İkdam, "Batum Müzâkerâtı", No: 7627, 4 Mayıs 1918 (4 Mayıs 1334).

⁸⁴ Zaman, "Cenûb-i Kafkasya İstiklâli", No: 59, 29 Mayıs 1918 (29 Mayıs 1334).

haber verdi. Moskova Hükûmeti, Kafkasya işleriyle bizim anlayacağımız bir tarzda uğraşmak istiyor. Moskova Hükûmeti'nin 22 Mayıs'ta Almanya sefiri Kont Mirbah'a verdiği notanın birçok kısımları buna şüphe bırakıyor. Rusya Hükûmeti'nin bu notasında Almanya ile Rusya arasında cereyan edecek müzakerata mevzu olmak üzere teklif edildiği hususlar arasında hududun tayini, eski Rusya'nın bazı kısımları üzerindeki Almanların haklı işgali.”

IV. Osmanlı Basınında Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü Kurtarması

Almanya'nın savaşın daha ilk günlerinde Kafkasya'ya yönelik ilk askeri girişimi başlamadan son bulduysa da, Alman endüstrisinin önde gelen ünlü sanayicisi August Thyssen, 1914 Ağustos'unun sonlarında Alman Şansölyesi'ne sunduğu raporunda Kafkas topraklarının ilhak edilmesini talep etmiştir. August Thyssen, Eylül 1914'te yine Şansölye'ye gönderdiği mektubunda “Bakü petrolü, zengin demir-kömür-manganez yatakları ve stratejik öneminden dolayı Kafkasya'nın Alman egemenliği altında olması gerektiğini” belirtmekteydi⁸⁵. Bölgeye, savaşa giren her iki blok da önem veriyor ve buralarda mutlak hâkim olmayı amaçlıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın zayıf halkalarından biri olan Rusya'daki Çarlık rejim, Şubat ve Ekim 1917 Devrimleri sonucunda yıkılması, bölgedeki mücadeleleri arttırdı. Kurulan yeni hükûmetin “ilhaksız ve tazminatsız barış” isteyip savaştan çekilmek istemesi, İttifak devletleri için önemli bir başarıydı. Fakat Rus Devrimi, Osmanlı-Alman ittifakını da çökme noktasına getirmişti. Nitekim Rus Orduları işgal ettikleri Osmanlı topraklarını ve Kafkasya'yı boşaltmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Transkafkasya'da ki demir yolları, Bakü petroleri ve Batum Limanı gibi stratejik yerlere sahip olmak isteyen Almanya ile “Orta Asya'ya giden yolu” kontrol altında tutmayı amaçlayan Osmanlı Devleti arasında amansız bir rekabet başlamıştı. Almanların karşı çıkmasına rağmen Nuri Paşa öncülüğündeki Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'de tamamen kontrolü sağlamıştı. Osmanlı Ordusu'nun burada olması Türkleri, hem Bolşeviklerden hem de Ermenilerden korumanın teminatıydı. Şehir, stratejik konumundan ve petrol zenginliğinden dolayı savaşın her iki blok için de ayrı bir önem arz ediyordu. Hatta Osmanlı Devleti ile Almanya bu bölge için birbirleriyle dahi savaşmışlardı. Bakü'nün bu önemi ve Kafkas İslam Ordusu tarafından ele geçirilişi, Osmanlı basınında da geniş bir yankı bulmuştu⁸⁶.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi 4 Temmuz 1918 tarihli sayısında Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa'nın Gence'ye gidişini şöyle duyurmuştur: “*Mühim Haberler: Gence'de Nuri Paşa'nın Kabulü*: Berlin- Moskova gazetelerine Ejderhan'dan bildiriliyor: General Nasır Paşa Elizabetpol'e ulaşmış ve Müslüman Sovyet'i üyeleri tarafından şaşaalı gösterilerle karşılanmış.” Aynı nüshada “Bu telgrafnamede konu olan Azerbaycan'ın halen idare merkezi Gence şehridir. Gence'de Müslüman halk temsilcileri tarafından şaşaalı şekilde kabul edildiği bildirilen zaten Nasır Paşa olmayıp, Nuri Paşa'nın olması muhtemeldir. Zira bizim, bilinen rütbeli subaylarımız arasında Nasır Paşa adında bir

⁸⁵ Selami Kılıç, “Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Kafkas Halklarını Rusya'ya Karşı Ayaklandırma Girişimleri”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 62, 2018, s. 484.

⁸⁶ Mustafa Çolak, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 143.

kişinin olmadığını biliyoruz⁸⁷.” şeklinde verilen haberde Gence’de görkemli bir şekilde karşılanan kişinin Nasır Paşa değil, Kafkas İslam Ordusu komutanı Nuri Paşa’nın olduğu bildirilmektedir.

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi’nin 5-7 Mayıs 1918 tarihli sayılarında çıkan *Kafkasya Mektûbları 1-2*⁸⁸ adlı yazı dizisi Kafkasya arazisi, şehrin hali ve tahribat, düşman metrukâtı ve Bakü hakkındaki konuları içermektedir. Zaman Gazetesi’nin 9 Temmuz 1918 tarihli nüshasında *Bakü Ermenileri, Almanları Davet Ediyor*⁸⁹ başlıklı bir haber yer almaktadır. İki müttefik devletin Kafkaslarda petrol kuyuları ve bölgenin stratejik öneminden dolayı anlayamadığını, hatta savaştığını daha önce belirtmiştik. Bu haberde ise konuya şu ifadelerle değinilmektedir: “Cenûb-i Kafkasya’da bir Ermeni Hükûmeti’nin de ortaya çıkması üzerine gerek Türkiye gerekse müttefiklerimize karşı eleştirilerde bulunanlar pek yanlış bir siyaset takip edilmiş olduğunu söyleyenlere, istikbal için yine tehlikeli ihtimallere meydan verildiğini iddia edenler pek çok oldu. Biz bu kadar acı tecrübeler görmüş, kanlı dersler almış olan Ermenilerin nihayet kıskırtmalar ve teşviklere kapılarak Türkiye aleyhinde yürümenin bir fayda vermeyeceğine kanaat getirmekteyiz.”

Zaman Gazetesi’nin 18 Ağustos 1918 tarihli sayısında *Kafkasya’da Neler Oluyor?*⁹⁰ başlıklı haberde İngiliz ve Bolşeviklerin Kuzey Kafkasya’daki taarruzlarına karşı Osmanlı Devleti’ni süratle hareket etmesi gerektiği ve eğer geç kalmırsa Kafkaslarda telafi edilemez sonuçların olacağı bildirilmektedir. Haber kısa kısa başlıkla şeklinde “Bakü’de İngiliz Kuvveti- Sovyet Askerlerinin Kuzey Kafkasya’ya doğru taarruzları” şeklinde olup haberin içeriği: “Türkiye ile Azerbaycan arasında kabul edilen sözleşmede Kafkasya meselelerinde öteden beri takip ve müdafaa ettiğimiz mesleğin neden ibaret bulunduğu muhterem kardeşlerimizce malûmdur. Biz her fırsat vesile oldukça Kafkasya meselelerinde süratle hareket etmek lazım geldiğini ve geçirilecek her günün büyük zararlarla sonuçlanacağını, çünkü düşmanlarımızın boş durmadıklarını söyledik ve söyleyeceğiz.” ifadeleriyle devam etmektedir.

İkdam Gazetesi’nde yer alan 15 Temmuz 1918’deki *Kafkasya’da: Bakü ve Tahran’dan*⁹¹ başlıklı haberde *Ermeni Askerlerinin Teşebbüsü Var mı?* sorusuna yanıt aranmıştır. Gazetenin 23 Temmuz 1918 tarihli nüshasında ise *Azerbaycan Dâhilinde Neler Olub Bitti!*⁹² başlıklı yazıda Ermeniler, Gürcüler ve Azerbaycanlılar arasında yaşananlar aktarılmaktadır. İkdam Gazetesi 19 Ağustos 1918 tarihli sayısında *Bakü Önünde, Kazan Pişgâhında*⁹³ adlı haberinde “İngilizlerin Bakü’ye asker çıkarmasını onaylayan İkdam Gazetesi’nin özel telgrafı, Bakü muhafızları kimler imiş? Kafkasya’da Rus nüfuzu, Sovyetlerin Kazan’ı kuşatması, Rusya’da ileri hareketleri.” gibi muhtelif haberleri özetlemiştir. Gazetenin 21 Ağustos 1918 tarihli sayısında da *Bakü’de Dâhilî İhtilâllerin*

⁸⁷ *Tasvîr-i Efkâr*, “Gence’de Nuri Paşa Kabulü”, No: 2505, 4 Temmuz 1918 (4 Temmuz 1334).

⁸⁸ *Tasvîr-i Efkâr*, “Kafkasya Mektûbları 1”, No: 2445, 5 Mayıs 1918 (5 Mayıs 1334); *Tasvîr-i Efkâr*, “Kafkasya Mektûbları 2”, No: 2447, 7 Mayıs 1918 (7 Mayıs 1334).

⁸⁹ *Zaman*, “Bakü Ermenileri Almanları Davet Ediyor”, No: 97, 9 Temmuz 1918 (9 Temmuz 1334).

⁹⁰ *Zaman*, “Kafkasya’da Neler Oluyor?”, No: 124, 18 Ağustos 1918 (18 Ağustos 1334).

⁹¹ *İkdam*, “Kafkasya’da: Bakü ve Tahran’dan”, No: 7697, 15 Temmuz 1918 (15 Temmuz 1334).

⁹² *İkdam*, “Azerbaycan Dâhilinde Neler Olub Bitti!”, No: 7705, 23 Temmuz 1918 (23 Temmuz 1334).

⁹³ *İkdam*, “Bakü Önünde, Kazan Pişgâhında”, No: 7731, 19 Ağustos 1918 (19 Ağustos 1918).

*T'âkibi*⁹⁴ başlıklı yazıda, Bakü'de müteşekkil hükümetler, Sovyetler, Ermeniler, Azerbaycanlılarla birçok inkılap ve ihtilallere konu olan Bakü şehri diye bir fotoğraf verilmektedir. İkdâm Gazetesi'nin 27 Ağustos 1918 tarihli sayısında yer alan *Azerbaycan ile Gürcistan Arasında*⁹⁵ başlıklı haberinde Gürcülerin, Azeri topraklarında göz koyduğu yerler harita üzerinden gösterilmektedir.

Zaman Gazetesi'nin 6 Eylül 1918 tarihli sayısında çıkan *Bakü Ahvâlî*⁹⁶ başlıklı haber, İngilizlerin Bakü'ye asker çıkarmasına dair önemli bilgiler içermektedir: “Bu haberde, diğer taraftan İngilizlerin “Bakü'yü sonuna kadar savunacağız.” Söylemlerinde bulunduktan sonra, Bakü'den askerlerini geri çekip firar etmelerinin de Osmanlı kamuoyunca anlaşılmadığı dile getirilmiştir. Sabah Gazetesi'nin 26 Ağustos 1918 tarihli sayısında *Bakü'de İngiliz Askeri*⁹⁷ ve 29 Ağustos 1918 tarihli *İngilizlerin Yeni Yarma Teşebbüsleri*⁹⁸ ile 2 Ağustos 1918 tarihli nüshasında *Bakü Şehrinin Rusya İle Râbitası Kesilmiş*⁹⁹ başlıklı haberlerde Bakü Muharebeleri hakkında bilgilere yer verilmektedir. Ayrıca 27 Eylül 1918 tarihli Sabah nüshasında *Yine Bakü Mes'esi*¹⁰⁰ adlı haber, iki müttefik, devlet Osmanlı ile Almanya'nın, Bakü'den dolayı anlaşamadıklarını yazmış; Alman Hariciye Nazırı'nın “Bakü, Rusya için hayati bir ihtiyaçtır” cümlesine tepki gösterilmiştir. Haber şu cümlelerle hayat bulmuştur: “Rusya ile Almanya arasında imzalanmış olan ek anlaşmaların, memleketimizde yarattığı olumsuz hava henüz tamamıyla dağılmamıştır. Dayanışmanın ihtiyaç olduğu bir zamanda Alman Hariciye Nazırı'nın söylemiş olduğu nutukta da Bakü'nün Rusya için bir hayati ihtiyaç teşkil ettiğini iddia etmesinin memleketimizde pek nahoş bir tesir uyandırdığını söylemekten kendimizi alamayız.”

Almanya'nın İstanbul Sefiri Bernstorff 1918'de, Osmanlı Devleti'ne haber verilmeden imzalanmış olan Alman-Rus Antlaşmasından dolayı Hariciye Nazırı Nesimi Bey'in kızgın olduğunu ve Talat Paşa'nın Berlin ziyaretine başlamadan önce Osmanlı Hariciyesi'ni rahatlatmak gerektiğini de yazmıştır¹⁰¹. Osmanlı ve Alman ittifakına hasar veren diğer bir husus Bakü'nün geleceği konusundaki anlaşmazlıklardı. Sabah Gazetesi'nin 2 Eylül 1918 tarihli sayısında *Bakü'nün Âtisi Mes'esi*¹⁰² başlıklı haberde, Bakü civarındaki petrolerin Almanya ile Rusya arasında yapılan bir anlaşma sonucunda, Rusya'ya terkine karar verilmesinin Osmanlı basını ve kamuoyunda tepkiyle karşılandığından bahsedilmektedir. Ayrıca Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne bu durumu danışmaması da ayrı bir tepki konusu olarak ele alınmaktadır. Haberin içeriği şöyledir: “Almanya ile Rusya arasında imzalanan ek sözleşme gereğince Bakü'nün civarındaki petrol madenleriyle birlikte Rusya'ya terkine karar verilmesi şehrimizde genel bir olumsuz tesir oluşturmuştur. Hükümetimizin Osmanlı menfaatleri ile pek büyük alakası olan bu

⁹⁴ *İkdâm*, “Bakü'de Dâhilî İhtilâllerin T'âkibi”, No: 7733, 21 Ağustos 1918 (21 Ağustos 1334).

⁹⁵ *İkdâm*, “Azerbaycan ile Gürcistan Arasında”, No: 7739, 27 Ağustos 1918 (27 Ağustos 1334).

⁹⁶ *Zaman*, “Bakü Ahvâlî”, No: 153, 6 Eylül 1918 (6 Eylül 1334).

⁹⁷ *Sabah*, “Bakü'de İngiliz Askeri”, No: 10336, 26 Ağustos 1918 (26 Ağustos 1334).

⁹⁸ *Sabah*, “İngilizlerin Yeni Yarma Teşebbüsleri”, No: 10339, 29 Ağustos 1918 (29 Ağustos 1334).

⁹⁹ *Sabah*, “Bakü Şehrinin Rusya ile Râbitası Kesilmiş”, No: 10312, 2 Ağustos 1918 (2 Ağustos 1334).

¹⁰⁰ *Sabah*, “Yine Bakü Mes'esi”, No: 10265, 27 Eylül 1918 (27 Eylül 1334).

¹⁰¹ Çolak, *Komitenin Ruhü Talat Paşa*, s. 151.

¹⁰² *Sabah*, “Bakü'nün Âtisi Mes'esi”, No: 10343, 2 Eylül 1918 (2 Eylül 1334).

meselede böyle bir dengeleme biçiminin uygun olmayacağı şüphesiz değerlendirildiği için Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin görüşünü almaksızın bu yolda bir anlaşma imzaladığını zannetmekte ve bu durum genel tesiri bir kat daha şiddetlendirmektedir.” Sabah Gazetesi ile aynı tarihli ve başlıklı olan Zaman Gazetesi'nin 27 Eylül 1918 tarihli sayısında *Bakü Mes'elesi*¹⁰³ başlıklı haber, Almanya'nın Gürcistan'ın bağımsızlığı hakkında Rusya ile müzakeresini konu edinmektedir. Haber, “Almanya Hariciye Nazırı Amiral von Haynce Rayhştag Encümeni siyasi vaziyet hakkında beyanatında bulunduğu sırada, Şark Meseleleri üzerinde birkaç söz söylemiştir. Gürcistan istiklalinin Almanya tarafından, Rusya ile itilâf etmek suretiyle uygun bir zamanda tasdik edileceğini beyan ettikten sonra: Kafkasya'da teşekkül etmiş olan diğer hükümetlere gelince bu hususta biz müttefiklerimizin gerektiğinden fazla taahhütlere girişemedik.” şeklindeki açıklamasına yer vermiştir. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında birçok konuda anlaşmazlıklar bulunuyordu. Bu anlaşmazlıkları çözmek için 31 Ağustos-3 Eylül 1918 tarihleri arasında Sadrazam Talat Paşa Berlin'e bir ziyaret gerçekleştirmeyi planlamıştı. Bu ziyaret çerçevesinde iki ülke arasındaki karmaşık konular konuşulacaktı. Alman- Osmanlı ittifakındaki en önemli problemlerden birisi de Gürcistan'ın bağımsızlığı meselesiydi. Zira Osmanlı Devleti savaşın başından beri Gürcistan'ın bağımsızlığına karşı, Almanya ise Gürcistan'ın bağımsızlığını destekleyen politikalar izlemişti. Fakat bu sorun daha sonra Ağustos 1918'de bir krize dönüşmüştü. Almanya bu tarihlerde Bolşevik Rusya'nın Berlin temsilcisi olan Joffe ile Gürcistan'ın bağımsızlığı konusunda anlaşmış ve bu çerçevede yazılı bir anlaşma imzalamıştı¹⁰⁴.

Vakit Gazetesi'nin 15 Ağustos 1918 tarihli nüshasında *Bakü'nün İşgâli*¹⁰⁵ adlı haberde, Rusya'nın tüm çabalarına rağmen Azerbaycan Hükûmeti'nin millî mefkûrelerini devam ettirmesini takdire şayan olarak yansıtılmaktadır. Haberde, “Ağaoğlu Ahmed Bey'in dünkü nüshamızda yayımlanan beyanatu pek mühim müjdeleri kapsıyor. Azerbaycan Hükûmeti'nin, düzenli teşkilat oluşturmaya muvaffak olması hepimiz için iftihar gerektiren bir şeydir. Millî mefkûrelerini söndürmek ve aralarındaki dayanışmayı sarsmak için Rusya tarafından plan dairesinde sarf edilen gayretlere rağmen Azerbaycan Türklerinin bu kadar kabiliyet-i hayatiye göstermelerini gelecek için ümit veren bir durum olarak saymak haksız olmaz.” bilgileri verilmektedir. Sabah Gazetesi'nin 14 Ağustos 1918 tarihli sayısı *Bakü'nün İstirdâdı*¹⁰⁶ başlığı ile çıkmıştır. Haber, Azerbaycan Ordusu'nun çetin muharebelerden sonra Bakü'nün ele geçirildiğini bildiren bir Kafkas murahhasının beyanatına dayanmaktaydı. Haberin içeriği şöyledir: “Evvelki gün Gülnihistan Vapuruyla şehrimize gelen Kafkas murahhasları, bütün Osmanlıların memnuniyet ve sevinmesini gerektirecek ehemmiyetli bir haber getirdiler. Heyete dâhil olan murahhaslardan bir kişi, kendisiyle mülakat eden refikâmızdan birine verdiği beyannamede Azerbaycan Ordusu'nun kanlı bir muharebeden sonra Ağustos'un başında Bakü'ye girdiğini, Bolşeviklerin şehre hiç bir hasar bırakmayı başaramadığı müjdenmiştir.”

¹⁰³ Zaman, “Bakü Mes'elesi”, No: 171, 27 Eylül 1918 (27 Eylül 1334).

¹⁰⁴ Çolak, *Komitenin Ruhü Talat Paşa*, s. 146-147.

¹⁰⁵ Vakit, “Bakü'nün İşgâli”, No: 295, 15 Ağustos 1918 (15 Ağustos 1334).

¹⁰⁶ Sabah, “Bakü'nün İstirdâdı”, No: 10324, 14 Ağustos 1918 (14 Ağustos 1334).

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nin 10 Temmuz 1918 tarihli sayısında *Bakü Şehri ve Garibet Bir Haber*¹⁰⁷ adlı haberinde Bakü'nün Azerbaycan'ın başkenti olması gerektiğini üzerinde durulmaktadır. Haberin içeriği: “Bakü muhasarası- Ermenilerin garip talebi-Bakü Azerbaycan'ın payitahtı olacak ve olmalı” şeklindedir. Bu haberden yaklaşık iki ay sonra 22 Eylül 1918 tarihli Zaman Gazetesi, Bakü'nün ele geçirildiğini ve asayişin hemen sağlandığını aktaran bir haber yayımlamıştır. Ayrıca, Azerbaycan'ın başkentinin de hemen Bakü'ye nakil olduğunu bildiren yazı oldukça önemlidir. Başlığı *Bakü'nün Zabtı Hakkında Ma'lûmât*¹⁰⁸ olan yazının içeriğinde şu hususların altı çizilmiştir: “Bakü'nün zaptı hakkında elde ettiğimiz özel ve güvenilir malûmata göre, şehirdeki petrol kuyuları hiçbir hasara uğramamıştır. Şehirde sükûn ve asayiş hemen sağlanmıştır. Azerbaycan Hükûmeti'nin başkenti de derhal Bakü'ye nakil olunmuştur. Gerek İngilizlerden, gerek Bolşeviklerden şehrin zaptı esnasında esir alınıp alınmadığı henüz malum değildir. Şehri 14 Eylül'de tahliye ettikleri anlaşılan İngilizler, Hazar Denizi'ndeki vapurlara binerek firar etmişlerdir.”

Vakit Gazetesi'nin 19 Ağustos 1918 tarihli nüshasında *Bakü Muhârebesi*¹⁰⁹ adlı haberde, Bakü Muharebeleri hakkında ayrıntılı olarak şu bilgiler aktarılmıştır: “İki tarafın kuvvetleri: Bakü muhafızları yaklaşık sekiz yüz kişiyle karışık bir kıtadan ibaret olup bunlar, şehrin Batı hattını tutmaktadırlar. Azerbaycan Türkleri yaklaşık on bin kişilik bir kuvvete sahip bulunmaktadırlar. Ruslar General Döküçayef tarafından idare edilmektedir. Her iki tarafta topçu kuvveti bulunmamaktadır. İngilizlerin, Bakü'ye dokuz yüz kişi sevk ettiklerine dair şayia yayılmaktadır”. Sabah Gazetesi de Vakit Gazetesi gibi aynı tarihli sayısında *Bakü Etrâfındaki Muhârebeler*¹¹⁰ başlığıyla, Bakü Muharebelerine yer vermiştir. Vakit Gazetesi 17 Eylül 1918'de Bakü'nün ele geçirildiğini *Bakü'nün İşgâli*¹¹¹ başlığıyla duyurmuştur. Haberde, “Otuz altı saat muharebeden sonra Bakü, Azerbaycan kuvvetleri tarafından alınmıştır-petrol kaynakları hasar almamıştır” bilgisine yer verilerek Bakü'nün genel manzarasını içeren bir fotoğraf da ilave edilmiştir. İngilizlerin Bakü'yü boşaltması ve petroleri kaybetmesi *Bakü Ric'atı- İngilizlerde İnkisâr-ı Hayâl*¹¹² başlığıyla duyurulmaktadır. Haberin detayında şu hususlar gazete sütununa taşınmıştır: “Muharebede Bakü petrollerinin çok az tahribe uğradığını dile getiriliyor. Ayrıca, Almanya Hükûmeti'ne, Azerbaycan adına nota veren Resulzâde Mehmed Emin Bey'in de bir resmi vardır.”

Vakit Gazetesi'nin 14 Ağustos 1918 tarihli ve 294 numaralı sayısında *Bakü Zabtı İdildi*¹¹³ başlıklı haberde, Bakü'nün 4 Ağustos'ta Azerbaycan askeri tarafından ele geçirildiği, Azerbaycan Türk askerinin beş yüz kadar şehit ve yaralı vermesine karşılık Bolşeviklerin kaybının üç bin kişiden fazla olduğu bilgileri kısa kısa başlıklar halinde: “Bolşeviklerin kanlı hezimet-i Azerbaycan Hükûmeti payitahtını nakil ediyor.” Şeklinde olup haberin içeriği ise şöyledir: “Azerbaycan hükûmetinin payitahtı olup bu defa yabancı

¹⁰⁷ *Tasvîr-i Efkâr*, “Bakü Şehri ve Garibet Bir Haber”, No: 2511, 10 Temmuz 1918 (10 Temmuz 1334).

¹⁰⁸ *Zaman*, “Bakü'nün Zabtı Hakkında Ma'lûmât”, No: 166, 22 Eylül 1918 (22 Eylül 1334).

¹⁰⁹ *Vakit*, “Bakü Muhârebesi”, No: 299, 19 Ağustos 1918 (19 Ağustos 1334).

¹¹⁰ *Sabah*, “Bakü Etrâfındaki Muhârebeler”, No: 10329, 19 Ağustos 1918 (19 Ağustos 1334).

¹¹¹ *Vakit*, “Bakü'nün İşgâli”, No: 326, 17 Eylül 1918 (17 Eylül 1334).

¹¹² *Vakit*, “Bakü Ric'atı- İngilizlerde İnkisâr-ı Hayâl”, No: 330, 24 Eylül 1918 (24 Eylül 1334).

¹¹³ *Vakit*, “Bakü Zabtı İdildi”, No: 294, 14 Ağustos 1918 (14 Ağustos 1334).

unsurlardan temizlenen Bakü'nün genel manzarası. Bakü şehri, Azerbaycan askeri tarafından Ağustos'un dördünde zapt edilmiştir. Şehrin Kuzey ve Güney taraflarında meydana gelen kanlı çarpışmalar sonucu Bolşevikler hezimete uğradığı gibi büyük bir zayıyla sağ geldikleri Bakü'ye kaçmakla kurtulabilmişlerdir. Azerbaycan Türk askeri beş yüz kadar şehit ve yaralı vermiş, Bolşevikler ise üç bin kişiden fazla telefata vermişlerdir.” Zaman Gazetesi'nin 15 Ağustos 1918 tarihinde *Bakü Mes'elesi*¹¹⁴ haberinde “Dünkü refikalarımız önceki akşam yayımlanan Losvar'dan naklen Bakü'nün zapt edildiğini yazmışlardı.” notuyla Bakü'nün ele geçirilişini müjdelemiştir.

Bakü'nün ele geçirilmesinden sonra Osmanlı basınına yansıyan diğer haberler ve içerikleri kısaca şöyledir: Sabah Gazetesi'nin 17 Eylül 1918 tarihli sayısında yer alan *Bakü Zabt İdildi*¹¹⁵ başlıklı haberin içeriği şöyledir: “Azerbaycan'daki mücahitler yirmi üç saatlik muharebeden sonra şehri zapt ettiler. Uzun süreden beri kuşatmaya alınmış olan Bakü şehri düşmüştür.” Adı geçen gazetenin 22 Eylül 1918 tarihli *Bakü'nün Zabtu Tafsilâtı*¹¹⁶ başlıklı haberde, “Yirmi üç saatlik şiddetli muharebeden sonra- İngilizler vapura binerek kaçmışlar- ganimet olarak alınan toplar, mitralyözler ve başka mühimmatlar ile petrol kuyuları sağlam ele geçirilmiştir.” denilmektedir. Gazetenin 24 Eylül 1918 tarihli nüshasında *Bakü'nün Zabtu Hakkında Tafsilât*¹¹⁷ adlı yazı kısa başlıklar halinde verilmiştir. Başlıklar: “Şehrin bombardımanı- sokak muharebeleri-30 bin İngiliz firar ediyor- asker yüklü bir vapurun tahribatı, tüccar vapurları silahlandırılıyor.”

Vakit Gazetesi'nin 22 Eylül 1918 tarihli *Bakü'de Ganimet*¹¹⁸ başlıklı haberin metni şöyledir: “Petrol kuyuları korunmuş, dün şehrimize gelen malûmata göre Bakü'deki petrol kuyuları tamamıyla ele geçirilmiş ve korunmuştur. Zaten Bakü'deki petrol zemine pek yakın olduğu ve kendi kendine yerden fışkırdığı için kaynaklarının tahribi kolay değildir. Ganimetin miktarı hakkında Milli Ajans'ın bugün tebligat yayımlaması beklenmektedir. Aşağıdaki telgrafnmeden anlaşılacağı üzere İngilizler, Bakü'nün tahliyesini itiraf etmektedirler.” haberde ayrıca Bakü petrollerinin kontrolünün tam olarak sağlandığı ve ganimetin miktarının hesaplanma aşamasında olduğu da bildirilmektedir. Osmanlı kuvvetlerinin 1918'de Azerbaycan'a girişi ve Bakü'yü ele geçişi Azerbaycan'ın bağımsızlığına katkı yaptığı gibi Türk siyasi hayatı da bölgeyi ciddi şekilde etkilemiştir¹¹⁹.

Sonuç ve Değerlendirme

“Güneşin altında layık olduğu yeri almak” için İngiltere ile mücadeleye giren Almanya, 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile gizli bir ittifak antlaşması imzalayarak Osmanlı Devleti'ni kendi safına çekmişti. Osmanlı Devleti de böylece yalnızlıktan kurtularak İttifak Bloku'na dâhil olmuştu. Gerek Almanya'nın gerekse de Osmanlı Devleti'nin bu ittifaktan karşılıklı beklentileri vardı. Almanya, Osmanlı Devleti'nin Doğu'da açacağı cephelerle kendini Avrupa cephelerinde rahatlatmak; Osmanlı Devleti ise Almanların mühimmat yardımı ve askeri tecrübesiyle kaybettiği toprakları yeniden kazanmak istiyordu.

¹¹⁴ Zaman, “Bakü Mes'elesi”, No: 131, 15 Ağustos 1918 (15 Ağustos 1334).

¹¹⁵ Sabah, “Bakü Zabt İdildi”, No: 10358, 17 Eylül 1918 (17 Eylül 1334).

¹¹⁶ Sabah, “Bakü'nün Zabtu Tafsilâtı”, No: 10260, 22 Eylül 1918 (22 Eylül 1334).

¹¹⁷ Sabah, “Bakü'nün Zabtu Hakkında Tafsilât”, No: 10262, 24 Eylül 1918 (24 Eylül 1334).

¹¹⁸ Vakit, “Bakü'de Ganimet”, No: 329, 22 Eylül 1918 (22 Eylül 1334).

¹¹⁹ İbrahim Ethem Atmur, “Kafkas İttihad Terakkî Fırkası ve Programı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, 2006, s. 39.

Savaşın sonuna doğru özellikle Çarlık Rusya'da, Bolşevik Devrimi olması ve 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'yla Çarlık Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine Kafkaslarda dengeler değişmişti. Her ne kadar bu durum Osmanlı-Alman ittifakı için önemli bir başarı olsa da, Rus Devrimi, Osmanlı-Alman ittifakını çökme noktasına getirmişti. İki müttefik devlet Kafkaslarda anlaşamadı. Örneğin Almanlar, Kafkaslarda bağımsız bir Gürcistan isterken, Türkler bağımsız bir Gürcistan istemiyordu. Bakü petroleri, Transkafkasya'daki demir yolları ve Batum limanına sahip olmak isteyen Almanya ile "Turan'a giden yolu" kontrol altında tutmayı amaçlayan Türkler arasında sert bir rekabet başlamıştı. Hatta Birinci Dünya Savaşı'nda omuz omuza savaşan iki müttefik devlet, Kafkas Cephesi'ndeki bu anlaşmazlıklardan dolayı savaşın eşğine gelmişti.

Genelde Kafkaslarda özelde ise Bakü'ye sahip olma isteği ve bu rekabete dair haberleri hem Osmanlı basınından hem de Alman arşiv kaynaklarından takip etmek mümkündür. İstanbul basını başyazarları, Kafkasya Cephesi'ndeki son durum ve Kafkasya halklarını tanıtan yazılar kaleme almışlardır. Rusya'nın Brest Litovsk Antlaşması ile Kafkasya Cephesi'nden çekilmesi sonrasında gelişen olaylar ve Bakü'nün Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtarılışının öncesi ve sonrasındaki yarattığı etki basının günlük takip ettiği ana temalardır. İkdâm, Zaman, Tasvîr-i Efkâr, Vakit ve Sabah gibi dönemin tirajı yüksek gazeteleri Kafkaslardaki gelişmeleri anlık takip etmiş ve bu haberlerin çoğunu da ana sayfalarından vermişlerdir. Ayrıca Bakü'nün petroleri, stratejik konumu ve Orta Asya'ya açılan kapı olması sebebiyle iki müttefik devlet olan Osmanlı-Alman anlaşmazlığını da basına yansıyan haberlerden iz sürerek takip etmek mümkündür.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH. EUM. SSM.

(Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyru Sefain Müdüriyeti)

Gazeteler

İkdam

Sabah

Vakit

Tasvîr-i Efkâr

Zaman

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Atnur, İbrahim Ethem, “Kafkas İttihad Terakkî Fırkası ve Programı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 15, 2006, 39-61.

Bal, Halil, “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Kafkas Cephesi ve Osmanlı Devleti’nin Ermeni Siyaseti”, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, ss. 57-79.

Cengizer, Altay, *Adil Hafızanın Işığında*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

Erkan, Süleyman, “Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri’nin Özellikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 2010, ss. 97.

Çolak, Mustafa, *Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914- 1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Çolak, Mustafa, “İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı-Alman Mücadelesi (1917-1918)”, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, ss. 141-168.

Çolak, Mustafa, “Osmanlı-Alman Rekabeti Çerçevesinde Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı ve Bakü Meselesi (1917-1918)”, *History Studies: International Journal of History*, C. 6, S. 1, 2014, ss. 27-43.

Çolak, Mustafa, *Komitenin Ruhu Talat Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Gündoğdu, Raşit, Adıgüzel, Niyazi ve Önal Faruk, *Kâmûs-ı Türkî*, İdeal Kültür&Yayıncılık, İstanbul 2017.

Hacısalihioğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

Haniççe, Murat ve Ak, İlyas, “İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak’ası Öncesi ve Sonrası”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (3), 2018, ss. 1-31.

Karaköse, Nejdî, *Askerî, Siyasî ve Silâh Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killîği)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2010.

Kaşıyugun, Ali, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti’nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşına Girişi (1911-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2014.

- Kaşıyuğun, Ali ve Çolak, Mustafa, "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası", *History Studies: International Journal of History*, C. 6, S. 5, 2014, ss. 157-176.
- Kazımzade, Firuz, *Transkafkasya İçin Mücadele 1917-1921*, Tarih & Kuram Yayınları, İstanbul 2016.
- Kılıç, Selami, "Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Kafkas Halklarını Rusya'ya Karşı Ayaklandırma Girişimleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 62, 2018, 481-508.
- Kılıç, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- Kılıç, Selami, "1917-1918'de Kafkasya'daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi'nin Bu Konudaki Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 1996, 19-51.
- Kürkçüoğlu, Erol, *1918-1920 Türkiye Azerbaycan İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1994.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013.
- Ludendorff, Erich, *Birinci Dünya Savaşı'nda Gördüklerim ve Yaşadıklarım*, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2014.
- MacMillan, Margaret, *Barışa Son Veren Savaş*, Çev.: Belkıs Çorakçı Dişbudak, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.
- Ortaylı, İlber, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.
- Qasımlı, Musa, "İngiliz Gazeteci Scotland Liddel Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yi Kurtarması ve Nuri Paşa Hakkında", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, ss. 317-325.
- Rıhtım, Mehmet ve Tekleli, Minahanım, "Kafkas İslam Ordusu Kronolojisi", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, ss. 670-712.
- Sarı, Mustafa, "Kafkas Murahhaslarının İstanbul Seyahati ve Kafkasya Cephesi (1918)", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, No. 2, 2016, ss. 75-99.
- Sarı, Mustafa, *Türkiye Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- Süleymanov, Mehman, "Kafkas İslam Ordusu'nun Teşkili ve Faaliyetleri", *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, (Ed. Mehmet Rıhtım- Mehman Süleymanov), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2012, ss. 205-237.
- Toprak, Zafer, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.
- Topuz, Hıfzı, *Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Yüksel, Mevlüt, "27 Ağustos 1918 Tarihli Sovyet Rusya-Almanya Antlaşması ve Azerbaycan Petrollerinin Paylaşılması Meselesi", *II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu (15-17 Ekim 2008) Bildirileri*, Kars 2008, ss. 449-461.

Ekler

Resim 1. “Gence’de Nuri Paşa’nın Kabulü” (Tasvîr-i Efkâr, 4 Temmuz 1918)

(باکو) محاربهسی

ایکی طرفک قوتلری

آستردام، ۱۶ (۲.م) — (دوینچ نیوز) غزنی لوزرهده استخبار ایبورد: (باکو) عا. نظری تریاً ۸۰۰ کیده صوب مختط برقلنه دی عارت اولوب یوزل شیریغ غرب خطنی مؤتفده لر. آذربایجان تورکلی تقریباً اول بیله کدیله بر قوتلر مالک بولونمده لر. مؤتفین قشاقلار روس - ترالرنده (دورکایانف) طرفنه اداره ایچلکده لر. ویتیک ووردیکی مابولانه انرا هر ایکی طرفنه طاری اولق بولونمده لر.

۱۷ (۲.م) — انگیزلرک (باکو) به طرز کیم ایشراج ایستکرتنه دائر شاهه دوراه ایچلکده لر.

Resim 2. “Bakü Muhârebesi” (Vakit, 19 Ağustos 1918).

(باکو) ضبط ایدیلدی

بولشه طرفک قائل هریتی - آذربایجان حکمرانی یاختنه قتل ایدیورد.

آذربایجان کورسته باقن اولوب بولنه - اینه یازده طایر ایجان (باکو) ناک عمومی منظرهسی

باکو شهری آذربایجان سکری طرفین آستورده ا نده شیل بیلدهر. شهرک شیل و جنوب طرفنه دوق بولان قالی مسا ده بولمده لر. مزینه دویا اولوب یوزله شاهانه راست کاکلی سولر. لایقانه قورقوله سلطه لر. آذربایجان تورک سکری ۲۰۰۰ نفر شیل و جرح ووش و بولنه باره به ۳۰۰۰ کیمده نله قشاق بولمده لر. شهرک خت قورقوله لای برلر. دره کیم طرف قورقوله. این شهرک بولنه ویرسیله اسلا بولنه برلر. دین ضبط ایچلکده لر. (کجه) ده بران آذربایجان سکری قایینه (باکو) به قتل ایچلکده لر.

Resim 4. “Bakü Zabt İdildi” (Vakit, 14 Ağustos 1918).

انگیزلرک یکی یارمه تشبیرلی

دشمن ترعی آلمان موقصری ایچنده توقیف ایلدی

براین ۲۷ اگستوس (۲.م) — اقدام حرب دایورده! انگیز اولقدا مسا کرتنه اجرا ایچلک شیلد. یارمه تشبیرله سکری قشاق (انقلاب) تهریکه جوننده بولمده لر. (آراس) - (قاربه) جادسته ایکی طرف - دشمن طرفنه احرار اولق انا ترعی موقصر ایچنده توقیف ایلده لر. (بوم) ک ایکی طرفنه (سوم) ک شیلده دشمن جیولرکله فوت وشفق اولق کورنه نسبه آد اولش و جیولرک دخی هر طرفنه بوسکورتشده لر.

Resim 3. “İngilizlerin Yeni Yarma Teşebbüsleri” (Sabah, 29 Ağustos 1918).

باکونک آتیسسی مسئلهسی

آلیا ایله روسیه آراسنده عقد ایچیلن مسال هیج شهرسه بوملاقده مذاکره و تدریق ایچلده لر. توردوچی اکتکیمه چایونونک مقالهسی شهرمنده خیر ایشیق کوندن بری افکار عمومیده بویک براندیشه حکم سوزدیورد. حایوکه شوسره ده بویله براندیشه حکم موجودی، منتظر آردسند. ک مناسباتی شهرهلی کوسترجهک

آلیا ایله روسیه آراسنده عقد ایچیلن مسال هیج شهرسه بوملاقده مذاکره و تدریق ایچلده لر. توردوچی اکتکیمه چایونونک مقالهسی شهرمنده خیر ایشیق کوندن بری افکار عمومیده بویک براندیشه حکم سوزدیورد. حایوکه شوسره ده بویله براندیشه حکم موجودی، منتظر آردسند. ک مناسباتی شهرهلی کوسترجهک

Resim 5. “Bakü’nün Âtîsî Mes’esi” (Sabah, 2 Eylül 1918).

باکوده غنیمت

ننت قورقوله عفتول

دول شهرمنده کمان مابولانه کورده باکوده ننت قورقوله تابه عفتول بولونمده لر. ذاتا باکوده ک پتورل زینه یک این اولدنی وکنده کورده برده قیغده لر ایچون شیلرک تحریر اولامه دکامیر. شیلنه خلدای حشمه ملی آزانسه کورک نایبان نقر ایسی. بولمده آتیدک نظر انا ده ان آکلیشه چی اولده انگیزلرک باکوره عفتول ایچلکده لر.

۱۴ (۲.م) ۲۰ — (۲۰ اگست دوینچ) تاریخ ایبورد: (باکو) د - بولناه انگیز لوزره حریمسی ایچلکده لر. شهرک قورقوله خلیه خالی ایچوب خالی اینه چلیشده لر.

Resim 6. “Bakü’de Ganimet” (Vakit, 22 Eylül 1918).

DÜZENLİ ORDU'YA GEÇİŞ DÖNEMİNDE ZABİTAN
MEKTEBİ'NDE VERİLEN ASKERÎ KONFERANSLAR (1921)
MILITARY CONFERENCES GIVEN AT ZABİTAN MEKTEBİ IN THE
PROCESS OF THE FORMATION OF REGULAR ARMY (1921)

MEVLÜT YÜKSEL

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Assist. Prof. Dr. Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History

mevlutyuksel@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-3478-219X>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 21.04.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 30.12.2018

Sayfa-Pages : 409-449

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3922>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaead>

This article was checked by

 iThenticate®

DÜZENLİ ORDU'YA GEÇİŞ DÖNEMİNDE
ZABİTAN MEKTEBİ'NDE VERİLEN ASKERÎ KONFERANSLAR (1921)
MILITARY CONFERENCES GIVEN AT ZABİTAN MEKTEBİ IN THE
PROCESS OF THE FORMATION OF REGULAR ARMY (1921)

MEVLÜT YÜKSEL

Öz

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan yenik devlet olarak 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi ile çekilmiştir. Bundan hemen sonra Osmanlı Devleti'nin toprakları savaşın galipleri olan İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan) tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Mütareke gereğince orduları dağıtılan Osmanlı Devleti, bu işgallere karşı koyamadığı için yerli halk tarafından milis birlikler oluşturulmuştur. Kuva-yı Milliye adı verilen bu birlikler, işgallere karşı önemli başarılar elde etmesine rağmen 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin açılışından sonra Anadolu'daki Yunan işgaline son vermek ve bir kurtuluşu kati bir şekilde gerçekleştirmek için düzenli bir orduya ihtiyaç duyulmuştur. Bu vesileyle başlatılan düzenli orduya geçiş sürecinde orduya alınacak fertler için birçok askeri kurumda eğitimler verilmiştir. Bu kurumlardan birisi de İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'da faaliyet göstermiş olan Zabitan Mektebidir.

Bu çalışmada düzenliye orduya geçiş sürecinde Zabitan Mektebi'nde 1921 yılında subaylar için verilen eğitim konferansları değerlendirilmiştir. Günümüzde Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı Deniz Tarihi Arşivi (DTA)'nden elde edilen ve I. Dünya Savaşı döneminde İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Rusya gibi ülkelerden örneklerle bilgiler aktaran bu konferansların adı geçen arşive de atıfta bulunarak düzenli orduya geçiş sürecini kapsayan Türk Askeri Tarihi'ndeki önemleri belirtilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Asker, Teşkilat, Piyade, Süvari, Konferans.

Abstract

Ottoman State withdrew from World War I as the defeated state with the Mondros Armistice Agreement signed on 30 October, 1918. Following that, the lands of the Ottoman state were invaded by the allied powers of the war such as England, France and Italy. Ottoman State, whose armies had been abolished in accordance with the Mondros Agreement, could not fight against these invasions and thus civilian militia troops were formed. Called Kuva-yı Milliye, these militia troops had remarkable success against the invasions; however, with the opening of the Great National Assembly of Turkey in 1920, a regular army was needed to end Greek invasion in Anatolia and have a decisive victory in the way towards independence. In the process of the formation of regular army, military education was given to soldiers who were supposed to serve in the army in various schools. One of such educational institutions is Zabitan Mektebi, which began to be run in Ankara right after the invasion of Istanbul.

This study is intended to examine the conferences given in Zabitan Mektebi in 1921 within the educational programme of military officers. The texts of the conferences were obtained from the Archive of Naval History, a unit of Turkish Admiralty. The mentioned conferences include valuable information about the ideal army organization making references to the armies of England, France, Germany, Austria and Russia. The study also evaluates contributions of these conferences to the formation of regular army in the context of Turkish Military History.

Key Words: Army, Soldier, Organization, Infantry, Cavalry, Conference.

Giriş

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan yenik devlet olarak 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi/Ateşkes Antlaşması ile çekilmiştir.¹ Mütarekeye atılan imzalar henüz kurumadan savaşın galip tarafını oluşturan İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin başını çektiği İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin stratejik bölgelerini işgale başlamışlardır. İlk olarak 3-8 Kasım 1918 tarihleri arasında Musul, bundan bir gün sonra da İskenderun İngilizler tarafından işgal edilmiştir.² Müteakiben 13 Kasım 1918 tarihinde de "Büyük Filo" olarak adlandırılan İngiliz, Fransız ve İtalyan zırhlılarından müteşekkil 61 parçalık bir donanmanın Dolmabahçe Sarayı önüne demirlemesiyle İstanbul fiilen işgal edilmiştir.³ İtilaf Devletleri, bu işgallerle birlikte Mondros Mütarekesi'nin 5., 16., 17. ve 20. maddeleri⁴ gereğince Osmanlı Devleti'ne orduların terhisi, silahlarının ve cephanelerinin teslimine yönelik baskılarını da arttırmışlardır. Orduların terhisi sürecinde İngiltere ve Fransa yine mütarekenin 7. maddesini⁵ gerekçe göstererek Anadolu'yu işgale başlamışlardır. Bunun neticesinde 22 Şubat 1919 tarihinde Maraş, 9 Mart 1919 tarihinde Samsun, 24 Mart 1919 tarihinde Urfa ve 30 Mart 1919 tarihinde Merzifon İngilizler tarafından, 8 Mart 1919 tarihinde ise Zonguldak, 28 Mart 1919 tarihinde Antalya, Kaş ve Silifke Fransızlar tarafından işgal edilmiştir.⁶

Bu işgallerin en vahimi hiç şüphesiz İngiltere'nin desteği ile hareket eden Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir ve çevresini işgal etmesi olmuştur.⁷ Bölge

¹ Mondros Mütarekesi ve müzakereler hakkında detaylı bilgi için bk. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB)*, Fon Kodu: Hibe Edilen, Satın Alınan, Değiştirilen Evrak, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD. AFT), Kutu No: 6, Gömlek No: 73, 74; CDAB, *Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR. SYS)*, Kutu: 2305, Gömlek: 21; CDAB, *HR. SYS*, 2563/2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1993, s. 8; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 3, 4.

³ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s. 24; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 4; İstanbul'un işgali ve İtilaf Devletleri'nin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bk. Hüseyin Kalemli, *İstanbul'un Son İşgal Yılı ve Tahliyesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (YDT), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 3; İstanbul'un işgali ve İtilaf Devletleri'nin uygulamaları hakkında detaylı bilgi için bk. Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000; Gürkan Fırat Saylan, *1918-1923 Yıllarında İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Çevresindeki Faaliyetleri*, YDT, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2010

⁴ Madde 5- "*Hudutların muhafazası ve asayiş-i dâhilinin idamesi için lüzum görülecek kuva-yı askeriyeden maadasının derhal terhisi (işbu kuva-yı askeriyenin miktar ve vaziyetleri İtilaf Hükümeti tarafından Devlet-i Aliye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirilecektir)*"

Madde 16- *Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaat en yakın itilaf kumandanına teslim olunacaktır ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktezi miktarından maadası beşinci maddedeki şeraite tefhikan takarrür ettirilecek vech ile geri çekilecektir.*

Madde 17- *Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabıtları en yakın İtalyan muhafaza kıtaatına teslim olacaktır. Hükümet-i Osmanîye teslim emrine itaat etmedikleri takdirde muhaberat ve muavenetini kat etmeyi taahhüt eyler.*

Madde 20- *Beşinci madde mucibince terhis edilecek kuva-yı Osmanîye'ye ait teçhizat, esliha, cephane ve vesait-i nakliyenin tarz-i istimaline dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır.* Bk. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, TTK Yayınları, Ankara 1953, s. 520, 522, 523.

⁵ Madde 7- *Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkulceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaktırlar.* Bk. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I*, s. 524.

⁶ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s. 141, 160, 163, 183, 187, 188; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 18, 20, 21, 23.

⁷ İzmir ve çevresi, Antalya ve Konya ile birlikte I. Dünya Savaşı esnasında İtilaf Devletleri arasında yapılan 26 Nisan 1915 tarihli Londra ve 17 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne antlaşmaları gereğince İtalya'ya verilmiştir. Fakat Mondros Mütarekesi sonrasında toplanan Paris Barış Konferansı'nda durum değişmiş, İzmir ve çevresi İngiltere'nin

ahalisi ile mülki idareciler arasında büyük bir heyecan ve teessür meydana getiren bu olaya⁸ Anadolu'nun her tarafından tepkiler gösterilmiş, protesto telgrafları çekilmiş, mitingler düzenlenmiş⁹ ve bir kısım yayın organlarında, telin içerikli yazılar yayımlanmıştır.¹⁰ Fakat tüm bu tepkilere rağmen Yunan orduları Batı Anadolu'daki ilerleyişine devam ederek 17-29 Mayıs 1919 tarihleri arasında Çeşme'yi, Menemen'i, Selçuk'u, Manisa'yı, Aydın'ı ve Ayvalık'ı, 1-12 Haziran 1919 tarihleri arasında ise Ödemiş'i, Nazilli'yi ve Bergama'yı işgal etmişlerdir.¹¹

Mütareke gereğince ordularının büyük bir kısmı dağıtılan Osmanlı Devleti'nin, askeri karşılık verememesi, işgale uğrayan bölge halkının yer yer milis kıtaları şeklinde teşkilatlanmasına sebep olmuştur. "Kuva-yı Milliye" adıyla bilinen¹² ve eski askerlerle eli silah tutan siviller tarafından oluşturulan bu teşkilatlar, başta Yunan işgal sahası olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde işgallere karşı başarılı mücadeleler vermişlerdir.¹³ Kuva-yı Milliye harekâtı, Mustafa Kemal Paşa tarafından da desteklenmiş, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarında bu destek açıkça belirtilmiştir.¹⁴ Sonrasında ise hemen her yerde aralarında din adamları, eşraf ve toprak ağalarının da bulunduğu büyük bir halk kesimi, ya maddi yardımda bulunmak ya da bizzat katılmak suretiyle Kuvâ-yı Milliye harekâtı içinde yer almıştır.¹⁵

desteğiyle Yunanistan'a verilmiştir. 18 Ocak 1919 tarihinde 32 devletin katılımıyla Yakın Doğu meselelerini çözmek için toplanan Paris Barış Konferansı'nda; Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya gibi ülkelerin temsilcilerinden oluşan "Onlar Konseyi"nin aldığı kararlar, Sevri Antlaşması'na giden yolda büyük bir öneme sahiptir. Paris Barış Konferansı hakkında detaylı bilgi için bk. Paul C. Helmreich, *Sevri Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Sabah Kitapları, İstanbul 1996; Margaret Macmillan, *Paris 1919, Barış Yapanlar, Dünyayı Değiştiren Altı Ay, 1919 Paris Barış Konferansının Hikâyesi* (Çev. Belkis Dişbudak), Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

⁸ CDAB, *Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH. EUM), Asayiş Kalemi (AYŞ)*, 9/61.

⁹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s. 250, 251, 256, 259.

¹⁰ Detaylı bilgi için bk. Zekai Güner-Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basımı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

¹¹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s. 248, 263, 266, 279, 280, 284, 292, 317; Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, I, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 14-15.

¹² "Kuva-yı Milliye" adının farklı kullanımları için bk. Yaşar Özüçetin-H. Mehmet Dağistan, "Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye", *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s. 3-5.

¹³ *Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt, Batı Cephesi I, Yunanlıların Batı Anadolu'da İstila Hareketine Başlamaları, İzmir'in İşgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması, Millî Mukavemetin Başlaması (15 Mayıs-4 Eylül 1919)*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara 1994, s. 46-47; Özalp, *Millî Mücadele*, I, s. 15; Kadir Kasalak, "Kuva-yı Milliye'nin Askeri Açından Etüdü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Özel Sayısı, Cilt: XIV, Sayı: 42 (Kasım 1998), s. 982; Yavuz Ercan, "Kuva-yı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 235; Şerife Yorulmaz, "Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36 (Mayıs-Kasım) 2005, s. 347.

¹⁴ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: I, 1919-120, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 30, 65-66. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III, Vesikalar, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 1062-1063.

¹⁵ Kadir Kasalak, "Kuva-yı Milliye'nin Askeri Açından Etüdü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Özel Sayısı*, Cilt: XIV, Kasım 1998, Sayı: 42, s. 993; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Hayat-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 50-56.

Aldığı desteklerle mevcudu 6.500 ila 15.000 kişiye ulaşan¹⁶ ve daha çok halk tarafından finanse edilen Kuva-yı Milliye birliklerinin¹⁷ işgallere karşısındaki başarılarına rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin açılışından sonra Yunan işgali altındaki Batı Anadolu'da verilecek topyekûn bir kurtuluş mücadelesi için düzenli bir orduya ihtiyaç duyulmuştur. Bu sırada Yunan birliklerinin ilerleyişinin hız kazanması ve özellikle de Ali Fuat Paşa'nın kumandasındaki birliklerin Gediz Muharebesi'nde aldığı yenilgi Mustafa Kemal başkanlığındaki TBMM'de düzenli ordu tartışmalarının artmasına sebep olmuştur. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Meclis'te başlatılan çalışma kapsamında düzenli ordunun yapılandırılması işine girilmiştir.¹⁸ Bunun sonucunda 1920 yılının Ekim ayından itibaren Kuva-yı Milliye birliklerinin tasfiyesine başlanmış, 9-10 Kasım 1920 tarihlerinde çıkarılan kanunlarla Batı Cephesi; Batı ve Güney olmak üzere ikiye ayrılarak 10 Kasım'da Albay İsmet (İnönü) Bey, Batı Cephesi, 11 Kasım'da ise Albay Refet (Bele) Bey Güney Cephesi Komutanlıklarına atanmışlardır.¹⁹ Bu düzenlemelerle birlikte Düzenli Ordu'ya geçiş süreci fiili olarak başlatılmıştır.

Anadolu'daki Yunan ordularının bertaraf edilmesi zorunluluğundan dolayı savaşlarla birlikte yürütülen Düzenli Ordu'ya geçiş süreci, yaklaşık 1,5 yılda tamamlanmıştır. Gerek Kuva-yı Milliye birliklerinden orduya katılacaklara gerekse yeni askere alınacaklara çeşitli eğitimler verilmesi de bu sürecin bir parçasını teşkil etmiştir. Eğitimler, dönemin Milli Savunma Bakanlığı olan Müdafaa-i Milliye Vekâleti bünyesinde faaliyet gösteren askerî okullarda verilmiştir. Bu okullardan birisi de orduya subay yetiştiren Zabitan Mektebi'dir.²⁰ Günümüzde Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı Deniz Tarihi Arşivi (DTA)'nden elde edilen ve bu çalışmanın konusunu oluşturan 1921 tarihli konferanslar ise Zabitan Mektebi'nde verilen eğitim faaliyetlerindedir. Kim/kimler tarafından hazırlandığı bilinmeyen bu konferanslar, muhtemelen üst düzey kumandanlar veya mektep muallimleri vasıtasıyla birer kurs niteliğinde subay adaylarına

¹⁶ Kasalak, "Kuva-yı Milliye'nin Askeri Açısından Etüdü", s. 1001; Sebhattin Sele, *Anadolu İhtilali*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s. 123.

¹⁷ Nuran Koltuk, "Kuva-yı Milliye'nin Gelirleri", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2013/1, Cilt:12, Sayı: 23, s. 54.

¹⁸ bk. Ahmet Emin Yaman, "Milli Ordu'dan Düzenli Ordu'ya", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl: 1990, Cilt: 2, Sayı: 6, s. 389-398; Özüçetin-Dağıstan, "Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye", s. 15-16.

¹⁹ Özüçetin-Dağıstan, "Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye", s. 25; Yaman, "Milli Ordu'dan Düzenli Ordu'ya", s. 389-390.

²⁰ Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizlerin, Pangaltı'daki Harbiye'ni işgalleri üzerine Maltepe'deki Muvazzaf Zâbit Namzetleri Tâlimgâhı Bostancı'ya taşınmış, burada bir süre faaliyet gösterdikten sonra 5 Ağustos 1919 tarihinde lağvedilmiştir. Aynı tarihte Bostancı merkez olmak üzere Suadiye ve Erenköy'de, Edirne ve Kuleli idadilerinden gelen öğrencilerden oluşturulan iki bölüklü Mekteb-i Harbiyye Taburu kurulmuştur. Bununla birlikte bu sırada lağvedilen Muvazzaf Zabıt Namzetleri Tâlimgâhı'nı henüz bitirmemiş olan eski öğrenciler ile İhtiyat Zabıt Namzetleri Tâlimgâhı'nı bitiremeyen öğrencilerinden Talim Kıtaları adıyla birer tabur daha teşkil edilmiştir. Bu üç karma taburdan da Harbiye Alayı adıyla bir alay kurulmuştur. Harbiye Alayı'nın öğrenci taburu Kuleli'de, diğer iki tabur ise Bostancı'da eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Harbiye Alayı, İngilizlerin baskıları sonucu 20 Aralık 1919 tarihinde Halıcıoğlu'na taşınarak buradaki Topçu Harbiyesi ile birleştirilmiştir. İngilizlerin burayı da işgali üzerine okul, 20 Nisan 1920 tarihinde kapatılmıştır. Öğrencilerin bir kısmı Kuleli'ye yerleştirilmiş olsa da İngilizler burayı da işgal edince önce Kâğıthane'de kurulan çadırlara, 1 Ağustos 1920 tarihinde de Eyüp'teki İplikhâne'ye nakledilmiştir. Daha sonra Maçka Kışlası'na taşınan okulun adı Zabitan Mektebi olarak değiştirilmiştir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne bağlı olan Zabitan Mektebi, İngilizlerin Maçka Kışlası'nı işgal etmeleri üzerine 12 Eylül 1921 tarihinde Zeytinburnu Kışlası'na taşınmış ve Ekim 1922'de lağvedilinceye kadar burada faaliyet göstermiştir. bk. Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, Cilt XVI, s. 115-119.

sunulmuşlardır. Seri şekilde Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Konferans başlıklarıyla, ordu ve orduyu oluşturan teşkilatların yapısı ile harp tekniği ve askeri tabirler hakkında önemli bilgiler içermektedirler. Almanya, İngiltere, Rusya, Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin ordu teşkilatlarının, Osmanlı Devleti ordu teşkilatı ile kıyaslanarak aktarıldığı konferanslarda askerî konuların yanında başta I. Dünya Savaşı olmak üzere muhtelif zamanlarda meydana gelen bazı tarihi hadiselerle ilgili ayrıntılar da aktarılmıştır. Buradan hareketle söz konusu konferansların subayların siyasi tarih bilgilerine önemli katkılar sağladığını da söylemek mümkündür. Ayrıca dördüncü konferanstan sonra yalnızca “konferans” başlığı altında birbirinin devamı olan dört metnin daha mevcuttur. Önceki dört konferansa ek olarak hazırlandığı anlaşılan bu metinlerde ise yine ordu teşkilatı ile bir kısım askeri tabirler hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden söz konusu konferansların Türk askeri tarihi açısından önemli vesikalar mahiyetindedirler. Zira bu konferanslar; Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM tarafından Ankara merkezli yürütülen düzenli ordunun kurulmasına yönelik çalışmalar esnasında İstanbul'daki Zabitan Mektebi'ndeki askeri eğitimin bir parçası olarak verilmişlerdir. Bununla birlikte konferansların Türk ordu teşkilatı ve harp tarihinin bir dönemi hakkında kıymetli bilgiler içerdiğini de belirtmek gerekir. Dolayısıyla bu çalışma sözü edilen hususlar doğrultusunda konferans metinlerinin değerlendirilmesiyle vücuda getirilmiştir. Ayrıca bu çalışmada ayrıca; tarihi birer vesika oluşlarından hareketle konferans metinlerinin Milli Mücadele döneminde İstanbul'daki askeri eğitim ile ordu kurumuna verilen önem hakkında bir fikir oluşturabilmek amaçlanmıştır. Diğer taraftan çalışmaya konu konferans metinlerinin elde edildiği arşivin benzer konularda yapılacak çalışmalar için önemli bir kaynak olduğu da ayrıca belirtilmelidir.

Birinci Konferans (Ordu Teşkilatı)

29 Haziran 1921 tarihli bu konferans, “*Ordu Teşkilâtı*” başlığını taşımaktadır (bk. EK-1). Yer yer tarihi olaylara da atıf yapmak suretiyle ordu teşkilatı hakkında önemli bilgilerin verildiği bu konferansın amacı ve içeriği başlangıç kısmında şu cümlelerle açıklanmıştır: “*Orduların nelerden ve ne suretle teşkil edildiğini göstermek için tedris edilir. Bununla, müteallimîn bir kere orduya ne için lüzum olduğunu ve bu kuvvetle ne yapıldığını ve makinenin nasıl şey ve nasıl işlediğini öğrenir. Yine bu tedrisat esnasında hem kendi memleketimizde güzerân etmiş olan ve hem mücavir memleketlerde ve hassaten en müterakki ordular teşkilatından tenevvür edilir.*”²¹

Yine konferans metnin başlangıç kısmında milletler arasındaki mücadelenin ilk insanla başlayıp, nefis-i müdafaa duygusunun gelişmesine bağlı olarak büyük ve kanlı harpler şeklinde I. Dünya Savaşı'na kadar geldiği ve insanla birlikte var olacağı belirtilmiştir.²²

Konferansın bundan sonraki kısmında ise savaş hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda savaşın memleketler arasındaki ihtilafların diplomasiyle çözülememesi sonucunda silahlı güçlerin devreye girmesiyle meydana gelen, birçok yerin, insanın, millet ve memleketin büyük zararlar gördüğü bir felaket olduğu kaydedilmiştir. I. Dünya Savaşı

²¹ Genelkurmay Başkanlığı Deniz Tarihi Arşivi (DTA), Bahriye Nezareti (BN), Belge No: 48/935-1/1.

²² DTA, BN, 48/935-1/1.

ise bu izahatlar örnek olarak gösterilmiştir. Burada ayrıca gelişen alet ve tekniklerin savaşın tahribatını arttırdığına da değinilmiştir. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın mahkûm edildiği 132 milyar Altın Mark tutarındaki tazminat²³ ile 1870 yılındaki savaş sonrasında Fransa'nın Prusya'ya ödediği 5 milyar Frank²⁴ tutarındaki tazminatın karşılaştırılması yapılmak suretiyle gelişmişliğin tahribatı arttırdığı hususu izah edilmeye çalışılmıştır. Yine Avrupa'nın en medeni ülkelerinde meydana gelen elim olayların, gelişmenin savaşların tahribatını azalttığı şeklindeki düşüncüyü değiştirdiği de ifade edilmiştir.²⁵ Hatta reelde gelişmişliğin savaş süresini uzattığı yönünde bir tespitte de yer verilmiştir. Bununla ilgili olarak da 1904-1905 yılları arasında cereyan eden Rus-Japon savaşının²⁶ kamuoyunda savaşların kısa süreli olacağı şeklindeki bir kanaatin oluşmasına sebebiyet verdiği fakat Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın bunun aksini gösterdiği belirtilmiştir.²⁷

Bu bilgi ve örneklerin ardından devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözebilmek gayesiyle İsviçre'de uluslararası barış konferansları düzenledikleri veya cemiyetler kurdukları fakat yine de savaşlara engel olamadıklarından bahsedilmiştir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Cemiyet-i Akvam'ın²⁸ da mevcut bir çok

²³ Bu tazminat Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonrasında 28 Haziran 1919 tarihinde İtilâf Devletleri ile imzaladığı Versay Antlaşması gereğidir. Şartları 1919 yılı başında düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda belirlenmiş olan bu antlaşmayla Almanya, savaşın sorumlusu olduğu gerekçesiyle açıkça cezalandırılmış ve İtilaf Devletleri'ne toplamda 132 milyar altın Mark tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir. Almanya bu antlaşmayla ayrıca Alsace-Lorraine bölgesini Fransa'ya kaptırmış, Polonya topraklarının büyük kısmını da kaybetmiştir. Bk. Sally Marks, "Mistakes and Myths: The Allies, Germany, and the Versailles Treaty, 1918–1921", *The Journal of Modern History*, Vol. 85, No. 3 (September 2013), s. 642; J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi* (İngilizce'den Çeviren: Fethi Aytuna), İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2010, s. 614; Karl Radek, *The Winding-Up of the Versailles Treaty, Report to the IV. Congress of the Communist International*, Published By The Communist International, Hamburg 1922, s. 5. Ayrıca Versay Antlaşması'nın maddeleri hakkında bk. *Treaty of Peace Between the Allied And Associated Powers and Germany and Protocol Signed at Versailles, June 28, 1919*, Printed By Order of Parliament, Ottawa J. De Labroquerie Tache Printer to the King's Most Excellent Majesty 1919.

²⁴ Bu tazminat, 19 Temmuz 1870-10 Mayıs 1871 tarihleri arasında cereyan eden Prusya-Fransa savaşının sonucunda imzalanan Frankfurt Antlaşması'yla ortaya çıkmıştır. "Sedan Savaşı" olarak bilinen bu savaşın başlıca sebebi Prusya'nın 1866 Avusturya'yı yenilgiye uğrattıktan sonra dönemin önemli bir enerji kaynağı olan zengin kömür havzalarını barındıran Alsace-Lorraine bölgesini ele geçirmeye yönelik izlediği politikalar olmuştur. Fransa Kralı III. Napolyon'un harp ilanıyla başlayan ve Prusya'nın, Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğrattığı bu savaş sonrasında Alsace-Lorraine bölgesi Prusya'nın eline geçmiş, Fransa 5 milyar Frank savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiştir. Bk. Geoffrey Wawro, *The Franco-Prussian War, The German Conquest of France in 1870–1871*, Cambridge University Press, 2003.

²⁵ *DTA, BN, 48/935-1/1*.

²⁶ 20. yüzyılın ilk mücadelesi olan 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, Rusya'nın Manchurya'ya ve Kore'ye yerleşmek gayesiyle izlediği politikalar karşısında bölgesel çıkarlarını korumaya çalışan Japonya'nın 1904 yılı Şubat ayında Rusya'ya savaş ilan etmesiyle meydana gelmiştir. 18 ay kadar süren bu savaşta Japonya, hem karada ve hem de denizde meydana gelen muharebelerde Rusya'yı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Japon donanması, Port Arthur Limanı'ndaki ve Baltık Denizi'ndeki Rus donanma birliklerini tamamen yok etmiştir. Savaş, Rusya'nın 1905 yılı Eylül ayında yenilgiyi kabul ederek barış istemesi sonucunda sona ermiştir. ABD'de imzalanan Portsmouth Barışı ile Rusya, Manchurya üzerinde elde ettiği hakların tamamını Japonya'ya devretmiş, Kore'nin bağımsızlığını tanımıştır. bk. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt: 1-2: 1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz), s. 93-94; J. F. C. Fuller, *A Military History of the Western World, Volume III, From the American Civil War to the End of World War II*, Da Capo Press, 1987, New York 1987, s. 142 vd.

²⁷ *DTA, BN, 48/935-1/1*.

²⁸ Milletler Cemiyeti olarak da bilinen bu kurum, Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919 tarihindeki toplantısında yapılan bir sözleşme ile 28 Nisan 1919 tarihinde kurulmuştur. Fikir babası ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson olan bu cemiyet, söz konusu sözleşmede de belirtildiği üzere; işbirliği esasları dâhilinde uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak, savaşa başvurmama konusunda bir takım yükümlülükler almak, gizli olmayan adaletli ve onurlu uluslararası ilişkileri tesis etmek amacıyla kurulmuştur. bk. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2010*, Der Yayınları, İstanbul 2010, s.

uluslararası sorunu çözemeyeceği ve gelecekteki savaşları engelleyemeyeceği şeklindeki bir tespit aktarılmıştır. Bununla birlikte hükümetlerin münferit veya müşterek bir şekilde sergiledikleri dostane tutumlardan bir sonuç beklemenin doğru olmadığı, Wilson Prensipleri²⁹ ne rağmen Yunanistan'ın Anadolu'daki işgal faaliyetlerinin bu görüşü kanıtladığı ifade edilmiştir.³⁰

Konferans metninin devamında ise her devletin kendi varlığı ve halkını korumak için bir ordusunun olması gerektiği, bununla birlikte hemen her ülkede anti-militarist grupların da mevcut olduğu fakat bunların dahi her savaşta kendi ülkelerini haklı gördükleri kaydedilmiştir. Bu tür gruplara da I. Dünya Savaşı'ndan önce savaş karşıtı iken daha sonra tam tersi fikirlere dönüş yapan İngiltere'deki ve Fransa'daki savaş karşıtı sosyalistler örnek gösterilmiştir. Burada ayrıca İngiltere'nin savaştan önce 200.000 civarında olan ordu mevcudunu savaşın ilanıyla yaklaşık 4.000.000'e yükselttiği bununla birlikte kendilerini savaş karşıtı olarak tanıtan Bolşeviklerin ise Lehistan'ı istila etmek ve Kafkasya'yı Ruslaştırmak amacıyla çeşitli politikalar izledikleri³¹ de hatırlatılmıştır. Ardından savaş karşıtlarının orduyu neden gereksiz bir yapı olarak gördüklerinin sebepleri açıklanmıştır. Metinde o sebepler şu şekilde verilmiştir:

1. Savaşların, genç nüfusa zarar vermesi, hayatların son bulmasına sebep olması, insanlığın çoğalmasını ve medeniyetin gelişimini engellemesi.

630-631. Merkezi Cenevre'de bulunan cemiyete Türkiye, başlangıçta Musul meselesinden dolayı girmek için bir çaba sarf etmemiştir. Fakat 1933'ten sonra Türkiye, bazı konularla ilgili toplantılara davet edilmeye başlanmıştır. Cemiyetin Genel Kurulu tarafından Çin-Japon ihtilafını görüşmek üzere 6 Temmuz 1932 tarihinde yapılan toplantıda İspanya temsilcisinin teklifi, Yunan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davet edilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye'ye de bildirilen bu karar, TBMM tarafından 9 Temmuz 1932 tarihinde kabul edilmiş ve neticede 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girmiştir. Bk. Şayan Uluhan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi -Öncesi ve Sonrası-", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s. 237-258.

²⁹ I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, dönemin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Thomas Woodrow Wilson tarafından açıklanan 14 maddelik bildiri, "Wilson Prensipleri" olarak bilinmektedir. ABD'nin savaşa ilişkin amaçlarını ortaya koyan bu bildirinin; ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi anlamındaki self-determination ilkesini temel alan siyasi bir yapılanmayı, devletlerin üye olarak içinde yer alacakları uluslararası bir teşkilatın kurulmasını, ekonomide ve diplomaside açıklık ve serbestlik düsturunu benimsediği için bütün devletlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Wilson Prensipleri, ABD'de 19. yüzyılda gelişen ve Başkan Wilson'un da önemli temsilcileri arasında yer aldığı "İlerlemecilik" (Progressivism) adlı siyasi felsefeye ait ilkelerin (serbest ticaret, açık diplomasi, demokrasi, self-determination) dış politikaya uyarlanması olarak nitelendirilebilir. Ancak daha yakından incelendiğinde, ilkelerin öncelikle savaş dönemine ilişkin stratejik hesaplar gözetilerek belirlendiği görülür. 14 maddenin sekizinde (6-13. maddeler) askeri kaygıların, üçünde (2, 3 ve 14. maddeler) ABD'nin ekonomik beklentilerinin, ikisinde (1. ve 4. maddeler) özellikle Rusya'ya karşı ideolojik hesapların ağır bastığı görülmektedir. Bir maddenin de (self-determination ile ilgili 5. madde) hem ekonomik, hem askeri, hem de ideolojik boyutları bulunmaktadır. Bk. İhsan Şerif Kaymaz, "Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (AAMD)*, Cilt: XXIII, Sayı: 67-68-69 (Mart-Temmuz-Kasım 2007), s. 145-174.

³⁰ *DTA, BN*, 48/935-1/2.

³¹ Rusya'nın; Bolşevik İhtilali'nin bir sonucu olarak Almanya ile imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra şekillenmeye başlayan ve Lenin önderliğinde zaman zaman barışçıl yollarla, zaman zaman da Kızıl Ordu vasıtasıyla Lehistan (Polonya)'ın Bolşevikleştirmesi gayesiyle izlenen politikalar hakkında genel bir bilgi için bk. Umut Bekcan, "Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi*, Cilt 68, No: 4, 2013, s. 73-102. Ayrıca yine ihtilal sonrasında Bolşevik Rusya'nın Kafkasya'yı Bolşevikleştirmeye yönelik izlediği politikaların Azerbaycan örneği üzerinden değerlendirmesi için bk. Vasıf Qafarov, "Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 2, Sayı: 3 (Kış 2008), s. 139-151.

2. Savaşların, güçlü ve büyük orduların teşkilini gerektirmesi hasebiyle devletler için büyük bir yük olması, iaşe, silah ve teçhizat masrafları nedeniyle halka vergi yükü getirmesi ve yine ordu teşkili için silah altına alınan gençlerden ülkelerinin geleceği noktasında istifade edilememesi.

3. Savaşların, ülke zenginliğinin fikri, ilmî ve iktisadi açıdan ilerlemeyi sağlayacak alanlar yerine silahlanma için harcanmasına neden olması.

Bu sebeplere konferans metninde cevap verilmiştir. Cevapta özetle savaşın birçok insanın hayatını sonlandırdığının doğruluğuna değinildikten sonra bazı ülkelerde muhtelif zamanlarda meydana gelen salgın hastalıkların da büyük kayıplara sebebiyet verdiği, böyle hadiselerin tabii bir durum olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra meydana gelen bu tür olumsuz olayların ülkelerin artan nüfus artışına coğrafi olarak karşılık verememe şeklinde gelişen bir olumsuz durumu da bertaraf ettiği ileri sürülmüştür. Bu görüşleri desteklemek için de Amerika, Afrika ve Avusturya gibi ülkelere yapılan göçlerin, bazı devletlerin başka bir coğrafyada koloni tesis etmesinin, mesela; İngiltere'nin; Mısır'da, Cezayir'de, Tunus'ta, Suriye'de ve Kilikya'da, İtalya'nın ve Yunanistan'ın Anadolu'da, Japonya'nın Kore'de, Çin'de ve Sibiryada bulunmasına nüfusların coğrafyaya sığamamasının sebebiyet verdiği ileri sürülmüştür.³² Devam eden kısımda ise şu şekildeki ifadeler yer verilmiştir: "...*Binaenaleyh muharebelerin zaman zaman sebep olduğu zayıyat inkâr edilemeyecek şekilde büyük boşluklar meydana getirmiş olur. Ferdi zayıyat kaygısına, yani ölüm korkusuna gelince; bu, hayatın layıkıyla anlaşılmasından kaynaklı bir endişedir. Ölüm korkusu, hayatın hazzından mahrum kalmak değil yok olmak, unutulmak endişesidir. Binaenaleyh unutulmayan ebediyen yaşayan demektir. Eğer müteveffa babanız, kardeşiniz, sizin her zaman hatıranızı meşgul etmekte ise biliniz ki onlar sizinle beraber yaşamaktadır... Milletler de böyledir ananesi olan millet yaşar. Bir milletin ölmesi de ananeden mahrum kalması demektir. Efendiler; muharebe ise hem milletlere hem ferdiyetlere anane halk eder. Bu anane ise hem cemiyetleri hem ferdiyetleri ebediyete ulaştırır...*" Görüldüğü üzere burada savaşın milletleri gelenek veya töre kazanmasında da etkili olabileceği bu sayede hem milletlere hem de fertlere ölümsüzlük kazandırdığı izah edilmeye çalışılmıştır. Bu duruma örnek olarak da Plevne muharebesiyle özdeşleşen Osman Paşa'nın ve I. Dünya Savaşı'ndaki Çanakkale muharebelerinin bu şekilde ölümsüzleştiği ifade edilmiştir. Örnekten sonraki açıklamalarda ise devletlerin gücünün ekonomik, ilimi ve medeni seviyelerine bağlı olarak oluşturdukları ordu ve donanmalarıyla temsil edildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda kuvvetli bir ordunun ve donanmanın söz konusu unsurlar açısından ileri seviyedeki devletlerde görüldüğü aktarılmıştır.

Bunların ardından da ordunun teşkili ve unsurları ele alınmıştır. Burada ilk olarak ordunun maddi ve manevi olmak üzere başlıca iki kuvvetten oluştuğundan bahsedilmiş, maddi kuvvetin de zî-ruh (canlı) ve gayr-i zî-ruh (cansız) olarak adlandırılan iki unsurdan meydana geldiği belirtilmiştir. Daha sonra emir ve kumanda heyeti de dâhil asker sınıfının zî-ruh unsurları, silah, cephane, mühimmat, vasıta ve makine gibi her türlü malzemenin gayr-i zi-ruh unsuru teşkil ettiği kaydedilmiştir. Bununla birlikte zî-ruh unsurdaki liyakatin gelişmişlikle alakalı olduğu, mesela; Balkan coğrafyasındaki bazı ülkeler ile İsveç'e gibi okuma-yazma oranı yüksek memleketlerin ordularında bunun görülebildiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte yine kumanda heyetleri de dâhil olmak zi-ruh unsurun

³² DTA, BN, 48/935-1/2-3.

yeterince liyakatli, ahlaklı, vatanperver, geleneklerine bağlı ve bedenen sıhhatli kişilerden meydana gelmesi zorunluluğundan da bahsedilmiştir. Ayrıca zî-ruh sınıfı mensuplarının bedenen sıhhatli olmaları için ilgili ülkelerin yeterli sıhhi teşkilata, izcilik ve spor kurumlarına sahip olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu hususların ardından ise orduda fakir olan kişilerin geride bıraktıkları ailelerinin geçimi konusunda endişeye kapılmamaları için ilgili memleketin yardım teşkilatlarına ve işsizlere iş sağlayabilecek müesseselere sahip olmasının elzem bir durum oluşunun altı çizilmiştir.³³

Konferans metninin devam eden kısmında herhangi bir ülkenin güçlü bir ordu gücü açısından önem arz eden ekonomik bağımsızlık konusuna değinilmiştir. Bu bağlamda bir ülkenin ordusunun her türlü ihtiyacını kendi kaynaklarıyla sağlayabilecek kadar zengin, tarımda ve sanayide ileri, ulaşım (demiryolu) ağı gelişmiş, her türlü deniz ve kara nakil aracına sahip olması gerektiği belirtilmiştir. İfadelerin devamında ise Almanya ile İran ordularının karşılaştırılması halinde bu durumun görülebileceğine dikkat çekilmiştir. Yine bu bağlamda harp tarihinden örnekler de verilerek 1807 yılında I. Napolyon'un Yena Muharebesiyle³⁴ Prusya'yı büyük bir yenilgiye uğratıp, şartları ağır bir anlaşmaya zorladığı, buna rağmen kısa zamanda toparlanan Almanya'nın yaklaşık 65 yıl sonra intikam aldığı ifade edilmiştir. Diğer taraftan Fransa'nın I. Dünya Savaşı'nda yine durumu Almanların aleyhine değiştirdiği savaşın sonunda imzalanan Versay Antlaşması'yla ağır yaptırımlara maruz kalan Almanya'nın muhtemelen gelecekte buna da karşılık vereceği belirtilmiştir.³⁵

Burada farklı bir açıdan değerlendirme yapmak suretiyle ülkelerin savaşlardan dolayı hava taşıtları, çağın gereği ateşli silahlar ve denizaltılar tedarik ettiği, bunlara barış zamanında da ihtiyaç duyduğu tespitinde bulunulmuştur. Burada ayrıca günümüzdeki teknolojik gelişmeler görülmüşçesine gelecekte uzun seyahatlerin hava taşıtlarıyla, denizaltılarla ve gemilerle yapılacağı öngörüsü aktarılmıştır. Bunun yanında gelecekteki mükemmel yapısı ile haberleşme araçlarının birçok sorunun kısa zamanda halledilebilmesini, nakil vasıtalarının ise insan hayatını kolaylaştıracağı hususları aktarılmıştır. Bu doğrultuda son olarak hızla ilerleyen teknolojik gelişmenin savaş usul ve tekniklerinin değişip gelişmesine de neden olacağı hatırlatılmıştır.

Konferans metninin son kısmında ise ordunun bir ülke veya millet için taşıdığı önemi anlatmaya çalışan ifadeler yer verilmiştir. Söz konusu ifadeler şu şekildedir: *"...Kışın soğuktan, yazın sıcağından her türlü vahşi hayvanın saldırısından korunmak için, kar veya yağmur yağmasını beklemeksizin, güneşin beynimizi yakmasına izin vermeksizin ta Âdem'den beri sürekli bir terakki ile nasıl ki; mağaralarda, kulelerde, kalelerde ve şehirlerde barınma çareleri aranılmış ise asrımızda da her hangi bir tecavüz karşısında eli boş bulunmamak için daimi bir orduya ve mükemmel bir teşkilata sahip olmamız zaruridir."*³⁶

³³ DTA, BN, 48/935-1/3.

³⁴ Jena Savaşı da denilen bu mücadele, Napolyon'un Fransa'sı ile Prusya arasında 1806 yılında meydana gelmiştir. Napolyon Prusya'yı ağır bir yenilgiye uğratmış ve Prusya ordularını dağıtmıştır. Bu savaş hakkında detaylı bilgi için bk. Neil M. Heyman, "France Against Prussia: The Jena Campaign of 1806", *Military Affairs*, Vol. 30, No. 4 (Winter, 1966-1967), s. 186-198.

³⁵ DTA, BN, 48/935-1/3-4.

³⁶ DTA, BN, 48/935-1/4.

İkinci Konferans (Daimi Ordular)

Bu konferansın konusu ise yine ordu teşkilâtı dâhilinde daimi ordular hakkında olup, baş tarafında yer alan “...*Hükümetler kendilerini muhit olan komşularından bekledikleri tehlikenin derecesine ve bu tehlikenin azami bir şekli karşısında kendilerini müdafaa edebilecek kudrette ordu hazırlamak mecburiyetindedir*” şeklindeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere ilk konferansın devamıdır (Bk. EK-2).³⁷

Konferansın ilk kısmında ordu yapılarının; ait oldukları ülkelerin konumlarına, ekonomilerine, nüfuslarına, kara ve deniz nakil araçlarının miktarına, halklarının tabiiyetine, eğitim durumlarına, vatanperverlik, milli mefkûre ve ahlak gibi özelliklerine göre şekillendiği belirtilmiştir. Bu bağlamda da komşularıyla dost, kara ve deniz nakil araçları yeterli, halkı münevver ve vatanperver, ekonomik durumu iyi olan ülkelerin, daha güçsüz ordular teşkil edebildikleri kaydedilmiştir. Bu tür ülkelere örnek de verilerek I. Dünya Savaşı’ndan önce İngiltere’nin, 6 muvazzaf ve 14 sömürge fırkasından oluşan toplamda yaklaşık 250.000 mevcutlu³⁸ Almanya ve Fransa’nın ise aşağı-yukarı 800.000 kişilik ordulara sahip olduğu bilgisi aktarılmıştır. Ardından orduya mensup askerin ise genç, dinç, kuvvetli, eğitilmiş ve ahlaklı olması gerektiği vurgulanmıştır. İfadelerin devamında ise ordu bir makinaya benzetilerek nasıl ki bir makinaya bağlı parçaların bakımlı olması çalışma verimini arttırırsa; askerin bu özelliklere sahip olmasının da savaşlarda başarı getireceğine dikkat çekilmiştir.³⁹ Aynı şekilde emir-kumanda heyeti hakkında da yine makina benzetmesinden hareketle bu sınıfa mensup olanların ise genç, ilim, zekâ ve tecrübe sahibi olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca gençlerden müteşekkil orduların daha gayretli mücadeleler verdiği düşüncesinden hareketle Almanya’da askerlik çağının 18 ila 24 yaşları arasında olmasına rağmen I. Dünya Savaşı öncesinde ordudaki eksikliklerin 30 yaşına kadar olan fertlerin askere alınması suretiyle giderildiği kaydedilmiştir.⁴⁰

Bunların ardından dünyada uygulanan çeşitli askere alma usullerinin varlığından bahsedilerek bunların önemlileri şu şekilde sıralanmıştır:

- 1- Devşirme usulü (gönüllü, yerli, ücretli, yabancı ücretli)
- 2- Kur’a usulü
- 3- Mükellefiyet-i amme (Mecburi devlet/vatandaşlık görevi) usulü

Daha sonra bunlar hakkında bilgiler verilmiş, ilk olarak devşirme usulü izah edilmiştir. Buna göre söz konusu usulün belirli bir vergi mukabilinde askerlik yapmaya elverişli gençlerin silahlı alınması, böylelikle istenilen seviyede bir ordu teşkil

³⁷ DTA, BN, 48/935-2/1.

³⁸ Birinci konferansta bu rakam 200.000 olarak verilmiştir. Bk. DTA, BN, 48/935-1/3.

³⁹ Bu türden bir benzetme 1914 yılında Mustafa Kemal Paşa tarafından da yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın bu doğrultudaki ifadeleri şu şekildedir: “... *Malumdur ki bir orduyu meydana getiren, umumiyetle her fert, yaşar bir makinanın canlı uzuvları, parçalarıdır. Bu makınayı işleten, her uzvunu, her parçasını harekete geçiren vasıta, buharla işler motorlar değildir. O işletme vasıtası, ordu vasıtası, ordu vasıtasını vücuda getiren canlı uzuvların dimağlarındaki kuvvet ve kanlarındaki ruhur. Bu dimağlarda ve bu kanlarda gereken cereyan kuvveti ve sürati bulunmazsa makine durur ve başka hiçbir kuvvet onu işletemez. Böyle bir makinanın devrettirilmesi için herhangi bir veya birkaç makinistin sanat ustalığı da yetmez ve bu işi üzerine alamaz. Çünkü bu uyuşuk dimağlardan ve durgun kanlardan teşekkül etmiş yığınlar taş, demir ve odun yığınlarından daha hareketsiz ve daha ağırdır...*” bk. Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969, s. 242.

⁴⁰ DTA, BN, 48/935-2/1.

edilememesi halinde ise ülke içinden veya dışından paralı asker tutulması suretiyle uygulandığı belirtilmiştir. Bu usulün bir örneğinin ise Eskiçağ'da, Roma'ya karşı ülkelerini korumak amacıyla Yunanlılardan paralı askerler tutan Kartaca Devleti'nde görüldüğü⁴¹ bilgisi verilmiştir. Ardından söz konusu usulün uygulandığı ülkelerde dışarıdan gelen askerlerin ticareti sekteye uğratmamasına dikkat edilmesi gerektiği hususunda tavsiyede bulunulmuştur. Bununla birlikte paralı askerlerin işlerini bir meslek gibi icra ettikleri için bu usulün tecrübeli bir ordunun kuruluşu açısından faydasına değinilmiştir. Fakat burada askeri tecrübenin cesareti zayıflattığı cesurane mücadelelerin gerçek savaş tecrübesi olmayan kişilerce icra edildiği de kaydedilmiştir. Bunlara ilaveten tecrübeli vatanperver askerlerin, buldukları ülkenin mukadderatıyla bağı olmayan yabancı askerlerden ayrı tutulması gerektiği de belirtilmiş, paralı askerlerin tek gayesinin para kazanmak gerçeğine dayandığı hatırlatılmıştır.⁴²

Konferansın devam eden kısmında ise devşirme usulünün ülkeleri, daimi bir ordu beslemek gibi masraflı bir işten kurtardığı için de faydalı fakat nadir görülen bir uygulama olduğundan bahsedilmiştir. Söz konusu uygulamanın az görülmesinin nedeni ise İngiltere'den verilen bir örnekle açıklanmaya çalışılmıştır. Şöyle ki; örnekte İngiliz ordusunun I. Dünya Savaşı öncesinde gönüllülük usulüne dayalı olarak teşkil edilmesine rağmen sömürgelerden getirilen askerlerin ülkenin menfaatleri noktasında yerli unsurdan farklı bir düşünceye sahip oldukları belirtilmiştir. Ayrıca yine İngiltere'de I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında uygulanan yarı zorunlu askerlik usulünün, savaşın son yıllarında tam zorunlu hale getirildiği, savaştan sonra ise tamamen kaldırıldığı bilgisi verilmiştir. Diğer taraftan Versay, Nöyyi⁴³, Saint Germain⁴⁴ muahedelerinde ilgili ülkelerdeki zorunlu askerlik sisteminin kaldırılmasını hükme bağlayan maddelerin yer aldığı da ifade edilmiştir. Bu kısmında devamında ise muahedelerde yer alan bu hükümlerle de Almanya, Bulgaristan ve Avusturya devletlerini daimi ordu beslemesinin engellenmesinin

⁴¹ Kartaca Devleti, Filistin bölgesindeki Tire'den gelen Fenikeliler tarafından 814'te Tunus Yarımadası'nda kurulmuş bir kent devletidir. Ordu sistemi, paralı asker usulüne dayalı olarak teşekkül ettirilmiş olan Kartaca Devleti'nin ünlü hükümdarı Hannibal döneminde Roma ile yaptığı savaşlar ve ordu sistemi hakkında detaylı bilgi için bk. Murat Kılıç, "Hannibal'ın Savaş Taktiklerine Genel Bir Bakış", *Erzurum Teknik Üniversitesi (ETÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, Cilt: III Sayı: 5 (Nisan 2018), s.25-60.

⁴² *DTA, BN, 48/935-2/2.*

⁴³ Neuilly (Nöyyi) Barış Antlaşması, I. Dünya Savaşı'ndan sonra 27 Kasım 1919 tarihinde İtilaf Devletleri (ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) ve müttefikleri (Belçika, Çin, Küba, Yunanistan, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Siyam ve Çekoslovakya) ile Bulgaristan arasında imzalanmıştır. 296 maddeden oluşan bu antlaşmaya göre Bulgaristan, Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Batı Trakya'daki Gümülcine ve Dedeağaç bölgelerini Yunanistan'a, Tsaribrod ve Sturmitsa bölgelerini ise Yugoslavya'ya bırakmıştır. Bulgaristan'ın Ege Denizi ile bağlantısını ortadan kaldıran bu antlaşmada ayrıca; hava ve deniz kuvveti olmamak şartıyla Bulgaristan ordusunun 25.000 kişiyle sınırlandırılması ve zorunlu askerliğin kaldırılmasını hükme bağlayan maddeler de yer almıştır. İbrahim Kamil, "Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 60, Bahar 2017, s. 103; Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 148.

⁴⁴ Saint Germain Barış Antlaşması, I. Dünya Savaşı'nın sonunda, 10 Eylül 1919 tarihinde İtilaf Devletleri ve müttefikleri ile Avusturya arasında imzalanmıştır. 381 maddeden oluşan bu anlaşmayla Avusturya; Macaristan'ın Çekoslovakya'nın ve Yugoslavya'nın bağımsızlıklarını tanımış, Bosna-Hersek'i Yugoslavya'ya, Tirol'u, Triyeste'yi ve bazı Dalmaçya adalarını İtalya'ya, Erdel'i ve Bukovina'yi, Temeşvar'ı ve Banat'ı Romanya'ya, Galicya'yı ise Lehistan (Polonya)'a vermiştir. Bununla birlikte bu antlaşma hükümlerine göre Avusturya'nın ordusu 30.000 kişi ile sınırlandırılmış, zorunlu askerlik uygulaması kaldırılmış ve Avusturya Hükümeti, tamirat borcu ödemeye mahkûm edilmiştir. Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 617; Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 147-148.

hedeflendiği fakat Bulgaristan ve Osmanlı Devleti tarafından bu hükümlerin kabul edilmediği de bilgi olarak aktarılmıştır.

Bu açıklamalardan sonra kura usulü hakkında bilgiler bunun bir ülkedeki eli silah tutan nüfusun sınıflara ayrılarak askerlik görevi için kuraya alındığı bir uygulama olduğu belirtilmiştir. Söz konusu sınıflar ise şu şekilde sıralanmıştır:

- 1- Pay-ı taht (başkent) sakinleri
- 2- Ticaretgâh şehirlerin sakinleri
- 3- İlmiye ve ruhban sınıfı
- 4- Zadeğân (asil/tanınmış), zenginler sınıfı vb...

Ardından bu kura işleminin belirli zamanlarda özel bir merasim ile gerçekleştirildiği ve bu şekilde belirlenen kişilerin askere gitmek üzere sevke tabi tutulduğu bilgisi verilmiştir. Bununla ilgili olarak bazı muafiyet uygulamalarından da bahsedilmiş, kurayla belirlenen bazı kişilerin bedel-i şahsi ve bedel-i nakdi⁴⁵ vermek suretiyle askerlik vazifesinden muaf tutulduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Burada benzeri bir uygulamanın Napolyon zamanında Fransa'da da görüldüğünden ve hafif bir vergi karşılığında bazı kişilerin askerlikten muaf olduğundan bahsedilmiştir. Devam eden ifadelerde ise kura usulünün uygulandığı bazı ülkelerde halk arasında çeşitli huzursuzluklara yol açtığına vurgu yapılmıştır. Bu duruma bir de örnek verilerek 1796-1815 yılları arasında Fransa'da silahaltına alınanların uzun süren savaşlardan dolayı ülkelerinden uzak kalmalarına rağmen diğer bir kısım nüfusun askerden muaf olmasının ordudaki düzenin bozulmasına sebebiyet verdiğine dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde de Sultan Abdülmecid (1823-1861) döneminde çıkarılan 1843 tarihli Kura Nizamnamesi⁴⁷ ile yürürlüğe konulan kura usulünün halis Anadolu Türk'ünü tükettiği ileri sürülmüştür. Yine bu usulün Osmanlı Devleti'nde askerlikten muaf tutuldukları için azınlıkların, memleketin asli unsurunu teşkil eden Türklere göre daha müreffeh bir hayat sürmelerine sebebiyet verdiği belirtilmiştir.

Bu ifadelerin ardından 1807 yılında Napolyon tarafından ağır bir yenilgiye uğratarak ordu mevcudu 42.000 kişiyle sınırlandırılan Prusya'da genç ve güçlü bir ordu oluşturmak amacıyla uygulanamaya konulan yeni bir askeri sistem hakkında bilgi verilmiştir. Askerlik hizmet süresinin kısaltılıp terhis sonrasında da ülkede talimli genç bir nüfusun tıpkı ordu gibi hazır bulunması esasına dayanan bu sistem hakkında şu ifadelere yer verilmiştir: alan bu uygulamaya dair bir de hesap örneği verilmiştir. “...Askerlik hizmetini 3 yıl kabul edelim. Silahaltında ancak 45.000 kişilik bir ordu bulundurmamak mecburiyetinde olduğumuz bir şekle göre, bu askerden ancak 15.000 kişinin terhisi karşılığında yerlerine yine 15.000 kişiyi silahaltına alabiliriz. O halde her sene 3 yıl askerlik yapmış 15.000 kişiyi memlekete iade etmiş oluyoruz. 20 yaşından sonra silahaltına alınıp 20 sene vazife yapması durumunda bir asker en az 43 yaşına gelmiş olur. Bu yaştaki bir adamdan da pek

⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde bedelli askerlik uygulaması hakkında detaylı bilgi için bk. Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

⁴⁶ *DTA, BN*, 48/935-2/3.

⁴⁷ Sultan Abdülmecid döneminde ordu ve askerlik alanında yapılan düzenlemeler ve çıkarılan kanunlar hakkında detaylı bilgi için bk. Ayten Can Tunali, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, YDT, Ankara 2003; Gültekin Yıldız, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1854)*, YDT, İstanbul 2008.

az yönden istifade edilebilir. Şimdi 45.000 kişilik bir ordu beslemek mecburiyeti bulunan ve askerini 20 yaşının başlarında silahaltında aldıktan sonra ancak üç sene tutan bir devletin 20 sene sonunda askerlik hizmeti yapan ne kadar adamı bulunuyor: Bir senede 15.000 kişi talim görmüş nefer kazanıyor. 20 senede silahaltında bulunan 45.000 kişiden başka $20 \times 15.000 = 300.000...$ ⁴⁸

Bu ifadelerin ardından da söz konusu sistemle 20 yılda elde edilen askeri talim almış 300.000 kişinin birbirleriyle aynı vasıflarda olan 23 ila 43 yaşları arasındaki nüfusun farklı sınıflara mensup olduğu ve bunların hepsinin aynı hizmetlerde kullanılmayacağı uyarısında bulunulmuştur. Bu yüzden ilk defa Prusya'da nizamiye, redif ve müstahfaz gibi sınıflar oluşturduğu bilgisi verilmiştir. Bununla birlikte yine Prusya'nın 1814 yılında mecburi askerlik uygulamasını yürürlüğe koyduğu ve bu sayede meydana getirdiği güçlü ordusuyla 1864'de Danimarkalıları, 1866'da Avusturyalıları ve 1870'de de Fransızları mağlup ettiği⁴⁹ belirtilmiştir.⁵⁰

Konferans metninin devam eden kısmında ise memleket müdafaası için teşkil edilen ordunun muharip kuvvetlerinden başka cephe gerisinde mühimmat, erzak ve iaşe temini, savaş hattındaki hasta ve yaralıların sevki ve diğer geri hizmet işlerinin yürütülmesi gibi işlerle vazifeli sınıfların varlığından bahsedilmiştir. Burada geri hizmet sınıflarına mensup olanların, muhariplerden, sahillerin, kalelerin müdafaasında vazifelendirilen askerlerin de bunlardan ayrı özelliklerdeki askerler olduğu ve barış zamanındaki ordu düzeninde de bu hususa dikkat edildiğine değinilmiştir.⁵¹

Kura usulü ile ilgili verilen açıklamalar böylelikle tamamlandıktan sonra mükellefiyet-i amme yani mecburi askerlik hizmeti usulü hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre mükellefiyet-i amme usulünün; herhangi bir sınıf ve şehir istisnası olmadan bütün memleket evladının kutsal sayılan ülke savunması ile görevlendirilmesi esasına dayandığından bahsedilmiştir. Ardından da bu usulde yine ülke menfaatleri doğrultusunda bazı istisnaî uygulamaların varlığından bahisle şu ifadelere yer verilmiştir: "...Mesela: haneden hükümdarı (bu uygulamadan) istisna edilir. Hâlbuki ekseri hükümetlerde hanedan hükümdarı, hemen kâmilten gönüllü askerlerdir. Rusya'da Almanya'da ve bizde (Osmanlı'da) olduğu gibi devlet ricalinden bir yerde iskân edilme zorunluluğu olanlar müstesna edilir ve ekser bunlar da bazı kayıtlara tabi tutulur. Hulasa; mükellefiyet-i amme usulünde herkes memlekete karşı bağlılığını gösterecek fırsata mazhar olmuş bulunur. Şu suretle ne vatanını müdafaa şerefi ve ne de askeri vazife tekel altına alınmış olmaz. Bu da memleketin her türlü meselelerine, maddiyatına, maneviyatına, ahlakına ve sosyal yapısına daima iyi izler bırakır. Bu suretle teşkil edilen orduların büyük bir iman ve

⁴⁸ DTA, BN, 48/935-2/3.

⁴⁹ Bu savaşlar hakkında detaylı bilgi için bk. Stacie E. Goddard, "When Right Makes Might: How Prussia Overturned the European Balance of Power", *International Security*, Vol. 33, No. 3 (Winter, 2008/2009), s. 110-142; Hans Brems, "The Collapse of The Binational Danish Monarchy in 1864: A Multinational Perspective", *Scandinavian Studies*, Vol. 51, No. 4, Henrik Ibsen Issue (Autumn 1979), s. 428-441; J. Jemnitz, "The First International and the War (1864-1866)", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 11, No. 1/4 (1965), s. 57-94; Geoffrey Wawro, "The Habsburg Flucht nach vorne in 1866: Domestic Political Origins of the Austro-Prussian War", *The International History Review*, Vol. 17, No. 2 (May, 1995), s. 221-248; Dennis E. Showalter, "Diplomacy and the Military in France and Prussia, 1870", *Central European History*, Vol. 4, No. 4, 1870/71 (Dec., 1971), s. 346-353.

⁵⁰ DTA, BN, 48/935-2/3.

⁵¹ DTA, BN, 48/935-2/4.

mefkûresi bulunur. Bu gibi ordulara pek tabi ücretli ordulardan daha ziyade itimat edilir...”

Bu ifadelerin akabinde mükellefiyet-i amme usulü ile tesis edilen orduda ahlak mefhumunun, daha güçlü hissedildiği ve bunun da kişilerin askere çağrılmasındaki gayeden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bununla birlikte söz konusu usulde ordudaki her bireyin mukaddes bir amaç doğrultusunda bir araya geldiği ve vazifeleri başında hayatlarını kaybetmelerinin kendileri için ebedi bir hayatın başlangıcı olduğuna inanıldığından bahsedilmiştir. Bu yüzden her neferin bu mertebeye mazhar olma isteği ve duygusu ile vazife yaptığı, hariçten satın alınmayan ve milletin sinesinden doğan bu duyguların ordunun en büyük silahı şeklinde değerlendirildiği de kaydedilmiştir. Devam eden ifadelerde ise mükellefiyet-i amme usulüyle ucuz maliyetle vazifesine sadık bir ordunun kolaylıkla temin edilebileceği ifade edildikten sonra bu usulün diğer faydaları sıralanmıştır. Bu bağlamda mükellefiyet-i amme usulü sayesinde askerlik yapan herkesin az-çok bedenen çalışmayı öğrendiği, şahsi cesaretini arttırmak suretiyle baba evinden ayrılıp, vazife yaptığı asker ocağında kişisel gelişimine katkıda bulunduğuna vurgu yapılmıştır. Yine bu usulün kişiye ata binmek, silah kullanmak, yüzmek, düzenli hayata alışmak ve çeşitli spor dallarını öğrenmek gibi faydalar sağladığı ifadelerine de yer verilmiştir. Burada ayrıca mükellefiyet-i amme usulünün memleket gençlerinin başka şehirleri görme, birçok aleti, edevatı ve aracı tanıma gibi faydalar sağladığı, bu sayede oluşturulan asker ocağının ise memleket için münevver evlatlar yetiştiren bir kurum haline geldiği de belirtilmiştir. Burada mükellefiyet-i amme usulünden başka “nefir-i âmm” denilen seferberlik usulünden de bahsedilmiştir. Bunun da herhangi bir harp tehlikesinde eli silah tutan herkesin memleket müdafaasına çağrıldığı ifade edilmiş, buradan da hareketle vatan müdafaasının yalnızca ordunun değil, memleketteki her ferdin vazifesi oluşuna değinilmiştir.⁵²

Konferansın bundan sonraki bölümünde “*Teşkilatın Lüzumu ve Teferruatı*” şeklinde yeni bir başlık altında orduyu oluşturan kısımlar hakkında bilgiler verilmiştir. Burada ilk olarak ordunun barış zamanındaki teşkilat yapısının önemine değinilmiştir. “*Teşkilat-ı hazar(ıye)*” adıyla tanımlanan bu yapının basit bir şekilde sadece harp maksadını temin için kurulduğu bilgisi aktarılmıştır.⁵³ Ardından Teşkilat-ı hazariyenin en mühim unsurlarının Başkumandanlık makamı ile Harbiye ve Bahriye Nezaretleri olduğu, Başkumandanlık unvanının genellikle hükümet başkanlarına verildiği fakat cumhuriyet rejimlerinde mesela; Fransa’da başkumandanlık görevinin ordudaki mareşallerden biri tarafından yürütüldüğü bilgilerine yer verilmiştir. Diğer taraftan bu unvanın, I. Dünya Savaşı öncesinde Almanya’da Kayzer Wilhelm⁵⁴’e, Osmanlı Devleti’nde ise Kanun-i

⁵² DTA, BN, 48/935-2/4.

⁵³ DTA, BN, 48/935-2/5.

⁵⁴ Kaiser II. Wilhelm 1888 yılında tahta geçen Alman İmparatorudur. II. Wilhelm, 1888 yılında tahta çıkışından sonra Türk-Alman ilişkileri önemli bir ivme kazanmıştır. Dönemin Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid ile II. Wilhelm arasında başlayan iyi ilişkiler kısa zamanda dostluğa dönüşmüştür. Nitekim II. Wilhelm, 1889, 1898 ve 1917 yıllarında toplam üç kere Osmanlı Devleti’ni ziyaret etmiştir. II. Wilhelm’in Osmanlı Devleti’ni ziyaretleri ve bu doğrultudaki gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bk. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 81-87; Ö. Kürşat Karacagil, “Alman İmparatoru İstanbul’da (1917)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 6, Sayı: 12, Ankara 2013, s. 111-133; Ö. Kürşat Karacagil, “II. Wilhelm’in Osmanlı İmparatorluğunu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa’nın Günlüğü” (1898)”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 24, Sayı: 2, Aralık 2014, s. 73-97.

Esasi gereğince⁵⁵ padişaha ait olduğu fakat Osmanlı Devleti'nde barış zamanında orduya ait işlerin Bahriye ve Harbiye Nezâretleri vasıtasıyla yürütüldüğü ifade edilmiştir. Bunun yanında I. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye (Genelkurmay Başkanlığı)'ye bir derece bağımsızlık verildiği, imparatorun askerî işlerle ilgili emirlerinin bu makam vasıtasıyla gerçekleştirildiği kaydedilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde ise barış zamanında başkumandanın orduya ait işleri bahriye ve harbiye nezaretleri vasıtasıyla, sefer zamanında ise yerine bir vekil atamak suretiyle yürüttüğü bilgisi aktarılmıştır. Burada başkumandanlık makamının görev ve yetkileri kapsamında Yunanistan ve Bulgaristan'dan da örnekler verilmiştir. Şöyle ki; son harplerde Yunan başkumandanlık makamının Kral Konstantin ile General Papulas arasında sürekli el değiştirdiği ve halen Papulas'ın uhdesinde bulunduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Bulgaristan gibi bir kısım küçük devletlerde ise Bahriye işlerinin Harbiye Nezâreti'ne bağlı olarak yürütüldüğü bilgisi aktarılmıştır. Diğer taraftan küçük ama donanması güçlü ülkelerdeki harbiye ve bahriye işlerinin ise ayrı nezaretler tarafından yürütüldüğü, Yunanistan'ın bunlardan birisi olduğundan bahsedilmiştir.⁵⁶ Bu ifadelerden sonra Başkumandanlık makamının belli başlı dairelerden oluştuğu aktarılmış ve bu daireler şu şekilde sıralanmıştır:

- Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi
- Umur-ı Sıhhiye-i İnsaniye ve Hayvaniye Dairesi
- Techizat / Harbiye Dairesi
- Umur-ı İlaş ve Harbiye/Masarifat-ı Umumiye Dairesi
- Umur-ı Adliye ve Mahâkim Dairesi
- Umur-ı Zatiye ve Şahsiye Dairesi

Bu sıralamalardan sonra ilk olarak birçok ülkede kendisine has özellikte ve geleneksel bir yapıya sahip olan, Osmanlı Devleti'nde ise 1877 yılında çıkarılan nizamnâme gereğince Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ile birlikte doğrudan padişaha bağlı olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi hakkında izahat yapılmıştır. Bununla birlikte sayılan tüm bu dairelerin kendilerine mahsus çeşitli şubelerden kurulduğu ve yine bu dairelerin işleyişleri, mensupları ve şubeleri her devlette birbirine benzese de aralarındaki muhtelif farkların mevcut bulunduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin belli başlı vazifeleri ise; ordunun her türlü tehlikeyi bertaraf edebilecek

Ayrıca Kaizer II. Wilhelm'in hayatı ve imparatorluğu hakkında yapılmış iki çalışma için bk. John C. G. Röhl, *Kaiser Wilhelm II, 1859–1941, A Concise Life*, (Translated By Sheila De Bellaigue), Cambridge Universty Press, United Kingdom 2014; John C. G. Röhl, *Wilhelm II Kaiser's Personal Monarchy, 1888-1900*, (Translated By Sheila De Bellaigue), Cambridge Universty Press, United Kingdom 2015.

⁵⁵ Kanunu-i Esasi, II. Abdülhamid'in Sadrazamı Mithat Paşa tarafından 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen ve 119 maddeden oluşan Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasıdır. Osmanlı Devleti'nde başkumandanlık makamının padişaha ait olduğu hükmü ise bu anayasanın 7. maddesinde ifade edilmiştir. Buna göre söz konusu madde şu şekildedir: Madde 7- *Vükelânın azil ve nasbı ve rütbe ve menasib tevcihi ve nişan itası ve eyalât-ı mümtazenin şerait-i imtiyazilerine tevfiikan icra-yı tevcihatı ve meskukat darbı ve hutbelerde nâmının zikri ve düvel-i ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilâmı ve kuvve-i berrîye ve bahriyenin kumandası ve harekât-ı askerîye ve ahkâm-ı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devair-i idarenin muamelâtına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazat-ı kanuniyenin tahfifi veya affı ve Meclis-i Umumi'nin akd ve tatili ve lede'l iktiza Heyet-i Mebusan'ın azası yeniden intihab olunmak şartıyla feshi hukuk-ı mukaddes-i Padişahi cümlesindedir. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s. 36-51.*

⁵⁶ DTA, BN, 48/935-2/5.

şekilde eğitilmiş ve hazır bulunmasını sağlamak ve memleket müdafaası için gerekli tüm ihtiyaçları temin etmek şeklinde ifade edilmiştir. Yine bu kurumun barış zamanında kalelerin, iskelelerin, demiryollarının/şimendiferlerin ve yolların hazırlanmasını sağlamak, sahil müdafaasını temin etmek, harp malzemesi, mühimmat, kara ve deniz nakil araçlarını tedarik etmek gibi vazifelerinin olduğu da belirtilmiştir. Bunlardan başka adı geçen dairenin depo hazırlamak, casus temin etmek, propaganda ve karşı propaganda ile istihbarat faaliyetleri yürütmek, bu bağlamda dünya siyasetini ve yeni gelişmeleri takip etmek hatta harita yapmak gibi faaliyetlerin görevleri arasında yer aldığı da kaydedilmiştir.⁵⁷

Bunun ardından Harbiye Nazırı'nın emrinde olup bahsedilen vazifelerin dışında bir takım fenni işleri takip ve bunların ordudaki tatbikini gerçekleştirmekle görevli bir kısım fenni müfettişliklerin mevcudiyetinden de bahsedilmiş bunlar ise şu şekilde sıralanmıştır:

- Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi
- Topçu ve Nakliye Müfettiş-i Umumisi
- İstihkâm ve Kıtaat-ı Fenniye Müfettiş-i Umumisi
- Süvari Müfettiş-i Umumisi
- Mekâtib Müfettiş-i Umumisi
- Piyade, Makineli Tüfek, Yakından Muharebeye Mahsus Olan Alet ve Edevat-ı Harbiye Müfettiş-i Umumisi
- Ve daha bir kısım müfettişlikler

Bu müfettişliklerle ilgili olarak da bunların bir emir ve kumanda yetkilerinin ve kıtaatlarının olmadığı, yalnız kendi maiyetleriyle isimlerine mutabık işlerle meşgul olup, mevcut talimatlar veya bağlı oldukları nezaretin emirleri doğrultusunda faaliyet gösterdikleri bilgileri verilmiştir. Burada ayrıca bu müfettişliklerin dışında bir de ordu müfettişliklerinin varlığından bahsedilmiştir. Muharebelerin olabileceği cepheler dikkate alınmak suretiyle ülkenin, ordunun kuvvetine ve harp sahasına göre ordu müfettişliklerine taksim edildiği ve bunların büyük yetkilere haiz, hatta emir ve kumanda hakkına sahip oldukları belirtilmiştir. Bunlara ilaveten müfettişlerin birer kumandan namzedi olup, ekseri harp zamanında oldukları mıntıkadaki ordunun adıyla isimlendirildikleri de kaydedilmiştir.

Konferans metnin bundan sonraki kısmında ise “*Cüz’-i Tam ve Ordu İnkısamı Eşkâli*” şeklinde bir başlık verilerek ordunun şekli ve oluşumuna dair bilgiler aktarılmıştır. Bu kısımda ilk olarak bir ordunun ne şekilde toplanacağı ve teşkilat yapısının nasıl olacağına önemine vurgu yapılmıştır. Daha sonra bir orduyu barındırmak, idare etmek ve tehlikeye maruz kalan yere vaktinde yetişebilecek şekilde kısımlara ayırarak ülkenin belli yerlerine konumlandırıldığından ve bunun öneminden bahsedilmiştir. Bütünün özelliklerine sahip, savaş yapmaya muktedir büyük veya küçük parçalar şeklindeki bu kısımların her birine de “cüz’-i tam” adı verildiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte cüz’-i tamların memleketin muhtelif mahallerine yerleştirilmesi işine ise “vaz’ül ceş” adı verildiği bilgisiyyle ikinci konferans sonlandırılmıştır.⁵⁸

⁵⁷ DTA, BN, 48/935-2/5.

⁵⁸ DTA, BN, 48/935-2/6.

Üçüncü Konferans (Hal-i Hazar)

Bu konferansta ise ilk olarak barışın tanımı yapılmıştır. Şöyle ki; bir ülkenin haricte komşularıyla dostane ilişkiler kurması, dâhilde de herhangi bir asayişsizliğe maruz kalmaksızın gelişim ve ilerlemeyle meşgul olması durumuna “*hal-i sulh*” yani barış/barış hali denildiği kaydedilmiştir. Barış zamanının iyi bir ordu hazırlama açısından büyük bir önem için önem arz ettiği düşüncesi ileri sürülmüş ve “*Bu mesel ile bulur cümle düvel fevz-ü felah, hazır ol cenge eğer ister isen sulh-ı salah*”⁵⁹ sözü ile bu düşünce desteklenmiştir (bk. EK-3). Bundan sonra ise cüz’-i tam denilen ordu kısımları ve teşekkülleri hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda cüz’-i tam olarak adlandırılan teşkilatın Napolyon devrinde görülen yaklaşık 20.000 ila 30.000 kişilik bir kuvvete sahip olan kolordu denilen teşkilatlara denildiği belirtilmiştir. Bununla birlikte Napolyon’un askeri tecrübelerine dayanarak kurduğu bu teşkilatın 1815’ten sonra birçok ülkede görüldüğü ve orduyu oluşturan en büyük kısmını temsil ettiği de vurgulanmıştır. Ayrıca yine Napolyon’un “*harpte yaşamak için ayrı bulunmak, muharebe için birleşmek*” sözünün barış zamanında da geçerliliğini koruduğu, bununla birlikte bir ülkenin beslemek mecburiyetinde kaldığı ordunun yalnız sefer için değil, barışta da cüz’-i tamlar/kolordular haline getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Burada ayrıca bir orduyu meydana getiren büyük cüz’-i tamların adet ve kuvvetinin⁶⁰ bulunduğu ülkenin askeri, siyasi ve sosyal yapısı ile doğrudan ilişkili bir mahiyet arz ettiği de hatırlatılmıştır. Ardından bir ordunun barış zamanındaki taksimatının, ülkenin idari ve siyasi taksimiyle uyumlu olmasının faydalarından bahsedilmiş ve buna bağlı olarak orduya asker, hayvan ve diğer ihtiyaçların tedariki bağlamında tüm askeri ve mülki memurların müştereken çalışmalarının önemine değinilmiştir. Bunlardan hareketle de büyük bir kolordunun mutasarrıflık veya vilayet sınırları dâhilinde konuşlandırılması tavsiyesinde bulunulmuştur. Çünkü bir vilayetin bir kolorduya tahsis edilmesinin bilhassa savaş zamanında beklenmeyen zorlukların kolayca giderilmesi ve ordunun vilayet kaynaklarından daha kısa sürede yararlanması açısından fayda sağlayacağı vurgulanmıştır.

Bunlarla birlikte kolordu-vilayet taksimatının ülke halkının ayrı unsurlar şeklinde varlığını devam ettirdiği yerlerde çeşitli zararlara sebep olacağı da hatırlatılarak bu durum tarihten çeşitli örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda mesela Osmanlı Devleti’nin sınırları dâhilinde olmasına rağmen Kafkasya’daki Ermenistan bölgesinde bir kolordu tesisinin askeri açıdan fayda sağlamayacağına dikkat çekilmiştir. Yine Rusya’nın Lehistan ve Kafkasya’daki müstakil teşkilatlarının da farklı zamanlarda askeri açıdan bazı olumsuzluklara sebebiyet verdiği de ayrıca hatırlatılmıştır. Tarihi olaylar dâhilinde I. Dünya Savaşı’nda bazı devletlerin müstemlekelerinden ihdas ettiği teşkilatların savaşlarda faydalı muharebeler yapamadığı gibi savaş sonrasında da intibah/uyanış adı verilen siyasi olayları tertipedikleri ifade edilmiştir. İngiltere’nin kolordular teşkil ettiği İrlanda, Hindistan ve Mısır gibi yerlerde meydana gelen olayların da bu tipten hadiseler oldukları belirtilmiştir.⁶¹

⁵⁹ Ziya Paşa veya Abdülhak Molla’ya atfedilen bu söz hakkında yapılmış bir değerlendirme için bk. Fatma Sönmez, “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarındaki Şiir Alıntıları ve Bu Alıntılarının Metinlerin Anlamına Etkisi”, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 32 (Aralık 2014), s. 188.

⁶⁰ *DTA, BN, 48/935-3/1.*

⁶¹ *DTA, BN, 48/935-3/2.*

Bu açıklamaların ardından kolorduların ülkenin muhtelif yerlerinde bulundurulmasının bir başka faydasından bahsedilmiştir. Şöyle ki; bir kolordunun bulunduğu veya civarındaki yerlerde ihtiyaçlar doğrultusunda imalathaneler, depolar, iskeleler, tersaneler, kara ve demir yolları inşa edildiği için ülkenin gelişimine katkı sağladığı kaydedilmiştir. Fakat burada âdem-i merkeziyet usulüyle hazırlanmalarına rağmen kolorduların talim-terbiye, teçhizat, iaşe ve idare gibi konularda birliktelik arz etmeleri gerektiği de ayrıca vurgulanmıştır.

Konferans metnin devam eden kısmında ise “*Ordu*” başlığı altında açıklamalar yapılmıştır. Ordunun; basit anlamda bir ülkenin resmi silahlı kuvvetini temsil ettiği belirtilerek, barışta müteferrik bir şekilde hazırlanan ve savaş esnasında ise yine zaruri olarak kısımlar halinde sevk ve idare edilen silahlı kuvvetlerin daima güçlü tutulması gerektiği uyarısında bulunulmuştur. Burada teknik bir tanım da yapılarak kolorduların bir araya gelerek vücuda getirdiği silahlı kuvvete ordu denildiği ifade edilmiştir. Bu tanımlardan sonra bir ordunun kaç kolordudan müteşekkil olması gerektiği hususunda bilgi verilmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında üzerinde çokça tartışılan bir konu olarak 8, 6, 4, 3, 2 gibi rakamların ortaya atıldığı⁶² fakat bu sayının ülkelerin askeri harekât alanlarına ve ihtiyaçlarına göre değişiklik arz edebileceği kaydedilmiştir. Bunun en bariz örneğinin ise I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Çanakkale ve Suriye cephelerinde görüldüğü belirtilmiştir. Burada önemli bir hususa da dikkat çekilerek; bir ordu kumandanının emrindeki tüm kuvvetin yapılacak harekâttan vaktinde haberdar olması ve cepheye ya da yakınına bizzat gidebilecek konumda ve yeterlikte olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bunda da arazi yapısının, ulaşım şartlarının (kara ve demir yolları, nehirler, bataklıklar, dağlar, ormanlar), sahip olunan vesait ve teçhizatın (otomobiller, uçaklar, gözlem dürbünleri ve her türlü harp malzemesi) etkili unsurlar olduğu da ayrıca ifade edilmiştir. Yine savaş esnasında yürüyüş yapmak mecburiyetinde kalan bir ordunun temayül gereği 3 kolordudan oluşması gerektiği diğer taraftan daimi cepheler teşkil etmek zorunda olan orduların ise harp sahasının durumuna göre 8 veya daha fazla kolordudan oluşabileceği hususuna vurgu yapılmıştır. Burada ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordularının gruplar halinde bir kumandanlığa bağlı şekilde teşkilatlandırıldığı, Başkumandanlığın kolordular yerine doğrudan ordu gruplarıyla irtibat sağladığı bilgisi de hatırlatılmıştır. Burada ayrıca “ordular grubu”nun “grup kumandanlığı”ndan farklı olarak; zorunlu hallerde bir kolordu kumandası emrine nizami miktardan fazla fırka ve teşkilat görevlendirilmesiyle meydana getirilen teşkilat olduğu izah edilmiştir.⁶³

Konferansın devam eden kısmında “*kolordu*” başlığı altında bu teşkilat hakkında açıklamalar yapılmıştır. Buna göre “sevk-ül ceş cüz’-i tamı”nın en büyüğüne kolordu adı verildiği belirtilmiştir.⁶⁴ Genel kabul görmüş bir şeklinin olmamasına rağmen bir kolordu teşkilinde dikkate alınması gereken esaslar ise şu şekilde sıralanmıştır:

⁶² DTA, BN, 48/935-3/2.

⁶³ DTA, BN, 48/935-3/3.

⁶⁴ Burada sevkulceşin tanımını da yapılarak; askeri sevk ve idare etmek ve ateş tesiri dâhiline girinceye kadar ve ateş tesirinden çıktıktan sonra tekrar ikinci bir ateş tesirine icap ettiren sahanın yeniden oluşturulması zamanına kadar yapılan harekât olduğu belirtilmiştir. bk. DTA, BN, 48/935-3/3.

• Sevk-ül ceş sahasından tabiye⁶⁵ sahasına intikalde bütün muharebe kuvvetini istihdam edebilmek, bunların tüm ihtiyaçlarını ve işlerini sağlayabilmek.

• Gerek sevk-ül ceş sahasında gerek tabiye sahasında her türlü ihtiyacı giderebilecek teşkilata sahip olmak.

Bununla birlikte;

- Herhangi bir yürüyüşten sonra muharebe yapmak mecburiyeti karşısında bütün kuvvetten zamanında istifade edebilmek için azami bir günden fazla yürüyüş yapılmaması.

- Muharebe esnasında diğer harp sahalarından başka cüz'-i tam takviyesine lüzum kalmaması için kendi içinde muhtelif sınıfların teşkil edilmesi. Yani erzak ve cephanenin salimen ikmal ile tüm harp malzemesinin sevk ve idaresi için gerekli tüm tertibata sahip olmak.

Bunlardan sonra kolorduların mevcutları hakkında da bilgi vererek bunların genellikle 20.000 ila 40.000 kişilik teşkilatlar olduğu bilgisi verilmiştir.⁶⁶

Konferans metnin bundan sonraki bölümünde ise geçerli bir kaide olmamasına rağmen kolorduların genellikle fırka adı verilen üç büyük cüz'-i tamdan oluştuğu buna bağlı olarak firkalardaki alayların ve taburların sayısının katı bir mahiyet arz etmediği ifade edilmiştir. Ardından "Fırka" başlığı altında daha başka açıklamalar yapılmıştır. Bu bağlamda firkaların; belli başlı bir "sevk-ül ceş cüz'-i tamı" oldukları ve kolordu teşkilatı bulunmayan devletlerde müstakil bir yapı arz ettikleri bilgisi aktarılmıştır.⁶⁷ Bununla birlikte I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti ordusundaki en büyük cüz'-i tamın fırka teşkilatı olduğuna değinilmiş, hatta 1897 yılındaki Yunan Savaşı'nın⁶⁸ fırka sistemli bir orduyla kazanıldığı ifade edilmiştir. Burada ayrıca; Osmanlı Devleti'nin kolordu sistemine 1908 yılında geçtiği ve bu sistemin Mondros Mütarekesi sonrasında değişikliğe uğradığı⁶⁹ kaydedilmiştir.

Fırka teşkilatı hakkında Avrupa tarihinde meydana gelen bazı olaylar üzerinden de önemli bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda fırka teşkilatının ilk defa Avrupa'da meydana gelen Yedi Yıl Savaşlarında görüldüğü, bunların da genellikle 9 tabur piyade, 6-8 bölük süvari ve 6 bataryadan oluştuğu ifade edilmiştir. Devamında ise Dük Ferdinand'ın Fransızlara karşı oluşturduğu firkaların Fransa'da da görüldüğü ve prinsipte bir fırkanın

⁶⁵ (Askeri) Yerli yerine koyma, hazırlama, tertip etme. bk. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2004, s.1012.

⁶⁶ *DTA, BN, 48/935-3/3.*

⁶⁷ *DTA, BN, 48/935-3/4.*

⁶⁸ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Yunanistan'ın Osmanlı Devleti aleyhine Ege Adalarını ve Girit'i kendi sınırlarına dâhil etmeye yönelik izlediği politikalar, iki devlet arasında büyük bir gerginliğin meydana gelmesine neden olmuştur. Sonraki süreçte Avrupa devletlerinin de desteğini alan Yunanistan, Osmanlı Devleti'nin tüm çabalarına ve aldığı önlemlere rağmen 21 Mart 1897 tarihinde Girit'i işgal etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 17 Nisan 1897 tarihinde Yunanistan'a savaş ilan etmiştir. Rus Çarı'nın devreye girmesi sonucunda 20 Mayıs 1897 tarihinde bir ateşkesle son bulan bu savaşta Osmanlı Devleti, Yunanistan'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. 4 Aralık 1897'de imzalanan İstanbul Antlaşması ile Teselya'yı Yunanistan'a bırakan Osmanlı Devleti, Yunanistan'ı da savaş tazminatı ödemeye mahkûm etmiştir. Bu savaş ve sonuçları hakkında detaylı bilgi için bk. Süleyman Tevfik-Abduh Zihni, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ve Yunan Muharebesi 1314*, Mihran Matbaası, İstanbul 1315; 1897 *Osmanlı-Yunan Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1965; Bayram Kodaman, *1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

⁶⁹ Mondros Mütarekesi sonrasında Türk Ordusu'nun yapılanması hakkında detaylı bilgi için bk. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 2001.

10.000-12.000 kişilik bir kuvvete sahip olması gerekirken, bu rakamın 5.000-8.000 arasında seyrettiği belirtilmiştir. Burada söz konusu teşkilatın Osmanlı Devleti'ndeki yapısına da değinilerek I. Dünya Savaşı'nın başlarında Osmanlı ordusundaki fırka mevcudu nizami iken savaşın sonuna doğru sayılarının azaldığı kaydedilmiştir. Fırka teşkilatıyla ilgili açıklamaların yer aldığı kısımda ise bu teşkilatı Prusyalıların 1805 ve 1806 yıllarında kullandıkları, Almanların ise kolordularını liva⁷⁰ taksimatına göre kurdukları şeklinde bilgiler aktarılmıştır.

Kolordudan sonra "*Alaylar*" başlığı altında bunların da tabiye cüz'-i tamının en büyüğü ve tabur adı verilen 1 ile 5 kısımdan oluşan toplamda yaklaşık 1.000 kişilik muharip kuvvete sahip teşkilatlar oldukları belirtilmiş, devamında ise alaylara makineli tüfek bölüklerinin de ilhak edildiği bilgisi aktarılmıştır. Ardından konulan "*Tabur ve Bölükler*" başlığı altında ise alayın kısımlarından olan taburların mühim bir tabiye cüz'-i tamı olduğu vurgulanarak, Napolyon'un "*bazen bir tabur bir meydan muharebesini kazanmaya tesir eder*" şeklindeki sözünün de bunu ispat ettiği ifade edilmiştir. Burada ayrıca bölük adı verilen 1 ile 5 kısımdan meydana gelen; mevcudu tam, teçhizatı mükemmel, talim ve terbiyesi yerinde olan bir taburun savaşın kaderini dahi etkileyebileceği vurgulanmıştır. İlave olarak da taburların son bölüklerinin I. Dünya Savaşı'ndan itibaren "makineli tüfek bölüğü" şeklinde ihdas edildiği, mevcutlarının da yine taburlardaki asker miktarına göre belirlendiği bilgisi verilmiştir.⁷¹

Konferans metninin devam eden bölümünde *bölük teşkilatı* hakkında da açıklama yapılmıştır. Bu doğrultuda bölüklerin kendi içinde takım adı verilen 1 ile 5 kısımdan kurulduğu, takımların da mevcutlarına göre 10-12'şerli gruplara bölündüğü, bunların her birine de manga denildiği belirtilmiştir. Ardından da mangadan kolorduya kadar tüm teşkilatın bir emir-kumandaya tabi bulunduğu, kumandan rütbelerinin de onbaşidan başlayarak, cüz'-i tamların büyüklüğüne göre yükseldiği, takımın mülazım (teğmen), bölüğün yüzbaşı, taburun da binbaşı rütbesindeki subaylar tarafından kumanda edildiği kaydedilmiştir. Bununla birlikte tabur da dâhil olmak üzere yukarıya doğru giden teşkilatlarda emir-kumandanın cüz'-i tam nispetinde bir kumandan ve maiyetindeki heyetten oluştuğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda taburdan başlayarak kumandanların bir yaveri, bir heyet-i erkânı, alayın bir kumandanı, bir kumandan muavini, bir yaveri ve bir heyet-i erkânı, liva, fırka ve kolorduların ise kumandanlarından başka heyet-i erkânı ve karargâhları olduğundan bahsedilmiştir.⁷²

Emir-kumanda bahsinden sonra teşkilatları meydana getiren sınıflara da izah edilmiştir. Bu hususta cüz'-i tam teşkilatlarının daha ziyade piyade sınıfından oluştukları, diğer sınıflardan büyük cüz'-i tamlar teşkil edilememesine rağmen Rusya'da livaların topçu sınıfından kurulduğu bilgisi verilmiştir. Bununla birlikte topçu livalarının genellikle 2 veya 3 topçu alayından, topçu alaylarının da 2 ya da 3 topçu taburundan, topçu

⁷⁰ Burada liva hakkında da şu ifadelerle yer verilmiştir: "... Liva teşkilatı firkadan küçük ve fakat alaydan büyük teşkilattır. Livalar müstakil olmadıkça kaideten firkalar gibi sunuf-ı muhtelifeden teşkil kılınmaz. Livalar, firkalar dâhilindeki piyade kuvvetinin suret-i umumiyede tasnifinden mevcuda gelen cüz'-i tamlardan teşekkül eder. Mesela 12 taburu haiz olan bir fırkanın 6 taburu bir livayı, diğer 6 taburu da ikinci bir livayı teşkil eder. Mamañih bu livalara piyadeden gayri sınıflardan da küçük mikyasta cüz'-i tamlar ilhak edildiği gayr-i varid değildir..."

⁷¹ DTA, BN, 48/935-3/4.

⁷² DTA, BN, 48/935-3/5.

taburlarının ise 4 ila 6 toptan müteşekkil 2-3 bataryadan kurulduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan topçu taburlarının muhtelif cinsteki bataryaları ihtiva ettiği ve bir topçu alayının ise birer cebel (dağ), sahra (çöl) ve obüs⁷³ bataryasından meydana geldiği izah edilmiştir.

Bu kısımda “*Süvari Teşkilatı*” ile ilgili bilgiler de aktarılmıştır. Buna göre I. Dünya Savaşı'nda Rus ve İngiliz ordularında süvari kolordu ve fırkalarının görüldüğü bunların Suriye ve Çanakkale cephelerinde görev yaptıkları izah edilmiştir. Süvari kolordularının birden fazla süvari fırkası ile süvari topçusu ihtiva ettiği bunun da savaş esnasındaki takip harekâtında önemli sonuçları beraberinde getirdiği ifade edilmiştir. Ardından konulan “*Süvari Fırkası*” başlığı altında süvari fırka veya livalarının zaruri teşkilatlar olduğuna değinilmiş, bunların mümkün mertebe talim ve terbiye edilmiş olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. İfadelerin devamında ise süvari fırkalarının genellikle livalardan, livaların da alaylardan müteşekkil bir yapı arz ettiği, bir süvari fırkasının 2 ila 3 livadan, bir livanın 2 ila 3 alaydan, bir alayın ise 4 ila 5 bölükten meydana geldiği açıklamasına yer verilmiştir. Burada süvari fırkalarına bazen tabur, bazen de süvari topçusu ilhak edildiği, hareket kabiliyeti için de motorlu arabalar veya atlı makineli tüfek grupları ile istihkâm müfrezeleri⁷⁴, geri hizmet için de fenni kıtalar verildiği ifade edilmiştir.⁷⁵

Bu açıklamaların ardından “*Teşkilat-ı Sabite*” başlığı altında kale ve sahil müdafaası ile sınır tertibatı ve jandarma teşkilatı gibi konular değerlendirilmiştir. Başlık altında ilk olarak cüz'-i tamlar hakkında şimdiye kadar bilgilerin bir ordunun seyyar kısımları ile alakalı fakat her ordunun sabit teşkilatlarının mevcut olduğu belirtilmiştir. Sabit teşkilatların başında ise kalelerin geldiği ve bunların buldukları yere ve üstlendikleri vazifeye göre birinci ve ikinci sınıf olarak şeklinde tasnif edildiklerinden bahsedilmiştir. Kalelerin kolordu veya müstakil fırka kumandanları ve maiyetlerindeki heyetler tarafından idare edildiği ve daha ziyade sabit topçu teşkilatı ve fenni kıtalar ihtiva ettiği kaydedilmiştir. Kale müdafaası için gerekli kuvvetin seferberlik esnasında temin edildiği, bununla beraber tehlikeye maruz kalabilecek veya vazifesi açısından önem arz eden kalelere piyade kuvveti de tahsis edildiği ifade edilmiştir. Burada önemli askeri geçiş yollarını tutmak amacıyla “tevkif tabyaları” namıyla münferit veya grup halinde teşkilatlandırılmış istihkâmların varlığına da değinilmiştir. Ayrıca önemli bir hususa da vurgu yapılarak, teçhizat ve talim-terbiye açısından mükemmel, manevra kabiliyeti yerinde ve nakil vasıtaları yeterli, kuvvetli bir orduya sahip ülkelerde kaleye olan ihtiyacın nispeten daha az olduğu bilgisine yer verilmiştir. Çünkü böyle ülkelerin tehdit altındaki cepheye vaktinde müdahale edebilecek, taarruz kabiliyeti yüksek ve mükemmel bir sahra ordusuna sahip olduğu belirtilmiştir. Bu ifadeler, I. Dünya Savaşı'ndan örneklerle de desteklenmiştir. Söz konusu örnekte; Liyej⁷⁶, Namur⁷⁷ ve Anvers⁷⁸ gibi kalelerin, başlangıçta Alman taarruzlarına karşı koyamadığı fakat İtilaf Devletleri'nin seyyar ordularla bu taarruzları durdurduğu diğer taraftan Verdun Kalesi'nin de İtilaf kuvvetlerine önemli faydalar sağladığı gibi hususlardan bahsedilmiştir.⁷⁹

⁷³ Yüksek ve alçaktan mermi atabilen kısa namlulu top.

⁷⁴ DTA, BN, 48/935-3/5.

⁷⁵ DTA, BN, 48/935-3/6.

⁷⁶ Liege, olarak da bilinir. Belçika'daki Valonya Bölgesi'nin en büyük şehri, Liege İli'nin başşehridir.

⁷⁷ Namur, Güney Belçika'da, Valonya bölgesindeki bir şehirdir. Namur İli'nin ve Valonya'nın başkentidir.

⁷⁸ Anvers, Belçika'da bir liman kentidir. Anvers ilinin başşehridir.

⁷⁹ DTA, BN, 48/935-3/6.

Bunlardan sonra denize kıyısı olup, tehlikeye maruz kalabilecek boğaz ve limanlara sahip ülkelerin de buraları müdafaa edebilecek teşkilatlara ve kuvvetli bir donanmaya sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda taarruz gücü yerinde ve harekât üssü emin konumda olan bir donanmanın seyyar bir ordu gibi harekât edebileceği şeklinde bir tespit de paylaşılmıştır. Sonrasında ise orduların bulunduğu memleketlerin mevcut ihtiyaçları doğrultusunda teşkil edildiğinden bahisle *“hemen hiçbir memleket yoktur ki; orada yalnız sahra ordusuna istinat edilsin de kalelerden sarf-ı nazar edilsin. Keza hiçbir memleket yoktur ki; yalnız taarruz gücüne sahip bir donanmaya sahip olsun sahillerinden veya boğazlarından bazılarını tahkim mecburiyetinde kalsın...”* şeklindeki ifadelerle kale ve sahil müdafaa istihkâmlarının kara ordusu ve donanmayla birlikte birbirlerini tamamladığı anlatılmıştır. Bu bağlamda İngiltere'nin güçlü bir donanma ve sahil istihkâmlarına, Almanya'nın ise kuvvetli bir kara ordusuyla birlikte güçlü kalelere sahip olduğu, bununla birlikte Fransa ve Belçika'nın da I. Dünya Savaşı'nda kale tahkimine büyük önem verdiği ifade edilmiştir.

Bu kısımda sahillerin iyi bir şekilde müdafaası için donanma ile birlikte düşman orduların çıkarma yapabileceği limanların ve sahillerin tahkim edilmesinin de önem arz ettiği belirtilmiştir. Bahriye tahkimatı şeklinde adlandırılan bu faaliyetin, barış zamanında topçu ve fenni kıtalar yerleştirilmek suretiyle yapılması gerektiği de kaydedilmiştir. Burada ayrıca hem barışta ve hem de seferberlikte kale ve sahillerin müdafaasında piyadenin de önemli bir teşkilat olduğu vurgulanmıştır. Edirne Kalesi'nin 1911 ve 1912 yıllarındaki teşkilat yapısı ise buna örnek gösterilmiştir.⁸⁰ Sahil müdafaası hususunda layıkıyla yapılması gerektiğine, buralarda sabit birliklerin bulundurulmasının savaş esnasında engebeli araziden zahmetli bir şekilde asker sevkiyatı yapma zorunluluğunu da ortadan kaldıracığına dikkat çekilmiştir. Buradan hareketle kale ve sahiller de dâhil savaşta tehlikeye maruz kalan herhangi bir bölgeye zamanında asker yetiştirebilmek için yeteri kadar demir yolu ağına sahip olmanın önemine de değinilmiştir.

Bütün açıklamaların ardından *“hudut tertibatı”* şeklinde yeni bir başlık açılarak bu hususa dair bilgiler verilmiştir. Başlangıçta hudut müdafaası vazifesinin nizamiye kıtaları tarafından yürütüldüğü belirtilmiştir. Ardından da bu kıtaların buldukları hududun genişliğine göre müstakil hudut bölükleri veya taburları teşkil etmek suretiyle emniyeti temin ettikleri bilgisi verilmiştir. Burada huduttaki bazı faaliyetler için ayrıca ilgili hudut müfettişliklerine bağlı hudut komiserliklerinin teşkil edildiğinden bahsedilmiştir. Bu kısımda son olarak da bahsedilen tüm bu faaliyetlerin barış zamanlarında gerçekleştirildiği, savaş zamanında hudut teşkilatlarının buldukları mıntikalarda ordu merkezinden gelen emirler doğrultusunda hareket edildiği bilgisi paylaşılmıştır.

Konferans metninin bir sonraki kısmında ise *“Jandarma”* teşkilatına dair bilgiler aktarılmıştır. Burada ilk olarak adı geçen teşkilatın her ülkede mevcut olan, hatta bazı ülkelerde gönüllülerden teşkil edilen güvenliği sağlamakla görevlendirildiği ifade edilmiştir. Jandarma teşkilatının bazı imtiyazlar mukabilinde muvazzaf kıtalardan ikmal edildiği ve genel olarak meydana gelen asayişsizlikleri bertaraf etmek amacıyla mülki idarelerin icra kuvveti olarak da vazife yaptıkları belirtilmiştir. Jandarma teşkilatının ayrıca ülkeyi savunmakla vazifeli ordu birliklerinin iç güvenlikle meşgul edilmemesi açısından

⁸⁰ DTA, BN, 48/935-3/6.

önemli bir teşkilat olduğu da kaydedilmiştir. Teşkilatın faydaları hakkında ayrıca şu ifadelerle de yer verilmiştir: “...Jandarma, hükümetin adli memurlarıyla, polisi ilgilendiren hususlarda hem bir icra organı hem de bir kuvvet olmakla birlikte icap ettiğinde ordunun seferberliği esnasında ve bilfiil harpte kendisinden istifade olunan bir teşkilattır. Bu doğrultuda I. Dünya Savaşı'nda jandarmalık olarak görev yapmış efrattan seferber teşkilatı yapılmış ve istifade edilmiştir. Gelibolu ve Bursa Seferi Jandarma Taburları Gelibolu harplerinde büyük hizmetler yapmışlardır...” Bu ifadelerin devamında ise seferde teşkil edilen jandarma kıtalarına seyyar, iç güvenliği sağlamakla görevlendirilenlere ise sabit jandarma denildiği kaydedilmiştir. Diğer taraftan buldukları bölgedeki mülki idarecilere bağlı olan Jandarma teşkilatlarının Osmanlı Devleti'nde alaya kadar yükseltildiği, alayları oluşturan taburların ve bölüklerin de mülki idarecilere bağlı bulunduğu belirtilmiştir.⁸¹

Burada jandarma teşkilatının yapısı hakkında ise özetle şu bilgiler verilmiştir: “...Bir jandarma alayının beş-altı tabura ve bir taburun ise yedi-sekiz bölüğe sahip olması mümkündür. Memleketin bazı mıntıklarında bulunan halkın cinsi ve tebaası buralarda daha güçlü bir jandarma kuvvetinin ikamesini zaruri kılar. Bu teşkilatlarda bazı bölük ve taburları süvari veya ester (katır/lı) süvari olarak teşkil etmek gerekir. Hatta bunları küçük miyasta cebel topçu teşkilatı ve makineli tüfeklerle teçhiz etmek mümkündür. İç güvenliğinden tamamen emin bulunan hükümetler, jandarma teşkilatını büsbütün kaldırmışlar ve polisle yetinmişlerdir. Bizde de polis ve jandarma ayrı ayrıdır. Maamañih hizmetleri birbirine pek yakın olan bu iki sınıfı birleştirerek memleket dâhilinde bir inzibat kuvveti şeklinde tek bir irade altına almak daha selim ve basit bir usul olur. Jandarma efradının talim ve terbiyesi bir hususiyet arz ettiğinden ve bir de adli ve mülki amirlere ait bazı vazifelerden ötürü özel bir tedris ve eğitime tabi tutulmaları elzemdır. Bu bağlamında özel kurslar açıldığı gibi küçük zabıt ve zabıt mektepleri vasıtasıyla da jandarma yetiştirilir. Jandarma teşkilatları için gerekli subaylar ordudan temin edildiği gibi doğrudan meslekten de yetiştirilebilir...”⁸²

Önemli bilgiler içeren bu ifadelerden sonra “Hazar Ordusunda Müddet-i Hizmet” başlığı altında barış zamanında ordudaki hizmet süresine dair açıklamalarda bulunulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak; barış zamanında zorunlu askerlik sisteminin uygulandığı ülkelerde askerlik hizmeti ne kadar kısa olmasının ülkede hazır potansiyel bir ordu gücüne katkı sağlaması açısından son derece faydalı olacağı vurgulanmıştır. Bununla birlikte askerlik hizmet süresine etki eden bazı unsurların varlığından bahsedilmiş, bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

- a- Memleketin kültür seviyesi askere alınanların talim ve terbiye süresini kısaltır. Halkın cahil ve kabiliyetsiz olması halinde oldukça istenilen askeri eğitim mümkün olmaz.
- b- Memleketin nakil vasıtaları yetersiz ve medeni durumu geri bulduğunda askerin kısa müddetlerle silahaltına alınması ve terhisi büyük bir masraf ve uzun zaman gerektirir.
- c- Memleketin komşuları ile siyasi ilişkileri dostane olmadıkça silahaltına alma ve terhis işleri kolay olmaz.
- d- İç güvenliğini sağlayamayan veya buna sebep olan unsurları ortadan kaldıramayan memleketlerde sık sık asker celbi ve terhisi sorun teşkil eder.

⁸¹ DTA, BN, 48/935-3/7.

⁸² DTA, BN, 48/935-3/7.

Bunlardan sonra bu ve buna benzer sebepler dolayısıyla herhangi bir ülkede barış zamanında askerlik vazifesi için belirli bir sürenin konulamayacağına ve ülkeden ülkeye değişebileceği belirtilmiştir. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı'ndan önce birçok ülkede barış zamanındaki askerlik hizmet süresinin; süvari, topçu ve diğer muhtelif sınıflar için 3 sene, piyade için 2 sene, bahriyede ise bunun üç seneden dahi fazla olabileceği kaydedilmiştir.

Burada kısmen gönüllü veya bazı imtiyazlar karşılığında temin edilen jandarma efradının daha uzun süreli istihdam edilmesinin gerekliliğine vurgu yapılarak konferans sonlandırılmıştır.⁸³

Dördüncü Konferans (Emir ve Kumanda Heyeti)

Bu konferansta emir ve kumanda heyeti ve zabitan (subay) sınıfı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bunlar, birinci konferansta zi-ruh/canlı ve gayri zi-ruh/cansız şeklinde ikiye ayrılan ordunun zi-ruh/canlı kısmıyla ilgilidir (bk. EK-4). Konferansın başlangıcında emir-kumanda heyeti, bir makinaya benzetilmiş; buradan hareketle de bir ordu ne kadar iyi teşkil edilmiş olursa olsun, emir-kumanda hususu istenilen derecede teessüs etmedikçe başarılı sonuçlar elde edilemeyeceği belirtilmiştir.⁸⁴ Yani iyi bir ordu için esaslı bir talim-terbiye almış, disiplinli, tertipli, adil, mantıklı, nizam ve intizam sahibi iyi bir emir ve kumanda heyetinin olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu ifadelerin devamında ise verimli bir şekilde çalışmayı sağlayan bir motorun güç kaynağı ordunun talim ve terbiyesine, zabitan sınıfı da bu kaynağı çalıştıran elektriğe benzetilmiştir. Emir ve kumandanın mükemmeliyetinin zabitanına bağlı bulunduğu, zabitanın da ordunun eğitmenleri olup, iyi eğitmenlere sahip ordularda emir-kumandanın verimli bir şekilde işlediği için iyi subaylar yetiştirmenin önemli bir mesele olduğu kaydedilmiştir.

Konferans metninin bu kısmında ilginç bir bilgi de verilerek Prusya'da Büyük Friedrich zamanında zabitanların asiller sınıfından seçildiği bununla birlikte hemen her ülkede subayların mazbut ailelere mensup kişiler olduğu belirtilmiştir. Ardından subaylarda olması gereken hasletlerden bahsedilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak subayların kendi şahsi menfaatinden ziyade kamu yararına faaliyet gösteren kişiler olması gerektiği, bu yüzden sadece zengin ailelerden değil, şeref sahibi ailelerden bilhassa da askerzadeler arasından seçilmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Fakat burada şeref ve vatanperverlik gibi hasletlerin yalnızca bir kısım halka hasredilmesinin de doğru olmadığından bahsedilerek sabit kaidelere saptanmadan subayların toplumdaki yerlerine göre konumlandırılmalarının daha faydalı olacağı zira burada yine subayların görevlerinden ayrıldıklarında dahi toplumdaki mümtaz yerlerini korudukları da belirtilmiştir. Bu ifadelerden sonra zabitanın/subayların ilim sahibi ve iyi derecede tahsil almış kişiler olması gerektiği de ifade edilmiştir. Bu kapsamda ayrıca subayların daima büyük muhitlerde yaşayan kişiler olması gerektiği, böylelikle belli çevrelerde faydalı insanların artmasına katkı sağlayacakları ileri

⁸³ DTA, BN, 48/935-3/8.

⁸⁴ Mustafa Kemal Paşa tarafından zaman zaman emir-kumanda heyeti hakkında da önemli fikirler beyan edilmiştir. Mesela 1922 yılında emir-kumanda hakkında şunları söylemiştir: "...Taarruzu kumandan yapar, harbi idare etmek kudretindeki kumandan. Efendiler, kumandan kimdir bilir misiniz? Subay vardır ki idaresine yüz veya bin kişi verebilirsiniz. Fakat vakti ki alaylar ve tümenler, dağlar ve dağlara ayrılarak cepheler yüzlerce kilometre uzunluğunca gider, işte bu gözlerin görmediği geniş sahaya kumanda edecek adam, başka değerinde ve kudrette bir adamdır..." Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri", s. 244.

sürülmüştür. Öte yandan ülke yönetimlerinin subay sınıfının iâşesi hususunda hassas olmaları gerektiği çünkü subayın vakar ve haysiyet gibi mühim özelliklerinin kendilerine sağlanan hayat şartlarıyla alakalı bir mahiyet arz ettiğine ve bu yüzden herhangi bir mahrumiyete maruz kalmamaları gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁸⁵

Sıralanan bu hususlardan sonra subayların muvazzaf ve ihtiyat olmak üzere ikiye ayrıldıkları, muvazzaf subayların barış zamanında, ihtiyat subaylarının ise muhtelif zamanlarda ordudan çıkarılıp, ihtiyaç halinde tekrar silahlaltına alındığı bilgisi verilmiştir. Bu ifadelerin devamında ise gerek muvazzaf, gerekse de ihtiyat subaylarının ayrıca dört kısımdan meydana geldiği, bunların da Heyet-i Erkân/Paşa, Ümera, Zabitan ve Küçük Zabitan şeklinde isimlendirildikleri ifade edilmiştir. Buna göre Osmanlı Ordusu'nda Miralay (Albay) hariç olmak üzere bunun üstündeki rütbelere Erkân, Binbaşı ve Kaymakam (Yarbay), Miralaylara ise Ümera denildiği, diğer taraftan Binbaşı hariç olmak üzere Mülazım-ı Sani (Teğmen) ye kadar bu rütbelerin altındakilere ise Zabitan ismi verildiği belirtilmiştir. Yine bununla birlikte Mülazım-ı Sani hariç olmak üzere bu rütbeden onbaşıya kadar olanlara Küçük Zabitan denildiği, en alttaki onbaşının ise efrattan olmayıp, ayrı bir konumda bulunduğu bilgisi verilmiştir.

Bu açıklamaların ardından “*Kumandanlık*” başlığı altında genel olarak emir-kumanda heyetine dair bilgiler de aktarılmıştır. İlk olarak esas işin kumandanların yani zabitan heyetinin vazifesi dâhilinde yürütüldüğü, bir ordunun iyi bir şekilde tesisi ve yönetilmesinin kumandanlara bağlı bir durum olduğu, buna bağlı olarak da kumandanların müstesna olmalarının harp tarihine büyük tesirler yaptığı ve gelecekte de yapacağı belirtilmiştir. Konferansın bu kısmında kumandanların metanetli, nefesine hükmeden, zeki, öngörülü, tedbirli, cesur, azimli, kararlı, ahlaklı, yardımsever, samimi, yürekli, şan-şöhret ve şeref sahibi, ulvi fikirli, nüfuzlu, dünyayı tanıyan, tahsilli, hafızası kuvvetli, atık, çevik, cesaretli, yiğit ve sıhhatli kişilerden olması gerektiği kaydedilmiştir.⁸⁶

Bu ifadelerin ardından bir fırkanın seferi durumunu gösteren bir kroki ile buna ait olup kroki üzerinde rakamla işaretlenmiş kısımlara ait açıklamalar içeren bir metne yer verilerek konferansa son verilmiştir. Bu kroki⁸⁷ ve 12 maddeden oluşan söz konusu açıklama metni şu şekildedir:

⁸⁵ DTA, BN, 48/935-4/1.

⁸⁶ DTA, BN, 48/935-4/2.

⁸⁷ DTA, BN, 48/935-4/3.

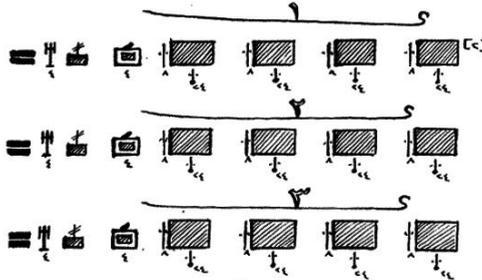
سغری بقره ندم نظام عربی

نومرو : ۳ - ۲

فرقه قوما انلق :

[۶] یاده قوما انلق :

[۷] فرقه لم قوما انلق :

[۷] فرقه اظلا قوما انلق :

[۹] فرقه فایره تطیق قوما انلق :

[۱۰] فرقه سیمایه قوما انلق :

ایشان مقصد :

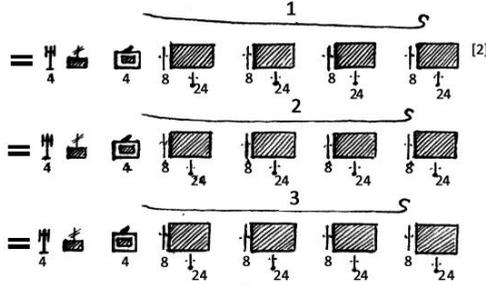
تیزه مقصد	تیزه قوما انلق	یاده قوما انلق (دوره اول)
دوران مقصد	عزیزه قوما انلق	آیزه قوما انلق
خواره قوما انلق	صلی قوما انلق	خفصه قوما انلق
کریه قوما انلق	ایر قوما انلق	خفصه قوما انلق
کوزجه	طیاره قوما انلق	خواره قوما انلق
تیمه قوما انلق	مسد قوما انلق	مازده قوما انلق
تقد طیاره مقصد	طیاره قوما انلق	سوزده قوما انلق (دوره اول)
جی بیک	آغلا قوما انلق (دوره اول)	
سیار مقصد	کریه قوما انلق	
تظویه مقصد		
خواجه مقصد		
(صغری) بر قوما انلق		

Seferî Bir Fırkanın Nizam-ı Harbi

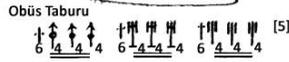

Fırka Kumandanlığı:

Piyade Kumandanlığı [1]

Fırka Topçu Kumandanlığı [4]

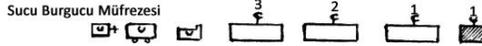
Fırka İstihkam Kumandanlığı [7]

Fırka Muhabere Kıtaatı Kumandanlığı [9]

Cephe Tertibatı [12]

İşarat-ı Mahsus

Temir Müfrezesi	Koşulu Ağır Makineli Tüfek Bölüğü	Piyade Taburu (Dört Bölüklü)
Edevat-ı İstihkामीye Kolu	Sahra Bataryası	Ağır Makineli Tüfek Bölüğü
Muhabere Kıtası	Cebel Bataryası	Hafif Makineli Tüfek Bölüğü
Köpek Postası	Obüs Bataryası	Hafif Bombacı Bölüğü
Güvercin Postası	Tayyare Topu	Muhabere Takımı
Telsiz Müfrezesi	Mesaha Müfrezesi	Malzeme Kolu
Keşif Tayyare Müfrezesi	Topçu Tayyare Müfrezesi	Süvari Alayı (Üç Bölüklü)
Sıhhiye Bölüğü	İstihkam Taburu (Üç Bölüklü)	
Seyyar Hastane	Köprücü Treni	
Tathir Müfrezesi		
Mecruhin Nakiliye Müfrezesi		
Sucu Burgucu Müfrezesi		

1- Yalnız piyade alayına kumanda eder.

2- Alay dört taburludur. Her tabur dört piyade bölüğünü ve ayrıca sekiz tüfekli bir ağır makineli tüfek bölüğünü ihtiva eder. Piyade bölükleri üç takımdır. Her piyade bölümünde 6 adet otomatik tüfek (hafif makineli tüfek) bulunur. Şu halde her piyade taburunda 24 otomatik tüfek (hafif makineli tüfek) vardır. Beher piyade alayında dört toplu bir hafif bombacı bölümü, bir muhabere takımı ve piyade topçusu olarak dört toplu bir cebel bataryası mevcuttur. Sahra topraklarıyla (bomba topu değil) takık tüfekleri ve sair buna mümasil yakından muharebeye mahsus malzeme-i harbiyeyi taşımak üzere alaylara bir de malzeme kolu verilebilir.

3- Fırka süvarisi bir ila üç süvari bölümünden ibaret olur. Fırka süvarisi bölükten fazla olarak bir alay halinde bulunduğu takdirde iş bu alaya 4 tüfekli bir ağır makineli tüfek bölümü ilhak olunur. Her süvari bölümünde 4 otomatik tüfek (hafif makineli tüfek) vardır.

4- İş bu kumandanlık topçu alayının ve topçu obüs taburuyla mesaha⁸⁸ müfrezesine ve topçu tayyare müfrezesine ve ayrıca tayyare topçu takımına kumanda eder.

5- Batarya dörder topludur. Her topçu taburunda bir hafif cephaneye kolu vardır. Topçu taburlarına altışar tüfekli birer makineli tüfek bölümü de ilhak olunur.

6- Topçu tayyare müfrezesinde iki makine bulunacaktır.

7- Fırka istihkâm kumandanlığı emrinde üç bölüklü bir istihkâm taburu ve ayrıca bir tenvir müfrezesiyle bir köprücü treni ve bir de edevat-ı istihkâmiye kolu vardır.

8- İstihkâm tabur teşkilatı ve teçhizatı fenni hususat ve teçhizat hariç olmak üzere suret-i umumiyyede piyade taburununkine müşabihdir.

9- Fırka Muhabere Kıtaatı Kumandanlığı emrinde bir muhabere kıtasıyla bir telsiz müfrezesi ayrıca bir güvercin ve bir de köpek postası vardır.

10- Muhabere kıtası beş takımlıdır.

11- Keşif tayyare müfrezesindeki makine âdeti 4 ila 6 olmalıdır. İşbu müfreme doğruca fırka kumandanlığına merbuttur.

12- Umum sıhhiye tertibatını doğrudan doğruya fırka sıhhiye reisine rapt etmekten ise iş bu teşkilatın başına ayrıca bir kumandan tayin etmek fikrimce sevk ve idareyi daha ziyade teshil eder.

Erzav ve cephaneye kollarıyla ekmekçi müfrezeleri, hayvan depoları, bisiklet veya hücum taburu teşkilatı, ağır bomba bataryaya teşkilatı hakkında bilahare malumat verilecektir.⁸⁹

Bu krokiden sonra üç konferans metninin daha mevcut olduğu görülmüştür. Yalnızca “Konferans” başlığı ile birbirinin devamı niteliğinde olan ve daha ziyade konferans sahibinin kişisel görüşlerini ihtiva eden bu metinlerde bir kısım askeri tabirlerin tanımları yapılarak haklarında bilgiler verilmiştir. “Tabirat-ı Askeriyyeden Bazıları ile Medlulleri Hakkında İzahat” başlığı altında sıralanan bu tabirlerden ilki “Nizam-ı Harb” tabiridir. Yapılan tanımda savaş kabiliyetine sahip teşkilatın belli bir ölçü içerisinde bir araya getirilmesi suretiyle oluşturulan savaş düzenine “nizam-ı harb” denildiği, Almanların ise buna “Kriegsglinderling” adını verdikleri belirtilmiştir. İçeriği hakkında ise; her memleketin kendi müdafaa planlarına ve kanunlarına bağlı olarak tatbik edildiği ve barış

⁸⁸ Ölçme, ölçüm.

⁸⁹ DTA, BN, 48/935-4/4.

zamanlarında olmak kaydıyla teşekkül tarzının harp düşüncesine göre belirlendiği kaydedilmiştir. Devam eden bölümde de fırka ve topçu teşkilatıyla ilgili bilgi ve görüşler aktarılmıştır. Oldukça detaylı bir şekilde yazılan bu kısımda ilk olarak ordu teşkilatlarının dörtlü taksimat (dört takım, dört bölük, dört tabur, dört alay) esasına göre teşkil ettirilmesinin daha faydalı faydalarından bahsedilmiştir. Daha sonra ateş gücüne ehemmiyet vermek gerektiği hususuna değinilerek taburların 4. bölüklerinin ağır makineli tüfek bölüğü şeklinde tertip edilmesi ve alaylara da ayrıca 6'şar tüfekten oluşan bir ağır makineli tüfek bölüğü verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁹⁰

Metnin devamında yine süvari bölükleri, bataryalar istihkâm taburu, tayyare müfrezesi, muhabere kıtası ve nakliye taburu gibi teşkilatlara da makineli tüfekler tevzi etmenin faydalı olacağı belirtilmiştir. Ayrıca her alaya makineli tüfeklerden başka birer hafif bomba bataryası verilmesinin önemi de vurgulanmıştır.⁹¹ Topçu teşkilatı, piyade ve süvari bölükleri, nakil vasıtaları, şimendiferler, hava nakil araçları ve istihkâm sınıfları gibi teşkilatların harp esnasındaki öneminden bahsedildiği bu bölümde kişisel kanaatlere de yer verilmiştir.⁹²

Bu detaylı görüşlerin ardından askeri tabirlerin tanımına devamlı “*sınıf*” tabiri izah edilmiştir. Silah donanımı ve teçhizatı ile talim ve terbiyesi aynı olan askeri birliklerin oluşturduğu teşkilata sınıf adı verildiği, buna göre belli başlı sınıfların öteden beri “sınıf-ı selase” yani üç sınıf namıyla bilinen piyade, süvari ve topçu sınıflarının varlığından bahsedilmiştir. Burada fenniye ve muavene adı verilen sınıfların varlığından da bahsedilmiş, bunların istihdam-ı muhabere, umur-ı havaiyye, hücum, şimendifer, nakliye, sıhhiye sanayi, jandarma ve bahriye sınıflarından ibaret olduğu da kaydedilmiştir.

Bu açıklamaların ardından yine konferans sahibinin kişisel görüşlerinin de yer aldığı piyade, süvari ve topçu sınıflarının özellikleri ve unvanları hakkında son derece ayrıntılı bilgilerin yer aldığı bir bölüme yer verilmiştir. Bu bölümde piyade ile ilgili sınıfı ile ilgili olarak, bir ordunun esasını teşkil ettiği, muharebeye dayanıklı, donanım, teçhizat, talim ve terbiye açısından yetkin ve bazı ordularda bu sınıfa dâhil “nişancı” ve “avcı” adı verilen birliklerin bulunduğu da bilgisi de aktarılmıştır.

Devam eden kısımda yine süvari sınıfı hakkındaki bilgiler dâhilinde bazı ülkelerin süvari sınıflarının at ihtiyacını karşılamak için hayvan yetiştirme de dâhil çeşitli çarelere başvurduğundan bahsedilmiştir. Mesela Avusturya'nın I. Dünya Savaşı öncesinde bazı mükâfatlar vaadiyle süvari için gerekli hayvanatı halktan temin ettiği bunun yanında başka ülkelerin de Macaristan'dan hayvan ithal ettikleri belirtilmiştir. Burada ayrıca Osmanlı Devleti'nde Kırım Savaşı (1854)'na kadar hayvan ihtiyacının içerden karşılandığı bu tarihten sonra ise mubayaa suretiyle Macaristan'dan ve Rusya'dan alındığı bilgisi verilmiştir. Yine Osmanlı Devleti'nde hayvan yetiştirmek amacıyla tesisler kurulduğu, buralardaki işleri yürütmek için de 4 bölüklü bir remon⁹³ alayı oluşturulduğu, bu teşkilatın da 1918 yılına kadar faaliyette bulunduğu bilgisi de paylaşılmıştır. Bu bağlamda Almanya'dan da örnek verilerek I. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'da yılda 10.000'den

⁹⁰ DTA, BN, 48/935-5/1.

⁹¹ DTA, BN, 48/935-5/2.

⁹² DTA, BN, 48/935-5/3.

⁹³ Tay çiftliği veya deposu.

fazla hayvanın eğitildiği 30'a yakın remont deposunun varlığından bahsedilmiştir. Bu bilgilerden başka dünyanın en iyi cins hayvana sahip olan ülkenin İngiltere⁹⁴ en çok hayvana sahip olan ülkenin ise Rusya (yaklaşık 30.000.000) olduğu hatırlatılmıştır. Diğer taraftan Avusturya, Macaristan, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerde yaklaşık 5.000.000 İtalya ve İspanya'da ise toplamda yaklaşık 2.000.000 hayvan bulunduğu kaydedilmiştir.⁹⁵

Topçu teşkilatı hakkındaki detaylı bilgilerden⁹⁶ sonra ise “*seferberlik*” tabirinin tanımı ve içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre genel anlamda; bir ülkenin mevcut kaynaklarını ve askeri kuvvetini savaşa hazır hale getirmesi kapsamında yürütülen işlere seferberlik denildiği belirtilmiştir. Burada da dikkat çekici önemli bir kısım bilgilerin verildiği görülmüştür. Özellikle barış durumundan savaş haline intikalde efrat ve zabitanadan başka daha birçok şeye ihtiyaç duyulduğu ve bu ihtiyaçların barış zamanında muhtelif depolarda hazır bulundurulması gerektiği ifade edilmiştir. Daha sonra seferberlikte bir kısım ihtiyacın ise “*tekâlif-i harbiye*”⁹⁷ yoluyla temin edildiği bununla birlikte seferberliğin bir memleketin herhangi bir yerinde kısmi bir şekilde uygulanabildiği gibi bütün teşkilatların iştirak ettirilmesi suretiyle genel olarak da uygulanabildiği kaydedilmiştir. Seferberliğin devletin en üst kademesi olan irade-i seniyye ile tatbik edildiği, olağan üstü durumlarda kendilerine verilen kanuni yetkiyle kısmi de olsa kumandanların dahi seferberlik ilan etme yetkisine haiz buldukları bilgisi verilmiştir. Yine seferberlik ile ilgili olarak bu uygulamaları etkileyen en önemli unsurun sürat olduğu, bunun da her çeşit nakil aracının mükemmelliğine, muharebenin intizamına, milletin vatanperverliğine ve devletin gücüne dayandığı vurgulanmıştır.

Seferberlik hakkındaki açıklamaların ardından “*depo teşkilatı*” tabiri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda özetle depo teşkilatının büyük bir önem arz etmesine rağmen, her sınıf için ayrı ayrı depo teşkilatı yapmanın gayet güç bir iş olduğu ve depo teşkilatının mükemmel olmasının harbi olumlu yönde etkileyeceği yorumuna yer verilmiştir.⁹⁸

Bunun ardından “*sefer planı*” tabiri açıklanmıştır. Sefer planının, seferberlik planından farklı bir mahiyet arz ettiği, sefer planına “*harekât-ı harbiye*” de denildiği ifade edilmiştir. Daha sonra ise harekât-ı harbiye planını hazırlamanın büyük önem arz ettiği, herhangi bir yanlışlık sonucunda veya bir ihtiyaç karşısında tatbiki zorlaşan bir planın harp üzerinde etkili olacağı hususu izah edilmeye çalışılmıştır.

Metnin devamında ise “*kadro*” tabiri hakkında bilgiler aktarılmıştır. Kadroların ortaya çıkan ihtiyaca göre artırılıp, azaltıldığı veya tatil edilip, değiştirildiği belirtilmiş, 1920 tarihli bir kadronun krokisi verilmiştir. Bundan sonra da “*Kuvve-i Umumiye*” tabiri açıklanmıştır. Bunun da genel olarak bir ülkenin barışta ve savaşta hazırlayabildiği askeri kuvvet olduğu, *hazari* ve *seferi* olarak ikiye ayrıldığı ifade edilmiştir. Bu kısımda son

⁹⁴ DTA, BN, 48/935-6/1.

⁹⁵ DTA, BN, 48/935-6/2.

⁹⁶ DTA, BN, 48/935-6/2,3.

⁹⁷ Bu ifade savaş yükümlülükleri olarak tanımlanabilir. I. Dünya Savaşı esnasında seferberlik kapsamında Osmanlı Devleti tarafından bir vergi şeklinde uygulanmıştır. Bu konuda yapılmış bir çalışma ve detaylı bilgi için bk. Cem Barlas Arslan, “*Birinci Dünya Savaşı ve Harp Vergisi*”, *Akademik Bakış Dergisi*, (E-Dergi), Sayı: 57 (Eylül-Ekim 2016), s. 73-83.

⁹⁸ DTA, BN, 48/935-7/1.

olarak da “zayıat listeleri” izah edilmiştir. Burada ise harp esnasında günlük tutulan; yaralı, şehit, ölüm, esir, kayıp ve hasta gibi her türlü zayıatın kaydedildiği cetvellere bu ismin verildiği ve bunların harp istatistikleri açısından önem arz ettiği açıklanmıştır.⁹⁹

Bu şekilde tamamlanan konferans metinlerinin en sonunda ise; “1337 Senesinde Zabitan Mektebinde İta Edilen Ordu Teşkilatı Konferanslarından İstihraç Edilen Sualler” başlığı altında altı maddeli ve sorulardan oluşan bir metne daha rastlanmıştır. Bu maddeler şu şekildedir:

“1- Ordu teşkilatı ne demektir? Ne için tedris edilir? Hiss-i mücadele ve ruh-i teşkilatın menşei. Müdafaa-i Nefs kaygısının bais olduğu icraat. Teşkilatın memlekete faydası. Müdafaa-i memleketi icap ettiren saik nedir? Müdafaa-i memleketin istinad ettiği kuvvet ne olabilir? Ölüm ve hayatın tefsiri. Şahs-i vahid ve şahs-i manevi-i memleket için hayat-ı ebediyye nasıl kazanılır? Kahramanlık ve ananın şahs-i vahidle millet ve memlekete derece-i nafi

2- Harp nedir? Harbin gayr-i kabil-i ictinab olduğunun izahı. Harbin lüzum veya adem-i lüzumunun münakaşası harp kime mevdu bir vazifedir? Ordú-yi daimiye lüzum olup olmadığının tedkiki. Milletin kuvvetini kim temsil eder?

3- Orduların memlekete muzır veya nafi olduğunun tedkik ve tahlili. Ordunun tarifi. Ordu miktarının tespit ve tehdide saik olan esbab. Ordunun anasır-ı esasıyesı nelerdir? Zi-ruh ve gayri zi-ruh anasırın esas-ı taksimat ve tarifati?

4- Orduya alınacak efradın sinni. Ordu efradının teminindeki usuller ve bunlardan en iyi usul hangisidir?

5- En iyi teşkilat-ı hazariye nasıl olur? Teşkilat-ı hazariyenin mühim rükünleri (rükünleri mi acaba) nelerdir? Başkumandanlık Harbiye ve Bahriye Nezâretleri teşkilatı hakkında fikr-i umumi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiyenin vaziyet ve vazifesi. Cüz'-i tam ve dislokasyon (vaz'ülceys) in tarifi ve bunu icap ettiren esbab?

6- Hazarda en büyük cüz'-i tam ne olabilir. Ordu kumandanlık ve müfettişliği. Kolordular. Piyade ve süvari fırkaları, livalar, alaylar... ilh.. Mangaya kadar cüz'-i tam taksimatını icap ettiren esbab ve bunların vaziyetleri. Sevkülceys ve tabya cüz-i tammları arasındaki fark. Süvari topçu ve istihkâm teşkilatı hakkında fikr-i umumi?¹⁰⁰

Konferansların teorik eğitimin bir parçası olarak düşünüldüğünde bu soruların; herhangi bir sınav amacıyla mı yoksa çıkarılması gereken sonuçları veya aktarılmak istenen bilgileri vurgulamak amacıyla mı verildiği bilinmemektedir. Fakat içeriğine yönelik bir değerlendirme yapıldığında altı maddede toplanan bu soruların konferanslarda verilmek istenen bilgileri vurgulamak veya değerlendirme yapmak amacıyla verildiği ileri sürülebilir. Ayrıca burada şunu da ifade etmek gerekir ki; hangi amaçla verilmiş olursa olsun, sonuçta bunların konferans metinlerinde üzerinde önemle durulan konuları içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu kısmın bir sonuç veya değerlendirme bölümü olarak konulduğu da düşünülebilir.

⁹⁹ DTA, BN, 48/935-7/2.

¹⁰⁰ DTA, BN, 48/935-8.

Sonuç

Ordu/Ordu teşkilatı tarih boyunca kurulan tüm medeniyet ve devletlerin büyük önem verdiği kurumlardan birisi olmuştur. Türkler de tarihin her döneminde ordusuyla var olmuş milletlerden birisi olarak tanınmış, kurdukları tüm devletlerin esasını ordu teşkilatları teşkil etmiştir. Tüm zafer ve mağlubiyetleriyle birlikte kadim bir geçmişe sahip olan Türk Ordusu da I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile büyük bir tahribata uğramıştır. Akabinde başlayan Milli Mücadele döneminde ordunun yeniden düzenli yapıya kavuşturulması amacıyla çalışmalar başlatılmıştır. TBMM'nin açılışından sonra başlayan bu süreçte düzenli bir ordu oluşturmak için yürütülen bu çalışmaların en önemli aşamalarından birini ise askeri eğitimler oluşturmuştur. Daha ziyade Anadolu'da yürütülen eğitimlerin kadim ve geleneksel bir yapı arz eden bazı askeri kurumlarda da verildiği görülmüştür. Bu kurumlardan birisi de TBMM'nin açılışından sonra Ankara'da faaliyet gösteren Zabitan Mektebi'dir. Günümüzde Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bünyesindeki Deniz Tarihi Arşivi'nden elde edilen 1921 ve bu çalışmanın da konusunu teşkil eden metinlerinden de anlaşılacağı üzere düzenli orduya geçiş esnasında Zabitan Mektebi'nde ordunun en asli unsuru olan subaylara yönelik konferanslar şeklinde eğitimler verilmiştir. Mevcut metinleri üzerinden yukarıda değerlendirmeleri yapılan bu konferansların, askeri konular açısından gayet geniş kapsamlı olduğu görülmüştür. Birbirinin devamı niteliğindeki konferanslarda bilhassa ordu ve orduyu tesis eden teşkilatlar hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Muhtemelen üst düzey kumandanlar veya Zabitan Mektebi eğitmenleri tarafından teorik eğitim uygulamaları dâhilinde hazırlanan bu konferanslar, subay adaylarını ideal bir ordu yapısı, harp tekniği ve askeri tabirler gibi konularda bilgilendirmektedir. Bununla birlikte bu konferanslar, başta I. Dünya Savaşı olmak üzere dünya harp tarihinden dikkat çekici ve önemli siyasi tarih konuları kapsamında da değerli bilgiler içermektedir. Bu bağlamda bilhassa kadim bir geçmişi olan Osmanlı Ordusu nezdinde; Almanya, İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve hatta İran gibi ülkelerin ordu teşkilatları hakkında çok özel bilgiler dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bu açıdan değerlendirildiğinde söz konusu konferansların entelektüel bir zihniyetin ürünü olduğunu da göstermektedir.

Bunlarla birlikte konferanslarda dikkati çeken bir diğer husus ise 1921 tarihli olmalarıdır. Yani Anadolu'da düzenli orduya geçiş sürecinin yaşandığı bir zamana ait olmalarıdır. Bu da demek oluyor ki; aynı dönemde işgal altındaki bir merkezde olmasına rağmen Zabitan Mektebi'nde de düzenli ordu teşkilatı esasına dayanan eğitim faaliyetleri yürütülmüştür. Dolayısıyla konferans metinlerinin içeriklerinden hareketle Zabitan Mektebi'nde düzenli, tam teşekküllü ve güçlü bir ordu tesisini amaçlayan sistemli bir eğitim politikası izlendiği fikri savunulabilir.

Genelde teknik bilgilerin ait oldukları döneme göre sade ve anlaşılır bir üslupla aktarıldığı ve bir orduyu oluşturan tüm teşkilatlar hakkında yeterli bilgilerin aktarıldığı bu konferans metinlerinin sonunda "konferans" başlıklı üç ayrı metnin daha bulunduğu görülmüştür. Çalışmada özet bir şekilde aktarılan bu metinler ise seri haldeki konferanslara dair bir kısım açıklamaları ve bu eğitimi veren kişi/kişilerin şahsi görüş ve düşüncelerini içermektedir. Daha ziyade askeri tabirler ve bunlara ait açıklamalar içeren bu metinler ise ana konferansların önemli bir parçasını teşkil etmiştir.

Son olarak şunu ifade etmek gerekir ki; metinlerin sonuna eklenen “1337 Senesinde Zabitan Mektebinde İta Edilen Ordu Teşkilatı Konferanslarından İstihraç Edilen Sualler” başlıklı kısımdan da anlaşılacağı üzere bu konferanslar; ordu teşkilatından başka; hiss-i mücadele, ruh-i teşkilat, nefsi müdafaa, maddi ve manevi kuvvet unsurları, ölüm, hayat ve şehitlik gibi kavramlar ile savaş ve sebepleri askere alma usulleri, askerlik süresi, barış, sefer, başkumandanlık, Harbiye ve Bahriye Nezâretleri Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve cüz’-i tam gibi birçok konu ve isim hakkında bilgiler içeren önemli metinlerdir.

Kaynaklar**Arşivler**

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB) Hibe Edilen, Satın Alınan, Değiştirilen Evrak (HSD), Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD. AFT).

CDAB, HSD. AFT, 6/73.

CDAB, HSD. AFT, 6/74.

Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalemi (DH. EUM, AYŞ), Asayiş Kalemi (AYŞ).

DH. EUM, AYŞ, 9/61.

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR. SYS)

HR. SYS, 2563/2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

Genelkurmay Başkanlığı Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

Bahriye Nezareti (BN).

DTA, BN, 48/935-1.

DTA, BN, 48/935-2.

DTA, BN, 48/935-3.

DTA, BN, 48/935-4.

DTA, BN, 48/935-5.

DTA, BN, 48/935-6.

DTA, BN, 48/935-7.

DTA, BN, 48/935-8.

Kitaplar ve Makaleler

1897 Osmanlı-Yunan Harbi, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1965.

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt: 1-2: 1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz),

Arslan, Cem Barlas, "Birinci Dünya Savaşı ve Harp Vergisi", Akademik Bakış Dergisi, (E-Dergi), Sayı: 57 (Eylül-Ekim 2016), s. 73-83.

Atatürk, Kemal, Nutuk, Cilt: I, 1919-120, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

Atatürk, Kemal, Nutuk, Cilt: III, Vesikalar, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

Bekcan, Umut, "Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi, Cilt 68, No: 4, 2013, s. 73-102.

Brems, Hans, "The Collapse of The Binational Danish Monarchy in 1864: A Multinational Perspective", Scandinavian Studies, Vol. 51, No. 4, Henrik Ibsen Issue (Autumn 1979), s. 428- 441.

Criss, Bilge, İşgal Altında İstanbul 1918-1923, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 2004.

- Ercan, Yavuz, “Kuva-yı Milliye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerine Bir Tahlil”, *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 229-236.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), Ankara 1953.
- Fuller, J. F. C., *A Military History of the Western World*, Volume III, From the American Civil War to the End of World War II, Da Capo Press, 1987, New York 1987.
- Goddard, Stacie E., “When Right Makes Might: How Prussia Overturned the European Balance of Power”, *International Security*, Vol. 33, No. 3 (Winter, 2008/2009), s. 110-142.
- Güner, Zekai-Kabataş, Orhan, *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.
- Heyman, Neil M., “France Against Prussia: The Jena Campaign of 1806”, *Military Affairs*, Vol. 30, No. 4 (Winter, 1966-1967), s. 186-198.
- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- Jemnitz, J., “The First International and the War (1864-1866)”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 11, No. 1/4 (1965), s. 57-94
- Kalemlı, Hüseyin, *İstanbul'un Son İşgal Yılı ve Tahliyesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (YDT), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Kamil, İbrahim, “Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 60, Bahar 2017, s. 91-118.
- Karacagil, Ö. Kürşat, “Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 6, Sayı 12, Ankara 2013, s. 111-133.
- Karacagil, Ö. Kürşat, Ö. Kürşat, “II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğunu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmed Şakir Paşa'nın Günlüğü” (1898)”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 24, Sayı: 2, Aralık 2014, s. 73-97.
- Kasalak, Kadir, “Kuva-yı Milliye'nin Askeri Açından Etüdü”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı Özel Sayısı*, Cilt: XIV, Sayı: 42 (Kasım 1998), s. 979-1004.
- Kaymaz, İhsan Şerif, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (AAMD)*, Cilt: XXIII, Sayı: 67-68-69 (Mart-Temmuz-Kasım 2007), s. 145-174.
- Kılıç, Murat, “Hannibal'in Savaş Taktiklerine Genel Bir Bakış”, *Erzurum Teknik Üniversitesi (ETÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, Cilt: III Sayı: 5 (Nisan 2018), s. 25-60.
- Kili, Suna-GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969.
- Kodaman, Bayram, *1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi)*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

- Koltuk, Nuran, “Kuva-yı Milliye’nin Gelirleri”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2013/1, Cilt:12, Sayı: 23, s. 49-81.
- Macmillan, Margaret, *Paris 1919, Barış Yapanlar, Dünyayı Değiştiren Altı Ay, 1919 Paris Barış Konferansının Hikâyesi* (Çev. Belkıs Dişbudak), Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- Marks, Sally, “Mistakes and Myths: The Allies, Germany, and the Versailles Treaty, 1918–1921”, *The Journal of Modern History*, Vol. 85, No. 3 (September 2013), s. 632-659.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s. 81-87.
- Özalp, Kâzım, *Millî Mücadele 1919-1922*, I, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Özcan, Abdülkadir, “Harbiye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997, Cilt XVI, s. 115-119.
- Özüçetin, Yaşar-Dağistan, H. Mehmet, “Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye”, *Çağdaş Türk tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s. 3-30.
- Qafarov, Vasıf, “Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya’nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 2, Sayı: 3 (Kış 2008), s.139-151.
- Radek, Karl, *The Winding-Up of the Versailles Treaty, Report to the IV. Congress of the Communist International*, Published By The Communist International, Hamburg 1922,
- Roberts, J. M., *Avrupa Tarihi* (İngilizce’den Çeviren: Fethi Aytuna), İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2010,
- Röhl, John C. G., *Kaiser Wilhelm II, 1859–1941, A Concise Life*, (Translated By Sheila De Bellaigue), Cambridge Universty Press, United Kingdom 2014.
- Röhl, John C. G., John C. G., *Wilhelm II Kaiser’s Personal Monarchy, 1888-1900*, (Translated By Sheila De Bellaigue), Cambridge Universty Press, United Kingdom 2015.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji) Mondros’tan Erzurum Kongresi’ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Saylan, Gürkan Fırat, *1918-1923 Yıllarında İtilaf Devletleri’nin İstanbul ve Çevresindeki Faaliyetleri*, YDT, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Selek, Sebahattin, *Anadolu İhtilâli*, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968.
- Showalter, Dennis E., “Diplomacy and the Military in France and Prussia, 1870”, *Central European History*, Vol. 4, No. 4, 1870/71 (December 1971), s. 346-353.
- Sönmez, Fatma, “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarındaki Şiir Alıntıları ve Bu Alıntıların Metinlerin Anlamlarına Etkisi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 32 (Aralık 2014), s. 179-192.
- Süleyman Tevfik-Abduh Zihni, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ve Yunan Muharebesi 1314*, Mihran Matbaası, İstanbul 1315.
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, *Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na Geçerken Uşak Hayat-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

- Treaty of Peace Between the Allied And Associated Powers and Germany and Protocol Signed at Versailles*, June 28, 1919, Printed By Order of Parliament, Ottawa J. De Labroquerie Tache Printer to the King's Most Excellent Majesty 1919.
- Tunalı, Ayten Can, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, YDT, Ankara 2003.
- Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt, Batı Cephesi I, Yunanlıların Batı Anadolu'da İstila Hareketine Başlamaları, İzmir'in İşgali, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması, Milli Mukavemetin Başlaması (15 Mayıs-4 Eylül 1919)*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara 1994.
- Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih 1789-2010*, Der Yayınları, İstanbul 2010.
- Uluslan, Şayan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi -Öncesi ve Sonrası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s. 237-258.
- Uyar, Mesut-Erickson, Edward J., *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Wawro, Geoffrey, "The Habsburg Flucht nach vorne in 1866: Domestic Political Origins of the Austro-Prussian War", *The International History Review*, Vol. 17, No. 2 (May, 1995), s. 221-248.
- Wawro, Geoffrey, Geoffrey, *The Franco-Prussian War, The German Conquest of France in 1870-1871*, Cambridge University Press, 2003.
- Yaman, Ahmet Emin, "Milli Ordu'dan Düzenli Ordu'ya", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl: 1990, Cilt: 2, Sayı:6, s. 389-398.
- Yıldız, Gültekin, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1854)*, YDT, İstanbul 2008.
- Yorulmaz, Şerife, "Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36 (Mayıs-Kasım) 2005, s. 345-373.

اردو تکیفیت
III قوناق

[مالدھیر]

(۱)

اردو دائرہ سی

نومبر : ۳

حکومت و ملت کا یہاں قیامت و منہ اور ثابت و مستحکمہ ہونا چاہیے اور اس کے لئے
تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

پرنسپل ایجوکیشن ایف ڈی اے
گورنمنٹ ہائی اسکول، لاہور

جناب : مولانا محمد شفیع صاحب

[جزو نامہ] اردو تکیفیت مقررہ :

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

تعمیراتی کاموں میں توجہ دینی چاہیے۔

MISIR MİLLİYETÇİ HAREKETİ VE
TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1924-1925)
EGYPTIAN NATIONALIST MOVEMENT AND
TURKISH FOREIGN POLICY (1924-1925)

RECEP ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Çümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assist. Prof. Dr. Çümüşhane University, Faculty of Letters, Department of History
celikrcp@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-4050-3812>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 10.07.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 09.01.2019
Sayfa-Pages : 451-473

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3978>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

MISIR MİLLİYETÇİ HAREKETİ VE
TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1924-1925)*
EGYPTIAN NATIONALIST MOVEMENT AND
TURKISH FOREIGN POLICY (1924-1925)

RECEP ÇELİK

Öz

Ortadoğu'da Mısır'ın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Yüzyıllarca Osmanlı'ya bağlı bir eyalet olarak yönetilen Mısır üzerinde bu önemine binaen İngilizler hâkimiyet kurmuş ve bu hâkimiyetini I. Dünya Savaşı sonrasında da bırakmamıştır. Mısır, İngilizlere karşı istiklalini elde etmek için büyük bir mücadele içerisine girmişti. Bu mücadelenin önde gelen siması ise Zağlul Paşa'ydı. Ancak Mısır, istiklal mücadelesinde kendi içinde bölünmüş durumdaydı. Bu durum Mısır'ın gerçek bir istiklal elde etmesini engellemiştir. Anadolu'da emperyalistlere karşı verilen savaş birçok doğu halklarında olduğu gibi Mısırlılar için de örnek teşkil etmiş, ilham kaynağı olmuştur. Anadolu'daki millî mücadelenin başarıya ulaşmasından son derece memnun olan Mısırlılar, kendi istiklal mücadeleleri için başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere millî mücadelenin ileri gelen önderlerinden silah ve cephane talebinde bulunmuşlardı. Yine Mısır milliyetçileri çok farklı kanallar ve yöntemlerle Türkiye'yi Mısır davasının yanında bulunmaya zorlamışlardır. Fakat dönemin konjonktürü gereği Türk dış politikası, Mısırlı milliyetçilere açıktan ve doğrudan desteği uygun görmemiş, dolaylı ve pasif yardım anlayışı benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İngilizler, Zağlul Paşa, Mısır Milliyetçileri, Türk Dış Politikası.

Abstract

Egypt has a special place and importance in the Middle East. Governed by the Ottomans as a province for a long time, Egypt was ceded to the British in 1878 and the British rule continued after the World War I. So, Egyptians started a big struggle with the British for freedom. Zağlul Pasha was a person who foremost in this struggle. But in this struggle period, Egypt had been divided into many adverse parties. This situation prevented Egypt from a real freedom. Turkish national struggle was a reference for nations fighting against imperialists in the east and also Egypt. Egyptian people were extremely happy about Turkish freedom. That's why nationalist Egyptians consulted and requested munition especially from Mustafa Kemal Pasha and leading persons for their freedom struggle. Also they obliged Turkey to support the Egyptian claim through very different ways and methods. By virtue of conjectural situation Turkish foreign policy did not approve to support directly and openly. On the contrary, indirect and passive aid policy was adopted by Turkish foreign policy.

Key Words: Egypt, The British, Zağlul Pasha, Egyptian Nationalists, Turkish Foreign Policy.

* Bu makale Afrika'da Türkler Sempozyumu'nda (15-16 Kasım 2014, Djibouti Palace Kempinski) sunulan bildirinin düzenlenmiş halidir.

Giriş

Mısır-İngiliz ilişkilerinin tarihi 1879'a dayandırılabilir. Nitekim bu tarihte Mısır üzerinde Avrupalı alacaklıları koruma maksadıyla İngiliz-Fransız çifte kontrolü kurulmuştu. Bu tarihten üç yıl sonra da İngiliz birlikleri, Süveyş Kanalı'nın ve yabancıların mülklerini ve hayatlarını tehdit eden Avrupa karşıtı hareketleri bastırmak için Mısır'a girmişti¹. Mısır, I. Dünya Savaşı'ndan önce ismen Osmanlı'nın hâkimiyetindeydi. Bunun yanında İngiliz işgal güçleri devletler tarafından tanınmamıştı. Geniş bir muhtariyete sahip olan Mısır, İstanbul'a senelik bir vergi vermekteydi². Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle İngiltere, Mısır üzerinde 18 Aralık 1914'te himaye kurmuş³, Prens Hüseyin sultan unvanıyla Mısır hükümdarı olmuştu. Aslında Mısır'da otuz seneden beri İngilizlerin üstü örtülü himayesi açık bir himayeye dönmüştü⁴. İngilizler I. Dünya Savaşı başlarında Mısır'a bağımsızlık vermeyi vaat etmiş ve karşılıklı iki hükümet arasında ittifak anlaşması yapılması kararlaştırılmıştı⁵. Buna göre Mısır'ın hukuku ve hürriyeti, refah ve asayişinin devamı için İngiltere harp ediyor, harbin bütün yükünü üstleniyordu. Mısır halkından talep edilen ise, askerî harekâtlara engel olmamak ve düşmana yardım etmemektir. Fakat bunun yanında Mısır halkı savaş boyunca idareden uzak tutuldu, meclisler kapatıldı, sansür şiddetle uygulandı, İngiliz aleyhtarı aydınlar kontrol altına alındı, milliyetçi ve pan-islamist partilerin faaliyetleri engellendi⁶. Savaş sonrası gelişmeleri ise Mısır, 20. yüzyıl boyunca İngiliz emperyalizminden tamamen kurtularak istiklalini elde etme mücadelesinin başlangıcı olarak değerlendirecektir⁷. Nitekim Wilson'un 14 ilkesi Mısırlıların bağımsızlık ümitlerini güçlendirmişti⁸. Bu ilkelerden biri de Osmanlı Devleti'nin topraklarıyla alakalıydı. Buna göre Türkler dışındaki milletler oturduğu bölgelerin geleceğini kendileri belirleyecekti. Ancak bu durum Ortadoğu'da hâkimiyetlerini kaybetmek istemeyen İngiltere ve Fransa'yı telaşa düşürdü. Bunun üzerine bu iki devlet 7 Kasım 1918'de ortak bir deklarasyon yayımlayarak Ortadoğu'da halkların "kendi iradelerine dayanan hükümetler ve yönetimler kuracaklarını" ilan etti. Araplar bunu bağımsızlıklarının verilmesi olarak algılamışlardı⁹. İngilizler Mısır'a sürekli bağımsızlık sözü verdiği için Mısırlı siyasilere İngilizlerin savaş sonrası Mısır'ı bağımsızlığa götürecektir süreci başlatacaklarına inanmıştı. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Reginald White başkanlığında Zağlul Paşa ve bir grup Mısırlı siyasi ile yapılan görüşmede Zağlul, sıkıyönetim ve himaye rejiminin kaldırılmasını, İngiltere'nin bağımsızlık konusundaki sözünü tutmasını ve barış görüşmelerinde Mısır'ın da İtilaf Devletleri tarafından dinlenmesini talep etti. Ayrıca Mısır'ın geleceğini görüşmek üzere Londra'ya gitmesine

¹ Harry J. Carman, "England and the Egyptian Problem", *Political Science Quarterly*, vol: 36, no: 1 (March 1921), pp. 51.

² *İstikbal* (28 Eylül 1337- 28 Eylül 1921), Sayı: 415.

³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, I-II, Genişletilmiş 12. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul Tarihiziz, s. 204.

⁴ "Mısır Meselesi", *Aynı Tarihi*, XXIX/X, s. 1466.

⁵ *İstikbal* (4 Kanun-u Sani 1338- 4 Ocak 1922), Sayı: 499.

⁶ "Mısır Meselesi", *Aynı Tarihi*, XXIX/X, s. 1466-1467.

⁷ Michael B. Bishku, "The British Press and The Future of Egypt (1919-1922)", *The International History Review*, vol: 8, no:4 (November 1986), pp. 604.

⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 204.

⁹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitapevi, İstanbul 2000, s. 546.

izin verilmesini istedi¹⁰. Fakat davalarını İngiliz kabinesine duyurmak isteyen milliyetçiler, çabalarının boşa olduğunu anladılar ve şiddetle başkaldırdılar. Demiryolu, telgraf ve telefon hatlarını tahrip ettiler¹¹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk-Mısır ilişkilerinin görünen ve görünmeyen iki yüzü vardır. Lozan'da Türkiye Cumhuriyeti Mısır üzerindeki tüm haklarından vazgeçmişti. Bundan sonra Mısır'ın Türkiye'ye elçi atmasıyla iki ülke arasında diplomatik ilişkiler yeniden başlamıştı. Fakat ikili ilişkiler oldukça serindi. Diğer taraftan aşağıda da ayrıntısıyla görüleceği üzere Mısır milliyetçileri İngilizlere karşı istiklal mücadelesi vermekteydi. Bu mücadelenin ayrıntıları, Türk dış politikasının Mısır milliyetçilerine karşı tutumu, özellikle İngilizlerin Türkiye ve Mısır üzerine 23 Eylül 1924 ile 20 Mayıs 1925 tarihleri arasındaki istihbarat raporlarından anlaşılmaktadır.

1. Mısır'ın İstiklal Mücadelesi

Savaş sonrası Ortadoğu'da İngiltere'ye karşı ilk meydan okuma Mısır'dan geldi.¹² Yukarıda da belirtildiği gibi mütareke esnasında Mısırlılar barış konferansına bir temsilci heyeti göndermek için izin istediler. Fakat bu istek Mısırlı liderlerin tutuklanıp sürülmesiyle karşılık buldu. Bunun üzerine Mısır halkı protesto ile isyan etti. İngilizler bütün vaatleri gibi Mısırlılara verdikleri vaatleri de unutmak istediler ve Mısır'da hayati çıkarları olduğundan bahsetmeye başladılar¹³. Zağlul Paşa'nın tutuklanıp sürgüne gönderilmesinden sonra Kahire, İskenderiye ve diğer kentlerde büyük çaplı gösteriler düzenlendi. Karışıklıklar Hindistan isyanından beribenzersiz bir boyuta ulaşma eğilimindeydi. İsyân Bolşevik eğilimli, tüm sınıf ve inançların sempatisini toplayan milli bir hareketti. İngilizleri en çok rahatsız eden şey ise hareketsiz kalacaklarına güvendikleri köylülerin de işe karışmış olmasıydı.¹⁴ Said Zağlul liderliğinde 1919 başlarında kurulan Vafd Partisi İngiltere'ye karşı milliyetçi hareketlerin öncülüğünü üstlenmişti¹⁵.

Gelişmeler üzerine Londra, Lord Milner'i tahkikat için Mısır'a gönderdi. Milner üç ay Mısır'da kaldı fakat bütün Mısırlılar kendisiyle görüşmekten kaçındı. Bunun üzerine Lord, Zağlul Paşa ile müzakere etmek gerektiğini rapor etti¹⁶. Böylece Londra'da başlayan müzakerelere Lord Milner de bizzat katılmıştı. Müzakereler Mısır'ın ihtiyaçlarına göre idari bir nizamname düzenlenmesine yönelikti. Ancak İngilizlerin bu tarzda müzakereleri Mısır milliyetçilerini tatmin etmemekteydi. Nitekim Mısır başbakanı Nesim Paşa'ya karşı düzenlenen suikast da bunun göstergesiydi. Diğer taraftan İngilizler, Mısır heyetinin

¹⁰ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)*, Çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2018, s. 363.

¹¹ "Mısır Meselesi", *Ayın Tarihi*, XXIX/X, s. 1465.

¹² Fromkin, a.g.e., s. 363.

¹³ *İstikbal* (28 Eylül 1337- 28 Eylül 1921), Sayı: 415; *İstikbal* (4 Kanun-u Sani 1338- 4 Ocak 1922), Sayı: 499. Napolyon Bonapart'ın St. Helana valisine üzerine basarak söylediği gibi "Mısır dünyanın en önemli ülkesidir". Charles R. Watson, "Constructive and Disintegrating Forces in the Social and National Life of Egypt", *The Journal of Race Development*, vol: 1, no: 4 (April 1911), pp. 415.

¹⁴ Fromkin, a.g.e., s. 364-365.

¹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 204.

¹⁶ *İstikbal* (28 Eylül 1337- 28 Eylül 1921), Sayı: 415.

arasına nifak tohumları ekmişti. Böylece Zağlul Paşa'ya muhalif ve İngiliz politikaları takip edecek bir hizip ortaya çıkmış ve heyet ikiye ayrılmıştı¹⁷.

Mısır, tarihin başlangıcından beri daima yabancı tahakkümü altında yaşamıştır. Öyle ki “Mısırlı idare etmek için değil idare olunmak için yaratılmıştır” sözü söylenmiştir¹⁸. Mısır meselesi böylece sürekli ve kalıcı bir mesele hâline gelmişti¹⁹. Aslında sadece İngiltere ve Mısır'ı alakadar eden bir mesele değildi. Bu mesele ile alakadar 4 taraf vardı. Bunlar İngiltere, Mısır kabinesi, Zağlul Paşa ve taraftarları ile eski anlaşmalardan yararlanan devletlerdi. Lord Milner'in raporunda Mısır'da kapitülasyonlardan yararlanan devletler kendi çıkarlarının korunmasını İngiltere'ye verdikleri takdirde İngiltere de kendine ait çıkarların büyük bir kısmını Mısır'a terk etmekteydi. Kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin başlıca menfaati, tebaalarının himayesini sağlamaktı. İngiltere devletlere bu teminatı vermeye hazırdı. Bu suretle Mısırlılar memleketlerinin murakabesinde daha büyük bir paya sahip olacaklar ve buna karşı İngiltere daha geniş bir nüfuza sahip olacaktı. Zağlul Paşa, çeşitli defalar yabancı imtiyazlarının kaldırılmasına taraftar olmadığını belirtmişti. Zağlul Paşa'nın amacı kapitülasyonlara dair hukukun İngiltere'ye geçmemesiydi. Çünkü bu suretle İngiltere'nin durumu daha da güçlenecekti²⁰. Diğer taraftan Mısır kabinesi milliyetçilerin başı Zağlul Paşa ile birlikte çalışmıyordu. Mısır Prensi de İngiltere ile Mısır arasında yapılacak müzakereler için gönderilecek temsilcileri bizzat seçmesini başbakanından istemişti²¹. Bu arada Mısır ihtilali giderek büyümekteydi. İngiliz gazeteleri ihtilalin sebebini Mısır ileri gelenlerinin aralarındaki rekabete atfetmekteydi²². Said Zağlul Paşa, Mısır sultanına mektup göndererek isyan ve ihtilallerden dolayı hiçbir mesuliyet kabul edemeyeceğini bildirmişti²³.

¹⁷ Nesim Paşa bu suikasttan kurtulmuştu. *İstikbal* (30 Haziran 1336- 30 Haziran 1920), Sayı: 151; *İstikbal* (28 Mart 1337- 28 Mart 1921), Sayı: 261.

¹⁸ “Mısır'ın Hürriyeti İçin Müteveffa Zağlul Paşa'nın Mücadelesi”, *Ayın Tarihi*, XLV/XV, s. 2744.

¹⁹ Frederic C. Penfield, “England's Absorption of Egypt”, *The North American Review*, vol: 165, no: 493 (December 1897), pp. 682.

²⁰ *İstikbal* (27 Nisan 1337- 27 Nisan 1921), Sayı: 288. Osmanlı Devleti zayıfladıkça Avrupalı güçler kapitülasyonları kesin haklar olarak görmeye başlayarak kapitülasyonların içeriğini kendi müteahhiterini kapsayacak şekilde genişletmeye çalıştılar. Kapitülasyon sistemi 20 yüzyıla, öyle ki Mısır'da 1937'e kadar devam etti. V. B. Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 2011, s. 21.

²¹ *İstikbal* (24 Mayıs 1337- 24 Mayıs 1921), Sayı: 311; Said Zağlul Paşa ile Mısır Hükûmeti arasındaki müzakerelerin kesilmesi üzerine Kahire ve İskenderiye'de karışıklıklar çıkmış ve grev ilan edilmişti. Tanta'da halk polise saldırmış, mutasarrıf makamında hapsedilmişti. *İstikbal* (15 Mayıs 1337- 15 Mayıs 1921) Sayı: 303.

²² Mısır isyanlarına burada bulunan Rumlar da karışmıştı. İsyanda silah kullanan Rumlara karşı Araplar galeyana gelmiş ve büyük arbedeler yaşanmıştı. Bunun sonucu 37 ölü ve 151 yaralıydı. Bu olayda İngilizlerin Mısırlıları kendi aralarında serbest bırakarak Rumlara bir ders vermek istedikleri söylenmekteydi. *İstikbal* (7 Haziran 1337- 7 Haziran 1921), Sayı: 323. İskenderiye ve Kahire'deki Yunan siyasi memurlarının verdikleri bilgiye göre karışıklıklarda ölen Yunanlıların sayısı Kahire'de 10 ve İskenderiye'de 5'ti. Yaralıların sayısı da 50'den fazlaydı. Yunan milletvekillerinden Miçopolos, İskenderiye'deki bu karışıklıklara yerlileri Yunanlılara karşı tahrik eden Venizelosçuların sebep olduğunu söylemişti. Polis birçok tutuklama yapmış ve tedbir almıştı. İskenderiye'deki Yunanlılar bu hadiselerin Mısır'da bulunan Kemalist propagandacıların teşviklerinin eseri olduğunu iddia etmekteydiler. *İstikbal* (14 Haziran 1337- 14 Haziran 1921), Sayı: 327.

²³ *İstikbal* (11 Haziran 1337- 11 Haziran 1921), Sayı: 329.

İskenderiye'den Times gazetesine bildirildiğine göre Londra'ya müzakereler için giden Mısır heyetinin başlıca görevi Mısır'ın içte ve dışta müstakil bir devlet olarak tanıtılması ve Mısır'ın yalnız İngiltere ile değil diğer devletlerle olan ilişkilerinde himayenin kaldırılmasıydı²⁴. İngiltere Zağlul Paşa'yı kendi tarafına çekip müzakerelerden istediği sonucu alamayınca Adli Paşa ve onun İtidal Fırkası'na yöneldi²⁵. Mısır'a giden heyet millî birlikten yoksundu. Zira heyette milliyetçiler bulunmamaktaydı. Heyete başvekil Adli Yeğen Paşa başkanlık ediyordu. Millî birliğin olmayışının nedenlerini Tevhid-i Efkâr'ın Mısır muhabiri şu şekilde açıklamaktaydı; Zağlul Paşa²⁶ müzakerelere katılmak için müzakerelerin bağımsızlık üzerine bina edilmesini şart koşmuştu. Millet de bu esas üzerinde kendisinin arkasındaydı. Fakat daha sonra Zağlul Paşa bu esastan vazgeçmiş ve her ne olursa olsun müzakerelere katılmayı onaylamıştı. Zağlul'un bu hareketi başkanlığı altındaki gayri resmi murahhas heyetinin bölünmesine sebep oldu. 15 kişiden oluşan bu heyetten Zağlul'un yanında 5 kişi kalmıştı. Bu durum kuvvetle savunduğu esaslardan ayrılmakla kendi aleyhine kötü bir tesir bıraktı. Bu da diğer taraftan bağımsızlık temelli müzakere edilmesi taraftarı olmayan -ki bu grup bağımsızlığın, müzakereler neticesi elde edileceğini düşünmekteydi- ve milliyetçi gruba göre zayıf olan bu grubu birden güçlendirmişti. Mısır kabinesi de böyle düşünmekteydi. Böylece bu bölünmüşlükte kabinenin siyaseti ön plana çıktı ve taraftar buldu²⁷. Müzakereler, iç idarenin Mısırlılara verilmesi, İngiltere'nin Mısır'daki özel durumunun incelenmesi, adli ve mali kontrole karşılık diğer devletlerin rızasını alma kaydıyla kapitülasyonların kaldırılması esaslarına dayanacaktı²⁸.

Adli Yeğen Paşa heyeti İngiltere kralı tarafından kabul edilmişti. Samimi bir ortamda gerçekleşen kabulde kral görüşmelerin istenilen şekilde sonuçlanacağını ümit ettiğini, Adli Yeğen Paşa da bütün mesailerinin bu nokta üzerinde toplandığını belirtmişti²⁹. Diğer taraftan Adli Paşa Londra'da Mısırlılar tarafından hakaretle karşılanmıştı. Mısır meselesi hakkında bir Fransız gazetesi de Mısır heyetinin etkili bir anlaşma yapabilmek için Mısır halkının onayından mahrum olduğunu söylemekteydi. Buna göre Mısırlılar Adli Paşa hakkında, onun İngiliz siyasetinin bir aleti olarak görüldüğünü ve heyetin Hıdiv'den başka kimseden yetki ve vekâlet almadığını ileri sürmekteydi. Mısır'da Adli Paşa'nın Lord Curzon ile müzakere etmesi; "V. George'un yine V. George ile müzakere etmesinden başka bir şey değildi". Mısır milliyetçileri bu müzakerelerin boşuna yapıldığını, teklif olunan anlaşmanın Mısır'da uygulanamayacağını düşünüyordu. Böylece milliyetçilerin önde gelenleri heyete güvenmemekte, müzakerelerin tehlikeli olacağını düşünmekteydiler. Adli Paşa'nın Mısırlıların isteklerini karşılayabilecek bir anlaşma yapabileme ihtimali az görülmekteydi. Bu durum, İngilizler tarafından Mısır'da uygulanan sıkıyönetimin hıdive verdiği yetkiyle hıdivin sürgün, tutuklama, gazeteleri

²⁴ *İstikbal* (17 Temmuz 1337- 17 Temmuz 1921), Sayı: 355.

²⁵ "Mısır Meselesi", *Aynı Tarihi*, IV/I, s. 50-51.

²⁶ Zağlul Paşa'nın Mısır'daki unvanı reisü'l-celil'dir. "İngiltere Mısır İtilafını Geri mi Alıyor?", *Aynı Tarihi*, III /I, s. 351.

²⁷ *İstikbal* (22 Temmuz 1337- 22 Temmuz 1921), Sayı, 364.

²⁸ *İstikbal* (28 Temmuz 1337- 28 Temmuz 1921), Sayı: 365.

²⁹ *İstikbal* (28 Ağustos 1337- 28 Ağustos 1921), Sayı: 388.

kapatma ve memurları azletme gibi faaliyetlerle kamuoyunu boğmasından anlaşılabilmekteydi³⁰.

Adli Yeğen Paşa heyeti ile İngiliz Hükûmeti arasında yapılan görüşmeler sonucu varılacak anlaşma şartları da ortaya çıkmaya başlamıştı. Buna göre; İngiliz askerleri yalnız Port Said ve Süveyş Kanalı'nın doğu kısmında bulunacaktı. Düyun-ı Umumiye için bir İngiliz müfettişi tayin olunacaktı. Mısır'ın yabancı ülkelerde temsilci bulundurma hakkı olacak fakat ticaret anlaşmaları hariç anlaşmalar için İngiltere'nin onayı alınacaktı. Uluslararası bir polis gücüyle İskenderiye'de İngiliz deniz üssü bulunacaktı. İngiliz Mısır Sudan'ı mevcut hâliyle kalacak ve Mısır suları vasıtasıyla buranın erzak ve mühimmatının temini üstlenilecekti³¹. Diğer taraftan İngiliz Hariciye Nezareti, Mısır müzakerelerine dair yayınladığı notalarda Mısır'ın şu şartları kabul etmediğini bildirmişti; geçici olarak kabul edilen işgal güçlerinden doğan durum daha da vahim bir hâl aldığından, Mısır'ın sürekli askerî işgal altında bulundurulması. Mısır'ın bütün dış siyasetini kontrol edecek bir yüksek komiserin Mısır'da bulunması. Devletin iç işlerine sürekli müdahaleye vesile olan kapitülasyonların davamı. Buna karşı İngilizler tarafından Mısır'a verilen notada, İngiliz tekliflerinin gayet iyi olduğu ve Mısır'ın menfaatleri adına işgalin sürdürülmesi lazım geldiği beyan edilerek, İngiltere'nin teklif ettiği şartlardan vazgeçmemekle birlikte yeniden görüşmelere başlanmasını kabul edeceği bildirilmişti³².

İngiltere-Mısır müzakereleri dolayısıyla fevkalade komiser Allenby, Mısır Sultanı'na gönderdiği mektupta; İngiltere ile doğudaki müstemlekeler arasında başlıca ulaşım yolları üzerinde bulunan Mısır'ın bu yol için vazgeçilmez, Mısır'ın kaderinin Süveyş Kanalı'nın emniyet ve selameti ile bir ve Mısır'ın, 150 milyonu geçen İngiliz tebaasının refah ve güvenliği ile alakadar olduğunu söylemişti. Diğer devletler göz önüne alındığında dış tehlikelere karşı ülkeyi savunma sorumluluğu İngiltere'ye ait olmalıydı. Zira İngiltere'nin selameti, Mısır'ın istiklali, asayiş, refah ve saadeti üzerine kurulmuştu³³. İngiltere başvekili Lloyd George'un ise Mısır hakkındaki değerlendirmesi şu şekildeydi;

Mısır bir tarik-i âm gibi bir memlekettir. Şark ile garp arasında bir geçit mahallidir. İngiliz imparatorluğunun 400 milyon nüfusunun 300 milyonu Süveyş'in şarkında bulunuyor. Harb-i umumi esnasında Süveyş'ten 1 milyon asker geçmiştir. Mısır müstakil bir devlet olsaydı İngiltere imparatorluğu ikiye ayrılmış olacaktı. Bundan maada Türkler ve Almanlar tarafından istilaya maruz kalacaktı. Bu gerek İngiliz imparatorluğu ve gerek nefsi-i Mısır için bir facia olacaktı³⁴.

Buna göre Mısır meselesi, Mısırlıların istiklalinden öte, İngiliz imparatorluğunun müdafaasıyla alakalı bir durumdu. Öyle ki İngiltere, Mısır'ın kendi kendini idare siyasetini benimseyerek “millî intihar” olarak görülecek bir siyaset benimseyemezdi³⁵.

³⁰ *İstikbal* (4 Eylül 1337- 4 Eylül 1921), Sayı: 394.

³¹ *İstikbal* (21 Teşrin-i Sani 1337- 21 Kasım 1921), Sayı: 461.

³² *İstikbal* (16 Kanun-u Evvel 1337- 16 Aralık 1921), Sayı: 483.

³³ *İstikbal* (18 Kanun-u Evvel 1337- 18 Aralık 1921), Sayı:484.

³⁴ *İstikbal* (24 Şubat 1338- 24 Şubat 1922), Sayı: 543.

³⁵ “İngiltere Mısır İtilafını Geri mi Alıyor?”, *Ayın Tarihi*, III/1, s. 351.

Görüşmeler yukarıda da adı geçen Lord Milner'e atfen "Milner Projesi" olarak geçmişti. Proje Mısır'ın istiklalini tanıyordu ancak İngiltere'ye Mısır'ın dış politika, maliye ve adliyesinin kontrolünü vermektedir. Süveyş Kanalı'nda İngiliz askerleri bulunacaktı. Mısırlılar bu projeyi kabul etmemekle birlikte İngiltere'ye de Mısır'da büyük menfaatler vermeyi kabul etmekteydi. Bundan sonra İngiltere Mısırlıların çoğunluğunun desteğini arkasına almış olan Zağlul Paşa'yı sahneden silmeye çalıştı. Fakat gerek Hıristiyan Kıptiler gerekse Müslümanlar millî isteklerinde birlik hâlindeydi. Mısırlıların isteklerini kabul etmeyen İngilizler bütün vatanperver gazeteleri kapattı, halkı gruplar hâlinde sürgün etti. Bunun üzerine gösteriler çoğaldı. Gösteriler kanlı bir şekilde bastırıldı. Böylece Kahire, İskenderiye ve diğer şehirlerde ayaklanmalar başladı, karışıklıklar çıktı³⁶. Nihayetinde Zağlul Paşa tutuklanarak Kahire'ye İngiliz askeri çıkarılmıştı. Gençlerden oluşan gruplar İngiliz askerlerine saldırmış, şehrin birçok yerinde yangınlar çıkarılmış ve genel bir heyecan baş göstermişti. Okullarda eğitim ve öğretim tatil edilmiş, memurlar ve işçiler greve gitmişti. Karışıklıkların artmasıyla Port Said, Kahire ve Süveyş'te sıkıyönetim ilan edilmişti. Zağlul Paşa beş arkadaşıyla Süveyş'te tutuklu bulunduruluyordu. Ele geçirilen diğer milliyetçi liderler de tutuklanmaktaydı. Milliyetçiler ise halkı inkılap ve istiklale karşı hizmete çağırıyordu³⁷. Sonrasında Malta'ya sürgünler başladı. Zağlul Paşa'dan başka İsmail Sıtkı, Hamed Bazel ve Mehmet Mahmut Paşa Malta'ya sürgün edildi³⁸.

Mısır'da hükûmet buhranı ile birlikte iki yıldan beri devam eden karışıklıklar halkta bıkkınlık uyandırmıştı. Halk bir an önce düzgün bir hükûmetin kurulmasını istiyordu. Mısırlıların her şeyden önce siyasi, sosyal ve ekonomik çıkmazdan şiddetle kurtulmaya ihtiyacı vardı³⁹. Adli Yeğen Paşa'nın istifasından sonra da yeni hükûmet kurulamamıştı. Bunun üzerine General Allenby bir proje hazırladı. Buna göre Mısır'ın bağımsızlığı kabul ile ilan edilecekti. Mısır'da meşruti idare tesis edilerek bakanlar kurulu sadece meclise karşı sorumlu olacaktı. Mısır yabancı devletlerle doğrudan ilişki kurabilecek, elçi teatisi

³⁶ *İstikbal* (28 Eylül 1337- 28 Eylül 1921), Sayı: 415. Evening Standart gazetesi, Mısır'ın muhtar bir hükûmet tarafından idare edilmesini ve sultanın İngiliz siyasetine karşı hareket etmemesini istemekteydi. Mısır halkını her hangi bir tecavüze karşı korumak ve Süveyş Kanalı'nın serbestliğini sağlamak için Mısır'da bir miktar İngiliz birliği bulundurulmalıydı. Bunun yanında Mısır'daki yabancıların hukuku ve mülkleri dolayısıyla gazeteğe göre İngiltere Mısır idaresine kayıtsız kalamazdı. İngiltere'nin Mısır'ı hiçbir zaman İngiliz eyaleti hâline getirmeyi düşünmediklerini, Mısır'ı Türklerin kıskırtmalarına ve dış müdahalelere karşı korumak istediklerini söylemekteydi. *İstikbal* (31 Kanun-u Sani 1338- 31 Ocak 1922), Sayı: 522.

³⁷ *İstikbal* (4 Kanun-u Sani 1338- 4 Ocak 1922), Sayı: 499; *İstikbal* (8 Kanun-u Sani 1338- 8 Ocak 1922), Sayı: 502.

³⁸ Cemal Kutay, *Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 285. Zağlul Paşa hasta ve ihtiyar oluşuna bakmadan tutuklanmış ve Mısır murahas heyeti üyelerinden arkadaşları da sürülmüşler. Bunun üzerine Mısır'da genel bir greve gidildi. Mısır gazeteleri aralarındaki çekişmeleri bırakıp bir bütün hâlinde tek vücut olarak bu tutuklamaları protesto etmişler, halkın infialine tercüman olmuşlardı. İskenderiye tüccarı İngiliz mallarını boykot ile siparişleri iptal etmişti. *İstikbal* (2 Şubat 1338- 2 Şubat 1922), Sayı: 524

³⁹ *İstikbal* (20 Şubat 1338- 20 Şubat 1922), Sayı: 539. Morning Post gazetesinin Mısır muhabirinin mektubunda Mısırlıların, kendi hâllerine bırakıldıkları takdirde dürüst, namuslu ve münevver bir idare kurmaya kabiliyetlerinin olmadığı, halkın gönülden bir istiklal istediklerinin de şüpheli olduğu iddia edilmektedir. Buna göre İngiltere büyük uğraşlar neticesi Mısır'ı iflastan kurtararak tarihlerinde ilk defa refâha kavuşturmuştu. "İngiltere Mısır İtilafını Geri mi Alıyor?", *Aynı Tarihi*, III/1, s. 351. Ancak diğer taraftan İngilizlerin Mısır'daki eğitim politikaları Mısırlıların kendi kendilerini yönetebilme becerilerini kazandırmaya yönelik değildi. Penfield, agm., s. 688.

yapabilecekti. Zağlul Paşa ve arkadaşları serbest kalacaktı. İngiliz ordusu Mısır'ı tahliye edecek fakat Süveyş İngilizlerin nezareti ve kontrolünde olacaktı. Mısır ordusu İngiliz subaylar tarafından düzenlenecek, İngiliz memurları Mısır adliye ve maliyesine nezaret edecekti. Mısır, İngiltere ile ebedi ittifak kuracaktı⁴⁰. Böylece Mısır 2 Mart 1922 tarihi itibarıyla bağımsızlığını ilan etti. Mısır Sultanı, Mısır Kralı I. Fuad unvanını aldı. Mareşal Allenby yayınladığı bir beyanname ile Mısır'da İngiliz himayesinin kaldırıldığını ve "Mısır'ın hür ve müstakil bir hükûmet olarak tanındığını" duyurdu⁴¹. Mısır'ın müstakil bir devlet olduğunun ilanından sonra Zağlul Paşa taraftarlarının çıkarması muhtemel olaylara karşı tedbirler alınmıştı. Nitekim 1919'daki karışık zamanlarda dahi Kahire'de bu kadar polis ve asker dolaşmıyordu. İstiklal şenlikleri için yapılan merasimlere halkın çoğunluğu rağbet etmemiş, Mısır sarayına tebrik için gelen eşraf ve ayana halk, hakaret ederek domates fırlatmış, onların sarık ve feslerini çekiştirmişti⁴².

Mısır'da İngiliz himayesinin kaldırılmasına rağmen, ortada hâlâ bir Mısır meselesi vardı⁴³. Aslında Mısır'da bağımsızlık ilan edilmesine rağmen gerçekte değişen bir şey yoktu. Zira Mısır üzerinde İngiliz kontrolü devam etmekteydi. Düyun-ı Umumiye idaresi değişmemişti. Maliye müşaviri danışmanlık görevini sürdürmekteydi. Adliye müşaviri de karma mahkeme işleriyle ve yabancılara ait adliye işleriyle meşgul olmaktadır⁴⁴.

Mısır prenslerinden Abbas Halim, Yusuf Kemaleddin, Hüseyin Ali, Fazıl, İsmail Davut, Mehmet Ali, Ömer İbrahim, Fazıl Osman ve Ömer Dursun imzalarıyla Mısır Kralı I. Fuad'a mektup gönderilmişti. Mektupta Sudan da dâhil olmak üzere Mısır'ın iç ve dış bağımsızlığı hususunda millî arzu belirtilerek, hür bir seçim yapılması için sıkıyönetimin kaldırılması, basın hürriyetinin sağlanması, sürgündekilerin geri getirilmesi ile genel af talep edilmiş, İngiliz ordularının Mısır'da bulunmalarının Mısır'ın bağımsızlığı ile bağdaşmadığı eklenmişti⁴⁵.

İngiliz boyunduruğundan kurtulmak isteyen Mısırlıların da bir misak-ı millîsi vardı. Bu misak-ı millînin maddeleri şu şekildeydi;

⁴⁰ *İstikbal* (5 Mart 1338- 5 Mart 1922), Sayı: 550.

⁴¹ Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, II, Yapı Kredi Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s. 784; *İstikbal* (23 Mart 1338- 23 Mart 1922), Sayı: 566.

⁴² *İstikbal* (20 Nisan 1338- 20 Nisan 1922), Sayı: 590.

⁴³ "Mısır Meselesi", *Aynı Tarihi*, IV/I, s. 49.

⁴⁴ *İstikbal* (4 Nisan 1338- 4 Nisan 1922), Sayı: 576. Pöti Parizyen muhabirlerinden biri, Mısır'dan firara mecbur kalarak dışarıda çalışmaya başlayan Mısır milliyetçilerinden ve Zağlul Paşa'dan sonra gelen en önemli şahsiyetlerden olan Vasfî Bey ile bir mülakat yapmıştı. Vasfî Bey İngilizler tarafından istiklal adı altında Mısır'a nasıl bir esaret tuzağı hazırladığını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştı. Ona göre Mısır'a verilen istiklal, ruh ve manası itibarıyla bir himaye beyannamesinden başka bir şey değildi. Çünkü bu vesika bir taraftan hamî memleket olan İngiltere'nin Mısır'a verdiği izinleri, diğer taraftan Mısır'ın hâkimiyetine koyulan sınırlamaları içeriyordu. Vasfî Bey taleplerini şu şekilde sıralamaktaydı; kurucu meclisin toplanmaya daveti, sıkıyönetimin kaldırılması, güven duyulan bir kabinenin kurulması, sürgünlerin dönüşlerinin sağlanması ve bütün siyasi tutukluların serbest bırakılması. Bunun yanında mevcut hükûmetin Mısır'a kabul ettirmek istediği meşruti idareye karşılık Fransız düsturlarının hâkim olacağı bir kanun-i esasının kabul edilmesi. Vasfî Bey, Said Zağlul Paşa'nın kral makamına düşman olduğu yönündeki iddianın da tamamen yalan olduğunu bilakis Mısır'ın elde ettiklerinin ve özellikle Mısır taç ve saltanatının, Said Zağlul Paşa ile bütün Mısır milletinin fedakâr çalışmaları ve vatan sevgisiyle olduğunu savunuyordu. *İstikbal* (5 Haziran 1338- 5 Haziran 1922), Sayı: 626; *İstikbal* (7 Haziran 1338- 7 Haziran 1922), Sayı: 628.

⁴⁵ *İstikbal* (18 Haziran 1338- 18 Haziran 1922), Sayı: 637.

- 1- Bütün Nil vadisinin doğal sınırları içerisinde kayıtsız şartsız tam bir istiklali ve Sudan'a ilişkin 1899 anlaşmasının yok hükmünde sayılması
- 2- İngiliz askerlerinin bütün Nil vadisini boşaltmaları
- 3- Nil'in herhangi bir tarafında İngiltere'ye has herhangi bir mevkiin tanınmaması
- 4- Mısır meselesinin hallini amaçlayan herhangi bir Mısır-İngiliz müzakere teşebbüsünün kabul edilmemesi
- 5- İngiltere sıkıyönetimi altında yapılan bütün işlerin ilgası ile yok sayılması.
- 6- 1888'de İstanbul Konferansında kabul edilen prensipler çerçevesinde Süveyş Kanalı'nın tarafsızlığını kabul ve bu tarafsızlığı müstakil Mısır'ın muhafaza etmesi.
- 7- Hilafet makamının dinî nüfuzunun tanınmasına devam edilmesi

Lozan Konferansı'nın başlarında Hizbu'l-Vatani murahhasları Zağlul Paşa'nın murahhaslarıyla anlaşarak konferansa Mısır davası hakkında notalar vermişlerdi. Bu şekilde Mısır heyeti murahhasları, Hizbu'l-Vatani ile Said Zağlul Paşa taraftarlarınca gönderilmiş ve böylece iki taraf çalışmalarını birleştirmişti. Heyet konferansa bir nota vererek Türkiye'nin Süveyş Kanalı üzerindeki eski hukukunun Mısır'a terk edilmesini ve kanalda seyr-ü sefer serbestisinin teminini talep etmişti⁴⁶. Bunun yanında Lozan'a Said Zağlul Paşa taraftarlarınca gönderilen murahhas heyeti (İbrahim Ratıb ve Abdülhalim) dönüşte Ankara'ya uğramış ve meclise bir takım talepler iletmışti⁴⁷. Diğer taraftan Lozan ile Türkiye'nin Mısır üzerindeki haklarından vazgeçtiğini belirtmek gerekir⁴⁸.

Zağlul Paşa'nın yaklaşık bir yıllık sürgün hayatı sona ermiş ve Mısır'a geri dönmüştü. Paşa'nın Mısır gençliği ve milliyetçiler üzerindeki nüfuzu İngiliz siyasetine alet olan Kral Fuad'ın mevkiini bir hayli zayıflatmıştı. Bu durum kralın canını sıkımsı, yardımcıları da onun sıkıntısını artırmıştı. Zira yakında hal edilip yerini Said Zağlul Paşa'nın alma ihtimalinden bahsedilmeye başlanmıştı. Hatırlanacağı üzere Zağlul Paşa'nın Mısır'dan uzaklaştırılmasıyla Mısır'da şiddetli gösteriler yapılmış, karışıklıklar çıkmıştı. Bunun üzerine de İngilizler Zağlul Paşa'yı iadeye mecbur kaldılar. Paşanın dönüşünde binlerce halk onu karşılamış, kaldığı yer, "millet yurdu" ilan edilerek halk ziyaretgâhı hâline getirilmişti. Zağlul Paşa kraldan Mısırlıların istiklalini istiyor, millet meclisi için yeniden seçim kanunu hazırlanmasını ve meclisin millet tarafından seçilmiş üyelerden meydana getirilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Diğer taraftan kabineyi kurma görevi milliyetçilerin güvendiği Tefvik Besim Paşa'ya verilerek milliyetçilerle kral barıştı. Böylece Zağlul Paşa ve arkadaşlarının tekrar sürülme düşüncesinden döndü ve siyasi suçlular affedildi⁴⁹.

Mısır'daki meşrutiyet, halka nüfuz ve güç vermemekte aksine halkın arzu ve iradesini kısıtlamaktaydı. Seçim kanunu seçimlerin değerini azaltmakta, seçimi seçim

⁴⁶ *İstikbal* (26 Kanun-u Sani 1339- 26 Ocak 1923), Sayı: 825.

⁴⁷ *İstikbal* (31 Kanun-u Evvel 1338- 31 Aralık 1922), Sayı: 802; *İstikbal* (27 Kanun-u Evvel 1338- 27 Aralık 1922), Sayı: 799.

⁴⁸ Aptülhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 209.

⁴⁹ *İstikbal* (25 Kanun-u Sani 1339- 25 Ocak 1923), Sayı: 824.

olmaktan çıkararak “tayinden bile daha aşağı dereceye” indirmektedir. Kanunlar her türlü hürriyeti sınırlandırmakta, basını baskı altına almaktaydı⁵⁰. Aydınlar, firkalar ve özellikle Zağlul Paşa Mısır’a verilen meşrutiyetten memnun değildi. Zağlul Paşa bu durumu millet için kurulmuş bir tuzak olarak değerlendirmektedir. Paşa, gerçek hâkimiyetin kralın elinde, ayan meclisi üyelerini tayin ve kanunları yayınlama hakkına sahip olduğunu söylemektedir. Zira meşrutiyet üzerinde değişiklikler kralın onayı olmadan yapılamıyordu. Bunun yanında kral herhangi bir sebep olmaksızın millet meclisini feshedebilme yetkisine sahipti⁵¹.

Mısır’da başlıca üç gruptan bahsetmek gerekir. Bunlar Zağlul Paşa taraftarları, Adli Paşa taraftarları ve milliyetçi demokratlardır. Milliyetçilerin amacı Zağlul Paşa taraftarlarından farklı değildi. Adli Paşa taraftarları mutedilleri temsil ediyordu. Zağlul Paşa taraftarları ise müfritleri. Müfritlerin birinci amacı ülkeyi İngiliz hâkimiyetinden kurtarmaktı⁵². İşte bu siyasi ortamda Mısır’da Şubat 1924’te yapılan seçimlerde Zağlul Paşa taraftarları % 90 çoğunluğu elde etmişlerdi⁵³. Çoğunluğu elde eden Zağlul Paşa yeni Mısır kabinesini kurmayı kabul etti. Kabineyi kuran Zağlul Paşa’nın, Mısır ve Sudan’ın tam istiklalini kabul eden programı, Kral tarafından onaylandı. Ayrıca Paşa krala gönderdiği mektupta, milletin Mısır ve Sudan’ın gerçek bağımsızlığı hususunda ittifak hâlinde olduğunun seçimler sonucunda ortaya çıktığını ifade etmişti. Zağlul Paşa kabinede başvekil ve dâhiliye nazırı idi. Ayan meclisi seçimlerinde de Zağlul Paşa taraftarları 71 üyelikten 57’sini kazanmıştı. Kral ise hükûmetin Mısır ve Sudan’ın⁵⁴ istiklali için ortaya koyduğu millî emellerinin gerçekleşmesi için İngiltere ile müzakerelere hazır olduğunu belirtmişti⁵⁵. Bu arada Zağlul Paşa’ya Mısırlı bir öğrenci tarafından suikast düzenlenmişti.

⁵⁰ *İstikbal* (31 Teşrin-i Evvel 1339- 31 Ekim 1923), Sayı: 1052.

⁵¹ *İstikbal* (2 Ağustos 1339- 2 Ağustos 1923), Sayı: 977.

⁵² *İstikbal* (2 Ağustos 1339- 2 Ağustos 1923), Sayı: 977.

⁵³ Bakıldığında Vafî’nin seçimlerde çoğunluğu elde edeceği açık surette ortadaydı. “Mısır’da Zıt Cereyanlar-I”, *Ayin Tarihi*, XXIII/VIII, s. 1012.

⁵⁴ Sudan, Ekvator ile Mısır’ın güney sınırlarının arasında geniş bir bölge ile doğuda Habeşistan ve Kızıl Deniz’den batıda sınırı belirsiz bir alanı kapsamaktaydı. John Eliot Bowen, “The Conflict of East and West in Egypt III”, *Political Science Quarterly*, vol: 1, no: 4 (December 1886, pp. 636.

⁵⁵ *İstikbal* (16 Kanun-u Sani 1340- 16 Ocak 1924), Sayı: 1105; *İstikbal* (31 Kanun-u Sani 1340- 31 Ocak 1924), Sayı: 1114; *İstikbal* (1 Şubat 1340- 1 Şubat 1924), Sayı: 1115; *İstikbal* (3 Şubat 1340- 3 Şubat 1924), Sayı: 1116; *İstikbal* (28 Şubat 1340- 28 Şubat 1924), Sayı: 1129; *İstikbal* (18 Mart 1340- 18 Mart 1924), Sayı: 1145. Sudan meselesinden doğan buhran ve Mısır başbakanı Nesim Paşa’nın istifasından sonra Mısır Eyaleti temsilcileri Kahire’de toplanarak şu kararları almıştı; Sudan ve Mısır’ın “bir kül olduğu” kanun-i esasiye eklenmelidir. İngilizlerin Mısır’da hapsedilmiş veya sürmüş olduğu Mısır ileri gelenleri serbest bırakılmadıkça kurulacak herhangi bir hükûmete millet muhalefet edecektir. İngilizlerin Sudan meselesinden dolayı sultan ve nazırları sınırlandırmaları şiddetle protesto edilecektir. Zağlul Paşa ve arkadaşlarına “hürmetle tabi olunacaktır”. *İstikbal* (22 Şubat 1339- 22 Şubat 1923), Sayı: 848; Zağlul Paşa, Lord Parmoor’un, “İngiltere’nin Sudan’ı asla terk etmeyeceği” mealindeki beyanatının Mısır’da kötü bir tesir bıraktığını söylemişti. Halk, Sudan’ın Mısır’a iadesi için gösteriler düzenlemişti. Ayan meclisi de Sudan’da İngilizlerin hareketini protesto eden bir takrir kabul etmişti. *İstikbal* (30 Haziran 1340- 30 Haziran 1924), Sayı: 1223. İngiltere, iddiaya göre bazı aşiretlerin isteklerini ileri sürerek Sudan’ı İngiltere’ye ilhak etmek istemektedir. Lord Allenby Hartum’da, İngiltere’nin Sudan’dan vazgeçmeyeceğini ve Mısır’ın Sudan’da tahakkümüne izin vermeyeceğini söylemişti. Nil’in kaynağı ve havzaları Sudan’da bulunduğundan Mısırlılar kanun-i esasi komisyonuna müracaat ederek Sudan’ın Mısır arazisinden addedilmesi ve Mısır parlamentosuna katılması gereğini ifade etmişlerdi. *İstikbal* (18 Haziran 1338- 18 Haziran 1922), Sayı: 637.

Yaralanan Zağlul Paşa iyileşmişti. Zanlı ifadesinde Paşa'yı öldürmek istemediğini, yalnızca onu İngiltere ile müzakere etmekten alıkoymak için korkutmak amacıyla bu saldırıyı gerçekleştirdiğini söylemişti⁵⁶.

Zağlul Paşa iktidarında İngiltere ile Mısır'ın istiklali üzerine görüşmeler devam etmiş ancak bundan bir netice alınmamıştı. Süveys'in güvenliği için İngiltere, Mısır'daki askerlerinin varlığının gerekli olduğunu, Sudan'ın mevcut idare şeklinin değiştirilemeyeceğini söylemiş ve Zağlul Paşa'nın kanalın muhafazasının Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesi teklifini reddetmişti⁵⁷. Bunun yanında Zağlul Paşa kabinede bazı siyasi meselelerden dolayı meydana gelen ihtilaf dolayısıyla krala istifasını sunmuştu. Taraftarları ise istifa dolayısıyla gösteriler yapmışlardı. Fakat Kral ile Paşa'nın yaptığı görüşme sonucu Paşa istifasını geri almıştı⁵⁸.

Mısır'da siyasi ortam bu durumdayken Mısır'ın siyasi anlamda durumunu kötüleştirilecek bir hadise yaşanmıştı. İngiltere'nin Mısır ve Sudan başkumandanı Sir Lee Stack, üç Mısır fedaisinin suikastı ile öldürülmüştü. Mısır Kralı ve Zağlul Paşa millete ve Avrupa'ya yayınladıkları beyannamelerle olaydan dolayı üzüntülerini dile getirmişler ve faillerin yakalanması için milletten yardım talep etmişlerdi. Olay üzerine İngiltere Mısır'a nota vermiş, notaya karşılık Mısır da güvence vererek faillerin cezalandırılacağı cevabını vermişti⁵⁹. Notada İngiltere, cinayetin Mısır Hükûmeti'ni, "âlem-i medeniyetin nazarında müstahkir bıraktığı ve Zağlul Paşa Hükûmeti'nin ecanibin hayatını muhafazaya gayr-ı muktedir veyahut arzusuz bulunduğunu ispat eylediğinden" bahsedilmekteydi⁶⁰. Yüksek komiser Allenby yaptığı açıklamada bu olayın Mısır'ı kanunsuz bir ülke hâline getirdiğini ve böyle menfur bir cinayetin, Mısırlıların küçümseyemeyecekleri derecede cezalandırılması gerektiği fikrinde olduğunu ilan etmişti⁶¹.

Mısır mebusan ve ayan meclisi de 24 Kasım 1924'te Milletler Cemiyeti ile bütün dünya parlamentolarına Sir Lee Stack'ın öldürülmesi dolayısıyla protesto göndermişti. Protesto metninde öncelikle Mısır milletinin hukukuna ve hâkimiyetine yapılan tecavüz karşısında Mısır Mebusan Meclisinin, Mısır ve Mısır ile ayrılmaz bir bütün teşkil eden Sudan'ın istiklaline bağlılığı ilan edilmişti. Cinayet nefretle kınanmış ve suçluların yakalanarak adalete teslim edilmesinde etkili tedbirler alınacağı bildirilmişti. Buna rağmen, İngiliz Hükûmeti emperyalist emelleri doğrultusunda Mısırlılardan intikam almak emeliyle zora başvurmuştu. Bu durum protestoda esfle karşılanmıştı. İngilizler diğer taraftan Sudan'dan Mısır askerlerinin çıkarılması ile yerini Sudan Hükûmeti askerlerinin almasını, Sudan'da İngiliz müstemele şirketleri tarafından ekilen arazinin 300 bin feddandan (Mısır'da yer ölçülerinde kullanılan bir birim) sınırsız bir adede kadar

⁵⁶ Berlin'de Mısırlı öğrenciler bazı tesirler altında olduklarından Mısır'a geldiklerinde karışıklık çıkaran bir unsur olmaktadır. Zağlul Paşa'ya suikast tertip eden öğrenci de Berlin'den gelmişti ve Mısır'da bazı müfrit unsurlarla birlikte hareket eden Berlin'deki Mısırlıların teşvikiyle bu suikast teşebbüsüne giriştiği düşünülmekteydi. *İstikbal* (27 Temmuz 1340- 27 Temmuz 1924), Sayı: 1241.

⁵⁷ *İstikbal* (7 Teşrin-i Evvel 1340- 7 Ekim 1924), Sayı: 1302.

⁵⁸ *İstikbal* (17 Teşrin-i Sani 1340- 17 Kasım 1924), Sayı: 1336.

⁵⁹ Karabekir, age., II, s. 935; *İstikbal* (24 Teşrin-i Sani 1340- 24 Kasım 1924), Sayı: 1341; *İstikbal* (26 Teşrin-i Sani 1340- 26 Kasım 1924), Sayı: 1342.

⁶⁰ "Mısır'da Zıt Cereyanlar-I", *Ayn Tarihi*, XXIII/VIII, s. 1013.

⁶¹ "Mısır-I", *Ayn Tarihi*, XXVIII/XI, s. 1732

çıkarılmasını ve Mısır Hükûmetinin, İngiltere'nin Mısır'da yabancıların menfaatlerine karışmaması yönündeki muhalefetine son vermesini istemişti. Bundan sonra da İskenderiye gümrüklerini işgal etmişti. Bu tecavüzlerin katil hadisesi ile hiçbir ilişkisi olamayacağı belirtilerek yapılanlar en şiddetli bir şekilde protesto edilmişti. Sonunda Mısır'ın istiklalden başka bir şey istemediği belirtilerek bu zulme karşı müdahale etmesi için Milletler Cemiyeti göreve çağırılmıştı⁶².

Sudan'da ise askerler isyan ederek askerî hastaneye saldırmış, iki İngiliz ile iki Fransız'ı öldürmüş, bir İtalyan avukat Hartum'da katledilmişti. Buna mukabil İngiliz askerleri de karşılık vererek birçok Sudanlıyı katletmişti. İngilizler milliyetçi ileri gelenlerden Abdurrahman Fehmi ve Zağlul Paşa'ya Londra'da refakat eden meşhur Kıpti Mafranid'i(?) yataklarında iken tutuklayıp bilinmeyen bir yere sürmüştü. Mısır kabinesinden üç kişi de bu tutuklama üzerine istifa etmişlerdi⁶³.

Sonuçta Mısır Hükûmeti İngiltere'nin bütün taleplerini kabul etmiş ve Mareşal Allenby ile Sudan başvekili Ziver Paşa arasında yapılan bütün görüşmeler İngiltere'nin isteklerini yerine getirme yönünde sonuçlanmıştı. Son Mısır kıtaları da Sudan'ı terk etmiş böylece Hartum ve Kahire'de düzen sağlanmıştı. Bütün İngiliz taleplerinin Mısır hükûmetince kabulünden sonra İngiltere ile Mısır arasında şu dört meseleden başka bir sorun kalmamıştı. Bunlar Sudan'ın geleceği, Mısır'da yabancıların çıkarlarının korunması, Süveyş Kanalı'ndaki trafiğin kontrolü ve Mısır'ın bir yabancı saldırısına maruz kalması durumunda Mısır'ı müdafaa meselesiydi. Zağlul Paşa öğretmenlerden oluşan bir heyeti kabul ederek onlara bütün milletin hukukunu koruyacağını milletin bilmesini, memleketin hürriyet ve hukukunu geri almak için bütün milletin bir bütün olarak kalacağından ümitli olduğunu söylemişti⁶⁴.

Mısır'daki siyasi belirsizlik ortamında hükûmet mebusan meclisini feshetmeye karar vermişti⁶⁵. Yeni yapılan seçimlerde alınan kısmi sonuçlara göre 61 mebustan 27'si

⁶² TBMM ZC, Devre II, c. X, s. 413-414.

⁶³ İstikbal (1 Kanun-u Evvel 1340- 1 Aralık 1924), Sayı: 1346. 27 Kasım gecesi başlayan Hartum ihtilali mitralyözlü iki Sudan taburu 12 İngiliz bölüğü ile karşılaşmıştı. İngilizler Sudan askerlerine nasihat etmişlerse de Sudanlılar İngilizleri tanımamışlardı. Bunun üzerine Sudan askerlerinin üzerine ateş açılmış, sığındıkları hastane bombardıman edilerek askerler teslim olmuşlardı. İngiliz müstemleke nazırı Mısır'daki karışıklığa son vermek için üç seneden beri gösterilen sabra son verildiğini ve Mısır'da İngiliz hukukunu gerçekleştirecek şiddetli tedbirlerin alınacağını söylemişti. Mısır kuvvetleri İngiltere'nin isteği üzerine Sudan'ı tahliye etmeye başlamışlardı. Mısır milliyetçilerinin İngiltere'nin Mısır yüksek komiseri Lord Allenby'ye suikast düzenleyeceğini düşündürecek deliller elde edildiğinden alınacak tedbirler güçlendirilmişti. *İstikbal* (2 Kanun-u Evvel 1340- 2 Aralık 1924), Sayı: 1347; *İstikbal* (3 Kanun-u Evvel 1340- 3 Aralık 1924), Sayı: 1348. Başvekil Ziver Paşa yeni Sudan valisinin beyannamesine verdiği cevapta, Mısır birliklerinin Sudan'dan çıkarılarak burada ayrı savunma kuvvetleri oluşturulmasını protesto ile Mısır ve Sudan'ın bağının kesilemeyeceğini söylüyordu. *İstikbal* (2 Şubat 1341- 2 Şubat 1925), Sayı: 1393; *Yeni Yol* (29 Kanun-u Sani 1341- 29 Ocak 1925), Sayı: 61- 161. 4 Şubatta Trablus sınırına giden trende tutuklanan Mısırlı öğrenci, serdarın öldürülmesinde dahil olduğunu itiraf etmiş ve kardeşi de dâhil olmak üzere birçok ismi ifşa etmişti. *İstikbal* (15 Şubat 1341- 15 Şubat 1925), Sayı: 1403. Serdarın katlinden cezası müebbet küreğe çevrilenden geri kalanı idam edilmişti. *Yeni Yol* (27 Ağustos 1341- 27 Ağustos 1925), Sayı: 211-311.

⁶⁴ *İstikbal* (6 Kanun-u Evvel 1340- 6 Aralık 1924), Sayı: 1350; *İstikbal* (7 Kanun-u Evvel 1340- 7 Aralık 1924), Sayı: 1351; *İstikbal* (4 Kanun-u Evvel 1340- 4 Aralık 1924), Sayı: 1349.

⁶⁵ *İstikbal* (25 Kanun-u Evvel 1340- 25 Aralık 1924), Sayı: 1365.

Zağlul Paşa taraftarı olup diğerleri müstakil ve liberal fırkaya dâhildiler. Zağlul Paşa büyük bir çoğunlukla seçilmişse de taraftarlarından birçoğu seçilememiştir⁶⁶.

“Zağulist Hareket” bütün manasıyla İngilizlere karşı millî bir kıyam hareketiydi. Hareket, Türkiye ve pan-islamizm ile alakasız olmakla beraber Müslüman ile Kiptiyi, çiftçi ile şehirliyi, münevver ile cahili, memur ile sokaktaki adamı, kadın ile erkeği bir araya getirmişti. Hıristiyan azınlık ile Müslüman çoğunluğu bu harekette bir araya getiren unsur, Hıristiyan azınlığın şarkın uyanışını ve bu uyanıştaki esaslı kuvveti idrak etmiş olmasıydı. İki taraf da kaderlerini birleştirerek anlaşmazlıklarını “ailece” halletmiş, yabancı nüfuzun Mısır’da kökleşmesine izin vermemenin daha iyi olacağı gerçeğini anlamışlardı. Bunun yanında “İngiliz’in sözü senet gibi sağlamdır” kanaatinde olan Mısırlıların üzerinde açık bir güvensizlik meydana getirmesi de milliyetçi ittifakta etkili olmuştu⁶⁷.

2. Mısırlıların Anadolu’daki Millî Mücadele’ye Maddî ve Manevî Destekleri

Mısır gazeteleri fitir sadakalarının Anadolu’da Millî Mücadele’de şehit düşenlerin çocuklarına verilmesi hakkında yayın yapmaktaydı. El-Ahbar gazetesinin yazdığına göre Mısır Müslümanları bu kampanyaya büyük bir istekle katılmaktaydı⁶⁸. Farklı zamanlarda Mısırlıların Anadolu mücahitleri için topladıkları yardımlar 1 milyon, 32 bin İngiliz lirası ile Paris’te bulunan Mısır prenseslerinden İffet Hanım’ın şehit çocuklarına ve ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği 2424 liralık bir çek idi⁶⁹. Bunun yanında Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti Anadolu gazilerine yardım olmak üzere 32 sandıkta 10.450 parçadan oluşan sıhhi malzeme göndermişti⁷⁰. Yapılan diğer yardımlara baktığımızda; Hz. Peygamber’in doğum gününde Mısır’da zenginler aralarında düzenledikleri ziyafetleri 1921 senesi için ertelemişlerdi. Hizbu’l-Vatani Cemiyeti’nin teşebbüsüyle de ziyafetlerde yapılacak masrafların Anadolu’daki ihtiyaç sahiplerine gönderilmesi kararlaştırılmıştı⁷¹. Kahire’de çıkan Vadiyü’l-Leyl gazetesi Mısırlıları Anadolu felaketzedelerine yardıma çağıran bir makale yayınlamış, ayrıca kendi teşebbüsüyle yardım toplamaya başlamıştı⁷². Yine Mısır’da Anadolu’da muhtaçlara yardım toplamak üzere Ömer Tosun, Prens Aziz Hüsnü, Mehmet Abdülhalik paşalarla, Doktor Abdüsselam Hindi ve Hanefi Naci beylerden oluşan bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyonda Mısır’ın ileri gelenlerinden pek çok kimse de bulunmaktaydı⁷³. Kahire’de Hilal-i Ahmer’e yardım etmek üzere Prens Ömer Tosun Paşa’nın eşi Prens Behice Hanım’ın himayeleri ve Prens Azize Hüsnü Hanım’ın başkanlığında bir heyet oluşturularak Hilal-i Ahmer namına yardım toplanmaya başlanmıştı⁷⁴. Mısırlıların Hilal-i Ahmer için topladıkları para miktarı Mayıs 1922 itibarıyla 20.770 Mısır lirasına ulaşmıştı.

⁶⁶ *İstikbal* (16 Mart 1341- 16 Mart 1925), Sayı: 1425.

⁶⁷ “Mısır’ın Hürriyeti İçin Muteveffa Zağlul Paşa’nın Mücadelesi”, *Aynı Tarihi*, XLV/XV, s. 2747.

⁶⁸ *İstikbal* (19 Mayıs 1338- 19 Mayıs 1922), Sayı: 615; *İstikbal* (16 Mayıs 1338- 16 Mayıs 1922), Sayı: 612.

⁶⁹ *İstikbal* (2 Kanun-u Sani 1338- 2 Ocak 1922) Sayı: 501; *İstikbal* (29 Teşrin-i Sani 1337- 29 Kasım 1921), Sayı: 468; *İstikbal* (25 Temmuz 1337- 25 Temmuz 1921), Sayı: 362.

⁷⁰ *İstikbal* (22 Kanun-u Evvel 1337- 22 Aralık 1921), Sayı: 488.

⁷¹ *İstikbal* (21 Teşrin-i Sani 1337- 21 Kasım 1921), Sayı: 461.

⁷² *İstikbal* (4 Eylül 1337- 4 Eylül 1921), Sayı: 394.

⁷³ *İstikbal* (28 Ağustos 1337- 28 Ağustos 1921), Sayı: 388.

⁷⁴ *İstikbal* (27 Mayıs 1337- 27 Mayıs 1921), Sayı: 314.

Yine Mısırlılar, Millî Mücadele gazileri adına İstanbul Hilal-i Ahmeri'ne 38.770 lira göndermişlerdir⁷⁵. Ayrıca 1922 senesi kurbanlarının sekizde bir bedelleri Anadolu'ya bırakılmıştı⁷⁶.

Mısırlılar, Millî Mücadele'nin başarılarıyla da büyük sevinç ve mutluluk duymaktaydı. Zira Sakarya Zaferi Mısır'da büyük sevinç gösterileriyle kutlanmıştı⁷⁷. Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması da sevinçle karşılanmıştı⁷⁸. Yine Millî Mücadele'yi büyük bir heyecan ve alaka ile takip etmekte olan Mısırlılar, Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğraflarını açıktan açığa satmağa başlamışlardı. İngilizler ise Mısır'da bu fotoğrafların alenen satılmasını yasaklamışlar ve satanlar hakkında şiddetli takibat yürütmeye başlamışlardı⁷⁹. Bunun yanında Mısır'ın ileri gelen ailelerine mensup hanımlar toplanarak Büyük Taarruz zaferi dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik etmişler, bu zafer gününün şark ve İslam dünyası için bayram günü kabul edilmesini kararlaştırmışlardı⁸⁰. Mustafa Kemal Paşa ise 7 Temmuz 1922'de verdiği demeçte; "Türkiye'nin giriştiği kurtuluş savaşıyla doğuda ezilen ulusların davasını da desteklemiş" olduğundan bahsetmişti⁸¹.

Mısırlıların Türklere olan muhabbet ve sevgilerinin bir göstergesi de Mısır uleması, din adamları, tüccarları, işçi grupları, avukatlar vs. tarafından İngiliz başvekili ile basınına gönderilen telgraftır. Telgrafta İngiliz Hükûmetinin şark dünyasına ve Türkiye'ye karşı düşmanca davranışları protesto edilerek İslam dünyasının rencide edilmemesi istenmişti⁸². Diğer taraftan Mısırlıların taleplerini iletmek üzere Lozan'a giden heyet üyelerinden bir kısmı Ankara'ya uğramıştı. Bunun sebebi Mısır ile Türkiye arasındaki kardeşlik ilişkilerini güçlendirmektir. Mısır halkı hilafetin büyük ve müstakil bir milletin elinde bulunmasını istiyor, İslam âleminde ise en büyük ve güçlü müstakil milletin Türk milleti ve TBMM Hükûmeti olduğunu kabul ediyordu⁸³.

3. Mısır Milliyetçilerinin Bağımsızlık Mücadelelerinde Türk Hükûmetinden Yardım Talepleri

Mısırlılar, Türk Millî Mücadelesini yukarıda da değinildiği gibi yakından takip etmiş ve bu mücadeleye maddi ve manevi birçok yardımda bulunmuştu. Yüzyıllarca Osmanlı İmparatorlu çatısı altında yaşamış Mısır, İngilizlerin bölgeye gelmesiyle Osmanlı'dan koparılmış ve İngiliz boyunduruğu altına alınmıştı. Mısırlılar Türklerle olan dinî, siyasi, geleneksel rabitaları dolayısıyla bağımsızlık mücadelelerinde Türklerden çok

⁷⁵ *İstikbal* (8 Teşrin-i Evvel 1338- 8 Ekim 1922), Sayı: 730; *İstikbal* (26 Mayıs 1338- 26 Mayıs 1922), Sayı: 621.

⁷⁶ *İstikbal* (17 Temmuz 1338- 17 Temmuz 1922), Sayı: 662.

⁷⁷ *İstikbal* (15 Teşrin-i Evvel 1337- 15 Ekim 1921), Sayı: 425.

⁷⁸ *İstikbal* (21 Teşrin-i Sani 1337- 21 Kasım 1921), Sayı: 461.

⁷⁹ *İstikbal* (6 Temmuz 1337- 6 Temmuz 1921), Sayı: 346.

⁸⁰ *İstikbal* (10 Teşrin-i Evvel 1338- 10 Ekim 1922), Sayı: 522.

⁸¹ İsmail Soysal, "Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara 1999, s. 515.

⁸² *İstikbal* (30 Teşrin-i Sani 1338- 30 Kasım 1922), Sayı: 776.

⁸³ *İstikbal* (31 Kanun-u Sani 1338- 31 Ocak 1922), Sayı: 522. Türkiye'deki hilafetin kaldırılması Mısır'da dinî çevrelerce hoş karşılanmamış, ancak Mısır'ın aydın kesimi tarafından memnuniyetle karşılık bulmuştu. Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, ATAM, Ankara 1997, s. 91.

şey beklemişlerdi. Bu beklentileri gerçekleştirebilmek için Mısırlıların Türkiye'deki faaliyetlerine baktığımızda şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır;

Genellikle Türk Hükûmeti Türkiye'deki çeşitli Mısırlıların faaliyetlerine olumsuz bir nazarla bakma eğiliminde gözüküyordu. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, iş yoğunluğu nedeniyle Genç Mısırlılar Cemiyeti tarafından meydana getirilen bir delegasyonun resmî görüşme talebini kabul edemedi. Diğer taraftan İstanbul'a gelmiş olan birçok saygın Mısırlıdan, hilafetin yeniden ihyası kapsamında gizli iş çevirdiklerinden dolayı güçlü bir şekilde şüphe edilmekteydi ve genellikle gizli polis Mısır'dan gelenlerin hareketlerine çok büyük bir dikkat göstermekteydi. Nitekim 1924 Ağustosunun ikinci yarısında iki Mısırlı, Dr. Vasıf Atıf (Mısır ordusunun eski bir teğmeni) ve Hayreddin Nedim İstanbul'da tutuklandı. Sorgularında, eski Hıdiv Abbas Hilmi'nin dönüşünü bekleme amacıyla İstanbul'a geldiklerini itiraf ettikleri söyleniyordu. Bu kişiler, Hıdiv'in faaliyetlerinin Mısır'ın çıkarlarına zararlı olduğu gerekçesiyle ona suikast yapmayı planlamışlardı⁸⁴.

Eylül 1924'te Şeyh Abdülkadir, Fahreddin Bey, Assamedin Bey ve Omar Bey adında dört Mısırlı, Mısır'dan İstanbul'a Beşiktaş Şeyh Zafer Tekkesi şeyhi Şeyh İbrahim ve kardeşi Şeyh Hasan'ın misafirleri olarak geldiler. Gelmeleriyle bu dört Mısırlı, Enver Paşa'nın babası Hacı Ahmet Paşa, Binbaşı Cami Bey ve iki kurmay subay Albay Mustafa Bey ve Yüzbaşı Ömer el-Faruk ile temasa geçtiler. Onlara ziyaretlerinin amacının, Sudan'daki karışıklıkların organizasyonu için provakatif eylemler yapabilecek kişiler elde etmek olduğunu söylediler. Bu Mısırlıların hareketlerini büyük bir dikkatle izleyen Türk gizli polisi, görevlerinin sadece Sudan için çete liderleri, enerjik subaylar ve kabiliyetli askerler sağlamak değil, aynı zamanda bu ülkede kullanmak üzere silah ve cephane satın almak için görüşmeler yapmak olduğunu ortaya çıkarmıştı. Kendilerini Binbaşı Cami ve Albay Mustafa'ya İhtiyat Subayları Birliği yöneticileri olarak tanıtan bu Mısırlılar ile birçok subaya aylık bir ödeme yapmak üzere anlaşma yapılmıştı. Mısırlılar üstelik gerekli silah ve cephaneyi Rus Bolşeviklerle olan bağlantıları kanalıyla elde edebileceklerini iddia etmiştiler. İlk aşamada silah ve cephanelerin başta Silifke olmak üzere Anadolu'nun güney sahillerine nakledilmesi tasarlandı. Ondan sonra Anadolu ile Mısır arasında kereste ticaretinde düzenli olarak işleyen küçük yelkenliler içerisinde Mısır'a gönderilmesi düşünüldü⁸⁵.

Türk Hükûmetinin gizli polis vasıtasıyla yakından takip ettiği Bolşeviklerle İhtiyat Subayları Birliği arasında silah yönünden böyle bir trafiğe göz yumması, silahlar Sudan için ayrılmış olmasına rağmen, muhtemel gözüküyordu. Diğer taraftan önemli bir Mısırlı politikacı olarak tanımlanan Şerif Kerametullah, Sudan'ın ihtilalci kuruluşları için peşin para karşılığında Türkiye'den silah ve cephane satın alma müzakereleri yürütme görevi ile Ankara'ya gelmişti. O, Türk yetkililerin Türkiye'nin düşmanlarının en kötüsü olan İngilizlerin boyunduruğu altında fakir Sudanlı kardeşlerinin inlemelerine ve onların kaderlerine kayıtsız kalmalarından şikâyet ediyordu. Bunun yanında Kerametullah Türkleri, anlaşamadığı takdirde silahlar için İtalyanlara başvurmakla tehdit etti. Resmî çevrelerdeki genel kanı, Ankara'nın onun tekliflerini geri çevireceği yönündeydi. Yine

⁸⁴ The National Archives (TNA), *AIR*, 23/400 (23.09.1924).

⁸⁵ TNA, *AIR*, 23/400 (23.09.1924).

Mısırlı bir temsilci Abdulhalim Beyalı Bey, silah satın alınmasına yönelik muhtemel görüşmeler yapmak üzere Ankara'da bulunuyordu⁸⁶.

Mısırlıların Türkiye'deki faaliyetlerinden en önemlisi ise belki de Adana'da sahte Mustafa Kemal Paşa imzalı Fransızca ve Arapça basılan bildirilerin dağıtılmasıydı. Bu organizasyon muhtemelen Mısırlılar tarafından oluşturulmuş, Rus komünistler tarafından desteklenmişti. Mustafa Kemal Paşa'ya atfen sahte olarak büyük miktarda basılan bildirilerde Mustafa Kemal Paşa, Mısırlıların ve Sudanlıların cesaretini övüyor, onların gençlerini Büyük Britanya'ya karşı cesaretle ve sabırla karşı koymak için yüreklendiriyordu. Paşa, mütareke süresince Türklerin ortaya koyduğu direniş örneğini gösteriyor, zafer sırrı olarak İngiliz komutanların öldürülmesini ve aktif ayaklanmanın sürdürülmesine işaret ediyordu. Bildirilerin basılmasını sağlayan, Esad Abdurrahim adında, ekonomik olarak geniş imkânlarla sahip olan bir Mısırlıydı. Adana'da iken bu Mısırlı, Murat Palas otelde kaldı. Otelin sahibi Nurettin ve onun sekreteri Beşir ona bu işte yardım etmişti. Mümkün olduğunca çok kopya basılmıştı ve kutular içerisinde paketlenmişti. Bildiriler ilk aşamada Halep'e, buradan Mısır'a gönderilmek üzere yükleme için İskenderun'a gönderilmişti. Nurettin bu işten kazandığı parayı harcamak için İstanbul'a geldi. Ancak 7 Aralık'ta 1924 tutuklandı⁸⁷.

Bu arada Türk polisi tüm Mısırlıları yakın gözetim altında tutma talimatı almıştı. Mısırlı milliyetçiler, Türkiye'deki İngiliz memurlara suikast yaparak Ankara'yı zorlamak için girişimde bulunmayı düşünüyorlardı. Bunun için Suriyelilerin kullanılması teklif edilmişti. Bu işin içerisinde adı geçenler Abdurrahman isminde bir Mısırlı, İskender olarak bilinen bir Suriyeli, Lübnan'ın yerlilerinden bir kimse ve Melhame ailesinin bir üyesiydi⁸⁸.

Türkiye'deki Mısırlı propagandacılar arasında yer alan Tevfik (ünlü bir şair olarak tanınır)⁸⁹ İstanbul'dan Ankara'ya 6 Aralık 1924'te Mustafa Kemal'e bir şiir sunmak amacıyla gelmişti. Şiir Mısır halkının Mustafa Kemal'e yalvarma temalıydı. Öyle ki Mısır halkı, dünyanın İngiliz emperyalizminden çektiği bir dönemde Mustafa Kemal'e İslam dünyasının biricik kurtarıcısı olarak bakıyordu⁹⁰. Yine Ezher Camii eski vekili Şeyh Ahmed Şakir, büyük küçük İslam devletlerinin ve özellikle de İslam dünyasının lideri olan Türkiye ile bağlarını güçlendirmesi gerektiğini söylemişti⁹¹.

Mısırlılar Türkiye'de çeşitli kimselerle irtibat hâlindeydi. Bunlardan birisi de Hilal-i Ahmer icra kurulu üyesi ve Türk masonlarının büyük ustası Dr. Mehmet Ali Bey idi. Mehmet Ali Bey, Beyoğlu'nda Vefa adında bir mason locasına sık sık giden Mısırlıları, 22 Ocak 1925'te Pera Palas Otel'de yapılan büyük mason balosu vesilesiyle bir araya getirmeyi düşünmüştü. Baloda Genç Mısırlılar Cemiyeti'nin Habib Nafiz adında Mısır İttihat Partisi üyesi Mısırlı bir gazeteci ve politikacı ile onunla işbirliği içerisinde I. Dünya Savaşı'nda Dışişleri Bakanlığı basın bürosunda çalışan, şimdi ise eski hıdivin bankasında bulunan Celal adında bir Türk genci tanıştırlıacaktı. Diğer taraftan İstanbul gizli polisi Habib Nafiz ile temas hâlinde olan ve Genç Mısırlılar Cemiyeti üyeleri olduğundan

⁸⁶ TNA, *AIR*, 23/400 (23.09.1924).

⁸⁷ TNA, *AIR*, 23/400 (09.12.1924).

⁸⁸ TNA, *AIR*, 23/400 (09.12.1924).

⁸⁹ Raporlarda ünlü bir şair olarak tanımlanan Tevfik, Neyzen Tevfik olsa gerektir. Ç.n.

⁹⁰ TNA, *AIR*, 23/400 (09.12.1924).

⁹¹ *İstikbal* (11 Temmuz 1339- 11 Temmuz 1923), Sayı: 963.

şüphelenilen kimseleri gözetim altında tutuyordu. Ancak Habib Nafiz, Türk masonlarının protestolarına rağmen Ankara'dan alınan talimatlar doğrultusunda İstanbul polisi tarafından sınır dışı edilecekti. Bunun yanında Rasih Hoca adında biri de Ankara'da "el-Bass" (New Pro-Egyptian Paper) adında yeni bir gazete yayını hakkında resmi onay almak için büyük çaba harcıyordu. Fakat İç İşleri Bakanı Cemil Bey, İstanbul'daki basın bürosuna gazetenin yayını yasaklayan bir telgraf çekmişti⁹².

Mahmut Şekib Bey ve Celeleddin Bey adında iki Mısırlı ihtilalcinin verdiği bilgilere göre Türkiye'nin Sovyet Rusya misyonu başı Vasil Vasilyeviç, İngiliz kontrolü altındaki ülkelerde kışkırtmalara karışmıştı. Nitekim Vasilyeviç, 18 Mart 1925'te İstanbul'a gelişiyle birlikte Mahmut Şekib ve Celeleddin beylerle temas kurmuştu. Vasilyeviç, İstanbul polisinden ikamet izni alacağını umarken, Ankara Emniyeti'nden, kendisinin ve arkadaşlarının hemen Türkiye'den çıkarılması gerektiği üzerine alınan emirle şaşırılmıştı. Çünkü hükûmet, yıkıcı hareketleri organize etmek amacıyla Türkiye'ye gelmiş olan ve bir ülkenin resmî kimselerine karşı fesat çıkarma teşebbüslerinde bulunma faaliyetlerini öğrenmişti. Üstelik bu dönemde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler dostluk içerisinde devam etmekteydi⁹³.

Mahmut Şekib ve Celeleddin Beyler Hizbu'l-Vatani Cemiyeti tarafından Ankara'ya Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla görüşme beklentisi içerisinde gelmişlerdi. Fakat İç İşleri Bakanı Cemil Bey tarafından kabul edildiler. Onlar bakandan Türkiye'nin korumasını ve planlarının gerçekleştirilmesinde desteği hususunda komitelerinin arzusunu yeniden ileterek, özellikle İtalya'ya gerekli silah ve savaş gereçlerini tedarik etmede baskı yapılması için Türk Hükûmeti'nin yardımını istediler. Cemil Bey onların söylediklerini dinledikten sonra görüşmenin sonuçlarını İsmet ve Mustafa Kemal Paşalara bildirdi. Ardından bu iki Mısırlı temsilciye şunları söyledi; Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar, içtenlikle Mısır'ın tam bağımsızlığını kazanmasını arzu etmektedirler ve Mısırlı yurtseverlere ve onların kendilerini ciddi bir şekilde bu bağımsızlığı gerçekleştirmeye adanmalarına karşı büyük bir saygı duymaktadırlar. Ancak paşalar Mısırlılara açık veya resmî bir yardımda bulunmaktan kaçınmaktadırlar. Bu nedenle Türk Hükûmeti, silah ve savaş gereçleri hususunda İtalyan Hükûmeti ile onların aracısı rolünü dahi üstlenmekten çekinmekteydi⁹⁴.

⁹² El Bass'ın ön yüzünde Mustafa Kemal'in resimleri yer alıyordu. El-Bass, Halk Partisi siyasetinin sadık destekçisi olacaktı. Fakat gazetenin temel var oluş nedeni İngiliz karşıtlığı ile Mısırlı milliyetçilerin çıkarlarının propagandasıydı. Gazetenin uzmanlık alanı ise tüm önemli İslami problemleri içerecekti. Diğer taraftan Genç Mısırlılar Cemiyeti'nin amaçlarına ve şahıslarına yönelik İstanbul gizli polisi tarafından sürekli soruşturma yürütülmekteydi. Cemiyet kendisine resmî bir hüviyet kazandırmak istemiş ancak buna izin verilmemişti. Rasih Hoca gazeteyi, Mısır sermayesinin önemli desteği ile Tevhid-i Efkâr'dan Ömer Rıza Bey'in editörlüğünde (ki Ömer Rıza Bey birkaç Mısır gazetesinin muhabirliğini de yapmaktaydı) çıkaracaktı. Gazetenin arkasında ise Ömer Rıza Bey'in kayınpederi Mehmet Akif (istiklal marşının yazarı- Ersoy, ç.n.) Bey vardı. Mehmet Akif Bey, damadından yeni gazete için hazırlıklar yapmasını ve bunun için gerekli tüm para kaynaklarını sağlama almasını istemişti. Rasih Hoca aynı zamanda İslam dünyasında saygın bir yere sahip olan Profesör Said Haşim Han ile doğu halklarının sorunlarına ilişkin temastaydı. TNA, *AIR*, 23/400 (30.12.1924).

⁹³ 21 Mart sabahı yapılan keşifte Vasilyeviç, misyonun iki adamı ve bir kadınının Mahmut Şekib ve Celeleddin beylerle Beyoğlu'nda bir toplantı yapacakları tespit edilmişti. TNA, *AIR*, 23/400 (23.03.1925).

⁹⁴ Bu Mısırlılar, Hizbu'l-Vatani Cemiyeti tarafından oluşturulan ihtilal komitesi adına hareket ediyorlardı. İleride iktidara gelmeleri durumunda İtalyan desteğini elde etmek için Mısır'ın Sollum şehrini feda etmeye razı

Mahmut Şekib ve Celaleddin Beyler, Dr. Emin Bey ile olan görüşmelerinde Mısır'ın tam bağımsızlığı adına silahlı bir isyan meydana getirmek amacı güden güçlü ve aktif gizli bir cemiyet kurmayı başardıklarını söylemişlerdi. Buna göre operasyonlar Kral Fuad'a suikast ile başlayacak ve silahlı başkaldırmalar peşinden gelecekti. İlk bakışta Kral Fuad'a suikast zorluğu gözükse de, kral tarafından alınan önlemlerin artmasına rağmen, organizasyonun emrinde yeterli miktarda bomba ve bunları kullanacak fedai olduğu için gizli komitenin bunu başaracağına inanılıyordu. Başlangıçta komite bombaları elde etmede büyük zorluklar çekmişti. Bombaları vermeye istekli bir ülke vardı o da İtalya idi. Diğer taraftan bombaların Mısır'a geçirilmesinin hemen hemen imkânsız olduğu anlaşılmıştı. Fakat komite bu problemi İtalyan uzmanları ve teknisyenleri Mısır'a getirerek ve bombaları burada gizlice üreterek çözmüştü. Bomba sorunu halledilmişti ancak Mısır'ın bağımsızlığını sağlayacak olan silahlı ayaklanma için bunun yanında büyük miktarda silah ve cephane gerekiyordu. İtalya ise Mısır ile olan gergin ilişkilerinden dolayı silah ve cephaneyi sağlamaya istekli değildi. Her şeyden önce Mısır'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin yardımına ve desteğine ihtiyacı vardı. Bir kere Türkiye ve Mısır İngiltere'ye karşı bir birlik oluşturduğunda bu birlik İngiltere'nin Mısır'daki pozisyonuna ciddi zarar verebilecekti⁹⁵.

Mustafa Kemal Paşa belirtildiği gibi içtenlikle Mısırlıların iyiliğini istiyor ve onlara şu tavsiyeyi veriyordu; resmî kanallar vasıtasıyla İtalyan Hükûmetinden silah ve cephane sağlama yolu, taktiksel olarak sağlıksızdı ve başarısızlığa mahkûmdu. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa Mısırlılara, resmi ve diplomatik kaynaklara başvurmak yerine, ihtiyaçlarını karşılamak için programlarını bütünüyle gizli yöntemlere dönüştürmeleri gerektiğini, eğer isterlerse Türk milliyetçilerinin yöntemlerini kopya edebileceklerini söylemişti. Zira Anadolu'da Millî Mücadele zamanında İtalyan ve Fransız hükûmetleri Türk milliyetçilerine karşı düşmanca hareketleri sürdürdükleri bir zamanda İtalyan, Fransız ve hatta İngiliz komisyoncuları, tüccarları ve fabrikatörleri vasıtasıyla yani gayri resmî kimseler aracılığı ile Türk milliyetçileri onların silah ve cephanelerini elde etmeyi başarmıştı. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, Mısırlı vatanseverlere karşı, cömertliğinin bir kanıtı olarak bir liste vermişti. Liste, Türklerin silah ve cephane elde etmede yardımlarını gördükleri İtalyan, Fransız ve İngiliz komisyoncu, tüccar ve fabrikatörlerinin isim ve adreslerini içermekteydi⁹⁶.

olacakları anlaşılmaktaydı. Gizli bir görev üstüne İstanbul'a gelmiş olan Mahmut Şekib ve Celaleddin Beyler İstanbul valisi Dr. Emin Bey ile olan ikinci görüşmelerinde eski Hıdiv Abbas Hilmi'den ekonomik destek aldıklarını söylemişler. Nitekim Abbas Hilmi'nin Mısır'da bir ihtilal için komitenin hazırlıklarıyla bağlantı kurma çerçevesinde kısa zaman içerisinde Türkiye'ye geleceğini umuyorlardı. TNA, *AIR*, 23/400 (23.03.1925); Mısır ile İtalya'nın Libya kolonisi arasında sınır meselesi vardı. Müzakereler önce Roma ile Londra arasında sonra Roma-Kahire arasında altı senden beri sürmekteydi. Müzakereler sona doğru yaklaşmaktaydı. Nitekim Mısır, Cerabub üzerinde İtalyan hâkimiyetini tanımıştı. I. Dünya Savaşı döneminde yapılan gizli anlaşmalar çerçevesinde savaştan sonra İngiltere ile İtalya arasında yapılan müzakereler sonucu varılan anlaşmada Cerabub İtalya'ya geçecek, Mısır da buna karşı sınırını Sollum Körfezi'nin batısına doğru genişletecekti (10 mil). "Mısır", *Ayn Tarihi*, XIV/V, s. 93-94. Diğer taraftan Abbas Hilmi Paşa hakkında Suriye gazeteleri onun Paris'e giderek Mısır tacı için çalışmakta olduğunu yazmaktaydı. Bunu haber alan Mısır hükûmeti Hıdivin emval ve akarı hakkında bir emirname yayınlamıştı. Mısır'a dönmemesi için de ayrıca bir karar çıkartmayı kararlaştırmıştı. *İstikbal* (10 Ağustos 1338- 10 Ağustos 1922), Sayı: 680.

⁹⁵ TNA, *AIR*, 23/400 (03.03.1925).

⁹⁶ TNA, *AIR*, 23/400 (06.04.1925).

Türkiye Mısır milliyetçilerine açıktan destek vermemekle birlikte Mısır'da Türk Hükûmetinin gizli bir temsilciliğini kurmayı planlamıştı. Bunun için de Jenan Baha Şakir'den faydalanacaktı. Mısır'a doğru yola çıkmadan önce Jenan Baha Şakir son talimatları almak için Ankara'ya çağrıldı. Türk Polisi onun Mısır'a girişini kolaylaştırmak için mümkün olan her türlü düzenlemeyi yaptı ve görünürde ona Nigar Hanım adında ve ebelik mesleğine sahip bir pasaport çıkarıldı. Nigar Hanım adıyla Mısır'a varması üzerine Kazım Akserai adında Mısır ordusunda Türk kökenli bir subay ile irtibata geçecekti⁹⁷. Bunun yanında Türk Hükûmeti, keskin zekâlı, enerjik, iyi bir Arapça bilgisine, Arap anlayış ve düşünüşüne sahip Abdülğani Sünni adında birini Lozan'dan sonra, Mısır'da Türk gizli servisinin direktörü olarak atadı. Ona, Ankara'yı sadece Mısır ile ilgili olarak değil Arap meseleleriyle alakalı bilgilendirmek görevi de verilmişti⁹⁸.

Türkiye'deki Mısırlıların hareketlerini son derece yakından takip eden Türk polisi son olarak 9 Mayıs 1925'te yedi Mısırlıyı Mersin limanında pasaportlarının usulsüz olduğu gerekçesiyle tutuklamıştı. Bu Mısırlıların siyasi sığınmacı olduğu iddia edilmişti fakat kendileri, Mısır'da amacı terörizm ve suikast faaliyetleri yapmak üzere organize edilmiş olan gizli bir "İntikam Komitesi" ne bağlı olduklarını itiraf etmiştiler. Bunlar, komite üyelerinden bazılarının, Mısır'da İngiliz yetkililer tarafından son zamanlarda tutuklandığını ve kendilerinin Türkiye'den sığınma elde etmek için kaçmayı planladıklarını söylediler. Ancak Türk Emniyeti ricalara rağmen Mısırlıları sınır dışı etmeyi planlamaktaydı⁹⁹.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken TBMM'de ise Ağaoğlu Ahmet Bey Mısır milletinin hukukunun çiğnediğini, İngilizlerin Türkleri de ezmek istediğini ve bunun için de elinden geleni yaptığını, dünyanın her yerinde olan İngiltere'nin dünya dengelerini bozduğunu ve böylece milletlere tahakküm ettiğini söylüyordu¹⁰⁰. Başvekil Fethi Bey ise Ahmet Bey'in Mısırlıların meclise gelen protestolar hakkındaki söylemlerini onun şahsi hissiyatı olarak değerlendirmişti. İngiltere ile iyi ilişkiler sürdürme niyetinde olan hükûmet, Ahmet Bey'in kullandığı söz ve tabirleri tasvip etmediğini beyan etmişti. Ahmet Bey'in, İngilizlerin Fethi (Okyar) ve Şükrü (Kaya) beyleri haksız yere Malta'ya sürmüş olduğunu hatırlatması üzerine başvekil, ülkenin ve milletin menfaatleri karşısında şahsi his ve infiale yer olamayacağını belirtmişti. Fethi Bey devamla Türk milletinin Mısırlıların istiklale ve refaha kavuşmasını samimiyetle istediğini fakat diğer taraftan da İngiltere ile ilişkilerini geliştirmeyi ve dostluk çerçevesinde hareket etmeyi arzuladığını ifade etmişti. Zira İngiltere ile Lozan'dan sonra barış tesis edilmiş ve bu barış devam etmekte olduğu hâlde ilişkiler de iyi bir safhaya ulaşmıştı. Buna binaen Fethi Bey ülkenin menfaatinin de bunu gerektirdiğini, Mısır ile İngiltere arasındaki ihtilaflar dolayısıyla hükûmetin

⁹⁷ İstanbul Valisi Dr. Emin Bey'e, İç İşleri Bakanı Cemil Bey tarafından Şişli'de oturan Jenan Baha Şakir (ünlü ittihatçı Dr. Bahattin Şakir'in eşi) ile irtibata geçmek için talimat verilmişti. Kocasının misyonunu üstlenmiş olan Bayan Şakir, çeşitli ihtilalcilerle ve özellikle de Berlin'deki Mısırlı ihtilalcilerle irtibat hâlindeydi. Kendisine Kahire ve İskenderiye'de Türk hükûmetine bilgi toplama ve Ankara ile Mısırlı ve Sudanlı ihtilalciler arasında irtibat ajanı olarak rol üstlenme görevi teklif edilmişti. Bu görevi kabul ettiği takdirde bizzat Dr. Emin Bey'in kendisi onunla iletişimin güvenliğinden sorumlu olacaktı. TNA, AIR, 23/400 (20.05.1925).

⁹⁸ TNA, AIR, 23/400 (02.12.1924).

⁹⁹ TNA, AIR, 23/400 (20.05.1925).

¹⁰⁰ TBMM ZC, Devre II, c. X, s. 414-415.

değerlendirmede bulunmasına gerek görülmediğini vurgulanmıştı. Üstelik bu meselenin mecliste tartışılmasına dahi gerek görülmemiştir¹⁰¹.

İngiltere ile dostluk içerisinde ilişkiler sürdürülürken ilişkilerin bozulmaması adına Mısır milliyetçilerine karşı kapalı, dolaylı ve pasif bir politika takip edilmekteydi. Ancak bu arada Türkiye-Mısır ilişkileri de yeniden kurulmaya çalışılmaktaydı. Bu kapsamda Mart 1925'ten itibaren Mısır'daki İsveç sefaretince Türk tebaa ve çıkarlarının korunmasına son verilmişti¹⁰². Diğer taraftan Mısır, Türkiye ile siyasi ilişki kurmak için 1925 bütçesine Türkiye'de kurulacak elçilik için tahsisat koymuştu¹⁰³. Böylece Mehmet Hidaye Paşa "fevkalade Murahhas orta elçi" sıfatıyla Mayıs 1925'te Türkiye'ye atanmıştı. Hidaye Paşa'nın Cumhurbaşkanı'na sunduğu itimatnamede Mısır Kralı Fuad, Türkiye'nin şerefi ve Türk milletinin refahı için temennide bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa da Kralın saadetini ve Mısır milletinin şeref ve refahını isteyerek, Türklerin Mısırlılara karşı eskiden beri muhabbet duyduğundan, karşılıklı birçok menfaatleri olan iki millet arasındaki dostluk bağlarının iki hükûmet arasında başlamış olan siyasi ilişkileri sağlam bir şekilde geliştireceğinden bahisle karşılık vermişti¹⁰⁴. Bu dönemde Mısır'da İngiliz hâkimiyeti devam ettiği için Mısır, Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirme özgürlüğüne sahip değildi¹⁰⁵. Yine 1924-1926 yılları arasında Mısır'da hilafetin kaldırılmasının tepkileri dinmemiştir¹⁰⁶.

Türkiye Cumhuriyeti, Mısırlılara, batılı ülkelerle iyi ilişkiler geliştirme anlayışı çerçevesinde açıktan destek vermemekle beraber, dolaylı yöntemlerle yardımcı olmaktan geri kalmamıştır. Nitekim bu anlayış ve uygulamayı Mısır başvekiline düzenlenen suikast olayında görmekteyiz. Hidaye Paşa Ağustos 1925'te Türk Dışişleri'ne gönderdiği yazıda Mısır başvekiline düzenlenen suikast çerçevesinde İstanbul Tıp Fakültesi talebesinden Ahmed el-Hay Kübra isminde bir Mısırlının geçici olarak tutuklanmasını istemiştir. Ancak hükûmet bu noktada aceleci davranmamış ve durumun dışişleri hukuk müşavirliğinde yeniden inceleneceğini, buna göre Ahmed el-Hay Kübra'ya ait dosya ile onun suçluluğunu gösteren belgelerin gönderilmesi durumunda meselenin değerlendirileceğini Hidaye Paşa'ya ilettiği¹⁰⁷. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Bey, Mısır Başvekili'ne yapılan suikast teşebbüsünün siyasi mahiyette olacağını ve suçlu olduğu iddia edilen şahsın da talebe olmasının bu düşüncüyü desteklediğinden bahisle el-Hay Kübra'nın iade talebini reddetmişti¹⁰⁸.

Türkiye'nin aynı dönemde Mısır milliyetçilerine karşı takip ettiği politikanın benzerini İtalyanlara karşı mücadele veren Trablusgarplılar için izlediği siyasette görmekteyiz. Buna göre İstanbul Matbuat ve İstihbarat İdaresi tarafından yapılan tahkikatta İtalya Sefareti, İstanbul'da Trablusgarplılardan oluşan bir heyetin faaliyette olduğu kanaatindeydi. Bu heyetin yakın zamanda İngilizlerin Mısır'dan çıkardıkları Halid el-Furkani, binbaşılıktan emekli Muhsin Bey, mülazım Ferhat Bey, Abdüsselam, Mansur

¹⁰¹ TBMM ZC, Devre II, c. X, s. 417-418.

¹⁰² Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA), Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.), 134/18 (7 Mart 1341- 7 Mart 1925).

¹⁰³ COA, HR.İM., 131/47 (3 Şubat 1341- 3 Şubat 1925).

¹⁰⁴ *Yeni Yol* (22 Mayıs 1341- 22 Mayıs 1925), Sayı: 133-233.

¹⁰⁵ Ahmet Özgiray, Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı: XI (1996), s. 1-2.

¹⁰⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 543.

¹⁰⁷ COA, HR.İM., 156/4 (25 Ağustos 1341- 25 Ağustos 1925).

¹⁰⁸ COA, HR.İM., 153/4 (1 Teşrin-i Evvel 1341- 1 Ekim 1925).

Şitvan ve daha birkaç kişiden oluştuğu düşünülmekteydi. İtalyanlara göre bunlar Beşiktaş'ta Şeyh Cafer veya Şeyh Zafer Efendi'nin konağında Trablusgarp davası adına yardım için uğraşıyorlar ve bir Türk gazetesinde de propaganda yapıyorlardı. İtalyanlar en çok da Halid el-Furkani'den çekiniyor, Türk Hükûmeti ile bu kimselerin temasta olduklarına, hükûmet tarafından bunlara yardım edildiğine ve ihtiyat zabitlerini ikna ederek Mısır yolu ile Trablusgarp'a gönderdiklerine inanıyorlardı. Buna göre Mısır'a giden Türk vatandaşlarına karşı çıkarılan zorluklar İtalyanların teşebbüslerine atfedilmekteydi. Böylece İtalyanlar Türk Hükûmetinin Trablusgarp'a fiilen yardım ettiğini teyit edecek belge elde etmeye çalışmaktaydı. Diğer taraftan Şeyh Sunusi'nin Mersin'de ikamet ettirilmesinin, Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı verilen mücadeleyi teşvik, Trablusgarp ile muhabere ve buraya cephane gönderilmesi amacına yönelik olduğu iddia edilmekteydi. Bununla beraber Türk Hükûmeti İstanbul'da Trablusgarp davasına bazı kimselerin yardım edip etmediğini araştırmaktaydı¹⁰⁹.

Türkiye'nin Mısır işlerine karışmak istememesi, Atatürk'ün dış politika ilkelerinden, iç işlerine ve ülke bütünlüğüne karışmama anlayışında kendini göstermektedir. Atatürk özellikle de Müslüman ülkelerin iç işlerine karışmamaya özen göstermişti. Nitekim hilafet ile Müslüman ülkelerin iç işlerine karışması için Türkiye üzerinde baskılar kurulmuştu¹¹⁰. Öyle ki Hilafetin kaldırılacağı zamanda, bunun dinî ve siyasi yönden menfaat ve zaruretine ilişkin kanaatte olanlar Atatürk'e halife olmasını teklif etmişlerdi. Diğer taraftan Antalya milletvekili ve bir din bilgini olan Rasih Efendi Atatürk'e, gezdiği Müslüman ülkelerdeki halkların kendisinden halife olmasını isteyen dileklerini iletmışti. Bu bildirim için yetkili İslam heyetleri Rasih Efendi'yi görevlendirmişti. Fakat Mustafa Kemal Paşa, Müslümanların kendisine olan bağlılık ve sevgilerine teşekkür ederek;

zâtûâliniz din bilginlerindensiniz, halîfenin devlet başkanı demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan halkın bana ulaştırdığınız dilek ve tekliflerini ben nasıl kabul edebilirim. Kabul ettim desem bana o halkların başında bulunanlar razı olur mu? Halîfenin emir ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler emirlerimi yerine getirebilecekler midir? Durum böyle olunca anlamı ve fonksiyonu olmayan asılsız bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?

diyerek hilafetin "mevhum bir sıfattan" başka bir şey olmadığını söylemişti¹¹¹.

¹⁰⁹ COA, HR.İM., 109/48 (2 Temmuz 1340- 2 Temmuz 1924).

¹¹⁰ İzzettin Doğan, "Atatürk'ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, İstanbul 1986, s. 172-177.

¹¹¹ Kemal Atatürk, *Nuuk*, haz., Zeynep Korkmaz, ATAM, Ankara 2011, s. 575; Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY Yayınları, İstanbul 2006, s. 239.

Sonuç

Köklü bir geçmişe sahip Türk-Mısır ilişkileri, Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden kopmasından sonra aradaki geleneksel bağlar dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti döneminde de düşük yoğunluklu olsa da devam etmişti. Mısır üzerinde 19. yüzyıl ile birlikte önce Fransa'nın ardından İngiltere'nin derin ve kalıcı bir nüfuz elde ettikleri görülmektedir. Fakat Mısır'ın Osmanlı'dan ayrılması ve Cihan Harbi sonrası Mısırlılar da artık müstakil bağımsız bir devlet olma yoluna girdiler. İngilizlerin ise buna kolayca müsaade etmeyecekleri kısa zaman içerisinde anlaşılmişti. Mısır savaş sonrası ayaklanmalar, karışıklıklar içerisinde millî mücadelesinden vazgeçmedi. Mısır'ın bu mukavemeti sonunda ona tam olmasa da bir istiklal getirmişti. Mısırlıların istiklal mücadelelerinde Said Zağlul Paşa çok önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Verdiği mücadele ile Mısır'da ve dünyada efsaneleşmişti. Mısır milliyetçileri her ne kadar istiklal yolunda büyük bir gayret gösterse de bu çabalarında dış destek olmadan sonuca gidemeyeceklerinin farkındaydı. Bunun için şark dünyasında emperyalistlere karşı verdiği mücadele ile bu dünyanın takdirini kazanmış ve doğu halklarına örnek olmuş olan Türkler, Mısır milliyetçileri için de kendisinden büyük yardım ve destek beklenen millet olmuştu. Fakat ne var ki dönemin konjonktürü gereği istiklal mücadelesinden yorgun çıkmış yeni Türkiye Cumhuriyeti, İngiltere ile olan barış durumu dolayısıyla gerekli desteği açıktan vermekten kaçınmıştır. Genç cumhuriyet olası herhangi bir olumsuz gelişmeye meydan verme niyetinde değildi. Nitekim Türkiye'nin yönü artık tam anlamıyla batıya yönelmiştir. Mısırlılar ise gerek kurdukları cemiyetlerle gerekse bazı siyasi ve askerî kimseler eliyle Türkiye'de faaliyetten, Türk Hükûmetinin desteğini elde etme çabasından geri kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, önderliği ve bütün İslam dünyasındaki saygın yeri itibarıyla Mısırlıların da en başta büyük ümitler beslediği bir lider olmuştu. Mustafa Kemal Paşa da onların bu teveccühlerine binaen Mısırlılara davalarında yol göstermişti. Diğer taraftan hükûmet, Mısır ve Mısır milliyetçileri ile irtibatını koparmamış, onlara dolaylı yöntemlerle yardımcı olmaktan geri kalmamıştır.

Kaynaklar

Arşiv

The National Archives (İngiltere).
Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (Türkiye).

Gazete ve Dergi

İstikbal, Yeniyol, Ayın Tarihi, TBMM ZC.

Kitap ve Makale

- Akşin, Aptülahat. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: TTK Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir. (tarih yok). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. C. I-II. 12. Baskı. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Atatürk, Kemal. (2011). *Nutuk*. Zeynep Korkmaz (haz.). Ankara: ATAM Yayınları.
- Berkes, Niyazi. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bishku, Michael B. (1986). "The British Press and The Future of Egypt (1919-1922)", *The International History Review*, 8 (4). (November): 604-612.
- Bowen, John Eliot. (1886). "The Conflict of East and West in Egypt III". *Political Science Quarterly*. vol: 1. no: 4 (December): 636-677.
- Carman, Harry J. (1921). "England and the Egyptian Problem". *Political Science Quarterly*. 36 (1). (March 1921): 51-78.
- Doğan, İzzettin. (1986). "Atatürk'ün Dış Politikası ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı", *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, İstanbul: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları: 131-205.
- Fromkin, David. (2018). *Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem. (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: ATAM Yayınları.
- Karabekir, Kazım. (2009). *Günlükler (1906-1948)*. C. II. İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları.
- Kutay, Cemal. (1980). *Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar*, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Lutskiy, V. B. (2011). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, (Çev. Turan Keskin), İstanbul: Yordam Kitap.
- Özgiray, Ahmet. (1996). "Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı: XI: 1-7.
- Penfield, Frederic C. (1897). "England's Absorption of Egypt", *The North American Review*, 165 (493). (December): 682-694.
- Soyak, Hasan Rıza. (2006). *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Soysal, İsmail. (1999). "Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yayınları: 515-523.
- Uçarol, Rifat. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Watson, Charles R. (1911). "Constructive and Disintegrating Forces in the Social and National Life of Egypt". *The Journal of Race Development*. 1 (4) (April): 415-432.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BİTİMİNDEN BAĞDAT PAKTI'NA GEÇEN
SÜREÇTE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI
TURKEY'S MIDDLE EAST POLICY FROM THE END OF THE SECOND
WORLD WAR TO BAGHDAD PACT

MUSTAFA EDİP ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Ass. Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History

medipcelik@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-0647-9476>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 14.09.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 20.12.2018
Sayfa-Pages : 475-497

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4097>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI BİTİMİNDEN BAĞDAT PAKTI'NA GEÇEN
SÜREÇTE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI
TURKEY'S MIDDLE EAST POLICY FROM THE END OF THE SECOND
WORLD WAR TO BAGHDAD PACT

MUSTAFA EDİP ÇELİK

Öz

İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB tehdidine maruz kalan Türkiye, Batı ittifakına yönelmiştir. Türkiye, 1947 yılında ilan edilen Truman Doktrini ile ABD'den yardım almaya başlamıştır. Türkiye'nin Ortadoğu politikası da Batı ittifakına yaklaşması ile birlikte bu ittifakın gereklilikleri doğrultusunda şekillenmiştir. Soğuk Savaş sürecinde tehdidi kuzey komşusu SSCB'den hisseden Türkiye, Ortadoğu'daki Arap Devletleri'nin Batı ittifakını bir tehdit olarak gördüğünü algılayamamış, buda Türkiye'nin Ortadoğu'da etkili bir politika yürütmesine engel teşkil etmiştir. Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı bitiminden ABD öncülüğünde kurulan Bağdat Paktı'na kadar geçen süreçte Türkiye'nin Ortadoğu politikasının hangi temel saiklerle şekillendirildiğini ve ortaya çıkan gelişmelerde alınan tutumu açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ortadoğu, Batı İttifakı

Abstract

Exposed to the threat of the Soviet Union after the Second World War, Turkey has addressed the Western alliance. Turkey began to receive aid from the United States with the Truman Doctrine that was announced in 1947. Turkey, who got closer to the Western alliance, shaped its Middle East Policy according to this alliance. In the process of Cold War Turkey felt the threat from the northern neighbor USSR and did not understand that the Arab states felt the threat from the West and this factor inhibit Turkey from following an efficient policy in the Middle East. This study aims to explain Turkey's Middle East policy from the end of the Second World War to the Baghdad Pact, which was established under the leadership of The United States.

Key Words: Turkey, Middle East, Western Alliance

Giriş

II. Dünya Savaşı bitmesinden sonra, Türkiye'nin dış politikasını belirlemedeki en önemli etken, SSCB'nin Türkiye'ye karşı olan düşmanca tutumu olmuştur. Bu tutumun gelişmesinde SSCB'nin boğazlar üzerinde ayrıcalık ve toprak isteklerinde bulunması etkili olmuştur. Bundan sonra Türkiye, Batıya yönelerek dış politikasını Batı ittifakına dâhil olma ekseninde uygulamıştır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde her iki tarafla da ilişkilerini belirli bir düzeyde tutarak savaş dışı kalan Türkiye, savaştan sonra oluşacak olan yenedünya sistemine entegre olabilmek amacıyla 23 Şubat 1945 yılında Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın 1947 yılında başlamasına kadar ABD ve İngiltere, SSCB'nin Türkiye üzerindeki taleplerini anlayışla karşılamışlardır. Bu süreçte, Türkiye, SSCB tehdidi dolayısıyla sınırlarını güvence altına alabilmek adına Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirme gayret içerisinde olmuştur. Türkiye, 1947 yılında Birleşmiş Milletler'de görüşülen Filistin'in geleceği konusunda verilecek olan kararda Araplarla birlikte hareket ederek Filistin'in taksimine karşı çıkmıştır. Bu sürece kadar Ortadoğu devletlerine yakın duran Türkiye, ABD'nin Truman Doktrini'ni ilan etmesiyle başlayan Soğuk Savaş'la birlikte bölge ülkelerinde uzaklaşmaya başlamıştır. ABD ve İngiltere açısından Türkiye, SSCB karşısında korunması gereken önemli bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye ise SSCB tehdidi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı ekonomik sıkıntılar karşısında Truman Doktrini'ni bir dayanak noktası olarak görmüştür. Türkiye'nin, 14 Mayıs 1948'te İsrail'in kurulması ve akabinde başlayan 1948 Arap-İsrail savaşı karşısında tarafsız tutumunun yanı sıra 1949 yılında, batı yanlısı politikası gereği İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olması; Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir.

Türkiye, 1949 yılında, NATO'nun kurulmasından, itibaren bu savunma örgütüne dâhil olmak adına girişimlerde bulunmuş ancak özellikle İngiltere'nin karşı çıkması sebebiyle örgüte dâhil olamamıştır. İngiltere, Türkiye'nin NATO üyeliğine, Türkiye'yi Ortadoğu'da kendi güdümünde kuracağı savunma örgütünde değerlendirmeyi düşünüyor olmasından dolayı karşı çıkmıştır. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti (DP) ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) döneminde başlamış olan batı yanlısı politika ivme kazanmış ve DP iktidarı 1952 yılında NATO'ya girmeyi başarmıştır. 1953 yılında ABD'nin, Ortadoğu'da inisiyatif ele almaya kararı vermesi Türkiye'ye Ortadoğu'da beklediği fırsatı vermiş ve Türkiye, ABD'den alacağı ekonomik yardımları göz önünde bulundurarak dâhil olduğu Batı ittifakı çerçevesinde bir Ortadoğu politikası geliştirmeye başlamıştır. Soğuk Savaş ile birlikte dünya iki kutuplu bir politik sistemin etkisine girmiştir. Doğu ve Batı blokları olarak isimlendirilen bu iki kutuplu sisteme dâhil olan ülkeler, katıldığı bloğun politikaları çerçevesinde bir siyaset geliştirmek durumunda kalmışlardır. Temelde ideolojik bir mücadele olarak başlayan Doğu-Batı bloklarının çekişmesinde, Batı bloğunu ABD, Doğu bloğunu ise SSCB temsil etmiştir. Dolayısıyla, ABD ve Türkiye'nin bölgeye dair geliştirecekleri politikalar, SSCB'nin bölgeye girişinin engellenmesi adına uygulanacaktır. Türkiye, bölgedeki devletler ile yapacağı görüşmeler sonrasında Ortadoğu'da Batı ittifakının çıkarları doğrultusunda bir pakt oluşturmaya yönelik bir politika takip etmiştir. Bu politika çerçevesinde 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak arasında Bağdat'ta "Karşılıklı İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. İki ülke arasında imzalanan bu antlaşmaya 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve

3 Kasım 1955'te İran'ın katılmasıyla Bağdat Paktı tamamlanmıştır. Türkiye, bu süre zarfında diğer Arap ülkelerini pakta dâhil etmek adına sıkı girişimlerde bulunmuşsa da, paktı bölgede Batının çıkarlarını koruyan bir proje olarak algılayan diğer Arap devletleri katılmayı reddetmişlerdir.

Türkiye, Batı ittifakına dâhil olma kararı verdiği andan itibaren Ortadoğu'ya dair politikalarını, bölge ülkesi olduğunu göz önünde bulundurarak değil de Batının gözü ile bölgeye bakarak geliştirmiştir. Türkiye'nin NATO'ya dâhil olması ve 1953'te ABD'nin geliştirdiği politika ekseninde bir Ortadoğu politikası geliştirmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanan çoğu bölge ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Bu durum bölge ülkelerinin Türkiye'yi, Batının politikalarının bölgedeki uygulayıcısı olarak görmelerine sebep olmuştur.

1. 1945-1950 Yılları Arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda savaş dışı kalmak üzerine bir politika uygulamıştır. 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalamış olmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nda taraf olmak istememiş ve savaş boyunca denge politikası yürütmüştür. Türkiye, uyguladığı denge politikası ile 1945 yılına kadar savaş dışı kalmayı başarmış olsa da, Birleşmiş Milletler örgütüne kurucu üye olarak katılabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiş ve yine aynı tarihte ABD ile "Askeri Yardım Antlaşması" imzalamıştır.¹ Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi, müttefiklerin onun savaş süresince uyguladığı savaş dışı kalma politikasını unutmaları için yeterli olmamıştır. Dolayısıyla Türkiye, savaş sonrasında kendisini birkaç yıl sürecek olan yalnızlığın içerisinde bulmuştur. Savaş sonrasında Türkiye'nin içerisinde bulunduğu yalnızlık, SSCB'ye beklediği fırsatı vermiş ve SSCB, Türkiye üzerinde bir takım emeller gütmeye başlamıştır. SSCB savaş sonrasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiş ve ABD ile İngiltere bu isteği olumlu karşılamışlardır. Daha sonra SSCB boğazların ortak savunulması ve Türkiye'den isteklerini dile getirmeye başlamıştır. SSCB'nin bu tutumuyla, Türkiye'den sonra Yunanistan'a yönelebileceği ve Akdeniz ile Ortadoğu'da dengenin bozulabileceği kaygısı üzerine ABD tutumunu değiştirmiştir. 19 Ağustos 1946'da ABD, SSCB'ye bir nota göndererek boğazlar üzerindeki isteklerinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. ABD'nin bu hamlesi Türkiye'nin uluslararası alanda yalnızlığını bitişinin bir göstergesi olmuş ve ABD Başkanı Harry S. Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Türkiye'ye verdiği desteği açıkça dile getirmiştir.²

Moskova'daki bir İngiliz yetkili 21 Aralık 1945 tarihli gizli ibareli olarak İngiltere'ye gönderdiği telgrafında, bir önceki gece Stalin ile konuştuklarını belirtmiştir.

¹ Hasan Duran-Ahmet Karaca, "Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 3, 2011, s. 209, Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013, s. 66, Mustafa Ekincikli, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 73

² Füsün Türkmen, *Kırılğan İttifaktan "Model Ortaklığa" Türkiye-ABD İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 57-61, Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yayınları, İstanbul 2015, s. 79-80, Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 177, Ahmet İlyas-Orhan Turan, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1, 2012, s. 335-337, Balcı, *age*, s. 66-71

Josef Stalin'e, Türkiye'nin müttefikleri olması dolayısıyla ona karşı takındıkları tavırdan dolayı rahatsızlık duyduklarını belirtmiştir. Bu görüşmede Stalin'in üzerinde durduğu iki önemli hususundan ilki Türkiye'nin istediği zaman boğazları kapatabilmesinden rahatsızlık duyduğunu belirtmesi ve diğeri Ermeni ile Gürcü vatandaşların yoğun olarak yaşadığını bildiği şehirlerin sınırlarının tekrar gözden geçirilmesi isteğidir. Bu iki istek için Türkiye'ye savaş açma fikrinin bir safsatadan ibaret olduğunu da söylemiştir. İngiliz yetkili Türkiye'nin Sovyet tutumundan kaynaklanan belirsizlik dolayısıyla korku içerisinde olduğunu belirttiğinde, Stalin Türkiye'nin korkmasına neden olmadığını söylemiştir.³ Her ne kadar Stalin, Türkiye'nin kendilerinden korkması için herhangi bir sebebin bulunmadığını belirtmiş olsa da İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB tehditleri Türk dış politikasının temel sorunu olmuş ve bu durum zaman içerisinde Türkiye'yi Batıya bağımlı bir hale getirmiştir. Yalnızlık döneminde SSCB tehdidi karşısında, hali hazırda SSCB güdümünde olan Balkanlardan yardım alamayan Türkiye, güvenlik endişesini gidermek ve güney sınırlarında tedirgin olmamak adına Ortadoğu ülkeleri ile yakınlaşma yaşamıştır.⁴ Henüz Batı ile sıkı bir işbirliğine girmemiş olması dolayısıyla 1945-1948 arası dönem Türkiye'nin daha bağımsız bir politika izlediği yıllar olduğu iddia edilebilir.⁵

Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsız olan Arap devletleriydi. Bu devletler, 22 Mart 1945 yılında bir araya gelerek Arap Birliği Paktı'nı imzalamışlardır. Geçmişte emperyalizme karşı mücadele veren bir devlet olarak Türkiye, Ortadoğu'da meydana gelen bu gelişmeyi olumlu karşılamıştır. Buna mukabil Arap Birliği Genel Sekreteri de Türk-Arap dostluğunun altını çizen açıklamalarda bulunmuştur. Arap ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan Türkiye'ye 15 Eylül 1945'te Irak Kral Naibi Abdülilâh bir ziyarette bulunmuştur.⁶ Türkiye'nin Irak ile ilişkilerine verdiği önem İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'te yapmış olduğu meclis konuşmasına da yansımıştır. İnönü konuşmasında şunları belirtmiştir “...Irak ile dostluk münasebetlerimizin gelişmesi ve derinleşmesi ihtimallerini memnurlukla karşılıyoruz...”⁷ 28 Şubat 1946 tarihinde Türkiye'ye gelen Irak heyeti ile yapılan görüşmeleri neticesinde 24 Mart 1946'da Türkiye ile Irak arasında “Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması” imzalanmıştır. Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkileri Hatay meselesi dolayısıyla gerginleşmişti. Fransa'nın Suriye'yi terk etmesi sonrasında, Suriye yetkililerinin, Hatay'ın hukuk dışı yollarla ülkelerinden ayrıldığına dair yaptığı açıklamalar bu ülkenin tanınmasını geciktirmiştir. Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa'nın araya girmesi sonrasında Türkiye 6 Mart 1946'da Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığını tanımıştır.⁸ 20

³ The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 800/507/45/7

⁴ Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 616, Arzu Al, *Türk Dış Politikası 1918-1980*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2014, s. 119, 137

⁵ Tayyar Arı, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları (Kuruluştan Günümüze)”, *Türk Dış Politikası 2: Cumhuriyet Dönemi*, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2008, s. 357

⁶ Oran, *age*, s. 616, Al, *age*, s. 137

⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Tarihe Düşen Notlar-1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, TBBM Yayınları, Ed. Hasan Yılmaz, Ankara 2011, s. 124

⁸ Ömer Osman Umar, “Türkiye Cumhuriyet Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları”, *Türk Dış Politikası 2: Cumhuriyet Dönemi*, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2008, s. 387, 402

Haziran 1946'da Lübnan Cumhurbaşkanı Beşara El-Huri Türkiye'yi ziyaret etmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler dostane bir biçimde devam etmiştir. 8 Ocak 1947'de ise Ürdün Kralı Abdullah'ın gerçekleştirdiği Ankara ziyareti sırasında iki devlet arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanmıştır.⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu politikasını etkileyen faktörlerden biri de Filistin meselesi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Siyonizm'in Yahudi devleti kurmaya yönelik politikaları neticesinde Yahudiler, İngilizlere karşı mücadeleye girmişlerdi.¹⁰ Siyonistlerin, ABD aracılığı ile İngiltere'ye yapmış oldukları baskılar neticesinde İngiltere, 2 Nisan 1947 tarihinde konuyu Birleşmiş Milletler'e taşımıştır. Birleşmiş Milletler kurulunda yapılan görüşmeler neticesinde Filistin meselesinin çözümü için kurulan komisyon Azınlık Raporu ve Çoğunluk Raporu olmak üzere iki rapor hazırlamıştır. 29 Kasım 1947 tarihinde, Filistin'in Yahudi ve Arap devletleri kurularak iki bölünmesini ve Kudüs'ün uluslararası nitelikte bir yapıya sahip olmasını öngören Çoğunluk Raporu oy çokluğu ile kabul edilmiştir. 1945 sonrasında Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmeye gayret gösteren Türkiye, Araplarla birlikte, başkenti Kudüs olan federatif bir Filistin devletinin kurulmasını öngören Azınlık Raporu'nu desteklemiştir.¹¹ Görüşmeler esnasında, 8 Mayıs 1947'de, Türkiye temsilcisi H.R. Baydur yapmış olduğu konuşmada Filistin'in bağımsızlığını savunmuş ve Türkiye, Arap ülkeleriyle ortak hareket eden az sayıdaki ülkelerden biri olmuştur.¹² 1945 sonrası SSCB baskılarıyla kendisini içerisinde bulduğu uluslararası yalnızlık Türkiye'yi Ortadoğu ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirerek güney sınırlarını güvenceye alma politikası izlemeye durumunda bırakmış, Türkiye'de 1945-1947 yılları arasında izlemiş olduğu Ortadoğu politikasının niteliğine uygun olarak Birleşmiş Milletler oylamasında Arap ülkeleri ile birlikte hareket etmiştir. Türkiye'nin oylamada Çoğunluk Raporu'nun aleyhinde oy kullanması, Türkiye ile ilişkilerinde sorun yaşayan Suriye'nin Cumhurbaşkanı Şükrü El-Kuvvetli tarafından takdirle karşılanmış ve El Kuvvetli, Birleşmiş Milletler oylaması sonrasında Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir teşekkür mesajı göndermiştir.¹³

12 Mart 1947 yılında Türkiye ve Yunanistan'a ABD yardımını öngören Truman Doktrini ilan edilmiştir. Türkiye'nin uluslararası alanda yalnızlıktan kurtulması anlamına gelen bu yardımlar, 27 Mayıs 1947 tarihinde başlatılmıştır.¹⁴ Türkiye, ABD ile yakınlaşmaya başlamasına rağmen bu dönemde sürdürdüğü Ortadoğu politikası paralelinde Birleşmiş Milletler'deki oylamada Arap ülkeleri ile birlikte hareket etmiştir. Ancak 1948 yılı Türkiye'nin Ortadoğu politikasında dönüm yılı olmuştur.¹⁵ 1947 yılının

⁹ Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, s. 16-18, Oran, age, s. 616-617

¹⁰ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları, Bursa 2012, s. 268

¹¹ A. Öner Pehlivanoglu, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, s. 221-22, Turgay Merih, *Soğuk Savaş ve Türkiye 1945-1960*, Ebabel Yayınları, Ankara 2006, s. 165

¹² Ömer E. Kürkçüoğlu, age, s. 21-22

¹³ Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s. 113, Kürkçüoğlu, age, s. 20-22

¹⁴ Nuri Karakaş, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri 1939-1952*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 271, Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 258

¹⁵ Oran, age, s. 617

sonunda SSCB'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları Türkiye'nin Batıya daha fazla yaklaşmasında etkili olmuş ve bunun paralelinde Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkileri de kötüleşmeye başlamıştır.¹⁶ Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasını etkileyen bir başka faktörde Filistin meselesi olmuştur. Daha önce Filistin meselesinde Arap ülkeleri ile birlikte hareket eden Türkiye 1948 sonrasında bu konuda Batı ekseninde bir tutum içerisine girmiştir.¹⁷

Birleşmiş Milletler'in Kasım 1947'de almış olduğu Filistin'in Yahudiler ve Araplar arasında bölünmesi kararı Arapları memnun etmemiş ve Aralık ayı başlarından İngiltere, Filistin'deki kuvvetlerini geri çekerken, Yahudi ve Araplar arasında çatışmalar başlamıştır. Birleşmiş Milletler'in kararı sonrası 14 Mayıs 1948 tarihinde Filistin'deki manda yönetimini tek taraflı olarak kaldıran İngiltere, çekildiği yerleri Yahudilere bırakmıştır. İngiltere'nin manda yönetimine son verdiğini açıkladığı gün olan 14 Mayıs 1947'de David Ben Gurion başkanlığında toplanan Musevi Ulusal Konseyi, İsrail devletini kurduklarını açıklamıştır. 17 Aralık 1947 tarihinde "Taksim Karşı Savaşa Gitmek" kararı almış olan Arap devletleri bu karar uyarınca 15 Mayıs 1948'de Filistin'e asker göndermişlerdir.¹⁸ İsrail'in kurulması sonrasında çıkan Arap-Yahudi savaşı Filistin konusunun yeniden Birleşmiş Milletler gündemine girmesine sebep olmuştur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 12 Aralık 1948 tarihinde almış olduğu Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulması kararına Arap devletleri karşı çıkarken Türkiye Batılı ülkelerle birlikte olumlu oy kullandığı gibi ABD ve Fransa ile birlikte bu komisyonda yer almıştır. Türkiye'nin uzlaştırma komisyonunda yer alması tarafsız bir politika izlemesini gerektirmekteydi. Bu sebeple bu sürece kadar yürüttüğü Araplarla yakınlaşma politikasından uzaklaşmak zorunda kalmıştır.¹⁹

İsrail'in kurulduktan kısa bir süre sonra SSCB tarafından tanınması Türkiye'yi, İsrail'in SSCB'nin uydusu olabileceği düşüncesine sevk ettiğinden dolayı endişe ile karşılanmıştır. Fakat ABD'nin İsrail ile ilişkilerini göz önünde bulunduran ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin izlediği politikalar nedeniyle Batı ittifakı içerisinde yer almak isteyen Türkiye, 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'i resmen tanımıştır.²⁰ Türkiye, 1949 yılında İsrail'i tanıdıktan sonra, 1947 yılındaki Filistin meselesi konusunda gösterdiği tutumun, o dönem Siyonist liderliğinde SSCB'nin bir temsilcisi olduğu yönündeki yanlış anlaşılardan kaynaklandığını iddia etmiştir. Türkiye'ye göre Tel-Aviv'in sağlam bir şekilde Batı yanlısı bir tutum göstermesi İsrail'in SSCB'ye karşı potansiyel bir müttefik olduğunu ortaya

¹⁶ İlhan Aksoy-Yavuz Güler, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu*, Gazi Kitabevi, Ankara 2010, s. 72

¹⁷ Kürkçüoğlu, *age*, s. 27, Oran, *age*, s.617

¹⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 694, Ayşe Tekdal Fildiş, "Filistin-İsrail Sorununun Göz Ardi Edilen Tarafı: İsrail'in Filistinli Vatandaşları", *Filistin Araştırmaları Dergisi (FIAD)*, No. 1, Yaz 2017, s. 87

¹⁹ Ayşe Eminoğlu, "Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C. 7, S. 15, 2016, s. 91, Cengiz Dinç-Mustafa Yetim, "Transformation of Turkish Foreign Policy Toward the Middle East", *Alternatives Turkish Journal Of International Relations*, V. 11, N. 1, 2012, s. 69

²⁰ Sönmezoğlu, *age*, s. 113-114, Eminoğlu, *agm*, s. 91

koymuştur.²¹ İsmet İnönü, 1 Kasım 1949 tarihinde TBMM açılış konuşmasında şunları belirtmiştir “Kendileriyle uzun asırlardır beraber yaşamaktan doğan gayet tabii ve derin yakınlık duygularıyla bağlı bulunduğumuz Arap Devletleri'nin emniyet ve selametleri Türkiye için de hayati bir meseledir. Bu bakımdan Cenup komşularımızın kuvvetlenmelerini ve ilerlemelerini büyük bir hızla takip etmekteyiz. Arap Birliği devletleriyle siyasi münasebetlerimizin karşılıklı itimada ve Ortadoğu'da hayırlı işbirliğine dayanan bir hava içerisinde gittikçe daha fazla inkişafı, halis emelimizdir... Yeni Doğan İsrail devleti ile siyasi münasebetler açılmıştır. Bu devletin Yakındoğu'da bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ediyoruz. Yakındoğu'da barışın yerleşmesi, hepimiz için kıymetli bir dilektir.”²² Cumhurbaşkanı'nın konuşması, İsrail'in tanınmış olmasına rağmen Arap ülkeleri ile olan ilişkileri de olumlu çizgide devam ettirmek isteğini ortaya koymuştur. Ancak İsrail konusu, Türkiye'nin Ortadoğu'daki Arap devletleri ile yollarının ayrılmasına ve SSCB tehdidinden dolayı Batıya yönelmesine ve tüm bunların sonucunda Ortadoğu politikasını bu yönde şekillendirmesine sebep olmuştur.²³ Türkiye bu süreçten sonra bölgeye yönelik politikalarına kendisini Avrupalı bir devlet gibi görerek yaklaşmıştır. 1949 Ocak ayında Endonezya sorununu görüşmek üzere toplanan Asya Siyasal Konferansı'na katılmayı reddeden tek Asya devleti Türkiye olmuştur. Türkiye, yapılan davete verdiği cevapta Endonezya sorununa ilgi duymakla beraber Avrupalı bir devlet olarak bir Asya Konferansı'na katılmaya hakkı olmadığını belirtmiştir.²⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB tehdidi dolayısıyla oluşan güvenlik endişesi ve ekonomik sıkıntılar, Türkiye'nin Batı ittifakı içerisinde yer almak istemesini etkileyen temel faktörler olmuştur.²⁵ Truman Doktrini ile Soğuk Savaş'ın resmen başlaması sonrasında Batıya daha fazla yaklaşan Türkiye, 4 Nisan 1949 tarihinde kurulan NATO'ya dâhil olabilmek adına girişimlerde bulunmuş ancak İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkması dolayısıyla bu hamleler sonuçsuz kalmıştır.²⁶

Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin ile 12 Mart 1948 tarihinde yapmış olduğu görüşmede, Bevin'e Türk dış politikasının 1939 yılında imzalanan Türk-İngiliz ittifakının temellerine bağlı olarak sürdürüldüğünü belirtmiştir. Bevin'de İngiltere'nin Doğu Akdeniz politikasının bu temele dayandığını ifade etmiştir. İngiliz Bakan, ABD'nin de bölge savunması için gerekli olduğunu söylemiş ve Sadak da ABD'nin yardımlarının Ortadoğu'nun güvenliği için daha fazla gerekli olduğunu belirtmiştir.²⁷ Sadak ve Bevin'in 27 Eylül 1948 tarihinde yapmış oldukları görüşmede Sadak, Türkiye'nin etrafında bölgesel paktlar oluşturacak kadar güçlü komşularının bulunmadığını ve bu yüzden Akdeniz Paktı şeklinde daha geniş katılımlı bir

²¹Shamir Hassan, “Turkey's Israel Policy Since 1945”, *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 69, 2008, s. 921

²² Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Tarihe Düşen Notlar-1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, TBBM Yayınları, Ed. Hasan Yılmaz, Ankara 2011, s. 145

²³ Kürkçüoğlu, *age*, s. 33

²⁴ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s. 37

²⁵ Hasan Duran-Ahmet Karaca, “1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 1, 2013, s. 122

²⁶ Oran, *age*, s. 617

²⁷ TNA, FO, 800/507/48/3, s. 1

pakt oluşturulabileceğini ancak İtalya ve Yunanistan'ın durumu dolayısıyla yine aynı sorunla karşılaşacaklarını belirtmiştir. Sadak İngiltere ile yakın ilişkilerine binaen İngiltere aracılığı ile ABD garantisi edinmek istediklerini söylemiştir. Bevin de Ortadoğu savunmasının büyük önem arz ettiğini ve bu konuda en sıkıntılı devletin Mısır olduğunu ve eğer Sıtkı Paşa ile yapılan görüşmeler çizgisinde Mısır-Anglo savunma kurulu oluşturulabilirse, bütün Ortadoğu'nun ABD ve İngiltere destekli bir yapıda organize edilebileceğini belirtmiştir.²⁸ Yani aslında İngiltere'nin Türkiye'nin NATO'ya girmesine karşı çıkmasında ki sebep Ortadoğu üzerine kurmuş olduğu planlardı. İngiltere Türkiye'yi, Ortadoğu'da oluşturmak istediği bir savunma örgütü içerisinde düşünmekteydi.

İngiltere'nin Ortadoğu'da bir güvenlik organizasyonu oluşturmak istemesi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'dan çekilmek zorunda kalmasından kaynaklanmıştır. İngiltere bölgede, kendisinin de dâhil olacağı bir savunma örgütü kurarak Ortadoğu'da varlığını sürdürmeyi ve çıkarlarını savunmayı amaçlamıştır. İngiltere'nin düşündüğü Ortadoğu savunmasında Türkiye ile Mısır önemli bir yer tutmaktaydı. Süveyş Kanalı İngiltere için önemliydi ve Mısır'la aralarında anlaşmazlık meydana gelmişti. Mısır, İngiltere'ye Süveyş üssünü veren 1936 Antlaşmasını feshetmek istiyordu. Dolayısıyla bölgede kurulacak olan bir örgüt sayesinde İngiltere askeri varlığını devam ettirebilecekti.²⁹ Dışişleri Bakanı Sadak'ın, İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin ile 1 Nisan 1950 tarihinde yapmış olduğu görüşmede Bevin, Sadak'a, Mısır'ın kendileri için önemli olduğunu fakat Mısır hükümetinin askeri bir antlaşma yapma eğiliminde olmadığını söylemiş ve bu konuda Türkiye'nin Mısır ile görüşebileceğini fakat kendilerine bir atıfta bulunmaması gerektiğini belirtmiştir. Sadak, Mısır ve Kuzey Afrika'da İngiliz varlığının devam etmesinin kendileri için önemli olduğunu ve İngiliz hükümetinin kendilerine bu konuda her zaman güvenebileceklerini ifade etmiştir. Sadak, bazı Arap Devletleri'nin savaş çıktıktan sonra İngiltere'den yardım beklemektense öncesinde onlarla işbirliği yapmaları gerektiğini ve Mısır'ın bu konuda zorluk çıkarma nedenin bölgede önemli bir rol oynamak istemesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Mısır'ı etkilemek için ellerinde geleni yapacaklarını ifade eden Sadak, öncelikli olarak Filistin meselesinin halledilmesi gerektiğini söylemiş ve bu yapıldığı takdirde İngilizlerle Türklerin Arap devletlerine karşı birlikte bir politika geliştirebileceklerini ve Mısır'ın da o zaman bu organizasyona katılacağını belirtmiştir. Böylelikle Türkiye ve İngiltere ile çalışma fırsatı verilen Mısır'da daha küçük Arap devletlerini etkileyecektir. Sadak, Türkiye'nin bu alanda İngiltere'nin desteği ve rızası olmadan herhangi bir girişimde bulunmak istemediğini de belirtmiştir.³⁰ İngiltere, bölgede oluşturmak istediği organizasyonda Yunanistan, Türkiye, Mısır'ın da dâhil olduğu Arap devletlerinden oluşacak bir birlikteliği düşünmekteydi.³¹

Türkiye bir yandan NATO'ya girmeye çalışmış bir yandan da Ortadoğu savunmasına katkı sağlamak adına İngiltere ile işbirliği içerisinde olmuştur. İngiltere'nin Ortadoğu Komutanlığı projesi ile birlikte Ortadoğu Türk dış politikası içerisinde yeni bir ağırlık kazanmıştır. Türkiye Batı ile yakınlaştıkça bölge ülkelerden uzaklaşmış, Ortadoğu,

²⁸ TNA, FO, 800/507/48/5, s. 2

²⁹ Kürkcüoğlu, *age*, s. 33-34

³⁰ TNA, FO, 800/507/50/3

³¹ TNA, FO, 800/507/50/4, s. 2

Batı ittifakı kapsamında Türk dış politikasının ağırlık merkezini oluşturmuştur.³² 1950 Mayıs ayında Türkiye'de yapılan seçimler ile Türkiye'nin batı ittifakında yer almaya yönelik politikası yeni bir ivme kazanmıştır.

2. 1950-1953 Arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa demokratik yapısı ve siyasi sistemi çok partili rejimi temel almıştır. CHP, liberal demokrasiler cephesinde yer almanın hem ekonomik hem de güvenlik açısından Türkiye'nin yararına olacağını düşündüğünden dolayı bu doğrultuda adımlar atmıştır.³³ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 yılında TBMM'de yapmış olduğu konuşmasında çok partili hayata geçileceği müjdesini vermiştir. İnönü'nün açıklamaları sonrasında pek çok siyasetçi parti kurma çalışmalarına başlamış ve 7 Ocak 1946 tarihinde DP kurulmuştur. 14 Mayıs 1950 tarihinde Türkiye'de yapılan genel seçimler sonrasında Türkiye'nin on yılında damgasını vuracak olan DP iktidara gelmiştir.³⁴

4 Nisan 1949 yılında kurulan NATO, Batılı demokratik ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünya sisteminde, SSCB'ye karşı oluşturdukları bir savunma örgütüydü. Türkiye'nin, 1945 sonrasında yoğun bir şekilde SSCB tehdidi altında olması, kurulduğu andan itibaren NATO'ya katılmak için teşebbüslerde bulunmasına sebep olmuştur.³⁵ NATO'ya katılabilmek için ilk başvurusunu CHP iktidarı döneminde 11 Mayıs 1950'de yapmış ancak 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde DP %52.7 oy oranı ile iktidar olmuş ve Türkiye 1952 yılında NATO'ya katılmıştır.³⁶ Daha sonraki yıllarda bu konuyla ilgili olarak Celal Bayar, İsmet İnönü'ye NATO'ya neden girmediklerini sorar İsmet İnönü ise "Onlar aldılar da NATO'ya biz mi girmedik?" diyerek cevap vermiştir.³⁷ DP döneminde uygulanan dış politika, Türkiye'nin 1945 sonrasında uyguladığı Batı ittifakına dayanan dış politika anlayışının devamı niteliğindedir. DP iktidarı, miras aldığı bu politikaya ivme kazandırmıştır. Başbakan Adnan Menderes ülkenin jeopolitik önemini her fırsatta ifade ederken DP'nin ilk hükmet programında da bu konu özellikle vurgulanmıştır. DP, Akdeniz'deki siyasi güvenliğin ve dünya barışının sağlanması için Ortadoğu'nun önemli bir yer tuttuğunu ve bu sebepten dolayı bölge ile sıkı ilişkiler kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, 27 Mayıs 1950 tarihinde vermiş olduğu demeçte, Türk dış politikası için Batı ittifakına bağlılığın yanı sıra diğer ülkelerle de ilişkilerin iyi tutulmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Bakan, Arap devletleri, İran, Filistin, Hindistan ve Endonezya ile ilişkilerin geliştirildiğini, Arap Devletleri'nin kendi aralarındaki sorunların ve İsrail ile olan anlaşmazlıklarını

³² Kürkçüoğlu, *age*, s. 38-39

³³ Tanel Demirel, *Türkiye'nin En Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 42

³⁴ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 311, 318

³⁵ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000 s. 125

³⁶ İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye-Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 74,77, Hüner Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013, s. 38, Balcı, *age*, s.73, Karakaş, *age*, s. 371, Tanel Demirel, *age*, s. 99

³⁷ Saray, *age*, s. 98

uzlaştırmaya çalıştıklarını ifade etmiştir.³⁸ Ortadoğu'nun siyasi yapısının, SSCB etkisinin yayılmasına müsait olması dolayısıyla DP, bölgede SSCB yayılmasına engel olmak amacıyla Arap-İsrail çatışmalarını önlemek ve istikrarın sağlaması adına yoğun mesai harcamıştır. Türkiye'nin, Batı ile işbirliği içerisinde yürütmeye çalıştığı bu politika güvenlik kaygısından ve doğu sınırlarını güvence altına almak istemesinden kaynaklanmıştır.³⁹

Daha önce belirtildiği gibi İngiltere Ortadoğu'daki etkinliğini kaybetmemek adına bölge ülkelerinin de dâhil edildiği bir pakt kurarak bölgedeki varlığını devam ettirmek istemiştir. İngiltere'nin bu projesi için Mısır ve Türkiye kilit devletler olmuştur. ABD'nin, Ortadoğu'yu, Avrupa'nın güney bölgesinden Uzakdoğu'ya uzanan bir geçiş alanı olarak kabul etmesi dolayısıyla bu bölgenin güvenliğini İngiltere'nin sorumluluğunda görmekteydi. Dolayısıyla ABD, Ortadoğu'da kurulacak olan savunma paktlarına pek sıcak bakmamış ve bu konuda İngiltere'yi desteklememiştir. ABD'nin bölgesel savunma örgütleriyle ilgili fikirlerini değiştiren olay ise Haziran 1950'de patlak veren Kore Savaşı olmuştur. Kore Savaşı savaşının başlamasıyla ABD, Ortadoğu'ya gerçekleştirilecek bir SSCB saldırısı karşısında İngiltere'nin bölgeyi tek başına koruyamayacağını ve kolektif bir savunma yapılanmasına ihtiyaç duyulduğu kanaatine varmıştır.⁴⁰ NATO'ya girme konusunda kararlı olan Türkiye, Kore Savaşı ile beklediği fırsatı yakaladığını düşünmüş ve 25 Temmuz 1950'de hükümet 5 bin kişilik bir askeri birliğin Kore'ye gönderileceğini açıklamıştır. Türkiye bu karar sonrasında 1 Ağustos 1950'de NATO'ya girebilmek adına yeniden müracaat etmiştir.⁴¹

NATO'nun kuruluşundan itibaren geçen dönemde bu organizasyonda yer almak isteyen Türkiye'nin üyeliği için en büyük engel İngiltere olmuştur. Ortadoğu'ya dair savunma projeleri olan İngiltere, Türkiye'nin bu projelerde yer almasını istemiştir. Türkiye ise İngiltere'nin bu isteğini NATO'ya üye olabilmek için bir şart olarak kullanmaya başlamıştır.⁴² 5 Ağustos 1950'de Türkiye Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin ile Strazburg'da bir görüşme yapmıştır. Köprülü, Türkiye'nin Arap devletleri ile her zaman iyi ilişkiler kurma gayreti içerisinde olduğunu ve onları bölen sorunların üstesinden gelmeye çalıştığını söylemiştir. Arap hükümetlerinin şu anda Türkiye'nin samimiyetine inandıklarını ve Ankara'da bulunan temsilcilerle yapmış olduğu görüşmelerde, temsilcilerin samimi bir şekilde kendilerini takdir ettiklerini ifade etmiştir. Türkiye'nin bölgede sadece Arap devletlerine değil İsrail'e de eşit şekilde samimi davrandığını ve İsraili bakanın zeki bir insan olduğunu belirtmiştir. Köprülü, Türkiye'nin, Ortadoğu'nun istikrarı ve güvenliğine katkı sağlayabileceğine inandığını, müttefikleri Fransa ve İngiltere'ye bu konuda yardım edebileceğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin

³⁸ Hasan Yılmaz, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri", *Birey ve Toplum*, C. 6, S. 12, 2016, s. 209-210, Kürkçüoğlu, *age*, s. 39-40

³⁹ Yılmaz, *agm*, s. 210

⁴⁰ Behçet Kemal Yeşilbursa, *Ortadoğu'da Emperyalizm İngiltere'nin ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye*, Sentez Yayınları, Ankara 2017, s. 45, 48

⁴¹ Sander, *age*, 1979, s. 76, Balcı, *age*, s. 85

⁴² Eftal İrkıçatal, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, 2012/1, s. 40

NATO'ya dâhil edilmesi durumunda alabileceği ABD desteği ile Ortadoğu'da daha fazla aktif olabileceğini söylemiştir. Bevin ise Truman Doktrini'nin Türkiye'ye, NATO üyeliğinden daha fazla yardım sağlayacağını söylemiştir. Köprülü, buna, Truman Doktrini'nin ekonomik destek ve askeri yardım sağladığını ancak yasal bir bağlılığının bulunmadığını ve Türkiye'nin, NATO veya Doğu Akdeniz fark etmez, ABD'nin dâhil olduğu bir örgüte üye olmak istediği şeklinde cevap vermiştir.⁴³

Yine aynı görüşmede İngiliz Bakan Bevin'in Türkiye'nin komşuları ile ilişkilerinin nasıl olduğuyla ilgili sorduğu soruya Köprülü, Suriye ile olan ilişkilerin şu ana kadar çok tatmin edici olmadığını ancak Türk hükümetinin Arap hükümetlerine karşı daha samimi ve açık bir politika izlemeye başladığından dolayı şu anda ilişkilerin gelişme gösterdiğini belirterek cevap vermiştir. Köprülü, İran'dan Pakistan'a olan bölgenin Ortadoğu'nun savunulmasında büyük önem arz ettiğini belirtmiş ve Türkiye'nin Afganistan ve Pakistan ile olan ilişkilerinin oldukça iyi olduğunu söylemiştir. Komünist propagandanın Afganistan ve Pakistan'ı fazla etkilemeyeceğini fakat İran'da bu yönde kışkırtmalar olmasına rağmen yeni İran hükümetinin durumu düzelterek inandığını ifade etmiştir. NATO üyeliği konusunu tekrar gündeme getiren Köprülü, İngiltere'nin bu konuda destek olmasını istemiş ve bu sağlandığı takdirde Türkiye'nin Ortadoğu'da daha etkili olacağını ayrıca bu sayede İngiltere ve Türkiye'nin birlikte çalışmasının bölgeye barış sağlayacağını söylemiştir. Bevin, Türk hükümetinin her zaman İngiliz hükümeti ile yakın çalışacağını garanti ederek ilişkilerin açık ve samimi olmasını temenni etmiştir.⁴⁴

Kore Savaşı ile birlikte bölgesel pakt konusunda fikirleri değişen ABD'nin gözünde Türkiye'nin stratejik önemi artmıştır. Türkiye 1950 sonbaharında NATO'nun Akdeniz savunma planlarına katılmak üzere davet almış olmasına rağmen NATO'ya üyeliği konusu gündeme gelmemiştir. Türkiye'nin askeri ve stratejik gücü bölgede oluşturacak bir savunma örgütü için büyük önem arz ettiği kabul edilmekteydi. Ayrıca Müslüman bir ülke olması, Ortadoğu'da kurulacak savunma örgütünün tamamen Batı damgası yemesini önleyecek ve proje Arap ülkeleri için daha kabul edilebilir olacaktı.⁴⁵ İngiltere'nin bu planlarına ters düşen olay ise 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olan Türkiye'nin CHP iktidarı döneminde, Ocak 1950'de Tel Aviv'e ilk maslahatgüzaranı ataması ve DP iktidarında, Temmuz 1950'de ilk ticaret antlaşmasını imzalaması olmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye'nin Arap devletleri ile olan ilişkileri ve kurulacak savunma örgütü açısından olumsuz gelişmeler olmuştur.⁴⁶

Yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen, NATO'ya katılabilmek adına İngiltere'nin Ortadoğu projelerinde yer almayı bir koz olarak kullanan Türkiye, bu süreçte Ortadoğu ile de yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1950'de TBMM'de yaptığı açılış konuşmasında Türk hükümetinin Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 1937 yılında imzalanan Sadabad Paktı'nın canlandırılmasından büyük memnuniyet duyacağını ifade etmiştir. Türk hükümeti, Arap Devletleri'nin, Birleşmiş

⁴³ TNA, FO, 800/507/50/6, s.1-2

⁴⁴ TNA, FO, 800/507/50/6, s. 2-3

⁴⁵ Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016, s. 88, Behçet Kemal Yeşilbursa, "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, 2011, s. 86

⁴⁶ Oran, *age*, s. 619

Milletler tarafından Kore'ye yapılan müdahaleye karşı sergiledikleri olumsuz tavra şiddetle karşı çıkmış ve bu konuda ilgili Arap hükümetlerine sunumlar yapmıştır. Türkiye, dostluk antlaşması imzalama teklifinde bulunan Mısır hükümetine, ancak Türkiye ile Irak arasında 1946 yılında imzalanan antlaşmanın temel alınarak bir taslak hazırlanabileceği yönünde cevap vermiştir.⁴⁷

1951 yılına geldiğinde bölgesel kolektif savunma örgütleri hakkındaki stratejisini değiştiren ABD, Türkiye'yi destekleyerek Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da hızla geliştirilmesi gereken ve kendisi için önem kazanmış bir ülke olarak görmekteydi. İngiltere'nin ortaya attığı Ortadoğu savunma örgütü kurma fikrine destek vermeye başlayan ABD, İngiltere ile yapılan görüşmeler neticesinde, Haziran 1951'de, Ortadoğu Komutanlığı'nın yapısı hakkında İngiltere ile uzlaşmıştır. Bu uzlaşmanın neticesinde Ortadoğu Komutanlığı'nın doğrudan bir NATO komutanlığı olmayacağı fakat NATO ile yakın ilişkiler içerisinde olacağı kararlaştırılmıştır. Müslüman bir ülke olması hasebiyle Arap devletlerini etkileyebileceği düşünülen Türkiye ile Süveyş Kanalı dolayısıyla Mısır, Ortadoğu Komutanlığı'nın olmazsa olmazları içerisinde yer alan iki ülke olmuştur.⁴⁸ Ancak Ortadoğu Komutanlığı fikri ve Türkiye'nin böyle bir örgütte yer alacak olması Arap devletlerinde beklendiği gibi bir etki oluşturmamış tersine Türkiye'ye karşı bu ülkelerin tepki göstermelerine sebep olmuştur. Arap Birliği Genel Sekreteri Azam Paşa 1951 yılı başlarında Türkiye'ye bir ziyarette bulunmuş ve bu örgütlenmeye karşı olduklarını açık bir şekilde dile getirmiştir. Bu duruma cevap olarak Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Arap Devletleri'nin, Ortadoğu Komutanlığı'na karşı şüpheli yaklaşımına karşın şöyle söylemiştir: *“İnanıyoruz ki, Ortadoğu savunması, Avrupa'nın ekonomik ve stratejik savunması için mutlak bir şekilde gereklidir. Bu nedenle Türkiye Atlantik Paktı'na katıldıktan sonra etkin bir şekilde Ortadoğu'daki görevini yerine getirecektir ve gerekli ortak önlemleri yüklenmek amacıyla ilgili taraflarla görüşmelere başlamaya hazır olacaktır.”* Bu süreçte, İngiltere öncülüğünde bir savunma örgütüne karşı Mısır'da gösteriler yapılmış ve bu gösterilerde Türkiye'ye de mesajlar yollanmıştır.⁴⁹

Kuruluşundan itibaren NATO'ya üye olmayı hedefleyen Türkiye için DP iktidarı döneminde NATO'ya katılmak bir itibar meselesi halini almıştır. ABD, 15 Mayıs 1951 tarihinde yapmış olduğu açıklamada Türkiye'nin NATO'ya üye olarak alınmasını İngiltere ve Fransa'ya teklif ettiğini bildirmiş ancak İngiltere teklifi yine kabul etmemiştir. İngiltere'nin kendisini Ortadoğu Komutanlığı projesinde düşünüyor olması sebebiyle, NATO üyeliğine karşı çıktığının farkında olan Türkiye, Ortadoğu Komutanlığı'na vereceği destek için NATO üyeliği şartını koşmaya başlamıştır. Türkiye'nin kararlılığını gören İngiltere, 3 Temmuz 1951'de Fuad Köprülü'ye bir memorandum göndermiş ve Türkiye'nin NATO üyeliğini destekleme konusunda bir anlaşma teklif etmiştir. Bu anlaşmaya teklifine göre İngiltere Türkiye'nin NATO üyeliğine destek verecek, Türkiye ise buna karşılık olarak Ortadoğu Komutanlığı'na katılacaktı. İngiltere Dışişleri Bakanı Herbert Morrison, 18 Temmuz 1951 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında

⁴⁷ Behçet Kemal Yeşilbursa, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)”, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 70

⁴⁸ Ömer Osman Umar, *Bağdat Paktı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 12

⁴⁹ Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 201-202

Türkiye'nin, Ortadoğu savunmasında üzerine düşeni yerine getireceğinden şüphesinin olmadığını belirtmiştir.⁵⁰ Bunun üzerine Eylül 1951'de NATO Bakanlar Konseyi oybirliği ile Türkiye'yi Yunanistan'la birlikte üyeliği kabul etmiş ve 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye, NATO'ya resmen üye olmuştur.⁵¹

SSCB tehdidi nedeniyle Batı ittifakında yer alan ve Ortadoğu politikasını bu yönde şekillendiren Türkiye, Arap devletlerin tepkilerine rağmen Ortadoğu Komutanlığı projesinde yer almayı kabul etmiştir. 12 Ekim 1951'de ABD, İngiliz ve Fransız temsilcileri Ankara'ya gelmiş ve Ortadoğu Komutanlığı'nın resmen kurulması için görüşmeler bulunmuşlardır. Bu görüşmeler sonucunda bu dört devlet, komutanlığın kurulması için Mısır'a müracaat etmişler ve diğer kurucu devletlerle birlikte eşit ortaklık önerisinde bulunmuşlardır. İngiltere, 1936 antlaşmasından vazgeçeceğini ve kurulacak olan komutanlığın emrine verilecek kuvvetlerin dışında, Mısır'daki tüm askerlerini geri çekeceğini bildirmiştir. Mısır, İngiliz işgal kuvvetlerinin ülkesinden çekilmediği müddetçe önerileri dikkate almayacağını bildirerek teklifi reddetmiş ve 1936 antlaşmasını feshetmiştir.⁵²

Türkiye'nin, bu süreçte Batı kaynaklı projeler ekseninde Ortadoğu'ya yönelik yaklaşımı bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini kötü yönde etkilemiştir. Türkiye'nin, Ortadoğu Komutanlığı projesinde üstlendiği rol, Mısır basınında Türkiye aleyhinde yazılar yazılmasına sebep olmuştur. Müslüman Kardeşler'in El-Dawa gazetesi Türkiye'yi bölgede "ikinci bir İsrail" olarak tanımlamış ve yok edilmesini istemiştir.⁵³ 24 Kasım 1951'de SSCB, Türkiye'ye bir nota göndermiş ve Türkiye'nin bölgede Batı kaynaklı projelere katılımından dolayı duyduğu endişeyi dile getirmiştir. SSCB yaptığı yayınlarla Türkiye'nin Osmanlı hayalleri kurduğunu ve uygulamaya koymak istedikleri "Büyük Türkiye" planının Arap devletlerini de içerisine aldığı yönündeki propagandalarla Türkiye'nin, Arap dünyasıyla olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemek istemiştir.⁵⁴ Türkiye'nin, Batı kaynaklı girişimlerle Arapların bölgesel savunma örgütüne katılımını sağlayamayacağı anlaşılmış olmasına rağmen, Türkiye, Batıya bölgede çıkarlarını koruyabilecek tek güç olduğu yönünde mesajlar vermeye devam etmiştir.⁵⁵

Mısır'ın dörtlü teklifi reddetmesi sonrasında Türkiye, ABD, Fransa ve İngiltere Ortadoğu Komutanlığı'yla ilgili yayınladıkları bildiride, hür dünyanın savunması için bu komutanlığa ihtiyaç olduğunu; buna bütün bölge ülkelerinin eşit olarak katılacağını ve kurulacak bu örgütün, bölgenin iç sorunlarına karışmayacağını dile getirmişlerdir. Mısır karşı çıkışıyla Ortadoğu Komutanlığı projesi başarıya ulaşmamış olsa da bu projeden vazgeçilmediği mesajı verilmiştir. Haziran 1952'de ABD ve İngiltere Ortadoğu Komutanlığı'nı bir planlama kuruluşu biçimine dönüştürmeyi ve Ağustos 1952'de de Ortadoğu Komutanlığı'nın yerini Ortadoğu Savunma Örgütü'nün almasını

⁵⁰ Fahir Armaoğlu, "(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığından Bağdat Paktı'na 1951-1955", *Belleken*, C. LIX, S. 224, Nisan 1995, s. 193-194, Kürkçüoğlu, age, 43-44

⁵¹ Türkmen, age, s. 76, Karakaş, age, s. 383

⁵² CIA-RDP79R00890A000200030032-7, Sayım Türkmen, *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 227-228

⁵³ Oran, age, s. 629, Karpat, age, s. 202

⁵⁴ CIA-RDP78-04864A000200060008-5

⁵⁵ Oran, age, s. 619

kararlaştırmışlardır. Bu yeni organizasyona Türkiye, ABD, Fransa ve İngiltere'nin yanı sıra Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika da dâhil edilmiştir.⁵⁶

18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen üye olmasıyla birlikte Ortadoğu'da Türkiye'nin Batı ile hareket etmesi giderek ivme kazanmış ve bu yönde bir Ortadoğu politikası geliştirmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Mısır'da meydana gelen ihtilal, Mısır'ın Batı ile daha kesin çizgilerle ayrılmasına yol açmıştır. Arap dünyasında yükselmeye başlayan Batı karşıtlığı, Ortadoğu ülkelerinin Türkiye ile olan ilişkilerini etkilemesine rağmen Türkiye, Ortadoğu Savunma Örgütü'nün hayata geçirilmesi adına yoğun faaliyetlere devam etmiştir.⁵⁷ Ancak Arap devletleri arasında artan Batı düşmanlığı sebebiyle Ortadoğu Savunma Organizasyonu başarıya ulaşmamıştır.⁵⁸ Bu gelişmeler üzerine Ortadoğu'nun savunması konusunda ABD ile İngiltere arasında görüş ayrılıkları oluşmaya başlamıştır. ABD'de yapılan seçimler sonrasında Ocak 1953'te Başkanlık görevine başlayan Eisenhower'la birlikte ABD, Ortadoğu politikasını gözden geçirmeye karar verince Ortadoğu ve Türkiye için yeni bir politik dönem başlamıştır.⁵⁹

ABD, Türkiye'nin Batı savunma sistemlerine olan girme isteğinden faydalanmayı amaçlayıp, Arap devletlerine teklifte bulunurken gözden kaçırdığı hususlar vardı. Bunlardan ilki Türkiye, çok önceden bağımsızlık ve egemenliğini korumuş ve "Avrupa Devlet Sistemine" girmişti. İkincisi ise hiçbir Arap devleti Rusya'ya toprak kaybetmemiş ve Rus işgaline uğramamışken, Türkiye, Rusya ile çoğu toprak kaybı ile sonuçlanan savaflara girmiş ve daha sonra bu devletin tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye kuzey komşusunda duyarlıyken, Arap devletleri kendi tarihlerinde emperyalist güçler olarak var olan İngiltere ve Fransa'ya karşı duyarlıydı. Bu yüzden Arapların, Türkiye'nin SSCB'ye karşı olan güvenlik ihtiyaçlarını anlaması pek mümkün olmamıştır. Ayrıca Türkiye ile Arap devletlerin ayrı düştükleri bir başka husus ise İsrail devletin varlığı olup Arap Devletleri'nin bu devlete karşı olan hassasiyeti Türkiye'ninkinden farklı olmuştur. Bu politik ayrımlar, Batı savunma sistemine entegre olmuş olan Türkiye'nin Ortadoğu politikasını etkileyen faktörler olmuştur.⁶⁰

3. 1953-1955 Arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Ocak 1953'de ABD Başkanı olan Dwight David Eisenhower ve ekibi Ortadoğu ile daha fazla ilgilenmeye başlamış ve daha önce Ortadoğu'da kurulması planlanan bölgesel paktların başarıya ulaşamaması sebebiyle bölgeye yönelik yeni politikalar geliştirmeye karar vermiştir. Ortadoğu'da bir savunma paketi kurulması yönündeki çabalar, Arap Devletleri'nin özellikle de Mısır'ın buna muhalefet etmesi dolayısıyla başarıya ulaşamamıştı. ABD, bu başarısızlığın Arap Devletleri'nin SSCB'den ziyade İsrail'i ve Batılı devletleri tehdit olarak görmelerinden kaynaklandığının farkına

⁵⁶CIA-RDP79S01011A000600040006-4, s. 2, Uslu, *age*, s. 91, Kürkçüoğlu, *age*, s. 46, 49, Yeşilbursa, *age*, s. 94

⁵⁷Kürkçüoğlu, *age*, s. 49-50, Uslu, *age*, s. 92

⁵⁸CIA-RDP79R00890A000200030032-7

⁵⁹M. Bülent Serbest, "Bağdat Paketi'nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 3, 2016, s. 402, Oran *age*, s. 620

⁶⁰Sander, *age*, 1979, s. 79, Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War", *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 1, 2000, s. 114

varmıştır.⁶¹ ABD'nin, Ortadoğu tanımlaması, tanımı ortaya atmış olan Avrupalı devletlere göre daha geniş bir alanı kapsamaktaydı. CIA belgelerinde de görülebileceği üzere ABD, Ortadoğu denen bölgeyi Güney Asya'dan, Hindistan, Pakistan, Sri Lanka, Nepal, Afganistan, İran, Türkiye, Yunanistan, İsrail ve Mısır dâhil Arap devletleri olarak tanımlamıştır. ABD, Ortadoğu'yu, SSCB'ye tampon oluşturabilecek sınırlar dâhilinde tanımlamıştır.⁶² Ortadoğu'da inisiyatifi ele almayı karar veren ABD, bu tanımlama içerisindeki devletlerinde önemli olduğunu düşünmüş ve bu fikir doğrultusunda ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles 11-28 Mayıs 1953'de Mısır, İsrail, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, İran, Hindistan, Pakistan, Yunanistan, Türkiye ve Libya'yı kapsayacak bir geziye çıkmıştır. Türkiye ile yapılan görüşmelerde Türk yetkililer, Türkiye'nin bölge savunmasının temel taşı olacağını ve Pakistan'ın da sisteme dâhil edilmesi gerektiğini önemle vurgulamışlardır. Dulles, gezi sırasında SSCB'ye karşı bir savunma paketi oluşturulması yönünde kesin bir karara varmış ancak Arap Devletleri'nin de yabancılaştırılmaması gerektiğini düşünmüştür. Dulles, gezi sonrasında, 1 Temmuz 1953'te "Kuzey Kuşağı" kavramını ortaya atmıştır. Bu kuşağın işler hale gelebilmesi için Arap devletlerini bir pakt dâhilinde toplamanın zor olması sebebiyle "Kuzey Kuşağı" devletlerinin işbirliği yapmaları sağlanmalıydı. Bu noktada ilk somut adım 28 Aralık 1953'te ABD ve Pakistan arasında ekonomik ve teknik konulara ilişkin bir antlaşma imzalanarak atılmıştır.⁶³

Türkiye, 11 Ocak 1954'te ABD'ye gönderdiği notada, Pakistan ile bir güvenlik antlaşması yapmak istediğini bildirmiştir. Türkiye bu antlaşmanın Ortadoğu'da oluşturulacak olan savunma organizasyonunun temelini oluşturacağını iddia etmiştir. Türkiye, İran ve Afganistan'ın yanı sıra Irak başta olmak üzere bazı Arap Devletleri'nin de bu antlaşmaya dâhil olacaklarını ön görmüştür. Irak, İran ve Pakistan'ın katılımın sağlanacağı bir antlaşma ile Türkiye güneydoğu sınırlarını güvence altına almak istemiştir. Türkiye, Hindistan'ın bu projeye destek vermeyeceğini düşünmüştür. Türkiye bu projenin başarıya ulaşması için ABD ile işbirliğine devam etmek istediğini bildirmiştir.⁶⁴ "Kuzey Kuşağı" projesi, daha önceki Ortadoğu savunma projelerinin başarısızlığı sonrasında ABD'nin başarıya ulaştırmak istediği bir proje olmuştur. Bu projenin başarıya ulaşması için ABD, askeri ve teknik yardımların sağlanmasının şart olduğunu düşünmektedir.⁶⁵ Türkiye'nin Pakistan ile yapmak istediği antlaşmaya karşı Hindistan ve Irak dışındaki Arap Devletleri'nde tepki oluşmuştur. Afganistan, Pakistan ve Irak ise ileride bu antlaşmaya katılmak istediklerini belli eden açıklamalar yapmışlardır.⁶⁶ Cevahirlal Nehru, 1 Mart'ta yaptığı parlamento konuşmasında ABD'nin Asya'ya hükmetmeye çalıştığını ve Hindistan'ın bu politikayı kabul etmeyeceğini belirtmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla Hindistan'ın

⁶¹ Umar, *age*, s. 31, Oran, *age*, s. 620

⁶² CIA-RDP78-03362A000800070002-2, s. 1

⁶³ Yeşilbursa, *agm*, 2011, s. 88

⁶⁴ CIA-RDP79R0089A000200030026-4, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'nin Ortadoğu'da izlediği dış politika ve arabuluculuk rolü için bkz. Evren Küçük, "Türkiye'nin Arabuluculuk Rolü: İran-Afganistan Sınır Hakemliği", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 11, S. XXXIV, Haziran 2018

⁶⁵ CIA-RDP79R00890A000200030032-7

⁶⁶ CIA-RDP80R01443R0002001700001-2

⁶⁷ CIA-RDP79R00890A000200050005-5, s. 1

yokluğunda Kuzey Kuşağı'nın devamlılığının sağlanması için Pakistan ve Afganistan'ın ABD gözündeki önemi artmıştır. Dulles'in gezisi sonrasında Türkiye ile Pakistan arasındaki yakınlaşma ilerleme göstermiştir. Türkiye, bu ülke yakınlaşarak savunma örgütü için zemin hazırlamaya çalışmıştır. ABD, Pakistan ile doğrudan bir işbirliği içerisinde olmaksızın, bu devlete yakınlaşması için Türkiye'yi cesaretlendirmiştir. Türkiye, ABD ile işbirliği çerçevesinde uyguladığı bu politika doğrultusunda Pakistan ile SSCB'ye karşı oluşturulacak paktın ilk halkası olan Karaçi Antlaşması'nı 2 Nisan 1954 tarihinde imzalamıştır.⁶⁸

Türkiye, 1952 yılında NATO'ya üye olmasıyla birlikte bölgesel olaylarda aktif rol alma konusunda kendisini daha serbest hissetmiştir. Böylece Türkiye, Ortadoğu'da bir savunma sistemi kurulması için ciddi bir diplomasi yürütmüştür.⁶⁹ ABD'nin, Ortadoğu politikasındaki değişim Türkiye açısından bir fırsat olarak görülmüştür. Türkiye, Batıya olan bağlılığını ön plana çıkartarak bölgedeki Arap devletlerini, Batının yanına çekebileceği hususunda ABD'yi ikna etmeye çalışmış ve bu politikaları için kendisinin vazgeçilmez olduğunu ön plana çıkartmak istemiştir. Türkiye bu politikası ile 1954 yılında itibaren bozulmaya başlayan ekonomisini ABD'den sağlayacağı yardımlarla düzeltmeyi amaçlamıştır.⁷⁰ "Kuzey Kuşağı" mensubu iki ülke olan Türkiye ile Pakistan arasında yapılan Karaçi Antlaşması, bölgede oluşturulması amaçlanan savunma paktının ilk halkasını meydana getirmiştir. Ancak Türkiye, Ortadoğu'da kurulacak olan bir paktın başarılı olabilmesi için Arap Devletleri'nin de dâhil edilmesi gerektiğinin farkındaydı. Batı ve İngiltere ile arası iyi olan Irak antlaşmaya en yakın olan devletti.⁷¹

Adnan Menderes, Pakistan ile imzalanan Karaçi Antlaşması sonrasında, 30 Mayıs-7 Haziran tarihleri arasında ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret esnasında Adnan Menderes, Arap Devletleri'nin İsrail'in varlığını tanımaları gerektiğini belirten bir açıklamada bulunmuştur. Menderes'in bu açıklaması Türkiye'nin Ortadoğu politikasını Soğuk Savaş ortamında dâhil olduğu Batı ittifakı çerçevesinde planladığını ortaya koymaktadır. Bu açıklama sonrasında Türkiye, Arap devletlerinden tepki görmüştür.⁷² ABD ziyareti sonrasında Menderes, kurulacak olan savunma paktına Arap devletlerin katılımı için mesai harcamıştır. Menderes'in ilk girişimi Mısır'ı ikna etmeye çalışmak olmuştur. Mısır'ın başında bulunan Nasır ile görüşme isteğini Kahire'ye ileten Menderes'in isteği reddedilmiş ve Mısır'ın tepkisini çekmiştir. Bu girişim sonrasında Türkiye çabasını Irak üzerine yoğunlaştırmaya karar vermiştir.⁷³

19 Ekim 1954 tarihinde İngiltere ile Mısır'ın Süveyş üssü konusunda bir anlaşmaya varmış olmaları, Türkiye-Irak görüşmelerinin sonuca ulaşmasında etkili olmuştur. Çünkü Mısır ile İngiltere'nin arasındaki uyuşmazlığın devam etmesi, bir Arap devleti olan Irak'ı da etkileyecek, Batıyla işbirliği içerisinde girmesine engel teşkil edecek ve kurulacak olan savunma sisteminin Arap dünyasında taraftar bulma şansı azalacaktı.⁷⁴ Ortadoğu'nun

⁶⁸ Ara Sanjian, "The Formulation of the Baghdad Pact", *Middle Eastern Studies*, Vol.33, No.2, 1997, s.231

⁶⁹ CIA-RDP79R01012A007500030001-7, s. 14

⁷⁰ Serbest, agm, s. 405

⁷¹ Dinç-Yetim, agm, s. 69, Kürkcüoğlu, age, s. 54

⁷² Oran, age, s. 622

⁷³ Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 13, 2013, s. 174

⁷⁴ Kürkcüoğlu, age, s. 56

liderliğini düşünen Başbakan Adnan Menderes, Ocak 1955'te Irak, Suriye ve Lübnan'a bir gezi düzenlemiştir. Gezi kapsamında ilk olarak ziyaret edilen Irak'ta, Başbakanı Nuri Said Paşa ile yapılan görüşmelerde ortak bir savunma anlaşması gereği üzerinde görüş birliğine varılmış ve diğer ülkeler de bu birliğe katılmaya davet edilmiştir. Suriye ziyareti protestolar sebebi ile kısa sürmüş ve Menderes buradan Lübnan'a geçmiştir. Menderes yapmış olduğu bu ziyaretlerden istediği verimi alamamıştır. Suriye ve Lübnan, Mısır'ın da etkisiyle savunma paktına katılmayı reddederken, olumlu tek gelişme Irak ile yapılan görüşmeler olmuştur. İsrail, Türkiye'nin Araplarla yakınlaşmasının kendisine yönelik politikasında değişikliklere sebebiyet vereceğinden çekinmiş ve Türkiye ve Irak'ın açıklamış olduğu ortak bildiriye tepki göstermiştir.⁷⁵

16 Ocak 1955 tarihinde Mısır, Arap ülkelerinin başbakanlarını Türk-İrak antlaşmasıyla ilgi görüşme yapmak üzere toplantıya çağırmıştır. 22 Ocak-6 Şubat tarihleri arası yapılan görüşmelerden Irak dışındaki hiçbir Arap devletinin Türkiye ile işbirliğine katılmayacağı sonucu çıkmıştır. Türkiye aleyhine kampanya başlatan Mısır, Türkiye'nin Arap devletleri nezdinde İsrail ile aynı kefeye konması için çalışmıştır.⁷⁶ Arap dünyasında Türkiye ve Irak'a karşı ciddi bir propaganda başlatılmıştır. 1955 Şubat'ındaki Mısır ziyaretleri esnasında Türk-İrak antlaşmasına karşı yoğun propaganda ile karşılaşan Lübnanlı gazeteciler, Irak'a bu antlaşmanın Arap çıkarlarına hizmet edeceğine dair bir propaganda geliştirmeleri gerektiğini önermişlerdir.⁷⁷ Türkiye'nin politikalarına sadece Mısır değil Suriye de sert tepkiler göstermiştir. Suriye, Arapların politikalarının Arap Ligi'ne dayandırılarak geliştirilmesi ve hiçbir Arap devletinin Türk-İrak antlaşmasına katılmaması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁸ Suudi Arabistan Prensi Faysal, 19 Şubat 1955'te United Press'in Ortadoğu sorumlusuna vermiş olduğu röportajda, Arapların Batı'ya karşı politikalarının açık olduğunu ve Batı ile Araplar arasındaki bölge savunmasına karşı farklılığın hedef değil metotlardan kaynaklandığını belirtmiştir. Faysal, Arap Savunma Paktı'na Batı'nın yardım yapması durumunda bölgede başka bir savunma paktına ihtiyaç duyulmayacağını belirtmiştir.⁷⁹ Görüldüğü üzere Türkiye'nin, Ortadoğu'da Batı merkezli bir savunma pakti kurulması için uyguladığı politika, bölgedeki Arap Devletleri'nin sert tepkiler göstermesine sebep olmuştur.

Türkiye'nin politikaları Mısır tarafından şiddetle eleştirilirken, Türk basını da aynı şekilde Mısır'ın tutumunu eleştirmiş ve Türk karşıtı duyguları kıskırtan Suudi Arabistan hakkında da olumsuz yazılar yazmıştır. Başbakan Adnan Menderes, 4 Şubat'taki İzmir gezisinde yapmış olduğu konuşmasında Türkiye'nin Ortadoğu politikasına da vurgu yapmış ve Arap devletlerin Türklerle dayanışma içerisinde yaşayacağı zamanların yakın olduğunu söylemiştir. Türkiye'nin Lübnan ve Suriye ile dostluklarına atıfta bulunurken bazı Arap devletlerin Türk-İrak antlaşmasına karşı sergilediği olumsuz tavırların Arapların gerçek duygularını yansıtmadığını belirtmiştir. Menderes, ABD ve İngiltere'ye de Türkiye'nin Ortadoğu politikasına ve Türk-İrak antlaşmasına vermiş olduğu desteklerden

⁷⁵ Sönmezoğlu, *age*, 117-118, Uslu, *age*, s. 96

⁷⁶ Kürkcüoğlu, *age*, s. 62, Uslu, *age*, s. 69

⁷⁷ TNA, FO, 371/115493, V 1073/302

⁷⁸ TNA, FO, 371/115493, V 1073/305

⁷⁹ TNA, FO, 371/115493, V 1073/308

dolayı teşekkür etmiştir.⁸⁰ Batı dünyasından Fransızlar ise Türk-İrak antlaşmasına temkinli yaklaşmışlar ve bu antlaşmanın İsrail ile Araplar arasında silahlanma yarışına sebep olacağına ayrıca Arap dünyasında bölünmeleri de beraberinde getireceğini düşünmüşlerdir. Suriye ve Lübnan'daki statüko hakkında da endişeleri vardı.⁸¹ Fransa, Irak'ın Suriye'nin içişlerine müdahale etmesinden de endişe duymaktaydı. Türk yetkililer, İngilizlerle yapmış oldukları görüşmelerde Fransızların bu endişelerinin yersiz olduğunu ve antlaşmanın herhangi bir Arap devletini tehdit etmediğini, eğer Irak Suriye'yi tehdit ederse bu antlaşma dâhilinde yapamayacağını ve Türkiye'den de asla destek görmeyeceğini belirtmişlerdir. Türkiye, Fransa'nın olumsuz tutumunun devamı durumunda, Türkiye'nin de Fransa'nın Kuzey Afrika'daki politikasına karşı tutumunu gözden geçireceğini belirtmiştir.⁸²

Bölgeden yükselen tepkiler, Türk-İrak antlaşmasının imzalanmasına engel olamamıştır. Başbakan Adnan Menderes on kişilik bir ekiple, 23 Şubat sabahı saat 11.00'de Bağdat'a gitmiştir.⁸³ Türkiye ve Irak arasında yapılan görüşmeler neticesinde 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat Paketi olarak bilinen Türk-İrak antlaşması imzalanmıştır.⁸⁴ Bu antlaşmanın ileride oluşturulacak olan savunma örgütünün çekirdeği olacağı ifade edilmiştir. Antlaşmanın 5. maddesinde, pakta katılımın Ortadoğu devletleri ile sınırlı olmadığı ancak antlaşmaya katılabilmek için taraflarca tanınan bir devlet olmanın zorunlu olduğu belirtilmiştir. Bu maddeyle Irak, İsrail'i tanımadığından dolayı İsrail'in pakta katılmasının önüne geçilmiştir. Türkiye'de ki muhalefet partisi de imzalanan antlaşmaya karşı olumsuz tavır takınmamış ve İsmet İnönü, 18 Mart 1955 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında, pakta karşı olan bazı Arap Devletleri'nin zamanla olumsuz görüşlerinin ortadan kalkacağını ümit ettiğini dile getirmiştir.⁸⁵

İmzalanan pakta Arap devletleri arasından en şiddetli tepkiyi Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye göstermiştir. İsrail'in katılımını engelleyen madde dolayısıyla antlaşma İsrail'in de tepkisine yol açmıştır. İsrail Dışişleri Bakanlığı, yapılan antlaşmayı İsrail'e karşı olarak nitelendirmiş ve söz konusu pakta "İsrail'e karşı olan Arap duygularını teşvik edeceğini ve Arap saldırganlığını arttıracaklarını" öne sürmüştür.⁸⁶ Mısır'ın bu antlaşmaya sert tepki göstermesinin sebebinin Arap Ligi ve ülkenin çıkarlarına ters düşmesinden kaynaklandığı öne sürülmüştür. Mısır, bu antlaşmayı kendi liderliğine bir tehdit olarak görmüştür.⁸⁷ Mısır, imzalanan antlaşmaya karşı Arap Birliği'ni güçlendirmek amacıyla yeni bir antlaşma yapmak üzere girişimde bulunmuştur.⁸⁸ Suriye ve Suudi Arabistan bu girişime

⁸⁰ TNA, FO, 371/115493, V 1073/318

⁸¹ TNA, FO, 371/115493, V 1073/303

⁸² TNA, FO, 371/115493, V 1073/319

⁸³ TNA, FO, 371/115493, V 1073/304

⁸⁴ Yasemin Doğaner, "İngiliz Büyükelçilik Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Dış İlişkiler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl:2, S. 4, Güz 2006, s. 237

⁸⁵ Serbest, agm, s. 411-410

⁸⁶ Türel Yılmaz, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", *Akademik Ortadoğu*, C. 5, S.1, 2010, s. 11

⁸⁷ TNA, FO, 371/115493, V 1073/325

⁸⁸ TNA, FO, 371/115493, V1073/329

destek vermiş ancak Batı'ya yakın olan Lübnan ve Ürdün, Mısır'ın başını çektiği bu organizasyona katılmamıştır.⁸⁹

Paktın imzalanması sonrasında, Türkiye, Lübnan ve Ürdün'ü dâhil etme politikası geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin bu politikasına Pakistan da destek vermiştir. Türkiye Ürdün'ün ikna edilmesi için İngiltere ile sürekli iletişimde olmuştur. Türk heyeti, 1955 yılının sonlarında Ürdün'e gitmiş ve Ürdün'ün katılımını sağlamak adına girişimlerde bulunmuştur.⁹⁰ Türkiye'nin İngiltere ile gerçekleştirdiği girişimlere rağmen Lübnan ve Ürdün ikna edilememiş, bu iki devlet Mısır ve Türkiye'nin bölge üzerindeki çekişmeleri karşısında tarafsız kalmışlardır.⁹¹ 4 Nisan 1955'te İngiltere, 24 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te İran'ın katılımı ile Bağdat Paktı tamamlanmıştır.⁹² Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı ittifakında kendisine yer bulmaya çalışması ekseninde gelişme gösteren Ortadoğu politikası sonucunda Bağdat Paktı imzalanmıştır.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, SSCB tehdidi ve ekonomik sorunlar sebebiyle Batı ittifakı içerisinde yer bulmak Türkiye'nin dış politikasının temellerini oluşturmuştur. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında etkin rol oynamaması, savaş bitimine doğru müttefikleri olan ABD ve İngiltere'nin tepkisini çekmiş ve Türkiye 12 Mart 1947 tarihinde Truman Doktrini ilan edilinceye kadar müttefikleri tarafından uluslararası yalnızlığa terk edilmiştir. Türkiye, bu yalnızlık sürecinde Ortadoğu devletleri ile iyi ilişkiler geliştirmeye gayret göstererek güney sınırlarını güvence altına almaya çalışmıştır. Truman Doktrini'nin ilanı ABD'den yardım almaya başlayan Türkiye, Batı ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşma sayesinde ekonomik ve güvenlik sorunlarına çözüm bularak uluslararası yalnızlıktan kurtulmaya başlayan Türkiye'nin, Ortadoğu devletleri ile olan ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Türkiye bu bozulmanın önüne geçebilmek için Batı ittifakı ile ters düşmeden Ortadoğu devletleriyle birliktelikler arama yoluna gitmiştir.

1948 yılına kadar olan sürede Ortadoğu devletleri ile iyi ilişkiler sürdürmeye gayret gösteren Türkiye'nin Batı ittifakına katılmasından sonra İsrail devletinin kurulması bölgeye yönelik politikasını etkileyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. 1947 yılında BM oylamasında Filistin konusunda Araplarla birlikte hareket eden Türkiye'nin, 1948 yılında kurulan uzlaştırma komisyonunda yer alması ve 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olması, sonraki süreçte üyesi olduğu Batı ittifakı sebebiyle İsrail ile iyi ilişkiler içerisinde kurması Ortadoğu'daki Arap devletleri ile olan ilişkilerini kopma noktasında getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'dan çekilmek zorunda kalan İngiltere, bölgedeki varlığını devam ettirebilmek adına, 1953 yılına kadar geçen dönemde Türkiye'nin de içerisinde yer alacağı güvenlik paktları oluşturmak için çaba göstermiştir. Bu çabasından dolayı Türkiye'nin NATO'ya girmesine muhalefet eden İngiltere'yi ikna etmek için Türkiye, bu paktlarda yer almayı bir koz olarak kullanmış ve 1952 yılında NATO'ya dâhil olmasıyla birlikte Ortadoğu'da Batı politikalarının yürütücüsü konumuna gelmiştir. DP döneminde (1950-1960) hükümet her ne kadar

⁸⁹ Kürkçüoğlu, *age*, s. 66

⁹⁰ TNA, FO 371/115527, V 1073/1218, TNA, FO 115527, V 1073/1223-a, TNA, FO 371/115527, V 1073/1235

⁹¹ Kürkçüoğlu, *age*, s. 66

⁹² Sönmezoğlu, *age*, s. 119

kendisinden önce iktidar olan CHP'nin Batı güdümünde bulunup Ortadoğu'ya kayıtsız kaldığıyla ilgili iddialarda bulunmuş olsa da DP de bölgeye yönelik politikalarını Batı ekseninde sürdürmek durumunda kalmıştır.

1953 sonrasında ABD'nin Ortadoğu politikasını değiştirmesi, Türkiye'nin ABD'den daha fazla yardım alabilmek için Ortadoğu politikalarını ABD ekseninde şekillendirmesine ve NATO çizgisine ulaşmak için bölge politikasına ivme kazandırmasına yol açmıştır. Bu dönemde ABD, SSCB tehdidine karşı Ortadoğu'da "Kuzey Kuşağı" projesini ortaya atmış ve Türkiye bu proje doğrultusunda bölgede bir savunma paktı oluşturmak için harekete geçmiştir. Batı projeleri çerçevesinde Türkiye'nin geliştirdiği Ortadoğu politikası, bölgedeki Arap ülkeleri ile olan ilişkilerini olumsuz etkilerken, SSCB tehdidini hisseden ülkelerle de bir birliklilik oluşturması, kendisinin de bu tehditten uzaklaşmayı sağlamasını amaçlamaktadır. Geliştirilen politikalar neticesinde ABD ve İngiltere güdümünde kurulan bir savunma organizasyonu olan Bağdat Paktı'nın oluşturulmasında kendisini bölge lideri olarak gören Türkiye, paktın imzalanması ve işlerlik kazanmasında kilit ülke konumuna yükselmiştir. Türkiye'nin Batı ittifakı tercihi ve bu tercih doğrultusunda uyguladığı Ortadoğu politikası güvenliğine yönelik kaygılardan kaynaklanmıştır. Türkiye, SSCB'yi bir tehdit olarak görürken kendisi ile aynı kaygıları paylaşan devletlerle iyi yönde ilişkiler geliştirmiştir. Ancak SSCB'den ziyade Türkiye'nin uygulayıcısı olduğu Batı ittifakını bir tehdit olarak gören Irak dışındaki Arap devletleri, Türkiye'ye tepki göstermiş ve onu batının kuklası olmakla suçlamıştır.

Türkiye'nin bu süreçte Batı ittifakını tercihi, kuruluşundan itibaren uyguladığı Batı yönlü politikanın yanı sıra SSCB tehdidi dolayısıyla bir tercih olmaktan çok zorunluluk olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu hale gelen dünyada Batı ittifakında yer almayı bir devlet politikası haline getiren Türkiye, 1952 yılında NATO üyeliğiyle birlikte bu ittifakın genel politikasına uymak zorunda kamıştır. Bu genel politikayı takip eden Türkiye, Osmanlı sonrası Ortadoğu toplumlarının gözündeki bağımsızlık figürünü temsil ederken NATO girişinden sonra Ortadoğu'da Batı eksenli bir politika geliştirmek zorunda kalmış ve Ortadoğu'nun kendine ait hassasiyetlerini göz önünde bulunduramamıştır.

Kaynaklar**Arşiv Belgeleri**

- The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 800/507/45/7
 TNA, FO, 800/507/48/3, ss. 1-2
 TNA, FO, 800/507/48/5, ss. 1-3
 TNA, FO, 800/507/50/3
 TNA, FO, 800/507/50/4, ss. 1-2
 TNA, FO, 800/507/50/6, ss. 1-3
 TNA, FO, 371/115493, V 1073/302
 TNA, FO, 371/115493, V 1073/305
 TNA, FO, 371/115493, V 1073/308
 TNA, FO, 371/115493, V 1073/318
 TNA, FO, 371/115493, V 1073/303
 TNA, FO, 371/115493, V 1073/319
 TNA, FO, 371/115493, V 1073/304
 TNA, FO, 371/115493, V 1073/325
 TNA, FO, 371/115493, V1073/329
 TNA, FO 371/115527, V 1073/1218
 TNA, FO 115527, V 1073/1223-a
 TNA, FO 371/115527, V 1073/1235
 CIA-RDP79R00890A000200030032-7
 CIA-RDP78-04864A000200060008-5
 CIA-RDP79S01011A000600040006-4
 CIA-RDP78-03362A000800070002-2
 CIA-RDP79R00890A000200050005-5
 CIA-RDP79R0089A000200030026-4
 CIA-RDP80R01443R0002001700001-2
 CIA-RDP79R01012A007500030001-7

Kitap ve Makaleler

- AKSOY, İlhan –GÜLER, Yavuz, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu*, Gazi Kitabevi, Ankara 2010.
 ARI, Tayyar, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları (Kuruluştan Günümüze)”, Ed. Mustafa Bıyıklı, *Türk Dış Politikası 2: Cumhuriyet Dönemi*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008 ss. 351-381.
 ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları, Bursa 2012.
 ARMAOĞLU, Fahir, “(Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığından Bağdat Paktı'na 1951-1955”, *Belleten*, C. LIX, S. 224, Nisan 1995, ss. 189-236.
 AYDIN, Mustafa, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 1, 2000, ss. 103-139.
 BALCI, Ali, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013.

- BOSTANCI, Mustafa, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 13, 2013, ss. 171-184.
- DEMİREL, Tanel, *Türkiye'nin En Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- DİNÇ, Cengiz –YETİM, Mustafa, "Transformation of Turkish Foreign Policy Toward the Middle East", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, V. 11, N. 1, 2012, ss. 67-84.
- DOĞANER, Yasemin, "İngiliz Büyükelçilik Yıllık Raporlarında Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Dış İlişkiler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl:2, S. 4, Güz 2006, ss. 227-246.
- DURAN, Hasan –KARACA, Ahmet, "1950-1980 Döneminde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 1, 2013, ss. 121-136.
- DURAN, Hasan – KARACA, Ahmet, "Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 3, 2011, ss. 203-216.
- EKİNCİKLİ, Mustafa, *İnönü-Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- EMİNOĞLU, Ayşe, "Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C. 7, S. 15, 2016, ss. 88-106.
- HASSAN, Shamir, "Turkey's Israel Policy Since 1947", *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 69, 2008, s. 921-929.
- IRKIÇATAL, Eftal, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs'ın Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, 2012/1, ss. 31-59.
- İLYAS, Ahmet –TURAN, Orhan, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 1, 2012, ss. 319-341.
- KARAKAŞ, Nuri, *Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri 1939-1952*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.
- KARPAT, Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- KÜÇÜK, Evren, "Türkiye'nin Arabuluculuk Rolü: İran-Afganistan Sınır Hakemliği", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 11, S. XXXIV, Haziran 2018, ss. 807-833.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E., *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.
- MERİH, Turgay, *Soğuk Savaş ve Türkiye 1945-1960*, Ebabil Yayınları, Ankara 2006.
- ÖRNEK, Cangül, *Türkiye'nin Soğuk Savaş düşüncesi Hayatı*, Can Yayınları, İstanbul 2015.
- PEHLİVANOĞLU, A. Öner, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004.
- SANDER, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Sevinç Matbaası, Ankara 1979.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.
- SANJIAN, Ara, "The Formulation of the Baghdad Pact", *Middle Eastern Studies*, Vol.33, No.2, 1997, ss. 226-266.

- SARAY, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- SERBEST, M. Bülent, "Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 3, 2016, ss. 401-424.
- SOYSAL, İsmail, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye-Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1997.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul 2016.
- TEKDAL FİLDİŞ, Ayşe, "Filistin-İsrail Sorununun Göz Ardı Edilen Tarafı: İsrail'in Filistinli Vatandaşları", *Filistin Araştırmaları Dergisi (FİAD)*, No. 1(Yaz 2017), ss. 80-92.
- TUNCER, Hüner, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
- TUNCER, Hüner, *Menderes'in Dış Politikası Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ed. Hasan Yılmaz, *Tarihe Düşen Notlar-1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)*, TBMM Yayınları, Ankara 2011.
- TÜRKMEN, Fusun, *Kırılğan İttifaktan "Model Ortaklığa" Türkiye-ABD İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- TÜRKMEN, Sayim, *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara 2007.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- UMAR, Ömer Osman, "Türkiye Cumhuriyet Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları", Ed. Mustafa Bıyıklı, *Türk Dış Politikası 2: Cumhuriyet Dönemi*, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2008, ss. 381-417.
- UMAR, Ömer Osman, *Bağdat Paktı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.
- USLU, Nasuh, *Çatlak İttifak 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016.
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, ss. 67-98.
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, 2011, ss. 85-100.
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *Ortadoğu'da Emperyalizm İngiltere'nin ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye*, Sentez Yayınları, Ankara 2017.
- YILMAZ, Hasan, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri", *Birey ve Toplum*, C. 6, S. 12, 2016, ss. 203-232.
- YILMAZ, Türel, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze", *Akademik Ortadoğu*, C. 5, S.1, 2010, ss. 9-24.
- ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

HAYIRSEVERLERİN EĞİTİME KATKISI: KAYSERİ İLİ ÖRNEĞİ CONTRIBUTION OF BENEFACTORS TO EDUCATION: EXAMPLE OF KAYSERİ PROVINCE

MERAL METİN GÖKSU

Dr. Öğretim Üyesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Kafkas Üniversitesi, Kars/ Türkiye
Asst. Prof. Dr., Department of Social Sciences and Turkish Education, Kafkas University, Kars/ Turkey
mrlmtngks@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-6858-7544>

BETÜL ASLAN

Prof. Dr. Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Atatürk Üniversitesi, Erzurum / Türkiye
Prof. Dr., Department of Turkish and Social Sciences Education, Atatürk University, Erzurum/Turkey
betula@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Çeliş Tarihi-Received Date : 03.08.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 15.01.2019
Sayfa-Pages : 499-514

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4001>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

HAYIRSEVERLERİN EĞİTİME KATKISI: KAYSERİ İLİ ÖRNEĞİ*
CONTRIBUTION OF BENEFACTORS TO EDUCATION: EXAMPLE OF
KAYSERİ PROVINCE

MERAL METİN GÖKSU - BETÜL ASLAN

Öz

Türk milletinin iyilikseverlik, yardımseverlik gibi temel özellikleri, başkalarına yardım etme anlayışının bir yansıması olarak geçmişten günümüze devam etmiştir. Bu sebeple Türkiye’de her zaman vakıflar, hayır kurumları, dernekler, kamu kurumları, şirketler ve şahıslar gibi önemli ve farklı aktörlerin yer aldığı hayırseverlik faaliyetleri olmuştur. Hayırseverler eğitim alanında sosyal sorumluluk bilincine sahip olarak okullar açmış ve öğrencilere burs vermiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı eğitim alanında çalışmalar yapılmış, okulu olmayan köylere halk kendi arasında para toplayarak imece usulü okul yapmıştır. Bu sayede eğitimin toplumun her kademesine yayılması amaçlanmıştır. Bunun içinde devlet ve hayırsever insanlar ortak çalışmıştır. Bu çalışmaların en güzel örneklerinden birini Kayseri halkında görmekteyiz. Çocukların eğitimden uzak kalmamaları ve cumhuriyet rejimini benimseyen eğitilmiş genç nesillerin yetişmesi için Kayserili hayırseverler diğer illere örnek olacak şekilde eğitimin gelişmesini desteklemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, hayırseverler, Kayseri, Cumhuriyet Dönemi.

Abstract

The basic characteristics of the Turkish nation, such as being benevolent and benefactor, have continued from past to present as a reflection of the understanding of helping others. For this reason, there have always been charity activities in Turkey, including important and different actors such as foundations, charities, associations, public institutions, companies, and individuals. Having the understanding of social responsibility, benefactors have opened schools and have given scholarships to students in the field of education. After the Republic was declared, studies were carried out in the field of education, even if there were economic difficulties in the country, and the people collected money through voluntary activities and built schools in the villages without school. In this way, education was aimed to spread to all levels of society. For this reason, the state and philanthropic people have worked together. We see one of the most beautiful examples of these activities in the people of Kayseri. Kayseri benefactors supported the development of education in a way that constituted an example to other provinces in order to ensure the children not to stay away from education and to raise educated young generations who were adopted the Republican regime.

Key Words: Education, benefactors, Kayseri, Republican regime.

* Bu çalışma; “Kayseri İlinin Eğitim Tarihi Açısından İncelenmesi (1923-1980)” adlı Doktora Tezi’nden derlenmiştir.

Giriş

Yunancada sevgi anlamında gelen “philien” ve insan anlamına gelen “anthropos” kelimelerinin birleşmesinden oluşan ve “insan sevgisi” anlamında kullanılan hayırseverlik (Raiborn vd., 2003: 47), Arapça “hayır” ve Türkçe “sevme” kelimelerinin birleşmesiyle, “hayır yapmayı sevme işi” anlamında kullanılmıştır (Adıgüzel, 2014:70). Hayırseverlik Türk Dil Kurumu tarafından “yoksullara, düşkünlere, yardıma muhtaç olanlara iyilik ve yardım etmesini seven kişi” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2018). Goddard (2004:107)’a göre de hayırseverlik, kurumsal sosyal sorumluluğun gönüllülük boyutu şeklinde ifade edilmiştir. Hayırseverlik kelimesi, sadece yardımla ilgili olmayıp aynı zamanda çeşitli sebeplerle toplumun yaşam kalitesini artırmayı amaçlayan vakıflar ağını, kurumsal bağışçıları ve bağışçı bireyleri de içine almaktadır (Balıkçioğlu ve Karacaoğlu, 2007: 123).

İnsanların herhangi bir karşılık beklemeden aynı zamanda çıkar gözetmeden toplum ve dünya yararına bir takım çalışmalarda bulunması ve gönüllü girişim olan hayırseverlik sosyal sorumluluk bağlamında önemli bir yere sahiptir (Balıkçioğlu ve Karacaoğlu, 2007; Saran v.d., 2011). Toplumumuzda hayırseverlik değişik şekillerde yapılmaktadır. Bazen bir kişinin bazı ihtiyaçlarını karşılamak, bazen de bir çeşme, köprü, aşevi, okul, yurt vb. bir yapıyla insanların yararlanmalarını sağlamak şeklinde ortaya çıkmıştır. Sonuçta farklı şekillerde de olsa insanlar yada diğer bütün canlıların bir yarar elde etmeleri ve sıkıntılarını giderecek işler yapmaları hayırseverlik olarak ifade edilmiştir (Adıgüzel, 2014:70).

Türk milletinin iyilikseverlik, yardımseverlik gibi temel özellikleri, başkalarına yardım etme anlayışının bir yansıması olarak geçmişten günümüze süre gelmiştir. Ögel’e göre “halkı doyurup giydirme de Türk Kağanlarının vazifesi idi... Çalışmayan ve kazanamayan Uygur vatandaşlarına, devlet ile Uygur Kağanı yardım ederdi.” Dede Korkut Kitabı’ndaki “çıplak görsen giydir” ifadesi de devletin, yoksul vatandaşlarına gösterdiği ilgiyi göstermektedir (s.43). Açılan vakıflar ve imaretlerde okul çocukları, medrese öğrencileri ve bunların yanı sıra fakirlere her gün sıcak yemek dağıtılmıştır. Bu sebeple Türkiye’de her zaman vakıflar, hayır kurumları, dernekler, kamu kurumları, şirketler ve şahıslar gibi önemli ve farklı aktörlerin yer aldığı hayırseverlik faaliyetleri olmuştur (Alakavuklar, Kılıçaslan ve Öztürk, 2009: 104).

Türk topluluklarının İslamiyet’e geçişleriyle beraber hayırseverlik faaliyetleri de artarak devam etmiştir. Sosyal alanda olduğu gibi eğitim alanında da çeşitli faaliyetlere girişilmiş ve eğitimin gelişmesi için çalışmalar yapılmıştır (Doğan, 2012: 73; Polat, 2015: 45). Çünkü toplumlar gelecek nesillerin iyi yetişmiş olması için eğitim kurumlarına ihtiyaç duymuştur (Çoban, 2009). Bu kurumlar sayesinde devlet gelişme ve ilerleme sağlamıştır. Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle eğitim hayatında önemli yer tutan yerleşik kültürün eğitim kurumları ortaya çıkmaya başlamıştır. Sıbyan mektepleri ve medreseler bu kurumların başında gelmiştir (Doğan, 2012). Karahanlı Devleti hükümdarı Tamgaç Buğra Karahan İbrahim tarafından Semerkant’ta kurulan Medrese ve Daru’l-Merza (Hastane)’da, öğrenci ve hastalara uygun şartlarda eğitim vermesi için tüm olanaklar kullanılmıştır. Ayrıca eğitimin gelişmesi için önemli bir yönetim sistemi oluşturmuştur (Öztürk, 2011: 44). Ortaçağ İslam Dünyası’nın ilk modern medresesi olan ve Tamgaç Han İbrahim tarafından 1066 yılında Semerkant’ta açılan bu medrese fiziki açıdan kendine özgü ayrı bir bina olmuştur (Polat, 2015: 45). Binada öğrencilerin kalabilmesi için öğrenci yurdu ve öğrencilere ders çalışma ortamı sağlamak amacıyla da bir kütüphane açılmıştır. Ayrıca

yöneticiler seçimle iş başına gelmiş kişilerden oluşmuştur. Medreselerin belirli bir program ve dersler dahilinde eğitim vermesi, öğrencilere burs temin etmesi ve hoca maaşlarının ödenmesi gibi yıllık belirli bir bütçesi mevcuttu. Tamgaç Han İbrahim tarafından başlatılan ve 12. yüzyılda sadece Buhara'da maaşlı altı bin fakihin bulunması, Türk-İslam dünyasında eğitim ve öğretim faaliyetlerine ne kadar çok önem verildiğinin açık bir göstergesidir (Özaydın, v.d, 2013: 124).

Karahanlı hükümdarlarının bilim severliği, ülkede bilimin gelişmesi, bilim adamlarının çoğalması için uygun bir ortam oluşturmuştu. Buğra Han Harun, İliğ Han Nasr, Yusuf Kadir Han, Arslan Han gibi hayırsever devlet adamları, bilginlere ve din adamlarına saygı gösteren ve onları koruyan hükümdarlar arasında yer almıştır (Akyüz, 2013: 22).

Selçuklu devlet adamları da eğitim ve bilimin gelişmesine önem vermiştir. Selçuklu Sultanları eğitim ve bilimin yanı sıra sanatçıyı ve zanaatkârı da desteklemiş onların maddi ve manevi olarak yanlarında yer almıştır (Doğan, 2012). Mesela Selçuklu Sultanlarından Tuğrul Bey fethettiği şehirlere ilk adım attığında öncelikli olarak bilgin ve din adamlarını ziyaret etmiştir. Sultan Alpaslan ise kendi gelirinin bir kısmını yoksullara ve onda birini de bilim adamlarına vermiştir (Akyüz, 2013:43). Selçuklu Sultanları sadece şehirleri fethetmekle kalmamış aynı zamanda bilime ve sanata önem vermiştir. Bilim adamları ve sanatçıları koruyarak bilimin gelişmesine katkı sağlamıştır. Dahası fethettikleri yerde birçok medrese açmış ve medreselerin ülkenin her tarafına yayılmasına imkân vermiştir. Çünkü bir ülkede eğitim sisteminin verimli olması ve eğitimin gelişmesi, o ülke de yönetim gücünün sağladığı destek ile gerçekleşmiştir (Polat, 2015: 52). Hayırsever Türk hükümdar ve devlet adamlarının destekleriyle maddi durumu iyi olan kişiler, ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmuşlardır.

Türkler Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'ya yerleşme başlamıştır. Anadolu'yu Müslüman Türk vatani haline getirebilmek için cämiler, dâruşşifâ, han, hamam, kervansaraylar, mektep ve medreselerle donatmaya başlamışlar. Devlet adamları tarafından kurulan vakıflar sayesinde ise medrese, mektep gibi kurumların giderleri karşılanmıştır.

Osmanlı Devleti' de kuruluşundan itibaren eğitim ve bilimin ilerlemesi için gerekli çalışmaları yapmıştır. Devlet tarafından çeşitli Türk ve İslam ülkelerinden bilgili, erdemli kişiler Osmanlı ülkesine davet edilmiş ve birçok önemli medrese kurulmuştur (Akyüz, 201: 62). Hatta çocuklara ilk eğitim-öğretimin verildiği sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti'nde önemli bir yere sahipti (Soydan ve Tünel, 2013: 122). Sıbyan mekteplerinin bazıları hükümdar, devlet adamı ya da varlıklı hayırsever kişiler tarafından vakıf yoluyla yaptırılmıştı. Giderleri ise vakıf gelirlerinin toplandığı, vakıf sandıklarından karşılanmıştı. Bazı sıbyan mektepleri ise halk tarafından elbirliği ile inşa edilmiştir (Akyüz, 2013; Ergin, 1977; Tekeli ve İlkin, 1999; Unat, 1964). Okul, öğretmen ücretleri, ısınma, onarım gibi genel giderler ise mahalle halkı tarafından karşılanmıştır (Akyüz, 2013). Çünkü Türk milletinin yardımseverliği eğitimin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Türklerin insanlara karşı gösterdiği merhamet ve şefkat, doğulu ve batılı seyyahların da dikkatinden kaçmamıştır. İbn Haldun " ... Türk beyleri ... pek çok medrese, tekke, zaviye, han ve imaretler bina edip bol gelirler sağlayan vakıflar kurmuşlardır. Türkler hayır ve hayratı seven, iş ve maksatlarında ecir ve sevap arayan insanlardır. . . (İbn Haldun, 1991:

454-455)." diye ifade ederken; Fransız seyyah Thevenot ise "*Türkler büyük yardım-severlik yaparlar. Bazıları hayatta iken mallarından fakirlere yardım eder; bir kısmı da (vasiyet ederek) öldüklerinde hastaneler kurmak, köprüler, kervansaraylar veya kervanlar için kalacak yerler inşa etmek, büyük yollar üzerinden suları sevk etmek ve diğer benzer şeyleri yapmak için büyük servet bırakırlar. Birçokları ise bu çeşit eserleri hayatta iken yaparlar* (Thevenot, 1978: 126) " diyerek Türklerin ne kadar yardımsever olduklarını vurgulamıştır. Ayrıca 19. yüzyılın ortalarında Türkiye’de uzun süre kalan ve Osmanlı Devleti’nin sosyal ve gündelik hayatına dair gözlemlerde bulunan Ubucini ise “Camilere bitişik binalarda ise, muhtaç talebeler için küçük odalar, yolcular ve fakirler için misafirhaneler ve barınaklar; hastalar ve sakatlar için hastane ve şifa yurtları vardır...”(Ubucini, 1977) ifadeleri ile Türklerin sadece sosyal ve gündelik hayata dair yaptıkları faaliyetlerin yanı sıra eğitim alanında da çocuklara barınak sağladığını ifade etmiştir.

Türk insanı, sadece kendisinin mutluluğu için çalışmamış; aynı zamanda başkalarının mutluluğunu da görmek istemiştir (Özden, 2004: 347). Bu sebepten hayırseverler eğitim alanında sosyal sorumluluk bilincine sahip olarak okullar açmış ve öğrencilere burs vermiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan olduğu durumda dahi eğitim alanında çalışmalar yapılmış okulu olmayan köylere, halk kendi arasında para toplayarak imece usulü okul yapmıştır. Bu şekilde eğitimin toplumun her kademesine yayılması amaçlanmıştır. Bunun için de devlet ve hayırsever insanlar ortak çalışmıştır. Bu çalışmaların en güzel örneklerinden birini, Kayseri halkında görmekteyiz. Kayseri halkı çocukların eğitim almaları için gerekli desteği sağlamıştır. Dahası cumhuriyet rejimini benimseyen eğitilmiş genç nesillerin yetişmesini sağlamak amacıyla da Kayserili hayırseverler her türlü desteği sunmuştur.

Kayserili Hayırseverlerin Eğitimle İlgili Faaliyetleri

Kayseri halkı, eskiden beri dayanışma ve yardımlaşmaya ayrı bir özen göstermiş, muhtaç ve düşünlerin ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Geçmişten gelen bu gelenek günümüzde de devam etmektedir. Kayseri şehrinde eğitim alanında yapılan yardımların ayrı bir yeri vardır. Sadece yardıma muhtaç olanlara değil, eğitimin gelişmesi için okul çağındaki çocuklara da yardımlarını esirgememişlerdir. Şehir halkının eğitime yaptıkları yatırım geçmişten gelen geleneğin devamıdır. Bunun en somut örneklerini, o dönem eğitim için yapılan yatırımlarda görmek mümkündür.

Mesela 1937 yılında Kayseri’ye bağlı Hisarcık köyünde mektebin olmaması, köyde yaşayan 500’e yakın tahsil çağındaki çocuğun Cumhuriyet kültüründen ve inkılâplarından mahrum yetişmesine neden olmuştu. Bu durumdan rahatsız olan köy halkı, okul boşluğunu doldurmak için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Köyde yaşayan halk ve Hisarcık’ta sayfiye (yazlık) yapan Kayserililer kendi aralarında konuşarak bu eksiği gidermek istemişlerdir. Bunun için de Hisarcık ihtiyar heyeti tarafından köye mektep yaptırmak için “yardım ve hamiyet numunesi” kurulması kararlaştırılmıştır. Bu karardan sonra, ihtiyar heyeti köyde yaşayan halktan 1.056 lira para toplamıştır. Toplanan paralar Ziraat Bankasında bir hesap açılarak bu hesaba yatırılmıştır. Okulun açılması için yardım yapan kişilerin de kaydı yapılmış ve yardım yapanları onurlandırmak için isimleri o dönem çıkan gazetede yayınlanmıştır. Yardım yapan kişilerin isimleri ve yardım miktarları şu şekildedir (Kayseri Vilayet Gazetesi, 23 Eylül 1937).

Tablo 1. Hisarcık Köy Okulu İçin Yardım Yapan Kişilerin İsimleri ve Yardım Miktarları.

İsim	Yardım Miktarı
Fabrikatör Seyit	100 Lira
Çalık Ağa Zade Bay Mustafa	50 Lira
Gazi Oğlu Bay Şeyh	50 Lira
Bay Refik Bürüngüzlü	25 Lira
Bay Ömer Taşçı	25 Lira
Hacı Seyit Mehmet Efendi	25 Lira
Bay Mustafa Hacılarlı	15 Lira
Bay Mahmut Postaağası	15 Lira
Osman Seydioğlu	15 Lira
Bay Emin Mollaoğlu	10 Lira
Bay Kamil Hocaoğlu	10 Lira
Bay Hamdi	10 Lira
Ziya Trabuzunlu	3 Lira

Çocukların eğitimden uzak kalmamaları ve cumhuriyet rejimini benimseyen eğitilmiş genç nesillerin yetişmesi için Kayseri haklı elinden geleni yapmıştır. İhtiyar heyeti tarafından toplanan paralar köy için gerekli olan okulun kurulmasında kullanılmıştır.

Kayserili hayırseverlerden Mustafa Özgür çocukların eğitimi için uzak okullara gitmesini engellemek amacıyla ilkokul yaptırmaya karar vermiştir. Mustafa Özgür tarafından yaptırılan ilkokulun temeli 29 Mart 1947 tarihinde atılmıştır. O dönem çıkan gazetelerde Mustafa Özgür ile ilgili “*Kayseri’ye camiler, medreseler yaptıran hayırseverler ecdatlarının izinden yürüyen ve fakat asrımızın en mühim bir ihtiyacını ileri görüşüyle sezen hamiyetli evlatlarından Mustafa Özgürle tarih boyunca öğrenecektir*” diyerek övgüye layık sözler söylenmiş ve o dönemde okul açarak eğitime destek vermenin önemi üzerinde durulmuştu (Kayseri Vilayet Gazetesi, 7 Nisan 1947). Mustafa Özgür İlkokulu, iktisadi ve teknik özellikleri göz önüne alınarak o dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek modern bir okul olarak planlanmıştı. Özellikle de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan kararlar okulun 8 sınıflı yapılması uygun görülmüştür. Okul Çifteönü Camii’nin güneyinde bulunan 4700 m² alana, sınıf ve öğretmen odası, kütüphane, okul kooperatifi, öğrenci atölyesi ve kapalı jimnastik salonunun yapılması kararlaştırılmıştı (Kayseri Vilayet Gazetesi, 7 Nisan 1947). Mustafa Özgür tarafından yapılan ilkokul tamamlanıp eğitime başlamıştır. Daha sonra hayırsever Mustafa Özgür kendi ismiyle anılan okulda, fakir ve yardıma muhtaç yedi öğrenciye elbise ve ayakkabı yardımında bulunmuştur (Kayseri Vilayet Gazetesi, 21 Aralık 1948).

Kayseri’de hayırseverler sadece okul yapılması için yardımda bulunmamış aynı zamanda okulda öğrenim gören öğrencilerin barınma ihtiyacını da karşılamaya çalışmıştı. Adana Milli Mensucat Fabrikası sahiplerinden Nuh Naci Yazgan, lise eğitimine devam ederken vefat eden oğlunun hayratı için bir öğrenci yurdu yaptırmaya karar vermiştir. Aldığı bu karardan sonra Kayseri’de yurt açmak için temel atılmıştır (Kayseri Vilayet Gazetesi, 12 Ekim 1939). 13 Ekim 1939’da inşası tamamlanan öğrenci yurdu, 40 bin liraya mal olmuştu. Yurdun açılışında bir tören düzenlenmiş ve törene dönemin Kayseri Valisi Şefik Refik Soyer, Belediye Başkanı Necmeddin Feyzioğlu ve çok sayıda davetli

katılmıştı. Açılan yurttta, kimsesiz ve yoksul elli öğrencinin ihtiyaçları karşılanarak kalmaları sağlanmıştı (Kayseri Vilayet Gazetesi, 16 Ekim 1939).

Kayseri’de lise, ticaret lisesi, sanat okulu gibi okullara devam eden köylü, fakir ve kimsesiz çocuklara yardım etmek için Milli Eğitim Müdürlüğünde 1946 yılında bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya il genelinde bulunan bütün okul müdürleri katılmıştır. Toplantıda Nuh Naci’ye ait öğrenci yurdunda yer olmaması sebebiyle öğrencilerin yurttta kalamadıkları belirtilmişti. Bu sorunu çözmek için şehirde 50-75 kişilik öğrenci grubunu barındıracak bir yer tedarik edilmeye çalışılmıştı. Açıkta kalan öğrencilere barınacakları yer temin etmek için özel idare bütçesinden 2000 lira alınıp şehirdeki hayır cemiyetlerinin de yardımı alınarak yurt yaptırılmak istenmişti (Kayseri Vilayet Gazetesi, 12 Eylül 1946). Çünkü Kayseri’deki liselerde eğitim gören öğrencilerin çoğu köylerden gelen yoksul öğrencilerdi. Hanlarda ve otel odalarında kalan bu öğrencilere yer temin etmek için dönemin Milli Eğitim Müdürü Haydar Çelik ve lise müdürleri bir araya gelmiştir. Şehirdeki büyük evlerden biri olan Metin Feyzioğlu’nun evi kiralanarak yurt haline getirilmiştir. Masrafların karşılanması için özel idareden 1500, belediyeden 1000 lira yardım alınmış ve tadilatın yapılmasına başlanmıştı (Kayseri Vilayet Gazetesi, 21 Ekim 1946). Tadilatı yapılan evin öğrenci kapasitesi, kırk kişilikti (Kayseri Vilayet Gazetesi, 14 Kasım 1946).

Kayserili hayırseverlerden Nuh Naci ile yapılan bir röportajda Nuh Naci’nin eğitim konusunda ne kadar duyarlı bir yardımsever olduğunu çocukların iyi bir eğitimi için gerekli desteği sağladığını şu satırlardan anlıyoruz:

“On beş sene kadar evvelidi. Kışın şiddetli bir gününde bir iş için Adana’dan Kayseri’ye gelmişim. Bir akşam dostlarımdan birisi beni yemeğe davet etti. Yemekten sonra saat 11’e doğru çıktık. Eve geliyoruz. İki kişi önde fener çekiyor. Birkaç kişide bana refakat ediyordu. Lapa lapa yağan kar yerde yarım metreye yakındı. Yol falan hep karla kapanmıştır. Lise meydanına geldik bir elektrik direğinin altında boynu boğazı sarılı üstü başı perişan başında lise kasketli bir çocuk, elinde kitap o karın altında ve soğukta kitap okuyordu. Bunu görünce bir hayret ettim bunda haklı idim. Çünkü herkes sıcak sobanın karşısında veya sıcak yatağında yatıp uyurken 16 yaşında bir çocuğun kar altında ve açıkta kitap okuması görülmemiş bir manzara idi. Sokuldum çocuğa ne yaptığını ne okuduğunu sordum.

Çocuk sıkılarak utanıp büzülerek lise talebesiyim, handa yatıyorum handa elektrik, lamba yok. Şu elektrik ışığının altında derslerime çalışmak mecburiyetinde kaldım, dedi.

Nereli olduğunu sordum.

Kırşehir’in köyündenim, dedi.

İçim sızladı. Kendisini ilme kültüre veren fakat dersine çalışmak için gaz alacak bir parası bulunmayan bu yavrucağa ihtiyacını temin etmesi için orada bol para verdim. Gözümünden yaş akararak ayrıldım. O akşam sabaha kadar bu manzara gözümün önünden gitmedi. Uyuyamadım karar verdim Kayseri’ye bir talebe yurdu yaptırmak vazifelerimin en başta geleni olsun dedim ve derhal harekete geçerek bu binayı yaptırdım. O çocuğu unutmadım

takip ettim. Buradaki tahsilini bitirdikten sonra yüksek tahsile devam ettirdim. Ve bütün masraflarını verdim. Şimdi kıymetli bir adliyecimizdir. İsmi vermeyeceğim için özür diliyorum.”

(Üzel, 1947).

Nuh Naci'nin bu konuşması, onun ne kadar duyarlı bir vatandaş olduğunu göstermiştir. Çünkü çocuğa sadece para yardımı yaparak destekte bulunmamış, onun gibi çocukların da olduğunu düşünerek yurt yaptırmaya karar vermiştir. Ayrıca yardımda bulunduğu çocukların peşini bırakmayarak yüksek tahsil yapmalarına da katkıda bulunduğu dikkate şayan bir durumdur.

Kayserili hayırseserlerin eğitim alanında yapmış olduğu yardımlar, özellikle Nuh Naci'nin yaptığı yardımlar halk arasında takdirle karşılanmıştır. Nuh Naci'ye karşı halkta sevgi ve yakınlık uyanmasına neden olmuştu. Ayvalık'ta öğretmenlik yapan Şaban Soyak'ın Nuh Naci'ye göndermiş olduğu mektup, bu duyarlılığı göstermesi açısından önemlidir. Halktan bir kişi hayırseser Nuh Naci'ye olan sevgisinin göstergesini şu mektupla ifade etmiştir (Kayseri Vilayet Gazetesi, 29 Ekim 1939):

“Aziz Hemşerim Sevgili Yurttaşım!

Kayserimize kazandırmış olduğunuz talebe yurdu, yakından gördüğüm büyük eseriniz ve birçok yoksul çocuğun iaşesini temin hususunda yüksek hamiyet ve insaniyetiniz beni, memleketim namına kalbi minnettarlığımı size bu şekilde ifade etmeğe sevk etmiştir.

Aziz hemşerim!

Ruhun mektebi ahlak ve faziletin kürsüsü yoktur. Bu mektep ve kürsü ancak hakikati bilen ve esasız hak ve şeylerden nefsini koruyan kimselerin vicdanları önünde kurulmuş birer mevhibeden başka bir şey değildir. Böyle insanlar, daima iyilik ve güzellik ufukları içinde seyrederek dururlar. Onların nazarında çirkinlik, fenalık denilen arzı şeylerden eser yoktur. Her tarafta insaniyetin ve insani hislerin bütün inceliklerine ağah olurlar. Bu itibarla tabiat dediğimiz şu âlem bir insan modeline pek ala benzeyebilir. Yağmurlu bulutlu bir zamanda ruhumuza çöken kasvet ve açık güneşli bir havada duyduğumuz inşirah nedendir. Boranın şiddetli bir fırtınanın ağızından hiddet ve gayız köpükleri fişkırarak bir adamın halinden ne farkı vardır? Fakat bunların hepsi de gelip geçici... Şu halde unutulmayan ve ruhlarda payidar olan daima iyilik, daima güzellik intibalarıdır. Bu sevilir, bu aranır ve daima insanlar bununla müteselli, bununla münşerih olurlar. Bununla manen niyetsiz şevke dalarlar. Bu itibarla ruhunuzda meknuz iyilik ve güzellik hisleri sizi nefesine arif insanlar katına yükseltmiştir. Ne büyük o insan ki yurdu için bütün servetini bir anda feda eder. O ne büyük insandır ki servetini suiistimal etmeyerek vatan müdafaasına ve böyle hayır müesseselerine sarf eder. Evet, o ne yüksek duygulu insandır ki daima vücudunu ve servetini yurduna vakfederek bundan en büyük manevi zevki duyar.

Aziz Nuh Naci!

Şuna emin olunuz ki insanîyetin insanîyete yardımından ruhi bir insanîyet, ruhi bir meziyet ve ruhi bir ulviyet doğar. Bütün bunları sizin yüksek vatanseverliğinize aksettirmekten maksadım; Kayserimiz gibi mühim bir vilayetimizde meydana getirdiğiniz büyük eserinizden ruhumun sonsuz ve derin bir inşirah duymasıdır. Milli harekâtın ilk günlerinde silah omuzunda atasını karşılayan Nuh Naci, memlekete manen ve madden yardım etmeği kendisine en şerefli bir vazife sayan Nuh Naci Atası'nın Adana'ya teşrifinde "ordunun iç çamaşırını şahsen temin ederim paşam" diyen vatansever Nuh Naci emin olunmalıdır ki memlekete hediye ettiği bu eseriyle kendisini uzaktan ve yakından tanıyanlar için bambaşka bir fazilet sahîfesi açmıştır. Temenni edelim ki bu eseriniz yüksek ruhunuzdan bütün ruhlara akan ebedi ve lahuti birer terennüm akisleri olsun.

Aziz Nuh Naci!

Bu vatan duygusuz insanların değil duyan ve gören insanların omuzlarında yükselmiştir. Bu insanlar milletin kalbinde ebediyen yaşamak saadetine ermişlerdir. Kayseri'ye kazandırmış olduğunuz yurt sizi de ebediyen yaşatacak kadir bilen Kayserililere Nuh Naci adını unutturmayacaktır. Bu satırlar yurdun namına duyduğum kalbi minnettarlığımın içinden gelen yenemediğim coşkun hissiyatımın en samimi bir tezahüratından başka bir şey değildir. Bu münasebetle yurdum namına birçok zenginlere ne demek istediğimi her şeyi duyan ve gören aziz hemşerilerimin yüksek görüşlerine terk ederim. Bütün memleketin hassasiyetine tercüman olmak isteyen kalbimin en derin samimiyetiyle sana var ol derim Aziz Nuh Naci!

Ayvalık: Ortaokul Müzik ve Jimnastik Öğretmeni Şaban Soyak (Kayseri Vilayet Gazetesi, 29 Ekim 1939)"

Ayvalık'ta öğretmen olan Şaban Soyak, Nuh Naci'nin yaptığı yardımlara çok sevinmiş ve kendi adına sessiz kalmak istemeyerek tüm halkın hislerine tercüman olmuştur. Bunu da duyurmak için bir mektup kaleme alarak halk ve kendi adına Nuh Naci'ye teşekkür etmiştir.

Nuh Naci Yazgan'ın eşi Behice Yazgan da hayır işleriyle ilgilenmişti. Milletvekili programı çerçevesinde Nuh Naci Yazgan'la beraber Kayseri'nin köylerini ziyaret eden Behice Yazgan, kız çocuklarının okula gitmediklerini fark etmişti. Kız çocuklarının neden okula gitmediklerini sorduğu zaman, kızların ilkokulu bitirdikten sonra ortaokula devam etmedikleri yanıtını almıştır. Çünkü kız çocukların şehirde kalacak yerlerinin olmadığı ve okullarda karma eğitim yapıldığı için kızları okula gönderemediklerini ifade etmişlerdir. Bu durum karşısında Behice Yazgan Hanımefendi ne yapabileceğini düşünmüş ve yıllar sonra Kayseri'de kızların okuması için bir okul açmak istemiş ve 1967 yılında Behice Yazgan Kız Lisesini yaptırmıştı. Üstelik köyden ve kasabalardan gelen kızlara yer temin etmek içinde okulun içerisine bir pansiyon yaptırmıştı (Doğan, 2016).

Kayserili hayırseverler, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülkenin ekonomik durumunun iyi olmaması nedeniyle öğrencilere dönem dönem giysi yardımı da

yapmıştı. Mesela 1944 yılında vilayetin girişimleriyle halkevi sosyal yardım koluna 1072 metre kaput bezi verilmiştir. Bu kaput bezinden lise, ticaret lisesi, kız ve erkek sanat enstitülerinde öğrenim gören yardıma muhtaç öğrencilere don ve gömlek dikilmiştir. İlkokul öğrencilerinden muhtaç olan öğrencilere ise iç çamaşırı dikilmesi istenmiştir. Toplamda 550 yardıma muhtaç çocuğa giysi ve iç çamaşırı yardımı yapılmıştı (Kayseri Vilayet Gazetesi, 8 Mayıs 1944). Yine Nuri Has, Hisarcık ve Zincidere köylerinde yardıma muhtaç mektep çocuklarına kıyafet yapılması için otuz iki top elbiselik bez göndermiştir. “Bir okul yaptırmak bin kişiyi hapishaneye düşmekten kurtarır” sözünden hareketle Ahmet Paşa İlkokulu’na ek bir yer yapılması için 2.500 lira bağış yapmıştır. Bağış sonucunda Ahmet Paşa İlkokulu’na ek bina yapılmıştır (Kayseri Vilayet Gazetesi, 9 Ekim 1939).

Kayseri’de hayırseverlerin eğitime katkısını sağlamak için çeşitli dernekler kurulmuştu. Mesela Kayseri’ye bağlı İncesu ilçesinde “Yoksul Çocukları Himaye Kurulu” bunlardan birisidir. Kurul kaymakam Necdet Gümüşarda başkanlığında önemli bir toplantı yapmış ve İncesu İlkokulunda okuyan fakir çocuklara kitap, kâğıt, kalem, defter, elbise, ayakkabı gibi ürünlerin temini suretiyle yardımda bulunmuştu. Himaye Kurulu İncesu halkının da büyük desteğiyle hizmet vermiş ve İncesu ilçesinde yapılan bu duyarlı davranış Kayseri’nin diğer ilçelerine örnek olmuştu (Kayseri Vilayet Gazetesi, 14 Ocak 1946). İncesu’dan sonra Kayseri’de de Himaye Kolu adıyla bir yardım komitesi oluşturulmuştu. Kurulan Himaye Kolu, faaliyetlerine başlamış ve ilk olarak yardıma muhtaç okullara destek olmuştu. Yapılan yardımlarda Kayseri halkının da büyük desteğini almıştı. Özellikle de Kayserili iş adamlarından Adana Milli Mensucat Fabrikası hissedarlarından ve ülkemizde de eğitim alanında yaptığı yatırımlarla bilinen Kadir Has’ın babası Nuri Has, Kayseri’de kurulan Himaye Koluna ayda 400 lira vermeyi taahhüt etmiştir. Bu paranın altı aylık tutarı olan 2.400 lirayı nakit olarak vermişti (Kayseri Vilayet Gazetesi, 21 Ocak 1946).

1930 ve 1940’lı yıllarda Kayseri’de eğitime yardım seferberliği hız kazanmış ve hayırseverlerin yaptıkları yardımların listeleri gazetelerde yayımlanmıştır. Bu sayede hem daha fazla yardım için teşvik yapılmış hem de yardımı yapanlar onurlandırılmıştır (Kayseri Vilayet Gazetesi, 21 Ocak 1946).

Bu dönemde Kayseri’de öğretmenler, Mili Eğitim Müdürlüğü ve yardım severlerle koordineli olarak çalışmıştı. İlkokula devam eden öğrencilerin durumları tespit edilmiş, fakir ve yardıma muhtaç öğrencilere her türlü yardım yapılmıştı (Kayseri Vilayet Gazetesi, 19 Eylül 1946). Bunun dışında her yıl okullar açıldıktan dört beş ay sonra vilayet ve belediyeler de çalışma yapmış, fakir öğrenciler belirlenmiş ve onlara yardımda bulunulmuştur. Gerek Kayseri Belediyesi gerekse Milli Eğitim Müdürlüğü’nün hayırseverlikte büyük yardımları olmuştu. 1933 yılında isminin açıklanmasını istemeyen Kayserili hayırsever bir kadın, bazı öğrencilerin ders kitaplarının olmadığını duymuştur. Bu sebeple öğrencilerin derslerden geri kaldığını ve okula gitmek istemediklerini öğrenmiştir. Bu konuda Milli Eğitim Müdürlüğüyle irtibata geçerek gerekli çalışmalara başlamıştır. İstanbul’da ders kitabı satan birkaç yerle görüşmüştür. Görüşmeler neticesinde İstanbul Maarif Kitaphanesinden köy, nahiye, kaza ve vilayetlerdeki okullarda öğrenim gören fakir öğrencilere kitapların ücretsiz dağıtılması sağlanmıştır. Diğer öğrencilere ise düşük fiyata kitap tedarik edilmiştir (Kayseri Vilayet Gazetesi, 18 Eylül 1933).

21 Ekim 1946 tarihli Vilayet Gazetesi haberine göre, Kayseri ilinde okullarda eğitim gören fakir ve kimsesiz çocukları sevindirecek hayırlı bir işe girilmişti. İlde kurulan ne kadar hayır cemiyetleri varsa hepsinin yardımı alınarak para toplanmıştır. İlk olarak Çocuk Esirgeme Kurumu 900 lira ve Kızılay 1.000 lira para yardımında bulunmuştu. Toplanan bu paralarla okullarda eğitim alan fakir ve kimsesiz çocukların ihtiyaçları giderilmişti. Kayseri’de bulunan diğer hayırseverler de Cumhuriyet Bayramı ve Kurban Bayramı’ndan önce yardıma ihtiyacı olan çocuklara yardımda bulunmuşlardır. (Kayseri Vilayet Gazetesi, 21 Ekim 1946). Dahası Kızılay Kurumu sadece para yardımında bulunmamış, her bayram olduğu gibi Cumhuriyet Bayramı’nda da 100 kadar fakir, kimsesiz ve yoksul öğrenciye giyim yardımında bulunmuştur (Kayseri Vilayet Gazetesi, 31 Ekim 1946). Daha sonraki yıllarda da Kayserili hayırseverler ilde yardıma muhtaç 250 ilkokul öğrencisine kıyafet yardımı yapmıştır. 1952 yılında ise Kayseri Valisi Kazım Arat başkanlığında oluşturulan yardım komitesi 40 çocuğun giysi ihtiyacını karşılamıştır. Kayserili hayırseverlerden Mustafa Özgür ve Ahmet Karamancı’da 200 fakir ve yardıma muhtaç ilkokul öğrencisine giysi yardımı yapmış ve öğrenciler için gerekli olan kırtasiye malzemeleri sağlanmıştır (Vatan Gazetesi, 18 Mart 1953).

1946 yılında Kayserili hayırseverler tarafından fakir ve kimsesiz öğrencilere yardımın sistemli bir şekilde ulaştırılması için “Kayseri Fakir ve Kimsesiz Öğrencilere Yardım Derneği” kurulmuştu. İlk genel kurul toplantısını 25 Ocak 1946 tarihinde ticaret odası salonunda gerçekleştirmişti. Toplantıda genel kurul başkanı, başkan vekili ve kâtipler seçilmişti. Ayrıca yönetim kurulu asil ve yedek azalarıyla birlikte denetçileri de seçilmişti. 1947 yılında ise gelir-giderlerin tanzimi ve yönetim kurulunun durumu konuşulmuştu (Kayseri Vilayet Gazetesi, 20 Ocak 1947). Kalabalık bir heyetin katıldığı bu toplantıda hayır cemiyetinin tüzüğü madde madde okunmuş ve kabul edilmişti. Yeni idare heyeti denetçileri seçilmiş ve derneğin 1947 yılı bütçesi 150 bin lira olduğu belirtilmiştir. Aynı amaç için İstanbul’da teşekkül etmiş olan cemiyetin Kayseri’deki ile birleştirilmesi teklif edilmiş fakat bu teklif reddedilmişti. Halkın şehirde kurulan bu cemiyete karşı gösterdiği ilgi ve yaptığı yardım takdire şayandır. Üstelik derneğe karşı ilgi yardımseverler ve halkı sevindirmişti. Yeni idare kuruluna İzzet Gözübüyük, M. Göbülük, Nafiz Soysal, Bekir Özhalıcı, Nuh Memet Narin ve denetçiliğe ise Hazim Gönen, Mustafa Karatoprak seçilmişti (Kayseri Vilayet Gazetesi, 27 Ocak 1947). Kayseri Fakir ve Kimsesiz Öğrencilere Yardım Derneği, aktif bir şekilde faaliyetlerine devam etmişti. Dernek; bağışlar, üye kaydı, balo ve müsamerelerden 2.525 lira gelir elde ederek 1948 yılı içerisinde çeşitli okullarda öğrenim gören 23 yoksul öğrenciye giysi ve para yardımı yapmıştı (Kayseri Vilayet Gazetesi, 29 Ekim 1948).

Ayrıca Kayseri’deki yardımların sistemli olması amacıyla farklı çalışmalar da yapılmıştı. Bu amaçla Kayseri’nin ileri gelen kadınları bir araya gelerek yardım heyeti oluşturmuştu. Heyetin başkanlığına Saime Noyan, üyeliğe Mevhibe Soydaş, Fazilet Feyzioğlu, Nermin Kılıçkala, Afife Ergüven, Muzahker Egesen, Sabiba Soyoğuz, Mihrimah Onaran, Enise İşçen ve yedek üyeliğe Binnas Kurtoğlu, Kamiran Gedeleş, Nermin Çilsal getirilmişti. Bu yardım faaliyetlerinde Belediye Başkanı İbrahim Ergüven’in de aktif görev alması sağlanmıştı. (Kayseri Vilayet Gazetesi, 22 Mart 1948).

1949 yılında Kayseri’de fakir ve kimsesiz öğrencilere yardım etmek amacıyla ayrı bir dernek daha kurulmuştu. Bu dernek, diğer hayır dernekleri tüzüğüne ek olarak amaçlarını şu şekilde ifade etmişti (Özyedekçi, 1949):

“Resmi ve özel okullara ve kurslara devam eden öğrencilerin iâşe ve ibadetlerini ve tahsillerini sağlayacak bütün ihtiyaçları temin edilecektir. Bu öğrencilerden yabancı memlekette tahsil ettirilmeleri faydalı görülenlerin, tahsilleri süresince bütün masrafları karşılanacaktır. Öğrenciler için kurslar açılacak ve bu kurs için gerekli masrafları dernek karşılayacaktır. Derneğin yukarıdaki gayelerini ve bunlardan birini tahakkuk ettirmek için medeni kanun ile kabul edilen her türlü tesisleri yapılacaktır.”

Kayserili hayırsever milletvekili Ömer Taşçıoğlu da bu derneğe yardımda bulunmuş ve o dönem altmış bin lira değerinde olan evini Diyanet İşleri Reisliği ’ne bağışlamıştı. Diyanet İşleri Reisliği evin içinde gerekli tadilatı yaptırdıktan sonra sınıf için gerekli olan sıraları yaptırmıştır. Tadilatı yapılan ev “Hafızlar Mektebi” olarak eğitime başlamış ve okula Mustafa Taşçıoğlu Hafızlar Okulu adı verilmiştir. Okulun giderlerinin de vakıf tarafından karşılanması sağlanmıştır (Özyedekçi, 1949).

Bu dönemde İstanbul’da yaşayan Kayserililer, İstanbul’da eğitim gören ve yüksek tahsil yapmaya giden Kayserili gençlerin tahsil imkânlarını kolaylaştırmak amacıyla bir öğrenci yurdu açmaya karar vermişlerdi. Bunun için “Kayseri Talebe Yurdu” adıyla bir bina yapımına başlamışlardı. Söz konusu bina, bitene kadar başka bir binada faaliyetlerine devam etmişlerdi. Eğitimi tamamlayamayacak durumda olan fakir öğrenciler bu yurda yerleştirilmiş ve bütün masrafları dernek tarafından karşılanmıştı (Kayseri Vilayet Gazetesi, 11 Kasım 1946).

Kayseri Yüksek Tahsil Öğrenci Yurdu’nda kalabilmek için dernek tarafından 1948 yılında “1948-1949 öğrenim yılı için derneğin açtığı öğrenci yurduna kayıtlar başlamıştır” ilanı ile duyuru yapılmıştır. Yurda kayıt ve kabul edilmenin şartları ise şu şekildeydi (Kayseri Vilayet Gazetesi, 2 Eylül 1948):

- Mali ve ailevi durumu ve açık adresini bildirir bir dilekçe,
- Kimlik ve diploma belgelerinin onanmış birer sureti,
- Sıhhat ve aşı belgesi,
- 4 aded fotoğraf,
- Belediye başkanlığından alınmış yoksulluk belgesi,

Kayseri Yüksek Tahsil Öğrenci Yurduna alınacak öğrencilere duyuru Kayseri Gazetesinde yayınlanmıştı. Müracaatlar, İstanbul Laleli’de bulunan Kayseri Yüksel Tahsil Öğrencileri Koruma Derneği Yurdu Müdürlüğüne yapılmıştı (Kayseri Vilayet Gazetesi, 2 Eylül 1948). Yurda başvurusu kabul edilen ve yurda kayıt yaptıran öğrenciler, kendilerine tebliğ edilmeden yurda alınmamışlardı. Dolayısıyla İstanbul’a eğitim için giden gençlerin yer sıkıntısı yaşamalarının önüne geçilmiştir. Ayrıca Kayseri İl Genel Kurulu Komisyonu’nun yapmış olduğu toplantıyla merkezi İstanbul’da olan Kayserili Yüksek Tahsil Öğrencileri Yardım Derneğine 500 lira ve Develi Ortaokuluna ilave olarak yapılan pansiyon binasına da 2.000 lira il bütçesinden yardım yapılmıştı (Kayseri Vilayet Gazetesi, 28 Şubat 1949).

İstanbul'da bulunan Kayserililerin kurmuş olduğu Kayseri Yüksek Tahsil Öğrencilerini Koruma Derneğinin faaliyetleri çok etkili olmuştur. Çünkü derneğin kurulmasındaki amaç sadece Kayserili öğrencilerin sorunlarını çözmektir. Memleketten çıkıp başka bir ilde eğitim almaya giden gençlerin, maddi imkânsızlıklar yüzünden okuyamayıp geri dönmeleri Kayseri için bir kayıp olarak görülmüştür. Bu sorunu çözmek amacıyla da bir dernek kurulmuştur. Kurulan derneğin yurdunda ilk olarak on üç kişi kalmıştır (Kükürtçü, 1947). Eğitim almaya giden gençlerin ihtiyaçlarını karşılamak için Kayseri'de bulunan hemşehrilerinin de bu teşebbüse katılmaları istenmiştir. Böylece aynı gayenin gerçekleşmesi fikrinde bütün Kayserililerin birleşmiş olmaları ve elbirliği ile bu faaliyetleri yürütmeleri şehir için büyük kazanç olmuştur (Kükürtçü, 1947). Ayrıca yarı yıl tatili için Kayseri'ye gelen yüksek tahsil gençleri içinde bir takım düzenlemeler yapılmış, tanışma toplantıları tertip edilmiştir. Bu toplantılara ilin önde gelen idarecileri ve şehrin ileri gelenleri katılmıştır (Kayseri Vilayet Gazetesi, 17 Şubat 1947). Kayseri Fakir Öğrencilere Yardım Derneği ile Yüksek Tahsil Yapan Öğrenci Derneği birleştirilmek istenmiş; fakat dernek üyelerinden bazıları bu duruma karşı çıkmıştı. Derneklerin birleştirilmesini istememişler ama derneğe yardım yapılmasını desteklemişlerdir

Öğrenci ihtiyaçlarını karşılamak için Kayseri dışında kurulan yardım derneklerinin Kayseri şubeleri de aktif olarak çalışmıştır. Mesela Kırşehir Yardım Sevenler Derneği Kayseri şubesi, Kayseri'de erkek lisesindeki çocuklara ve kız enstitüsünde eğitim alan fakir öğrencilere yardımda bulunmuştur. O dönem Kız Enstitü Müdürü Muazzez Kiper yardımlarından ötürü derneğe teşekkürlerini ifade eden bir mektup yazmıştı (Hâkimiyet, 17 Mayıs 1954)

1950 yılına gelindiğinde Kayserili hayırseverler ile belediye işbirliği yapmış, Zincidere'de yetiştirme yurdu açmıştı. Yetiştirme yurdunda kırk iki öğrenci kalmıştı. 1952 yılında öğrenci sayısı doksan üçe ulaşmıştı. 1953 yılında yetiştirme yurduna yapılacak yatakhane inşası için bakanlıktan 93.000 lira temin edilmişti. Yetiştirme yurdunda kimsesiz ve bakıma muhtaç çocuklar barındırılmış, ilkokulu bitiren çocuklardan parasız yatılı sınavları kazananlar da bu yurttan ücretsiz olarak kalmışlardı (Vatan Gazetesi, 18 Mart 1953).

Kayseri ilinin her alanda olduğu gibi eğitim ve öğretim alanında da gelişmesinde şüphesiz Kayserili hayırseverlerin maddi ve manevi destek ve katkıları oldukça fazla olmuştur. Yeni bir devletin kurulmasıyla kısıtlı olanaklar çerçevesinde ülke kalkınmaya çalışırken hayırseverlerde devlete katkıda bulunmak için kendi imkânları doğrultusunda yardımlar yapmışlardır. Özellikle eğitim alanında yapılan yardımlar, ayrı bir yer tutmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitimin gelişmesi ve ilerlemesi için öğrencilere maddi yardımlar yapılmıştır. Aynı zamanda halk kendi arasında para toplamış ve okullar yaptırmıştır. Eğitimin gelişmesi için Kayserili hayırseverler ve halk ellerinden geleni yapmıştır. Bu dönemde köylerde ve kasabalarda eğitimin yaygınlaşması için okul yaptırmaya ve yaşatma derneği kurulmuştur. Mesela "Özvatan Mektep Yaptırma Derneği" mahalli olarak açılan okul yaptırmaya ve yaşatma derneğine bir örnektir. İnsanoğlunun okumaya ve öğrenmeye merakının artması ve aradığı her bilgiyi bir arada bulmak istemesi sonucunda kütüphaneler oluşturulmuştur. Kütüphanelerin kurulması ve geliştirilmesi içinde dernekler kurulmuştur. Mesela Kayseri'de 1961 yılında "Kütüphane Binası Yaptırma Koruma ve Geliştirme Derneği" (URL-1, 2016) kurulmuştur. Ayrıca 1966 yılında Develi İlçesi

Seyrani Kütüphanesi Yaptırma Derneği adlı bir dernek kurulmuştur. Bu dernek ismi 1973 yılında “Seyrani Halk Kütüphanesi ve Abidesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği” olarak değiştirilmiştir. Kurulan bu dernekler kütüphanelerin gelişmesine yardımcı olmuştur (Gürlek, 1975). Kayserili yükseköğrenim öğrencilerine yardım etmek için kurulan “Kayseri Okutma ve Yardımlaşma Derneği”, Kayseri’ye bir üniversitenin kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu düşünce doğrultusunda 1975 yılında “Kayseri Yükseköğrenim ve Yardım Vakfı” kurulmuştur. Kurulan bu vakfa Hayırsever iş adamı Hacı Mustafa Tatar 500 bin lira para yardımı yapmıştı. Bu vakıf, Kayseri Üniversitesi ‘nin (Erciyes Üniversitesi) kuruluşuna öncülük etmiştir. Bu dernekler sayesinde okul ve kütüphanelerin kurulması sağlanmış ve daha sonraki yıllarda da eğitimin gelişmesi için faaliyetler artarak devam etmiştir.

Özel teşebbüsünde gelişmesiyle Kayserili hayırseverler memleketlerinin gelişmesi için faaliyetlerine hız vermişlerdi. Kayserili hayırseverler aldıkları kültür doğrultusunda doğdukları ve yaşadıkları şehre kalıcı eserler bırakmayı vazife haline getirmişlerdi. Ayrıca birçok okul, yurt yaptırılmış ve maddi imkânları olmayan öğrencilere yardımlarda bulunmuşlardı. Eğitim yuvalarında çocukların iyi bir eğitim almalarını sağlayarak ülkesine ve milletine hizmet edecek genç nesillerin yetiştirilmesi amaçlanmıştı.

Sonuç

Türk milletinin iyilikseverlik, yardımseverlik gibi temel özellikleri, başkalarına yardım etme anlayışının bir yansıması olarak geçmişten günümüze süre gelmiştir. Hayırseverler eğitim alanında sosyal sorumluluk bilincine sahip olarak okullar açmış ve öğrencilere burs vermiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların olduğu durumda dahi eğitim alanında çalışmalar yapılmış okulu olmayan köylere halk kendi arasında para toplayarak imece usulü okul yapmıştır. Çünkü çocuklarının Cumhuriyet kültüründen ve inkılâplardan mahrum yetişmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu sayede eğitimin toplumun her kademesine yayılması amaçlanmıştı. Bunun içinde devlet ve hayırsever insanlar ortak çalışmıştır. Bu çalışmaların en güzel örneklerinden birini Kayseri halkında görmekteyiz. Kayseri halkı çocukların eğitim almaları için gerekli desteği sağlamıştır. Dahası cumhuriyet rejimini benimseyen eğitilmiş genç nesillerin yetişmesini sağlamak amacıyla da Kayserili hayırseverler her türlü desteği sunmuştur. Hayırseverler yaptıkları bu yardımlarla diğer illere örnek olmuştur. Bu kapsamda okul yapımında geç kalınan ve aciliyet gerektiren bölgelere planlamalar kapsamında kamulaştırma çalışmaları tamamlanan alanlara bölge ihtiyaçları dikkate alınarak okul ve derslik yapılmıştı. İhtiyaç sahibi öğrencilere karşılıksız burslar verilmiş ve gerekli kitap ve kırtasiye yardımları yapılmıştı. Kayseri’de hayırseverlerin eğitime yardımları daha sonraki dönemlerde artarak devam etmişti. Kayseri’de bugün çoğu eğitim kurumlarının tabelalarında bir hayırsever ismi yer almaktadır. Bugün Türkiye’nin önde gelen üniversitelerinden olan Erciyes Üniversitesi binalarının tamamına yakını hayırseverler tarafından yapılmıştı.

Kaynaklar

- Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed Ebu Zeyd el-Hadrami İbn Haldun. (1991). *Mukaddime*. (Çev. Zakir Kadiri Ugan). Cilt II, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Adıgüzel, Adnan. (2014). “İnsanlık Onurunu Koruma ve Kıırma Arasında Hayırseverlik Anlayışı”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 69-92.
- Akyüz, Yahya. (2013). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Alakavuklar, Ozan Nadir vd. (2009). “Türkiye’de Hayırseverlikten Kurumsal Sosyal Sorumluluğa Geçiş: Bir Kurumsal Değişim Öyküsü”. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 103-143.
- Balıkçioğlu, Betül ve Korhan Karacaoğlu. (2007). “Sosyal Bir Ürün Olarak Topluma Pazarlanan Hayırseverlik: Stratejik Hayırseverlik”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 121-141.
- Çoban, Ahmet. (2009). “İlköğretim Sürecinde “İyilik” Kavramının Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası İyilik Sempozyumu (20-21 Haziran 2009)*, Elazığ, 219-225.
- Doğan, İsmail. (2012). *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri: Kurumlar, Kişiler ve Söylemler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Doğan, M. Sami. (2016). Behice Yazgan Kız Lisesi Müdür Başyardımcısından 28.11.2016 tarihinde matbu metin olarak alınan bilgiler.
- Ergin, Osman Nuri. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, Cilt I-II, İstanbul.
- Goddard, Trevor. (2004). “Can Corporate Sector Philanthropy be Include in a New Vision For Community Health Programs?”. *Australian Occupational Therapy Journal*, 51 (2), 106- 109.
- Gürlek, Ahmet. (1975). Memleketim Develi. Ankara: Yeni Desen Matbaası.
- Küçlü, Ahmet Hilmi. (1947). “Okul ve Aile (20 Ocak 1947)”. Kayseri Vilayet Gazetesi.
- Kükürtçü, Mustafa. (1947). “Yüksek Tahsil Davamız ve Kayseri (27 Ocak 1947)”. Kayseri Vilayet Gazetesi
- Ögel, Bahaeddin. (1993). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özaydın, Abdülkerim vd. (2013). *İlk Müslüman Türk Devletleri*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1337
- Özden, H. Ömer. (2004). “Türk Vakıf Kurumunun Duygusal ve Felsefi Temelleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 339-349.
- Öztürk, Cemil. (2007). *Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özyedekçi, Kazım. (1949). “Kayseri Fakir ve Kimsesiz Öğrencilere Yardım Derneği ve Mustafa Taşçioğlu Hafız Okulu”. *Erciyes Dergisi*, 72.
- Polat, Suat. (2015). “Karahanlı Devleti’nde Eğitim Faaliyetleri”. *Uluslararası Eğitim, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1(1), 42-52.
- Raiborn Cecily v.d. (2003). “CorporateP: When is Giving Effective?”. *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, Nov./Dec., 47-54
- Saran, Mine v.d (2011). “Üniversitelerde Sosyal Sorumluluk Bilincinin Geliştirilmesi: Ege Üniversitesi Topluma Hizmet Uygulamaları Dersi Üzerine Bir Araştırma”. *Journal of Yasar University*, 22 (6), 3732-3747.

- Soyak, Şaban. (1939). “Nuh Naci’ye Mektup (29 Ekim 1939)”. Kayseri Vilayet Gazetesi.
- Soydan, Tarık ve Mahmut Tüncel. (2013). “Osmanlı’da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi”. *Millî Eğitim*, 198, 110-125.
- TDK (2018). Hayırsever. 18.05.2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5afe7a048f0120.72284155 adresinden alınmıştır.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Thevenot, Jean. (1978). *1655-1656’da Türkiye*. (Çev. Nuray Yıldız). İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser.
- Ubucini, Henri Abdolonyme. (1977). *1855’de Türkiye*. (Çev. Ayda Düz). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Unat, Faik Reşit. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- URL-1, <http://www.kayserikutup.gov.tr/TR,62150/tarihcesi.html> adresinden 02.05.2016 tarihinde edinilmiştir.
- Üzel, Salih. (1947). “Nuh Naci İle Baş Başa (13 Ekim 1947)”. Kayseri Vilayet Gazetesi.

Gazeteler

- Fakir Talebelerin Kitapları Meccanen Verilecek. (18 Eylül 1933). Kayseri Vilayet Gazetesi.
- Hâkimiyet, 17 Mayıs 1954.
- İncesu Yoksul Çocuklarını Himaye Kurulu (14 Ocak 1946). Kayseri Vilayet Gazetesi.
- İstanbul’da Kayseri Talebe Yurdu (11 Kasım 1946). Kayseri Vilayet Gazetesi
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 8 Mayıs 1944
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 9 Ekim 1939, No.1303.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 12 Ekim 1939, No.1304.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 16 Ekim 1939, No. 1305.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 29 Ekim 1939
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 21 Ocak 1946.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 12 Eylül 1946.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 19 Eylül 1946.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 21 Ekim 1946.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 31 Ekim 1946.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 14 Kasım 1946.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 20 Ocak 1947.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 2 Eylül 1948
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 29 Ekim 1948.
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 21 Aralık 1948
- Kayseri Vilayet Gazetesi, 28 Şubat 1949.

Vatan Gazetesi, 18 Mart 1953.

Yüksek Tahsil Gençliğinin Tanışma Toplantısı. (17 Şubat 1947). Kayseri Vilayet Gazetesi.

Yeni Yardım Sevenler Kurumu (22 Mart 1948). Kayseri Vilayet Gazetesi.

6. SINIF TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ ŞİİRLERİN
ESTETİK UNSURLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ
INVESTIGATION ON THE AESTHETIC ELEMENTS POETRY OF
6TH CLASS TURKISH COURSE BOOKS

ŞENER DEMİREL

Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Professor Doctor, Fırat University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education
sdemirel@firat.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-0152-1081>

YELDA KÖKÇÜ

Arş. Gör. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Research Assistant, Fırat University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education
yekokcu@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-00031232-5235>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Çeliş Tarihi-Received Date : 10.07.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 24.12.2018

Sayfa-Pages : 515-533

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3979>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

6. SINIF TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ ŞİİRLERİN ESTETİK UNSURLAR AÇISINDAN İNCELENMESİ INVESTIGATION ON THE AESTHETIC ELEMENTS POETRY OF 6TH CLASS TURKISH COURSE BOOKS

ŞENER DEMİREL - YELDA KÖKÇÜ

Öz

Genel anlamıyla “güzellik bilimi” olarak da tanımlanan estetik, hem sanatı hem de doğadaki güzelliği, güzelin içsel yaşanışını ve bu içsel durumla sanat eserinin yapılışını inceleyen bir kavram olarak tanımlanabilir. Bu tanımda ön plana çıkan sanat-estetik ilişkisi, aynı zamanda sanat eserinin değerlendirilmesinde başvurulacak temel ölçütlerin başında gelen estetik kavramını ön plana çıkarmaktadır. Estetik ile ilişkili olan sanat ise bireyleri estetik / güzellik bilimine götürmektedir. Sanat, geçmişten bugüne kadar kendi içinde farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Söz konusu sınıflandırmalar içinde en yaygın edebiyat (şiir, öykü, roman vb.), görsel sanatlar (resim, heykel, mimari vb.) sahne sanatları (tiyatro, dans vb.) ve müzik şeklindedir.

Estetik inceleme, şiir incelemelerinden olup şiirin “nazım birimi, nazım biçimi, vezin, kafiye, redif, tekrarlar, paralel söyleyişler, cümle yapısı, imge, alışılmamış bağdaştırmalar, edebî sanatlar” açısından incelenmesini içerir. Bu çalışmada 6. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan şiirlerin estetik unsurlar bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Tarama deseninde gerçekleştirilen araştırmada şiirler; nazım birimi, nazım biçimi, ölçü, kafiye, redif, imge ve edebî sanatlar gibi unsurlar açısından incelenecek, elde edilen sonuçlar tablolar ile sunulmuştur. Elde edilen veriler sonucunda, Türkçe ders kitabında yer alan şiirlerin estetik unsurlar açısından zengin bir içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Ders Kitabı, şiir, estetik, inceleme.

Abstract

Aesthetics, which is generally defined as "beauty consciousness", can be defined as a concept that examines the beauty of both art and nature, inner happiness of beauty, and the construction of artwork with this inner state. The art-aesthetic relation that comes to the forefront in this definition carries more attention to the "aesthetic" that is at the beginning of the basic criteria to be used in the evaluation of the work of art. The expression "any kind of beautiful production" that stands out in the definition leads us to "aesthetics / beauty knowledge". Art has been subject to many forms in itself. The most common classifications are the performing arts (poetry, story, novel etc.), visual arts (painting, sculpture, architecture etc.), and stage arts (theater, dance etc.)

Aesthetic examination is one of the poetry examinations, and poetry involves searching for answering a number of questions such as "poetry unit, verse form, meter, rhyme, repeats, parallel utterances, sentence structure, image, unusual interactions, literary arts" in terms of form and content. In this study, it is aimed to examine the poems in the 6th grade Turkish textbook in terms of aesthetic elements. In qualitative work, the document review technique will be used. Poems will be examined in terms of poetry unit, verse form, measure, rhyme, redif, image and literary arts, and the obtained results will be tabulated.

Key Words: Turkish Course Book, poetry, aesthetics, examination.

* Bu çalışma, 19-21 Nisan 2018 tarihleri arasında Elazığ Fırat Üniversitesinde düzenlenen II. Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulan metnin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir. Tam metin olarak yayımlanmamıştır.

Giriş

Estetik sözcüğü Grekçe “aisthesis” ya da “aisthanesthai” sözünden gelir. “Aisthesis” sözcüğü, duyum, duyulur algı, anlamına geldiği gibi “aisthanesthai” sözcüğü de ‘duyu ile algılamak’ anlamına gelir (Tunalı, 1989: 13). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere estetik sözcüğünün temelleri duylara ve duyumlara dayanmaktadır. Estetik terimi ilk kez 18. yüzyılın ortalarında Alman filozof Baumgarten tarafından ortaya atılmıştır. Baumgarten’ın “Aesthetica” adlı yapıtından bu yana estetik, güzeli araştıran bilim dalı olarak, ‘güzelin bilimi’ olarak anlaşılmıştır (Bozkurt, 2004: 23). Bu açıdan bakıldığında zaman öncelikle güzel kavramının ne olduğunu ortaya koymak ve bu bilgidен yola çıkarak estetik kavramının sınırlarını belirlemek gerekir.

Güzel en geniş anlamıyla hem tabiatta hem de sanatta âhenkle ifadenin mükemmel bir uyumu olarak tanımlanabilir. Böyle bir birleşim insanın duyu ve düşünme yetilerini etkiler. Güzel, insandaki zihinsel algıları, duyguları, duyarlılıkları bütünüyle tatmin edebilen bir şeydir. Bir nesne, durum ya da kavram insanda geniş bir hayal ve haz duygusu, derin düşünceler ve yüksek heyecanlar uyardığı ölçüde güzeldir. Böyle bir güzellik tabiatta yalın hâliyle bulunabileceği gibi, sanat yoluyla işlenerek de ortaya çıkabilir (Koç, 2009: 69).

Estetik, insanın dış dünyada, tabiatta gördüklerine karşı takındığı “güzel” ya da “çirkin” gibi öznel yaklaşımların ürünüdür. Bununla birlikte dış dünyada görülenlere karşı takınılan tavır sadece güzel ve çirkin gibi yaklaşımlardan ibaret olmayıp bunların yanında iyi, yüce, hoş, doğru vb. başka öznel tavırları da kapsamaktadır. Ancak yine de güzel ile iyi ya da güzel ile hoş gibi kavramlar arasında amaç fayda açısından bir farkın olduğu da bir gerçektir.

Yukarıdaki ifadelerde güzellik bilimi olarak da tanımlanan estetik, hem sanatı hem de doğadaki güzelliği, güzelin içsel yaşanışını ve bu içsel durumla sanat eserinin yapılışını inceleyen bir kavram olarak tanımlanabilir. Bu tanımda ön plana çıkan sanat-estetik ilişkisi, aynı zamanda sanat eserinin değerlendirilmesinde başvurulacak temel ölçütlerin başında gelen “estetik”i ön plana çıkarmaktadır.

Estetiğin konusu güzel ve güzellikle ilgili olan şeylerdir. Recât-zâde Mahmut Ekrem tarafından dile getirilen ve “Güzel olan her şey şiirin konusu olabilir.” biçiminde açıklanması mümkün olan “Zerrâtan şumûsa kadar her güzel şey şiirdir.” (Göçgün, 2006:151) sözü de bu yaklaşımı desteklemektedir. Bir başka ifadeyle güzel/estetik olan her şey şiirin konusu olabilir tezinden yola çıkıldığı zaman, estetik bir obje olan şiire bakış ve değerlendiriş, estetik değerler açısından olmalıdır, diyebiliriz.

Ahmet Ada, “Şiir Tekniği ve Estetiği” adlı kısa yazısında “şiir bilgisi ile şiir yetisi” arasındaki ilgiye dikkat çekerek:

“Şiir bilgisi, daha önce şiire ait edindiğimiz bilgidir. Şiir yetisi, şiir yazmaya yatkın olup olmadığımızın göstergesi, ölçütüdür. Bütün bunlar, belleğin çalışması sonucu daha önceden deneyimlediğimiz verileri yaratıcı imgelemden geçirerek sözcüklere, sözcük ilintilerine ve bağdaşturmalarına dökülmesine, şiirin teknik bilgiyle yazılmasına yol açar. İmgenin, ritmin, benzetmenin, değişmecenin, eğretileninin, tevriyenin bilgisi, şiir oluşturma

sürecinde donmuş bilgiler olmaktan çıkıp sürece katılırlar, şiirin kurucu öğeleri olurlar.”¹

diyerek şiir bilgisi olmadan şiir yetisinin tek başına anlam ifade etmediğini vurgular.

Ahengin sağlanmasında ölçü, kafiye, redif ve çeşitli tekrarlar gibi bir yandan ritmik bir yandan da estetik unsurlar öne çıkar. Söz konusu unsurların tek başlarına bir değer taşımaları yanında önemli olanın bütün unsurların birbirleriyle uyumlu bir biçimde şiir içinde yer almasına dikkat edilmesi olduğunu belirtmek gerekir.

E. Gündüz ve E. Sevimli de (2016:103) “Nesimî'nin ‘Senden Dönmezem’ Redifli Gazeline Estetik Bir Yaklaşım” adlı çalışmalarında, şiiri varlık tabakaları çerçevesinde değerlendirmiş ve bu çalışmamızda üzerinde durduğumuz maddeleri toplu bir biçimde şöyle ortaya koymuşlardır:

1. Biçim tabakası -Biçim -Ölçü (Vezin) -Kafiye ve Redif	2. Ses tabakası -Ünlü ve Ünsüzler -Ses Tekrarlar (Aliterasyon ve Asonanslar) -Söz Dizimi/ Cümlelerin Estetiği -Nida (Ünlem) İle Sağlanan Hitâbî üslûp -Cümlelerin fesahati -Çirkinin Güzele Dönüşümü/Olumlama Estetiği	3. Anlamla ilgili estetik tabakalar Biçim-Anlam Uyumu: 1.Sevgili eksen 2.Odak nokta 3.Çevreye yönelme	4. Diğer estetik tabakalar Edebî sanatlar a. Beyan ilmine bağlı edebî sanatlar b. Bedî ilmine bağlı edebî sanatlar
--	--	---	---

Yukarıda sıralanan maddelerin kesin bir biçimde estetik öğeleri karşıladığını söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda bazı araştırmalarda cümle yapıları, metinlerarasılık, bağdaştırmalar vb. maddelerin de değerlendirme sürecine dâhil edildiğini görmek mümkündür.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı 6. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan şiirlerin nazım birimi, nazım biçimi, kafiye, redif, ölçü, edebî sanatlar ve imge açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıda yer alan alt amaçlar oluşturulmuştur.

6. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan şiirlerin:

- Nazım birimleri nedir?
- Nazım biçimleri nedir?
- Kafiye kullanımı ne düzeydedir?
- Redif kullanımı ne düzeydedir?
- Ölçü kullanımı ne düzeydedir?
- Edebî sanat kullanımı ne düzeydedir?
- İmge kullanımı ne düzeydedir?

¹ Ahmet Ada, Şiir Tekniği ve Estetik.<http://sonsuzat.blogspot.com/2009/03/siir-teknigi-ve-estetik.html>. 03.11.2018

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, tarama modelinde gerçekleştirilmiş betimsel bir niteliktedir. Tarama modeli, geçmişte ya da hâle var olan bir durumu var olduğu şekilde belirlemeyi hedefleyen bir araştırma modelidir. Araştırmaya konu olan birey, olay ya da nesne kendi koşulları içerisinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Önemli olan onu en uygun şekilde gözlemleyip belgeleyebilmektir (Karasar, 2017: 109).

Araştırma kapsamında Başak yayınevine ait 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan şiirler estetik unsurlar bakımından ele alınarak kullanım sıklıkları betimsel bir yaklaşımla tespit edilmiştir.

Araştırma Materyali

Bu çalışmada Millî Eğitim Bakanlığı tarafından devlet okullarında okutulmakta olan 6. Sınıf Türkçe ders kitabı rastgele örnekleme yoluyla seçilmiş olup, ders kitabında yer alan şiirler nazım birimi, nazım biçimi, kafiye, redif, ölçü ve edebî sanat kullanımı açısından incelenmiştir.

Türkçe ders kitaplarında yer alan şiirlerin çocuklarda estetik duygusunu uyandırmak ve geliştirmek amacıyla yazıldığı düşünülerek araştırma materyali olarak Türkçe ders kitabı seçilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Veriler toplanırken 6. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan metinler incelenmiş ve şiir türünde yazılmış olanlar tespit edilmiştir. Sonrasında şiirler ayrı ayrı ele alınarak nazım birimi, nazım biçimi, ölçü, kafiye, redif ve edebî sanatlar başlığı altında notlar alınarak incelenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak Başak Yayınlarına ait² 6. Sınıf Türkçe ders kitabı kullanılmıştır. Verilerin analizi aşamasında toplanan verilerin frekans değerleri hesaplanarak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan veriler ilgili başlık altında tablolaştırılarak sunulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe ders kitabında yer alan şiirlerin nazım birimi, nazım biçimi, ölçü, kafiye, redif, imge, simetri ve edebî sanatlar gibi estetik unsurlar açısından durumu üzerinde durulacaktır.

Nazım Birimi

Şiiri meydana getiren mısra/dize kümelerine “nazım birimi” denir. Bir başka ifadeyle nazım biçimlerinde ölçü olarak kullanılan parçaya (Dilçin, 1986: 95) da nazım birimi denir. Nazım birimi şiirin en küçük ve aynı zamanda en temel yapı birimidir. Çünkü nazım birimi sayesinde nazım biçimlerine ve dahası türlerine dahi ulaşma imkânı bulunabilmektedir. Mısra/dizelerin belli sayılarda bir araya gelmesi nazım şekillerini meydana getirir. Türk şiirinde en küçük nazım birimi mısra/dizedir. Bunu iki

² B. Ümit Bozkurt ve Suna Canlı, İlköğretim Türkçe 6, Ders Kitabı, Başak Matbaacılık ve Tanıtım Hiz. Ltd.Şti.

mısradan meydana gelen beyit; dört mısradan meydana gelen dörtlük vb. birimler takip eder.

Nazım birimi şiirin yazıldığı dönem ya da sanat anlayışına göre de kendi içinde sınıflandırılabilir. Örneğin İslâmiyet'ten Önceki Türk şiirinde ve Türk Halk şiirinde dörtlük, Divan şiirinde beyit ve Tanzimat sonrası Türk edebiyatında ise mısra/dize en çok kullanılan nazım birimleridir.

İncelemeye tabi tutulan 6. Sınıf Türkçe Ders kitabında yer alan 11 şiirin nazım birimlerine göre durumu aşağıdaki 1 numaralı tabloda toplu bir biçimde verilmiştir:

Tablo 1. Şiirlerin Nazım Birimlerine Göre Durumu

Şiirler	Nazım Birimi
Dünya Benim	Mısra (serbest)
Atatürk Gülümsedi	Dörtlük
Canyoldaşıma Mektuplar	Beşlik
Dostlar Beni Hatırlasın	Dörtlük
İnsana Saygı	Dörtlük+ikili
Yüksek Evde Oturanın Türküsü	Dörtlük+beşlik
Türküler Dolusu	Mısra (serbest)
Ağustos Böceği İle Karınca	Mısra (serbest)
Ay Şairi	Mısra (serbest)
Memleket İsterim	Üçlük
Oyuncakların Oyunağı Olmak	Mısra (serbest)

Tablo 2'de görüleceği üzere 6. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan 11 şiirin beş tanesi mısra; dört tanesi dörtlük, bir tanesi beşlik ve bir tanesi de üçlük nazım birimiyle kaleme alınmıştır. Şiirlerin tamamının Cumhuriyet döneminde yazılmış olmasına rağmen farklı gelenekten beslenen şairlerce yazılmış olmaları nedeniyle farklı nazım birimleri dikkat çekmektedir. 11 şiirin yarısına yakını teşkil eden beş şiirin serbest mısra ile yazılmış olması özellikle 1940 sonrası özellikle Garip Hareketi ile şiirimizde kendisini gösteren her türlü biçimsel unsurlardan arınmış olma anlayışının bir etkisi olarak düşünülebilir.

Nazım Biçimi

Genel anlamda bir edebî eserin dış yapısına biçim denir. Dilçin (1986: 95) ise nazım biçimini dize ve uyağın bir düzen içinde birleşmesinden oluşan yapı olarak değerlendirir. Bununla birlikte alan yazında nazım biçimi ile ilgili değerlendirmelerde ölçü ve konunun da nazım biçiminin tespitinde rol oynadığı belirtilir.

Türk edebiyatında nazım biçimleri şiirin yazıldığı edebî çevre dikkate alınarak adlandırılmıştır. Örneğin Halk edebiyatında çoğunlukla dörtlüklerden oluşan koşma, semaî, destan ve varsağı gibi nazım biçimleri söz konusuysen genellikle beyit hâkimiyetinin kendisini gösterdiği Divan şiirinde gazel, kaside, mesnevî ve musammatlar gibi nazım biçimleri öne çıkar. Tanzimat sonrası Yeni Türk şiirinde ise Halk ve Divan şiirinden alınan nazım biçimlerinin yanı sıra Batıdan alınan sone, terza-rima ve triyole gibi nazım biçimleri dikkat çeker. Kuşkusuz bütün bu nazım biçimlerinin yanında son yarım yüzyılda etkili olan

serbest nazım biçimini de unutmamak gerekir. Serbest nazım biçimi, şiirde ölçü, kafiye ve nazım biçimi gibi özelliklerin bulunmamasına denir. Literatürde ölçüsüz ama kafiyeli ve hem ölçüsüz hem de kafiyesiz şiir serbest şiir olarak kabul görürken, bunların yanına bir de Divan şiirindeki müstezadın özellikle Servet-i Fünûn ile edebiyatımıza girmiş olan serbest müstezadı da eklemek gerekir.

6. sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan 11 şiirden beş tanesini serbest şiir oluşturmaktadır. Geri kalan şiirlerden *Can yoldaşıma Mektuplar* adlı şiir koşma, *Dostlar Beni Hatırlasın* adlı şiir semaî, *Memleket İsterim* adlı şiir üçlük, *İnsana Saygı ve Türküler Dolusu* adlı şiirler çapraz kafiye ve *Yüksek Evde Oturanın Türküsü* adlı şiir de sarmal kafiye ile biçimlenmiştir. Bu durum Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2. Şiirlerin Nazım Biçimlerine Göre Durumu

Şiirler	Nazım Biçimi
Dünya Benim	Serbest
Atatürk Gülümsedi	Serbest
Can yoldaşıma Mektuplar	Koşma
Dostlar Beni Hatırlasın	Semai/şarkı
İnsana Saygı	Çapraz K.
Yüksek Evde Oturanın Türküsü	Sarmal K.
Türküler Dolusu	Çapraz K.
Ağustos Böceği İle Karınca	Serbest
Ay Şairi	Serbest
Memleket İsterim	Üçlük
Oyuncakların Oyunağı Olmak	Serbest

Vezin / Ölçü

Şiirde ahengi sağlayan unsurların başında gelen vezin/ölçü, Çetişli’ye (2002: 45) göre “musiki/ahenk unsuru olması dolayısıyla şiirin hem iç hem dış yapısına katılmaktadır. Ancak veznin dış yapıdaki tesiri, çok etkindir. Hece ya da aruz vezninin herhangi bir kalıbını/ölçüsünü tercih eden şair, mısralarına bu sınırlar içinde vücut vermek mecburiyetindedir.” diyerek veznin şiirde iç ve dış ahengi sağlamada önemli bir işlevi yerine getirdiğine vurgu yapar. İncelemeye tabi tutulan 6. Sınıf Türkçe Ders kitabında yer alan 11 şiirde kullanılan ölçülerin durumu aşağıdaki 3 numaralı tabloda görülmektedir:

Tablo 3.Şiirlerin Ölçü Unsuruna Göre Durumu

Şiirler	Ölçü
Dünya Benim	Serbest
Atatürk Gülümsedi	Serbest
Can Yoldaşıma Mektuplar	Serbest
Dostlar Beni Hatırlasın	8’li
İnsana Saygı	Serbest
Yüksek Evde Oturanın Türküsü	8’li
Türküler Dolusu	Serbest
Ağustos Böceği İle Karınca	Serbest
Ay Şairi	Serbest
Memleket İsterim	6+12
Oyuncakların Oyunağı Olmak	Serbest

6. sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan 11 şiirin üçü dışındakilerin ölçüsü serbesttir. Söz konusu üç şiirden *Dostlar Beni Hatırlasın* ve *Yüksek Evde Oturanın Türküsü* adlı şiirler

8’li, *Memleket İsterim* adlı şiir de 6+12’li ölçü ile kaleme alınmıştır. Geri kalan şiirler ise serbest ölçü ile kaleme alınmışlardır. Tablo 4’te yer alan Aşık Veysel Şatıroğlu’na ait *Dostlar Beni Hatırlasın* adlı şiir Halk şiiri nazım biçimlerinden biri olan semaî (8’li hece ölçüsü) ile söylenmiştir. Günümüz şairlerinden Gülten Akın’a ait olan *Yüksek Evde Oturanın Türküsü* adlı şiir de 8’li ölçü ile kaleme alınmıştır. Cahit Sıtkı Tarancı’ya ait olan “*Memleket İsterim*” adlı şiirde ise iki farklı ölçü dikkat çekmektedir. Üçer mısralık dört kesitten meydana gelen şiirin her bir kesitinin ilk mısrası 6’lı diğer iki mısralar ise 12’li hece ölçüsü ile söylenmiştir. Geri kalan şiirlerde ise herhangi bir ölçü bulunmamakta, dolayısıyla serbest biçimde yazılmışlardır.

Kafiye

Şiirde en az iki mısra/dize sonundaki ses benzerliğine dayanan kafiye/uyak, anlamca ayrı sesçe birbirine uyan seslerin meydana getirdiği ahengin adıdır. Kafiye genel anlamda redif gibi bir ses tekrarı olarak da kabul edilebilir. Dört çeşit kafiye vardır. Bunlar: Bir ses/harfin benzeşmesine dayanan yarım kafiye/uyak; iki ses/harfin benzeşmesine dayanan tam kafiye/uyak; ikiden fazla sesin/harfin benzeşmesine dayanan zengin kafiye ve dize/mısra sonundaki kelimelerin son harfleri arasında üç sestenden fazla ses benzeşmesiyle veya biri diğerinin içinde bir kelime oluşturacak tarzda yapılan tunç kafiyedir.

Pek çok şiir dilinde de kullanılan kafiye/uyak, İslamiyet öncesi Türk şiirinden itibaren Halk şiirinde Divan şiirinde ve Tanzimat sonrası Yeni Türk şiirinde çoğu sanatçının açısından kullanılagelmiş, kimi sanatçılar için şiirin olmazsa olmazlarından biri olmuştur.

Çocuklara seslenen şiirlerde bulunması gereken özelliklerin başında ses tekrarlarının bir çeşidi sayılan kafiye/uyak gelir. Çocukların ilgi ve dikkatlerini çeken kafiyeli söyleyişler, hem metinlerin akılda kalmasını hem de bir çocuklarda estetik bir değer yer etmesine vesile olur. 6. sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan 11 şiirin biri dışındakilerde kafiye/uyak bulunmaktadır. Özellikle Halk şiiri etkisinde söylenmiş şiirlerde çok belirgin bir biçimde kendisini gösteren kafiye/uyak, diğer şiirlerde de dikkat çekici nitelikte kullanılmıştır, diyebiliriz. Bu durum aşağıdaki 4 numaralı tabloda görülmektedir:

Tablo 4. Şiirlerin Kafiye Unsuruna Göre Durumu

Şiirler	Kafiye
Dünya Benim	+
Atatürk Gülümsedi	+
Canyoldaşıma Mektuplar	+
Dostlar Beni Hatırlasın	+
İnsana Saygı	+
Yüksek Evde Oturanın Türküsü	+
Türküler Dolusu	+
Ağustos Böceği İle Karınca	+
Ay Şairi	+
Memleket İsterim	+
Oyuncakların Oyunağı Olmak	-

Tablo 5’te de görüleceği üzere 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan 11 şiirden sadece *Oyuncakların Oyunağı Olmak* adlı şiirde belli bir kafiye düzeni bulunmamaktadır.

Bunun dışında kalan şiirlerden Dostlar Beni Hatırlasın başta olmak üzere hemen her şiirde bir kafiye türüne rastlamak mümkündür.

Dünya Benim adlı şiirin ilk iki ve son iki mısraındaki gezginim/benim kelimelerinde im rediflerinde önce gelen “n” sesi ile yarım kafiye dikkat çeker.

Atatürk Gülümsedi adlı şiirin bütün dördlüklerinin ikinci ve dördüncü mısralarında bir kafiyeleniş dikkat çeker. Örneğin birinci dördlüğün ikinci ve dördüncü mısralarının sonundaki **girince** ve **gonca** kelimelerinde zengin kafiye; ikinci dördlüğün ikinci ve dördüncü mısralarının sonunda yer alan **yeni** ve **sevincini** kelimelerinde tam kafiye; üçüncü dördlüğün ikinci ve dördüncü mısralarının sonunda yer alan **yöntemince** ve **onca** kelimelerinde zengin kafiye gibi.

Âşık şiiri nazım biçimlerinden semaî ile yazılmış olan Dostlar Beni Hatırlasın adlı şiirden alınan üç dördlük kafiye açısından en net örnekleri bünyesinde bulundurur:

Ben giderim adım kalır

Dostlar beni hatırlasın

Düğün olur bayram gelir

Dostlar beni hatırlasın

Can kafeste durmaz uçar

Dünya bir han konan göçer

Ay dolanır yıllar geçer

Dostlar beni hatırlasın

...

Gün ikindi akşam olur

Gör ki başa neler gelir

Veysel gider adı kalır

Dostlar beni hatırlasın

Redif

Kafiye gibi bir çeşit ses tekrarı olan redif, kafiyeden farklı olarak mısra/dize sonlarında benzeşen seslerin anlam/görev ve yapı/biçim açısından benzeşmesine dayanır. Redif kelime köküne gelen eklerden meydana geldiği gibi kelimelerin kendisinden de meydana gelebilir. Redif, Klasik şiirde özellikle gazel ve kaside gibi nazım biçimlerinde söylemin ve anlamın merkezinde yer alan bir ahenk unsurudur. Öyle ki bazı şiirler redifleriyle meşhur olmuştur. Fuzûlî'nin “Su” redifli kasidesi, Ahmet Paşa'nın “Kerem” redifli kasidesi, Bâkî'nin “Sümbül” redifli kasidesi gibi. Redifin şiirdeki önemini ortaya koyan bir başka örnek Bâkî Divanı'ndaki şiirlerde yer alan rediflerin durumudur. Redifin şiirdeki işleviyle ilgili olarak Yıldırım (2016: 542) da “Klasik şairlerin, irticalen şiir söylemedikleri gibi, şiirlerini sistematik bir biçimde kurduklarını da söyleyebiliriz. Bu yapının şüphesiz en temel yönü kafiye ve redif düzenidir. Buna aruz vezin zarureti de katarsak, şair öncelikle kafiye ve redif sistemini oluşturmakta, diğer unsurları onun üzerine bina etmektedir.” diyerek şairlerin şiiri oluşturma sürecinde öncelikle kafiye, redif ve aruz kalıbını tespit ettiklerini daha sonra da şiiri söz konusu bu unsurlar çerçevesinde meydana getirdiklerini belirtir.

İncelemeye esas alınan ders kitabında yer alan şiirlerdeki redif kullanımını aşağıdaki 5 numaralı tabloda görülmektedir:

Tablo 5. Şiirlerin Redif Unsuruna Göre Durumu

Şiirler	Redif
Dünya Benim	+
Atatürk Gülümsedi	+
Can yoldaşıma Mektuplar	+
Dostlar Beni Hatırlasın	+
İnsana Saygı	+
Yüksek Evde Oturanın Türküsü	+
Türküler Dolusu	+
Ağustos Böceği İle Karınca	+
Ay Şairi	+
Memleket İsterim	+
Oyuncakların Oyuncağı Olmak	-

6. sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan 11 şiirin onunda redif yer alırken sadece *Oyuncakların Oyuncağı Olmak* adlı şiirde redife yer verilmemiştir. Söz konusu 10 şiirin çoğunluğunda ek durumundaki redifler yer alırken sadece *İnsana Saygı* adlı şiirde “yok” kelimesi; *Yüksek Evde Oturanın Türküsü* adlı şiirde “kaldı” kelimesi ve *Memleket İsterim* adlı şiirde de “olsun” kelimesi redif olarak seçilmiştir.

Dünya Benim adlı şiirdeki mısraların sonlarında yer alan **binerim/ yaşarım/ keşfederim/ gezerim/ yaşarım/ duyarım/ yaparım/ çırparım** kelimelerindeki koyulaştırılmış seslerde redifler dikkat çeker.

Can yoldaşıma Mektuplar adlı şiirin birinci kesitinin üçüncü ve beşinci mısralarındaki **gelir gibiydi/ezilir gibiydi** kelimelerindeki “**ir gibiydi**” sesleri redif “T” sesi ise yarım kafiyedir. Bu durum diğer beşliklerin son mısralarında yer alan eksilir gibiydi/esir gibiydi/gösterir gibiydi/bir gibiydi kelimelerinde de benzer biçimdedir.

İnsana Saygı şiirinde de tıpkı *Dostlar Beni Hatırlasın* şiirinde olduğu gibi belli bir düzende redifleri görmek mümkündür. Aşağıya şiirden alınan örneklerde bu durum daha net bir biçimde görülmektedir:

Bir gün güneş doğ**mayacak**,
Doğulu batılı **yok**.
Gece gündüz **olmayacak**,
İnsanın siyahı beyazı **yok**.

Dünya yeni baştan kurulacak,
Oralı buralı **yok**.
Aramızda ne Çin Seddi ne utanç duvarı
Ayrılık gayrılık **yok**.

Benim maviye dönüşen karanlığımda,
Zıtlar çelişkiler **yok**.
Ölüm bin kez bizimle,
Nötrona, atoma gerek **yok**.

Sevgiler çoğalsın gönüllerde,
Öldürmeye, savaşa yer **yok**.

Tekrarlar

Esasında daha çok ritmik bir unsur olarak da değerlendirilen tekrarlar kafiye ve rediften farklı olarak mısra/dize sonlarında değil de şiirin hemen her yerinde kullanılan ritmik bir unsurdur. Türkçe Sözlük'te (2011: 2372) “Bir mısradaki, bir müzik cümlesinde vb. de kuvvetli zamanlar ile zayıf zamanların düzenli aralıklarla tekrarlanması; ahenk, ölçü, tempo; olayların düzenli aralıklarla art arda gelmesi, düzenlilik” şeklinde tanımlanan ritim, bu tanımla şiirde birbirlerine simetrik ve paralel bir biçimde tekrarlanan sesleri ifade eder.

Kaplan (2014: 208) *Harften Sese, Harften Görüntüye Bâki'de Ses-Ahenk-Görüntü* adlı çalışmasında edebiyat-şiir ilişkisinin şekillendiği bir estetik değer olarak ahenk ve şiirde ahengi sağlama yollarından bir olan tekrarları belirtir ve şöyle der: Şiirde ahengi sağlamanın çeşitli yolları vardır. Bunların başında uyum oluşturarak şiire müzikal bir değer katan tekrarlar gelir. Tekrarlar, metin düzeyindeki tekrarlardan en alt düzeydeki ses tekrarlarına kadar, ahengi sağlamak için sairlerin her dönem başvurdukları kaynaklardan biri olmuştur. 6. sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan 11 şiirin biri dışında tamamına yakınında tekrarlara yer verildiği dikkat çeker. Aşağıdaki 6 numaralı tabloda duru daha net bir biçimde görülmektedir:

Tablo 6. Şiirlerin Tekrar Unsuruna Göre Durumu

Şiirler	Tekrarlar
Dünya Benim	+
Atatürk Gülümsedi	+
Canyoldaşıma Mektuplar	+
Dostlar Beni Hatırlasın	+
İnsana Saygı	+
Yüksek Evde Oturanın Türküsü	+
Türküler Dolusu	+
Ağustos Böceği İle Karınca	+
Ay Şairi	+
Memleket İsterim	+
Oyuncakların Oyuncağı Olmak	+

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan şiirlerin tamamında çeşitli düzeylerde tekrarlar kendisini göstermektedir. Aynı zamanda birer ses tekrarı olan kafiye ve redifin var olduğu şiirler başta olmak üzere şiirlerin büyük çoğunluğunda tekrarlara yer verilmiştir. Söz konusu tekrarların bir kısmı mısra, bir kısmı kelime grubu, bir kısmı kelime ve bir kısmı da hece/ses düzeyindedir.

Dünya Benim adlı şiirin birinci dizesini oluşturan **Ben yorulmaz bir gezginim** şiirin sondan bir önceki dizesinde tekrarlanarak şiirin anlamsal kompozisyonuna önemli bir değer katmaktadır. Şiirin birinci mısrasında kendisini yorulmaz bir gezgin olarak niteleyen şair 15 dizede okuduğu kitaplar sayesinde bütün dünyayı dolaştığını belirttikten sonra sondan bir önceki dizede **Ben yorulmaz bir gezginim** sözlerini tekrarladıktan sonra **Kitaplarım, kitaplarım var benim** diyerek kitaplarıyla yaptığı yolculukları belirtir ve şiirin hem başında hem de sonunda bu sözleri tekrarlar.

Aynı şiirde geçen “**Yürürüm kimi zaman kızgın çöllerde/Kimi zaman gemilere, uçaklara binerim/kimi zaman dünya dar gelir bana**” dizelerinde “**kimi zaman**” tekrarları dikkat çeker.

Atatürk Gülümsedi adlı şiirin altı yerinde “Atatürk gülümsedi öğretmenim” mısraının tekrarı söz konusudur. Aynı şiirin yedi, sekiz ve dokuzuncu kesitlerinde tekrarlan “baktı ki” ifadeleri şiire estetik açıdan önemli bir değer katmakta, şiirin anlam ve duygudüşünce boyutuna renk katmaktadır.

Canyoldaşıma Mektuplar adlı şiirin ilk iki mısramında geçen “Atlılar gördüm/Yağız atlar... doru atlar..kır atlar..” ve son kesitinde yer alan “Bu millet ölür mü, ölür müydü hiç” mısraındaki “ölür mü, ölür müydü hiç” tekrarları da anlamı üzerine çeken tekrarlar olarak dikkat çeker.

Âşık Veysel Şatıroğlu’nun ünlü *Dostlar Beni Hatırlasın* adlı semaî nazım biçimindeki şiirinde, birinci dördlüğün ikinci ve dördüncü mısralarında tekrarlanan **Dostlar beni hatırlasın**” sözleri diğer dördlüklerin de son mısralarında tekrarlanarak, şiiri çarkı nazım biçimine yaklaştırmıştır.

İnsana Saygı adlı şiirde şiiri meydana getiren kesitlerin ikinci mısralarında “**yok**” kelimesi tekrarlanmış ve bu anlamda şiire estetik bir özellik katmıştır. Benzer bir kullanım *Yüksek Evde Oturmanın Türküsü* adlı şiirde Gülten Akın tarafından şiiri meydana getiren kesitlerin ilk mısramında tekrarlanan **Evleri yüksek kurdular** sözleri ile sağlanmışır.

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı içinde yer alan 11 şiirden estetik unsurlar açısından en zengin olanı hiç kuşkusuz *Türküler Dolusu* adlı şiirdir. Şiir başında “Şairim” ifadesini kullanan şair, şiiri ilerleyen kesitlerinin başında bu sözü tekrarlayarak, bir yandan kendi şairliğine vurgu yapmakta bir yandan da türkülerle kendi durumu arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Şiirde yer asıl tekrarlar “Ah bu türküler/Ah bu türküler, köy türküler” mısralarıdır. Şair her kesitin başında bu sözleri tekrarlayarak şiire hem estetik açıdan hem de anlam ve vurgu açısından bir zenginlik katmaya çalışmış ve bunu da büyük oranda başarmıştır.

Ders kitabında yer alan *Ağustos Böceği İle Karınca* adlı şiir sadece bir mısradaki tekrar/ikileme tespit edilmiştir. Şair, şiirin ikinci kesitinin ilk mısramını oluşturan “**Çalmış çalmış söylemiş**” sözlerinde çalmış çalmış” ile bir tekrar yaparak, Ağustos böceğinin çevresindekileri eğlendirme sürecine bir süreklilik katmaya çalışmıştır.

Tekrarların kendisi gösterdiği bir başka şiir *Ay Şairi*’dir. Şiirin belli kesitlerinde geçen “**Dişlerini göstere göstere/Karanlığı sürüye sürüye?** Parmağıyla göstere göstere mısralarındaki “**göstere göstere; sürüye sürüye ve göstere göstere**” tekrarları ile şair şiire estetik bir özellik kazandırmaya çalışmıştır.

Tekrarların çok belirgin bir biçimde kendisini gösterdiği şiirlerin başında Cahit Sıtkı Tarancı’nın ünlü *Memleket İsterim* adlı şiiri gelmektedir. Dört tane üçlükten meydana gelen şiirin her bir üçlüğünün başında tekrarlanan “**Memleket isterim**” mısraı kendisinden sonra gelen iki mısra için bir önkoşul olarak dikkat çeker. Aynı şiirin her bir üçlüğünün ikinci ve üçüncü mısralarındaki “olsun” redifleri de dikkat çeken bir başka tekrar unsurudur.

Memleket isterim

Gök mavi, dal yeşil, tarla sarı olsun;
Kuşların çiçeklerin diyarı olsun.

Memleket isterim

Ne başta dert, ne gönülde hasret olsun;
Kardeş kavgasına bir nihayet olsun.

Memleket isterim

Ne zengin fakir, ne sen ben farkı olsun;
Kış günü herkesin evi barkı olsun.

Memleket isterim

Yaşamak, sevmek gibi gönülden olsun;
Olursa bir şikâyet ölümden olsun.

Tekrarlar konusu ile ilgili olarak belki de en az örneğin bulunduğu şiir olan *Oyuncakların Oyuncağı Olmak* adlı şiirin birkaç yerinde şairin “baba” diyerek babasına seslenmesi hem ritmik hem de duygusal anlamda şiire bir estetik değer kazandırmıştır, diyebiliriz. Aynı şiirin ilk mısralarında geçen “Alkış alkış” ikilemeleri de bir başka tekrar örneği olarak kabul edilebilir.

Simetrik ve Paralellikler

Şiirde estetik bir unsur olarak tekrarlar kadar dikkat çeken bir başka unsur da simetrik ve paralel söyleyişlerdir. Simetri kelimesi Türkçe Sözlük’te “bakışım” anlamında kullanılmakta olup, bu kullanım ile “iki ya da daha çok şey arasında konum, biçim ve belirli bir eksene göre ölçü uygunluğu” biçiminde tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 2010:238). Kelimenin anlamlarından bir tanesi de güzellikle ilgilidir. Buna göre simetri, mükemmel uyum/orantıya bağlı olan veya mükemmel uyum ile nitelendirilen güzellik; ya da dengeli uyumdan kaynaklanan şekillerin güzelliği anlamlarında kullanılmaktadır. Kelimenin bu anlamına göre simetri, estetik ve güzellikle iç içedir.³ Simetri ve orantı estetik bir unsurun sahip olması gereken özelliklerden biri kabul edilir. M. Ergun estetik bir unsurdaki simetri ile ilgili olarak “Güzel olan bir bütünün parçaları arasında ölçüye dayalı bir düzen vardır. Doğadaki güzellik büyük ölçüde simetriye bağlıdır. Canlıların bedeni sağ ve sol olarak simetiktir. Sanat eserlerinin de güzel olarak algılanmasında simetri çok önemlidir.”⁴ diyerek her hangi bir nesneye karşı geliştireceğimiz estetik yaklaşımda simetrinin ne kadar önemli bir rol oynadığına vurgu yapar.

Edebiyatta özellikle şiirde şairlerin simetrik ve paralel söyleyişlerin imkânlarından her vesile ile yararlandıkları, bu çerçevede çok sayıda şiir oluşturdukları görülür. Bu bağlamda Cem Dilçin bir çalışmasında Divan şiirindeki simetrik ve paralel söyleyiş ile

³ <http://dictionary.reference.com/browse/symmetry>: 09.0410.2017

⁴ mustafaergun.com.tr/wordpress/wp-content/uploads/2015/11/sanatfelsefesi.pdf. 23.02.2018

İlgili olarak, bu tür söyleyişleri kendi içinde beytin her iki dizisinin bütününe kapsayan tam simetri ve paralellikler; beytin dizelerinin başını ya da sonunu kapsayan yarı simetri ve paralellikler ve beytin söz yapısından dolayı ilk bakışta kendini göstermeyen ancak cümlelerin öğelerinin dikey ilişkileri açısından yeniden düzenlenmesiyle ortaya çıkan karışık simetri ve paralellikler olmak üzere üç grupta değerlendirir (Dilçin, 2011:294-295).

6. Sınıf Türkçe Ders kitabında yer alan 11 şiirde tespit edilen simetrik ve paralel söyleyişler 7 numaralı tabloda toplu bir biçimde verilmiştir:

Tablo 7. Şiirlerin Simetrik ve Paralel Unsuruna Göre Durumu

Şiirler	Simetri ve Paralel
Dünya Benim	+
Atatürk Gülümsedi	+
Canyoldaşıma Mektuplar	+
Dostlar Beni Hatırlasın	+
İnsana Saygı	+
Yüksek Evde Oturanın Türküsü	+
Türküler Dolusu	+
Ağustos Böceği İle Karınca	+
Ay Şairi	-
Memleket İsterim	+
Oyuncakların Oyuncağı Olmak	-

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan 11 şiirin büyük çoğunluğunda farklı oranlarda olsa da birtakım simetrik ve paralel söyleyişler dikkat çeker. Aşağıdaki 8 numaralı tabloda daha net bir biçimde görüleceği üzere söz konusu şiirlerden sadece *Ay Şairi* ve *Oyuncakların Oyuncağı Olmak* adlı şiirlerde bu türden örnekler yer almamakta, diğer şiirlerde ise örneklere rastlamaktayız:

6. sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan 11 şiir simetri ve paralel söyleyiş açısından değerlendirildiği zaman karşımıza sanat değeri yüksek örneklerin çıktığını görürüz. *Dünya Benim* adlı şiirde geçen “Nice nice dostlarım var çok uzaklarda/**Gün gün** onlarla birlikte yaşarım”; “Yürürüm **kimi zaman** kızgın çöllerde/**Kimi zaman** gemilere, uçaklara binerim.” dizelerinde simetrik ve paralel söyleyiş örnekleri dikkat çeker.

Memleket İsterim adlı şiirin ikinci ve üçüncü üçlüğünün ikinci mısralarının başında yer alan “**ne.... ne...**” ifadeleri bir yandan tekrar, bir yandan da simetrik ve paralel unsurları barındırmaktadır. Aynı şiirde aşağıda koyulaştırılmış ifadeler de kendi içinde bir simetri ve paralel söyleyişi barındırmaktadır, diyebiliriz.

Memleket isterim

Gök mavi, dal yeşil, tarla **sarı olsun**;
Kuşların çiçeklerin diyarı **olsun**.

Memleket isterim

Ne başta dert, ne gönülden **hasret olsun**;
Kardeş kavgasına bir **nihayet olsun**.

Memleket isterim

Ne zengin fakir, ne sen ben **farkı olsun**;
Kış günü herkesin evi **barkı olsun**.

Memleket isterim

Yaşamak, sevmek gibi **gönülden olsun;**
Olursa bir şikâyet **ölümden olsun.**

Yüksek Evde Oturanın Türküsü adlı şiirde çok dikkat çekici bir simetrik ve paralel bir söyleyiş dikkat çeker. İki dördlük bir beşlikten meydana gelen şiirin ilk iki kesitinin üçüncü dizelerini oluşturan **Sular aşağıda kaldı-Bakışlar uzakta kaldı** ile üçüncü kesitinin dördüncü dizesindeki **Topraklar uzakta kaldı** sözleri bir yandan simetrik bir yandan da paralel bir söyleyişi yansıtmaktadır.

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun ünlü *Türküler Dolusu* adlı şiiri estetik unsurların en fazla kendisini gösterdiği şiirdir. Şiirde simetrik ve paralel söyleyişlere dair birkaç örnek bulunmaktadır. Şiirin hemen başında tekrarlanan **Şairim** kelimesi simetrik bir biçimde ikinci kesitin başında da tekrarlanmış; daha sonraki kesitlerin başlarında tekrarlanan **Ah bu türküler/Ah bu türküler köy türkülerini** sözleri de bir başka simetrik söyleyişi karşılamaktadır.

İmge

Hayal, imaj, çağrışım gibi anlamlara da gelen imge, resim ve heykel gibi sanatın bazı dalları yanında edebiyatta da kendisi gösteren bir kavramdır. Latince *imago* sözcüğünden gelen imge kelimesi ile ilgili olarak TDK Türkçe Sözlük'te (2011: 1182) 1. "Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya. 2. Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj. 3. Duyularla alınan bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj."; denilmişken Uğur (2003: 224) da imgeyi "Birbirinden az ya da çok uzak iki alana ait iki nesnenin birbirine yaklaşması." olarak kabul eder. Aksan (1995: 32) ise "İmge sanatçının çeşitli duyularıyla algıladığı özel, özgün bir görüntünün dille aktarılışıdır, bir betimleme değil, öznel bir yorumlama sayılabilir diyerek imgenin özgün ve öznel bir özelliğine işaret eder.

Bu tanım ve değerlendirmeler ışığında imgenin sanatçı tarafından özgün bir biçimde ortaya konulan ve yeni bir çağrışım ve hayal ürünü olarak metinde yer bulan bir çeşit benzetme olarak tanımlanması mümkündür. Buradaki benzetmeden maksat, farklı anlam boyutlarında olan kavramların birbirine yaklaştırılması (benzetilmesi) olduğunu belirtmek gerekir. 6. *Sınıf Türkçe Ders Kitabında* yer alan ve büyük çoğunluğu didaktik olmasına rağmen sekiz şiirde imgeye örnek söyleyişler bulunmaktadır. Aşağıdaki 8 numaralı tabloda şiirlerdeki imge kullanımının durumu yer almaktadır:

Tablo 8. Şiirlerin İmge Unsuruna Göre Durumu

Şiirler	İmge
Dünya Benim	+
Atatürk Gülümsedi	+
Canyoldaşıma Mektuplar	+
Dostlar Beni Hatırlasın	+
İnsana Saygı	+
Yüksek Evde Oturanın Türküsü	+
Türküler Dolusu	+
Ağustos Böceği İle Karınca	-
Ay Şairi	+
Memleket İsterim	-
Oyuncakların Oyunağı Olmak	+

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi *Ağustos Böceği İle Karınca* ve *Memleket İsterim* bir-iki şiir dışında birçok şiirde imgenin varlığına şahit oluruz. Örneğin *Dünya Benim* adlı şiirde “**Göz değmemiş ülkelere** yolculuklar yaparım”; Atatürk Gülümsedi adlı şiirde “**Kapkara bulutlar inmiş ışıklı gözlerine**”; *Canyoldaşıma Mektuplar* adlı şiirde “**Tel örgülerde diken diken kader**”; *Dostlar Beni Hatırlasın* adlı şiirde “**Can kafeste durmaz uçar/Dünya bir han konan göçer**”; *İnsana Saygı* adlı şiirde “**Bakışlar uzakta kaldı/Uzakta kaldı dostluklar; Türküler Dolusu** adlı şiirde **Ah bu türküler köy türküleri/Dilimizin tuzu biberi**; Ay Şairi adlı şiirde **Güvercin uçtu, buluta kondu/Danstaydı o sıra uçurtmalar**, *Oyuncakların Oyuncağı Olmak* adlı şiirde **tahta attan çocukluk, alkış alkış koşup gelmek** örnekleri gibi.

Edebî Sanatlar

Edebî sanat, günlük dile ait unsurların bir üst/entelektüel dil çerçevesinde estetik kaygılarla çeşitli ifade biçimleri çerçevesinde kullanılması durumudur. Edebî sanat, sözün etkileyciliğini artırmak, sesin ve sözün gerçek anlamı dışında başka başka çağrışımlara kapı aralaması amacıyla gerçekleştirilir. Çoğunlukla şiir dilinde söz konusu olan edebî sanatlar bazı durumlarda sanat eserinin ve sanatkârın gücünü ortaya koyan bir araçtır.

Dilçin (1986: 405), edebî sanatları söz sanatları olarak ifade eder ve sonra da bunları kendi içinde mecazlar (teşbih, istiare, mecaz-ı Mürsel, kinaye, tariz, teşhis ve intak), anlamla ilgili sanatlar (iham, tevriye, tenasüb, leff ü neşr, tecahül-i arif, hüsn-i talil, mübalağa, tezad, nida, istifham, telmih, irsal-i mesel) ve sözle ilgili sanatlar (cına, iştikak, akis, iade, muamma ve lugaz, akrostiş, leb-değmez) olmak üzere üç grupta değerlendirerek mecaz sanatlarını sözcüklerin gerçek anlamlarının dışında kullanımı; anlamla ilgili sanatları, bir sözcüğün ya da birbiriyle anlam ilişkisi bulunan sözcüklerin gerçek anlamlarıyla yapılan sanatlar ve söz ile ilgili sanatları da sözcüğün anlamı dikkate alınmadan, yapısına söylenişine ve yazılışına esas alan sanatlar olarak kabul eder.

5.Sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan şiirlerin birçoğunda başta teşbih olmak üzere istiare, istifham, teşhis ve intak, tenasüp, tezat ve tekrar gibi edebî sanatların kullanıldığı dikkat çeker. Söz konusu edebî sanatların kullanım sıklığında ağırlıklı olarak teşbih/benzetme sanatının varlığı dikkat çekici orandadır. Ayrıca *Ağustos Böceği İle Karınca* gibi fabl türü şiirlerde teşhis ve intak sanatı ve istifham/soru sorma sanatı da ayrıca dikkat çeken edebî sanatlar arasındadır. Aşağıdaki tabloda edebî sanatların kullanım durumu verilmiştir:

Tablo 9. Şiirlerde Edebî Sanatların Kullanım Durumu

Şiirler	Edebî Sanatlar
Dünya Benim	+
Atatürk Gülümsedi	+
Canyoldaşıma Mektuplar	+
Dostlar Beni Hatırlasın	+
İnsana Saygı	+
Yüksek Evde Oturanın Türküsü	+
Türküler Dolusu	+
Ağustos Böceği İle Karınca	+
Ay Şairi	+
Memleket İsterim	+
Oyuncakların Oyuncağı Olmak	+

Tablo 9'da da görüldüğü üzere 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan şiirlerin tamamında çeşitli edebî sanatlarla örnekler bulunmaktadır. Özellikle teşbih sanatı söz konusu sanatlar içinde öne çıkarılır, diyebiliriz.

Ben yorulmaz bir gezginim (Dünya Benim/ Teşbih-Benzetme)
Bora gibi kasırğa gibi Atatürk'üm (Atatürk Gülümsedi/ Teşbih-Benzetme)
Bir vatan şahlanmıştı balam (Canyoldaşıma Mektuplar/İstiare)

Nal sesleri vardı zamanda

Uzak yakın

Gecedен sabaha doğru sesler

Akın akın

Artar eksilir gibiydi (Canyoldaşıma Mektuplar/Tezat)

Can kafeste durmaz uçar (Dostlar Beni Hatırlasın/İstiare)

Dünya bir han konan göçer (Dostlar Beni Hatırlasın/Teşbih-Benzetme)

Ay dolandır yıllar geçer (Dostlar Beni Hatırlasın/Tenasüp)

Evleri yüksek kurdular (Yüksek Evde Oturanın Türküsü/Tekrir)

Benim maviye dönüşen karanlığında (İnsana Saygı/İstiare)

Zifiri karanlıkta gelse şiirin hası Ayak seslerinden tanırım (Türküler Dolusu/Teşhis)

Ah bu türküler

Türkülerimiz

Ana sütü gibi candan

Ana sütü gibi temiz (Türküler Dolusu/Teşbih-Benzetme)

Ah bu türküler, köy türküleri

Mis gibi insan kokar, mis gibi toprak (Türküler Dolusu/Teşbih-Benzetme)

Ağustos Böceği ile Karınca adlı şiir türü itibariyle fabl olduğu için şiire hâkim olan edebî sanat Teşhis ve İntaktır.

Güldü Aydede

Dişlerini göstere göstere (Ay Şairi/Teşhis-Kişileştirme)

Yıldızlar koştu geldi

Karanlığı sürüye sürüye (Ay Şairi/Teşhis-Kişileştirme)

Arkadaşım neden göremesin ki

Düşlerin uçtuğunu (Ay Şairi/İstifham/Soru sorma sanatı)

Söyle baba,

Kim kurtaracak çocukları,

Sanal oyuncakların

Oyuncağı olmaktan kim? (Oyuncakların Oyuncağı Olmak-İstifham/Soru Sorma)

Tartışma ve Sonuç

Ders kitapları, hedeflenen kazanımlara ulaşılması noktasında yaygın olarak kullanılan eğitim-öğretim materyalleri arasında yer alır. Diğer disiplinlerde olduğu gibi Türkçe derslerinde de ders kitaplarından yararlanılmaktadır. Bu nedenle ders kitaplarıyla ilgili farklı konularda çok sayıda araştırma yapılmış (Baş, 2003; Karatay, 2007; Zorbaz, 2007; Göçer, 2008; Yağmur, 2009; Solak ve Yaylı, 2009; Karadağ, 2010; Okur ve Arı,

2013) ve bu araştırmalar aracılığıyla eğitim-öğretim ortamları betimlenerek yaşanan sorunlara çözüm aranmıştır. Aynı zamanda Türkçe ders kitapları aracılığıyla öğrencilere birçok değer ve bakış açısı kazandırılmaya çalışılmış (Yaman, Taflan ve Çolak, 2009; Doğan ve Gülüşen, 2011; Kaygana, Yapıcı ve Aygan, 2013) ve öğrencilerde estetik bir uyanış meydana getirmek amaçlanmıştır.

Bu araştırmada da 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan 11 şiir ele alınarak şiirler estetik unsurlar bakımından incelenmiştir. Genel olarak bakıldığında şiirlerin estetik unsurların birçoğunu barındırdığı; biçim ve içerik açısından zengin oldukları tespit edilmiştir. Yine aynı zamanda 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan şiirlerin edebî metinlerde bulunması gereken özelliklerin çoğunu barındırdığı ve nazım birimi, nazım biçimi, ölçü, kafiye, redif ve imge kullanımı açısından zengin örnekler içerdikleri tespit edilmiştir.

6. sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan şiirlerde estetik açıdan sıkça işlenen unsurların başında kafiye gelmektedir. *Oyuncakların Oyuncağı Olmak* adlı şiir dışında hemen bütün şiirlerde kafiye bulunmaktadır. Aynı durum redif için de söz konusudur.

6. sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan şiirlerin tamamında çeşitli düzeyde tekrarlara yer verilmiştir. Aynı zamanda birer ses tekrarı olan kafiye ve redifin var olduğu şiirler başta olmak üzere şiirlerin büyük çoğunluğunda tekrarlara yer verilmesi, söz konusu tekrarların bir kısmının mısra, bir kısmının kelime grubu, bir kısmının kelime ve bir kısmının da hece/ses düzeyinde olması ders kitabına alınan metinlerin seçiminde titiz davranıldığını göstermektedir.

6. sınıf Türkçe Ders Kitabında yer alan şiirlerin çoğunda başta teşbih olmak üzere istiare, istifham, teşhis ve intak, tenasüp, tezat ve tekrar gibi edebî sanatların kullanıldığı tespit edilmiştir. Teşbih/benzetme sanatı, edebî sanatlar arasında en çok tercih edilendir.

Öneriler

1. Türkçe ders kitaplarında yer alacak şiir metinleri, çocuklarda estetik değer bilincinin sağlıklı bir biçimde oluşması açısından basitten karmaşığa, kolaydan zora doğru gibi eğitimin belli başlı ilkeleri dikkate alınarak seçilmelidir.

2. Türkçe ders kitaplarında yer alacak şiirler, öncelikle Türk edebiyatının seçkin örnekleri arasından ve aynı zamanda çocuğa görelilik ilkesi göz önünde bulundurularak seçilmelidir.

3. Bu çalışmada, her ne kadar 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan şiirlerin estetik açıdan değerlendirilmesi yapılmış ise de ders kitaplarına alınacak şiirler, öğrencilere sadece estetik değer bilincini vermek dışında birtakım millî, manevî, bireysel, toplumsal ve evrensel değerlerin aktarımında aracı olacağı düşüncesinden hareketle daha titiz bir biçimde seçilmelidir.

4. Türkçe ders kitaplarında yer alacak şiirler, sadece ders kitaplarıyla sınırlı olmamalı, öğrencilerin şiirlerin yer aldığı kitaplarla tanışması yoluna gidilmelidir. Öğrencilerin söz konusu şiir kitaplarını okuması, hem şiir türüyle daha içli dışlı olmalarına hem de okudukları şiirleri güzel-iyi/kötü-çirkin gibi estetik açıdan değerlendirmelerini sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Ada A. (2018). *Şiir Tekniği ve Estetik*. 03.11.2018: <http://sonsuzat.blogspot.com/2009/03/siir-teknigi-ve-estetik.html>.
- Aksan, D. (1995). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Baş, B. (2003). Altıncı Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Metin Türleri Üzerine Bir İnceleme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13(13), 257.
- Bozkurt, N. (2004). *Sanat ve Estetik Kuramları* (3. Basım). Bursa: Asa Kitabevi.
- Bozkurt, B.Ü. ve Canlı, S. (2017). *İlköğretim Türkçe 6. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Çetişli, İ. (2002). *Metin Tahlillerine Giriş Şiir*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayıncılık.
- Dilçin, C. (1986). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Dilçin, C. (2011). *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Kabalı Yayınevi
- Doğan, B. ve Gülüşen, A. (2011). Türkçe Ders Kitaplarındaki (6–8) Metinlerin Değerler Bakımından İncelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 75-102.
- Ergün, M. (2010). Estetik (Sanat Felsefesi). *Felsefeye Giriş (Estetik)*, 1-1.
- Göçer, A. (2008). İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarının Ölçme ve Değerlendirme Açısından İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1).
- Göçgün, Ö. (2006). *Batılılaşma Yolunda: Tanzimat Sonrası Arayışlar Devrinde Şiir-Tiyatro-Hikâye ve Roman. Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi C.VII*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gündüz, E. ve Sevimli, E. (2016). Nesîmî'nin "Senden Dönmezem" Redifli Gazeline Estetik Bir Yaklaşım. *SEFAD*, (36), 97-124.
- Kaplan, H. (2014). Harften Sese, Harften Görüntüye Bâkî'de Ses-Ahenk-Görüntü. *Türklük Bilimi Araştırmaları, TÜBAR*, 36 / XXXVI, 207-225.
- Karadağ, Ö. (2010). 2005 Türkçe Programına Göre Hazırlanmış İlköğretim Birinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarının Kelime Hazinesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 27 (27), 423-436.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karatay, H. (2007) Kelime Öğretimi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(1), 141-153.
- Kaygana, M., Yapıcı, Ş. ve Aytan, T. (2013). Türkçe Ders Kitaplarında Değer Eğitimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 657-669.
- Koç, T. (2009). *İslâm Estetiği*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Okur, A. ve Arı, G. (2013). 6, 7, 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Okunabilirliği. *İlköğretim Online*, 12(1).
- Solak, M. ve Yaylı, D. (2009). İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarının Türler Açısından İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 2(9).
- Symmetry, 04.10.2017 tarihinde <http://dictionary.reference.com/browse/symmetry>: adresinden alındı.
- Tunalı, İ. (1989). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Türkçe Sözlük (2010). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğur, N. (2003). *Anlambilim Sözcüğün Anlam Açılımı*, Ankara: Doruk Yayınları.
- Yağmur, K. (2009). Türkçe Ders Kitapları Dil Gelişimini Ne Oranda Desteklemektedir? *Cito Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 2, 53-64.

- Yaman, H. ve Taflan, S., Çolak, S. (2009). İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7 (18), 107-120.
- Yıldırım, A. (2016). Klasik Şiirin Nasıl Söylendiği / Yazıldığına Dair Şeyh Gâlib'in İki Musammat Gazeli, *Journal of Turkish Language and Literature*. 2 (1), 535-544.
- Zorbaz, K.Z. (2007). Türkçe Ders Kitaplarındaki Masalların Kelime - Cümle Uzunlukları ve Okunabilirlik Düzeyleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3 (1), 87-101.

**TUTOR DESTEKLİ ÖĞRETİM MODELİ'NİN YABANCI ÖĞRENCİLERİN
TÜRKÇE KONUŞMA BECERİLERİNE VE KAYGI DÜZEYLERİNE ETKİSİ**
THE EFFECT OF TUTOR SUPPORTED TEACHING MODEL ON TURKISH
SPEAKING SKILLS AND ANXIETY LEVELS OF FOREIGN STUDENTS
BAHADIR GÜCÜYETER

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı
Assoc. Prof. Atatürk University Kazım Karabekir Faculty of Education Department of Turkish Language and Literature Education
bahadirgucuyeter@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1041-9118>

İZZET ŞEREF

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı,
Assist. Prof. Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Education Department of Turkish Language Teaching
izzet.serf@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-9379-1373>

AHMET KARADOĞAN

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı
Res. Assist. Atatürk University Kazım Karabekir Faculty of Education Department of Turkish Language and Literature Education
karadoganahmet@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7183-3929>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 15.10.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 17.01.2019

Sayfa-Pages : 535-552

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4054>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunilaed>

This article was checked by

 iThenticate

TUTOR DESTEKLİ ÖĞRETİM MODELİ'NİN YABANCI ÖĞRENCİLERİN TÜRKÇE KONUŞMA BECERİLERİNE VE KAYGI DÜZEYLERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF TUTOR SUPPORTED TEACHING MODEL ON
TURKISH SPEAKING SKILLS AND ANXIETY LEVELS OF FOREIGN
STUDENTS

BAHADIR GÜCÜYETER - İZZET ŞEREF - AHMET KARADOĞAN

Öz

Bu çalışmanın amacı, Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B1 seviyesindeki öğrencilerin Türkçe konuşma becerilerine ve konuşma kaygılarına etkisini ortaya koymaktır. Bununla birlikte uygulamayı yapan tutorların raporlarından hareketle ulaşılan bulguları daha somut bir şekilde ifade etmektir. Araştırmada karma yöntemli desenlerden olan açılımlı sıralı desen tercih edilmiştir. Çalışmanın nicel deseni, ön test-son test kontrol gruplu deneysel desendir. Nitel boyutu ise nitel araştırma desenlerinden olgubilimsel desende planlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 2017-2018 öğretim dönemi Atatürk Üniversitesi Türkçe Öğretimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATATÖMER) B1 seviyesinde Türkçe öğrenen 12 yabancı öğrenciden oluşmaktadır. Uygulamayı yapan tutorlar ise Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği son sınıf öğrencileri arasından seçilmiştir. Çalışmanın nicel verileri "İkinci Dil Konuşma Kaygısı Ölçeği" ve "Konuşma Becerisi Değerlendirme Ölçeği" aracılığıyla, nitel verileri ise tutorların süreçle ilgili her haftanın sonunda yazdıkları raporlarla toplanmıştır. Nicel verilerin analizinde Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır. Nitel veriler olan raporlar doğrudan sunulmuş ve araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin Türkçe konuşma kaygılarını azaltmada etkili olmadığı ancak Türkçe konuşma becerilerini geliştirmede katkı sağladığı görülmüştür. Ayrıca tutor raporlarına göre, ilgili

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of the Tutor Supported Learning Model on Turkish speaking skills and speaking concerns of B1 students who learn Turkish as a foreign language. With Tutor reports, data will be more concrete. The explanatory designs, which are among the mixed method designs, were used in this research. The quantitative design of the study was the experimental design with pre-test and post-test control group. The qualitative dimension was planned in the phenomenological design of qualitative research designs. Study group of the study 2017-2018 academic years Atatürk University Turkish Teaching Research and Application Center (ATATÖMER) consists of 12 foreign students learning Turkish at B1 level. The tutors who made the application were selected among the last year students of Atatürk University, Kâzım Karabekir Faculty of Education, Turkish Language and Literature Teaching. The quantitative data of the study were collected through the "Second Language Speaking Anxiety Scale" and "Speaking Skill Assessment Scale" and the qualitative data were collected by the reports written by the tutors at the end of each week. The Wilcoxon Test was used in the analyses of the quantitative data. Reports with qualitative data were presented directly and evaluated by the researchers. As a result, it was observed that the Tutor Supported Learning Model was not effective in reducing the Turkish speaking anxiety of students who learn Turkish as a foreign language. However, it was observed that it contributed to the development of Turkish speaking skills. Furthermore, according to

model temelli tasarlanan öğretim sürecinin başarılı olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılara Türkçe öğretimi, Tutor Destekli Öğretim Modeli, konuşma kaygısı, konuşma becerisi.

the tutor reports, it can be said that the teaching process based on the model was successful.

Key Words: Teaching Turkish to foreigners, Tutor Supported Learning Model, speaking anxiety, speaking skill.

Giriş

İngilizce bir kelime olan tutor sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te; özel öğretmen, ders vermek, özel ders vermek, belletici eğitmen, özel hoca anlamlarına gelmektedir. Bu bilgiler ışığında tutor kelimesini eğitsel bağlamda “özel ders veren yetkin kişi” olarak tanımlamak mümkündür (Türk Dil Kurumu, 2014). Tutor Destekli Öğretim ise öğrencilerin öğrenme güçlüğü yaşadığı konuları öğrenmelerinde önemli katkılar sağlayan bir bireysel öğretim etkinliğidir. Bu model temelde öğrencilerin öğrenmelerinde belli bir konuyla ilgili olarak bireysel yardım almalarını içerir. Genellikle, öğrenciye verilen bir ödevde veya öğrencinin aldığı bir derste karşılaştığı güçlüklerin çözümüne yönelik olarak öğrenciye verilen bireysel öğretim etkinliklerini içerir (Tan, 2005: 134). Ancak özel ders, içerik ve anlam olarak bu kavramdan farklılaşmaktadır. Tutor Destekli Öğretim’de ücret öncelikli amaç değildir. Buradaki temel amaç öğrencinin anlamadığı konuların kavratılmasıdır. İkinci olarak ise özel ders veren kişinin tüm konuları anlatmasına ve tekrar etmesidir.

Öğrencinin öğrendiği konular dışında anlamakta güçlük çekilen bölümlerle ilgili kişisel öğretim desteği görmesi olarak görülen bu öğretim etkinliği konuların bütünü ile ilgili değildir. Öğretim esnasında anlamakta güçlük çekilen bölümlerin ayrı ayrı ele alınıp kavratılmasına dayanmaktadır. Anlamakta güçlük çekilen bu bölümlerle ilgili yardım isteyen öğrencilerin olması yani gönüllülük bu etkinlikte esastır.

Gönüllü olmayan ve bu etkinliğe katılmak istemeyen öğrencilerin zorlanması bu yöntemin etkililiğini azaltabilecektir. Gerçekten öğrenme isteği olan öğrencilere tutor hizmeti verilmelidir. Amacı sadece verilen bir ödevden yüksek puan almak olup, gerçek anlamda öğrenme isteği olmayan öğrencilere zaman ayrılmamalıdır (Tan, 2005: 135).

Tutor Destekli Öğretim’de öğretmenin yükünü hafifletmek amaçlanmaktadır. Öğrencinin anlamadığı konuları ya da soruları öğretmene sorması elbette istenen bir durumdur. Ancak bu durum dersin aksamasına, yavaşlamasına sebep olabilir. En önemlisi de her öğrencinin anlamadığı şeyleri soracak öz güvene ya da ders ilgisine sahip olmamasıdır. Bu sebeple; öğrenciye bireysel olarak eksiklerini gösterecek kişi, yani tutor genelde öğretmen dışında o konuyu iyi bilen bir üst sınıf öğrencisi veya konuyu yeterli düzeyde bilen (üniversitelerdeki araştırma görevlisi gibi) kişilerden oluşmaktadır (Tan, 2005: 134). Bu kişilerin öğretmen dışındaki kişilerden oluşması öğrencinin farklı ve daha samimi bir ortamda konuyu anlama düzeyini artırabilir. Sayının bir ya da iki olmasından dolayı samimi bir ortam olacağından anlaşılmayan bölümlerin daha rahat bir şekilde ele alınabileceği de düşünülebilir. Bunun yanında Roscoe & Chi’ye (2007) göre Tutor Destekli Öğretim’in en ilgi çekici yönlerinden biri, tutor konumundakilerin diğer öğrencileri eğittiği, hem öğrenenler hem de öğretmenler için öğrenmeyi destekleme potansiyelidir. Pettenati vd.’ne (2000) göre ise tutor, çalışma aktivitesinin örgütlenmesinde ve öz değerlendirmede denetimin sağlanmasında önem arz etmektedir.

Tutor Destekli Öğretim’de belli bir konuyla ilgili direkt olarak öğrenciye bilgi verilmez. Öncelikle öğrenci dinlenir. Öğrencinin neleri bilip, neleri bilmediğini anlamak

için dinlenmesi, öğrenme eksikliklerinin giderilmesi açısından çok önemlidir. Tutor hizmeti bazen aynı türden projeleri veya öğrenme eksikleri olan 2-3 öğrenciye de aynı anda sağlanabilir (Tan, 2005: 134). Roscoe & Chi'ye (2007) göre tipik olarak, tutor öğrenenden daha uzman veya ileri düzeydedir ancak bazı bilgi çeşitliliğinde bu bilgi boşluğu minimaldir. Soares vd. (2009) yaptıkları çalışmada tutorları yüksek düzeyde yeterince nitelikli, öğrencilere yardım sağlamaktan sorumlu, öğretim-öğrenme sürecinde yer alan tüm faaliyetlerinde onlara eşlik eden ve rehberlik edenler şeklinde tanımlamaktadırlar.

Tutor Destekli Öğretim, öğrencinin öğrenme düzeyini fark etmesi ve buna bağlı olarak öz değerlendirme ve öz düzenleme yetisini geliştirebilmesi açısından da önemlidir (Tan, 2005: 135). Dersteki öğrenme eksikliklerinin giderilmesi sonucu akademik başarıda artış olacağından da söz edilebilir. Tüm bunların sonucunda ise öğrenciler derslerde daha aktif olacaktır. Bir başka sonuç olarak da öğrencinin sosyalleşmesine olumlu etkide bulunacağı söylenebilir.

Yabancılara Türkçe öğretimi alanyazınında Tutor Destekli Öğretim'e örnek olabilecek bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yurt dışında farklı alanlarda yapılmış bazı çalışmalar mevcuttur (Janmaat vd. (2014), Condrary (1995), Garcia & Seoane (2014).

Bu çalışmanın amacı Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B1 seviyesindeki öğrencilerin Türkçe konuşma becerilerine ve konuşma kaygılarına etkisini ortaya koymaktır. Bunun yanında uygulamayı gerçekleştiren tutorların raporlarından hareketle ulaşılan verileri daha anlaşılır bir şekilde ifade etmektir. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B1 seviyesindeki öğrencilerin Türkçe konuşma kaygılarına etkisi nedir?
2. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen B1 seviyesindeki öğrencilerin Türkçe konuşma becerilerine etkisi nedir?
3. Tutorlar uygulama sürecini nasıl betimlemektedirler?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada karma yöntemli desenlerden olan açılımlı sıralı desen kullanılmıştır. Karma yöntemli desenler, en az bir nicel yöntem ve bir nitel yöntem içeren ve hiçbir yöntem türünün herhangi bir araştırma paradigmasına doğal olarak bağlı olmadığı desenlerdir (Creswell ve Plano Clark, 2015: 3). Karma yöntem desenlerinden biri olan açılımlı sıralı desen ise, araştırmacının ilk olarak nicel çalışmayı yürütüp sonuçları analiz etmesi, sonrasında bu sonuçları nitel araştırmayla daha detaylı bir şekilde açıklamak için tekrar yapılandırmasını içeren bir desendir. Başlangıçtaki nicel veri sonuçları, sonrasında nitel verilerle açıklandığı için açılımlı olarak nitelendirilmektedir. İlk nicel aşamayı bir nitel aşama takip ettiği için de sıralı olarak kavramlaştırılmıştır. (Creswell, 2016: 15). Bu çalışmada öncelikle deney ve kontrol grupları tayin edilmiş, uygulamalara geçmeden önce her iki grupta ön test yapılmıştır. Daha sonra uygulamalar yürütülmüş ve son test gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bu kısmı nicel boyutu oluşturmaktadır. Uygulamayı yapan tutorların süreçle ilgili tuttıkları raporlar ise çalışmanın nitel aşaması ile ilgilidir. Analiz ve değerlendirmeler yapılırken öncelikle nicel veriler sonrasında nicel verileri daha anlaşılır kılmak amacıyla nitel veriler göz önünde bulundurulmuştur. Bu

sebeple karma yöntemli desenlerden olan açılımlayıcı sıralı desen tercih edilmiştir. Araştırma karma bir yapıda olduğu için nicel ve nitel aşamalara ayrı ayrı değinilmelidir.

2.1.1. Araştırmanın Nicel Boyutu

Çalışmanın nicel deseni, ön test-son test kontrol gruplu deneysel desen olarak planlanmıştır. Bu desende öncelikle deney ve kontrol grupları belirlenmiştir. Deney ve kontrol gruplarının atamasından öğrencilerin deney öncesi Türkçe konuşma beceri düzeylerini ve Türkçe konuşma kaygı durumlarını tespit etmek amacıyla nicel veri toplama aracı olarak “İkinci Dil Konuşma Kaygısı Ölçeği” ve “Konuşma Becerisi Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. Sonrasında deney sürecine geçilmiş, deney grubu öğrencileriyle haftada üç saat olmak üzere beş hafta boyunca Tutor Destekli Öğretim Modeli temelli dersler yapılmıştır. Deney sonucunda son testler yapılarak araştırmanın nicel boyutu tamamlanmıştır.

2.1.2. Araştırmanın Nitel Boyutu

Çalışmanın nitel boyutu ise nitel araştırma desenlerinden olgubilimsel desene uygun olarak tasarlanmıştır. Olgubilim odaklı çalışmalar, insanların tecrübe ettikleri şeyi nasıl betimlediklerine yoğunlaşır (Patton, 2014: 107). Bir başka deyişle bu tarz araştırmalarda olguların açıklanmasına ve betimlenmesine yoğunlaşılır. Başlıca veri toplama aracı ise görüşme veya gözlemdir. Olgulara ilişkin yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmak için görüşmenin araştırmacılara sunduğu etkileşim, esneklik ve sondalar yoluyla irdeleme özelliklerinin kullanılması gerekmektedir. Sonuçta ortaya çıkan temalar ve örüntüler çerçevesinde elde edilen bulgular açıklanır ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 80).

Nitel bölümde tutorların süreç içerisinde gözlemlerinden hareketle oluşturdukları raporlar incelenmiştir. Raporlarda tutorlar, sadece öğrencilerin Türkçe konuşma becerilerinin gelişimini gözlemlemiş ve olduğu gibi kaydetmişlerdir. Araştırmacılar, bu raporları doğrudan sunmuş ve değerlendirmeler yapmışlardır. Raporlardan hareketle nicel bölüm desteklenmeye ve daha anlaşılır hâle getirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak nicel veriler ile nitel veriler birlikte değerlendirilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 öğretim dönemi Atatürk Üniversitesi Türkçe Öğretimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATATÖMER) B1 seviyesinde Türkçe öğrenen 12 yabancı öğrenci oluşturmaktadır. B1 seviyesi, orta düzey olduğu için hedef grup olarak seçilmiştir. Bu öğrenciler aynı sınıftan öncelikle konuşma becerisi akademik başarıları dikkate alınarak belirlenmiştir. İlk planda sayı 16 iken gönüllülük esasına göre ikinci bir seçim yapılmış ve 12'ye indirilmiştir. Bu öğrencilerin oluşturduğu deney ve kontrol gruplarının belirlenmesinde ise amaçsal örnekleme tekniklerinden olan maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Yani deney ve kontrol gruplarına öğrenci atamalarında akademik başarı ve ders içindeki performansa göre eşit dağılıma dikkat edilmiştir. Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler ise şöyledir:

Tablo 1. Deney Grubu Öğrencilerinin Ülke Dağılımına İlişkin Bilgiler

Ülke	f
Suriye	2
İran	2
Kolombiya	1
Yemen	1
Toplam	6

Tablo 1 incelendiğinde deney grubundaki öğrencilerin ikisinin Suriye, ikisinin İran, birinin Kolombiya, birinin ise Yemenli olduğu görülmektedir. Tablo 2’de yine deney grubundaki öğrencilerin cinsiyete göre dağılımları gösterilmektedir.

Tablo 2. Deney Grubu Öğrencilerinin Cinsiyet Dağılımına İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	f
Kız	2
Erkek	4
Toplam	6

Tablo 2 değerlendirildiğinde deney grubu öğrencilerinden ikisinin kız, dördünün ise erkek olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 3’te kontrol grubu öğrencilerinin ülke dağılımlarına ilişkin bilgiler sunulmaktadır.

Tablo 3. Kontrol Grubu Öğrencilerinin Ülke Dağılımına İlişkin Bilgiler

Ülke	f
Suriye	1
İran	1
Irak	2
Yemen	2
Toplam	6

Tablo 3’e göre kontrol grubu öğrencilerinden birinin Suriye, birinin İran, ikisinin Irak, ikisinin ise Yemenli olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak Tablo 4’te kontrol grubundaki öğrencilerin cinsiyete göre dağılımları yer almaktadır.

Tablo 4. Kontrol Grubu Öğrencilerinin Cinsiyet Dağılımına İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	f
Kız	3
Erkek	3
Toplam	6

Tablo 4’e dikkat edildiğinde kontrol grubu öğrencilerinden üçünün kız, üçünün ise erkek olduğu görülmektedir.

Tutorlar ise Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği son sınıf öğrencileri arasından seçilmiştir. Tutorların belirlenmesinde öncelikle akademik başarı puanları, iletişim kurma, konuşma becerisi gibi hususlara dikkat edilmiştir. Bu şekilde seçilen sekiz öğrenci arasından gönüllü olan dört öğrenciyle uygulama sürecine geçilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Veri Analizi

Bu çalışmada hem nicel hem de nitel veri toplama araçları kullanılmıştır. Çalışmanın nicel kısmında öncelikle Woodrow (2006) tarafından geliştirilen ve

Melanlıoğlu ve Demir (2013) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılarak Türkçeye uyarlanan 12 maddelik “İkinci Dil Konuşma Kaygısı Ölçeği” kullanılmıştır. Söz konusu bu ölçekten elde edilen verilerin analizinde ise öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığı test edilmiştir. Verilere ait Shapiro-Wilk testi; Histogram; mod, medyan ve aritmetik ortalama ile basıklık ve çarpıklık katsayıları; Normal Q-Q Grafiği; P-P Grafiği; Kutu Grafiği; Eğimden Arındırılmış Normal QQ Grafiği; Gövde Yaprak Diyagramı incelenmiş normal bir dağılım olmadığı anlaşılmıştır. Bu değerlendirme neticesinde normallik varsayımları gerçekleşmediği görülmüş ve verilerin analizinde parametrik olmayan Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır.

Araştırmanın nicel kısmında bir diğer veri toplama aracı olarak ise Konuşma Becerisi Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu ölçeğin hazırlanmasında Calp’ın (2007:194) “Ana Dilinde Konuşma Becerisi Gözlem Formu” esas kabul edilmiş, formdaki maddeler yabancı dilde konuşma becerisine göre uyarlandıktan sonra taslak forma uzman görüşleri doğrultusunda son şekli verilmiştir. Ölçekler puanlanırken araştırmacı ve iki alan uzmanı tarafından birbirinden bağımsız olarak verilen puanların ortalaması alınmıştır. Bu puanların analizinde ise yine normallik aranmıştır. Veriler normal dağılım göstermediği için analizde parametrik olmayan Wilcoxon işaretli sıralar testi tercih edilmiştir.

Çalışmanın nitel boyutundaki veriler ise tutorların süreçle ilgili her haftanın sonunda yazdıkları raporlardan derlenmiştir. Bu aşamada Tutorların raporlarındaki ifadeler aynen korunmuş ve çalışmada birer süreç ve sonuç değerlendirmesi raporuna yer verilmiştir. Tutorların tamamının sonuç değerlendirmeleri de yine olduğu gibi sunulmuş ve araştırmacı tarafından yorumlanmıştır. Raporlar, çalışmanın nicel boyutunu destekleme adına önemli veriler sunmaktadır.

2.4. Uygulama Basamakları

Çalışma şu aşamalarda gerçekleştirilmiştir:

1. Tutor Destekli Öğretim Modeli ile ilgili yerli ve yabancı alanyazında taramalar yapılmış, ortaya konulan çalışmaların eğilimleri tespit edilmiştir.
2. İlgili modelin yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılabilirliği sorgulanmış, ne gibi etkinlik ve uygulamalarla uygulanabileceği üzerinde düşünülmüştür.
3. ATATÖMER’de yapılan gözlemler neticesinde öğrencilerin konuşma becerilerinde eksiklikler olduğu anlaşılmış ve modelin öğrencilerin konuşma becerilerini ve konuşma kaygılarını geliştirmede etkisini tespit etmek kararlaştırılmıştır.
4. Tutorlar belirlenmiş ve haftalık ders planları hakkında tutorlara bilgilendirmeler yapılmıştır. Tutorların kendilerini yeterli görmedikleri konularda araştırmacılar tarafından özel dersler verilmiştir.
5. Uygulamaya katılan öğrencilerin uygulama öncesi konuşma becerisi ve konuşma kaygısı seviyeleri tespit edilmiştir.
6. Beş hafta boyunca her hafta farklı bir konuda olmak üzere üç ders saati konuşma etkinlikleri yapılmıştır. (Etkinlikler ders dışında gerçekleştirilmiştir.)
7. Tamamlanan her haftanın sonunda tutorlarla değerlendirme ve bilgilendirme toplantısı yapılmıştır.

8. Beş haftanın sonunda öğrencilerin konuşma becerisi ve konuşma kaygısı seviyeleri tekrar ölçülmüştür.

9. Ölçeklerden ve tutorların raporlarından hareketle ulaşılan veriler analiz edilmiş, sonuçlar paylaşılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde yabancı öğrencilerin Türkçe konuşma beceri ve kaygıları ile ilgili bulguların yanında Tutor olarak belirlenen öğrencilerin süreç ile ilgili tuttıkları raporlar sunulmaktadır.

3.1. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin Yabancı Öğrencilerin Türkçe Konuşma Kaygı Düzeylerine Etkisi ile İlgili Bulgular

Tablo 5'te deney grubu öğrencilerinin Türkçe Konuşma Kaygısı Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanlarının kıyaslaması yer almaktadır.

Tablo 5. Deney grubu öğrencilerinin Türkçe Konuşma Kaygısı Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanları ile ilgili wilcoxon testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	5	3,00	15,00		
Pozitif sıra	1	6,00	6,00	-,943	,345
Eşit	0				

Tablo 5'ten, yabancı öğrencilerin Konuşma Kaygısı Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanları arasında anlamlı farklılaşma olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Wilcoxon işaretli sıralar testi sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır ($z=-,943$, $p=,345$). Puanların sıra ortalamaları ve sıra toplamları dikkate alındığında negatif sıranın 5, pozitif sıranın ise 1 olduğu görülmektedir. Bu veriler, Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı öğrencilerin Türkçe konuşma kaygı düzeylerini düşürmediğini göstermektedir.

Tablo 6'da kontrol grubu öğrencilerinin Türkçe Konuşma Kaygısı Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanlarının kıyaslaması yer almaktadır.

Tablo 6. Kontrol grubu öğrencilerinin Türkçe Konuşma Kaygısı Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanları ile ilgili wilcoxon testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	3	2,67	8,00		
Pozitif sıra	3	4,33	13,00	-,530	,596
Eşit	0				

Tablo 6'dan, kontrol grubu öğrencilerinin Konuşma Kaygısı Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanları arasında anlamlı farklılaşma olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Wilcoxon işaretli sıralar testi sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır ($z=-,530$, $p=,596$). Puanların sıra ortalamaları ve sıra toplamları dikkate alındığında negatif ve pozitif sıranın 3, eşit sıranın ise olmadığı görülmektedir.

3.2. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin Yabancı Öğrencilerin Türkçe Konuşma Becerilerine Etkisi ile İlgili Bulgular

Tablo 7'de deney grubu öğrencilerinin Türkçe Konuşma Becerisi Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanlarının değişimine dair veriler sunulmaktadır.

Tablo 7. Deney grubu öğrencilerinin Türkçe Konuşma Becerisi Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanları ile ilgili wilcoxon testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	0	,00	,00		
Pozitif sıra	6	3,50	21,00	-2,214	,027
Eşit	0				

Tablo 7'de yabancı öğrencilerin Konuşma Becerisi Ölçeği'nden ön test ve son testte aldıkları puanlarla ilgili veriler sunulmaktadır. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı öğrencilerin konuşma becerisine etkisini ortaya çıkarmak için yapılan Wilcoxon işaretli sıralar testi sonucunda öğrencilerin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($z=-2,214$, $p=,027$). Puanların sıra ortalamaları ve sıra toplamalarına göz atıldığında pozitif sıranın 6 olduğu, negatif sıranın ise hiç olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu bulgular Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı öğrencilerin Türkçe konuşma becerilerinin geliştirilmesinde etkili olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 8'te kontrol grubu öğrencilerinin Türkçe Konuşma Becerisi Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanlarının değişimine dair veriler sunulmaktadır.

Tablo 8. Kontrol grubu öğrencilerinin Türkçe Konuşma Becerisi Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanları ile ilgili wilcoxon testi sonuçları

	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	1	3,00	3,00		
Pozitif sıra	4	3,00	12,00	-1,342	,180
Eşit	1				

Tablo 8'de kontrol grubu öğrencilerinin Konuşma Becerisi Ölçeği'nden ön test ve son testte aldıkları puanlarla ilgili veriler sunulmaktadır. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı öğrencilerin konuşma becerisine etkisini ortaya çıkarmak için yapılan Wilcoxon işaretli sıralar testi sonucunda öğrencilerin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı anlaşılmıştır ($z=-1,342$, $p=,180$). Puanların sıra ortalamaları ve sıra toplamalarına göz atıldığında negatif sıranın 1, pozitif sıranın 4, eşit sıranın ise 1 olduğu görülmektedir.

3.3. Tutor Destekli Öğretim Modeli Temelli Gerçekleştirilen Süreçle İlgili Tutorların Raporları

Bu bölümde Tutorların yabancı öğrencilerle yürüttükleri konuşma etkinliklerine dair raporlarından örnekler yer almaktadır. Öncelikle Tablo 9'da farklı haftalarda tutulan raporlar sunulmakta, sonrasında Tablo 10'da ise tutorların raporlarının sonuç bölümleri verilmektedir.

Tablo 5. Tutor Destekli Öğretim Modeli temelli gerçekleştirilen süreçle ilgili tutorların raporlarından örnekler ve değerlendirme

Tutor Numarası	Tutorun ifadeleri	Değerlendirme
Tutor 1	<p>Konu:</p> <p>a. İzlediğiniz bir filmi anlatınız.</p> <p>b. Gelecek ile ilgili planlarınız neler?</p> <p>Öncelikle dizi ve film kavramlarını ayırt edemeyen öğrenciye basit düzeyde, bu iki kavramın belirgin özellikleri üzerinden farkları anlatıldı ve örnekler verildi. Aslında öğrencinin bu soruyu kendi ülkesinin film anlayışı ve kültürü üzerinden bir ya da iki örnekle anlatması gerekiyordu fakat kendisinin, ülkesinde film sektörünün gelişmediğini, yapılan filmlerin de genellikle Fransız ya da başka yabancı yapımlara ait olduğunu ve onları sevmeyip izlemediğini ama Türk film ve dizilerinden keyif aldığını ve düzenli olarak izlediği dizilerin olduğunu belirtmesi üzerine kendisinden Türk yapımı film ya da dizi anlatılması istendi. Sen Anlat Karadeniz ve Söz adlı iki diziden bahseden öğrencinin anlatırken beden dilini başarılı bir şekilde kullandığı gözlemlendi. Adını bilmediği bir nesnenin kendi dilindeki karşılığını söylemek yerine beden dilini kullandığı da ya sözlüğe yöneldiği aynı zamanda vurgu ve tonlamada da iyi olduğu gözlemlendi. Fakat cümle kurmada ciddi manada sıkıntılı olduğu, kurduğu cümleleri Türkçenin cümle yapısına göre değil de Fransızcanın cümle yapısına göre kurduğu gözlemlendi. Fransızcada genellikle; Özne + Yüklem + ... + Yer Tümleci + Zaman Zarfı şeklinde olan cümle yapısı Türkçede ise; Özne (ya da gizli özne) + Nesne – Tümleç Grubu + Yüklem şeklindedir.</p> <p>Örnek olarak (öğrencinin kurduğu cümlelerle): Türkçe cümle yapısına uygun olan “Annesi Tahir’e yaptıkları için çok kızdı.” cümlesini öğrencinin; “Tahir’in anne kızdı çok neden yaptı diye” olarak kurması buna çok iyi bir örnektir. Yine anlatırken kurduğu diğer cümlelerde de aynı sorun gözlemlenmiştir.</p> <p>- Kadın dövdi Nefes’i o ağladı.</p> <p>-Tahir gitti evden başka yer, çok sinirli (Tahir hocam.</p> <p>- Onun abi (Tahir’in abisi) bilmiyor neden böyle oldi.</p> <p>Şeklinde kurduğu cümlelerinde hep aynı hataların tekrar etmesinin en büyük nedeni</p>	<p>Tutor 1’in yaptığı değerlendirme Ö₃ kodlu öğrencinin birinci haftadaki konuşma süreciyle ilgilidir. Tutor, öncelikle birinci haftanın konusunu öğrenciye tanıtmış, sonrasında öğrencinin ilgili konuda kendini ifade etmesini sağlamıştır. Konuşma esnasında yapılan kayıt, konuşma bittikten sonra tutor tarafından öğrenciye dinletilmiş ve öğrencinin Türkçe konuşma hataları ile ilgili geri bildirimlerde bulunulmuştur. Tutor, geri bildirim sürecinde yaptığı düzeltmeleri (cümle yapısı, sesletim vb.) öğrenciye ayrıntılı olarak ifade etmiştir. Yani bu süreçte öğrenciyle konuşma etkinliği yapılmış, sonuç aşamasında ise değerlendirmelere yer verilmiş, bu ise yanda görüldüğü üzere raporlaştırılmıştır.</p>

kendi ana dili ve Fransızcanın etkisidir. Yine bu cümlelerden hareketle öğrencinin, -yaptı (yaptı), -kızdı(kızdı), ... örneklerinde olduğu gibi yuvarlak vokalleri(o, ö, u, ü), düz vokaller(ı, i,) gibi çıkarmaktadır.

Gelecekteki planlarınız neler sorusuna ise öğrencinin verdiği cevaplardan ve kurduğu cümlelerden zaman eklerinde özellikle de iki zamanlı cümle kurmada zorlandığı hatta kuramadığı gözlemlendi. İlerde Jinekolog olup ülkesinde görev yapmak isteyen öğrenci, ülkesinde yeteri kadar doktorun olmadığını belirtir. Ülkesinde savaş olmadığını için mutlu olduğunu fakat ülkesinin hiç gelişmediğini söyleyen öğrenci, bu mesleği seçme nedeni ve planını bu şekilde açıkladı. Kurmaya çalıştığı cümleler bakıldığında ise;

- Ben istiyor duktur olmak (Ben doktor olmak istiyordum.).

- Ben çucukken duktur olmak istedi (Ben çocukken doktor olmak istiyordum.).

- Benim ülke hiç duktur yuk (Ülkemde hiç doktor yok.).

- Savaş yuk ama gelişmemiş ama kavga yuk (Ülkem de savaş ve kavga yok ama yine de gelişmemiş). Örneklerinde de görüldüğü gibi telaffuz hatalarının yanı sıra; -iste(i) – yo – dum örneğinde de olduğu hem yanlış zaman ekinin kullanımı hem de çift zamanlı cümleleri kuramama gözlenmiştir. Çift zamanlı ya da birden fazla çatılı cümleleri yazarken bu kadar sıkıntı yaşamayan öğrenci konuşma esnasında özellikle de telaffuzda ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Bunun elbette ki ana sebeplerinden biride kendi anadili ve bu anadile uygun olarak gelişmiş kas yapısıdır. Bu eksiklikleri gidermek adına konuşma bittikten sonra kendi kurduğu cümleler üzerinden yaptığı hatalar gösterilmiş, eksik yaptığı ya da yapmadığı kısımlara değinilmiş, nasıl uygulaması gerektiği hem yazılı hem de sözlü olarak anlatılmıştır. Telaffuz hataları içinse A' dan Z' ye kadar tüm harflerin nasıl çıkarıldığı gösterilmek yerine yine kendi cümleleri üzerinde özellikle de vokalleri nasıl çıkarması gerektiği gösterilerek anlatılmıştır.

Konu:

Türkiye’de hangi şehirleri görmek ve gezmek istiyorsunuz?

Tutor 2

–“Trabzon, deniz, Zigana Dağı, Trabzon’daki adalar, oteller görmek istiyor ben. Hava güzel olduğu için gitmek istiyorum. İzmir, Antalya doydum. Görmedim. Ama çok güzel görmek

Tutor 2’nin yaptığı değerlendirme Ö4 kodlu öğrencinin ikinci haftadaki uygulama sürecine aittir. Öğrenciye Türkiye’de görüp gezmek istediği şehirler sorulmuş ve öğrencinin cevabı yandaki gibi kısaltılarak sunulmuştur. Konuşma bitiminde

	<p>istiyorum. Nevşehir bulon binmek istiyorum. Çanakkale A2 kitabında Çanakkale'le metnini okumuştum. Çok tarihi bir şehir, asker önemli bir şehir, savaş varmış Çanakkale'de. Samsun şeller görmek istiyorum.” demiştir.</p> <p>Hatası; “Trabzon’u görmek istiyorum, denizi, Zigana Dağı’nı, Trabzon’daki adaları, otelleri görmek istiyorum. Hava güzel olduğu için gitmek istiyorum. İzmir ve Antalya’yı duydum ama görmedim. Çok güzel yerler görmek istiyorum. Nevşehir’de balona binmek istiyorum. A2 kitabında Çanakkale metnini okudum ve Çanakkale’yi görmek istiyorum. Çanakkale tarihî ve askeri bir şehir. Çanakkale’de savaş olmuş. Samsun’da da şelaleleri görmek istiyorum.” şeklinde düzeltilmiştir.</p> <p>Hatalarının; belirtme eklerinin yanlış kullanımı, bazı yerlerde iyelik eklerinin yanlış kullanılması ve doğru cümle kuramamasından kaynaklandığı görülmüştür.</p>	<p>öğrenciye kendi ses kaydı dinletilerek hataları tespit edilmiş, bunların düzeltilmesi hususunda gerekli geri bildirimler öğrenciye yapılmıştır. Ö₃ kodlu öğrencide olduğu gibi Türkçe cümle kurmada, kelimelerin sesletiminde, eklerin uygun yapılarda kullanımında hataların yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak öğrencilerin aynı veyahut akraba uluslardan olmaları gösterilebilir.</p>
Tutor 3	<p>Konu: Bir günde neler yapıyorsunuz? Gün içinde neler yaptığını anlatırken Ö₂“Saat sekizden beşe kadar çalışıyorum.” şeklinde oldukça başarılı bir cümle kurarken Ö₁ aynı cümle kalıbını “Saat bir iki buçuk çalışıyor” şeklinde kurdu. Ö₂ üçüncü haftada kurduğu “Her hafta içinde üç gündür koşma yapıyorum.” cümlesi hâlâ fiil çekimleri ile problem yaşadığını gösteriyordu. Ö₁ bu hatadan “Banyo yapıyorum, kahvaltı yapıyorum, otobüs bekliyorum...” gibi basit yapılarla kaçınıyor fakat gramere olan yabancılığı etkisi ile konuşma esnasında fiilleri başta söylediğinde hâliyle çekimleyemiyordu. İlk hafta“Geliyor okul konuştuk benim aile” şeklinde cümle kurabilen Ö₁ bu hafta “Ben ve benim arkadaşlar geliyoruz caddede Osmanlı kahvesinde oturuyorum.” gibi uzun ve ilerleme kaydettiğini gösteren bir cümle kurdu. Kurduğu bu cümle Türkçenin cümle sıralamasını anlamaya başladığını destekler nitelikte idi. Tamlamalarda istenilen ilerleme görülmemesi üzerine benim ...m, senin ...n, onun ...sI, bizim ...mIz, sizin ...nIz, onların ...ları şeklinde öğrencilerle pratik yapıldı.</p>	<p>Tutor 3, uygulamanın üçüncü haftasında “Bir günde neler yapıyorsunuz?” sorusunu öğrencilere yöneltmiş ve cevapları almıştır. Bu kapsamda Tutor 3’ün Ö₂ ve Ö₁ kodlu öğrencilerin cümle kurma becerilerini daha önceki haftalarla da kıyaslayarak ele aldığı görülmektedir. Diğer öğrencilerde de olduğu gibi söz konusu öğrencilerin de Türkçe cümle yapısında hatalar yaptıkları, buna ek olarak tamlama kurmada yanlışlar yaptıkları anlaşılmaktadır. Tutor, bu hataların giderilmesi hususunda konuşma etkinliğini değerlendirme çalışmaları yaptığını ifade etmektedir.</p>
Tutor 4	<p>Konu: Örnek aldığımız ünlü ya da akrabalarınızı tanıtır mısınız? Ö₅ örnek aldığı ünlüden bahsederken kurduğu cümleler artık, telaffuzu dışında, Türkçe</p>	<p>Tutor 4’ün yanda yaptığı değerlendirme uygulamanın son haftası olan beşinci haftaya aittir. Tutor, Ö₅ ve Ö₆ kodlu öğrencilerin son haftada Türkçenin kurallarına</p>

konuşabildiğini sergiler niteliktedir. Aitlik-sahiplik ilgisi kuran ekleri bazen iki kez düşünerek konuştuğunu belli eder tonda duraklamalarla konuşsa da kurabildi. “Onun bir tek alışkanlığı var onun eli çok açık” şeklinde kurduğu cümle Ö₅’in gramer bilgisinin geliştiğini ve olgunlaştığını kanıtlamaktadır. Fakat “Yaz kursuna katılmaya düşünüyorum.” şeklinde kurduğu cümle henüz sesli uyumunu tam olarak kavrayamadığını göstermiştir. Bahsettiği ünlünün evli olmadığını “evlisiz” şeklinde dile getirmesi dışında “Ben buraya geldiğim zaman hiç Türkçe bilmiyorum ama şimdi az konuşuyor çok anlıyorum.” cümlesinde zaman ekini yanlış kullanmıştır. Ö₆ soru sorulduğunda örnek almaktan kastedilenin ne olduğunu anlamakta zorlanmıştır. Annesinden bahsetmiştir. “Benin anne ozluyor.” şeklinde kurduğu cümle Türkçenin cümle sıralamasını çalışmanın sonunda anladığını ama tamlama ilgisi kuran ekleri kullanma ve telaffuz etmede sıkıntı yaşadığını göstermiştir. “Ben uluslararası ilişkiler okudum istiyorum.” şeklinde kurduğu cümle ile Ö₆’nın Ö₅ gibi zaman eklerinde sıkıntı yaşadığını göstermektedir.

uygun cümle kurmada mesafe kat ettiklerini fakat telaffuz, ilgi ekleri, zaman ekleri gibi konularda hâlâ problem yaşadıklarını ifade etmiştir.

Tablo 9’da yabancı öğrencilerin tutorlarla geçirdikleri süreçlerine dair tutorların raporları sunulmuştur. Tutorlar, öğrencilerin genellikle cümle kurma, telaffuz, uygun eki kullanma gibi konularda zorlandıklarını fakat tutor destekli öğretim sayesinde bu sorunların büyük oranda aşıldığını ifade ettikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 10. Tutor Destekli Öğretim Modeli temelli gerçekleştirilen süreçle ilgili tutorların raporlarının sonuç bölümleri ve değerlendirme

Tutor Numarası	Tutorun Sonuç İfadeleri	Değerlendirme
Tutor 1	Beş hafta boyunca kendi derslerine ek olarak haftada iki saat yapılan derslere eksiksiz bir şekilde devam eden öğrencide sadece konuşma değil aynı zamanda kendini daha rahat ifade etme konusunda da ilerleme kaydettiği gözlemlendi. Gramer anlamında ciddi eksikleri olan öğrencinin eskiye nazaran daha iyi bir duruma geldiği ve kusursuz Türkçe konuşmaya yönelik değil de günlük hayatta ve pratik kullanımlara yönelik anlatımlarda daha çabuk dönüt alındığı fark edildi. Aynı zamanda ders anlatılırken tiyatral, jest ve mimiklerin yoğun olarak kullanılmasının öğrenci üzerinde daha etkili ve akılda kaldığı görüldü. Ama daha önce de belirttiğimiz gibi ders kitabının dışında ona ek olarak herhangi bir kitabın kullanılmayışı	Tutor 1, uygulamayı yürüttüğü öğrencinin başta konuşma becerisini kullanmada birtakım sorunlar (Türkçenin kuralları, kendini rahat ifade edememe) yaşadığını, süreç ilerledikçe bu sorunları aştığını ve en önemlisi uygulamanın başarılı olduğunu ifade etmiştir.

	<p>öğrencinin pekiştirme sürecini olumsuz etkilemektedir. Genel olarak yapılan çalışmanın verimli olduğunu söylemek yerinde olacaktır.</p>	
Tutor 2	<p>Her hafta yapılan görüşmede öğrencinin belirlenen sorulara verdiği cevaplar not alınmıştır. Birinci ve son hafta öğrenciden ses kaydı alınmıştır. Her hafta konuşulan konu hakkında verdiği cevaplardaki “telaffuz hataları, iyelik eklerinin yanlış kullanımı, ünlü harflerin birbiriyle karıştırılması, cümle öğelerinin yanlış yerde kullanılması, konuşmadaki duraksamalar, sık sık tekrara düşme” gibi Türkçede anlatım ve anlam bozukluğuna sebebiyet veren yanlışlar tespit edilmiş olup öğrenciyle konuşma esnasında yapılan yanlışlar düzeltilmiştir. Bu yanlışların düzeltilmesi konusunda öğrenciye tavsiye ve bilgi verilmiştir. Her hafta yapılan çalışmada bir önceki haftaya göre bu yanlışların öğrencide azaldığı görülmüştür. Son hafta yaptığımız ölçme ve değerlendirmede konuşmalarındaki akıcılık tespit edilmiş; cümlelerin doğru bir şekilde kullanıldığı, ünlü harflerin artık birbiriyle karıştırılmadığı ve yapılan yanlışların azaldığı görülmüştür. Bu karara ölçme ve değerlendirme esnasında öğrenciyle konuşularak varılmıştır.</p>	<p>Tutor 2'nin yanda verilen sonuç değerlendirmesi, sürecin başında Ö₄ kodlu öğrencinin Türkçe konuşma becerilerinde sesletim, ünlü uyumu, cümle yapısı gibi hususlarda sorunlar yaşadığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda tespit edilen bu sorunların tutorun yaptığı alıştırmalar sayesinde aşıldığı, sürecin başarıyla tamamlandığı anlaşılmaktadır.</p>
Tutor 3	<p>Çalışmanın nihayetinde çalışmanın başında tamlama ilgisi kuramayan Ö₂ kodlu öğrencinin artık rahatlıkla tamlama ilgisi kurmaya başladığı ve telaffuz pratikleri sonucunda sürekli olarak karıştırdığı ı ve i ünlülerini konuşurken daha ayırt edici şekilde telaffuz etmeye başladığı görüldü. Başlangıçta durumu cümle kuramayacak kadar zayıf olan Ö₁ kodlu öğrenci ise daha anlaşılır ve Türkçenin cümle yapısına uygun cümlelerle konuşmaya başladığı, fakat tamlama kurma ile ilgili problemini tam olarak aşamadığı söylenebilir.</p>	<p>Tutor 3, Ö₁ ve Ö₂ kodlu öğrencilerin tamlama kurma, doğru sesletim, ünlü uyumu, kurallı cümle kurabilme gibi konularda oldukça mesafe aldıklarını ifade etmiştir.</p>
Tutor 4	<p>5 hafta boyunca ATATÖMER'e gidildi ve öğrenciler gözlemlendi. İlgilenmekle görevli olduğum Ö₅ ve Ö₆ kodlu öğrencilerle çalışıldı. Öğrencilerde iyelik eklerinin yanlış kullanımı, hal eklerinin yanlış kullanılması, telaffuz hataları, sözcük türlerinin yanlış kullanımı, tamlama hataları şeklinde görülen biçimsel ve anlamsal bozukluklar tespit edilmiştir. Hataların çözümü için eş zamanlı geri dönütler verilip çeşitli egzersiz ve örnek cümlelerle desteklenmiştir.</p> <p>Ö₅ uygulamanın başında akıcı konuşamıyorken uygulamanın sonunda duygu ve düşüncelerini daha akıcı ve açık şekilde ifade edebildi.</p>	<p>Tutor 4, diğer tutorların da söz ettiği hatalara dikkat çekmiş, bu hataları düzeltmek için öğrencilere geri bildirimlerde bulunmuştur. Ö₅ kodlu öğrencinin süreci iyi takip ettiğini ve dolayısıyla gelişme kaydettiğini ancak Ö₆ kodlu öğrencinin geri bildirimleri dikkate almadığı için ilerleyemediğini ifade etmiştir.</p>

Ö6 uygulamanın başında aslında oldukça ilgili ve azimliyken uygulamanın sonunda verilen geri dönütleri not almayı bıraktığı için öğrencinin ilerlemesi de durdu.

Tablo 9 ve Tablo 10'da tutorların uygulama sürecinde tuttıkları raporlardan örnekler ve süreç değerlendirmesi amaçlı yazılan sonuçlar sunulmuştur. Tutorların sonuç değerlendirmelerine bakıldığında sürecin faydalı olduğunu ve başarılı sonuçların elde edildiğini düşündükleri görülmektedir. Ö6 kodlu öğrencinin ise geri bildirimleri dikkate almadığı için yeterli gelişmeyi gösteremediği anlaşılmaktadır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

1. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı öğrencilerin Türkçe konuşma kaygılarını düşürmede etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında yabancı öğrencilerin konuşma kaygılarını betimleyen farklı çalışmalara rastlanmaktadır (Solak ve Yılmaz, 2017; Sallabaş, 2012; Karçiç ve Çetin, 2015; Yoğurtçu ve Yoğurtçu, 2013; Boylu ve Çangal, 2015; Sevim, 2014). Bu çalışmalarda daha çok yabancı öğrencilerin Türkçe konuşma kaygılarının hangi seviyede olduğu, hangi durumların öğrencilerin konuşma kaygılarını artırdığı ve konuşma kaygılarının akademik başarıyı hangi yönde etkilediği üzerinde durulmuştur. Yani alanyazında yabancı öğrencilerin Türkçe konuşma kaygılarının azaltılmasında nelerin yapılabileceği ile ilgili farklı yaklaşım ve analizlerin kullanıldığı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Yoğurtçu ve Yoğurtçu'ya (2013: 1143) göre dil öğreniminde uygulanan öğrenci merkezli yaklaşım, dil öğretim yöntem ve teknikleri adına kaygıdan uzak bir sınıf etkileşiminin yaratılması, etkili danışmanlık hizmetlerinin yanı sıra çevresel etki anlamında sosyal etkinlikler yönünden zengin bir öğrenme ortamı oluşturulması motivasyonu ve performansı olumlu yönde etkilemektedir. Solak ve Yılmaz (2017) da yabancı öğrencilerin konuşma kaygılarının sebebinin konuşurken hata yapacaklarını düşünmeleri ve kendilerini etkili olarak ifade edemeyeceklerine inanmaları olduğunu belirtmişler, bunun ise öğretim sürecinde iletişimsel yaklaşımın kullanımıyla aşılabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Kaygı, öğrenciyi başarıya ulaştıran ve öğrenme süreci içerisinde motive eden seviyede ise engelleyici değildir. Aksine bu durumda kaygı, öğrencinin öğrenme sürecini kontrol etmesine ve yönetmesine zarar vermediği sürece olumlu bir pekiştiricidir. Nitekim Boylu ve Çangal (2015: 364), yaptıkları çalışmalarında Bosna-Hersekli öğrencilerin Türkçe konuşma kaygı düzeylerinin çok yüksek olmadığını, bu sonucun öğrencilerin konuşma becerileri üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir.

Yabancı dil olarak Türkçe konuşma kaygısını, kabul edilebilir seviyede tutmanın farklı yolları üzerinde durulmalıdır. Kaygı, öğrenme sürecinin önünde bir engel olarak durduğunda başarılı olmak mümkün olmayacaktır. Bu sebeple öncelikle öğrencinin kaygı duymasına sebep olan şey tespit edilmeli ve ortadan kaldırılmalıdır. Kaygının oluşmaması için ise öğretim sürecinin başından itibaren öğrencilerin Türkçenin zor bir dil olduğu yönünde bir yargı oluşturmalarının önüne geçilmelidir. Yapılan çalışmalarda öğrencilerde kaygı oluşturan hususların başında hata yapmaktan ve eleştirilmekten korkmaları gösterilmektedir. Bu durum değerlendirildiğinde öğrenme ortamlarının samimi bir şekilde planlanması ve öğrencilerde hata yapmanın çok doğal olduğu düşüncesinin oluşturulması

önerilebilir. Türkçe okutmanları, özellikle konuşma etkinliklerinde öğrencilerin yaptıkları hataları vurgulamak yerine teşvik edici değerlendirmeler yapmalıdırlar. Ayrıca Türkçe öğretim merkezlerinde öğrencilere kaygıyla başa çıkma stratejileri konusunda rehberlik edebilecek birimler oluşturulabilir.

2. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı öğrencilerin Türkçe konuşma becerilerinin geliştirilmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tutor Destekli Öğretim Modeli, öğretim desteğinin öğrenciye göre daha yetkin biri tarafından gerçekleştirilmesidir. Öğretim desteğiyle öğrencinin öncelikle Türkçe konuşma becerisi düzeyi tespit edilmiş ve bu doğrultuda süreç planlanmıştır. Yani, sorun odaklı öğretim gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında öğrencilerle bire bir iletişim kurulmuştur. Tüm bunlar, yabancı öğrencilerin Türkçe konuşma becerilerinin geliştirilmesinde olumlu katkı sağlamıştır.

Türkçe Öğretim merkezlerinde sınıf mevcutlarının genellikle dil sınıflarında olması gerektiğinden daha fazla olduğu veya yabancı dil öğretiminde öğrencilerin bireysel öğrenme süreçlerini ayrıntılı olarak takip etmenin gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin önemi daha anlaşılır olmaktadır. Türkçe okutmanlarının sınıflarında bulunan tüm öğrencilerle özel olarak ilgilenmelerinin, her konuda ve etkinlikte geri bildirimlerde bulunmalarının zorluğu da unutulmamalıdır. Bu hususta yabancılara Türkçe öğretim sürecinin önemli paydaşı olarak tutorlar değerlendirilebilir. Tutorlar, dersler dışında öğrencilerin başta konuşma becerileri olmak üzere Türkçe dil becerilerini geliştirmede okutmanlara yardımcı olabilirler. Böylelikle her öğrencinin öğrenme süreci ayrıntılı olarak kontrol edilebilir, hatta tutorlar öğrencilerin durumlarını rapor ederek okutmanlara sunabilirler. Okutmanlar, bu raporlara göre öğretim süreçlerini planladıklarında daha başarılı sonuçlar elde edebilirler.

Tutor, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin yardımcı okutmanı şeklinde düşünülebilir. Tutor seçiminde Türkçe dil yeterliliği, doğru temsil becerisi, Türk kültürü ve Türkçe dil farkındalığı gibi hususlar kıstas olarak değerlendirilebilir. Tutorların seçilebileceği alanlar olarak ise üniversitelerin Türkçe Öğretmenliği, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları programlarında öğrenim gören üç veya dördüncü sınıf öğrencilerine öncelik verilebilir.

3. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin uygulanma aşaması ile ilgili tutorların yazdıkları raporlar, ilgili modelle gerçekleştirilen öğretim sürecinin öğrencilerin Türkçe konuşma becerilerinin gelişimine katkıda bulunduğunu ve sonuçta geri bildirimleri dikkate alan öğrencilerin başarılı olduklarını ortaya koymuştur. Tutorların, her hafta yazdıkları raporlarında öğrencilerin Türkçenin yapısına uygun cümle kurma, doğru sesletim, tamlama kurma, doğru ek kullanma gibi konularda zorlandıklarını ancak bunların süreç içerisinde yapılan değerlendirmelerle aşıldığını belirttikleri anlaşılmıştır. Tutorların sonuç raporlarında genellikle başarılı olduğunu fakat Ö₆ kodlu öğrencinin geri bildirimleri dikkate almadığı için gelişme kaydedemediği görülmüştür.

Bu raporları, dil gelişim raporu gibi değerlendirmek de mümkündür. Gelişim raporunda öğrencinin ilgili alandaki durumu betimlenir, yeterli olan veya geliştirilmesi gereken yönler ortaya konulur. Her hafta oluşturulan bu raporlar, öğrencilerin sonraki çalışmalarında daha başarılı olabilmeleri açısından önemlidir. Bu raporlar doğrultusunda

öğrencilerin dil gelişim aşamaları kayıt altına alınabilir ve dil öğrenme süreçleri daha sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilir.

Sonuç olarak Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin Türkçe konuşma kaygılarını azaltmada etkili olmadığı ama Türkçe konuşma becerilerini geliştirmede katkı sağladığı tespit edilmiştir. Diğer yandan tutorların kaleme aldıkları raporlardan anlaşıldığı üzere, ilgili model odaklı planlanan öğretim sürecinin başarılı olduğunu düşündükleri anlaşılmıştır. Ulaşılan bu sonuçlar ışığında alanda çalışma yapacak araştırmacılara yapılabilecek öneriler şunlardır:

1. Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin Türkçe konuşma kaygılarını azaltacak uygulamalar tasarlanabilir. Bu tasarımların öğrencilerin kaygı düzeylerini azaltmada etkili olup olmadığını ortaya koyan deneysel çalışmalar yapılabilir.

2. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin diğer temel dil becerilerinin öğretiminde etkisini tartışan ve tespit eden araştırmalar gerçekleştirilebilir.

3. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde nasıl kullanılabileceği, önemi, uygulama basamakları gibi hususları alanyazın ışığında değerlendiren çalışmalar tasarlanabilir.

4. Tutor Destekli Öğretim Modeli'nin yabancı dil olarak Türkçe konuşma becerisine etkisini farklı örneklerde sınavan deneysel araştırmalar planlanabilir.

Kaynaklar

- Boylu, E. ve Çangal, Ö. (2015). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Bosna-Hersekli öğrencilerin konuşma kaygılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4 (1), 349-368.
- Calp, M. (2007). *Özel öğretim alanı olarak Türkçe öğretimi*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Condrary, J. (1995). Tutors learning about learning: An assessment. *Research and Teaching in Developmental Education*, 11 (2), 43-56.
- Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni*. (Çev. Ed. S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Creswell, J. W. and Plano Clark, V. L. (2015). *Karma yöntem araştırmaları*. (Çev. Ed. Y. Dede ve S. B. Demir). Ankara: Anı Yayıncılık.
- García-Peñalvo, F. J. and Seoane Pardo, A. M. (2014). Online tutor 2.0: Methodologies and case studies for successful learning. *Hershey, PA: IGI Global*. doi:10.4018/978-1-4666-5832-5
- Janmaat, V., Kortekaas, K., Moerland, T., Vereijken, M., Schoones, J., Vlieg, A. and Dekker, F. (2014). Research-tutored learning: An effective way for students to benefit research by critical appraisal. *Medical Science Educator*, 23, 269-277.
- Karçic, A. ve Çetin, M. (2015). Yabancı Dil Türkçe Öğreniminde Konuşma Becerisinin Gelişimini Engelleyen Kaygılar Üzerine (Bosna Hersek örneğinde). *Electronic Turkish Studies*, 10 (11), 971-986.
- McKay, T. M. (2016). Do tutors matter? Assessing the impact of tutors on firstly ear academic performance at a South African university. *Journal of Student Affairs in Africa*, 4 (1) 2016, 53-64.
- Melanlıoğlu, D. ve Demir, T. (2013). Türkçe Öğrenen Yabancılar İçin Konuşma Kaygısı Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (3), 389-404.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Pettenati, M. C., Khaled, O. A., Vanoirbeek, C. and Dino Giuli, D. (2000). The learning tutor: A web based authoring system to support distance tutoring. *Journal of Educational Technology & Society*, 3 (4), 151-164.
- Roscoe, R. D. and Chi, M. T. H. (2007). Understanding tutor learning: knowledge-building and knowledge-telling in peer tutors' explanations and questions. *Review of Educational Research*, 77 (4), 534-574
- Roscoe, R. D. and Chi, M. T. H. (2008). Tutor learning: The role of explaining and responding to questions. *Instructional Science*, 36 (4), 321-350.
- Sallabaş, M. E. (2012). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin konuşma kaygılarının değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 7 (3), 2199-2218.
- Sevim, O. (2014). Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe konuşma kaygılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 18 (60), 389-402.
- Soares, A. P., Nakayama, M. K., Silveira, R. A., Pacheco, A. S. V., de SáFreire, P. and Benetti, K. (2009). Trust and Conflicts in Distance Learning Higher Education Courses Tutor Teams. In: Tatnall A., Jones A. (eds) *Education and Technology for*

- a Better World*. WCCE 2009. IFIP Advances in Information and Communication Technology, 302. Springer, Berlin, Heidelberg.
- Solak, E. M. ve Yılmaz, F. (2017). Türkçe öğrenen yabancı uyruklu öğrencilerin konuşma kaygısı nedenleri ve düzeyleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 2146-9199.
- Tan, Ş. (2005). *Öğretimi Planlama ve Değerlendirme*. PegemA Yayıncılık. Ankara
- Türk Dil Kurumu. (2014). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yoğurtçu, K. ve Yoğurtçu, G. (2013). Yabancı dil olarak Türkçenin öğreniminde kaygının akademik başarıya etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (11), 1115-115

**YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ
C1 DERS KİTAPLARINDA HEDEF KÜLTÜRE YÖNELİK
METİNLERDE DEĞERLER**
THE VALUES ON THE TEXTS ABOUT TARGET CULTURE IN C1
COURSE BOOKS OF TEACHING TURKISH AS A FOREIGN
LANGUAGE

DENİZ İŞİKOĞLU

Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Bilim Dalı
Res. Assist., Atatürk University, Institute of Educational Sciences, Turkish Language Teaching Department
isikoglu@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-0957-7931>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 27.11.2017
Kabul Tarihi-Accepted Date : 28.01.2019
Sayfa-Pages : 553-562

 <http://dx.doi.org/10.14922/Turkiyat3848>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaecd>

This article was checked by

 iThenticate®

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ C1 DERS KİTAPLARINDA HEDEF KÜLTÜRE YÖNELİK METİNLERDE DEĞERLER

THE VALUES ON THE TEXTS ABOUT TARGET CULTURE IN C1
COURSE BOOKS OF TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

DENİZ IŞIKOĞLU

Öz

Ders kitapları yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde en fazla kullanılan materyal durumundadır. Çoğunlukla dersler, program dâhilinde ders kitabı takip edilerek işlenmektedir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin etkin ve geçerli olabilmesi açısından ders kitaplarının belirli standartlarda hazırlanması beklenir. Bu standartlardan biri de öğretilen dilin kültürüne yönelik metinlere yer verilmesidir.

Değerler, kazandırılmak istenen temel düşünce ve prensipler olarak tanımlanabilir. Öğretimin amaçlarından biri de öğrencilere hedeflenen değerleri kazandırmaktır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan metinlerdeki değerler uluslararası öğrencilerin Türk kültürü ve Türk insanı algısı için oldukça önemlidir. Çalışmada hedef kültüre yönelik metinlerin seçilmesinin nedeni, uluslararası öğrencilere Türk kültürüne yönelik bilgi ve değer aktarımında bu metinlerin başat rol üstlenmesidir.

Çalışmada yurt içinde ve yurt dışında kullanım sıklığı sebebiyle Yunus Emre Enstitüsü Türkçe Öğretim Seti C1 Ders Kitabı'ndaki hedef kültüre yönelik metinler örneklem olarak alınmıştır. Değer tespiti, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan kök değerler dikkate alınarak yapılmıştır.

Çalışma sonucunda yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde hedef kültüre yönelik kullanılan metinlerde bazı değerlerin sıklıkla yer almasına karşın bazı değerlerin daha az bulunduğu görülmüştür. Hedef kültüre yönelik birkaç metinde öğrenende olumsuz Türk, Türkiye algısı oluşturabilecek unsurlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi, değerler, hedef kültür

Abstract

The course books are the mostly used materials for teaching Turkish as a foreign language. The courses are generally conducted via following the course books inside of the curriculum. In terms of being effective and valid for teaching Turkish as a foreign language, it is expected that the course books are designed with the determined standards. One of these standards is to contain some texts for target culture of taught language.

The values can be defined as the basic thought and principles that are aimed to be taught. One of the aims of teaching is to gain target values to students. The values given in texts which are used to teach Turkish as a foreign language are quite significant for international students' perceptions on Turkish culture and Turkish people. In this study, the main reason of choosing texts for target culture is these texts' vital role on presenting information and values of Turkish culture to international students.

In this study, the sample is determined as the texts for target culture in the course book named Institute of Yunus Emre Turkish Language Teaching Set C1 due to the common use of it both in country and in abroad. The determination of values is concluded as considering the basic values prepared by Ministry of National Education.

At the end of the study, it is seen that some of the values have often been used in texts for target culture to teach Turkish as a foreign language whereas some of the values have rarely been seen in those texts. In some texts for target culture, it is also stated that there have been some elements that might cause negative perception on learners in terms of Turkish people and Turkey.

Key Words: Teaching Turkish as a foreign language, values, target culture

1. Giriş

Yabancı dil öğrenmek günümüzde insanlara maddi manevi pek çok alanda avantaj sağlayan popüler bir uğraş alanı konumundadır. Eğitim, iş gibi sebepler dışında zorunlu göçler nedeniyle de iltica ettikleri ülkelerin dilini öğrenen milyonlarca insan bulunmaktadır. Türkçe, Türk üniversitelerinin ve Devlet politikalarının uluslararası öğrencilere sağladığı imkânlar, kabuller neticesinde planlı fakat zorunlu göçler sebebiyle de pek çok yabancımların plansız bir şekilde öğrendiği bir dil konumundadır. Yabancıların/uluslararası öğrencilerin Türk toplumuna uyumları açısından dil öğretimine yönelik çalışmalar desteklenmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı, Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda değerleri kökleri geleneklerimizde ve dünümüzde olan, gövdesi ve dalları köklerden beslenerek bugünlere ve yarınlara ulaşan bir ağaca benzetmektedir (2018: 4). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin Türk toplumuna uyumları Türk toplumundaki sosyokültürel formları anlamalarıyla doğru orantılı ilerleyen bir süreç konumundadır. Bir yabancı dili öğrenmek o dili konuşan toplumun kültüründen bağımsız düşünülemez. Kültürden uzak metinlerle ya da örneklerle dil öğretmek sosyokültürel bağlamda dil öğrenenin öğrendiği dilin toplumuna uyum sağlamasını zorlaştıracaktır. Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nde dil öğrenenlerin öğrendikleri dilin konuşulduğu toplumun kültürüyle ilgili bilginin dünya bilgisinin bir kısmını oluşturduğu ve dil öğrenenlerin bu bilgilere özel olarak dikkat etmesi gerektiği belirtilmektedir (2001: 102).

Belirli bir program dâhilinde hazırlanmış ders materyallerinin öğrenenin dil yeterliğini destekleyecek şekilde o dili konuşan toplumun sosyokültürel temellerini ve değer yargılarını da yeterli ölçüde içermesi gerekmektedir. Bu, ders materyallerinin tamamen öğretilen dilin kültürüne yönelik metinlerden oluşması gerekir demek değildir. Materyaller öğrenenlerin, dilini öğrendikleri toplumda gereksinimlerini rahatça karşılayabilecekleri ya da kültürel farklılıklardan kaynaklı sorun yaşamamalarını sağlayacak mahiyette hazırlanmalıdır.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan hedef kültüre yönelik materyallerin öğrenenin Türk toplumunu anlama ve tanıma sürecinin önemli bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Ders kitapları, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ana ders materyali konumundadır. Program takip edilen kitapla birlikte sürdürülür. Planlı bir şekilde yapılan Türkçe öğretiminde hedef kültüre yönelik metinler kullanmak kadar seçilen metinlerin Türk toplumunun değer yargılarını da belirli bir standart çerçevesinde içermesi gerekmektedir.

1.1. Kök Değerler

Öğrenene dil düzeylerine göre dilin kültür boyutu ve o dilin ana dili olarak konuşulduğu toplumun değer yargıları metinler aracılığıyla verilmelidir. Hançerlioğlu toplumbilimsel anlamda değer kavramının “nesnelerin ve bilinç olgularının toplum, sınıf ve insan açısından taşıdıkları önemi belirleyen nitelikleri” dile getirdiğini ifade etmektedir (1996: 84). Ülken, toplumların kültürlerini meydana getiren inanç, fikir ve norm sistemlerinin bulunduğunu ve bunlardan her birinin bir değer olduğunu belirtir. Toplum değerler sistemi olarak anlatır. Toplumda yapılan işlerin ya da meydana gelen şeylerin o toplumun değerler sistemine göre ölçüldüğünü söyler (1969: 73).

Millî Eğitim Bakanlığı 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda kök değerler “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” şeklinde sıralanmakta ve bu değerlerin öğrenme öğretme sürecinde kendi başlarına, diğer kök değerlerle ve ilişkili oldukları alt değerlerle hayat bulacağı belirtilmektedir (2018: 4).

2. Yöntem

Çalışma nitel araştırma yaklaşımıyla hazırlanmıştır. Araştırmada veri toplama için doküman incelemesi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek doküman incelemesini: “*araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi*” şeklinde tanımlamakta ve doküman incelemesinin tek başına kullanılabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleriyle birlikte de kullanılabileceğini belirtmektedir (2016: 189).

Veriler, içerik analizi tekniği ile incelenecektir. Yıldırım ve Şimşek, içerik analizinde temel hedefin toplanan verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşmak olduğunu ifade eder. Betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavramların içerik analizi sonucu keşfedilebileceğini belirtir (2016: 242). İçeriğin kodlanması MEB'in belirlediği kök değerler temel alınarak yapılmıştır. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından yayımlanan “*Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine...*” (2017: 24) adlı basın bildirisindeki örnek bazı tutum ve davranışlar da dikkate alınmıştır.

Araştırmanın evrenini yabancı dil olarak Türkçe öğretimi C1 düzeyi ders kitapları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Ders Kitabı'dır (2017). C1 düzeyinin seçilmesinin sebebi C1'de öğrenenlerin üst seviyede dil becerisine sahip olmaya başlamasıdır. Bu seviyede temel ve orta düzeylerde rastlanan bazı kelime ya da dil bilgisi yapısı kullanımına yönelik sınırlılıklara çok rastlanmamaktadır.

Araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla ilgili alanda uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzmanlar yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında deneyimli, değerler eğitimi konusunda çalışmış akademisyenlerdir. Örneklem olarak YEE Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Ders Kitabı'nın seçilmesinin sebebi, ilgili setin Türkiye'de ve yurt dışında (özellikle Yunus Emre Türk Kültür Merkezlerinde) pek çok yerde ana ders materyali olarak kullanılmasıdır.

3. Bulgular

YEE Yedi İklim Türkçe C1 Ders Kitabı, okuma, dinleme, yazma, konuşma temel beceri alanlarından kurulu 8 üniteden oluşmaktadır. Ünite sonlarında bir metin ve bu metne bağlı soruların bulunduğu bir “değerlendirme” bölümü vardır. Her ünite “kendimi değerlendiriyorum” bölümü ile tamamlanmaktadır. İncelenen ders kitabında hedef kültüre yönelik değerlerin ünitelere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo: YEE C1 Türkçe Ders Kitabı Hedef Kültüre Yönelik Metinlerde Değerler

	1. ünite	2. ünite	3. ünite	4. ünite	5. ünite	6. ünite	7. ünite	8. ünite	Toplam
Adalet	5	-	4	-	1	2	1	1	14
Dostluk	1	4	5	4	5	8	4	3	34
Dürüstlük	-	-	5	2	-	3	3	2	15
Öz denetim	12	3	13	6	6	4	4	8	56
Sabır	1	3	5	2	2	2	-	2	17
Saygı	3	3	19	2	3	4	3	9	46
Sevgi	2	4	22	11	1	5	2	3	50
Sorumluluk	5	4	5	1	6	2	3	2	28
Vatanseverlik	16	13	16	8	17	9	11	7	97
Yardımseverlik	1	1	5	1	1	4	2	2	17
Toplam	46	35	99	37	42	43	33	39	374

İçerik analizi ile yapılan kodlamada ilgili metinlerde toplam 374 değer tespit edilmiştir. Bu değerler içinde en çok vatanseverlik (97), en az adalet (14) kök değeri tespit edilmiştir. Dürüstlük (15), sabır (17) ve yardımseverlik (17) en az tekrar eden değerler arasındadır. Adalet kök değeri iki, dürüstlük kök değeri üç, sabır kök değeri bir üniteye tespit edilememiştir. Diğer kök değerler sayıları farklı olmakla birlikte her üniteye yer almaktadır. Vatanseverlik kök değeri çalışkan olma başta olmak üzere tarihî ve kültürel mirasa yönelik ifadeler neticesinde en fazla ele alınan değer konumundadır.

Tabloda belirtilen değer sıralaması takip edilerek değerlerin YEE Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Ders Kitabı'nda yer alma durumuna yönelik örnekler, ilgili değerlerin kitapta kaçınıcı sayfada yer aldığına yönelik bilgiyle birlikte verilmeye çalışılmıştır.

3.1.1. YEE C1 Ders Kitabı'nda Adalet Kök Değeriyle İlgili Bazı Veriler

İncelenen metinlerde adalet kök değeriyle ilgili altı üniteye veri tespit edilmiştir. Adalet değeri, doğrudan adalet kavramı kullanılarak olduğu gibi adaletle ilişkili eşitlik, kurallara uyma gibi tutum ve davranışlarla da incelenen metinlerde yer almaktadır.

"*Hekimsiz hâkimsiz yerde oturma.*" atasözü (s: 31) adaletin sağlıkla birlikte önemli iki unsurdan biri olduğunu ifade etmektedir.

"*Geleneksel Türk Sporuna Matrak*" metninde (s: 32), matrağın toplumun her kesimi tarafından oynanan bir oyun olduğu, oyuna yönelik bir imtiyazın bulunmadığı belirtilmektedir. Aynı metinde oyuncuların yaş ve sıklıklarına göre ayrıldıkları bilgisi yer almaktadır. Oyunun önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde oynandığı belirtilmektedir. Metinde eşitlik ve kurallara uymaya yönelik veriler bulunmaktadır.

"*Abdurrahim Karakoç ile Son Röportaj*" metninde (s: 63) Karakoç, yanlış yapanları eleştiren yazıları sebebiyle çok defa mahkemelik olduğunu ve tazminat davalarıyla mücadele ettiğini belirtmektedir. Karakoç, bu davalarda avukat tutmadan kendisini savunduğunu belirtmektedir. Hâkim karşısına çıkma ve kendisini savunma adalet kök değeri altında tespit edilen verilerdendir.

"*Bir Sempozyum Yap...*" adlı metinde (s: 122) sempozyumlara gönderilen bildirimlerin seçiminde özenli bir seçme/eleme işleminin yapılması istenmektedir. Bu durum adalet kök değeri ile ilgili verilerdendir.

3.1.2. YEE C1 Ders Kitabı'nda Dostluk Kök Değeriyle İlgili Bazı Veriler

Dostluk tüm ünitelerde karşılaşılan değerlerden biridir. Birinci ünite (s: 33) Elvan Abeylegesse'nin, koşu ayakkabılarını unutan doğduğu ülke vatandaşı rakibine ayakkabılarını vermesi dostluk kök değeri içinde değerlendirilmiştir.

İkinci ünite "*Antakya*" metninde (s: 52) Antakya halkının yüzlerce yıldır kardeşçe yaşadığı belirtilmektedir. Kardeşçe yaşamak ifadesi burada barış, dostluk verisi altında ele alınmıştır.

Altıncı ünite Türkiye ve Bosna Hersek'in ortak tarih ve kültür coğrafyasını paylaştığı belirtilmektedir. Türkçenin seçmeli yabancı dil dersi olarak Bosna Hersek'te okutulacağı aktarılmaktadır (s: 120). Bunlar metin bütünlüğü bakımından dostluk kök değeri ile ilgili veriler arasında yer almaktadır.

Beşinci ünite Orhon Yazıtlarının Vilhelm Thomsen tarafından okunduğu ve Ankara'da Vilhelm Thomsen adında bir cadde bulunduğu belirtilmektedir (s: 98). Thomsen'in adının caddeye verilerek yaşatılması vefalı olma alt başlığında dostluk kök değeri içinde yer almaktadır.

Barış Manço'nun "*Kazma*" adlı şarkısında (s: 160) geçen "*Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.*" mısrası dostluk kök değeri içinde değerlendirilmiştir. Burada vefa kavramı ele alınmaktadır.

Yedinci ünite arkadaşların birbirine yardım etmesiyle ilgili verilen "*Sorunların Çözümü*" adlı metinde dostluk kök değeri altında yardım etme değeri ön plana çıkmaktadır. "*Arkadaşımın sorunu benim sorundur.*" ifadesi diğerkâmlık değerini yansıtmaktadır (s: 139).

3.1.3. YEE C1 Ders Kitabı'nda Dürüstlük Kök Değeriyle İlgili Bazı Veriler

3. ünite Neyzen Tevfik'le ilgili metinde, Neyzen Tevfik'e tanıdıklarından biri yazdığı bir romanın müsveddelerini gösterir ve fikrini sorar. Neyzen Tevfik, romanı beğenmediğini ifade eder (s: 57). Neyzen Tevfik'in roman hakkındaki olumsuz görüşünü açık bir şekilde ifade etmesi dürüstlük kök değeri içinde değerlendirilmiştir.

"*Abdurrahim Karakoç ile Son Röportaj*" metninde Karakoç'un "*Doğru söyleyenin düşmanı çok olur.*" sözü (s: 63) dürüstlük kök değeri kapsamında yer almaktadır. Ümit Yaşar Oğuzcan'a ait "*Sevi Şiiri*" adlı eserde (s: 68) "*Mertliğini, yalansızlığını, dupduruluğunu sevdim*" mısrasında dürüstlük kök değeri tespit edilmiştir.

4. ünite "*Kardelen Çiçeğinin Hikâyesi*" adlı metinde dürüstlük ile ilgili iki ifade tespit edilmiştir. Birbirlerine âşık iki kır çiçeği baharda açmamak için sözleşir, çiçeklerden biri sözünü tutar diğeri tutmaz (s: 84). Sözünde durma, dürüstlük değeri içinde ele alınmıştır.

"*Hoca'nın Hesabı*" adlı Nasreddin Hoca fıkrasında Hoca alışveriş yaptığı pazarcının kafasını karıştırarak pazarcıyı dolandırmaktadır (s:136). Fıkra dürüstlük değerine yönelik bir metin olarak değerlendirilmiştir. Hoca, burada dürüst olmayan şahıs konumundadır.

3.1.4. YEE C1 Ders Kitabı'nda Öz Denetim Kök Değeriyle İlgili Bazı Veriler

Öz denetim üniteler genelinde en çok veri bulunan değerlerdendir. 2. ünite "*Geçmişten Günümüze Tıp*" metninde kimyasal ilaç kullanma kaynaklı hastalıklara

yakalanmaktan korkanların sayısının giderek arttığı belirtilmektedir (s: 53). Sağlıklarına yönelik davranışlarını ve tercihlerini şekillendirme öz denetim kök değeri içinde değerlendirilmiştir.

3. ünite “*Tatlı Dil*” metninde (s: 67) kişinin diline sahip çıkması, kırıncı olmaması gerektiği anlatılmaktadır. Metinde geçen ifadeler kişinin söylediklerine dikkat etmesiyle ilgilidir.

Yunus Emre’nin bir şiirinden (s: 70) alınan dördlük şu şekildedir: “*İlim ilim bilmektir/İlim kendin bilmektir/Sen kendinin bilmezsin/Ya nice okumaktır.*” Mısralar kişinin kendisini bilmesiyle ilgilidir. Öz denetim kök değeri içinde ele alınmıştır.

4. ünite, “*İnci Kefali*” metninde (s: 78) inci kefallerinin yumurtalarını daha güvende olmaları için suyun kaynağına yakın bir yerde bırakmaya çaba gösterdikleri belirtilmiştir. Bu durum güvende olma bakımından öz denetim kök değeri içinde görülmektedir.

5. ünite “*Kaşgarlı Mahmut*” metninde (s: 107) Kaşgarlı Mahmut’un yazdığı eserini (Divânü Lügâti’t- Türk) uzun süre gözden geçirdiği bilgisi vardır. Çalışmalarını kontrol etme, inceleme, eksiklikleri tamamlama öz denetim kök değeri altında yer almaktadır.

6. ünite “*Hulusi Behçet*” adlı metinde (s: 129) Hulusi Behçet’in Fransızca, Almanca, Latince öğrendiği bilgisi yer almaktadır. Metinde Hulusi Behçet’in kendini amacına yönelik disipline etmesi, çalışkan olması öz denetim kök değeri altında değerlendirilmiştir.

3.1.5. YEE C1 Ders Kitabı’nda Sabır Kök Değeriyle İlgili Bazı Veriler

Sabır incelenen metinlerde az veri bulunan kök değerlerden biridir. “*Elvan Abeylegesse*” metninde (s: 33) Abeylegesse ile ilgili olarak “*her yarışın sonunda soluk soluğa kalsa da Türk atletizmine yeni bir soluk getirdi ifadesi*” azimli olma alt başlığında sabır kök değerinin içinde değerlendirilmiştir.

“*Abdurrahim Karakoç ile Son Röportaj*” metninde (s: 62) Abdurrahim Karakoç’un solunum cihazına bağlı durumda iken kendisinin hâlini hatırlı soran kişiye elleri iki yana açık “*çok şükür*” demesi sabır kök değeri altında değerlendirilmiştir. Burada Karakoç’un mevcut durumuna katlanması, şikâyet etmemesi söz konusudur.

“*İnci Kefali*” metninde (s: 78) inci kefallerinin göç sırasında önlerine çıkan türlü engellerle mücadele etmeleri, yoğun çaba sarf etmeleri azimli olma alt başlığında sabırlı olma değeri olarak ele alınmıştır. Zorluklar karşısında bir amaç uğrana yapılan bir mücadele söz konusudur. İnci kefallerinin yolculuğu azim ve sabır gerektirmektedir.

5. ünite Kaşgarlı Mahmut’un Türkistan coğrafyasını 15 yıl boyunca baştanbaşa dolaştığı bilgisi verilmektedir (s: 107). Kaşgarlı Mahmut’un bu süreci azimli olma alt başlığında sabır kök değerinde incelenmiştir.

3.1.6. YEE C1 Ders Kitabı’nda Saygı Kök Değeriyle İlgili Bazı Veriler

“*Antakya*” metninde yazarın (s: 52) “*Bahçenizdeki tüm çiçeklerin aynı tür ve renkte olduğunu düşünün. Son derece tekdüze bir görüntü ortaya çıkar değil mi? Ne kadar tür ve renkte çiçeğiniz varsa bahçeniz o kadar güzeldir.*” şeklinde ifade ettiği cümleler farklılıklara karşı saygı gösterilmesini ve bunun zenginlik olduğunu ifade etmektedir.

Abdurrahim Karakoç'un ödül kabul etmemesine rağmen evine gönderilen ödülleri hürmetsizlik olmaması için vitrine koyması (s: 62) saygı kök değeri içinde değerlendirilmiştir.

Hacca gitmek için yola çıkan Ali Kuşçu'nun İstanbul'a geldiğinde Fatih Sultan Mehmet tarafından törenle karşılanması (s: 107) Fatih Sultan Mehmet'in muhatabın konumuna yönelik davrandığını göstermektedir. Bu durum saygı kök değeri içinde değerlendirilmiştir. Bir program dolayısıyla Amman'a giden Millî Eğitim Bakanı'nın onuruna yemek verilmesi (s. 128) muhatabın konumuna göre davranma alt başlığında değerlendirilebilecek saygı kök değerine yönelik bir eylem olarak görülmektedir.

3.1.7. YEE C1 Ders Kitabı'nda Sevgi Kök Değeriyle İlgili Bazı Veriler

Hastamıza ne yedirelim diye sorulduğunda Lokman Hekim'in "*Acı söz yedirmeyin de, ne yese olur*" cevabı (s: 56) hastaya karşı merhametli olma bakımından sevgi kök değeri içinde yer almaktadır.

Cenap Şehabettin'in "*Karnı açlardan çok, kalbi açlara acırım.*" ve Mevlana'nın "*Yüz kişinin içinde âşık, gökyüzünde yıldızlar arasında parıldayan ay gibi belli olur.*" sözleri (s: 65) sevgi kök değeri içinde yer almaktadır.

Şevket Rado'nun "*Tatlı Dil*" adlı metninde geçen: "*Yüreği merhametle, sevgi ile dolu insanın dili de kendiliğinden tatlılaşır.*" sözü (s: 67) sevgi kök değeri taşımaktadır.

Ümit Yaşar Oğuzcan'ın "*Sevi Şiiri*" (s: 68) sevgi temasındadır. Şiirde çoğunlukla değer olarak sevgi yer almaktadır. Aile birliğine önem verme, sevdiğine sadık olma sevgi kök değeri altında değerlendirilmiştir.

"*Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları*" adlı metinde sevdalıların sevdiklerine seslerini sevdalinkalarla duyurmaya çalıştıkları bilgisi yer almaktadır (s: 124). Sevdalinkalar burada sevginin ifade edilmesi, paylaşılması açısından bir araç konumundadır.

"*Çiçek Kültürü*" adlı metinde geçen "*Eskiden iyi babalar ailelerine gül gibi bakar, eşler birbirleriyle gül gibi geçinir...*" ifadesi (s: 83) sevgi kök değeri içinde değerlendirilmiştir. Burada aile birliği ve geçimi konusunda bilgiler bulunmaktadır.

Hulusi Behçet'in küçük yaşta annesini kaybetmesi neticesinde babaannesi tarafından büyütülmesi (s: 129) aile birliği ve aile içi dayanışma çerçevesinde sevgi değeri kapsamında incelenmiştir.

3.1.8. YEE C1 Ders Kitabı'nda Sorumluluk Kök Değeriyle İlgili Bazı Veriler

"*İpek Yolu'ndan Marmaray'a*" metninde Sultan Abdülmecid'in İstanbul Boğazı'ndan geçecek bir demir yolu tüneli fikri (s: 40) topluma katkı bakımından sorumluluk değeri içinde ele alınmıştır. Marmaray'ın ulaşımın uzun sürdüğü iki nokta arasında ulaşım süresini 80 dakika kısaltması (s: 41) da idarecilerin görevlerini yerine getirmeleri şeklinde sorumluluk değeri altında yer almaktadır.

Hulusi Behçet'in Behçet hastalığını keşfetmesi (s: 129) bilim adamı olarak insanlığa karşı sorumluluk başlığında değerlendirilmiştir.

Doktorların insanların daha az hasta olmaları için bilimsel araştırma yapmaları (s: 53) topluma karşı sorumluluklar altında ele alınmıştır.

Karacoğlan'ın "*Hakk'ın Kandilinde Gizli Sır İdim*" şiirinde geçen "*Hayrımı, şerrimi bildirdin bana*" mısrası (s:152) kişinin manevi bağlamda da kendisine ve çevresine karşı sorumluluklarını ifade etmesi açısından sorumluluk değeri içinde ele alınmıştır.

"*Cahit Arf*" metninde Arf'ın ülkesinin gelişmesine matematik alanında yaptığı çalışmalarla katkı verdiği ifade edilmektedir (s: 156). Bilim adamının ülkesine karşı sorumluluğu bakımından bu durum sorumluluk değeri altında yer almaktadır.

3.1.9. YEE C1 Ders Kitabı'nda Vatanserverlik Kök Değeriyle İlgili Bazı Veriler

"*İpek Yolu'ndan Marmaray'a*" metninde Marmaray çalışmalarında yapılan arkeolojik kazılarda 35 binin üzerinde tarihî eser ve 13 batık gemi bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bu eserlerin Arkeopark ve Marmaray Müzesinde sergileneceği ifade edilmektedir (s: 41). Bu durum tarihsel mirasa duyarlı olma alt başlığında vatanserverlik değeri içinde yer almaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'un Araplara Türkçe öğretmek için Divânü Lügâti't- Türk'ü yazması, hayatının sonuna kadar medresede ders vermesi, ilmî çalışmalar yapması; Ali Kuşçu'nun matematik ve dil alanlarında ilmî çalışmalar yapması, medresede hayatının sonuna kadar ders vermesi (s: 107) vatanserverlik değeri altında incelenmiştir.

Uluğ Bey'in araştırma yapmaları için Çin'e kadar bilim adamları göndermesi; bilim adamlarını desteklemesi, bilimsel esaslara dayalı materyaller geliştirmesi ve çalışkanlığı (s:108) vatanserverlik değeri içinde incelenmiştir.

Hulusi Behçet'in çalışkanlığı, savaş yıllarında askerî hastanede ülkesine doktor olarak hizmet etmesi, tıp alanında ülkede öncü isimlerden biri olması, ülkesine faydalı olmak için yabancı dillerden Türkçeye tercüme yapması (s: 129) vatanserverlik değeri bağlamında ele alınmıştır.

3.1.10. YEE C1 Ders Kitabı'nda Yardımserverlik Kök Değeriyle İlgili Bazı Veriler

"*Sevi Şiiri*" metninde (s: 68) "*Gücsüze merhametini, zalime direnişini*" mısrasında geçen gücsüze merhamet etme yardımserverlik değeri içinde incelenmiştir.

Sultan Mahmut'un Tıkandı Baba isimli talihsiz birine yardım etmeye çalışması (s: 169) yardımserverlik değeri içinde ele alınmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in yanına sokulan dilenciye altın vermesi (s: 57) yardımserverlik değeri içinde yer almaktadır.

Elvan Abeygesse'nin koşu ayakkabılarını unutan rakibine yedek ayakkabılarını vererek yardım etmesi (s: 33) yardımserverlik değeri içinde yer almaktadır.

"*Türkiye Bursları*" metninde öğrencilerin aylık burs ödemelerinin, konaklama giderlerinin, sağlık sigortalarının burs kapsamında karşılandığı bilgisi yer almaktadır (s: 142). Bu durum yardımserverlik olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde hedef kültüre yönelik metinler önem taşımaktadır. Ders materyali hazırlama sürecinde düzeylere göre hedef kültüre yönelik metinlerden yararlanmak dil öğretiminin başarısı ve öğrenenin dilini öğrendiği topluma uyumu konularında son derece özen gösterilmesi gereken bir konudur.

Yunus Emre Enstitüsü Yedi İklim Türkçe C1 Ders Kitabı'nda, hedef kültüre yönelik her üniteye birkaç metin kullanmıştır. Bu bakımdan ders kitabının hedef kültüre yönelik metin sayısı konusunda yeterli olduğu düşünülmektedir. Hedef kültüre yönelik metinlerde değerlerin bulunma sıklığı konusunda önemli farklılıklar vardır. Adalet, dürüstlük, sabır ve yardımseverlik değerleri incelenen metinlerde az sayıda tespit edilmiştir.

Özellikle yabancı dil öğretiminde kullanılan materyallerin öğrenenin, öğrendiği dilin toplumunu tanıma konusunda öncü rol üstlendiği düşünüldüğünde hedef kültür metinlerinin seçiminin çok dikkatli yapılması gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Ders kitabının yedinci ünitesinde yer alan "*Hoca'nın Hesabı*" metninde Nasreddin Hoca pazardan alışveriş yaparken pazarcıyı kandırmaktadır. Hoca, elindeki bir akçesiyle söz oyunu yaparak iki akçelik bir malı satın alır (s: 136).

Köprülü (2004: 19) Hoca'nın derin hayat tecrübesi neticesinde söylediği sözlerinin memleketin her tabakasından ağızdan ağıza dolaştığını belirtmekte ve Hoca'yı Türk milletinin en asil mahsullerinden biri olarak tanıtmaktadır. Böyle temsil kuvveti yüksek bir şahsiyetin, dolandırıcı yapısında sunulması öğrenenlerin Türk algıları konusunda yanıltıcı ve hatalı sonuçlar doğuracaktır.

Dil öğretimi, farklı dilleri konuşan insanların birbirlerini anlamaları ve böylelikle farklı kültürlere yönelik ön yargıların giderilmesi yönünde önemli rol üstlenir. Farklılıklara ve karşısındaki kişinin durumuna saygı göstermek sadece Türk toplumunda değil diğer toplumlarda da kazandırılmak istenen değerler arasındadır. İncelenen ders kitabında geçen "*Deli mi Akıllı mı?*" adlı metinde metin kahramanlarından biri deli olarak nitelenmekte ve "mahallenin delisi" (s: 137) şeklinde bir ifade ile sunulmaktadır. Hedef kültüre yönelik olduğu değerlendirilen metinde akıl dengesini kaybetmiş kişilere yönelik hakaretimiz kabul edilen "deli" ifadesi kullanılmaktadır. Bu durum da "*Hoca'nın Hesabı*" metninde olduğu gibi Türk toplumuna yönelik olumsuz algı oluşturacak mesajlara neden olabilmektedir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders materyallerinin hedef kültüre yönelik metinlerin değer aktarımı bağlamında da incelenmesi ve Türk toplumu başta olmak üzere herhangi bir topluma yönelik olumsuz, küçük düşürücü mesaj içermemesi gerekmektedir. Hedef kültüre yönelik metinler sadece yüzeysel bir incelemeyle değil anlam ilişkileri ve derin yapı bakımından da gözden geçirilerek dil öğretim materyallerinde kullanılmalıdır.

Kaynaklar

- Council of Europe Modern Languages Division, (2001) *Common European Framework of Reference*, Cambridge University Press, Strasbourg.
- Hançerlioğlu, Orhan. (1996). *Toplumbilim Sözlüğü* (2. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köprülü, Mehmet Fuad. (2004). *Nasrettin Hoca* (3. baskı). Ankara: Akçağ.
- Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (2017). *Müfredatta Yenileme ve Değişiklik Çalışmalarımız Üzerine*. Ankara
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara.
- Ülken, Hilmi Ziya (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.
- Yıldırım, Ali. & Şimşek, Hasan. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Genişletilmiş 10. Baskı). Ankara: Seçkin.
- Yunus Emre Enstitüsü. (2017). *Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti C1 Ders Kitabı*. Ankara.

ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ
(5, 6, 7 VE 8. SINIF) ETKİNLİKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF ACTIVITIES (5, 6, 7 AND 8. GRADE)
IN SECONDARY SCHOOL TURKISH LANGUAGE TEXTBOOKS

BÜNYAMİN SARIKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD.
Assist. Prof. Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Education, Department of Turkish Education
b.sarikaya@alparslan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8393-7127>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 19.10.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 22.01.2019

Sayfa-Pages : 563-580

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4047>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ
(5, 6, 7 VE 8. SINIF) ETKİNLİKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF ACTIVITIES (5, 6, 7 AND 8. GRADE)
IN SECONDARY SCHOOL TURKISH LANGUAGE TEXTBOOKS

BÜNYAMİN SARIKAYA

Öz

Bu çalışmada ortaokul (5, 6, 7 ve 8. sınıf) Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin çeşitli açılardan değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ders kitaplarındaki etkinliklerin ana metin eksenli olup olmadığı ve etkinliklerde görsel unsurların kullanılıp kullanılmadığı, kullanılmış ise hangi görsel türlerin tercih edildiği sorularına cevap aranmıştır. Çalışmada verilerin toplanmasında 2018-2019 eğitim-öğretim yılından itibaren geçerli olan yeni Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikler değerlendirilmiştir. Betimsel nitelik taşıyan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda; Türkçe ders kitaplarındaki toplam 932 etkinlikten büyük bir kısmının (% 64,59) ana metin eksenli olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamındaki bir diğer sonuç ise ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitabı etkinliklerinde toplam 191 etkinliğin 99'unda görsel unsurların hiç yer almadığı; 6. sınıf Türkçe ders kitabı etkinliklerinde toplam 246 etkinliğin 233'ünde görsel unsurlara yer verilmediği; 7. sınıf Türkçe ders kitabı etkinliklerinde toplam 307 etkinlikten 223'ünde görsel unsurların yer almadığı; 8. sınıf Türkçe ders kitabı etkinliklerinde ise toplam 188 etkinliğin 166'sında görsel türlerin hiç olmadığıdır. Bu ders kitaplarında görsellerin kullanılmadığı etkinlik sayısı ise 721'dir. Ulaşılan bulgular doğrultusunda Türkçe ders kitaplarının her yönüyle daha özenli hazırlanması, Türkçe ders kitapları etkinliklerinde daha fazla görsel unsurlara yer verilmesi ve etkinliklerin ana metinlerden fazla koparılmaması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ders kitabı, etkinlik, Türkçe dersi

Abstract

The aim of this study is to evaluate the activities in the secondary school (5th, 6th, 7th and 8th grade) Turkish language textbooks from different perspectives. More specifically, the study seeks answers to the following questions: Are the activities in the textbooks main text-based? Are visual elements used in the activities? And, if so, what types of visual elements are used? For data collection, the activities in the new Turkish language textbooks valid as of the academic year 2018-2019 were evaluated. In this descriptive study, document analysis, which is one of qualitative research methods, has been used.

According to the result of the review, the fifth, sixth, seventh and eighth grade Turkish language textbooks contain 191, 246, 307 and 188 activities, respectively. Results show that 602 of a total of 932 activities are main text-based (%64,59) and that 99, 233, 223 and 166 of the activities in the fifth-, sixth-, seventh- and eighth- grade textbooks, respectively, do not contain visual elements. The number of the nonvisual activities in these textbooks is 721. As a result of findings, it has been proposed that Turkish textbooks should be prepared more carefully in every aspect, more visual activities should be included in Turkish textbooks and that activities should be more aligned with the main texts.

Key Words: Textbook, Activity, Turkish Lesson

Giriş

Türkçe eğitiminde kullanılan temel materyallerden biri ders kitaplarıdır. Ders kitapları, içerdikleri metinler ve etkinlikler aracılığıyla öğrencilere doğrudan hitap etmekte ve onlara çeşitli açılardan katkı sunmaktadır. Aynı zamanda öğretmenlerin ve öğrencilerin derslerde fazlasıyla yararlandıkları materyallerin başında ders kitapları gelmektedir.

Eğitim-öğretim sürecinin önemli unsurlarından biri olan ders kitabı alanyazında farklı şekillerde tanımlanmıştır. Demirel (2003: 25) ders kitabını devamlılığı, güvenilirliği, değişebilirliği tartışılabilen bir kavram olmasının yanında görsel, bilişsel ve akla dayalı kazanımların bütünü olarak tanımlar. Güneş'e (2002: 5) göre ders kitapları herhangi bir öğretim programı kapsamında hazırlanmış, belli seviyedeki öğrencilere yönelik yazılmış, öğrenmeyi ve hatırlamayı kolaylaştıran sistemler ürünü bir materyaldir. Alanyazındaki kimi çalışmalarda (Halis, 2002: 51) ise ders kitaplarının tek öğretim materyal olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu tanımın yeterli olmadığı bilinmelidir. Zamanın geçmesiyle artık sadece ders kitapları değil başka materyaller de öğretimde kaynak konumundadır. Akıllı tahtalar, tabletler, bilgisayarlar bunlardan bazılarıdır. Alanyazındaki tanımlar ışığında ders kitaplarının öğrencilerin öğrenme süreçlerine yardımcı olan ve onları bilişsel, duyuşsal ve dil becerileri açısından geliştiren, öğretmenlere de derslerde çeşitli kolaylıklar sağlayan materyaller olduğu söylenebilir.

Ders kitaplarının eğitim-öğretim sürecine, öğretmene ve öğrencilere sağladığı birçok yarar bulunmaktadır. Alkan (1995: 69) ders kitaplarının sınıf tahtası ve öğretmenle sunulan bilgilerin büyük çoğunluğunu aktaran bir kaynak olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra öğrenme-öğretme sürecinde “etkinlikler aracılığıyla ders kitaplarının öğrencilere daha zengin ve ayrıntılı yaşantılar kazandırdığını” vurgular. Küçükahmet (2002: 123) kitaplar sayesinde öğrencilerin “öğretmenlerinin derste öğrendiklerini zaman ve yer kaygısı olmadan tekrarlama fırsatı yakaladığını” ifade etmektedir. Sülükçü (2018: 59) ise ders kitaplarının çocukların temel dil becerilerine katkıda bulunduğunu ve Türkçenin kurallarını öğrenmelerine katkı sağladığını belirtmektedir.

Türkçe öğretiminde öğrenciler için kaynak konumunda bulunan ders kitaplarında iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlar; ders kitaplarındaki metinler ve onlara bağlı etkinliklerdir. Bu yüzden Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin seçimi, öğrenciye göreliği gibi birçok hususa dikkat etmek gerekir. Bu metinlere bağlı etkinliklerin de öğrencileri geliştirmesi ve hedeflenen kazanımlara hitap etmesine kaynaklık etmesi beklenir.

Ders kitaplarında öğrencilere kazandırılmak istenen beceriler metinler aracılığıyla verilmektedir. Metinler birer araç konumundadır. Türkçe öğretiminde kullanılan temel araçlardan biri de metinlerdir (Çoban ve Tabak, 2011). Söz konusu metinlerin sağlam olması, derslerin bu sağlam metinlerle yürütülmesi Türkçe öğretiminin hedeflerine ulaşmasında kayda değer bir katkı sağlamaktadır (Çınar, 2013). Metinler ve bu metinlerde yer alan etkinlikler aracılığıyla Türkçe öğretim programlarında amaçlanan kazanımlara ulaşılır.

- Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin öğrencilerin;
- Sözcük varlığını zenginleştirmelerine,
 - Dilsel, bilişsel ve duyuşsal özelliklerini geliştirmelerine,
 - Üst düzey düşünme becerilerini (problem çözme, analiz, sentez, yaratıcı düşünme, yansıtıcı düşünme, eleştirel düşünme, tartışma vb.) geliştirmelerine,

-Yaparak yaşayarak ve yakından uzağa ilkeleri doğrultusunda gerçek hayata hazırlamalarına,

-Ulusal ve evrensel değerleri kazanmalarına kaynaklık etmesi gerekir.

Ders kitaplarında yer alan metinlerdeki etkinlikler de yine ayrı bir öneme sahiptir. Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı'nda (2015) etkinlikler öncelikle öğrenme alanlarıyla; okuma etkinlikleri, yazma etkinlikleri, sözlü iletişim etkinlikleri olmak üzere ilişkilendirilmiş ve bu öğrenme alanlarının yanında ölçme değerlendirme de etkinlikler yoluyla gerçekleştirilmesi istenmiştir.

Etkinliklerin temel yararlarından biri öğrencilerin dil becerilerini geliştirmesidir. Güneş (2011) etkinliklerin sahip olduğu bilgiler aracılığıyla öğrencilerin dil ve düşünme becerilerini geliştiren yazılı ve sözlü çalışmalar olduğunu ifade eder. Nunan (2001) etkinliklerin çeşitli özelliklere sahip olması gerektiğini ve bu özelliklerin de öğrencinin anlamasına, yeni durumlara uyum sağlamasına, dili üretme fonksiyonuna sahip olmasına ve anlama merkezli olmasına kaynaklık etmesi gerektiğini vurgular.

Bir etkinliğin sahip olması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Ellis (2003) etkinlikler sonucunda ortaya çıkan ürünlerin değerlendirilebilmesi, pragmatik bir süreçten geçebilmesi ve zihinsel süreçlerle ilişkilendirilebilir olmasının önemine dikkat çekmektedir. Ellis (2003) bir etkinliğin içermesi gereken bileşenleri aşağıdaki gibi açıklar:

1. Amaç: Bir nesnenin özelliklerini kısaca açıklamak, yan cümlecik kullanımı için fırsat oluşturmak gibi genel bir amaç.

2. Bilgi: Etkinliğin sözlü ya da sözsüz bilgi sunması.

3. Şartlar: Bilginin hangi yolla sunulacağı.

4. İşlem basamağı: Etkinliğin gerçekleştirilmesinde izlenecek metodolojik işleyiş.

Çalışma grupları, zaman planlaması.

5. Beklenen Öğrenme Çıktısı

a) Ürün: Etkinliğin tamamlanmasıyla ortaya çıkan ürün. Haritada yolun belirlenmesi, bir tablonun doldurulması gibi.

b) Süreç: etkinliğin ortaya çıkaracağı var sayılan dilsel ve bilişsel süreçler.

Etkinlikler aynı zamanda bilişsel becerileri geliştiren bir üründür. Güneş'in (2012: 40) etkinliklerle ilgili yorumu dikkat çekicidir. Etkinlikler insan zihninin bir ürünüdür ve insan beyninin fonksiyonlarını geliştirmek için kullanılmaktadır. Türkçe öğretiminde bilgilerin, tecrübelerin ve yeteneklerin zihinde güncel olarak yapılandırılması için etkinlik temelli öğrenmelere ağırlık verilmelidir. Bunun yanı sıra etkinliklerin dersin kazanımları, becerileri ve uygulamaları geliştirmeye uygun şekilde tasarlanmaları gerekir. Bilgiye dayalı etkinlikler çoğu zaman kolay bir şekilde hazırlanmakta ve bu tür etkinlikler alanda çok fazla bulunmaktadır. Bunun aksine bilişsel becerileri harekete geçirecek etkinlik türlerine daha fazla yer verilmelidir (Güneş, 2012: 40). Bilişsel becerilerin yanı sıra etkinliklerin duyuşsal becerilere de hitap etmesi gerekmektedir. Aynı zamanda öğrencilerin sözcük dağarcığını geliştirmeleri ve Türkçenin temel kurallarını kazandırmaları gerekmektedir.

Etkinlikler aynı zamanda gerçek yaşamla ilişkilendirilmeli ve öğrencileri gerçek hayata hazırlamalıdır. Çerçi (2016) 6. sınıf Türkçe dersi öğrenci çalışma kitabındaki etkinlikleri oluşturan unsurları değerlendirdiği çalışmasında, etkinliklerin şu özelliklere sahip olması gerektiğini belirtir:

1. Belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için öğrencilerin anlama ve anlatma becerilerine dayanan,

2. Öğrencinin ders araç, gereç ve materyalleriyle etkileşerek etkin katılımını gerektiren,

3. Gerçek hayatla ilişkili ve yeni durumlara uyarlanabilen

4. Ortaya çıkan ürünleri değerlendirilebilen

5. İletişimsel bir süreci ve öğretmen kılavuzluğunu gerektiren eğitici çalışmalardır.

Bu çalışma kapsamında incelenen ve hem ders kitaplarındaki metinlerin hem de etkinliklerin taşınması gereken özelliklerden biri de görsellerdir. Ders kitaplarındaki metinlerde mutlaka o metni ve içeriğini yansıtan görsel unsurlara yer verilmelidir. Bunun yanı sıra çocuğun verilen görseller aracılığıyla metni okuması gerekir.

Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde görsellerin de ayrı bir önemi vardır. İşcan ve Cımbız (2018, 251) Türkçe ders kitaplarındaki en önemli unsurun metinler ve bu metinlere bağlı resimler olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden görsel ve metin uyumuna özen gösterilmelidir. Levin ve Mayer (1993) görsel gereçlerin metinlerle ilişkilendirildiğinde, bireye verimli bilgilerin sağlanması adına metindeki unsurlarla doğrudan ilişkili olması gerektiğini bildirmiştir. Görsel gereçler, hem metindeki bilgileri desteklemeli hem de metinlerde yer almayan önemli bilgilere katkı sağlaması için seçilmiş olmalıdır.

Metin ve görseller arasındaki ilişki kitapların ana konusudur. Görsel keşif, nesnelerin yalıtılmışlığı ve geleneksel bağlamın bozulması dönüşüme neden olur ve okuyucudan daha yüksek düzeyde bir bilişsel farkındalık bekler. Görseller sözcüklere değişik anlamlar yükler (Arizpe, 2003: 22).

Görseller yoluyla söz konusu kitlenin ilgisi konuya veya metne daha rahat çekilmektedir. Kavram ve olgular görseller aracılığıyla daha kolay anlam kazanmaktadır. Demirel ve diğerleri (2003: 30) görsellerin yararlarını şu şekilde aktarmaktadır:

- Öğrenmeye çalışan kişilerin dikkatini çeker ve onları öğrenmeye istekli hale getirir.
- Bireylerin öğrenmeye karşı dikkatlerinin diri tutulmasını sağlar.
- Karşı karşıya kaldıkları ürünlere olumlu dönütlerde bulunmalarını sağlar.
- Anlamakta zorlandıkları kavramları somutlaştırma ve basitleştirme yoluyla öğrenmelerini sağlar.
- Şekiller aracılığıyla öğrendikleri bilgilerin sınıflandırılmasını ve daha rahat anlaşılmasına olanak verir.
- Herhangi bir kavrama yönelik öğeler arasındaki ilişkilerin rahatlıkla öğrenilmesine kaynaklık eder.

Levin ve Mayer (1993: 110) görsel kavramını incelemek için, araştırmacıların üç soruya cevap aramaları gerektiğini belirtmektedir:

- Görsel materyaller öğrencinin öğrenmesini zenginleştirir mi?
- Eğer görsel materyaller öğrenmeyi zenginleştirirse niçin ve hangi koşullarda öğrenci metni görsel materyallerle öğrenirken gelişim gösterir?
- Görsel materyaller metinlerle nasıl daha etkili hale getirilebilir?

Alanyazında Türkçe ders kitaplarındaki metinler ve bu metinlere bağlı etkinliklerin değerlendirildiği çalışmalarda etkinliklerin çeşitli açılardan yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Özellikle birçok çalışmada görsellerin ve etkinliklerin yetersiz ve eksik olduğu belirtilmiştir (İşcan, 2004; Yılmaz, 2005; Duran, 2006; Kayabekir, 2010; Ayhan, 2010; Batur, 2010;

Kırbaş, Orhan ve Topal, 2012; Baş ve İnan Yıldız, 2014; Akın, 2015; Mazlum ve Mazlum, 2016; İşcan ve Cımbız, 2018). Bu çalışmalar önceki yıllarda Türkçe ders kitabı olarak okutulan eserler üzerine yapılmıştır. Bu çalışmada incelenen Türkçe ders kitapları ise 2018-2019 eğitim-öğretim yılından itibaren okutulan yeni eserlerdir. Alanyazında Türkçe ders kitaplarında belirtilen bu eksiklerin yeni Türkçe ders kitaplarında giderilip giderilmediği önemli bir konudur. Çalışmanın yeni Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikleri bu yönleriyle analiz ettiği düşünüldüğünde yeni ders kitaplarındaki etkinliklerde yer alan eksikliklerin giderilip giderilmediğinin belirlenmesi açısından önemli olduğu söylenebilir. 4 farklı Türkçe ders kitabında yer alan 932 etkinliğin incelendiği araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikler ana metin eksenli hazırlanmış mıdır?
- 2- Etkinliklerde görsel unsurlar yer almış mıdır, yer almışsa bu görsellerin türü nedir?

2.Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemine göre gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma; sosyal olguları bağlı oldukları ve içinde yer aldıkları ortamda doğal görünüşleriyle gözlem, görüşme ya da belgeleri değerlendirmek yoluyla bilgi edinme ve bu bilgileri analiz ederek kuram geliştirme olarak tanımlanabilir (Özdemir, 2010). Söylemez (2018: 352) nitel araştırmaların altı özelliğinin bulunduğunu belirtmektedir: (1) doğal ortama duyarlılık, (2) araştırmacının katılımcı rolü, (3) bütüncül yaklaşım, (4) algıların ortaya konması, (5) araştırma deseninde esneklik, (6) tümevarıma dayalı analiz.

Alanyazın incelendiğinde nitel araştırmada bilgi toplama yöntemi olarak üç yöntemin tercih edildiği görülmektedir: Görüşme, gözlem ve yazılı dokümanların incelenmesi. Bu araştırmada doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir. Doküman incelemesi; araştırılmak istenen olgu ya da olgular hakkında bilgiler içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 187).

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmada evrenin tamamına ulaşılmış örneklem alma yoluna gidilmemiştir. Araştırma evrenini oluşturan Türkçe ders kitapları Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1: Araştırmanın Evrenini Oluşturan Türkçe Ders Kitapları

Türkçe Ders Kitapları		f
1	Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 25.06.2018 gün ve 12254648 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilmiş, Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 03.07.2018 gün ve 12720204 sayılı yazısı ile ilk defa basılan 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabı	1
2	Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 28 Mayıs 2018 tarih ve 78 sayılı kararıyla 2018-2019 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süreyle ders kitabı olarak kabul edilen ve ilk defa basılan Eksen Yayıncılık’a ait 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı	1
3	Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 28 Mayıs 2018 tarih ve 78 sayılı kararıyla 2018-2019 öğretim yılından itibaren 5 (beş) yıl süreyle ders kitabı olarak kabul edilen ve ilk defa basılan Dersdestek Yayıncılık’a ait 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı	1
4	Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 25.06.2018 gün ve 12254648 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilmiş, Destek Hizmetleri Genel Müdürlüğünün 03.07.2018 gün ve 12720204 sayılı yazısı ile birinci defa basılan MEB Yayınlarına ait 8. sınıf Türkçe ders kitabı	
Toplam		4

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama araçları, 2018-2019 eğitim öğretim yılından itibaren ortaokullarda okutulan 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarıdır. Bu bağlamda çalışmada yer alan veri toplama araçları şunlardır;

- Ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitabı MEB Yayınları,
- Ortaokul 6. sınıf Türkçe ders kitabı Eksen Yayıncılık,
- Ortaokul 7. sınıf Türkçe ders kitabı Dersdestek Yayıncılık,
- Ortaokul 8. sınıf Türkçe ders kitabı MEB Yayınları.

2.3. Verilerin Analizi

Çalışmada betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz çeşitli veri toplama teknikleri kullanılarak toplanmış verilerin önceden belirlenen temalar doğrultusunda özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel analiz veri türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde araştırmada ulaşılan bulgulara ve bu bulgularla ilgili yorumlara yer verilmiştir.

Alt Problem 1'e Ait Bulgular

Ortaokul Türkçe ders kitabında yer alan etkinlikler ana metin eksenli hazırlanmış mıdır? Sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan tarama sonucunda ulaşılan bulgular aşağıdaki tablolarda belirtilip yorumlanmıştır.

Tablo 2: 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerin Ana Metin Eksenli Olup Olmadığı

Sıra	Metnin Adı	Etkinlik S.	Etkinlik ana metin eksenli mi?	
			Evet	Hayır
1	Oyuncak	8	6	2
2	Çocukluk	7	4	3
3	Ben Bir Çınar Ağacıydım	12	9	3
4	Bilmeyen var mı?	10	6	4
5	Mustafa Kemal'in Kağnısı	9	7	2
6	15 Temmuz	7	6	1
7	Güvercin	8	6	2
8	Karagöz ile Hacivat	9	7	2
9	Püf Noktası	8	6	2
10	Uzayda Bir Gün	7	6	1
11	Sarımsak Soslu Makarna	7	3	4
12	Bir Dahiyile Konuşmak	6	3	3
13	Anadolu Sevgisi	7	3	4
14	Forsa	7	6	1
15	Tamburi Cemil Bey Enstrümanları Anlatıyor	7	3	4
16	Okuma Kitaplarım	9	5	4
17	Kitabın Serüveni	8	4	4
18	Karikatür	6	2	4
19	Anadolu'nun Cirit Oyunları	9	5	4
20	Sağlıklı Yaşıyorum	9	3	6
21	Cazgır	8	2	6
22	Yüksek Evde Oturmanın Türküsü	8	5	3

23	Reçete	7	6	1
24	Kar Tanesinin Serüveni	8	7	1
Toplam 24 191 (%100)			120 (%62,82)	71 (%37,17)

Tablo 2 incelendiğinde 5. sınıf Türkçe ders kitabında toplam 24 metne ve 191 etkinliğe yer verildiği görülmektedir. Bu etkinliklerden 120'sinin (%62,82) ana metinden hareketle hazırlandığı 71'nin (%37,17) ise ana metinden bağımsız hazırlandığı tespit edilmiştir.

Tablo 3: 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerin Ana Metin Eksenli Olup Olmadığı

Sıra	Metnin Adı	Etkinlik S.	Etkinlik ana metin eksenli mi?	
			Evet	Hayır
1	Forsa	11	7	4
2	Kaynatılmış Tohum	10	7	3
3	Ceylana Yardım Edenler	12	9	3
4	Nevruz	10	9	1
5	Türküler Dolusu	10	4	6
6	Boş Bir Kümes Birkaç Dolu Kalp	9	7	2
7	Atatürk Orman Çiftliği	10	7	3
8	Atatürk Geometri Kitabı Yazmış	7	4	3
9	30 Ağustos 10	10	8	2
10	Nasrettin Hoca Fıkraları	8	5	3
11	Ben Kimim?	10	7	3
12	Bilmece	9	7	2
13	Birlikte	11	5	6
14	Geri Kazanım	11	9	2
15	Ömür Törpüsü	13	10	3
16	Güler Yüze ve Gülmeye Dair	12	8	4
17	Teknolojik Bayram Kutlamaları	9	5	4
18	Pulsuz Dilekçe	12	7	5
19	Uzaklar	9	6	3
20	Gezegelimiz Isııyor	13	5	8
21	Orman	15	9	6
22	Uçakla Yolculuk	8	4	4
23	Robotik İle Enerji	7	3	4
24	Newton'un Elması	10	8	2
Toplam 24 246 (%100)			160 (%65,04)	86 (%34,95)

Tablo 3 incelendiğinde 6. sınıf Türkçe ders kitabında toplam 24 metne ve 246 etkinliğe yer verildiği görülmektedir. Bu etkinliklerden 160'mın (%65,04) ana metinden hareketle hazırlandığı 86'sının (%34,95) ise ana metinden bağımsız hazırlandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4: 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerin Ana Metin Eksenli Olup Olmadığı

Sıra	Metnin Adı	Etkinlik S.	Etkinlik ana metin eksenli mi?	
			Evet	Hayır
1	Mor Salkımlı Ev	13	9	4
2	Sevgi Kurtaracak Bizi	12	8	4
3	Kırmızı Pabuçlar	12	10	2
4	Yer Çekimsiz Yaşam	14	11	3
5	Rüzgâr	13	9	4
6	Yeşil Gözlü Kardan Adam	15	13	2
7	Ülkemin Renkli Haritası	13	10	3
8	Dünyayı Güldüren Adam	13	9	4
9	Bayrak	13	10	3
10	İstanbul Liseli Küçük Hasan	13	10	3
11	Atatürk'ün Kişiliği ve Özellikleri	14	8	6
12	15 Temmuz Şehitlerinin Adları Okullarda Yaşatılıyor	13	7	6
13	Ay Sakallı Bilge Dede	11	7	4
14	Sorumluluklarımız	14	9	5
15	Harman Yerinde	13	10	3
16	Gool	15	10	5
17	Benim Adım: Şeker Çocuk	13	10	3
18	Yeterli ve Dengeli Beslenme	12	8	4
19	Belkıs Tiyatrosu	13	10	3
20	Geleneksel El Sanatları Çarşısı	10	7	3
21	Ay Şairi	12	8	4
22	Buluşa Doğru	12	8	4
23	Kara Tren	12	7	5
24	Medya Yalnızca Televizyon ve Gazeteden İbaret Değildir	12	5	7
Toplam 24		307	213 (%69,38)	94 (%30,61)

Tablo 4 incelendiğinde 7. sınıf Türkçe ders kitabında toplam 24 metne ve 307 etkinliğe yer verildiği görülmektedir. Bu etkinliklerden 307'sinin (%69,38) ana metinden hareketle hazırlandığı 94'ünün (%30,61) ise ana metinden bağımsız hazırlandığı tespit edilmiştir.

Tablo 5: 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerin Ana Metin Eksenli Olup Olmadığı

Sıra	Metnin Adı	Etkinlik S.	Etkinlik ana metin eksenli mi?	
			Evet	Hayır
1	Benlik Üzerine	8	4	4
2	Martı	9	4	5
3	Acele Karar Vermeyin	8	4	4
4	Vatan yahut Silistre	10	6	4
5	O Geliyor	7	4	3
6	İstiklal Madalyası	7	4	3
7	Faydalı Bir İş Görmek Zevki	7	4	3
8	Gurbet	9	5	4
9	Türkçenin Güzelliği	8	4	4
10	Sanat	9	5	4

11	Mikro Minyatür	7	4	3
12	Selimiye Camii	8	5	3
13	Anadolu Uygarlıkları	7	3	4
14	Burada Dur	7	3	4
15	Ergenekon Destanı	9	7	2
16	Kalbin Sesi	8	4	4
17	Geçen Zaman	8	5	3
18	Değirmende Döner Taşım	8	7	1
19	Yunus Emre'nin Mezarları	9	5	4
20	Gülü İncitme Gönü	7	4	3
21	Emine Teyze'nin Çilek Reçeli	8	6	2
22	Bilge Adamın Yolu	7	5	2
23	Aliya İzzetbegoviç ve Özgürlük Mücadelesi	6	4	2
24	Özgürlük	7	3	4
Toplam 24 188 (%100)			109 (%57,97)	79 (%42,02)

Tablo 5 incelendiğinde 8. sınıf Türkçe ders kitabında toplam 24 metne ve 188 etkinliğe yer verildiği görülmektedir. Bu etkinliklerden 109'unun (%57,97) ana metinden hareketle hazırlandığı 79'unun (%42,02) ise ana metinden bağımsız hazırlandığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: 5, 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin Ana Metin Eksenli Olup Olmadığı

İncelenen kitaplar	Kitaptaki metin sayısı	Kitaptaki etkinliklerin sayısı	Etkinlikler ana metin eksenli mi?	
			Evet	Hayır
5. sınıf kitabı	24	191	120	71
6. sınıf kitabı	24	246	160	86
7. sınıf kitabı	24	307	213	94
8. sınıf kitabı	24	188	109	79
Toplam	96	932	602	330
		(%100)	(%64,59)	((%35,40)

Tablo 6 incelendiğinde ortaokul Türkçe ders kitaplarında toplam 96 okuma metni, 932 etkinlik yer aldığı görülmektedir. Bu etkinliklerin çok büyük bir kısmının (%64, 59) ana metin temelli olduğu tespit edilmiştir.

Ders kitaplarındaki etkinliklerin büyük çoğunluğunun ana metin eksenli olması öğrenci ve öğretmen için olumlu bir durumdur. Bu sayede öğretmen ve öğrenci işlenen metinlerden kopmamış olmakta ve metinlerde verilen mesajları daha iyi anlamaktadır.

Alt Problem 2'ye Ait Bulgular

Ortaokul Türkçe ders kitabında yer alan etkinliklerde görsel unsurlar yer almakta mıdır? Yer almışsa bu görsellerin türü nedir? Sorusuna cevap aranmış ve yapılan inceleme sonucunda ulaşılan bulgular aşağıdaki tablolarda belirtilip yorumlanmıştır.

Tablo 7: 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerde Görsel Unsurlar Yer Almakta Mıdır? Yer Almışsa Bu Görsellerin Türleri

	Metnin Adı	Toplam Etkinlik Sayısı	Görsel Türleri				Toplam	Görsel Kullanılmayan Etkinlik Sayısı
			Resim	Karikatür	Metnin Görseli	Simge		
1	Oyuncak	8	2	-	-	-	2	6
2	Çocukluk	7	2	-	-	-	2	5
3	Ben Bir Çınar Ağacıydım	12	2	-	2	1	5	7
4	Bilmeyen var mı?	10	5	-	2	-	7	3
5	Mustafa Kemal'in Kağıdı	9	3	-	-	-	3	6
6	15 Temmuz	7	2	-	-	1	3	4
7	Güvercin	8	5	-	1	1	7	4
8	Karagöz ile Hacivat	9	6	-	2	-	8	3
9	Püf Noktası	8	1	-	1	-	2	6
10	Uzayda Bir Gün	7	2	-	1	-	3	4
11	Sarımsak Soslu Makarna	7	3	-	-	-	3	4
12	Bir Dahiyile Konuşmak	6	3	-	-	1	4	2
13	Anadolu Sevgisi	7	4	-	-	-	4	4
14	Forsa	7	2	-	1	1	4	3
15	Tamburi Cemil Bey Enstrümanları Anlatıyor	7	1	-	3	1	5	2
16	Okuma Kitaplarım	9	3	-	1	-	4	5
17	Kitabın Serüveni	8	2	-	-	-	2	6
18	Karikatür	6	5	-	2	-	7	-
19	Anadolu'nun Cirit Oyunları	9	4	-	-	-	4	5
20	Sağlıklı Yaşıyorum	9	7	-	-	-	7	2
21	Cazgır	8	4	-	-	-	4	4
22	Yüksek Evde Oturanın Türküsü	8	4	-	-	1	5	5
23	Reçete	7	2	-	-	-	2	5
24	Kar Tanesinin Serüveni	8	-	-	1	3	4	4
24		191	74	-	17	10	101	99

Tablo 7'de görüldüğü gibi ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki 24 metinde toplam 191 etkinliğe yer verilmiştir. Bu 191 etkinlik içinde toplam 101 görsel kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu görseller içerisinde en fazla resme (74) yer verilmişken karikatür görseline hiçbir etkinlikte yer verilmemiştir. Çalışmada tespit edilen dikkat çekici durum ise toplam etkinlik içerisinde 99 etkinlikte görsel unsurlara hiç yer verilmemiş olmasıdır. Bu durum toplam etkinlikler içerisinde % 51,83'e denk gelmektedir.

Tablo 8: 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerde Görsel Unsurlar Yer Almakta Mıdır? Yer Almışsa Bu Görsellerin Türleri

Sıra No	Metnin Adı	Tpım Etknlk Sayısı	Resim	Karikatür	Metnin Görseli	Simge	Toplam	Görsel Kullanılmayan Etkinlik Sayısı
1	Forsa	11	-	-	-	-	-	11
2	Kaynatılmış Tohum	10	-	-	-	-	-	10
3	Ceylana Yardım Edenler	12	-	-	-	1	1	11
4	Nevruz	10	-	-	-	-	-	10
5	Türküler Dolusu	10	-	-	-	-	-	10
6	Boş Bir Kümes Birkaç Dolu Kalp	9	-	-	-	-	-	9
7	Atatürk Orman Çiftliği	10	-	-	-	-	-	10
8	Atatürk Geometri Kitabı Yazmış	7	-	-	-	-	-	7
9	30 Ağustos	10	1	-	-	-	1	9
10	Nasrettin Hoca Fıkraları	8	-	1	-	-	1	7
11	Ben Kimim?	10	-	-	-	1	1	9
12	Bilmece	9	-	-	-	-	-	9
13	Birlikte	11	-	-	-	-	-	11
14	Geri Kazanım	11	1	-	-	1	2	9
15	Ömür Törpüsü	13	-	-	-	-	-	13
16	Güler Yüze ve Gülmeye Dair	12	-	-	-	-	-	12
17	Teknolojik Bayram Kutlamaları	9	-	-	-	-	-	9
18	Pulsuz Dilekçe	12	1	1	-	-	2	10
19	Uzaklar	9	-	-	-	-	-	9
20	Gezegelimiz Isınıyor	13	1	-	-	1	2	11
21	Orman	15	-	-	-	1	1	14
22	Uçakla Yolculuk	8	-	-	-	-	-	8
23	Robotik İle Enerji	7	3	-	-	-	3	6
24	Newton'un Elması	10	1	-	-	-	1	9
24		246	8	2	-	5	15	233

Tablo 8’de görüldüğü gibi ortaokul 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki 24 metinde toplam 246 etkinliğe yer verilmiştir. Bu 246 etkinlik içinde sadece 15 görsel kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu görseller içerisinde en fazla resme (8) yer verilmişken okuma metinlerdeki görsellere hiçbir etkinlikte yer verilmemiştir. Çalışmada tespit edilen dikkat çekici durum ise toplam etkinlik içerisinde 233 etkinlikte görsel unsurlara hiç yer verilmemiş olmasıdır. Bu durum toplam etkinlikler içerisinde % 94,71’e denk gelmektedir. Yani toplam etkinlikler içerisinde sadece % 5,28 oranında görsel kullanılmıştır.

Tablo 9: 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerde Görsel Unsurlar Yer Almakta Mıdır? Yer Almışsa Bu Görsellerin Türleri

Sıra No	Metnin Adı	Tplm Etkinlik Sayısı	Resim	Karikatür	Metnin Görseli	Simge	Toplam	Görsel Kullanılmayan Etkinlik Sayısı
1	Mor Salkımlı Ev	13	2	-	2	1	5	8
2	Sevgi Kurtaracak Bizi	12	2	-	1	1	4	7
3	Kırmızı Pabuçlar	12	1	-	1	-	2	10
4	Yer Çekimsiz Yaşam	14	4	-	-	-	4	12
5	Rüzgâr	13	5	-	1	-	6	8
6	Yeşil Gözlü Kardan Adam	15	3	-	1	-	4	11
7	Ülkemin Renkli Haritası	13	2	-	-	-	2	11
8	Dünyayı Güldüren Adam	13	1	-	1	-	2	11
9	Bayrak	13	1	-	-	-	1	12
10	İstanbul Liseli Küçük Hasan	13	4	-	2	1	7	8
11	Atatürk'ün Kişiliği ve Özellikleri	14	4	-	-	1	5	9
12	15 Temmuz Şehitlerinin Adları Okullarda Yaşatılıyor	13	3	-	-	1	4	9
13	Ay Sakallı Bilge Dede	11	3	-	-	-	3	8
14	Sorumluluklarımız	14	5	-	-	2	7	10
15	Harman Yerinde	13	5	-	-	-	5	10
16	Goool	15	4	-	-	1	5	10
17	Benim Adım: Şeker Çocuk	13	2	-	-	1	3	10
18	Yeterli ve Dengeli Beslenme	12	3	-	-	-	3	9
19	Belkıs Tiyatrosu	13	3	-	1	1	5	8
20	Geleneksel El Sanatları Çarşısı	10	2	-	-	-	2	8
21	Ay Şairi	12	4	-	-	-	4	8
22	Buluşa Doğru	12	4	-	-	-	4	8
23	Kara Tren	12	2	-	-	1	3	9
24	Medya Yalnızca Televizyon ve Gazeteden İbaret Değildir	12	1	1	-	1	3	9
24		307	70	1	10	12	93	223

Tablo 9'da belirtildiği gibi ortaokul 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki 24 metinde toplam 307 etkinliğe yer verilmiştir. Bu 307 etkinlik içinde toplam 93 görsel kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu görseller içerisinde en fazla resme (70) yer verilmişken karikatür görseline sadece 1 etkinlikte yer verilmiştir. Çalışmada tespit edilen dikkat çekici durum ise toplam etkinlik içerisinde 223 etkinlikte görsel unsurlara hiç yer verilmemiş olmasıdır. Bu durum toplam etkinlikler içerisinde % 72,63'e denk gelmektedir.

Tablo 10: 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Etkinliklerde Görsel Unsurlar Yer Almakta Mıdır? Yer Almışsa Bu Görsellerin Türleri

Sıra No	Metnin Adı	T'plm Etknlk Sayısı	Görsel Etkinlik Türleri				Toplam	Görsel Kullanılmayan Etkinlik Sayısı
			Resim	Karikatür	Metnin Görseli	Simge		
1	Benlik Üzerine	8	2	-	-	-	2	6
2	Martı	9	-	-	-	3	3	6
3	Acele Karar Vermeyin	8	-	-	-	-	-	8
4	Vatan yahut Silistre	10	2	-	-	1	3	8
5	O Geliyor	7	-	-	-	-	-	7
6	İstiklal Madalyası	7	1	-	-	-	1	6
7	Faydalı Bir İş Görmek Zevki	7	-	-	-	2	2	5
8	Gurbet	9	2	-	-	2	4	5
9	Türkçenin Güzelliği	8	3	-	-	-	3	5
10	Sanat	9	-	-	-	1	1	8
11	Mikro Minyatür	7	-	-	-	1	1	6
12	Selimiye Camii	8	-	-	-	-	-	8
13	Anadolu Uygarlıkları	7	1	-	-	1	2	5
14	Burada Dur	7	-	-	-	1	1	6
15	Ergenekon Destanı	9	-	1	-	1	2	7
16	Kalbin Sesi	8	1	-	-	1	2	6
17	Geçen Zaman	8	1	-	-	1	2	6
18	Değirmende Döner Taşım	8	-	-	-	1	1	7
19	Yunus Emre'nin Mezarları	9	-	-	1	-	1	8
20	Gülü İncitme Gönül	7	-	-	-	1	1	6
21	Emine Teyze'nin Çilek Reçeli	8	-	-	-	-	-	8
22	Bilge Adamın Yolu	7	-	-	-	-	-	7
23	Aliya İzzetbegoviç ve Özgürlük Mücadelesi	6	-	-	-	-	-	6
24	Özgürlük	7	-	-	-	1	1	6
24		188	13	1	1	18	33	166

Tablo 10'da belirtildiği gibi ortaokul 8. sınıf Türkçe ders kitabındaki 24 metinde toplam 188 etkinliğe yer verilmiştir. Bu 188 etkinlik içinde toplam 33 görsel kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu görseller içerisinde en fazla simge görseline (18) yer verilmişken karikatür ve metnin ana görseline sadece 1'er etkinlikte yer verilmiştir. Çalışmada tespit edilen dikkat çekici durum ise toplam etkinlik içerisinde 166 etkinlikte görsel unsurlara hiç yer verilmemiş olmasıdır. Bu durum toplam etkinlikler içerisinde % 88,29'a denk gelmektedir.

Tablo 11: 5, 6, 7 ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Etkinlikler Görselden Hareketle Mi Hazırlanmış? Bu Şekilde Hazırlanmışsa Kullanılan Görsel Türleri

İncelenen kitap	Kitaptaki metin sayısı	Kitaptaki etkinlik sayısı	Resim	Karikatür	Metin Görseli	Simgeler	Toplam	Görsel Kullanılmayan Etkinlik Sayısı
5. sınıf kitabı	24	191	74	-	17	10	101	99
6. sınıf kitabı	24	246	8	2	-	5	15	233
7. sınıf kitabı	24	307	70	1	10	12	93	223
8. sınıf kitabı	24	188	13	1	1	18	33	166
Toplam	96	932	165	4	28	45	242	721

Ortaokul Türkçe ders kitaplarında bulunan toplam 932 etkinlikte sadece 242 görsel yer verilmiştir. Bazı etkinliklerde birden fazla görsel unsur kullanılmışken bazı etkinliklerde görsellere hiç yer verilmediği görülmektedir. Bunun yanı sıra 721 etkinlikte ise görsellere hiç yer verilmemiştir. Bu rakam tüm etkinliklerin %77,36'sına denk gelmektedir. Yukarıda verilen tablo Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin son derece yetersiz olduğunu göstermektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin değerlendirildiği bu çalışmada çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlar alanyazında benzer konularda yapılmış çeşitli çalışmalarla tartışılmıştır (Daloğlu, 2005; Eşgi, 2005; Atmaca, 2006; Epeçan ve Okçu, 2010; Kayabekir, 2010; Çoban ve Tabak, 2011; Çınar, 2013; Akın, 2015; Çerçi, 2016).

Ortaokul Türkçe ders kitaplarında toplam 96 okuma metni ve 932 etkinlik incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 5. sınıf Türkçe ders kitabında toplam 24 metne ve 191 etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinliklerden 120'sinin (%62,82) ana metinden hareketle hazırlandığı 71'nin (%37,17) ise ana metinden bağımsız hazırlandığı tespit edilmiştir. 6. sınıf Türkçe ders kitabında toplam 24 metin ve 246 etkinlik yer almıştır. Bu etkinliklerden 160'ünün (%65,04) ana metinden hareketle hazırlandığı 86'sının (%34,95) ise ana metinden bağımsız hazırlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

7. sınıf Türkçe ders kitabında toplam 24 metne ve 307 etkinliğe yer verilmiştir. Bu etkinliklerden 307'sinin (%69,38) ana metinden hareketle hazırlandığı 94'ünün (%30,61) ise ana metinden bağımsız hazırlandığı tespit edilmiştir. 8. sınıf Türkçe ders kitabında toplam 24 metin ve 188 etkinlik yer almıştır. Bu etkinliklerden 109'unun (%57,97) ana metinden hareketle hazırlandığı 79'unun (%42,02) ise ana metinden bağımsız hazırlandığı tespit edilmiştir.

Toplam 932 etkinlikten büyük bir kısmının (%64, 59) ana metin temelli olduğu tespit edilmiştir. Bu durum hem öğretmen hem de öğrenciler için olumlu birer göstergedir. Akın (2015) Türkçe ders kitaplarındaki dil bilgisiyle ilgili etkinlikleri incelediği çalışmasında

farklı bir sonuca ulaşmıştır. Akın'ın (2015) yaptığı çalışmada dil bilgisi etkinliklerinde ana metinden yeterli sayıda örnek olmadığı ve bunun bir eksikliği olduğu ifade edilmiştir.

Görselliğin çocukların hayatında önemli olduğu bilinen bir durumdur. Bu yüzden çocukların eğitim yaşamlarında önemli bir yeri olan ders kitaplarında da görsel unsurlara yeterince yer verilmesi gerekmektedir. Bu noktada dikkat edilecek en temel husus görsellerin amacına ve hedef kitleye uygun bir şekilde kullanılmasıdır.

Görsel düzeni meydana getiren unsurlar, doğru yerde kullanıldığında hedefine ulaşmış olur. Yoksa içinde yer aldığı durumu daha da karmaşık bir yapıya ve anlaşılması güç bir duruma sebep olabilir (Kılıç ve Seven, 2002). Peeck (1993) görsel öğeleri metinle birleştirmenin, özellikle görselleştirmenin ihtiyaç duyulduğu eğitici durumlara önemli bir katkı sağladığını ifade etmektedir. Bilim metinlerindeki görsel materyallerin birleştirilmesi, sadece metinle olmasıyla karşılaştırıldığında, kişinin daha yüksek oranda bilgi sağlamasını üretir; çünkü süreç ve ilişkinin görsel tanımı, metin tanımlarının yapmadığı şekilde kişinin kavramasını hızlandırır (Carney ve Levin, 2002: 10). Görsel diller gerçeklikle eşitlik sağlamaya çalışır. Görseller ikoniktir ve normal olarak temsil ettiği şeye benzer. Temel seviyede anlam açıktır; ama görsel dil tam olarak doğru anlamak için öğrenilmelidir. Görsel mesajlar, içerik, bütünlük, algılanabilirlik, uzamsal ve görsel açısından sözlü mesajdan üstündür (Petterson, 2007: 26).

Çalışma kapsamında etkinliklerde görsel unsurlara yer verilip verilmediği, verilmişse hangi görsel türlerinin yer aldığı araştırılmıştır. Ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitabı etkinliklerinde toplam 191 etkinliğin 99'unda görsel unsurların hiç yer almadığı tespit edilmiştir. 6. sınıf Türkçe ders kitabı etkinliklerinde toplam 246 etkinliğin 233'ünde görsel unsurlara yer verilmemiştir. 7. sınıf Türkçe ders kitabı etkinliklerinde toplam 307 etkinlikten 223'ünde görsel unsurlar yer almamıştır. 8. sınıf Türkçe ders kitabı etkinliklerinde ise toplam 188 etkinliğin 166'sında görsel türler hiç yoktur. Bu ders kitaplarında görsellerin kullanılmadığı etkinlik sayısı 721'dir. Öte yandan kimi etkinliklerde ise birden fazla görsel unsurlara yer verilmiştir. Bu veriler değerlendirildiğinde Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerde görsel unsurların son derece yetersiz olduğu görülmektedir. Akın'ın (2015) yaptığı çalışmada da dil bilgisi etkinliklerinde görsel unsurların çok az kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sadece Türkçe ders kitabı etkinliklerinde değil diğer ders kitaplarında da görsellik açısından sorunlar olduğu tespit edilmiştir. Eşgi (2005) ilköğretim 5. sınıf bilgisayar ders kitaplarının görsel tasarım ilkeleriyle bütünlüğü konusunda yaptığı çalışmada görsel tasarım ilkelerine tamamen uyan bir bilgisayar ders kitabının hazırlanmadığını tespit etmiştir.

Kullanılan görsel türleri içerisinde en fazla resimlere (165) yer verilmiştir. Resimlerin etkinliklerde fazla yer alması olumlu bir durumdur. Atmaca (2006) araştırmasında ders kitaplarının hazırlanması sırasında görsel tasarım ve resimlemenin oldukça önemli olduğunu ortaya koymuştur. Kılıç ve Seven (2002) ders kitaplarında resimlerin yer almasının olumlu yönlerini "birbirinin ardı sıra hazırlanmış olay akışlarını gösterme; resimlerle, tarihi olaylar veya kişileri gösterme; küçük resimlerle içindekiler bölümü için konu anahtarı oluşturma" gibi sıralamaktadır. Daloğlu (2005) ilköğretim okullarında okutulan Türkçe ders kitaplarındaki dil bilgisi konuları üzerine yaptığı çalışmada ders kitaplarında en fazla kullanılan görsel türünün resim olduğunu bulgulamıştır.

Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerde resimden sonra en fazla kullanılan görsel türleri sırasıyla simge (45), ilgili okuma metninin görseli (28) iken en az kullanılan görsel türü ise karikatür (4)'dür. Toplam 4 ders kitabında sadece 4 karikatüre yer verilmiş olması da ciddi bir eksiklik. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2006: 56) "ders kitabındaki metinlerin, içeriğe uygun çeşitli görsel materyallerle desteklenmesi gerektiği" ifadesinde geçen görsel türlerinden biri de karikatür olarak belirtilmiştir. Cengizhan (2011) yaptığı çalışmada karikatürlerin sınıfta farklı fikir ve bakış açılarını yansıtmada öğretmenlere yardımcı olduğunu, derslerin değerlendirilmesinde eksik kalan yerlerin belirlenmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulmuştur:

- Tüm ders kitaplarında olduğu gibi Türkçe ders kitapları da her yönüyle daha özenli hazırlanmalıdır.
- Türkçe ders kitapları etkinliklerinde çocuğa görelilik ilkesi de gözetilerek daha fazla görsel unsurlara yer verilmelidir.
- Etkinliklerin ana metinlerden çok fazla koparılması gerektiğine dikkat edilmelidir.
- Bu çalışma 2018-2019 eğitim-öğretim yılından itibaren okullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerle sınırlıdır. Araştırmacıların bu yeni ders kitapları ile önceki ders kitaplarını çeşitli açılardan karşılaştırmaları önerilir.
- Yeni ders kitapları hakkında öğretmen ve öğrenci görüşleri alınmalıdır.
- Ders kitaplarının mevcut Türkçe Öğretim Programı (2018) ile uygunluğuna bakılmalıdır.

Kaynaklar

- Akın, E., (2015). Türkçe çalışma kitaplarındaki (6, 7 ve 8. sınıflar) dil bilgisi etkinliklerinin çeşitli açılardan değerlendirilmesi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (15), 19-34.
- Alkan, C. (1995). *Eğitim teknolojisi*. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Arizpe, E., ve Styles M.. (2003). *Children reading pictures*. London: By Routledge Farmer, II New Fetter Lane.
- Atmaca, A.E. (2006). İlköğretim ders kitaplarında görsel tasarım ve resimleme. *Milli Eğitim Dergisi*, 171, 318-327.
- Ayhan, Y. (2010). *İlköğretim 5. sınıf Türkçe ders kitabı resimlemelerinin biçim ve içerik açısından 11 yaş grubuna uygunluğu ve aynı yaş grubu öğrencilerin yaptığı resimlemelerle karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Batur, Z. (2010). Anadili öğretiminde gösterge bilimin yeri: ana dili ders kitaplarındaki sözel metinlerle gösterge metinleri bütünselliğinin analizi. *Turkish Studies*, 5 (4), 174-200.
- Carney, R. ve Levin, J.R., (2002). Pictorial illustrations still improve students. learning from text. *Educational Psychology Review*. Vol. 14, No. 1.
- Cengizhan, S. (2011). Modüler öğretim tasarımıyla entegre edilmiş kavram karikatürleri hakkında öğretmen adaylarının görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, Cilt 36, sayı 160, 93-104.

- Çerçi, A. (2016). 6. sınıf Türkçe dersi öğrenci çalışma kitabının etkinliği oluşturan unsurlar bakımından değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), 1984-1998.
- Çınar, P. (2013). Türkçe ders kitaplarındaki öykülerin çocuğa görelilik ilkesi açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 8(1), 1171-1180.
- Çoban, A. ve Tabak, G. (2011). İlköğretim 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki hikâyelerin hikâye haritalama yöntemine göre incelenmesi. *Journal of European Education*, 1(1), 43-50.
- Daloğlu, K. (2005). *İlköğretim okullarında okutulan Türkçe ders kitaplarındaki dil bilgisi konuları üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Ö. (2003). *Eğitim sözlüğü*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Demirel, Ö. ve Altun, E. (2003). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Duran, S. (2006). *Türkçe derslerinde resimlerin kullanımı ve öğrencilerin metinleri anlamalarına etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ellis, R. (2003). *Task-Based Language Learning and Leaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Epçaçan, C. ve Okçu, V. (2010). İlköğretim Türkçe ders kitaplarının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Milli Eğitim*. Sayı 187. 39-51.
- Eşgi, N. (2005). İlköğretim 5. sınıf bilgisayar ders kitaplarının görsel tasarım ilkelerine göre değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 165, 88-105.
- Güneş, F. (2002). *Ders kitaplarının incelenmesi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Güneş, F. (2011). Dil öğretim yaklaşımları ve Türkçe öğretimindeki uygulamalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 123-148.
- Güneş, F. (2012). Testlerden etkinliklere Türkçe öğretimi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 31-42
- Halis, İ. (2002). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- İnan Yıldız, F. ve Baş, B. (2015). İlkokul 2. sınıf Türkçe ders kitabının resim-metin ilişkisi açısından değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ÖS-II, 251-268.
- İşcan, A. (2004). *İlköğretim ikinci kademe sekizinci sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin öğrencilere estetik zevk kazandırmadaki rolü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşcan, A., Cımbız, A. T. (2018). Ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki resimlerin metinlerle uyum düzeyinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 250- 272.
- Kayabekir, T. (2010). *İlköğretim 8. sınıf Türkçe ders kitabı tasarımında yer alan illüstrasyonların (resimlemelerin) metne uygunluk açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kılıç, A. ve Seven, S. (2002). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

- Kırbaş, T., Orhan, S. ve Topal, Y. İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarındaki Görsel Ögelere Öğretmen Görüşlerinden Hareketle Eleştirel Bir Bakış. *Turkish Studies* 7(4), 2225-2235.
- Küçükahmet, L. (2002). *Öğretimde plânlama ve değerlendirme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Levin, J.R. and Mayer, R E. (1993). Understanding Illustrations in Text. Learning from Textbooks: Theory and Practice. Ed. Andwoodward BK, Britton A. and Binkly M. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mazlum, Ö. ve Mazlum, F.S. (2016) İlköğretim 4. Sınıf Ders Kitaplarının Görsel Tasarımına Yönelik Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Sanat Eğitimi, Dergisi*, 4 (1).1-18.
- MEB. (2015). *Türkçe Dersi* (1-8. Sınıflar) *Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu* (6,7,8. Sınıflar). Ankara: MEB.
- Nunan, D. (2001). *Designing tasks for the communicative classroom*. Cambridge University Press.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Peeck, J. (1993). Increasing Picture Effects in Learning from Illustrated Text. *Learn. Instruct.* 3: 227-238
- Pettersson, R. (2007). *It depends: id-principles and guidelines*, (2nd Ed.). Tullinge.
- Söylemez, Y. (2018). 2018 Türkçe dersi öğretim programındaki kazanımların üst düzey düşünme becerileri açısından değerlendirilmesi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63, 345-384.
- Sülükçü, Y. (2018). Ders kitapları incelemesinde karşılaşılan problemler ve incelemenin iyileştirilmesi hususunda bazı öneriler. *Ders Kitapları Uluslararası Sempozyumu* (DEKUS), 56-69.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, A. (2005). *İlköğretim okulları ilk kademedeki okutulan ders kitaplarının resimlemeleri yönünden değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

YAZIM KURALLARI-YAYIN İLKELERİ
AUTHOR GUIDELINES - EDITORIAL PRINCIPLES

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Editöryel - Editorial
Geliş Tarihi-Received Date : 31.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 31.01.2019
Sayfa-Pages : 581-586

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/afaunitaed>

YAYIN İLKELERİ

1. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED), bilimsel ölçütlerde hazırlanan Türkiye ve Türk dünyası ile ilgili çalışma ve araştırmaları yayımlar. TAED’de yer alan yayınlar, kuramsal ve yöntemsel açıdan Türkiyat araştırmalarına katkı sağlayacak ve araştırmaların uluslararası düzeye erişmesine ortam hazırlayacaktır. Bu süreçte TAED, farklı sahalara taşıdığı Türkoloji araştırmalarına yeni bakış açıları ve yaklaşımlar kazandırmayı hedeflemektedir.

2. TAED; **Ocak, Mayıs ve Eylül** aylarında olmak üzere yılda üç kez yayımlanır.

Dergimizde yayımlanan bütün makalelere tam metin halinde aşağıdaki web adreslerinden ücretsiz ulaşılabilir.

<http://turkiyatjournal.com/Anasayfa.aspx>

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

3. TAED’e gönderilen yazılarda daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olma şartı aranır. Yayımlanmak üzere gönderilen yazı daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiri ise bu durumdan dergi editörlüğü haberdar edilmelidir. Bu ve buna benzer yazılar, Yayın Kurulunun vereceği karar doğrultusunda işlem görür. Her sayıda derleme, çeviri ve kitap tanıtımına da yer verilebilir.

4. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak, Latin harfleriyle yazılmak kaydıyla öteki Türk lehçelerinde ve dünyaca yaygınlığı kabul edilen diğer dillerde de yazı yayımlanabilir.

5. Gönderilen yazılar önce Yayın Kurulunca dergi yayın ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar önce yabancı dil özetlerinin kontrolü için dil editörlerine, daha sonra bilimsel açıdan incelenmeleri için alanında eser ve çalışmalarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde yazı, üçüncü hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara hakem adı açıklanmaz. Hakem raporları 5 yıl süreyle saklanır. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmeleri yaparlar.

6. Yayımlanmasına karar verilen yazılar alanına göre sıraya konulur; ancak editörlük, güncellik ve gereklilik gibi dergiciliğe bağlı nedenlerle sıralamada bazı değişiklikler yapabilir.

7. Yazıların bilim ve dil sorumluluğu tamamen yazarlarına aittir. Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarını bağlar, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini yansıtmaz. Yazar, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organı olan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanmış yazısının telif haklarını Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder.

8. Makalelerde ulusal ve uluslararası geçerli olan araştırma ve yayın etiğine uyulmalıdır.

9. Dergimizde yayımlanmak istenen bütün çalışmalar Turnitin veya iThenticate intihal programlarında taranmaktadır.

10. Dergide yayımlanan yazıların tamamı veya bir kısmı yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılamaz, sadece kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Başlık: Yazılara önce Türkçe hemen altına da İngilizce olmak üzere iki başlık konulmalıdır. Başlıklar en fazla 12 sözcükten oluşmalı ve tamamen BÜYÜK HARF ile yazılmalıdır.

2. Yazar adı ve adresi: Makaleler, hakemlere doğrudan sistem üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır. Bu nedenle gerek makale içerisinde gerekse dosya adında yazar isim / isimlerine yer verilmemelidir.

Hakem süreci tamamlanan yazılar için, yazardan son hâlini göndermesi istenildiğinde adını, soyadını, kurumsal iletişim bilgisini, e-posta adresini ORCID numarasını Türkçe ve İngilizce olarak başlığının hemen altına ortalanmış olarak yazması, istenir.

Örnek:

TR BAŞLIK

ENG BAŞLIK

Mehmet ÖZ

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Assoc. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of History

ornek@atauni.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0000....

3. Öz: İsimden sonra 150-180 kelimelik makaleyi ifade eden Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Her iki özeti altında anahtar sözcüklere yer verilmelidir.

Öz ve **Abstract** kısımları 9,5 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.

4. Makale Metni: Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemeli, **MS Word** dosyası olarak hazırlanmalı, bazı çalışma alanlarının özel durumları dışında yazı tipi olarak mutlaka **Times New Roman** kullanılmalıdır. Transkripsiyon ihtiva eden çalışmalarda **Oktay New Transkripsiyon** yazı tipinin kullanılması tavsiye edilir. Farklı kullanılan fontlar makale ile mutlaka birlikte gönderilmelidir.

Makalelerde sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin Boyutu	Dipnot Boyutu	Paragraf Aralığı	Paragraf Girinti	Kenar Boşlukları	Satır Aralığı	Sayfa Boyutu
10,5	8,5	Tek	1 cm	2 cm	Tek	17x24 cm

Makale, **Giriş** bölümü ile başlamalı, bu bölüm yazının hipotezi, kapsamı ve amacı üzerinde durulmalı: ara ve alt başlıklarla desteklenebilecek **Gelişme** bölümü veri, gözlem, görüş, yorum ve tartışmalarla desteklenmeli; **Sonuç** bölümünde ise çalışmada varılan sonuçlar, önerilerle desteklenerek açıklanmalıdır.

6. Zorunlu hâller dışında makalelerin yazımında mutlaka Türk Dil Kurumunun güncel Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

7. Makale İçeri Başlıklar: Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana ve alt başlıklar oluşturulmalıdır.

8. Fotoğraf, Harita ve Tablolar: Metnin içinde kullanılan fotoğraf, plan ve tabloların sayfa yapısının dışına çıkılmaması hususunda dikkat edilmelidir. Bu tür belgeler baskı tekniğine uygun çözünürlükte olmalı ve birden fazla ise numaralandırılmalıdır.

9. Alıntı ve Göndermeler: Beş satırdan kısa alıntılar tırnak içinde verilmeli, beş satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1 cm içerde, 10,5 punto ve *italik* yazılmalıdır.

Dergimizde genel olarak APA Atıf Sistemi uygulanmakla beraber kimi disiplinlerde **Dipnot** sistemi de kabul edilmektedir. Ancak yazardan, seçtiği atıf sistemine çalışma boyunca sadık kalması beklenmektedir.

Metin içinde APA Atıf Sistemi kullanıldığında şu hususlara dikkat edilmelidir:

- Alıntı ve göndermeler, metin içinde uygun yere parantez açılarak yazarın soyadı, alıntı ya da gönderme yapılan eserin yayın tarihi ve alıntının sayfa numarası belirtilmelidir.

Örnek: (Köprülü 1966: 20)

- Metin içinde gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın yayın tarihi ve sayfası yazılmalıdır.

Örnek: “Köprülü (1966: 17), bu konuda...”

- Apa Atıf Sistemi’nde aynı kaynağın metinde tekrar kullanılması hâlinde; *age.*, *agm.*, gibi kısaltmalar olmamalı, yine parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın tarihi ve alıntılanan sayfa belirtilmelidir.

- Yazarın aynı yıl yayımlanan birden fazla eseri kaynak gösterilmişse (Köprülü 1966a, Köprülü 1966b, ...) şeklinde harf kodlaması yapılmalıdır.

- Alıntı ya da gönderme yapılan kaynak iki yazarlı ise her iki yazarın da soyadı kullanılmalı, yazarlar ikiden fazla ise ilk yazarın soyadı belirtildikten sonra “*vd.*” ibaresi kullanılmalıdır.

Örnek: (Türkmen ve Cemiloğlu 2009: 20)

(Olcay *vd.* 1998: 10)

- Metin içinde birden fazla kaynağa atıfta bulunuluyorsa kaynaklar notalı virgülle ayrılmalıdır.

Örnek: (Köprülü 1966: 10; Kaplan 2004: 15; Tanpınar 1969: 20)

- Görülmeyen bir yayın kaynak gösteriliyorsa asıl kaynak da belirtilmelidir.

Örnek: (Köprülü 1931, Kaplan 2004’ten)

- Sözlü kaynak kullanılıyorsa parantez içinde kaynak kişinin adı ve soyadı belirtilmelidir.

- Yayın tarihi belli olmayan eserlerde ya da yazmalarda sadece yazar adı, yazar adı olmayan eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

- İnternet kaynaklı alıntılarda internet adresi ve adrese son erişim tarihi hem metin içinde hem de kaynaklar kısmında belirtilmelidir.

Örnek: <http://tdkterim.gov.tr/bts> (Son Erişim Tarihi: 05.04.2011)

10. Kaynaklar: Kaynaklar bölümü makale metninin sonunda bulunmalı, sadece gönderme yapılan kaynaklara yer verilmeli ve yazar soyadına göre alfabetik sıralanmalıdır. Bir yazarın birden fazla eseri var ise sıralamada yayın tarihi dikkate alınmalıdır. Yazarın aynı yılda yayımlanan birden fazla eseri var ise kaynaklar a, b, c, şeklinde kodlanarak sıralamaya konmalıdır.

Örnekler:

Köprülü, Mehmet Fuat. (1966_a). *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Köprülü, Mehmet Fuat. (1966_b). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaplan, Mehmet. (2004). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1969). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Türkmen, Fikret ve Mustafa Cemiloğlu. (2009). *Âşık Şevki Halıcı'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Olçay, Selahattin vd. (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Oğuz, M. Öcal. (2010). "Sözel Belleğin Tarihe Tanıklığı ve Âşıkların İnanılan Biyografileri". *Milli Folklor*, 87, 5-12.

Naskali, Emine Gürsoy (haz.). (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eliade, Mircea. (1999). *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Fenoglio, Irene ve Francois Georgeon (haz.). (2000). *Doğuda Mizah*. (Çev. Ali Berktay) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

• Araştırmada sözlü kaynaklardan yararlanılmışsa kaynak kişinin soyadı, adı, doğum yeri ve tarihi, mesleği, gerekli durumlarda diğer açıklayıcı bilgilere kısaca yer verilmelidir.

Örnek: Özdemir, Fuat (Âşık Fuat Çerkezoğlu). 1950 Narman doğumlu, halk ozanı.

• Kullanılan kaynağın yayımlandığı şehir belirtilmemişse künyede bu bilginin bulunması gereken yere *yyy* (yayın yeri yok), yayımlandığı yer belirtilmemişse *yy* (yayıncı yok), yayın tarihine ilişkin bilgi yoksa *ty* (tarih yok) şeklinde kısaltmalar kullanılmalıdır.

Örnek: Ergin, Muharrem (haz.). *Şecere-i Terakime Türklerin Soy Kütüğü*. *yyy*: Tercüman Yayınları, *ty*.

EDITORIAL PRINCIPLES

1. Ataturk University Journal of Turkish Researches Institute (TAED) publishes scientific research on Turkey and the Turkish world. Beside their goal to generate, new approaches and viewpoints to the field publications in TAED will provide theoretical and methodical foundation for Turcology research. TAED is devoted to the publication of original articles on the utilization of knowledge on Turcology and Turcology studies at the international level.

2. TAED is published biannually in June and August. The articles are available in full-text at no charge at

<http://turkiyatjournal.com/Anasayfa.aspx>

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

3. In order for any submitted article to be published in TAED, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Articles previously presented at conferences or symposia may be accepted for publication by the Editorial Board if clearly indicated so beforehand.

4. The language of the journal is Turkish. However, articles written in other international auxiliary languages and Turkish dialects provided they are written in Latin alphabet.

5. All research articles submitted to TAED first undergo a review by the Editorial Board members for scanning and assessment of standard of the article. Based on the decision, the article will be forwarded to two subject experts for adjudication and quality improvisation. Two positive reports are required for the publication of the article. In case one report is negative while the other is favorable the article is send for adjudication by a third independent reviewer. TAED uses double-blind peer review. Submissions should be done via email to turkiyat@atauni.edu.tr

6. Issuable articles are put in line for publication however, the Editorial Board reserves the right to make changes in this line.

7. Authors are responsible for the content of their articles; the Editorial Board does not assume responsibility for the authors' views or statements. Once an article is accepted for publication the author agrees to transfer the exclusive copyright to Atatürk University Turcology Research Institute as the owner of TAED

8. Reproduction of any article in full requires prior written authorization by the Editorial Board of the journal; Reproduction in part is permitted provided that it is accompanied by reference to the journal and mention of the publisher.

WRITING RULES

1. Title: The Turkish title of the article should be immediately accompanied by the English. The title should consist of 12 words at most.

2. Name(s) of author(s) and author affiliation(s): Name(s) of author(s) should be written bold beneath the Turkish and English title.

Example:

ENG TITLE

TR TITLE

Mehmet ÖZ

Assoc. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

example@atauni.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0000...

3. Abstract: Right after the author(s) name(s) the article should include an abstract respectively in Turkish and in English expressing the subject in 150-180 words. Both abstracts should include keywords.

4. Main Text: Articles should not exceed 10.000 words. The main text should be typed in Times New Roman in a font size of 10,5 pt. Page size 17 x 24 cm. The margins of the top should be 2 cm, bottom 2 cm, left 2 cm and right 2cm. The article should begin with an introduction indicating the major argument followed by supporting body paragraphs and a conclusion and/or recommendations section.

5. Section Headings: Main and sub-headings may be numbered if necessary, should be used to obtain the well-arranged flow of information.

6. Pictures, Maps and Figures: Pictures, tables and figures should not extend over the given margins. Documents should be enumerated. Pictures should be on highly contrasted photo papers.

7. Quotations: Quotations less than 5 lines must be written in the running text and be given opening and closing quotation mark. Longer quotations should be italic and appear in a single-spaced and 1 cm indented separate paragraph. Do not use footnotes. In-text citation principles should be applied, indicating

8. Works Cited: Should appear in an alphabetical order at the end of the main text. The Works Cited list should not include any works not actually cited in the article. Should there be more than work of the same author they should be listed according to their publication date. If two or more articles by the same author also have the same year, a distinguishing letter (a, b, c, etc.) is added.